Traian Herseni

SOCIOLOGIE

EDITURA
ȘTIINȚIFICĂ
ȘI
ENCICLOPEDICĂ

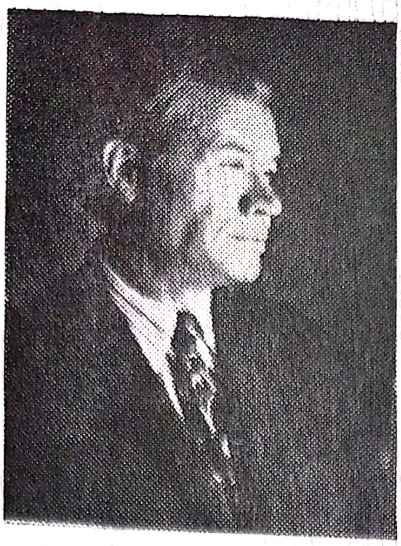

Traian Herseni s-a născut la 18 februarie 1907 în satul Iași, comuna Vaida-Recea, din fostul județ Făgăraș, în prezent județul Brașov. A urmat școala primară în satul natal și la Făgăraș, iar liceul la Făgăraș. Studiile universitare le-a făcut la Universitatea din București, Facultatea de drept și Facultatea de litere și filosofie, unde a avut ca profesori pe C. Rădulescu-Motru, D. Gusti, N. Iorga, V. Pârvan, Ov. Densușianu, S. Mehedinți. În 1934 și-a susținut doctoratul în filosofie, specialitatea sociologie, cu teza Realitatea socială. Încercare de ontologie regională.

Activitatea publicistică a început-o în 1929 cu articole la „Revista societății Tinerimea Română (București) și „Societatea de mîine" (Cluj).

Dintre lucrările mai importante apărute în intervalul 1929—1980 menționăm:

— Teoria monografiei sociologice, cu un studiu introductiv de D. Gusti, Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și contribuții, 1, 1934, 166 p.
— Realitatea socială. Încercare de ontologie regională, Teză de doctorat, București, Institutul Social Român, Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și contribuții, 4, 1935, 174 p.
— Sociologia românească. Încercare istorică, București, Institutul de Științe Sociale al României, Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și cercetări, 8, 1940, 168 p.

Scanned with OKEN Scanner

Traian Herseni

SOCIOLOGIE

Teoria generală a vieții sociale

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1982

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

STUDIU INTRODUCTIV de prof. univ. dr. Achim Mihu 7

CUVINT INAINTE 31

I. **DESPRE SOCIOLOGIE** 35

1. Ce este sociologia? 37
2. Originile sociologiei 70
3. Doctrine, sisteme, teorii 93
4. Orientări și probleme actuale 152
5. Cercetarea sociologică 185

II. **DESPRE SOCIETATE** 231

1. Societatea în perspectivă evoluționistă 233
2. Societatea paleolitică sau societatea primitivă 263
3. Societatea neolitică sau societatea arhaică 310
4. Societățile „etnografice" sau „întîrziate" 362
5. Societățile „istorice" sau „civilizate" 424
6. Teoria generală a vieții sociale omenești 512

BIBLIOGRAFIE 591

Scanned with OKEN Scanner

STUDIU INTRODUCTIV

A scrie despre Traian Herseni la începutul unui volum de proporțiile celui de față, încă necunoscut publicului larg, reprezintă un act de curaj. Cititorul ar putea fi înclinat să considere așa ceva drept expresia unei lipse de respect și poate chiar a unei atitudini parazitare. Reacția lui firească decurge de la sine: el va da la o parte paginile introductive și va trece efectiv și nerăbdător la lectura cărții propriu-zise.

Îmi asum acest risc, nu fără o anumită motivație. L-am cunoscut personal pe Tr. Herseni prin 1965; încă din acel moment el a lăsat asupra mea o impresie cu totul aparte. Într-o perioadă cînd sociologia noastră se redeșteptase și trăia, poate prea zgomotos, feeria unei serbări cîmpenești, el era îngrijorat de ceea ce va urma după ieșirea din matca firească a posibilităților ei reale. Trăia în acel timp un oarecare sentiment de insatisfacție, rezultat din aceea că nu era folosit pe măsura experienței și cunoștințelor pe care le avea. Sub raportul capacităților sale, am trăit permanent cu convingerea că are o forță de muncă extraordinară. Și acum cred că dacă cineva i-ar fi cerut să studieze în 1965 toate cărțile din Biblioteca Academiei din București ar fi făcut-o cu o seriozitate și meticulozitate caracteristice unor spirite care își fac din știință idealul lor suprem. I-am citit cărțile pe care le-a scris în perioada postbelică; ele au reprezentat pentru mine surse temeinice de informație și reușite sistematizări. Au fost nu numai o sursă de documentare, dar și un stimulent în direcția afirmării sociologiei noastre printr-o literatură autohtonă. Pe mine, ca și pe alții din generațiile mai tinere, m-a privit cu căldură și simpatie, acordîndu-mi un generos credit mai înainte de a mă fi afirmat cît de cît demn de luat în seamă. În sfîrșit, în momentul în care am fost solicitat să fac un referat la lucrarea de față am fost încercat de o bucurie firească, deoarece mi se oferea posibilitatea de a citi înaintea altora cea mai extinsă dintre lucrările sale de sociologie și pe care o considera încununarea activității desfășurate în acest domeniu. Am făcut referatul și i l-am trimis fără să știu că este bolnav. Mi s-a transmis că l-a citit, i-a acordat atenție, i-a plăcut și a trecut la efectuarea unor modificări în text. Acest moment însă nu a fost dus pînă la capăt cînd a intervenit sfîrșitul, în 17 iulie 1980. Ținînd seama de toate acestea, îl rog pe cititor să nu abandoneze paginile de față, și să fie sigur că ele izvorăsc dintr-un sentiment de respect, serios motivat, pentru acel ce a fost Tr. Herseni și pentru opera lui, care ne-a rămas palpabilă și verificabilă.

Din multitudinea de probleme și de direcții posibile de abordare a personalității lui Tr. Herseni și a operei sale am ales, nu fără greutate, și chiar după dramatice selecții, două aspecte, care mi se par esențiale.

Scanned with OKEN Scanner

Este vorba despre raporturile lui cu Școala de sociologie de la București și de caracterizarea concepției sale sociologice, privită în conținutul și evoluția ei, pînă la publicarea lucrării de față. Ținem să precizăm că în tratarea amintitelor aspecte vom încerca o abordare proprie, cu elemente de inedit în raport cu istoriografia sociologiei românești, așa cum s-a afirmat ea pînă în prezent.

I

Primul aspect este fundamental în determinarea locului lui Tr. Herseni în istoria sociologiei românești. Problema la care trebuie să se găsească un răspuns este următoarea: a fost el doar un elev al Școlii de sociologie de la București sau a fost mai mult decît atît? Cel mai rigid și greșit răspuns ar fi acela că Tr. Herseni a fost doar un elev conformist al lui Gusti și că dacă el a intrat în istoria sociologiei noastre aceasta s-a datorat numai și numai faptului respectiv. O astfel de poziție l-ar transforma într-o „funcție" a lui D. Gusti și a Școlii de sociologie de la București. Nuanțările încep cu afirmația: nu a fost doar un elev al acestei școli. Lucrurile se complică foarte mult imediat ce se încearcă determinarea conținutului sau dimensiunilor lui *nu a fost doar*. Cît de departe se poate merge însă în aprecierea lui Tr. Herseni alături și dincolo de D. Gusti și Școala de sociologie de la București? Această problemă nu poate primi un răspuns cît de cît adecvat, dacă în prealabil nu se specifică ce a însemnat Școala de sociologie de la București pentru sociologia românească.

Despre existența unei asemenea școli s-a vorbit și s-a scris încă din deceniul al patrulea de către înșiși elevii ei. O dovadă în acest sens este volumul omagial *XXV ani de învățămînt universitar. D. Gusti și Școala sociologică de la București*, publicat în 1937, la care au colaborat Mircea Vulcănescu, Tr. Herseni, G. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuța, Ion Zamfirescu, H. H. Stahl, Apostol D. Culea, O. Neamțu[1]. Poate cel mai clar și cel mai precis a caracterizat-o chiar Tr. Herseni într-o lucrare publicată în 1940[2]. Foarte mult s-a scris despre acest subiect începînd din primii ani ai deceniului al șaptelea. Seria abordărilor și caracterizărilor ei a început cu lucrarea lui Gall Ernö intitulată *Sociologia burgheză din România. Studii critice*[3], în care există un capitol dedicat Școlii de sociologie de la București, și cu monografia *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale*[4], scrisă de Ovidiu Bădina. Ea a continuat, îndeosebi, în mai multe lucrări elaborate de Ovidiu Bădina, dintre care se remarcă *Cercetarea sociologică concretă. Tradiții românești*[5], în *Retrospectiva*[6] lui Pompiliu Caraioan, în autobiografia științifică *Școala sociologică de la București*, apărută în două volume în 1971[7] și, în sfîrșit, în volumul omagial *Dimitrie Gusti. Studii critice*, apărut în 1980 sub coordonarea lui Henri H. Stahl[8]. Problemele încep încă de la denumirea ei, care este destul de diversă și uneori chiar discutabilă. Iată cîteva din felurile în care a fost numită: Școala monografică (O. Bădina), Școala sociologică din București sau Școala lui Gusti (M. Constantinescu), Școala sociologică de la Buucrești (Pompiliu Caraioan), Școala sociologică din București a profesorului Gusti sau Școala monografiei sociologice (H. H. Stahl). În volumul omagial *Dimitrie Gusti. Studii critice* H. H. Stahl consideră „că ceea ce a creat profesorul Gusti are dreptul a se numi «școala românească de sociologie»"[9]. Argumentele sînt următoarele: nici un alt mare sociolog român nu a făcut „școală"; e singura școală „care a

Scanned with OKEN Scanner

reuşit să capete un loc în istoria mondială a doctrinelor sociologice"[10]. Considerăm că o asemenea inovaţie terminologică, ale cărei bune intenţii nu pot fi puse la îndoială, îi nedreptăţeşte pe cei care sînt într-o oarecare măsură cunoscuţi în literatura sociologică mondială, ca de pildă Spiru Haret, D. Drăghicescu, Petre Andrei şi chiar Petre Trişcă şi, totodată, reduce sociologia românească dintotdeauna, precum şi pe cea actuală, la o şcoală cu un profil conceptional specific. Apoi, mai este vorba şi de faptul că în afara graniţelor ţării Şcoala este cunoscută cu o titulatură oarecum încetăţenită. Spre exemplu, în lucrarea *Handbook of Contemporary Developments in World Sociology,* editată de Raj P. Mohan şi Don Martindale[11], se vorbeşte despre „Şcoala de sociologie de la Bucureşti condusă de sociologul Dimitrie Gusti"[12].

Sîntem de părere că în determinarea a ceea ce înseamnă Şcoala de sociologie de la Bucureşti trebuie luaţi în considerare următorii factori: 1. ideologico-teoretic (aici intră atît sistemul logico-formal[13] cît şi ideologia politico-etică a monografiilor sociologice[14]); 2. epistemologico-metodologic (descinderea în realitatea socială, utilizarea monografiei ca metodă aproape exclusivă de cercetare şi constituirea de echipe multidisciplinare); 3. forţa umană (D. Gusti, ca lider, organizator şi reprezentant oficial al Şcolii, colaboratorii apropiaţi[15], colaboratorii asociaţi şi studenţii); 4. cadrul organizaţional şi publicistic (Institutul Social Român şi editura lui, Legea Serviciului Social, institutele regionale, „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială" etc). Trebuie spus că aceşti factori, cu elementele lor componente, nu au apărut toţi în acelaşi timp, ajungînd la numărul şi componenţa semnalate de-abia în perioada ei de maturitate, respectiv a doua jumătate a deceniului al patrulea. De aici decurge necesitatea de a o privi în istoricitatea constituirii şi maturizării ei şi, totodată, obligativitatea de a o înţelege ca un produs colectiv al unui grup de profesionişti în cadrul căruia, deşi D. Gusti era conducătorul, el nu a fost totuşi decît un singur om. Odată caracterizată, şi ţinînd seama de cele două cerinţe semnalate, care decurg din această specificare, există întrunite principalele condiţii prealabile pentru a determina apropierea şi îndepărtarea lui Tr. Herseni de Şcoala de sociologie de la Bucureşti.

Se poate spune că forma embrionară a Şcolii s-a născut în anul 1924/25, cînd un grup de studenţi ai Universităţii din Bucureşti încep să lucreze la alcătuirea unui plan de cercetări monografice şi apoi se deplasează, sub conducerea lui D. Gusti, la Goicea Mare, din judeţul Dolj, în cea dintîi investigaţie de acest gen. În afară de D. Gusti au participat Mircea Vulcănescu, Vlădescu-Răcoasa şi încă 11 studenţi. Probabil că deplasarea în localitatea respectivă nu s-a făcut întîmplător, dacă luăm în considerare faptul că unul dintre studenţi se chema I. Popescu-Goicea[16]. Aceeaşi părere o are şi Paula Herseni: „... Şcoala sociologică de la Bucureşti a început să ia fiinţă în 1925..."[17]. Tr. Herseni apare ca participant la cea de a treia campanie monografică, Nerej-Putna, desfăşurată între 16 iulie—16 august 1927. Îl întîlnim în campaniile a patra, a cincea, a şasea şi a şaptea printre participanţii la cercetările efectuate în 1935 şi 1936[81]. Se căsătoreşte cu o monografistă, Paula Gusty, fiica unui om de cultură care a adus servicii teatrului românesc. Deosebit de modestă şi devotată, Paula Herseni şi-a ajutat soţul foarte mult în activitatea sa, de multe ori în calitate de colaboratoare anonimă. Momentul intrării lui Tr. Herseni în Şcoală este legat de procesul de îmbunătăţire a chestionarului de monografie sociologică. Rezultatul cel mai vădit al primei campanii, spune H. H. Stahl, l-a constituit 25 de coli

Scanned with OKEN Scanner

şapirografiate, cuprinzînd chestionarul de cercetare. Pe baza lui „s-au făcut încă două campanii de lucru, la Ruşeţ şi Nerej, urmînd ca abia la Fundul Moldovei, peste 3 ani, el să fie reluat în discuţie şi din nou pus la curent cu experienţa căpătată în răstimp“[19]. Dacă privim lucrurile dintr-o perspectivă mai largă, în perioada respectivă se constituiau, mai ales, doi dintre factorii specificaţionali ai Şcolii, şi anume cel ideologico-teoretic şi cel epistemologico-metodologic. Este perfect adevărat că D. Gusti „şi-a elaborat sistemul cu mult înainte“[20] de 1925, dar aceasta nu înseamnă implicit faptul că el a furnizat gata constituiţi şi deplin formaţi factorii amintiţi. Considerăm că aceşti factori s-au cristalizat în forma lor tipică Şcolii de sociologie de la Bucureşti de-abia în primii ani ai deceniului al treilea prin studiul *Sociologia monografică, ştiinţă a realităţii sociale*, scris de D. Gusti, prin lucrarea *Teoria monografiei sociologice*, a lui Tr. Herseni, şi, în sfîrşit, prin *Tehnica monografiei sociologice*, a lui H. H. Stahl. Acest episod a însemnat, ca să spunem aşa, victoria unităţii (poziţia lui D. Gusti) asupra diversităţii (poziţia proteoretică a lui Tr. Herseni şi poziţia protehnicistă a lui H. H. Stahl). Aşa a luat fiinţă, fără să se nege sistemul de filosofie socială a lui D. Gusti, un model teoretic-epistemologic-metodologic de rang mediu adaptat studierii satului, privit ca unitate socială caracteristică României din acel timp.

Trebuie făcute însă anumite precizări în legătură cu contribuţia lui Tr. Herseni la procesul de formare a acestui model, ce nu se reduce după părerea noastră la publicarea în 1934 a lucrării *Teoria monografiei sociologice*. Încă din 1929 el colaborează la „Societatea de mîine“, căreia îi trimite trei articole, urmate de încă şase, apărute în 1930. Dealtfel, însuşi Tr. Herseni notează în *Cîteva lămuriri* la lucrarea din 1934: „Revista «Societatea de mîine» de la Cluj mi-a fost întotdeauna cu multă bunăvoinţă pusă în dispoziţie. Parte din acele articole (publicate pînă în 1931, data cînd am încheiat lucrarea de faţă) le-am întrebuinţat şi în noua expunere“[21]. Îndeosebi cele trei articole publicate în 1929 sînt semnificative pentru străduinţa lui Tr. Herseni de a-şi aduce contribuţia la formularea şi popularizarea modelului pe care îl avem în vedere. În primul articol, *Metoda monografică în sociologie*, interesul lui rezultă cît se poate de clar: „Pentru mine, rîndurile acestea, care servesc altora ca informaţie, sînt un autocontrol, o revizuire a conştiinţei“[22]. Răspunsul dat într-un alt articol la întrebarea *Ce este monografia sociologică?* dovedeşte că Tr. Herseni avea la acea dată un punct de vedere asemănător cu al lui D. Gusti, dar nu era o copie fidelă sau o deducţie „ortodoxă“ a doctrinei lui. Iată-l: „Monografia sociologică este studiul integral al unei unităţi sociale. În cazul cercetărilor româneşti: satul. A săvîrşi monografia sociologică a unui sat înseamnă a-l studia din toate punctele de vedere existente, încercînd a reda exact realitatea sătească în imaginea ei integrală (nu numai dintr-un singur punct de vedere, cum fac ştiinţele sociale particulare). Realizăm astfel fotografia credincioasă a unei unităţi sociale în toată complexitatea ei şi cu toate raporturile ce le prezintă la un moment dat, — putînd din studiul acestor raporturi stabili legi explicative, valabile pentru toate formele aceleiaşi faze de evoluţie“[23]. După cum se poate vedea, nu este vorba despre cadre şi manifestări, ci de a obţine o imagine integrală a satului, iar fotografierea nu este înţeleasă ca o operaţiune prealabilă întocmirii unui atlas al naţiunii, ci ca un mijloc de a descoperi legi valabile ale unor etape de evoluţie socială. În al treilea articol, *Cum se întocmeşte o monografie sociologică?*, Tr. Herseni se aliniază mai strîns concepţiei lui D. Gusti,

Scanned with OKEN Scanner

încercînd să lămurească următoarele probleme: natura vieţii sociale (conceptul de voinţă socială), cadrele, manifestările şi raporturile dintre aceşti factori. El ţine să sublinieze că sistemul de sociologie al lui D. Gusti „noi ceştialalţi l-am adoptat şi aplicat pe teren“[24]. Este vorba despre „un curent sociologic, — din care fac evident parte, — dar la naşterea şi conducerea căruia personal am contribuit foarte puţin. E meritul în primul rînd al prof. D. Gusti şi apoi al colaboratorilor săi strînşi în Asociaţie“[25]. Nu putem trece cu vederea poziţia categorică a lui Tr. Herseni faţă de cei pe care i-a numit, poate prea elegant, *teoreticieni radicali*, poziţie care i-a asigurat locul lui specific în Şcoală, de sociolog înclinat şi hotărît să recunoască şi să sublinieze rolul teoriei în cercetare. „Dacă ar fi să ascultăm — zice el — sfaturile metodologice ale anumitor teoreticieni radicali, realităţile sociale trebuiesc cercetate cu ochiul nud, străin de orice sistem sau cunoaştere anterioară ... Unii au cercetat satul fără nici un plan scos din vreun sistem sociologic. Să spunem lucrurilor pe nume: n-au făcut mare ispravă. Le-au scăpat o sumedenie de lucruri. N-au ştiut ce anume să cerceteze, din ce punct de vedere“[26]. Cele spuse de Tr. Herseni dovedesc, după părerea noastră, existenţa, în cadrul curentului care apoi a fost denumit Şcoală, a unor tendinţe empiriste, factologice, sociografice faţă de care el a luat atitudine de la înălţimea unei temeinice pregătiri epistemologice şi metodologice, care însemna, printre altele, cunoaşterea la zi a stării mondiale a sociologiei şi, în general, a posibilităţilor şi modalităţilor ei de cercetare.

Dacă analizăm producţia de material tipărit, articole şi cărţi, a celor care au activat în Şcoala de sociologie de la Bucureşti — pe baza unei bibliografii întocmite de Paula Herseni —, prin cuantificări, stabilirea unor serii de timp şi cîteva calcule statistice obţinem un tablou al evoluţiei ei la care putem să-l raportăm şi pe Tr. Herseni. Am ajuns astfel la următoarea situaţie, care ia în considerare producţia de material tipărit a întregii Şcoli, minus cea a lui D. Gusti, tipăriturile liderului ei şi cele ale lui Tr. Herseni:

Anul	Toată Şcoala, minus D. Gusti[27]		Numai D. Gusti[28]		Tr. Herseni[29]	
1928	1	−32	4	− 5	—	—
1929	10	−23	3	− 6	3	− 2
1930	10	−23	2	− 7	6	+ 1
1931	9	−24	5	− 4	7	+ 2
1932	21	−12	—	—	4	− 1
1933	21	−12	3	− 6	10	+ 5
1934	36	+ 3	7	− 2	16	+11
1935	13	−20	15	+ 6	4	− 1
1936	101	+68	30	+21	12	+ 7
1937	83	+50	10	+ 1	7	+ 2
1938	70	+37	24	+15	3	− 2
1939	86	+53	21	+12	—	—
1940	43	+10	2	− 7	3	− 2
1941	22	−11	8	− 1	2	− 3
1942	53	+20	—	—	2	− 3
1943	41	+ 8	6	− 3	—	—
1944	11	−22	2	− 7	—	—
1945	23	−10	9	0	—	—
1946	13	−20	6	− 3	1	− 4
1947	10	−23	1	− 8	—	—
1948	6	−39	4	− 5	1	− 4
Total	683		162		81	

Scanned with OKEN Scanner

Pe baza acestui tabel pot fi făcute cîteva constatări: *1.* Curba activității Școlii a atins vîrful ei maxim în anii 1936, 1937, 1938, 1939. În patru ani, din cei 21 de afirmare pe acest plan, s-a publicat aproape 50% din totalul materialului tipărit de ea. *2.* Se constată o coincidență de ritm între activitatea de publicare a întregii Școli și cea a lui D. Gusti, luat separat. În perioada 1936—1939 el publică 52,47% din întreaga sa bibliografie din perioada urmărită. *3.* În ceea ce îl privește pe Tr. Herseni, realizarea lui maximă, din punctul de vedere luat în considerație în acest caz, a avut loc, am zice, cu un pas mai devreme decît Școala și chiar decît D. Gusti, adică din 1933 și pînă în 1936 inclusiv (54,3% din ceea ce a publicat el în cadrul Școlii în acești ani). Neconcordanța rezultă și din coeficienții de corelație pe care i-am calculat între seria lui Tr. Herseni și Școală (de +0,30) și între ea și cea a lui D. Gusti (de +0,26), care au valori relativi mici. Explicația acestei stări de lucruri nu o știm exact. Am putea presupune că, într-un fel, și într-o anumită măsură, Tr. Herseni a pregătit terenul afirmării explozive a Școlii. Avem în vedere informarea de specialitate, îndeosebi teoretică, străduința de a-și aduce contribuția la constituirea modelului teoretico-epistemologico-metodologic al Școlii și propaganda făcută de el sociologiei în rîndul publicului, care trebuia pregătit pentru a recepta rezultatele cercetărilor întreprinse. Slaba lui afirmare după 1937 pe tărîm publicistic se datorează probabil concentrării eforturilor în direcția elaborării unor cărți și cursuri[30]. *4.* Lui Tr. Herseni i s-a dat porecla de *poligraful Școlii,* avîndu-se în vedere faptul că a fost un publicist fecund[31]. Rezistă oare acest calificativ la o comparație cu producția Școlii și a lui D. Gusti? Din întreaga producție a Școlii (în care se include și ceea ce a publicat D. Gusti) lui Tr. Herseni i-a revenit 9,59%, pe cînd D. Gusti a realizat mai mult decît dublu (19,17). H. H. Stahl a publicat aproape 7% din bibliografia Școlii. Rezultă că Tr. Herseni nu l-a depășit nici pe departe pe D. Gusti, iar față de un alt cunoscut membru al Școlii el este la o distanță relativ mică.

Ca o primă concluzie se cuvine să spunem că Tr. Herseni s-a considerat încă din 1929 un „școlar" al lui D. Gusti. De atunci el a reafirmat aceasta ori de cîte ori a avut prilejul. Întotdeauna s-a raportat cu respect deosebit la *profesorul* lui, precum și la ceilalți colaboratori apropiați ai acestuia. Așa, de pildă, procedează în *Teoria monografiei sociologice,* unde remarcă meritul lui H. H. Stahl, modul în care acesta a abordat legătura dintre istorie și sociologie. El poate oferi indicații prețioase unei istorii ca a noastră, unde organizarea socială sătească era stabilită după obiceiuri și nu după reguli scrise[32]. În același timp, toți cei care au scris despre Școala de sociologie de la București nu au putut ocoli numele lui Tr. Herseni, ci, dimpotrivă, l-au scos în evidență ca pe un exponent de seamă al ei. Mircea Vulcănescu îl caracterizează pe Tr. Herseni așa cum i-a apărut în 1928: „conștiincios, neobosit, puțin timid, pe atunci proaspăt licențiat în filosofie"[33]. Despre el se vorbește, de asemenea, în studiile lui O. Bădina, Pompiliu Caraioan, H. H. Stahl etc. Însuși D. Gusti, cu ocazia susținerii tezei lui de doctorat, l-a apreciat deosebit de favorabil. A avut perfectă dreptate: „Lucrarea d-lui Traian Herseni despre *Realitatea socială,* ca și întreaga sa activitate de pînă acum, — la care pe lîngă activitatea publicistică adaug și pe cea de asistent al Seminarului de Sociologie, de trei ani, — se distinge prin însușiri excepționale: de informație bogată, logică strînsă, gîndire personală și atitudine vie și pozitivă față de probleme. Însușiri care fac din

Scanned with OKEN Scanner

persoana d-sale pe unul din cei mai bine pregătiți ai generației de astăzi în domeniul atît de discutabil al sociologiei. Pentru aceasta sînt adînc convins că în viitor d-l Traian Herseni va îmbogăți literatura științifică sociologică și filosofică românească cu opere de mare valoare"[34].

A doua concluzie se referă la conținutul activității propriu-zise a lui Tr. Herseni și la raportarea ei la Școala de sociologie de la București. Am încercat să arătăm îndeosebi că el și-a adus aportul la elaborarea modelului teoretico-epistemologico-metodologic. Aprecierea nu epuizează sfera de afirmare din perioada de existență a Școlii. După opinia noastră, Tr Herseni a fost unul dintre cei mai bine pregătiți colaboratori ai lui D. Gusti, avînd în același timp un talent aparte în domeniul sociologiei teoretice sau generale. El a și condus un seminar cu acest profil la Universitatea din București, după venirea din Germania, pe care mai înainte îl ținuse Mircea Vulcănescu[35]. Lucrările scrise de el în cadrele acestei discipline sînt, într-un fel, o ieșire din sfera obișnuită de preocupări a Școlii dar, în același timp, joacă un dublu rol: de aducere la zi a bazelor teoretico-filosofice ale sistemului lui D. Gusti și de informare a celor interesați cu ceea ce e nou în lume în sociologia generală și filosofia socială. Acest filon al activității lui nu a fost niciodată abandonat și, în final, se va realiza în volumul de față, care depășește prin proporții, structură, informație tot ceea ce a scris el în limitele sociologiei generale. Legat de Universitate, Tr. Herseni se simte obligat, prin natura obligațiilor sale, să se alăture efortului de realizare a *Omagiului Profesorului Ion Petrovici* și să elaboreze partea de *Sociologie românească* din *Istoria filosofiei moderne*, vol. V[36]. Această lucrare este cea mai serioasă istorie a sociologiei noastre pînă la data cînd a fost scrisă și, după opinia noastră, prin sistematizare și informație, nu a fost depășită nici astăzi. Deși în cadrul ei se acordă atenție deosebită lui D. Gusti și Școlii de sociologie de la București, lucrarea în discuție depășește preocupările orientării monografiei sociologice și cu greu ar putea fi subsumată respectivei Școli. Și trebuie adăugat că atenția acordată istoriei sociologiei noastre se corelează cu încercările lui de abordare critică a istoriei sociologiei universale[37], preocupări continuate și ele pînă la sfîrșitul vieții sale. În cursul campaniilor monografice Tr. Herseni a urmărit cu originalitate, constanță și competență o problemă despre care a și elaborat o lucrare. Este vorba despre formele străvechi de viață românească, îndeosebi de păstorit și cetele de feciori[38]. Se cuvine să recurgem la caracterizarea făcută de Lucia Apolzan, care ni se pare condensată, precisă și dreaptă: „Prin cercetarea unităților sociale: cetele de copii, cetele de feciori, organizațiile bărbătești, cîrciuma și stîna s-au putut stabili două tipuri de viață etnică: viața de păstor și viața de plugar, de un deosebit interes pentru sociologia poporului românesc. D-l Traian Herseni caracterizează cele două tipuri sociale și importanța lor pentru lămurirea istoriei naționale, atrăgînd atenția asupra legăturilor dintre ele. Viața singuratecă și neatîrnată de la stînă, mai aproape de firea înconjurătoare decît de oamenii din sat, este mai prielnică producției spirituale (artă, folclor, știință și filosofie populară) decît viața strîns închegată a satului, adică a obștei, în care individul nu este decît o fărîmă. Prin circulația atît de cunoscută a ciobanilor, cîntecele și credințele se răspîndesc pretutindeni, în sat ele avînd prestigiul noutăților. D-l Herseni consideră aceste fapte de temeiu pentru a explica caracterul pastoral al folclorului românesc și dezminte ipoteza originii noastre pastorale"[39].

Scanned with OKEN Scanner

După mai multe aprecieri, în fond concordante, Școala de sociologie de la București și-a încetat activitatea în 1948. Bibliografia Școlii, întocmită de Paula Herseni, se oprește în 1948, cînd mai apar doar 6 studii și articole. Pompiliu Caraioan afirmă că „școala își încheiase activitatea după al doilea război mondial, în 1948"[40]. Pentru H. H. Stahl, perioada cuprinsă între 1925 și 1948, adică cea legată de sociologia monografică condusă de D. Gusti, reprezintă un capitol de bază al „școlii românești de sociologie"[41]. Pentru a înțelege mai bine raporturile lui Tr. Herseni cu Școala de sociologie de la București este necesar să analizăm ce s-a întîmplat după 1948 în viața lui științifică. Pentru aceasta vom recurge la o observație exactă și, în același timp, controlabilă, evitînd speculația de cabinet mai mult sau mai puțin bine intenționată. Am „despuiat", cuantificat și așezat într-o serie de timp bibliografia lui Tr. Herseni[42] și, apoi, am prelucrat-o cu cîteva mijloace statistice obișnuite. A rezultat următorul tabel:

Anul	Articole și cărți		Numai cărți
1929	6	— 8	—
1930	6	— 8	—
1931	9	— 5	—
1932	16	+ 2	—
1933	33	+17	—
1934	31	+15	1
1935	11	— 3	1
1936	17	+ 3	—
1937	9	— 5	—
1938	5	— 9	1
1939	—	—	—
1940	4	—10	4
1941	2	—12	2
1942	2	—12	—
1943	—	—	—
1944	1	—13	1
1945	—	—	—
1946	1	—13	1
1947	2	—12	—
1948	2	—12	—
1949	—	—	—
1950	—	—	—
1951	—	—	—
1952	—	—	—
1953	—	—	—
1954	—	—	—
1955	—	—	—
1956	—	—	—
1957	2	—12	—
1958	1	—13	—
1959	—	—	—
1960	8	— 6	—
1961	5	— 9	—
1962	6	— 8	1
1963	8	— 6	—
1964	11	— 3	—
1965	22	+ 8	—
1966	50	+36	1
1967	43	+29	—
1968	27	+13	1
1969	31	+17	3
1970	33	+19	1
1971	30	+16	1
1972	27	+13	1
1973	29	+15	3
1974	14	0	2
1975	14	0	1
1976	7	— 7	1
1977	2	—12	1
1978	3	—11	—
1979	6	— 8	—
1980	7	— 9	1
Total	543		29

Din studierea cifrelor de mai sus rezultă cîteva constatări: *1.* Activitatea publicistică și editorială a lui Tr. Herseni se întinde pe 52 de ani, dintre care în 12 ani nu a publicat nimic. *2.* Perioada Școlii de sociologie de la București acoperă doar 20 de ani din cei 52. *3.* Dacă calculăm media anuală a articolelor și cărților publicate de Tr. Herseni, luînd ca bază cei 40 de ani productivi, obținem cifra de 13,58. Cele mai mari abateri pozitive de la această medie se pot observa în două perioade, și anume între 1932 și 1936 și între 1965 și 1973. Prima coincide cu exis-

Scanned with OKEN Scanner

tența Școlii, cea de a doua este în afara ei. 4. Chiar la o privire fugară se poate constata că Tr. Herseni a publicat mai mult în perioada „post-gustiană". Pentru a ne da seama cu precizie ce înseamnă acest *mai mult* vom apela la ajutorul unui alt tabel, în care producția de material tipărit este ordonată pe decenii:

Deceniul	Articole și cărți		Numai cărți
	Cifre absolute	%	
1929—1938	143	26,34	3
1939—1948	14	2,58	8
1949—1958	3	0,55	—
1959—1968	180	33,15	3
1969—1978	190	34,99	13
1979—1980	13	2,39	2
Total	543	100	29

Lucrurile apar cît se poate de clar: dacă luăm în considerare perioada 1959—1980, articolele și cărțile publicate de el reprezintă 70,53% din tot ceea ce i s-a tipărit. Aceasta înseamnă aproape 3/4. Dacă ne referim doar la cărți, în această perioadă i-au apărut 18 din 29, adică un procent de 62,07. În aceste condiții, este evident că a-l lega pe Tr. Herseni, integral sau decisiv, de activitatea Școlii înseamnă o eroare. Fără să uităm că s-a format în conexiune cu Școala și sub influența lui D. Gusti și a altor colaboratori apropiați ai acestuia, că a desfășurat o susținută activitate în cadrul ei sîntem obligați de fapte să acordăm toată atenția și perioadei de după sfîrșitul Școlii de sociologie de la București. Astfel stînd lucrurile, etapa 1929—1948 trebuie privită în cadrul întregii sale opere și activități doar ca un capitol și, cu toată importanța lui, nu cel mai extins sub raportul creației științifice. De asemenea, nici în perioada 1959—1980 nu au lipsit contactele lui directe cu realitatea socială, dar de data aceasta cu preponderență urbană. A lucrat în cercetare, la Institutul de psihologie al R.S.R. și la Centrul de cercetări antropologice al Academiei R.S.R., iar în 1971 a condus acțiunea de întocmire a monografiei Combinatului chimic din Făgăraș[43].

II

Preocupările de sociologie ale lui Tr. Herseni, începute la sfîrșitul deceniului al treilea, au continuat pînă în 1980 pe un traseu relativ ușor de reprodus. Ele au îmbrăcat diferite forme și, mai ales, s-a constituit, sub raport teoretic, într-o concepție despre sociologie și despre societate văzută din punctul de vedere al sociologiei.

Activitatea sa teoretică din acest domeniu este constituită, în linii foarte generale, din trei etape. Prima este aceea a debutului, în care preocupările lui sînt relativ nediferențiate. În cadrul ei trebuie semnalată licența cu tema *Individ și societate* (1928) și articolele din perioada 1929—1931, publicate în revista „Societatea de mîine". Cea de a doua este etapa acumulărilor și afirmărilor sistematice. Principalele ei ele-

mente le constituie următoarele lucrări: *Teoria monografiei sociologice* (terminată în 1931), *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (1933), *Sociologie românească. Încercare istorică* (1940), *Probleme de sociologie pastorală* (1941), *Prolegomene la teoria sociologică* (1969), *Sociologia literaturii* (1973), *Sociologia industrială* (1974), *Sociologia limbii* (1975). Ultima etapă este aceea a sintezei, în care concepţia sociologică a lui Tr. Herseni, care a suferit în perioada postbelică o schimbare principială, este expusă cel mai pe larg, mai închegat şi mai clar. Lucrarea de faţă realizează tocmai acest act de sinteză.

În urmărirea traseului preocupărilor sociologice ale lui Tr. Herseni pînă la apariţia volumului de faţă principală este, după părerea noastră, determinarea concepţiei sale şi a schimbărilor care au intervenit în cursul timpului în cadrul ei. Pentru înfăptuirea acestui deziderat trebuie plecat de la o premisă esenţială. Aceasta este constituită de lucrarea *Realitatea socială. Încercare de ontologie socială.* Lucrarea respectivă, prin problematica, structura şi, în destul de multe cazuri, chiar prin modul de expunere a ideilor, ocupă un loc central în opera lui Tr. Herseni. Modelul teoretic pe care ea îl prezintă a rămas în anumite privinţe aproape intact pînă în 1980, deşi în altele a fost substanţial modificat.

1. Punctul de plecare în formularea concepţiei sale despre societate îl reprezintă istoria sociologiei. „Pornim de la constatarea, spune Tr. Herseni, că sociologia este o ştiinţă realizată în foarte multe şcoli şi curente şi, prin urmare, cunoaşterea ei nu este posibilă decît pe cale *istorică*. Nici un tratat pur sistematic nu ne poate înfăţişa sociologia întreagă, el exprimă tot mai mult punctul de vedere al unei şcoli sau direcţii sociologice. În sociologie nu putem pătrunde decît prin mijlocirea istoriei“[44]. Aşa se face că el acordă o atenţie aparte atît istoriei sociologiei contemporane străine, considerînd că cea mai fecundă perioadă a ei o reprezintă a doua jumătate a secolului trecut şi primele decenii ale secolului nostru, cît şi tradiţiilor româneşti.

2. Pe calea cercetării critice a stadiului istoric în care se află sociologia el trece la trei probleme sistematice, cu caracter filosofic[45]: de ontologie (determinarea realităţii sociale), de teoria ştiinţei (constituirea autonomă a sociologiei) şi de teoria cunoştinţei (studiile directe ale sociologiei). Urmărind desfăşurarea operei lui Tr. Herseni observăm că o parte din lucrările şi studiile sale se înscriu în aceste coordonate sistematice. Linia ontologică a fost deschisă de *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* şi continuată în *Prolegomene la teoria sociologică.* Problematica teoriei ştiinţei este expusă succint în *Încheierea* la *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* şi reapare în preocupările lui ulterioare în mod repetat: *Problema sociologiei,* articol publicat în „Revista de filosofie“ nr. 1 din 1934, *Probleme de sociologie pastorală,* (1941), *Despre clasificarea ştiinţelor sociale (1968)*[46], *Ce este sociologia* (1981)[47]. În sfîrşit, teoria cunoştinţei a fost tratată în *Teoria monografiei sociologice*[48] şi într-un anumit fel în lucrările referitoare la activitatea de psihosociologie desfăşurată în întreprinderile industriale[49].

3. Evoluţia istorică a problematicii sociologiei este văzută ca generînd situaţia actuală, ca întruchipare a celei mai dezvoltate trepte a dezvoltării ei ca ştiinţă. Ordinea curentelor sociologice pe care o expune în *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* formează, după părerea lui, „aproape o gradaţie“[50]. De la un curent la altul „se adaugă din ce în ce mai multe elemente, pentru a întregi, parcă anume, lipsurile

Scanned with OKEN Scanner

celor precedente“[51]. Din compoziția contradictorie a sociologiei se naște poate „unitatea acestei științe“[52]. În *Ce este sociologia?* Tr. Herseni vorbește despre o apropiere a sociologilor în ceea ce privește modul în care aceștia tratează raportul dintre societate și indivizi. El spune în acest sens: „azi toți sociologii recunosc că *nu există nici indivizi umani fără societate* (robinsonismul este o simplă ficțiune literară), *nici societate fără indivizi*, că nu este vorba decît de *două aspecte corelative ale uneia și aceleiași realități umane*, aflată în continuă *interdependență și interacțiune*“[53]. Intervine, de fapt, o selecție, și ceea ce spune Tr. Herseni despre istoria sociologiei este perfect adevărat după părerea noastră și pentru aprecierea propriei sale afirmări pe planul sociologiei: „Introducerile în sociologie care procedează strict sistematic de fapt nu ne inițiază în sociologie, ci în sistemul personal de gîndire al autorului sau în curentul sociologic în care se încadrează“[54]. Această selecție rămîne totuși o selecție, deși se lasă să se înțeleagă că e făcută în numele adevărului[55] sau a ceva ce a fost verificat de istorie ca îndeplinind „un rol activ în viața științifică a zilelor noastre“[56].

4. Din punctul de vedere al modului în care a înțeles natura societății Tr. Herseni s-a afirmat, mai întîi, ca un adept al fenomenologiei, care nu se opune, ci sprijină gustianismul, a trecut la realism și, apoi, a ajuns să se autocaracterizeze ca fiind marxist. În această ordine de idei, trebuie spus că aprecierea lui O. Bădina este numai în parte exactă: „În cazul lui Tr. Herseni se poate afirma că în acei ani[57], din punct de vedere teoretic, adoptase tezele de bază ale doctrinei lui Gusti, pe care le propovăduia și le dezvolta, dar suferise și puternice influențe hartmaniene“[58]. Este drept că el își însușise în multe privințe sistemul lui Gusti, dar trebuie spus că detașarea nu s-a făcut pe linia influențelor dinspre Hartmann, ci dinspre fenomenologie. Apariția numelui lui Hartmann și a trimiterilor la lucrările lui în scrierile de început ale lui Tr. Herseni reprezintă un fapt fără vreo semnificație deosebită pentru formarea și caracterizarea concepției lui. Legătura dintre fenomenologie și concepția lui Tr. Herseni o remarcă și Pompiliu Caraioan. Tr. Herseni, spune el, „se situează pe pozițiile fenomenologiei, dar cu nuanțe gestaltiste“[59]. După opinia noastră, amendamentul „cu nuanțe gestaltiste“ este discutabil. Orientarea lui Tr. Herseni spre studierea întregurilor nu vine dinspre psihologia gestaltistă, ci își are originea imediată în sistemul lui D. Gusti, care conținea printre altele ideea studierii vieții sociale structurată în întreguri sau unități sociale. Altceva ni se pare deosebit de important. În concepția lui Tr. Herseni, așa cum s-a afirmat ea prima oară în *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, alături de fenomenologie și, oarecum, în ciuda ei se conturează o imagine aparte cu privire la societate, de tip structuralist-funcționalist, avînd elemente puternice de originalitate și, totodată, prioritate istorică față de liniile directoare ale concepției lui T. Parsons, apărută pentru prima oară prin 1937[60], și apoi, a lui R. K. Merton, principalii structuraliști-funcționaliști din sociologia americană.

Tr. Herseni afirmă clar că dintre încercările de a pune problema societății dincolo sau dincoace de individualism (societatea este suma aritmetică a indivizilor) și integralism (societatea este un plus, dincolo de suma indivizilor) el acceptă fenomenologismul (susținător al sintezei dintre eu și grup). Noi ne găsim, spune el, „pe o poziție, dacă nu fenomenologică filosofic, fenomenologică sociologic“[61]. Și adaugă semnificativ: „O altă influență foarte importantă ne recunoaștem în sistemul de socio-

Scanned with OKEN Scanner

logie al d-lui prof. D. Gusti"[62]. Conceptul principal de la care porneşte este cel de trăire, preluat pe linia gîndirii lui Th. Litt, care spunea că „În trăire omul se găseşte de-a dreptul «în lume», el nu are nevoie să treacă de la sine dincolo — problema transcendenţei nu se pune"[63]. Subiectul şi obiectul se identifică în cadrele uneia şi aceleiaşi substanţe spirituale: trăirea subiectivă. În concluzie: „existenţa societăţii este legată de existenţa eului şi amîndouă ne sînt date nemijlocit prin însăşi trăirea noastră"[64]. De aici orientarea spre ontologie: „În domeniul sociologiei, obiectul fiind legat ontologic de subiect, raportul de cunoaştere mijlocită nu ia fiinţă, societatea ne este dată nemijlocit în însăşi trăirea noastră conştientă. Nu sîntem siliţi să cedăm întîietate gnoseologiei — primatul rămîne indiscutabil ontologiei"[65]. Trăirea nemijlocită sau imediată, universală şi necesară reprezintă, după părerea lui Tr. Herseni din 1933, esenţa societăţii, ceea ce face o societate să fie societate ca ceva distinct de alte realităţi, adică o ontologie regională.

Din trăirea nemijlocită rezultă esenţa sau momentul static al vieţii sociale, „suportul oricărei activităţi şi desfăşurări de viaţă socială, deci faptul constitutiv, fără de care societatea încetează să mai fie societate"[66]: a) convieţuire umană („Societatea este în mod exclusiv convieţuire spirituală"[67]); b) acţiune şi faptă („Activitatea socială, fiind întemeiată pe conştiinţa umană, va fi de natură sufletească"[68]); c) spirit obiectiv (realitatea socială „ne apare ca faptă desprinsă de indivizii producători, cu un înţeles obiectiv"[69]); d) fiinţă colectivă (societatea nu există în afară de indivizi, ea nu e o sumă, ci o nouă structură). Toate acestea indică o existenţă aparte, cea a societăţii, care urmează să fie obiectul sociologiei. Analiza acestor caracteristici dezvăluie spiritualismul de speţă fenomenologică propriu sociologiei lui Tr. Herseni, orientat, într-o anumită măsură, împotriva împrumutării mecanice a modelului ştiinţelor despre natură. El afirmă foarte limpede: „realitatea socială nu este o existenţă pipăibilă, încît contestarea şi reducerea ei la altă realitate (cea mecanică, biologică sau psihică) se face cu foarte mare uşurinţă, deşi cu foarte puţine temeiuri"[70]. Dar societatea nu poate fi redusă la esenţă. Studiul ei existenţial solicită înţelegerea ei ca o realitate vie. Acesta este momentul dinamic, deşi nu implică transformări în timp. Am zice, un gen de durată pură, în sens bergsonian, deşi Tr. Herseni nu recurge la o asemenea comparaţie. Raportînd societatea la timp, obţinem momentul cinematic, respectiv, problematica evoluţiei şi istoricităţii.

Mergînd mai departe cu studierea realităţii sociale, Tr. Herseni aparent particularizează ideile sale de factură fenomenologică. Deşi păstrează anumite relaţii cu ideile lui despre natura societăţii, adîncirea studiului vieţii sociale îl îndepărtează parcă de metafizică spre un mod mai apropiat oglindirii realiste, dacă nu ştiinţifice, a realităţii. Este vorba despre ceea ce s-ar putea chema viziune structuralist-funcţionalistă. Deşi nu apare total evident, şi deseori e voalată de reveniri şi ezitări speculative, ea poate fi totuşi decelată suficient de clar. Acesta este, după părerea noastră, filonul cel mai de seamă din concepţia lui Tr. Herseni despre realitatea socială expusă în 1933. Dus mai departe, a ajuns, în 1941, să fie numit realism, iar după 1948 i-a permis să se apropie cu relativă uşurinţă de marxism şi să-l accepte ca pe o concepţie ştiinţifică asupra societăţii. În linii generale, această imagine structuralist-funcţionalistă înseamnă: a) acceptarea unei analogii între sistemul organic descoperit de ştiinţele biologice şi realitatea socială, care reprezintă obiectul sociologiei; b) înţelegerea societăţii ca un sistem aflat în

Scanned with OKEN Scanner

relații cu natura; c) realitatea socială este constituită din părți interrelate în care nici o parte nu poate fi înțeleasă în izolare față de întreg; d) fenomenele sociale sînt analizate în termenii funcțiilor pe care ele le realizează în realitatea socială; e) sistemul și părțile lui sînt supuse evoluției; f) elementele sistemului sînt legate într-o structură. Structura este, spune Tr. Herseni, „ordinea vieții împreună, planul de orînduire a vieții în comun, un sistem unitar de raporturi, o totalitate de tipare în care se varsă viața pentru a putea exista împreună cu alte vieți"[71]. „Structura, arată el, este o realitate funcțională — ea exprimă raporturi, nu substanțe, ea este formă interioară, plan de construcție, nu materie, nici material"[72]. Și mai departe, „în structură lucrurile depind unele de altele, se determină reciproc ca existență . . ., societatea este o realitate funcțională, adică o realitate care nu există în sine, ci prin raporturile pe care le duce la funcțiile pe care le poartă cu sine însăși și cu alte realități"[73]. În lucrarea *Probleme de sociologie pastorală* se îndepărtează de fenomenologie, ajungînd la o imagine mai simplă, dar mai robustă sub raport științific. El spune că viziunea sociologică se caracterizează prin: a) este funcțională („Un document privitor la un popor nu poate fi înțeles decît prin funcția pe care o îndeplinește în sînul acelui popor"[74]); b) este integralistă (funcțiunea ne duce spre întreguri); c) este vitalistă („în înțeles de: legătură cu viața"[75]). În concluzie: „Funcționalism, integralism, vitalism înseamnă laolaltă *realism:* a reda realitatea în toate aspectele ei și a căuta pricinile pe care ea singură ni le înfățișează. Calea aceasta nouă care mi s-a deschis de curînd nu îndepărtează neapărat vechile căi, dar le adîncește și le lărgește necontenit"[76].

Latura structuralist-funcționalistă a concepției sociologice a lui Tr. Herseni a fost asamblată, în parte, din idei luate din gîndirea filosofico-socială a Germaniei, unde a beneficiat de o specializare. Este firesc să recunoaștem și influența lui D. Gusti, care și el fusese format în spiritul aceleiași epoci a culturii germane[77]. Totuși nu putem trece cu vederea faptul că există o diferență cel puțin notabilă, dacă nu cu totul deosebită, între D. Gusti și Tr. Herseni în modul în care au privit structuralismul și funcționalismul. La D. Gusti structura este constituită din manifestări și cadre dispuse și legate paralel. Conform gîndirii lui „legea paralelismului" acționează asupra elementelor de care depinde societatea. În felul acesta el exclude ca principiu existența relațiilor de subordonare — supraordonare ce există între diferitele aspecte ale sistemului social în favoarea unui paralelism, am zice monoton. Acest fapt amendează structuralismul-funcționalist, transformîndu-l într-un fel de paralelism structural-funcționalist. Tr. Herseni evită ideea paralelismului cînd vorbește despre structură, funcție și relațiile dintre ele. În mod deosebit el are în vedere trei elemente sau părți ale sistemului social: individul (societatea „nu este o realitate omogenă, ea se compune din oameni feluriți și numeroși"[78]), viața socială (un necontenit flux și reflux, constituit din procese de individualizare și socializare) și cultură (manifestările realității sociale, care pot varia după obiectul spre care se îndreaptă și nevoile din care iau naștere). Cît privește situația indivizilor, ei există în raport unii cu alții, dar aceasta nu înseamnă că sînt totuși paraleli, ci mai degrabă ierarhizați: „Stăpînul e stăpîn prin slugă, el de sine nu poate fi stăpîn și nici sluga, slugă"[79].

Tr. Herseni nu a recunoscut marxismului de la început calitatea de a exprima adevărul despre societate, oarecum în spiritul poziției profesorului D. Gusti. El citează, acceptînd-o, ideea lui D. Gusti după care

Scanned with OKEN Scanner

paralelismul sociologic este opus tuturor abordărilor parțiale ale societății. Se comite o eroare, spunea liderul Școlii de sociologie de la București, „cînd se reduce întreaga realitate la elementele ei, și anume la unul dintre aceste elemente — fie la unul sufletesc (Hegel, Comte), ori numai la acel economic (Marx), ori numai la unul politic (Gumplowicz), ori numai la acel juridic (Stammler)"[80]. Unele raportări la Marx din *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* sînt făcute prin mijlociri (Max Adler). Referindu-se la caracterul obiectiv al societății, acesta este înțeles ca un gen de conștiință coercitivă și exterioară, iar Marx este apropiat, din acest punct de vedere, de Durkheim. „O lege, de exemplu, — spune Tr. Herseni — e desprinsă de legiuitori, nu exprimă numai starea sufletească a acestora, nu este deci o expresie psihologică, are dimpotrivă un înțeles obiectiv și o existență dincolo de creatori. Marx și Durkheim au observat foarte bine acest lucru cînd au afirmat că realitatea socială se poate întoarce coercitiv împotriva indivizilor"[81]. Este important de semnalat că Tr. Herseni cunoștea, încă de pe vremea primelor scrieri, modul în care este caracterizat marxismul în ansamblul gîndirii sociale: „Se cunosc unele afirmații ale lui Karl Marx că viața economică determină viața socială și spirituală în genere. Marxismul e cunoscut și răspîndit ca o doctrină a «materialismului istoric» sau a determinismului economic"[82]. Totodată el era la curent cu unele interpretări simplificatoare ale concepției lui Marx după care „manifestările spirituale ar urma din cele economice ca niște epifenomene"[83] față de care formulează o rezervă foarte serioasă. „Nu mă îndoiesc însă — spune el — că Marx luat în întregime nu poate fi interpretat atît de strîmt"[84]. Această ultimă atitudine l-a favorizat, după părerea noastră, pe Tr. Herseni, ușurîndu-i apropierea ulterioară de marxism și chiar acceptarea lui.

In perioada care a urmat disoluției Școlii de sociologie de la București Tr. Herseni a renunțat la poziția spiritualistă asupra societății în favoarea concepției marxiste. Nu este exlus că trecerea la marxism s-a făcut, pe linia preocupărilor lui de psihologie, care au predominat după 1956[85], și sub influența lui M. Ralea, cu care a colaborat în acest domeniu și chiar în cel al sociologiei[86]. Studiul lucrărilor sale din perioada imediat apropiată anului 1970 dovedește faptul că renunțarea la care ne-am referit nu a însemnat un act formal, o recunoaștere de suprafață și conjuncturală, ci o schimbare profundă, de structură, în cadrul întregii sale sociologii. Totodată, aceasta a însemnat, implicit, și chiar cu note explicite, o reconsiderare critică a raporturilor cu gustianismul și, în general, cu trecutul său teoretic, precum și o negare hotărîtă a oricăror eventuale tendințe neogustiene. Transformarea survenită apare, într-o formă largă, elaborată fără nici un dubiu în *Prolegomene la teoria sociologică,* ce reprezintă, după părerea noastră, o replică și o valorificare, fundamentată pe marxism, a vechii sale lucrări *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională.* Acum, în 1969, tratînd limitele sociologiei individualiste și a celei integraliste nu rămîne la pozițiile de dincolo și de dincoace de ele, doar la noologism și fenomenologism, unde se oprise în perioada antebelică, ci acordă atenție sociologiei dialectice într-un capitol aparte. Din cele două forme ale ei, hegelianismul și marxismul, Tr. Herseni o acceptă pe ultima. Iată ce spune el: a gîndi științific „înseamnă a elabora o concepție unitară despre fenomenele studiate, altfel s-ar ajunge la un simplu mozaic de cunoștințe, adică la eclectism. Dintre multele concepții despre societate

Scanned with OKEN Scanner

materialismul istoric s-a dovedit pînă acum cel mai fecund. Forța lui constă în efortul de a pătrunde cît mai adînc în miezul lucrurilor"[87]. El ține să arate limpede: „Bineînțeles, autorul acestor rînduri își va spune și el părerea, mai exact poziția filosofică pe care se situează, materialismul dialectic și istoric, după care sociologia este știința legilor de dezvoltare a societății în ansamblul ei (ca întreg)"[88]. În studiul *Sociologia cogitans* poziția lui față de concepția lui Marx asupra societății este tratată în conexiune cu critica doctrinei Școlii de sociologie de la București: „Dacă se pune problema unei analize critice a Școlii sociologice de la București în raport cu cerințele *actuale* ale sociologiei românești, rezultatele sînt radical diferite, nu numai din cauza părăsirii «paralelismului sociologic» prin care se excludea programatic materialismul istoric, primatul determinismului economic (al structurii economice a societății), ci dintr-o cauzalitate mult mai complexă, care ne obligă să revizuim lucrurile din temelii. Ne găsim într-o nouă etapă de dezvoltare nu numai a *sociologiei,* ci a întregii *societăți* românești; s-a realizat trecerea revoluționară de la capitalism la socialism și se construiește și se dezvoltă multilateral socialismul însuși. Nu e *sociolog* cine își imaginează că o sociologie, care era *progresistă* odinioară prin dinamismul, optimismul și aplicațiile ei, dar care avea totuși un caracter limitat, de clasă, poate fi preluată de actuala noastră orînduire socială. Școala sociologică de la București aparține trecutului. Singura cale de progres a sociologiei românești de acum încolo este desfășurarea ei în conformitate cu nevoile legice ale societății din care facem parte"[89]. Sinteza de față, am putea spune testamentul teoretic al lui Tr. Herseni, este, într-un anumit sens, un document de mare importanță al istoriei sociologiei românești. Ea indică gradul de fuziune al ideilor lui cu marxismul și, totodată, punctul pînă la care membrii Școlii care i-au supraviețuit lui D. Gusti au evoluat, în linii generale, în ultimile decenii spre o nouă concepție despre societate.

5. Un loc aparte ocupă în preocupările teoretice de sociologie ale lui Tr. Herseni problema posibilității constituirii sociologiei ca știință și aceea a locului ei în ansamblul celorlalte științe despre societate. Ea este prezentă în *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională,* unde îi este dedicată *Încheierea.* Sociologia este definită cu această ocazie ca „studiu al întregurilor sociale, care să lămurească rostul fiecărui element în sînul totalității"[90]; ea se ocupă cu „societatea ca atare"[91], „societatea ca societate"[92]. Din această perspectivă, „toate celelalte științe care se ocupă cu realitatea socială desprind și analizează aspecte parțiale ale acestei realități, cum ar fi viața economică, viața juridică, politică etc."[93]. O atenție aparte este acordată deosebirilor dintre sociologie și istorie („istoria este studiul individualului, al concretului, sociologia, studiul generalului"[94]) și între sociologie și psihologie (sociologia se ocupă de obiectiv — înțeles ca spiritualitate — iar psihologia de subiectiv). În 1972 locul sociologiei este determinat într-o imagine largă și elaborată a clasificării științelor sociale. Obiectul comun al științelor sociale, spune Tr. Herseni cu acest prilej, „nu-l constituie *societatea,* ci *fenomenele sociale*"[95]. Sarcina de a studia *„societatea ca atare,* așa cum este ea cu adevărat, realitate complexă, multilaterală și multinivelară, deci ca *totalitate* (societatea ca societate)"[96] revine sociologiei. „Sociologia, conchide el, se deosebește deci de științele sociale *particulare* prin faptul că studiază societatea ca *întreg,* nu numai una din *părțile integrante* ale ei

Scanned with OKEN Scanner

(economia politică, dreptul, morala, arta, religia, filosofia, știința). Sociologia se înfățișează ca singura știință care are ca obiect de cercetare *societatea ca atare,* în toată complexitatea și generalitatea ei"[97]. Prin dezvoltarea cunoașterii a intervenit un proces de „diviziune internă a sociologiei"[98] care astăzi are o mulțime de ramuri cum sînt „sociologia generală, geografică, demografică, etnografică, istorică, morală, urbană, economică (agrară, industrială, comercială, financiară etc.), politică, juridică, morală, sociologia artei, a literaturii, a cunoașterii, a educației, a culturii de masă"[99].

În *Ce este Sociologia?* Tr. Herseni reia definiția după care sociologia este *„știința societății în totalitatea ei"*[100] și ideile lui anterioare cu privire la deosebirea dintre sociologie și alte științe sociale. După părerea noastră, cu această ocazie apar două elemente noi. Primul se referă la raporturile dintre sociologie, pe de-o parte, și istoriologie și culturologie, pe de altă parte. Problemei i se dă atenție plecîndu-se de la ideea că în zilele noastre trei științe (sociologia, istoriologia și culturologia) „ își dispută sarcina de a teoretiza toate cunoștințele existente cu privire la societate, cultură și personalitate"[101]. Poziția lui este următoarea: „tustrele sînt preocupate de toate fazele de viață socioculturală, din toate timpurile și toate locurile, dar sociologia pune accentul pe *societate,* culturologia pe *cultură* sau *civilizație,* în timp ce istoriologia pune accentul pe *eveniment* și pe *epocă*"[102]. „Toate trei se interferează" și din această cauză ele activează „tot mai frecvent *fără frontiere*"[103], „pentru a forma o singură știință, de tip nou, *interdisciplinar*"[104]. Al doilea element de noutate este relevarea faptului că sociologia științifică „se ocupă din ce în ce mai puțin de *Societate* (cu *S* mare și la singular) și tot mai mult de *societăți* (cu *s* mic și la plural) pentru a scoate în evidență, prin metode comparativ-istorice, atît asemănările («universale»), cît și deosebirile («diferențiale») dintre ele"[105]. Acest element oglindește, în spiritul tradițiilor Școlii de sociologie de la București, nevoia, justificată epistemologic și de anumite interese sociale firești, abordării socialului în expresia lui particulară, ca țară posedînd anumite tradiții istorice, un anumit specific național și, în general, social.

6. Poziția lui Tr. Herseni cu privire la menirea sociologiei sau, altfel spus, cu privire la spiritul ei militant a fost, cel puțin pînă la un anumit punct, puternic influențată de concepția lui D. Gusti și de ideile care au stat la baza Institutului Social Român. Cu ocazia deschiderii, în 1928, a unui muzeu organizat de Seminarul de sociologie din București, D. Gusti a înfățișat foarte limpede, în patru puncte, misiunea monografiilor sociologice. Acestea sînt: a) didactică (folosirea și ascuțirea spiritului de observație științifică a studenților, în sensul cunoașterii țării); b) științifică (descoperirea prin studii riguroase a adevărului social, specific românesc, și prin aceasta contribuția la constituirea științei și Artei națiunii); c) etică (crearea unui spirit nou, pentru o viață superioară, pentru carte și cultură în sat și printre săteni); d) politică (descoperirea viciilor care erodează și distrug neamul)[106]. Considerațiile lui exprimau, în fond, obiectivele Asociației pentru studiul și reforma socială, înființată în primăvara anului 1918 și transformată, la 1 februarie 1921, în Institutul Social Român. Ea urmărea „să studieze toate problemele impuse de necesitatea refacerii întregii vieți sociale a României", să propună mai departe, „pe baza acestor studii, soluțiile practice și mijloacele necesare pentru înfăptuirea operei de refacere socială", „să contribuie la refacerea socială a maselor", „să lupte pentru înfăptuirea reformelor

Scanned with OKEN Scanner

propuse«[107]. Fără prea mare greutate, se poate constata faptul că acest militantism era constituit pe o contradicție și viza, în esență, tocirea polilor ei în interesul menținerii stărilor de lucruri existente, puse în pericol imediat de cele petrecute în 1917, în Rusia. Se urmărea cunoașterea și ridicarea culturală a satelor și a țăranilor, iar, pe de altă parte, să se pună la dispoziția statului existent, la conducerea căruia erau de fapt clase cu alte interese decît ale țărănimii, datele necesare unor reforme menite să-l facă să supraviețuiască și, mai mult, să se consolideze. Probabil că monarhia, prin regele Carol al II-lea, și-a dat perfect de bine seama de această funcție conciliatoare a Școlii de sociologie de la București și din această cauză, posibil, mai mult decît pentru orice altceva, l-a sprijinit și apreciat pe D. Gusti. În scopul adîncirii analizei, în cadrul militantismului la care ne referim pot fi disociate, dintr-un punct de vedere, o latură a mijloacelor și una a scopurilor, iar din altul un aspect gnoseologic și unul politico-etic. Privindu-le în relație, obținem un tabel simplu de corelație. Încercînd să determinăm care sînt zonele

		Scopuri	
		gnoseologice	politico-etice
Mijloace	gnoseologice	1	2
	politico-etice	3	4

pozitive ale militantismului gustian (și, în general, ale Școlii de sociologie de la București, chiar dacă unii dintre cei care au participat la cercetările organizate de ea s-au situat pe alte poziții) putem spune că acestea apar în rubricile *1* și *2* ale tabelului. Este vorba, mai întîi, despre sublinierea valorii de scop a științei ca știință și a rolului mijloacelor științifice (metodele ei) de înfăptuire a respectivului scop (1) și, în al doilea rînd, despre afirmarea necesității legăturii dintre știință, privită ca mijloc, și aspectul politico-etic, înțeles ca scop (2). Recunoașterea legăturii obligatorii dintre cunoaștere și factorul politico-etic este valoroasă nu numai ca atare, respectiv ca soluție epistemologică, făcînd abstracție de conținutul termenilor, dar și prin aceea că, cel puțin în parte, ea s-a referit la utilizarea monografiilor sociologice în direcția îmbunătățirii situației, îndeosebi cultural-spirituale, a țărănimii.

Tr. Herseni își afirmă aderența la militantismul gustian încă din lucrarea sa *Teoria monografiilor sociologice*. În *Încheiere* există un paragraf special destinat acestei probleme, avînd următorul titlu: *Foloase teoretice și practice ale cercetărilor monografice*[108]. Aici sînt semnalate cîteva aspecte: a) nevoia studiului țărănimii, mai ales acum, cînd revoluția rusă a dat acestei clase „o importanță de discuție destul de mare«[109]; b) nevoia cunoașterii națiunii, adică „de o cunoaștere detaliată și integrală a realităților noastre naționale«[110]; c) nevoia constituirii unei sociologii științifice, care „în locul generalizărilor pripite pune controlul amănuntului, în locul invențiilor, faptele; în locul construcției, realitatea; în locul iluziei, adevărul«[111]; d) nevoia de reformă, respectiv „să fundeze științific politica«[112]. Din păcate nu a fost consecvent, lucru care rezultă din lucrarea *Probleme de sociologie pastorală*. Aici el vorbește despre faptul că sociologia „trebuie să se ocupe în primul rînd de poporul român«[113]. Dar specificările lui merg într-o direcție aparte: în realitatea

socială actuală forțele sociale de bază sînt țărănimea (gospodării familiale ce își lucrează pămîntul propriu) pentru sat și burghezimea (care se ocupă de valori de schimb) pentru oraș. Și conchide: „Cînd se vorbește în știința românească de un conflict între sat și oraș, trebuie să înțelegem conflict între țărănime (tradiționalistă) și burghezime (progresistă)"[114]. În felul acesta el ajunge să spună: „Trebuie sprijinită cu orice preț burghezimea națională, pentru funcțiile economice deosebit de importante pe care le îndeplinește"[115], deși sprijină ideea că statul nu trebuie să aparțină nici unei clase și consideră că ființa noastră etnică a fost „păstrată într-o largă măsură de păturile țărănești, cu toată vitregia vremurilor"[116].

În lucrările lui postbelice Tr. Herseni reia ideea militantismului, îndeosebi sub forma „știința să facă știință" și „știința să ajute planul politico-etic". Iată ce spune el în *Prolegomene la teoria sociologică:* „Sociologia, ca orice știință, are rosturi numeroase, între care unele cu caracter tehnic de strictă specialitate, dar pentru publicul mare rostul ei este în primul rînd să-l călăuzească în această operă personală de analiză și critică a fenomenelor sociale și, pe această bază, să-l ajute la integrarea lui conștientă și activă în viața social-istorică. În modul acesta sociologia poate contribui la conștiința de sine științifică a societății din care cititorii înșiși fac parte. Ca să-și îndeplinească această misiune, sociologia nu are altceva de făcut decît să rămînă o știință obiectivă, adică o știință pusă exclusiv în slujba adevărului, chiar dacă acesta are un caracter aproximativ și deci trecător, ca tot ce este de natură istorică"[117]. În *Ce este sociologia?* Tr. Herseni exprimă fără echivoc un militantism de inspirație și, în parte, chiar de substanță marxistă: „sociologia este — cum s-a spus de atîtea ori — pe de o parte, *conștiința de sine științifică* a fiecărei societăți sau a fiecărei epoci istorice, pe de altă parte, *călăuza științifică* a oamenilor, cărora le indică ce este de făcut, care este «linia justă» a acțiunii, pentru a nu pierde nici una din posibilitățile de dezvoltare ale societății, dar și pentru a nu-i lăsa să alunece în *utopie,* adică să încerce ceea ce, în circumstanțele date, este *imposibil*"[118]. Această orientare a sa se derulează firesc spre ideea sublinierii necesității subordonării sociologiei intereselor omului, deci umanismului. Sociologia, spune Tr. Herseni, „nu face știință de dragul științei sau «artă pentru artă», ci urmărește totdeauna un ideal social, ameliorarea și optimizarea continuă a vieții sociale sau, mai exact, a standardului material și spiritual, iar pe aceste baze dezvoltarea oamenilor în personalități multilaterale, capabile să trăiască și să se realizeze în chip fecund. Spre deosebire de cei care abordează aceste probleme de pe alte poziții decît ale științei, sociologia nu se bazează pe ceea ce ne-ar place să fie, pe dorințele și visele noastre subiective, ci exclusiv pe *realitate*"[119].

Sperăm că acest studiu introductiv va fi de un real folos cititorului, pentru a-l ajuta să-și formeze o imagine cît mai cuprinzătoare asupra lui Tr. Herseni, care s-a afirmat în sociologia noastră atît de viguros, cu seriozitate, sobrietate, de bună-credință și convins că ceea ce face este folositor semenilor lui. În ceea ce ne privește, sîntem sincer îndatorați memoriei sociologului, dar și omului dispărut. Considerăm nimerit să încheiem cu o idee a lui Tr. Herseni, scrisă în *Cîteva lămuriri* la lucrarea *Teoria monografiei sociologice,* pe care o apreciem nimerită și cu ocazia publicării acestei lucrări: „Firește, buna-credință a cititorului nu este mai puțin angajată"[120].

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] Institutul Social Român, București, 1937.

[2] *Sociologie românească. Încercare critică,* Institutul de Științe Sociale al României, Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și cercetări, București, 8, 1940.

[3] E.S.P.L.P., București, 1958.

[4] Editura politică, București, 1965.

[5] Biblioteca de filosofie și sociologie, Editura politică, București, 1966.

[6] *Sociologia românească azi,* Sinteze sociologice, Editura științifică, București, 1971.

[7] *Sociologia militans,* vol. III și IV, Editura științifică, București, 1971.

[8] *D. Gusti. Studii critice,* Editura științifică și enciclopedică, București, 1980.

[9] *op. cit.,* p. 9.

[10] *op. cit.,* p. 10.

[11] Greenwood Press, Westport, London, 1975.

[12] *op. cit.,* p. 267.

[13] Expresie folosită de Tr. Herseni în lucrarea *Teoria monografiei sociologice,* Editura Institutului Social Român, București, 1934, p. 97.

[14] Pe care D. Gusti a înfățișat-o succint, dar fără echivoc, în articolul *Misiunea monografiilor sociologice,* publicat în „Societatea de mîine", nr. 22—24 din 1928 pp. 400—401. Asupra acestui articol vom mai reveni.

[15] Despre problema cine sînt aceștia se poate discuta. Ea nu intră în atenția acestui studiu introductiv.

[16] *XXV ani de învățămînt universitar. D. Gusti și Școala sociologică de la București,* Institutul Social Român, București, 1937, p. 57.

[17] *Din publicațiile Școlii sociologice de la București,* în *Școala sociologică de la București, Sociologia militans,* IV, Editura științifică, București, 1971, p. 155.

[18] H. H. Stahl, *Școala monografiei sociologice,* în *XXV de ani de învățămînt universitar. D. Gusti și Școala sociologică de la București,* Institutul Social Român, București, 1937, p. 187 și următoarele.

[19] *op. cit.,* p. 180.

[20] Paula Herseni, *Din publicațiile Școlii sociologice de la București,* în *op. cit.,* p. 155.

[21] Editura Institutului Social Român, București, 1934, p. 76.

[22] „Societatea de mîine", anul VI, nr. 16—17, septembrie 1929, p. 250.

[23] „Societatea de mîine", anul VI, nr. 20, noiembrie 1929, p. 292.

[24] „Societate de mîine", anul VI, nr. 22—24, decembrie 1929, p. 336.

[25] *op. cit.,* p. 336.

[26] *op. cit.,* p. 336.

[27] Abaterile de la media anuală (total 21 de ani), de 32, 52, rotunjită la 33.

[29] Abaterile de la media anuală (total 15 ani, 6 fiind neproductivi, de 5,4, rotunjită la 9.

[29] Abaterile de la media anuală (total 15 ani, 6 fiind neproductivi), de 5,4 rotunjită la 5.

[30] *Curs de sociologie rurală* — litografiat, Universitatea din București, 1939—1940, 396 p.; *Sociologia românească. Încercare istorică,* București, Institutul de Științe Sociale al României, Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și cercetări, 8, 1940, 168 p.; *Probleme de sociologie pastorală,* Institutul de Științe Sociale al României, Biblioteca de sociologie, etică și politică, Seria Studii și cer-

Scanned with OKEN Scanner

cetări, 9, 1941, 219 p.; *Unități sociale — Drăguș un sat din Țara Oltului, Făgăraș*, Institutul de Științe Sociale al României, 1944, 158 p.

[31] H. H. Stahl, *Tr. Herseni (1907—1980). O evocare*, în „Viitorul social", nr. 4, 1980, p. 698.

[32] Tr. Herseni acordă cu această ocazie 3 pagini prezentării poziției șefului echipei istorice, H. H. Stahl.

[33] Mircea Vulcănescu, *Dimitrie Gusti, Profesorul*, în *XXV ani de învățămînt universitar. D. Gusti și Școala sociologică de la București*, Institutul Social Român, București, 1937, p. 58.

[34] În Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, Editura Institutului Social Român, București, 1935, p. 3. H. H. Stahl notează încă un fapt în legătură cu măsura în care D. Gusti îl aprecia pe Tr. Herseni: „Profesorul Gusti mai reușise anterior să îndrume astfel pe căile erudiției pe un alt elev al său, pe Petre Andrei, pe care Gusti îl aprecia în mod cu totul deosebit, în ciuda certurilor care i-a despărțit de la o anume vreme. Dovada o avem în faptul că dînsul mărturisea că, după ce avusese norocul unui elev atît de dotat cît fusese Petre Andrei, nu se mai simțea îndemnat să acorde și altora titlul de doctor în filosofie-sociologie. Prima excepție a făcut-o, abia în 1935, cu Traian Herseni, acesta fiind primul care i s-a părut lui Gusti că promite a fi sociolog de talia unui Andrei". (H. H. Stahl, *T. Herseni (1907—1980). O evocare*, în „Viitorul social", nr. 4, 1980, p. 699).

[35] Mircea Vulcănescu, *Dimitrie Gusti, Profesorul*, în *op. cit.*, p. 59.

[36] Lucrarea a fost terminată în 1939 și a fost publicată și separat, cu titlul deja semnalat în aceste note.

[37] De exemplu, *Sociologia contemporană*, în „Societatea de mîine", X, 6 iunie 1933, pp. 119—120; *Sociologia relaționistă*, în „Societatea de mîine", nr. 6—9, 1933; recenzii în diferite reviste despre L. von Wiese, N. J. Hartman, Pitirim Sorokin, Alfred Vierkandt, Max Rumpf, Marcel Mauss, C. Bouglé etc.

[38] *Probleme de sociologie pastorală*, Institutul de Științe Sociale al României, București, 1941, p. 222.

[39] Lucia Apolzan, *Sate, orașe și regiuni cercetate de Institutul Social Român*, Institutul Social Român, București, 1945, p. 20.

[40] Pompiliu Caraioan, *Profesorul Dimitrie Gusti și Școala sociologică de la București*, în *Școala sociologică de la București*, *Sociologia militans*, IV, Editura științifică, București, 1971, p. 35.

[41] H. H. Stahl, *Învățăminte metodice și tehnice*, în *Școala sociologică de la București*, *Sociologia militans*, III, Editura științifică, București, 1971, p. 100.

[42] Bibliografia ne-a fost pusă la dispoziție cu deosebită bunăvoință de către Paula Herseni. Se cuvine să spunem cu acest prilej și faptul că Paula Herseni este autoarea unei bibliografii intitulată *Publicațiile Școalei sociologice de la București*, apărută în 1940, mai bogată pentru perioada avută în vedere decît bibliografia inclusă în *Sociologia militans* IV.

[43] *Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie*, coordonator Traian Herseni, Editura științifică, București, 1969; *Industrializare și urbanizare. Cercetări de psihosociologie concretă la Boldești*, sub redacția lui Traian Herseni, Editura Academiei R.S.R., 1970; *Combinatul chimic Făgăraș — 50 ani de existență 1922—1972*, sub redacția lui Traian Herseni, Centrala industrială de îngrășăminte chimice, 1972; *Laboratoarele uzinale de psihosociologie*, coordonator Traian Herseni, Editura științifică, București, 1974.

[44] Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, Editura Institutului Social Român, București, 1935, p. 4.

[45] Trebuie notat faptul că, în acest context, Tr. Herseni înțelege filosofia ca pe o știință a temeiurilor.

Scanned with OKEN Scanner

[46] *Obiectul sociologiei, Sociologia militans*, I, Editura științifică, București, 1968.

[47] Editura științifică și enciclopedică, București, 1981.

[48] În această lucrare apar, deși nu atît de pregnant ca în cele remarcate mai înainte, și probleme referitoare la realitatea socială și determinarea sociologiei ca știință.

[49] Un exemplu în acest sens îl oferă *Introducerea* la lucrarea *Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie și pedagogie.*

[50] Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 18.

[51] *op. cit.*, p. 18.

[52] Tr. Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, Editura științifică, București, p. 6.

[53] Tr. Herseni, *Ce este sociologia?*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 26.

[54] Tr. Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, p. 8.

[55] Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 13.

[56] Tr. Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, p. 9.

[57] cînd el a făcut parte din Școala de sociologie de la București.

[58] Ovidiu Bădina, *Cercetarea sociologică concretă. Tradiții românești*, Editura politică, București, 1966, p. 143.

[59] în *Școala sociologică de la București, Sociologia militans*, IV, Editura științifică, București, 1971, pp. 130—133.

[60] Talcott Parsons, *The Structure of Social Action*, McGraw-Hill, New York, 1937.

[61] Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 22.

[62] *op. cit.*, p. 22.

[63] *op. cit.*, p. 25.

[64] *op. cit.*, p. 27.

[65] *op. cit.*, p. 28.

[66] *op. cit.*, p. 49.

[67] *op. cit.*, p. 30.

[68] *op. cit.*, p. 33.

[69] *op. cit.*, p. 40.

[70] *op. cit.*, p. 4.

[71] *op. cit.*, p. 131.

[72] *op. cit.*, p. 131.

[73] *op. cit.*, p. 132.

[74] Tr. Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, p. 8.

[75] *op. cit.*, p. 14.

[76] *op. cit.*, p. 16.

[77] Trebuie notat că și Parsons a studiat în Germania mai înainte de a-și publica, în 1937, ideile care au fost considerate drept debutul structuralismului-funcționalist.

[78] Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 138.

[79] *op. cit.*, p. 132.

[80] D. Gusti, *Realitate, știință și reformă socială*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială", an. I, nr. 1, 1919, p. XII.

[81] Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, pp. 40—41.

[82] Tr. Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, p. 106.

[83] *op. cit.*, p. 106.

[84] *op. cit.*, p. 106.

[85] În 1960 el elaborează editorialul „Revistei de psihologie" intitulat *Opera lui V. I. Lenin și psihologia* (pe care nu îl semnează), VI, 1960, pp. 7—16. Totodată

Scanned with OKEN Scanner

mai publică, în același an, încă 4 articole cu caracter psihologic. Aceste preocupări continuă și în anii următori.

[86] Colaborarea cu M. Ralea începe în 1960 cu studiul intitulat *Problema metodei în psihologia și sociologia succesului*, publicat în „Revista de psihologie", VI, nr. 2, 1960, pp. 7—17 și continuă, îndeosebi, prin *Sociologia succesului*, Editura științifică, 1962 și *Introducere în psihologia socială*, Editura științifică, 1966. Împreună cu M. Ralea, și probabil sub influența lui, se angajează în problematica luptei ideologice: *O nouă armă de luptă pe frontul ideologic*, în „Contemporanul", 20, 1962, 19 mai, p. 7; *Opoziția dintre filosofia marxistă și filosofia burgheză contemporană*, în „Revista de filosofie", tomul II, nr. 5, 1964, pp. 585—595.

[87] Tr. Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, p. 108.

[88] *op. cit.*, pp. 9—10.

[89] în *Școala sociologică de la București*, *Sociologia militans*, III, Editura științifică, 1971, pp. 61—62.

[90] Tr. Herseni, *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională*, p. 141.

[91] *op. cit.*, p. 144.

[92] *op. cit.*, p. 144.

[93] *op. cit.*, p. 141.

[94] *op. cit.*, p. 141.

[95] Tr. Herseni, *Despre clasificarea științelor sociale*, în *Obiectul sociologiei*, *Sociologia militans*, I, Editura științifică, București, 1968, p. 26.

[96] *op. cit.*, p. 27.

[97] *op. cit.*, p. 27.

[98] *op. cit.*, p. 27.

[99] *op. cit.*, pp. 27—28.

[100] Tr. Herseni, *Ce este sociologia?*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 8. Aici se găsește și o largă definiție: „sociologia studiază *conexiunile dintre diferitele părți ale societății*, modul în care *coexistă și coactivează*, modul în care formează împreună un *tot* sau un *sistem*, pe principiul bine cunoscut că «totalitatea nu se reduce la suma părților», ea constituie întotdeauna *un plus* sau *o sinteză* ireductibile la ele, în măsură să le definească, să le restructureze și să le determine ca atare (ca *părți*)".

[101] *op. cit.*, p. 14.

[102] *op. cit.*, p. 14.

[103] *op. cit.*, p. 14.

[104] *op. cit.*, p. 15.

[105] *op. cit.*, pp. 21—22.

[106] „Societatea de mîine", nr. 22—24, 1938, pp. 400—401.

[107] Em. Bucuța, *Institutul Social Român*, în *XXV ani de învățămînt universitar. D. Gusti și Școala sociologică de la București*, p. 157, G. Vlădescu-Răcoasa, *Din frămîntările începutului. Nașterea și primii ani de viață ai Institutului Social Român*, în „Societatea de mîine", nr. 5—6, 1929, p. 95.

[108] Tr. Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, pp. 147—149.

[109] *op. cit.*, p. 147.

[110] *op. cit.*, p. 148.

[111] *op. cit.*, p. 148.

[112] *op. cit.*, p. 149.

[113] Tr. Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, p. 205.

[114] *op. cit.*, p. 210.

[115] *op. cit.*, p. 215.

[116] *op. cit.*, p. 216. În legătură cu acest fapt și acest context de probleme, considerăm nimerit să spunem că Tr. Herseni a profesat unele exagerări ce trans-

Scanned with OKEN Scanner

formă specificul național sau etnic în ceva venit din altă parte decît lumea reală: sufletul sau duhul „carpato-danubian" „își trage seva din pămîntul țării, dar și din legături străvechi cu cerul și cu valorile nepieritoare ale spiritului, un sprijin pe pămînt, dar și un reazăm în cer" (p. 217).

[117] Tr. Herseni, *Prolegomene la teoria sociologică*, pp. 176—177.

[118] Tr. Herseni, *Ce este sociologia?*, p. 19.

[119] *op. cit.*, p. 19.

[120] Tr. Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, p. 76.

ACHIM MIHU

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

După 50 de ani de activitate didactică, ştiinţifică şi publicistică în domeniul sociologiei şi al unor ştiinţe înrudite sau învecinate, ca psihologia socială, antropologia culturală, etnografia şi folcloristica, am simţit nevoia unei lucrări în care să recapitulez şi să sistematizez cunoştinţele acumulate, să ofer cititorilor o *sinteză* a preocupărilor mele de pînă acum, unele publicate, altele inedite.

Am avut de ales între două căi principale: să redactez un tratat în care să înfăţişez treapta actuală a dezvoltării sociologiei *sau* să scriu o carte în care să expun propria mea poziţie, stadiul în care mă găsesc, de fapt *ultima etapă a itinerarului meu sociologic*. M-am hotărît în cele din urmă pentru această ultimă soluţie.

Lucrarea de faţă are deci un caracter pronunţat *autobiografic*, în înţelesul că nu-şi propune să dezbată decît acele probleme, concepţii şi metode sociologice care au avut, într-un fel sau altul, pentru formarea şi activitatea mea o semnificaţie deosebită. Am lăsat la o parte în chip intenţionat pe celelalte, fără ca procedeul să implice vreo lipsă de consideraţie sau de apreciere a lor. Ca orice cercetător ştiinţific, am avut preferinţe pentru anumiţi autori, pe care i-am studiat mai atent decît pe alţii, am fost atras de anumite probleme sau aspecte ale realităţii sociale în detrimentul altora şi am utilizat numai unele metode şi tehnici de investigaţie din multele care există. Aceasta nu înseamnă că nu le-am cunoscut sau că nu le-aş fi putut trata, dar n-aş fi făcut decît o operă de documentarist, pentru care sînt convins că există mulţi alţii care o pot săvîrşi tot atît de bine.

Prin urmare, cititorii să nu caute în lucrarea de faţă ceea ce autorul nu şi-a propus să înfăţişeze, în schimb este bine să ţină seama de precizările următoare, care le oferă mijlocul unei înţelegeri şi al unei aprecieri adecvate.

Eu am făcut parte ani de zile din *Şcoala sociologică de la Bucureşti*. Cel de la care am primit primele noţiuni şi îndrumări de sociologie a fost profesorul *Dimitrie Gusti*. Tot el a fost conducătorul ştiinţific al tezei mele de licenţă *Individ şi societate* (1928) şi al tezei de doctorat *Realitatea socială. Încercare de ontologie regională* (1935). Am fost influenţat de foarte mulţi dintre foştii mei profesori de la Facultatea de filosofie şi litere, mai ales de C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Mircea Florian, I. C. Petrescu, Tudor Vianu, Nicolae Petrescu, ca şi de alţii, pe care nu i-am urmat decît facultativ, ca N. Iorga, V. Pârvan, S. Mehedinţi, Ovid Densuşianu, N. Cartojan, sau nu i-am consultat decît în scrieri, ca Virgil Madgearu, Petre Andrei, Mihai Ralea, dar de nici unul nu m-am simţit mai legat ca de profesorul D. Gusti, care s-a ocupat foarte de aproape de pregătirea mea şi de opera căruia am ţinut

Scanned with OKEN Scanner

seama în toate lucrările mele redactate între cele două războaie mondiale, unele chiar în colaborare directă cu el. Participarea mea încă din 1927, pe cînd eram student, la cercetările de teren (campaniile monografice) conduse de D. Gusti a avut și ea o înrîurire adîncă, aș putea spune *hotărîtoare,* asupra formării mele științifice și a modului în care am conceput și am desfășurat propriile mele cercetări. Așa se explică cel puțin cîteva din trăsăturile principale ale cărții de față.

Am preluat de la D. Gusti și am dezvoltat adeseori independent ideea unității ontologice a științelor social-umanistice, în sensul că, indiferent de statutul lor epistemologic și strategiile metodologice, ele studiază sau analizează *una și aceeași realitate.* De aceea nu consider frontierele dintre științe decît ca simple convenții impuse de necesitățile practice ale diviziunii muncii de cercetare, ale unei organizări mai raționale și mai eficiente a eforturilor colective de cunoaștere. Adevărul acesta este demonstrat din ce în ce mai limpede de tendința generală a investigațiilor *interdisciplinare,* acțiune în care România are o prioritate de necontestat, dar și de faptul că orice cercetător din domeniul științelor sociale (istoric, economist, jurist, culturolog) care depășește granițele sectorului său de activitate pentru a se ocupa de toate aspectele și corelațiile problemei abordate termină prin a face *sociologie.* Situația aceasta obligă pe sociologul de profesie să-și lărgească și el cîmpul de investigație și să utilizeze, pe lîngă lucrările de strictă specialitate, toate contribuțiile de profil sociologic, indiferent de știința care le aduce. Așa se face că în lucrarea de față am recurs la numeroase izvoare de ordin arheologic, istoric, antropologic, etnologic, economic, juridic, politic, fără altă considerație decît a valorii lor de cunoaștere, a capacității de a lămuri problemele abordate de sociologie. În revers, a trebuit să renunț adeseori la opere care sînt considerate ca sociologice, dar care nu contribuie cu nimic esențial la promovarea cunoașterii societății. Desigur, cititorii care sînt convinși că există o sociologie bine distinctă față de celelalte științe sociale, de unde ar putea să tragă concluzia că fiecare știință trebuie să se bazeze exclusiv pe forțele proprii, vor fi poate surprinși de creditul acordat unor științe ca arheologia și antropologia. Firește, nu este vorba decît de un punct de vedere dintre multele posibile, dar el are șansa de a fi mai realist și deci mai fecund decît altele.

Considerațiuni asemănătoare m-au determinat să nu socotesc așazisele *sociologii speciale,* cum sînt sociologia economică, sociologia juridică, sociologia politică, sociologia culturii, sociologia educației ca discipline sau ramuri științifice de-sine-stătătoare, cultivabile independent unele de altele, ci ca simple capitole ale uneia și aceleiași științe, *sociologia.* Cum am arătat pe larg în alte lucrări ale mele *(Sociologia literaturii,* 1973, *Sociologia industrială,* 1974, *Sociologia limbii,* 1975), ceea ce caracterizează demersul sociologic este totdeauna raportarea la *realitatea socială globală,* la *ansamblul societății* din care fenomenele respective fac parte. Sociologia nu elaborează, de exemplu, o teorie economică sau o teorie a culturii pentru a lămuri economia sau cultura în logica lor internă, ci pentru a stabili *conexiunile cu societatea,* cu logica totalității, deci în interdependență și interacțiune cu celelalte activități sociale coexistente.

O altă moștenire gustiană, care a fost preluată de mine, cu unele precizări și modificări impuse de evoluția științelor sociale din România, se referă la *raporturile teoriei cu practica,* mai ales la legăturile dintre

Scanned with OKEN Scanner

sociologie și *științele normative,* în frunte cu etica, și *științele constructive,* reprezentate de politologie și numeroasele ramuri specializate ale acesteia: politica economică, demografică, sanitară, școlară, culturală etc. Este evident că orice acțiune politică dornică să depășească procedeele empirice nu are altă soluție decît să recurgă la asistența științei. Cu cît o politologie este mai exigentă, cu atît apelul ei la datele sociologiei devine mai obligatorie. Tot atît de importantă este constatarea inversă: cu cît o știință simte nevoia unei verificări mai riguroase, cu atît va recurge mai sistematic la datele obținute prin aplicările ei în activitățile practice. O teorie care nu-și poate demonstra utilitatea rămîne desigur o teorie și poate satisface, într-o măsură oarecare, exigențele minții omenești dintr-o anumită perioadă istorică, dar ea nu este pe deplin validată decît dacă este transpusă în viață, cu urmările dinainte calculate și deci prevăzute.

Poate că profesorul D. Gusti și unii dintre adepții săi n-au fost destul de lămuriți în privința *legilor obiective de dezvoltare a societății.* Din cauza aceasta nu a fost suficient de elaborat nici raportul dintre realitate și *idealul social.* După D. Gusti, realitatea socială este constituită din idealuri sociale realizate, iar idealurile sociale sînt realități sociale aflate în curs de desfășurare sau care urmează să fie înfăptuite. Idealul social capătă astfel o importanță pe care de fapt nu o are. În ultimă instanță, realitatea socială nu se desfășoară în funcție de un ideal, ci de legile ei interne de dezvoltare, de propriul ei dinamism. Idealurile nu sînt decît reflectări ale realității în conștiința oamenilor, reflectări care nici măcar nu sînt totdeauna exacte, motiv pentru care atîtea idealuri rămîn simple utopii și deci nu sînt realizate niciodată. Rămîne însă faptul că idealurile dinamizează oamenii, iar atunci cînd sînt conforme cu legile de dezvoltare a societății apar într-adevăr ca posibilități și perspective ale acesteia.

În fine, tot din atmosfera științifică gustiană, dar de astă dată mai mult a colectivelor de cercetare conduse de el, derivă convingerea mea, care străbate întreaga lucrare de față, că nu este cu putință nici o cunoaștere științifică a realităților sociale decît pornind de la *faptele concrete.* Mintea omului prelucrează datele înregistrate, le clasifică, le interpretează, le generalizează, le teoretizează, dar fără cunoașterea aceasta de bază, adică fără fapte, știința rămîne o construcție pur speculativă sau imaginară, o ficțiune.

Convingerea aceasta m-a determinat să împart lucrarea în două grupe de capitole: unele (partea I) care sînt dedicate *sociologiei* așa cum s-a dezvoltat istoric și cum se desfășoară în prezent, altele (partea a II-a) care se referă la *societate,* de la formele ei cele mai primitive, din epoca antropogenezei și sociogenezei, pînă la formele cele mai avansate, reprezentate de marile civilizații tehnico-științifice din zilele noastre. În partea I sînt înfățișate numeroase concepții sociologice, discutabile sub raport științific, reținute totuși pentru rolul pe care l-au avut în istorie sau pentru influența pe care o exercită azi, pe cînd în partea a II-a sînt expuse faptele acumulate în decursul anilor, reținute pentru capacitatea pe care le-am atribuit-o de a lămuri, cel puțin în liniile ei mari, esențiale, viața socială a oamenilor.

Partea I reprezintă unele preocupări mai vechi, începute încă pe băncile universității, cu rosturi preponderent orientative, pe cînd partea a II-a reprezintă concepția la care am ajuns după 50 de ani de căutări, deci poziția elaborată de mine, ajunsă în stadiul ei final. De astă dată

Scanned with OKEN Scanner

influența marxistă este hotărîtoare și marchează în chip clar o desprindere de D. Gusti și școala sa sociologică, din care am făcut parte un număr mare de ani.

Punctul de vedere principal din care sînt înfățișate și analizate toate problemele din lucrarea aceasta este cel *evoluționist*. De aici concluzia asupra căreia stăruiesc pe larg, că societatea este, mai înainte de toate, un mijloc de luptă pentru existență și promovare a oamenilor, un mod eficient de viață, asigurat de asociere, cooperare și bună înțelegere, în comparație cu acțiunile de dezbinare, izolare și ostilitate. În ultimă analiză, orice societate este o *asociație de indivizi* care are ca scop apărarea, dezvoltarea și punerea în valoare a oamenilor din cuprinsul ei. Dacă finalitatea aceasta nu este atinsă, societatea își pierde rosturile ei specifice și se întoarce împotriva oamenilor, împotriva vieții. De aici și preferința manifestată față de termenul *viață socială* în loc de *societate*, cu toate consecințele ce decurg de aici. Conceptele tradiționale de organizație, instituție, structură, relație, funcție etc. dezumanizează societatea, pe cînd conceptul de viață socială o reumanizează, pentru că viața aparține oamenilor și constituie nevoia cea mai adîncă a oricărei ființe. Susțin deci necesitatea de a elabora o *teorie generală a vieții sociale* care să înlocuiască instituționalismul, structuralismul, funcționalismul, relaționalismul și celelalte doctrine înrudite, prin singura doctrină valabilă pentru toți oamenii de pe pămînt, prin *umanism*.

O ultimă precizare: redactarea cărții de față a fost încheiată în anul 1978, deci n-am mai putut utiliza decît cel mult ca indicație bibliografică scrierile apărute în răstimp, oricît le-aș fi socotit de valoroase. Dealtfel, cît îmi pot da seama, nici una nu ar fi determinat o restructurare fundamentală a celor dezbătute. Ele ar fi întărit sau amplificat unele afirmații, ar fi nuanțat sau completat pe altele, dar nu le-ar fi adus modificări „arhitectonice".

T.H.

iunie, 1980

Scanned with OKEN Scanner

I. DESPRE SOCIOLOGIE

Scanned with OKEN Scanner

1. CE ESTE SOCIOLOGIA?

1.1. Sociologia este considerată, de regulă, ca *știința societății,* dar aceasta nu este singura definiție ce i s-a dat. Dacă ne oprim totuși la ea este din cauză că ni se pare cea mai cuprinzătoare (în înțelesul că, într-un fel sau altul, le cuprinde pe toate celelalte) și în același timp suficient de adecvată, cu unele precizări asupra cărora vom reveni pe larg.

Unii cercetători preferă să opereze în loc de „societate" cu termeni care se referă numai la social (fenomene sociale, fapte sociale, comportamente sociale, realitate socială, sisteme sociale etc.) sau numai la relații interindividuale (fenomene intermentale, intercerebrale, interpsihologice, interpersonale etc.), dar nici socialul, nici interindividualul nu apar decît în cadrul unor colectivități sau asociații, încît folosirea lor nu elimină necesitatea de a dezbate, implicit sau explicit, și problema societății. (Bineînțeles a defini sociologia ca știință a societății nu înseamnă a prejudeca asupra esenței realităților sociale, asupra faptului dacă societatea se reduce sau nu la suma aritmetică a indivizilor care o compun.)

Dacă definiția reținută este din punct de vedere logic suficientă, istoric nu este satisfăcătoare, pentru că *sociologia nu este singura știință care studiază societatea.* Trecem peste faptul că unii autori folosesc termenul de sociologie și pentru a desemna cercetările privitoare la asociațiile vegetale (fitosociologia) sau la cele animale (zoosociologia). Lucrarea de față este de *sociologie umană* și deci are ca obiect de investigație *societățile omenești,* chiar dacă sînt folosite pentru nevoi de explicație și unele din datele celorlalte genuri de „sociologie". Rămîne însă faptul, decisiv pentru definiția sociologiei ca știință, că nici societățile omenești nu sînt studiate de o singură știință, ci de grupe întregi de științe, dintre care cele mai numeroase sînt numite *sociale,* altele antropologice, culturologice, umanistice, iar în unele țări: umane, istorice, spirituale, culturale, noologice etc. Este necesar deci să urmărim problema în continuare.

1.2. Concret societățile omenești sînt studiate, în afară de sociologie, de științele istorice, demografice, etnografice, economice, politice, juridice, culturale, lingvistice, pedagogice, ca și de unele ramuri ale biologiei (biologia socială), ale igienei și medicinei (igiena socială și medicina socială), ale antropologiei (antropologia socială și culturală), ale psihologiei (psihologia socială, psihologia colectivă, psihologia maselor), ale pedagogiei (pedagogia socială), ale filosofiei (etica socială, filosofia socială, filosofia istoriei, filosofia culturii, filosofia educației etc.).

Unele dintre aceste științe sau discipline se deosebesc foarte ușor de sociologie, întrucît nu studiază societatea ca atare și nici vreo formă oarecare de „socialitate" (comunități, grupări, asociații, uniuni, confede-

Scanned with OKEN Scanner

rații etc.), ci numai activități sau produse sociale particulare, de unde și numele lor de *științe sociale particulare*. Așa sînt științele demografice, economice, politice, juridice, culturale etc. Economia politică, de exemplu, nu studiază societatea, ci numai activitățile economice ale acesteia, fapt valabil și pentru științele demografice (care studiază numai populația), științele politice (numai viața și instituțiile politice), cele juridice (numai instituțiile juridice), cele culturale (numai cultura materială sau spirituală, numai limba, arta, educația, morala, știința etc.).

Nu ridică probleme speciale decît acele științe care manifestă tendința de a se ocupa de *întreaga societate*. Așa sînt științele *istorice* (mai ales istoria universală, istoria socială și istoria civilizațiilor) sau cele *antropologice* (în special antropologia socială), iar dintre disciplinele filosofice, *filosofia socială* și *filosofia istoriei*. Se mai pun probleme similare și în legătură cu unele științe care manifestă tendința de a depăși domeniul lor inițial de cercetare spre întreaga viață socială a omenirii, cazul recent al unor curente din *politologie* și *culturologie*.

Problema deosebirilor dintre *sociologie și istorie* nu este nici pe departe rezolvată. S-a susținut că istoria se ocupă de individual, de fenomenele concrete, pe cînd sociologia se ocupă exclusiv de general, de trăsăturile comune ale diferitelor fenomene societale. Prima s-ar interesa exclusiv de aspectele unice, nerepetabile, ale fenomenelor și de modul în care se leagă unele de altele, în serii cauzale ireversibile, pe cînd a doua ar fi o știință a constantelor, a repetărilor și a generalului, cu tendința continuă spre stabilirea de legi mai mult sau mai puțin universale. După un exemplu des invocat: în studiul unei universități concrete, să zicem cea din București, sociologia pune accentul pe universitate, pe ceea ce are ea comun cu alte universități din alte locuri și alte vremuri, pe cînd istoria pe ceea ce prezintă aceeași instituție unic, individual și particular. Deosebirea aceasta nu este lipsită de orice temei, totuși ea nu constituie o frontieră riguroasă între cele două științe: istoria se dezvoltă tot mai mult în sensul unor generalizări asupra fenomenelor istorice, iar sociologia din zilele noastre dezvoltă cercetări tot mai ample cu privire la fenomenele sociale concrete (etnosociologia, sociologia națională, sociologia empirică, sociologia monografică, sociologia regională, sociologia locală etc.). Tot ceea ce se poate afirma este că tendința predominantă a istoriei este spre individual, spre particularizare (ea este, cum s-a spus, o știință ideografică), pe cînd sociologia năzuiește spre universal, spre generalizare (ea este o știință nomotetică).

S-a mai făcut și afirmația că istoria s-ar dedica exclusiv trecutului, pe cînd sociologia ar fi „știința realității sociale prezente", dar nu este vorba decît de unele concepții personale. În realitate, atît pe plan național, cît și internațional, există o istorie a evenimentelor prezente, în curs de desfășurare, și în nici un caz sociologia nu se mărginește și nu se poate mărgini la cercetarea prezentului, dimpotrivă ea dezvoltă chiar o ramură sau un curent de esență istorică: *sociologia istorică,* resp. *istorismul* sau *istoricismul*. O sociologie limitată la prezent ar trebui să renunțe la unele din sarcinile sau obiectivele ei cele mai însemnate, cum sînt cele genetice (de sociologie genetică), ca și la cele privitoare la dezvoltare sau evoluție (de dinamică socială, cinematică socială, fazeologie, schimbări progresive sau revoluționare etc.).

Există și opinia după care istoria este în primul rînd o știință de reconstituire a trecutului, a unor fenomene care au fost cîndva reale, deci perceptibile direct, dar la data cercetării nu mai există, pe cînd

Scanned with OKEN Scanner

sociologia nu săvîrșește asemenea operații, ea, chiar cînd studiază societățile de altădată, se bazează factologic pe rezultatele istoriei, fiind de fapt, în această perspectivă, o știință de „gradul al doilea", în sensul că nu operează direct cu realitatea, ci numai cu faptele reconstituite sau stabilite de alte științe, în cazul de față de științele istorice (preistoria, arheologia, istoria universală, istoria socială, istoria culturii și civilizațiilor etc.). Diferența aceasta este reală, încît este bine să fie reținută.

Pînă la un punct granițele dintre *antropologie și sociologie* sînt foarte clare, dar numai în ce privește antropologia *fizică* (ramură a științelor biologice, nu a celor sociale); ele devin însă foarte contestabile sau controversabile îndată ce este vorba de antropologia *socială* și *culturală*. Se poate spune același lucru despre liniile de demarcație dintre diferitele ramuri ale sociologiei și antropologiei: sociologie economică și antropologie economică, sociologie politică și antropologie politică, sociologie juridică și antropologie juridică etc. Cei care susțin că antropologia se ocupă exclusiv de societățile primitive, „exotice", pe cînd sociologia s-ar ocupa numai de societățile civilizate, mai exact de societățile din care fac parte chiar sociologii, exprimă un simplu deziderat. În realitate antropologii culturali manifestă o preferință pentru societățile și păturile „iliterate", pentru civilizațiile „orale", care deci nu cunosc sau nu folosesc scrisul, dar ei nu se opresc obligatoriu, prin natura disciplinei lor, la aceste nivele, iar sociologia a manifestat chiar de la obîrșiile ei un interes foarte mare față de societățile primitive (preistorice și etnografice), mai exact față de toate treptele și formele de societate. Deosebirea reală constă mai mult în punctele de vedere ale celor două categorii de cercetări: antropologia pune accentul mai mult pe om, ea este de fapt „știința omului" *(science de l'homme)*, pe cînd sociologia, tot numai preponderent, se vrea mai mult știința colectivităților umane, a asociațiilor sau societăților omenești. Ele studiază în fond aceeași realitate umană, sub două aspecte diferite, aspectul *uman* și aspectul *sociocultural*, dar tot *uman*. Pe de altă parte, antropologia culturală se ocupă mai mult de cultură decît de societate, mergînd, prin unii reprezentanți ai ei, pînă a se confunda cu *culturologia*. În acest caz ea devine o știință socială particulară asemenea științelor economice, politice sau juridice și deci se situează față de sociologie în raporturi de „parte la întreg", de știință specială față de știința universală (știința întregului).

În ceea ce privește filosofia socială și filosofia istoriei, sociologia se deosebește de ele atîta timp cît se menține pe planul strict al științei. Altfel nu-i rămîne decît să le înglobeze în preocupările ei și să rămînă deci ea însăși, cel puțin prin unele capitole, o ramură a filosofiei sau, mai precis, o știință cu preocupări concomitent științifice și filosofice. Problema aceasta nu este încă elucidată, pentru că mult timp sociologia a făcut parte din filosofie, cel puțin prin unele preocupări teoretice, și încă nu s-a desprins complet de ea.

Se pune aici una din problemele cele mai importante privitoare la esența științifică a sociologiei. A fost un timp în care mulți sociologi, și încă dintre cei mai valoroși, au încercat să creeze o sociologie după modelul științelor naturale, complet desprinsă de orice problematică sumobiectivă, o știință pur contemplativă, liberă de orice preocupări axiologice, etice și politice *(Wertfrei)*, de o distanță și o răceală pe cît posibil desăvîrșite, pe principiul mai vechi, enunțat de Spinoza: *„Nec flere, nec ridere, sed intelligere"* (nici să nu plîngi, nici să nu rîzi, ci să înțelegi). Rezultatul inevitabil a fost condamnarea sociologiei la o treptată

Scanned with OKEN Scanner

sterilitate, pînă la o lipsă totală de utilitate socială. Cînd este vorba de o lume străină, care nu ne privește — presupunînd că există așa ceva — oamenii se pot mulțumi să constate și să explice și astfel să înțeleagă ce se petrece, dar cînd este vorba de propria noastră soartă, sîntem nevoiți să luăm atitudine, să elaborăm judecăți de valoare, să propunem mijloace de prevenire sau îndreptare, de ameliorare și perfecționare. Esențial este un singur lucru: sociologii să nu se înșele pe ei înșiși, confundînd planurile de activitate: să nu se lase convinși că făcînd aprecieri fac constatări, că propunînd modificări se bazează pe fenomene sau procese spontane, perfect obiective. În termeni savanți, sociologii pornesc de la o muncă de constatare și explicare a realității sociale, desfășurată cu o obiectivitate cît mai mare cu putință, dar nu se pot mulțumi cu atît, ei judecă vrînd-nevrînd sau analizează critic cele constatate și caută în plus să stabilească cum ar trebui să fie lucrurile (punct de vedere etic prin definiție) și cum ar putea fi modificate sau optimizate în funcție de aceste idealuri sociale (punct de vedere specific politicii). Sînt în joc deci trei operații profund deosebite, care trebuie totuși săvîrșite, dar nu trebuie nicicum confundate. De aici, cum vom vedea, necesitatea unor precauțiuni metodologice care nu se pun în științele naturale, care ne angajează numai ca ființe cunoscătoare, nu și ca oameni, cu întreaga noastră existență.

Legăturile sociologiei cu filosofia, mai exact cu diferitele discipline filosofice (ontologia, gnoseologia, logica, epistemologia, axiologia, etica, politica, filosofia socială, filosofia istoriei, filosofia culturii, filosofia juridică etc.) sînt foarte adînci, încît vom reveni pe larg asupra lor, dar problema însăși este de semnalat chiar de la început. Ca toate științele sociale și umanistice, fără nici o excepție, sociologia este în același timp *știință* (asemenea celorlalte științe: fizica, chimia, biologia etc.), dar și *filosofie,* în sens de concepție despre om și societate, despre om în situație socială. Din această cauză, așa cum vom vedea, sociologia marxistă nu se poate desprinde de materialismul istoric, adică de filosofia social-istorică, deși nu se poate nici confunda cu el.

Dacă ne orientăm spre frontierele sociologiei dinspre politologie și culturologie, lucrurile nu sînt cu mult mai clare. Cum vom vedea, sociologia, în stadiile ei „embrionare", a făcut parte multă vreme, cel puțin parțial, din *Politică* (știința politică), din ceea ce se numește azi *politologie.* Ea s-a desprins de aceasta pentru a încerca o carieră independentă abia spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Politologia contemporană, mai ales cea din țările socialiste, manifestă tendința să unifice din nou cele două științe. O politică științifică, așa cum este cea marxistă (socialismul științific), nu poate porni decît de la studiul legilor obiective de dezvoltare a societății, stabilite în general prin filosofie (materialism dialectic și istoric), iar la nivelele curente, de practică imediată, de știința societății (mai ales sociologia empirică). Confuzia între cele două științe nu este totuși recomandabilă. Politologia este concepută în două moduri profund diferite, fie ca știință a statului și a celorlalte realități *politice,* deci ca o știință socială *particulară,* fie ca o știință a construcției sociale, în care caz ea nu se ocupă de realitatea socială ca atare (ca realitate socială așa cum este ea cu adevărat), deși pornește de la ea, ci de realitatea socială viitoare sau în curs de construire, mai exact de elaborarea planurilor de transformare a societății, apoi de realizarea acestora în condiții cît mai bune cu putință. Sociologia studiază societatea așa cum se prezintă ea, independent de

Scanned with OKEN Scanner

intervenția directă a sociologilor, pe cînd politologia studiază mijloacele cele mai eficiente de optimizare a ei, cu ajutorul cărora urmează să se obțină o societate conștient și voit modificată, prin intervenția directă a oamenilor, printre care chiar a politologilor. Aceasta nu înseamnă însă, așa cum am arătat, că „frontierele" dintre cele două științe sînt închise. Sociologii din zilele noastre, presupunînd că se ocupă de realitățile sociale prezente (și poate și altfel), fac, vrînd-nevrînd, și politologie, iar politologii, chiar dacă ei înșiși nu fac sociologie (cum se întîmplă de obicei), iau ca bază de pornire chiar sociologia, împreună cu celelalte științe sociale.

Culturologia se ocupă de regulă numai de cultură, deci de unele aspecte parțiale ale societății, și este deci o știință particulară asemenea științelor economice, politice, juridice etc. Unii culturologi moderni observă însă, nu fără dreptate, că societatea omenească, spre diferență de fenomenele sociale animale (cu atît mai mult de cele vegetale), bazate pe instinct, este tot un fapt de cultură. Lăsînd la o parte fondul ancestral, în general moștenirea biologică, tot ceea ce este specific uman în domeniul vieții sociale. este o creație a oamenilor, de unde și enorma lor variație și mobilitate. Între albinele sau termitele din zilele noastre și cele de acum cîteva milenii. deosebirile sînt nesemnificative, pe cînd viața socială a oamenilor, dacă nu ne-am referi decît la orînduirile sociale, a suferit transformări foarte mari, de ordinul epocilor istorice. Organizarea societății, care este fenomenul sociologic fundamental, depinde de modurile de producție (de mijloacele și relațiile de producție), iar acestea sînt pe de-a-ntregul inventate de oameni, pe căi culturale, nu moștenite de la strămoși după legile stabilite de genetică.

Poate că nici n-am făcut toate eforturile necesare pentru a limita în chip riguros științele social-umanistice unele față de celelalte. Motivul principal este că noi *nu credem în importanța acestor delimitări.* Problema, (dacă este una cu adevărat), este în cea mai mare parte a ei o falsă problemă. Ea nu s-a născut nici din nevoi ontologice, pentru că existența umană este una singură, nici din nevoi gnoseologice (de teoria cunoașterii), ci exclusiv din neputința practică a oamenilor de știință de a studia realitatea socială în toată complexitatea ei. În principiu, pentru studiul științific al societății ar trebui să existe o singură știință, indiferent care ar fi numele ei. În fapt societatea este un fenomen atît de complex și de polimorf, cu aspecte și componente atît de numeroase, încît cunoașterea ei a impus o vastă diviziune socială a muncii de cercetare, ceea ce a dus la un număr foarte mare de științe social-umanistice, care s-au diferențiat apoi, la rîndul lor, în funcție tot numai de nevoi practice. De aceea în fond „frontierele" dintre științe n-au nici o însemnătate *teoretică,* ele pot fi oricînd modificate sau chiar anulate, fără nici o pagubă gnoseologică, exclusiv după capacitatea și orientarea științifică a fiecărui cercetător. Așa se explică tendința modernă de a se unifica cercetările științifice, fie multidisciplinar și transdisciplinar, fie interdisciplinar, ceea ce duce în ultimă analiză la desființarea „granițelor" dintre științe, la operații științifice „fără frontiere". Se vorbește chiar de „științele unite", pe modelul Organizației Națiunilor Unite, în scopul de a înlocui separatismul și egocentrismul fiecărei științe, care duc mai curînd sau mai tîrziu la o gravă „fundătură", cu o largă colaborare, un schimb neîncetat de experiență, de perspective și metode, de aplicare simultană, individual, dar mai ales în echipă, a unui număr cît mai mare posibil de puncte de vedere. Amintim că Școala sociologică de la Bucu-

Scanned with OKEN Scanner

reşti (şcoala Gusti), din care am făcut noi înşine parte, a practicat, cu mult timp înaintea majorităţii ţărilor din lume, cercetări sociologice de tip complex, care de fapt sînt de tip interdisciplinar.

Notăm totuşi pentru cei care cred în necesitatea unor delimitări precise între diferitele ştiinţe, că există numeroase încercări de clasificare a lor, care le pot fi de foarte mare ajutor. Vom reveni şi noi asupra unora dintre ele, pentru că a existat un timp în care ele au avut un rol istoric vrednic de reţinut, în sensul că au contribuit într-o largă măsură la constituirea sociologiei ca ştiinţă autonomă.

1.3. Şi totuşi există o sociologie care nu se confundă cu alte ştiinţe, fie ele naturale, fie sociale. În ce constă ea?

În general, deosebirile dintre sociologie şi ştiinţele naturale se referă la *obiect*, ea se ocupă de societate, celelalte de materia anorganică, organică etc. Deosebirile dintre sociologie şi celelalte ştiinţe sociale sînt de *punct de vedere*. Pentru sociologie este caracteristic faptul că în general ea se preocupă de societate ca întreg, ca *totalitate*, adică de realitatea socială în toată complexitatea ei. Celelalte ştiinţe sociale izolează de regulă unele aspecte sau componente ale societăţii (economia, politica, dreptul, morala, religia, arta, ştiinţa etc.) şi le studiază în structurile, mecanismele şi legităţile lor specifice sau, cazul istoriei, geografiei, folcloristicei etc., se orientează preponderent spre concret, spre individual şi unic.

Dacă nu ne lăsăm însă purtaţi de propriile noastre dorinţe, de ceea ce am vrea noi să fie sociologia, atunci nu ne rămîne altă cale decît să vedem ce este sociologia în realitate, nu ceea ce zic sociologii, ci ceea ce fac ei efectiv în activităţile şi publicaţiile lor de specialitate. Menţionăm că unii cercetători nord-americani nu ezită să afirme că sociologia este ştiinţa pe care o desfăşoară sociologii, antropologia ştiinţa pe care o cultivă antropologii ş.a.m.d., pe motivul, care nu este lipsit de temei, că ştiinţele sînt şi ele produse istorice, îşi au deci tradiţiile şi presupoziţiile lor, pe care cercetătorii şi le însuşesc în cadrul pregătirii şi activităţii lor profesionale. Deci, în ultimă analiză, sociologul este un om de ştiinţă format în cadrul departamentelor sau secţiilor de sociologie, pe cînd istoricii, economiştii, juriştii etc. provin din alte instituţii de învăţămînt superior şi activează în alte unităţi de cercetare decît sociologii, cu toate consecinţele ce decurg de aici.

Indiferent însă de această observaţie, rămîne faptul că cel mai sumar inventar al activităţilor sociologice ne duce la rezultatul oarecum tulburător că nu există o singură sociologie nici ca preocupare, nici ca orientare, nici chiar ca metodologie. Diferenţierea este atît de pronunţată, încît se vorbeşte tot mai frecvent nu de o sociologie, ci de *ştiinţe sociologice*, chiar de mai multe *sociologii*. (Aşa se întîmplă şi cu ştiinţele istorice, economice, politice, juridice, antropologice, psihologice etc.)

Cum vom arăta pe larg în capitolele de istorie a sociologiei, iniţial *teoria societăţii* n-a preocupat decît pe filosofi (care erau şi oamenii de ştiinţă ai vremii). În zona noastră de civilizaţie, singura care a evoluat exclusiv prin logica internă a culturii ei, fără influenţe din afară, este vorba în special de marea turnură a gîndirii elene, de la cosmologie la antropologie, prin sofişti şi prin socratici, acţiune care a culminat în opera genială a lui Platon şi Aristotel, cu înrîuriri adînci şi neîntrerupte asupra întregii culturi europene şi de origine europeană (nord şi sud-americană, australiană etc.). Caracteristica acestui curent filosofic care

Scanned with OKEN Scanner

în zilele noastre exercită, direct sau indirect, prin operele filosofice și științifice europene din ultimele veacuri, întreaga gîndire a lumii este apelul preponderent la rațiune, în detrimentul faptelor, de unde caracterul lui speculativ, adeseori inacceptabil. Din filosofia aceasta de bază s-au diferențiat apoi, secol după secol, pînă în prezent, diferite filosofii specializate, închinate unor domenii din ce în ce mai restrînse, ca filosofia socială (numită uneori și metafizică socială), filosofia istoriei, filosofia morală, filosofia politică, filosofia juridică etc. Pe măsură ce științele au început să se desprindă de filosofie prin procese complexe de pozitivare, mai ales prin observație, experiment și calcul matematic, s-a desfăcut și o *știință a societății* (numită inițial știință socială), mai ales din filosofia socială și filosofia istoriei. (Deosebirea dintre acestea din urmă este numai de orientare: filosofia socială este preocupată mai ales de esența și structura societății, oarecum static, sincronic, pe cînd filosofia istoriei este preocupată în primul rînd de originea și dezvoltarea societății, deci dinamic sau cinematic, diacronic, ceea ce înseamnă că nu pot asigura o imagine completă a realității sociale decît numai împreună, ceea ce explică faptul că tot numai împreună au putut oferi științei sociale o bază de plecare și de transformare.) În istoria socioculturală geneza este însă mai totdeauna structurantă, ea impune etapelor ulterioare anumite tipare ce nu pot fi părăsite decît cu eforturi extrem de grele. *Știința socială,* care va căpăta în cele din urmă numele de *sociologie,* a rămas într-o largă măsură și după desprinderea ei formală de filosofie o disciplină preponderent filosofică, în sensul originar, de activitate teoretică speculativă, desfășurată pe baza unor analize foarte adînci și foarte întinse, prin simplă meditație sau judecată, adesea împotriva faptelor și a evidenței oferite de realitate. Problema originară a filosofiei, iar în continuare a disciplinelor filosofice, nu era să dea socoteală de realitatea sensibilă, așa cum ne cade ea sub simțuri, ci de realitatea inteligibilă, corespunzătoare deci nevoilor rațiunii. Din curentul acesta s-a desprins o sociologie numită uneori *generală,* iar, mai de curînd, *teoretică* (sau teorie sociologică), în floare pînă azi, care încearcă să rezolve pe căi preponderent raționale, logico-deductive și mult mai puțin factuale, problemele puse minții omenești de către societate și diferitele ei sectoare de activitate. În momentul în care filosofia însăși și-a dat seama de insuficiențele ei gnoseologice și a încercat să se debaraseze de metafizică, pozitivîndu-se, devenind o enciclopedie sau sinteză a științelor („regina științelor"), sociologia generală n-a întîrziat să se declare și ea enciclopedie sau sinteză a științelor sociale particulare, mai ales a științelor economice, politice, juridice și culturale (E. Durkheim).

Alături de această sociologie au mai apărut însă, chiar din antichitate, două preocupări privitoare la realitățile sociale, din perspective cu totul deosebite, unele istorico-etnografice, altele politico-administrative.

Primele s-au născut din simpla curiozitate a oamenilor față de propria lor viață socială sau, comparativ, a altor ființe umane (popoare, țări, state), de astă dată însă nu teoretic, ci factual sau *empiric.* Au existat desigur și unele interese legate fie de păturile conducătoare, care își căutau în istorie genealogiile, justificare a privilegiilor de care se bucurau, fie de operațiile curente de colonizare, de răspîndire a populației excedentare din vechile cetăți grecești în alte zone capabile s-o hrănească. Atît istoria cît și etnografia tindeau în același timp la glorificarea realităților etnice a diferitelor seminții și cetăți elene, în scopuri educative cît se poate de limpezi, menite să dezvolte conștiința social-politică, în

Scanned with OKEN Scanner

general conștiința patriotică a generațiilor care se perindau. Caracteristica principală a acestor preocupări etnografice și istorice, la care trebuie să adăugăm și pe cele geografice, inclusiv ale călătoriilor și expedițiilor de tot felul, reprezentate de timpuriu de oameni celebri, ca Herodot, Tucidide etc., este interesul pentru *fapte,* pentru realitățile sociale trecute sau prezente, așa cum erau ele, fără încercări de a le depăși sau răstălmăci prin teorii îndrăznețe, împinse adeseori pînă la ficțiune și fantasmagorie. Totuși unele încercări de teoretizare și generalizare, mai ales pe baze comparative, n-au întîrziat să apară, fără a depăși însă marginile faptelor observate și, cel puțin în aparență, bine stabilite. Din activitățile acestea cognitive s-a format, cu timpul, o nouă știință socială, de astă dată de natură empirică, preponderent descriptivă, factologică, dar plină de învățăminte și de mari posibilități de prelucrare, utilizabile pînă azi. Ea va duce, în vremurile noastre, mai ales în secolele XIX și XX, la o *sociologie istorică* și o *sociologie etnografică* (inclusiv antropogeografică) sau, împreună, la o sociologie bazată pe observație, în măsură să dea într-adevăr socoteală de fapte, adică să reflecte preponderent realitățile sociale și mai puțin nevoile pur logice ale rațiunii noastre.

Celelalte preocupări amintite, de esență politico-administrativă, inițial au fost extrem de modeste. Ele au început prin operații simple de recensămînt, fie în scopuri fiscale, fie în scopuri militare. Dezvoltarea neîntreruptă și tot mai extinsă a lor, în funcție de creșterea activităților statale, a dus, în cele din urmă, la statisticile de tot felul — statistica populației, a economiei, a sănătății, a învățămîntului etc. — care toate au oferit un material documentar inestimabil științelor sociale, inclusiv sociologiei, în curs de constituire. Este ceea ce s-a numit, spre zilele noastre, *sociografie,* sociologie *concretă,* dar mai ales sociologie *empirică,* iar sub formele ei puternic matematizate, cu tendințe de astă dată și de teoretizare, sociologie *statistică* și *matematică.*

Sociologia de origine politico-administrativă, care și-a luat de la începuturile ei, pur cenzitare sau recenzaționale, sarcina să informeze conducerile politice și administrative (statale, regionale, comunale) despre realitățile social-umane pe care le conduceau sau administrau, nu s-a oprit la aceste operații documentare, ci a dezvoltat și numeroase ramuri operative, între care și o *sociologie aplicată,* numită uneori și *sociotehnică* sau, mai de curînd, *tehnologie socială,* menită să studieze mijloacele cele mai eficiente de rezolvare a problemelor sociale, de înlăturare a relelor constatate și de schimbare a stărilor capabile de a fi perfecționate sau optimizate. Ramura aceasta a sociologiei, care se află în plină dezvoltare, își asumă misiunea de a asigura o asistență științifică factorilor de conducere și administrare ai societății, ai diferitelor unități politico-administrative, iar în continuare, oricăreia din unitățile sociale, de la cele economice pînă la cele spirituale.

Aceste trei modalități de sociologie, deși au origini diferite și s-au dezvoltat multă vreme cu totul independent unele de altele, spre zilele noastre au început să se apropie și să se sprijine reciproc, fără a reuși încă, cel puțin în ansamblu, să se unifice integral. În orice caz, teoria sociologică ține seama tot mai mult de rezultatele sociologiei istorico-etnografice și ale celei empirice, într-o măsură oarecare chiar de cele ale sociologiei aplicate, iar acestea din urmă, la rîndul lor, fac încercări tot mai susținute de generalizare și teoretizare, pînă la stabilirea unor principii și legități de valabilitate tot mai extinsă, pe măsură ce se sta-

Scanned with OKEN Scanner

bilește existența unor asemănări structurale sau funcționale reale între diferitele forme de viață socială. Asistăm în orice caz la o mișcare puternică de convergență și de unificare a sociologiei, în scopul de a îndepărta neconcordanțele eventuale dintre diferitele orientări și rezultate ale sociologiilor amintite. Totuși, pînă la un punct, pluralismul se menține și, pe cît ne dăm seama, sîntem încă departe de a-l fi înlăturat cu desăvîrșire.

În timp ce vechile direcții sociologice fac eforturi de a se uni și armoniza, pînă la unele încercări de codificare, sociologia – de astă dată în formele ei moderne de știință autonomă pe deplin închegată — este prinsă în procese tot mai active de diferențiere și diviziune interioară. Dacă pe vremea lui Auguste Comte, care a creat termenul de *sociologie* (1839), înlocuind termenii mai vechi, de *știință socială* sau de *fizică socială*, sociologia avea două părți principale: *statica socială* (studiul stărilor sociale) și *dinamica socială* (studiul activităților sociale), la care s-a adăugat mai tîrziu *cinematica socială* (studiul schimbărilor sociale), în zilele noastre sociologia are un număr tot mai mare de ramuri, cum sînt: sociologia *generală*, sociologia *domestică* (a familiei), sociologia *economică, politică, administrativă, juridică, culturală*, sociologia *religiei, a artei, a literaturii, a cunoașterii, a științei, a educației*, sociologia *urbană, rurală, națională, internațională* etc. Dintre acestea unele s-au divizat și mai departe, cazul de exemplu al sociologiei *economice:* sociologie *industrială, agrară, comercială, financiară, fiscală* ș.a.m.d. Există azi și o sociologie *medicală*, o sociologie a *sportului*, o sociologie a *radioteleviziunii*, o sociologie *informațională* etc. Evident, multe din aceste ramuri nu sînt decît simple capitole ale sociologiei clasice, dar unele dintre ele s-au dezvoltat atît de mult, încît manifestă tendințe ferme de autonomie, de constituire a unor sociologii speciale, care prezintă tot mai puține trăsături comune cu celelalte „sociologii", inclusiv cu sociologia-matcă, adică sociologia generală.

Un alt fenomen, de dată și mai recentă (secolul XX), este scindarea întregii sociologii, a tuturor ramurilor ei, în două nivele bine distincte de cercetare, unele de natură elementară, privitoare la relațiile interpersonale și la grupurile mici, caracterizate prin faptul că oamenii se cunosc și colaborează direct, deci, cum s-a spus, se găsesc „față în față" sau „umăr la umăr", cuprinse sub eticheta de *microsociologie;* altele de natură complexă, preponderent instituțională și organizațională, care privesc relațiile sociale mai puțin intime, impersonale, oficiale, legale etc. și grupurile mari (așezări, regiuni, întreprinderi, popoare, confederații etc.) grupate sub numele de *macrosociologie*. De notat că microsociologia face legătura între sociologie și psihologie prin psihologia socială sau psihosociologie, iar macrosociologia între sociologie, politologie și științele juridico-administrative, prin sociologia politică, juridică și administrativă.

Tot un fenomen modern este diferențierea sociologiei pe *țări* sau *națiuni*. În antichitate a predominat spiritul elenic, în evul mediu creștin occidental cultura bisericească de limbă latină, încît cărturarii de diferite naționalități foloseau în activitățile lor orale și scriturale aceeași limbă, cunoscută și înțeleasă pretutindeni. De prin secolele XVII—XVIII au început însă scrierile filosofice și științifice în limbile naționale, ceea ce a avut ca rezultat o circulație tot mai defectuoasă a informațiilor. Unele limbi, ca cea franceză, spaniolă, germană, engleză, rusă etc. sînt mai privilegiate, întrucît sînt cunoscute în mai multe țări, totuși nici

Scanned with OKEN Scanner

ele nu sînt absolut universale. Aşa se face că sociologii din diferite ţări cunosc foarte puţin activitatea colegilor din celelalte state, influenţîndu-se aproape numai între ei. În lucrările sociologice din S.U.A., de pildă, nu sînt folosite decît sporadic lucrări din alte limbi decît cea anglo-americană. Sociologia engleză este profund diferită de toate celelalte. Există în orice caz, pe lîngă o sociologie comună, cunoscută mai mult sau mai puţin în toate ţările civilizate din lume, tot atîtea *sociologii naţionale* cîte naţiuni de nivel cultural superior există, o sociologie franceză, germană, engleză, italiană, spaniolă, rusă, poloneză, românească etc. Fenomenul acesta capătă uneori aspecte foarte puţin satisfăcătoare. Noi românii, de exemplu, cunoaştem destul de bine sociologia franceză şi americană, într-o măsură destul de mare sociologia germană, rusă şi polonă, dar cunoaştem foarte puţin sociologia engleză, spaniolă, italiană şi aproape deloc sociologia cehoslovacă, maghiară, iugoslavă, bulgară, grecească, turcească, pentru a nu mai vorbi de cea japoneză, chineză, indiană, deşi ştim foarte bine că ele există. În revers, sociologia românească este, la rîndul ei, puţin cunoscută în alte ţări.

Din cauza aceasta, în fond nici o lucrare de sociologie (tratat, manual, istorie, dicţionar, enciclopedie, bibliografie) nu prezintă decît parţial sociologia existentă; ele expun numai ceea ce autorul sau autorii lor au reuşit să cunoască şi să asimileze din enorma activitate a sociologilor din diferitele părţi ale pămîntului în decursul unui număr mai mic sau mai mare de veacuri (cel puţin din antichitatea greacă, indiană, chineză etc.).

Se mai adaugă şi faptul că sociologii de proveniență filosofică au manifestat, şi cel puţin unii mai manifestă şi în prezent, ambiţia de a elabora *sisteme personale de sociologie,* pe modelul sistemelor filosofice. Se înlocuiesc astfel eforturile colective ale ştiinţei de a acumula cît mai multe cunoştinţe obiective, care trebuie să rămînă mereu deschise, în desfăşurare, cu o mare doză de individualism şi subiectivism. La rîndul lor, sociologiile de orientare istorico-etnografică, empirică şi aplicativă se angajează de regulă în probleme de interes pentru ţările respective, fără a avea în vedere nici chiar realităţile similare din alte ţări. Acest etnocentrism este şi el un izvor important de diferenţiere neîncetată a sociologiei, de fărămiţare a ei după ţări, popoare şi continente.

În condiţiile acestea, a arăta cu absolută exactitate ce este sociologia la un moment dat este aproape o imposibilitate. Toate anchetele şi rapoartele făcute pînă acum au un grad foarte mare de aproximaţie. Totuşi, în general se admite că sociologia este ştiinţa societăţii sau cel puţin a socialului, fapt care nu poate fi contestat, fiind de natură tautologică (o exprimare în alţi termeni chiar a denumirii).

Am spus *societate sau social,* pentru că unii sociologi contestă existenţa unei societăţi ca un plus faţă de indivizii asociaţi, iar alţii consideră că nu se poate constitui o sociologie ca enciclopedie a celorlalte ştiinţe, ci numai ca ştiinţă a socialului, adică a acelor fenomene care nu pot fi reduse nici la economie şi nici la cultură, nici la politică şi nici la alte fenomene colective, cum sînt familia, comunităţile, grupările sociale, instituţiile, prieteniile, relaţiile interpersonale etc. Întîlnim mai ales în lucrările de istorie menţionarea unor fenomene sociale separate de cele politice sau culturale.

1.4. Puşi în faţa acestor constatări, unii cercetători s-au gîndit să facă o anchetă (evident parţială) cu privire la preocupările curente, de maximă frecvenţă, ale sociologilor contemporani, aşa cum reiese din lu-

Scanned with OKEN Scanner

crările lor de ansamblu (manuale, introduceri, tratate, antologii), din sumarele unor reviste de specialitate, din tematica cercetărilor de teren în curs de desfășurare, din programele congreselor de specialitate și chiar din unele răspunsuri la chestionare anume elaborate, adresate unui număr reprezentativ de sociologi de profesie. Rezultatele obținute pe această cale sînt cît se poate de interesante, chiar dacă nu sînt întotdeauna concludente.

Operații de acest gen s-au făcut mai ales în S.U.A., unde unii autori s-au gîndit să extragă din rezultatele obținute temele comune, fapt care a dus la o adevărată „tablă de materii" a unei problematici cu care, cel puțin în principiu, toți sociologii investigați au fost de acord. Reproducem după Alex Inkeles (1964) o asemenea tablă de materii, tradusă în terminologia uzuală din țara noastră și interpretată apoi în lumina propriei noastre poziții.

I. *Analiza sociologică*

Cultura umană și societatea.
Perspectiva sociologică.
Metoda științifică în știința socială.

II. *Unitățile primare ale vieții sociale*

Acte sociale și relații sociale.
Personalitatea individuală.
Grupurile (inclusiv cele etnice și clasele).
Comunitățile: urbane și rurale.
Asociațiile și organizațiile.
Populația.
Societatea.

III. *Instituțiile sociale de bază*

Familia și rudenia.
Economia.
Politica și dreptul.
Religia.
Educația și știința.
Recreația și bunăstarea.
Arta și expresia.

IV. *Procesele sociale fundamentale*

Diferențierea și stratificarea.
Cooperarea, acomodarea, asimilarea.
Conflictele sociale (inclusiv revoluția și războiul).
Comunicarea (inclusiv formarea opiniei, exprimarea și schimbarea).
Socializarea și îndoctrinarea.
Evaluarea socială (studiul valorilor).
Controlul social.
Devierile sociale (crimă, sinucidere etc.).
Integrarea socială.
Schimbările sociale.

Scanned with OKEN Scanner

Tematica aceasta cuprinde deci un număr oarecare de probleme preliminare, grupate, după limbajul nostru științific, în chip arbitrar sub eticheta de „analiză sociologică", pentru că analiza este un procedeu universal de lucru în studiul tuturor problemelor sociologice. Sînt cuprinse în această categorie:

— *problema raporturilor dintre cultură și societate,* pentru a se lămuri obiectul de cercetare al sociologiei, spre diferență de al antropologiei culturale sau al culturologiei, problemă care se pune de fapt, cum am arătat, în legătură cu toate științele social-umanistice, deci: economie și societate, stat și societate, drept și societate, administrație și societate, morală și societate, artă și societate, literatură și societate, filosofie și societate, știință și societate etc.;

— *problema perspectivei sociologice,* pentru a se stabili care este punctul de vedere specific sociologic în cercetarea sau tratarea aceleiași realități, din cauză că mai există și alte științe care se ocupă, într-un fel sau altul, de societate, pentru a se înțelege și a se explica mai bine obiectul de studiu al fiecăreia, deci pentru economiști: raporturile economiei cu societatea; pentru juriști: raporturile dreptului cu societatea ș.a.m.d.;

— *problema metodei științifice* în investigațiile și teoretizările sociologice, esențială atît pentru definiția sociologiei, cît și pentru succesul ei ca știință, întrucît fără o metodologie adecvată ea nu se poate nici constitui nici desfășura ca știință, ci cel mult ca „înțelepciune" sau „iubire de înțelepciune", adică drept filosofie, în înțelesul ei etimologic originar.

În fond, cele trei probleme enumerate au ca scop, pe de o parte, definirea sociologiei prin obiect și perspectivă, pe de altă parte, asigurarea caracterului ei de știință, printr-o metodă corespunzătoare, capabilă să redea cît mai fidel cu putință realitatea socială (societatea, organizațiile, instituțiile și procesele sociale), așa cum este ea în structura, funcțiile și dezvoltarea ei, ca și în legitatea acestora. În limbajul nostru aceasta înseamnă că un eșantion reprezentativ de sociologi dintr-o țară foarte avansată, care are proporțional cel mai mare număr de sociologi și poate, în prezent, și pe cei mai influenți din lume, de care, în orice caz, țin seama sociologii de pretutindeni, chiar dacă-i combat, consideră ca probleme preliminare absolut necesare pentru orice sociologie științifică:

Problema obiectului de cercetare sau, la nivel concret, întrucît este vorba de sociologie ca știință a societății, *problema societății ca obiect de studiu,* problema naturii, cuprinsului și limitelor ei față de alte categorii de realități, nesociale (în afara societății), demisociale (parțial sociale) sau subsociale (integrate în societate sau produse ale acesteia, deci integral sociale). Se pun aici întrebări privitoare la „ontologia regională" a societății sau modul ei specific de a exista și a funcționa; la deosebirile tot ontologice (existențiale) dintre individ și societate, viață și societate, natură și societate, cultură și societate, economie și societate, politică și societate etc., pentru a stabili ce este și ce nu este societal sau numai social, ce se integrează în societate și ce se desprinde de ea pentru a căpăta o autonomie (relativă, nu absolută), fie de subsistem, subsocietate sau subcultură, fie de nou sistem sau nouă realitate, care purcede din societate, se bazează pe ea, dar dobîndește totuși o realitate caracteristică ireductibilă la societate. Răspunsurile variază, dar toți sociologii — de astă dată din toată lumea — sînt de acord că sociologia are un obiect propriu de cercetare, care este *societatea,* în înțelesul ei curent, de coexis-

Scanned with OKEN Scanner

tență, convietuire sau cooperare a mai multor indivizi umani, indiferent de temeiuri, motive, scopuri etc., care rămîn să fie studiate concret, de la caz la caz, înainte de a se purcede la generalizări sau teoretizări mai cuprinzătoare (lucru care, dealtfel, în ultimele două veacuri s-a și întîmplat). Toate cunoștințele acumulate în decursul vremurilor ne arată că oamenii trăiesc în colectivități — care oricît ar fi de variate rămîn colectivități — și numai accidental sau excepțional în izolare. În înțelesul ei cel mai larg, dar și cel mai puțin sofisticat, *sociologia este știința modului colectiv de viață (existență, activitate) a oamenilor, sub toate formele sale reale, de la origine pînă în prezent și de pe întreaga suprafață locuită a pămîntului.*

Problema perspectivei de cercetare sau, în termeni operaționali, a *punctului de vedere specific din care studiază sociologia obiectul ei de cercetare, adică viața socială a oamenilor, societatea.* Cum am mai amintit, problema este importantă din cauza existenței altor științe care studiază, din diferite perspective sau unghiuri de vedere, tot societatea sau diferite fenomene sociale, dintre care unele sînt mai vechi și mai bine constituite decît sociologia, cazul istoriei, al economiei politice, al etnologiei etc. Dar dacă există un consens asupra problemei, nu există încă un consens și asupra dezlegării ei. Unii sociologi consideră specialitatea lor ca știință a societății în toată complexitatea ei, deci ca întreg sau totalitate, ca sistem autonom, ca fenomen global, ceea ce a îngăduit trei variante principale: una care crede că „întregul fiind (logic) înaintea părților" societatea poate fi studiată direct ca totalitate, ea fiind de fapt forma reală a existenței umane, urmînd să se întemeieze astfel celelalte științe sociale, care nu mai au un caracter global, ci unul parțial, deci subordonat sub raport logic și chiar ontologic (științele sociale particulare); a doua, care neagă posibilitatea cercetării întregului ca atare, pe motivul că sinteza presupune analiza, nu invers (ca în prima variantă), deci sociologia ca știință a societății globale nu are altă cale de urmat decît să utilizeze rezultatele cercetărilor concrete (istorice, etnografice, de statistică socială, de antropologie culturală etc.) sau parțiale (demografice, de antropogeografie, economie politică, drept, culturologie etc.), pentru a opera științific pe temeiul altor științe, ca o enciclopedie sau, în forme mai elaborate, ca o sinteză a lor; a treia, care pune accentul pe conexiuni și corelații, pe modul în care se îmbină structural (configurațional) și funcțional diferitele activități umane desfășurate în colectiv, cooperativ sau colaborațional, deci prin participarea unui număr oarecare de persoane, de la grupurile foarte mici pînă la cele foarte mari. Alți sociologi sînt de părere că societatea nu este decît o asociație de indivizi, ea nu cuprinde o realitate dincolo de suma aritmetică a acestora; prima și ultima realitate în domeniul societății sînt participanții, cei care se asociază, adică oamenii. În această perspectivă, o societate propriu-zisă, dincolo de indivizi, nici nu există, ci numai relații interpersonale, grupări, asociații etc., adică indivizi aflați în contact, în colaborare, în convietuire, accentul primordial căzînd totdeauna pe indivizi, nu pe colectivitate. În acest caz, sociologia nu este știința societății, care este o simplă ficțiune, ci știința relațiilor intermentale, interindividuale, interpersonale, interacționale sau știința formelor de coexistență, convietuire, cooperare, colaborare etc. În această ipostază, fiecare sociolog este obligat să se decidă pentru una din soluțiile propuse sau să propună altele noi, lucru pe care îl vom face și noi în capitolele următoare.

Scanned with OKEN Scanner

Problema metodei ştiinţifice în sociologie sau, mai exact, a gradului de „ştienţificitate" a mijloacelor (metode şi tehnici) folosite de sociologi în cercetările lor pentru a reda cît mai fidel cu putinţă realitatea însăşi, nu simple opinii personale. Se pune chiar întrebarea dacă este posibilă sau cum anume este posibilă o sociologie ca ştiinţă. Şi de astă dată consensul este unanim, dar tot numai la nivelul problemei, nu şi al dezlegării. Unii sociologi se străduiesc să elaboreze o metodologie pe modelul ştiinţelor exacte, în general al ştiinţelor naturii, în care se acordă o mare importanţă nu numai observaţiei, dar şi experimentului şi calculului matematic, adică tuturor metodelor obiective, cantitative sau cantificate, deci cît mai puţin antropomorfice, în detrimentul metodelor calitative, participative, comprehensive, hermeneutice, semiotice, considerate ca antropomorfice şi deci condamnate sub raport epistemologic. Alţii, dimpotrivă, pun accentul pe acestea din urmă, pe motivul că nu este posibil şi nici necesar să se elimine procedeele „antropomorfice" decît din ştiinţele naturii, nu şi din cele umane, unde se găsesc, prin firea însăşi a lucrurilor, la ele acasă. De aici disputa mai veche, dar încă neîncheiată, cu privire la unitatea ştiinţei, ajungîndu-se la două poziţii diametral opuse. Una care consideră matematica şi ştiinţele experimentale ca singurele ştiinţe autentice, de unde concluzia că sociologia nu are altă cale decît să se matematizeze şi să se experimentalizeze, urmînd cît mai riguros cu putinţă modelul oferit de ştiinţele exacte. Cealaltă susţine că există două categorii de ştiinţe, egal de legitime, ştiinţe ale naturii şi ştiinţe ale culturii (ale omului, ale istoriei, ale societăţii etc.) sau ştiinţe ale realităţilor obiective şi subiective, ale realităţilor legate de viaţă, semnificaţii, finalităţi şi valori, ştiinţe ale realităţilor vii, teleologice, semiotice şi axiologice etc. În varianta a doua, sociologia este o ştiinţă culturală sau noologică diferită calitativ (împreună cu altele) de ştiinţele naturii. Din nou sociologul este obligat să opteze între diferitele alternative care nu sînt numai metodologice, ci şi epistemologice (de teoria ştiinţei), gnoseologice (de teoria cunoaşterii) şi ontologice (de teoria existenţei).

După ce ne-am lămurit şi ne-am hotărît cu privire la obiectul, perspectiva şi metodele sociologiei, care au, aşa cum am arătat, doar un caracter preliminar sau preparator, urmează *cercetarea propriu-zisă,* care capătă un caracter din ce în ce mai concret, întrucît, cel puţin iniţial, nu mai sînt în joc idei sau opinii, ci realităţi, fapte sau fenomene sociale, aşa cum se găsesc fie pe parcursul istoriei, fie la oamenii actuali de pe întreaga suprafaţă a pămîntului. Tematica înfăţişată indică, în perspectiva cercetărilor sociologice efective, trei realităţi principale: unităţile, instituţiile şi procesele sociale. Să le examinăm pe rînd.

Dacă pe plan teoretic, adică foarte abstract, existent numai în mintea oamenilor de ştiinţă, obiectul de cercetare al sociologiei este *Societatea* (cu *s* mare şi la singular), experienţa de toate zilele, adică chiar realitatea, nu ne oferă aşa ceva niciodată. Aici nu se găsesc decît oameni grupaţi în diferite forme de viaţă colectivă, grupări care poartă numele tehnic de *unităţi sociale* sau, şi mai precis, de *unităţi de viaţă socială sau de viaţă colectivă.* De aici şi posibilitatea de a defini mai concret sociologia, nu numai ca ştiinţa realităţii, ci ca *ştiinţa formelor de viaţă socială a oamenilor,* — pe scurt, dar cu acelaşi înţeles: *ştiinţa unităţilor sociale* (şi, bineînţeles, a subunităţilor acestora).

În studiul unităţilor sociale, care s-a mai numit şi statică socială sau anatomie socială, prin analogie cu unele preocupări din ştiinţele fizicale

Scanned with OKEN Scanner

sau cele biologice, se poate porni de la formele cele mai simple sau elementare spre cele mai complexe sau invers, de la unitățile cele mai extinse, care „își ajung lor însele", adică nu mai sînt cuprinse în altele mai mari, spre subunitățile și elementele componente, din ce în ce mai simple și mai omogene, în funcție de gradul de analiză pe care dorim să-l atingem. Indiferent însă de baza de plecare, este necesar să se săvîrșească ambele operații, fie dinspre întreg spre părți, deci analitic, fie dinspre părți spre întreg, deci sintetic. Tematica reprodusă și unanim acceptată de sociologii investigați urmează drumul de la simplu spre compus, de la elemente spre totalități. În această perspectivă, primele fenomene semnificative din care se „construiesc" apoi, cel puțin ipotetic, toate celelalte sînt acțiunile și relațiile sociale, adică încercările indivizilor umani de a se apropia și a lua contact cu ceilalți și rezultatele astfel obținute în cazul unor soluții pozitive, adică legăturile efectiv realizate (relațiile sociale). Oamenii își pot fi indiferenți și deci să nu se bage în seamă unii pe alții; ei își pot fi antipatici și deci să se ferească sau să se ocolească reciproc; nici într-un caz, nici în celălalt nu se realizează vreo relație socială reală. Dacă dorința de a intra în legătură, indiferent de motivație, apare din două sau mai multe părți, de la un număr oarecare de indivizi aflați într-un fel sau altul de față, în prezență, se ajunge la una sau mai multe relații sociale: relații de simpatie, prietenie, colaborare, conviețuire, întrajutorare etc., chiar dacă apar și unele situații negative, de aversiune, subordonare, exploatare. Cu alte cuvinte, dacă oamenii se întîlnesc și iau contact unii cu alții și realizează o legătură de sens pozitiv sau negativ, de care doresc sau nu doresc să scape, relația socială este înfăptuită și ea începe să funcționeze ca atare, cu urmări favorabile sau nefavorabile pentru părți, pentru toate părțile sau numai pentru unele din ele. Oriunde există viață socială, apar cu necesitate și relații sociale care, chiar dacă variază extrem de mult, aproape de la caz la caz, în funcție de numeroși factori asupra cărora vom reveni pe larg, au această trăsătură comună că pun oamenii în contact și îi leagă structural-funcțional unii de alții. Genetic, relațiile sociale nu sînt neapărat primordiale și nici bilaterale, pentru că oamenii se nasc în anumite comunități dinainte constituite și sînt luați în primire de către acestea fără voia și fără știința lor, din pricina vîrstei foarte mici, și nu ajung să-și dea seama de cele ce se întîmplă cu ei decît pe măsură ce cresc și se maturizează.

Sociologia din zilele noastre acordă o foarte mare atenție personalității umane, nu numai celei colective, ci și celei individuale, interferîndu-se astfel cu psihologia (personologia) și cu antropologia culturală (personalitatea de bază, personalitatea modală etc.). Motivul este că oricît s-ar face abstracție de indivizii componenți, de biologia și psihologia lor, de aptitudinile și educația lor, orice relație socială, orice fenomen colectiv, de orice fel ar fi el, este în ultimă analiză *omenesc:* a neglija adevărul acesta simplu înseamnă a *dezumaniza* sociologia, adică a face o teorie din ce în ce mai înstrăinată de realitate. Nici acțiunile și nici relațiile sociale nu pot fi înțelese și explicate fără a se ține seama de înclinațiile sociale ale oamenilor, de socialitatea lor înnăscută, chiar structurală, în sensul foarte precis că nu pot trăi și nu se pot realiza ca oameni decît în societate. Cum s-a spus, oamenii sînt *apriori* sociali, mai înainte de orice experiență, pentru că întreaga lor potență sau virtualitate existențială, specific umană, cere prezența societății (a unei

Scanned with OKEN Scanner

forme concrete de comunitate) pentru a se actualiza cu adevărat. Pe de altă parte, la rîndul ei, personalitatea individuală concretă, a oamenilor așa cum se găsesc ei în realitate, nu poate fi nici înțeleasă, nici explicată decît prin factorii socioculturali care i-au determinat formarea și dezvoltarea. Personalitatea este într-o mare măsură un produs social-istoric, oricît de însemnate ar fi predispozițiile ereditare care, fără societate și cultură, deși indispensabile, ar degenera și nu s-ar putea niciodată realiza. Cu alte cuvinte, deși „zestrea ereditară" este foarte însemnată *(sine qua non!)*, ea este o simplă virtualitate, o „sămînță" care se cere îngrijită, cultivată și înfăptuită. Firește, nici societatea și cultura nu pot face nimic în cazurile în care indivizii sînt lipsiți de aptitudini specific umane — dovadă este că animalele domestice nu devin oameni, oricît ar fi de „cultivate" — încît raportul între fenomenele în discuție este mult mai complex decît ni se poate părea la prima impresie. De aceea științele social-umanistice moderne, inclusiv sociologia, studiază tot mai atent raporturile structural-funcționale dintre *societate, cultură și personalitate,* pînă a le privi și trata ca o singură problemă, neformulabilă și insolubilă decît trinitar, în triunghi. Luate izolat, nici societatea, nici cultura, nici personalitatea nu înseamnă nimic, în această formă ele nu sînt decît abstracții, dacă nu chiar ficțiuni, neîntîlnite niciodată în realitate. Iată de ce *știința modernă a societății,* adică *sociologia,* este în același timp, bineînțeles în colaborare cu alte științe, pe principii interdisciplinare, și o *știință a culturii,* precum și o *știință a personalității.*

Persoanele umane intrate în relații sociale formează în același timp un grup social (de minimum două sau trei persoane, dar care poate crește la nesfîrșit). Relațiile superficiale și efemere duc la grupuri de același gen, pe cînd cele adînci și durabile dau naștere sau fac parte din grupuri foarte consistente, pînă a fi adevărate unități sociale. Firește, oamenii care se nasc într-o unitate socială oarecare (familie, trib, sat, oraș etc.) sau se integrează în vreuna din ele, venind din afară (prin căsătorie, adopțiune, imigrare, încetățenire etc.), găsesc relațiile sociale gata făcute și sînt nevoiți să se încadreze în cuprinsul lor, fără mari posibilități de a le modifica de unul singur, decît dîndu-le cel mult o nuanță mai personală de execuție.

De ce relațiile sociale duc mai totdeauna, în chip adeseori necesar, la constituirea de unități sociale, iar unitățile sociale existente sînt în același timp o rețea sau chiar un sistem de relații sociale? Cu alte cuvinte, de ce relațiile sociale mai dezvoltate și organizate înseamnă *unitate socială,* iar o unitate socială este totdeauna, fără nici o excepție, implicit o sumă oarecare de *relații sociale?* Ne găsim aici chiar la „izvoarele" unităților sociale, iar prin acestea, ale societății în general. Relațiile sociale duc la unități sociale, deoarece chiar aceasta înseamnă o unitate socială: o rețea sau un sistem de relații sociale, adică o sumă de relații interumane sau interpersonale statornicite și sistematizate prin deprinderi, obiceiuri sau convenții, ajunse deci să fie, într-un fel sau altul, reglementate, supuse unor norme acceptate tacit sau expres de cei în cauză sau impuse prin forța lucrurilor (de cei capabili să exercite o influență asupra grupului, de la opinia de masă pînă la conducătorii sociali). Teoretic ne putem imagina foarte ușor relații interumane neîncorporate în unități, independente de acestea și putem chiar găsi în realitate unele relații de acest gen: de exemplu întîlnirea întîmplătoare a două sau mai multe persoane, fără a se lega între ele, deși au intrat

Scanned with OKEN Scanner

în contact și au schimbat cîteva vorbe. Dacă însă aceleași persoane au căzut de acord să se mai întîlnească, eventual să întreprindă ceva împreună, chiar și numai pentru a-și alunga plictiseala, pentru a mai sta de vorbă, relațiile lor capătă o formă elementară de unitate (grup dual, trial etc.), deocamdată strict embrionară, dar cu mari posibilități de dezvoltare. Deci nu numărul contează, ci genul de relații: două persoane care conduc împreună o țară, cazul consulilor romani sau al regelui și marelui preot, al domnului și mitropolitului etc., formează o unitate socială dintre cele mai puternice și influente, pe cînd o grămadă de oameni strînși de pildă într-un bîlci constituie o unitate socială foarte laxă și efemeră.

Perspectiva genetică în care se așază sociologii americani investigați este însă strict ipotetică sau nici atît, pentru că în realitate oamenii se nasc într-o unitate socială oarecare, mai ales într-o familie, cuprinsă la rîndul ei în alte unități mai cuprinzătoare (așezare, popor), care toate dețin anumite tradiții culturale, capabile să reglementeze relațiile dintre oameni, chiar și pe cele ocazionale sau întîmplătoare, încît de regulă nu relațiile sociale dau naștere la unități sociale, ci unitățile sociale impun sau reglementează anumite relații sociale, situația inversă nefiind exclusă, dar ea are, mai ales în fazele istorice ale omenirii, singurele pe care le cunoaștem cu suficientă certitudine, un caracter de excepție.

Tematica pe care o analizăm se referă la grupuri în general, totuși specifică drept „inclusive" două dintre ele, pe cele etnice și pe cele clasiale, care sînt într-adevăr dintre cele mai răspîndite și mai însemnate. Grupuri sînt familiile, rudeniile, clanurile, fratriile, ginții, triburile, cluburile bărbătești, cetele de copii, cetele de războinici, vecinătățile etc. Într-un anumit înțeles, toate formele de viață socială, de la cele mai simple și mai puțin organizate pînă la cele mai complexe și puternic formalizate, sînt grupuri sau grupări în înțeles de colective umane, dar de obicei termenul acesta este rezervat pentru grupurile mai restrînse, mici și mijlocii. În literatura de specialitate din veacul nostru se disting *grupurile primare,* în care oamenii se cunosc și cooperează direct, de *grupurile secundare* sau *derivate,* în care „nu se văd la față", totuși colaborează, exemplul clasic al unei armate sau al unui stat: la nivele egale sau apropiate, grupurile au un caracter primar, pe cînd de-a lungul scării ierarhice distanțele sînt tot mai mari, relațiile tot mai îndepărtate și mai impersonale, mai formale sau oficiale, iar grupurile mai puțin intime, clădite pe mai multe „straturi" sau „etaje" intermediare, cu numeroase „verigi de legătură", deci de ordin secundar sau derivat (după terminologia lui Cooley). Sociologia le studiază cu egal interes și pe unele și pe altele, chiar dacă pentru grupurile mici ea a dezvoltat, cum am mai amintit, o ramură specială, microsociologia, pe care o cultivă împreună cu psihologia socială sau psihosociologia, pe celelalte rezervîndu-le pentru macrosociologie.

Tematica ce ne preocupă accentuează însă cu drept cuvînt importanța grupurilor *etnice* și a celor *clasiale,* deși ele au apărut, pe cît se pare, în epoci istorice diferite, pentru ca ulterior să acționeze simultan, pînă în zilele noastre, în toate societățile mai înaintate. Cele mai vechi, mai originare, sînt *grupurile etnice,* bazate mai mult sau mai puțin (real, dar și convențional, mitologic, psihologic, culturologic) pe *rudenia de sînge:* ele cuprind pe cei care se cred de aceeași origine, în sensul că se trag din strămoși comuni, credință sau conștiință la care se adaugă de regulă comunitatea de limbă, de obiceiuri, de religie, de cultură, unele aspi-

Scanned with OKEN Scanner

rații comune etc. Unitățile etnice cele mai simple sînt familiile și grupurile de rude, compuse din cîteva zeci sau sute de persoane, dar acestea s-au dezvoltat istoric în ginți, seminții, popoare, naționalități, națiuni, care cuprind uneori mai multe milioane de persoane.

Grupurile clasiale, în sens foarte larg (nemarxist) sînt și ele primitive, din cauza *claselor de sex și de vîrstă,* care apar deodată cu societatea, deci a unor rădăcini biologice subsociale sau presociale, dar în sens restrîns (marxist), adică de clase sociale create pe baza modurilor de producție, acestea au apărut mult mai tîrziu, prin diviziunea muncii sociale și deci prin apariția diferitelor categorii profesionale, dar mai ales prin scindarea societății în straturi suprapuse, unele dominante, altele subordonate, adică în clase sociale exploatatoare și exploatate, care au atras după ele și apariția statului ca putere menită să asigure ordinea socială, ca instrument politic al exploatării de clasă, de ținere în frîu a luptelor de clasă și de prevenire a războaielor civile, eventual a revoluțiilor.

Grupurile etnice și clasiale nu funcționează totdeauna independent unele de altele; în anumite faze de dezvoltare a lor, chiar grupurile etnice — cazul popoarelor și al națiunilor — se scindează în clase sociale antagonice, interesele de clasă dovedindu-se mai puternice decît cele etnice, chiar dacă apoi, după procese și lupte foarte grele și lungi, clasele sociale sînt abolite și grupurile etnice își recapătă unitatea.

În orice caz, sociologia din zilele noastre, orientată din ce în ce mai mult spre fapte, spre părăsirea speculațiilor sau construcțiilor strict mentale, care s-au dovedit absolut sterile, se ocupă de toate aceste forme de grupuri sociale, fie că sînt de natură etnică, fie de natură economico-socială.

Tematica în discuție consideră printre unitățile sociale, în afară de grupurile amintite, comunitățile, asociațiile și organizațiile, terminologie folosită și în afara S.U.A., uneori cu alte înțelesuri, nu totdeauna suficient precizate. În realitate toate formele de viață socială sînt grupări de oameni, totuși unele dintre acestea au anumite trăsături particulare suficient de pronunțate pentru a putea fi clasificate în diferite tipuri. Noi folosim termenul de *grup* numai pentru unitățile sociale mici, bazate pe relații interpersonale directe, termenul de *comunitate* pentru unitățile sociale care stăpînesc anumite valori materiale sau spirituale în comun (un teritoriu, o proprietate, o credință religioasă, o limbă, o cultură etc., de unde termenii frecvent utilizați în scrierile europene de comunitate etnică sau națională, comunitate religioasă, comunitate de limbă, comunitate de civilizație etc.). Sociologia americană la care ne referim consideră drept comunități exclusiv pe cele rurale și urbane, satele și orașele, din cauză că locuitorii acestora nu mai sînt legați prin legături de rudenie, ci prin așezarea comună, prin teritoriul pe care îl ocupă, îl organizează, îl administrează și îl folosesc împreună. În orice caz, satele și orașele constituie probleme importante ale sociologiei contemporane, pînă la dezvoltarea unor ramuri speciale: *sociologia rurală* (uneori numai *agrară)* și *sociologia urbană* (uneori numai *industrială).*

Ceea ce caracterizează unitățile sociale etnice, clasiale și comunitare (în sens american, deci mai ales cele rurale și urbane), este caracterul lor involuntar: oamenii fac parte din unitățile etnice prin naștere, din cele clasiale prin îndeletniciri și locul pe care-l ocupă în relațiile de producție, din cele comunitare prin domiciliu. În afară de acestea, există însă un număr mare de unități sociale lăsate la voia indivizilor, fiind

Scanned with OKEN Scanner

bazate pe o înțelegere sau acceptare prealabilă și pe unele reguli convenționale (contractuale) de constituire și funcționare. Aceste unități sociale sînt denumite în general cu termenul de *asociații*. Participarea indivizilor la asemenea unități sociale este cît se poate de liberă, nimeni nu-i poate sili să participe. Asociația are totuși unele reguli de primire sau încadrare, cuprinse în regulamente sau statute. Exemple: asociațiile de binefacere, asociațiile sportive, cele culturale, uniunile de scriitori, de ziariști, de artiști plastici, de compozitori, de oameni de știință, de elevi, studenți, luptători pentru pace etc. Același caracter îl au și partidele politice, societățile secrete, cooperativele de tot felul etc.

Unele unități sociale capătă trăsături cu totul particulare, participarea este liberă, dar ele există prin voința altora, iar odată intrate în funcțiune, își recrutează singure personalul și îl utilizează independent de voința și dorințele acestuia, în chip preponderent *birocratic*. În sociologia americană ele se numesc *organizații* și exemplele cele mai lămurite sînt oferite de întreprinderile economice (industriale, financiare, comerciale, de transporturi, de telecomunicații). După noi, *organizații* sînt toate unitățile sociale cu caracter nespontan, deci cu un grad mare de coerență, datorită reglementării sau organizării lor detaliate, încît preferăm termenul de *întreprindere*, care indică într-adevăr o categorie aparte de unități sociale, altul decît al grupurilor, comunităților și asociațiilor. Nu este vorba numai de întreprinderi economice, ci și de cele sanitare (policlinici, spitale, farmacii), cele culturale (cinematografe, teatre, opere), educative (grădinițe, școli elementare, licee, institute de învățămînt superior, universități). Cum vom vedea, pentru unele din ele se preferă termenul de *instituție*.

Sociologii americani investigați consideră printre unitățile sociale și *populațiile*, pe de o parte din cauză că, mai ales în societățile avansate, nu toți oamenii sînt cuprinși efectiv în vreuna din unitățile sociale menționate (cazul celibatarilor, rentierilor, șomerilor, turiștilor etc.), pe de altă parte din cauză că, indiferent de unitățile sociale din care fac parte, oamenii au unele relații sociale între ei ca simplă populație și ridică anumite probleme sociale tot numai ca populație (domeniu mare și foarte însemnat al demografiei și al sociologiei populaționale). Este vorba deci de o unitate socială care stă la baza tuturor unităților sociale ca un adevărat rezervor, ca o masă de oameni din care celelalte unități sociale își recrutează participanții și în care îi „varsă" din nou după ce nu se mai folosesc de ei. Doctrinele sociologice speculative elimină frecvent populația din domeniul lor de preocupări, pe motivul că ar fi un fenomen subsocial, adică biologic, ca și cum ar fi indiferente pentru o societate structura și mobilitatea demografică, proporțiile dintre sexe și vîrste, ritmurile de naștere sau de creștere a populației etc. Sociologia din zilele noastre este mai realistă și deci nu ezită să cuprindă și populația printre preocupările ei.

În sfîrșit, unitățile sociale înșirate nu apar mai niciodată independent unele de altele, decît foarte puține din ele (familia și grupurile de rude și prieteni, de exemplu) și numai în stadiile primitive sau înaporiate ale dezvoltării sociale. În vremurile noastre, mulțimea de grupuri, comunități, asociații, întreprinderi etc. se integrează la rîndul lor în unități mai cuprinzătoare, formînd în cele din urmă, ca unitate socială supremă, *societatea*, care nu mai este cuprinsă în nici o altă unitate socială mai largă. Bineînțeles, în realitate nu există o singură societate, ci foarte multe societăți, încît sociologia nu este propriu-zis *știința so-*

Scanned with OKEN Scanner

cietății, care este o simplă abstracție, ci *știința societăților concrete,* așa cum ne apar ele în decursul istoriei, pe întreaga suprafață locuită a pămîntului, indiferent de gradul de generalizare spre care se tinde.

De aici mai decurg alte două lucruri importante: în afară de *relațiile interpersonale,* care există în fiecare unitate socială, apar, pe de o parte, în cadrul fiecărei societăți, numeroase relații între unitățile sau subunitățile *sociale,* numite de obicei *relații intergrupale* (deosebite deci de cele intragrupale), pe de altă parte, relații între diferitele societăți, numite *relații intersocietale* sau, mai frecvent, după limbajul tradițional, acceptat pretutindeni, *relații internaționale.* Mai există în același timp și numeroase relații interpersonale ale unor indivizi care fac parte din unități sau subunități sociale diferite sau eventual din societăți diferite. Prin aceasta, rețelele sau sistemul de relații sociale se pot extinde și se pot complica fără încetare, ceea ce pune în fața sociologiei sarcini din ce în ce mai complexe și mai dificile.

Un alt grup de probleme sociologice îl formează *instituțiile sociale.* Tematica amintită se ocupă numai de cele bazale *(basic social institutions),* dar numărul lor este foarte mare.

Unii sociologi, între care și americanii la care ne referim, încearcă să depersonalizeze instituțiile sociale, încît le tratează ca probleme diferite de unitățile sociale, cu excepția doar a familiei și a rudeniei *(kinship).* După noi, încercările acestea sînt inacceptabile, pentru că nu țin seamă de realitățile concrete, ci se bazează pe simple abstracții sau chiar ficțiuni. Sînt cuprinse printre instituțiile sociale de bază, cum am arătat, pe de o parte familia și rudele, care au un caracter domestic, pe de altă parte instituțiile economice, politice și juridice, religioase, educaționale și științifice, recreaționale și de divertisment, estetice și de expresie, fără a se înțelege exact motivele reale ale acestor grupări și împerecheri. Totuși, problemele indicate țin de domeniul sociologiei, încît este necesar să le analizăm mai de aproape.

După noi, *instituțiile sociale sînt tot unități sociale,* adică grupări sau colective de oameni care desfășoară împreună anumite activități. Caracteristica lor principală constă în faptul că au un grad foarte mare de *obiectivare,* din cauză că sînt în general prestabilite față de indivizii care le servesc și funcționează după reguli sau norme de cele mai multe ori independente de aceștia, ei fiind chemați numai să le dea viață, să le pună în funcțiune, de unde rolul lor tot obiectiv, adeseori birocratic, de simpli *funcționari.* Să ne gîndim, de exemplu, la o instituție administrativă (o primărie) sau judecătorească (un tribunal): ele n-au fost instituite de indivizii care activează în cuprinsul lor, ci de foruri de conducere ale societății, prin hotărîri guvernamentale sau legislative. Ele nu sînt nici organizate, nici utilizate de indivizii respectivi după voia lor, ci după legi și regulamente foarte precise de funcționare globală și activitate personală. Și totuși, dacă se elimină dintr-o primărie primarul și toți funcționarii ei sau dintr-un tribunal judecătorii, procurorii, grefierii și ceilalți slujitori, nu mai rămîne nimic de interes sociologic. De aceea spunem că instituțiile sociale sînt tot unități sociale, numai că formează o clasă ori un tip diferit de cele reprezentate de grupuri, comunități, asociații, întreprinderi etc. Mai mult decît atît, oricare din unitățile sociale se poate *instituționaliza,* poate să devină din grup, comunitate sau asociație, o adevărată *instituție.* Este cazul familiei, care inițial a fost, probabil, un simplu grup, iar adeseori este numai o asociație (concubinajele); în toate cazurile este o comunitate, dar foarte de timpuriu ea a

Scanned with OKEN Scanner

devenit și o instituție, și încă o instituție de bază pentru mai toate societățile omenești. Prin aceasta familia nu-și pierde însă caracterul de unitate socială, dimpotrivă, și-l sporește și întărește considerabil.

Discuții mai aprinse se poartă în legătură cu celelalte instituții amintite. S-a manifestat tendința, în unele școli sociologice, de a se caracteriza fenomenele sociale prin trăsătura lor de „exterioritate și constrîngere" (Durkheim și adepții), de unde o preferință nejustificată pentru *instituții* și chiar pentru *birocrație* (Max Weber și aderenții), care ar reprezenta „socialul prin excelență", complet diferențiat de indivizi, ca realitate, și de psihologie, ca cercetare. Sociologia însăși este definită ca *știința instituțiilor sociale*. Problema nu este însă să deosebim societatea și sociologia de alte realități și de alte științe, ci de a înțelege mai precis viața socială a oamenilor, chiar dacă pentru aceasta trebuie să renunțăm, cum am arătat, la operațiile nu numai naive, dar și dogmatice, de delimitare a faptelor și a cunoștințelor prin frontiere artificiale, care se dovedesc totdeauna iluzorii și chiar vătămătoare.

În aceleași doctrine s-a extins uneori înțelesul instituției la toate fenomenele umane prestabilite sau preinstituite dintr-o societate dată, deci nu numai la unitățile sociale foarte obiectivate, ci și la datini, obiceiuri, moravuri, legi, norme morale, canoane estetice etc., cu un cuvînt la tradițiile de orice fel. Firește, în această accepțiune, instituțiile nu mai sînt unități sociale, ci numai reguli de constituire și funcționare ale acestora, eventual activități sau manifestări normate, reglementate cu minuțiozitate. Înțelesul acesta s-a îndepărtat însă prea mult de limbajul comun și ar crea prea multe confuzii. De aceea preferăm să folosim termenul de *instituție* în sens de unitate puternic reglementată din partea unor factori sociali din afară.

Avem astfel o gamă întreagă de unități sociale, începînd cu grupurile spontane, cum sînt cercurile simpatetice (prieteniile, camaraderiile) și asociațiile libere, care se fac și se desfac pe baza unor simple convenții sau statute, continuînd însă cu unități sociale tot mai obiectivate și deci mai exteriorizate, cum sînt comunitățile etnice, religioase, teritoriale, din care facem parte prin naștere sau prin așezare, și terminînd cu întreprinderile și instituțiile atît de puternic reglementate structural-funcțional, încît transformă pe participanți în slujbași sau funcționari.

Genurile acestea de unități sociale pot să apară — în funcție de timp, loc și împrejurări — în anumite proporții în mai toate sectoarele vieții sociale sau se pot interfera și combina și da deci forme complexe, mixte sau multilaterale. Familia, de exemplu, este în același timp un grup, o asociație, o comunitate, o întreprindere (de producție și de consum etc.), precum și o instituție. În domeniul economiei pot apărea simple asociații (întovărășiri de muncă, cooperative de consum etc.), dar și adevărate întreprinderi cu caracter birocratic, instituțional (societățile pe acțiuni, trusturile, centralele industriale). În domeniul culturii pot apărea de asemenea simple grupări (colaborări între două sau mai multe persoane) sau asociații (de exemplu, cenaclurile literare, cercurile artistice de amatori), dar și adevărate comunități (cazul celor religioase, al celor lingvistice), întreprinderi (cinematografe, teatre, operete, opere, radio, televiziune) și instituții (școli, atenee, cămine culturale, universități populare). Clasificarea înfățișată rămîne totuși utilă, pentru că arată suficient de clar modul de structurare și funcționare a unităților sociale, mecanismele lor de diversificare și dezvoltare, deci ale societății în unele din articulațiile ei principale.

Scanned with OKEN Scanner

Tematica pe care o analizăm este interesantă și din alt punct de vedere: ea ne dezvăluie de fapt sub eticheta, după noi, falsă, de instituții, activitățile principale ale societății, adică ale diferitelor colective umane. Gruparea lor ni se pare însă arbitrară, iar unele lipsuri sînt aproape de neînțeles. Sînt menționate, cum am arătat, activitățile economice, cele politice și juridice, cele religioase, cele educaționale și științifice (împreună), cele recreative și de divertisment (de loisir) și cele estetice și expresive. Sînt lăsate la o parte activitățile tehnologice, care nu mai sînt de mult numai economice, activitățile administrative, care depășesc atît politicul, cît și juridicul, activitățile filosofice, ireductibile la cele științifice etc. Clasificarea activităților educative împreună cu cele științifice este foarte arbitrară, pentru că educația nu este numai științifică, iar știința nu are numai rosturi educative. Sînt complet pierdute din vedere activitățile morale (etice), care nu pot fi confundate nici cu cele politice, nici cu cele juridice, și fără de care viața în comun, orice formă de conviețuire, este, dacă nu imposibilă, în orice caz extrem de dificilă și penibilă. Cum vom arăta pe larg, noi clasificăm activitățile sociale în activități tehnologice, economice, politice, juridice, administrative, morale, religioase, filosofice, științifice, artistice, educative, recreaționale etc.

În sfîrșit, ultima grupă mare de teme sociologice, unanim acceptate de sociologii americani investigați, este reprezentată de *procesele sociale fundamentale* care țin de dinamica și cinematica socială și ne arată deci societatea (împreună cu toate subunitățile ei) în plină mișcare sau funcționare, ca și în schimbările și transformările pe care le suferă neîncetat. Ne găsim în fața unora dintre problemele cele mai importante ale sociologiei contemporane.

Orice *dezvoltare socială,* adică trecere spre trepte mai înalte de viață socială, de viață colectivă, se face, cel puțin în primele stadii ale istoriei, prin procese mai mult sau mai puțin ample de *diferențiere* și *stratificare.* Societatea inițial omogenă, divizată numai în clase de sex și de vîrstă, se desface în tot mai multe compartimente specializate, mai ales sub raport profesional (agricultură, păstorit, meșteșuguri, armată, magie, preoție, conducere politică etc.), dintre care unele se ierarhizează și capătă o predominanță asupra celorlalte, cea mai perceptibilă și mai însemnată fiind stratificarea pe caste și clase sociale, unele dominante, altele dominate. Diviziunea socială a muncii înseamnă în același timp și unificarea ei: diferiții profesioniști specializați nu mai pot trăi numai din activitățile lor, din care unele sînt complet neproductive, încît sînt nevoiți să colaboreze tot mai strîns cu alții, cel puțin printr-un schimb neîncetat de produse sau servicii. Dezvoltarea aceasta, care constă într-o treptată *diviziune a muncii,* modifică vechea *solidaritate socială,* bazată pe intimitate, afecțiune și tradiții comune, pe nedrept numită „mecanică“ (Durkheim) și o înlocuiește cu una tot atît de eficientă, dar mult mai rațională și deci mai calculată și mai „rece“, numită, tot pe nedrept, „organică“ (tot Durkheim). Prima naște din asemănare, a doua din diferențiere. Într-una oamenii se atrag și se simt una, pentru că au aceeași ocupație, duc același mod de viață, nutresc aceleași sentimente și participă la aceleași rituri și ceremonialuri, se supun acelorași norme și valori sociale. În cealaltă, ei se atrag și se simt uniți pentru că au nevoie unii de alții: agricultorul are nevoie de meșteșugari, de negustori, de vindecători, de preoți, pentru a-și duce viața conform cerințelor sociale, dar fiecare din aceștia au nevoie de agricultor pentru a se hrăni, ca și de alții, pentru produse și servicii pe care nu sînt în măsură să le asigure prin eforturi

Scanned with OKEN Scanner

personale. Diviziunea muncii înseamnă însă în același timp *profesionalizare* sau *specializare*, deci noi posibilități de perfecționare atît cantitativă, cît și calitativă a activităților sociale. Cine realizează de toate, le face pe toate în mod rudimentar, pe cînd cel care produce un singur fel de obiecte sau o categorie înrudită de produse (olărie, țesătorie, lemnărie, cojocărie, zidărie, fierărie etc.) ajunge să le facă din ce în ce mai repede și mai bine. Este deci vorba de unul din factorii cei mai eficienți ai progresului economic, ai progresului social-istoric în general.

Nu mai puțin importantă este *stratificarea socială*, scindarea societății în clase sociale dominante și dominate, dar și exploatatoare și exploatate, care deși constituie cea mai mare dramă istorică a omenirii, pînă la forme grave, absolut respingătoare din punct de vedere moral sau umanitar (cazul sclaviei, al iobăgiei etc.), a dat posibilitatea unui număr restrîns, dar privilegiat, de persoane să creeze o civilizație tot mai ridicată, folosind rodul acaparat al muncii celor mulți. Oamenii s-au împărțit în oameni de sus și oameni de jos, oameni tari (puternici) și oameni slabi, oameni bogați și oameni săraci etc. și a început lupta de clasă dintre ei, care marchează, ca un fir roșu, întreaga istorie universală, de la comuna primitivă încoace, pînă la societatea socialistă din zilele noastre.

În cadrul acestor două procese fundamentale, al diferențierii și al stratificării, în strînsă legătură sau chiar independent de ele, se desfășoară o mulțime de alte procese sociale, cum sînt cele de cooperare, acomodare și asimilare, pe latură pozitivă și constructivă, dar și conflictele sociale, cum sînt războaiele de cotropire, pe latură negativă, destructivă. Logica dezvoltării sociale, logică *dialectică* prin excelență, este însă mult mai complexă, „contrariile" de fapt se sprijină reciproc și abia împreună, prin confruntare, ciocnire și depășire, realizează dinamismul specific al vieții sociale, „locomotivele istoriei", după expresia lui K. Marx. Mai ales revoluțiile sociale sînt în același timp forțe de disoluție a stărilor învechite și forțe de reconstrucție socială, de înălțare a unor forme noi, mai înaintate, de societate. Procesele de cooperare se petrec de obicei în cadrul acelorași forțe sociale, fie cele progresiste, fie cele reacționare, pe cînd procesele de acomodare și cele de asimilare au un caracter mult mai general: chiar și cei aflați în conflict sînt nevoiți să se acomodeze unii la alții și să împrumute de la adversari anumite mijloace și forme de luptă, dacă n-ar fi decît din nevoi strategice sau tactice.

Unul din procesele sociale cele mai importante, fără de care viața socială nici n-ar fi cu putință, este *comunicarea*, care începe cu formele simple de limbaj (gesturi și vorbe), pînă la mijloacele redutabile ale comunicației de masă *(mass media):* presa, cinematograful, radioul, televiziunea etc., prin care se transmit nu numai informații, ci se propagă și doctrine, concepții, îndemnuri la diferite acțiuni și mișcări sociale, în funcție de interesele aflate în joc. Se adaugă marile acțiuni de publicitate, care nu se mai restrîng de mult la sectoarele economice (comerciale), ci au invadat în sport, cultură, artă, literatură, politică etc. Se urmărește astfel influențarea și formarea opiniei, a unei opinii publice sau private, favorabilă diferitelor categorii de militanți sau tabere întregi de luptă. Dacă pînă la inventarea radio-televiziunii procesele acestea aveau un caracter local sau cel mult național, azi ele sînt de întindere planetară. Marile posturi de radio emit în toate limbile, pentru toate țările lumii, informațiile care sînt considerate ca utile pentru cei care le înființează sau le finanțează. În același timp mass media contribuie mai mult decît simplele conversații, expuneri, dezbateri politice, adunări și manifestări

Scanned with OKEN Scanner

de masă la exprimarea opiniei publice, chiar și a celei individuale, a oamenilor de tot felul, care dă proceselor comunicative un sens multilateral, de la un număr tot mai mare de emițători la un număr tot mai mare de receptori. Nu este de mirare deci că lumea modernă, lumea noastră, este în continuă frămîntare și schimbare, deschisă spre toate vînturile și toate curentele. Strămoșii noștri de acum un veac aveau de optat între un număr relativ mic de chemări și tentații, pe cînd pentru noi numărul lor este practic nelimitat. Numai oamenii foarte bine formați, cu o înaltă disciplină interioară, sînt în măsură să opună o concepție proprie, pe deplin lămurită și perfect consolidată, asalturilor comunicaționale venite din toate părțile. De aici importanța tot mai mare care se acordă proceselor de socializare și îndoctrinare: fiecare societate și fiecare unitate socială mai însemnată caută să-și formeze prin mijloace instructiv-educaționale din ce în ce mai perfecționate și mai permanente oamenii de care are nevoie pentru a-și realiza funcțiunile sau programele. Procesele acestea sînt vechi cît societatea, dar în culturile tradiționale ele au forme simple și eficiente, pe cînd în civilizațiile moderne, dominate de tendințe mereu înnoitoare, ele se desfășoară în condiții din ce în ce mai contradictorii, în care se confruntă nu numai noul cu vechiul (la singular), ci foarte multe forme de nou cu un număr foarte mare de forme de vechi. Solicitări și tentații vin din toate părțile, încît și în cadrul proceselor de socializare și îndoctrinare drama omului este tot mai accentuată, avînd de astă dată un caracter lăuntric (de dramă interioară). Învățul este însoțit de dezvăț, educația de contraeducație, instrucția este înfruntată de altă instrucțiune mai avansată; îndoctrinarea presupune, de cele mai multe ori, o dezîndoctrinare și o reîndoctrinare, fiind în același timp în rivalitate cu alte acțiuni de îndoctrinare. Sociologia, asistată de alte științe social-umanistice, mai ales de psihologia socială și de antropologia culturală, este chemată să studieze și aceste probleme, cel puțin în mecanismele lor principale, de apariție și desfășurare, dar și în efectele lor sociale mai însemnate.

Ne dăm seama fără greutate că toate procesele amintite acționează împreună cu alte procese sociale, fie că le presupun, fie că le provoacă sau se interferează cu ele. Toate, fără nici o deosebire, se referă, într-un fel sau altul, la procese de evaluare, de prețuire și estimare, adică, în ultimă analiză, la *valori*. Nu este vorba de valorile sociale ale sociologilor, care în cercetare nu sînt totdeauna recomandabile, putînd înlocui foarte ușor, fără să ne dăm seama, judecățile cu prejudecățile, ci valorile care funcționează în chip obiectiv, în sînul fiecărei unități sociale, a oricărei societăți în general. Spre deosebire de alte vietăți, oamenii operează cu valori, luptă contra unora în favoarea altora, caută să înlăture sau chiar să distrugă pe unele și să promoveze pe altele. Una din sarcinile cele mai dificile ale sociologiei este să stabilească în chip cît mai obiectiv cu putință valorile principale ale fiecărei societăți și procesele sociale care se ivesc în legătură cu ele sau sub fascinația lor.

Tot un proces social implicat în toate celelalte, deși nu poate fi confundat sau redus la vreuna din ele, este *controlul social*, efortul oricărei societăți de a lua în stăpînire întreaga ei alcătuire, toate activitățile și toate procesele, pentru a evita descompunerile, dezagregările, decăderile, declinurile. Orice dinamică sau cinematică socială comportă riscul de a degenera, de a se abate de la liniile normale de desfășurare. O societate bine organizată nu poate lăsa asemenea fenomene la voia întîmplării, ea este obligată să controleze toate mișcările, pentru a le ține în para-

Scanned with OKEN Scanner

metri firești de desfășurare. De aici eforturile pe care le face fiecare unitate socială, societatea în general, de a reglementa cît mai precis întreaga ei activitate, de a sprijini manifestările pozitive, de a interzice pe cele negative — sau considerate astfel —, de a asigura tot ceea ce duce la echilibru și a îndepărta sau preveni cauzele de dezechilibru, de dezorganizare, anarhie sau anomie. Mijloacele folosite în acest scop sînt foarte numeroase, unele nespecifice (socializare, educație, îndoctrinare etc.), altele specifice (reglementările, normările, legislația, sancțiunile premiale și penale, supravegherea polițienească, de securitate a statului etc.). Sociologia și psihologia socială acordă o importanță tot mai mare, în cadrul acestor procese, acțiunilor de *deviere socială* (criminalitate, sinucideri, vagabondaj, prostituție), pe linie negativă, și celor de *integrare*, pe linie pozitivă. În fața măsurilor de ordin social, unii indivizi se adaptează, se conformează și se integrează mai mult sau mai puțin creator, pe cînd alții nu reușesc să se adapteze, le înfruntă, le calcă și alunecă astfel pe poziții considerate de societățile respective ca marginale și chiar antisociale. Sociologia și psihologia socială sînt interesate de amîndouă aceste procese, care ating prin sensul centrifugal al unora și sensul centripetal al altora chiar *echilibrul social*, nu numai pe cel *static*, dar și pe cel *dinamic*, deci existența, buna funcționare și normala dezvoltare a societății respective.

În fine, toate procesele amintite și altele care nu sînt cuprinse în tematica pe care o analizăm, duc la modificări din ce în ce mai sensibile, la aspecte sau chiar forme noi de viață socială, cu un termen tehnic curent, la *schimbări sociale (social changes)*. Nici societățile cele mai conservative sau stagnante nu rămîn mult timp neschimbate, dacă n-ar fi decît din cauza primenirii neîncetate a generațiilor, deci a unor noi moduri de a percepe și interpreta tradițiile, de a le aplica în viață și a le utiliza în funcție de noile împrejurări. Se poate deci afirma că orice societate, indiferent de structura și funcțiunile ei, este *eo ipso* și un *proces social*, o continuă transformare de la o formă la alta, chiar de la o treaptă la alta, indiferent dacă direcția este de sens progresiv, sau de sens regresiv. Sociologii americani amintiți, asemenea multor sociologi contemporani, nu-și pun nici *problema evoluției sociale*, nici *a progresului istoric*, pentru că după ei aceste două procese nu au un caracter obiectiv, demonstrabil prin simple judecăți de constatare, ci depind de punctele de vedere ale cercetătorilor, de judecățile lor de valoare, mai ales de concepțiile lor filosofice și politice. Sociologia marxistă adoptă altă poziție, încît vom reveni pe larg asupra celor două probleme.

1.5. Ceea ce am prezentat și discutat în paragraful precedent este numai o tematică sociologică unanim acceptată de un eșantion mai mult sau mai puțin reprezentativ de sociologi nord-americani. De aici două consecințe inevitabile: sociologia nu se reduce la cele înfățișate, nici chiar în S.U.A. și cu atît mai puțin în celelalte țări. Din fericire, după al doilea război mondial, mai ales în ultimele decenii, U.N.E.S.C.O. și alte organisme internaționale (Asociația internațională de sociologie, Institutul internațional de sociologie etc.), precum și alte instituții, reviste și chiar persoane individuale, fac eforturi susținute de a informa cît mai pe larg cu putință despre toate țările în care se cultivă sociologia, psihologia socială și antropologia culturală. Sîntem abia la început, dar materialele publicate pînă în prezent ne dau o imagine mult mai exactă despre sociologie și celelalte științe social-umanistice din zilele noastre decît

Scanned with OKEN Scanner

pînă acum. Se pot aminti și unele eforturi mai vechi, dar ele sînt astăzi considerabil depășite. Folosim una din publicațiile cele mai instructive: *Qu'est-ce-que la sociologie?* de Paul Lazarsfeld (Paris, Gallimard, 1970), care este un extras din: *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines,* Partie I: *Sciences sociales,* — lucrare publicată în același an de U.N.E.S.C.O., în colaborare cu editura Mouton de la Haga.

Trecem peste tematica teoretică, nu numai pentru că a fost înfățișată și discutată pe larg în paragraful precedent, dar și pentru că ea prezintă peste tot, din cauza originii și izvoarelor comune franco-germano-engleze din veacul al XIX-lea, aceeași arhitectonică pe care o putem numi: *statică socială* = structura societății și a unităților sociale componente, *dinamică socială* = funcționarea concomitentă a acelorași realități, *cinematică socială* = dezvoltarea sau evoluția lor. În termeni moderni: *analiza structurală, funcțională* și *evoluțională a vieții sociale.* Existențialiștii adaugă o *analiză existențială,* psihologii sociali o *analiză psihosocială,* antropologii culturali o *analiză culturală,* iar evoluționiștii privesc toate aceste fenomene sau aspecte fundamentale ale societății ca un proces uriaș de structurare, destructurare și restructurare, cu modificări corespunzătoare de ordin dinamic, funcțional și existențial și etapele de dezvoltare (stadii, faze, epoci) care se ivesc pe aceste baze. Vom stărui mai mult asupra sociologiei *empirice* și *aplicative,* care prin însăși natura lor comportă o variabilitate foarte mare, în funcție de țări, de orînduirile sociale, de tradițiile culturale și realitățile naționale, dar mai ales de nevoile social-politice imediate ale fiecărei societăți în parte.

Cercetările sociologice de tip empiric și aplicativ cele mai dezvoltate se desfășoară în S.U.A., unde au fost practicate nu numai în timp de pace, ci și în timp de război și sînt cultivate, adică finanțate deopotrivă de stat, armată, universități, fundații, întreprinderi industriale și comerciale etc.

Ocupîndu-se de „variațiile naționale ale activităților sociologice" pe baza anchetei U.N.E.S.C.O., Paul Lazarsfeld le grupează în trei categorii: unele care provin din interesul sociologilor pentru o anumită problemă socială, considerată de ei, dar și de alți factori, în special cei politici și economici, ca foarte importantă pentru faza de dezvoltare a societății în care se găsesc; altele care derivă mai ales din tradițiile culturale ale țărilor respective, care încearcă să dezvolte sociologii de factură proprie, națională, potrivnice tendințelor „cosmopolite" ale științei în general; în fine, ultimele, care se datoresc unor personalități proeminente, cu preocupări sociologice personale de mare succes sau unor instituții (eventual întreprinderi) care au provocat și finanțat anumite cercetări sociologice, după propriile lor interese, variantă privită ca accidentală sau ocazională.

„Într-un mare număr de țări, și mai ales în țările în curs de dezvoltare, interesul național pe care-l prezintă modificarea structurilor sociale tradiționale a făcut să convergă preocupările sociologice către același punct". India, de pildă, are de întîmpinat și de rezolvat probleme social-politice grave privitoare la caste și la sate în procesele de democratizare și modernizare (industrializare, alfabetizare etc.). În aceste condiții „sociologul este obligat să se preocupe de problema politică a țării: cum să se organizeze o administrație centrală într-un cadru eterogen și fragmentat". Multe din țările africane, ca și Japonia, sînt foarte interesate de modificările sistemului tradițional de rudenie, care a constituit ruptura principală a realității sociale tradiționale sub efectul dizolvant și înnoi-

Scanned with OKEN Scanner

pînă acum. Se pot aminti și unele eforturi mai vechi, dar ele sînt astăzi considerabil depășite. Folosim una din publicațiile cele mai instructive: *Qu'est-ce-que la sociologie?* de Paul Lazarsfeld (Paris, Gallimard, 1970), care este un extras din: *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*, Partie I: *Sciences sociales*, — lucrare publicată în același an de U.N.E.S.C.O., în colaborare cu editura Mouton de la Haga.

Trecem peste tematica teoretică, nu numai pentru că a fost înfățișată și discutată pe larg în paragraful precedent, dar și pentru că ea prezintă peste tot, din cauza originii și izvoarelor comune franco-germano-engleze din veacul al XIX-lea, aceeași arhitectonică pe care o putem numi: *statică socială* = structura societății și a unităților sociale componente, *dinamică socială* = funcționarea concomitentă a acelorași realități, *cinematică socială* = dezvoltarea sau evoluția lor. În termeni moderni: *analiza structurală, funcțională* și *evoluțională a vieții sociale*. Existențialiștii adaugă o *analiză existențială,* psihologii sociali o *analiză psihosocială,* antropologii culturali o *analiză culturală,* iar evoluționiștii privesc toate aceste fenomene sau aspecte fundamentale ale societății ca un proces uriaș de structurare, destructurare și restructurare, cu modificări corespunzătoare de ordin dinamic, funcțional și existențial și etapele de dezvoltare (stadii, faze, epoci) care se ivesc pe aceste baze. Vom stărui mai mult asupra sociologiei *empirice* și *aplicative,* care prin însăși natura lor comportă o variabilitate foarte mare, în funcție de țări, de orînduirile sociale, de tradițiile culturale și realitățile naționale, dar mai ales de nevoile social-politice imediate ale fiecărei societăți în parte.

Cercetările sociologice de tip empiric și aplicativ cele mai dezvoltate se desfășoară în S.U.A., unde au fost practicate nu numai în timp de pace, ci și în timp de război și sînt cultivate, adică finanțate deopotrivă de stat, armată, universități, fundații, întreprinderi industriale și comerciale etc.

Ocupîndu-se de „variațiile naționale ale activităților sociologice" pe baza anchetei U.N.E.S.C.O., Paul Lazarsfeld le grupează în trei categorii: unele care provin din interesul sociologilor pentru o anumită problemă socială, considerată de ei, dar și de alți factori, în special cei politici și economici, ca foarte importantă pentru faza de dezvoltare a societății în care se găsesc; altele care derivă mai ales din tradițiile culturale ale țărilor respective, care încearcă să dezvolte sociologii de factură proprie, națională, potrivnice tendințelor „cosmopolite" ale științei în general; în fine, ultimele, care se datoresc unor personalități proeminente, cu preocupări sociologice personale de mare succes sau unor instituții (eventual întreprinderi) care au provocat și finanțat anumite cercetări sociologice, după propriile lor interese, variantă privită ca accidentală sau ocazională.

„Într-un mare număr de țări, și mai ales în țările în curs de dezvoltare, interesul național pe care-l prezintă modificarea structurilor sociale tradiționale a făcut să convergă preocupările sociologice către același punct". India, de pildă, are de întîmpinat și de rezolvat probleme social-politice grave privitoare la caste și la sate în procesele de democratizare și modernizare (industrializare, alfabetizare etc.). În aceste condiții „sociologul este obligat să se preocupe de problema politică a țării: cum să se organizeze o administrație centrală într-un cadru eterogen și fragmentat". Multe din țările africane, ca și Japonia, sînt foarte interesate de modificările sistemului tradițional de rudenie, care a constituit ruptura principală a realității sociale tradiționale sub efectul dizolvant și înnoi-

Scanned with OKEN Scanner

tor al industrializării. Și alte multe țări aflate în plină transformare socială acordă o atenție tot mai mare repercusiunilor de tot felul ale acestor procese, care sparg vechile forme de viață, fără a le înlocui întotdeauna și la timp cu altele mai acceptabile sau mai „convenabile".

Reproducem constatarea unui sociolog indonezian (S. Sumardjan), considerată ca reprezentativă pentru obiectivele urmărite de sociologie în numeroase țări aflate în curs de dezvoltare: „În afară de universități, Adunarea consultativă populară și guvernul manifestă un interes crescînd pentru aplicațiile sociologiei. Se speră mai ales că sociologia va fi în măsură să contribuie eficient la îndeplinirea planului general de dezvoltare națională... Un alt factor a stimulat creșterea sociologiei: se înțelege din ce în ce mai mult că dezvoltarea economică nu se va putea asigura numai prin măsuri de ordin economic, ci este necesară și o înțelegere profundă a structurii, a caracteristicilor societății, ca și a forțelor care acționează în sînul ei. De asemenea se recunoaște acum din ce în ce mai mult că sociologia și cercetarea sociologică sînt necesare pentru aplicarea cu succes a măsurilor practice luate de guvern în cadrul atribuțiilor sale generale. Printre măsurile de acest gen figurează, de exemplu, readaptarea deținuților, integrarea în societatea indoneziană a subgrupurilor culturale, care trăiesc izolate în păduri și regiuni muntoase, eforturile care vizează asimilarea grupurilor minoritare și majoritare... și dezvoltarea, în sensul cel mai larg al cuvîntului, a comunităților sătești".

Apar în unele din țările în curs de dezvoltare și alte fenomene interesante pentru vocația actuală a sociologiei. „Este vorba de tendința sociologilor de a forma avangarda unei elite intelectuale din ce în ce mai numeroase și de a constitui, din cauză că ei sînt chiar profesional în contact cu «faptele sociale», o trăsură de unire între luarea deciziilor politice, pe de o parte, și tendințele și nevoile sociale, pe de altă parte".

Lista se poate mări considerabil, dar pretutindeni unde există o înțelegere exactă a rosturilor și posibilităților sociologiei, evident și sociologi adecvați, ea este efectiv mobilizată în serviciul străduințelor societății de a se dezvolta armonios și a se perfecționa mereu. Sociologia devine astfel din *instrument ideologic* al exploatării de clasă, în mîna cercurilor dominante, instrument, tot ideologic, al luptei celor dominați și exploatați împotriva tiraniei și exploatării, reprezentat de critica socială, ceea ce a fost, multă vreme, un *mijloc științific de reconstrucție sau construcție socială.*

Este un semn al vremurilor noastre faptul că tendințe similare, caracterizate prin voința manifestată de sociologi de a fi cît mai utili societății din care fac parte, apar și în numeroase țări dezvoltate, cazul nu numai al S.U.A., dar și al Franței, Angliei, Italiei, Olandei, Belgiei etc. În Italia, de exemplu: „Datorită preciziei lor, cercetările (sociologice) au obținut rezultate prețioase, chiar și atunci cînd se referă la teme care țin de macrosociologie, ca cele despre dezvoltarea economică. Italia a prezentat — și prezintă încă — trăsături particulare din punct de vedere al tipologiei, constituite de ansamblul cazurilor studiate și publicate în materie economică și socială în anii 1950. Subdezvoltarea a fost în Italia o problemă de dezechilibru, atît teritorial cît și sectorial, în sînul societății, caracterizat prin aspecte culturale foarte diferențiate. Sindromul cel mai izbitor al acestui dezechilibru era reprezentat nu numai prin deosebirile dintre Nord și Sud în privința configurațiilor culturale și a

Scanned with OKEN Scanner

venitului pe cap de locuitor, dar, mai ales, prin uriașa mișcare migratorie dinspre sud spre nord (ca și spre țări străine)... Industrializarea Sudului și corectarea dezechilibrelor regionale au devenit obiectivele declarate ale politicii de guvernămînt". De aici numărul mare de studii sociologice italiene consacrate migrațiilor interne și externe, regiunilor în care exodul a luat proporții îngrijorătoare, ca și celor care atrag imigranți, problemei integrării imigranților în sistemul sociocultural al regiunilor de primire, industrializării zonelor cu populație agrară excedentară etc. Se poate spune că întreaga tematică a sociologiei de teren este fixată chiar de realitatea socială, de problemele care frămîntă societatea în eforturile ei de a depăși anumite etape negative și de a-și recîștiga echilibrul pierdut sau aproape în primejdie de a fi compromis.

În unele țări, întreaga sociologie este orientată spre problemele practice și are deci un profil preponderent empiric și aplicativ. Genul acesta de sociologie este pus mai ales în serviciul *politicii sociale,* a cunoașterii științifice a problemelor sociale (șomaj, pauperism, dezorganizarea familiei, criminalitate, alcoolism, prostituție etc.) și a rezolvării cît mai grabnice a lor. Așa, de exemplu, sociologia din Marea Britanie a adăugat de curînd la vechile ei cercetări privitoare la „sărăcie și abundență", sub cele mai variate aspecte și consecințe sociale, devenite clasice, problema imigrației, a relațiilor interrasiale, a discriminărilor etnice și religioase etc. În Belgia: „Ca și în secolul al XIX-lea, sub impulsul lui Quételet și Ducpétiaux, cercetările (sociologice) dezvoltate după ultimul război mondial își selectează temele de studiu din sectoarele în care se pun probleme sociale; asimilarea lucrătorilor străini, tabloul și comentariile explicative ale rezultatelor electorale politice, practicile religioase, relațiile de muncă și relațiile industriale, bugetele de familie, fecunditatea, persoanele în vîrstă sînt numai cîteva dintre exemplele posibile". Ele sînt însă foarte grăitoare și dezvăluie, cum am spus, o tendință mult mai generală care arată direcția spre care se îndreaptă sociologia din zilele noastre.

În aceste condiții nu este de mirare că în unele țări sociologii resping teoriile făurite în alte țări, cu structuri complet diferite, și încearcă elaborarea unor *sociologii naționale.* Este cazul, de exemplu, al Pakistanului, despre care un sociolog propriu (M. Afsaruddin) afirmă: „În ce privește Pakistanul oriental, nu ne putem permite să neglijăm bogăția și varietatea culturii și tradițiilor sale, în măsură să servească drept bază a unei teorii sociologice de natură autohtonă și astfel să ne ducă la «o idee de ansamblu». Într-un context de acest gen, «tehnicile antropologice» de observație și participare directă și de cunoaștere a limbajului populației (și chiar a variațiilor dialectale locale) ne vor ajuta mai bine să înțelegem structurile sociale... În cadrul țării noastre, sociologia va trebui deci să fie o antropologie socială, cel puțin un număr de ani de acum încolo. După ce vom fi strîns în chipul acesta suficiente fapte, vom fi în stare să formulăm o teorie socială despre țara noastră". Alt sociolog pakistanez (M. S. Jillani) merge și mai departe: „Teoriile dezvoltate în Franța de Comte, Saint-Simon și Durkheim sau cele elaborate de Westermark și Hobhouse în Anglia nu sînt aplicabile în chip exact aici. Generalizările la care a ajuns W. I. Thomas nu sînt aplicabile și nu vor trebui aplicate la condițiile existente în Pakistan, în India și, în cazul acesta precis, nici în unele părți ale Europei. Este multă vreme de cînd examinăm în fond cadrul teoretic al sociologiei și punem metodologia ei la încercare, pentru a stabili cu precizie ce este valabil pentru societatea noastră și

Scanned with OKEN Scanner

ce prezintă mai multă eficacitate în condițiile noastre proprii. Este vorba, într-un fel, de a actualiza o disciplină care s-a dezvoltat pe soluri străine și în sînul unor culturi străine . . .".

Frămîntările acestea, dealtfel foarte firești, exprimă un fenomen mult mai adînc și mai extins, ivit în foarte multe țări în curs de dezvoltare sau pur și simplu cu alte dezvoltări decît cele caracteristice țărilor occidentale, europene și americane puternic industrializate. Se pune deschis chiar problema refuzului de a „americaniza sociologia mondială", adică de a lua ca model, pentru toate cercetările sociologice din lume, fără spirit critic și fără prelucrări corespunzătoare, o sociologie, desigur vrednică de admirat, dar care s-a ivit și s-a perfecționat în funcție de realitățile sociale și nevoile specifice ale unei singure țări, care, în plus, are nu numai o treaptă foarte avansată de dezvoltare, dar și o istorie și o structură socială oarecum singulare, de excepție. Faptul acesta îl recunosc chiar unii sociologi americani, cazul lui W. Petersen, care scrie: „Dacă se încearcă nu analiza societăților solid stabilite, mai mult sau mai puțin bine delimitate din Occidentul modern, ci a universului social din trecut sau din țările subdezvoltate, Parsons este un mentor încă puțin util. În astfel de cazuri, faptul de a defini unitatea studiată ca «sistemul social» format din «subsisteme», în interacțiune mutuală, ridică probleme dintre cele mai spinoase. A existat o «Franță» în anul 1000 sau o «Chină» în anul 1700? Există azi o «societate nigeriană» sau o «societate indoneziană»? Dacă se admite că răspunsul la aceste întrebări este unul neîndoielnic afirmativ, sîntem tentați să îndepărtăm, printr-o explicație sumară, fenomenele sociale care depășesc aceste unități («chinezii» care nu fac parte din «China») sau care nu-și găsesc un loc (sistemic) în cuprinsul lor (influențele tribale în Africa privite drept «vestigii»)". Vom arăta pe larg că „modelele americane", oferite deci de o țară capitalistă, puternic industrializată, sînt deseori nepotrivite, atît în conținut cît și ca instrument de cercetare (ca metodologie) nu numai în țările cu orînduiri sociale mai înapoiate, dar și în cele cu forme evolutive teoretic mai avansate, cazul atîtor țări socialiste din zilele noastre, între care și al României. Fenomenul este cu atît mai semnificativ pentru sociologie cu cît comparațiile între diferitele orînduiri sociale actuale arată unele „superiorități" și „inferiorități" datorate factorilor istorici, potrivnici cel puțin factologic celor „legici".

Pe de altă parte sociologia nu poate evita, oricît ar tinde să se „empirizeze", „statisticizeze" sau „matematizeze", unele preocupări teoretice mai înalte, pînă la zone inevitabile de opțiune personală, și din nou intră în joc numeroși factori tradiționali sau de context social-politic, mulți de factură *specific națională*. În Olanda, de exemplu, s-a acordat un timp o atenție aproape exclusivă cercetărilor sociologice empirice, cu poziții ateoretice foarte pronunțate. Drept reacție față de această situație a luat naștere, în ultima vreme, un curent de adevărată sociologie filosofică, prezentat de unul din reprezentanții ei (A. Schütz) în termenii următori: „În starea actuală a științelor sociale, se pare că este totdeauna util a se arăta că analiza unei probleme concrete de sociologie duce în chip necesar . . . la anumite probleme filosofice fundamentale, pe care specialiștii în științele sociale nu le pot eluda utilizînd termeni vagi ca cei de «mediu», «ajustare», «adaptare», «model cultural» și mulți alții".

Chiar așa, selectiv sau fragmentar, materialele reproduse ne arată două lucruri de primă importanță pentru înțelegerea sociologiei: pe de

Scanned with OKEN Scanner

o parte faptul că se fac eforturi conștiente de a fi cît mai *utilă* țărilor în care este cultivată, de unde tendința ei de a se *naționaliza,* pe de altă parte faptul că face eforturi concomitente, la fel de constante și de susținute, de a-și păstra *unitatea,* cel puțin pe plan teoretic, printr-un neîncetat schimb de informații și confruntări, ca și prin numeroase colaborări directe în cadrul unor organisme internaționale.

1.6. Lucrarea de față fiind concepută în întregime ca o lucrare de sociologie marxistă, problema va fi dezbătută din diferite puncte de vedere aproape în fiecare capitol, totuși este necesar să facem unele precizări cel puțin cu caracter preliminar (de definire și diferențiere) chiar de la început.

Sociologia marxistă de pretutindeni, deci și cea cultivată în țările capitaliste, ia ca bază de plecare singura filosofie pe care o socotește opțional ca științifică, *materialismul dialectic și istoric,* pe care unii o privesc ca pe o *dogmă* și se exclud singuri din domeniul științei, incompatibilă cu orice formă de dogmatism, iar alții ca pe o simplă *călăuză,* deci supusă verificărilor și perfecționărilor, în funcție de progresele cunoașterii. Deosebirea dintre sociologia marxistă din țările nesocialiste și cea din țările socialiste este orientarea celei dintîi spre critica societății și transformarea ei revoluționară și orientarea celeilalte spre problemele de construire, consolidare și apărare a societății socialiste și a celei comuniste. De aici caracterul nu numai *teoretic* dar și *aplicativ* al celei din urmă.

Sociologia marxistă este legată structural nu numai de materialismul dialectic și istoric, ci și de *socialismul științific,* ea nu are un caracter *contemplativ,* ci unul *militant,* în sensul că nu acceptă să cerceteze societatea de dragul unor cunoștințe strict teoretice, ci dorește în același timp să o transforme, să contribuie la dezvoltarea ei spre forme din ce în ce mai bune, mai perfecte, de viață umană. De aici caracterul ei *istoric,* în înțelesul că tratează societatea nu ca o realitate dată odată pentru totdeauna, ci ca o mișcare, ca o *dezvoltare* de la forme simple de viață socială umană la forme tot mai complexe și mai înalte, de la forme primitive mai mult sau mai puțin naturale spre forme avansate, specific umane, datorită mai ales creșterii și îmbunătățirii mijloacelor de producție, iar pe baza acestora, a relațiilor de producție.

Formularea cea mai precisă și mai concisă a principiilor de bază ale sociologiei științifice este pînă azi cea dată chiar de întemeietorul ei, Karl Marx, în celebra *Prefață* la *Contribuții la critica economiei politice,* publicată pentru prima oară în 1859. Reproducem textul care ne interesează și care ne va fi, cum am spus, *călăuză* pentru tot ceea ce întreprindem în lucrarea de față.

„Cercetările mele — arată K. Marx — m-au dus la concluzia că relațiile juridice, ca și formele de stat, nu pot fi înțelese nici din ele însele, nici din așa-numita dezvoltare generală a spiritului omenesc, ci, dimpotrivă, ele își au rădăcinile în relațiile de trai materiale, a căror totalitate Hegel o cuprinde, după exemplul autorilor englezi și francezi din secolul al XVIII-lea, sub denumirea de «societate civilă», și că deci anatomia societății civile trebuie căutată în economia politică... Rezultatul general la care am ajuns și care, odată obținut, a slujit ca fir călăuzitor în studiile mele ulterioare, poate fi formulat pe scurt în felul următor. În producția socială a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de dorința lor — relații de producție —, care

Scanned with OKEN Scanner

corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor lor de producţie materială. Totalitatea acestor relaţii de producţie constituie structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie al vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele de producţie materiale ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau, ceea ce nu este decît expresia juridică a acestora din urmă, cu relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forţelor de producţie, aceste relaţii se transformă în cătuşe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluţie socială. Odată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluţionare a întregii uriaşe suprastructuri. Atunci cînd cercetăm asemenea revoluţionări, trebuie să facem întotdeauna o deosebire între revoluţionarea materială a condiţiilor economice de producţie, care poate fi constatată cu precizie ştiinţifică, şi formele juridice, politice, religioase, artistice sau filosofice, într-un cuvînt formele ideologice, în care oamenii devin conştienţi de acest conflict şi-l rezolvă prin luptă. După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gîndeşte despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluţie nu poate fi judecată prin prisma conştiinţei sale. Dimpotrivă, această conştiinţă trebuie explicată prin contradicţiile vieţii materiale, prin conflictul existent între forţele de producţie sociale şi relaţiile de producţie. O formaţiune socială nu piere niciodată înainte de a se fi dezvoltat toate forţele de producţie, pentru care ea oferă suficient cîmp liber, şi noi relaţii de producţie, superioare, nu apar niciodată înainte ca în sînul vechii societăţi să se fi copt condiţiile materiale ale existenţei lor. De aceea omenirea îşi pune întotdeauna numai sarcini pe care le poate rezolva, căci la o examinare mai aprofundată se va constata întotdeauna că sarcina însăşi se naşte numai atunci cînd condiţiile materiale ale rezolvării ei există deja sau, cel puţin, sînt în proces de devenire. În linii generale, modurile de producţie asiatic, antic, feudal şi burghez-modern pot fi numite epoci de progres ale formaţiunii economice a societăţii. Relaţiile de producţie burgheze reprezintă ultima formă antagonistă a procesului de producţie social, antagonistă nu în sensul unui antagonism individual, ci al unui antagonism care ia naştere din condiţiile sociale de trai ale indivizilor; dar forţele de producţie care se dezvoltă în sînul societăţii burgheze creează totodată condiţiile materiale ale rezolvării acestui antagonism. De aceea cu formaţiunea socială burgheză se încheie preistoria societăţii omeneşti".

Sociologia marxistă nu este numai istorică (sau istoristă), dar şi *integralistă,* ea constată o interdependenţă structural-funcţională şi o interacţiune cauzală (de ordinul corelaţiilor sau covarianţelor) neîncetate a unităţilor şi activităţilor sociale din cuprinsul unei societăţi, nu însă în mod arbitrar, întîmplător sau anarhic, ci după anumite *legi de alcătuire şi funcţionare,* în care structura economică deţine, cel puţin pe ansamblul realităţilor sociale, un rol determinant de „ultimă instanţă". Totuşi nu este vorba de un determinism *economic,* ci de unul *istoric,* multilateral, pluralist, care nu deduce din ponderea forţelor economice nici vreun monism cauzal, nici vreo preponderenţă a valorilor materiale faţă de cele spirituale.

Scanned with OKEN Scanner

Sociologia marxistă consideră societatea ca un *sistem evolutiv autodinamic*, în înțelesul că principalele forțe care o pun în mișcare și îi hotărăsc evoluția se găsesc chiar în sînul ei, începînd cu forțele de producție și relațiile de producție sau de proprietate determinate de ele. Cum în împrejurări normale, adică nepatologice sau „neratate", forțele de producție se perfecționează mereu, datorită în special invențiilor tehnice și descoperirilor științifice, societatea evoluează și ea, nu în sensul unor schimbări indiferente, ci într-o direcție evolutivă determinată de *legi obiective* mai mult sau mai puțin inevitabile. Așa s-au succedat, după comuna sau societatea primitivă, modul asiatic („tributal") și cel antic (sclavagist) de producție, urmate de feudalism, capitalism și socialism, care la rîndul lui tinde, tot în chip necesar, dar și intenționat (dorit, acceptat, planificat, deci conștient urmărit) spre comunism. De aici nu numai caracterul constatativ-explicativ al sociologiei marxiste, ci și îmbinarea ei strînsă cu practica, mai ales cu etica (în înțeles de știință a idealurilor umane) și cu politica (în înțeles de știință a conducerii proceselor sociale în vederea atingerii anumitor scopuri sau țeluri, dominate toate de un ideal moral). De aceea sociologia marxistă este o știință angajată, care militează concomitent pentru cunoașterea cît mai exactă cu putință a realităților sociale, a legilor ei obiective de structurare, funcționare și dezvoltare, dar și pentru transformarea ei (evolutivă sau revoluționară) în sensul unei mai mari apropieri de marile aspirații ale popoarelor, ale întregii umanități, de unde și trăsătura ei umanistă fundamentală.

Sociologia marxistă pleacă de la următoarele ipoteze principale de lucru:

— societatea umană este un fenomen natural care a luat naștere, s-a dezvoltat și se dezvoltă mai departe după legi obiective, dar și cu posibilitatea de intervenire a oamenilor în funcție de cunoașterea și respectarea acestor legități;

— ea este structurată, tot în chip legic, oarecum pe mai multe „etaje", dinspre baza sau structura economică spre suprastructura juridică și politică, iar în continuare spre formele conștiinței sociale (religie, morală, artă, filosofie, știință, educație etc.), fapt care impune o anumită ordine gnoseologică în analiza structurală a oricărei forme plenare sau globale de viață socială, dar nu neapărat și a formelor subordonate sau implicate, cum sînt unele relații și subunități sociale;

— ea funcționează de asemenea după unele legi obiective, în sensul că atît interdependența, cît și interacțiunea diferitelor structuri și activități sociale sînt predominate cauzal de cele economice, nu însă și organizațional, domeniu în care capătă întîietate forțele politice, ajutate de normele juridice, nici axiologic, în care primatul îl dețin formele conștiinței sociale (una sau mai multe dintre ele), ceea ce impune din nou o anumită ordine gnoseologică (dictată de cea ontologică) în analiza funcțională a oricărei societăți totale;

— societatea se dezvoltă tot după anumite legi obiective, unele permanente sau de lungă durată, altele temporare, dependente de orînduirea socială, de epoca istorică, de situațiile locale, naționale etc., „mecanism" uriaș, care nu este nici pe departe lămurit și care cere o muncă corespunzătoare de cercetare, îndreptată spre întreaga istorie a omenirii, de la antropogeneză pînă în zilele noastre, de unde din nou necesitatea respectării unei ordini gnoseologice, care să reflecte cît mai fidel cu putință dialectica lucrurilor, adică ontologia social-istorică.

Scanned with OKEN Scanner

Problemele fundamentale *(sine qua non)* ale sociologiei științifice sînt: *analiza structurală* (în sens de alcătuire sau anatomie), *analiza funcțională* (în sens de activități sau manifestări) și *analiza evoluțională* (de schimbare și dezvoltare) ale societății și ale tuturor subunităților și relațiilor sociale.

După unele ezitări, care sînt azi de ordinul trecutului, sociologia marxistă și-a completat tematica sau a lărgit-o cu multe alte analize, dintre care cele mai însemnate sînt următoarele:

— *analiza ecologică,* a raporturilor dintre societate și mediul ei natural sau artificial de viață;

— *analiza demografică,* a raporturilor dintre populație și societate;

— *analiza psihologică,* a aspectelor subiective, de trăire și participare a indivizilor cuprinși într-o societate dată;

— *analiza culturologică,* a progreselor realizate de succesiunea legică a orînduirilor sociale în domeniul culturii și civilizației, a „echipamentului cultural" al omenirii;

— *analiza existențială* (de fapt existențialistă), adică a rolului și semnificațiilor pe care le are societatea pentru oameni ca atare, pentru formarea și dezvoltarea personalității lor, a unor valori superioare, de ordin noologic, mai presus și de indivizi și de colectivități, în formele lor preculturale și prespirituale, de esență pur biologică.

Cele trei analize fundamentale și cele cîteva analize complementare formează chiar planul de lucru și de realizare a lucrării de față, încît este bine să fie reținute și avute mereu în vedere.

În prealabil vom dezbate cîteva *probleme de istorie a sociologiei,* considerînd că principiul hegelian privitor la filosofie, după care *„istoria filosofiei este însăși filosofia"*, este valabil și pentru *sociologie.*

Scanned with OKEN Scanner

2. ORIGINILE SOCIOLOGIEI

2.1. În principiu, originile sociologiei nu ridică probleme speciale. Este de stabilit anul primei sau al primelor lucrări de sociologie (indiferent de numele care li s-a dat sau de contextul în care au fost cuprinse) și de urmărit datele biografice ale autorilor, precum și împrejurările care au determinat, au influențat sau au îngăduit astfel de manifestări științifice. În realitate originile sociologiei sînt extrem de complexe și au dus la una din cele mai controversate probleme din istoria științelor. Chiar dacă cercetătorii se fixează asupra acelorași perioade, ei se despart de cele mai multe ori îndată ce este vorba să se arate în chip precis cui i se datorește primul pas (presupunînd că există asemenea „pași"). Un sociolog german dintre cele două războaie mondiale, *Hans Proesler* (1935), a avut curiozitatea să întocmească un inventar al diferitelor dezlegări care s-au propus pentru această problemă și a ajuns să stabilească cinci categorii mai însemnate, cu variații aproape de la autor la autor, în cuprinsul fiecărei categorii. Cum de atunci s-au mai ivit și alte opinii, iar Proesler însuși n-a acceptat nici una dintre soluțiile înregistrate, trebuie să admitem, cu unele completări făcute și din partea noastră, cel puțin șapte păreri fundamentale despre originile sociologiei, ca să înfățișăm și părerea sa, dar și a noastră personală. Pe de altă parte, nu ar fi nici o greutate să adăugăm și alte opinii, mai vechi sau intervenite în răstimp, dar pe noi aici ne interesează mai puțin problema ca atare, cît semnificația discuțiilor care s-au purtat și se mai poartă încă în jurul ei, care ne ajută să pătrundem mai adînc în înțelegerea sociologiei, în esența, structura, funcțiile și creațiile ei epistemologice. În lumina acestor cercetări istorice, sociologia se arată mai clar ca o *știință militantă*, ca o armă de luptă intelectuală (nu neapărat ideologică) a omenirii (deci nu exclusiv a claselor sociale), pentru a se cunoaște mai bine pe ea însăși și a se realiza după virtualitățile oferite de propria ei ființă, dar și condiționate de împrejurările social-istorice ale fiecărei etape mai importante de dezvoltare în parte. Spre deosebire de cosmologie, de pildă, care ne ajută să ne facem o idee sau concepție mai precisă despre universul în care ne găsim, dar care pentru univers ca atare nu înseamnă nimic (dacă n-ar fi decît din cauză că, fiind lipsit de conștiință, pentru el nu există nimic semnificativ), sociologia, împreună cu toate științele antropologice (social-umanistice) contribuie la dezvoltarea și lămurirea propriei noastre conștiințe, a celei individuale, dar mai ales a celei colective. De aceea nici o definiție a sociologiei nu este mai profundă decît cea care vede în ea *„conștiința științifică de sine a societății"*, a omenirii și a oamenilor în genere, a diferitelor unități sociale (popor, națiune, clasă socială, profesie etc.).

Scanned with OKEN Scanner

2.2. După o primă grupă de cercetători, sociologia a apărut încă în timpurile vechi ale istoriei, deodată cu primele licăriri ale gîndirii omenești, cu primele întrebări pe care și le-au pus oamenii în legătură cu propria lor existență, în mod sigur însă (adică pe baze documentare precise) în antichitatea clasică greco-romană, deodată cu cele dintîi sisteme de gîndire filosofico-științifică. Părerea aceasta este reprezentată, între alții, de Othmar Spann, Emory S. Bogardus, H. L. Stoltenberg, E. Grünfeld, Jakob Baxa, Adolf Menzel și, într-un înțeles special, pe care-l vom arăta, de R. Maunier.

După *Othmar Spann,* nu există o singură sociologie și prin urmare nici o singură istorie a sociologiei, ci două concepții fundamentale despre societate, sociologia individualistă sau atomistă. și sociologia universalistă sau integralistă, care s-au dezvoltat paralel sau alternativ (după epoci) și care trebuiesc urmărite separat. *Sociologia individualistă* apare sub trei forme principale: anarhism (care neagă orice autoritate ce nu derivă din individ), în machiavelism (în înțeles de doctrina forței) și în contractualism (legat mai ales de doctrina dreptului natural). În privința rădăcinilor filosofice, individualismul sociologic purcede din empirism (din concepția că întreaga cunoștință omenească se bazează pe experiență și deci pe simțuri), precum din empirism purced toate concepțiile omenești etichetate de Spann ca „inferioare": scepticismul, ateismul, utilitarismul, atomismul și mecanicismul. Individualismul apare deci, după opinia evident eronată a lui Spann, de cîte ori înflorește empirismul și se regăsește în antichitate în filosofia atomistă a lui Democrit, în sofistică, în epicureism și de atunci în toate formele de nominalism, sensualism, naturalism, materialism, evoluționism, pozitivism etc. Othmar Spann, unul din teoreticienii cei mai dogmatici și intransigenți ai idealismului în filosofie, nu-și ascunde disprețul pentru empirism și consecințele lui sociologice, de aceea nici nu le dă o prea mare dezvoltare. În schimb se ocupă de aproape de *sociologia universalistă,* pe linia căreia se situează întreaga sa activitate științifică. După el, sociologia universalistă se leagă organic de filosofia idealistă. Orice sistem filosofic idealist a dezvoltat și o anumită doctrină despre societate și stat. Cum idealismul este o doctrină care a apărut deodată cu primele momente ale gîndirii umane, „universalismul este tot atît de vechi ca gîndirea omenească". El poate fi ușor recunoscut în filosofia socială indiană (Upanișade etc.) și chineză (Laotse, Confucius etc.), iar în zona noastră de civilizație, în filosofia lui Pitagora, Platon și Aristotel, în filosofia lui Augustin, a scolasticii (mai ales Toma din Aquino), a misticii germane (Meister Eckehart) și s-a dezvoltat apoi în idealismul postkantian (Fichte, Schelling, Hegel), romantica germană (Adam Müller, J. Görres, Fr. v. Baader), în sociologia lui Lorenz von Stein și Robert von Mohl, într-o măsură oarecare în Școala istorică (W. Roscher, G. Schmoller) și, în sfîrșit, în opera sociologică a lui Spann și a elevilor săi (Școala sociologică de la Viena). Așadar, după Spann, sociologia, cel puțin prin ramura ei universalistă, considerată în chip absurd ca „superioară", apare deodată cu primele încercări de cugetare omenească.

Emory Bogardus încearcă, pe lîngă o cercetare de istorie a ideilor, și o cercetare de istorie socială a originilor sociologiei, ceea ce se va numi în zilele noastre tot mai frecvent *sociologie a sociologiei.* El caută rădăcinile acestei științe în gîndirea socială care, sub forme diferite, apare încă în societățile primitive. În faza aceasta, gîndirea socială este produsul grupului întreg. Astfel se pot urmări o parte din ideile sociale

Scanned with OKEN Scanner

rudimentare ale popoarelor primitive în proverbe și alte manifestări folclorice. Cu vremea gîndirea socială s-a individualizat și o găsim la legislatori, la moraliști, la înțelepți, la reformatorii religioși. Filosofia chineză, începînd cu scrierile lui Confucius (551—448), reprezintă o fază înaintată a gîndirii sociale. Pentru stadiul de civilizație caracterizat prin maxime și zicători, gîndirea socială a chinezilor este neîntrecută. La baza gîndirii sociale moderne din zonele iudeo-creștine stă gîndirea socială ebraică, al cărei caracter este preponderent emotiv, gîndirea socială elenă, cu un caracter accentuat raționalist, și gîndirea creștină primitivă. Pentru perioada antică europeană, cei mai de seamă gînditori sociali sînt Platon și Aristotel, primii care au încercat o analiză mai precisă a vieții sociale. Renașterea aduce schimbări importante și în gîndirea socială. De remarcat pentru epoca aceasta Machiavelli (1469—1527), care întrebuințează, înaintea lui Francis Bacon, „metoda inductivă sau științifică" în studiul fenomenelor sociale. Machiavelli observa condițiile vieții omenești și pe baza acestor observații trăgea concluzii. Metoda s-a adîncit cu vremea și *gîndirea socială* devine, în veacul al XIX-lea, mai ales datorită lui Auguste Comte, *sociologie*. După Bogardus, Comte „a fost primul filosof social însemnat și *Filosofia pozitivă* a sa primul tratat care a schițat în mare domeniul sociologiei". Sociologia apare deci, în lumina cercetărilor lui Bogardus, ca rezultatul unei evoluții îndelungate a gîndirii sociale, începînd cu cugetarea populară primitivă și sfîrșind cu constituirea ei ca știință pozitivă. Din momentul acesta, sociologia se adîncește treptat și se realizează ca știință autonomă, așa cum apare în zilele noastre.

H. L. Stoltenberg reia, sub altă formă, teza lui Spann și a lui Bogardus și fixează începuturile sociologiei tot în primele încercări ale gîndirii umane și chiar în trecutul îndepărtat al primelor licăriri ale conștiinței sociale. O cunoștință simplă și orientată practic despre conviețuirea umană apare chiar în treapta primă a evoluției omenești, în familiile primitive, în hoardele și triburile nomade, care nu cunosc încă scrisul. Această cunoștință apare mai dezvoltată în comunitățile sedentare, în cetăți și în primele imperii (Egiptul, Mesopotamia). Cel mai de seamă monument păstrat din această perioadă este legiuirea lui Hammurabi, care, în jurul anului 2000 î.e.n., a transformat „cel dintîi stat comercial" în „cel dintîi stat juridic". Această cunoștință a fost adîncită de evrei și desăvîrșită de eleni. Drakon (621 î.e.n.) dă grecilor primele legi, Solon (594 î.e.n.), prima constituție. În aceeași epocă, Herodot inaugurează istoria socială ș.a.m.d. „Primul reprezentant al unei sociologii pure" este (sofistul) Trasimachos, cu părerea că orice guvernant (individ, minoritate sau masă) urmărește profitul propriu și deci forța determină dreptul. Platon, Aristotel, stoicii, epicureii, Cicero, Augustin, Toma din Aquino, Dante, Thomas Hobbes (care formulează prima „mecanică a societății"), Adam Ferguson (care încearcă „prima prezentare amănunțită a societății civile") etc. arată linia de dezvoltare a sociologiei spre zilele noastre.

E. Grünfeld fixează originile sociologiei la greci, care elaborează cea dintîi cunoștință lămurită despre societate. Mai ales Platon și Aristotel, deși n-au diferențiat o știință a societății ca o preocupare proprie, au influențat formarea sociologiei prin considerațiile lor despre *esența* societății. *Statul* și *Politica* sînt primele scrieri de interes sociologic. Ideile din antichitate se continuă și în evul mediu (mai ales Toma din Aquino). Ca *părinți* ai sociologiei trebuie considerați Ibn Chaldun și Vico, iar ca *realizatorii* ei, filosofii morali englezi din veacul al XVIII-lea, culmi-

Scanned with OKEN Scanner

nînd cu A. Ferguson și A. Smith, iar în Franța, Montesquieu, fiziocrații, Turgot, Condorcet și Saint-Simon. Sociologia germană se realizează prin grupul economiștilor politici (W. H. Riehl, L. v. Stein, K. A. Dietzel) și prin grupul filosofilor juridici (H. Ahrens, R. v. Mohl, H. Eisenhart).

Jakob Baxa, unul din elevii lui Spann, stabilește începuturile sociologiei în filosofia lui Platon. El socotește că ori de cîte ori se încearcă stabilirea primelor manifestări ale unei științe se ajunge la vechii greci, care au pus „piatra de temelie a culturii noastre spirituale". După cum Grecia a fost patria filosofiei occidentale, tot în cuprinsul ei s-a dezvoltat și sociologia, nu în sensul actual, de preocupare autonomă, ci legată strîns de învățăturile și sistemele filosofice. Din păcate, doctrinele grecești mai vechi despre societate nu s-au păstrat decît în unele fragmente neîndestulătoare. În schimb a rămas opera genială a lui Platon, *Statul (Politeia)*, care tratează despre toate „problemele sociale fundamentale". În afară de Platon, Baxa stabilește existența unor elemente sociologice la sofiști (individualism), la Aristotel *(Politica)*, la Cicero *(De republica)* și Titus Livius (cu fabula lui Menenius Agrippa), iar în evul mediu, la Augustin *(De Civitate Dei)*, Toma din Aquino *(De regimine principum)* și Dante *(Despre Monarhie)*.

Tot în gîndirea greacă vede începuturile sociologiei și *Adolf Menzel* într-o lucrare excelentă închinată în întregime sociologiei grecești. El procedează cu mai multă metodă decît predecesorii, întrucît ia ca punct de plecare definiția actuală a sociologiei, adică știința realității sociale, deosebită atît de filosofia socială, cît și de etică și politică, apoi urmărește rădăcinile problemelor și soluțiilor sociologiei *de azi* în gîndirea greacească. Încheierea la care ajunge după această analiză e că toate ideile sociologice contemporane se găsesc în sîmbure la greci. Părerile curente că grecii nu deosebeau societatea de stat și că le lipsea ideea de evoluție și progres sînt false. E drept că pentru ei statul și societatea nu erau realități potrivnice, dar aceasta nu înseamnă că le confundau. Menzel aduce în sprijinul fiecărei afirmații texte cît se poate de convingătoare. În afară de statistică, el găsește în antichitatea greacă toate metodele fundamentale ale sociologiei, de asemenea cea mai mare parte din problemele psihologiei sociale, ale doctrinei proceselor, ale morfologiei societății, ale sociologiei statului și ale sociologiei dinamice. Astfel, concepțiile mecaniciste își găsesc originea în filosofia lui Empedocle și Democrit, întemeietorul atomisticii. Biologismul (mai ales organicismul) se găsește la Platon și Aristotel. Pînă și așa-zisul darvinism social, teoria luptei pentru existență, se găsește la Heraclit, care socotea războiul ca „tatăl tuturor lucrurilor" și la sofiști, în doctrina dreptului celui mai tare. Nici determinismul economic nu este complet necunoscut, cum o dovedește opera lui Tucidide. În special cu Platon și Aristotel sociologia trebuie socotită ca o știință în plină formație. Desigur, ea va străbate un drum lung și anevoios pînă se va realiza pe deplin, dar în ce privește originile, Menzel socotește că aportul grecesc nu poate fi contestat de nimeni.

Mai amintim pe *René Maunier*, care, ocupîndu-se de istoria sociologiei, împinge perioada de pregătire a ei tot pînă în antichitate. După Maunier, sociologia este „studiul descriptiv, comparativ și explicativ al societăților omenești". În înțelesul acesta, sociologia este o știință modernă, ea datează abia din veacul trecut, dar s-ar nesocoti complet legile oricărei cunoașteri, dacă s-ar crede că sociologia a fost creată din nimic, că nu a fost pregătită încetul cu încetul în decursul vremurilor. *Pre-*

Scanned with OKEN Scanner

paraţia a precedat *întemeierea* şi fiecare dintre ele formează cîte o fază caracteristică în istoria sociologiei. Contemplarea, compararea şi explicarea faptelor sociale sînt acte care se săvîrşesc, sub diferite forme, din timpurile cele mai vechi. Faza preparaţiei se sfîrşeşte, după Maunier, abia în veacul al XVIII-lea şi cuprinde trei momente mai însemnate: comparaţia biblică şi critică, comparaţia mediteraneană şi comparaţia universală. Biblia a fost multă vreme unul din prin'cipalele mijloace de informaţie despre trecutul umanităţii şi deci comparaţia biblică a fost punctul de plecare al primelor anchete. De la teologie s-a trecut la filosofie. Primele relatări ale călătorilor au dus în veacul al XVIII-lea la teoria omului bun de la natură, a sălbaticului inocent şi la critica revelaţiei, pe temeiul datelor etnografice. Interesul pentru comparaţie s-a adîncit, încît teologia şi filosofia au pregătit calea sociologiei. Dar mobilul cercetărilor pozitive se găseşte şi în *curiozitate,* care s-a mărit, treptat, cu descoperirea popoarelor îndepărtate. „Atracţia exotismului a urmat celei a arhaismului". Colonizarea a fost încă din timpurile vechi mijlo'cul prin care a luat naştere cunoaşterea comparativă a popoarelor. Din acest punct de vedere studiul comparativ al societăţii a străbătut două stadii, care sînt şi stadiile colonizării mondiale. Stadiul vechi, al colonizării mediteraneene (a ţărmurilor european, asiatic şi african), se întinde pînă la sfîrşitul evului mediu şi face cu putinţă şi în ştiinţă comparaţia mediteraneană (Herodot, Tucidide, Aristotel etc.). Stadiul nou începe cu cucerirea Indiilor şi continuă cu descoperirea treptată a lumii, fază de colonizare mondială, care a făcut cu putinţă în ştiinţă comparaţia universală, pe care o întrebuinţează şi azi etnologia şi sociologia. Faza întemeierii sociologiei (secolul al XIX-lea) întrebuinţează pentru ştiinţă tot ce au pregătit veacurile anterioare. În primul rînd se săvîrşeşte şi se generalizează comparaţia faptelor. Călătorii devin observatori, se întreprind „expediţii etnografice" şi iau naştere institutele de etnologie. Ştiinţele sociale întrebuinţează din ce în 'ce mai mult metoda comparativă: dreptul comparat, ştiinţa comparată a religiilor etc. Apare apoi „afirmarea cauzelor", afirmarea că faptele sociale depind de cauze (Jean-Baptiste Say, Saint-Simon, Herbert Spencer) şi, în sfîrşit, „demonstrarea cauzelor", care, cu toate că nu este nesocotită nici de unii gînditori mai vechi (Bodin, Dubos, Montesquieu), este opera în curs a sociologiei. În orice caz „sociologia ca ştiinţă pozitivă şi comparată a prosperat în acelaşi timp în care a progresat colonizarea lumii". Ştiinţa societăţii a fost determinată de dezvoltarea şi expansiunea societăţilor occidentale.

2.3. După altă teză, susţinută mai ales de *Hans Proesler,* sociologia a devenit posibilă abia cu *Renaşterea* şi este în genere un produs al vremurilor moderne. Proesler consideră că nu se poate vorbi de o sociologie decît în momentul în care se schiţează o „ştiinţă teoretică autonomă", capabilă să întreprindă în chip sistemati c cercetarea raţională a vieţii sociale omeneşti. Ca faptul acesta să devină cu putinţă, a trebuit să se ivească o seamă de condiţii istorice care, chiar dacă au existat separat în alte vremuri, nu se găsesc întrunite decît de la Renaştere încoace. Sociologia a apărut deci datorită unei anumite situaţii istorice, nu datorită vreunui cap de geniu. Deci din nou se încearcă o sociologie a sociologiei. Situaţia istorică respectivă se caracterizează prin întîlnirea şi unirea a două serii deosebite de evoluţie, una *ideologică,* alta *socială.* Pe planul ideilor, Renaşterea a adus secularizarea gîndirii şi a deschis „era discuţiei". Datorită acestui fapt, statul intră şi el în stadiul dezba-

Scanned with OKEN Scanner

terii. Statul nu mai e socotit de origine divină și deci este cercetat și discutat în mod liber. În același timp se adîncește metoda. În locul considerațiilor deductive apare metoda observației și a inducției și se aplică și în științele sociale metodele științelor naturale. Statul și, ceva mai tîrziu, societatea sînt cercetate ca fenomene naturale. Procesul acesta ideologic se realizează pe deplin în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea, în care știința recunoaște, pe de o parte, însemnătatea proprie a societății și se îndreaptă, pe de altă parte, spre realitate, în special spre tratarea istorică, întregind studiul de structură al fenomenelor sociale cu cercetarea evenimentului social sau al proceselor de devenire. Deci în epoca aceasta trebuie să se fixeze începuturile sociologiei științifice.

Pe plan social, evoluția modernă a desfăcut statul de societate și a împins cele două realități într-un conflict acut de structură. Proesler reia teza mai veche a lui C. Brinkmann și H. Freyer, asupra căreia vom reveni. Desprinderea societății din cuprinsul statului, în care se găsea în evul mediu, se datorește formării burgheziei moderne, care desface formele vechi de viață, dar nu reușește încă să cucerească și statul. Cu alte cuvinte, într-un stat care se străduiește să se mențină neschimbat, apare din ce în ce mai puternică o clasă nouă, în ascensiune, burghezia, pe care statul vechi n-o mai satisface. Din această nepotrivire, societatea și statul apar ca realități distincte și chiar potrivnice. Evoluția aceasta a societății moderne, săvîrșită mai întîi în Anglia, apoi în Franța, prin care se situează *forțele sociale* împotriva *formei statale,* creează și momentul, cu totul nou, din care răsare, pentru prima dată, *problema* sociologiei în forma ei cea mai pertinentă. Atît timp cît societatea se potrivea cu statul, știința celui din urmă, politica (în sens de politologie), putea să întreprindă și studiul societății. Mai precis, nu exista decît un singur obiect (statul, care cuprindea și societatea) și deci o singură știință (politica, în care se găsea embrionar și sociologia). Prin conflictul dintre societate și stat, cele două realități se despart în chip hotărît, oarecum „în văzul tuturor", adică perfect perceptibil, încît, pe lîngă știința statului, politica, se pune în chip necesar problema unei științe a societății, sociologia. În momentul acesta, știința societății nu numai că devine posibilă, dar e și reclamată, chiar impusă de evenimente. Societatea ajunge în centrul tuturor preocupărilor vremii și știința era chemată să dea problemei o dezlegare sistematică și rațională.

Așadar sociologia are o rădăcină în istoria ideilor și o rădăcină în istoria socială. Acestea, îmbinîndu-se, au făcut cu putință și au impus constituirea sociologiei. Faptul însuși, deși determinat istoric, nu s-a putut întîmpla însă fără contribuția oamenilor de știință, încît rămîne de stabilit care anume sînt întemeietorii unei sociologii autonome. Proesler socotește ca cel dintîi reprezentant al spiritului nou pe Machiavelli cu opera *Il Principe* din 1514. La acesta statul este complet secularizat ideologic, iar tratarea lui este strict realistă. Linia inaugurată de Machiavelli continuă cu J. Bodin, Christian Wolff, d'Holbach, Montesquieu, Rousseau, Turgot, Condorcet, A. Ferguson, J. Millar, A. Smith și J. Möser. Dintre aceștia se cuvine un loc de cinste printre „întemeietorii sociologiei autonome" lui Adam Ferguson, la care *societatea* apare în mod efectiv ca *problemă centrală.* Prin urmare, cu sfîrșitul veacului al XVIII-lea, cercetarea în domeniul sociologiei a ajuns la un grad foarte înaintat. Auguste Comte n-a făcut, cu cîteva decenii în urmă, decît să încheie o construcție științifică începută de mult. Aceasta este faza întîi în evo-

luția sociologiei. Faza a doua, care întrepătrunde pe cea dintîi, fără să se confunde cu ea, apare ca o antiteză a sociologiei pozitiviste și este opera romanticilor germani.

2.4. O altă grupă de cercetători fixează începuturile sociologiei în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Cei mai însemnați sînt Carl Brinkmann, Werner Sombart, Ferdinand Tönnies, Wilhelm Wundt, la care putem adăuga pe G. Gurvitch, R. Aron etc.

Carl Brinkmann găsește începuturile sociologiei în scrierile ivite în legătură cu cele două mari revoluții constituționale din Anglia și Franța. Lupta împotriva stărilor feudale, prelungite dincolo de substratul lor social, dusă mai ales de burghezia în plină formare, a desfăcut societățile de stat și le-a pus în conflict deschis. Societatea în sens de comunitate de viață, lipsită de stat sau anterioară acestuia a devenit temeiul tuturor criticilor aduse statului. Știința nouă a societății apare ca o *știință de opoziție,* ca un mijloc intelectual de luptă, fie în favoarea, fie împotriva revoluției. Astfel sociologia se ivește în Anglia odată cu purtătorii de cuvînt ai revoluției engleze: Harrington și Milton și cu potrivnicul acesteia (Thomas Hobbes), ca să se realizeze treptat în operele lui B. Mandeville *(The fable of the bees,* 1714), Adam Ferguson *(Essay in the History of Civil Society,* 1767), John Millar *(Observations concerning the Distinction of Ranks in Society,* 1771) și mai ales în opera lui Adam Smith, deopotrivă de însemnată pentru teoria sociologică și pentru cea economică. În Franța, critica statului și critica socială au fost întreprinse de Rousseau și Voltaire, ca să reținem numai pe cei mai însemnați. La aceste două rădăcini ale sociologiei trebuie să se adauge a treia, ivită în Germania cu J. Althusius și realizată mai ales în *Romantică.*

Mult mai interesantă și mai sistematică ni se pare concepția lui *Werner Sombart,* care a închinat un studiu special problemei care ne preocupă. Sombart distinge două genuri de sociologie, diferite și chiar străine una de alta, o sociologie vest-europeană (mai ales anglo-franceză) și o sociologie germană (care nu trebuie confundată cu sociologia scrisă de germani). Studiul pe care-l înfățișăm se ocupă de originile sociologiei vest-europene, care e și mai veche și mai răspîndită decît cea germană (care purcede din Romantică și mai ales de la Hegel). Chiar și în acest înțeles mai restrîns, sociologia a apărut ca o noutate în gîndirea europeană abia în clipa în care s-a încercat constituirea unei științe empirice, care și-a propus explicarea prin cauze naturale a totalității relațiilor și manifestărilor culturale omenești. Cu alte cuvinte, sociologia a apărut, indiferent de numele care i s-a dat, în momentul în care s-a încercat o *știință naturală a societății* sau, mai precis, o știință a societății ca *fapt natural.* Determinarea acestui moment nu este prea greu de făcut. Începuturile vremurilor moderne erau stăpînite, în ce privește viața socială omenească, de două concepții mai însemnate: una teocratică, cu totul opusă deci unei concepții naturaliste, și alta contractualistă, care socotea „dreptul natural" ca un drept etern, pur rațional, neatîrnat de realitatea istorică, iar statul ca un fenomen artificial, bazat pe convenție, ca un act născut din libertate, deci tot o concepție opusă naturalismului. Situația aceasta dăinuiește pînă la începuturile secolului al XVII-lea în toate cercurile filosofice și se prelungește prin cîțiva reprezentanți pînă în secolul al XVIII-lea. Cei mai cunoscuți filosofi sociali ai timpului modern (Grotius, Hobbes, Spinoza, Locke,

Scanned with OKEN Scanner

Rousseau) reprezintă acest fel de a concepe societatea. Dar care este semnificația acestei situații pentru nașterea unei științe empirice a societății istorice (sociologia)? Una cu totul negativă. Atîta vreme cît stăpîneau concepțiile teocratice, contractualiste și concepția dreptului natural, care căutau absolutul în stat și drept, nu se putea ajunge la o sociologie. Doctrinele acestea nu deschideau nici o cale spre realitatea istorică a societății. Ca faptul acesta să se poată petrece, a trebuit să dispară mai întîi opoziția dintre rațiune și natură, dintre spirit și suflet, dintre libertate și cauzalitate, dintre idee și realitate, așadar să se părăsească vechea tratare rațională a societății. Dar odată aceste cerințe determinate, începuturile sociologiei vor trebui fixate acolo și la aceia care îndeplinesc aceste cerințe, adică la adversarii hotărîți ai dreptului natural și mai ales ai contractualismului. Și locul și timpul apariției sociologiei sînt în chipul acesta îndeajuns de lămurite. Atacurile împotriva doctrinei sociale raționaliste au început în Anglia, cu adversitățile provocate de apariția lucrărilor principale ale lui Th. Hobbes (1642—1651). Ideile potrivnice raționalismului lui Hobbes sînt cel dintîi fapt din istoria gîndirii care a ajutat, pe linie ideologică, apariția și dezvoltarea sociologiei. Sombart alcătuiește o listă sumară a operelor care arată procesul de constituire al sociologiei. Pentru începuturi: I. Rich. Cumberland, *Disquisitio philosophica de legibus naturae* (1671) și William Temple, *An Essay upon the Original and Nature of Government* (1672); cam în același timp apare și o nouă metodă de cercetare empirică: statistica (W. Petty, *Several Essays in Political Arithmetic,* 1699). În veacul al XVIII-lea apar apoi din ce în ce mai numeroase și mai bine conturate opere cu caracter sociologic. Printre autorii mai însemnați sînt Anthony Earl of Shaftesbury, părintele optimismului social, cu lucrarea *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times, in Three Volumes,* din 1713, și Bernard Mandeville, părintele pesimismului social, cu lucrarea *The fable of the bees,* din 1714, după care a urmat *A Search into the Nature of Society,* din 1728. O jumătate de veac mai tîrziu, noua știință era realizată în toate părțile esențiale, ca operă aproape în întregime a gînditorilor englezi. Contribuția scriitorilor francezi (Montesquieu, Voltaire, Raynal, Condillac etc.) apare ca secundară și este la rîndul ei tributară celei engleze. Nici una din scrierile franceze din vremea aceasta n-are însemnătatea pe care o are pentru sociologie lucrarea lui Adam Ferguson *Essay on the History of Civil Society,* din 1767, considerată ca prima operă sociologică deplină. Vrednice de remarcat pentru aceeași perioadă sînt și alte două lucrări engleze, Adam Smith, *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms* (1763) și John Millar, *Observations concerning the Distinctions of Ranks in Society* (1771).

Care este concepția acestor adversari ai contractualismului, prin care s-a ajuns la constituirea sociologiei? Pe scurt, părerea că societatea nu este o realitate străină de fenomenele naturale, ci, împreună cu întreaga cultură pe care o cuprinde, ea este o parte componentă a naturii. Societatea este o stare naturală, care izvorăște din alcătuirea fiziologică a omului, din nevoile lui de viață (nevoia de protecție în decursul copilăriei și bătrîneții, nevoia sexuală, nevoia apărării de atacurile externe etc.) și în care totul se petrece după legi naturale. Știința nouă a societății are deci sarcina și putința să descrie și să explice fenomenele sociale și deosebirile care se constată între ele. Apar astfel chiar de la început studii care urmăresc determinările *geografice* ale societății (W. Temple), determinările ei *psihologice* (Shaftesbury) etc. Dar ceea ce

Scanned with OKEN Scanner

deosebește adînc sociologia vest-europeană de sociologia germană este concepția pe care Sombart o numește „mediatizarea spiritului", după care fenomenele spirituale se dizolvă în fenomenele sufletești, iar spiritul e redus la fenomenele sociale. Omul devine o ființă spirituală, capabilă de idei, religie, de moralitate, de frumos etc., adică omul devine om exclusiv prin societate. Nu numai societatea, dar și spiritul pe care aceasta îl cuprinde, este un fenomen natural, pe care știința nouă, sociologia, îl poate lămuri genetic și cauzal, ca pe oricare alt fenomen. Naturalismul acestei sociologii se îmbină strîns cu psihologismul și sociologismul.

Ferdinand Tönnies, ocupîndu-se de evoluția sociologiei germane în decursul secolului al XIX-lea, tratează pe scurt și problema originii. După el, sociologia s-a format sub înrîurirea a trei curente spirituale principale: curentul filosofic, curentul istoric și curentul naturalist (de științe naturale). Toate trei direcțiile s-au dezvoltat încă în secolul al XVIII-lea, cea dintîi însă mai mult, a treia mai puțin. Ele au creat treptat gîndirea sociologică, pînă la constituirea ei ca știință aparte. La început, direcția filosofică a fost cea mai însemnată. Ea începe cu Montesquieu și Rousseau și sfîrșește cu Hegel. În orice caz, rădăcinile ei sînt adînc înfipte în secolul al XVIII-lea. Direcția istorică se dezvoltă ceva mai tîrziu, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și se realizează pe deplin în școala istorică din științele juridice și economice. Naturalismul se dezvoltă și mai încet, el își atinge dezvoltarea maximă în organicismul sociologic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (H. Spencer, A. Schäffle etc.). Direcția filosofică fiind cea mai veche, Montesquieu trebuie socotit între cei dintîi care au înrîurit apariția sociologiei.

Tot în treacăt discută problema originilor sociologiei *Wilhelm Wundt*. În legătură cu situația curentelor principale din sociologia contemporană, Wundt socotește că numai pe calea genetică se poate explica faptul că, spre deosebire de istorie, problema sociologiei rămîne mereu nesigură și controversată. Sociologia nu s-a dezvoltat în chipul obișnuit al celorlalte științe: prin cunoașterea unor probleme noi care să nu fi fost pînă atunci cercetate deloc (cel puțin în raporturile lor generale), ci a apărut doar ca *un postulat filosofic*. Lucrul acesta s-a întîmplat mai întîi în filosofia franceză a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, în încercările lui Turgot, Condorcet, Saint-Simon și, în sfîrșit, în „filosofia pozitivă" a lui Auguste Comte. Acesta n-a construit domeniul sociologiei pe temeiul unor cercetări noi, ci numai din conceptul de societate, pe care îl socotea încă nestudiat după cerințele științei exacte și fixa pentru sociologie menirea să umple golul acesta, care era liber la sfîrșitul unui sistem de clasificare a științelor. Deci, după Wundt, sociologia a luat naștere pe cale pur logică, deductivă, nu pornind de la cercetarea realității sociale, ci pe baza conceptului de societate și a clasificării științelor. Procesul acesta, început în secolul al XVIII-lea, se împlinește în secolul al XIX-lea în filosofia lui Comte. Încercînd o clasificare sistematică a tuturor științelor, Comte a descoperit că societatea pe care predecesorii săi au pus-o tot mai mult în evidență nu cade în domeniul nici uneia din științele existente (matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia) și că nici cel puțin n-a fost cercetată vreodată în chip exact. De aici postulatul unei noi științe, care să studieze pozitiv societatea, știință pe care a numit-o la început fizică socială, apoi *sociologie*. Abia mai tîrziu a apărut o nouă direcție, care a luat ca punct de

Scanned with OKEN Scanner

plecare științele sociale particulare, care toate *presupuneau* în cercetările lor societatea, dar nu o cercetau. Direcția aceasta arată deci sociologia ca pe o necesitate a cercetării, ca pe o completare a științelor sociale existente, fie ca o pregătire, fie ca o încoronare a lor, prin studiul societății ca întreg. Cu Wundt ne apropiem de concepțiile care stabilesc originile sociologiei în secolul al XIX-lea și care pot fi cuprinse într-o categorie aparte.

2.5. Dintre concepțiile care socotesc sociologia ca un produs al secolului al XIX-lea (în care trebuie să socotim și ultimii ani din secolul al XVIII-lea, ori de cîte ori e vorba de gînditori care anunță prin ideile lor spiritul caracteristic unui nou veac) unele se conturează ca o grupă cu totul specială. Sînt concepțiile care văd originile sociologiei în *Romantica germană.* Nu e vorba numai de originile curentului denumit „sociologie germană", pe care foarte puțini istorici îl desprind de Romantică, ci de originea sociologiei în genere. După opinia lui *Albion W. Small,* din *Origins of Sociology* (1924), sociologia devine o știință reală abia după 1800, datorită școlii istorice germane din știința dreptului, criticismului istoric și Romanticii germane.

O poziție înrudită o reprezintă *G. von Below,* cunoscut în cercurile de specialitate și pentru atacurile sale împotriva constituirii sociologiei ca știință aparte, pe motivul că obiectul ei este cercetat în întregime de alte științe. Totuși o publicație postumă, de care ne ocupăm aici, ni-l arată preocupat de originile sociologiei, într-un sens, e drept, cu totul personal, totuși interesant și pentru discuția de față. După Below, sociologia se naște din Romantica germană. Ca să se priceapă exact această afirmație, oarecum exclusivistă, trebuie lămurite trei lucruri: ce înțelege Below prin sociologie, ce înțelege prin Romantică și cum concepe naș-terea celei dintîi din cea din urmă.

După Below, o sociologie ca știință specială este greu de închipuit, pentru că societatea constituie o problemă prea vastă pentru o singură știință. Firește, fiecare cercetător caută să-și formeze o concepție generală despre lumea socială. Dar tocmai din pricina aceasta nu e nevoie de o disciplină nouă. Viziunea despre raporturile sociale poate duce la o filosofie a culturii, care însă, ca orice filosofie, revine celor care se ocupă cu disciplinele particulare sau celor care se ocupă cu filosofia în genere. Astfel sarcina lămuririi problemelor sociologice fundamentale se împarte între științele spirituale particulare și filosofie. Trebuie să se renunțe deci la o sociologie ca știință specială. Există însă *o metodă sociologică,* singura care corespunde unei *gîndiri sociologice.* Ea procedează totdeauna de la fenomenul individual la întreg, la totalitate. Deci, după Below, „sociologia, în primul rînd și ca principiu științific, este o metodă". Dar adaugă imediat că de procedeul totalitar al sociologiei se leagă și posibilitatea unică de a lămuri conceptul de comunitate cu care individul se găsește în relație. Prin urmare: „metoda sociologică are și sarcina formării conceptului social, a conceptului de comunitate". Nu e greu de observat că pe calea aceasta Below nu neagă decît sociologia enciclopedică, pentru că ajunge să stabilească, împotriva afirmațiilor sale, o sociologie nouă, care, în afară de metodă, se ocupă de comunitate și de raportul dintre ea și indivizi.

Prin *Romantică,* Below înțelege mișcarea spirituală îndreptată, pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în tot decursul secolului al XIX-lea, împotriva iluminismului, iar pe un plan mai mare, împotriva pozitivis-

Scanned with OKEN Scanner

mului, naturalismului și a materialismului. Tot de această mișcare, în măsura în care interesează originile sociologiei, poeții F. von Hardenberg (Novalis) și F. Schlegel, filosofii idealiști Fichte, Schelling și în mare măsură Hegel, teologul F. E. D. Schleiermacher, juriștii F. K. von Savigny și K. F. Eichhorn (în genere toți reprezentanții școlii istorice în drept), istoricii B. G. Niebuhr și L. von Ranke, lingvistul J. Grimm, economiștii Adam Müller, F. List, W. Roscher, K. Hildebrand, K. Knies (și în genere toți reprezentanții școlii istorice în economia politică) etc. Deosebit de însemnat pentru dezvoltarea sociologiei, după opinia lui Below, este Adam Müller (1779—1829), economist și teoretician al statului, cu lucrarea *Elemente der Staatskunst,* din 1809. Acesta este socotit azi de mai toți istoricii sociologiei ca cel mai de seamă „sociolog romantic".

Urmărind geneza sociologiei (în înțelesul arătat), Below o fixează în *Romantică* din pricina că este cea dintîi mișcare spirituală care definește exact comunitatea, dezleagă corect problema raporturilor dintre individ și societate și întrebuințează în studiul fenomenelor sociale o metodă integralistă. Below găsește în Romantica germană, după noi fără temei, tot ceea ce socotește că se poate admite din pretențiile sociologiei. În lumina acestei concepții se neagă orice merit lui Auguste Comte, care ar reprezenta mai devreme o abatere de la linia mare a gîndirii sociologice.

Problema raporturilor dintre indivizi și comunitatea din care fac parte a atras atenția gînditorilor chiar de la începuturile științei. Filosofia grecească s-a mărginit la studiul raporturilor cu statul. Gîndirea medievală s-a ocupat de raporturile individului cu biserica și comunitatea religioasă. Studiul raporturilor sociale s-a continuat și în vremurile noastre, dar după Below într-un sens cu totul greșit, reprezentat de individualism. Romantica germană așază doctrina comunității cu totul pe alte temeiuri. Prin ea se accentuează mai mult ca oriunde și ca oricînd însemnătatea raporturilor între individ și comunitate. Sub comunitate nu se mai înțelege numai statul și biserica. Se îndepărtează, în sfîrșit, tratarea unilaterală, individualistă și se ajunge la prețuirea egală a individului și a comunității. Ideea fundamentală a Romanticii este „spiritul poporului" *(Volksgeist),* ajungînd la concepția că diferitele componente ale unui popor (ceea ce după el este valabil pentru orice comunitate omenească) sînt expresia spiritului său și că individul poartă în sine trăsăturile caracteristice ale poporului. Comunitatea are această însemnătate din cauză că e concepută ca o realitate închisă, organică, nu ca o îngrămădire sau o sumă de elemente componente. La fel este conceput și individul. Același curent romantic, care propovăduia dependența insului de spiritul poporului, de comunitate, a conceput insul ca individ, a descoperit personalitatea ca individualitate. Comunitatea, după romantici, trebuie socotită ca un întreg organic (în sens spiritual, nu biologic), opus oricărui concept mecanic, contractualist sau atomist. Romantica se opune concepției iluministe, care trata societatea prin analogie cu lumea fizică, fie ca pe o realitate supusă legilor naturale, fie ca pe o realitate compusă din bucăți, din simpli indivizi alăturați sau ca pe o realitate care poate lua naștere prin simplă convenție, „ca o societate pe acțiuni". Romantica susține, împotriva acestor teorii, că formațiile sociale și spirituale (statul, dreptul, moralitatea, arta etc.) nu sînt construite după voință, ci cresc firesc ca expresii ale spiritului poporului; individul activ nu poate fi tratat izolat, ci în legătură cu întregul pe care îl reprezintă, cu poporul, statul și toate comunitățile din care

Scanned with OKEN Scanner

face parte, cu trecutul și prezentul care trăiesc în el și prin care trăiește el însuși.

Romanticii n-au creat sisteme sociologice și nici n-au fost sociologi, în sensul care se dă acestui termen de la Comte încoace, dar tratînd limba, dreptul, statul, economia în raport cu societatea întreagă, după Below, sînt cei dintîi care au fixat metoda sociologică și au rezolvat corect problema raporturilor dintre comunitate și individ. *Romantica* rămîne, în această perspectivă, singurul model valabil pentru orice cercetare sociologică. Se înțelege însă ușor că părerile acestea n-au valoare decît pentru cei care, asemănător lui G. von Below, sînt ei înșiși partizanii dogmatici ai sociologiei romantice sau idealiste. Chiar în același secol, cum vom vedea îndată, sociologia a apucat direcții cu totul diferite.

2.6. Grupa celor care stabilesc sub alte forme originile sociologiei în secolul al XIX-lea este destul de numeroasă. Stăruim numai asupra opiniilor lui P. Barth, Emile Durkheim și Hans Freyer, cu cîteva referințe la pozițiile înrudite.

Paul Barth e de părerea istoricilor pe care i-am tratat, că Auguste Comte a dat numele de sociologie unei științe care exista ca preocupare mai dinainte. Totuși nu se pot împinge originile sociologiei prea departe, pentru că multă vreme ea n-a fost o știință teoretică, ci o preocupare practică, desfășurată sub numele de politică. Așa se găsește la Platon și la Aristotel. Filosofia romană și cea medievală n-au adăugat la teoria politică elenă nimic important. Reprezentanții vremurilor noi (Althusius, Grotius, Hobbes, Locke, Pufendorf, Leibniz, Chr. Wolff) sînt preocupați tot numai de probleme practice, de astă dată în legătură cu constituția statului. Montesquieu întreprinde o operă mai mult descriptivă, iar ceilalți teoreticieni politici francezi din secolul al XVIII-lea, ca Rousseau, Mirabeau, Sièyès etc., urmăresc tot probleme practice în legătură cu constituția țării lor. Prin urmare, în toată această lungă perioadă a gîndirii sociale, chiar dacă se întrebuințează termenul de „societate", interesul cercetărilor se îndreaptă către stat, către problema guvernării, a felului în care trebuie condusă societatea, nu către societatea însăși. Perioada aceasta n-are prin urmare o însemnătate deosebită pentru formarea sociologiei. Abia cu Revoluția și Restaurația franceză s-a deschis pentru cunoaștere o nouă perspectivă. Reprezentantul cel mai de seamă al acestei perioade, în ce privește sociologia, este H. Saint-Simon. Prin el știința nouă ia ființă. Saint-Simon, observînd că între 1789 și 1815 Franța a primit zece constituții deosebite, fără ca societatea să se schimbe, ajunge la concluzia, cu totul nouă, și deosebit de însemnată pentru sociologie, că constituția nu este esențială pentru viața socială, că aceasta din urmă are legile ei proprii, față de care organizarea constituțională este adeseori neputincioasă. Se desprinde astfel preocuparea sociologică de preocuparea politică (politologică), chiar dacă terminologia nu este încă fixată (Saint-Simon întrebuințează frecvent termenul de politică și pentru știința societății). Autorul acesta are însă merite mult mai mari în formarea sociologiei științifice. Paul Barth enumeră pe cele mai însemnate: a) politica este socotită de Saint-Simon ca o știință pozitivă, adică știință de observație, apropiată de fizică; b) obiectul ei nu este constituția statului, ci întreaga alcătuire a societății; c) mersul evoluției spiritului omenesc este stăpînit de o direcție precisă, care pe planul concepției duce de la teologie și metafizică spre știința pozitivă, iar pe

Scanned with OKEN Scanner

planul vieții practice, de la acțiunea războinică la munca pașnică. Prin știința pozitivă va înflori în curînd o epocă nouă, a industriei creatoare de bogății și bunuri economice și a ordinei sociale; d) fiecare treaptă a acestei evoluții spirituale, fiecare sistem filosofic este legat de un sistem politic pe care îl întemeiază. În afară de aceasta, orice sistem politic se mai întemeiază și pe o anumită ordine a proprietății și a producției, care duce întotdeauna la o anumită organizare pe clase sociale; e) Saint-Simon încearcă, pentru prima oară, o schiță a istoriei acestor formații de clase, mărginindu-se la Franța (cu referințe la Anglia); f) el vrea să înalțe astfel istoria din opera de literatură la rang de știință. Ideile acestea ale lui Saint-Simon sînt reluate și adîncite de discipolul său Auguste Comte, care realizează pe deplin noua știință și formulează primul sistem de sociologie.

Concepția lui Paul Barth despre originile sociologiei este împărtășită și de *Franz Oppenheimer,* în ce privește sociologia vest-europeană. Oppenheimer distinge însă, cum am arătat că procedează și Sombart, o sociologie aparte de cea inițiată de Saint-Simon și Comte, sociologie numită germană, care își are primul izvor în Romantică. Oppenheimer socotește că sociologia vest-europeană a fost, în cea mai mare parte, opera matematicienilor și a naturaliștilor, cîtă vreme sociologia germană a avut în frunte teologi și mai ales teologi protestanți. Această separație și opoziție este în legătură cu alta mai adîncă. Filosofia istoriei și sociologia care a purces din ea în vest sînt expresia unei noi clase sociale, a stării a treia, a burgheziei care s-a format prin dezvoltarea capitalismului. De aceea știința cea nouă a fost îndreptată de la început în contra *statului,* reprezentat de clasele stăpînitoare, a nobililor și a clerului. Împotriva acestora starea a treia se simte din ce în ce mai identică cu *națiunea,* care își cere drepturile la viață în economie și ierarhia social-politică. De aceea ea este critică și revoluționară. În Germania, dezvoltarea burgheziei s-a făcut mult mai încet. De aceea filosofia germană a istoriei este opera micii burghezii, pentru că aici intelectualii nu erau recrutați din marea burghezie independentă, ci erau reprezentați prin profesori și funcționari. Aceștia erau însă strîns legați de stat. Din cauza aceasta gîndirea germană nu este potrivnică statului, nu este revoluționară, ci, dimpotrivă, credincioasă și chiar închinată lui pînă la idolatrie. Cele două curente n-au rămas mult timp străine unul de altul. Cu Hegel se încearcă prima sinteză a lor. Totuși Hegel este încă prea german, un idealist al direcției teologice protestante, ca să contopească definitiv cele două curente ale filosofiei istoriei europene din care s-a desprins apoi sociologia. Opera aceasta a revenit discipolilor săi: Lorenz von Stein și Karl Marx.

Emile Durkheim, ocupîndu-se de originile sociologiei, ajunge la o concluzie asemănătoare cu a lui Barth și Oppenheimer. El vorbește de sociologie ca de o „știință nouă", „născută de ieri" și care „este numai pe cale de a se constitui". Termenul de sociologie a fost creat de Auguste Comte pentru a denumi știința societății. „Dacă termenul a fost nou, e din pricină că lucrul însuși era nou, un neologism a fost necesar". Prin urmare sociologia se constituie și după opinia lui în veacul al XIX-lea. De asemenea Durkheim nu uită că o „speculație asupra lucrurilor politice și sociale a început înainte de veacul al XIX-lea". Amintește *Republica* lui Platon, *Politica* lui Aristotel și lucrările lui Campanella, Hobbes și Rousseau, dar studiile acestea și cele similare se deosebesc printr-o trăsătură esențială de cele indicate azi prin termenul de sociologie. Ele n-au

Scanned with OKEN Scanner

avut ca obiect descrierea și explicarea societăților *așa cum sînt* sau *așa cum au fost,* ci căutarea a ceea ce societățile *trebuie să fie* sau *cum trebuie organizate* ca să fie cît mai desăvîrșite cu putință. Cu totul altul este scopul sociologiei, care cercetează societățile *pentru a le cunoaște* și *a le înțelege,* asemănător fizicii, chimiei sau biologiei. Ea n-are altă sarcină decît să determine exact faptele pe care le studiază și să descopere legile după care se produc, lăsînd în grija altora aplicațiile posibile sau recomandabile. Din cauza aceasta, sociologia nu numai că n-a apărut, dar nici nu putea să apară mai înainte de a se fi ajuns la convingerea că societățile sînt supuse, ca și restul universului, unor legi care derivă din natura lor și care le exprimă în ceea ce au ele esențial. Concepția aceasta s-a format foarte încet. Abia pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a început să se întrevadă că „regnul social" are legi proprii, la fel cu celelalte regnuri ale naturii. Montesquieu, declarînd că „legile sînt raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor", înțelegea că legile naturale se aplică și la lucrurile sociale, ca la oricare altele, iar opera sa *De l'esprit des lois* are ca obiect tocmai să arate cum se întemeiază instituțiile juridice pe natura oamenilor și pe mediul lor de viață. Nu peste mult, Condorcet încearcă să stabilească ordinea după care s-a făcut progresul umanității, iar economiștii propovăduiesc că faptele vieții industriale și comerciale sînt conduse de legi obiective. Cu toate acestea, deși gînditorii amintiți au pregătit, împreună cu alții, calea spre concepția care stă la baza sociologiei, ei n-aveau decît o noțiune cu totul nesigură despre ceea ce sînt legile vieții sociale. Ei socoteau că legile nu arată decît calea pe care umanitatea trebuie să o urmeze *„dacă vrea să fie de acord cu ea însăși și să-și îndeplinească destinul,* dar rămîne cu putință și să se îndepărteze de ea". De aceea Durkheim se crede îndreptățit să conchidă că numai la începutul secolului al XIX-lea, cu Saint-Simon și mai ales cu discipolul acestuia, Auguste Comte, „apare în mod definitiv o concepție nouă". Abia cu Auguste Comte se conturează ideea unei realități sociale mai presus de suma indivizilor și se încheagă concepția că instituțiile și credințele sociale, instituțiile politice, juridice, morale, economice, adică tot ce constituie civilizația, n-ar exista în afară de societate. Lucrurile acestea își găsesc explicația imediată în natura societăților, nu a indivizilor, încît ele constituie materia unei științe noi, distinctă de psihologia individuală, *sociologia.* Comte nu s-a mulțumit cu enunțarea teoretică a acestor posibilități, ci le-a transpus în practică: „pentru prima oară, el a încercat să facă o sociologie". Din opera lui puține amănunte mai păstrează vreo valoare, dar spiritul nou pe care îl reprezintă a rodit și constituie izvorul principal al sociologiei din vremurile actuale.

Hans Freyer reprezintă, alături de Brinkmann, Oppenheimer și Proesler, dar cu mai multă vigoare, precizie și originalitate, concepția *sociologică* despre originile sociologiei, poziție care caracterizează în general *sociologia sociologiei.* El urmărește mai puțin determinările ideologice, cît condițiile sociale sau istorice care au făcut cu putință și au impus apariția unei științe a societății. El admite o *preistorie* a sociologiei, în înțelesul că oamenii au cugetat asupra vieții lor sociale de cînd au început să cugete. Ei au filosofat despre stat și societate de cînd au început să filosofeze. Problemele privitoare la aceste realități sînt prea însemnate pentru viață ca să nu atragă chiar de la început atenția gîndirii omenești. În sensul acesta se pot stabili începuturile sociologiei deodată cu începuturile gîndirii umane, cum procedează unii istorici ai

Scanned with OKEN Scanner

sociologiei. Marile prefaceri sociale sînt întotdeauna însoțite de o teorie importantă despre realitatea politică. Structurile sociale puternice duc întotdeauna la o doctrină despre adevărata ordine a societății, prin care se exprimă, se tălmăcesc și se justifică pe ele înseși. Prin urmare, este firesc să se găsească pretutindeni, în gîndirea orientală (chineză, indiană), în gîndirea clasică (greco-romană), în gîndirea medievală (creștină) și în tot decursul epocii moderne, învățături care pot atrage atenția unui istoric al sociologiei. Cu toate acestea este nu numai îndreptățit, dar chiar necesar să se delimiteze o istorie proprie a sociologiei în sînul istoriei *gîndirii generale*. În această perspectivă, sociologia este o știință tînără, care nu are un trecut mai vechi de secolul al XIX-lea. Freyer crede că apariția aceasta tîrzie a sociologiei într-un anumit moment istoric nu este întîmplătoare și nici nu se datorește unei evoluții independente a preocupărilor științifice. „Sociologia însăși este un fenomen istoric", nu în sensul obișnuit că a apărut într-o anumită epocă, ci în sensul că întreaga problematică a ei este legată în chip esențial de o anumită situație istorică reală. Orice doctrină de știință socială și filosofie socială este determinată în chip hotărîtor de realitatea socială în care apare. Prin ea ajung la cuvînt, se formulează, se exprimă, se tîlcuiesc sau se justifică forțele reale ale lumii sociale. Legătura aceasta este mai puternică și mai adîncă pentru sistemele de gîndire socială decît pentru celelalte opere spirituale. Atît sistemele filosofice, cît și operele poetice, pînă și sistemele de știință exactă sînt „simbolul" situației istorice în care apar, dar într-un chip indirect, ca expresie a epocii. Calea de la realitatea socială la știința socială este mult mai scurtă și mult mai directă decît la celelalte opere spirituale, deoarece gîndirea științifică socială nu este decît cunoștința prin care realitatea socială se cunoaște pe sine însăși, conștiința pe care aceasta o capătă despre propria ei ființă, despre sensul și tendințele ei de evoluție. Cu alte cuvinte, știința socială este chiar conștiința de sine științifică a realității sociale. Apariția sociologiei ca știință de-sine-stătătoare nu poate fi deci decît tot un simptom al unei schimbări ivite în realitatea socială. Faptul că în primele decenii după 1800 sociologia s-a desprins din sînul științei statului și s-a desfăcut de filosofie, constituindu-se ca știință separată, autonomă, nu este numai un eveniment de istoria științelor, ci o expresie a unei transformări structurale a realității sociale. Epoca revoluțiilor burgheze și voința de a crea o nouă ordine socială sînt faptele istorice care au dus la formarea sociologiei. Urmarea acestor revoluții a fost sfărîmarea unei ordini sociale cu o structură foarte puternică, societatea seniorială sau feudală, ierarhizată pe stări, a statului absolut. Era capitalistă se instaura însă vijelios. Țărănimea se eliberează, proprietatea se transformă, stările sociale întemeiate pe naștere se descompun, orașele iau avînt, în centrele industriale apare proletariatul. Ordinea veche cuprindea forțele într-o formă care i se potrivea, statul și societatea se întregeau armonios. Cu noua eră, ordinea aceasta s-a sfărîmat și crearea alteia noi devine o problemă arzătoare. Pentru primele sisteme de sociologie, societatea burgheză de la începutul secolului al XIX-lea era o epocă de criză, o stare de revoluție, care n-avea sens în ea însăși, ci numai în ceea ce urmărea. Ea a pierdut ordinea și încă nu a găsit o nouă ordine. În orice caz, unitatea de pînă atunci a statului și a societății a fost distrusă, ordinea politică și mișcarea socială (societatea) s-au desfăcut. *Din această situație s-a ivit sociologia.* Problema sociologiei s-a născut în momentul în care obiectul ei, *societatea,* s-a constituit ca

Scanned with OKEN Scanner

o lume cu probleme și străduințe proprii. Epocile fericite ale unei ordini statale pozitive n-au avut nevoie de o știință specială despre condițiile și legile vieții sociale. Ele aveau o ordine socială, de aceea nu aveau nevoie de o știință a societății. Abia cînd faptele sociale s-au eliberat din forma lor statală, s-a pus problema cercetării lor științifice și a descoperirii legilor după care se dezvoltă. În criza socială a prezentului a trebuit să se cheme în ajutor știința. Sociologia a fost cerută printr-o nevoie precisă a vremii și astfel a luat ființă. Prefacerile acestea sociale au dus la formarea sociologiei în două sensuri: abia prin ele a fost *cu putință* să se cerceteze științific societatea ca realitate de-sine-stătătoare și abia acum a devenit *necesară* această cercetare. Prin urmare sociologia se leagă, într-un sens cu totul specific, de epoca revoluțiilor burgheze, de descompunerea statului absolut și de apariția societăților capitaliste, structurate pe clase sociale, din Europa. În momentul acesta a apărut *obiectul* ei: societatea, ca realitate aparte. În momentul acesta a apărut *problema* ei: raporturile dintre stat și societate, ca principii eterogene, desfăcute unul de altul, de organizare a vieții sociale. În momentul acesta a apărut *sarcina* ei: cercetarea condițiilor de a înfăptui o nouă coeziune pozitivă a celor două principii. În momentul acesta a apărut deci, în sensul pe deplin întemeiat al cuvîntului, *sociologia* însăși. Hans Freyer leagă atît de strîns sociologia de societatea burgheză, încît nu se sfiește să declare că dacă sociologia a apărut deodată cu societatea burgheză, s-ar putea foarte bine să dispară deodată cu ea. Atunci sociologia va fi absorbită din nou de știința statului, din care numai evoluția socială burgheză a desprins-o. Influența materialismului istoric asupra lui H. Freyer este vizibilă dar concluziile la care ajunge sînt cu totul personale.

S-ar mai putea mări lista celor care leagă începuturile sociologiei de secolul al XIX-lea cu cei care îl socotesc ca întemeietor al sociologiei, de pildă Herbert Spencer, Fr. Le Play etc. N-am obține însă nimic în plus ca argumentație, decît faptul că sociologia, fiind știință de observație, trebuie să se întemeieze pe material de teren, asemănător, de pildă, cu etnologia. Acesta este meritul lui Spencer, al lui Le Play etc. Principiul însuși a fost însă, cum am văzut, enunțat mai dinainte, chiar din antichitatea greacă.

2.7. Nu stăruim nici asupra celor care socotesc sociologia ca o știință cu totul recentă, constituită abia în veacul nostru. Părerea aceasta este foarte greu de susținut; chiar dacă se găsesc istorici ai sociologiei care să o susțină, afirmațiile lor sînt atît de prudente și cu atîtea rezerve, încît este greu să li se atribuie o atitudine precisă. Acesta este cazul, de exemplu, al lui *Leopold von Wiese*. Într-una din lucrările sale susține că posibilitatea unei științe a socialului, cu un obiect propriu, a fost recunoscută abia în secolul al XIX-lea. Înainte de această perioadă preocupările în legătură cu viața socială țin mai mult de politică și de etică. Stabilește apoi trei rădăcini mai importante din care s-a dezvoltat sociologia: a) Romantica germană și filosofia idealistă germană; b) filosofia lui Comte, care a dat și numele victorios de sociologie; c) înrîurirea altor științe decît filosofia, cum sînt mai ales biologia, istoria și economia politică. Totuși sociologia nu s-a putut constitui ca știință autonomă decît pe la sfîrșitul veacului trecut, încît s-ar putea socoti ca *preistorie* toate operele germane dinainte de Tönnies și Simmel, cele franceze înainte de Tarde și cele americane înainte de Small și Giddings. Încer-

Scanned with OKEN Scanner

cările de a constitui sociologia ca știință autonomă datează însă de mult, încît von Wiese distinge o *preistorie* foarte lungă a sociologiei, în care intră antichitatea, evul mediu și timpurile moderne pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Apare apoi primul stadiu, al sociologiei ca *știință universală* (1810—1890), în care sociologia este încă amestecată cu numeroase elemente nesociologice, de filosofie socială și științe sociale particulare; și, în sfîrșit, al doilea stadiu, al sociologiei ca *știință specială* (după 1890). În tratatul său de sociologie, von Wiese încearcă să aducă perioada de constituire a sociologiei și mai aproape de zilele sale. Cu toată contribuția remarcabilă a sociologilor dinainte de primul război mondial (G. Simmel, E. Durkheim, Max Weber), sociologia nu s-a constituit ca știință exclusivă a socialului (el nu admite o știință a societății în sens global), pentru că practic nu existau catedre pure de sociologie și sociologii se îndeletniceau și cu alte specialități (istorie economică, etnografie, politică, etică, economie națională etc.), iar teoretic sociologia era prea de curînd desprinsă de științele sociale particulare, încît și în perioada aceasta sistemele de sociologie cuprind o seamă de elemente străine de rosturile ei epistemologice. Această „purificare" a sociologiei s-a petrecut abia după 1918, deci, în sensul acesta restrîns, sociologia este un produs al veacului al XX-lea.

2.8. Dacă trecem acum la examinarea critică a concepțiilor despre originile sociologiei, chiar așa cum ne sînt înfățișate, e cu neputință să nu ajungem la unele concluzii care să contribuie la lămurirea mai precisă a problemei.

De unde se ivește neînțelegerea dintre cei care s-au ocupat de originile sociologiei? Răspunsul nu e greu de dat. Fiecare dintre cercetătorii amintiți înțelege în chip diferit ori conceptul de sociologie, ori conceptul de origine, ori, de cele mai multe ori, pe amîndouă. Pentru Spann, de pildă, sociologia este o știință universală și de natură filosofică, ea este știința societății ca întreg (anterioară logic indivizilor), știință de speculație, bazată pe intuiție și deducție. Originea acestui fel de preocupări privitoare la societate este incontestabil foarte îndepărtată. Pentru von Wiese însă, ca să luăm un alt exemplu, sociologia este știința specială a relațiilor interumane, știință empirică și sistematică, prin urmare originea ei nu poate fi decît cu totul recentă. După cum se dă o accepțiune mai largă sau mai îngustă conceptului de sociologie, originile acestei științe pot fi împinse mai departe sau fixate mai aproape de vremurile noastre. Accepțiunea însăși se dă de obicei după un singur sistem de sociologie, al celui care se ocupă de origini, problema aceasta fiind dezbătută de cele mai multe ori la începutul tratatelor generale sau în lucrări pregătitoare a unor sisteme personale de sociologie, ca o *întemeiere* istorică a propriilor concepții. Preocuparea istorică la cei mai mulți dintre sociologii amintiți nu pornește dintr-un interes obiectiv pentru problemă, ci din nevoia de a găsi predecesori care să adauge prestigiul trecutului unor sisteme contemporane sau (după temperament) din nevoia de a îndepărta cît mai mult pe aceștia, ca să se pună într-o lumină mai favorabilă meritul și originalitatea proprie. Prima atitudine este foarte limpede la Spann și Below, a doua la Durkheim și Wiese.

Regulile care se desprind din această constatare sînt cît se poate de precise. Lămurirea originilor sociologiei e în funcție de atitudinea cercetătorului. Ca variația dintre soluțiile acestei probleme să fie redusă la minimum, se cer următoarele condiții: a) Să se elimine, pe cît posibil,

Scanned with OKEN Scanner

factorul subiectiv. Cercetătorul să nu urmărească în istorie justificarea propriilor teorii, nici exagerarea originalității personale, ci determinarea obiectivă a faptului. b) Să se definească în chip exact sociologia, dar nu după accepțiunea personală, ci după accepțiunea generală, care i se dă de unanimitatea sau cel puțin de majoritatea sociologilor.

Același lucru în ce privește conceptul de „origine". Dacă se înțelege prin origine șirul întreg de întîmplări care au precedat și au ajutat apariția unui fenomen, se ajunge în orice considerație genetică pînă la „cauza primă" a tuturor lucrurilor (cum propune, de pildă, A. D. Xenopol, de la o domnie actuală, pe seria cauzelor producătoare, pînă la „crearea lumii"). Conceptul științific de origine se referă însă numai la cauzele sau momentele apropiate, nu la seria întreagă a acestora, care mai totdeauna este și imposibil de determinat științific. Cînd ne întrebăm de originea unui om, ne gîndim la părinții și strămoșii lui, la grupul etnic din care face parte, nu la linia întreagă a speciilor, pînă la primele viețuitoare, din care descinde. E altceva dacă urmărim originea și evoluția *vieții,* adică a viețuitoarelor în genere. Majoritatea dintre cei care s-au ocupat de originile sociologiei n-au nici în privința aceasta o poziție lămurită. Unii socotesc ca origine faptele cele mai îndepărtate care au contribuit în vreun fel oarecare la nașterea sociologiei. Numai așa a putut ajunge un Bogardus sau un Stoltenberg să ia în considerare și gîndirea socială primitivă, cristalizată uneori în proverbe, sau primele licăriri ale conștiinței sociale. Alții nu se interesează decît de evenimentele imediate, care au înrîurit apariția sociologiei în forma ei autonomă (Freyer, Durkheim, von Wiese).

Neînțelegerea la care ne referim nu provine numai din accepțiunea felurită a conceptului de origine, ci și din cauză că sociologia, ca orice știință, nu este un fapt *simplu,* închegat *deodată,* într-o formă *definitivă.* Ea are mai multe elemente, prin urmare se pot urmări originile fiecăruia în parte sau se pot pierde din vedere unele din ele. Se înțelege ușor — concepțiile expuse sînt o dovadă — că originile sociologiei variază cu necesitate după cum se ține seama numai de unul, numai de unele sau de toate elementele sociologiei (problemă, scop, metodă, rezultate). Cu atît mai mult că aceste elemente nu apar deodată, iar după ce apar, nu-și păstrează forma lor primară. Unele se precizează într-o epocă, altele în altă epocă, apoi, cu fiecare perioadă de activitate mai intensă, se aduc inovații care le transformă radical înfățișarea precedentă. Cum se pot depăși toate greutățile acestea? Procedeul cel mai nimerit ni se pare cel care ține seama: a) numai de elementele *esențiale,* dar de *toate* elementele esențiale ale științei; b) în forma lor de dezvoltare *minimă,* care în domeniul științei se poate fixa prin *conștiința* pe care o are cel care le descoperă și le întrebuințează despre rostul și valoarea lor; c) fără să se considere însă sociologia ca știință pe deplin închegată decît în momentul în care aceste elemente apar *întrunite* și capabile de a promova eficient cunoașterea științifică.

Dacă ne lăsăm călăuziți de aceste cîteva reguli elementare ale cercetării genetice, originile sociologiei apar mult mai lămurit.

Sociologia, în înțelesul ei cel mai răspîndit, este *știința societăților omenești.* În elementele ei esențiale ea ne apare: a) ca o *preocupare intenționată,* b) de natură *teoretică* (abia pe urmă aplicativă), c) referitoare la *societatea omenească* privită ca un fenomen relativ *de-sine-stătător* (cu trăsături și legi specifice, ireductibile la alte fenomene). Sociologia nu poate fi considerată ca știință aparte decît din momentul în care în-

Scanned with OKEN Scanner

trunește toate aceste trei elemente. Cercetarea originilor ei trebuie să țină însă seama de fiecare element în parte. Obținem astfel perioadele mai însemnate ale constituirii sociologiei ca știință autonomă, după cum apar și se îmbină în decursul istoriei componentele ei esențiale.

Cea mai veche dintre ele este *preocuparea* privitoare la viața socială. Ea nu apare însă de la început sub o formă de cunoaștere intenționată, ci într-un chip nelămurit și întîmplător care n-are încă o însemnătate perceptibilă pentru apariția sociologiei. Probabil că nici o societate omenească nu este lipsită de o gîndire rudimentară în legătură cu propria ei desfășurare, adică de o *conștiință socială,* cum o dovedește existența peste tot a regulilor de viață în comun, a maximelor și proverbelor care rezumă situații și experiențe sociale, în genere bogatul *folclor social.* Cu toate acestea, numărul societăților în care s-au dezvoltat științele sociale este foarte redus, în raport cu numărul total al lor. Sînt și astăzi unele populații care au o conștiință socială, dar n-au o filosofie sau o știință socială. Ca preocuparea în legătură cu societatea să devină o rădăcină reală pentru știință, o sursă efectivă de dezvoltare, ea trebuie să fi suferit o întorsătură radicală: să devină *intenționată,* să fie o preocupare conștientă și urmărită metodic. Întorsătura aceasta nu este opera colectivității ca atare, ci opera unor gînditori individuali, prin care evenimentele și frămîntările sociale ajung să capete nu numai o expresie, dar și o *prelucrare rațională.* Prin urmare trebuie să lăsăm la o parte, ca nesemnificative pentru constituirea sociologiei, toate preocupările neintenționate, de natură colectivă și întîmplătoare (folclorică), în legătură cu societatea — contrar concepției reprezentată de Bogardus, Stoltenberg etc. — și să nu luăm în considerație decît preocupările intenționate. Acestea apar la primii reformatori sociali, la legiuitori, la înțelepți, la moraliști și la filosofi (în toate țările istorice din Orient). Un loc de cinste îl ocupă gînditorii chinezi și indieni. Preocupările despre viața socială apar de astă dată ca acte conștiente, săvîrșite în vederea reformei sociale, a desăvîrșirii sau a fericirii omenești. Este perioada preocupărilor sociale *practice,* cu intenții de transformare nemijlocită. Se înțelege că nu se poate vorbi de o sociologie propriu-zisă în această perioadă, așa cum procedează Spann și alții, căci nu apare încă o *conștiință teoretică* despre viața socială. Nu se cercetează realitatea socială *așa cum este,* cu gînduri explicative, ci *idealul* și *mijloacele* prin care societatea trebuie sau poate să fie preschimbată. Totuși, în orice doctrină morală și politică este implicat și un sîmbure de *doctrină socială.* Cine caută un ideal, are și o idee despre realitatea socială nesatisfăcătoare. Cine propune un mijloc de guvernare și de organizare a societății, nu poate fi complet lipsit de o concepție despre aceasta. De aceea chiar dacă nu putem socoti perioada gîndirii sociale practice ca o perioadă din istoria sociologiei, ea nu poate fi trecută cu vederea în ce privește originile. Sociologia propriu-zisă nu ia ființă în această vreme, dar unul din elementele ei, care întregit cu altele o va înfăptui mai tîrziu, apare de pe acum și deci îi pregătește calea. Sociologia încă nu se ivește, dar se încheagă una din condițiile ei de apariție, care o vor face într-o zi *cu putință.*

Preocupările practice în legătură cu viața socială dăinuiesc pînă astăzi. Dar alături de ele a apărut, într-un moment dat, un nou gen de preocupări sociale, de natură *teoretică.* Aceasta înseamnă pentru apariția sociologiei o nouă posibilitate și deci o nouă perioadă. Întorsătura teoretică a preocupărilor sociale se datorește grecilor antici. Procesul acesta

Scanned with OKEN Scanner

este foarte înaintat la cosmologi, la hipocratici, la unii dintre sofiști, la Socrate și Platon și este pe deplin cristalizat la Aristotel. Nu se mai caută acum numai cunoștințe de folos practic, ci și cunoștințe în măsură să satisfacă nevoile de cunoaștere ale minții omenești, curiozitatea și înțelegerea dar, în egală măsură, nevoia obiectivă de a cunoaște realitatea în vederea luării ei în stăpînire de către oameni. Filosofii greci nu se mulțumesc cu problema idealului moral și a reformei politice și nu se preocupă numai de ceea ce ar trebui să fie sau de mijloacele celei mai bune guvernări, ci caută în chip conștient și determinarea realității sociale așa cum este ea, precum și o explicare rațională a fenomenelor sociale. Desigur, majoritatea explicațiilor din această vreme diferă de cele elaborate de științele moderne, metodele lor de cercetare nu coincid integral cu cele de azi, concepțiile lor științifice sînt în general perimate, dar atitudinea științifică este foarte lămurită. Filosofii greci nu găsesc totdeauna o explicație satisfăcătoare a faptelor sociale, dar ei *caută conștient o explicație valabilă pentru gîndirea rațională.* Ei nu întrebuințează totdeauna metodele cele mai potrivite, dar își pun lămurit *problema metodelor* și întrebuințează totdeauna o *metodă.* Ei nu obțin totdeauna concepții temeinice, dar caută să *întemeieze științific* concepția lor despre lucruri. Dacă nu se încheagă întotdeauna o știință, se formează însă un *spirit științific* din care știința se desprinde ca o consecință firească. Faza aceasta nu poate fi deci nesocotită în istoria nici unei științe, ea se încorporează organic în istoria gîndirii contemporane. Filosofia grecească inaugurează, alături de perioada mai veche a *gîndirii sociale practice,* o nouă perioadă, care dăinuiește neîntrerupt pînă în zilele noastre, a *gîndirii sociale teoretice.* Rezultatele lui Menzel cu privire la existența unor preocupări sociologice la grecii antici sînt imposibil de înlăturat. Cel mult se poate da o interpretare mai moderată faptelor. Grecii nu cunosc o *sociologie* în înțelesul de *știință autonomă a societății ca atare,* dar au avut în mod precis *preocupări sociologice* în cadrul unor sisteme mai largi. Ei își pun problema teoretică a fenomenelor sociale, fără să desprindă complet nici atitudinea sociologică de cea etică și politică, nici realitatea socială de realitatea statală, morală, economică, juridică sau sufletească. Și în privința aceasta Menzel are dreptate: a nu desprinde sau dezbina elementele unei realități și a le trata împreună nu însemnează a nu le distinge, a le privi pur și simplu ca o realitate omogenă. Filosofii greci erau prea subtili ca să confunde statul cu societatea sau structura cu evoluția și erau gînditori prea adînci ca să nu-și pună nici una din problemele sociologiei de mai tîrziu și să nu întrevadă pentru ele nici o soluție rațională. Pe vremea lor *statul și societatea* nu erau realități potrivnice, deci nu le-au tratat în chipul acesta; apoi științele nu s-au desprins încă din sînul filosofiei și nu era nici un motiv deosebit ca să se procedeze așa tocmai cu știința societății. Totuși față de trecut apare conștiința destul de lămurită a unei științe privitoare la fenomenele sociale, care, sub denumirea de *etică* și mai ales de *politică,* îngloba în sîmbure toate preocupările științelor sociale de astăzi. Cel puțin în opera lui Aristotel se găsesc în chip nediferențiat noțiuni de economie politică, de drept, de etică, de etnografie, de politică, de psihologie socială și, într-o măsură egală, și noțiuni de *sociologie.* Față de predecesori, Aristotel adaugă în tratarea tuturor acestor fenomene o preocupare mai puternică de realitatea socială empirică și se apropie astfel cît se poate de mult de spiritul științei moderne. În măsura în care se poate începe în istoria gîndirii o perioadă

Scanned with OKEN Scanner

cu un singur om, ca cel care întruneşte şi reprezintă mai precis momentul unei evoluţii începute cu mult înainte, *Aristotel* realizează pe deplin întorsătura teoretică în gîndirea socială şi deschide în sînul acesteia primul stadiu al ei: *stadiul ştiinţelor sociale nediferenţiate.*

Sociologia în sensul ei strict n-a luat încă fiinţă, dar o găsim în stare embrionară, înglobată în sistemele filosofice, morale şi politice, în tot decursul acestui stadiu, încît chiar dacă nu putem accepta să se considere stadiul ştiinţelor sociale nediferenţiate ca o parte din istoria propriu-zisă a sociologiei, ceea ce rămîne de discutat, va trebui să o considerăm ca *protoistorie,* ca stadiul în care sociologia nu este numai posibilă, dar *există virtual,* urmînd să vină un moment favorabil în care să se diferenţieze şi să se realizeze plenar.

Stadiul acesta de nediferenţiere a durat pînă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, cînd începe, după cum arată Sombart, un nou curent naturalist în gîndirea socială, întrerupt de multă vreme. Se petrec acum două lucruri care deschid un nou stadiu, pe care-l putem numi al *sociologiei ca ştiinţă autonomă:* a) *societatea* se desprinde pe rînd, în fiecare ţară occidentală, din cuprinsul *statului* deodată cu ascensiunea burgheziei şi devine o problemă actuală care reclamă o ştiinţă proprie, adică dedicată exclusiv ei (procesul acesta e magistral înfăţişat de H. Freyer); b) societatea nu mai este socotită nici ca un fenomen raţional, nici ca un fenomen convenţional, ci ca un fapt *natural,* cu structura şi evoluţia lui specifică (noua concepţie e bine pusă în lumină de W. Sombart). Apare acum al treilea element esenţial al sociologiei, preocuparea de societate ca *realitate de-sine-stătătoare* şi deci *sociologia ia fiinţă.* Procesul acesta apare pe deplin închegat de exemplu în opera lui *A. Ferguson,* încît putem marca prin ea, cel puţin convenţional, ca şi în cazul lui Aristotel, *începuturile sociologiei ca ştiinţă autonomă.* Ferguson, alături de alţii, amintiţi mai înainte, are meritul de a se fi ocupat în chip pe deplin conştient de *societate,* nu de stat, de societatea *reală,* nu ideală, şi de a fi aplicat o metodă *empirică,* nu speculativă. Sînt întrunite deci toate elementele prin care noua ştiinţă poate promova cunoaşterea societăţii.

Stadiul sociologiei ca ştiinţă autonomă se adînceşte apoi în secolul al XIX-lea prin opera lui Saint-Simon, Auguste Comte, Lorenz von Stein, Karl Marx, Fr. Engels, Herbert Spencer, Georg Simmel, F. Tönnies, F. Giddings, G. Tarde, E. Durkheim etc. Dintre aceştia merită o menţiune deosebită *Auguste Comte* care, fără să descopere sociologia, i-a dat un nume, i-a fixat precis metodele şi a aşezat-o în sistemul de clasificare a ştiinţelor, ceea ce înseamnă că, în afară de o contribuţie de conţinut, pe care o găsim şi la predecesorii săi, el realizează condiţiile logice, formale, ale sociologiei şi o consacră astfel şi *în drept,* nu numai *în fapt.* Istoria sociologiei propriu-zise începe *de fapt* cu epoca lui Adam Ferguson şi se încheagă *de drept* cu Auguste Comte. De la această dată, sociologia, indiferent de rezultatele fatal neîndestulătoare, apare ca o *ştiinţă pe deplin constituită.* Momentul decisiv în această ultimă etapă este reprezentat de *Karl Marx,* prin elaborarea *materialismului istoric,* care a însemnat un pas uriaş în dezvoltarea noii ştiinţe şi punerea ei pe baze filosofice şi ştiinţifice valabile pînă în zilele noastre.

2.9. Împotriva celor înfăţişate şi a concluziilor posibile, trase din examinarea lor critică, propriile noastre cercetări ne-au dus la unele opinii mai nuanţate. Orice cunoaştere, deci şi cea sociologică, porneşte de la *necunoaştere,* apoi de la unele forme primitive, rudimentare de *cu-*

Scanned with OKEN Scanner

cu un singur om, ca cel care întruneşte şi reprezintă mai precis momentul unei evoluţii începute cu mult înainte, *Aristotel* realizează pe deplin întorsătura teoretică în gîndirea socială şi deschide în sînul acesteia primul stadiu al ei: *stadiul ştiinţelor sociale nediferenţiate.*

Sociologia în sensul ei strict n-a luat încă fiinţă, dar o găsim în stare embrionară, înglobată în sistemele filosofice, morale şi politice, în tot decursul acestui stadiu, încît chiar dacă nu putem accepta să se considere stadiul ştiinţelor sociale nediferenţiate ca o parte din istoria propriu-zisă a sociologiei, ceea ce rămîne de discutat, va trebui să o considerăm ca *protoistorie,* ca stadiul în care sociologia nu este numai posibilă, dar *există virtual,* urmînd să vină un moment favorabil în care să se diferenţieze şi să se realizeze plenar.

Stadiul acesta de nediferenţiere a durat pînă în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, cînd începe, după cum arată Sombart, un nou curent naturalist în gîndirea socială, întrerupt de multă vreme. Se petrec acum două lucruri care deschid un nou stadiu, pe care-l putem numi al *sociologiei ca ştiinţă autonomă:* a) *societatea* se desprinde pe rînd, în fiecare ţară occidentală, din cuprinsul *statului* deodată cu ascensiunea burgheziei şi devine o problemă actuală care reclamă o ştiinţă proprie, adică dedicată exclusiv ei (procesul acesta e magistral înfăţişat de H. Freyer); b) societatea nu mai este socotită nici ca un fenomen raţional, nici ca un fenomen convenţional, ci ca un fapt *natural,* cu structura şi evoluţia lui specifică (noua concepţie e bine pusă în lumină de W. Sombart). Apare acum al treilea element esenţial al sociologiei, preocuparea de societate ca *realitate de-sine-stătătoare* şi deci *sociologia ia fiinţă.* Procesul acesta apare pe deplin închegat de exemplu în opera lui *A. Ferguson,* încît putem marca prin ea, cel puţin convenţional, ca şi în cazul lui Aristotel, *începuturile sociologiei ca ştiinţă autonomă.* Ferguson, alături de alţii, amintiţi mai înainte, are meritul de a se fi ocupat în chip pe deplin conştient de *societate,* nu de stat, de societatea *reală,* nu ideală, şi de a fi aplicat o metodă *empirică,* nu speculativă. Sînt întrunite deci toate elementele prin care noua ştiinţă poate promova cunoaşterea societăţii.

Stadiul sociologiei ca ştiinţă autonomă se adînceşte apoi în secolul al XIX-lea prin opera lui Saint-Simon, Auguste Comte, Lorenz von Stein, Karl Marx, Fr. Engels, Herbert Spencer, Georg Simmel, F. Tönnies, F. Giddings, G. Tarde, E. Durkheim etc. Dintre aceştia merită o menţiune deosebită *Auguste Comte* care, fără să descopere sociologia, i-a dat un nume, i-a fixat precis metodele şi a aşezat-o în sistemul de clasificare a ştiinţelor, ceea ce înseamnă că, în afară de o contribuţie de conţinut, pe care o găsim şi la predecesorii săi, el realizează condiţiile logice, formale, ale sociologiei şi o consacră astfel şi *în drept,* nu numai *în fapt.* Istoria sociologiei propriu-zise începe *de fapt* cu epoca lui Adam Ferguson şi se încheagă *de drept* cu Auguste Comte. De la această dată, sociologia, indiferent de rezultatele fatal neîndestulătoare, apare ca o *ştiinţă pe deplin constituită.* Momentul decisiv în această ultimă etapă este reprezentat de *Karl Marx,* prin elaborarea *materialismului istoric,* care a însemnat un pas uriaş în dezvoltarea noii ştiinţe şi punerea ei pe baze filosofice şi ştiinţifice valabile pînă în zilele noastre.

2.9. Împotriva celor înfăţişate şi a concluziilor posibile, trase din examinarea lor critică, propriile noastre cercetări ne-au dus la unele opinii mai nuanţate. Orice cunoaştere, deci şi cea sociologică, porneşte de la *necunoaştere,* apoi de la unele forme primitive, rudimentare de *cu-*

Scanned with OKEN Scanner

noaștere, care se dezvoltă printr-o continuă confruntare cu faptele, dar și cu *ideile* existente la un moment dat. Desigur, unele opinii despre viața socială au apărut foarte de timpuriu, dar ele n-au constituit decît un îndemn la cercetare și prelucrări teoretice. În această direcție se pare că primele încercări izbutite au fost făcute de *filosofie,* nu numai în zonele europene, dar și în alte țări de veche cultură (China, India, Sumerul, Egiptul, Babilonia, Asiria etc.), dintre care unele au influențat și gîndirea elenă. Pentru nașterea sociologiei în formele ei actuale, adică din zilele noastre, importante sînt rădăcinile ei *grecești,* pentru că, indiferent de înrîuririle suferite la rîndul ei din partea unor culturi mai vechi, Grecia a fost prima zonă din lume în care s-au făcut încercări sistematice de a întemeia *o filosofie și o știință* pe cît posibil complet *desprinse de religie și mitologie,* bazate deci exclusiv pe contactul cu *faptele,* ca și pe *rațiune,* pe puterea de percepere și de judecată a oamenilor. Observația și rațiunea n-au mers însă totdeauna împreună, mai ales în primele timpuri ale gîndirii. Chiar la greci filosofii, care erau și oameni de știință, se bazau mai mult pe gîndire decît pe fapte, în timp ce alte categorii de cercetători, cum erau istoricii, etnografii, geografii, dar și o bună parte dintre politologi (de exemplu sofiștii, retorii) au operat mai mult cu *faptele* decît cu *ideile.* De aici un anumit decalaj între modurile de cunoaștere a realităților sociale, unele preponderent *speculative,* altele preponderent *empirice* (factologice), de unde și cele *două linii fundamentale ale sociologiei* (teoretică și empirică) existente pînă azi, care n-au reușit încă să ajungă la o perfectă convergență. Au existat însă în același timp și unele preocupări strict *practice* (administrative, legislative, fiscale, militare) privitoare la realitățile sociale, care vizau scopuri pragmatice, cu caracter *concret și imediat.* Acestea s-au dezvoltat multă vreme, și se mai dezvoltă uneori și în zilele noastre, complet independent de străduințele teoretice ale diferitelor epoci istorice. Totuși, atunci cînd ele au fost luate în seamă de cercetătorii sociali, au întărit mai mult linia empirică, decît cea teoretică. Abia spre zilele noastre s-a ajuns la un stadiu în care teoria, mai exact o parte din teorii, încearcă să se dezvolte pe temeiul exclusiv al datelor sociale empirice (anchetele și investigațiile sociale etc.), inclusiv cele de origine politico-administrativă (mai ales statisticile de tot felul). Se tinde astfel la o unificare a diferitelor preocupări considerate azi ca sociologice (teoretice, empirice, aplicative etc.), fără a se ajunge încă la formule unanim acceptate. Situația aceasta este însă cu totul modernă; în antichitatea greacă și chiar romană, iar în continuare în tot evul mediu european, preocupările acestea au fost cu totul diferite și nu se întîlneau decît efemer și întîmplător. Ele au existat însă în mod sigur în activitățile intelectuale grecești, începînd chiar cu primii gînditori despre care deținem informații suficiente, de la cosmologi (Thales, Anaximines, Anaximandros, Pitagoras etc.) și antropologi („cei șapte înțelepți", primii legislatori și reformatori, primii sofiști), dar și cei dintîi istorici și etnografi, începînd cu Herodot, considerat deopotrivă ca „părintele istoriei" și „părintele etnografiei", Hipocrate și medicina hipocratică etc. — toți încă din secolele VI—V î.e.n. În acest context, cele trei mari genii ale filosofiei antice, Socrate, Platon și Aristotel, au reușit să schițeze foarte multe din problemele sociologiei teoretice, empirice și aplicative, dacă nu într-o formă perfect diferențiată, ceea ce ar fi fost prematur, în cadrul științei sociale fundamentale a vremii, *politica* sau, în termenii de azi, *politologia.* Ceea ce a urmat, — ocuparea cetăților grecești de forțe invadatoare (macedo-

Scanned with OKEN Scanner

nene și apoi romane), ca și prăbușirea elenismului și a Imperiului roman, iar în continuare evul mediu creștin — a însemnat pentru dezvoltarea gîndirii libere, atît filosofice cît și științifice, o decădere neîncetată, pînă la o întrerupere cvasitotală datorită în primul rînd năvălirii popoarelor migratoare, care la început au prădat și distrus tot ceea ce le-a ieșit în cale. Există temeiuri să credem că fără aceste invazii sociologia era în măsură să se dezvolte atît în sînul politologiei și al eticii, cît și în cadrul istoriei, etnografiei, geografiei umane și al investigațiilor administrative, cu posibilitatea de a se constitui ca știință independentă încă în Renaștere sau, cel mai tîrziu, în perioada de după descoperirea Americii, prin care s-a deschis un cîmp uriaș pentru *cercetările comparative*. Așa, ea n-a reușit să facă operația de convergență a diferitelor „surse de alimentație" decît spre vremurile noastre, timid încă în secolul al XVIII-lea, mai îndrăzneț în secolul al XIX-lea — în special în ultimele decenii — și plenar abia în secolul al XX-lea. Nu este vorba deci nici de un singur autor, nici de o singură disciplină și nici de o singură epocă; originile sociologiei sînt multilaterale, din toate aceste puncte de vedere.

Scanned with OKEN Scanner

3. DOCTRINE, SISTEME, TEORII

3.1. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea sociologia a fost acceptată sub noua ei denumire de mai toate țările civilizate din lume, fapt evidențiat mai ales prin includerea ei printre materiile de învățămînt universitar. Titularii noilor catedre de sociologie proveneau însă, în marea lor majoritate, din facultățile de *filosofie* și își desfășurau activitatea în cadrul aceloraşi facultăți. Împrejurarea aceasta a avut, cel puțin după opinia noastră, pe lîngă numeroase urmări *pozitive* (consacrare, instituționalizare, specializare, profesionalizare, răspîndire) și unele pe care sîntem înclinați să le considerăm ca *negative*. De subliniat dintre acestea din urmă cel puțin două: — a. cultivată un timp destul de îndelungat predominant de filosofi, aceștia au menținut-o și au dezvoltat-o mai ales ca o *ramură a filosofiei,* fie numai ca *filosofie socială,* fie ca un amalgam de filosofie economică, socială, politică, juridică, morală și culturală, cu un caracter *enciclopedic* foarte pronunțat; — b. din aceleași motive, năzuința supremă a majorității sociologilor de formație și aspirație *filosofică* n-a fost, cum era de aşteptat, să cerceteze realitatea socială în formele ei concrete, istorico-geografice, pentru a ajunge la *o teorie inductivă a vieții sociale omenești,* ci să construiască *doctrine* sau *sisteme sociologice* pe modelul celor *filosofice,* cît mai originale și singulare cu putință.

Rămîne însă faptul că în toată perioada de dezvoltare a teoriei despre societate, sub numele ei nou de *sociologie,* aceasta n-a putut fi înfățișată ca o preocupare unitară, ci ca o multitudine de doctrine, sisteme și teorii, unele profund diferite, pînă la contradicții sau antinomii ireductibile, altele mai mult sau mai puțin înrudite sau asemănătoare. De aici nevoia de a le clasifica, de a le grupa într-un număr restrîns de tipuri sau categorii, pentru a se reduce la minimum posibil pozițiile fundamentale și a se opera deci, dacă nu neapărat *științific,* în orice caz *didactic,* mai ușor cu ele.

Unul dintre primii istorici ai sociologiei și autor al unuia dintre cele dintîi dicționare de sociologie din lume, *Fausto Squillace,* a avut curiozitatea nu numai să clasifice el însuși „doctrinele sociologice", dar să înregistreze și clasificările altora, pînă în preajma primului război mondial, însoțindu-le de comentarii critice valabile în general pînă azi. Sînt înregistrate din 1882 pînă în 1911 nu mai puțin de 14 încercări de a clasifica doctrinele sociologice (inclusiv cea personală), săvîrșite însă după criterii atît de diferite, încît aproape nu există două asemănătoare. Unele dintre ele nu au precizat (sau încă nu era suficient de precizat) termenul însuși de sociologie, încît au cuprins în obiectivele lor și alte științe, în special economice, politice și morale, ceea ce a dus în chip inevitabil la *„una vera confusione"*. Abia în 1897 au apărut unele clasificări mai

acceptabile, una a lui René Worms (sociolog francez), alta a lui J. M. Baldwin (sociolog și psihosociolog nord-american). Primul nu se referă decît la doctrinele inspirate din practica vieții sociale, la istoria generală a umanității, elaborată științific, și la filosofia vieții supraorganice; al doilea, numai la teorii mecaniciste, teorii biologice și teorii psihologice, ceea ce a atras remarca justă, valabilă pentru fiecare: *„molta incompleta"*. În același an a apărut însă una din cele mai însemnate lucrări de istoria sociologiei: *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie* (Filosofia istoriei ca sociologie), elaborată de Paul Barth (1858—1922), care grupează doctrinele sociologice în: *a.* sociologia clasificatoare, *b.* sociologia biologică, *c.* sociologia dualistă, *d.* concepții individualiste despre istorie, *e.* concepții antropogeografice, *f.* etnografice, *g.* de istoria culturii (culturologice), *h.* politice, *i.* ideologice, *j.* economice, — clasificare considerată, pentru acele vremuri, ca *„la piu ampla e comprehensiva"*, nefiind depășită decît după un deceniu și mai bine. În 1902 a apărut cartea lui Fausto Squillace *Le dottrine sociologice,* care oferă o nouă clasificare, reluată și completată în *Dizionario di sociologia* (ed. 2), din 1911. Autorul a profitat de critica încercărilor anterioare, încît clasificarea sa este mult mai sistematică și mai completă, de fapt o adevărată sinteză a tuturor clasificărilor făcute pînă la primul război mondial. Ea grupează doctrinele sociologice după cum se bazează pe: 1. fizică, științe naturale; 2. biologie; 3. psihologie; 4. științe sociale. Prima grupă se subdivide, la rîndul ei, după știința naturală luată ca bază de plecare: *a.* mecanica (Carrey, Spencer, Fiske, Ferré, Mismer, Winiarski, Pareto etc.), *b.* etnografia și antropologia (Gobineau, Bagehot, Letourneau, Gumplowicz, Sergi, Vaccaro, Ripley, Lapouge, Ammon, Folkmar etc.), *c.* geografia (Ratzel, Tourville, Demolins etc.). Grupa a doua are două subdiviziuni mai importante: *a.* una care se bazează pe analogiile dintre societate și organism sau alte fenomene biologice (Schäffle, Bordier, Worms etc.), *b.* alta, care extinde legile sau principiile biologice (ereditate, lupta pentru existență, selecția naturală) la societate (Lilienfeld, Novicow, Kidd, Small etc.). Grupa a treia, la rîndul ei, se împarte tot în două subdiviziuni, după cum ia ca bază: *a.* psihologia individuală (Comte, Littré, Ward, Lacombe, Lestrade, Mackenzie, Stein, Carli, Xenopol, Tarde etc.), sau *b.* psihologia colectivă (Izoulet, Le Bon, Giddings, Baldwin, Tönnies, De Roberty, Fairbanks etc.). În sfîrșit, grupa a patra se împarte după știința socială pe care se bazează doctrinele sociologice respective: *a.* economia politică (Le Play, Patten, Sherwood, Brentano etc.), *b.* statistica (Coste etc.), *c.* dreptul (Ardigo, Fouillée, De Greef etc.), *d.* politica—etica (Durkheim, Simmel, Duprat, Bouglé etc.). Dacă se ține seama, cum este firesc, de criteriul adoptat, clasificarea lui Squillace este pînă la un punct exactă (lipsesc, de exemplu, sociologia bazată pe matematică, pe demografie, pe istorie etc.). Ceea ce i se poate reproșa este criteriul însuși. O doctrină sociologică, în măsura în care este într-adevăr sociologică, nu se bazează decît foarte rar pe altă știință, ci cel mult o ia ca *model* (modelul mecanic, energetic, organic, psihic etc.), îi împrumută *perspectivele* (perspectiva statică, dinamică, anatomică, fiziologică, evolutivă, psihologică etc.) sau consideră anumiți factori de domeniul lor ca semnificativi, de exemplu, ca *determinanți* pentru fenomenele sociale sau societatea în ansamblul ei (determinanți geografici, biologici, psihologici, economici, ideologici). Ce este mai grav, chiar dacă am accepta o asemenea clasificare, insuficient de nuanțată, includerea sociologilor în diferite „despărțăminte" este foarte greu de făcut; o bună parte dintre ei putînd fi

Scanned with OKEN Scanner

distribuiți în două sau chiar trei dintre ele. Pareto, de exemplu, nu aparține numai curentului mecanicist, ci și celui biologic și psihologic. Durkheim aparține mult mai puțin curentului etico-politic decît celui etnografic sau celui social-psihologic. Le Play, repartizat la curentul economico-politic (economie politică), aparține mai degrabă economiei sociale și curentului etico-religios catolic. Și am putea face observații similare cu privire la mai toți sociologii menționați, ceea ce nu poate însemna decît o insuficiență a criteriului folosit, îngustimea lui excesivă. În orice caz, vechile clasificări ale doctrinelor nu mai pot satisface exigențele din zilele noastre.

Între cele două războaie mondiale au apărut alte clasificări, care, firește, au ținut seama și de doctrinele ivite în răstimp. Una dintre ele aparține lui F. H. Hankins (1925) și se referă în primul rînd la modul în care diferiții sociologi concep *determinismul vieții sociale:* 1. deterministii geografici, 2. biologici, 3. psihologici, 4. culturali, la care adaugă o grupă cu alte preocupări: 5. filosofi sociali, idealiști și reformatori. Lipsesc deterministii mecaniciști, energetiști, dar mai ales cei demografici, istorici etc.

Clasificarea cea mai amănunțită din această perioadă se datorește lui Pitirim Sorokin (1928), care adoptă criteriul „școlilor", deci al marilor curente sau direcții sociologice, susținute, cel puțin în linii mari, de grupuri întregi de cercetători aflați fie în raporturi directe de colaborare, fie de influență reciprocă, sincronică sau de la o generație la alta. Diferitele teorii sociologice din secolele XIX—XX sînt grupate astfel: 1. școala mecanicistă, 2. școala lui Frédéric Le Play, 3. școala geografică, 4. școala bioorganismică, 5. școala antroporasială, selecționistă și ereditaristă (genetică), 6. interpretarea sociologică a luptei pentru existență și sociologia războiului, 7. școala demografică, 8. școala sociologistă: *a.* ramura formalistă, *b.* ramura economică, 9. școala psihologică, 10. teoriile psihosociologice despre religie, moravuri, drept, opinia publică, artă și alte fenomene culturale, 11. alte cercetări psihosociologice, care privesc legăturile dintre diferitele fenomene psihosociale și dinamica lor (individ și societate, personalitate și mediu, profesiile etc.).

Clasificarea lui Sorokin, deși cartea sa despre *teoriile sociologice* dovedește o mare erudiție și o remarcabilă comprehensiune, este mai mult un inventar istorico-bibliografic, cu unele încercări tipologice foarte nesigure, pentru că n-a folosit un criteriu unitar, deși a reușit să ofere cititorilor o foarte bogată și utilă informație de specialitate.

După cel de-al doilea război mondial au apărut alte clasificări sau grupări de teorii sociologice tot atît de puțin unitare, ceea ce derivă probabil și din dificultatea deosebită a problemei. Așa N. S. Timasheff propune următoarele grupări: 1. pionierii sociologiei, 2. darvinismul social, 3. evoluționismul: *a.* psihologic, *b.* economic, *c.* tehnologic, *d.* demografic, *e.* religios, 4. organicismul (nonevoluționar), 5. sociologia analitică, 6. realismul sociologic (Durkheim), 7. subiectivismul rus (sic!), 8. neopozitivismul, 9. sociologia psihologică, 10. sociologia funcțională, 11. sociologia instituțională, 12. sociologia fenomenologică, 13. sociologia istorică, 14. neoevoluționismul, 15. sociologia formală. Se poate obiecta fără nici o dificultate folosirea concomitentă a două criterii oarecum opuse, unul general, altul particular. Altfel nu ar fi putut să reducă subiectivismul sociologic numai la cel rusesc și nici realismul sociologic numai la Durkheim și școala sa. Totuși clasificarea aceasta este mult mai nuanțată și deci mai utilă decît cele anterioare.

Scanned with OKEN Scanner

O altă clasificare, întocmită de D. Martindale (1960), cuprinde următoarele grupe: 1. organicismul pozitivist: *a.* clasic, *b.* bioorganismic, *c.* voluntarist; 2. teoria conflictelor: *a.* ideologii conflictualiste (marxismul, darvinismul social), *b.* teoriile sociologice despre conflict; 3. formalismul sociologic: *a.* ramura neokantiană, *b.* ramura fenomenologică; 4. behaviorismul (comportamentalismul) social: *a.* pluralistic, *b.* interacționismul simbolic, *c.* teoria acțiunii sociale; 5. funcționalismul sociologic: *a.* macrofuncționalismul, *b.* microfuncționalismul. De astă dată criteriile sînt nu numai mult mai variate, dar și mai inconsistente. Numai așa a fost posibil să se cuprindă sub aceeași „etichetă" două teorii fundamental opuse: darvinismul social și marxismul, deci o doctrină de extindere abuzivă a teoriei biologice darviniste la societate și o teorie specific sociologică, deci nereducționistă, care scoate în evidență, între altele, rolul claselor sociale în dezvoltarea societății. „Conflictul" reprezentat de „lupta (biologică) pentru existență" și cel reprezentat de „lupta (social-politică) de clasă" pentru cucerirea poziției dominante în societate n-au nimic comun unul cu altul decît numele.

Unii sociologi nici nu mai încearcă să elaboreze clasificări largi, cu pretenții exhaustive, ci se mulțumesc să menționeze teoriile sociologice cele mai importante (sau care li se par cele mai importante, în funcție de propria lor poziție). Așa G. C. Homans, autorul capitolului *"Contemporary Theory in Sociology"* din *Handbook of Modern Sociology,* de sub red. lui Robert E. L. Faris (ed. 2, 1966), se mulțumește să amintească: teoriile normative și cele nonnormative, teoriile structuraliste, cele funcționaliste și cele structural-funcționaliste, teoriile psihologice și teoriile istoriste.

Noi înșine am încercat mai de mult o clasificare a teoriilor sociologice în funcție de un criteriu pe care-l socotim și azi fundamental, cel al modului în care este rezolvată problema de bază a oricărei sociologii, a raporturilor dintre *individ și societate.* (Ne referim la studiul nostru *Sociologia contemporană,* din „Arhiva pentru știința și reforma socială", an. XII, nr. 1—2, 1934, pp. 96—128.) În răstimp am reluat și am completat această clasificare, întregind-o nu numai cu teoriile ivite în ultimii ani, dar și cu două noi criterii, tot atît de însemnate: modul în care sînt rezolvate, pe de o parte, problema dezvoltării sociale, pe de altă parte, problema determinismului social.

Sociologia generală sau teoria sociologică s-a dezvoltat multă vreme, cum am văzut, încă din antichitatea greacă, în două direcții fundamentale: *individualismul* și *integralismul.* (Corect, etimologic, ar fi să spunem colectivism sau socialism, dar termenii aceștia au căpătat alte înțelesuri, care ne-ar îndepărta de problematica de față sau ar produce o confuzie prea mare în mintea cititorilor.) Primul curent dă întîietate *individului;* tot ce se întîmplă în societate se reduce în ultimă analiză la acesta, fie la ființa lui individuală, fie la ființele individuale aflate în asociație. Al doilea curent dă întîietate *societății,* concepută ca o realitate supraindividuală, individul însuși fiind considerat, în tot ceea ce are el specific uman, deci supraanimalic, ca un produs, sub diferite nuanțe, al acesteia. În răstimp s-au ivit și încercări de a pune problema „dincolo" sau „dincoace" de cele două poziții sociologice tradiționale, fie îmbinînd individul și societatea într-o realitate socotită ca fiind de natură superioară sau cel puțin sintetică, fie înfățișîndu-le ca simple fețe ale aceleiași realități, ceea ce elimină în chip necesar modul obișnuit de a pune problema, prin reducerea celor doi termeni considerați ca

Scanned with OKEN Scanner

fiind în relație la unul singur, de o natură cu totul specială. Pe alt plan, o depășire a individualismului și integralismului a fost pregătită de gîndirea *dialectică,* în înțelesul ei *hegelian,* care a oferit posibilitatea de a se surprinde unitatea indisolubilă a celor doi termeni chiar în contradicțiile lor, după o logică net superioară față de cea formală, utilizată pînă atunci. *Marxismul* a folosit acest progres gnoseologic pentru a realiza printr-o vastă sinteză, de natură riguros științifică, materialistă, cea mai completă și mai avansată teorie sociologică din cîte există pînă acum, care, în plus, este foarte „deschisă", încît poate fi desăvîrșită neîncetat, în funcție de oricare din noile descoperiri științifice, în măsura în care sînt demonstrate.

Clasificarea care urmează înfățișează în mod succint fiecare din aceste poziții (teorii, sisteme, doctrine), împreună cu variantele lor principale. Pentru a ușura însă cititorilor mai puțin inițiați în sociologie înțelegerea exactă a celor prezentate, vom ilustra, mai ales în cazul teoriilor mai răspîndite sau mai importante, simpla clasificare, schematică prin însăși natura ei, cu unele dezvoltări speciale, folosind exemple concrete din operele unor autori reprezentativi.

3.2. Curentele care formează laolaltă *sociologia individualistă,* deși, cum vom vedea, diferă uneori foarte mult unele de altele, au totuși o trăsătură comună: ideea că individul este o realitate de-sine-stătătoare, autarhică, adică suficientă sie însăși, atît existențial și funcțional, cît și final. Primar sau originar, deci ireductibil la orice altceva într-o societate, este *individul.* Societatea nu este decît *suma aritmetică* a indivizilor componenți, ea nu aduce nimic esențial peste aceștia, nu constituie *un plus.* Cantitativ, firește, cu cît numărul indivizilor asociați este mai mare, cu atît societatea este mai întinsă și are de rezolvat probleme mai complexe, dar calitativ ea nu constituie nimic nou: diferențele între individ și societate sînt numai de grad, de la singular la plural, nu și de esență. Drept consecință: ca în cazul oricăror realități aditive, societatea apare ca o simplă derivație a elementelor însumate, din care cauză ultima explicație a ei trebuie căutată în ele. Dincolo de această trăsătură de unire, curentele sociologice individualiste diferă foarte mult unele de altele, încît trebuie tratate aparte. Menționăm numai cîteva din cele mai cunoscute sau mai însemnate.

Mecanicismul. Istoria doctrinelor sociologice grupează sub acest nume toate încercările de a explica fenomenele sociale în maniera științelor fizice, chimice și mecanice, în sens *reducționist.* Unele dintre ele trec dincolo de individualism sau nu ajung pînă la el. Ne referim, de exemplu, la analogiile cu sintezele chimice pe care le face E. Durkheim, sau la reducerea indivizilor înșiși la simple sisteme de forțe, unități energetice, mecanice, eventual mașini etc., fără a li se recunoaște personalitatea specifică, nu numai suprafizicală, dar nici suprabiologică (suprazoologică).

Mecanicismul sociologic are la bază — în general — o concepție monistă despre univers, ca toată știința modernă, fapt pozitiv, dar într-o interpretare simplistă, reducționistă, care îl leagă de o anumită filosofie științistă: materialismul vulgar, energetism, fizicalism etc., cu numeroase implicații, alunecări și consecințe idealiste, antievoluționiste, prin care se situează în afara marginilor admise ale științei avansate. Fenomenele sociale sînt înfățișate ca și cum ar fi fenomene fizice, fără a se ține seama de deosebirile nu numai cantitative (de grad), dar și calita-

Scanned with OKEN Scanner

tive (de esență), intervenite pe parcursul dezvoltării materiei. Teoria nu este nouă, P. Sorokin atrage atenția că George Berkeley (1685—1753) încerca să întemeieze o fizică socială, afirmînd de exemplu că în viața socială forțele centrifugale apar sub forma egoismului, iar cele centripete, sub forma instinctului gregar, care adună și solidarizează oamenii. Societatea nu este stabilă decît dacă cel din urmă este mai puternic decît cel dintîi, dacă pornirile sociale prevalează față de cele individuale. Terminologie mecanicistă găsim, cum am avut prilejul să arătăm mai înainte, și la Quételet sau la Auguste Comte, care încearcă fiecare să întemeieze o fizică socială, iar ultimul să împartă sociologia în statică socială și dinamică socială, după cum cercetează structura sau evoluția societății. Nu este însă greu de constatat că în mai toate cazurile doar limbajul este mecanicist, nu și fondul conceptelor respective, care, de cele mai multe ori, rămîne biologic sau psihologic, iar uneori chiar sociologic.

Reprezentanții principali ai sociologiei mecaniciste sînt aproape toți „nesociologi", specialiști din domeniul științelor exacte sau naturale, care încearcă să-și extindă teoriile și în domeniul altor științe. De aceea, cu foarte puține excepții, rezultatele obținute de ei nu sînt numai mediocre, dar nu o dată de-a dreptul naive și decepționante. Pot fi amintiți aici: H. C. Carey, E. Solvay, L. Viniarski, H. P. y Barcelo, Spiru Haret, W. Oswald, V. Bechterev, F. Carli, A. Bentley, T. N. Carver, Alfred I. Lotka etc. P. Sorokin îi împarte în patru ramuri mai importante: *a.* fizica socială (Carey), *b.* mecanica socială (Barcelo, Haret, Lotka), *c.* energetica socială (Solvay, Bechterev, Oswald, Carver, Viniarski), *d.* sociologia pură, în sens matematic-funcțional (Carli și în parte Pareto, care este economist și sociolog de carieră, dar care, deși este citat frecvent printre mecaniciști, are o teorie sociologică mult mai complexă și mai greu de „etichetat").

Fizica socială, în sensul ei modern, posterior lui Comte și Quételet, încearcă să explice, prin aceleași legi, diversitatea, oricît de mare ar fi ea, a întregului cosmos: „cărbune, fier, copaci, animale sau oameni". Este o tentație explicabilă, dar nu neapărat și scuzabilă. În această concepție, omul nu este decît o moleculă sau un atom al societății, dar tocmai prin această calitate a lui tot ce se întîmplă în societate este numai o problemă de grupare, relații și mișcări de atomi, singurele realități indivizibile, de unde și numele de *atomism social,* dat tuturor formelor de individualism mecanicist. Fenomenele de centralizare și descentralizare administrativă, de exemplu, ca și aglomerările și repartizarea populației pe glob, nu sînt, după aceste doctrine, decît rezultatul unor forțe centrifuge sau centripete, fiind stăpînite de aceleași legi ca și fenomenele fizice. Influența socială de la un individ la altul este direct proporțională cu diferența de nivel (social, cultural etc.) între ei, deci acționează după principiul propagării căldurii, o simplă analogie mentală, neconfirmată nici de observațiile curente, nici de cercetările experimentale.

Mecanica socială procedează la fel: explică totul, cel puțin terminologic, ca limbaj științific, prin forțele oarbe, inconștiente, lipsite de sens, de finalitate, care se concentrează, se îmbină sau se desfac ca toate celelalte forțe din natură, fără a se accepta nici o deosebire calitativă între forțele mecanice și cele psihice, sociale, culturale sau spirituale. În general, este o concepție pur cantitativă despre viața socială, formulată adeseori pseudomatematic, în cifre și calcule savante, dar inadecvate și

Scanned with OKEN Scanner

neconcludente, cu ignorarea aspectelor calitative și a diferențelor specifice. De aceea, ca și fizica socială, mecanica socială, deși cultivată de oameni de știință foarte valoroși în alte domenii de cercetare, a contribuit cu foarte puțin la dezvoltarea sociologiei. Cînd totuși se întîmplă altfel, reușita se datorează faptului că sub numele de mecanică socială s-a înfăptuit cu totul altceva, adică sociologia în sensul curent al termenului.

Energetica socială simplifică și ea, reducînd toate fenomenele la legea universală a conservării materiei și energiei: nimic nu se pierde, nimic nu se cîștigă, totul se transformă, care este, fără îndoială, adevărată, dar nu explică diferențele calitative dintre fenomene. Energetica socială nu se sfiește să afirme că, în esență: „legile supraorganicului, adică ale fenomenelor sociale, sînt aceleași cu ale anorganicului și ale organicului", ca și cum s-ar înțelege astfel de ce totuși unele fenomene sînt anorganice, altele organice și, în fine, cele sociale sînt supraorganice. Nota individualistă apare și ea. Fenomenele sociale sînt considerate ca rezultînd din unirea a trei factori: organici, psihici și anorganici, dintre care, după E. Solvay, ultimii joacă un rol deosebit de important, deci societatea nu aduce nimic în plus față de elementele din care sînt compuși indivizii din cuprinsul ei. Și ramura aceasta încearcă să explice fenomenele sociale (diferențierea, inegalitatea, dominația, clasele sociale, castele etc.) prin aceeași lege a propagării energiei, de la sistemele energetice superioare, adică mai „încărcate", la cele inferioare, mai puțin „încărcate". Cu cît inegalitatea socială este mai mare, cu atît este mai puternică tendința spre egalizare. Liberalismul și socialismul n-ar fi, după această concepție, decît expresii ale unei legi de natură termodinamică. De aceea rezervele exprimate față de fizica socială și mecanica socială se referă deopotrivă și la energetica socială. Dealtfel trebuie să observăm că ele se află toate, în momentul de față, cu totul la periferia sociologiei, ca un fel de doctrine marginale, nemaifiind cultivate de nici un sociolog de specialitate. De aceea în clasificările mai noi, în special de după cel de-al doilea război mondial, ele nici nu mai figurează. „Moda" lor a trecut și fenomenul marchează, fără îndoială, un progres important.

În sfîrșit, *sociologia pură,* de nuanță mecanicistă, este o extensiune analogică la știința societății a economiei pure, inspirată la rîndul ei de mecanica rațională. Într-adevăr, economia politică pură, așa cum a fost formulată de Gossen, Walras, Jevons etc., simplifică realitatea economică, prin operații logice de extremă abstractizare, reducînd-o la forme strict principiale, încît ajunge la studiul analitic și imaginar al unei abstracții, care nu există în realitate, dar se crede că ar „da socoteală" principial de desfășurarea acesteia. Este vorba de *homo oeconomicus.* Pe modelul acesta, sociologii din ramura care ne preocupă consideră că fiecare știință particulară trebuie să-și desprindă din realitatea socială partea care îi revine, să o prelucreze apoi în același mod abstract, adică tot numai principial: *homo faber, homo loquens, homo divinans* etc., ca și cum nici unul n-ar mai avea și alte însușiri sau preocupări. În această perspectivă societatea apare ca suma tuturor calităților pure (principiale) pe care le desprind și le studiază științele sociale particulare. După Pareto, de exemplu, sociologia nu este decît știința sintetică (de maximă sinteză) a oamenilor și a fenomenelor sociale așa cum se găsesc ele în realitate, purificate însă de către științele particulare și recompuse apoi, pe cale strict rațională, de preferință prin formalizări logico-matematice, de către sociologie. După el eterogenitatea socială trebuie căutată

Scanned with OKEN Scanner

exclusiv în diferențele fizice, intelectuale și morale ale indivizilor. Societatea umană trebuie considerată ca un „sistem de molecule care au anumite proprietăți, în spațiu și în timp, sînt supuse anumitor legături, prezintă anumite raporturi". Fenomenele sociale au de obicei „o formă ondulatorie, oscilatorie". Totuși limbajul acesta de împrumut n-a promovat cunoașterea sociologică, cel mult a dat impresia de exactitate, fără să fi asigurat-o cu adevărat. Este de subliniat însă că în opera lui Vilfredo Pareto (1848—1923) mecanicismul este cu mult depășit, încît nu poate fi cuprins într-o singură „școală", totuși spiritul și unele elemente de bază ale sistemului său de gîndire sînt considerate de mulți istoriografi ca aparținînd acestui curent sociologic.

De reținut și faptul că termenul de „sociologie pură" a fost utilizat la un moment dat și cu semnificații nemecaniciste sau numai vag mecaniciste (de inspirație îndepărtată din mecanica rațională). Sociologul nord-american Lester F. Ward (1841—1915), de exemplu, a publicat în 1903 o carte intitulată programatic *Pure Sociology,* în care „puritatea" se referă nu atît la conceptele de bază, cît la preocupările strict teoretice, fără grija vreunor aplicații practice. Tot așa, în zilele noastre, se vorbește uneori de *„homo sociologicus"* (Ralph Dahrendorf), prin analogie cu *„homo oeconomicus",* dar nici de astă dată nu este vorba de mecanicism, ci de o încercare de a lămuri *„categoria rolului social",* lansată, cum vom vedea, pe scară foarte întinsă, de sociologia și psihologia socială din zilele noastre.

Tentația de a transpune logica științelor fizice în domeniul sociologiei apare mereu, sub cele mai variate forme, dar tot numai la cercetători din domeniul științelor naturii. Fizicianul P. W. Bidgman, savant cu reputație mondială, n-a ezitat să scrie o carte de sociologie pe model fizical, afirmînd strict deductiv, ca un fel de dogmă inatacabilă, că principiile și metodele fizicii sînt valabile și pentru științele sociale, în studiul economiei, dreptului, politicii, moralității etc. Mai recent, astrofizicianul John Q. Steward utilizează din nou termenul de „fizică socială", știință care ar avea sarcina să studieze raporturile umane de masă, adică în număr mare, ansamblurile vaste de indivizi considerați ca „molecule sociale", fără a mai fi necesar să se cerceteze comportamentul fiecăruia între ei, cum procedează, în alte concepții, și statisticienii. Cantitățile sociale sau categoriile fundamentale ale fizicii sociale sînt, după Steward, distanța, timpul, masa, temperatura, încărcătura electrică și numărul moleculelor, care ar asigura un izomorfism perfect cu fizica propriu-zisă, un transfer al „ecuațiilor fizice în politică".

În rîndul specialiștilor apare destul de des, mai ales la microsociologi, tendința de a folosi (de exemplu în dinamica grupurilor mici, dar și în dinamica societală) un mecanicism mai subtil, care nu transpune direct, nediferențiat, fizica în sociologie sau în psihologia socială, ci o ia numai ca „model" sau „limbaj", în speranța că vor asigura și științelor sociale o exactitate pe care altfel ei nu văd cum ar putea fi obținută. Rezultatele nu sînt mai puțin deformante și deci discutabile, afară de cazurile fericite în care se folosește numai de formă, probabil pentru a impresiona pe neinițiați, un limbaj fizico-matematic, dar se gîndește mai departe sociologic și social-psihologic, adică potrivit realităților luate în considerare.

Una dintre cele mai proaspete și în același timp mai prestigioase variante ale mecanicismului este încercarea de a elabora o teorie a so-

Scanned with OKEN Scanner

cietății pe *„model cibernetic"*. Chiar unul dintre întemeietorii cibernetici, Norbert Wiener, a făcut incursiuni în domeniul sociologiei, cu rezultate (ale lui și ale altora) care, cel puțin pînă acum, nu au infirmat teoriile clasice, mai ales adevărurile fundamentale, promovate de materialismul dialectic și istoric. Încadrată însă în această concepție, care recunoaște analogiile sau izomorfismele, dar respinge reducționismul, cibernetica poate contribui în chip substanțial la dezvoltarea sociologiei.

În ce constă *individualismul mecanicist?* În concepția sumativă sau aditivă despre societate, care este și rămîne, după acest curent, în înțeles aritmetic, deci nu și cibernetic, suma cantităților de forță pe care le aduc cu ei indivizii intrați în societate. Dealtfel, cum am văzut, mecanicismul reduce, ori de cîte ori este consecvent pînă la capăt, chiar indivizii la forțele mecanice, energetice etc. De aceea, în ultimă analiză, mecanicismul se situează pe o poziție de reducție cu mult mai radicală decît individualismul propriu-zis. Mărturisim că am avut totdeauna îndoieli cu privire la îndreptățirea includerii mecanicismului printre curentele sociologice individualiste și în general printre teoriile sociologice. Dacă totuși îl amintim aici, este din cauză că, în ceea ce poate însemna sociologie și numai în această măsură, mecanicismul este în general *individualist,* în special sub forma lui cea mai clară, existentă încă la greci, dar prelungită sub diverse variante, pînă azi, cunoscută sub numele de *atomism social.*

Concepția pur cantitativă sau cantitativistă, de tip clasic, despre societate, nu poate duce nici ea la integralism. De aceea sub „mecanicism" ar trebui să se cuprindă toate încercările de a prezenta, explica și cerceta exclusiv în mod cantitativ viața socială, fără o metodologie calitativă, comprehensivă, prin urmare chiar și *statistica socială* și *sociometrica* (în forma lor tradițională). Cercetători mai vechi, ca Mayo-Smith, C. Pearson, G. v. Mayr, Smid, Zizek etc., care figurează în toate lucrările mai vechi de istoria doctrinelor sociologice, și-ar avea locul aici.

Care sînt neajunsurile și care aportul la știință ale curentului mecanicist? Toți criticii mai de seamă sînt de acord că mecanicismul, procedînd prin simplificare, prin reducție la elementele componente, socotite ca independente și preexistente (partea înaintea întregului), pierde din vedere tocmai stabilirea caracterelor specifice, a trăsăturilor esențiale, definitorii, ale societății. Filosofia poate fi monistă, pentru că se ocupă de substanță, de ceea ce este permanent și inalterabil înapoia lucrurilor; știința trebuie să se ocupe însă chiar de fenomene, așa cum apar ele în toată diversitatea lor naturală. Din moment ce lucrurile diferă unele de altele, trebuie să existe ceva și constitutiv, care le desparte. Sarcina științei este tocmai să stabilească aceste trăsături diferențiale și deci definitorii pentru fiecare clasă de lucruri. Dacă științele n-ar proceda în chipul acesta, ele nici nu s-ar putea constitui ca științe aparte, ci s-ar reduce toate la filosofie sau la o singură știință, a formelor elementare ale materiei, fie la fizică, fie la mecanică sau energetică. În clipa în care s-ar dovedi că fenomenele sociale sînt reductibile la cele psihice, cele psihice la cele biotice, iar cele biotice la cele fizice, sociologia, psihologia și biologia ar deveni simple capitole ale fizicii și n-ar putea fi cultivate competent, deci eficient, decît de fizicieni. Totuși, pentru că societatea apare în chip evident ca o realitate distinctă de cea fizică, biotică și psihică, este îndreptățită ipoteza că ceva o desparte de ele, că ea nu se pierde în cealaltă existență, în termeni ontologici că societatea constituie o *„regiune existențială"* separată. Teoria hegeliano-marxistă a dez-

Scanned with OKEN Scanner

voltării prin salturi calitative, pe bază de acumulări cantitative, ne obligă la acest punct de vedere, superior celui mecanicist.

Ca aport rămîne metoda cantitativă în sociologie, sub forma statisticii sociale şi a sociometriei (măsurătoare şi calcul matematic), aceasta din urmă în înţelesul ei strict, nu cel legat de numele lui J.-L. Moreno (a cărui sociometrie nu este „metrie" decît cu numele). Metoda cantitativă este aplicabilă, în anumite limite, şi la calităţi, valori, simboluri, înţelesuri, încît are o aplicabilitate foarte mare şi în studiul realităţilor social-umane, dar trebuie să subliniem în chip deosebit că, în domeniul ştiinţelor social-umanistice, statistica şi toate celelalte metode matematice nu pot da roade decît dacă sînt îmbinate cu *metode calitative,* cum sînt metoda înţelegerii, a comprehensiunii, care ne dezvăluie sensul fenomenelor sociale, semnificaţiile şi valorile lor spirituale, şi deci ne ajută la interpretarea lor corespunzătoare. Statistica şi celelalte metode cantitative nu dau rezultate valabile decît împreună cu hermeneutica socială şi semiotica socială. Altfel se tratează fenomene cu sens ca şi cum ar fi lipsite de sens.

Contractualismul. Contractualismul nu este o doctrină modernă, el se găseşte în antichitate, în timpul Renaşterii şi de atunci în tot decursul vremii. Azi ca poziţie filosofică sau ştiinţifică este aproape părăsit şi totuşi s-a păstrat ceva din spiritul lui în ceea ce s-ar putea numi mai adecvat *voluntarism* şi *convenţionalism,* adică în toate acele concepţii sociologice care socotesc că, dacă nu chiar societatea în ansamblul ei, foarte multe fenomene sociale (obiceiuri, moravuri, opinii, atitudini, comportamente, sisteme filosofice, creaţii artistice etc.) sînt produse voluntare ale celor care le practică, sau eventual convenţionale, bazate pe o înţelegere expresă sau tacită între indivizi, grupuri întregi de indivizi sau chiar mase mari de oameni. În plus, toate teoriile sociologice care contestă legitatea obiectivă a structurii, funcţionării şi dezvoltării societăţii păstrează urme precise de contractualism, pentru că, dacă se elimină concepţiile desuete privitoare la providenţă, negîndu-se legile obiective, nu rămîn ca mijloace explicative decît ori forţa, ori convenţiile. Cum forţa nu poate funcţiona decît în anumite regimuri politice, cum sînt cele fasciste, militariste, dictatoriale, nu mai rămîne decît ideea că totul purcede din convenţii, făcute pe diferite căi, între conducători şi conduşi, între producători şi beneficiari, între creatori şi publicul acestora. Se adaugă sectoare întregi care funcţionează pe baza unor contracte efective: contracte de căsătorie, contracte de închiriere, de vînzare şi cumpărare, contracte de muncă etc., ca şi numărul mare de convenţii şi pacte internaţionale.

Contractualismul sociologic, aşa cum îl găsim azi răspîndit în diferite variante, purcede mai ales de la *Jean-Jacques Rousseau,* care la rîndul său a fost influenţat de alţi contractualişti (Althusius, Hobbes, Locke etc.). Va trebui deci să începem cu el. Rousseau a reluat ipoteza mai veche, de esenţă ficţională, pur demonstrativă, că înainte de *starea socială* a existat o *stare naturală,* în care indivizii trăiau izolaţi sau în forme comunitare nereglementate decît de sentimente. El presupune apoi, tot numai ca o construcţie logică, menită să determine conţinutul raţional al societăţii, că omenirea a atins un moment în care forţele fiecărui individ în parte nu mai erau suficiente ca să-l menţină în viaţă, încît genul uman ar fi pierit dacă nu şi-ar fi schimbat felul de viaţă. Oamenii însă nu pot crea forţe noi, de aceea nu au mai avut altă posibilitate decît să organizeze pe cele existente. Aceasta înseamnă că nu le-a rămas

Scanned with OKEN Scanner

alt mijloc de conservare decît să formeze, prin agregație sau asociație, o sumă de forțe concentrice care să le asigure rezistența necesară față de toate primejdiile care se puteau ivi, fie interne, fie externe. Pentru ca asocierea să fie eficace, trebuie să se mențină atît forța cît și libertatea fiecăruia dintre asociați. De unde problema enunțată de Rousseau astfel: „Să se găsească o formă de asociație care să apere și să protejeze cu toată forța comună persoana și avutul fiecărui asociat și înlăuntrul fiecăreia fiecare, unindu-se cu toți ceilalți, să nu asculte decît de el însuși și să rămînă tot atît de liber ca și mai înainte", — problemă pe care n-o poate soluționa decît *contractul social*. În esență, pactul sau contractul social se reduce la următoarea formulă, pe care o redăm tot în termenii originali: „Fiecare din noi pune în comun persoana sa și toate puterile sale sub conducerea supremă a voinței generale și mai privim pe fiecare membru ca parte indivizibilă a totului". Originalitatea lui Rousseau față de predecesori constă deci în înlocuirea statului despotic *(Leviathan)*, ca și a statului constituțional sau juridic, prin *„voința generală"*, care păstrează, cel puțin în principiu, suveranitatea absolută a maselor de asociați, în fond a societății ca realitate distinctă de stat. În orice caz s-ar putea crede, după formularea reprodusă, că doctrina aceasta depășește individualismul, dar concepția lui Rousseau despre voința generală arată fără dificultate că ne înșelăm. El încearcă o diferențiere netă între *„voința generală"* și *„voința tuturor"*, dar baza rămîne pentru amîndouă strict *individualistă*. Rousseau scrie în *Contractul social:* „Este adeseori o mare diferență între voința tuturor și voința generală, aceasta nu privește decît interesul comun, cealaltă are în vedere interesul privat și nu este decît suma voințelor particulare; scădeți din acestea năzuințele opuse care se compensează și va rămîne, ca rezultat, voința generală". Prin urmare voința generală nu este nici cel puțin suma tuturor voințelor, ceea ce tot individualism ar fi, dar mai plenar, ci numai voința comună sau acordul de voințe din care naște pactul social, iar în continuare tot numai voința comună, împărtășită de toți asociații prin faptul că rămîn în asociație și sînt de acord cu păstrarea și promovarea ei. În orice caz voința generală se reduce, în ultimă analiză, tot la voințele individuale, pentru că nu apare ca un plus peste indivizii asociați, ci numai ca o sumă, mai greu de calculat într-un caz concret, dar o sumă aritmetică și nimic mai mult. Ea nu este nici măcar o rezultantă în înțeles fizical. Voința tuturor este suma voințelor individuale, indiferent de obiectivele lor sau de acordul dintre ele, de unde caracterul ei particular, pe cînd voința generală este suma voințelor îndreptate în aceeași direcție, spre realizarea unor scopuri comune, deci a voințelor contractanților în ceea ce au ele comun în calitate de contractanți, de unde și caracterul ei public, comunitar. În aceste condiții statul nu poate fi decît o expresie politică sau un instrument politico-administrativ al voinței generale, a ceea ce se va numi apoi *„voința poporului"*, care ia locul „voinței lui Dumnezeu" și „voinței monarhului".

Contractualismul nu s-a mărginit la filosofia social-politică, ci s-a extins, cum am mai spus, și în sociologia propriu-zisă. Poate fi menționat, de exemplu, *Alfred Fouillée* (1838—1912), filosoful „ideilor-forțe", dar și teoreticianul unui *contractualism organicist*. Societatea este considerată ca un *„organism contractual":* ea se realizează pe sine în măsura în care se concepe și se vrea. Contractualismul acesta depășește, cel puțin ca finalitate, individualismul propriu-zis, dar sursa primară a pac-

Scanned with OKEN Scanner

tului constă tot în voinţele individuale. Este în orice caz o încercare de a menţine esenţialul dintr-o doctrină în general părăsită.

Într-o măsură oarecare este contractualist şi unul dintre întemeietorii sociologiei ştiinţifice moderne *Ferdinand Tönnies* (1855—1936), a cărui reputaţie a depăşit de mult graniţele ţării sale. În lucrarea sa, azi clasică, *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887), de a cărei înrîurire se resimte întreaga sociologie germană şi o bună parte a sociologiei mondiale, el stabileşte două tipuri de viaţă socială: *comunitatea* şi *societatea.* Diferenţa dintre ele constă în genul de voinţă care le stă la bază: o voinţă organică *(Wesenwille)* şi una arbitrară *(Kürwille).* Tipul organic de voinţă este tradiţional, cutumiar şi conformist, iar comunitatea întemeiată pe ea este o formă intimă, naturală de viaţă socială, pe cînd tipul arbitrar este, dimpotrivă, convenţional, inovator şi original, generator de viaţă socială neorganică, mecanică şi artificială. Viaţa socială autentică este reprezentată de comunitate, care este un organism viu. Societatea, dimpotrivă, este un agregat mecanic, un artefact. La originea comunităţii stă conştiinţa unor scopuri comune, a unor scopuri generale, care depăşesc pe ale particularilor, în care deci întregul primează asupra părţilor. Dimpotrivă, societatea este un mijloc în mîna indivizilor pentru a-şi satisface propriile interese. De astă dată părţile primează asupra întregului. De aici caracterul convenţional, *contractualist* al societăţii faţă de comunitate. După Tönnies, cele două forme fundamentale de viaţă socială se exclud reciproc, ele sînt de fapt faze succesive ale dezvoltării sociale, comunitatea avînd prioritate istorică. Evoluţia socială urmează un drum de la forme primare, comunitare, organice de viaţă socială spre forme din ce în ce mai evoluate, dar şi tot mai artificiale, mai convenţionale. Contractualismul sociologic n-are aplicaţii decît pentru fazele înaintate ale convieţuirilor omeneşti, fără să marcheze neapărat un progres real.

Gaston Richard (1860—1945), în Franţa, reia problema de pe poziţii psihologice şi acceptă termenii lui Tönnies, dar susţine, cu drept cuvînt, că ei nu se găsesc neapărat într-un raport de succesiune, ci într-unul de coexistenţă. Cele două forme de viaţă socială se găsesc în tot decursul istoriei şi pot dăinui alături, pentru că îndeplinesc funcţii diferite. Tot ceea ce s-ar putea susţine pe baze documentare sigure este că societăţile mai înapoiate sînt preponderent comunitare, iar cele mai evoluate, preponderent societare.

În ce priveşte concepţia despre societate, în sensul restrîns, opus comunităţii, influenţa contractualismului este evidentă. Tönnies îşi recunoaşte el însuşi una din rădăcini în Hobbes, iar Richard consideră că societatea nu se poate compara cu un organism viu, pentru că este un sistem de relaţii stabilite exclusiv între voinţele individuale.

Cum am mai spus, *voluntarismul,* sub mai toate variantele lui, nu ni se pare străin de contractualism. În chip firesc, teoria originară a fost dezvoltată şi depăşită, dar sîmburele ideologic se regăseşte cu destulă uşurinţă. Un exemplu ni-l oferă sociologul austriac *Gustav Ratzenhofer* (1842—1904), care îşi caracterizează singur concepţia ca *„voluntarism social“*. După el, voinţele individuale se împart în voinţe active sau agresive şi voinţe pasive sau defensive. Primele, deşi se găsesc de regulă în minoritate (individualităţi puternice), supun mulţimea voinţelor pasive. Totuşi acestea din urmă îşi menţin apărarea intereselor proprii, dar recurg la alte mijloace, mai puţin perceptibile decît cele dintîi. Prin supunerea celor mulţi faţă de voinţa cîtorva ia naştere formaţia sau uni-

Scanned with OKEN Scanner

tatea socială *(Social-Gebilde).* Voința sau voințele individuale conducătoare formulează interesul general al societății. Urmărirea, fie instinctivă, fie conștientă, a scopurilor care trebuie să ducă la satisfacerea intereselor generale constituie *voința socială* a comunității. Între diferitele categorii de voințe există în orice caz, în mai toate împrejurările, un anumit acord, fie expres, fie tacit. Rousseau-ismul apare deci destul de lămurit, chiar dacă în esența lui politică este complet răstălmăcit, fiind pus în serviciul monarhiei și al aristocrației, în locul republicii și democrației.

O formă precisă și totodată modernă de contractualism se găsește în *concepția solidaristă,* cunoscută și sub numele de *cvasicontractualism,* formulată mai întîi de *Léon Bourgeois,* urmat de numeroși adepți printre juriști, economiști, cooperatiști și, parțial, chiar printre sociologi (ca G. L. Duprat, C. Bouglé etc.). Solidarismul are și unele tendințe integraliste, dar, ca și în cazul contractualismului organicist, fundamentarea lui rămîne individualistă. Omul se naște, după această concepție, datornic față de societatea din care face parte, din pricină că fără ajutorul grupului el ar pieri îndată după naștere. Individul, mai înainte de a da, primește totul de-a gata de la colectivitate: îngrijire, întreținere, ocrotire, educație etc. Nu există un contract propriu-zis între individ și grup, dar pentru că cel dintîi se folosește de ajutorul oferit de societate, lucrurile se petrec *ca și cum* s-ar fi încheiat *un contract.* Fiecare individ ia asupra sa, în mod tacit, datorii sociale pe care, odată ajuns în deplinătatea facultăților sale, va trebui să le achite față de semeni. Evident este vorba tot numai de o ficțiune juridică sau poate numai de o ficțiune morală, menite să determine și să explice principial *(de iure),* nu în fapt *(de facto),* un sistem de obligații pe care într-adevăr le are orice individ prin împrejurarea că trăiește în societate, beneficiază multilateral de pe urma ei, fără ca el însuși să dea inițial ceva în schimb, din cauza vîrstei fragede, în consecință a incapacității de a fi altora de folos. Este normal deci să i se ceară, odată impedimentele dispărute, să-și plătească datoriile contractate în mod implicit sau tacit față de comunitate. Personal nu vedem de ce este nevoie de o astfel de ficțiune pentru a fundamenta obligațiile oamenilor în societate, dar un lucru este cert, că astfel de obligații există și fără respectarea lor nici o societate nu poate funcționa și nici dăinui în chip „normal".

Repetăm că ceea ce caracterizează în ultimă analiză concepția contractualistă despre societate nu este atît contractul social, considerat în chip inevitabil ca o ficțiune juridică, nu ca un fapt istoric, cît convingerea că societatea este un produs arbitrar al voinței și inteligenței umane, iar, pe aceste temeiuri, se neagă caracterul obiectiv și legic al dezvoltării societății. În concepțiile pragmatiste, în special în *instrumentalism* (John Dewey și adepții săi), care consideră ideile ca planuri de acțiune, nu reflectări ale realității, care acordă „inteligenței creatoare" puterea de a rezolva orice probleme, independent de legile obiective, care concepe științele sociale ca simple mijloace intelectuale în serviciul ingineriei sociale, apar numeroase elemente contractualiste. Concepțiile după care legislația, reformele, chiar revoluțiile sînt opera arbitrară a oamenilor, iar moravurile, obiceiurile, datinile, normele și valorile au un caracter convențional (faimoasele „minciuni convenționale" ale lui Max Nordau), modificabile deci prin educație, instrucție, propagandă etc., fără nevoia unor transformări mai adînci, de structură socială, sînt tot de factură contractualistă.

Scanned with OKEN Scanner

Poziții foarte noi, din ultimele cîteva decenii, posterioare celui de-al doilea război mondial, conturate în domeniul antropologiei sociale și culturale, cunoscute sub numele de „absolutism cultural" și „universalism cultural", dezvoltă și ele, independent de vreo influență istorică reală, unele idei de bază ale sociologiei contractualiste de odinioară. *David Bidney*, de exemplu, susține existența unei „realități metaculturale", a unui „ideal absolut", spre care tind toate societățile și culturile, fiind reprezentate nu de ceea ce este, ci de ceea ce ar trebui să fie și urmează deci să se înfăptuiască. Această „realitate metaculturală", care servește de „normă regulativă" în năzuințele și aprecierea oricărei culturi, exprimă, după Bidney, mai precis și mai profund trebuințele naturii umane, decît cultura istorică realizată cu foarte multe îngrădiri din afară. De unde afirmația că din natură, prin faptul simplu că este o ființă rațională, omul aderă la o ordine morală, juridică, politică și socială ideală, aceeași pentru toți oamenii din toate timpurile și toate locurile. Deosebirile geografice, social-istorice, nu apar din cauză că natura oamenilor ar fi diferită, ci din cauză că oamenii nu au reușit încă să-și împlinească adevărata lor natură, care este rațională și deci universală. În consecință, se poate imagina pe această bază, deci pe un model tipic contractualist, o societate care să asigure realizarea omului, ca om, după natura lui adevărată, nefalsificată de împrejurările istorice, de esență exterioară, extrinsecă. Nu este greu de observat că, de astă dată, contractualismul se îmbină într-un chip curios cu doctrina platonică a ideilor, cu diferența că ideea de om nu mai este un prototip inițial, ci un ideal final, spre care toți oamenii tind în chip necesar, prin însăși natura, adică esența lor umană.

Pe alte temeiuri, mai puțin metafizice, chiar empirice, unii sociologi contemporani (de ex. Joachim Ritter) susțin, pe urmele lui F. Tönnies, că societățile industriale desfac omul de legăturile lui istorice, îl singularizează și îl eliberează, societatea devine anistorică *(geschichtslos)*, iar omul rămîne doar subiect al dreptului și al statului. S-au putut dezvolta astfel *„științele acțiunii" (Handlungswissenschaften)*, care elaborează tehnici de dirijare a acțiunilor sociale asemănător științelor care elaborează tehnici pentru stăpînirea naturii. Științele sociale n-ar mai avea un caracter istoric, ele sînt postistorice. Trecutul transmis prin tradiții nu mai impune oamenilor de azi direcțiile acțiunii, ei sînt liberi să-și construiască viața în mod nedeterminat istoric, cu ajutorul științelor transformate în tehnici, cu singura condiție să fie de acord între ei și să se unească spre realizarea acelorași planuri, pentru atingerea acelorași scopuri.

Convenționalismul și ceea ce s-ar putea numi arbitrarismul se păstrează în sociologia occidentală (burgheză) de azi, în expresii diferite, dar într-un spirit apropiat de cel al contractualismului din perioada ascensiunii burgheziei.

La o analiză mai atentă, s-ar putea ca toate teoriile sociologice normative și aplicative, care deci nu se mulțumesc să constate și să explice ceea ce este, ci arată și ce este de făcut și cum este de făcut, în ipoteza că dorim să depășim anumite situații sau să obținem anumite rezultate, — bineînțeles numai dacă nu se ține seama de legile obiective ale dezvoltării societății, — să aibă tot un caracter contractualist sau convenționalist, pentru că ele presupun o acceptare prealabilă a normelor, valorilor și scopurilor implicate. G. C. Homans observă că teoria jocurilor, elaborată de Neumann și Morgenstern (1944), care are implicații

Scanned with OKEN Scanner

foarte importante în domeniul științelor sociale, mai ales în probleme de decizie, presupune, pe de o parte, raționalitatea jucătorilor, capacitatea lor de a proceda rațional, conform unor reguli științific stabilite, pe de altă parte, acceptarea prealabilă a acestor reguli, ca și voința de a aplica și respecta regulile jocului (a nu „trișa"), ceea ce ne așază în plin contractualism sau convenționalism. Pe plan strict empiric, la îndemîna oricui, este inutil să se spună cuiva că trebuie să ducă un anumit regim de viață, pentru a fi sănătos, în cazul că nu înțelege raportul dintre cele două fenomene sau, cu toate că-l înțelege, nu dorește să fie sănătos sau, deși dorește să fie sănătos, nu este decis ori nu este în stare să facă efortul necesar etc. Recomandarea, oricît ar fi ea de întemeiată, presupune deci acordul celui căruia i se adresează, adică exact ceea ce constituie esența unui contract.

O cercetare specială a liniilor de influență contractualistă ar putea descoperi urmele acestui curent sub cele mai variate înfățișări. Dar în ce constă valoarea lui științifică? Aportul real al contractualismului la știință se referă la probleme de ordin secundar. Fără îndoială că există fenomene sociale contractuale sau convenționale (exprese sau tacite) și chiar o epocă istorică (cea capitalistă) în care contractul joacă un rol covîrșitor, — deci fenomenele respective trebuie tratate ca atare — dar ca teorie generală a vieții sociale contractualismul este inacceptabil. Contractul însuși este un fenomen social, un produs istoric, cum a dovedit în chip magistral *G. Davy*. Individul în stare naturală (evident pur ipotetică), deci înainte de grup sau în afară de grup, nu are nici libertate, nici voință, nici răspundere. Tot ceea ce face posibil și dă eficacitate unui contract sau unei convenții presupune existențial societatea. Rațiunea însăși este un produs al unei îndelungate educații sociale. Deci contractualismul înfățișează realitatea exact invers decît este ea în istorie.

Din nou apar defectele individualismului. Dacă tot ceea ce deosebește pe om de animale (rațiune, voință liberă, răspundere morală, conștiință de sine etc.) și tot ceea ce ar putea da valabilitate unui pact încheiat între oameni nu există decît în societate, înseamnă că problema societății rămîne în fond nedezlegată. Ce anume este ea, contractualismul, prin însăși natura lui, nu va putea stabili niciodată.

Psihologismul. Se înțelege prin psihologism sociologic orice încercare teoretică de a lămuri viața socială exclusiv prin factori psihici de natură individuală sau colectivă, ori reductibili în ultimă analiză la aceștia. Realitatea socială este înfățișată ca o entitate pur psihică, iar psihologia este privită, cel puțin ca știința fondatoare a sociologiei, dacă nu ca disciplină directă și unică a fenomenelor sociale, sub denumirea de psihologie socială, psihologie colectivă, psihologia popoarelor etc. Atitudinea aceasta este frecventă la psihologi, ceea ce poate însemna și o deformare profesională, dar este foarte răspîndită și între sociologi. Dacă mecanicismul a fost totdeauna o doctrină marginală, iar contractualismul o doctrină preponderent de filosofie politică sau filosofie juridică, dar pentru sociologie tot periferică, psihologismul reprezintă o parte foarte însemnată a sociologiei, pînă la constituirea unei mișcări dornice să înlocuiască întreaga sociologie cu o *psihosociologie* care se găsește pe plan mondial în plină desfășurare.

Psihologismul s-a dezvoltat în toate țările civilizate, dar nicăieri nu este cultivat pe o scară atît de întinsă ca în S.U.A. Psihologiștii cei mai cunoscuți sînt: Ward, Giddings, Ratzenhofer, Tarde, Sighele, Le Bon, Ellwood, Dewey, McDougall, Baldwin, Freud, Ross, Small, Stoltenberg,

Scanned with OKEN Scanner

Friedmann, Aloys Fischer, Hellpach, Essertier, Lasbax etc., dintre cei vechi, şi o pleiadă întreagă dintre contemporani pe care n-avem posibilitatea nici măcar să-i amintim. De aceea o expunere amănunţită a acestui curent sociologic nu se poate face decît în cadrul unor lucrări istorice speciale. (Vezi şi M. Ralea şi T. Herseni, *Introducere în psihologia socială,* Bucureşti, 1966.)

Curentul acesta se subdivide, cum este uşor de prevăzut, în mai multe grupe, destul de deosebite unele de altele, după cum dau precădere unuia sau altuia dintre factorii psihici care ar putea sta la baza vieţii sociale. Enumerăm numai cîteva dintre cele mai influente.

Un grup de psihologişti încearcă să explice viaţa socială prin instinctul sexual sau derivatele lui erotice. Şcoala cea mai cunoscută în această privinţă, şi totuşi pentru sociologie cea mai superficială, este *sociologia psihanalitică,* prin pretenţia de a fi găsit adevăratele motive care duc omenirea la crearea de instituţii, dincolo de motivaţiile raţionale, în *libido,* izvorît din profunzimile inconştientului. Însuşi creatorul psihanalizei, *Sigmund Freud,* — fără îndoială un mare psihiatru şi un mare psiholog — încearcă să explice în acest mod, e drept fără mare succes, fenomenele vieţii primitive (totem, tabu etc.) şi stările sufleteşti ale maselor. Un adept şi continuator al său, *H. Blüher,* generalizează apoi metoda, încercînd să explice toate fenomenele sociale prin derivaţii ale instinctului sexual. Societatea se constituie, după acest autor, în primul rînd prin bărbaţi, ea începe deodată cu depăşirea legăturilor pur biologice (zoologice) dintre bărbat şi femeie, dar nu şi a vieţii sexuale, sub forme pervertite sau sublimate. Tot prin instinctul sexual, dar cu implicaţii socioculturale mult mai mari, încearcă să lămurească fenomenele sociale Havelock Ellis, iar parţial W. H. Rivers, W. I. Thomas, H. Schurtz, E. Westermarck. Unele ramuri ale psihanalizei s-au desprins de concepţia de bază a freudismului (sexualismul, nativismul, instinctivismul), pentru a dezvolta doctrine mult mai complexe, mai nuanţate şi poate mai conforme şi cu realitatea umană. *Alfred Adler* pune accentul pe lupta pentru superioritate (iniţial pe voinţa de putere) şi pe instinctul social. *C. G. Jung* susţine existenţa unui *„inconştient colectiv"*, a unor *„arhetipuri ancestrale"* şi a constituit tipologia introvertire-extravertire psihică, toate cu semnificaţii şi efecte sociale. În prezent, numeroşi psihanalişti, cum sînt C. Horney, E. Fromm, A. Kardiner, H. S. Sullivan etc., încearcă să elaboreze o teorie a personalităţii şi a societăţii după coordonate mai largi, sub influenţa psihologiei sociale şi antropologiei culturale. Baza psihanalitică, deci psihologică, este însă păstrată.

Analizînd de pe poziţii etnologice şi sociologice tezele freudiste, *B. Malinowski* a demonstrat că în special „complexul Oedip", pe care s-a bazat iniţial această şcoală, este un produs social, legat numai de anumite stadii de evoluţie a familiei (familia patriarhală şi cea conjugală) şi deci nu poate constitui vreun temei explicativ pentru întreaga viaţă socială. *Margaret Mead* a demonstrat prin alte cercetări antropologice acelaşi lucru: în societăţile lipsite de un control riguros al vieţii sexuale, în care aceasta este deci lăsată să se manifeste liber, după nevoi naturale, nu există nici un fel de complexe de gen psihanalitic. Fără îndoială însă că, sub o formă sau alta, sexualitatea şi derivatele ei influenţează viaţa oamenilor şi deci nu poate fi eliminată dintre determinantele unora dintre fenomenele social-umane.

De amintit că tot de pe poziţiile antropologiei culturale *Ruth Benedict* a demonstrat că oamenii sînt apolinici (calmi, senini, fără tulburări sen-

Scanned with OKEN Scanner

zuale) sau dionisiaci (frămîntaţi, violenţi, cu preocupări sexuale intense) nu numai după temperamentul înnăscut, deci nici numai după cum sînt introverţi sau extraverţi, ci mai ales după normele culturale ale comunităţii din care fac parte.

De sociologia instinctuală sau instinctivistă ţine şi *W. McDougall* (1871—1938), însă într-o formă mult mai complexă. El încearcă să explice viaţa socială prin mai multe instincte, numite destul de impropriu: instincte de supunere, de independenţă, de dominaţie, de achiziţie etc., care ne amintesc fără voie de celebrele virtuţi ale medievalilor. Tot aici trebuie să amintim tentativele mai vechi, azi în mare parte părăsite, de a explica societatea prin instinctul gregar, instinctul social etc.

Alt grup de psihologişti, de astă dată dintre sociologi (psihanaliştii sînt de regulă psihiatri, deci medici), pun la baza vieţii sociale diferite fenomene şi funcţii psihice: dorinţa, interesul, sensibilitatea, simpatia, raţiunea, conştiinţa etc.

După *Lester Frank Ward* (1841—1915) sociologia este o ştiinţă psihologică, din cauză că societatea se reduce în ultimă analiză la o sumă de factori mentali: dorinţele şi simţămintele sînt elementele de bază ale vieţii sociale. Factorul de progres îl reprezintă puterile raţiunii sau inteligenţei, care organizează nevoile sociale, le coordonează şi le dă o direcţie, fac adică posibilă organizarea socială. E interesant de remarcat că Ward nu ezită să-şi caracterizeze sociologia ca mecanică socială, totuşi prin faptul că atribuie eforturilor umane o finalitate (conştientă) şi crede în rolul deosebit de însemnat (hotărîtor) al dorinţelor, istoria gîndirii sociale îl clasează de obicei între psihologişti. Un alt sociolog nord-american înrudit cu Ward, *E. A. Ross* (1866—1951), încearcă o teorie a dorinţelor ca forţe sociale.

Franklin H. Giddings (1855—1931), considerat de unii printre întemeietorii sociologiei ştiinţifice moderne (alături de Tönnies, Durkheim etc.), cu toate că ajunge, pînă în cele din urmă, la o concepţie aproape integralistă despre viaţa socială, rămîne totuşi, ca mai toţi sociologii nord-americani din vechea generaţie, un psihologizant. El studiază mai ales factorii psihici ai integrării sociale: comunicarea, imitaţia, simpatia etc., care toţi duc la fenomenul socotit de el ca fundamental pentru viaţa socială umană, care este *„conştiinţa speciei“*, numită de alţii şi *„conştiinţă colectivă“*, *„conştiinţă socială“*, *„conştiinţă de noi“ (Wirbewusstsein)* etc.

Ward şi Giddings, care, cum am mai spus, fac parte dintre întemeietorii sociologiei nord-americane, au avut mult timp o autoritate şi o influenţă foarte mari în S.U.A. Mulţi dintre sociologii ulteriori sînt elevi şi adepţi de-ai lor. De aceea sociologia nord-americană păstrează pînă azi un caracter pronunţat de psihologism, pînă a privi întreaga sociologie ca o psihosociologie.

Sociologia intereselor este reprezentată mai ales de *G. Ratzenhofer* şi *Albion Small*. Interesele sînt considerate ca „materia“ din care este făcut omul, încît o clasificare şi o teorie a lor asigură şi cunoaşterea sociologică. Deoarece viaţa socială nu este decît o sumă imensă de interese, societatea nu este considerată decît ca o grupare de indivizi mînaţi de diferitele lor interese, unele comune, altele contrare sau indiferente faţă de celelalte. A cunoaşte societatea sau diferitele fenomene sociale înseamnă în primul rînd a descoperi interesele care le stau la bază.

Un loc de frunte printre psihologişti ocupă sociologul francez, de mare prestigiu şi popularitate internaţională, *Gabriel Tarde* (1843—1904). El reprezintă una dintre formele cele mai pure şi mai consecvente ale

Scanned with OKEN Scanner

psihologismului. Societatea este definită ca o colecție de indivizi care se imită între ei sau care, fără să se imite în prezent, se aseamănă, fiind copiile vechi ale aceluiași model. Societatea propriu-zisă constă deci numai din similitudinile produse de imitație. Modelul original este însă totdeauna un individ. Tot ce este creator, inventiv, novator, e de natură individuală, pentru că numai indivizii au asemenea capacități. Singurul factor social este *imitația,* care generează o acțiune interindividuală sau interpersonală continuă. Sociologia după Tarde este de fapt o *interpsihologie,* deci o variantă dintre cele mai reducționiste a psihosociologiei. Faima acestui autor nu au făcut-o atît teoriile sale fundamentale, în general foarte simpliste, cît analizele de foarte mare finețe a unor fenomene psihosociale, între care se găsește și o tipologie mult discutată a imitației și contraimitației, o psihologie a conversației și a intercomunicațiilor, o psihologie a publicului etc.

Se clasifică, de regulă, la psihologism și *psihologia mulțimilor,* a *maselor* și în genere a *comportamentelor colective,* în măsura în care se încearcă să se explice cu ajutorul lor diferite fenomene sociale sau eventual societatea în totalitatea ei. Se citează în acest sens mai ales italianul *Scipio Sighele* (1868—1913) și francezul *Gustave Le Bon* (1841—1931). Unele din încercările acestea au un caracter integralist, dar cele mai multe nu depășesc individualismul. Cei doi autori citați susțin, cu unele deosebiri nesemnificative, existența unei legi a stării psihologice de mulțime, care ar consta în acumularea emoțiilor și coborîrea nivelului intelectual al participanților. După Le Bon, mulțimea sau starea de mulțime reduce diferențele individuale la instinctele primare și comune, la stadiile psihologice ancestrale. În mulțime, omul nu primește nimic, dimpotrivă i se ia, încît nu numai că societatea nu poate lua naștere, dar și individul este redus la animalitate. Ulterior s-au făcut însă și încercări serioase de a introduce criterii științifice mai ales în studiul maselor, chiar de a elabora o sociologie (nu numai o psihologie) a maselor (pașnice și revoluționare). De amintit mai ales Th. Geiger, Vleugels, Colm, H. Cantril etc. Sub numele de *„comportamente colective"* se studiază azi nu numai mulțimile și masele, dar și fenomenele de panică, de contagiune socială, opinia publică, mișcările sociale etc. Studiul lor nu este totdeauna psihologic, încît numără reprezentanți de seamă și din alte curente sociologice. Totuși nota predominantă rămîne cea psihosociologică, de exemplu la specialiști de talia lui Jean Stoetzel, Ralph Turner, Lewis M. Killian etc.

O formă mai atenuată de psihologism se găsește în sociologia bergsonistă, foarte la modă la un moment dat. Mai ales doi sociologi francezi, *Essertier* și *Lasbax,* la care s-a alăturat în cele din urmă *Bergson* însuși, au încercat o renovare a sociologiei în lumina psihologiei bergsoniene. Essertier admite, în afară de elanul vital promovat de Bergson, un elan mental, care îl duce pe om treptat de la tehnică la formele superioare de explicație și, în sfîrșit, la știința pozitivă. Punîndu-și problema genetică a științei, Essertier nu vede decît trei izvoare posibile: în tehnică, în magie și în gîndirea capabilă să facă distincție între adevăr și certitudine, gîndire care nu poate fi decît *personală.* După ce cumpănește fiecare posibilitate în parte, el se decide pentru ultima soluție. „Știința pozitivă, gîndirea adevărată, nu poate fi decît încoronarea vieții personale. Știința pozitivă a fost actul pur al omului liber". Colectivitățile sînt capabile de certitudini, nu de adevăruri. Omului social, superficial prin însăși originea și esența sa, Essertier îi opune, ca și Bergson, eul individual, profund. Lasbax aplică, la rîndul său, filosofia bergsoniană la o seamă de

Scanned with OKEN Scanner

probleme sociologice. El adoptă în special conceptul de *evoluţie creatoare.* Prin aceasta, printr-un elan vital manifestat în societate, explică, de exemplu, diferenţierea societăţilor umane de cele animale, pentru că, dacă analogii între acestea două există, după Lasbax, viaţa spirituală a societăţilor este absolut inexplicabilă prin legi organice, ea fiind de fapt o lume cu totul originală. Libertatea individuală şi iniţiativa insului în tot ceea ce este creator, deci creativitatea lui constituţională, ocupă în această doctrină un loc foarte însemnat. Bergson însuşi s-a mai ocupat de probleme sociale, dar n-a încercat o teorie sociologică decît în *Les deux sources de la morale et de la religion,* apărută în 1932. Abia în lucrarea aceasta merge pînă la capăt, pentru a trage concluziile sociologice ale sistemului său filosofic. După Bergson, există două tipuri de societăţi: închise şi deschise. Prima este o societate restrînsă, solidară numai în interior, cu un caracter de apărare sau luptă faţă de cele din afară; a doua înfăţişează, dimpotrivă, umanitatea întreagă şi este mai mult o formă suprasocială. În aceasta din urmă libertatea şi originalitatea indivizilor triumfă în mod desăvîrşit. Cu diferenţe de inspiraţie, şi de apreciere, Bergson ajunge deci, pe alte căi şi în alte formulări, în esenţă la aceleaşi concluzii ca şi F. Tönnies în teoria comunităţii şi societăţii. De altfel distincţia aceasta se va ivi mereu în mintea sociologilor îndată ce compară formele vechi, tradiţionale de viaţă socială, reprezentate de comunităţile tribale şi cele săteşti, cu formele noi, în plină dezvoltare, apărute în urma revoluţiei tehnico-industriale şi a procesului masiv de urbanizare şi culturalizare care i-a urmat.

Psihologismul contemporan, la fel cu cel tradiţional, este foarte extins şi variat. Behaviorismul american, de exemplu, reduce societatea la un simplu stimul, cel social, de fapt la prezenţa altor indivizi, iar în formele mai elaborate, la mediu (mediul social), accentul fiind păstrat constant pe individ şi pe relaţiile psihologice (interindividuale sau interpersonale) ale acestuia. Chiar şi în teoriile mai complexe, cazul lui *G. C. Homans,* care se ocupă de grupurile mici şi de comportamentele sociale elementare, se afirmă că „principiul explicativ ultim în antropologie şi sociologie... este de natură psihologică".

În general, reprezentanţii microsociologiei, ai sociologiei concrete şi aplicate, ca şi ai psihosociologiei sau sociopsihologiei, manifestă tendinţa de a înlătura sociologia ca ştiinţă a societăţii, în favoarea unei sociologii concepută ca ştiinţă a „mediului dispersat" *(scattered milieu).*

Aparţine psihologismului şi sociologia elaborată de *J. L. Moreno,* cu numeroşi adepţi în toată lumea, după care întreaga viaţă socială se reduce, în ultimă analiză, la relaţiile afective (de origine inconştientă, constituţională) de atracţie, repulsie şi indiferenţă dintre oameni.

Dar cu toate că psihologismul sociologic este o direcţie cu foarte multe subramuri şi poziţii personale, acestea acceptă unanim ideea de bază, formulată de *S. Asch:* „Fenomenul psihologic decisiv pentru societate este capacitatea individului de a înţelege şi răspunde la experienţele şi acţiunile celorlalţi indivizi. Faptul acesta, care permite indivizilor să fie legaţi între ei, devine fundamentul oricărui proces social şi al celor mai importante modificări ale persoanei umane".

Cu toată răspîndirea lui, psihologismul, lăsat la propriile sale mijloace, nu poate explica decît parţial viaţa socială, aspectele subiective, psihice ale acesteia, şi deci nu poate constitui o sociologie plenară. Nici chiar dacă am adopta diviziunea lui *H. L. Stoltenberg,* în *sociopsihologie* şi *psihosociologie,* prima avînd să determine, ca psihologie sociologică, in-

Scanned with OKEN Scanner

fluențele grupului asupra psihicului individual, a doua, invers, avînd de urmărit, ca sociologie psihologică, determinările grupului de către factorii psihici, nu s-ar ajunge la o sociologie completă, deși cele două probleme sînt reale. Societatea nu are raporturi numai cu funcțiile psihice, deci nu este explicabilă numai pe calea aceasta. Argumentul principal este însă faptul că viața psihică însăși suferă modificări profunde din partea societății, după cum dovedesc chiar psihologii sociali. Fenomenele sociale apar de regulă desprinse de indivizii care le-au produs, în înțelesul că sînt cristalizate sau încorporate în instituții, organizații, tradiții, practici, norme, reguli, tehnici etc. supraindividuale sau extraindividuale și sînt dotate cu un *autodinamism specific*. Ele sînt, după o expresie fericită a lui Hegel, dar în sensul științific, nu metafizic, a lui H. Freyer sau Nicolai Hartmann, *spirit obiectiv*. Fenomenele sociale nu pot interesa psihologia decît ca expresie a creatorilor (expresie individuală = psihologie individuală, expresie colectivă = psihologie socială), sau ca mediu social care determină anumite aspecte ale vieții psihice, dar realitatea propriu-zisă a societății, deși are numeroase rădăcini în viața psihică a oamenilor, scapă acestei științe, fiind structurată și evoluînd după o logică și după o legitate proprii, ireductibile la legile psihice. Sociologia nu poate fi redusă nici ea la psihologie, oricît de necesară și fructuoasă ar fi colaborarea între cele două științe antropologice. O sociologie care ignoră datele psihologiei este tot atît de incompletă ca și o psihologie care ignoră datele sociologiei. Cele două științe se presupun și se sprijină reciproc, totuși nu se confundă una cu cealaltă.

Un lucru este sigur, spre deosebire de mecanicism și contractualism, psihologismul nu este un curent steril în sociologie, lui i se datoresc foarte multe cercetări excelente despre geneza fenomenelor sociale primare, în general despre aspectele psihice, subiective, ale vieții sociale, pentru că, fără îndoială, fenomenul social este inexplicabil fără o raportare la viața psihică. O societate formată din indivizi înzestrați cu altă viață psihică decît a oamenilor va fi cu totul diferită de cea pe care o cunoaște și o cercetează sociologia, în sensul ei actual.

Psihologismul a lămurit de asemenea numeroase aspecte ale raporturilor dintre individ și societate, care constituie una dintre problemele de graniță (dar și de unire) ale celor două științe. Cu condiția de a se elimina exagerările, simplificările și generalizările pripite, vom găsi în acest curent multe constatări juste și multe analize profunde pentru un cîmp mai restrîns de fapte sau pentru multele și interesantele aspecte psihice ale vieții sociale, ale oricărui fenomen social. Deci psihologismul nu poate fi contestat decît în măsura în care tinde să cuprindă întregul domeniu al realităților sociale. Redus la proporții mai modeste și cu regula metodologică de a nu-l socoti niciodată ca singurul drum de lămurire, psihologismul poate fi însușit cu folos netăgăduit și trebuie continuat și întregit adeseori în chip absolut necesar. Psihologia este una dintre științele cele mai utile pentru sociologie, cu toate că nu poate fi considerată ca o știință fondatoare. Sociologia nu se poate întemeia decît pe ea însăși, prin considerarea realității sociale ca un fenomen *autonom*, ireductibil la alte realități. Altfel se ajunge la subiectivism, adică la idealism, la soluții fatal neștiințifice. Bineînțeles nu este vorba de a decide *apriori:* dacă nu există o realitate socială autonomă, ireductibilă la alte realități (cum sînt cele mecanice, organice, psihice etc.), trebuie să se renunțe la sociologia însăși. Ea nu este justificată ca știință decît în funcție de un

Scanned with OKEN Scanner

„obiect" care să aparţină, cel puţin parţial, exclusiv cîmpului ei de investigaţie.

Relaţionismul. Fac parte din acest curent toate sistemele sociologice care concep viaţa socială ca o sumă de relaţii *obiective* (nepsihologice) între indivizi. După această concepţie, relaţiile sociale, în înţeles de relaţii interindividuale sau interpersonale, cu toate că n-au o existenţă desine-stătătoare, căci aceasta nu se poate recunoaşte decît termenilor intraţi în relaţie, adică indivizilor, au totuşi o perfectă *obiectivitate,* fiind exterioare şi transmisibile, încît pot constitui obiectul unei discipline independente: sociologia. O imagine a unui relaţionist de seamă pare a înlesni o înţelegere mai precisă a acestei poziţii. Un pod peste un rîu este o legătură sau o relaţie între maluri, el nu are o existenţă independentă faţă de ele, totuşi este posibil un studiu aparte al podului, pentru că are o natură specifică, ireductibilă la malurile (deci la termenii) pe care îi uneşte. În aceasta constă dealtfel deosebirea esenţială între *relaţionism* şi *psihologism.*

Relaţionismul este reprezentat sub diferite forme de Rudolf Stammler, Georg Simmel, Max Weber, Leopold von Wiese, C. H. Cooley, G. H. Mead, W. I. Thomas etc., iar în prezent de unii dintre cei mai importanţi cercetători din domeniul sociologiei. De fapt toţi sociologii care nu acceptă reducerea societăţii la realităţi de altă natură (psihice, biotice, mecanice), dar nu recunosc nici valabilitatea integralismului (organicismului, sociologismului, universalismului), cultivă această cale de mijloc, punînd accentul pe natura nu numai obiectivă, dar şi ireductibilă a anumitor relaţii (cele sociale) la oamenii între care se produc.

Stammler şi Simmel ocupă un loc cu totul special în această direcţie, încît ar putea fi încadraţi tot atît de bine într-o rubrică aparte, sub denumirea de *formalism,* totuşi, în esenţă, rămîn *relaţionişti.*

Stammler este un filosof juridic neokantian, mai puţin un sociolog; pentru el problemele se pun gnoseologic, ca probleme de cunoaştere, nu realist, ca fapte în sine. El nu se întreabă ce este societatea, ci cum este posibilă ea ca experienţă. Stammler socoteşte că experienţa socială se constituie prin două elemente fundamentale: economia ca materie şi dreptul ca formă. Dreptul sau forma societăţii omeneşti este categoria reglementării exterioare, ca o condiţie logică, raţională, prin care experienţa cooperării sociale, a coexistenţei oamenilor, devine posibilă. Forma ţine deci de raţiunea noastră sau de conştiinţă în genere. În ce constă însă materia vieţii sociale? Stammler susţine că reglementarea exterioară, condiţia fundamentală a vieţii sociale ca obiect de cunoaştere, nu se aplică la natură, ci numai la convieţuirea şi cooperarea oamenilor şi are ca funcţie coordonarea şi organizarea acestora. Toate acţiunile omeneşti tind însă spre satisfacerea nevoilor proprii, încît materia sau „stofa" vieţii sociale este conlucrarea oamenilor îndreptată spre satisfacerea trebuinţelor. Ordinea juridică reglementează deci cooperarea oamenilor. Societatea ne apare ca un raport reglementat exterior, dar, în ultimă analiză, este un raport între indivizi în vederea satisfacerii trebuinţelor personale. Prin aceasta Stammler se încadrează foarte bine în relaţionismul sociologic. Doctrina aceasta este însă amintită din ce în ce mai puţin de istoria teoriilor sociologice.

Georg Simmel (1858—1918) reprezintă un alt fel de formalism, mult mai interesant şi mai rodnic, deşi, pînă în cele din urmă, ajunge la un corp de abstracţii din ce în ce mai puţin utile. După Simmel, conceptul de societate are două înţelesuri deopotrivă de importante pentru ştiinţă.

Scanned with OKEN Scanner

Societatea este, pe de o parte, complexul indivizilor socializați, materialul uman orînduit și format social, care constituie realitatea istorică, pe de altă parte, ea este forma acestor relații interumane, datorită căreia indivizii devin propriu-zis societate. Se numește sferă, în chip asemănător, atît materia astfel modelată (de ex. un glob de sticlă), cît și forma geometrică pură, datorită căreia s-a putut realiza dintr-un material amorf o anumită figură geometrică. Cu alte cuvinte, societatea înseamnă o dată suma relațiilor dintre indivizi, apoi *formele* pe care aceste relații le pot lua. După Simmel, între materie și formă nu există o legătură necesară; dovadă ar fi faptul că apar forme aplicate acelorași materiale (cuburi, sfere, cilindrii etc. de lemn) și materiale diferite care au aceeași formă (conuri din metal, sticlă, lemn, argilă). Astfel, pe plan social, concurența, ordonarea, supraordonarea, subordonarea, diviziunea muncii, ierarhizarea etc. sînt *forme sociale* pe care le găsim aplicate în domenii sociale foarte diferite (ierarhie militară, eclesiastică, statală, diviziunea muncii în familie, instituții, întreprinderi, concurență în comerț, publicistică, arte etc.). Simmel încearcă pe temeiul acestor distincții — perfect valabile în geometrie — să constituie sociologia ca o *știință a formelor sociale,* deci ca o știință socială specială sau particulară, rămînînd ca relațiile propriu-zise să fie studiate de celelalte științe sociale. Sociologia este, după el, un gen de *geometrie socială,* ceea ce face din ea o știință strict formală, descriptivă, rațională și anistorică. Societatea însăși este considerată ca un complex de relații interindividuale, care depășește preocupările sociologiei. De notat însă că Simmel și-a depășit adeseori programul pentru a realiza lucrări sociologice mult mai multilaterale și tocmai prin aceasta mai valoroase. Multe din contribuțiile sale s-au integrat parțial în rezultatele unanim acceptate ale sociologiei.

Reprezentantul cel mai intransigent al relaționismului a fost multă vreme *Leopold von Wiese* (1876—1968). Socialul sau interumanul constă, după el, dintr-o rețea de relații interindividuale. Din interuman *(Zwischenmenschliche)* apare tot ce se numește în sens larg cultură. În trăire, socialul se găsește strîns legat de corpul și psihicul uman. Fără natura psihofizică a omului, socialul ca producător de cultură ar fi de neînțeles. De aceea sociologia ca știință a socialului stă în strînse raporturi de vecinătate și colaborare cu biologia și psihologia. Relațiile sociale sînt de natură concretă, interindividuală. Nu relația, ca o categorie generală a gîndirii, este categoria primă a sociologiei relaționiste, ci relația trăită de la om la om. Ne găsim deci pe un teren științific deosebit atît de cel cultivat de Stammler, cît și de cel conceput de Simmel. L. von Wiese este în fond un empirist și un inductivist, ceea ce este o caracteristică importantă în favoarea sa. El nu a dorit să elaboreze o filosofie socială cu aplicații științifice, ci o știință socială în sensul ei cel mai strict cu putință.

Corespondențele relaționismului pur cu psihologia behavioristă n-au rămas neobservate. L. von Wiese a încercat să se apere de psihologism, dar n-a reușit decît în parte. Sociologia se deosebește, după el, de psihologie prin faptul că obiectul ei este *acțiunea omenească,* deci o manifestare exterioară, obiectivată, cîtă vreme obiectul psihologiei îl constituie fenomenele de conștiință, viața psihică interioară a oamenilor. Socialul cuprinde toate exteriorizările sau manifestările externe ale vieții interumane. L. von Wiese nici nu întrebuințează termenul de *societate,* ci numai pe cel de *social,* pentru că, după el, nu există în această materie un substantiv, ci numai un adjectiv, nu există decît indivizii și raporturile

Scanned with OKEN Scanner

dintre ei. Societatea ca atare este o simplă ficțiune. Individualismul apare deci foarte precis și este declarat expres.

Tot relaționist, dar de un gen mai complex, este *Max Weber* (1864—1920), considerat pînă azi ca unul dintre cei mai de seamă sociologi ai lumii. După acesta, sociologia este *știința acțiunilor sociale.* Acțiunea este o comportare umană internă sau externă, pozitivă sau negativă, de care se leagă un anumit *înțeles.* Se numește socială acea acțiune al cărei înțeles se raportează subiectiv la atitudinea altora și este orientată într-acolo. Recunoștința, provocarea, dominația etc., de exemplu, sînt atitudini îndreptate spre alte persoane (față de care se manifestă recunoștința, se face provocarea, se intenționează sau se exercită dominația). Socialul este tot o relație între indivizi, dar o relație înzestrată cu un înțeles. Astfel Max Weber ajunge să întemeieze o *sociologie comprehensivă (verstehende Soziologie),* care a avut o înrîurire foarte mare (după una mai veche, a lui Dilthey, oarecum similară) asupra gîndirii sociologice ulterioare. Max Weber a adus o contribuție însemnată și în materie de metodologie prin teoria *„tipurilor ideale“,* dar ceea ce i-a făcut faima mondială sînt teoriile sale despre originile și structura capitalismului, despre organizațiile sociale, stat, birocrație etc. Tot el a lansat dezideratul unei sociologii străine de orice judecată de valoare *(Wertfrei),* pentru care în zilele noastre este din ce în ce mai criticat nu numai de pe poziții materialiste, dar și de pe unele poziții idealiste. În orice caz weberianismul este încă o doctrină sociologică de mare influență nu numai în R.F.G., dar și în Franța, Anglia și mai ales în S.U.A., deci trebuie să i se dea o atenție deosebită de către toți cei care vor să înțeleagă exact o bună parte din sociologia contemporană.

În S.U.A., în afară de weberianismul de împrumut, s-au dezvoltat două forme de relaționism, care se bucură azi de o răspîndire foarte mare și în alte țări: *acționismul* (structural-funcțional), legat mai ales de numele lui Talcott Parsons și al numeroșilor săi colaboratori și adepți, și *interacționismul simbolic,* reprezentat de un șir strălucit de filosofi și sociologi, în frunte cu C. H. Cooley, G. H. Mead, W. J. Thomas, Florian Znaniecki, Ernst Cassirer (refugiat politic din Germania hitleristă), cu mulți partizani actuali în plină activitate.

Cel mai important eveniment în dezvoltarea sociologiei nord-americane, și poate al întregii sociologii occidentale contemporane, este încercarea unui grup de sociologi, psihologi și antropologi culturali de a reexamina împreună, deci interdisciplinar, „principiile și categoriile teoriei științelor sociale“, pentru a fixa o platformă minimală de consens și colaborare, deci de *codificare* a numeroaselor poziții care s-au dezvoltat și se desfășoară independent unele de altele, și chiar divergent, de la o totală ignorare reciprocă, pînă la o mulțime de contradicții cu caracter, cel puțin în aparență, ireductibil. Eforturile acestea s-au soldat cu o carte celebră: *Toward a General Theory of Action,* apărută în 1951 sub redacția *(editors)* lui *Talcott Parsons* și *Edward A. Shils,* în colaborare cu Edward C. Tolman, Gordon W. Allport, Clyde Kluckhohn, Henry A. Murray, Robert R. Sears, Richard C. Sheldon și Samuel A. Stouffer, deci incontestabil o echipă de foarte mare prestigiu științific.

Ambiția *grupului Parsons* este să elaboreze o teorie generală în științele sociale pentru: 1. a unifica sau codifica toate cunoștințele concrete existente; 2. a asigura o călăuză unitară și fermă în cercetare; 3. a înlesni un control al prejudecăților și devierilor ivite din cauza specializării și autonomizării excesive a diferitelor științe sociale. Încercînd o conver-

genţă planificată a studiilor antropologice privitoare la cultură, a teoriei învăţării, a teoriei psihanalitice a personalităţii, a teoriei economice şi a studiului structurii sociale moderne, grupul ajunge la concluzia că toate se referă la *acţiune* şi deci codificarea lor este perfect posibilă printr-o *teorie generală a acţiunii.* Ca punct de plecare s-a luat: „acţiunea unui actor individual (în sens de agent sau întreprinzător al acţiunii — *n.n.*) sau a unei colectivităţi de actori", mai exact, organizarea orientării actorului faţă de situaţia în care îşi urmăreşte scopurile sau interesele, fie sociale, fie nesociale. O pluralitate organizată de astfel de orientări ale acţiunii constituie un *sistem al acţiunii,* care constă, la rîndul lui, din trei sisteme sau subsisteme relativ independente: 1. *personalitatea* („sistemul organizat al orientării şi motivaţiei acţiunii desfăşurată de un actor individual"); 2. *interacţiunea* (în cazul pluralităţii actorilor) sau *„sistemul social"* (definit ca interacţiune „diferenţiată şi integrată", derivată din relaţiile interindividuale — *relationship of individuals);* 3. cultura sau *sistemul cultural* (ca un corp de opere şi forme simbolice preponderent tradiţionale), care constituie obiectul şi elementul orientării acţiunii, fără a fi ea însăşi un „sistem al acţiunii". Un sistem acţional, compus deci din personalităţi şi sisteme sociale, are aspecte psihologice, sociale şi culturale.

În problema pe care o urmărim aici, a raporturilor dintre individ şi societate, grupul Parsons are o poziţie complexă şi nuanţată, cu unele treceri spre integralism, datorită în special ideii de *sistem* şi de *structură,* dar personalitatea ca atare („actorul individual") nu face parte integrantă din sistemul social, dimpotrivă, este considerată ca un sistem autonom. Cele două sisteme sînt „foarte intim corelate, dar nu sînt nici identice, nici explicabile unul prin altul". Pe de altă parte, sistemul social însuşi este considerat ca „un sistem al interacţiunii unei pluralităţi de persoane: el este compus dintr-o reţea de relaţii ale actorilor individuali şi numai din aceste relaţii" — definite la rîndul lor drept „constelaţii ale acţiunilor celor care participă la relaţie, orientaţi unul spre altul". (Aici influenţa lui Max Weber este evidentă şi dealtfel recunoscută direct.) Noutatea acestui curent sociologic, alături de alte curente, tot nord-americane, este teza că unitatea cea mai semnificativă a structurilor sociale nu este *persoana,* ci *rolul,* care „defineşte (deseori instituţional) participarea ei la un proces interactiv", printr-un „set de expectaţiuni (aşteptări) complimentare" privitoare la acţiunile sale proprii şi ale celorlalte persoane cu care se găseşte în interacţiune. Prin teoria rolului, psihologismul este, fără îndoială, depăşit, dar relaţionismul nu, iar prin unele aspecte ale teoriei sistemului se revine la mecanicism. Un comentator german, H. Hartmann, constată cu bună dreptate că Parsons distinge mai multe sisteme, între care personalitatea, sistemul social şi sistemul cultural, dar legătura între ele nu se face în cadrul *societăţii,* ci prin mijlocirea unui sistem superior, adică supraordonat, *sistemul acţiunii,* care, în ultimă analiză, este un *concept extrasociologic.* În ceea ce înseamnă într-adevăr teorie sociologică sau (în termeni tradiţionali) sociologie generală, acţionismul este o variantă a relaţionismului.

Interacţionismul simbolic este preocupat mai ales de procesele de socializare şi de conduitele indivizilor în grup. *C. H. Cooley* (1867—1929), unul din pionierii sociologiei în S.U.A., a analizat, printre cei dintîi din lume, cu multă fineţe şi profunzime, rolul interacţiunii în formarea eului, ajungînd la concluzia că acesta este rezultatul a ceea ce o persoană vede la altele, transpunîndu-se în situaţia lor, atribuindu-şi ceea ce con-

Scanned with OKEN Scanner

stată la ele, privindu-se în alte persoane, semene ale lui, ca într-o oglindă *(looking-glass self),* prin procese complexe de trăire, participare și interpretare. Omul își formează personalitatea numai în contact cu ceilalți oameni, prin relații inteligente, de confruntare, reflectare și interpretare reciprocă, de unde importanța deosebită acordată, prima oară tot de Cooley, *grupurilor primare* în care oamenii stau față în față *(face to face),* se cunosc și se cumpănesc reciproc, se simt legați unul de altul, deci în raporturi directe, nemijlocite, — comparativ cu *grupurile secundare* sau *derivate,* în care oamenii nu se mai văd neapărat și sînt legați prin mijloace indirecte (pe cale legislativă, ordonanțe, regulamente, corespondență, măsuri administrative etc.). *G. H. Mead* (1863—1932), alt sociolog și psihosociolog nord-american de influență durabilă, cu numeroși adepți pînă azi, a urmărit poziția socială, interactivă, tot a persoanei umane, ceea ce constituie, după el, un alt mod de oglindire în alții și de structurare în alții, prin atitudinea, gesturile, acțiunile lor, dar mai ales prin manifestările lor verbale, deci prin limbaj ca un sistem simbolic, mijloc foarte eficient de exprimare și comunicare a părerilor și aprecierilor, ca și de interpretare a acestora. Spre deosebire de T. Parsons, preocupat în primul rînd de structura acțiunii umane și numai în cadrul acesteia și de acțiunile sociale ale unui „actor" în raporturile cu anumite scopuri pe care le urmărește, G. H. Mead s-a orientat exclusiv spre relațiile dintre „actori", deci nu spre *acțiunea* ca atare, ci de la început spre *interacțiunea* ivită în cadrul activităților colective, mai ales spre înrîurirea reciprocă a indivizilor prin simboluri, semnificații și interpretări, de unde și numele de *interacționism simbolic (symbolic interactionism).* Curentul acesta se găsește în prezent în plină desfășurare și este departe de a-și fi dat toate roadele la care avem dreptul să ne așteptăm. De numele lui G. H. Mead se leagă și contribuții substanțiale, tot de pionierat, la *teoria rolurilor și statutelor sociale,* considerate cu drept cuvînt de el tot ca interacționism simbolic. Concluzia lui — comună dealtfel cu a lui C. H. Cooley, W. J. Thomas, F. Znaniecki etc. — că individul uman ajunge la structurarea eului, la autopercepție și autocomprehensiune prin experiența socială mijlocită de simbolism, prin interpretarea și aprecierea actelor sale de către ceilalți oameni, este azi acceptată de foarte mulți reprezentanți ai științelor sociale și psihologice și dezvoltată sub diferite forme, mai ales prin metode experimentale, mai departe. Este tot un cîmp de investigație psihosociologică în plină dezvoltare, cu rezultate din ce în ce mai promițătoare.

Într-o variantă mai mult filosofică decît științifică, o ramură relativ independentă a interacționalismului simbolic, pornind de la adevărul incontestabil că oamenii nu ar putea realiza o *societate* dacă nu ar recurge la un sistem simbolic de intercomunicație, în frunte cu limbajul, ajunge să reducă întreaga viață socială la formele ei simbolice, în detrimentul realității simbolizate și simbolizante. După *Ernst Cassirer,* de exemplu, științele nomologice sau nomotetice elaborează, într-un sistem formal de semne, propoziții și teze despre realitate, pe cînd științele culturii *(Kulturwissenschaften),* dintre care fac parte toate științele specific umane, se ocupă cu relațiile dintre formele simbolice. Acestea, după el, nu mai oferă informații asupra realității, ci studiază informațiile existente, fac analiza logică a formelor de reprezentare și expresie, sînt de fapt o *metateorie.* De aici pînă la unele concepții moderne, care tind să reducă sociologia la un fel de lingvistică socială sau semantică socială, pe ideea că granițele limbii fixează granițele lumii, inclusiv ale societății, și că

Scanned with OKEN Scanner

n-ar exista altă cale mai precisă de a le studia decît prin analiza limbii, nu este decît un pas. După P. Winch, de exemplu, oamenii acționează după cum vorbesc, iar relațiile dintre ei se fac numai prin idei, care sînt exprimate la rîndul lor în limbă, deci sociologia — știință a realității sociale — nu poate fi decît o analiză specială a limbii. Se ajunge astfel la exagerări care contrazic orice teorie acceptabilă a cunoașterii și științei. Rămîne însă faptul că oamenii nu pot comunica între ei decît printr-un *sistem de semne* (gesturi, mimică, grai etc.), care dă relațiilor sociale o trăsătură simbolică evidentă, pe care sociologia nu o poate ignora. Teoria limbii ca mijloc al relațiilor sociale, ca relație socială ea însăși, face parte obligatoriu din orice sociologie științifică.

Lăsînd la o parte unele exagerări, ca cele ale lui Winch, trebuie să recunoaștem că relațiile sociale puse în lumină de relaționism (inclusiv de acționiști și interacționiștii simbolici) nu sînt creații mentale, ci se găsesc în realitate, cu funcții și înțelesuri sociale foarte bogate, încît chiar și numai inventarierea și descrierea lor sînt absolut necesare și cît se poate de valoroase. Obiecția principală care se poate aduce relaționismului, la care reprezentanții lui n-au dat pînă acum un răspuns satisfăcător, este faptul că societatea, deși constă dintr-o mulțime de *relații sociale,* dintre care unele au un caracter *simbolic,* totuși nu se reduce la ele, ea este o realitate care depășește cîmpul de existență și manifestare al acestora. Cele mai multe relații sociale, ca și simbolurile sociale, inclusiv limba, au această trăsătură pentru că *există în prealabil o societate și o cultură a acesteia,* nu pentru că s-ar desfășura spontan între indivizi. Cu alte cuvinte, de cele mai multe ori societatea este cea care dă naștere relațiilor sociale, le reglementează și ne ajută să le înțelegem, să le definim și să le explicăm, nu invers. Există evident și unele excepții, dar numărul și însemnătatea lor sînt de ordin secundar, afară poate de stadiile genetice, despre care însă sîntem foarte puțin documentați. Este cu totul alta problema dacă se iau ca bază de plecare relațiile de producție, cum procedează marxismul. Acestea constituie chiar baza economică sau structura economică a societății și n-au un caracter psihologic sau interindividual, ci unul intergrupal (interclasial), de fapt societal, cu un grad foarte mare de obiectivitate și exterioritate, derivat mai ales din treapta de dezvoltare a mijloacelor de producție, deci a unor realități materiale perceptibile prin simțuri și măsurabile cu precizie. Ce anume este societatea și în ce raporturi stă cu indivizii componenți, relaționismul nu reușește să stabilească. Sociologia trebuie să studieze neapărat relațiile sociale, ca și simbolurile și înțelesurile fenomenelor sociale, analiza acestora privind de fapt toate capitolele ei, dar nu se poate mărgini, fără să deformeze (prin scădere) realitatea socială, exclusiv la cercetarea lor. Chiar dacă se iau ca bază de studiu relațiile sociale (în sens relaționist), pentru a se urmări cristalizarea lor în instituții sociale — drum care este adeseori valabil, dar numai pentru unele fenomene sociale, nu pentru societatea ca atare — relaționismul pur încă este considerabil depășit.

De reținut și o dezvoltare posibilă a formalismului sociologic: dacă formele sociale au un caracter relativ independent față de conținutul eventual pe care îl pot primi, înseamnă că ele constituie un fenomen social care trebuie studiat și în această perspectivă. Se ajunge astfel în chip firesc la ideea de *organizare* sau de *organizație,* fără de care, într-adevăr, este foarte greu de conceput o societate, oricît ar fi ea de elementară. Cum vom vedea, pe o idee de acest gen s-a constituit în zilele

Scanned with OKEN Scanner

noastre o *psihosociologie organizațională* care s-a dovedit foarte utilă nu numai teoretic, dar și pe terenul practicii sociale.

Relaționismul ca atare rămîne însă un curent individualist care nu poate scăpa nici de reducționism, nici de o doză însemnată de subiectivism. El nu poate explica satisfăcător nici instituțiile sociale, nici organizațiile sociale și cu atît mai puțin procesele sociale, a căror existență și desfășurare supraindividuală, adică de esență nepsihologică, sînt evidente pentru orice observator obiectiv. Nevoia altor formule apare deci cu necesitate.

3.3. Ca reacție legitimă față de individualism au apărut o seamă de teorii sau doctrine antiindividualiste, care în loc să pună accentul pe indivizi se axează pe societate, considerată ca o realitate care deși îi cuprinde în chip necesar, totuși îi depășește prin anumite structuri și funcțiuni proprii. Este ceea ce numim *sociologie integralistă.*

Așadar sociologia integralistă concepe viața socială ca *un plus* față de *suma aritmetică a indivizilor componenți,* care deci nu se poate reduce la aceștia și nici nu se poate explica numai prin ei. După integraliști, societatea este o existență ca oricare alta, o realitate de-sine-stătătoare, nu o ficțiune, după ideea filosofică mai generală, susținută, cum am văzut, încă de Platon și Aristotel, că *„întregul este mai mult decît suma părților sale“,* el deține chiar *primatul logic* față de ele. Individul uman este considerat ca o abstracție, în afară de societate el ori nu mai este nimic, adică nu mai poate exista, ori este cu totul altceva, un animal ca oricare altul. Societatea este privită, sub diferite forme, ca fiind chiar anterioară indivizilor ca atare. Față de *sociologia socialului,* în sens de relații interindividuale sau interpersonale (subiective sau obiective), pe care o promovează individualismul, integralismul dezvoltă o *sociologie a societății,* ca realitate supraindividuală, ireductibilă la indivizi și chiar la relațiile sociale dintre ei.

Concepția integralistă despre societate a fost cultivată și ea de mai multe școli, curente, direcții, destul de diferite una de alta, pe lîngă numeroase variante strict individuale, încît chiar simpla înregistrare a celor mai influente sau mai însemnate dintre ele impune o grupare în mai multe categorii sau tipuri, sistemele personale reprezentînd de fapt variații pe un număr redus de poziții fundamentale.

Naturalismul. După cum mecanicismul încearcă o transpunere a legilor din lumea anorganică în domeniul vieții sociale, ajungînd la un ciudat atomism social, naturalismul încearcă transpunerea legilor stabilite în lumea organică, realizînd un integralism care depășește adeseori domeniul strict al sociologiei. Și unul și altul au prin urmare numai raporturi parțiale cu știința societății; cît sînt însă sociologie, adică teorie a realității sociale, mecanicismul este individualist, iar naturalismul este integralist.

Naturalismul a fost reprezentat inițial de două curente mai importante: cel *biologic* și cel *geografic,* fiecare cu foarte multe ramuri, unele complet lipsite de interes actual. Ulterior naturalismul s-a dezvoltat în direcții mai numeroase, care nu păstrează însă din învățătura originară decît modelele caracteristice.

Biologismul sociologic a fost foarte răspîndit în a doua jumătate a veacului trecut, apoi încetul cu încetul a dispărut, cedînd terenul altor curente, mai științifice, fără ca totuși unele elemente parțiale ale lui să poate fi eliminate cu desăvîrșire. Cuprinde mai multe ramuri. Cele mai

Scanned with OKEN Scanner

importante sînt: organicismul, raseologismul și darvinismul social. Concepția aceasta are filiații, cum am văzut, în tot cuprinsul culturii istorice, începînd cu antichitatea, dar ca direcție sociologică s-a ivit abia în veacul trecut, după avîntul excepțional al biologiei propriu-zise, mai ales prin aportul lui Ch. Darwin.

Organicismul este reprezentat de H. Spencer, P. Lilienfeld, A. Schäffle, R. Worms, J. Novicov etc. Ei consideră societatea ca un gen de *organism*, în sens biologic. Legile biologice se extind prin urmare, fără nici o modificare esențială, și asupra societății; biologia este privită ca o știință capabilă să fundeze sociologia, chiar să reducă sociologia la o simplă ramură a sa, sub numele de biosociologie sau chiar de biologie socială.

Întrebîndu-se „ce este societatea", *Herbert Spencer* (1820—1903), unul dintre cei mai mari filosofi și sociologi englezi, cu influență asupra tuturor țărilor civilizate, răspunde fără ezitare: *„ea este un organism"*. El constată și unele diferențe între organismul individual și cel social, dar păstrează în egală măsură analogii substanțiale între ele. Procedeul este pentru el cu atît mai firesc cu cît, fiind un filosof evoluționist mecanicist, încearcă să aplice aceleași principii întregului univers. După Spencer, aceleași legi de evoluție stăpînesc materia, viața, psihicul și societatea, toate dezvoltîndu-se de la incoerent, simplu și omogen la coerent, complex și eterogen, printr-o treptată diferențiere și organizare, pentru a atinge o stare maximă de echilibru, după care urmează disoluția. Din cauza aceasta Spencer poate fi clasificat și printre mecaniciști. Contribuțiile lui la dezvoltarea sociologiei sînt foarte numeroase, deși cele mai multe dintre ele au fost în răstimp părăsite. Așa, de exemplu, el a formulat o lege a evoluției sociale de la societatea militară la societatea industrială, infirmată nu peste mult timp de cele două războaie mondiale și de cursa actuală a înarmărilor, în care sînt implicate mai ales țările puternic industrializate. El a propus o nouă clasificare a științelor, diferită de a lui A. Comte, dar în care menține în continuare și *sociologia*. A publicat primul tratat extins de sociologie, *Principles of Sociology* (3 vol., 1876—1896) și prima încercare de mari proporții de a pune sociologia pe baze *inductive* și *comparative*, strict empirice, adică pe un număr cît mai mare de fapte (la el mai ales etnografice), cum se poate vedea în opera sa *Descriptive Sociology* (8 vol., 1873—1888). El a susținut cu fermitate *evoluționismul* și a contribuit într-o mare măsură la răspîndirea lui în sociologie.

Organicistul cel mai integral, și prin aceasta dintre cei mai naivi și superficiali, a fost *Paul von Lilienfeld* (1829—1903), sociolog rus și mare demnitar țarist. După el societatea omenească este, ca orice organism, o ființă reală. Ea nu este decît un grad evoluat al naturii, o încorporare de treaptă superioară a acelorași forțe care formează viața organică în general. Ca orice organism, societatea se naște, crește, evoluează, se diferențiază, se poate îmbolnăvi și moare. De unde și dictoanele sale organiciste, de factură net dogmatică: *„Nihil est in societate quod non prius fuerit in natura"* sau *„sociologicus nemo nisi biologicus"*. El s-a preocupat în consecință nu numai de formele sănătoase, ci și de cele bolnave ale vieții sociale, fiind printre cei dintîi care a scris o carte în această direcție: *La pathologie sociale* (Paris, 1896). Inițiativa a dat rezultate: există și azi sociologi care consideră ca fenomene de patologie socială criminalitatea, prostituția, vagabondajul etc. Pe de altă parte, Lilienfeld nu socotea organicismul numai ca o *doctrină*, ci și ca o *metodă*, pe care a apărat-o cu tărie față de numeroasele critici care i se aduceau, cum se poate

Scanned with OKEN Scanner

vedea în lucrarea: *Zur Verteidigung der organischen Methode in der Soziologie,* din 1898.

Alt sociolog rus, *Iacob Alexandrovici Novicov* (1848—1912), care și-a publicat aproape toate scrierile în limba franceză, susține, ca și Lilienfeld, că dacă societatea este formată din ființe vii, ea nu poate fi decît tot o ființă vie. El a scris: *La théorie organique des sociétés: Défense de l'organicisme* (1899), iar sub influența darvinismului: *Les luttes entre les sociétés humaines et leurs phases successives* (1893, ed. 2, 1901) și altele.

A. E. F. Schäffle (1831—1903) și *René Worms* (1867—1926) au aparținut și ei organicismului sociologic, dar treptat s-au îndepărtat de el și au adoptat poziții în general eclectice. Primul este considerat ca unul dintre pionierii sociologiei germane, iar cartea care i-a făcut faima: *Bau und Leben des sozialen Körpers,* în mai multe volume (1875—1878), cum arată și titlul ei, este riguros *organicistă.* O formă mult mai atenuată a concepției sale a apărut în 1906 în *Abriss der Soziologie.* Cel de al doilea a făcut parte dintre primii organiciști francezi, cu opera *Organisme et société* (1896), dar în cartea sa *La sociologie, sa nature, son contenu, ses recherches,* din 1921, își revizuiește fundamental concepția inițială. Meritele deosebite ale lui R. Worms sînt însă de ordin organizatoric. El este fondatorul Institutului internațional de sociologie și al periodicului acestuia, „Revue internationale de sociologie" (1893), ca și a cunoscutei colecții „Bibliothèque sociologique internationale".

Sub forma lui brută, de simplă analogie între organism și societate, caracteristică secolului trecut, organicismul nu a mai fost cultivat ulterior decît de pe pozițiile diletante ale unor biologi cu pretenții de a rezolva, prin mijloacele specifice specialității lor, problemele altor științe, care, în realitate au aspecte calitativ diferite, ireductibile deci la cele organice. Așa de exemplu B. W. Cannon, celebrul fiziolog nord-american, s-a considerat îndreptățit să adauge la excelenta sa carte *The Wisdom of the Body* (New York, 1932) un epilog despre „homeostaza socială", în care reia unele din analogiile clasice dintre organele și funcțiile biologice și cele sociale, cum ar fi cele dintre circulația sîngelui în corpul uman și a mărfurilor în „corpul social". În lumea sociologilor de profesie, în care au apărut în răstimp critici nimicitoare la adresa organicismului, asemenea tentative nu au mai apărut.

S-au ivit în schimb numeroase încercări, unele de mare răsunet, de a elabora forme mai subtile și mai avansate de organicism, cum este, de exemplu, *neoorganicismul* lui *Corrado Gini* (1884—1965), statisticianul, demograful și sociologul italian, șef de școală, cu renume mondial, doctrină denumită, sub aspectele ei demografice, și teoria ciclică a populației sau teoria natalității diferențiale, iar sub aspectele ei sociologice teoria metabolismului social. C. Gini este și unul dintre reprezentanții variantei demografice a naturalismului sociologic, aproape tot atît de dezvoltată și de importantă ca și celelalte, divizată la rîndul ei în numeroase școli și curente. (Vezi mai ales C. Gini: *I fattori demografici dell'evoluzione delle nazioni,* 1912.)

Prin metabolism social, C. Gini înțelege mișcarea verticală a indivizilor din societățile organizate pe clase sociale stratificate, mișcare de ascensiune a anumitor elemente din clasele de jos și de coborîre sau cădere a altor elemente din clasele de sus. Fenomenul acesta de prechimbare a straturilor sociale este cunoscut de mult și a fost chiar obiectul de cercetare al unor sociologi ca Ammon, Dumond, Lapouge etc., dar nu s-a bucurat de o teorie cu răsunet mondial decît prin teoria circulației

Scanned with OKEN Scanner

elitelor a lui Vilfredo Pareto și, ulterior, prin teoria metabolismului social *(la teoria del ricambio sociale)* a lui Corrado Gini. Cele două teorii sînt studiate deseori împreună, pentru că de fapt decurg una din alta. Ne folosim de acest prilej pentru a prezenta *sociologia lui V. Pareto,* care depășește prin complexitatea și valoarea ei mecanicismul, deși aparține și acestei direcții.

V. Pareto împarte acțiunile omenești în acțiuni logice, întemeiate pe un raționament logic-experimental, și acțiuni nonlogice (nu ilogice), întemeiate pe instincte și sentimente, deosebind în sînul celor din urmă o parte constantă, instinctivă: *reziduurile,* și o parte variabilă, care caută să explice, să justifice, să demonstreze pe cea dintîi, fără nici o legătură reală cu ea: *derivațiile.* Dintre reziduuri, cele care contribuie la menținerea echilibrului social sînt mai ales instinctul combinației, care are un caracter novator și persistența agregatelor, care are un caracter conservator. În problema circulației elitelor, Pareto susține că mișcarea ascendentă a populației se face nu numai din pricina elementelor înzestrate din păturile de jos, ci și din pricina degenerării și dispariției claselor de sus. „Aristocrațiile nu durează... Istoria e un cimitir de aristocrații". Ele dispar mai ales din cauza decalajului nefavorabil dintre mortalitate și natalitate și a degenerării elementelor care le compun și care deci decad nu numai cantitativ, ci și calitativ (biologic și psihologic). În clasele superioare predomină instinctul combinației, iar în cele de jos reziduul persistenței agregatului. Cînd circulația între cele două clase este moderată, în așa fel încît se păstrează proporția optimă a reziduurilor, statul, după Pareto, ajunge la maximum de putere și stabilitate.

La rîndul său, C. Gini susține, pe baza unor largi date și analize statistice comparative, privitoare la natalitatea și mortalitatea diferențială a claselor sociale, că, potrivnic teoriei malthusiene, a propagării geometrice a populației, aceasta urmează o dezvoltare ciclică, de la naștere, maturitate, spre moarte, analog cu modul de creștere a organismului individual (de unde neoorganicismul). Una dintre cărțile cele mai importante ale lui C. Gini are titlul programatic: *Nascità, evoluzione, e morte delle nazioni,* cu subtitlul: *La teoria ciclica della popolazione e i vari sistemi di politica demografica* (Roma, 1930). Reproducerea este limitată, după Gini, de factori interni de natură biologică și mult mai puțin de factori exteriori. Orice populație străbate, după el, trei stadii corespunzătoare tinereții, maturității și bătrîneții. Curba aceasta de evoluție a celulei germinale este prezentată ca un fenomen firesc, din cauză că celulele germinale au aceeași origine și, probabil, au avut la început aceeași constituție ca celulele somatice (din organism). „Împrejurarea că celulele germinale și celulele somatice sînt expuse într-o măsură cu totul diferită acțiunii de diferențiere a mediului poate lămuri de ce cele din urmă au o evoluție atît de rapidă, corespunzătoare vieții unui individ, în timp ce cele dintîi evoluează într-o perioadă mai mult sau mai puțin lungă, cum e cea a vieții grupului, a populației sau a speciei". Ne-a rămas de la C. Gini și un curs de sociologie *(Corso di sociologia,* 1957).

O altă formă modernă de organicism sociologic o constituie *teoria organismică sau holistică (organismic or holistic theory)* ori de cîte ori ea depășește planul strict al personalității pentru a se extinde la unitatea dintre organism și mediu, în cazul de față dintre persoană și mediul social sau cultural. A. Angyal, de exemplu, susține că biosfera (căreia îi dă un alt sens decît cel geografic) constituie o entitate holistică în care se includ deopotrivă individul și mediul său de viață, „nu ca părți inter-

Scanned with OKEN Scanner

active, nu ca niște constituenți care au o existență independentă, ci ca aspecte ale unei singure realități, care nu pot fi separate decît prin abstracție". Biosfera nu se referă, după el, numai la procesele biologice, ea cuprinde deopotrivă procesele psihologice (funcțiile simbolice ale organismului: percepția, gîndirea, memoria, imaginația etc.) și realitățile sociale (interacțiunile omului cu societatea). După principiul clasic al holismului că „orice se întîmplă într-o parte a organismului afectează întregul organism", Angyal consideră biosfera ca un tot indivizibil. Organismul reprezintă un pol al biosferei, iar mediul celălalt pol, dar nici unul nu are o existență de-sine-stătătoare; ei fac împreună o singură realitate, bipolară, articulată, complexă, dar una singură. De aici ideea de a nu se mai studia organismul și mediul (în cazul concret: individul și societatea) în interacțiune, ca o rețea de relații, ci ca un întreg unitar, ca biosferă, în organizarea și dinamica ei reală, ca sistem cu diferite subsisteme. Deosebirea este esențială: membrii unui sistem nu trebuie să aibă neapărat vreo legătură directă unul cu altul, ca în cazul relației sau interacțiunii, ei fiind uniți prin intermediul întregului. Concetățenii sau compatrioții rămîn concetățeni sau compatrioți și dacă nu se cunosc între ei sau nu știu unul despre altul nimic, pentru că aparțin aceluiași stat sau aceleiași patrii și sînt educați, guvernați, influentați în același mod, cu efecte similare. Ideea este justă și merită să fie reținută.

Raseologismul este doctrina după care rasele umane (albă, galbenă, neagră etc.), ca și diversele tipuri antropologice (nordic, dinaric, alpin, mediteranean etc.) nu se deosebesc numai după culoare și alte trăsături fizice, ci și după unele particularități psihice, care le diferențiază ca putere de creație spirituală și deci ca treaptă de cultură și civilizație. Unele variante mai moderate susțin numai existența unor deosebiri de profil, de stil sau de orientare, fără a încerca vreo ierarhizare culturală. Curentul acesta a fost reprezentat de A. Gobineau, St. Chamberlain și mulți alții, care au susținut superioritatea albilor sau numai a arienilor sau numai a rasei nordice etc., față de toate celelalte rase de pe suprafața pămîntului, atribuind acelora întreaga civilizație înaintată a lumii. Doctrina aceasta a degenerat foarte repede în *rasism,* deci a depășit complet marginile științei, fiind în cele din urmă condamnată de întreaga umanitate progresistă.

După raseologism, societatea este mai mult decît indivizii care o compun datorită rasei care-i cuprinde pe toți și-i depășește prin permanența și legile ei. Chamberlain, de exemplu, susține că rasa ridică omul deasupra lui însuși, ea îi dă puteri neobișnuite, dacă nu chiar supranaturale. După el, este un fapt al experienței directe că însușirile rasei sînt de o însemnătate deosebită. Se ajunge astfel la un misticism absurd, care nu mai are nimic comun nici cu biologia, nici cu știința în general. În zilele noastre, raseologismul nu mai figurează printre doctrinele sociologice de circulație științifică.

O soartă similară a avut și *darvinismul social,* care dealtfel s-a combinat nu o dată cu raseologismul, adică încercările de a transpune necritic teoriile darviniste din domeniul biologiei în al sociologiei, fără a ține seama de deosebirile calitative dintre cele două realități.

Numărul biologiștilor de diferite nuanțe este foarte mare, dar nici unul dintre ei nu merită vreo mențiune specială pentru istoria reală, adică pozitivă, a sociologiei. Se citează aici V. de Lapouge, Otto Ammon, Ludwig Gumplovicz, Fr. Galton, K. Pearson etc. Lapouge a reluat teoria selecției naturale a lui Darwin și a încercat o *teorie a selecției sociale*

Scanned with OKEN Scanner

pe baze asemănătoare. Pentru om, locul naturii îl ia societatea, deci ei îi revine sarcina de a efectua îmbunătățirea rasei, ajungîndu-se în cele din urmă la încercări de aplicații practice, cunoscute sub numele de *eugenism*. Pe baze similare, Ammon încearcă să întemeieze o *antroposociologie;* Niceforo, o *antropologie socială* (în alt înțeles decît cel actual); Schallmayer, o *biologie națională;* Woltmann, o *antropologie politică;* Elster și Goldscheid, o *biologie socială* etc., dintre care unele s-au desprins de raseologism și au ajuns la forme mai moderate. În general însă și acest curent este astăzi părăsit.

Galton și Pearson reprezintă ramura *antropometrică* a curentului, dar nu mai avem de-a face cu concepții sociologice în sensul urmărit de noi, ci numai cu încercări de a explica prin factori biologici diferite fenomene sociale particulare sau, mai exact, de a stabili anumite corelații între unele fenomene biologice și sociale. În această privință P. Sorokin înșiră vreo cîteva sute de autori, în special americani, dar pentru teoria generală a societății ei nu reprezintă nici un interes deosebit.

Curentul geografic numără printre reprezentanții săi pe Edmond Desmolins, Fr. Ratzel, J. Brunhes, C. Vallaux, L. Febvre, E. C. Semple și foarte mulți alți cercetători, vechi și noi. Majoritatea dintre ei sînt *antropogeografi.* Societatea și cultura sînt înfățișate de acest curent, integral sau parțial, ca produse sau determinate ale mediului fizic, deci ca unități de viață pe baze geografice. Teoriile după care tipurile de familie și de proprietate variază în funcție de ținuturile geografice (relief, climă etc.) sau că mișcarea culturii se orientează spre nord, întrucît temperatura influențează spiritul uman, sînt tot atîtea fețe ale acestui curent. „Există pe suprafața globului terestru — scrie Desmolins — o infinită varietate de populații. Care este cauza care a creat această varietate? În general se răspunde: rasa. Dar rasa nu explică nimic, căci rămîne să se cerceteze ce a produs diversitatea raselor. Rasa nu este o cauză, ea este o consecință. Cauza primă și decisivă a diversității popoarelor și a diversității raselor este *drumul pe care popoarele l-au urmat.* Drumul e cel care a creat rasa și a creat tipul social". Nu este vorba de drumul ca atare, ci de locurile străbătute de el: stepă, dealuri, munți, păduri, fluvii, zone maritime.

De regulă, geografia umană sau antropogeografia nu merge atît de departe ca să încerce o explicare sau o teorie a societății pe baze exclusiv *geodeterministe,* ci se mărginește să urmărească raporturile reale dintre *natură și cultură,* păstrîndu-se, pe cît posibil, în limite strict științifice. În acest caz ea pune la îndemîna sociologiei date foarte prețioase pentru lămurirea anumitor aspecte ale vieții sociale. În special *Vidal de la Blache* a imprimat această atitudine corectă și fructuoasă geografiei umane, adoptată azi și de numeroși sociologi. Ca exemplificare pentru partea pozitivă a studiilor întreprinse în perspectiva comună a sociologiei și geografiei, pot fi amintite lucrări ca ale lui Maximilien Sorre, *Rencontres de la géographie et de la sociologie* (Paris, 1957), în care e studiat spațiul ca mediu de viață (ecologie), ca dimensiune a relațiilor umane, ca domeniu al mobilității și al creațiilor durabile, și *L'homme sur la terre* (Paris, 1961), în care pămîntul, contrar geodeterminismului, este înfățișat ca „opera omului", ca spațiul cucerit și amenajat de oameni, după inteligența, tehnica și nevoile lor, după capacitatea lor creatoare; Maurice Le Lannou, *La géographie humaine* (Paris, 1944), în care se tratează despre omul-locuitor *(l'homme habitant),* deci tot ecologic, în relațiile sale cu producția, organizarea statului; Pierre George, *Sociologie*

Scanned with OKEN Scanner

et géographie (Paris, 1966), din care reproducem răspunsul-program la întrebarea: pe ce teme se întîlnesc cele două ştiinţe şi care este modul specific al fiecăreia de a le aborda.

„Prima temă ... este a spaţiului, care este tema majoră pentru geografie şi care nu este abordată în acelaşi fel de sociologie. A doua este a timpului, care negreşit este un dat mai direct sociologic, dar care, în măsura greutăţii de a fi separat de folosirea spaţiului, se leagă de obiectul preocupărilor geografice. A treia este a numărului care, pe tărîm uman, este obiect de studii demografice, dar priveşte deopotrivă, deşi diferit, geografia şi sociologia. Dacă se părăsesc temele analitice pentru a ajunge la formele sintetice de realităţi şi reprezentări, întîlnirea dintre geografie şi sociologie se face ori de cîte ori se pune problema de a descrie, circumscrie, localiza şi număra grupurile sociale sau de a defini în sine şi în raport cu spaţiul o societate globală. Un program vast de confruntare a experienţelor şi reflecţiilor sociologilor şi geografilor îşi găseşte cîmpul de aplicare în amenajarea teritoriului şi în urbanistică".

Principiul este simplu. Din moment ce orice societate se desfăşoară *teritorial,* ea are raporturi necesare cu *mediul geografic.* În acest caz, sarcina sociologiei este să stabilească exact natura acestor raporturi şi influenţa lor eventuală asupra structurii, desfăşurării şi dezvoltării societăţii. *Geodeterminismul* este o eroare prin absolutizarea lui, nu prin afirmarea unor interdependenţe şi interacţiuni între viaţa socială şi mediul geografic, în măsura în care sînt stabilite cu precizie şi studiate prin metode ştiinţifice.

În ultimele decenii au luat un mare avînt studiile de *ecologie,* care depăşesc în chip considerabil geodeterminismul, punînd accentul pe unitatea dintre organism şi mediu, adică exact pe interdependenţa şi interacţiunea dintre ele, pe echilibrul care se naşte pe aceste baze. Alături de vechea *ecologie biologică* s-a dezvoltat o *ecologie psihologică,* o *ecologie socială* şi o *ecologie culturală,* dar ele depăşesc complet perspectiva naturalismului sociologic, atît a ramurei biologiste, cît şi a celei geografice.

Sînt de amintit însă la naturalism cercetările sociologice asupra animalelor *(zoosociologia)* şi, mai puţin, a plantelor *(fitosociologia),* în măsura în care obţin rezultate comparabile cu ale sociologiei umane sau sînt instructive, într-un fel sau altul, pentru ea. Amintim numai cu titlu de exemplu studiile lui Alfred V. Espinas, Paul Deegener, Fr. Alverdes, Fr. Picard, E. Rabaud, pentru sociologia animală; J. Braun-Blanquet, Einar du Rietz, Walter Zimmermann, pentru sociologia vegetală. Numărul lor este însă foarte mare, în special printre zoologi şi botanişti. Ele sînt de folos mai ales în soluţionarea unor probleme de sociologie genetică, greu de abordat pe altă cale. Viaţa socială a animalelor superioare, şi în primul rînd a antropoidelor, poate confirma unele ipoteze cu privire la primele societăţi umane, pentru care paleontologia şi preistoria nu ne pot furniza decît urme materiale, greu de interpretat sub raport psihologic şi sociologic.

Critica naturalismului nu este uşor de făcut, din cauză că, potrivnic formelor tradiţionale, în marea lor majoritate eronate, principiul însuşi care le stă la bază este corect şi el va putea duce cîndva la teorii mult mai valabile. Întrebuinţarea greşită a unui principiu corect nu poate compromite principiul însuşi. Iată ce trebuie să avem mereu în vedere cînd judecăm naturalismul.

Scanned with OKEN Scanner

Analogiile superficiale cu organismele biologice sau explicațiile simpliste cu ajutorul unui singur factor, oricare ar fi el, pot da sociologiei cel mult o aparență de știință, dar nu o ajută cu nimic în misiunea ei primordială: *lămurirea vieții sociale în structura, funcționarea și procesele ei specifice*. Societatea nu este un *organism* în sens biologic, ci o *organizație;* fără îndoială însă că atît factorii biologici, în special cei populaționali și sanitari, cît și factorii geografici, în special cei ecologici, trebuie luați neapărat în considerare de sociologie, în măsura în care înrîuresc într-adevăr desfășurarea vieții sociale, cu singura condiție ca această înrîurire să fie științific dovedită. În acest sens, studiul raporturilor dintre natură și cultură sau dintre rasă și istorie este legitim, dar el trebuie să se bazeze pe adevăr, nu pe dorințe sau pe interese de altă natură. Sociologii care au procedat în acest chip — ca Vierkandt, Mauss, Boas etc. — au obținut rezultate mai puțin răsunătoare, dar care rămîn contribuții temeinice la știință.

Societatea este în realitate *viață socială* sau *conviețuire umană,* de aceea sociologia nu poate ignora omul sub aspectele lui *biologice,* ea fiind de fapt o *știință antropologică* și prin aceasta o știință cu numeroase aspecte *biologice*. Legile vieții se aplică în chip firesc și societăților umane. Antropologia sau știința omului are însă mai multe ramuri: antropologia fizică sau biologia umană, antropologia psihică sau psihologia umană, antropologia socială și culturală sau sociologia umană și o ramură de sinteză: antropologia filosofică. Prin faptul că societatea este un produs al vieții, iar viața este un produs al naturii, naturalismul rămîne singurul principiu valabil al oricărei științe, deci și al sociologiei. Prin faptul însă că societatea reprezintă un stadiu foarte înaintat de evoluție față de viața animală, și cu atît mai mult față de materia nevie, cu toate că purcede din ele, ea trebuie tratată ca atare. Societatea este un moment din desfășurarea naturii. Adevărul acesta nu poate fi nesocotit, dar este un moment înaintat, cu trăsături originale și complexe, *calitativ* diferite față de cele precedente, adevăr care nici el nu poate fi nesocotit. Sociologia este obligată să se orienteze în această direcție dacă vrea să fie într-adevăr știință, adică să reflecte realitatea cît mai fidel cu putință. Spiritul, prin faptul că este un produs al societății, de fapt al creierului uman în condiții sociale, nu este mai puțin spirit; societatea, prin faptul că este un produs al indivizilor, al activității indivizilor, nu este mai puțin societate; viața, prin faptul că este un produs al materiei, nu este mai puțin viață. Adevărul acesta indică în mod clar și ceea ce este comun tuturor stadiilor de evoluție și ceea ce este specific fiecăruia dintre ele. Știința nu are altceva de făcut decît să țină seama de realitate așa cum este ea, logica științei nu poate fi alta decît logica existenței. Există, firește, încercări și realizări care arată fecunditatea acestui punct de vedere. Din naturalism, cu toate că au forme mult mai complexe și evoluate, derivă multe poziții științifice în sociologia contemporană. Trebuie să amintim, cel puțin în cîteva cuvinte, relațiile dintre biologie și unele variante ale structuralismului și funcționalismului sociologic de azi.

Mai ales în sociologia americană și engleză se face o deosebire clară între teoriile structuraliste și cele funcționaliste despre societate, chiar dacă practic numeroși teoreticieni din domeniul sociologiei le confundă sau — ceea ce este inevitabil — le îmbină, pentru a se declara ei înșiși structural-funcționaliști (de exemplu Parsons, Merton și adepții lor). *Teoriile structuraliste* explică, în ultimă analiză, existența și natura diferitelor elemente ale comportamentului social sau ale vieții sociale prin rela-

Scanned with OKEN Scanner

ţiile cu celelalte elemente, iar relaţiile elementelor între ele, printr-o configuraţie (sociologia gestaltistă), structură socială (sociologia structuralistă propriu-zisă) sau sistem social (sociologia acţionistă şi interacţionistă, simbolică sau nesimbolică). Ele explică în general instituţiile sociale ca părţi dintr-o structură socială sau sistem social, în sensul că, dacă una dintre ele se modifică, atunci se modifică în chip necesar toate celelalte; sau, în altă perspectivă, că din cunoaşterea ştiinţifică a uneia din ele se poate reconstitui sau calcula, în maniera paleontologică a lui Cuvier, toate celelalte. *Teoriile funcţionaliste* afirmă, ca idee de bază, că o societate sau oricare altă unitate socială (familie, naţiune, stat etc.) nu poate supravieţui, rămîne în echilibru sau atinge scopul decît dacă un anumit element sau combinaţie de elemente ale comportamentului social sînt prezente în cuprinsul ei, cu precizarea că existenţa acestor elemente sau combinaţii de elemente este explicată prin consecinţele lor, prin ceea ce fac ele pentru societate, prin serviciile pe care le asigură, pe principiul biologic lamarckian că *„funcţia creează organul"*. Elementele pozitive (bune) sînt *funcţionale,* cele negative (rele) sînt *disfuncţionale.* Existenţa unei anumite instituţii într-o societate dată este explicată deci prin *funcţia* pe care o are în menţinerea acelei societăţi. Deci instituţia respectivă este explicată prin urmările ei sociale („cauze finale"), nu prin antecedentele ei istorice („cauze eficiente").

Nu toate teoriile sociologice structuraliste, funcţionaliste sau structural-funcţionaliste purced din biologie, nu toate sînt elaborate pe model organismic, dar o bună parte din ele au în mod făţiş această trăsătură. Unul dintre reprezentanţii cei mai importanţi ai sociologiei structural-funcţionaliste din zilele noastre, *Robert K. Merton,* foarte apropiat ca poziţie de *Talcott Parsons,* ia în mod conştient ca punct de plecare un *model fiziologic,* pentru a elabora paradigma unei codificări a analizei funcţionale în sociologie, asemănătoare cu încercarea de a codifica ştiinţele sociale printr-o teorie generală a acţiunii, care aparţine, cum am văzut, grupului Parsons.

Indiferent de teoriile generale în care sînt cuprinse, fapt care influenţează inevitabil utilizarea şi eficienţa lor ştiinţifică, ideile de *structură* şi *funcţie* se impun tot mai mult, alături de cea de *dezvoltare,* în domeniul sociologiei, pentru că ele reflectă cu adevărat *aspecte esenţiale ale societăţii.* Epurate de rămăşiţele lor organiciste, ca şi de orice altă analogie biologică reducţionistă, structura, funcţia şi dezvoltarea trebuie considerate drept *categorii fundamentale ale sociologiei ştiinţifice.* Aplicate, cum este firesc, la raporturile dintre individ şi societate, concepţiile structuraliste şi funcţionaliste duc la depăşirea individualismului, spre forme tot mai complexe şi mai veridice de integralism.

Istoricismul. Curentul acesta sociologic porneşte de la adevărul fundamental că viaţa socială este un fenomen de natură istorică, de fapt un proces în continuă desfăşurare (apariţie, formare, devenire, prefacere, refacere, disoluţie, reconstrucţie, eventual dispariţie), deci în devenire, în *dezvoltare.* Istoria ca realitate este chiar societatea umană în timp, adică societatea şi istoria sînt acelaşi lucru. Istoria ca realitate este cercetată însă de istorie ca ştiinţă (ştiinţa istoriei), faţă de care sociologia s-a constituit ca o ştiinţă de natură sistematică, legică şi tipologică, nu istorică. În alt mod sociologia nici n-ar fi putut lua fiinţă. Prin urmare, ori se reduce sociologia la istoria socială şi deci se neagă posibilitatea de constituire a ei ca ştiinţă, ori se încearcă o generalizare de diferite grade a datelor oferite de istorie, pentru a se stabili anumite legi, tipuri, faze şi

Scanned with OKEN Scanner

trepte necesare de evoluţie etc., adică — aşa cum a arătat *A. D. Xenopol* — tot atîtea fapte de repetiţie şi generalitate în istorie care depăşesc concretul, individualul, unicul. Operaţiile de generalizare sînt însă foarte diferite, unele rup orice contact cu realitatea istorică propriu-zisă. Am arătat cum operează mecanicismul, contractualismul, psihologismul, relaţionismul şi naturalismul. Ele ignoră în genere istoria omenirii, încercînd să surprindă în cadrul vieţii sociale nu ceea ce este trecător sau specific, ci ceea ce pare permanent (de fapt anistoric) sau comun tuturor epocilor istorice şi chiar altor sectoare de existenţă. Acest gen de sistematică sociologică — bazată pe o concepţie falsă, de natură „metafizică", după care realitatea socială ar fi neschimbătoare — este tocmai ceea ce a provocat reacţiunea legitimă a istoricismului.

Operaţiile ştiinţifice de esenţă teoretică pe care le poate săvîrşi sociologia asupra realităţii istorice sînt de mai multe feluri; ca urmare istoricismul numără şi el foarte multe ramuri, de întindere şi valoare foarte inegale.

Cea mai profundă concepţie sociologică de orientare istorică este cea *marxistă,* bazată pe *materialismul istoric,* dar aceasta are un caracter mult mai complex, deci este necesar să o tratăm aparte, într-o secţiune dedicată exclusiv ei.

Istoricismul în sens strict, de sociologie care utilizează materiale istorice sau operează asupra istoriei, este reprezentat de Ranke, Lamprecht, Paul Barth, Ed. Meyer, Müller-Lyer, K. Breysig, Alfred Weber, O. Spengler, A. Toynbee etc., care din alte puncte de vedere se deosebesc profund unii de alţii.

Lamprecht, de exemplu, este un istoric „psihologist". După el, dispoziţiile sufleteşti ale unei epoci îşi găsesc expresia în toate produsele ei. Nu numai în plastică, muzică, poezie şi filosofie, dar şi în formele juridice, economice şi sociale. Ajunge astfel la o *psihologie a epocilor culturale. Kurt Breysig,* pornind de la faptul că nu toate popoarele străbat treptele istorice în întregime, că cele mai multe rămîn pe drum, încremenite într-o anumită stare sau pur şi simplu dispar, încearcă să stabilească o ordine ierarhică a lor. După el, fazele din urmă presupun în mod necesar pe cele anterioare. Popoarele primitive (preistorice), împărăţiile antice, popoarele medievale şi culturile moderne constituie o ordine istorică, o adevărată piramidă istorică. Din treapta întîi au făcut parte toate popoarele pămîntului, la a doua nu s-au ridicat decît o parte, la a treia şi mai puţine, pentru ca din grupa ultimă să nu facă parte, deocamdată, decît popoarele Europei, cu ramurile lor răspîndite pe întreg globul. Evoluţia istorică de pînă acum este ca un arbore: *„arborele istoriei universale". Oswald Spengler,* încercînd, de pe alte poziţii, o *„morfologie a istoriei universale",* ajunge la o concepţie organicistă a culturilor, lipsită de orice bază ştiinţifică. După el, fiecare cultură este o vietate aparte (ca o plantă), care trece printr-o epocă de tinereţe, maturitate şi bătrîneţe, fără posibilitatea de oprire, transmitere sau renaştere. *Paul Barth* socoteşte sociologia ca teoretizarea istoriei universale şi deci ca succesoarea ştiinţifică a filosofiei istoriei. *Müller-Lyer* preconizează chiar o metodă specială, *fazeologia,* care are ca obiect tot istoria.

Sub o formă sau alta, istoricismul înglobează pe mai toţi sociologii care s-au ocupat de realităţile sociale istorice şi au încercat operaţii ştiinţifice asupra lor, chiar dacă prin unele lucrări aparţin altor curente. Putem aminti dintre teoriile mai importante faimoasa lege a celor trei stadii, formulată de *Auguste Comte,* după care, cum am văzut, evoluţia

Scanned with OKEN Scanner

umanității străbate trei stadii succesive, de la stadiul teologic, prin cel metafizic, la cel pozitiv. Spencer, cum am mai amintit, stabilește două tipuri istorice de societate: societăți militariste și industriale. Teoria lui *Tönnies,* expusă mai înainte, despre comunitate și societate ca două forme succesive, ultima urmînd și înlocuind pe cea dintîi, este tot de esență istorică. De asemenea, teoria popoarelor naturale și culturale a lui *A. Vierkandt (Naturvölker and Kulturvölker,* 1896), teoria evoluției sociale de la unitățile sociale bazate pe dominație la asociațiile de cooperare liberă, susținută de *Fr. Oppenheimer (System der Soziologie,* 1922—1926), teoria societăților mecanice, bazate pe similitudine, și organice, bazate pe diferențierea socială, datorată lui *E. Durkheim (De la division du travail social,* 1893) sau teoria opoziției dintre dezvoltarea ondulatorie a culturii și desfășurarea progresivă a procesului societății și civilizației, elaborată de *Alfred Weber (Ideen zur Staats-und Kultursoziologie,* 1927) și multe altele.

De natură istoricistă sînt toate preocupările sociologice privitoare la *origini,* la originile societății și ale instituțiilor sociale (familie, proprietate, stat), pînă la originile vieții spirituale (religie, morală, cunoaștere, artă etc.). Amintim pentru exemplificare lucrările lui *E. Hahn* despre domesticirea animalelor, originea agriculturii *(Die Haustiere und ihre Beziehungen zur Wirtschaft des Menschen,* 1896); *O. T. Mason,* despre tehnogeografie *(Influence of Environment upon Human Industries or Arts,* 1896) și originile invențiilor tehnice *(Origins of Invention,* 1895); *G. de Mortillet,* despre originile vînătoarei, pescuitului și agriculturii *(Origines de la chasse, de la pêche et de l'agriculture,* 1890); *J. M. Baldwin,* despre dezvoltarea mentală *(Social and Ethical Interpretations of Mental Development,* 1907); *A. V. Espinas,* despre originile tehnologiei *(Les origines de la technologie,* 1897); *A. Lane-Fox Pitt-Rivers,* despre originile tehnicii *(The Evolution of Culture,* 1907); *E. Westermarck,* despre originile căsătoriei *(The History of Human Marriage,* 1903) și despre originile moralei *(The Origin and Development of the Moral Ideas,* 1908); *M. Kovalevski,* despre originile familiei și proprietății *(Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété,* 1890); *L. T. Hobhouse,* despre originile moralei *(Morals in Evolution,* 1906); *L. H. Morgan,* despre originea familiei, a proprietății și ideilor morale *(Ancient Society,* 1877); *Karl Bücher (Arbeit und Rythmus,* 1902); *A. C. Haddon (Evolution in Art,* 1895), *E. Grosse (Die Anfänge der Kunst,* 1894); *Y. Hirn (Origins of Art,* 1900), *R. Wallascheck (Primitive Music,* 1893) etc. despre originile artei; *J. G. Frazer (The Golden Bough,* 1900), *E. B. Tylor (Primitive Culture,* 1891); *R. R. Marret (The Treshold of Religion,* 1909) etc. despre originile religiei și magiei ș.a.m.d.

Cu problema originilor ne apropiem din nou de unul dintre cele mai interesante și fructuoase curente din sociologie, de *curentul etnografic,* pe care trebuie să-l socotim, cel puțin în ansamblul său, tot ca o ramură a sociologiei istorice. (Vezi, de exemplu, Charles Letourneau, *La sociologie d'après l'ethnographie,* 1892). Etnografia nu este de fapt decît *„istoria popoarelor fără istorie"*, adică a popoarelor și păturilor sociale care n-au ajuns să descopere sau să întrebuințeze scrisul și să se exprime deci în monumente grafice. De aceea între preistorie, etnografie și istorie nu există decît deosebiri de *metodă,* legate de felurile deosebite în care se prezintă documentar sectoarele realității istorice pe care le cercetează, ele însă numai împreună pot da socoteală de întreaga desfășurare istorică a vieții omenești și a civilizațiilor create de aceasta,

adică de *istoria universală*. Sociologia etnografică numără printre reprezentanții ei cîteva dintre capetele cele mai strălucite ale științei sociale, care au reușit să dea teoriilor sociologice o bază reală, legîndu-le de fapte și deci îndepărtîndu-le de speculație și de erorile tradiționale de natură metafizică.

În afară de etnografie, *folclorul* a fost valorificat și el sociologic, cum o dovedesc lucrările unui *A. van Gennep (Les rites de passage,* 1908), *G. L. Gomme (Folk-Lore as an Historical Science,* 1907) sau lucrarea fundamentală a lui *W. Sumner (Folkways. A Study of the Sociological Importance of Usage, Manners, Customs, Mores and Morals,* 1906).

Tot aici trebuie să amintim încercările de a explica fenomenele sociale sau spirituale prin *determinante istorice*. Citățm, de exemplu, pe *Max Weber (Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie,* 3 vol., 1921), pentru corelațiile pe care le susține între protestantism și capitalism, sau *Georges Ripert (Aspects juridiques du capitalisme moderne,* 1946), care scoate la lumină corelațiile dintre modificările dreptului și dezvoltarea economiei. În ce privește determinările sociale ale cunoașterii, a apărut o întreagă disciplină sociologică, foarte interesantă, *sociologia cunoașterii (Wissenssoziologie),* asupra căreia vom reveni la sociologism.

După unii neohegelieni, care sînt tot istoriciști, de exemplu Hans Freyer, societățile trebuie deosebite de spiritul obiectiv în înțeles de spirit obiectivat (arta, dreptul, limba etc.), pentru că ele sînt în primul rînd forme de viață. Materialul societății este constituit chiar de *oameni,* cu natura și destinul lor. Spiritul obiectiv sau obiectivat este creat de om, dar cu toate că are un înțeles autonom nu cuprinde și viață. Societățile sînt, dimpotrivă, *viață*. Ca atare ele sînt întotdeauna forme în devenire. Din faptul că societățile sînt forme ale vieții decurge cu necesitate natura lor *istorică;* ele sînt totdeauna realități concrete în timp și se desfășoară în evenimente istorice. Societăți concrete sînt însă numai cele prezente. Al treilea caracter al societății — după viață umană și istorie — este actualitatea, *„prezentualitatea"*. Sociologia se va constitui ca o consecință a acestor caracteristici. De societățile prezente sîntem legați însă existențial; ele și noi sîntem aceeași realitate, de aceea sociologia, în ceea ce are ea *original,* este o teorie a existenței umane, *conștiința științifică de sine a vieții sociale*.

Istoricismul sociologic este foarte răspîndit și se dezvoltă neîncetat, sub cele mai variate forme, încît ar fi greu să amintim într-o lucrare care nu este de istoria doctrinelor, chiar și numai numele reprezentanților săi principali. Merită o mențiune specială, pentru aportul uriaș la cunoașterea realităților sociale concrete de pe întreaga suprafață a pămîntului, *antropologia socială și culturală,* reprezentată de Fr. Boas, C. Wissler, A. L. Kroeber, R. H. Lowie, E. Sapir, Ruth Benedict, Margaret Mead, Ralph Linton, Leslie A. White, J. H. Steward, G. P. Murdock, Marvin Harris etc., cu numeroase teoretizări de însemnătate sociologică incontestabilă. Dealtfel întreaga antropologie socială și culturală, indiferent de variantele ei metodologice și teoretice, are o contribuție substanțială la dezvoltarea sociologiei, alături de doctrinele de teoria istoriei și cele de filosofia istoriei.

Logica științelor sociale din zilele noastre cuprinde în problema raporturilor dintre sociologie și istorie o serie completă de poziții, de la o extremă la cealaltă, adică de la considerarea sociologiei ca *știința societății în general,* cu nesocotirea principială a tuturor diferențelor sau contingențelor istorice, pînă la afirmarea categorică: „Orice sociologie care

Scanned with OKEN Scanner

își merită numele este o *sociologie istorică*". Există totuși o ramură foarte importantă, care consideră sociologia ca analiza sistematică a *prezentului* din studiul trecutului (ceea ce spun germanii: *Soziologie als Gegenwartstheorie* sau *Historische Gegenwartsanalyse).*

Istoricismul este integralist pentru că are o concepție organică (nu organicistă) despre viața socială. Epocile, fazele, treptele, culturile, civilizațiile, popoarele sînt unități organice, de alt ordin decît organismele biologice, dar totuși întreguri supraindividuale, care numai pe calea aceasta pot fi complet lămurite. Tot ce apare într-o astfel de unitate este produsul unității întregi, deci fără studiul întregului nu poate fi înțeles. Formele trecute determină pe cele prezente și totul este cuprins într-o *finalitate interioară* sau un *autodinamism,* care dă prefacerilor sociale caracterul de *dezvoltare,* nu de simplă *schimbare.* De aceea, timpul actualizează virtualitățile societăților prin realizarea tendințelor lăuntrice după legi proprii, care duc la o înlănțuire de stadii sau perioade datorită cărora formele vechi se dizolvă și altele noi iau naștere, pentru a se dizolva și ele la rîndul lor, după ce au parcurs toate momentele esențiale, legice, ale dezvoltării.

Istoricismul, sub toate formele lui, are meritul de a opera pe realitatea istorică și de a privi societatea așa cum este ea, ca realitate istorică. Sociologia trebuie să ia în considerare pentru teoriile sale toate societățile care au existat cîndva, de la cele preistorice și etnografice, pînă la cele din care facem noi înșine parte sau se dezvoltă în contemporaneitate. De aici încolo însă meritele istoricismului nu sînt întotdeauna sigure. Sociologia nu se poate mărgini la studii de istorie socială și nici la studiul cazurilor particulare de civilizație, ca etnografia. Ea trebuie să devină neapărat *sistematică,* deci *teoretică,* nu numai pentru a se deosebi de istorie sau etnografie, ci în primul rînd pentru a satisface una dintre nevoile fundamentale ale rațiunii și practicii omenești, care nu se mulțumesc cu studiul concretului sau al individualului, ci tind să stăpînească logic realitatea prin legi, principii, tipuri, reguli și alte forme generale de cunoaștere. În sfîrșit, nu este suficient ca sociologia să cerceteze faptele sociale reale, nici să le sistematizeze. Ea trebuie să le înțeleagă precis și să le explice exact, așa cum se desfășoară, fără prejudecăți de nici un fel și fără presupoziții metafizice, teologale sau de orice fel. Multe din școlile istoriciste în sociologie mînuiesc fapte sociale reale, dar le interpretează greșit și le explică tot atît de greșit. Unele dintre ele atribuie istoriei înțelesuri, finalități și tendințe pe care nu le are în realitate; altele acordă anumitor aspecte ale vieții sociale, în special ideilor, opiniilor și credințelor un rol istoric, pe care de asemenea nu l-au avut. Dacă principiul însuși care stă la baza istoricismului este corect și deci trebuie păstrat, construirea unei sociologii științifice pe baza lui este în mare măsură o sarcină de îndeplinit de acum încolo. *Sociologia dialectică,* pe care vom trata-o aparte, aduce toate precizările și punctele de plecare necesare prin care această sociologie devine perfect posibilă, dar pentru a reuși în această acțiune trebuie să se țină seama și de aportul altor curente la dezvoltarea sociologiei. Abia după trecerea în revistă a curentelor celor mai importante, ne putem da seama ce mai este de făcut în domeniul sociologiei.

Sociologismul este un curent științific care nu se mulțumește să studieze fenomenele sociale propriu-zise, ci încearcă să explice prin factori sociali fenomene care în mod curent revin spre cercetare — cel puțin în diviziunea tradițională a muncii științifice și filosofice — altor disci-

Scanned with OKEN Scanner

pline şi deci să extindă domeniul sociologiei şi al punctelor ei de vedere în detrimentul celorlalte ştiinţe. De aceea, sociologismul este privit ca un fel de expansionism sau „imperialism" al cunoaşterii. Astfel s-a încercat, cu rezultate variabile, dar unele dintre ele cît se poate de valabile şi deci cu sorţi de trăinicie, sociologizarea economiei politice, a dreptului, a psihologiei, a eticii, a gnoseologiei, a esteticii, a ştiinţei religiilor, a pedagogiei etc.

Ca doctrină despre societate, sociologismul consideră adeseori omul (în ceea ce are el specific uman) ca un produs al colectivităţii, deosebit calitativ de omul produs al naturii, deci, în ultimă analiză, o revenire la ideea arhaică a unui *homo duplex*. Societatea este privită ca fiind anterioară istoric indivizilor aflători în viaţă şi în toate cazurile ea este considerată ca un plus faţă de suma indivizilor şi chiar ca o realitate exterioară, cu putere de constrîngere faţă de indivizi. Prin urmare, chiar dacă nu admite întotdeauna un primat istoric al societăţii faţă de indivizi, sociologismul susţine un primat funcţional, în sensul că individul depinde de societate, nu societatea de individ.

Un început de sociologism se găseşte în opera lui *Fr. Le Play* (1806—1882) şi a numeroşilor săi adepţi, după care faptele sociale au un caracter *sui-generis,* ireductibil la biologie şi psihologie, iar baza societăţii o constituie *familia,* de unde metoda celebră a monografiilor de familie, mai ales sub aspectul material al bugetelor de familie. El a dezvoltat mai ales o sociologie economică, cu accentul pe standardul de viaţă (economie socială), şi a întemeiat o şcoală celebră de ştiinţă socială şi reformă socială, cu adepţi numeroşi nu numai în Franţa (Tourville, Desmolins, Bureau, Deschamps etc.), dar şi în Anglia, Belgia şi alte ţări.

Sociologismul propriu-zis este reprezentat de *J. Izoulet,* de *E. Durkheim* şi şcoala sa, formată în jurul publicaţiei *„Année sociologique":* M. Mauss, C. Bouglé, P. Fauconnet, H. Hubert, G. Davy etc., ca şi de L. Lévy-Bruhl, R. Maunier, W. Jerusalem, J. M. Guyau, K. Mannheim etc.

Jean Izoulet (1854—1929) este un sociolog învechit, din opera căruia nu se mai păstrează decît unele expresii pregnante, adevărate „lozinci" sociologice, care pot satisface cel mult spiritele poetice şi metafizice. Pentru Izoulet societatea este singura forţă creatoare: *„L'âme est fille de la cité",* iar sufletul individului este „civilizaţie". Asociaţia n-a creat numai amenajarea planetei, adică industria umană, ea a creat mai ales această forţă intimă care se cheamă sufletul omului. Omul este o creaţie a civilizaţiei. Integrarea socială înseamnă transformarea brutei în om, dezintegrarea socială înseamnă degradarea omului în brută.

Reprezentantul cel mai prestigios al sociologismului este *Emile Durkheim* (1858—1917), unul dintre întemeietorii sociologiei ca ştiinţă modernă şi fără îndoială unul dintre marii sociologi ai lumii. Şcoala sa numără cîţiva dintre cei mai însemnaţi sociologi ai Franţei moderne, iar opera sa a însemnat o adevărată revoluţie pentru mai toate ştiinţele sociale şi spirituale.

Durkheim defineşte faptul social în felul următor: „Este fapt social orice fel de a face, fixat sau nu, susceptibil de a exercita asupra individului o constrîngere exterioară; sau, şi mai bine, care este general în întinderea unei societăţi date, avînd o existenţă proprie, independentă de manifestările individuale". După el, individul şi societatea sînt două realităţi sau planuri de realitate complet deosebite. Totuşi nu se poate nega faptul că societatea se compune din indivizi, dar sinteza diferă

Scanned with OKEN Scanner

și aici, ca și în chimie, de elementele intrate în combinație. Asociația provoacă o sinteză care depășește cu mult suma aritmetică a indivizilor sau, mai exact, care este cu totul altceva. Pe această bază, întreg sistemul său de gîndire se construiește sociologist. Viața spirituală a omului purcede din societate, exclusiv din societate. Religia, de exemplu, are la bază sentimentul de fast și solemn, pe care îl simte omul în zilele de participare nemijlocită la manifestările colective. Starea de mulțime ne scoate din noi înșine și ne ridică pe un plan supraindividual; ea ne dă sentimentul de sacru. Obiectiv, după Durkheim, divinitatea nu este decît societatea transpusă în termeni de trăire, teză care n-a fost însă adoptată de știință. Apriorismul kantian a fost revizuit de Durkheim, de astă dată cu mai multă temeinicie, tot sociologic. Formele rațiunii pure își au sediul, după el, în conștiința coercitivă a societății. În sfîrșit, omul însuși ca *valoare* nu-i decît un produs al istoriei, un rezultat al diviziunii muncii sociale. În urma diferențierii foarte înaintate a societăților, oamenii nu mai au nimic comun unii cu alții decît calitatea de *om;* astfel au ajuns să facă din aceasta obiectul unui cult și să o considere ca supremă valoare socială.

Opera lui Durkheim a fost completată și continuată de numeroși adepți. *C. Bouglé,* de exemplu, explică apariția ideilor egalitare prin mișcarea populației și genul ei de aglomerare, ceea ce numesc durkheimiștii *morfologie socială,* deci prin întîmplări absolut obiective *(Les idées égalitaires,* 1899); *F. Simiand* aplică principiile noi în economia politică *(La méthode positive en science économique,* 1912); *P. Fauconnet* elaborează o sociologie a responsabilității *(La responsabilité,* 1920); *G. Davy,* o sociologie a contractului și a suveranității *(La foi jurée,* 1922 și *Sociologie politique,* 1921); *M. Mauss* și *H. Hubert,* o sociologie a magiei și a religiei *(Mélanges d'histoire des religions,* 1909); *M. Halbwachs,* o sociologie a populației *(Morphologie sociale,* 1938); *Ch. Blondel,* o sociologie a vieții psihice *(Introduction à la psychologie collective,* 1928) etc. Dintre ei, Bouglé și Mauss fac numeroase concesii și psihologismului.

R. Maunier definește faptul social foarte apropiat de sociologismul francez: „Faptele sociale sînt fapte tradiționale și obligatorii, săvîrșite sau reglementate în chip direct de o societate" *(L'économie politique et la sociologie,* 1910). Totuși, evoluția sa ulterioară nu ne dă dreptul să-l considerăm durkheimist. Maunier ocupă un loc independent în sociologia franceză, mai ales prin studiile sale de *sociologie colonială.* Ceva mai în vîrstă decît Durkheim, dar supraviețuind acestuia, *L. Lévy-Bruhl* (1857—1939) nu e departe științific de el și totuși are o poziție independentă. Lévy-Bruhl și-a legat numele în special de studiul mentalității primitive, susținînd existența unui tip de gîndire aparte, care se supune principiului participației lucrurilor la forțe oculte, ceea ce duce la lipsa principiilor logice civilizate (principiul identității, al contradicției etc.), stadiu mental numit, ca și teoria lui, *prelogism.* Ulterior a revenit asupra opiniilor sale, dar numai în cadrul unor note personale, publicate postum.

Dintre sociologiștii austrieci putem cita pe *W. Jerusalem* (1854—1923), care socotește sociologia drept „fundament al științelor spirituale" și prezintă în consecință o teorie sociologică a cunoașterii, a moralei, a dreptului, a religiei etc. După el, sociologia este filosofia societății umane. Obiectul ei este spiritul global al societății, spiritul și umanitatea. Unitatea grupului este altceva decît suma membrilor, încît dacă societatea

Scanned with OKEN Scanner

este în noi, ea este și în afară de noi și, în egală măsură, mai presus de noi. Omul a început ca un animal gregar și treptat s-a ridicat la treapta de personalitate autonomă. Iată pentru ce nu viața socială s-a născut din viața individuală, ci invers, viața individuală este un produs al societății. Societatea este anterioară atît istoric, cît și funcțional, indivizilor umani.

Tot de sociologism țin, sub o formă sau alta, diferitele sociologii speciale, dintre care unele abia dacă au importanța unor capitole din tratatele de sociologie generală, pe cînd altele au ajuns să se constituie în adevărate discipline științifice independente.

Studiul raporturilor dintre cunoștință și societate a dus la formarea unei ramuri sociologice foarte fructuoase, cu mulți adepți, mai ales în rîndul marxiștilor, dar și în alte cercuri științifice, unele idealiste sau spiritualiste. Citățm printre reprezentanții acestei poziții pe *Max Scheler (Die Wissenformen und die Gesellschaft,* 1926), *W. Jerusalem (Einleitung in die Philosophie,* 1913), *K. Mannheim (Ideologie und Utopie,* 1929), *A. Bogdanov (Die Entwicklungsformen der Gesellschaft und die Wissenschaft,* 1924), *G. Lukács (Geschichte und Klassenbewusstsein,* 1923), lucrarea colectivă: *Versuche zu einer Soziologie des Wissens,* 1924 (colaboratori: Max Scheler, W. Jerusalem, H. L. Stoltenberg, L. von Wiese etc.), *Ernst Grünvald (Das Problem der Soziologie des Wissens,* 1934) etc. Preocuparea aceasta poartă numele de *Wissenssoziologie, sociologia cunoștinței* sau a *cunoașterii,* iar după expresia franceză, *sociologie epistemologică.* Sociologismul se confundă aici adeseori cu istoricismul.

Pentru celelalte ramuri citățm numai cîteva lucrări reprezentative, pe lîngă cele amintite anterior, pentru că numărul lor este foarte mare. Pentru *sociologia morală:* L. Lévy-Bruhl, *La morale et la science des moeurs,* 1904 și G. Richard, *L'évolution des moeurs,* 1925. Pentru *sociologia juridică:* E. Ehrlich, *Grundlegung der Soziologie des Rechts,* 1913; E. Ferri, *La sociologie criminelle,* traducere din lb. italiană, 1905; Barna Horvath, *Rechtssoziologie,* 1934; N. S. Timacheff, *Introduction à la sociologie juridique,* 1939; Georges Gurvitch, *Eléments de sociologie juridique,* 1940. Pentru ramura istorico-etnografică a sociologiei juridice: Paul Vinogradoff, *Principes historiques du droit,* traducere din lb. engleză, 1924; B. Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society,* 1932. Pentru *sociologia religiei:* R. Hertz, *Mélanges de sociologie religieuse et de folklore,* 1928; R. Lowie, *Primitive Religion,* 1924; R. Bastide, *Eléments de sociologie religieuse,* 1935. Pentru *sociologia economică:* H. Sée, *Les origines du capitalisme moderne,* 1926; M. Halbwachs, *La classe ouvrière et le niveau de vie,* 1914, și lucrarea celebră a lui Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus,* mai ales în ediția prescurtată *Die Ordnung des Wirtschaftslebens* (ed. 2, 1927). În sfîrșit, pentru *sociologia politică:* J. G. Frazer, *Les origines magiques de la royauté,* traducere din lb. engleză, 1920; C. Bouglé, *La démocratie devant la science,* ed. 3, 1923; A. Moret și G. Davy, *Des clans aux empires,* 1923; Fr. Oppenheimer, *L'état, ses origines, son évolution et son avenir,* traducere din lb. germană, 1933; A. Siegfried, *Tableau des partis en France,* 1930 etc.

Sociologismul, deși supus unor analize critice serioase și persistente, nu a putut fi înlăturat din știință, pentru că unele din tezele lui fundamentale sînt incontestabile. Voluminosul *Tratat de sociologie,* publicat sub direcția lui *Georges Gurvitch* (1894—1965), cuprinde, pe lîngă elemente de sociologie generală, capitole importante despre morfologia socială, sociologia economică, sociologia industrială, sociologia politică,

Scanned with OKEN Scanner

sociologia operelor de civilizație (sociologia religiei, a vieții morale, a dreptului, a limbajului, a artei etc.), psihologia colectivă și psihologia socială, sociologie și etnologie, scrise de o echipă strălucită de sociologi și cercetători din discipline învecinate, cu orientare sociologică: G. Balandier, R. Bastide, J. Caseneuve, G. Le Bras, J. George, G. Friedmann, J. Stoetzel, J. Piaget, J. Reynaud etc. Definiția sociologiei elaborată de G. Gurvitch este și ea integralistă, cu nuanțe sociologiste și istoriciste ușor de sesizat: „Sociologia este — după el — tipologia calitativă și discontinuistă, întemeiată pe dialectică, a fenomenelor sociale totale, astructurale, structurabile sau structurate, pe care le studiază la toate palierele în profunzime, la toate treptele și în toate sectoarele, în scopul de a urmări mișcările lor de structurare, destructurare, restructurare și de dezagregare, căutînd explicația lor în colaborare cu istoria".

Pe o poziție concomitent sociologistă și istoricistă se găsesc numeroase curente sociologice contemporane, cum sînt cele inspirate de *L. T. Hobhouse* (1864—1929) în Anglia, *P. Sorokin* (1889—1968) în S.U.A. etc.

În alte tratate contemporane de sociologie, tendințele sociologiste și istoriciste apar cu aceeași claritate. Amintim numai *Handbook of Modern Sociology,* de sub red. lui *Robert E. L. Faris* (Chicago, 1964), pentru S.U.A., care are capitole substanțiale de sociologia educației, a religiei, a științei, economiei, politicii etc. și *Die Lehre von der Gesellschaft: Ein Lehrbuch der Soziologie,* sub red. lui *Gottfried Eisermann* (Stuttgart, 1958), pentru R.F.G., care cuprinde de asemenea capitole vaste de sociologia religiei, dreptului, economiei, politicii, artei, muzicii și literaturii, cunoașterii etc.

În problema de bază a raporturilor dintre individ și societate, sociologismul se dezvoltă și în alte direcții, dintre care cele mai răspîndite sînt azi *teoria standardizării sau a instituționalizării* și *teoria socializării sau internalizării,* două teorii corelative, complimentare, elaborate nu numai la nivelul teoriei sociologice, dar și la nivelul cercetărilor concrete, aplicative sau operaționale.

Conviețuirea sau coexistența oamenilor, ca și acțiunile lor comune, duc cu necesitate la stabilirea anumitor norme sau standarde de comportament (modele de conduită), care indică pentru fiecare individ, în fiecare situație dată, ce se așteaptă de la el (cum să se comporte acasă, la serviciu, în tren, într-un restaurant, la o serbare, față de persoane mai tinere, mai în vîrstă, de alt sex etc.), adică, în termeni de specialitate, ce *roluri* îi revin și cum trebuie să le desfășoare pentru a face față împrejurărilor în mod acceptabil sau convenabil. Rolul este definit prin ceea ce se așteaptă de la cineva. Pe de altă parte, persoana în cauză are și ea dreptul de a se aștepta la anumite conduite din partea celorlalți, în funcție de poziția pe care o ocupă în colectivitate, fapt care constituie *statutul* său social (un conducător are dreptul la ascultare, un colaborator la sprijinul coechipierilor, o femeie la politețe, un copil la ocrotire etc.). Standardele sau modelele de comportament pot funcționa izolat, după împrejurări, indicînd simple roluri sau statute, dar se pot închega în structuri, mai ales cînd e vorba de activități organizate, pentru a deveni complexe de roluri și statute, numite cu un termen tehnic *instituții* (familia, școala, prăvălia, atelierul, gara, percepția etc.) și în același timp devin *tradiționale,* nu mai sînt fixate de fiecare generație în parte, ci se transmit gata făcute de la una la cealaltă. Deci standardizarea comportamentelor sociale este strîns corelată cu instituționalizarea și

Scanned with OKEN Scanner

tradiționalizarea lor. Acesta este însă numai un aspect al lucrurilor. Sistemul instituționalizat al rolurilor și statutelor sociale este întărit prin numeroase mecanisme externe și interne, dintre care amintim numai pe cele mai importante. Modelele de comportament sînt considerate ca *valori,* respectarea lor devine o *obligație* impusă prin presiunea opiniei publice, prin mijloace de constrîngere (sancțiuni penale) sau sprijinite prin anumite recompense (sancțiuni premiale). Lucrul acesta nu este însă suficient; se desfășoară totodată și o acțiune mai profundă asupra indivizilor din cuprinsul unei societăți, pentru a-i face să adere de bunăvoie, din convingere și necesitate lăuntrică, la modelele și instituțiile sociale. Aceasta este opera educației în sens larg (educația în familie, în școală, cazarmă, uzină, prin teatru, cinematograf, televiziune etc.), care duce la *internalizarea* valorilor și normelor sociale și, pe această bază, la *socializarea* indivizilor. Cu cît interiorizarea valorilor instituționalizate este mai puternică, deci mai adîncă și mai completă, cu atît societatea respectivă este mai integrată, ea obține un grad mai mare de coeziune, stabilitate și durabilitate. Dimpotrivă, cu cît interiorizarea este mai slabă, cu cît modelele sau instituțiile sociale sînt mai puțin acceptate, cu atît societatea respectivă se dezorganizează, se anarhizează, cade în *anomie* (lipsă de legi, reguli, norme respectate). Sociologismul poziției constă în ideea de *homo duplex:* pe de o parte *omul natural,* care este individul uman, produs biologic, treapta cea mai înaintată a evoluției vieții, pe de altă parte, *omul socializat,* care este persoana umană, produs social, treapta cea mai înaintată a educației, a interiorizării, a integrării umane în colectivitate. Dacă nu se pierde din vedere că, în perspectiva evoluției biologice, omul este un animal superior, dar un animal, stare pe care o are în mod inevitabil la naștere, reprezentînd o simplă potență sau virtualitate, înseamnă că individul uman devine om în sensul deplin al cuvîntului datorită exclusiv societății. Cu alte cuvinte, el nu este *om* de la natură, ci de la societate. Vom întîlni o poziție analoagă la *noologism,* opera culturologilor, care pun accentul însă pe *cultură,* nu pe *societate,* pe procesul de culturalizare și spiritualizare, nu numai de socializare, ceea ce constituie, fără îndoială, o viziune mai completă, deci superioară. În concepția pe care o analizăm aici, individul se naște asocial și devine social prin acțiunea societății asupra lui, adică prin socializare, ceea ce dă o imagine greșită asupra ființei umane, prin separarea arbitrară a individualului de social, ca și cum ar fi două realități străine, una amorfă, pasivă, lipsită de conținut, alta formativă, activă, creatoare de sensuri și trepte de dezvoltare. Cum vom vedea, individul și societatea sînt fețele corelative ale uneia și aceleiași realități umane, în așa fel că nici una din ele nu poate exista și nu se poate dezvolta fără cealaltă. Eroarea principală a sociologismului constă în reducerea persoanei la societate, în negarea aspectelor creatoare ale individului uman, în încercarea de a desființa existența umană în favoarea coexistenței, fără a-și da seama de imposibilitatea atît teoretică, precum și practică, a operației. Rămîne totuși o poziție bine conturată și foarte influentă în sociologia contemporană, activă, cum am spus, nu numai în teoria generală despre societate, dar și în sociologia educației, a dreptului, a moralei, a limbii, a grupurilor mici, în psihologia socială și cea colectivă etc.

Sociologismul, cu toate lipsurile și exagerările lui, este o direcție științifică fructuoasă atît prin cantitatea, cît și prin calitatea lucrărilor. El se apropie, cum am văzut, foarte mult de istoricism, totuși, în formele

Scanned with OKEN Scanner

lor pure, orientarea generală a celor două curente este diferită. Precum arată și termenul, unul „istoricizează" cunoștința, căutînd să se țină cît mai strîns de formele concrete ale realității și să le generalizeze doar în cadrul mai restrîns al unor civilizații sau etape de evoluție real înrudite, pe cînd celălalt „sociologizează" aceeași cunoștință, raportînd diferitele aspecte ale vieții sociale și culturale la formele lor elementare sau permanente și chiar la societate în genere, ajungînd la generalizări științifice mult mai largi și mai îndrăznețe. Din pricina aceasta cele două curente se completează reciproc, precum se completează, în genere, punctul de vedere istoric cu cel sistematic în diferitele trepte ale științei, fapt pe care l-au înțeles foarte bine sociologii contemporani. Unii dintre ei consideră sociologia ca o știință de generalizare medie, între filosofia socială, de maximă generalizare, și istorie, eventual etnografie, atașate de concret.

Sociologismul trebuie privit ca o încercare merituoasă de a dovedi în chip științific existența *sui-generis* a societății și de a da o bază pozitivă științelor care cercetează fenomenele sociale și culturale. El a reușit să desăvîrșească, prin noi perspective și printr-o atitudine teoretică mai precisă și mai vastă, revoluționarea științelor sociale și spirituale în sens pozitivist, începută mai demult de diferitele școli istoriciste.

Cu toate meritele lui necontestate, sociologismul greșește, cel puțin după majoritatea criticilor săi autorizați, prin exagerarea neîngăduită a punctului de vedere sociologic. Cunoașterea, religia, arta, dreptul, morala au, fără îndoială, puternice rădăcini și implicații sociale, în așa măsură încît în afară de societate ele nu pot fi nici cel puțin imaginate, dar fără aportul psihologiei și al biologiei lămurirea lor este parțială, după cum o explicație completă a lor cere contribuția unor științe speciale, care să le cerceteze în mecanismele lor specifice, desprinse adeseori de viața socială propriu-zisă și constituite în sisteme autonome, de ordin tehnic, logic și axiologic.

De asemenea, sociologismul exagerează exterioritatea vieții sociale, încercînd să o trateze ca pe o realitate exterioară indivizilor. De fapt, dacă societatea nu poate fi redusă la indivizii componenți, pentru că ea se construiește peste ei, în structuri, instituții și valori obiective, precum și în tradiții, funcții și procese supraindividuale, ea nu poate fi nici separată de ei. Dacă indivizii nu pot exista fără societate, nici societatea nu poate exista fără indivizi, deci, oricît ni s-ar părea situația aceasta de paradoxală, cele două realități nu pot fi nici reduse una la alta și nici desprinse una de alta. Problema raporturilor dintre indivizi și societate — fundamentală pentru orice teorie sociologică — nu este deci pe deplin dezlegată nici de sociologism, cu toate eforturile lui în această direcție.

În sfîrșit, pentru cei cu preocupări epistemologice, sociologismul mai are defectul că privește sociologia ori ca pe o filosofie a științelor sociale, ori ca pe o enciclopedie a lor, iar pe de altă parte încalcă nejustificat domeniul celorlalte științe sociale sau spirituale, reducîndu-le la simple ramuri ale sociologiei. Sociologismul lasă în această privință unele drumuri deschise, pe care încearcă să le străbată, cu mai mult sau mai puțin succes, alte curente sociologice, de care încă nu ne-am ocupat.

Universalismul. Forma cea mai pură a integralismului, din pricina caracterului său strict logic și uneori metafizic, o reprezintă universalismul, care își găsește rădăcinile în filosofia socială a antichității (Platon și Aristotel) și a evului mediu catolic, pentru a se realiza mai ales în

Scanned with OKEN Scanner

filosofia socială romantică și, în cele din urmă, în sociologia lui Othmar Spann și a elevilor săi.

Istoricii gîndirii sociale disting uneori două feluri de sociologie, diferite și chiar străine unul de altul, o sociologie vest-europeană (mai ales anglo-franco-americană) și o sociologie germană, legată de Romantică. Prima încearcă să constituie sociologia ca pe o știință naturală a societății, pe cînd a doua socotește sociologia ca pe o filosofie a societății, fundată pe diferite concepții metafizice idealiste.

Caracteristica universalismului este că privește societatea ca *un întreg* — de unde și denumirea de doctrină a totalității: *Ganzheitslehre* — anume un întreg anterior *logic* față de indivizi, de unde concepția primatului logic al societății.

Filosofia socială romantică germană este reprezentată de Fichte, Schlegel, Joseph Görres, Novalis etc., dar mai ales de Adam Müller și Franz Baader.

Lucrarea lui *Adam Müller, Elemente der Staatskunst,* apărută în 1809, este privită ca opera cea mai reprezentativă *(standard work)* pentru *sociologia romantică.* Ea este importantă și prin concepția, în multe privințe modernă, pe care o cuprinde. Idealismul acestui început de veac — cum dovedește mai ales opera lui Hegel — nu este atît de străin de sociologia științifică, pe cît am putea crede după primele impresii. Eliberînd această concepție de elementele ei idealist-metafizice filosofante, caracteristice timpului, dar numai ca o rămășiță din epocile anterioare, rămîn multe idei care și-au păstrat valabilitatea pînă în zilele noastre. După Adam Müller, societatea nu este o formațiune fizică, ci una spirituală. Ea este însă în același timp o formațiune economică, provocată de dependența structurală a oamenilor unii față de alții și de nevoia generală a unui ajutor reciproc în lupta cu elementele naturii, cu mediul geografic, care are o durată mai lungă decît simpla existență a indivizilor. Legea fundamentală a vieții sociale este *contradicția.* Societatea este un produs al opozițiilor dintre sexe și vîrste, dintre păturile sociale, ca și dintre tradiție și formele noi de viață. Primele diviziuni sociale se ivesc chiar în cadrul familiei, prin diferențierile de sex și de vîrstă. Individul ca atare nu poate fi gîndit decît în unire cu alți oameni, în societate sau în stat (după Adam Müller, societatea și statul sînt identice); el nu poate să se retragă din societate (deci nici din stat), chiar dacă ar vrea. Individul, prin însăși structura societății, care este de natură contradictorie și deci presupune o completare reciprocă a elementelor componente, este o parte care se cere întregită, un mădular care nu are ființă logică și nici reală decît în cadrul „organismului" sau al „întregului".

O sociologie propriu-zisă, de concepție universalistă, găsim la *Othmar Spann* (1878—1950), care numără printre adepții săi numeroși cercetători din științele sociale (Baxa, Feigl, W. Heinrich, Andreae), cunoscuți și sub numele de Școala sociologică de la Viena. Mai e considerat ca universalist, independent însă de Spann, *Karl Dunkmann* (1868—1932), cunoscut atît pentru teoria sa despre primatul grupului față de indivizi, cît și pentru doctrina legăturii indisolubile dintre teorie și practică, bazată pe teza că cea dintîi este imposibilă fără a doua, ceea ce ar da sociologiei în mod structural caracterul unei *științe aplicative.* A întemeiat, în această concepție, un *Institut de sociologie aplicată* la Berlin (1924), cu un periodic pe același profil: „Archiv für angewandte Soziologie".

Scanned with OKEN Scanner

filosofia socială romantică și, în cele din urmă, în sociologia lui Othmar Spann și a elevilor săi.

Istoricii gîndirii sociale disting uneori două feluri de sociologie, diferite și chiar străine unul de altul, o sociologie vest-europeană (mai ales anglo-franco-americană) și o sociologie germană, legată de Romantică. Prima încearcă să constituie sociologia ca pe o știință naturală a societății, pe cînd a doua socotește sociologia ca pe o filosofie a societății, fundată pe diferite concepții metafizice idealiste.

Caracteristica universalismului este că privește societatea ca *un întreg* — de unde și denumirea de doctrină a totalității: *Ganzheitslehre* — anume un întreg anterior *logic* față de indivizi, de unde concepția primatului logic al societății.

Filosofia socială romantică germană este reprezentată de Fichte, Schlegel, Joseph Görres, Novalis etc., dar mai ales de Adam Müller și Franz Baader.

Lucrarea lui *Adam Müller, Elemente der Staatskunst,* apărută în 1809, este privită ca opera cea mai reprezentativă *(standard work)* pentru *sociologia romantică.* Ea este importantă și prin concepția, în multe privințe modernă, pe care o cuprinde. Idealismul acestui început de veac — cum dovedește mai ales opera lui Hegel — nu este atît de străin de sociologia științifică, pe cît am putea crede după primele impresii. Eliberînd această concepție de elementele ei idealist-metafizice filosofante, caracteristice timpului, dar numai ca o rămășiță din epocile anterioare, rămîn multe idei care și-au păstrat valabilitatea pînă în zilele noastre. După Adam Müller, societatea nu este o formațiune fizică, ci una spirituală. Ea este însă în același timp o formațiune economică, provocată de dependența structurală a oamenilor unii față de alții și de nevoia generală a unui ajutor reciproc în lupta cu elementele naturii, cu mediul geografic, care are o durată mai lungă decît simpla existență a indivizilor. Legea fundamentală a vieții sociale este *contradicția.* Societatea este un produs al opozițiilor dintre sexe și vîrste, dintre păturile sociale, ca și dintre tradiție și formele noi de viață. Primele diviziuni sociale se ivesc chiar în cadrul familiei, prin diferențierile de sex și de vîrstă. Individul ca atare nu poate fi gîndit decît în unire cu alți oameni, în societate sau în stat (după Adam Müller, societatea și statul sînt identice); el nu poate să se retragă din societate (deci nici din stat), chiar dacă ar vrea. Individul, prin însăși structura societății, care este de natură contradictorie și deci presupune o completare reciprocă a elementelor componente, este o parte care se cere întregită, un mădular care nu are ființă logică și nici reală decît în cadrul „organismului" sau al „întregului".

O sociologie propriu-zisă, de concepție universalistă, găsim la *Othmar Spann* (1878—1950), care numără printre adepții săi numeroși cercetători din științele sociale (Baxa, Feigl, W. Heinrich, Andreae), cunoscuți și sub numele de Școala sociologică de la Viena. Mai e considerat ca universalist, independent însă de Spann, *Karl Dunkmann* (1868—1932), cunoscut atît pentru teoria sa despre primatul grupului față de indivizi, cît și pentru doctrina legăturii indisolubile dintre teorie și practică, bazată pe teza că cea dintîi este imposibilă fără a doua, ceea ce ar da sociologiei în mod structural caracterul unei *științe aplicative.* A întemeiat, în această concepție, un *Institut de sociologie aplicată* la Berlin (1924), cu un periodic pe același profil: „Archiv für angewandte Soziologie".

Scanned with OKEN Scanner

O. Spann este un adversar ireductibil al oricărui gen de individualism sociologic și al oricărei încercări de a constitui științele sociale ca științe empirice sau experimentale, după modelul științelor naturale. El elimină dintru început termenul de interacțiune pe care se întemeiază acestea, pe motivul că diferitele curente concep interacțiunea în chipuri diferite (mecanic, organic, psihic etc.), de unde reiese că acest concept este lipsit de o indicație materială. Prin întrebuințarea lui, sociologia rămîne ori mecanică, ori biologie, ori psihologie, dar nimic altceva. Punctul de vedere al „cauzalității sociale" și al „corelațiilor psihice", pe care se întemeiază sociologia individualistă și naturalistă, este, după Spann, o eroare fundamentală. Aplicarea idealului de cunoaștere matematic-naturalistă la societate este imposibilă. Încercările făcute în acest sens nu duc decît la certuri nesfîrșite și rezultate neviabile. De aici necesitatea unei întemeieri „neempiriste" a sociologiei, întrucît știința societății nu este posibilă în afara științelor sociale particulare decît dacă-și găsește în societatea ca atare un obiect propriu, care să nu se găsească sau să nu se poată reduce la fenomenele sociale particulare. Conceptul de interacțiune ridică sociologiei, după Spann, tocmai acest obiect, pentru că reduce întreaga realitate socială la propriile ei componente. Dacă numai părțile există cu adevărat, societatea nu este decît o ficțiune. După Spann, ca să se constituie o sociologie trebuie să se arate: *a.* posibilitatea gnoseologică a unui *întreg* care să nu se formeze prin interacțiunea părților componente și care să cuprindă un raport *necauzal* de la întreg la parte, și *b.* să se demonstreze că societatea este o astfel de totalitate. După el, amîndouă cerințele pot fi satisfăcute. Există totalități care nu pot fi reduse la interacțiunea părților. O casă, de exemplu, nu se compune din cărămizi, pentru că în locul lor ar putea fi lemn, piatră, marmură sau ciment și totuși nimic nu s-ar schimba în esență. Casa se compune din încăperi; camerele, bucătăria, pivnița, podul sînt însă mădulare cu anumite funcții în cuprinsul întregului și sînt dotate cu un înțeles pe care tot de la întreg îl dețin (pentru că ce ar însemna, de pildă, pod în afară de casă?). Există deci totalități care constau din părți calificate, de natură spirituală, pentru care elementele materiale nu sînt decît un substrat. Societatea este și ea o astfel de totalitate. Armata, piața, statul, națiunea, nu se compun direct din oameni. Armata se compune din soldați, piața din cumpărători și vînzători etc. Omul este numai purtătorul acestor funcții sociale (sau, în terminologia americană: roluri sociale). Totalitatea socială nu este nici ea determinată de elementele ei, ci, dimpotrivă, părțile sînt determinate de către societate. Ce este un soldat în afară de armată?, un cetățean fără țară etc.? Totalitatea este anterioară logic părților care o compun, pentru că ea este cea care le califică drept părți, ea este cea care le definește ca atare. Prin urmare: *a.* societatea deține primatul logic față de indivizi, deci *b.* indivizii se întemeiază pe societate, nu societatea pe indivizi, și, în sfîrșit, *c.* societatea nu constă numai din indivizi, ci dintr-o realitate a totalului, care constituie natura ei specifică. Sociologia este știința acestei totalități, știință independentă, nu enciclopedică, și anterioară logic, ca și obiectul ei, tuturor științelor sociale particulare.

O formă actuală de universalism, care se situează pe poziții mult mai științifice, uneori experimentale, cu tendința de a se desprinde de orice speculație filosofică, este *structuralismul,* cel puțin prin unele din variantele lui, cele nonbiologiste. Trebuie să amintim mai ales *gestaltismul,* care a influențat profund teoria modernă a organizării și în ace-

Scanned with OKEN Scanner

lași timp sociologia organizării. După prezentarea unor gestaltiști de seamă, cum sînt Ehrenfels, Wertheimer, Köhler, Koffka, *Gestalt* este un produs al organizării, iar organizarea procesul care duce la *Gestalt*. Categoria de organizare este diametral opusă simplei juxtapuneri sau distribuției întîmplătoare. În procesul organizării, ceea ce se petrece cu o parte a întregului este determinat de legi intrinsece, care țin de întreg. Concepția se situează în alternativa clasică haos-cosmos: a afirma despre ceva că este *Gestalt*, înseamnă că nu poate fi explicat prin haos, prin combinarea oarbă de cauze arbitrare, ci numai prin *esența* sa, care constituie cauza propriei sale existențe. După P. Guillaume, care traduce *Gestalt* prin *formă*, aceasta este „altceva sau un plus față de suma părților sale". El reamintește unul din exemplele celebre ale lui Ehrenfels (întemeietorul gestaltismului), melodia, care poate fi transpusă în altă tonalitate, fără a-și pierde identitatea și calitățile proprii. Întregul este deci o realitate tot atît de certă ca elementele componente. Ceva mai mult, în raportul parte-întreg, ultimul are primatul logic, pentru că el îndeplinește funcția definitorie. „O parte dintr-un întreg este altceva decît această parte izolată sau situată în alt întreg, din cauza proprietăților care țin de locul și funcția ei în fiecare din ele", nu de natura sa desprinsă de întreg. Gestaltismul pleacă de la forme sau structuri, considerate ca date primordiale, ireductibile. Nu se poate imagina o realitate fără formă, ca o pură multiplicitate haotică, și a stabili apoi prin care forțe exterioare se grupează și se organizează aceste elemente disparate. Nu există nimic fără formă. Forma, structura, organizarea, nu este numai statică, ci și dinamică, din cauza că jocul tuturor funcțiilor este solidar, iar realitatea respectivă rezultă dintr-un echilibru mobil al tuturor proceselor locale.

Ideea de formă, dar mai ales cea de *structură* și *organizare,* este foarte răspîndită în științele sociale. Dealtfel există mai demult chiar o sociologie gestaltistă anume elaborată de pe această poziție, ca și o psihologie socială gestaltistă, în floare pînă azi.

Aportul remarcabil la știință al universalismului (structuralismului, gestaltismului) este afirmarea documentată a existenței întregurilor. Este într-adevăr singura cale de a constitui o sociologie ca știință, fără a rămîne o enciclopedie a altor științe și fără a se desființa sau încălca celelalte științe existente, ceea ce nu ar însemna nici un progres științific. Firește, conceptul de totalitate trebuie curățat de toate urmele lui metafizice și formulat deci în sens structuralist modern, nu spiritualist, metafizic.

Încolo, universalismul împarte cu integralismul toate defectele, în plus altele proprii, cum sînt cel de a lăsa nedefinită natura totalității sociale sau de a fi încercat să înlăture determinismul cauzal și deci explicația din știință. Într-adevăr, nu numai interacțiunea, dar și totalitatea e o categorie formală. Ea se potrivește mai multor realități, uneori profund diferite, cum ne dă exemple chiar Spann, casa și societatea. E drept că el afirmă despre societate că e o totalitate a spiritului, dar conceptul acesta, în formularea lui tradițională, adică idealistă, mai repede duce la confuzii decît la o clarificare. Spiritul ca produs al materiei este cu totul altceva decît spiritul ca o realitate de-sine-stătătoare. Despre ce anume spirit este vorba în cadrul societății? Raporturile ideale dintre lucruri și ființe sînt de natură spirituală, în sens tradițional? Fără îndoială că *societatea este o totalitate,* dar ce anume este această totalitate, cum se constituie și cum funcționează rămîne de precizat. Apoi în-

Scanned with OKEN Scanner

țelegerea nu exclude nici cauzalitatea finală, nici pe cea eficientă. A avea un înțeles nu înseamnă a nu putea avea un scop sau a scăpa de orice determinare cauzală. Înțelesurile sînt și ele produse ale omului, în funcție de nevoile lui și de condițiile de viață în care se dezvoltă și se manifestă. Argumentele universalismului împotriva empirismului și experimentalismului nu sînt valabile.

În afară de aceste defecte, universalismul prezintă, după noi, împreună cu mai toate curentele integraliste, marele neajuns de a socoti societatea ca pe o realitate străină de indivizi, anterioară și exterioară acestora. Spann nu nesocotește rolul social al individului, dar nu redă nici el realitatea așa cum este ea. Un lucru ni se pare sigur: *nici individ fără societate, nici societate fără indivizi nu există.* Aceasta înseamnă că legătura dintre cei doi termeni trebuie să fie alta decît un simplu raport de anterioritate, de subordonare, de integrare etc. Mai repede putem presupune că indivizii și societatea nu sînt realități deosebite, ci doar aspectele aceleiași realități. Problema individ și societate apare ca nesatisfăcătoare chiar în felul în care este pusă, atît de individualism, cît și de integralism. Între individ și societate raporturile par a fi cu totul de altă natură. De unde nevoia de a depăși aceste poziții spre altele mai cuprinzătoare.

3.4. În afară de curentele individualiste și integraliste înfățișate, există în sociologie și încercări de a depăși sau a ocoli cele două concepții fundamentale contradictorii sau a le îmbina într-o unitate a contrariilor. Au apărut astfel poziții sociologice dincolo de individualism și integralism, altele dincoace și, în sfîrșit, poziții care răstoarnă complet știința tradițională, spre formule noi, superioare din toate punctele de vedere.

Se situează dincolo de individualism și integralism curentele sociologice care nu neagă problema însăși de la baza acestora, dar caută să o soluționeze *sintetic,* prin resorbirea celor doi termeni într-o unitate mai largă. Încercarea cea mai izbutită este reprezentată de *noologism.*

Se situează dincoace de individualism și integralism toate curentele care nu acceptă problema individ și societate și caută să se constituie pe alt fundament, care să facă pur și simplu inutilă problema tradițională. Cu această poziție se identifică mai ales *sociologia fenomenologică.*

Se situează deopotrivă în individualism și integralism, dar în același timp dincoace și dincolo de ele, curentele care se bazează pe o *logică nouă,* după care contrariile nu se exclud, ci, dimpotrivă, se determină reciproc, dînd realității o veșnică mișcare spre forme inedite, care rezumă și depășesc pe cele anterioare. Concepția despre individ și societate devine astfel mult mai complexă, atît ca problemă, cît și ca soluție.

Noologismul. Curentul acesta caută soluția problemei individ și societate în conceptul de *spirit* sau în cel de *cultură.* Sociologia este considerată ca o știință spirituală sau culturală, ca o știință comprehensivă, spre deosebire de științele naturii. Psihologia, fără de care curentele acestea se opun în chip categoric, este considerată cel mult ca o știință ajutătoare, în nici un caz ca știință fondatoare a sociologiei. Asemănările noologismului cu universalismul sînt destul de mari. Spann, dealtfel, este și el un noologist, numai că a pus accentul activității sale mai mult pe conceptul de *totalitate* decît pe cel de *spirit,* acceptînd fără nici o rezervă soluția integralistă, în opoziție cu individualismul. Noologismul, dimpotrivă, încearcă să netezească și să înlăture contradicțiile, fără a nega termenii. Societatea este viață spirituală, ea este cultură. Cu cît indivi-

Scanned with OKEN Scanner

dul se dezvoltă pe sine mai mult, cu atît interiorizează mai mult cultura, deci socialul, și devine el însuși social. Spiritul, care este deopotrivă de prețios și pentru individ și pentru societate, duce la o colaborare mai mult sau mai puțin armonioasă și unitară a acestora. Prin spirit, societatea și individul se contopesc într-o nouă realitate, care îi înglobează fără să-i desființeze, fiind de fapt opera lor comună.

Noologismul sociologic, ca o concepție relativ independentă față de universalism, este de formație modernă. Fundamentele lui se găsesc în *Dilthey*, dar ca sociologie apare abia la Sombart, Spranger, Vershofen etc.

Forma cea mai pură a noologismului o găsim la *Werner Sombart* (1863—1941), în cea din urmă etapă intelectuală a sa. Sombart socotește, nu tocmai just, noologismul sociologic ca un fenomen specific german. El găsește că sociologia psihologică purcede dintr-o problemă greșit pusă. Spiritul nu poate fi dizolvat în suflet, iar cultura nu poate deriva din imboldurile psihice elementare. De aceea sociologia nu se poate construi în genul științelor naturale mecanice, ca să explice „cosmosul social prin mișcarea atomilor psihici". Atît sociologia psihologistă, cît și cea noologistă duc la o teorie și la o „empirie", ambele dezvoltă cîte o sociologie generală și una specială, însă în direcții diferite. Ambele pot stabili posibilitățile de relații universale sau tipologice prin abstracție din relațiile cercurilor individuale de cultură. Deosebirea apare în materie de empirie. Sociologia noologică nu cunoaște nici o empirie generală și nici nu poate să cunoască. Pe cînd sociologia psihologică își pune direct ca problemă principală urmărirea procesului de formare a culturii din fenomene psihice elementare, sociologia noologică respinge această problemă. În lumea empirică nu există spirit general, ci numai spirit cu înfățișări particulare: religie, stat, biserică, artă etc., pentru că nici un domeniu spiritual nu poate fi derivat din altele, cu atît mai puțin toate dintr-unul. De aceea, trebuie să ne menținem la cercetarea particulară a fiecărui domeniu. Metoda fundamentală de cunoaștere va fi *înțelegerea:* spiritul este o realitate înzestrată cu *înțeles*. Obiectul de cercetare îl constituie realizarea spiritului în istorie. După Sombart, sociologia este studiul sistematic al conviețuirii umane. Ea se deosebește de istorie prin accentul pe care-l pune pe repetibil și tipic. Universitatea din *Berlin* (cu accentul pe Berlin) este obiectul istoriei; *Universitatea* din Berlin (cu accentul pe universitate) este obiectul sociologiei. Realitatea socială este de ordin spiritual, ea este cultură.

Atacul lui Sombart împotriva psihologiei nu este pe deplin justificat, deoarece un aport la sociologia noologică purcede chiar de la un psiholog care vede în disciplina sa tot o știință noologică. Este *Eduard Spranger,* care opune psihologia noologică psihologiei naturaliste, iar în studiul tipurilor de viață se ocupă și de tipul social *(der soziale Mensch),* ca și de variațiile caracteristice ale omului social. Contribuția acestei psihologii la sociologia noologică nu poate fi contestată.

Pe alte temeiuri și în altă concepție epistemologică, este noologist *W. Vershofen*. Societatea umană este, după acest sociolog, o joncțiune polară de persoane dotate cu conștiință de sine într-un necontenit joc de adaptare și singularizare, al cărui *novum* față de societățile animale este *spiritul*. Individul uman este legat prin spirit în mod indestructibil de societate.

Sociologia noologică nu este lipsită de însemnătate pentru știință, dar ca soluție la problema individ și societate ni se pare nesatisfăcătoare. Soluția aceasta ridică o problemă mult mai gravă: a coincidenței

Scanned with OKEN Scanner

tendințelor individuale și sociale în spirit. Cum se face că spiritul resoarbe sintetic cei doi termeni în relație? Fățiș sau presupus, curentul acesta socotește spiritul ca o realitate de-sine-stătătoare, dar și de ordin superior, care atrage individul și societatea ca un adevărat miraj, dar concepția aceasta despre spirit nu este decît o rămășiță metafizică sau, eventual, teologală, pe care știința n-o poate accepta. E mult mai ușor de crezut că relația dintre om și societate este de așa natură, încît apariția și dezvoltarea culturii să devină posibile tocmai prin ea. Sociologia noologică observă just faptul: cultura cuprinde individul și societatea într-o realitate superioară, dar nu dă socoteală pe deplin de fundamentele acestei realități. Indivizii și societatea se unesc prin spirit, pentru că spiritul este opera lor comună, produs istoric al colaborării dintre indivizii coexistenți și generațiile succesive. Cum se nasc cultura și spiritul din societate este o problemă pe care noologismul nu o poate rezolva. Poziția aceasta poate fi reluată deci în întregime, însă cu condiția de a fi așezată pe alte temelii. Soluțiile de *dincolo* vor trebui transpuse *dincoace* de individualism și integralism. Avînd ca punct de plecare o concepție științifică experimental verificată, noologismul nu va mai apărea ca o construcție fără baze sigure.

Tot ca un neajuns al noologismului sociologic trebuie să socotim imprecizia termenului de *cultură*. Sombart îl întrebuințează ca echivalent al *spiritului*. Problema este însă dacă societatea epuizează întreg spiritul, dacă tot ce este spirit este societate. Soluția afirmativă am întîlnit-o și am combătut-o la sociologism. Noologismul nu și-a precizat poziția în această privință. De aceea ne mulțumim doar să semnalăm pericolul eventual. În realitate, societatea nu este spirit, ci producătoare de spirit, ceea ce este cu totul altceva, iar dezlegarea vieții spirituale se găsește în structura biologică a omului, în creier, în activitatea nervoasă superioară, de unde ea își trage posibilitățile. Societatea nu este decît un suport, un stimulent și o condiție pentru actualizarea sau dezvoltarea spiritului. Fără biologie și psihologie, spiritul, care nu este decît un produs al vieții, nu poate fi explicat pe deplin, chiar dacă sociologia este capabilă să lămurească toate aspectele lui obiective și normative. Fenomenul spiritual, care apare la sfîrșitul unui lanț uriaș de evoluție — de la materie la viață, de la viață la conștiință și de la conștiință la spirit — este de o complexitate mult prea mare ca să poată fi lămurit cu ajutorul unei singure științe, prin cercetarea statică a unui singur „etaj" existențial sau „moment" evolutiv.

Tot ca o poziție dincolo de individualism și integralism trebuie citat sistemul de sociologie al lui *D. Gusti* (1880—1955). Individul și societatea ca termeni nu sînt negați: „totdeauna și pretutindeni, individul se găsește atras, influențat și determinat de variatele unități ale socialului. Individul trăiește adică într-o lume supraindividuală de valori economice, spirituale, juridice și politice și în același timp într-o lume interindividuală de grupări sociale". Dar prin conceptul de *personalitate* din etica sa, D. Gusti înlătură orice antinomie dintre individ și societate, întrucît personalitatea este considerată ca dezvoltarea capacității de cultură a omului, deci ca dezvoltarea trăsăturilor sociale din individ.

În general, noologismul consideră cultura ca un termen deopotrivă de important și atractiv pentru individ și societate. Ea cuprinde toate tiparele de viață create de oameni în cadrul societății sau, într-o definiție savantă: „Cultura constă în modele, explicite și implicite, de sau pentru comportament, dobîndite și transmise prin simboluri, constituind

Scanned with OKEN Scanner

realizarea distinctivă a grupurilor umane, inclusiv încorporarea în opere; sîmburele esențial al culturii constă din idei tradiționale (așadar derivate și selectate istoric) și mai ales din valorile atașate lor; sistemele culturale pot fi considerate, pe de o parte, ca produse ale acțiunii, pe de altă parte, ca elemente condiționante ale acțiunii viitoare" (A. L. Kroeber și Clyde Kluckhohn).

Cultura fiind formată din modele sau tipare de viață, s-a născut din viață și înlesnește viața. Fără cultură omul rămîne un simplu animal, iar societatea o turmă. Cum se exprimă Kneller: „cultura și societatea se presupun reciproc, pentru că fără conviețuire oamenii nu pot crea o cultură sau un mod de viață *(way of life),* iar fără un mod de viață ei nu pot trăi împreună". Nici individul nu se confundă cu societatea și nici societatea cu cultura. Individul interiorizează cultura prin educație, imitație, presiune socială etc., dar în același timp o modifică prin procese diferențiale de trăire, interpretare și asimilare și o creează prin eforturi personale de creație. Societatea reprezintă o anumită populație care trăiește laolaltă, în timp ce cultura este modul ei de viață, modul ei de a gîndi, de a simți, de a acționa după tipare social stabilite sau social acceptate. În formularea lui F. M. Keesing: *„cultura* pune accentul pe datinile unui popor, *societatea* pe poporul care practică datinile".

La naștere individul este lipsit de orice cultură, deci trebuie să și-o însușească. Lucrul acesta este realizat printr-un proces complex de *culturalizare,* cu termenul tehnic: *socializare,* în care locul principal îl ocupă *educația,* prin care individul învață ce trebuie și ce nu trebuie să facă pentru a-și asigura succesul în societate (adaptarea socială), dar și pentru a se realiza pe sine, pentru a se dezvolta ca ființă umană, nu numai ca *individualitate,* ci și ca *personalitate.* Culturalizarea nu este deci un simplu proces de integrare socială, de modelare a individului după nevoile societății, ci și un proces de *personalizare,* de realizare a individului uman ca ființă superioară, cultivată, originală, productivă, creatoare. Prin cultură deci interesele individuale și cele colective se armonizează pînă la perfecta lor îmbinare, fără ca individul să fie desființat sau subordonat societății din care face parte, păstrînd fiecare o relativă autonomie.

Culturalizarea determină anumite trăsături la indivizii dintr-o anumită societate, trăsături specifice de comportament, cunoscute sub numele de *caractere etnice* sau *caractere naționale* (specific național). Tot culturii se datorează faptul că fiecare societate promovează un anumit tip de om, numit *personalitate de bază,* în sensul că este la „ea acasă", avînd șansa de a întîmpina minimum de rezistențe în viață și maximum de satisfacții, sau mai multe tipuri de personalitate, după diferitele subculturi (personalitatea modală).

Faptele înfățișate de culturologi sînt exacte, încît merită să fie reținute de știință, dar interpretarea teoretică a lor ni se pare insuficientă. In realitate, cultura nu există nici fără indivizi, nici fără societate; individul uman nu se realizează ca om nici fără societate, nici fără cultură; societatea, la rîndul ei, este formată din indivizi și nu se dezvoltă decît prin cultură (materială și spirituală), deci legătura dintre cele trei fenomene trebuie să fie mai adîncă, de ordin *existențial,* nu numai *relațional.* Calea cercetărilor rămîne deci deschisă.

Fenomenologismul. Pătrunzînd ceva mai adînc în problemele de bază ale sociologiei, fenomenologismul reușește să surprindă legătura reală, de natură existențială, între individ și societate, dar, din păcate,

Scanned with OKEN Scanner

fără a trata toate consecințele teoretice care decurg de aici, fără a depăși intuiția filosofică spre adevăruri științific elaborate. După acest curent, n-avem a face cu trei termeni în relație, ci cu una și aceeași realitate sub perspective deosebite, în raport funcțional-constitutiv cu sine însăși. Este reprezentat de Max Scheler, Theodor Litt, Theodor Geiger și, într-o măsură oarecare, de Martin Heidegger, J.-P. Sartre, K. Jaspers etc.

Sociologia fenomenologică prezintă societatea ca pe o dată primară, nemijlocită, a conștiinței. Existența altor euri ține de domeniul evidenței *(Du-Evidenz)* și la fel al comunității *(das Wir)*. Există, cu alte cuvinte, în afară de o conștiință a eului, o conștiință originară a comunității, adică a participării la grup, o *conștiință de noi (Wirbewusstsein)*. Așa se face că, dacă s-au găsit sisteme metafizice să nege existența lumii exterioare, nici unul n-a riscat negarea altor euri. Deodată cu intuiția carteziană a existenței proprii, avem și intuiția existenței altora, deci a societății. Societatea se întemeiază prin urmare pe un mod caracteristic de a fi al conștiinței. Oamenii sînt deschiși unii față de alții printr-o reciprocitate a perspectivelor, după expresia lui Litt, și, în același timp, spre perspectiva globală care îi cuprinde în aceeași comunitate de viață.

Th. Litt observă că în trăire *(Erlebnis)* omul se găsește de-a dreptul „în lume" *(in der Welt)*, el n-are nevoie să „treacă" de la sine „dincolo", problema transcendenței nu i se pune. Mai ales în societate faptul acesta este deosebit de clar. Oamenii care trăiesc laolaltă nu cunosc nimic din ermetismul monadic al existenței. Tovarășul sau soțul *(der Mitmensch)* n-are o existență pentru sine, independentă de mine, ca să fiu nevoit să transcend spre el. El este ceea ce este numai datorită legăturii lui originare cu un cerc sau comunitate din care eu însumi fac parte. Omul participă existențial la societate, chiar el este societate. De conștiința eului, a omului ca existență de sine, se leagă și *conștiința comunității*, a eului părtaș la grupul semenilor. Individualitatea și socialitatea sînt *corelative*. Ele numai împreună sînt realitate.

Același fapt îl găsim afirmat, sub altă formă, la *Max Scheler*. Făcînd analiza conștiinței morale, Scheler găsește în structura ei o probă indirectă, dar certă, a existenței altor persoane. Toate actele, experiențele și stările sufletești cu un caracter moral implică în intenționalitatea lor (în sens husserlian) raporturi substanțiale cu alte persoane morale (datorii, merite, responsabilitate, promisiune, recunoștință etc.). Ele presupun deci, în virtutea esenței lor, existența altor persoane, fără ca acestea să fi apărut în prealabil, în vreun fel oarecare, în experiențe ocazionale, și fără a putea afirma că aceste acte calificabile ca substanțial sociale nu se pot naște decît în cursul raporturilor reale ale oamenilor între ei. Este suficient să examinăm mai de aproape aceste acte și experiențe sufletești, ca să ne convingem că este imposibil să fie reduse la o combinație de acte și experiențe personale mai simple, la care să se fi adăugat experiența ocazională a celorlalți oameni. Examenul acesta ne-ar arăta, dimpotrivă, că dată fiind structura esențială a conștiinței umane, societatea există în interiorul fiecărui individ, că dacă omul face parte din societate, aceasta la rîndul ei face parte din om, de care o leagă raporturi substanțiale, că dacă eul e un element constitutiv al comunității *(Wir)*, comunitatea este un element constitutiv nu mai puțin necesar al eului. Scheler reia, pe aceste baze, teoria sa mai veche despre simpatie, într-o versiune fenomenologică cît se poate de originală.

Scanned with OKEN Scanner

Cu aceeași claritate regăsim poziția aceasta la *Th. Geiger*. În trăirea eului omul poartă toate legăturile sale cu grupul și, invers, în trăirea comunității *(Wir-Erlebnis)* participă și eul personal. *Individualitatea și societatea sînt două funcțiuni corelative ale ființei umane.* Numai omul în carne și oase este substanță, individualitatea și societatea sînt numai manifestări esențiale ale sale.

Pe alte baze, ideea aceasta apare într-un context filosofic cu totul străin de sociologie, la *M. Heidegger,* după care noi ne sîntem întotdeauna nouă înșine prezenți nu ca proprietăți care ne indică existența, ci ca existența însăși. De aceea esența omului este chiar existența. Existența umană se află însă *în lume (in-der-Welt-sein)* și există împreună cu alți semeni, ea este *coexistență (Mit-Dasein).* Această afirmație fenomenologică, precizează Heidegger, că existența umană este prin esență coexistență, are un sens *ontologic.* Ea nu vrea să afirme că omul de fapt nu este singur, că alții mai există cu el. Dacă aceasta ar fi semnificația ei, coexistența n-ar fi o determinare existențială, ci o proprietate oarecare. Coexistența determină existența umană chiar și atunci cînd un altul nu e de față și nu e perceput, deoarece chiar și existența omului *„singur pe lume"* înseamnă coexistență. Celălalt nu poate să-i lipsească decît unei coexistențe. *Singurătatea* nu este decît un mod deficient al existenței împreună; însăși posibilitatea ei este o probă evidentă a coexistenței.

Iată cum societatea ne apare ca un mod necesar și constitutiv de a fi al omului. Pe aceste temeiuri, *problema individ și societate cade de la sine,* iar sociologia se poate construi ca știință pe alte temeiuri decît cele înfățișate în curentele clasice expuse. Bineînțeles, experiența din trecut nu este pierdută, elemente parțiale, în măsura în care sînt stabilite și verificate științific, vor fi utilizate, dar pe alt plan, în alte structuri teoretice, sub lumina altor perspective. Psihologismul și sociologismul se vor completa reciproc în loc să se excludă și vor fi întregite de istoricism (viața socială fiind proces, nu stare) sau de universalism și noologism (coexistența umană fiind o totalitate creatoare de valori spirituale: cultura). Fenomenologismul deci nu desființează sociologia tradițională, dar îi aduce unele completări teoretice mai apropiate de realitate, întărind-o astfel în ceea ce are ea durabil și adînc.

Merită să amintim și cîteva din formele actuale ale fenomenologismului, dezvoltate mai ales pe linie heideggeriană, deci existențialist, cu toate că valoarea lor științifică este foarte discutabilă. Reținem numai ideea care ne interesează aici, a legăturii existențiale dintre individ și societate, pentru că, în ansamblul ei, filosofia fenomenologică și existențialistă contemporană nu prezintă interes deosebit pentru sociologie. După *J.-P. Sartre,* cele două probleme de bază ale relației interpersonale, problema eului *(ego)* și problema celuilalt *(alter),* nu pot fi tratate separat, ele fac de fapt o singură problemă. Cu orientarea dramatică literară care îl caracterizează, Sartre se oprește asupra unuia dintre cele mai pregnante și desigur semnificative aspecte ale raporturilor interumane: *privirea.* Celălalt este cineva pe care eu îl privesc și care în același timp se uită la mine: eul devine obiect, deci se obiectivizează, se realizează ca atare numai în prezența examinatoare sau analizatoare a altuia. Dacă n-ar exista *altul,* omul n-ar avea niciodată experiența ea însăși ca obiect. Celălalt este mediator necesar între mine și eu însumi: „am nevoie de celălalt pentru a sesiza plenar toate structurile ființei mele". Dar în acest sens celălalt neagă eul meu ca subiect și în același timp este un subiect sau un eu care nu sînt eu; el are o conștiință

Scanned with OKEN Scanner

care nu este a mea. Privirea altuia este deci necesară pentru propria mea obiectivitate, după cum a mea este necesară pentru obiectivitatea lui. Noțiunile de absență și prezență se aplică numai la oameni. Prin „obiectivizare" eul își pierde însă libertatea, considerată ca esență a existenței umane, care nu poate fi redobîndită decît prin revenirea la poziția de *subiect*. Eliberarea nu este posibilă însă de unul singur, ci numai a tuturor oamenilor, împreună. Deci „voind libertatea, descoperim că ea depinde integral de libertatea altora, și că libertatea celorlalți depinde de a noastră . . . Îndată ce există o angajare, sînt obligat să voiesc în același timp cu libertatea mea libertatea altora, nu pot lua libertatea mea ca scop decît dacă iau ca scop deopotrivă libertatea celorlalți".

Karl Jaspers, de pe alte poziții existențialiste, dar cu aceleași rădăcini filosofice (Kierkegaard, Husserl, Heidegger etc.), afirmă semnificația structurală a societății pentru individ: *„Omul nu există decît în și prin societate"*. Omul se găsește totdeauna într-o anumită situație, dar majoritatea situațiilor sînt *sociale* (economice, politice etc.). Aspectul fundamental al raporturilor dintre individ și societate constă în *comunicare*, tot atît de importantă pentru relațiile dintre oameni ca și pentru existența lor ca euri. Omul trebuie să comunice cu altul din cauză că în comunicare el se dezvăluie pe sine atît altora, cît și sie însuși. A comunica altora adevărurile existenței sale înseamnă a se comunica și a se defini pe sine însuși. Eul se revelează sieși numai dacă se înfățișează altora într-o comunicare autentică (alții spun: comuniune). Comunicarea este un gen de maieutică socratică, dialog capabil să descopere propriile noastre adevăruri, pe noi înșine în ce avem mai profund și mai original. K. Jaspers este preocupat și de avantajele individului ca ființă care trăiește în societate. Aceasta creează și menține *o ordine* care eliberează omul de animalitate, ordinea juridică îi fixează un loc în lume, ordinea economică îi asigură un statut de consumator și producător, ordinea culturală îi înlesnește participarea la beneficiile spirituale și operele creatoare ale omenirii.

Numărul sociologilor existențialiști este mult mai mare, dar nu ne propunem decît o simplă creionare a poziției reprezentate de ei.

Opera de fundamentare ontologică, deci nu numai „existențialistă" a sociologiei, nu este nici pe departe încheiată. Pe aceleași baze ca ale fenomenologismului sau pe altele mai temeinice, apreciate în funcție de rezultatele obținute, ea va trebui continuată. În primul rînd, este necesar să se urmărească societatea ca *existență*, pentru ca, odată obiectul ei determinat *ontologic*, sociologia să se poată desfășura ca știință. A exista nu înseamnă în toate cazurile același lucru. Altfel există natura, altfel viața, altfel societatea, altfel spiritul. Husserl, întemeietorul filosofiei fenomenologice, a încercat o *teorie a regiunilor existențiale (Seinsregionen)*, afirmînd pentru fiecare „regiune" necesitatea unei *ontologii regionale*. Husserl este preocupat însă mai mult de esențe, și o esență, după el, au și lucrurile închipuite. De aceea, concepția lui este foarte greu de utilizat în știință, care este o preocupare de real. Heidegger dezvoltă fenomenologia și o leagă de existență. Prin el fenomenologismul devine din esențialist existențialist. Sub forma aceasta, ontologiile regionale pot căpăta și o importanță științifică, nu numai filosofică.

Ontologia regională a societății, așa cum am arătat în teza noastră de doctorat (1935), *studiază societatea ca existență*. Ea urmărește modul specific de a fi al coexistenței umane și pentru că om în afară de so-

Scanned with OKEN Scanner

cietate nu există, iar societatea înseamnă planul de existență al culturii și al spiritului, ea trebuie să precizeze raporturile existențiale dintre *om (personalitate), societate și cultură*. Pe baza aceasta ontologică, sociologia apare ca *știința societății totale* (sau globale, de ansamblu etc.). Ontologia regională înfățișează existența societății ca *existență*, iar sociologia — știință empirică — studiază prin observație directă și pe baza rezultatelor obținute de alte științe sociale (preistorie, etnografie, antropogeografie, istorie, antropologie culturală, culturologie, statistică etc.) existența ca societate sau societatea ca *societate*. De la ontologia societății pînă la știința societății, studiul societății nu creează însă nimic, el constată, mijlocit sau nemijlocit (după posibilitățile de cunoaștere ale omului), realitatea socială așa cum este ea.

3.5. Curentele înfățișate pînă acum au stabilit numeroase adevăruri care vor rămîne în sociologie, dar unele din tezele lor apar ca unilaterale, iar altele se exclud reciproc, încît nu izbutesc să satisfacă pe deplin cerințele cunoașterii. Ce este mai grav, foarte multe din problemele rămase nerezolvate, pe care sociologia continuă să și le pună, par, în lumina doctrinelor expuse, pur și simplu ca insolubile. Experiența ne arată clar că individul și societatea sînt realități distincte și totuși nici individ fără societate, nici societate fără individ nu există. De aceea ni se par deopotrivă de discutabile negarea societății de către individualism, ca și negarea individului săvîrșită de integralism, precum și încercarea de a contopi cele două realități în cadrul unei activități sintetice, cum procedează noologismul sau încercarea de a reduce individul și societatea la fețele actului de trăire a relațiilor interumane și la semnificațiile lui existențiale, cum procedează fenomenologismul. Fără îndoială că fiecare din aceste concepții surprinde cîte un raport exact între individ și societate, cu toate acestea rezultatele lor se bat cap în cap și nu pot duce la o concepție unitară despre viața socială. În asemenea împrejurări, ieșirea nu poate veni decît de la reexaminarea gîndirii noastre înșăși, care, probabil, în formele ei tradiționale, nu este capabilă să surprindă fețele bogate și extrem de nuanțate ale realității. Se cere deci o logică mai potrivită pentru judecarea faptelor și o metodă mai precisă pentru cunoașterea lor. Încercarea aceasta a fost făcută mai demult de unul dintre cei mai mari gînditori ai vremurilor moderne, de Hegel, prin elaborarea logicii și metodei dialectice.

Hegelianismul. După G. W. F. Hegel (1770—1831), contrarele nu se exclud, dimpotrivă, ele se determină reciproc, în cadrul unui proces dialectic și se unesc în forme superioare, de natură sintetică. Orice teză sau poziție se transformă în antiteza sau opoziția sa și amîndouă, teză și antiteză, se îmbină într-o unitate superioară, sinteza sau compoziția, care astfel devine și ea teză, pentru a fi negată la rîndul ei și deci din nou depășită. *Contradicția este principiul însuși al mișcării și al devenirii.* Negația este „sufletul imanent al conținutului", pentru că nici un lucru nu-și poate ajunge sie însuși, nici unul nu poate să rămînă poziție fără opoziție și deci stare fără depășire. Dialectica nu este numai un *principiu al gîndirii,* ci și un *principiu al realității,* realul și raționalul fiind pentru Hegel același lucru („tot ce este real este rațional, tot ce este rațional este real").

Contradicția la care se referă dialectica hegeliană este o contradicție internă, a obiectului cu sine însuși, o contradicție a propriului său conținut, un obiect fără contradicție nefiind, după el. decît o abstracție

Scanned with OKEN Scanner

pură. Cu propriile cuvinte ale lui Hegel: „negativul este deopotrivă de pozitiv, ceea ce se contrazice nu se dizolvă în zero, în nimic abstract, ci în negația conținutului său particular". Cu alte cuvinte, o asemenea negație nu este o negație totală, ci negația unui lucru anumit. Rezultatul are deci un conținut și devine un concept nou, mai înalt, mai bogat decît cel precedent, îmbogățindu-se cu negația sau opoziția sa, pe care o cuprinde, fiind de fapt mai mult decît ea, adică unitatea sa și a opoziției sale. Deci conținutul însuși al lucrului, „dialectica pe care o conține în sine însuși", este ceea ce îl pune în mișcare și îl face să se depășească. *Mișcarea dialectică* are un caracter *autodinamic* și este o depășire prin forme superioare, adică *progres*.

Ca să se înțeleagă exact dialectica, așa cum a formulat-o și a aplicat-o în filosofia sa Hegel, se mai cer cîteva precizări, pe care foarte mulți le ignoră, deformînd spiritul unei doctrine și unei metode, care este una dintre cele mai mari achiziții ale gîndirii filosofice. Cum observă cu drept cuvînt chiar un hegelian, Georg Lasson, nimic nu este mai greșit decît părerea după care întregul înțeles al metodei dialectice ar fi că prin negația unei poziții se ajunge la alta și așa mai departe. Mai întîi, se pierde din vedere cît de variat se poate vorbi despre negație, care poate fi nu numai contrarie sau contradictorie, dar și inadecvată, inexactă, unilaterală, nepotrivită etc. și deci cît de felurite pot fi pozițiile noi care se dezvoltă din negația unei poziții date. Interpreții superficiali ai hegelianismului nesocotesc apoi faptul că negația (antiteza) nu se poate desface niciodată de poziție (teză), că amîndouă purced din aceeași temei. Originar, poziția și negația fac parte din aceeași unitate fundamentală a conceptului: *unitatea contrariilor*. Negația nu este întîmplătoare, ci se desprinde cu necesitate din natura conceptului însuși. Faptul acesta al antinomiei din structura conceptului este punctul specific de plecare pentru formarea metodei dialectice. Hegel susține că privirea mai adîncă în natura antinomică sau, mai exact, dialectică a rațiunii ne arată fiecare concept ca pe o unitate de momente contradictorii, cărora li se poate da forma unor aserțiuni antinomice. Devenire, prezență etc., ca și oricare alt concept pot produce astfel antinomia lor specială și deci atîtea antinomii cîte concepte vor rezulta din ele. Am spus însă că, după Hegel, conceptul și realitatea sînt deopotrivă de raționale, încît dialectica se aplică la amîndouă. Contradicția este „rădăcina oricărei mișcări și însuflețiri". „Numai întrucît ceva cuprinde în sine însuși o contradicție, se mișcă, are o pornire și o activitate".

Unitatea contrariilor se dezvăluie mai ales în *devenire*. În această perspectivă — fundamentală pentru concepția dialectică a lumii — ceea ce static are aparența de antinomie și incompatibil, apare ca unitar și organic, ca un întreg articulat, dar indivizibil. După un exemplu clasic al lui Hegel, „mugurul dispare cu ivirea florii și se poate spune că el a fost înlăturat de aceasta; tot așa va fi denunțată floarea de fruct, ca o înfățișare falsă a plantei, și în locul ei va apărea cu adevărat acesta. Formele amintite nu se deosebesc numai, ci se înlocuiesc unele pe altele ca incompatibile". Hegel precizează însă că „natura fluidă" a acestor diferențe organice le face în același timp „momente ale unității organice, prin care ele nu numai că nu se combat, dar una devine la fel de necesară ca și cealaltă și abia această necesitate egală constituie viața întregului". *Momentul* privit izolat este contradictoriu și dezmembrat, dar *procesul* în toată desfășurarea lui este unitar și armonios, ca orice *întreg*. Momentele nu numai că nu se exclud, dar nasc unul din altul și se

Scanned with OKEN Scanner

prepară unul pe celălalt, în ordinea înlănțuirii lor dialectice, fiind părțile articulate, dar nedezmembrabile, ale aceluiași *proces total*. Aici gîndirea dialectică se completează cu așa-zisa „gîndire speculativă", definită de Hegel ca „înțelegerea momentelor contradictorii în unitatea lor". Mișcarea dialectică nu se face la întîmplare, ea are o direcție și o finalitate, care constau în *autodezvoltarea* ideii. Momentele apar ca mijloace subordonate scopului, dar ele sînt și trepte ale realizării, momente chiar ale scopului și deci ele înseși scop, după cum scopul este mijloc pentru dezvoltarea și depășirea lor spre întreg. Procesul total sau întregul reprezintă deci o interdependență teleologică ce se răsfrînge în fiecare parte și în care, după expresia lui Lasson, „totul este fruct și totul este sămînță, totul este scop și totul este mijloc, și în timp ce toate deosebirile sînt în sine identitate, conceptul, care este însuși spiritul ce se afirmă și se manifestă pe sine, împlinește în fiecare din momentele sale unitatea sistemului în care el însuși se contopește cu ele toate". Astfel, speculativul apare ca latura pozitivă a dialecticii și face împreună cu aceasta o singură concepție și o singură metodă.

După G. Lasson, care este unul dintre cei mai buni interpreți hegelieni (în sens de adepți ai lui Hegel), începutul mișcării dialectice este identic cu sfîrșitul ei. Ea își pune rezultatul de la început ca principiu, pe care apoi îl determină și-l realizează treptat. Dialectica hegeliană este profund finalistă, este o *dezvoltare,* în sensul de dezvăluire sau desfășurare, de *développement*. Ceea ce vrea să se dezvolte trebuie să existe înainte de dezvoltare, aceasta din urmă nefiind decît o desfășurare, o dezvăluire, o manifestare a unei realități preexistente. În același timp însă, procesul dialectic în care poziția își creează propria sa negație, pentru a se depăși pe sine în forma mai completă și mai înaltă a sintezei, este și o *evoluție,* deci o continuă *creație,* un *progres*.

În sfîrșit, procesul dialectic nu este pur cantitativ, el se transformă brusc, în anumite stadii de dezvoltare, din *cantitate* în *calitate,* și din ceva ce este devine altceva. În anumite puncte ale evoluției, gradualitatea se întrerupe brusc și se produce o schimbare adîncă, o discontinuitate, un salt calitativ. Apa care se răcește devine, la zero grade, dintr-o dată, solidă. Orice calitate are o limită imanentă, spre care o împinge transformarea ei cantitativă. Cînd limita aceasta este atinsă, se produce ruptura, și vechea calitate se distruge, iar cantitatea se preface într-o nouă calitate. Devenirea nu este deci numai o *dezvoltare* și nici numai o *evoluție,* ea este și o *revoluție,* o transformare bruscă, o răsturnare totală intervenită în anumite momente. Cum arată V. I. Lenin: „Pe scurt, dialectica poate fi definită ca o teorie a unității contrariilor". Aceasta este nucleul dialecticii.

Iată cum atîtea concepte care ni se păreau, după logica formală, incompatibile, apar în *logica dialectică* strîns unite, făcînd corp împreună, fiind de fapt fețele aceluiași proces, ale aceluiași întreg organic, contradictoriu în momentele separate, unitar în desfășurarea lui totală.

Dialectica hegeliană este însă de esență *idealistă*. După ea, gîndirea și existența sînt identice, iar singura realitate este rațiunea, ideea sau spiritul, care se desfășoară de la existența în sine (rațiunea absolută), printr-un proces de înstrăinare, în altă existență (natura), pentru a se regăsi pe sine într-o „existență în sine și pentru sine" (spiritul). Concepția aceasta este incompatibilă cu știința modernă, după care lumea nu este rațiune sau spirit, ci materie, energie și structură. De aceea dia-

Scanned with OKEN Scanner

lectica n-ar fi putut avea o întrebuințare științifică decît transpusă în concepție științifică riguroasă, adică *materialistă*. Sarcina aceasta și-au asumat-o *Karl Marx* și *Friedrich Engels*, care au reușit să salveze dialectica în ceea ce are ea valabil, eliminînd zgura idealistă care o făcea impracticabilă. Din aceeași cauză, hegelianismul și neohegelianismul au dezvoltat o metafizică socială spectaculoasă, o filosofie a istoriei și o filosofie a societății, dar nu și o sociologie în sens de știință a societății. *Sociologia dialectică* desprinsă de orice teologie și metafizică este opera exclusivă a marxismului.

Marxismul. „Metoda mea dialectică — precizează Marx în postfața la ediția a doua a *Capitalului* — nu numai că este — în ceea ce privește baza ei — deosebită de cea a lui Hegel, dar este exact contrariul ei. Pentru Hegel, procesul gîndirii, pe care, sub denumirea de idee, el o transformă chiar într-un subiect de-sine-stătător, este demiurgul realului, real care nu constituie decît forma de manifestare exterioară a acestui proces de gîndire. La mine, dimpotrivă, lumea ideilor nu este nimic altceva decît lumea materială transpusă și tradusă în capul omului... Mistificarea pe care dialectica a suferit-o în mîinile lui Hegel n-a împiedicat cîtuși de puțin ca el să fi expus pentru prima oară în mod cuprinzător și conștient formele ei generale de mișcare. La el dialectica stă cu capul în jos; ea trebuie răsturnată, pentru a descoperi sub învelișul mistic sîmburele rațional". Corectarea metodei dialectice hegeliene au făcut-o Marx și Engels prin transpunerea ei, cu toate adaptările și modificările necesare, de pe planul idealist pe planul materialismului științific.

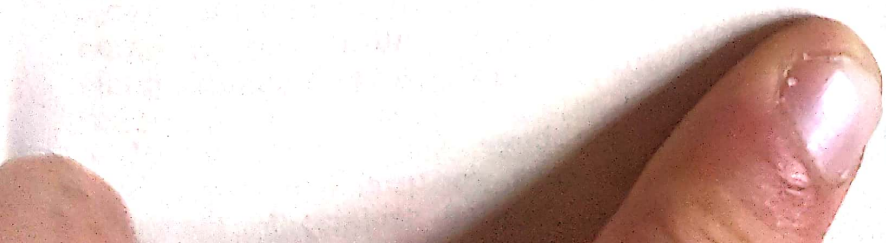

Scanned with OKEN Scanner

4. ORIENTĂRI ŞI PROBLEME ACTUALE

4.1. Sociologia clasică sau tradiţională, cum am văzut, a fost preponderent teoretică şi calitativă. Obiectul ei principal a fost elaborarea unei teorii generale despre societate, în special stabilirea legilor obiective după care aceasta se structurează, funcţionează şi se dezvoltă. În acelaşi spirit, vechea sociologie nu-şi procura ea însăşi faptele de care avea nevoie pentru teoretizare, ci opera fie pe teoriile precedente, pe care le analiza critic, fie pe bazele altor ştiinţe, mai ales ale ştiinţelor istorice, etnografice, economice şi politice. În sfîrşit, ea voia să fie cît mai dezinteresată şi mai neangajată, aşa că îndepărta, pe cît era posibil, din cîmpul ei de investigaţie, orice preocupări practice, aplicative. Din aceleaşi motive, metodele folosite aveau mai mult un caracter calitativ (intuiţii, înţelegere, analize conceptuale, sinteze speculative, opinii la modă etc.) şi foarte rar, în cazuri cu totul excepţionale, un caracter cantitativ, îndeosebi de ordin statistic (statistică demografică, economică, juridică, şcolară etc.).

Au existat totuşi şi unele excepţii, care au cîştigat neîncetat teren şi în cele din urmă s-au generalizat în aşa măsură, încît s-au transformat din excepţie în regulă, ceea ce înseamnă că proporţia iniţială s-a inversat. Este vorba de categorii foarte variate de orientări sociologice, dintre care unele s-au contopit, altele şi-au păstrat completa independenţă. Una este constituită de *anchetele sociale* provocate de exploatarea sălbatică a muncitorilor industriali (îndeosebi a copiilor şi a femeilor) prin instaurarea industrialismului capitalist şi treptata lor pauperizare, pînă la ivirea unei adevărate şi grave probleme sociale. De astă dată este vorba de cercetări cu caracter atît *empiric* (pe cazuri şi probleme concrete), cît şi *practic* (aplicativ), în vederea găsirii unor soluţii convenabile sau cel puţin a alarmării opiniei publice şi a formării unui spirit de luptă chiar la cei neîndreptăţiţi.

Cum era de aşteptat, anchetele sociale cu caracter industrial au început în Anglia, dar nu peste mult timp ele au fost răspîndite şi în Franţa sau în alte ţări aflate în curs de industrializare, deci în situaţii şi cu probleme similare. Majoritatea dintre ele au fost lucrări de teren, adică desfăşurate de investigatori chiar „la faţa locului" sau pe baza unor astfel de procedee prin diferiţi intermediari, încît formează pînă azi o documentare socială foarte valoroasă.

Pot fi amintite scrierile lui Charles Babbage, *On Economy of Machinery and Manufacturies* (London, 1832), care, contrar titlului, nu este numai de economie, ci şi de sociologie şi politică socială; P. Gaskell, *The Manufacturing Population of England with an Examination of Infant Labour* (Londra, 1833); R. H. Greg, *The Factory Question, considered in Relation to its Effects on the Health and Morals of Those Employed*

Scanned with OKEN Scanner

in Factories... (Londra, 1837), dar mai ales anchetele oficiale ale diferitelor comisii și corpuri de inspecție, ca *Factories Inquiry Commission: First Report of the Central Board of His Majestey's Commissioners on the Employment of Children in Factories* (Londra, 1833) sau ceva mai tîrziu: *Reports of the Inspectors of Factories to the Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department* (Londra, 1842 și în anii următori). Se remarcă mai ales anchetele inspectorului de fabrică *Leonard Horner* (1785—1864), folosite și citate pe larg în chip elogios de Karl Marx. Aici se înscrie, dar de pe poziții complet independente, și celebra lucrare a lui *Fr. Engels, Lage der arbeitenden Klasse in England,* 1845.

Din Franța pot fi amintite pentru începuturi: L. R. Villermé, *Tableau de l'état physique et moral des ouvrières employées dans les manufactures de conton, de laine et de soie* (2 vol., Paris, 1840); E. Buret, *La misère des classes laborieuses en France et en Angleterre* (2 vol., Paris, 1842) etc.

S-a creat astfel o practică, în parte administrativă, în parte științifică, în orice caz de cunoaștere pusă direct în serviciul acțiunii social-politice, care s-a lărgit treptat și este în floare pînă în zilele noastre. Amintim în cadrul acestei mișcări de anchete sociale militante, în general favorabile clasei muncitoare, instaurării dreptății sociale, un articol intitulat *Ancheta pentru muncitori,* însoțit de un chestionar format din o sută întrebări, apărut în „La Revue socialiste" din 20 aprilie 1888, nesemnat, dar care s-a dovedit ulterior că a fost redactat de *Karl Marx.* El a fost publicat și în românește, cu toate lămuririle necesare (Karl Marx, *Ancheta pentru muncitori,* în rom. de Petre Hrșanovsky-Sirin, București, Institutul Social Român, 1948).

Majoritatea acestor anchete sociale au influențat inițial mai mult economia socială și politica socială decît sociologia. Cel care s-a pus de la început pe pozițiile acestei științe, e drept sub numele mai vechi de *știință socială,* și a înrîurit-o puternic, a fost, după cum am amintit, inginerul francez *Frédéric Le Play* (1806—1882), care este considerat cu drept cuvînt pînă azi ca unul dintre întemeietorii sociologiei moderne. El a dat naștere unui curent sociologic fecund, cu toate greșelile de atitudine și interpretare a datelor culese.

Meritul principal al lui Fr. Le Play este crearea „metodei monografice", mai precis a anchetelor micromonografice în științele social-umanistice. Însărcinat, în calitatea sa de inginer de mine, de către guvernul francez cu o anchetă asupra metalurgiei, iar mai tîrziu ca profesor de metalurgie la Școala de mine din Paris, Le Play a avut prilejul să facă lungi călătorii de studii în diferite părți ale lumii, dar mai ales în țările industriale europene (1830—1848). Cum arată unul din biografii săi (J. H. Maurice Vignes): „În primele sale călătorii, care aveau ca scop să completeze studiul procedeelor tehnice ale metalurgiei, el a remarcat că *muncitorul este instrumentul esențial al artei miniere și metalurgice (subl. ns.).* Această constatare l-a făcut să caute care erau condițiile materiale ale existenței și salariul lucrătorului. Cunoașterea nivelului de salarizare este într-adevăr indispensabilă pentru studiul producției. Pentru a cunoaște însă salariul real, trebuie să se cunoască atît veniturile, cît și cheltuielile. Balanța între ele, aceasta este embrionul metodei monografice".

Le Play a văzut tot atît de clar că, în afară de bugetul lucrătorului, sînt la fel de importante pentru „fericirea" lui: familie mediul de viață,

condițiile de muncă etc. „Astfel, de la monografia procedeelor metalurgice și a producției miniere, el (Le Play — *n.n.*) s-a ridicat încetul cu încetul la monografia lucrătorului turnător și a lucrătorului minier, apoi, mai tîrziu, pe la 1848, la monografia familiei muncitorești, indiferent de munca pe care o desfășura".

În 1855, Fr. Le Play publică opera *Les ouvriers européens, études sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des populations ouvrières de l'Europe,* care, sporită și ameliorată, a ajuns în ediția a doua, din 1877, la 6 tomuri: I. *La méthode d'observation;* II. *Les ouvriers de l'Orient;* III. *Les ouvriers du Nord;* IV—VI. *Les ouvriers de l'Occident; Populations stables-population ébranlées-populations désorganisées.*

Pe baza acestor anchete monografice, care l-au făcut celebru în toată lumea, Fr. Le Play a elaborat numeroase lucrări „reformiste" (în general de nuanță creștină-catolică), potrivnice spiritului novator al vremii: *La réforme sociale en France, déduite de l'observation comparée des peuples européens* (ed. 7, 3 vol., 1887), *L'organisation du travail selon la coutume des ateliers...* (ed. 5, 1888), *L'organisation de la famille selon le vrai modèle signalé par l'histoire des toutes les races et de tous les temps* (ed. 3, 1884) și altele. De remarcat și aici metoda: în locul unor deziderate strict personale sau de doctrină pură, Le Play își întemeiază proiectele de reformă socială pe datele unor ample cercetări de teren (ale sale și ale altora), ceea ce, în general, era pe atunci o noutate importantă. Opera lui durabilă, care a avut o influență răsunătoare nu numai în Franța, dar și în alte țări, între care și România, constă în preconizarea și realizarea anchetelor micromonografice. Acestea fiind axate pe bugetele de familie, au permis de la început o cantificare (expresie cifrică și calcul matematic) în înregistrarea faptelor, ca și în prelucrarea și folosirea rezultatelor. După propria caracterizare a lui Fr. Le Play: monografia nu este decît „descrierea familiei rezumată în buget". În realitate ea cuprindea și alte elemente incluse în așa-numitele „observații preliminare" și „note anexate", cum sînt: așezarea, organizarea industrială, averea, modul de trai, istoricul familiei, constituția socială, organizația socială etc. în care este integrat muncitorul, care, toate, arată o depășire considerabilă a punctului de vedere social-economic spre o adevărată sociologie. Să nu uităm că Le Play a înrîurit într-o măsură oarecare și mișcarea monografică românească, legată de numele lui D. Gusti și școala sa sociologică de la București, care s-a desfășurat, cu răsunet internațional, între cele două războaie mondiale, folosind bineînțeles și experiența metodologică a altor școli sociologice de teren, ca și extrem de bogata sa experiență colectivă.

Fr. Le Play a făcut repede școală, dar adepții și continuatorii lui s-au desfăcut la un moment dat în două ramuri principale, după doctrina preconizată, metodologia elaborată, asociațiile și revistele întemeiate: *gruparea științei sociale (L'école de la Science Sociale),* deci cu accentul pe *cercetare,* și *gruparea reformei sociale (L'école de la Réforme Sociale),* deci cu accentul pe *reformă,* fără însă a desface vreodată complet cele două operații: cunoașterea și acțiunea. Prima grupare a avut în frunte pe Henri de Tourville (1842—1903), apoi pe E. Demolins (1852—1907). Ea a lărgit și ameliorat în chip considerabil cadrele monografiilor sau „instrumentul de analiză socială", în special prin „nomenclatura socială" a lui Tourville și „repertoriul repercusiunilor sociale" al lui Demolins. A avut un număr mare de anchetatori sociali ca

Scanned with OKEN Scanner

Robert Pinot, Paul de Rousiers, Paul Bureau, Joseph Durieu, Paul Roux, Philippe Champault, Léon Poinsard, Joseph Villebois, Louis Tauxier, Paul Descamps etc., strînşi în jurul revistei „La Science Sociale". După moartea lui H. de Tourville s-a întemeiat (1904) Société internationale de Science Sociale, de asemenea cu publicaţii proprii, din care au făcut parte şi numeroşi români (Nestor Urechia, E. Grigorivitza, D. Drăghicescu, Theodor Speranţia şi alţii — vezi „Bulletin de la Société internationale de Science Sociale", 1905, p. 225 şi urm.).

Cealaltă ramură, a „Reformei sociale", a generalizat aplicarea metodei monografice la cele mai variate fenomene sociale: meserii, aşezări, regiuni etc., între care şi la atelier, deschizînd astfel seria *monografiilor industriale*, care va duce pe plan mondial, în urma unor amplificări şi îmbunătăţiri tot mai mari, făcute în lumina şi a altor perspective şi experienţe, la *sociologia industrială* din zilele noastre. Monografia atelierului a fost expusă prima oară în mod sistematic în revista „Réforme Sociale" din 15 mai 1887, de către *Émile Cheysson (La Monographie d'atelier et les sociétés d'économie sociale)*. Ea cuprindea două părţi principale, una cu privire la organizarea comercială (generalităţi despre regiune, despre industrie, organizarea financiară şi comercială a întreprinderii etc.), alta despre organizarea muncii (diviziunile principale ale atelierului, recrutarea şi repartizarea personalului, salariile, durata zilei de muncă, condiţiile de muncă, instituţii create în sprijinul muncitorilor, raporturile dintre capital şi muncă etc.). M. Vignes precizează însă că „ideea monografiei de atelier îşi are originea într-un eseu al lui Louis Reybaud, publicat în 1858, despre regimul manufacturilor de mătase, bumbac şi fier şi alte lucrări asemănătoare, apărute după această dată". De numele lui Cheysson se leagă şi primele încercări de *inginerie socială*, care, în zilele noastre, au devenit o ramură independentă a sociologiei aplicate. El a făcut printre primii constatarea că, de la o vreme, întreprinzătorul industrial nu da faliment numai din cauză că nu ştia să producă şi să desfacă (să vîndă), ci şi din cauza că nu ştia să o scoată la capăt (să se înţeleagă) cu salariaţii (muncitorii), de unde nevoia de a se include în cercetările ştiinţifice uzinale şi genul acesta de probleme, adică cele social-umane.

Pentru linia specială a cantificării metodelor de cercetare şi interpretare a fenomenelor sociale, ar trebui să facem cel puţin un istoric al statisticii, nu atît al celei demografice, cît al celei economice, sociale, juridice şi culturale, dacă problema n-ar fi dezbătută pe larg în numeroase lucrări de specialitate, chiar din ţara noastră. Pentru constituirea statisticii sociale în perspectivă conştient sociologică, este de amintit în special *Adolphe Quételet* (1796—1874), astronom şi statistician belgian, considerat de unii istorici ai doctrinelor, pe drept, printre întemeietorii sociologiei ştiinţifice moderne. El a extins statistica de la fenomenele demografice şi economice, dezvoltată cu mult înaintea lui, la mai toate fenomenele sociale, sub numele de „statistică morală" şi a întemeiat astfel *statistica socială* propriu-zisă. Quételet a elaborat pe aceste baze *teoria omului mijlociu (la théorie de l'homme moyen)*, luînd ca bază manifestările medii ale diferitelor activităţi umane, de unde încercarea sa de a măsura comportamentele individuale în funcţie de „gradul de deviere (sau de îndepărtare) de la medie", preconizînd ideea, cu totul modernă şi deosebit de fecundă, a existenţei unor legi obiective nu numai în domeniul activităţilor umane involuntare sau inconştiente, dar şi în al celor voluntare şi conştiente, ceea ce în zilele noastre a devenit

Scanned with OKEN Scanner

o poziție preponderentă în toate științele social-umanistice. Opera sa capitală pentru sociologie este *Physique sociale ou Essai sur le développement des facultés de l'homme,* apărută în două volume, în 1869. De atunci eforturile de cantificare a metodelor sociologice au devenit tot mai intense și mai răspîndite, pînă la o izbîndă dintre cele mai necontestate. De amintit și încercările de a constitui o *sociografie,* tot pe baze statistice, făcute de Tönnies, Steinmetz etc., la începutul secolului nostru, ca o disciplină cantitativ-descriptivă a fenomenelor sociale concrete, în același raport cu sociologia în care se găsește, de exemplu, etnografia cu etnologia sau cosmografia și cosmologia. Termenul n-a prins, dar operația însăși de a cunoaște cît mai exact cu putință realitățile sociale concrete sau empirice, înainte de a elabora pe baza lor, în mod inductiv, teoria sociologică, este astăzi o cerință gnoseologică unanim acceptată și în general, cel puțin în principiu, și respectată.

Concepute și practicate inițial în Europa, atît cercetările de teren, cît și cantificarea metodelor sociologice s-au răspîndit apoi în S.U.A. și au fost dezvoltate pînă la forme cu totul nebănuite, dobîndind, la un moment dat, întrebuințări aproape exclusive. Sub această formă „ameliorată", ele au fost din nou cultivate de sociologii europeni, în special după ultimul război mondial. Cum arată foarte clar sociologul francez Raymond Aron: „Sociologia americană care, după 1945, a exercitat o influență dominantă asupra expansiunii studiilor sociologice în Europa și în toate țările necomuniste este în primul rînd analitică și empirică. Ea multiplică anchetele prin chestionare și interviuri, pentru a determina modul în care trăiesc, gîndesc, simt, judecă oamenii sociali sau, dacă se preferă, indivizii socializați. Cum votează cetățenii în diferitele alegeri, care sînt variabilele — vîrstă, sex, rezidență, categorie socio-profesională, nivelul veniturilor, religie etc. — care influențează conduita electorală? Pînă la ce punct aceasta este determinată sau modificată prin propaganda candidaților? În ce proporție alegătorii sînt convertiți în cursul campaniei electorale? Care sînt agenții acestei conversiuni eventuale? Iată cîteva dintre întrebările pe care le va pune un sociolog care studiază alegerile prezidențiale în Statele Unite sau Franța și la care numai anchetele permit să se dea un răspuns. Ar fi ușor de dat alte exemple — cel al lucrătorilor din industrie, al țăranilor, al relațiilor dintre soți, al radioului și al televiziunii — și a stabili o listă interminabilă de întrebări pe care sociologul le formulează sau le poate formula cu privire la diferite categorii de *indivizi socializați* sau de *categorii sociale* sau de *grupuri instituționalizate* ori *neinstituționalizate.* Scopul cercetării este de a preciza corelațiile dintre variabile, acțiunea pe care o exercită fiecare dintre ele asupra conduitei cutărei sau cutărei categorii sociale, de a stabili, nu apriori, ci prin însăși operația științifică, grupurile reale, ansamblurile concrete, fie prin comunitatea modului de acționare, fie prin adeziunea la același sistem de valori, fie printr-o tendință spre homeostazie, o schimbare bruscă tinzînd să provoace reacții compensatoare" *(Les étapes de la pensée sociologique,* Paris, 1967, pp. 10—11; *subl. în orig.).*

În decurs deci de aproximativ un secol, sociologia s-a „deplasat" dinspre teoriile generale privitoare la societate în general (independent de loc și de timp), elaborate pe baze preponderent speculative (apriorice, deductive, aspirationale etc.), spre cercetarea cît mai precis cu putință a unor fenomene empirice sau concrete, perfect localizate în timp și

Scanned with OKEN Scanner

spațiu, și numai pe baza acestora, prin procedee inductive și comparative, spre teorii de aplicabilitate din ce în ce mai extinsă.

În ultimii ani se observă o reacție și față de empirism, anume în sensul obținerii unui echilibru între teoria generală și cercetarea empirică, dar în general, deci tot numai cu unele excepții, este vorba doar de o *tendință*, nu încă de o realizare.

Să examinăm însă noua situație mai de aproape.

4.2. Orientarea din ce în ce mai accentuată spre cercetările empirice sau concrete — de unde și termenii, relativ noi, de sociologie empirică și sociologie concretă — s-a făcut, fără îndoială, și din cauza convingerii că, urmînd calea aceasta, se va putea obține mai multă exactitate sau precizie decît în cercetările de nuanță filosofico-speculativă, prevedere care s-a dovedit întemeiată. Într-adevăr, cercetările sociologice empirice s-au desfăcut foarte devreme în două ramuri principale, una care a continuat investigațiile preponderent calitative de teren (prin trăire, participare, observație directă, convorbiri cu informatorii autorizați etc.), alta care a căutat să realizeze un progres metologic prin cantificare și măsurare, de unde și numele mai vechi de sociometrie, ori mai recent de sociometrică, utilizînd mai ales anchetele de opinie și atitudine, chestionarele și interviurile anume elaborate și executate în acest scop, care permit cele mai variate calcule matematice (al eșantioanelor reprezentative, al corelațiilor și covariațelor, de analiză factorială, de predicție probabilistică etc.). În sfîrșit, această ramură s-a desfăcut și ea în două, una care a continuat noua orientare, devenită în răstimp veche (dar nu învechită), alta, care manifestă o preferință tot mai mare pentru *experiment*, pînă la crearea unor laboratoare sociologice de acest gen, de unde și termenul mult mai nou, și încă insuficient definit, de sociologie experimentală, care, bineînțeles, recurge pe o scară și mai mare la cantificarea procedeelor de înregistrare, prelucrare și teoretizare.

Deci actuala orientare a sociologiei se îndreaptă spre cercetări empirice, unele calitative, altele însă, pe cît posibil, cantificate și, în fine, experimentale. Noua tendință s-a conturat într-o măsură oarecare între cele două războaie mondiale, dar n-a însemnat o cotitură istorică propriu-zisă, mai ales pe plan mondial, decît după cel de-al doilea război mondial.

Ideea de bază a sociologiei empirice sau concrete (în sensul larg pe care l-am înfățișat) este că singura sursă de cunoaștere a realității sociale este realitatea socială însăși. Rațiunea omenească poate prelucra, după cerințele și nevoile ei, datele realității, dar nu poate afirma nimic valabil despre ele decît în măsura în care izbutește să le cunoască, adică să le reflecte și să le redea intelectual cît mai fidel cu putință. De aici aceste consecințe fundamentale:

— singura metodă care promovează cunoștința este observația;

— observația poate fi directă sau indirectă;

— observația directă poate fi spontană sau provocată;

— observația spontană se face nemijlocit asupra faptelor așa cum se desfășoară ele, independent de observator (investigator sau anchetator social);

— observația provocată se face în condiții organizate de cercetător, după un anumit plan și cu o anumită finalitate, de regulă în vederea

Scanned with OKEN Scanner

verificării unor ipoteze de lucru, din care cauză poartă numele special de experiment;

— observația indirectă este făcută de alte persoane decît sociologul empiric și poate fi de două categorii, întîmplătoare și sistematică;

— observația indirectă întîmplătoare este făcută de oameni care nu urmăresc cunoașterea științifică a fenomenelor sociale respective, totuși le înregistrează și fac unele relatări despre ele (însemnări, scrisori, memorii, biografii, autobiografii, note de călătorie etc.);

— observația indirectă sistematică este făcută în scopuri precise de cunoaștere și este la rîndul ei de două categorii: administrativă și științifică;

— observația administrativă este făcută de anumite organe ale statului sau ale altor instituții publice (biserică, armată etc.) și private (fundații, asociații etc.), cazul recensămintelor demografice și economice, a statisticilor de tot felul și a diferitelor anchete și rapoarte etc.;

— observația indirectă științifică este făcută de oameni de știință de altă specialitate decît sociologia, deci în alte scopuri decît ale promovării cunoașterii sociologice, cum sînt cercetările istorice, etnografice, psihologice, antropologice, antropogeografice, ecologice, politologice etc.;

— indiferent de natura lor specifică, observațiile enumerate pot fi calitative sau cantitative și, eventual, mixte;

— observațiile calitative au un caracter descriptiv și constatativ, mai mult verbal, completat cu fotografii, desene, cartograme etc.;

— observațiile cantitative au tot un caracter descriptiv și constatativ, dar în locul cuvintelor folosesc cifrele, măsurătorile, cantitățile și sînt completate cu acest gen de materiale documentare (tabele statistice, diagrame, histograme etc.).

Sociologia empirică, deși utilizează toate modalitățile posibile de observație, în măsura în care dau rezultate satisfăcătoare, se desparte la rîndul ei în trei ramuri principale:

— una care consideră că singura cunoaștere științifică posibilă este a faptelor ca atare, fără să admită existența unei legități obiective demonstrabile, continuînd factologia propriu-zisă cel mult prin unele clasificări și tipologii, deci prin generalizări și teoretizări de extindere minimă;

— alta care susține că faptele, deși sînt o bază de plecare absolut necesară, nu constituie încă o cunoaștere științifică, nu asigură constituirea unei științe, încît ele trebuie neapărat prelucrate în sensul generalizării de la cazuri particulare la noțiuni și concepte tot mai cuprinzătoare, deci la forme abstracte, strict mentale, dar care permit oamenilor să cunoască realitățile mai bine și să le utilizeze eficient pe plan practic;

— în sfîrșit, forma cea mai avansată de sociologie empirică admite toate operațiile de generalizare și teoretizare susținute de ramura precedentă, dar este de părere în plus că, folosind procedee inductive bine concepute și temeinic controlate, se pot realiza toate operațiile caracteristice științei ca atare, de la descriere și înțelegere pînă la explicație și la stabilirea de legi obiective, capabile nu numai să dea socoteală de ceea ce s-a întîmplat sau se întîmplă, dar și de ceea ce se va întîmpla, deci de predictibilitate, previziune sau prognoză socială, dacă nu absolut sigură, în orice caz cu un mare grad de probabilitate.

Începuturile sociologiei empirice, în sensul ei actual, depășește cu mult experiența mai veche a lui A. Quételet și F. Le Play, ca și a numeroșilor adepți și continuatori ai acestora. Ne referim în special la cele-

Scanned with OKEN Scanner

brele „anchete sociale“ cu privire la condițiile de locuință și raporturile de muncă ale populației sărace din Londra, întreprinse de Charles Booth în anii 1889—1903, continuate apoi de B. Seebohm Rowntree și Arthur L. Bowley, care au recurs pentru prima dată în acest domeniu la *eșantioane reprezentative (random sample),* stabilite pe baze matematice sigure și au preconizat pentru prima dată (1915), tot pe temeiuri matematice precise, *măsurarea fenomenelor sociale (measurment of social phenomena).*

Paralel cu mișcarea engleză, dar în scopuri mult mai variate, nu numai de politică socială, dar și strict științifice, a apărut, spre sfîrșitul secolului trecut, în S.U.A., o mișcare importantă de cercetări sociologice empirice privind în special fenomenele sociale din așezările urbane și care au dus la două din ramurile cele mai însemnate ale sociologiei din zilele noastre: *sociologia urbană* și *ecologia socială.* Treapta cea mai avansată a acestei mișcări este reprezentată de „Școala (sociologică) de la Chicago“, întemeiată de R. E. Park (1864—1944), în colaborare cu W. I. Thomas (1863—1947), E. W. Burgess (n. 1886) și alții.

Tot în aceeași perioadă, F. H. Giddings, care profesa la New York, preconiza necesitatea unei *sociologii inductive,* cu tendințe ferme de cantificare a metodelor. Printre adepții săi figurează sociologi de seamă ca W. F. Ogburn (1886—1959), F. S. Chapin (n. 1888), Stuart A. Rice (n. 1889) etc. Dintre aceștia F. S. Chapin a făcut parte dintre cei dintîi cercetători din lume care au preconizat în mod clar posibilitatea unor metode *experimentale* în sociologie *(Experimental Designs in Sociological Research,* 1947).

De amintit și cercetările sociologului german Max Weber cu privire la „selecția și adaptarea profesională a muncitorilor din marea industrie“, publicate în 1908, sau ale sociologului francez M. Halbwachs despre „clasa muncitoare și nivelele de trai“, din 1913, pentru că este vorba tot de sociologi de profesie, cu preocupări preponderent științifice, nu numai de politică socială.

Una dintre primele lucrări sistematice despre ancheta socială ca instrument de cunoaștere sociologică este a cercetătorului nord-american M. C. Elmer: *Techniques of Social Survey* din 1917.

După 1930 sociologia empirică a devenit, cel puțin în S.U.A., predominantă, iar în cadrul acesteia, eforturile de „matematizare“ au devenit tot mai intense și mai acceptate. *George A. Lundberg* (n. 1895) a început să publice o revistă intitulată programatic „Sociometry“ și să scrie, secundat de S. C. Dodd etc., despre *metodele cantitative* în sociologie. Cum am mai precizat, după cel de-al doilea război mondial, mișcarea sociologiei empirice a triumfat în mod clar asupra *sociologiei filosofice* și s-a răspîndit în întreaga lume, avînd printre reprezentanții ei numeroși sociologi cu renume mondial, ca Samuel A. Stouffer (1900—1960), Paul F. Lazarsfeld, R. König, Jean Stoetzel etc. Cel puțin prin unele din lucrările lor aproape toți sociologii mai însemnați din lume din zilele noastre practică și cercetări de tip empiric, calitativ, cantitativ și chiar experimental.

De subliniat că în România o asemenea mișcare a fost inițiată încă în 1925 de către „Școala sociologică de la București“ (școala Gusti), independent de mișcările similare din alte țări, încît sîntem printre precursorii și chiar întemeietorii acestei poziții.

Orientarea aceasta a sociologiei ridică însă foarte multe probleme care nu sînt încă nici pe departe rezolvate. Cum vom arăta pe larg în

Scanned with OKEN Scanner

capitolul următor, ele se referă la toate etapele cercetării, de la culegerea datelor pînă la prelucrarea, interpretarea și teoretizarea lor, iar în continuare, la punerea rezultatelor obținute în serviciul practicii sociale, a societății investigate și a societăților similare. Aici nu vom stărui decît asupra cîtorva probleme cu caracter teoretic foarte general, care se referă la dezvoltarea sociologiei în ansamblul ei.

4.3. Unul din fenomenele care trebuie semnalate, deoarece caracterizează întreaga sociologie din zilele noastre, este divizarea acesteia în două ramuri fundamentale, cît se poate de bine conturate, în *microsociologie* și *macrosociologie*. Ca termen a apărut prima oară microsociologia, iar ca preocupare macrosociologia, care nu este decît un nume nou pentru vechea știință a societății globale și a diferitelor ei sectoare de activitate internă și relații externe. Prin orientarea empirică și experimentală a sociologiei nu s-au mai putut cerceta forme sociale întinse (popor, națiune, regiune etc.), ci s-au acordat preferințe relațiilor și grupelor sau grupurilor sociale mai restrînse. De aici ideea de a se numi ramura aceasta a sociologiei — după exemplul microbiologiei, care studiază microorganismele — microsociologie. Termenul a fost folosit independent unul de altul de sociologul francez G. Gurvitch și psihosociologul american J.-L. Moreno, în accepțiuni însă și teorii diferite. De fapt amîndoi au căutat să stabilească formele cele mai mici, elementare, oarecum „atomice", ireductibile la altele mai reduse, de relații sau fenomene sociale. Gurvitch a socotit că le găsește nu în indivizi, ci în diferite forme de „Noi" (mase, comunități, comuniuni) și de relații ale „Eului" cu alte „Euri", iar Moreno în impulsiile spontane de atracție, respingere, iar între ele de indiferență dintre oameni, pozitive, în sens de producătoare de viață socială, fiind, cel puțin la început, numai primele. Moreno este de formație psihanalistă, dar creator de ramură independentă față de Freud, încît impulsiile spontane de atracție, repulsie, indiferență sînt nu numai de natură afectivă, ci și inconștientă, ele țin de domeniul „psihologiei abisale".

De fapt termenul de microsociologie, în afară de operele celor doi creatori ai lui, a căpătat, pe terenul sociologiei internaționale, mai ales după exemplul celei americane, înțelesul de analiză sau studiu al grupurilor mici, reluîndu-se o tradiție mai veche, inițiată de *Ch. H. Cooley* (1867—1929). Ulterior, alți sociologi și psihologi sociali au descoperit importanța deosebită a *grupurilor mici* în viața oamenilor și au acordat în cercetările lor o atenție din ce în ce mai mare acestor forme puțin întinse, dar foarte intense, de viață socială, pînă s-a constituit prin studiul lor o ramură aproape independentă a sociologiei, în „indiviziune" dealtfel cu psihologia socială, denumită în cele din urmă *microsociologie*.

Pentru a se distinge de aceste preocupări, sociologia, în înțelesul ei de știință a societății globale, a sistemelor sociale plenare (popoare, națiuni, state, confederații, uniuni, organizații internaționale etc.), a primit uneori numele de *macrosociologie,* care este însă mult mai puțin răspîndit. De aceea, cînd se spune simplu sociologie, se înțelege pe de o parte întreaga sociologie, deci inclusiv microsociologia, pe de altă parte numai macrosociologie, spre deosebire de microsociologie.

Cele două ramuri ale sociologiei, cu metodologiile respective, au ridicat o problemă teoretică de mare importanță, anume a măsurii în care se pot extinde rezultatele obținute în cadrul uneia dintre ele în domeniul celeilalte. Problema nu este nici pe departe elucidată. Se pare că, în

Scanned with OKEN Scanner

această privință, pretențiile macrosociologiei sînt în scădere. Reprezentanții ei își dau seama din ce în ce mai mult de relativa independență structural-funcțională a subsistemelor sau subculturilor față de sistemul social sau cultura de ansamblu din care fac parte, deci de existența unei logici specifice în fiecare sector mai important al vieții sociale și culturale (o logică a economiei, o logică a politicii, o logică a moralei, o logică a științei etc.), pe lîngă logica de ansamblu a societății globale. În schimb microsociologia, care are de partea ei avantajul de netăgăduit al unei foarte mari precizii de cunoaștere, pînă la aplicarea pe scară mare a experimentului de laborator și a tuturor procedeelor matematice mai de seamă din științele exacte, n-a întîrziat să creadă, cel puțin la început, după primele reușite răsunătoare, că poate rezolva prin mijloacele proprii toate problemele sociologiei, deci inclusiv pe ale macrosociologiei. Unele din aceste încercări sînt amintite în toate lucrările de specialitate. J.-L. Moreno, de exemplu, a socotit că întreaga viață socială trebuie organizată în funcție de atracțiile spontane dintre indivizi, pentru că numai așa se poate obține maximum de consens sau solidaritate între oameni, pierzînd din vedere faptul că orice realitate socială cuprinde în dinamica ei o seamă de conflicte și contradicții, care, cel puțin în anumite limite, departe de a o slăbi, îi asigură „tensiunea" necesară pentru o bună funcționare și o continuă dezvoltare. *Elton Mayo* (1880—1949), care a descoperit, împreună cu colaboratorii săi, organizațiile informale (neoficiale, strict simpatetice), în cadrul unor organizații formale (oficiale), în special în unele întreprinderi industriale americane, a extins, ca și Moreno, rezultatele obținute asupra grupurilor mici de producție, asupra întregii civilizații industriale (în trei scrieri celebre: *The Human Problems of an Industrial Civilization,* 1933; *The Social Problems of an Industrial Civilization,* 1945; *The Political Problems of an Industrial Civilization,* 1947), pierzînd din vedere și el aspectele obiective, instituționale, supraindividuale ale oricărei civilizații, ireductibile la nevoile și problemele subiective preponderent afective ale oamenilor. Marile civilizații s-au ridicat și s-au menținut cu enorme sacrificii umane și au devenit mari tocmai din cauză că oamenii au fost capabili de astfel de sacrificii. În fine, *Kurt Lewin* (1890—1947), unul din creatorii *dinamicii grupurilor mici,* a experimentat, împreună cu cîțiva din colaboratorii săi, pe copii, între altele, formele de conducere, pentru a trage concluzii nefavorabile pentru „dictatură" (metodele autoritare) și „anarhie" (metodele permisive), dar foarte favorabile pentru „democrație" (metodele participative), ceea ce a dus la o simplificare inacceptabilă a lucrurilor. Statele sînt realități mult prea complexe pentru a putea fi studiate în chip corespunzător în condiții artificiale de laborator, în care nu pot fi reproduse decît unele variabile foarte simple și deci în general neconcludente. Dacă știm cum funcționează de exemplu o celulă nu înseamnă că știm și cum funcționează un organ și cu atît mai puțin un organism. În biologie nu se gîndește nimeni să transpună *tale quale* rezultate obținute de microbiologie în macrobiologie sau biologia generală. Totuși, cum am spus, problema raporturilor dintre microsociologie și macrosociologie, care se va repeta, cum vom vedea, în legătură cu raporturile dintre sociologia teoretică și cea aplicată sau dintre sociologia experimentală de laborator și sociologia de teren, rămîne încă deschisă. Ea constituie o preocupare importantă a sociologiei contemporane.

Scanned with OKEN Scanner

4.4. Al doilea fenomen care trebuie semnalat, pentru că şi el se referă la întreaga sociologie de azi, este al raporturilor dintre *sociologia empirică* şi *teoria sociologică*. În principiu, sociologia porneşte de la fapte concrete şi se ridică la idei din ce în ce mai cuprinzătoare, dar mai abstracte, şi încearcă să reducă multiplicitatea fenomenelor la legile lor fundamentale de natură explicativă. Aceasta presupune însă a lua cercetările mereu de la început, adică a nu ţine seama de cercetările sociologice preexistente (în raport cu oricare dintre sociologii individuali). Ceva mai mult, ar mai însemna să se treacă la cercetarea faptelor fără a se şti nimic despre ele, deci fără a şti ce anume dorim să stabilim prin cunoaşterea lor ştiinţifică.

În realitate, un sociolog este un om care a învăţat sociologie, adică a luat cunoştinţă, mai mult sau mai puţin precis, de stadiul la care au ajuns cercetările din acest domeniu pînă la el. Fără această cunoaştere, un sociolog nu-şi merită numele. Deci înainte de a purcede la cercetări personale, orice sociolog se integrează în sociologia existentă şi încearcă să-şi determine un loc în cuprinsul ei. El va împărtăşi, vrînd-nevrînd, cel puţin iniţial, modul de a gîndi şi de a cerceta al altora, nu numai judecăţile şi reuşitele lor, dar şi prejudecăţile şi erorile. Ştiinţa, ca orice operă de civilizaţie (tehnică, economie, politică, drept, morală, filosofie etc.), nu este un act individual, ci o activitate colectivă de lungă durată, care cuprinde un număr mare de savanţi de pretutindeni, din aceeaşi generaţie şi din numeroase generaţii succesive. Cu alte cuvinte, ea este opera oamenilor de specialitate de-a lungul secolelor şi chiar al mileniilor. Vechea sociologie filosofică preponderent speculativă se orienta spre elaborarea unor sisteme de sociologie, de unde, cum am văzut, fenomenul deconcertant al atîtor „sociologii" cîţi sociologi sau sisteme sociologice existau.

Sociologia empirică s-a ivit, între altele, şi ca o reacţie faţă de această situaţie, uneori „strălucitoare", dar mai totdeauna sterilă. Cum s-a spus, istoria doctrinelor sociologice, cu oarecare pretenţii de exhaustivitate, dă impresia unui „cimitir de sisteme", date uitării deodată cu dispariţia celor care le-au produs. Numărul celor care au supravieţuit şi formează pînă azi patrimoniul de bază al sociologiei mondiale este relativ foarte mic, dar nici acestea în totalitatea lor, ci numai prin unele idei şi metode care s-au dovedit viabile şi fecunde.

Astăzi sociologii sînt tot mai conştienţi de necesitatea altor căi, mai potrivite cu natura colectivă, social-istorică a ştiinţei. De aceea preocupările lor principale se îndreaptă în trei direcţii mai marcante: spre stabilirea cît mai exact cu putinţă a faptelor sociale, spre determinarea contextelor şi corelaţiilor în care se găsesc şi eventual a cauzelor care le-au produs, spre generalizarea treptată a rezultatelor obţinute la un număr cît mai mare de cazuri similare.

În *operaţiile de stabilire a faptelor sociale*, orice sociolog se găseşte în faţa următoarelor situaţii mai frecvente:

— să găsească, în cadrul temei abordate, o seamă de fapte sociale stabilite de alţi sociologi şi psihosociologi (înaintaşi sau colegi actuali);

— să găsească, în cadrul unor discipline înrudite cu sociologia, fapte de interes pentru tema abordată;

— să fie satisfăcut de felul în care au fost înregistrate şi sînt prezentate faptele respective şi deci să le utilizeze în operaţii ştiinţifice de ordin mai înalt;

Scanned with OKEN Scanner

— să nu găsească fapte care să-l intereseze pentru tema abordată sau care să-l satisfacă din punct de vedere ştiinţific, deci să considere necesar să facă el însuşi cercetări în vederea stabilirii de fapte.

Dar, cum am precizat, înainte de a recurge la fapte, orice sociolog se află, datorită pregătirii sale profesionale, în posesia anumitor teorii pe care le acceptă şi ar dori deci să le dezvolte mai departe, în lumina unor noi fapte, sau pe care nu le acceptă şi ar dori deci să le înlocuiască, pe cît posibil, cu altele mai satisfăcătoare. Oricum ar considera însă aceste teorii, nici un sociolog de formaţie ştiinţifică modernă nu le mai priveşte ca „definitive", ci exclusiv ca bază de plecare sau chiar numai ca ipoteze de lucru. Sociologia filosofică, pornind de la ideea, azi calificată ca eronată, că problemele sociologice se rezolvă ori pe căi intuitive (prin intuiţiile unor oameni de geniu), ori prin mijloace exclusiv raţionale (prin puterea de gîndire a cugetătorilor), privea sistemele elaborate ca adevăruri ultime, absolute, definitive, universal şi etern valabile ş.a.m.d., înfundîndu-se astfel într-un dogmatism pernicios, care, departe de a deschide perspectivele şi drumurile cunoaşterii, le închideau înainte de a fi fost măcar străbătute şi verificate. Sociologia empirică, dimpotrivă, nu socoteşte rezultatele factologice şi teoretice obţinute decît ca etape ale unui proces social-ştiinţific de lungă durată, care constă într-o continuă verificare şi reconsiderare a cunoştinţelor existente şi o neîncetată completare, perfecţionare şi rafinare a lor. *Cunoaşterea sociologică* nu este deci o stare, ci un proces, o neîntreruptă căutare şi perfecţionare de adevăruri, o aproximare sau apropiere de ceea ce se poate numi „ideal de cunoaştere", adică de reflectare plenară a realităţii în conştiinţa ştiinţifică a oamenilor. Idealul acesta însă, ca orice ideal, este numai un punct de orientare, un principiu călăuzitor, un ţel spre care se merge, nu o realitate tangibilă, cu atît mai puţin o realitate atinsă, înfăptuită.

Noua orientare a sociologiei nu este lipsită de probleme. Cea mai importantă dintre ele este a analizei critice a etapei existente, pentru a stabili ce este valabil, şi deci vrednic de continuat, şi ce este nevalabil, şi deci de abandonat, în cuprinsul ei. Odată selecţia făcută, se pune a doua problemă importantă: a ierarhizării temelor în funcţie de semnificaţia lor teoretică şi practică, în vederea întocmirii de programe şi realizări de cercetări prioritare. Sociologul individual poate acorda o preferinţă uneia sau alteia din temele de specialitate, în funcţie de interesele sale ştiinţifice personale, dar colectivul sau corpul profesional al sociologilor nu poate nesocoti necesitatea şi respectarea unei ordine de urgenţă în abordarea diferitelor teme. De aici două atitudini fundamentale: încercarea de a stabili, cel puţin în linii mari, o înţelegere pe plan internaţional cu privire la temele teoretice cele mai însemnate, dar şi încercarea paralelă de a stabili, de astă dată la un nivel mai mare de concretitudine, planuri prioritare pentru fiecare ţară în parte, în funcţie de tradiţiile şi nevoile imediate şi de perspectivă ale diferitelor dezvoltări naţionale. Asistăm astfel, pe de o parte, la o continuă confruntare a teoriilor şi metodelor (mai ales în cadrul congreselor şi publicaţiilor internaţionale), în vederea unificării sau codificării lor, care constituie un proces tot mai eficient de *convergenţă*, pe de altă parte, la o neîncetată diferenţiere a temelor sociologice şi chiar a unora dintre metodele şi tehnicile de investigaţie, în funcţie de specificul fiecărei ţări, fiecărei comunităţi naţionale sau statale, care constituie, dimpotrivă, un proces, nu totdeauna pozitiv, de *separare* şi chiar de *divergenţă*. Un dezavantaj

Scanned with OKEN Scanner

îl reprezintă faptul că, în timp ce teoriile și metodele cu caracter general circulă cu oarecare ușurință de la un popor la altul, cercetările de interes strict național sau local sînt foarte puțin cunoscute dincolo de aria lor de desfășurare. Este un merit foarte mare al U.N.E.S.C.O. de a întreprinde anchete periodice despre preocupările sociologice din diferite țări și a le da, sub o formă sau alta (rezumativ sau integral), publicității. Ceea ce s-a numit „americanizarea sociologiei mondiale", petrecută pe scară sensibilă mai ales după cel de-al doilea război mondial, chiar în țări cu vechi și strălucite tradiții sociologice ca Franța, Germania, Italia, India, Polonia etc., nu este neapărat un semn de progres, pentru că, cel puțin pînă de curînd, sociologii americani n-au cunoscut decît cu totul superficial experiența științifică a altor țări. În prezent, crește numărul sociologilor, chiar și în S.U.A., care-și dau seama că unele probleme și metode pot fi adecvate sau eficiente într-o țară și cu totul deplasate în altă țară. Metoda chestionarului și interviului, de pildă, folosită curent cu foarte bune rezultate în țările cu un număr mare de oameni instruiți, este sau complet inaplicabilă (de exemplu, chestionarul scris sau interviul telefonic) sau aplicabilă numai cu unele modificări radicale (de exemplu interviul sau convorbirea) la persoane de nivel cultural tradițional, suspicioase de la început față de orice amestec al unor străini în treburile lor comunitare.

Orientarea empirică și chiar experimentală a sociologiei de azi ridică, tot în legătură cu faptele, și alte probleme, care, departe de a fi rezolvate, în mintea multora nu sînt încă nici cel puțin limpede formulate sau „conștientizate". Cum am arătat, — și stă la îndemîna oricui să constate — realitatea socială nu este cercetată numai de sociologie, ci și de alte multe științe. Unele dintre acestea, cum sînt istoria și etnografia, dar într-o mare măsură și psihologia socială, antropologia socială și culturală etc., întreprind și ele cercetări cu privire la realități de interes mai larg, poate nu numai sociologic, dar în orice caz și sociologic. De fapt diviziunile tradiționale ale științei s-au elaborat mai mult în universități, deci din nevoi preponderent didactice, decît științifice. „Frontierele" dintre diferitele științe sociale sînt în general convenționale, deci artificiale. Ele pot fi respectate cu oarecare bunăvoință la cursuri și în manuale, dar nu și în cercetările de teren, nici chiar în cele experimentale. Mai ales în teren fenomenele social-umane se prezintă global, nediferențiat; de aici necesitatea ca cei care le studiază direct să le înregistreze așa cum sînt, adică global, nediferențiat, rămînînd să le ordoneze sau sistematizeze prin operații speciale de analiză și clasificare abia în faza transformării lor în date documentare și a prelucrării științifice a acestor date. Ceva mai mult, unele din disciplinele învecinate fac chiar ele unele prelucrări de interes pentru sociologie, pînă la treapta cea mai înaintată a explicării și stabilirii de legi și a unor teorii foarte cuprinzătoare. Ce face sociologul din zilele noastre în fața acestei situații? Singurul răspuns rezonabil este să se accepte starea de fapt și să se folosească în chip corespunzător nu numai datele, metodele și teoriile propriu-zis sociologice, dar și cele din științele înrudite. Orientarea actuală a sociologiei merge și mai departe: ea acceptă chiar din faza cercetărilor de teren o colaborare nemijlocită cu alte științe, ceea ce a dus la o nouă perspectivă științifică, denumită *multidisciplinară* și mai ales *interdisciplinară*. Notăm și de astă dată că Școala sociologică de la București a fost dintre cele dintîi grupări științifice din lume care și-a dat seama

Scanned with OKEN Scanner

de această necesitate și a cultivat efectiv o asemenea perspectivă încă din 1925.

A întreprinde cercetări social-umanistice „fără frontiere prealabile", ținînd seama numai de liniile de demarcație a realității însăși, nu este însă o treabă ușoară, pentru că nu se sprijină pe tradiții solide, îndelung practicate și unanim acceptate, și nu are încă puse la punct nici procedeele de cercetare impuse de noua perspectivă. De aceea, ea constituie tot una din problemele principale, de maximă urgență, a sociologiei din vremurile noastre, ca și a celorlalte științe de interferență și colaborare cu ea. De fapt utilizarea datelor istoriei, ale etnografiei și ale statisticii sociale este veche, dar ale psihologiei sociale și ale antropologiei culturale se găsește cu totul la început; de asemenea utilizarea datelor, din ce în ce mai valoroase, ale lingvisticii și semioticii. Apar încă lucrări de sociologie care abordează problema personalității și chiar a grupurilor mici fără referiri la cercetările similare din domeniul psihologiei, ca și lucrări sociologice care se preocupă de civilizație sau cultură, ori de dezvoltarea socioculturală a omenirii, fără a utiliza temeinic bogatele rezultate ale arheologiei, etnologiei, semioticii și mai ales ale antropologiei sociale și culturale și ale lingvisticii.

Dar nu este suficient să se declare necesitatea colaborării mai intense de pe poziții noi, interdisciplinare, dintre diferitele științe sociale și umane, cel puțin în măsura în care cercetează multilateral aceleași fapte sociale, ci este necesar să se stabilească și căile concrete ale acestei colaborări, iar pentru sociologie ca atare îndeosebi modul și limitele în care poate folosi asemenea date, cu ce măsuri de precauțiune, prin ce procedee, cu ce reconsiderări și cu ce completări. Deci din nou o seamă de probleme legate structural de orientarea empiristă, inductivă a sociologiei. Se pune în special problema comparabilității datelor culese prin metode, în perspective și cu finalități deosebite, chiar și atunci cînd sînt în joc aceleași categorii de fenomene sociale, din aceeași zonă geografică și aceeași perioadă istorică. Evident, problema este și mai complexă cînd este vorba de date din societăți și culturi foarte distanțate în spațiu și în timp unele de altele sau care au fost înregistrate în perioade istorice de asemenea foarte îndepărtate.

O problemă dintre cele mai acute, care frămîntă pe toți sociologii de orientare empiristă, este a posibilității unor teorii cu caracter general sau cel puțin de mare extensiune. Cum am arătat, cercetările sociologice concrete nu se fac de multă vreme numai în scopuri teoretice, dimpotrivă, ele au început și s-au dezvoltat mai ales din nevoi *practice*. De aici două orientări ale sociologiei, care au luat proporții remarcabile mai ales în zilele noastre: una care urmărește să contribuie de pe pozițiile cunoașterii științifice la rezolvarea unor probleme sociale concrete, alta care urmărește țeluri mai îndepărtate, să contribuie inductiv, deci prin generalizări treptate, la constituirea unei teorii sociologice conforme cu realitatea (nu numai cu rațiunea, ca de atîtea ori în trecut). Cercetările din prima categorie au un caracter *operativ* și sînt legate de termene precise; important pentru ele nu este să cunoască neapărat adevărul în toată complexitatea lui, ci numai acele elemente care pot mijloci rezolvarea efectivă a problemei în discuție. Odată problema rezolvată, cercetătorii pot trece la alte probleme, mai mult sau mai puțin asemănătoare sau chiar total diferite, fără nevoia vreunei generalizări mai extinse. Cercetările cu finalitate teoretică au cu totul alt caracter: ele trebuie să urmărească pas cu pas cunoașterea realităților sociale în

Scanned with OKEN Scanner

statica, dinamica şi cinematica lor, indiferent de posibilităţile imediate de aplicare, să reia mereu vechile cunoştinţe, să le verifice, să le completeze, să aducă la zi teoriile constituite pe baza lor, să le regîndească, să le reformuleze, să le întregească şi eventual să le părăsească în favoarea altora mai acceptabile. Din aceleaşi motive, cercetările aplicative pot fi efectuate de către cercetători individuali sau de către colective restrînse, mai mult sau mai puţin în legătură unele cu altele, în funcţie de cerinţele practicii sociale, pe cînd cercetările fundamentale cad în sarcina întregului corp de sociologi, care trebuie să se verifice, dar şi să se informeze reciproc, să dezbată sau să prezinte public rezultatele obţinute şi metodele folosite, pentru a se examina şi evalua astfel progresele realizate, greutăţile întîmpinate şi a se elabora noi căi de depăşire şi de înaintare. Cercetările *aplicative* sînt de cele mai multe ori lucrări de „comandă" fie din partea statului, fie din partea unor întreprinderi sau instituţii, din cauza aceasta ele au foarte frecvent un caracter *secret,* pe cînd cercetările *fundamentale* sînt întreprinse peste tot în mod dezinteresat, ca o sarcină obligatorie a oricui (persoană sau instituţie) se dedică sociologiei, iar rezultatele obţinute şi procedeele folosite sînt de natură *publică,* cele necomunicate, nepuse în circulaţie sînt privite ca şi cum nu ar exista.

Pe planul cercetărilor fundamentale, problema decisivă este deci a momentului în care un sociolog este îndreptăţit să teoretizeze. În principiu ar trebui să se cunoască empiric toate sau cele mai semnificative fapte sociale înainte de a se construi o teorie cu şanse de a fi valabilă. Procedeul acesta este însă un simplu deziderat, el nu a fost niciodată respectat integral de nimeni, nici de empiriştii şi inductiviştii cei mai consecvenţi. De aceea s-a ajuns foarte repede la o soluţie de mijloc, la elaborarea a două categorii de teorii: una cu caracter *parţial,* valabilă, dacă s-au respectat anumite condiţii metodologice, pentru realităţile sociale efectiv cercetate şi toate cele similare; alta cu caracter *ipotetic,* care „aproximează" mai mult sau mai puţin realitatea socială, extinzînd, sub beneficiul unor verificări şi confirmări ulterioare, rezultatele obţinute prin cercetări efective asupra unor fenomene încă necercetate sau insuficient cercetate. Primele teorii au şansa să fie foarte apropiate de adevăr, dar au un caracter parţial, dinainte acceptat şi declarat; celelalte nu sînt teorii propriu-zise, ci simple ipoteze de lucru, utile în perspectivă strict euristică, adică în măsura în care ajută la succesul cercetărilor sociologice aflate în curs de desfăşurare sau care urmează să se desfăşoare. Acesta este înţelesul fecund şi al poziţiei lui Robert K. Merton cu privire la „teoriile de extindere mijlocie", care nu rămîn la faptele concrete, dar nici nu depăşesc limitele îngăduite de acestea, pentru a se evita deci atît *factologia* lipsită de orice teoretizare, cît şi *speculaţia* neacoperită de fapte. În acelaşi timp, teoriile acestea, considerate ca fiind de „plan mijlociu", se situează oarecum între macrosociologie şi microsociologie, ca al treilea nivel de analiză. Poziţia nu este nici pe departe acceptată de toţi sociologii, dar ea exprimă în chip clar situaţia în care se găseşte în prezent sociologia: ea deţine suficiente fapte pentru a face unele teoretizări prudente, dar nu deţine atîtea fapte încît să poată face orice fel de teoretizare. Între „nimic" şi „tot" se află un cîmp foarte vast şi fertil de cercetări sociologice de tip intermediar (cu mult dincolo de „nimic", departe, foarte departe încă de „tot"). Sociologia empirică-inductivă refuză deci atît nihilismul, cît şi utopia cunoaşterii: ea

Scanned with OKEN Scanner

promovează un optimism bazat pe o muncă stăruitoare de cercetare, în măsură să acumuleze progresele necesare, care pregătesc „salturi calitative" tot mai plenare și deci mai fecunde pe linie de teoretizare.

4.5. În efortul acesta colectiv de a construi o sociologie pe bază de fapte, care să redea cît mai fidel cu putință realitatea socială prin mijloacele specifice reflectării științifice (deci prin idei, clase, tipuri, principii, legi, teorii etc.), nimic nu este mai normal decît preocuparea de *mijloacele de cercetare,* de metodele și tehnicile de investigație. Este una dintre caracteristicile fundamentale ale sociologiei din zilele noastre asupra căreia vom reveni pe larg în capitolul următor, dar ea ridică și unele probleme de orientare generală, de luare de poziție teoretică față de rosturile și căile posibile ale sociologiei.

Tendința predominantă a sociologiei după cel de-al doilea război mondial a fost aceea de a folosi mai ales mijloace de cercetare *cantitativă.* De aici și efortul unui număr din ce în ce mai mare de sociologi de a făuri noi metode cantitative sau de a cantifica pe cele tradiționale și a le da o întrebuințare cît mai largă cu putință în cercetarea celor mai variate fenomene sociale.

Pentru a atinge cît mai repede cu putință o treaptă ridicată de precizie științifică, ei au făcut două demersuri principale: au criticat cu severitate și au abandonat o bună parte din metodele tradiționale, pe motivul că sînt strict calitative și deci neverificabile și, în același timp, au utilizat pe o scară tot mai mare acele metode cantitative care, cel puțin în studiul unora din faptele social-umane, au dat rezultate satisfăcătoare. Datorită acestei orientări au fost neglijate și unele metode statistice, cu toate că ele au dat rezultate excelente începînd, cum am văzut, încă de pe vremea lui Quételet. Sociologia s-a fixat în special asupra unor metode inventate de psihologia socială, în studiul direct și cel experimental al unor fenomene de graniță, de interes deci și pentru sociologie, cum sînt opinia publică, atitudinile sociale, comportamentele sociale, personalitatea etc. Îndeosebi succesele repurtate de testele de inteligență, inaugurate încă de Binet, Thorndike, Terman etc. și de institutele de sondare a opiniei publice, dintre care cel mai renumit este al lui G. H. Gallup (n. 1901), care au reușit adeseori să prevadă cu suficientă precizie rezultatele unor alegeri prezidențiale etc., au determinat sociologia, aflată în căutare de metode cantitative, să recurgă pe de o parte la *teste,* pe de altă parte la *chestionare* (scrise) și *interviuri* (verbale).

S-a ajuns astfel, deși intențiile inițiale au fost justificate, la unele excese, care au provocat reacția chiar a unora dintre sociologii favorabili acestei orientări. Este cazul, de exemplu, al lui *Pitirim A. Sorokin* (1889—1968), unul din cunoscuții profesori de sociologie ai Universității Harvard din S.U.A., apreciat mai ales pentru extrem de bogata sa informație privitoare la întreaga sociologie mondială. Acesta a publicat, în 1956, o carte de mare răsunet: *Fads and Foibles in Modern Sociology and Related Sciences* (tradusă și în lb. franceză sub titlul: *Tendances et déboires de la sociologie américaine,* Paris, 1959), în care dezbate pe larg, cu toată documentarea necesară, orientarea „cantitativistă" a sociologiei de după ultimul război mondial.

În prezent, un număr tot mai mare de sociologi, mai ales din generațiile tinere, examinează cu seriozitate valabilitatea cunoașterii sociologice prin teste și procedee matematice, nereținînd decît pe cele bine

Scanned with OKEN Scanner

verificate, nu atît *matematic,* cît *sociologic,* adică prin rezultatele obținute cu ajutorul lor în înțelegerea, descrierea și explicarea realităților sociale. În noua atmosferă științifică, mult mai calmă și deci mai obiectivă, sînt reluate una după alta atît vechile metode statistice, cît și multe din vechile metode calitative, pentru o reverificare, tot în lumina rezultatelor științifice obținute cu concursul lor, nu pe baza unor considerații strict doctrinare. S-a ajuns astfel, cel puțin ca program de lucru, la un echilibru între metodele cantitative și cele calitative, în sensul că și unele și altele își păstrează „dreptul la existență și întrebuințare", rămînînd să fie efectiv utilizate nu după opinia subiectivă a cercetătorilor, ci după cum sînt mai eficiente științific în funcție de natura însăși a fenomenelor sociale supuse cercetării. Este un progres remarcabil, ca orice îndepărtare a unor dogme, care merită să fie subliniat ca atare. Tendința actuală, exprimată în numeroase publicații, este fixarea exactă a domeniilor sau aspectele vieții sociale care „se pretează" la cercetări cantitative de neînlocuit și a celor care, dimpotrivă, se pretează la cercetări calitative, tot atît de neînlocuit. Pozițiile cele mai lipsite de prejudecăți susțin, cu bună dreptate, că fenomenele social-umane au totdeauna simultan, sub diferite forme, atît aspecte *obiective,* perfect exteriorizate și deci măsurabile, cît și aspecte *subiective,* de ordinul trăirii, înțelesurilor, semnificațiilor, interpretărilor, aprecierilor, motivațiilor, aspirațiilor, valorilor, idealurilor etc., care chiar dacă pot fi și sînt efectiv măsurate, nu sînt cunoscute cu adevărat, în toate dimensiunile lor, decît prin metode cantitative combinate cu cele calitative. Cum s-a spus, de exemplu, pe planul senzațiilor, zece metri pătrați de pînză albastră nu spun mai mult despre culoarea albastră decît zece centimetri pătrați; cel care nu este capabil să vadă această culoare nu va afla niciodată, oricîte măsurători se vor efectua asupra ei, ce este ea cu adevărat. Cine nu a plîns sau nu a rîs niciodată, nu va ști nici ce este plînsul, nici ce este rîsul, oricîte măsurători va efectua cu privire la manifestările lor exterioare (postură, expresii faciale, lacrimi etc.). Problema este mult mai veche decît se crede de obicei. F. Le Play a trecut în formularul de bugete familiale și o rubrică privitoare la religie: ce sume se cheltuiesc în decurs de un an în scopuri religioase. S-a remarcat însă foarte devreme că cifra aceasta bugetară nu exprimă neapărat gradul de religiozitate al familiei respective. Alți cercetători au înlocuit-o cu frecvența participării la manifestările religioase (slujbe bisericești, procesiuni etc.). Nu s-a realizat însă nici pe această cale un progres în cunoașterea religiozității concrete a oamenilor, pentru că ei pot cheltui în scopuri religioase și pot participa la astfel de manifestări și numai din motive sociale (de „ochii lumii", de teama față de opinia oamenilor, ca expresie a averii sau a prestigiului social etc.). Deci s-a recurs în cele din urmă la metode mai subtile, cum sînt chestionarele și interviurile, capabile să obțină informații cu privire la credințe, sentimente, convingeri, concepții, trăiri interioare etc., care nu pot fi constatate decît prin introspecție, iar cei din afară nu le pot cunoaște în toată complexitatea lor reală decît prin mărturisiri sau confesiuni făcute de cei în cauză. De aici interesul crescînd al sociologilor pentru *documentele personale,* ca și pentru unele metode foarte delicate, totuși foarte necesare, ca autobiografiile, cunoașterea prin participare, apelul la propriile trăiri sau la propria experiență de viață. Firește, nu este vorba de a reduce cercetarea științifică la atît, dar pentru a înțelege trăirile și experiențele oamenilor și a le studia

Scanned with OKEN Scanner

științific, sub toate aspectele lor esențiale, este necesar să cunoaștem și ce simt și ce gîndesc ei înșiși în legătură cu ele.

Problema se complică și mai mult datorită cercetărilor recente de *semiotică socială,* care arată rolul imens al „semnelor" sau „simbolurilor" în viața socială, în frunte, evident, cu *limbajul.* Fenomenul însuși este cunoscut mai demult datorită unor psihosociologi ca *George H. Mead* (1863—1932), care a pus în evidență, între altele, importanța faptului de „a juca rolul altuia" în formarea „eului", deci și a personalității proprii și, în acest cadru, a sistemelor de comunicare interpersonală prin gesturi, cuvinte etc. Din această concepție, cultivată pe diferite poziții și de alți cercetători, s-au dezvoltat, în zilele noastre, două teorii sociologice importante: *„teoria rolurilor și statutelor sociale"* și *„teoria interacțiunii simbolice"*, amintite și în capitolul anterior.

Teoria rolurilor și statutelor se referă la faptul că orice membru al unei societăți ocupă o anumită poziție înlăuntrul acesteia, prin care deține anumite drepturi și datorii obiective în raport cu ceilalți membri. *Statutul social* al unei persoane îi dă dreptul să se aștepte la un anumit comportament al celorlalți față de el, iar *rolul social* îi prescrie chiar lui un anumit comportament față de ceilalți, în amîndouă cazurile în funcție de anumite norme socioculturale. De exemplu, un părinte este îndreptățit să se aștepte din partea copiilor săi la o anumită conduită, dar la rîndul lor copiii și alte persoane din jur așteaptă din partea lui o anumită conduită, după normele socioculturale ale societății sau tipului de familie în care se găsește. Statutul de profesor dă persoanei respective de asemenea anumite drepturi față de elevi, dar în același timp îi impun și lui un anumit rol față de ei ș.a.m.d. După unul din adepții acestei teorii, Ralph Linton, rolul este aspectul dinamic al statutului social și este constituit din totalitatea „metodelor culturale" *(cultural patterns)* asociate cu un statut concret. Alt adept al teoriei, *R. K. Merton,* a arătat că de fapt nimeni nu are, decît în condiții cu totul excepționale, un singur statut și un singur rol social, ci adevărate complexe, „seturi" *(role-set și status-set).* Aceeași persoană poate avea statutul de soț, părinte, ginere, cumnat, cetățean, mecanic, sindicalist, membru de partid etc., cu tot atîtea roluri sociale. Mai mult decît atît, același statut poate genera mai multe roluri, de exemplu un profesor universitar este în primul rînd cetățean, iar după datinile și regulile instituției în care activează, poate fi cercetător științific, conferențiar public, sfătuitor al studenților, publicist etc. Desigur, toate acestea sînt fenomene obiective care pot fi observate din exterior, dar nici rolurile, nici statutele sociale nu pot funcționa efectiv decît dacă cei în cauză știu de existența și semnificația lor, își cunosc drepturile și datoriile care decurg din ele, caută să le aplice cît mai adecvat; altfel e vorba de simple deziderate, fără nici o importanță deosebită pentru viața socială reală. O cercetare strict cantitativă (cîte roluri și statute există într-o societate, cîți oameni le dețin în chip formal, în ce constau drepturile și obligațiile legate de fiecare dintre ele etc.) este perfect posibilă și evident recomandabilă, dar fără cunoașterea aspectelor calitative (ce înțelesuri, însemnătate și valoare le acordă cei direct implicați, cum sînt însușite, trăite și aplicate sau exercitate de aceștia) rolurile și statutele sociale ale unei societăți date nu sînt decît parțial cunoscute. Ceva mai mult, fiecare statut și rol implică o rețea mai mult sau mai puțin definită de relații cu alte persoane, care au și ele anumite roluri și statute; toate acestea trebuie cunoscute și respectate, iar pentru funcționarea lor efectivă se cer anumite

Scanned with OKEN Scanner

mijloace de comunicare, cum sînt buna-cuviinţă, politeţea, eticheta, ceremonialele etc. Limba însăşi se modelează în funcţie de aceste raporturi: altfel se vorbeşte cu un adult şi altfel cu un copil, dar în cazul în care copilul respectiv este rege, împărat, prinţ moştenitor etc. este tratat altfel decît ceilalţi copii, iar dacă adultul este un recalcitrant, un deviant, un marginal, un decăzut etc. este şi el tratat diferenţiat, în comparaţie cu ceilalţi adulţi care îşi menţin rangul, poziţia, demnitatea etc.

Teoria interacţiunii simbolice, cunoscută şi sub numele de „interacţionism simbolic" *(symbolic interactionism),* iniţiată tot de G. H. Mead, împreună cu Ch. H. Cooley şi alţi cercetători, merge şi mai departe, pentru a pune în evidenţă tot mai mult rolul *comunicaţiei,* în special al *limbajului,* dar şi al gesturilor, expresiilor faciale, al privirilor etc., în formarea spiritului uman, a eului şi a societăţii. Sociologul francez *Gabriel Tarde* (1843—1904) s-a ocupat şi el, cu totul independent, de aceste adevăruri, cu mult înaintea sociologilor şi psihologilor nord-americani, prin accentul pe care l-a pus în special pe „conversaţie", dar aportul lui nu s-a bucurat de atenţia cuvenită. În orice caz, sociologii de azi îşi dau seama din ce în ce mai precis că *fără un sistem de comunicaţii interindividuale, în special fără limbaj, societatea nu poate lua fiinţă şi nu poate dăinui;* ea s-ar reduce la un „agregat" de oameni, fără nici o legătură între ei sau la o simplă turmă de „necuvîntătoare". Teoria interacţiunii simbolice a fost dezvoltată apoi de alţi sociologi şi psihologi sociali însemnaţi, ca W. J. Thomas, Florian Znaniecki, Kimball Young, Herbert Blumer şi numeroşi cercetători din generaţiile care se ridică, fiind considerabil întărită şi prin *teoria Sapir-Whorf,* care accentuează rolul limbii nu numai în formarea gîndirii, dar şi în modul de a percepe realitatea şi de a concepe lumea: limba se situează între persoana umană şi mediul fizic şi social, asemenea unor „ochelari" capabili să coloreze, să mărească, să micşoreze, să deformeze în chip şi formă tot ceea ce este privit. Oricîtă exagerare s-ar constata în această ultimă teorie, unele teze sînt acceptate de toţi cei care au analizat problema mai de aproape. În aceste împrejurări, din nou apare necesitatea de a se cerceta modul în care comunică şi mai ales vorbesc oamenii dintr-o societate dată, modul în care se înţeleg între ei, se pun de acord, se mobilizează etc. Cum se pot însă studia aceste fenomene atît de importante pentru viaţa socială reală a oamenilor fără a ne adresa chiar lor, fără a intra noi înşine în legătură cu ei? Şi ce mijloc de comunicare mai simplu şi mai eficient ne stă la dispoziţie, decît *convorbirea* sau *conversaţia?* Deci cel puţin în studiul acestor aspecte simbolice, în marea lor majoritate verbale, nu avem alte metode mai bune de cercetare decît cele de natură tot *verbală* (chestionarul, interviul etc.). Pentru noi este surprinzător faptul că un sociolog atît de bine informat asupra mişcării ideilor sociologice şi psihologice ca P. A. Sorokin a putut condamna fără nici o rezervă metodele verbale. Abuzurile evidente, săvîrşite de numeroşi cercetători, mai ales nord-americani, în folosirea lor, nu justifică o condamnare de principiu, fără a se ţine seama de situaţiile în care alte metode mai potrivite nu există. Rămîne însă adevărul, susţinut cu argumente incontestabile nu numai de P. A. Sorokin, dar şi de alţi mulţi gînditori, de astă dată în frunte cu K. Marx şi Fr. Engels, că cele mai importante fenomene sociale, cazul mijloacelor şi relaţiilor de producţie, iar pe baza acestora al structurilor economice şi al orînduirilor sociale, apar de regulă şi acţionează *independent de voinţa şi conştiinţa oamenilor,* care adeseori suferă din partea

Scanned with OKEN Scanner

lor numeroase efecte de alienare, de care tocmai cei în cauză nu-și dau seama și acordă fenomenului o interpretare cu totul greșită. În astfel de situații, care sînt destul de frecvente, metoda chestionarului (scris) sau a interviului (verbal) nu poate fi de mare folos, pentru că ele nu pot surprinde decît interpretările care se dovedesc eronate. Deci, ca și în cazul metodelor cantitative, folosirea testelor, chestionarelor, interviurilor nu este o problemă de preferință personală, ci de adaptare a mijloacelor de cunoaștere la realitatea însăși. Cînd aceasta prezintă aspecte cantitative, metodele cele mai potrivite sînt cele cantitative, cînd aceasta prezintă aspecte calitative, metodele cele mai potrivite sînt cele calitative ș.a.m.d. Același lucru se poate spune și despre metodele verbale: ele sînt indispensabile cel puțin în cercetarea manifestărilor sociale verbale sau cu implicații verbale esențiale.

4.6. Un fenomen început mai demult, dar care se desfășoară plenar mai ales în zilele noastre, și caracterizează deci într-o largă măsură orientarea și problemele actuale ale sociologiei, este al segmentării neîncetate a acestei științe, al apariției de noi și noi ramuri, cele mai multe cu tendința de a se constitui ca discipline independente sau cvasiindependente.

Inițial, cum am arătat, sociologia modernă s-a constituit ca o știință a societății, deci în primul rînd ca teorie a acesteia, sub cele trei forme principale în care poate fi privită: static (structural), dinamic (funcțional) și cinematic (evolutiv), unele sisteme sociologice fiind preocupate numai de una sau de două din aceste perspective. Cu timpul însă, sociologii și-au dat seama de dificultățile unei abordări globale a unei realități atît de complexe și de durată foarte lungă (din antropogeneză pînă azi) ca societatea, fără cercetări parțiale preliminare, de întindere mai mică, menite să pregătească sinteza finală. Se pare că acesta a fost punctul de vedere mai ales al Școlii sociologice franceze (școala Durkheim), încă din 1896, cînd a început să publice „L'Année sociologique", anuar împărțit de la un moment dat în mai multe secțiuni, cu titluri pe atunci puțin uzitate, ca: sociologie generală, sociologie domestică, sociologie economică, sociologie juridică etc. Șeful acestei școli, E. Durkheim, și-a expus în mai multe rînduri punctul de vedere în această problemă, care în forma cea mai dezvoltată împarte sociologia în trei secții principale: *sociologia generală* (teoria societății globale sau sinteza tuturor cunoștințelor despre societate), *morfologia socială* (mai ales așezarea în spațiu a populației, deci sociologia geografică și demografică, iar în termenii de azi ecologia umană) și *fiziologia socială,* cu foarte multe ramuri: sociologia religioasă, morală, economică, juridică, politică, estetică etc. Aceeași școală a dezvoltat o ramură specială, dedicată familiei și organizațiilor sociale de tip familial, sub numele de *sociologie domestică.* Deși sociologia generală era așezată de regulă în frunte, ea era considerată de Durkheim și adepții săi ca o operație oarecum finală, pentru că avea sarcina de a coordona pe parcurs cercetările speciale în lumina ansamblului, dar mai ales de a realiza sinteza acestora sau, mai precis, sintezele provizorii ale diferitelor etape atinse. Morfologia socială ar fi un fel de anatomie socială, ramurile speciale, fiziologia socială, iar sociologia generală asamblarea rezultatelor parțiale în vederea unei teorii globale. (E. Durkheim, *Sociologie et sciences sociales,* în *De la méthode dans les sciences,* vol. I, Paris, 1909.)

Scanned with OKEN Scanner

Modul acesta de a privi lucrurile n-a fost nici înțeles, nici acceptat decît cu foarte mare greutate și întîrziere, pe de o parte din cauza majorității sociologilor, care se simțeau datori să apere unitatea sociologiei ca știință, pe de altă parte a specialiștilor ce activau în cadrul diferitelor științe sociale particulare (geografi sociali, demografi, economiști, juriști, eticieni, esteticieni etc.), care acuzau sociologia de „imperialism". Și totuși, pînă în cele din urmă, a triumfat punctul de vedere al Școlii sociologice franceze, bineînțeles cu numeroase precizări și completări, fără a se ajunge însă la un consens unanim.

Într-adevăr, procesul ramificării sociologiei ridică numeroase probleme încă nerezolvate, de care sociologii contemporani își dau foarte bine seama și sînt deci în căutarea unor dezlegări acceptabile.

Prima problemă și desigur cea mai însemnată se referă la *unitatea sociologiei ca știință*. În zilele noastre se folosește tot mai puțin termenul de *sociologie generală,* fiind înlocuit de regulă cu cel de *teorie sociologică*. Există însă foarte multe sociologii speciale, unele în funcție de epoci și orînduiri, ca sociologia primitivă, sociologia preistorică, sociologia etnografică, sociologia țărilor în curs de dezvoltare, sociologia țărănimii, sociologia societăților capitaliste, sociologia popoarelor sau etnosociologia, sociologia națiunilor, sociologia societății industriale, sociologia țărilor socialiste, sociologia viitorului etc.; altele, în funcție de sectoarele și activitățile principale ale vieții sociale: sociologia familiei, sociologia populației, sociologia așezărilor (sociologia rurală și sociologia urbană), sociologia economică (sociologia agrară, industrială, comercială, a transporturilor, a comunicațiilor, a muncii, a publicității etc.), sociologia politică (a statului, a administrației de stat, a organizării și amenajării teritoriului, a partidelor politice, a alegerilor, a conducerii și organizării, a opiniei publice, a războiului și a păcii etc.), sociologia juridică (a dreptului constituțional, administrativ, civil, penal, comercial, internațional, maritim, aerian, a organizațiilor politice internaționale), sociologia culturii (sociologia religiei, moralei, cunoașterii, științei, filosofiei, artei, limbii, literaturii, teatrului, educației, culturii populare etc.), sociologia comunicațiilor de masă (sociologia informației, presei, cinematografiei, radiotelevizIunii, propagandei), sociologia timpului liber sau a loisirului (sociologia recreației, turismului, sporturilor, lecturii, spectacolelor, sărbătorilor și serbărilor etc.) ș.a.m.d.

În aceste condiții, se mai poate vorbi de *„o sociologie"*, sau, ca și în cazul multora din celelalte științe, trebuie să se vorbească de *„științe sociologice"*? E greu de dat un răspuns precis, din cauză că diferitele sociologii amintite nu sînt de același profil și nici de aceeași orientare epistemologică. De fapt unele sînt simple *capitole* ale sociologiei, fără veleități reale de desprindere și independență (de exemplu sociologia familiei, propagandei, informației, lecturii, recreației etc.), altele însă s-au dezvoltat atît de mult și au ajuns să aibă nu numai probleme bine distincte față de ale celorlalte ramuri, dar și metode și aplicații specifice, cu reprezentanți specializați pînă la gradul recunoscut de experți, de aceea nu mai pot fi considerați altceva decît ceea ce se consideră ei înșiși sau sînt considerați de opinia publică și chiar de lumea științifică. Acesta este cazul de pildă al sociologiei rurale, al sociologiei urbane, al sociologiei industriale, al sociologiei juridice, al sociologiei politice, al sociologiei educației. Aici apar însă două orientări bine conturate, care nu trebuie pierdute din vedere. Una încearcă să îmbogățească exclusiv domeniul sociologiei, să rămînă deci pe pozițiile științei clasice, alta, dim-

Scanned with OKEN Scanner

potrivă, „invadează" domeniul altor științe sociale, cu pretenția de a le restructura și a face din ele ramuri ale sociologiei. Ceea ce complică și mai mult lucrurile este faptul că aceste două orientări se desfășoară în cadrul aceleiași ramuri sociologice, pe de altă parte orientarea „expansionistă" este uneori acceptată, chiar întărită și susținută și de alți oameni de știință decît sociologii respectivi. De aici o situație în aparență foarte confuză, care totuși se mișcă pe rețeaua foarte clară a unor linii precise de desfășurare.

Unii dintre reprezentanții sociologiilor speciale își pun întrebarea îndreptățită despre rolul pe care îl au diferite sectoare sau activități sociale, eventual de altă natură, în cadrul societății căreia îi aparțin și în care se desfășoară. Într-o expresie folosită și de noi în astfel de lucrări, sociologul se poate întreba, de exemplu, ce se întîmplă cu *societatea* (deci cu obiectul principal sau chiar unic al sociologiei), în cazul că ea este compusă din familii, sate, orașe, regiuni: este formată din mai multe naționalități, mai multe religii, mai multe categorii profesionale, mai multe straturi sau clase sociale, se vorbește în cuprinsul ei o anumită limbă sau mai multe limbi, se desfășoară în cadrul ei o anumită economie (agricultură, industrie, comerț, finanțe etc.), o anumită politică și administrație, o anumită activitate juridică, morală, filosofică etc.? Sau, și mai cuprinzător, ce se întîmplă cu o societate formată dintr-o populație foarte întinsă, din oameni de sexe, vîrste și stări morbide în număr disproporționat (mai multe femei decît bărbați, mai mulți bătrîni decît adulți sau copii, un număr mare de bolnavi sau infirmi etc.)? Ce se întîmplă cu o societate așezată într-o regiune muntoasă, într-o regiune cu apă puțină, într-o regiune păduroasă, de cîmpie, maritimă etc. sau într-o regiune friguroasă, călduroasă, temperată? Ce se întîmplă cu o societate în care oamenii au anumite credințe, anumite opinii, anumite atitudini, anumite comportamente, un anumit nivel de instrucție, o anumită formă de educație, o anumită morală? Ce se întîmplă cu o societate antrenată în război, în diferite alianțe și ostilități cu alte societăți? Deci întrebări care se referă mereu la *societate* cu unitate maximă de coexistență și conviețuire, ca formă plenară de viață colectivă. Se înțelege ușor că perspectiva aceasta, oricît ar fi ea de dezvoltată și specializată, nu periclitează unitatea sociologiei ca știință, dimpotrivă, o dezvoltă la maximum posibil.

Alți reprezentanți ai sociologiilor speciale văd însă lucrurile în mod diferit. Ei manifestă tendința de a sociologiza celelalte științe sociale, numite particulare, de a le încadra într-un fel sau altul în sociologie. Dacă în prima variantă amintită mai sus sociologia economică, sociologia politică, sociologia culturii nu se gîndesc să înlocuiască economia politică, politologia sau culturologia, nici să se amestece în activitățile lor, varianta la care ne referim acum încearcă să *sociologizeze* întreaga economie politică, întreaga politologie, întreaga culturologie ș.a.m.d. Argumentul cel mai des invocat este faptul că, în fond, economia, politica, cultura sau oricare altă realitate de acest gen sînt sectoare sau, în limbaj modern, „subsisteme" ale societății; ele nu pot exista, nu pot funcționa, nu se pot dezvolta, deci nu pot fi nici înțelese, nici explicate științific, decît ca părți integrante ale sistemului social, ca fenomene *societale*. Replica celor care sînt împotriva acestei perspective se bazează în special pe relativa independență a fiecărui sector societal în parte, pe existența unei logici specifice a fiecăruia dintre ele, care deși este determinată de ansamblu, de întreg, de logica societății, nu se reduce la aceasta. În unele

Scanned with OKEN Scanner

ramuri adevărul acesta apare foarte clar: sociologia limbii, de exemplu, sau sociologia literaturii nu sînt în măsură să afecteze independența lingvisticii sau a teoriei literare, deşi nimeni nu contestă faptul că, în esența lor ultimă, atît limba, cît şi literatura sînt realități societale. Ceva mai mult, în unele cazuri, deşi denumirea ramurii sociologice respective rămîne aceeaşi, în realitate (deci după conținut) e vorba de două variante destul de bine distincte. S-a arătat, de exemplu, mai demult, că există *două psihologii sociale,* una cultivată de *psihologi,* care pune accentul pe determinismul societal al vieții psihice individuale sau colective, alta de *sociologi,* care, dimpotrivă, pun accentul pe determinismul psihic al vieții sociale, pe aspectele subiective, mentale, ale societății. Psihologia socială a psihologilor rămîne deci, în ultimă analiză, *psihologie,* în sens de știință a vieții psihice sau mentale, iar a sociologilor, *sociologie,* în sens de știință a vieții sociale sau colective. Faptul că în practica științifică de toate zilele distincțiile acestea nu sînt întotdeauna respectate nu modifică principiul care le stă la bază.

4.7. Este util să atragem atenția şi asupra altei orientări a sociologiei de azi, care ridică şi ea numeroase şi uneori spinoase probleme. Ne referim la raporturile dintre *teorie şi practică,* mai ales la cele dintre cercetările *fundamentale* şi cele *aplicate* în acțiunile sociale.

Fenomenul acesta prezintă mai multe aspecte şi variante, unele de cel mai mare interes pentru rosturile extraştiințifice sau extrateoretice ale sociologiei.

Prima întrebare care se ridică se referă la vocația sociologilor de a face nu numai știință, adică „știință pentru știință" (analog cu „arta pentru artă"), ci şi servicii de altă natură: sociale, politice, economice, culturale etc.

S-a acreditat la un moment dat, cum am mai amintit, teza că știința în genere, deci inclusiv sociologia, nu are alte rosturi decît aflarea adevărului obiectiv şi punerea lui la dispoziția omenirii, urmînd ca aceasta să-l utilizeze cum crede de cuviință. Prin esența ei, știința ar fi apolitică, apractică (dezinteresată) şi străină de orice altă valoare decît a cunoaşterii însăşi. Sociologii însă au început să-şi dea seama, chiar prin specialitatea lor, că este vorba de un simplu deziderat şi, în cele din urmă, de un deziderat nejustificat. Nici o activitate socială, oricare ar fi ea, nu se poate desprinde de societatea care o desfăşoară sau o susține. Sociologia însăşi nu este o activitate izolată de celelalte activități sociale şi nici nu serveşte promovarea cunoştințelor exclusiv de dragul cunoştințelor. Fără îndoială, funcția ei principală este stabilirea „adevărului", adică aflarea cauzelor şi legilor după care se desfăşoară realitățile sociale, pentru a prevedea, pe cît posibil, evoluția lor viitoare şi deci a pune stăpînire pe ele, cel puțin mental (prin înțelegere, explicație şi înlăturarea temerilor şi surprizelor). Curiozitatea științifică a oamenilor nu este niciodată dezinteresată, în sensul că ei ar dori să ştie lucruri care nu le servesc absolut la nimic, deoarece, pentru o ființă înzestrată cu inteligență şi conştiință, cunoaşterea este o necesitate vitală, existențială, un mijloc superior de adaptare la împrejurări, de situare în viață şi în lume, de orientare mai eficientă în acțiune, de scădere şi îndepărtare a fricii de necunoscut şi de neprevăzut, de luare deci în stăpînire, cel puțin pe această cale, a propriilor sale stări sufleteşti, iar prin intermediul acestora, într-un fel specific, şi asupra lumii înconjurătoare. Cum s-a spus de la Fr. Bacon încoace: „a şti înseamnă a prevedea, a prevedea înseamnă

Scanned with OKEN Scanner

a putea". Pentru că este tot atît de sigur că dacă omul află anumite adevăruri despre sine, despre semeni, despre cele ce există în sfera lui de viață și de acțiune, nu se mulțumește să le știe, ci trece fără întîrziere la utilizarea lor în scopuri practice, în slujba propriilor sale interese și ale celor de care este legat sufletește. Cum am arătat, sociologia însăși nu a apărut la voia întîmplării, din inspirația vreunui geniu al cunoașterii, ci sub determinismul anumitor împrejurări social-istorice, sub impulsul nevoii de a le face față, de a le lua în stăpînire și a le folosi după exigențele și aspirațiile de viață ale oamenilor. Așa s-a născut, dealtfel, una dintre cele mai instructive ramuri ale sociologiei, anume *sociologia sociologiei,* care studiază exact raporturile acestei științe cu societatea în care se ivește și în care se desfășoară. În ultimă analiză, știința este, la nivelul existenței colective, ceea ce este inteligența la nivelul existenței individuale: un mijloc superior de adaptare la împrejurări, iar în continuare, un mijloc extrem de eficient, în special prin intermediul tehnicii și economiei, de adaptare a împrejurărilor la cerințele oamenilor. La nivele inferioare de dezvoltare a societății, cunoștințele empirice, multe, puține, cîte sînt, de exemplu în tehnică sau medicină, sînt puse în serviciul întregii comunități (familie, clan, trib), apoi, pe măsură ce apar științele, ele sînt utilizate cel puțin de păturile conducătoare, iar, în anumite limite și împrejurări, de colectivitatea întreagă (cetate, popor, regat, imperiu, republică). Evident este vorba de două funcții foarte bine diferențiate: una chemată să afle *adevărul* cît mai profund și cît mai exact cu putință, alta chemată să pună adevărurile descoperite în *serviciul oamenilor,* începînd de regulă cu cei din propria comunitate de viață a oamenilor de știință. Dar tocmai aici se găsește „mărul discordiei" pentru diferitele orientări ale sociologiei. Unii sociologi susțin că sarcina lor fiind strict teoretică, ea se încheie îndată ce au descoperit, au demonstrat și au comunicat un adevăr de oarecare însemnătate; de aici încolo începe sarcina practicienilor. Lucrurile nu sînt însă atît de simple. Mai întîi se pune problema ce anume adevăruri științifice caută, la un moment dat, sociologia, pentru că este clar că ea nu le poate urmări pe toate deodată, nici cu egală intensitate și eficiență. După care criterii își selecționează sociologul temele de cercetare, după care criterii acordă prioritate unora față de celelalte? Pe de altă parte, adevărurile sociale nu sînt indiferente; ele sînt favorabile unora dintre oameni, mai ales unora dintre clasele sociale, și nefavorabile altora. Deci independent de intențiile cercetătorilor, care pot fi perfect neutrale, rezultatele investigațiilor întreprinse de ei folosesc totuși cuiva, chiar dacă ei înșiși nu sînt preocupați de aceste aspecte, mai exact de consecințele sociale ale muncii lor. Nimeni n-a pus în evidență mai convingător adevărul acesta decît clasicii marxismului și cercetătorii care continuă învățăturile acestora. El n-a putut fi multă vreme ignorat nici de sociologii aflați pe alte poziții ideologice.

După selecția temelor de cercetare se pune problema cercetării însăși, care, oricît ar vrea cercetătorul să se desprindă de implicațiile sociale, nu reușește decît în măsura în care recurge la precauții foarte riguroase și, probabil, cel puțin aceasta este opinia noastră, nici atunci. Dintr-un cîmp oarecare de fapte sociale nimeni nu le poate cerceta pe toate, deci din nou investigatorul este nevoit să recurgă la procedee de triere. După ce criteriu? De obicei după ipotezele de lucru pe care le făurește și dorește să le verifice, dar și după teoria generală pe care a adoptat-o în prealabil și chiar după filosofia (concepția despre lume și viață) la care aderă.

Scanned with OKEN Scanner

Sociologul deține și el o anumită poziție socială, aparține unei familii, unei clase sociale, unui stat, unei civilizații, unui curent ideologic, unei direcții științifice etc., pe care nu le poate totdeauna controla și care, în orice caz, îl influențează, vrînd-nevrînd, în cercetările sale.

În continuare, după ce a triat faptele supuse cercetării, eventual le-a cuprins ca variabile într-un experiment de laborator, sociologul ajunge la etapa cea mai dificilă și mai problematică a muncii sale, la interpretarea datelor și elaborarea unei teorii. Operațiile acestea sînt și mai puternic influențate de poziția socială și ideologică a sociologului (cu voia sau fără voia, cu știrea sau fără știrea lui), dar, în plus, rezultatele obținute cînd se referă la societate influențează în chip inevitabil societatea, fie în bine, fie în rău, după conținutul teoriei însăși.

Ciudat este faptul că numeroși sociologi nu-și dau totdeauna seama de acest determinism și își desfășoară activitatea ca și cum n-ar exista, adică fără nici o măsură de atenuare sau înlăturare a efectelor perturbatoare pe care le au asupra valabilității științifice a rezultatelor urmărite și eventual obținute. O teorie matematică, astronomică, fizică sau chimică este o teorie și nimic mai mult; dacă este greșită, ea se corectează cu vremea prin alte cercetări, fără ca erorile de moment să influențeze în vreun fel sau altul realitățile la care se referă. Dimpotrivă, teoriile sociale (sociologice, economice, politice, morale etc.) sînt în același timp și *doctrine sociale*, învățături după care se orientează oamenii, comunitățile, organizațiile, instituțiile, din care cauză o greșeală pusă în circulație și acceptată de un colectiv uman ca adevărată poate avea extrem de multe consecințe negative. Generația noastră a trăit tragedia aplicării criminale a „teoriei inegalității raselor umane" și a „superiorității ariene", cu toate că temeiurile lor științifice n-au fost niciodată demonstrate. De aici decurge și responsabilitatea deosebită a teoreticienilor din domeniul științelor social-umane.

Multă vreme s-a crezut că sînt suficiente măsurile de neparticipare a sociologului la un partid politic, la vreo organizație sau vreo mișcare socială, ca să se obțină neutralitatea necesară, posibilitatea de a se cerceta și interpreta nepărtinitor, obiectiv realitățile sociale. Cel puțin unii sociologi își dau astăzi foarte bine seama că este vorba de o simplă iluzie. Unul dintre cei mai însemnați sociologi ai vremurilor noastre, Talcot Parsons, a practicat procedeul unor teoretizări extrem de abstracte, fără nici o referire la vreo problemă politică sau socială concretă, nici din țara sa, (S.U.A.), nici din alte țări, oarecum la un nivel suprasocial, care amintește turnul de fildeș al parnasienilor din teoria literaturii. Și totuși, punînd accentul pe sistemul social, iar în cadrul acestuia pe echilibrul social, pe mecanismele de autoreglare, deci, vrînd-nevrînd, pe armonia socială, el a produs, probabil cu totul potrivnic intențiilor sale, argumente științifice în favoarea pozițiilor conservatoare, nefavorabile mișcărilor înnoitoare, care vizează modificări de structură ale societăților actuale. În general, concepțiile care pun accentul exclusiv pe „stare", pe „structură", pe „anatomia socială" sau pe „statica socială". favorizează, indiferent de intențiile științifice, opiniile și atitudinile statice, conservatoare. Simpla retragere sau retranșare în abstract duce, tot indiferent de voința și conștiința cercetătorilor sociali, la neglijarea problemelor sociale reale care frămîntă la un moment dat omenirea. Deci singura poziție realistă a sociologiei este să privească propria ei situație așa cum este ea, deci cu toate implicațiile, riscurile, consecințele și responsabilitățile sociale.

Scanned with OKEN Scanner

În această privinţă sociologii din zilele noastre se împart în două tabere bine distincte, una care militează pe faţă nu numai pentru cunoaşterea societăţii, dar şi pentru transformarea şi ameliorarea ei, alta care pare a fi convinsă că se poate ţine departe de frămîntările sociale, de luptele desfăşurate în orice societate evoluată pentru forme mai avansate, mai bune de viaţă umană. Deci este vorba de adepţii unei sociologii cu tendinţă şi de adepţii unei sociologii pure, apolitice, neangajate. Aceştia din urmă nu recurg numai la procedeul amintit, al refugiului în abstract, ci şi al refugiului în factologie, în cercetări strict empirice sau eventual experimentale, ca şi în cercetări de sociologie primitivă, sociologie istorică, sociologie etnografică, adică privitoare la forme de viaţă socială cu totul îndepărtate (în timp sau spaţiu) de cele din care fac parte sociologii respectivi. Tot aici se situează şi cei care se ocupă exclusiv de metodologie, de matematizarea sociologiei, de perfecţionarea tehnicilor de investigaţie, fără a le pune vreodată efectiv în aplicare.

Poziţia militantă caracterizează în special pe sociologii din ţările socialiste, dar, evident, şi pe sociologii marxişti din ţările capitaliste sau din aşa-zisa „lume a treia". Sub influenţa mai mult sau mai puţin conştientă sau declarată a acestora, în ultimele decenii problema a început să frămînte şi alte categorii de sociologi, pînă a ajunge una din problemele fundamentale ale sociologiei contemporane.

Unul din primele semnale de alarmă s-a dat încă în 1939 prin cartea lui *Robert Lynd,* intitulată „provocator": *Knowledge for what?* (Cunoaştere, pentru ce?), în care se cerea în chip răspicat punerea sociologiei în beneficiul societăţii, adică al progresului social. Pe vremea aceea influenţa predominantă aparţinea însă lui George Lundberg, cu o carte de poziţie exact contrară: *Can Science save us?* (Ne poate ştiinţa salva?), prin care se nega această posibilitate, fiind vorba de o sarcină a altor factori (economici, politici etc.) şi se pleda pentru ştiinţa pură.

Peisajul a început să se schimbe în favoarea unei sociologii activiste, utilitare sau militante abia după cel de-al doilea război mondial, mai exact din deceniile VI—VII încoace. Noua etapă a fost marcată mai ales prin scrierile lui *Charles Wright Mills* (1916—1962): *The New Men of Power* (1948), *White Collars: The American Middle classes* (1951), *The Power Elite* (1956), dar mai ales *The Sociological Imagination* (1958), secundate şi urmate, bineînţeles, de numeroase alte scrieri. Influenţa gîndirii marxiste este invocată şi recunoscută făţiş.

Nu peste mult timp de la moartea prematură a lui Mills s-a putut vorbi de o *„nouă sociologie"*, cum se poate conchide din cartea redactată de Irving Louis Horrowitz, *The New Sociology* (New York, 1964). Noua sociologie era reprezentată, pe lîngă Mills şi Horrowitz, de Sidney Peck, Alvin Gouldner, Nathan Hare, David Gottlieb, Oliver C. Cox şi alţii. Mişcarea aceasta a luat proporţii atît de mari, încît s-a putut vorbi în cadrul ei nu numai de o nouă sociologie, ci şi de un radicalism al sociologiei, de o *sociologie radicală,* de o *mişcare de eliberare a sociologiei,* cum se poate vedea, între altele, din culegerea de texte redactată de J. David Colfax şi Jack L. Roach, *Radical Sociology* (ed. 2, New York—London, 1971). Vechea întrebare a lui Lynd a luat în formularea lui Colfax o formă mult mai ascuţită: *„Knowledge for whom?"* (Cunoaştere, pentru cine?) — care a constituit obiectul a numeroase colocvii, dezbateri publice, conferinţe şi congrese naţionale, cu participarea largă a numeroşi oameni de ştiinţă şi alte categorii de intelectuali. În 1972 a apărut o nouă culegere de texte, care exprimă aceeaşi orientare, sub

Scanned with OKEN Scanner

redacția lui Morris L. Medley și James E. Conyers: *Sociology for the Seventhies,* în care unele secțiuni au titluri foarte grăitoare, ca: *Indivizii și societatea în criză* sau *Reacții la o societate în viltoare (turmoil),* iar unele capitole au titluri programatice ca: *„Sociologia care operează fără valori (Value-Free Sociology): o doctrină a ipocriziei și iresponsabilității"* (de David J. Gray) sau *„De partea cui sîntem noi (sociologii)?"* (de Howard S. Becker).

Unul din reprezentanții acestei poziții a pus întrebarea fără „drept de apel": dacă am fi specialiști în transporturi maritime și ne-am găsi pe un vapor care se scufundă, ne-am mulțumi să facem teorie sau am căuta de urgență cele mai eficiente mijloace de salvare? Sociologii nu se găsesc într-o lume care se „scufundă", dar dată fiind era atomică în care ne găsim și raporturile de forță care se practică uneori pe plan internațional, ea poate oricînd și să se scufunde.

Noua sociologie își propune nu numai „demitizarea sociologiei contemporane", dar și a societății din care fac parte sociologii respectivi, demitizarea lumii întregi de care depinde azi omenirea de pretutindeni.

Este interesant de notat că *poziția critică* în sociologia contemporană a fost inițiată, tot sub influențe marxiste, în Germania, de către „Școala de la Frankfurt", reprezentată de M. Horkheimer, Theodor Adorno, Walter Benjamin, F. Pollock, Erich Fromm, Herbert Marcuse, iar dintre cei mai tineri, J. Habermas etc., din care unii au emigrat din cauza persecuțiilor naziste în S.U.A., pentru a se întoarce după cel de-al doilea război mondial sau a se stabili definitiv acolo. Ei și-au început activitatea prin reprezentanții mai vechi, în urma creării unui Institut de cercetări sociologice pe lîngă Universitatea din Frankfurt în 1925, dar numai după ce a ajuns în fruntea acestuia M. Horkheimer (1931) și a început să publice o revistă proprie (1932). Ideea fundamentală a Școlii de la Frankfurt, împrumutată din marxism, se referă la procesele de alienare, la fetișism și conștiința falsă a oamenilor în societatea capitalistă. În astfel de condiții sociologia nu poate fi decît *critică,* ea trebuie să demistifice societatea, să denunțe cauzele alienării, să elibereze conștiința umană de iluzii și false adevăruri. Atitudinea ei este *militantă* și *optimistă:* „Pentru teoria critică — scrie Horkheimer — lucrurile nu sînt cu necesitate ceea ce sînt în prezent. Umanitatea este în măsură să-și transforme existența".

Desigur, pe plan mondial *noua sociologie* este încă abia la început. Ea nu a trecut decît rareori de critică, programe și prognoze, pentru a deveni un instrument științific al marilor schimbări sociale prin care trece lumea actuală. În acest scop ea trebuie să „coboare în arenă", să lupte efectiv pentru transpunerea în viață a marilor idealuri ale umanității.

4.8. În încheiere mai semnalăm, dintre multele preocupări ale sociologiei de azi, una care, deși în aparență are un caracter pur tehnic, are, fără îndoială, o mare importanță pentru dezvoltarea sociologiei. Ne referim de astă dată la *problema unificării terminologiei sociologice,* adică la făurirea unui *limbaj științific* comun atît pe plan național, cît mai ales pe plan internațional. Din cauza unor împrejurări istorice asupra cărora nu este cazul să stăruim, fiecare din țările mai cunoscute și-a dezvoltat o terminologie sociologică proprie, chiar și atunci cînd n-au lipsit unele eforturi de unificare, datorită relațiilor științifice de colaborare dintre diferitele popoare. Am amintit cazul termenului de *micro-*

Scanned with OKEN Scanner

sociologie: el are o anumită accepțiune în gîndirea lui Gurvitch, alta în gîndirea lui Moreno și, în fine, alta în literatura curentă de specialitate. Am văzut de asemenea că nu se dă un înțeles unic, acceptat de întreaga colectivitate a sociologilor, nici chiar termenului de *sociologie,* care, în funcție de diferitele teorii și doctrine, are toate accepțiile posibile, de la fizică și mecanică socială pînă la știința faptelor sociale, a relațiilor interumane, a acțiunilor și interacțiunilor, a asociațiilor, a societății, a culturii, a sistemelor sociale, a unităților sociale, a instituțiilor, a organizațiilor etc. Bineînțeles, în aceste împrejurări, singura soluție practicabilă este să se țină seama, în fiecare caz în parte, de aceea ce înțelege autorul respectiv prin termenii pe care îi folosește. De aici însă și obligația, care în zilele noastre este în general respectată, de a se defini în cadrul fiecărei lucrări sociologice termenii utilizați, ceea ce, firește, creează unele dificultăți de lectură, totuși constituie o soluție. Un pas important în prevenirea confuziilor posibile îl constituie *vocabularele sau dicționarele sociologice.* Numărul lor este astăzi foarte mare și constituie instrumente excelente de lucru. Din păcate, nu toate redau situația exactă. Unele nu menționează decît înțelesurile uzuale sau pe cele acceptate de cei care le-au elaborat. Cele mai utile sînt *dicționarele analitice,* care redau, pe cît posibil, diferitele accepții ale fiecărui termen, cu arătarea teoriilor (școlilor, curentelor etc.) care le-au creat sau care le utilizează, reproducînd la nevoie chiar unele texte lămuritoare (citate din diferite scrieri, eventual definiții din operele originale). Așa procedează, de exemplu, George A. Theodorson și Achilles G. Theodorson în *A Modern Dictionary of Sociology. The Concepts and Terminology of Sociology and Related Disciplines* (New York, Crowell, 1969). Iată cîteva exemple:

„*Anomie.* 1. Condiție caracterizată printr-o relativă absență sau confuzie a valorilor într-o societate sau un grup. Așa cum a fost dezvoltat de Emile Durkheim, «acest concept s-a referit la însușirea unei structuri sociale și culturale, nu a unor indivizi confruntați cu acea structură». Anomia implică «o prăbușire a structurii culturale, ivită mai ales în împrejurarea în care apare o disjuncție acută între normele și tehnicile culturale și capacitatea social structurată a membrilor unui grup de a acționa în acord cu ele» (R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure,* Free Press, Glencoe, Ill, 1957). Anomia este «contrapartea ideii de solidaritate socială. Exact cum solidaritatea socială este o stare a integrării ideologice colective, anomia este o stare de confuzie, insecuritate, lipsă de norme. Reprezentările colective sînt în decădere» (D. Martindale, *The Nature and Types of Sociological Theory,* Houghton, Mifflin, Boston, 1960). Exemple de anomie se pot găsi în unele cartiere urbane sărace *(slums)* locuite de emigranți veniți de curînd din mediul rural, care nu mai acceptă valorile și normele lor tradiționale, dar n-au asimilat încă nici viața socială și culturală a complexei și inospitalierei comunități urbane. 2. O condiție social-psihologică ce se caracterizează printr-o prăbușire asemănătoare a valorilor și printr-un simțămînt de izolare. Ea este «un rezultat al gradului avansat de specializare în societatea de masă și al pierderii intimității din grupurile primare» (K. Young, *Personality and Problem of Adjustment,* Appleton-Century-Crofts, New York, 1952)". Arată apoi, pentru limba engleză, că unii autori preferă să rezerve termenul anomie pentru accepția sociologică de la punctul 1 și propun, pentru accepția psihologică de la punctul 2, termenul anomia sau „anomy". Cititorul este prevenit astfel că termenul anomie are două înțelesuri destul de diferite,

Scanned with OKEN Scanner

unul sociologic, altul psihologic, iar dacă întîlnește în unele scrieri termenii mai rari de anomia sau „anomy" ei au înțelesul social-psihologic menționat, nu și pe cel sociologic. Din păcate, în imprecizia și variabilitatea extremă a termenilor sociologici din zilele noastre, astfel de precizări sînt absolut necesare, chiar și numai pentru o documentare elementară.

Ce este mai complicat, uneori se folosesc termeni diferiți pentru unul și același fenomen. După același *Dicționar:*

„*Clan* înseamnă: 1. Un grup unilateral de rudenie, bazat fie pe descendența matrilineară, fie pe cea patrilineară. Membrii unui clan au credința că descind dintr-un strămoș comun prin linia genealogică acceptată cultural (matrilineară sau patrilineară). Indiferent dacă au sau nu într-adevăr același strămoș biologic, toți membrii unui clan sînt convinși că au un strămoș comun. Clanul practică de regulă exogamia (căsătoriile se fac cu membrii din alte clanuri) și foarte frecvent el are funcții religioase, politice, economice și de alt gen. 2. Un grup cu descendență matrilineară. Cînd un clan este definit în felul acesta se folosește termenul (englez) «sib»... 3. Un grup care pretinde nu numai o descendență unilaterală, dar practică și o rezidență unilocală" (matrilocală sau patrilocală). În limba engleză termenii aceștia („clan" și „sib") sînt împrumutați din graiul comun, dar sînt definiți cu unele precizări și restricții de specialitate, pe cînd în alte limbi ei apar cu totul străini, de aceea ori se traduc cu vorbe echivalente (atunci cînd există), ori se împrumută așa cum sînt. În limba română, de exemplu, se folosește demult termenul de „clan", dar nu și cel de „sib". De aceea în locul acestuia nu rămîne altceva de făcut decît să se folosească expresia „clan matrilinear". Problema traducerii sau transpunerii termenilor sociologici din alte limbi în a noastră nu este deci totdeauna o problemă ușoară. Din păcate, în limba română nu avem nici un dicționar de sociologie, iar *Dicționarul de filosofie* coordonat de O. Chețan și R. Sommer (Ed. politică, 1978), în ce privește sociologia, psihologia și antropologia culturală este cu totul insuficient. Dealtfel, el nu are printre colaboratori nici un reprezentant mai marcant al vreuneia din aceste științe.

Unele dicționare sociologice stăruiesc în chip special asupra termenilor *fundamentali,* fără înțelegerea exactă a cărora nu este posibilă o stăpînire reală a sociologiei. Așa procedează, de exemplu, René König și colaboratorii săi în redactarea volumului *Soziologie* din *Das Fischer Lexikon* (ed. 1, 1958, cu numeroase ediții ulterioare, aproape an de an). În cadrul acestor termeni înfățișați în adevărate articole, concise dar foarte substanțiale, sînt cuprinși toți termenii și autorii implicați tematic, ușor de găsit și ei datorită unui indice special de materii și altul de autori. E interesant de văzut ce consideră unul din sociologii cei mai de seamă din R.F.G., și alți specialiști din echipa sa, drept termeni importanți sau centrali ai sociologiei din zilele noastre. (Reproducem termenii în traducere românească, deci fără ordinea alfabetică din textul original.) Planul sistematic al acestui lexicon cuprinde trei categorii de termeni: I. *Științele înrudite și ajutătoare:* biosociologia, etnologia, filosofia istoriei și filosofia socială, morfologia socială (sociografia, geografia socială, ecologia socială, demografia), psihologia socială; II. *Domenii, respectiv sociologii aplicative:* familia, comunitățile de așezare (satul, orașul, relațiile urban-rurale), dominația (puterea politică, statul), industria, întreprinderea, cultura, arta, masa, comunicația de masă, dreptul, religia, societățile subdezvoltate, prejudecățile și minoritățile, economia, cunoaș-

terea; III. *Conceptele centrale ale sociologiei generale:* sociologia generală, anomia (sociologia criminală), diviziunea muncii, relația, birocratizarea, comunitatea, societatea, grupul, instituția, intelectualitatea, societățile complexe, mentalitatea și ideologia, mobilitatea (socială), organizația, persoana, societățile primitive, stratificarea (socială), controlul social, schimbarea socială, teoria sociologică, limba, structura, tehnica, metodele (istoria și prezentul metodelor și tehnicilor sociologice). Pentru fiecare din aceste teme se indică și sursele bibliografice principale.

O lucrare similară, totuși cu unele diferențe importante de concepție, este și volumul *La sociologie* din colecția „Les dictionnaires du savoir moderne", de sub redacția lui Jean Cazeneuve și David Victoroff (Paris, 1970), care cuprinde, în afară de cîteva sute de termeni și biografii, zece „articole esențiale" de mare întindere și bine documentate: 1. *Istoria sociologiei:* trecutul, tendințele actuale (de la Auguste Comte la Marshall McLuhan). 2. *Societățile globale* (popoare, națiuni, civilizații). 3. *Sociologia politică* (cetate, stat, guvernămînt). 4. *Sociologia economică* (producție și consumație de bunuri). 5. *Sociologia dreptului* (legi și instituții juridice). 6. *Psihologia socială* (fenomene psihice de grup). 7. *Stratificările sociale* (ierarhii, clase, caste). 8. *Sociologia familiei* (funcția și evoluția celulei familiale). 9. *Sociologia muncii* (omul în întreprindere). 10. *Sociologia timpului liber,* a loisirului (omul în repaus).

Evident există și dicționare mult mai complexe și mai complete, cum este, tot numai cu titlu de exemplu, *Wörterbuch der Soziologie* de sub redacția lui Wilhelm Bernsdorf, ajuns în ediția a doua (Stuttgart, Enke, 1969) la 1317 p., care este în același timp și un dicționar de istoria doctrinelor și de indicații bibliografice pe teme, dar pe noi ne interesează aici terminologia de bază, deci lucrările care pun, într-un fel sau altul, în lumină această problemă.

De notat în această privință două dicționare franceze care prezintă cîte „50 de cuvinte-cheie", deci de maximă selectare, din domeniul sociologiei și un număr egal din domeniul psihosociologiei (Jean Golfin, *Les 50 mots-clé de la sociologie,* Toulouse, 1972, și Etienne Minarik, *Les 50 mots-clé de la psychosociologie,* Toulouse 1971). În cea dintîi se arată, într-o formă oarecum publicitară, totuși exactă: „Știința faptelor sociale, întemeiată mai bine de un secol de către Auguste Comte, a cunoscut, mai ales în acești ultimi ani, o dezvoltare de mare amploare. Cunoașterea societăților, a mediilor profesionale, a fenomenelor colective ne asigură în prezent datele esențiale pentru înțelegerea epocii noastre. Dar lucru mult mai important: sub unghiul practicii sociale sociologia cunoaște aplicații din ce în ce mai mari în viața economică, politică și culturală. Așa se explică pătrunderea progresivă a noțiunilor sociologice în limbajul modern și necesitatea întrebuințării lor exacte și inteligente. Acesta este interesul acestor 50 de cuvinte-cheie: deschidere metodică și lămuritoare asupra uneia din științele-cheie ale timpului nostru". Sînt înfățișați pe larg următorii termeni (în ordinea alfabetică din limba franceză): 1. aculturația, 2. acțiunea, 3. anomia, 4. antropologia, 5. schimbarea, 6. civilizația, 7. clanul, 8. clasa, 9. comunitatea, 10. conflictul, 11. constrîngerea, 12. cultura, 13. delincvența, 14. democrația, 15. ecologia, 16. familia, 17. funcția, 18. grupul, 19. războiul, 20. istoria, 21. umanismul, 22. ideologia, 23. loisirul, 24. magia, 25. metoda, 26. ostașul, 27. modelul, 28. modernizarea, 29. norma, 30. organizația, 31. persoana, 32. fenomenul, 33. populația, 34. puterea, 35. proprietatea, 36. religia, 37. revoluția, 38. ritul, 39. sacrul, 40. sexualitatea, 41. socializarea, 42. societatea, 43.

Scanned with OKEN Scanner

sociologia, 44. statul, 45. stratificarea, 46. structura, 47. structuralizarea, 48. teoria, 49. munca, 50. valoarea.

Despre psihosociologie se arată: „Dinamica grupurilor mici, ca și diversitatea legăturilor dintre aceste grupuri și viața socială, au fost recunoscute ca fiind de o importanță primordială pentru evoluția societăților moderne, în special în ceea ce privește întreprinderile (industriale), învățămîntul, cultura și folosirea timpului liber (loisirul). Mai mult decît atît, investigația psihosociologică intervine într-un mod considerat azi ca neînlocuibil în educație, munca socială (asistență și prevederi sociale) și psihoterapie. Lucrarea de față grupează în jurul a 50 de cuvinte-cheie nu numai vocabularul, prea des rău interpretat, al acestei noi discipline, dar și esențialul din concepțiile și metodele ei". După care se dezvoltă termenii următori: 1. adaptarea, 2. animația, 3. atitudinea, 4. autoritatea, 5. schimbarea, 6. șeful, 7. climatul, 8. coeziunea, 9. comandamentul, 10. comunicația, 11. competiția, 12. comportamentul, 13. conflictul, 14. contestația, 15. cooperația, 16. decizia, 17. directivitatea (nondirectivitatea), 18. dreptul, 19. economia, 20. ancheta, 21. întreprinderea, 22. convorbirea, 23. funcționalul, 24. formalul (informalul), 25. grupurile, 26. ierarhia, 27. ideologia, 28. informația, 29. instituția, 30. integrarea, 31. interesul, 32. jocul de roluri și jocuri de întreprinderi, 33. modelele, 34. normele, 35. organizația, 36. participația, 37. pedagogia, 38. personalitatea, 39. politica, 40. puterea, 41. psihosociologia, 42. relația, 43. randamentul (eficacitatea, creativitatea), 44. reuniunea, 45. retroacțiunea *(feed-back)*, 46. rolul, 47. sociometria, 48. statutul, 49. structura, 50. *„T" groupe* (grupul de diagnostic).

Este ușor de observat că unii termeni apar atît în sociologie cît și în psihosociologie sau psihologia socială, pe cînd alții marchează orientări oarecum diferite. Totuși cele două științe n-au avut niciodată în raport una cu alta „frontiere" precise, nici stabile, ceea ce arată nu numai o înrudire foarte apropiată, dar și o dezvoltare una prin alta. Cine dorește să înțeleagă în chip exact una din ele, trebuie să cunoască în egală măsură și pe cealaltă.

Importanța terminologiei, adică de fapt a conceptelor cu care operează sociologia este apreciată azi într-un grad atît de mare, încît nu se scriu numai dicționare de genul celor amintite, ci se fac și unele cursuri universitare sau se redactează unele scrieri speciale cu acest conținut particular. Dăm ca exemplu cartea *Central Ideas in Sociology: An Introduction,* de David Berry (London, Constable, 1974). Iată cuprinsul: „1. Perspectivele sociologiei: societatea, sistemul social, putere și conflict, perspectiva individualistă, «școlile» sociologice. 2. Ordinea morală a vieții sociale: reguli sociale; norme, idealuri și realități; norme subsistente și maxime normative, sancțiuni, reguli procedurale și ordinea vieții de fiecare zi, expectațiile, norme și schimbare socială. 3. Definiții și perspective sociale: definirea situației, grupuri de referință și «celălalt» generalizat *(generalized other)*, grupuri normative și comparative de referință, deprivarea relativă, devianță și marginalitate. 4. Jucarea rolului: definiția rolurilor, rolul și eul, spontaneitatea, inovația și administrarea impresiei, conflictul și distanța dintre roluri, analogia cu jocul dramatic. 5. Aspecte negative ale organizației sociale: alienare și devianță; alienarea și rolurile sociale, definiția socială a devianței. 6. Putere și inegalitate socială: conceptul de putere, autoritate și ideologie, clase sociale și elite, egalitate socială și democrație. 7. Obiectivitate, valori și

Scanned with OKEN Scanner

acțiune socială: obiectivitatea, angajarea la valori, sociologia și acțiunea socială".

Nu stăruim asupra diferențelor dintre listele de termeni reproduse, care sînt foarte ușor de sesizat și pot fi și rezultatul unor criterii diferite de selectare sau chiar al unor preferințe personale, dar merită să examinăm ceva mai de aproape asemănările dintre ele și unele lipsuri cu totul inexplicabile prin simple considerații științifice.

Pentru diferențe semnalăm numai două trăsături izbitoare, amîndouă de origine istorică ușor de stabilit: păstrarea termenului de sociologie generală în unele țări europene, în concurență cu americanul „teorie sociologică", și utilizarea sau preocuparea mai frecventă, tot în Europa, de termeni și discipline ca filosofia istoriei și filosofia socială (mai ales în țările germanice). Sînt tradiții intelectuale care diferențiază într-o măsură oarecare nu numai sociologia concretă și cea aplicativă, dar și sociologia teoretică, în funcție de specificul național al fiecărei țări.

Pentru părțile comune, care exprimă deci o anumită convergență sau unitate a sociologiei de azi, semnalăm răspîndirea interesului științific pentru familie, pentru grupurile mici, pentru așezări (sat și oraș), pentru rolurile și statutele sociale, pentru diviziunea muncii, dar și pentru sistemele de organizare, pentru drept, stat, democrație etc. Nu mai sînt neglijate nici conflictele sociale, clasele sociale, războiul și nici transformările sociale de tot felul, care se petrec chiar sub ochii noștri. Preocupări foarte răspîndite și foarte intense se referă la cultură și civilizație, la ceea ce numesc francezii „opere de civilizație" *(oeuvres de civilisation):* religia, tehnica, știința, arta, literatura și limba. Se acordă o atenție tot mai mare economiei și proprietății, dar și educației (socializării) maselor, participării, cooperației, comunicației, informației, dar și personalității, competiției, afirmării, umanismului; normelor și valorilor sociale, dar și diferitelor forme de slăbire sau călcare a lor (anomie, delincvență, infracțiune, devianță); instituțiilor, organizațiilor, întreprinderilor, dar și indivizilor, atitudinilor și opiniilor acestora; diviziunii muncii, stratificărilor, ierarhiilor, dar și contestațiilor, tendințelor de nivelare, de egalizare. Trei din fenomenele cele mai izbitoare ale lumii moderne: schimbarea, mass media (presă, cinematografie, radio, televiziune etc.) și folosirea timpului liber (loisir) sînt cuprinse, într-o formă sau alta, în toate preocupările sociologice socotite ca fundamentale, centrale sau cheie. Nu lipsesc nici preocupările privitoare la metode și tehnici, adică la mijloacele prin care cercetarea sociologică își asigură succesul, trăsătura ei științifică.

Dacă sistematizăm toate aceste orientări și probleme în cîteva categorii esențiale, nu este greu să ne dăm seama că ele aparțin la următoarele grupări: 1. definiția sociologiei, a diferitelor ei ramuri, teoriile și metodele principale din sînul ei; 2. structura societății (comunități, grupuri, instituții, întreprinderi, stratificare, ierarhie, roluri, statute, relații etc.); 3. funcționarea societății (cooperare, competiție, conflicte, conducere, autoritate, constrîngere, socializare, norme, valori, educație); 4. evoluția socială (schimbare, industrializare, urbanizare, modernizare, planificare, reforme); 5. raporturile dintre indivizi și societate (socializare, participare, integrare, contestație, psihologie colectivă, comportament social, alienare, umanism, personalitate); 6. cultură și civilizație (economie, tehnică, limbă, politică, drept, religie, morală, artă, literatură, filosofie, știință); 7. diferite aplicații practice (mai ales în politica socială, în orga-

Scanned with OKEN Scanner

nizarea și conducerea statului, a întreprinderilor industriale, în medicină, educarea maselor, folosirea timpului liber) ș.a.m.d.

Dintre științele înrudite sau interferente cu sociologia se acordă o însemnătate tot mai mare geografiei umane, demografiei, ecologiei, etnografiei, istoriei, antropologiei sociale și culturale, psihologiei sociale și politologiei. Preocupă de asemenea pe scară mare raporturile dintre sociologie și ideologie.

Lipsesc însă dintre termenii sau conceptele centrale ale sociologiei, cum se poate vedea în toate listele reproduse, unii care exprimă, fără îndoială, tocmai prin absența lor, o anumită orientare socială și ideologică, de nuanță în general *conservatoare*. Așa sînt: orînduirea sau formația socială, relațiile de producție sau de proprietate, lupta de clasă, șomajul, sindicalismul, mișcările de eliberare socială și națională, raporturile dintre rase și naționalitățile conlocuitoare, lupta pentru pace, imperialismul și colonialismul, respectiv neoimperialismul și neocolonialismul, rolul partidelor politice, organizațiile sociale și politice mondiale, legile obiective ale dezvoltării societății etc. Pentru această terminologie trebuie să ne adresăm scrierilor sociologice *marxiste,* fie din țările socialiste, fie din țările capitaliste. S-a realizat un progres important și în această privință, prin redactarea unor dicționare sociologice de profil marxist. Un exemplu ni-l oferă *Wörterbuch der marxistisch-leninistischen Soziologie,* de sub redacția lui Wolfgang Eichhorn I, Erich Hahn, Günter Heyden, Manfred Puschmann, Robert Schulz și Horst Taubert (Opladen, 2 Auflage, 1971). Pe lîngă termenii folosiți curent de sociologia marxistă, dicționarul acesta arată foarte detaliat și semnificația marxistă a unor termeni de circulație generală, comparativ cu accepțiunile nemarxiste și întreprinde pe larg critica științifică și ideologică a acestora din urmă. Genul acesta de dicționare de specialitate reprezintă deci pentru lucrarea de față și pentru toate scrierile de orientare marxist-leninistă instrumente de lucru extrem de utile, care întregesc și corectează datele oferite de dicționarele mai vechi sau redactate de pe alte poziții, în problema capitală a unei terminologii sociologice clare și precise. Vom reveni deci, ori de cîte ori vom utiliza termeni tehnici, asupra înțelesurilor acceptate sau acordate de noi, după sursele amintite, în toate capitolele care urmează.

Scanned with OKEN Scanner

5. CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

5.1. Cunoaşterea ştiinţifică nu este numai suma cunoştinţelor dobîndite, ci şi o acţiune de stabilire a unor noi cunoştinţe. Ea este un proces continuu de reflectare intelectuală a realităţii obiective, în cazul sociologiei, a realităţilor sociale, sub toate formele lor existente. Munca specială de cunoaştere ştiinţifică a realităţii constă în *cercetare*. Ca să ne dăm seama cu precizie în ce constă sociologia, este necesar să ştim cum operează ea pînă la obţinerea cunoştinţelor urmărite şi în ce mod înţelege să le valorifice. Este ceea ce ne propunem să arătăm, cel puţin în linii mari, în capitolul de faţă.

Tratatele şi manualele tradiţionale de sociologie acordă o atenţie tot mai mare metodelor de cercetare, ceea ce este cît se poate de necesar, dar nu este suficient. Despre metodele sociologice din zilele noastre, care sînt extrem de variate şi laborioase, există un număr impresionant de lucrări speciale, dedicate numai lor sau numai unora dintre ele, cu toate indicaţiile necesare, inclusiv tehnicile de aplicare şi procedeele matematice de măsurare, prelucrare şi interpretare. Tratatele şi manualele de tip nou lasă problema metodelor şi tehnicilor de cercetare în seama acestor lucrări speciale, dar în schimb acordă un loc mult mai mare acţiunilor de cercetare în toată complexitatea lor, mai ales sub aspect teoretic, al valabilităţii şi aportului lor gnoseologic (de teoria cunoaşterii) şi epistemologic (de teoria ştiinţei).

Înainte de a expune şi a analiza critic diferitele etape ale acţiunii sau procesului de cercetare sociologică, e util să reamintim faptul că multă vreme sociologia nu s-a bazat, în ceea ce priveşte *faptele*, deci realitatea socială propriu-zisă, pe cercetări proprii, ci a utilizat pe cele înregistrate şi înfăţişate de alte ştiinţe, mai ales de istorie, etnografie şi statistică. Ea a fost astfel o ştiinţă derivată din alte ştiinţe, o ştiinţă „suprapusă", cu sarcina de a prelucra şi teoretiza într-o nouă perspectivă, cea integralistă, rezultatele, în general parţiale, descriptive şi constatative, ale cercetărilor din alte domenii ştiinţifice. Au făcut excepţii, cum am arătat, numai unele şcoli sau curente sociologice cu preocupări în acelaşi timp teoretice şi practice, de sociologie şi politică socială (Şcoala Le Play, statistica socială iniţiată de Quételet, anchetele industriale engleze, sociografia germană, mişcarea monografică de la noi etc.). Marii creatori ai sociologiei moderne: Karl Marx, F. Tönnies, F. Giddings, E. Durkheim, V. Pareto, Max Weber etc., au cunoscut foarte bine realităţile sociale pe baza unei vaste documentări, dar ei înşişi n-au făcut ceea ce se cheamă azi cercetări de teren, nu şi-au bazat teoriile legate de numele lor, decît într-o măsură foarte mică, pe investigaţii sau anchete sociologice personale. Tendinţa de a face din sociologie o ştiinţă de teren este, cum am arătat, de dată relativ recentă, mai ales după cel de-al doilea război

Scanned with OKEN Scanner

mondial încoace, fără însă a elimina complet vechea tradiție a cercetării numită „de cabinet" (de bibliotecă, arhivă, masă de lucru etc.). De fapt, indiferent de declarațiile programatice, care rămîn adesea simple deziderate, sociologia de azi este preponderent și chiar exclusiv de „cabinet" în mai toate operațiile ei *macrosociologice* și nu este propriu-zis „de teren" decît în cercetările ei de tip *microsociologic*. Mai toate lucrările care se preocupă de cercetarea sociologică, inclusiv cea amintită mai sus (Friedrich și Hennig), pierd din vedere acest lucru și elimină astfel din cîmpul ei, fără să-și dea seama, o parte foarte însemnată din căile sau mijloacele de cunoaștere ale sociologiei. Fenomenul merită deci o analiză mai amănunțită.

Cercetările de teren nu se pot face, prin însăși natura lor, decît asupra unor fenomene sociale prezente, adică actuale în chip concret, precis localizate în timp și spațiu. În plus, ele nu cuprind, fie din motive metodologice (dificultatea de a observa, de a experimenta etc.), fie din motive practice (dificultăți organizatorice, financiare etc.), decît fenomene sociale relativ restrînse, de mică întindere, ca și de mică durată (chiar dacă se revine și se repetă cercetarea după anumite perioade). Sociologia nu este însă numai știința unor fenomene sau fapte sociale de mică întindere și mică durată (obiectul firesc numai al microsociologiei), ci știința societăților omenești în toată amploarea lor existențială, deci temporală și spațială, adică de la antropogeneză sau sociogeneză pînă azi, și de pe întreaga suprafață a pămîntului, cu preocupări tot atît de legitime de sociologie preumană (animală) și de prognoză socială sau viitorologie. Se înțelege de la sine că un cîmp atît de vast de fenomene, care coincide cu apariția și dezvoltarea omului pe pămînt, cu întreaga istorie a omenirii și răspîndirea ei geografică, nu poate fi abordat numai prin metode de teren. E adevărat că există mulți sociologi contemporani, chiar dintre cei mai importanți (Stouffer, Merton, Lazarsfeld etc.), care reduc sociologia la știința fenomenelor sociale prezente, deci abordabile prin cercetări directe, sau care sînt interesați de ceea ce este comun și permanent în orice societate omenească, oarecum în afară de timp și de spațiu (cazul lui Parsons), dar acestea nu sînt decît artificii de a ocoli problemele de căpătîi ale sociologiei, care se referă mai ales la dezvoltarea societăților omenești de la formele lor cele mai simple, elementare, pînă la cele mai complexe și evoluate. Cum am mai amintit, sociologia este în fond *știința existenței sociale a oamenilor*, existență socială care este totdeauna de natură *istorică* și *geografică*, deci, în chip inevitabil, cu un grad foarte mare de variabilitate. Sociologii care pun accentul pe structură și funcționalitate, în general pe fenomene sociale de natură sincronică, se pot lipsi de datele arheologiei și ale istoriei, dar cei care sînt preocupați în primul rînd sau în egală măsură de *dezvoltarea societății* sau chiar numai de *schimbările* pe care le suferă ea în funcție de diferiți factori interni sau externi, deci sînt interesați și de fenomenele sociale de natură diacronică, nu au altă cale decît să recurgă la științele preocupate de evoluția socială a omenirii, deci în primul rînd la *arheologie* și *istorie*. În fine, sociologii care doresc să cunoască atît aspectele structural-funcționale, cît și cele evolutive ale societății, deci fenomenul social-uman în toată amploarea lui reală, sînt obligați să utilizeze datele semnificative ale tuturor științelor care se preocupă într-un fel sau altul de aceste probleme, de la biologia socială, geografia umană, demografie, antropologia socială și culturală, arheologie, istorie, științe

Scanned with OKEN Scanner

economice, statistică socială, pînă la politologie, științele juridice, culturologie, noologie, psihologie socială, etică, estetică, semiotică etc.

La prima vedere o astfel de muncă este imposibil de realizat, pentru că depășește capacitatea de documentare a unui singur om, mai ales la nivelul de dezvoltare a cercetărilor și publicațiilor din zilele noastre. Ceea ce este imposibil pentru un om devine însă perfect posibil pentru colective mari de oameni, organizate în chip corespunzător în întreaga lume civilizată. Institutele sau centrele moderne de sociologie au servicii speciale de documentare în măsură să pună la dispoziția cercetătorilor nu numai buletine informative cu bibliografie selecționată, dar și datele principale de conținut ale diferitelor publicații, clasificate pe probleme, evaluate în funcție de însemnătatea sau utilitatea lor. Selecția este operată și de către cercetători: ei nu pot consulta tot ce se publică în domeniul științelor social-umanistice, dar pot afla care sînt izvoarele documentare strict necesare, cel puțin pentru a avea o bună orientare generală. În fiecare disciplină există dări de seamă de ansamblu, prezentări istorice, prezentări de rezultate și chiar sinteze, care toate pot ușura considerabil munca de documentare a sociologilor. După această orientare cu caracter general, urmează, tot prin procedee selective, o documentare mai amănunțită, restrînsă însă la temele abordate la un moment dat. Subliniem trăsătura colectivă, pentru că, deși numărul publicațiilor din diferite domenii ale științei este azi foarte mare, în realitate numărul lucrărilor de valoare, în sensul că aduc ceva nou, care trebuie neapărat consultate, este relativ mic. Majoritatea dintre ele au un caracter didactic, deci sînt adresate începătorilor, sau un caracter de răspîndire a cunoștințelor în masă și deci se adresează nespecialiștilor. Se adaugă faptul că, în cadrul unor colective de cercetare bine organizate, munca de documentare se poate divide în așa fel, încît toți să profite de munca fiecăruia, fără a citi decît acele lucrări care sînt absolut necesare pentru asigurarea unei colaborări cît mai strînse și mai fructuoase. De amintit și procedeul echipelor sau brigăzilor mixte, multidisciplinare și interdisciplinare de cercetare, la care participă, pe lîngă sociologi, reprezentanți ai altor științe social-umanistice (istorici, geografi, etnografi, statisticieni, economiști, juriști, folcloriști etc.). În general, sub aspectul documentării se pun mai multe probleme de organizare, care, cel puțin la nivel colectiv sau instituțional, nu sînt imposibil de rezolvat. Să nu se piardă din vedere nici faptul că numărul institutelor sau centrelor specializate în documentare este din ce în ce mai mare și că ele folosesc, cu tot mai mult succes, mijloace moderne, mecanice și electronice de strîngere și prelucrare a datelor.

Metodologic este mult mai interesantă problema utilizării sociologice a datelor documentare după ce ne găsim în posesia lor. Ce are de făcut sociologul cu datele diferitelor științe social-umanistice? Aici apare un pericol foarte mare pentru dezvoltarea sociologiei, care n-a fost totdeauna ocolit, anume transformarea ei într-un fel de *enciclopedie a altor științe*, de punere cap în cap a diferitelor cunoștințe și teorii parțiale, cu încercarea cel mult de a le îmbina în așa fel încît să se obțină un tablou panoramic, cu pretenția că ar reda ansambluri reale, cînd de fapt nu se ajunge decît la mozaicuri cu totul artificiale. Au abuzat de astfel de procedee sociologi și antropologi celebri, ca Herbert Spencer, Ch. Letourneau, L. T. Hobhouse, E. A. Westermarck, J. G. Frazer și mulți alții. Faza aceasta este însă astăzi depășită. Sociologii învață mereu nu numai din *succesele*, dar și din *eșecurile* altora, deci știu să se ferească de ten-

Scanned with OKEN Scanner

taţiile „enciclopedismului". Au rămas însă valabile şi deci practicabile două procedee mult mai dificile, dar care au dat şi pot da rezultate ştiinţifice remarcabile.

Unul constă în a *corela* datele cercetărilor existente cu privire la aceeaşi societate concretă sau grup de societăţi similare, pentru a stabili în ce măsură diferitele sectoare sau aspecte ale unei societăţi depind unele de altele şi se influenţează reciproc, care dintre ele are o independenţă sau o pondere mai mare, care din ele se modifică mai repede, care rămîn în urmă sau se dezvoltă fără a se integra propriu-zis în structurile şi procesele sociale globale. Un exemplu clasic este *Capitalul* lui Karl Marx, în care sînt corelate magistral toate datele fundamentale privitoare la naşterea şi dezvoltarea capitalismului european, într-o sinteză absolut originală care, cum am arătat, a făcut epocă în istoria ştiinţelor sociale, inclusiv a sociologiei.

Celălalt procedeu constă în a *compara* cunoştinţele existente despre diferite societăţi etnografice sau istorice în perioade similare de dezvoltare şi a stabili în ce se aseamănă şi prin ce se deosebesc, împreună cu factorii sau cauzele care produc aceste similitudini şi diferenţieri. S-a ajuns astfel la o ramură foarte importantă a sociologiei, la *sociologia comparată* sau *comparativă,* care îşi extinde domeniul de cercetare asupra unui număr tot mai mare de probleme, de la familie, rudenie, aşezare, economie, pînă la rînduielile juridice, organizaţiile politice şi manifestările culturale. Utilizată cu prudenţă, metoda comparativă este una dintre cele mai importante şi fructuoase metode sociologice, nu numai în macrosociologie, dar şi în microsociologie. Ne putem chiar întreba dacă metoda comparativă nu este mijlocul principal, *sine qua non,* al tuturor ştiinţelor care vor să depăşească studiul faptelor individuale, concrete, spre conceptualizări mai largi, tipologii, fazeologii şi legităţi, cazul precis al sociologiei. Dacă sociologia tradiţională, cu foarte puţine excepţii, a preferat să recurgă la simple analize conceptual-verbale, la speculaţii lipsite de referiri sistematice la realităţi, este şi din cauza numărului mic de cercetări etnografice, istorice şi statistice din acele vremuri, făcute după reguli ştiinţifice bine stabilite şi precis verificate. Etnografia a căutat multă vreme fenomene de excepţie, chiar de senzaţie, curiozităţi şi exotisme, iar istoria era fascinată de evenimentele politice, de luptele dintre dinastii, de aşa-zişii „oameni mari", de reformele statale şi de războaie. Statisticile se mărgineau adesea la simple numărători şi nu prezentau nici o garanţie de seriozitate. În răstimp situaţia s-a modificat, în sens cît se poate de favorabil pentru toate ştiinţele social-umanistice. Etnografia, antropologia socială şi culturală, sociologia însăşi cercetează azi metodic diferite comunităţi umane de pe întreaga suprafaţă a pămîntului, cu rezultate ştiinţifice vrednice de toată încrederea, iar istoria dezvoltă ramuri preocupate din ce în ce mai mult de fenomene colective fundamentale, de bază, ca cele tehnologice, economice şi sociale. Concepţia despre oamenii mari făuritori ai istoriei este întregită prin concepţia despre masele muncitoare şi luptătoare, făuritoare şi ele de istorie, fără concursul cărora n-ar mai exista nici un „om mare". La rîndul ei, statistica din zilele noastre este o ştiinţă de mare precizie, cu mari posibilităţi de teoretizare. Sociologia se găseşte deci în situaţia prielnică de a deţine date concrete temeinice despre viaţa socială a oamenilor, atît sincronic (etnografic), cît şi diacronic (istoric), încît nimic nu mai împiedică folosirea pe scară mare a metodelor comparative şi deci înfăptuirea unei sociologii care să reflecte cu adevărat, în toată amploa-

Scanned with OKEN Scanner

rea lor, realităţile sociale. Pentru perioadele mai noi sînt de subliniat în special activităţile *statistice* (recensăminte, rapoarte, situaţii, studii de acest gen) din ce în ce mai perfecţionate, datorită unor mijloace mecanice şi electronice, nu numai în domeniul populaţiei, ci şi al economiei, al politicii, al culturii, care înseamnă pentru sociologie o sursă documentară de prim ordin, adică dintre cele mai însemnate. Pentru studiul fenomenelor sociale din perioadele în care există date statistice, sociologia se găseşte pe un teren cît se poate de sigur şi nu depinde decît de ea ca să le folosească. Sociologia de azi utilizează statistica nu numai ca *sursă de informaţie,* ci şi ca *metodă,* care o ajută să-şi cantifice atît procedeele de prelucrare, cît şi cele de teoretizare. Dacă se poate vorbi în prezent de o *sociologie matematică,* faptul se datorează în primul rînd utilizării datelor şi metodelor statistice, calculelor matematice făurite iniţial de statisticieni. Valoarea statisticii pentru sociologie este cu atît mai mare cu cît ea îngăduie şi utilizarea altor metode, în special a celor comparative, cu un grad mult mai mare de certitudine decît al procedeelor strict calitative.

Se poate deci afirma că, la nivel macrosociologic, al cercetărilor sociologice cu caracter global, de ansamblu, metodele de teren sînt sau *imposibile* (cazul societăţilor dispărute) sau *insuficiente* (cazul fenomenelor sociale de mare întindere şi complexitate), încît sociologia nu are altă cale de urmat decît utilizarea datelor furnizate de alte ştiinţe, în special de ştiinţele istorice, cele antropologice şi cele statistice, în noi prelucrări, interpretări şi teoretizări, de natură fie analitică, fie sintetică. Metodele cele mai des utilizate de sociologi în operaţiile ştiinţifice pe care le fac pe baza acestor fapte sînt cele *corelaţionale,* de stabilire a legăturilor structurale, funcţionale şi evolutive dintre ele, şi cele *comparative,* de stabilire a asemănărilor şi deosebirilor, a categoriilor, culturilor, clasificărilor, universalelor şi legităţilor sociale. Din păcate, acestor operaţii ştiinţifice nu li se acordă importanţa cuvenită, nu există încă o metodică şi o tehnică unificate ale lor, fiind lăsate de regulă în seama talentului sau geniului fiecărui cercetător în parte. Există sute de lucrări despre chestionare, interviuri, experimente, observaţii, despre utilizarea documentelor personale, despre calculele matematice în sociologie, dar, după cîte ştim, nu există nici o lucrare de bază despre modul în care trebuie să fie folosite de către sociologi datele furnizate de alte ştiinţe (biologie, geografie, demografie, arheologie, istorie, etnografie, folcloristică, antropologie socială şi culturală, economie, drept, politologie, psihologie, pedagogie, lingvistică, semiotică, etică, estetică etc.), deşi se face uz de ele încă de la începuturile sociologiei. Puţinele lucrări care se ocupă cu astfel de probleme se referă sau numai la unele ştiinţe (în special la cele istorice şi cele statistice, iar mai de curînd şi la cele antropologice) sau la modul în care au procedat unii autori clasici (K. Marx, Alexis de Tocqueville, Herbert Spencer, Max Weber, E. Durkheim, Vilfredo Pareto ş.a.), ceea ce este util, dar nu este suficient. Problema aceasta metodologică, deşi capitală pentru dezvoltarea sociologiei ca ştiinţă, abia dacă este sesizată; ea îşi aşteaptă dezlegarea de acum încolo.

5.2. Nu se întîmplă acelaşi lucru cu metodologia cercetărilor sociologice întreprinse de la început pînă la sfîrşit chiar de către sociologi, aplicate deci direct asupra realităţilor sociale, în scopul de a se obţine o independenţă cît mai mare cu putinţă faţă de celelalte ştiinţe. Firește, nici de astă dată sociologia nu ezită să împrumute anumite metode şi

Scanned with OKEN Scanner

tehnici de cercetare de la alte științe — mai ales de la psihologia socială, antropologia culturală și statistică — dar noutatea constă, indiferent de gradul lor de adaptare la obiectivele științifice specifice sociologiei, în faptul că sînt utilizate de către sociologi, în cercetări deci integral sociologice. Progresul obținut este evident, cu condiția, care nu trebuie pierdută nici un moment din vedere, de a nu se reduce cercetările sociologice la această unică acțiune.

Metodologii preocupați de cercetările sociologice sînt în general de acord să distingă în cadrul lor cel puțin patru etape principale: pregătirea cercetărilor, executarea lor, prelucrarea datelor și valorificarea rezultatelor, fără a exclude alte subîmpărțiri pentru fiecare dintre ele.

Orice cercetare sociologică începe cu *punerea unei probleme* de resortul ei. Practic, această problemă este ridicată în mai multe moduri: de către sociolog sau o echipă de sociologi, de către lumea științifică a sociologilor în ansamblu, ca o cerință teoretică a etapei în care se găsesc, de către stat, societate, diferite instituții, întreprinderi și organizații, deci ca o *comandă socială,* prin simplă recomandare sau presiune opinională, pînă la dispoziții, contracte, planuri de stat. În zilele noastre majoritatea sociologilor activează în diferite unități de cercetare (institute, centre, laboratoare, oficii etc.), deci primesc problemele de la forurile tutelare sau contractuale care îi finanțează, de regulă, cu acordul lor tacit sau expres, dar care nu poate fi respectat decît în anumite limite. Gradul mare de instituționalizare a cercetărilor sociologice din zilele noastre exprimă în chip clar interesul diferitelor societăți organizate statal sau al altor forme de existență socială (instituții de învățămînt, întreprinderi economice, unități militare, asociații politice, organizații internaționale etc.) pentru avantajul excepțional de a-și rezolva pe căi științifice sarcinile sau problemele sociale din cîmpul lor de activitate. În țările socialiste există prevederi importante privitoare la cercetările sociologice chiar în planurile de stat și în alte documente de partid sau de stat și pretutindeni azi se elaborează diferite programe de cercetări sociologice de scurtă sau de lungă durată. În ultimă analiză, aceasta înseamnă că problemele sociologice purced din ce în ce mai direct din *practica socială,* ca o comandă expresă, perfect conștientă, a ei. Ceea ce nu înseamnă că se exclud problemele ridicate de stadiul de dezvoltare a sociologiei, legate mai ales de punerea la punct a teoriilor și metodelor cu care operează, incluse de obicei în activitatea sociologică de ansamblu, nici problemele strict personale, ridicate de fiecare sociolog în parte, în funcție de propriile sale preocupări științifice, dar ponderea acestora în raport cu ce a fost în trecut este tot mai mică. În liniile ei fundamentale de dezvoltare, sociologia de azi este stimulată și sprijinită, direct sau indirect (prin diferite verigi de legătură: instituții, întreprinderi, ministere, partide, consilii, asociații), de către *practica socială,* după nevoile și problemele ei de moment sau de perspectivă. Unele dintre forurile care finanțează cercetări sociologice, mai ales statul și fundațiile științifice, acceptă, cum este firesc, și preocupări de ordin fundamental sau strict teoretic, dar în general preocupările practice, aplicative, sînt predominante. Dealtfel nici teoria sociologică nespeculativă, bazată deci pe realități, nu ignoră practica socială, dimpotrivă, se bazează tot pe ea. Nici chiar puținii sociologi din lume neîncadrați instituțional, capabili să se finanțeze singuri, deci care au o libertate deplină în alegerea problemelor de cercetare, nu se pot izola de problemele sociale reale, de practica socială, decît cu

Scanned with OKEN Scanner

prețul unui insucces total, nu numai pe plan social-politic, dar și pe plan științific.

De reținut că, odată cu punerea *problemei* și *definirea* ei, se fixează și *scopul* cercetării. Unele probleme nu cer decît acțiuni de constatare imediată, cu caracter strict informativ sau operativ, pe cînd altele cer studii îndelungate, fie pentru a cunoaște cît mai complet realitatea și a construi pe baza acestei cunoașteri teorii de maximă extensiune și aplicare posibile, fie pentru a se ajunge la propuneri de rezolvare a unor probleme sociale concrete sau chiar pînă la rezolvarea lor efectivă. *Finalitatea* informativă, explicativă sau aplicativă, teoretică sau operațională, generală sau concretă, de lungă durată sau cu caracter imediat etc., este în fond cea care determină întreaga cercetare, amploarea ei, metodele care vor fi folosite ș.a.m.d.

Indiferent de calea cum se ajunge la punerea problemei de cercetare, odată în posesia ei, deci acceptată, sociologii trec la *pregătirea* minuțioasă a cercetării și rezolvării ei. Urmează un moment care este adeseori pierdut din vedere, dar prin aceasta nu este lipsit de importanță. Sociologii nu se angajează la o cercetare de specialitate ca o simplă mașină de calcul; ei posedă o pregătire prealabilă, chiar o experiență în domeniul respectiv, ca și o mulțime de informații și opinii în legătură cu problema dată. Ei nu află pentru prima oară de existența problemelor sociale pe care urmează să le cerceteze, ci, de regulă, cunosc foarte multe lucruri despre ele, cel puțin din literatura de specialitate. Altfel n-ar fi considerați ca specialiști sau experți. Ce înseamnă însă metodologic faptul acesta?

Trecem peste cazurile prea elementare, în care sociologii nu cunosc suficient cercetările prealabile, făcute deci de alții înaintea lor, în care nu le rămîne decît să se pună la punct, pentru a ne opri asupra cazurilor obișnuite, în care, dimpotrivă, ei știu foarte multe lucruri cu privire la problemele supuse cercetării. Cunoștințele acestea sînt de mai multe categorii și pot fi de o valoare foarte inegală. Unele sînt luate, mai mult sau mai puțin inconștient, din atmosfera socială în care trăiesc și au deci un caracter neștiințific, chiar de *prejudecată socială*. Cei convinși, de pildă, că sărăcia este cauzată de lene sau de lipsa de aptitudini, nu vor putea întreprinde ușor cercetări de sociologie a sărăciei. Asemenea prejudecăți pot proveni și din unele doctrine eronate, de care orice sociolog ia cunoștință în chip inevitabil, în perioada pregătirii sale profesionale. Cei care aderă la doctrina inegalității raselor umane sau la doctrina criminalității înnăscute, constituționale, vor avea și ei dificultăți serioase în cercetarea sociologică a raporturilor dintre rase sau a cauzelor sociale ale criminalității. În realitate nu există nici un sociolog care să nu-și fi însușit nimic din teoriile și doctrinele pe care le-a învățat sau despre care a luat cunoștință prin lectură, pe de altă parte nici n-ar putea întreprinde cercetări de specialitate fără să cunoască nimic din ceea ce s-a făcut pînă la el, atît pe plan teoretic, cît și pe planul cercetărilor empirice. Am arătat însă că toate aceste dificultăți gnoseologice — precizate încă de Fr. Bacon, în teoria „idolilor" — pot fi învinse dacă cercetătorii își dau seama de pericolul lor și vor într-adevăr să le înlăture. O știință lipsită de *spirit critic,* bazată pe credințe iraționale sau convingeri dogmatice, nesupuse unei verificări continue, este cu neputință. De aceea este foarte important pentru succesul cercetărilor sociologice să se adopte de la începutul pînă la sfîrșitul lor o atitudine de *îndoială metodologică* (în sensul cartezian) atît cu privire la ceea ce credem că

Scanned with OKEN Scanner

ştim, cît şi cu privire la mijloacele prin care dorim să stabilim noi cunoştinţe. Cum niciodată spiritul autocritic nu funcţionează cu suficientă siguranţă, este necesar să supunem toate cercetările examenului critic al altor specialişti, într-un larg spirit de colaborare şi sprijin reciproc. Dealtfel, toate aceste recomandări nu ţin numai de domeniul metodologiei, ci constituie norme foarte importante de *etică profesională*.

După fixarea problemei urmează definirea ei în termeni ştiinţifici, mai exact transpunerea ei de pe planul practicii sociale pe planul teoriei sociale, de pe planul acţiunii pe planul gîndirii. Nici despre operaţia aceasta nu există reguli bine stabilite, cu atît mai puţin „reţete", de aceea totul depinde de pregătirea, experienţa şi talentul cercetătorilor, de atmosfera ştiinţifică în care se mişcă, de dezbaterile critice pe care le acceptă.

Momentul cel mai important din această etapă este *elaborarea ipotezelor de cercetare*, care este în acelaşi timp una din operaţiile ştiinţifice cele mai fascinante. O ipoteză de cercetare înseamnă, de fapt, încercarea de a rezolva mental problema supusă cercetării, de a întrevedea posibilitatea cea mai adecvată de soluţionare. Odată emisă, ea dirijează întreaga cercetare şi, dacă „bănuiala" exprimată prin ea se dovedeşte întemeiată, se cheamă că întreaga cercetare va fi încoronată de succes. Din nou intră în joc personalitatea cercetătorului, pregătirea, experienţa, creativitatea şi intuiţia lui ştiinţifică. De aceea nu este de mirare că nu există, după cîte ne dăm seama, nici o carte care să ne înveţe cum se elaborează o ipoteză de cercetare, ci numai cărţi care ne dau cunoştinţele necesare cu ajutorul cărora, presupunînd că sînt bine folosite, putem realiza oarecum „pe cont propriu", adică prin resurse personale, asemenea operaţii ştiinţifice.

Ipotezele de lucru sînt absolut necesare mai ales în cercetările sociologice cu caracter experimental. Există însă cercetări care nu operează, cel puţin la început, cu nici o ipoteză. Este vorba de problemele despre care nu se ştie nimic precis, care n-au mai fost cercetate, nu sînt nici cel puţin clar definite, din care cauză cercetătorii sînt nevoiţi să le abordeze după principiul: „să vedem ce se întîmplă şi (eventual) de ce se întîmplă aşa". Sînt cercetările numite curent de *explorare*. În domeniul sociologiei, frecvenţa lor este mult mai mare decît se admite de obicei. Majoritatea anchetelor oficiale, a anchetelor sociologice rurale, industriale, comerciale, culturale, şcolare, chiar a anchetelor de opinie publică sau cele de marketing (stadiul pieţei) au un caracter net de explorare, nu de verificare a vreunor ipoteze. În cazul anchetelor de opinie, de exemplu, care sînt foarte mult utilizate în mai toate ţările capitaliste, atît pentru sondaje politice, cît şi pentru sondaje comerciale sau de alt gen, cercetarea este menită să stabilească preferinţele maselor pentru anumiţi candidaţi sau anumite produse industriale, iar verificarea rezultatelor se face fără intervenţia cercetătorilor ştiinţifici, de exemplu, prin rezultatele unor alegeri, prin creşterea debuşeelor sau vînzărilor etc. Nici monografiile sociologice săteşti, orăşeneşti sau cele regionale nu se întreprind decît foarte rar pe baza unor ipoteze, majoritatea dintre ele au tot un caracter de explorare. Ele sînt menite să stabilească starea demografică, sanitară, economică, socială, administrativă, culturală a comunităţilor respective, procesele de transformare în care sînt angajate, problemele umane care se ivesc pe această cale etc. — şi abia pe parcursul cercetărilor se poate ivi necesitatea unor ipoteze, mai ales prin

Scanned with OKEN Scanner

trecerea de la etapa pur constatativă (descriptivă) la cea explicativă și de teoretizare.

După stabilirea problemei și a finalității cercetării, cu elaborarea eventuală a ipotezelor, urmează întocmirea detaliată a *proiectului de cercetare*. Acesta cuprinde trei aspecte principale, unul privitor la desfășurarea de ansamblu a cercetărilor, la *tot ce este de făcut;* altul privitor la *organizarea cercetării* și în fine ultimul, privitor la *metodele și tehnicile de investigație*. În proiect trebuie să se arate deci, în funcție de datele problemei și țelurile cercetării, unde se va desfășura cercetarea, asupra căror fenomene, de către cine, cît timp, prin ce mijloace etc. În cercetările care comportă cheltuieli importante, proiectul de cercetare este însoțit în chip normal și de un *proiect financiar,* în care se arată sumele de bani pe care se poate conta și modul în care urmează să fie cheltuite.

Planul general de cercetare decurge, de regulă, din natura problemei sau temei de cercetare și din finalitatea cercetării, ceea ce înseamnă că diversitatea lui poate fi foarte mare. Un plan de sondaj de opinie, de exemplu, cuprinde lista anchetatorilor, eșantionul reprezentativ al subiecților care urmează să fie investigați, chestionarul care urmează să fie aplicat (oral sau în scris), data la care se va executa sondajul etc. E vorba deci de operații care se pot desfășura integral, de la pregătire pînă la încheiere, în cîteva săptămîni, iar pentru instituțiile specializate (institutele de opinie publică etc.), în cîteva zile. O cercetare sociologică experimentală, de laborator sau de teren, prin aplicare de teste, cuprinde numele experimentatorilor, a subiecților experimentali (inclusiv al celor din grupurile de control), testele care urmează să fie aplicate, tehnica aplicării lor, locul și data experimentării etc. Cînd se operează cu ipoteze, cercetarea este proiectată în chip special în vederea verificării lor, deci capătă un profil deosebit. O cercetare sociologică de teren cu privire la o întreprindere, instituție, o localitate sau o regiune poate dura ani întregi și poate recurge la un număr mare de cercetători, ca și la un număr mare de metode și tehnici, în consecință proiectul capătă și el o structură mult mai complexă, cu multe momente *deschise,* care nu se pot preciza decît pe parcurs, pe măsură ce se ridică noi probleme, după cum poate să apară necesitatea unor proiecte suplimentare sau de corectare, nevoia de a face apel la noi categorii de specialiști etc. Deci nu există nici în această privință vreun „șablon", ci numai principii și reguli generale, care se cer a fi adaptate de fiecare dată la împrejurările concrete.

Organizarea cercetărilor are și ea unele aspecte care variază de la caz la caz, dar în general este foarte important ca cercetătorii să știe exact ce au de făcut, să fie instruiți din timp, să se pregătească toate instrumentele de cercetare (formulare, chestionare, fișe, aparate de înregistrare, de multiplicare, de calcul etc.), iar în cazul unor colective mai extinse, să se fixeze foarte precis echipele, sarcinile și răspunderile. Cum în zilele noastre cele mai multe cercetări sociologice sînt desfășurate de grupuri de sociologi ajutați de numeroși auxiliari (investigatori, calculatori, dactilografi), de institute, centre, laboratoare, oficii, servicii de specialitate, organizarea și buna desfășurare a cercetărilor depinde într-un grad foarte mare de cei care le conduc și deci au răspunderea generală a tuturor operațiilor. Cercetările sociologice tradiționale aveau un caracter individual sau de echipe foarte restrînse, încît nu comportau probleme speciale nici de organizare, nici de conducere. Din cauza aceasta

Scanned with OKEN Scanner

sînt încă foarte puțini sociologi capabili să conceapă temeinic o cercetare colectivă, să o organizeze și să o conducă satisfăcător, de la început pînă la sfîrșit. Firește, numărul lor este în continuă creștere, deci nu există nici un motiv de îngrijorare. Probleme dificile și încă insuficient rezolvate ridică *brigăzile interdisciplinare de cercetare,* care sînt tot mai numeroase și obțin succese tot mai mari. În cazurile acestea se recurge de obicei la sistemul unor conduceri colective, formate din cercetători cu experiență mai mare și pregătire multilaterală, dar și la dezbateri regulate în ședințe plenare, deci cu participarea tuturor cercetătorilor, atît înainte de cercetare, în faza pregătirii, cît și în tot decursul cercetărilor și prelucrărilor, pentru a se asigura o coeziune și un consens cît mai mare cu putință.

Problema cea mai elaborată care, cum am mai spus, se bucură de un număr impresionant de scrieri (cărți și articole) în toate țările avansate, este a *metodelor și tehnicilor de cercetare*. Numărul acestora este azi foarte mare și în același timp foarte variat, încît nu se mai pot expune pe larg decît în cărți speciale. Ce cuprind asemenea lucrări? Unele insistă asupra experimentului social-psihologic și sociologic, în măsura și pentru problemele în care se poate aplica, asupra analizei datelor documentare, mai ales a datelor statistice, asupra măsurării atitudinilor sociale și a simulării comportamentului social, asupra metodelor de observație sistematică, asupra măsurării opțiunilor sociale și a atracției interpersonale, asupra interviului sociologic, a analizei de conținut, a metodelor de cercetare comparativă a mai multor societăți sau culturi și chiar asupra importanței studiilor referitoare la fenomenele sociale animale. Altele încearcă în plus o clasificare mai mult de interes didactic, punînd accentul mai ales pe tehnicile de observație și pe analiza sistematică. *Tehnicile de observație* se referă la: observația documentară (documente de arhivă, tipărituri, statistici, documente iconografice, fotografice, fonetice etc.), la metodele de analiză a documentelor (între care semantica cantitativă și analiza de conținut, cu tehnicile matematice respective), observația directă extensivă (anchetele sociale, determinarea eșantioanelor reprezentative, metodele de interogație și aplicarea chestionarelor, prelucrarea și publicarea rezultatelor), observația directă intensivă (interviurile, testele și scările de măsurare a atitudinilor și opiniilor, observația prin participare). *Analiza sistematică* se referă la elementele acesteia (cadrele conceptuale ale cercetării: nivelele cercetărilor științifice, clasificările și tipologiile, teoriile și ipotezele; experimentarea: experimentarea de laborator, grupurile artificiale, sociograma; experimentele de teren: experimentarea pasivă și cea activă; metoda comparativă: confruntarea fenomenelor analoage, tehnica generală de comparare, categoriile comparației, cercetarea multivariată, metodică și tehnică a aceluiași fenomen, și confruntarea rezultatelor obținute), la tehnicile matematice și grafice (expresia matematică a fenomenelor sociale; analiza matematică; analiza asociațiilor și corelațiilor; analiza factorială; cercetarea operațională, graficele matematice și cele nematematice: hărțile geografice, figurile imaginare) etc. Lucrările marxiste de metodologie și metodică sociologică prezintă și ele interviul (chestionarea), analiza documentelor, experimentul, scalarea, sociometria, modelarea socială, analiza sistemică, observația, descrierea, tipologizarea etc., dar, cum este de așteptat, ele acordă o importanță deosebită metodelor *genetice* și *istorice,* ca și metodelor *statistice,* pe motivul real, perfect justificat, că realitatea socială

Scanned with OKEN Scanner

de interes pentru sociologie constă în *„procese societale care au un caracter de masă"*.

Sociologia științifică nu contestă microsociologia, dar o leagă structural de macrosociologie: opiniile, atitudinile, motivațiile, trăsăturile de personalitate ale oamenilor etc. variază nu numai în funcție de indivizi și de grupările imediate din care fac parte (familie, vecinătate, localitate, echipe de muncă etc.), ci și de orînduirile sociale, clasele sociale, epocile istorice, culturi și civilizații, specificul național etc. Din aceeași cauză, deci ca un efort de reflectare cît mai fidelă cu putință a realității, sociologia marxistă este preocupată în chip deosebit de legăturile ei cu materialismul dialectic și istoric, considerat în general ca teorie și metodologie de bază pentru toate științele sociale și, în această concepție de ansamblu, de *procesele* (schimbările) sociale, nu numai de *stările* sociale. Ea dă preferință metodelor *dialectice,* care facilitează pătrunderea în mecanismele intime, autodinamice ale realităților sociale.

Este însă necesară și orientarea spre *microsociologie,* spre fenomenele sociale actuale de mică întindere și chiar de mai mică importanță (echipele de muncă, grupurile simpatetice, criminalitate, vagabondaj, prostituție, secte religioase, atitudini electorale, preferințe comerciale, reacții față de războaie și alte catastrofe, efecte ale mijloacelor moderne de comunicare și informare de masă etc.). Microsociologia acordă în același timp o însemnătate deosebită metodelor experimentale de laborator, în care cercetătorul este complet stăpîn pe alegerea temelor, elaborarea ipotezelor, crearea situațiilor, fixarea variabilelor (independente și dependente) etc., fără riscul nici unei surprize. S-a spus cu drept cuvînt că toate acestea indică adeseori, sub masca unor exigențe și precauțiuni metodologice formal îndreptățite (izolarea variabilelor, măsurarea lor precisă, utilizarea calculelor matematice etc.) *o fugă din fața marilor probleme sociale ale vremurilor noastre* (criza capitalismului și imperialismului, mișcările de eliberare națională și decolonizare, mișcările de eliberare socială și instaurare a socialismului, prezența țărilor socialiste și dezvoltarea lor planică spre societatea comunistă, problemele păcii și ale războiului, lichidarea inegalităților de origine economico-politică dintre țările foarte dezvoltate și cele în curs de dezvoltare, a decalajelor dintre sat și oraș, dintre munca manuală și cea intelectuală, dintre păturile sociale cu venituri exagerate și cele aflate încă în mizerie, între cele superior instruite și masele analfabete sau încă puțin cultivate etc.). Bineînțeles nu este vorba de a se contesta utilitatea nici teoretică, nici practică a cercetărilor microsociologice, ci de o simplă chestiune de pondere sau de dozaj: *marile probleme ale unității contemporane sînt în primul rînd de ordin macrosociologic și numai în al doilea rînd de ordin microsociologic.* Aproape toate problemele sociale de ordin microsociologic, care frămîntă țările capitaliste de azi (șomaj, sărăcie, morbiditate, mortalitate infantilă, criminalitate, prostituție, vagabondaj, drogare, izolare, marginalitate pentru o parte din populație, alături de alte părți ale populației supraocupate, suprabogate, supraalimentate, supracultivate, supraîngrijite etc.) au fost simțitor atenuate, iar unele complet lichidate prin simpla trecere a unor societăți (între care și a noastră) de la orînduirea capitalistă la cea socialistă.

Merită să amintim și faptul că unii sociologi nemarxiști au început să-și dea seama de semnificația mai profundă nu numai epistemologică, dar și *ideologică* a orientărilor metodologice din sociologia contemporană.

Scanned with OKEN Scanner

Așa de exemplu *R. K. Merton*, făcînd o comparație între metodica sociologică tradițională europeană și cea lansată de nord-americani, caracterizată mai ales prin experimentare și cantificare, observă cu bună dreptate că prima atacă realități vaste și complexe cu tehnici foarte puțin precizate, lăsate mai mult la inspirația cercetătorilor, de unde un grad adeseori scăzut de valabilitate (în jurul a 50%), pe cînd cealaltă izolează din complexele sociale, în condiții sigure de laborator, variabile care reprezintă în medie probabil 1%, dar în schimb le cercetează cu o certitudine care se ridică pînă la 90—95%. Problema metodei capătă astfel proporții dramatice: este de preferat o cunoaștere, de exemplu, a 90% dintr-o realitate, cu o certitudine de 50% sau o cunoaștere de 1% cu o certitudine de 95%? După părerea noastră, amîndouă căile merită să fie folosite, cu singura condiție de a se obține rezultate semnificative, cel puțin probabile, care urmează să fie reluate, reverificate, întregite, regîndite, reconsiderate și astfel mereu perfecționate și îmbogățite, după principiul arătat al caracterului social-istoric, deci colectiv, al tuturor cercetărilor științifice.

Problema metodelor suscită foarte multe discuții, încît vom reveni și noi asupra ei. Pentru etapa de care ne ocupăm, a pregătirii unei cercetări sociologice concrete de către specialiști care cunosc existența unui număr mare de metode și tehnici de cercetare, esențial este *alegerea acelora dintre ele care sînt cele mai adecvate* cu natura problemei supuse cercetării și cu scopurile urmărite prin desfășurarea acesteia.

Există sociologi care cred că pot cerceta orice problemă cu ajutorul *chestionarelor* (aplicate oral sau în scris), deci acordă acestei metode și tehnicilor legate de ea o importanță cu totul exagerată. În esența lui un chestionar constă dintr-o seamă de întrebări adresate unor oameni dispuși să răspundă de bunăvoie și cu maximă sinceritate la ele. Lăsînd la o parte condițiile tehnice (modul în care este alcătuit și aplicat chestionarul), metoda aceasta, care este strict verbală, nu dă rezultate serioase decît în probleme despre care subiecții sînt perfect conștienți, mai exact care țin exclusiv de conștiință și pot fi exprimate limpede prin grai. Ne dăm deci ușor seama că rezultatele obținute pe această cale, chiar dacă sînt supuse, cum se procedează de regulă, unor operații matematice foarte laborioase, de o exactitate formală ireproșabilă, au un caracter pur *subiectiv* (cunoștințe personale, convingeri, credințe, sentimente, opinii, bănuieli etc.). Dacă cercetătorul urmărește să stabilească fenomene de genul acesta, chestionarul este, probabil, dacă nu chiar singura, în orice caz metoda cea mai eficientă. Desigur pot fi întrebați și alții despre ceea ce cred sau spun *X* sau *Y* despre o persoană, o instituție, un articol comercial etc., dar este mai simplu și mai sigur să fie întrebați chiar cei în cauză. Sociologia nu este însă numai știința fenomenelor sociale subiective, petrecute în conștiința oamenilor, ci în primul rînd al fenomenelor sociale obiective, ivite și desfășurate prin indivizi, dar nu totdeauna în funcție de voința și conștiința lor, nici de capacitatea lor de a reflecta subiectiv în chip corespunzător realitatea socială obiectivă. Mai precis, *orice fenomen social are două aspecte, unul care ține de existența socială și de fenomenele de suprastructură derivate nemijlocit din aceasta, altul care constă în reflectarea subiectivă a lumii în conștiința oamenilor, reflectare care poate fi exactă, dar de cele mai multe ori este numai aproximativă sau chiar complet eronată*. Faptul că și pe plan psi-

Scanned with OKEN Scanner

hologic individual, cum a demonstrat de exemplu freudismul, operează unele mecanisme *inconştiente,* pe care individul le exprimă şi interpretează cu totul deformat (oniric, simbolic, prin greşeli involuntare etc.) arată limitele în care poate fi folosit cu succes un chestionar. În cazul special al sociologiei, este vorba însă, de cele mai multe ori, de fenomene sociale *obiective,* care se ivesc în orice societate independent de voinţa şi conştiinţa participanţilor şi care nu pot fi deci identificate şi explicate decît prin metode tot *obiective* (documente istorice, date statistice, cauze ascunse, mecanisme imperceptibile prin simţuri, tendinţe latente etc.). Lumea social-umană are în acelaşi timp aspecte obiective şi subiective, aflate într-un raport dialectic foarte mobil şi deci foarte variabil, nu numai de dependenţă reciprocă, dar şi de interacţiune continuă; cu toate acestea, în ultimă analiză, *factorii obiectivi deţin nu numai un primat ontologic sau gnoseologic, ci şi cauzal faţă de cei subiectivi.* Pînă acum s-au explicat numeroase fenomene subiective prin cele obiective, dar foarte puţine fenomene sociale obiective prin cele subiective. S-ar putea ca în viitor factorii obiectivi şi cei subiectivi ai vieţii sociale să devină din ce în ce mai unitari, datorită în special cunoştinţelor ştiinţifice şi construcţiilor sociale planificate, cu participarea largă a maselor, dar deocamdată nu ne găsim acolo.

Alţi sociologi acordă o importanţă exagerată *metodelor matematice,* în general *metodelor cantitative* (care nu coincid integral unele cu altele), în dauna metodelor *calitative.* Fără îndoială că ideea de a cantifica unele metode sociologice, de a introduce măsurătoarea şi precizia în domeniul acestei ştiinţe, deci de a completa *sociografia* cu *sociometria,* a fost o idee fecundă, care a marcat o nouă treaptă de dezvoltare pentru toate ştiinţele, dar numai în limitele marcate de *două condiţii: de a nu se părăsi metodele calitative şi a nu se aplica metode cantitative decît atunci cînd se obţin rezultate reale, nu numai formale.* Calculele de corelaţie, covarianţă, factoriale etc. nu asigură prin ele însele adevărul sociologic, ci numai în măsura în care faptele cuprinse în ele sînt reale. Pe de altă parte, faptele sociale supuse calculelor matematice sau altor procedee cantitative au, fără îndoială, aspecte cantitative şi deci formalizabile matematic, dar mai întîi ele trebuie identificate, cunoscute şi înţelese ca atare, adică atît sub aspectul lor calitativ, cît şi cantitativ, dar mai ales ca realităţi dialectice integrate în alte realităţi mai cuprinzătoare. S-au făcut diferite calcule, de exemplu de corelaţie, între serii de cifre „goale", care nu exprimau nici o realitate şi s-au obţinut, în unele cazuri, coeficienţi de corelaţie foarte ridicaţi, fără ca lucrul acesta să semnifice evident ceva despre vreo realitate. În acelaşi timp, se fac calcule foarte laborioase, dar inutile, pentru că nu adaugă nimic la cunoaşterea calitativă obţinută prin metode mult mai simple. Rămîne în orice caz faptul, subliniat cu multă tărie de toate manualele marxiste de metodologie, că *nu există realitate socială numai calitativă, fără aspecte cantitative, nici realitate socială numai cantitativă, fără aspecte calitative,* cele două atribute se presupun reciproc într-un raport *dialectic,* uneori extrem de important, ca salturile calitative ivite pe baza acumulărilor cantitative. Sociologia trebuie deci să utilizeze concomitent, ca forme de întregire reciprocă, atît metode cantitative, cît şi metode calitative, pentru fiecare segment social supus cercetării, bineînţeles în măsura în care dispune la data cercetării de metode corespunzătoare în acest sens.

Scanned with OKEN Scanner

5.3. Etapa cea mai importantă a cercetărilor sociologice este *executarea* lor efectivă, care constă în *contactul științific direct cu faptele, deci cu sursa obiectivă unică a cunoașterii realității sociale.* Cum am mai amintit, sociologia folosește în chip inevitabil numeroase date culese sau înregistrate de alți specialiști (istorici, etnografi, antropologi culturali etc.) sau chiar de nespecialiști (documente istorice personale, statale, statistice etc., întocmite în scopuri practice, nu științifice), dar de la o vreme ea pune un accent tot mai mare pe propriile ei cercetări, nu numai pe cele de nivelul prelucrărilor și interpretărilor, ci și pe cele de nivelul observației, descrierii, înregistrării, adică al faptelor sociale în realitatea lor concretă. Cum am precizat, pentru *microsociologie* sau ceea ce se numește uneori *sociologie empirică* sau *concretă,* demersul acesta este de o însemnătate *decisivă,* toate celelalte forme de cunoaștere fiindu-i inferioare; pentru *macrosociologie* însă nu se știe dacă el are aceeași însemnătate, dacă va putea înlocui sau predomina vreodată celelalte metode, considerate ca indirecte. În orice caz problema aceasta în momentul de față este încă nehotărîtă.

Cercetarea sociologică cea mai riguroasă, cel puțin din punct de vedere formal (metodic și tehnic), este *experimentul.* El se poate desfășura în condiții artificiale, create de experimentator, din care cauză se numește și *experiment de laborator,* dar și în condiții naturale, cu intervenții minimale, strict necesare, din partea cercetătorilor, din care cauză poartă numele de *experiment de teren.* Se mai poate vorbi și de un *cvasiexperiment,* în împrejurarea favorabilă în care unele fenomene sociale spontane sau independente de cercetător se desfășoară în condiții asemănătoare cu cele experimentale, deci cu posibilități similare de proceduri științifice. Unele scrieri, între care și marxiste, în special din R.D.G., amintesc și o formă mai veche de experiment, mult perfecționat însă în răstimp, numit *experiment mental,* și altul de tip nou, derivat din teoria modelării, numit *experiment pe bază de model* sau *cu model,* de care țin și *experimentele simulate,* executate cu ajutorul unor simulatoare.

Valoarea științifică a acestor experimente este foarte inegală, mai ales dacă se înțelege prin știință reflectarea mentală (în conștiință) a lumii obiective, reflectarea legilor după care se structurează, funcționează și se dezvoltă realitatea, în cazul sociologiei: realitatea socială.

Experimentele de laborator, care din punct de vedere metodic reprezintă o formă foarte sigură și precisă de cunoaștere și care au dat în atîtea științe (fizică, chimie, biologie, medicină, psihologie etc.) rezultate excelente, în sociologie nu și-au dovedit încă superioritatea față de alte metode. Cauza principală se pare că este complexitatea excepțională a realităților social-umane, care nu permite o abordare științifică a lor prin metode simplificatoare, de înlocuire a condițiilor naturale, extrem de diferențiate, cu condiții artificiale, de laborator, încă foarte rudimentare și nesemnificative. De fapt în experimentele de laborator nu se cercetează realitatea socială obiectivă, adică naturală, ci realități artificiale, create de experimentatori, care adesea n-au aproape nimic comun cu cele spontane. Din cauza aceasta rezultatele obținute pe baze experimentale de laborator, deși au din punct de vedere strict epistemologic un grad foarte mare de fidelitate și valabilitate, *nu pot fi transpuse, decît rareori, de pe planul experimental pe planul real,* nici în procedeele de *teoretizare* (conceptualizare, tipologizare, generalizare, stabilirea regularităților și legilor obiective), nici în procedeele *aplicative,* de intervenție în desfă-

Scanned with OKEN Scanner

şurarea fenomenelor sociale pentru optimizarea lor. Lucruri similare se constată şi despre experimentele cu model sau simulate pe modele experimentale, executate pe simulatoare etc. Ele dau uneori rezultate foarte interesante, dar numai în limitele condiţiilor artificiale sau logico-matematice create de cercetători, nu şi cu privire la realitatea socială naturală, adică singura adevărată. Mai ales în sociologia nord-americană, dar şi din alte ţări capitaliste, au apărut de cîteva decenii o mulţime de probleme, metode, tehnici, concepte, tipologii, clasificări şi chiar teorii, care nu exprimă realitatea socială spontană, ci o realitate artificială, fictivă, creată de sociologi, valabilă numai pentru ei, în discuţiile, confruntările şi colaborările lor, în dările de seamă pe care le fac unii despre alţii. Din fericire nu este vorba de toate experimentele sociologice; rămîne deci speranţa legitimă că se va ajunge la forme mult mai fecunde, care adică să exprime într-un grad mai mare realitatea, decît pînă acum.

Dintre experimentele sociologice de laborator se citează foarte des în mai toate manualele de specialitate experimentul conceput de grupul Kurt Lewin, de la Michigan (S.U.A.), care a format trei echipe de elevi, conduse de cîte un adult, pentru a verifica experimental procedeele de conducere: o echipă a fost condusă autoritar (prin deciziile şi dispoziţiile exclusive ale conducătorului), a doua cooperativ sau democratic (prin discuţii prealabile şi decizii luate în colectiv), în fine, a treia anarhic, „*laisser faire*", prin distribuirea sarcinilor, dar fără vreo intervenţie stăruitoare sau vreun control din partea conducătorului. Rezultatele obţinute au arătat randamente similare la sistemele autoritare şi participative, dar foarte joase la sistemul permisiv. Sub raport psihic şi social rezultatele sistemului participativ s-au dovedit superioare faţă de ale sistemului autoritar: participanţii lucrau cu mai puţină încordare, cu mai mult interes, motivat lăuntric, fără constrîngeri din afară, şi s-au arătat deci mult mai mulţumiţi, mai satisfăcuţi decît ceilalţi. Se pot generaliza aceste rezultate asupra formelor de conducere reală, inclusiv asupra celor statale? Este greu de admis, pentru că au existat epoci în care chiar masele au cerut şi au acceptat conduceri autoritare, altele în care au manifestat dorinţa de a participa foarte intens la conducere, iar altele în care n-au dorit decît să fie lăsate de capul lor, să se descurce după posibilităţile proprii. A generaliza constatări făcute pe cîţiva copii americani din secolul XX, indiferent de rigoarea condiţiilor experimentale, asupra naţiunilor şi statelor din vremurile noastre sau din cadrul istoriei mondiale, este o operaţie foarte hazardată, care nu are mari sorţi de succes. Dovada a adus-o un alt experiment, făcut de cercetători din Israel, de astă dată în condiţii de teren. Ei au încadrat două nave, una cu marinari din sud şi ofiţeri din nord, alta cu marinari din nord şi ofiţeri din sudul Europei, cunoscînd că ofiţerii din sud au în general un comportament amical, cooperativ, faţă de subalterni, iar cei din nord, unul mai dur şi intransigent, datorită unor condiţii social-istorice şi tradiţii culturale profund diferite. Rezultatul obţinut a fost cît se poate de clar: marinarii din sud s-au arătat foarte nemulţumiţi de procedeele de conducere din nord, pe care le-au considerat „barbare", „demodate" etc., iar cei din nord, de procedeele din sud, pe care le-au calificat „ineficiente", „vrednice de domnişoare". Se pare că în condiţii naturale, cum arată pe larg mai ales cercetările de antropologie culturală, factorii culturali (obiceiuri, deprinderi, concepţii, procesele de socializare şi cele instructiv-educative etc.) au un rol foarte mare, care, firesc, în condiţii de laborator, nu sînt uşor de reprodus şi nici cel puţin de bănuit.

Scanned with OKEN Scanner

Experimentele de teren sînt mult mai realiste și unele dintre ele au dus, chiar dacă nu totdeauna cu voia experimentatorilor, la numeroase rezultate remarcabile. Este cazul celebrelor experimente ale grupului Elton Mayo, de la Universitatea John Harvard (S.U.A.), dintre cele două războaie mondiale, prin care s-a urmărit inițial verificarea unor ipoteze privitoare la efectele luminatului asupra randamentului muncii industriale etc. S-a pregătit în acest scop o cameră specială, cu toate aparatele necesare de măsurare și înregistrare, într-o fabrică, în care a fost plasat un grup experimental de muncitoare. La început lucrurile s-au desfășurat conform prevederilor, adică pe măsură ce s-a mărit lumina s-a mărit și randamentul muncii, dar nu peste mult timp au apărut numeroase fenomene, considerate ca „paradoxale". De exemplu, randamentul a continuat să crească și atunci cînd lumina a fost micșorată treptat, pînă la trepte foarte incomode pentru lucru. Mai mult decît atît; grupul de control, deși lumina din încăperea lui n-a suferit nici o modificare, a început să-și sporească într-o măsură oarecare și el randamentul, fără nici un motiv „provocat" de experimentatori. Întîmplarea aceasta, cu totul neprevăzută, a obligat grupul de cercetare să-și modifice planurile inițiale, pentru a lămuri ce s-a întîmplat în timpul primelor experimente. S-a descoperit astfel importanța echipelor de muncă, a modului în care sînt sudate, tratate și cointeresate, a atitudinii și voinței muncitorilor, a existenței și funcționării unor grupuri și influențe informale (neoficiale), în afară de cele formale (oficiale), prin care activitățile industriale sînt întărite sau slăbite, fără cauze perceptibile, de nivel superficial, ci din cauze mai adînci, care țin de nevoia de aprobare, de afirmare, de afiliație, de afecțiune a oamenilor, de demnitatea și libertatea lor. S-a ajuns astfel la *„doctrina relațiilor umane"* în întreprinderi, care, cel puțin principial, a demonstrat necesitatea și avantajele de a se trata oamenii ca oameni, deci argumente noi în favoarea unui *umanism industrial*. Descoperirile acestea au determinat, la rîndul lor, alte cercetări, care au provocat, în afară de un curent puternic de *psihosociologie industrială*, o dezvoltare considerabilă a întregii psihologii sociale și mai ales a *microsociologiei*, cu aplicări fructuoase în toate domeniile de activitate omenească (învățămînt, armată, transporturi navale și aeriene, cercetări științifice, activități culturale și artistice, sport etc.).

Dau rezultate foarte bune și *cvasiexperimentele*. Se cunoaște, de exemplu, panica produsă de o recepționare fragmentară, foarte eronată, a unei radioemisiuni nord-americane, în care era vorba de o invazie imaginară, dar iminentă, a marțienilor, care, fără voia emițătorilor, a căpătat dimensiunile unui adevărat experiment psihosociologic, de care numeroși observatori și cercetători științifici n-au întîrziat să profite. (Vezi de ex. A. H. Cantril, *Invasion from Mars*, 1941.) Cutremurele de pămînt sau alte calamități naturale au oferit prilejuri similare. Unele schimbări sociale, pline de învățăminte sociologice, sînt provocate, bineînțeles, nu în scopuri experimentale, chiar de către oameni. Așa sînt toate reformele sociale, modificările mai importante ale legislației, colonizările, întemeierea de noi întreprinderi sau noi instituții, introducerea unor noi norme sociale, ca și toate procesele sociale pe bază de program, ca alfabetizarea populației, industrializarea, culturalizarea, implantarea unor mari industrii în mediul rural, exproprierile și împroprietăririle, sistematizările de localități și regiuni etc. Toate acestea sînt dinainte cunoscute în toate datele lor esențiale, încît pot fi foarte bine observate și studiate nu numai în desfășurarea, dar și în consecințele lor neprevăzute și unele greu de pre-

Scanned with OKEN Scanner

văzut. Marile transformări ale lumii din zilele noastre, izbînzile mișcărilor naționale pentru independență și suveranitate, ale revoluțiilor socialiste și construirea conștientă, planificată, a unor noi forme de viață socială oferă posibilități tot atît de prielnice pentru studiu, ca și experimentele organizate de cercetători, cu avantajul de a se desfășura fără intervenția lor simplificatoare și adeseori deformatoare, după legile reale, nu imaginate, ale desfășurării și dezvoltării chiar ale realităților sociale.

Așa-numitele *experimente mentale* n-au, desigur, aceeași valoare cognitivă, dar sînt foarte utile mai ales în cazurile în care nu putem opera cu realitățile; totuși dorim să stabilim unele adevăruri sau să facem unele previziuni. Parte din ele se bazează pe experiența comună, deci pe realități destul de bine stabilite, altele pe operații logico-matematice mai complexe. Nu este necesar, de exemplu, să evacuăm efectiv oamenii din casele lor, împotriva voinței sau dorinței lor, ca să ne dăm seama de eventuala reacție protestatară care ar urma și de consecințele sociale și politice negative. Asemenea probleme se pot rezolva foarte bine și numai prin experimente mentale și deci se pot evita, prin simpla folosire atentă și cinstită a lor, o mulțime de măsuri greșite sau impopulare.

O metodă care dă în general rezultate foarte bune este a *studiului de cazuri (case study method),* numită, mai ales în țările europene, și *metodă clinică,* deși cele două procedee n-au nici origini comune, nici profiluri perfect coincidente. *Metoda cazuistică* provine mai ales din munca de asistență și prevederi sociale *(social work),* pe cînd *metoda clinică,* așa cum arată chiar termenul, provine din medicină, mai ales din practica spitalicească. Pe plan sociologic, ele se apropie însă foarte mult, uneori pînă la identificare. Metoda aceasta în principiu constă dintr-un studiu aprofundat, din cît mai numeroase puncte de vedere, a unuia și aceluiași *„caz",* care, în domeniul sociologiei, poate fi o persoană, dar tot atît de bine o familie, o întreprindere, o instituție, o așezare, o asociație etc. O varietate a acestei metode este *„istoria cazuistică" (case history),* care pune accentul pe evoluție și folosește la nivel individual autobiografii, scrisori, jurnale intime, convorbiri cu cel în cauză și cei care îl cunosc de aproape, ca și documente și caracterizări oficiale. Metodele cazuistice sau clinice au avantajul că ușurează cunoașterea aprofundată a unor fenomene în toată complexitatea lor, asigurînd rezultate pe baza cărora se pot face apoi diferite tipologii și chiar generalizări, care se referă deci la un număr mare de cazuri similare, identificate după cîteva caracteristici esențiale.

Pe linia altor tradiții, de astă dată preponderent europene, se studiază în același timp multilateral și intensiv o *unitate socială* (familie, gospodărie, sat, întreprindere, instituție, cartier, oraș, regiune etc.) sau fenomene sociale din cuprinsul acestora (obiceiuri, meșteșuguri, tehnici de lucru, circulația bunurilor etc.), tot în teren, deci așa cum se desfășoară efectiv în realitate, și care a căpătat numele de *metodă monografică.* Ea este de veche și fructuoasă tradiție și în țara noastră, încît considerăm util să stăruim ceva mai pe larg asupra ei.

Metoda monografică românească, în afară de faptul comun tuturor metodelor înrudite, al aplicării ei la un singur fenomen social, de oarecare complexitate și întindere, se caracterizează prin două trăsături fundamentale: caracterul ei *interdisciplinar* și caracterul ei *multimetodologic,* atît la nivelul științelor colaboratoare, cît și al sociologiei propriu-zise. Pentru anul 1925, cînd au fost pentru prima oară aplicate, după o îndelungată activitate monografică descriptivă, preponderent etnografică

Scanned with OKEN Scanner

văzut. Marile transformări ale lumii din zilele noastre, izbînzile mișcărilor naționale pentru independență și suveranitate, ale revoluțiilor socialiste și construirea conștientă, planificată, a unor noi forme de viață socială oferă posibilități tot atît de prielnice pentru studiu, ca și experimentele organizate de cercetători, cu avantajul de a se desfășura fără intervenția lor simplificatoare și adeseori deformatoare, după legile reale, nu imaginate, ale desfășurării și dezvoltării chiar ale realităților sociale.

Așa-numitele *experimente mentale* n-au, desigur, aceeași valoare cognitivă, dar sînt foarte utile mai ales în cazurile în care nu putem opera cu realitățile; totuși dorim să stabilim unele adevăruri sau să facem unele previziuni. Parte din ele se bazează pe experiența comună, deci pe realități destul de bine stabilite, altele pe operații logico-matematice mai complexe. Nu este necesar, de exemplu, să evacuăm efectiv oamenii din casele lor, împotriva voinței sau dorinței lor, ca să ne dăm seama de eventuala reacție protestatară care ar urma și de consecințele sociale și politice negative. Asemenea probleme se pot rezolva foarte bine și numai prin experimente mentale și deci se pot evita, prin simpla folosire atentă și cinstită a lor, o mulțime de măsuri greșite sau impopulare.

O metodă care dă în general rezultate foarte bune este a *studiului de cazuri (case study method),* numită, mai ales în țările europene, și *metodă clinică,* deși cele două procedee n-au nici origini comune, nici profiluri perfect coincidente. *Metoda cazuistică* provine mai ales din munca de asistență și prevederi sociale *(social work),* pe cînd *metoda clinică,* așa cum arată chiar termenul, provine din medicină, mai ales din practica spitalicească. Pe plan sociologic, ele se apropie însă foarte mult, uneori pînă la identificare. Metoda aceasta în principiu constă dintr-un studiu aprofundat, din cît mai numeroase puncte de vedere, a unuia și aceluiași *„caz"*, care, în domeniul sociologiei, poate fi o persoană, dar tot atît de bine o familie, o întreprindere, o instituție, o așezare, o asociație etc. O varietate a acestei metode este *„istoria cazuistică" (case history),* care pune accentul pe evoluție și folosește la nivel individual autobiografii, scrisori, jurnale intime, convorbiri cu cel în cauză și cei care îl cunosc de aproape, ca și documente și caracterizări oficiale. Metodele cazuistice sau clinice au avantajul că ușurează cunoașterea aprofundată a unor fenomene în toată complexitatea lor, asigurînd rezultate pe baza cărora se pot face apoi diferite tipologii și chiar generalizări, care se referă deci la un număr mare de cazuri similare, identificate după cîteva caracteristici esențiale.

Pe linia altor tradiții, de astă dată preponderent europene, se studiază în același timp multilateral și intensiv o *unitate socială* (familie, gospodărie, sat, întreprindere, instituție, cartier, oraș, regiune etc.) sau fenomene sociale din cuprinsul acestora (obiceiuri, meșteșuguri, tehnici de lucru, circulația bunurilor etc.), tot în teren, deci așa cum se desfășoară efectiv în realitate, și care a căpătat numele de *metodă monografică.* Ea este de veche și fructuoasă tradiție și în țara noastră, încît considerăm util să stăruim ceva mai pe larg asupra ei.

Metoda monografică românească, în afară de faptul comun tuturor metodelor înrudite, al aplicării ei la un singur fenomen social, de oarecare complexitate și întindere, se caracterizează prin două trăsături fundamentale: caracterul ei *interdisciplinar* și caracterul ei *multimetodologic,* atît la nivelul științelor colaboratoare, cît și al sociologiei propriu-zise. Pentru anul 1925, cînd au fost pentru prima oară aplicate, după o îndelungată activitate monografică descriptivă, preponderent etnografică

Scanned with OKEN Scanner

și istorică, mult mai veche (inaugurată încă de Dimitrie Cantemir cu *Descrierea Moldovei),* aceste două trăsături erau o noutate, pe cînd azi este o practică răspîndită, sub influența românească sau independent de ea, în foarte multe părți ale lumii.

Școala sociologică de la București, prin șeful ei, *D. Gusti,* a pornit, în întocmirea unui proiect de monografie sociologică, de la stadiul mondial al dezvoltării sociologiei, exprimat în teoriile sale fundamentale, analizate critic, pentru a nu păstra din ele decît ceea ce a ajuns să fie în general admis, fie ca lucru cert, fie ca ceva foarte probabil. Într-adevăr, cercetările sociologice de pretutindeni arată că faptul social primordial, din care purced toate celelalte, este asociația mai multor indivizi, deci un colectiv de oameni care trăiesc și muncesc laolaltă, adică, în termeni tehnici, se găsesc în relații reciproce și formează împreună o *unitate socială,* care la rîndul ei se poate divide în diferite *subunități sociale* și poate face parte, împreună cu altele, din unități sociale mai mari. Un sat, de pildă, care este, fără îndoială, o comunitate de viață, se divide în familii și gospodării, cuprinde diferite instituții (primărie, școală, dispensar etc.) și întreprinderi (cîrciumă, ateliere meșteșugărești, prăvălii, cooperativă, bancă populară, diferite industrii țărănești: mori, pive, joagăre ș.a.). În același timp, un sat de tip tradițional românesc face parte dintr-o unitate administrativ-teritorială mai cuprinzătoare împreună cu mai multe alte sate și eventual tîrguri și orașe, cum au fost plășile, raioanele, în prezent comunele și județele, iar în continuare, din statul român, și, în funcție de naționalitate, din poporul român sau vreuna din naționalitățile conlocuitoare existente la noi. Dacă rămînem la același exemplu, deci la monografia sociologică a unui sat, prima problemă care se pune este a determinării limitelor sale existențiale, ce și cît se consideră sat sau făcînd parte din sat, ce depășește acest cadru și care sînt raporturile satului cu el (cu satele învecinate, tîrgul sau orașul cel mai apropiat, cu județul, cu țara). După această delimitare de ansamblu, care, dat fiind mai ales faptul că este vorba de o așezare, se referă în același timp la teritoriu (determinare geografică), la populație (determinare demografică), la administrație (determinare administrativă) etc., se trece la studiul amănunțit al fiecărui aspect mai important, începînd cu al subunităților celor mai caracteristice, care sînt familiile și gospodăriile (locuințe, curți, hambare, grajduri, grădini, animale domestice, unelte de muncă etc.), iar în continuare, cîmpurile de cultură, fînețele, islazul, luncile, pădurile, eleșteele, continuînd cu toate celelalte subunități aflate în sat, instituții (biserică, școală, cămin cultural, poștă, dispensar etc.) și întreprinderi (meșteșugărești, industriale, comerciale, financiare, de transporturi etc.). De astă dată temele pot fi repartizate pe echipe sau persoane de specialitate: geologul studiază subsolul, geograful: litosfera, hidrosfera, atmosfera și biosfera, căile de comunicație, botanistul și zoologul: flora și fauna regiunii, agronomul și economistul: gospodăriile țărănești, exploatațiile agricole și zootehnice, bugetele de familie, demograful: structura și mișcarea populației, igienistul și medicul: starea de sănătate, sociologul: relațiile intrafamiliale și interfamiliale (grupurile de rudenie, de vecinătate etc.), în general relațiile interumane (interpersonale) și intergrupale, juristul: obiceiul pămîntului, raporturile de proprietate, devierile de la normele legale, eticianul: moravurile, normele, atitudinile și opiniile morale, devierile și sancțiunile morale, virtuțile morale, prestigiul și autoritatea morală etc., etnografii și folcloriștii (literari și muzicali): tradițiile populare în domeniul culturii materiale, sociale și

Scanned with OKEN Scanner

spirituale, lingvistul: particularitățile dialectale, pedagogii: educația în familie și instituțiile de învățămînt, cultura de masă, psihologii: trăsăturile de personalitate, aptitudinile și performanțele de tot felul, atitudinile, opiniile, motivațiile ș.a.m.d. Se poate ajunge astfel la cercetări din ce în ce mai specializate și deci mai amănunțite nu numai în extensiune, ci și în profunzime, pentru a nu se pierde din vedere nimic semnificativ din cuprinsul realității respective. Se include în această metodă și posibilitatea de a se cerceta trecutul realității sociale, sub forma cadrului ei istoric, schimbările în curs, cînd au proporțiile unor procese sociale, și viitorul, pe bază de prognoză socială sau calcul sociologic previzional.

5.4. În scopuri pur euristice, dar mai ales pentru a ușura munca de organizare și conducere a unor colective interdisciplinare de oarecare întindere, formate din 60—100 cercetători, Școala sociologică de la București a elaborat următoarea schemă de cercetare (care în exemplul nostru se referă tot la sat, dar care poate fi foarte ușor adaptată la oricare altă unitate sau realitate socială).

I. *Unități, relații și procese sociale*. Se grupează aici cercetările sociologice de bază: satul ca totalitate și toate subunitățile din cuprinsul lui (familii și gospodării, instituții, întreprinderi etc.). Se studiază, după caz, integral sau pe bază de eșantion reprezentativ, subunitățile respective, în structura, relațiile interioare și exterioare, funcționarea și schimbările eventuale prin care trec.

Pentru stabilirea schimbărilor se recurge mai ales la documente (publice și particulare) și cercetări mai vechi (dacă există), în orice caz la registrele de botezuri, cununii și înmormîntări, la pomelnice și alte documente din arhiva parohială, la registrele de stare civilă, recensămînturi, situații statistice, rapoarte și dări de seamă și alte acte din arhiva comunală sau județeană, la arhivele școlare și ale celorlalte instituții sociale, dar și la amintirile oamenilor mai în vîrstă, care păstrează pretutindeni numeroase tradiții orale de natură istorică, dar care, bineînțeles, nu pot fi utilizate științific decît dacă sînt suficient de veridice sau sînt verificate și pe alte căi. Există multe cazuri fericite în care cercetătorii găsesc importante acte de proprietate, hotărnicii, danii, foi de zestre, hotărîri judecătorești, acte de împroprietărire, acte militare, testamente și chiar copii după vechi catagrafii (recensămînturi) și hărți cadastrale, genealogii de familie, însemnări pe cărți bisericești etc., fie în arhivele locale (personale sau obștești), fie mai ales în arhivele statului. În unele sate s-au găsit intelectuali cu interes pentru cunoașterea localității lor, care au întocmit chiar ei mici monografii sau dosare cu diferite date, care de asemenea pot fi de foarte mare folos. Să nu se piardă din vedere nici existența unor țărani cărturari, care țin registre sau caiete cu însemnări, în care consemnează atît evenimentele mai însemnate de familie, cît și diferite evenimente locale sau naționale, din perspectiva satului din care fac parte, dar și din perspective mai largi, apropiate de cele științifice. Inscripțiile eventuale de pe biserici și alte clădiri locale, ca și cele de pe monumentele funerare sau memoriale, ca și eventualele săpături arheologice făcute în zonă, pot întregi considerabil cunoștințele istorice. Satul însuși, vatra, hotarele, sistemele de asolament, islazul, lucrările publice, pădurea, modul în care sînt folosite etc. sînt documente istorice înscrise în teritoriul și datinile satului, cum au demonstrat pe larg H. H. Stahl, V. V. Caramelea și alți sociologi în legătură cu satele devălmașe de odinioară și vechile composesorate. În orice caz, un cercetător harnic

Scanned with OKEN Scanner

și priceput găsește, de cele mai multe ori, mijloace de reconstituire a satului de altădată. Dă rezultate foarte bune, mai ales în lipsa oricăror documente scrise, apelul la ceea ce s-a numit *memoria colectivă,* informațiile privitoare la trecut transmise din generație în generație, recepționate și păstrate nu numai de cei în vîrstă, ci și de oameni tineri (bărbați și femei), în măsura în care manifestă un interes deosebit pentru astfel de lucruri. Personal am utilizat în acest scop, între altele, genealogiile familiilor din sat, reconstituite și în alte scopuri (sociologia familiei și a grupurilor de rude, sistemele de căsătorie, sistemul vecinătate-rudenie, analiza structurală a satului etc.). Fiecare familie, prin membrii ei cei mai informați, de astă dată mai ales vîrstnici, este în stare să povestească lucruri interesante despre ascendenții ei, cel puțin pe două-trei generații (părinți, bunici, străbunici și rudele colaterale), deci circa un secol. De aceea am folosit prilejul întocmirii genealogiilor pentru a cere cît mai multe informații posibile despre fiecare membru în parte, atît asupra celor morți, cît și asupra celor vii: trăsături de personalitate, caracterizări psihologice, evenimente și întîmplări (pățanii) din viața lor, vorbe rămase sau spuse de ei, amintiri de ale lor despre stări și întîmplări de altădată (iobăgie, clăcășie, năvăliri, răzmeriță, războaie, procese etc.). În satele relativ mici, formate numai din cîteva grupuri de rude, deci tot atîtea genealogii, se poate cuprinde, cu metoda genealogică lărgită în sensul arătat, întreaga populație a satului pe timp de 2—3 sau chiar mai multe generații, în afară de cele aflate în viață. Pentru „civilizațiile orale", tehnica aceasta de lucru poate da rezultate imposibil de obținut pe altă cale, iar pentru „civilizațiile scrise", ea asigură numeroase întregiri, de ordinul „vieții", nu al „birocrației", de asemenea greu de înlocuit. Deci în toate cazurile ea poate fi aplicată cu mult folos.

Pentru studiul schimbărilor sociale aflate în curs de desfășurare, se recurge de regulă la patru tehnici mai importante. Se compară prezentul cu trecutul și se stabilesc schimbările intervenite în răstimp, apoi se examinează care dintre ele sînt definitiv încheiate, care sînt, dimpotrivă, încă active, deci în desfășurare. Se urmăresc diferitele schimbări inițiate sau petrecute chiar sub ochii cercetătorilor, adică în timpul prezenței lor în teren. (În treacăt fie spus, chiar „invadarea" unui sat de către un colectiv mare de cercetători științifici provoacă schimbări, de valoare experimentală, care merită să fie consemnate.) Unele dintre aceste schimbări sînt de origine administrativă sau, dimpotrivă, au un caracter spontan, dar sînt perfect conștiente și chiar voite, cazul de exemplu al proceselor de „orășenizare" (părăsirea industriei casnice, schimbarea portului, a locuințelor și decorurilor interioare, a cîntecelor și a dansurilor), al proceselor de „culturalizare" (alfabetizarea adulților, răspîndirea cunoștințelor științifice, pătrunderea presei și a cărții, înlocuirea „medicinei bătrînești" cu medicina științifică sau a tehnicilor agrare tradiționale cu agrotehnica modernă). Altele însă au un caracter ascuns, de care oamenii nu-și dau seama; ele se desfășoară legic sau tendențional după principii autodinamice, dar în chip latent, deci nu sînt ușor de depistat nici de către cercetători, mai ales dacă nu sînt suficient de pregătiți și experimentați ca să le caute și să le găsească. De pildă, o creștere simțitoare a populației, dincolo de resursele locale de întreținere, cel puțin la nivelul tradițional al standardelor de viață, creează, mai curînd sau mai tîrziu, tendința de a găsi alte căi de existență, manifestate mai ales prin emigrare, fie spre localități cu posibilități mai mari de cîștig, fie spre șantierele de construcții, exploatările forestiere, industriile din apropiere

Scanned with OKEN Scanner

sau chiar din depărtare etc. „Surplusul agrar" de populație nu rămîne pe loc decît dacă nu se oferă în raza cunoscută și accesibilă a satului nici o altă posibilitate de plasare. În același sens, de „descongestionare a satului suprapopulat", poate acționa îndreptarea tineretului spre meșteșuguri, spre școli superioare, spre armată etc. La un moment dat, tendințele acestea capătă proporții de masă și sînt deci perfect perceptibile de toată lumea, dar ele încep de obicei pe nesimțite și nu sînt perceptibile sau predictibile decît pe bază de analiză științifică. În sfîrșit, procesele sociale pot fi cunoscute, de astă dată cu foarte mare exactitate, și prin cercetarea lor de același colectiv sau cel puțin după aceleași metode (pentru comparabilitate) la diferite intervale de timp, ceea ce se cheamă în sociologia mondială „panel". Școala sociologică de la București a cercetat, de exemplu, satul Drăguș (Făgăraș) în 1929, 1932, 1938, iar alte echipe l-au cercetat din nou în anii din urmă, deci la interval de circa 30 de ani, luînd ca bază de comparație, pentru determinarea transformărilor, datele inițiale, cunoscute din publicații. În orice caz, există numeroase posibilități tehnice de a stabili nu numai stările, ci și schimbările sociale, transformările prin care trec diferitele unități sau realități sociale, luate sociologic în considerare.

În studiul special al unităților sociale, sub forma lor aflată la un moment dat în teren, deci independent de schimbările investigate prin tehnicile amintite, așadar ca o perspectivă strict metodologică (nu și ontologică), Școala sociologică de la București urmărea mai ales două aspecte principale: mecanismele prin care se structurau sau erau structurate ca unitate și rețelele de relații sociale (interindividuale sau interpersonale) din cîmpul lor. În acest scop s-au clasificat unitățile sociale în trei mari categorii sau tipuri fundamentale (fără a exclude altele, în funcție de realitățile cercetate): comunități, instituții și grupări (sau asociații). Au fost considerate *comunități* toate formele de viață socială din care individul face parte prin naștere: familie, grup de rudenie, apartenență etnică sau națională, limbă maternă, multă vreme și localitatea, cetățenia, religia etc. Dintre ele cea mai importantă, cel puțin pentru primele vîrste, este *familia,* care constituie ea însăși o formă de societate, simplă, elementară, redusă, dar societate. Mai ales la nivel microsociologic, familia a fost încă de la originile societății, și este pînă azi, unitatea socială cea mai importantă, numită, din această cauză, uneori și „celula societății". *Instituțiile sociale* au un caracter formal. Ele sînt organizații stabilite de societate, în epoca noastră de către stat, pentru îndeplinirea unor sarcini specializate, cu reguli precise, dinainte stabilite, de organizare și funcționare (legi, statute, regulamente), din care nu fac parte decît cei anume „autorizați" și nu se referă decît la cei anume „vizați". Instituții sînt, de exemplu, școlile, a căror funcție este instruirea și educarea copiilor de o anumită vîrstă, și care au în serviciul lor un anumit număr de profesori, învățători, educatori, deci un „corp didactic". Instituțiile au de regulă programe de activitate și nu ocupă decît anumite perioade zilnice, săptămînale, lunare, anuale, din timpul celor aflați în slujba lor. Atît profesorii cît și elevii (sau studenții) nu-și petrec toată viața în cadrul instituțiilor de învățămînt, ei fac parte în același timp din diferite familii, localități sau cartiere, naționalități, organizații politice și pot participa la multe alte activități (obștești, artistice, sportive etc.). Comunitățile, în special cele de tip familial, exercită asupra oamenilor o influență constantă, de la naștere pînă la moarte, pe cînd instituțiile nu au asupra oamenilor decît o putere limitată, reglementată

Scanned with OKEN Scanner

și ea foarte de aproape (de exemplu, învățămîntul obligatoriu, condițiile de recrutare a profesorilor și elevilor sau studenților, limita de vîrstă a profesorilor, controlul periodic al activității, inspecțiile, lucrările de control, examenele etc.). În sensul acesta foarte larg, instituții sînt toate formele de activitate colectivă care iau ființă și funcționează exclusiv pe baza unor prevederi legale, în vederea satisfacerii unor nevoi sociale (sanitare: maternități, creșe, dispensare, policlinici, spitale, farmacii; educative: grădinițe de copii, școli, cămine culturale, biblioteci; economice: ateliere meșteșugărești, industrii, cooperative de desfacere, prăvălii, măcelării, brutării, bufete, cofetării, mijloace publice de transport; cultural-educative: cinematografe, teatre, cluburi sportive etc.). În sfîrșit, *grupările* sau *asociațiile* sînt colective, bazate pe simplul consimțămînt al părților, pe înțelegere tacită sau expresă, eventual pe convenții sau contracte, în care nu intră și nu rămîne decît cine vrea, cu singura condiție a acceptării celorlalți membri sau a unor învoieli libere. Ele se deosebesc fundamental de comunități prin faptul că nimeni nu se naște într-o asociație și nici nu devine membru al ei prin efectul automat al nașterii în anumite condiții (naționalitate, cetățenie, religie etc., după cele ale părinților), dar și de instituții, pentru că nu funcționează pe baza vreunui statut sau regulament impus din afară, de către o autoritate superioară, ci numai prin adeziunea și acceptarea liberă a celor din cuprinsul lor. Grupări sau asociații sînt grupurile de prieteni (numite și cercuri simpatetice), grupurile de joc ale copiilor, de dansuri ale tineretului, de petrecere ale diferitelor vîrste, cercurile de vizite, cele de ajutor reciproc, șezătorile de tors ale fetelor și femeilor, clăcile la rude și prieteni, cetele de colindători etc. Firește, este vorba de categorii care nu apar neapărat ca forme pure: în cadrul comunităților sau instituțiilor se pot forma diferite grupări, unele asociații manifestă tendința de a se instituționaliza, comunitatea socială de bază, familia, are și caractere instituționale (instituție matrimonială, instituție de creștere și educare a copiilor, instituție economică, gospodărească), totuși unele caractere principale ale lor sînt ireductibile, deci tipologia rămîne valabilă, chiar dacă nu totdeauna, din punct de vedere științific, pentru identificarea și caracterizarea unităților sociale în teren.

În cadrul cercetării *relațiilor sociale*, planul de cercetare care ne preocupă cuprinde următoarele aspecte principale: relații sociale între cei care fac parte din aceeași unitate, relații sociale ale unității sociale cu alte unități sociale, relații sociale ale indivizilor dintr-o unitate socială cu indivizi din alte unități sociale, relații sociale ale indivizilor dintr-o unitate socială cu alte unități sociale sau ale unității sociale respective cu indivizi din alte unități sociale, relații sociale ale unor indivizi din diferite unități sociale fără intermediul acestora și, eventual, formarea unor unități sociale paralele sau suprapuse lor. Se încearcă astfel stabilirea întregii rețele de relații sociale a satului, a „țesăturilor" care leagă laolaltă atît unitățile sociale, cît și locuitorii și întăresc astfel unitatea socială a satului însuși. Relațiile acestea sînt foarte variate dar, ceea ce caracterizează mai ales viața tradițională a satului de la noi, ele sînt reglementate sau normate foarte de aproape de moravuri și obiceiuri, adică de datini. Satul are sentimentul unității sale profunde tocmai din cauza tradițiilor sale comune, pe care le împărtășesc toți sătenii și care îi înrudește nu numai spațial, prin faptul că fac parte din aceeași așezare, nici numai lingvistic, prin faptul că vorbesc aceeași limbă sau același dialect, dar și prin faptul că au același mod de viață, aceeași ocupație, aceeași

Scanned with OKEN Scanner

cultură, același mod de a concepe lumea și viața, deci aceeași filosofie, aceleași rituri și ceremonii pentru marile prilejuri ale existenței umane (nașterea, creșterea, educația, trecerea prin etapele vîrstei și ale vieții sociale, copilăria, întemeierea unei familii și gospodării proprii, îmbătrînirea și moartea, după care urmează ciclurile altor generații și așa mai departe, cu sentimentul unui lanț nesfîrșit, dar al acelorași rădăcini și tulpini, pe model vegetal). Cum mai toate ciclurile vieții țărănești de tip tradițional urmează anumite modele sau tipare culturale, acestea pot fi stabilite și în perioade relativ restrînse de cercetare, de cîteva luni, întrucît este vorba de o colectivitate în plină mișcare, în care unii se nasc și cresc, se căsătoresc și se „combină" în noi unități sociale, iar alții îmbătrînesc, se retrag treptat din activitate și în cele din urmă părăsesc satul pentru cimitirele locului. În același cadru au fost urmărite marile simboluri ale existenței țărănești, expresii străvechi ale lumii agrare: naștere, nuntă, moarte, ciclul nesfîrșit al veșnicei întoarceri și al veșnicei începeri, studiat cu profunzime de *Mircea Eliade,* ciclu care nu stă niciodată pe loc, dar nici nu înaintează decît pentru a se întoarce cu noile generații de oameni, animale și vegetale, de unde au plecat. Dacă se compară aceste concepții cu cele orășenești, mai ales ale lumii industriale, tehnico-științifică prin excelență, ne dăm seama fără greutate de diferențele esențiale, de ordin existențial, ale oamenilor în funcție de existența lor materială, tehnico-economică.

În afară de cercetările acestea de ansamblu și planurile corespunzătoare de investigație, Școala sociologică de la București a elaborat îndreptare și tehnici de cercetare pentru fiecare unitate socială mai însemnată și pentru fiecare rețea de relații sociale mai semnificative. Unele dintre ele au fost publicate, dar multe au rămas în dosarele cercetătorilor, chiar dacă au fost folosite de multe ori și cu rezultate foarte bune. Principiul lor a fost însă totdeauna același: nu s-au reconsiderat realitățile în funcție de metodele și tehnicile de cercetare, ci s-au adaptat acestea la exigențele terenului, în așa fel încît să se redea cît mai fidel cu putință realitatea studiată, cu cît mai puține deformări cauzate de cercetători sau de mijloacele de investigație. De aceea, deși se pornea de la o foarte vastă operație documentară asupra cercetărilor sociologice rurale de pretutindeni și asupra metodelor și tehnicilor folosite în acest scop, se revizuia și refăcea de fiecare dată întreg arsenalul de investigație, în funcție de realități, se îndepărtau mijloacele necorespunzătoare și se creau în schimb altele noi, mai adecvate. După experiența dobîndită în cadrul cercetărilor monografice de la noi, procedeul curent de a se fixa cu foarte mare atenție și multă exactitate *„de cabinet"* metodele și tehnicile *„de teren"* duce în chip inevitabil la o *„violare metodologică" a realităților* și deci la o redare deformată sau trunchiată a lor. În cercetarea unei realități, nu metodele și tehnicile trebuie să dețină primatul, ci *realitatea.* Metodele și tehnicile n-au valoare în ele însele, ci, simple mijloace de cunoaștere fiind, numai în funcție de rezultatele pe care le înlesnesc, adică de gradul de fidelitate cu care ne ajută să reflectăm realitatea cît mai aproape cu putință de felul în care este ea. Exigența aceasta nu este totdeauna ușor de respectat, dar dificultățile nu anulează principiile, mai ales cînd călcarea acestora zădărnicește întreaga operație științifică.

II. *Activitățile sau manifestările sociale.* Colectivitățile umane nu sînt și nu pot fi statice, oamenii din cuprinsul lor nu pot trăi și supraviețui decît dacă au cele necesare traiului, iar la nivelul dezvoltării spe-

Scanned with OKEN Scanner

cific umane a vieții traiul se asigură prin *muncă*. Satisfacerea altor nevoi, de ordin sufletesc și organizatoric, educativ, defensiv etc., se obține tot pe baza unor activități. De aceea orice societate care caută să înlesnească membrilor săi satisfacerea nevoilor de viață este obligată să desfășoare foarte multe activități, începînd cu cele menite să satisfacă necesitățile vieții de fiecare zi: hrană, îmbrăcăminte, adăpost, mijloace de transport, iar pentru producerea acestora unelte, procedee de producție, animale și vegetale, terenuri agricole și pastorale, ateliere meșteșugărești, sisteme de organizare a muncii, de repartizare a produselor etc. Școala sociologică de la București cuprindea toate activitățile sociale, mijloacele și procedeele folosite, produsele obținute în vederea satisfacerii nevoilor materiale (preponderent biologice) ale oamenilor sub numele general de *activități* sau *manifestări economice*. Ele denotau seria întreagă de operații, de la producerea unor bunuri de consum pînă la consumarea lor efectivă, inclusiv mijloacele și relațiile de producție, organizarea muncii, vînzările și cumpărările adiacente. Pentru cazurile în care tehnica de producție este foarte dezvoltată, ar fi fost de preferat să se spună: *activități tehnico-economice*.

Monografiile sociologice sătești urmăreau deci la capitolul activități sau manifestări economice modul în care oamenii din satul respectiv își produceau sau își procurau cele necesare vieții materiale, iar în continuare cum se foloseau de ele, ce standard de viață materială obțineau. Fiind vorba de unități sociale relativ restrînse, planul de cercetare economică a unui sat prevedea foarte numeroase operații, unele cu tendințe exhaustive. Deodată cu recensămîntul populației, efectuat casă de casă, prin care se înregistrau datele demografice mai importante (sex, vîrstă, compoziția familiei, gradul de rudenie etc.), se completa și o „foaie economică" specială, în care se treceau ocupația fiecărei persoane, averea mobilă și imobilă a familiei: locuința, numărul încăperilor, sistemul de încălzire și luminare, mobilierul, dependințele (grajduri, cotețe, hambare, curți, grădinițe, grădini), terenurile agricole, fînețele, uneltele agricole și vitele de muncă (bovine, cabaline, bufaline), alte animale și păsări de casă (oi, capre, porci, găini, rațe, gîște, curci, bibilici, porumbei ș.a.). Se evalua pe aceste baze valoarea totală a averii pe gospodărie și, tot estimativ, producția anuală medie și veniturile obținute. Se fixau apoi, pe baza acestor materiale documentare, diferite eșantioane reprezentative pentru a se studia amănunțit: producția medie la hectar (în natură și bani), rentabilitatea creșterii animalelor domestice, situația industriei casnice și nevoile satisfăcute pe această cale, vînzările și cumpărăturile timp de un an (pe articole: ce se vinde și ce se cumpără, în ce proporții), bugetele de familie (veniturile și cheltuielile anuale, calculate în natură și în bani). La fel se proceda cu celelalte întreprinderi, cu morile, atelierele meșteșugărești, cooperativele de desfacere, băncile populare, administrarea pădurilor, utilizarea islazului etc. ținîndu-se seama, bineînțeles de specificul fiecăreia din ele. Cei care nu trăiau din agricultură, unii erau funcționari comunali sau de stat, alții meșteșugari, negustori și erau studiați aparte. Se înregistrau cu exactitate toți cei care foloseau muncă străină în agricultură sau celelalte întreprinderi, ca și cei care munceau la alții (cu ziua, sezonieri, anual) în sat sau în alte părți, parțial sau tot timpul, împreună cu avantajele sau dezavantajele economice care decurgeau de aici. Se făceau studii speciale despre sărăcie și bogăție, în funcție de diferite criterii, unele subiective (opinia satului), altele obiective (cuantumul averii și al veniturilor), ca și despre procesele de

Scanned with OKEN Scanner

sărăcire și îmbogățire (a unora în dauna altora). Agrotehnicienii, zootehnicienii etc. din echipă studiau inventarul de muncă, modul în care era lucrat pămîntul și erau îngrijite vitele, ca și posibilitățile de ameliorare în funcție de resursele locale și de sprijinul posibil din afară. În zonele păduroase se acorda o atenție deosebită stării și îngrijirii pădurilor, exploatărilor forestiere și posibilităților de regenerare și extindere a acestor averi naturale. În zonele de pășuni prielnice pentru păstorit, se studia aspectul acesta al economiei țărănești și se făceau recomandări corespunzătoare de dezvoltare. Deci nu s-a pus nici un moment problema de a se studia satul numai pentru a-l cunoaște, ci și pentru a-l ajuta, în limitele istorice ale vremii, să se ridice cît mai mult cu putință. În acest sens se făcea o propagandă specială pentru formele economice de tip cooperativ: cooperative de aprovizionare, de desfacere, de producție etc., agricole și zootehnice, de prelucrare a produselor agricole, de finanțare (case de ajutor reciproc, bănci populare etc.).

În același mod, teoretic și practic, fundamental și aplicativ, se studiau și standardele de viață materială. După ce se ajungea la o clasificare statistică a gospodăriilor țărănești și a celorlalte întreprinderi economice, se studia un număr reprezentativ dintre ele în mod foarte detaliat. Se acorda o atenție deosebită locuinței, sistemelor de încălzire, luminare și aerisire, stării de igienă și confort, felului în care erau folosite camerele și dependințele; mobilierului și decorațiilor interioare, în special procedeelor de dormit (în paturi, pe lăzi, pe cuptor, pe jos, mai mulți laolaltă, individual, într-o singură încăpere, în mai multe, iar după anotimpuri: pe prispă, în grajd, în șopron, în șură, la colibe etc.); alimentației: cantitatea și calitatea alimentelor, modul de a le prepara, ustensilele de bucătărie, vetrele, sobele, cuptoarele folosite în acest scop, procedee de conservare (prin coacere, sărare, afumare, uscare, fermentare etc.), mijloace și locuri de păstrare (căzi, butoaie, putini, borcane, oale, celare, cămări, beciuri, poduri, hambare etc.); îmbrăcămintei și încălțămintei (de iarnă, de vară, de lucru, de sărbătoare, de vreme bună sau vreme rea, după vîrste, sex, stare socială etc.). Se urmărea de asemenea, mai ales din motive sanitare, producerea, procurarea și consumul de băuturi alcoolice, fumatul etc.

Economia unui sat nu se mărginește însă la gospodăriile particulare și la diferitele întovărășiri ale gospodăriilor, nici la cele cîteva ateliere meșteșugărești și industrii țărănești, ea cuprinde și numeroase activități de ordin comunal și instituțional. Comuna, biserica, școlile, dispensarele au și ele averile, veniturile și cheltuielile lor, deci este necesar să fie studiate și sub aspect economic. Principiul era să nu rămînă necercetat nici un aspect economic al satului și al unităților din cuprinsul lui, sub orice formă s-ar fi prezentat.

O altă grupă de activități sau manifestări sociale, după cele economice, se referă la satisfacerea unor nevoi de ordin spiritual sau cultural, de unde numele lor de *activități* sau *manifestări spirituale* sau *culturale*. Pentru cercetarea acestui domeniu, planurile și îndreptarele de cercetare ale Școlii sociologice de la București operau cu unele subdiviziuni care, deși aparțin culturii, sînt totuși mult prea diferențiate pentru a fi tratate laolaltă. Așa sînt limba și vorbitul, activitățile culturale instructiv-educative, cele filosofice și științifice, cele magice și religioase, cele artistice și literare, cele ludice și sportive și cele pur recreative, dar și unele manifestări complexe, cu caracter multilateral, cunoscute sub numele de rituri și ceremonii, care, la nivel țărănesc, dat fiind caracterul lor ar-

Scanned with OKEN Scanner

haic, sînt probabil primordiale, împreună cu cele magico-religioase, dacă nu chiar părți integrante ale acestora, deci sînt anterioare celorlalte activități și chiar sursa din care unele s-au desprins prin procese îndelungate de laicizare. De aceea este de preferat să începem cu grupul format de ele.

Probabil, dintre toate activitățile spirituale ale vechilor sate românești, încă nemodernizate, cele mai vechi și desuete sînt cele magice, adevărate supraviețuiri ale unor timpuri de mult apuse. Însăși religia creștină, de dată mult mai nouă și în orice caz cu multe elemente filosofice și morale greco-romane și medievale, cuprinde numeroase elemente magice, unele moștenite de la religiile anterioare, altele create chiar de ea (de exemplu, slujbele și rugăciunile de „alungare a diavolului din cei posedați de el"). Activitățile magice propriu-zise erau desfășurate în afară de biserică, mai ales de vrăjitori, fermecători, ghicitori, prezicători, clarvăzători de ambele sexe, dar mai ales de descîntători și descîntătoare. Ei erau în general cunoscuți, încît nu era greu de luat contact cu ei. Dificultățile erau de ordin informativ, pentru că foarte puține persoane de acest gen erau dispuse să comunice străinilor vreunul din „secretele lor profesionale". Totuși mijloace existau, dovadă unele culegeri foarte bune de astfel de materiale.

Planul de cercetare a religiei se referea la tot complexul religios sătesc: biserică, preot, cîntăreți, credincioși, credințe și concepții religioase, practici și manifestări de acest gen etc. În localitățile cu mai multe religii sau confesiuni se studiau și raporturile (de coexistență pașnică sau de conflict) dintre ele.

Riturile și ceremoniile, unele cu un puternic colorit mitologic și magico-religios sau numai religios, altele complet laicizate sau laice de la început (chestiune de determinare istorică), sînt legate, pe de o parte, de trecerile oamenilor dintr-o stare sau categorie în alta, de anumite munci agricole și sezoanele sau anotimpurile respective și, în fine, de sărbătorile (oficiale sau „băbești") de peste an, deci trei forme ciclice, pe de altă parte, de diferite împrejurări ocazionale ale vieții (dragoste, boală, afaceri, pomenirea morților etc.). *Riturile de trecere* sînt mai ales cele de la naștere, nuntă și înmormîntare. Ceremoniile *sărbătorești* sînt grupate în special iarna (sărbătorile de iarnă), dar și la diferite alte sărbători.

Ceremoniile *agrare* se leagă mai ales de începerea aratului și semănatului, de urcarea oilor la munte, de seceriș, de primele alimente din recolta nouă etc. Celelalte rituri și ceremonii, unele mai puțin însemnate, altele mai puțin observate, se leagă de vînzări și cumpărări (aldămașurile), de înfrățiri (frații și suratele de cruce), de împăcări, de pomenirea morților (parastase, pomeni) etc. Tot complexul acesta de credințe, practici, obiceiuri, datini, rituri și ceremonii interesează deopotrivă pe sociologi, etnografi și folcloriști, ca și pe antropologii culturali, de aceea strîngerea lor cît mai completă cu putință era considerată ca o sarcină științifică de interes *multidisciplinar*. În cadrul Școlii sociologice de la București s-au elaborat îndreptare și tehnici de înregistrare pentru fiecare din ele, atît pe baza culegerilor și studiilor mai vechi din țară și străinătate, cît și pe baza propriei sale experiențe colective.

Grupul celălalt de activități culturale, care reprezintă un cîmp foarte mare și variat de manifestări, poate prezenta unele aspecte magico-religioase, dar de regulă au un caracter laic sau complet laicizat. Școala sociologică de la București acorda o atenție deosebită *concepțiilor filo-*

Scanned with OKEN Scanner

sofice, ca și *cunoștințelor tehnice și științifice* ale populației țărănești, fie pe bază de tradiții poporane străvechi, fie prin acțiunea mai nouă a culturalizării satelor (școală, armată, presă, carte, azi: radio, televiziune). Planurile și îndreptarele de cercetare prevedeau înregistrarea concepțiilor despre lume și viață, ca și a cunoștințelor de geografie, botanică, zoologie, agrotehnică, zootehnie, istorie, psihologie, astronomie etc. De asemenea se acorda o atenție deosebită *activităților artistice* de tot felul, de la *artele decorative* (țesături, podoabe de corp, unelte, ustensile de bucătărie, porți sculptate, troițe, zugrăveli etc.), pînă la bogatul nostru *folclor coregrafic, literar și muzical.* N-au fost pierdute din vedere, cum am arătat, nici activitățile culturale cu caracter *ludic* (de exemplu, jocurile de copii, jocurile de noroc), *sportiv* (oină, popice, săniuș) sau pur *recreativ* (odihnă, plimbări, statul la povești etc.). Tot în cadrul activităților culturale sau spirituale se studia *limba* și particularitățile dialectale, regionale sau locale, ca și diferite întrebuințări sociale ale limbii, funcția ei de comunicare, informare, socializare etc. În sfîrșit, tot ca o activitate culturală de mare însemnătate, s-au studiat *acțiunile instructiv-educative,* așa cum se petreceau efectiv în familie, comunitate, școală, cămin cultural, bibliotecă sătească, pentru toate vîrstele, dar mai ales pentru generațiile tinere. Firește, nici de astă dată planurile de cercetare nu puteau prevedea totul, încît adeseori era nevoie să fie completate pe parcurs, pe măsură ce se descopereau noi fenomene de interes sociologic.

In afară de cele două activități sau manifestații ale oricărei forme de conviețuire umană, menite să satisfacă nevoile materiale și cele spirituale ale oamenilor din cuprinsul ei, orice societate, cît de elementară, este obligată să asigure propria ei funcționare, atît a ei ca totalitate și a membrilor componenți, cît și, în relațiile cu lumea din afară, cu unitățile sociale învecinate sau supraordonate. În acest scop se desfășoară alte activități sociale, care erau grupate, tot numai în scopuri metodologice, euristice, pentru a ușura cercetările de teren, în alte două categorii: *activitățile etico-juridice* și *activitățile politico-administrative.* La nivelul așezărilor mai mărunte, cum au fost și mai sînt încă multe din satele noastre, ele nu au o dezvoltare prea mare, totuși rămîn însemnate și fără studiul lor nu ne putem da seama de modul în care se structurau și funcționau.

La *activitățile etico-juridice* se cercetau toate normele și regulile morale și legale care reglementau comportamentele oamenilor unii în raport cu ceilalți, ca și cele față de propria persoană, față de familie, rude, consăteni, față de treburile obștești, față de proprietate, instituții, tradiții etc. Se studiau în același timp devierile eventuale și sancțiunile sociale care urmau sau diferite acțiuni de prevenire, supraveghere, constrîngere, reeducare. In acest cadru s-au urmărit, mai ales pe baza arhivelor judiciare (de la judecătorii, tribunale), și gradul de procesivitate civilă, urmăririle și condamnările penale etc. Au fost discuții amănunțite, dacă morala este numai un sistem de norme ideale (model) de comportare sau de conduită ori o realitate mai adîncă, prin care se exprimă tendințele și năzuințele spre perfecțiune ale oamenilor, concepțiile despre propria lor esență și rosturile existențiale, de aceea planurile de cercetare au cuprins atît aspectele *normative,* cît și cele *axiologice* (valorice) ale moralei. S-a acordat de asemenea o atenție deosebită decalajelor eventuale dintre norme și reguli, pe de o parte, și aplicarea lor în realitate, pe de altă parte, ca și gradului de toleranță a satului, a opiniei de masă, față de ele.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, ultima grupă de activităţi sociale pe care am amintit-o, *activităţile politico-administrative,* se referea atît la politica şi administraţia internă a satului (partide şi grupări locale, conflictele şi luptele dintre ele, participarea oamenilor la treburile comunale, modul în care se făcea administraţia locală, opinia şi atitudinea sătenilor faţă de ea etc.), cît şi la politica şi administraţia de ordin macrosociologic, adică de nivel naţional sau statal (raporturile cu partidele politice, cu alte organizaţii şi mişcări sociale, cu diferitele nivele organizatorice şi ierarhice ale statului şi ale societăţii). Tot aici se înregistrau luptele dintre tendinţele conservatoare şi cele înnoitoare, în diferitele domenii ale vieţii sociale, între partizanii respectării cu orice preţ a tradiţiilor, a tot ceea ce este „apucat din bătrîni", şi partizanii progreselor economice, culturale, administrative etc., mai ales în sensul „modernizării", adică al „orăşenizării". Adeziunile la diferite mişcări şi concepţii politice, relativ uşor de stabilit, exprimau foarte clar şi atitudinea oamenilor faţă de marile probleme economice, sociale, politice şi culturale ale vremii.

Ca o tematică generală, comună tuturor activităţilor sociale, planurile de cercetare cuprindeau prevederi speciale privitoare la modul în care erau desfăşurate (de cine: femei, bărbaţi, tineri, adulţi, cînd: regulat, sezonier, ocazional, cum: conformist, neconformist, cu ce efecte: satisfăcător, nesatisfăcător etc.); la valori (valorile economice, sociale, culturale, etice, juridice, politice, estetice etc.); la atitudini, opinii şi mentalităţi (din nou: sociale, economice, politice, juridice, morale, artistice etc.) ş.a. În acelaşi timp, cum am mai precizat, se cercetau în legătură cu toate activităţile sociale nu numai modul în care se desfăşurau, dar şi mijloacele cele mai eficiente de perfecţionare, ameliorare, optimizare. Teoria nu era nici o clipă desprinsă de practică, nici doctrina de acţiune. Tendinţa era mereu aceeaşi, ca cel puţin în satele supuse unor cercetări interdisciplinare de mare amploare şi adîncime să nu se scape nimic esenţial. În aceste cazuri se considera că este de preferat să se strîngă materialele care se vor dovedi în cursul prelucrărilor şi teoretizărilor ca inutile, decît să se piardă ceva care se va dovedi ca important sau semnificativ. Principiul călăuzitor era: mai bine mai mult decît prea puţin.

III. *Cadrele vieţii sociale.* Sociologia nu este o ştiinţă pur descriptivă, rosturile ei ştiinţifice sînt mai complexe: ea urmăreşte în ultimă analiză două scopuri fundamentale, *explicarea realităţii sociale* şi *stabilirea legilor* după care se structurează, funcţionează şi se dezvoltă viaţa socială. Unii sociologi adaugă, se pare cu bună dreptate, pe lîngă explicare, *înţelegerea* şi, pe lîngă legi, *principiile.* Într-adevăr, spre deosebire de realităţile naturale, oamenii dau existenţei, activităţii şi schimbărilor pe care le provoacă sau prin care trec, anumite înţelesuri sau apar anumite înţelesuri prin faptul însuşi că realităţile umane sînt ale unor fiinţe conştiente, inteligente, capabile să urmărească scopuri proprii, să se exprime semnificativ şi să comunice sensuri prin sisteme simbolice. Pe de altă parte, oamenii nu acţionează numai după legi, ci şi după principii, după norme, reguli, restricţii, obiceiuri, convenţii, concepţii, convingeri, credinţe, valori ş.a.m.d. Cercetările sociologice trebuie să ţină seama şi de aspectele acestea ale vieţii sociale. Şcoala sociologică de la Bucureşti studia înţelesurile şi principiile în legătură cu fiecare unitate, relaţie, proces şi activitate (sociale), dar explicaţia şi stabilirea legilor cerea operaţii ştiinţifice mai complexe. Pe acestea le urmărea pe două căi, prin „mecanismele" lăuntrice chiar ale societăţii şi prin condiţiile în care aceste mecanisme acţionează. Atît oamenii individuali, cît şi colectivele

Scanned with OKEN Scanner

lor nu sînt realităţi desprinse de alte realităţi, dar nici nu depind exclusiv de ele, ci se găsesc în raporturi neîncetate de interdependenţă şi interacţiune, deci de înrîurire şi transformare reciprocă. Oamenii sînt fiinţe dotate cu conştiinţă, inteligenţă, raţiune şi voinţă, care fac posibilă psihologic munca şi în general acţiunile voluntare desfăşurate din iniţiativă şi cu finalităţi proprii. În acelaşi timp, limba ca sistem de comunicare îngăduie oamenilor să se înţeleagă între ei, să se stăpînească, să facă planuri, să ia hotărîri comune şi să stabilească ce au de făcut pentru îndeplinirea lor. Fără *muncă* şi *limbaj* oamenii ar putea trăi laolaltă, dar n-ar constitui decît o turmă, nu o societate. Activităţile sociale, oricum ar fi iniţiate sau determinate, nu se desfăşoară însă în vid, ci împreună sau în cadrul altor realităţi. Şcoala sociologică de la Bucureşti subîmpărţea cadrul acesta al vieţii sociale în patru categorii fundamentale, fără să excludă, bineînţeles, posibilitatea altor diviziuni, în funcţie de criteriile adoptate. Două dintre aceste cadre se refereau la natură, şi anume la mediul cosmic sau geografic în care era cuprins tot ce există în afară de om şi de operele sale şi la propria existenţă biologică a omului, sub care se înţelegea populaţia, calităţile biologice înnăscute, starea de sănătate etc. Alte două cadre se refereau la psihologia oamenilor din unitatea socială supusă cercetării şi la trecutul istoric al acelei unităţi. Ipoteza de lucru a sistemului Şcolii sociologice de la Bucureşti era că cele patru cadre ale vieţii sociale (geografic, biologic, psihologic şi istoric) nu determină, ci numai condiţionează activităţile sociale, determinismul societal primordial fiind de fapt lăuntric, autodinamic, autodeterminist, fără a exclude însă posibilitatea altor forme de determinism, în cazul că ele vor fi ştiinţific stabilite şi demonstrate. În domeniul cadrelor, problema fundamentală era a raporturilor activităţilor sociale cu ele, sub toate variantele concrete posibile: cadrele incită, înlesnesc, provoacă, interzic anumite activităţi, dar acestea purced, cum am spus, din dinamismul social-uman, din capacitatea oamenilor de a desfăşura, sub imbolduri şi sub motivaţii proprii, anumite activităţi pentru satisfacerea unor trebuinţe individuale sau colective, înnăscute sau cultural dobîndite.

În legătură cu *cadrul geografic* al unui sat se studiau toate elementele de interes uman din litosferă (mai ales productivitatea solului), hidrosferă (apele de interes pentru oameni), atmosferă (în special climatul) şi biosferă (îndeosebi plantele şi animalele sălbatice utile sau nocive pentru oameni). Problema era abordată în două perspective bine distincte, din care una privea mediul geografic cunoscut şi folosit efectiv de sat (pentru agricultură, creşterea vitelor, reţele de irigaţie, sursă energetică, vînătoare, pescuit etc.), alta, posibilitatea unor întrebuinţări mai avantajoase sau a unor utilizări pînă atunci ignorate.

Cu privire la *cadrul biologic* se studia populaţia (număr, sex, vîrstă, repartizare teritorială, natalitate, nupţialitate, mortalitate, migraţii etc.), se studiau tipurile antropologice (alpin, mediteranean, dinaric, nordic etc.) şi se examina starea de igienă şi sănătate a tuturor oamenilor din sat.

Pentru *cadrul psihologic* planurile de cercetare elaborate de Şcoala sociologică de la Bucureşti prevedeau măsurarea inteligenţei şi a altor funcţii psihice pe bază de teste, mai ales la copiii de şcoală (în legătură cu orientarea şi selecţia şcolară, iar în continuare, cu orientarea profesională), accentul principal se punea însă pe studiul complex al personalităţii, pe diferite eşantioane reprezentative.

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrșit, pentru *cadrul istoric* se reconstituia trecutul satului prin toate mijloacele la îndemînă, nu numai în ansamblu, ci pentru fiecare activitate socială în parte: trecutul economic, juridic, politic, administrativ, cultural etc.

În concepția Școlii sociologice de la București, cadrele însemnînd *putințe* (virtualități sociale) care condiționează apariția și desfășurarea activităților sociale, raportarea lor la acestea (a cadrelor la activități) permite, în cazul nici unei intervenții din afară, o *previziune* (probabilistică) destul de mare. O unitate socială cu activități dezvoltate, dar cadre reduse, va ajunge la regres; dimpotrivă, o unitate cu cadre foarte bogate și cu activități în plină creștere, merge spre progres. O unitate cu cadre sărace și activități reduse manifestă tendințe de stagnare.

Notăm că planurile și îndreptarele elaborate de membrii Școlii sociologice de la București între cele două războaie mondiale, mai ales pentru cercetarea sociologică a satului românesc din acea vreme, au fost refăcute, adaptate sau înlocuite și pentru alte genuri de cercetări sociologice (cartiere urbane, regiuni etnografice, ocupații anexe ale gospodăriei țărănești, de exemplu păstoritul sau păduritul, executate în afară de sat, anumite datini, ca ceremoniile agrare sărbătorile de iarnă, organizațiile tradiționale ale tineretului etc.). Ele au fost folosite, dar de astă dată într-o nouă concepție teoretică, deci cu revizuiri mai substanțiale, de unii din foștii membri ai școlii (H.H. Stahl, Tr. Herseni, O. Neamțu, V. V. Caramelea etc.) și după 23 August 1944, mai ales în studiul proceselor sociale de modernizare, urbanizare, industrializare, școlarizare și culturalizare, iar pentru mediul rural, al proceselor de colectivizare și mecanizare a agriculturii. Este vorba deci de o experiență științifică în plină desfășurare, care își păstrează încă valabilitatea și care va putea servi și cercetătorilor care vor veni după noi.

5.5. Planurile și îndreptarele de cercetare amintite n-au fost numai elaborate, ci și aplicate, iar pentru aplicarea lor s-au folosit numeroase *metode* și *tehnici,* atît în funcție de natura problemelor abordate, cît și de perspectivele interdisciplinare adoptate. Toți participanții la o „campanie monografică“ au folosit, indiferent de specialitatea lor sau de realitățile cercetate, cel puțin următoarele tehnici de lucru:

— *observația directă,* fățișă (cunoscută deci de cei observați) sau acoperită (necunoscută de ei), atît pentru a se familiariza cu fenomenele respective, cît și pentru a pătrunde în structurile lor existențiale și mecanismele lor de desfășurare, deci a le studia științific;

— *observația specială, prin participare,* fie personală, fie prin alții, anume instruiți în acest scop, deci completarea muncii de simplu observator din afară prin integrarea cercetătorului sau a auxiliarilor săi (la nevoie dintre localnici: elevi, studenți, învățători, alte persoane care se dovedeau apte în acest sens), chiar în realitatea socială studiată (de ex. ca naș la botez sau la nuntă, ca membru într-o cooperativă, ca actor într-o echipă de teatru, ca activist într-un cămin cultural, ca participant la o echipă de muncă etc.);

— *convorbirea* (interviul) cu localnici sau alți informatori autorizați, fie în mod liber, pentru discuții informative de larg „evantai“ sau de mare intensitate, fie prin întrebări (chestionare) cu răspunsuri închise (da, nu, nu-mi dau seama) sau așezate în scară, deci *scalate* (citesc foarte mult, citesc mult, citesc potrivit, citesc puțin, citesc foarte puțin, nu citesc deloc);

Scanned with OKEN Scanner

— *numărătoarea* și alte operații *statistice,* ca participarea la recensămîntul populației, al locuințelor, al animalelor de casă, al terenurilor agricole, al bibliotecilor personale și al altor mijloace de cultivare (abonamente la ziare și reviste, în prezent, și la radioteleviziune etc.);

— *studiul de cazuri,* pe cît posibil tipice, fiecare în domeniul său, pentru o cercetare în același timp cît mai multilaterală și cît mai amănunțită, în care scop fenomenul era „desfăcut" metodologic în aspecte, trăsături, părți, elemente componente etc., pentru ca apoi să fie refăcut (tot mental) și a se obține astfel un *concret* mai bogat în conținut, mai structurat și corelat decît era văzut înainte de aceste analize și sinteze;

— folosirea de *eșantioane reprezentative,* pentru a cuprinde probabilistic realități sociale de mare întindere, inabordabile pe alte căi sau care, chiar dacă sînt abordabile, cer eforturi care nu merită să fie făcute, pentru că nu asigură rezultate științifice mult superioare;

— *experimente naturale,* prin cercetarea în condiții cvasiexperimentale, a unor fenomene sociale petrecute în timpul cercetării, a căror dată de începere este cunoscută dinainte și deci pot fi studiate ca și cum s-ar desfășura în laborator, minus mînuirea vreuneia din variabile, a căror valoare reală (dacă este independentă sau dependentă) se stabilește, *ex post facto* (adică după ce fenomenul cercetat s-a desfășurat integral și se pot distinge efectele de cauză);

— *experimente provocate,* determinînd apariția anumitor fenomene, bineînțeles în condiții de teren, nu de laborator, folosind chiar anumite ipoteze sau presupuneri, care pot fi deci verificate, ca apelul la anumite acțiuni colective, dorite de unii, nedorite de alții (de exemplu întemeierea unei cooperative de consum, a unui cămin cultural etc.) sau acțiuni de propagandă sanitară (de exemplu pentru spălatul pe dinți) și verificarea efectelor dobîndite prin diferitele mijloace de propagandă folosite;

— *folosirea documentelor,* fie din arhivele particulare, fie din cele publice, ca un mijloc de informare suplimentară în legătură cu faptele culese de cercetători „pe viu" *(in situ).*

În afară de tehnicile de cercetare, oarecum comune, în orice caz foarte înrudite, fiecare cercetător sau echipă de cercetare utiliza numeroase metode și tehnici specifice, în funcție fie de natura problemelor, fie de profilul disciplinelor angajate în cercetare. Astfel:

geografii măsurau întinderile și altitudinile, desenau reliefurile, întocmeau harta satului, harta terenurilor horticole, agricole, silvicole, harta islazului și pășunilor, harta apelor, graficele variațiilor climaterice, harta construcțiilor umane (drumuri, poduri, zăgazuri și rețele de irigație), încadrau satul și hotarele sale în harta regiunii, în harta țării etc., deci raportau toate fenomenele sociale la spațiu, le localizau teritorial, în funcție de întinderea, răspîndirea și densitatea lor, dar și în funcție de însemnătatea social-umană;

demografii întocmeau tabele statistice, calculau raporturile dintre sexe și vîrste, natalitate și mortalitate, iar pe baza lor, diferite grafice (diagrame, histograme, cartograme etc.) și făceau calcule previzionale pentru a stabili evoluția probabilă a populației în următoarele decenii;

antropologii veneau în teren cu aparatele lor de măsurătoare și mici laboratoare de specialitate, încît erau în măsură să execute toate operațiile de antropometrie sau biometrie, să stabilească grupele sanguine, să determine linia ereditară a unor boli sau deficiențe fizice și mentale;

igieniștii determinau, prin mijloacele specifice specialității lor, între care și unele aparate și laboratoare portative, igiena corporală, igiena

Scanned with OKEN Scanner

locuinței, igiena școlară, igiena comunală, bolile infectocontagioase (prin anchete epidemiologice etc.);

medicii studiau starea de sănătate a populației, modul în care erau depistate și tratate bolile, cum se făceau tratamentele (la domiciliu, la dispensar, prin spitalizare), accidentele profesionale (de muncă la pădure, la carierele de piatră, construcții), în care scop foloseau tehnici specifice (examene clinice, diagnoză și prognoză, anamneză, probe de laborator etc.);

psihologii veneau cu aparatele și testele lor, improvizau mici laboratoare de psihologie și măsurau diferite fenomene psihice (inteligență, emotivitate, memorie, aptitudini, atitudini, opinii, personalitate), cercetări în cadrul cărora utilizau numeroase calcule matematice (corelații, covariante, analiză factorială), încercînd deci să completeze biometria cu psihometria;

istoricii studiau, în afară de memoria colectivă (prin interviuri, genealogii, biografii), diferitele arhive (particulare sau publice) ori numai documente izolate, cu tehnicile lor particulare (critica documentelor, analiza, confruntarea, colaționarea și interpretarea lor), fără să fi ajuns la cantificarea de azi a tehnicilor cunoscute sub numele de „analiză de conținut" (fixarea și urmărirea temelor principale, frecvența cuvintelor-cheie etc.), care în cazurile concrete la care ne referim n-ar fi însemnat un plus important de cunoaștere;

economiștii studiau economia de ansamblu a satului, de la producție la consum, folosind în acest scop diferite formulare statistice, împreună cu calculele și graficile adiacente, acordau o atenție deosebită gospodăriei țărănești și bugetelor de familie, întocmeau inventare complete ale unor gospodării-tip, urmăreau schimburile dintre sat și oraș, prin filiere individuale (gospodari, intermediari) sau prin organizații comerciale (cooperative de consum, de desfacere, prăvălii, cîrciumi etc.);

agronomii și *zootehnicienii* întreprindeau studiul agriculturii și al creșterii animalelor domestice, împreună cu ramurile lor anexe (horticultură, pomicultură, viticultură, apicultură, piscicultură, silvicultură etc.), pentru care făceau analize agrotehnice, stabileau soiurile plantelor și animalelor cultivate, determinau bolile de care sufereau, modul în care erau exploatate economic, ca și posibilitățile de a fi ameliorate etc.;

etnografii, folcloriștii și *lingviștii* foloseau pe scară mare, în afară de observația prin participare, mijloace tehnice de înregistrare (fonograf, magnetofon, aparate fotografice și de filmare etc., care apoi s-au extins în anumite limite și la alte categorii de cercetări);

juriștii, eticienii, politologii, specialiștii în problemele *administrative* studiau, pe lîngă opiniile, atitudinile și concepțiile de resort ale oamenilor, comportamentele lor, legile civile, penale, administrative etc. și gradul de respectare a lor, statutele și regulamentele de funcționare ale instituțiilor și întreprinderilor, programele partidelor politice, sistemele lor de propagandă, eficiența acestora, modul în care erau aplicate sau realiza e ș.a.m.d.;

pedagogii recurgeau, în afară de metodele generale (observație, participare, convorbiri, studiul arhivei școlare și a căminului cultural etc.), la numeroase teste de cunoștințe, teste experimentale psihopedagogice, măsurarea eficacității metodelor instructiv-educative și ale acțiunilor cultural-educative de masă.

Mulțimea aceasta de specialiști în alte domenii de cercetare decît al sociologiei nu acționau izolat și deci nu-și abordau temele și nu-și apli-

Scanned with OKEN Scanner

cau nici metodele și tehnicile independent de *sociologie*. Ei erau dublați în toate cazurile de către *sociologi*, într-un număr mai mare sau mai mic, și *toți șefii de echipă aveau o pregătire sociologică*. Faptul acesta este *esențial* pentru înțelegerea metodei monografice și utilizarea ei în cercetările sociologice. Rostul sociologilor era foarte clar: *să păstreze caracterul sociologic al tuturor cercetărilor întreprinse în colaborare cu alți specialiști, așadar multidisciplinar și interdisciplinar*. Mijloacele folosite de ei în acest scop nu erau numai coordonarea și eventual îndrumarea cercetărilor, ci și *integrarea lor într-o concepție unitară*, care se referea totdeauna, în chip obligator, ca o cerință metodologică fundamentală, la unitatea monografiată în ansamblul ei, deci ca realitate globală sau de ansamblu, ca un *tot* sau un *întreg*. Ei trebuiau să facă din zecile de „sunete de specialitate" o „simfonie sociologică", din mulțimea de „instrumente" o „orchestră". Ca să reușească în această operație, sociologii se străduiau să învețe și chiar să practice, în afară de propria lor specialitate, una sau chiar mai multe specialități înrudite sau învecinate, pe care le perfecționau apoi mereu, în decursul colaborărilor ivite în teren. Într-o echipă multidisciplinară fiecare învață de la ceilalți și este un învățător pentru ei. Împrejurarea aceasta a fost foarte fructuoasă pentru *sociologia românească*, pentru că ea n-a ezitat să împrumute sau să adapteze, după nevoile ei, nu numai perspective sau teorii de la alte științe, dar mai ales metode și tehnici de cercetare, îmbogățindu-și astfel neîncetat arsenalul de investigații.

Sociologii întreprindeau însă nu numai cercetări în colaborare cu alții, ci și cercetări pe cont propriu, mai ales în legătură cu grupul de probleme amintit sub titlul de *„unități, relații și procese sociale"*. În general ei erau interesați de *conexiunile* sau *corelațiile* dintre diferitele fenomene sociale, de modul în care se determinau reciproc și în care se integrau în structuri globale, pentru a deveni ceea ce s-a numit un *„fenomen societal total"*, o *„totalitate socială structural-fundamentală"* sau, și mai bine, cu o expresie rămasă de la Vasile Conta, un *„sistem social evolutiv"*. Pentru aceasta sociologii recurgeau, în afară de observații și analize, la metode statistice și calcule matematice, de la procentaje, tabele și grafice pînă la aplicarea unor formule de corelație, covarianță, analiză factorială etc., reușind astfel să completeze *sociografia* și *sociologia calitativă* cu o *sociometrie* sau o *sociologie cantitativă* (sociologie statistică-matematică).

Subliniem că și în sociologia de azi apar tot mai mulți cercetători care manifestă o preferință pentru cercetările monografice de tip complex (interdisciplinar), cum ar fi monografiile de sate, orașe, regiuni, întreprinderi, instituții și, în cazuri prielnice, chiar țări întregi, cu ajutorul unor metode și tehnici de asemenea complexe, de la cele „de cabinet" (statistici existente, documente istorice, literatură de specialitate etc.), pînă la cele „de teren" care, cum am arătat, sînt foarte numeroase și se pot înmulți sau perfecționa mereu în funcție de nevoile și exigențele crescînde ale teoriei și practicii sociale. Din acest punct de vedere, Școala sociologică de la București a fost înaintea altor țări și a anticipat un mod de realizare a unei sociologii științifice care, în zilele noastre, începe să fie acceptat și aplicat în tot mai multe părți ale lumii.

5.6. Ultimele etape ale unei cercetări sociologice se referă la *prelucrarea datelor culese* și la *valorificarea rezultatelor*, fie prin teoretizarea lor, fie prin aplicarea practică sau eventual prin amîndouă.

Scanned with OKEN Scanner

Unele prelucrări se fac, este bine să fie făcute, chiar în timpul cercetărilor, pentru că rezultatele obținute pe această cale pot ridica noi probleme sau pot clarifica și îndruma pe cele existente, aflate în curs de cercetare. De exemplu, în cadrul unei monografii sociologice sătești, datele statistice, mai ales cele demografice și cele economice, permit unele clasificări sau serii care pot fi foarte semnificative pentru viața satului, chiar dacă la prima impresie sînt considerate ca „inexpresive". Așa, diferențele mari între numărul celor două sexe, mai ales la vîrstele de căsătorie sau care vor ajunge în curînd la aceste vîrste, pun problema căsătoriei, a întemeierii de noi familii și deci de primenire a celor vechi. Satele manifestă de regulă tendințe endogamice, adică preferința tineretului de a se căsători înlăuntrul satului, dar cum lucrul acesta nu este totdeauna posibil, exogamia poate lua proporții fie în sensul că vin unii din alte părți, pentru a se căsători în sat, fie că pleacă alții din sat, pentru a se căsători în alte părți, cu posibilitatea de a se recurge concomitent la amîndouă procedeele. Exogamia la rîndul ei ridică probleme economice, pentru că, dacă deplasarea oamenilor și a averii mobile se face ușor, nu este același lucru cu averea imobilă, în cazul satului, mai ales cu casele și terenurile agricole. Deci, ori se recurge la schimburi, vînzări și cumpărări, ori la străbaterea unor drumuri lungi de acasă pînă la locurile de muncă și înapoi. Practicile acestea matrimoniale, care de cele mai multe ori sînt de necesitate, ridică în același timp probleme umane, uneori foarte acute, unele de ordin psihologic, cum ar fi, de exemplu, adaptarea celor plecați sau a celor veniți la noul mediu sătesc, altele de ordin cultural, prin ducerea sau aducerea diferitelor elemente de cultură (port, obiceiuri, gătirea alimentelor, particularități dialectale, credințe și superstiții, cîntece și dansuri etc.) dintr-un sat într-altul, mai ales în cazurile în care numărul „migranților matrimoniali" este de oarecare proporție.

Pentru cei care s-au deprins să citească sociologic tabelele și graficele statistice, acestea devin o sursă inepuizabilă de probleme. O creștere bruscă a populației, de exemplu creșterea natalității și scăderea mortalității, poate ridica foarte multe probleme economice, sociale și culturale, de la cele de hrană, locuință, îmbrăcăminte, pînă la cele școlare (depășirea capacității de lucru a instituțiilor instructiv-educative) și sanitare (insuficiența asistenței medicale, deplasarea interesului sanitar spre puericultură și geriatrie). O repartizare pe familie (gospodărie) sau pe cap de locuitor a mijloacelor de producție (suprafețele cultivate, uneltele și mașinile agricole, animalele de muncă) și a producției obținute cu ajutorul lor, arată clar gradul de ocupație a populației active, fie în sensul suprasolicitării, fie al subsolicitării, ca și standardul de viață materială, care nu poate fi depășit decît prin recurgerea la noi surse de cîștig, care nu sînt totdeauna la îndemînă. O lipsă a brațelor de muncă sau un surplus al lor, în funcție de raportul om-sarcină economică, se repercutează, de exemplu, asupra frecvenței școlare a copiilor și tinerilor capabili de muncă sau provoacă, dimpotrivă, o disponibilitate excesivă a lor și duce la nevoia de a-i îndruma spre alte ocupații, neagricole (meșteșuguri, industrii, profesii intelectuale) sau, eventual, spre emigrări în alte localități, capabile să le ofere de lucru. De aici, în continuare, modificări substanțiale în structura familiei, relațiile dintre rude, raporturile dintre sat și oraș etc.

Majoritatea datelor culese în teren se prelucrează însă după încheierea etapei de contact direct cu realitatea socială, deci în cabinetele

Scanned with OKEN Scanner

de lucru ale cercetătorilor. Procedeele utilizate sînt foarte variate, în funcție de natura materialelor. Cele cantitative se prelucrează tot cantitativ, prin mijloace din ce în ce mai mecanizate (mașini manuale de calcul, electrice, electronice), deci cu un randament din ce în ce mai sporit și cu rezultate tot mai scutite de erori. Dificultăți speciale nu întîmpină decît *prelucrarea datelor calitative,* pentru că numărul lor poate fi foarte mare, iar valoarea lor științifică extrem de variată. În toate aceste cazuri, prelucrarea include și operații foarte delicate de triere, adică de eliminare a materialelor nesemnificative și reținere numai a celor care ne ajută să rezolvăm probleme științifice de specialitate sau să ridicăm altele, pînă atunci necunoscute sau insuficient definite. În astfel de munci nu ne putem baza numai pe ipotezele sau intuițiile noastre, ci este necesar să cunoaștem și materialele culese de alții, pe teme identice sau similare, ca să ne dăm seama de noutatea și deci de aportul lor la îmbogățirea cunoștințelor științifice, dar mai ales dacă ele se înscriu într-o problematică sociologică deschisă, dacă sînt în stare să contribuie la rezolvarea vreunei probleme aflate în dezbatere sau, în cazurile și mai fericite, să ridice noi probleme, încă necunoscute, și chiar să asigure un început de elucidare a lor. Pentru că greutatea în știință nu constă în a face cercetări, ci în a contribui la promovarea ei, fie prin noi fapte sau noi metode, fie prin noi teorii sau noi probleme.

De cele mai multe ori datele culese în teren, spre deosebire de cele obținute experimental, deci artificial simplificate, sînt foarte complexe, în plus foarte dispersate. Ele nu apar, de exemplu, clasificate pe probleme științifice, ci îmbinate oarecum la „nimereală", în funcție adeseori de informatori sau diferite realități concrete, de aceea trebuie neapărat desprinse și grupate corespunzător cu perspectivele științifice adoptate. Un informator ne poate da de-a valma tot felul de informații utile despre familie, școală, agricultură, comerț etc., deci datele lui trebuie desfăcute și regrupate pe teme precise; pe de altă parte, diferiții informatori pot da informații utile, în aceeași problemă, unor cercetători diferiți: datele acestea trebuie strînse laolaltă și prezentate unitar. Apare și posibilitatea ca același material sau unele elemente din el să fie semnificative științific pentru mai multe teme, încît este nevoie de repartizarea lui în mai multe „diviziuni", împreună cu alte materiale, de altă natură, dar referitoare la aceeași temă, pentru a se completa reciproc. De exemplu, în studiul familiei sînt necesare nu numai datele privitoare la compoziția și structura ei, ci și cele care se referă la activitățile ei economice, la funcțiile ei educative, la relațiile cu satul, la starea de sănătate și gradul de cultură etc. Dacă în etapa culegerii materialelor empirice cercetătorul științific este obligat să țină seama cît mai mult cu putință de realitatea însăși, pentru a o reda cît mai fidel cu putință, în etapa prelucrărilor, datele sînt la dispoziția sa și el este liber să procedeze cu ele cum va crede de cuviință, cu singura condiție de a nu depăși regulile muncii științifice. El le poate grupa sau regrupa, le poate corela, le poate clasifica, le poate tipologiza ș.a.m.d., pînă va obține un răspuns satisfăcător la întrebările științifice care îl frămîntă. Orice prelucrare științifică operează cu fapte, deci cu realități, dar de astă dată cu realități reflectate subiectiv în conștiință, deci cu reprezentări, concepte și simboluri, de aceea libertatea de acțiune a cercetătorului devine foarte mare, în schimb foarte riscantă: el se poate ține strîns de datele realității, în care caz are șansa să facă știință, dar poate tot așa de bine să se desprindă parțial sau integral de ele și deci să alunece în speculație sau ficțiune.

Scanned with OKEN Scanner

Așa se face că unii culegători de materiale de mare preț n-au știut ce să facă mai departe cu ele și le-au întrebuințat inadecvat, pe cînd alții, deși nu le-au cules personal, au izbutit să le prelucreze și să le interpreteze în așa fel, încît să obțină rezultate științifice de mare valoare. Știința operează cu faptele, dar și cu geniul cercetătorilor. Dacă etapele empirice ale cercetărilor sociologice depind într-o mare măsură și de ceea ce ne oferă realitatea socială (cît de bogată și semnificativă este ea), etapele următoare, începînd cu prelucrările, depind, dimpotrivă, mai mult de capacitatea cercetătorilor de a opera rațional cu faptele, de a extrage din ele adevăruri științifice. De aceea este mai ușor să se dea sfaturi și îndrumări culegătorilor de teren, decît celor care se angajează la prelucrarea materialelor culese.

Odată obținute și prelucrate, datele urmează să fie corelate și interpretate pentru a se stabili gradul lor de asemănare și diferențiere, valoarea lor obiectivă, eventual cauzele care le-au produs și legile sau principiile după care se structurează, se desfășoară și se preschimbă. Cu operația aceasta cercetarea sociologică intră în *etapa finală,* care constă, cum am precizat, în *valorificarea teoretică* a materialelor culese, prin care se mărește patrimoniul cognitiv, și în *valorificarea practică,* aplicativă, care îmbogățește chiar realitatea socială, o ajută în străduințele ei de ameliorare și optimizare, în năzuințele ei spre progres.

Valorificarea teoretică a datelor empirice de care dispunem la un moment dat nu se poate face decît în cazuri cu totul excepționale, numai pe baza materialelor proprii. În realitate, datele odată culese și prelucrate, primele corelații și interpretări făcute, este necesar să integrăm rezultatele obținute în tot ceea ce se știe în etapa respectivă în legătură cu problema sau tema care ne preocupă. A teoretiza înseamnă totdeauna a depăși cazurile particulare, a cuprinde într-un sistem de gîndire cît mai multe fenomene similare, oriunde și oricînd s-ar ivi ele. Acesta este, firește, numai un *ideal epistemologic,* care foarte rar este realizat plenar. De regulă se ajunge numai la *ipoteze* de diferite grade de probabilitate și la teorii cu o valabilitate mai *restrînsă.* De aceea, cu cît se operează cu un număr mai mare de fapte și se ține seama, fără nici o idee preconceputâ, de cît mai multe cercetări și rezultate asemănătoare, cu atît șansele unei generalizări și teoretizări realiste sînt mai mari. Încă o dată: știința nu este opera unui singur om, oricît ar fi el de capabil, chiar genial, ci a unor fronturi largi de cercetători, împrospătate și întărite generație după generație. Unii sesizează probleme și eventual adună fapte și propun diferite soluții, alții completează faptele, verifică soluțiile propuse, fac completări sau elaborează noi soluții, care la rîndul lor sînt reluate și reexaminate, întregite sau înlocuite, pînă se ajunge, în fine, la o teorie unanim sau îndeobște acceptată, cel puțin pentru o perioadă sau epocă istorică, după care se ridică noi probleme, se imaginează noi metode și tehnici de lucru, se lansează noi ipoteze și se formulează noi teorii. Unii sociologi nu-și dau seama de caracterul acesta al științei, deci și al sociologiei, încît nu ezită să creadă că dacă disciplina pe care o cultivă nu începe neapărat cu ei, în problemele abordate și dezlegate de ei se încheie cu propria lor operă. Este eterna iluzie a cercetătorilor că nimic bun nu se va mai crea după ei. Aceasta este probabil și cauza că mulți sociologi se străduiesc să-și lege numele de un sistem personal de sociologie, pe care-l consideră capabil să înfrunte vremurile, fără modificări esențiale și fără să fie dat uitării. Cum am văzut, istoria doctrinelor sociologice nu confirmă decît parțial aceste po-

Scanned with OKEN Scanner

ziții: numărul contribuțiilor sociologice reținute și deci prezentate de istorie este foarte redus, majoritatea dintre ele se elimină din memoria specialiștilor, fiind lăsate cel mult în seama erudiților, iar aprecierea lor este făcută în raport cu epoca în care s-au produs, foarte rar în raport cu epocile ulterioare, pentru care au însemnat din ce în ce mai puțin. Fenomenul se explică nu numai prin faptul că sociologia, ca orice știință, progresează mereu, dar și prin faptul că realitatea socială, deci obiectul de cercetare al sociologiei, se transformă neîncetat, în așa măsură că ceea ce este valabil pentru o orînduire socială nu mai este neapărat valabil pentru altă orînduire socială, ceea ce se afirmă pe baza cercetărilor întreprinse într-o parte a lumii nu este valabil cu necesitate pentru altă parte a lumii. Este de preferat ca sociologii să-și dea seama de adevărul acesta istoric și să nu se hazardeze în speculații care nu servesc nimănui la nimic. Desigur, operele de imaginație ale oamenilor de știință pot fi citite și admirate pentru valoarea lor estetică, dar prin aceasta ele nu devin știință, ci se încadrează cel mult în literatură.

Din cauza aceasta, sociologia de azi manifestă tendința de a se opri, pe cît posibil, exact la frontierele fixate de natura faptelor cunoscute și nu merge mai departe decît în limitele îngăduite de cunoașterea unor noi fapte sau precizarea celor cunoscute pînă atunci insuficient. Ea își dă însă seama că, pentru înaintarea ei, nu contează atît numărul și varietatea faptelor, cît calitatea și însemnătatea lor. Sociologia este o știință care se bazează pe fapte, în sensul că operează tot timpul cu ele, la diferite nivele de abstracție, dar nu se mărginește la cunoașterea lor ca atare, ci tinde să stabilească modul în care apar, se structurează, funcționează, se schimbă și eventual dispar, singure sau în corelație cu altele, din ce cauze, prin ce mecanisme, după care reguli sau principii social-umane, după care legi obiective și cu ce efecte sau semnificații *pentru oameni*. Tendința ei majoră este să depășească faptele, să obțină, pe de o parte, cunoașterea lor științifică, deci înțelegerea lor multilaterală (cum sînt, de ce sînt așa, ce au comun și prin ce se diferențiază unele de altele, ce avantaje și ce dezavantaje prezintă pentru oameni, ce semnifică ele pentru omenire etc.), pe de altă parte, posibilitatea de a se interveni în desfășurarea realităților sociale pe baze științifice și de a le face mai prielnice, mai bune, din nou *pentru oameni*. Ciclul complet al cercetării sociologice pornește de la problemele ridicate de realitatea socială și se încheie cu aplicarea rezultatelor științifice obținute, la aceeași realitate socială, în rezolvarea problemelor respective, urmînd să se reia ciclul, pentru rezolvarea științifică a altor probleme, ivite în răstimp sau care nu au putut fi rezolvate decît în parte. Deci *ciclul cercetării sociologice naște din practica socială și se întoarce, cu un plus de perfecționare sau optimizare,* tot *la practica socială*. Dacă nu se pierd din vedere „capetele" acestea ale procesului de cercetare sociologică, este limpede că scopul ultim al lui nu este cunoașterea științifică a realităților sociale de dragul cunoașterii lor științifice, ci cunoașterea capabilă să înlesnească oamenilor o „practică socială" mai avansată sau mai desăvîrșită decît înainte și, în orice caz, mai acceptabilă pentru ei. Nu trebuie să uităm că pentru oameni, orice le apare ca necunoscut, inexplicabil, misterios etc., este o cauză de neliniște, de anxietate, deci nici cunoașterea ca atare, în forme absolut pure, nu este lipsită de utilitate, pentru liniștirea și îmbogățirea minții, pentru poziția rațională a omului în sînul unei lumi lipsite de rațiune. Oamenii nu s-au oprit însă niciodată la cunoaștere, fără a se folosi de ea pentru propria lor existență și dezvoltare. Dacă cercetările

Scanned with OKEN Scanner

sociologice nu se desfășoară totdeauna pînă la capăt, adică pînă la aspectul lor aplicativ, este sau din cauza prejudecăților de care sînt stăpîniți cercetătorii, care au o concepție unilaterală despre știință, sau din cauza lipsei de pregătire a „beneficiarilor", care nu cunosc și deci nu recunosc posibilitățile de acest gen ale sociologiei și nu acceptă să se facă apel la ea. Se adaugă faptul, trecător prin însăși natura lui, că trecerea de la teorie la practică nu se poate face mai niciodată simplu; ea cere mai totdeauna unele *cercetări suplimentare,* după alte reguli și în alte condiții decît cele numite „fundamentale". Așa cum chimia teoretică, fizica, zoologia, psihologia etc. n-au putut fi transpuse pe teren practic decît prin dezvoltarea unor ramuri practice ca: chimia industrială, electrotehnica, zootehnia, psihotehnica etc., nici rezultatele teoretice ale cercetărilor sociologice nu pot fi puse în aplicare fără a se dezvolta o „tehnică specială". Cum am arătat în capitolele istorice, ideea aceasta n-a lipsit și nici n-a întîrziat să se realizeze, dar nu există încă un termen unanim acceptat pentru genul acesta de cercetări sociologice. Unii îi spun *sociotehnică,* alții *tehnologie socială sau sociologică, sociologie aplicată, inginerie socială* și chiar numai *politică socială.* Esențial este însă că operația aceasta, care poate asigura sociologiei nu numai o mare utilitate socială, ci și posibilități nebănuite de dezvoltare, este recunoscută și, într-o măsură destul de mare, cel puțin în unele țări foarte înaintate, este și efectiv practicată. Punctul acesta de vedere este adoptat și prezentat mai ales în țările socialiste, în care totdeauna teoria și practica au fost îmbinate în chip dialectic, deci indestructibil, ca activități care purced una din alta și se completează reciproc în tot decursul istoriei.

Cum se poate dezvolta o astfel de *sociotehnică* sau *inginerie socială* nu este o problemă nici simplă, nici ușoară. Nu este simplă pentru că ea cuprinde, pe lîngă parametri operațiilor științifice de specialitate, parametri realității sociale concrete, supusă transformării, mai exact optimizării. Nu este ușoară, pentru că dezlegarea ei satisfăcătoare nu depinde numai de oamenii de știință, ci și de oamenii care fac parte din realitatea socială vizată, cei care răspund, la diferite nivele ierarhice (tutelare), de dezvoltarea ei și, în fine, de un număr oarecare de colaboratori recrutați dintre practicieni, dispuși să pună la dispoziția acelor acțiuni experiența profesională necesară. Evident, a nu fi simplu și ușor nu înseamnă invincibilitate, așadar nu este vorba decît de sporirea eforturilor.

Metodele și tehnicile de aplicare a teoriei sociale în practica socială, de modificare a realității sociale după rezultatele sociologiei, sînt destul de numeroase și, în plus, ele variază foarte mult, în funcție de posibilitățile concrete. Procedeul cel mai răspîndit și care nu dă greș decît dacă nu este conceput și acționat cu suficientă seriozitate constă în aplicarea recomandărilor cu titlu *experimental* pe cîteva cazuri concrete, pentru a se studia concomitent aplicabilitatea lor, posibilitatea de a le îmbunătăți pe parcurs și gradul de eficiență (adică măsura în care se realizează progresul prevăzut, față de starea anterioară intervenției). Asemenea aplicări experimentale se pot face și pe mai multe variante. în cazurile în care există mai multe propuneri sau proiecte, fără a se putea opta ușor pentru vreunul din ele. La noi, de exemplu, s-au făcut asemenea experimente în materie de organizare a întreprinderilor industriale înainte de a se trece la generalizarea pe cale de legiferare a modelului considerat ca cel mai avantajos. Noi înșine am aplicat procedeul, împreună cu diferiți colaboratori, tot în domeniul organizării întreprin-

Scanned with OKEN Scanner

derilor industriale, la diferite nivele și în diferite sectoare uzinale, ca: echipele de muncă, selecția personalului, prevenirea accidentelor de muncă, perfecționarea profesională, stilul de conducere, consiliul oamenilor muncii, directorul de întreprindere etc.

În cazurile în care rezultatele cercetărilor sociologice indică o singură soluție vrednică de luat în seamă, deci necontroversată, aplicațiile se pot face pe un număr mult mai mare de cazuri și, firește, cu șanse mult mai mari de reușită. Cînd o soluție se bazează pe o experiență existentă, deci verificată în teren ca foarte bună, cazul tipic al „experienței fruntașe", fie în țara proprie, fie în alte părți, generalizarea aplicării se poate face imediat, fără alte etape intermediare. Important este să existe preocupare și să se accepte ideea legăturii dintre teorie și practică, posibilitatea de a se îmbunătăți mereu una prin alta.

5.7. Putem recapitula. Cercetările sociologice nu acționează după un singur model, ele variază în chip necesar în funcție de natura realității sociale, de perspectiva adoptată, de scopurile urmărite, de experiența și chiar preferințele cercetătorilor, ca și de epoca istorică, de stadiul de dezvoltare al științei, de cerințele practicii sociale. În unele împrejurări, sociologii sînt solicitați să întreprindă cercetări sumare, de scurtă durată, și să furnizeze astfel date informative strict necesare, însoțite sau neînsoțite de sugestii și recomandări, pentru acțiuni care nu suferă amînare. Așa se procedează în caz de război, în revoluții, în reforme sociale și legiferări făcute sub presiunea unor evenimente sau mișcări sociale de mare acuitate etc. În alte împrejurări, cercetările sociologice se desfășoară în liniște, eșalonate pe durate lungi, cu posibilitatea de a se recurge la numeroase metode și tehnici de investigație și a se obține astfel rezultate riguroase, bine verificate, temeinic prelucrate și interpretate, cu o valoare teoretică, cel puțin un timp, neîndoielnică și cu un grad mare de aplicabilitate practică.

Sociologia, ca orice știință, nu este opera unui singur individ, ci creația vremurilor, adică a unui număr mare de cercetători din mai multe generații și din diferite țări avansate. De aceea orice sociolog este nevoit să se integreze în frontul de cercetare al epocii sale, să utilizeze întreaga experiență științifică de pînă la el și să facă eforturi de a contribui el însuși la înaintarea cunoștințelor de specialitate, dar nu izolat, ci în colaborare cu toți ceilalți.

Cercetările sociologice sînt de trei categorii principale: unele întemeiate pe tradițiile științifice, conforme deci cu logica internă a sociologiei, altele cerute de practica socială, de evenimentele istorice, mișcările de masă și construcțiile sociale, în fine ultimele, concepute și inițiate de marii creatori ai domeniului, de către cei care, folosind tradițiile științifice și răspunzînd la cerințele vieții sociale, văd mai adînc sau mai departe și deschid cîmpuri noi de investigații.

O cercetare sociologică se poate referi la fenomene sociale de natură istorică, deci care au existat în trecut, la realități sociale actuale, care se găsesc deci în plină desfășurare, și la realizări viitoare, așadar la fenomene de perspectivă, fie în sensul unor procese legice inevitabile, fie în sensul unor construcții sociale pe bază de concepție și plan (program sau proiect), deci conștiente, voite și dorite.

De aceea sociologia nu studiază numai legile obiective ale dezvoltării societății, ci și intervențiile oamenilor în desfășurarea vieții sociale, stră-

Scanned with OKEN Scanner

duințele conștiente ale lor pentru o viață socială socotită de ei din ce în ce mai satisfăcătoare. Aspectele obiective și cele subiective ale realităților sociale sînt corelative și nu dau socoteală despre acestea decît împreună. Același lucru este adevărat și despre aspectele calitative și cele cantitative sau despre cele reale și cele ideale ale societății. Cercetarea sociologică este obligată să țină seama de toate, în măsura, bineînțeles, în care ele se prezintă efectiv în cîmpul de investigație. Rosturile științifice ale sociologiei constau în redarea cît mai exact cu putință a realității sociale, nu însă în înțeles de „oglindă" sau „fotografie", ci de construcție mentală, capabilă să ajute oamenii să înțeleagă realitatea socială și să intervină eficient în desfășurarea ei. Teoria sociologică purcede din practica socială și se făurește în vederea aceleiași practici sociale, pentru optimizarea ei.

În funcție de realitățile sociale abordate, cercetările sociologice pot opera cu datele altor științe, mai ales ale istoriei, etnografiei și ale statisticii sau cu datele culese chiar de ea, pe diferite căi, care constituie arsenalul ei propriu de investigație. În funcție de scopurile urmărite, cercetările sociologice pot avea un caracter fundamental, în sensul că încearcă să cunoască și să explice realitățile sociale pentru a le transpune mental, de pe planul necunoscutului pe planul cunoscutului, sau un caracter aplicativ, în sensul că sînt desfășurate de la început pînă la sfîrșit, în vederea rezolvării unor probleme sociale, fie imediate, fie de perspectivă.

Fiecare categorie de cercetare sociologică utilizează acele metode și tehnici de investigație care sînt cele mai potrivite pentru ea, în înțelesul foarte precis că sînt în măsură să o ducă, mai repede și mai sigur, la scopul urmărit. Chiar în cadrul acelorași cercetări, metodele și tehnicile variază în funcție de aspectele investigate, unele pentru aspectele obiective, altele pentru cele subiective, unele pentru cele cantitative, altele pentru cele calitative, unele pentru cele fundamentale, altele pentru cele aplicative, unele pentru fenomenele din trecut, altele pentru cele din prezent sau din viitor ș.a.m.d. De aceea nu există rețete universale de investigație, ci numai un arsenal de metode și tehnici la care recurg cercetătorii, de la caz la caz, în mod selectiv, după cum le consideră mai adecvate.

Numărul metodelor și tehnicilor de cercetare utilizat de sociologi este foarte mare și ele se perfecționează sau se înlocuiesc cu altele mai eficiente, ori de cîte ori este posibil sau necesar. Tendința actuală este să se folosească în aceeași cercetare mai multe metode și tehnici, în măsura în care sînt capabile să descopere noi aspecte ale realității sau să ofere mai multă certitudine științifică. Dacă un timp accentul principal se punea pe mijloacele de cunoaștere, deci pe gnoseologie (teoria cunoașterii) și epistemologie (teoria științei), azi se pune accentul principal pe rezultatele obținute, pe gradul în care știința reușește să reflecte rațional, prin intermediul lor, realitatea pe care o cercetează, cît mai aproape de esența și legitățile acesteia.

Scopul urmărit de sociologie nu este factologic; ea pornește de la fapte, dar nu se oprește la ele, ci încearcă să le facă înțelese și maniabile pentru oameni, iar aceștia înțeleg și mînuiesc faptele nu numai după natura lor, ci și după necesitățile minții și cerințele existenței. Oamenii au creat și cultivă sociologia ca un instrument de luare în stăpînire mentală a realităților sociale, iar în continuare, de intervenție în desfășurarea

Scanned with OKEN Scanner

acestora, pentru îmbunătățirea propriei lor vieți sociale. Ciclul complet al cercetării sociologice este de la practica socială problematică la practica socială astfel desproblematizată.

5.8. După opinia noastră, deci ca o poziție supusă de la început discuției, cele mai multe dintre procedeele științifice considerate în manualele curente drept *metode* nu sînt decît *tehnici* (de cercetare). Cum am amintit în treacăt în unele din considerațiile anterioare, în fond singura cale de promovare a cunoștințelor noastre privitoare la realitate este *observația*, cu numeroasele ei modalități (directă și indirectă, spontană și experimentală, calitativă și cantitativă etc.), singura care ne pune în posesia *faptelor*. Aceasta înseamnă că nu este posibilă o știință despre realitatea obiectivă, existentă independent de cercetătorul științific sau, în general, de cugetarea omenească, decît dacă se ia, într-un fel sau altul, contact cu faptele și reușim să le reflectăm cît mai fidel cu putință în conștiința sau mintea noastră. Sociologia, definită ca știință a societății sau a vieții sociale, nu face excepție. Și ea este obligată să ia ca punct de plecare pentru operațiile ei științifice realitatea, adică faptele sociale în sens larg (stări, structuri, funcțiuni, activități, manifestări, procese etc.). Faptele însă, oricît ar fi ele de numeroase și de variate, nu formează încă știința. Cum am accentuat mereu, spre deosebire de cunoașterea obișnuită (a oricărui om ca atare), cunoașterea științifică își asumă sarcina să pătrundă dincolo de „aparențe", adică de fața vizibilă, perceptibilă prin simțuri a lucrurilor, în esența și legitățile lor, în mecanismele de constituire, de funcționare și dezvoltare, eventual în semnificațiile lor mai adînci, în locul pe care îl ocupă în raport cu celelalte realități, mai ales cu lumea înconjurătoare. Operațiile prin care știința ajunge să atingă aceste scopuri constituie într-adevăr o *metodă*, anume *metoda inductivă*. Oamenii nu sînt în stare însă să studieze toate faptele existente și să facă deci operații inductive de ordin exhaustiv, de aceea recurg tot atît de frecvent la operația inversă, de aplicare a conceptelor, esențelor și legilor stabilite pe un număr oarecare de cazuri particulare. la toate cazurile asemănătoare, deși acestea n-au mai fost cercetate. Este metoda complementară a inducției, anume *deducția*. Și, firește, nu este greu de admis că pot exista și alte asemenea metode, ca *inferența* (raportarea unui caz particular la alt caz particular, din care derivă sau pe care îl produce, după locul pe care îl ocupă în seria cauzală de natură istorică, așa cum a arătat Xenopol), *reducția* (raportarea unor cazuri particulare la principiul general care le stă la bază, pe care de fapt îl realizează și fără de care nu le putem înțelege, nici explica integral) etc. Sociologia utilizează și ea astfel de metode; este deci necesar să stăruim ceva mai mult asupra lor.

Am arătat că sociologia nu este numai o *știință descriptivă*, o sociografie, ci în primul rînd o *știință explicativă*. Se afirmă foarte des, de la Aristotel încoace, că nu există știință decît despre general; particularul nu poate fi cuprins în domeniul ei. În realitate știința este în măsură să „dea socoteală" deopotrivă despre ceea ce este general și despre ceea ce este particular în cîmpul realității; ea se ocupă azi deopotrivă de asemănările și diferențele dintre mulțimea de fapte, fenomene sau elemente ale existenței, ca și de cazurile care nu prezintă asemănări substanțiale cu nici un alt caz. Dacă este adevărat că „nu există regulă fără excepție", pentru știință este foarte important să se stabilească nu numai regula, dar și excepția, să se înțeleagă raportul dintre ele și, pe cît posibil, să se

Scanned with OKEN Scanner

explice. Este adevărat că se susține uneori că explicarea presupune legea și deci excepția ar fi nu numai în afară de regulă, dar și de lege, deci de explicare. Adevărul este însă că a explica nu înseamnă numai a raporta un fenomen la legea lui cauzală, ci și a-l raporta la cauzele care l-au produs, indiferent dacă acestea au un caracter legic sau nu. De aceea știința este în măsură să explice atît regularitățile, repetițiile, constantele, universalele din domeniul realității, cît și particularul, individualul, unicul, întîmplătorul, accidentalul, dacă reușește să stabilească modul în care s-au produs, cauzele care le-au provocat. De aceea, în domeniul sociologiei este cu putință, ca și în domeniul altor științe, atît cercetarea științifică a *universalelor sociale,* cît și a *diferențialelor,* a legilor sau regularităților societale, ca și a fenomenelor unice, strict individuale, întîmplătoare, nerepetibile. La o analiză riguroasă, ne dăm seama că realitatea concretă are în același timp trăsături generale și individuale, universale și particulare, încît depinde numai de cercetătorul științific dacă se ocupă exclusiv de unul din aceste două aspecte fundamentale sau concomitent de amîndouă. Orice știință realistă cultivă, pe cît este posibil, alternativa aceasta ultimă, singura care redă realitatea în toată complexitatea ei.

În domeniul cunoașterii vieții sociale omenești intervin și alți factori, care nici ei nu pot fi neglijați decît cu prețul unor grave inexactități cognitive. Datorită faptului că oamenii sînt înzestrați cu conștiință și voință, că ei au o personalitate, ceea ce înseamnă implicit autodinamism, unele fenomene sociale se produc exclusiv din inițiativa și cu efortul oamenilor. Dacă este posibil, de exemplu, ca un om să cadă într-o prăpastie fără voia lui sau să fie promovat într-un post tot fără intenția sa, este imposibil să se construiască un pod, să se scrie o carte, să se facă o lege fără să știe nimeni, fără să fi lucrat nimeni la ele (în chip voit și conștient). În cazul acestor din urmă fenomene, care în domeniul societății sînt foarte numeroase, cauzalitatea se complică. Ea nu este numai *determinantă,* ci și *autodeterminantă,* ceea ce la nivel uman înseamnă că, pe lîngă unele *cauze eficiente,* intervin și *cauze finale,* în care nu mai apar întîi cauzele, apoi efectele, ci se imaginează mai întîi efectul (adică scopul, ținta, eventual idealul), apoi se aleg cauzele (mijloacele), se elaborează planurile, programele capabile să-l realizeze. Subliniem că orice muncă productivă sau neproductivă (de exemplu, politică, științifică, artistică, educativă) este de acest gen. În astfel de situații, fenomenul este mai întîi imaginat și gîndit, abia pe urmă înfăptuit, pricină pentru care el nu poate fi explicat numai cu ajutorul unor cauze eficiente, ci și al unor cauze finale, mai mult decît atît, al intențiilor, semnificațiilor sau înțelegerilor pe care le are pentru oameni. Cu alte cuvinte, la nivelul activităților conștiente și al producțiilor (operelor) specific umane, explicarea fenomenului trebuie să se refere nu numai la cauzele producătoare (eficiente), ci și la scopuri, intenții, năzuințe, înțelesuri sau semnificații. Acestea din urmă, la rîndul lor, sînt de mai multe categorii: unele sînt de ordin *obiectiv* (oamenii nu consumă plante otrăvitoare, pentru că știu exact că într-adevăr sînt otrăvitoare), altele de ordin *subiectiv* (oamenii nu consumă anumite alimente, deși sînt comestibile, pentru că socotesc că nu trebuie). Înțelesurile subiective pot fi *sociale,* adică fixate sau atribuite de o colectivitate (de exemplu, un steag considerat ca simbol național, crucea ca semnul unei credințe) sau *personale* (o amintire de la o ființă iubită, convingerea că cineva sau ceva poartă noroc). Semnificațiile sau înțelesurile pot lua

Scanned with OKEN Scanner

uneori proporții uriașe și pot avea deci un rol extrem de însemnat în viața oamenilor, cazul de pildă al unor mișcări politice, sociale, religioase etc., considerate eliberatoare, mîntuitoare, ca o misiune a vremii, o chemare a momentului istoric. Independent de natura lor reală, care rămîne de stabilit de la caz la caz, din moment ce oamenii operează cu semnificații sau înțelesuri, științele umanistice, între care și sociologia, nu le pot ignora. Același lucru trebuie afirmat și despre idealuri, valori, năzuințe, aspirații etc. O situație specială o au regulile, normele, principiile, adică toate prescripțiile care obligă pe oameni să facă sau să nu facă anumite lucruri, să desfășoare sau să nu desfășoare anumite comportamente, acțiuni, manifestări, respectarea cărora depinde însă numai de oameni, de instituțiile și moravurile lor. În aceste împrejurări, avem de-a face cu un gen de explicație care nu purcede nici din inducție, nici din deducție, ci, cum am mai amintit, din *reducție*. Ca să ne dăm seama de ce o anumită persoană se abține să-și însușească bunul altuia, trebuie să reducem faptul la principiul, regula sau norma morală, juridică, religioasă etc. care interzice această faptă. Ca să înțelegem ce se întîmplă cu oamenii care se opresc în dreptul semnalizatoarelor de circulație la culoarea roșie și se pun în mișcare la culoarea verde, trebuie să ne referim la regulamentul de circulație în marile orașe. În toate împrejurările asemănătoare sîntem obligați să raportăm fenomenul la norma sau regula din care derivă, cu alte cuvinte să-l reducem la principiul care îi stă la bază. Științele social-umanistice, deci și sociologia, nu operează numai cu legi obiective sau naturale, independente de oameni, ci și cu legi subiective, mai exact legi sociale (morale, juridice etc.), făcute chiar de oameni. Pentru a înlătura orice confuzie posibilă, folosim termenii de lege, legitate, legic etc. în accepțiunea lor obiectivă, naturală, iar termenii de normă, regulă, principiu, prescripție, interdicție etc. în accepțiunea lor subiectivă, artificială, mai exact de creații social-umane.

Ne dăm seama acum de ce sociologia ca știință a vieții sociale, presupunînd că dorește să redea realitatea în toată complexitatea ei, nu poate opera la un singur nivel de analiză, ci trebuie să accepte atîtea nivele cîte ne prezintă obiectiv societatea însăși. În această perspectivă distingem cel puțin trei nivele esențiale de analiză:

— nivelele de aparență sau suprafață (nu și superficiale) ale fenomenelor, așa cum ne cad sub simțuri și deci cum pot fi constatate, descrise, descompuse, recompuse etc. prin mijloace oarecum directe;

— nivelele de adîncime, care nu mai pot fi stabilite direct, ci trebuie descoperite (induse, deduse, abstrase etc.) în scopul de a vedea ce se găsește înapoia sau în cuprinsul lucrurilor (esențe, cauze, surse, legi, principii, norme etc.);

— nivelele de înălțime, care nici ele nu mai pot fi stabilite prin simpla observație, ci trebuie calculate în scopul de a vedea ce se petrece „înaintea“ sau în „fața“ lucrurilor, dincolo de ele, oarecum mai presus de ele, pe planul călăuzitor al năzuințelor, al aspirațiilor, al idealurilor, valorilor, scopurilor, țelurilor și chiar al mirajelor, al tentațiilor și al visurilor, adică în lumea imaginară a ceea ce ne-ar place sau ar fi bine sau ar trebui să fie.

Viața socială reală este o prezență în lume, unul din învelișurile sau una din sferele pămîntului: antroposfera, sociosfera, noosfera lui. Cercetarea sociologică trebuie să o cunoască mai întîi sub aspectul acesta viu, concret, prezent. Ea nu apare însă de fiecare dată printr-o generație spontană, ci este de fapt un sistem evolutiv, un proces istoric: vine de

Scanned with OKEN Scanner

„undeva", din trecut, şi se îndreaptă spre viitor, spre ceea ce n-a fost şi încă nici nu este, dar va fi. Cel puţin de la un moment dat al dezvoltării lor, oamenii îşi dau seama de caracterul temporal, tridimensional, al existenţei lor şi procedează în consecinţă: prezentul se bazează nu numai pe forţele proprii, ci şi pe cele moştenite din trecut şi nu-şi rezolvă numai problemele sale, ci construieşte, în acelaşi timp, premisele necesare ale vremurilor care vor veni. De aceea analizele sociologice trebuie să cuprindă toate aceste nivele, pentru că ele n-au un caracter pur *epistemologic*, ci şi unul *ontologic:* aparţin chiar realităţii sociale, vieţii colective, de fiecare zi, a oamenilor. Pentru a se reda realitatea în toate dimensiunile ei principale, cercetarea sociologică trebuie să pătrundă dinspre faptele *prezente* deopotrivă spre faptele *trecute* şi cele *viitoare,* în măsura în care ele acţionează cauzal sau final, determinant sau condiţionant, real sau ideal, obiectiv sau subiectiv, propulsiv sau atractiv asupra oamenilor. În fond, fiecare „moment" al istoriei sociale închide o fază şi deschide alta, el însuşi nefiind decît o verigă dintr-un lanţ nesfîrşit de momente existenţiale, unele care nu mai sînt, dar acţionează asupra noastră, altele care încă nu sînt, dar care depind într-o largă măsură de ceea ce facem noi, după cum noi înşine atîrnăm de ele, după cum le concepem şi le anticipăm. Cum s-a mai spus, în fiecare moment se stinge sau moare ceva şi se aprinde sau se naşte altceva, dar, firesc, în acelaşi timp există unele constante sau permanenţe care se modifică mai încet sau constituie fondul de legătură între diferitele momente, „albia" procesului istoric, linia lui de continuitate, principiul lui de unitate.

În această concepţie se clarifică mai uşor şi rolul de critică socială al sociologiei, care dealtfel ţine chiar de faptul că, în ultimă analiză, ea este, cum am mai spus, *conştiinţa de sine (teoretică) a societăţii,* ajunsă în acest sens într-o fază de dezvoltare suficient de înaintată. Conştiinţa în genere, dar cu atît mai mult conştiinţa teoretică (filosofico-ştiinţifică) şi conştiinţa de sine, tot teoretică sau filosofico-ştiinţifică, include chiar în esenţa ei examenul *critic* şi *autocritic.* Niciodată conştiinţa umană nu s-a mulţumit să constate existenţa şi să o „ia de bună", aşa cum este ea, totdeauna a analizat-o, a judecat-o şi ori de cîte ori a găsit-o nesatisfăcătoare a dorit-o, şi-a închipuit-o altfel, mai bună, mai desăvîrşită, iar în consecinţă, oamenii au încercat, ori de cîte ori le-a stat în putinţă, să o transforme după propriile lor canoane. Ceea ce caracterizează toate formele avansate de viaţă umană este caracterul ei creator: ele nu se mulţumesc cu ceea ce este, ci tind să făurească „lumi" după propriile lor năzuinţe sau aspiraţii. De aceea, cel puţin după opinia noastră, cercetarea sociologică trebuie să fie în acelaşi timp *multidimensională,* să redea realitatea socială în toată complexitatea ei, atît pe plan geografic (planetar), cît şi pe plan istoric, dar şi *multinivelară,* să stabilească atît nivelele de suprafaţă, cît şi cele de adîncime şi înălţime, de propulsiune şi de aspiraţii. Raportînd ceea ce este la ceea ce a fost şi la ceea ce va fi, deci la trecut şi viitor, existenţa socială la cauzele şi năzuinţele ei, sociologia este în măsură să stabilească pentru fiecare moment în parte dacă ceea ce se întîmplă are un caracter de necesitate, deci de inevitabilitate sau un caracter întîmplător, care stă în puterea oamenilor să-l stăpînească şi deci, după caz, să-l înlăture, să-l îmbunătăţească, să-l modifice după nevoile şi năzuinţele lor. În principiu, critica necesităţii sociale este inutilă, practic însă se întîmplă extrem de rar ca să se ştie exact ce este şi ce nu este necesar sau inevitabil în domeniul vieţii sociale. Este de

Scanned with OKEN Scanner

preferat deci să se facă o critică excesivă, care se va dovedi, cel puțin parțial, pînă în cele din urmă ca zadarnică, decît să se ia „de bună" o simplă impresie sau prejudecată.

Din punct de vedere epistemologic este necesar, tot pentru a se înțelege exact care este după noi specificul cercetării sociologice, să subliniem încă două perspective caracteristice:

— orice cercetare sociologică se referă la o *unitate socială,* adică la o formă oarecare de coexistență, conviețuire sau colaborare (comunitate, asociație, colectivitate, grupare etc.), cum ar fi familia, tribul, satul, orașul, poporul, națiunea, și numai în legătură cu acestea, la diferitele activități (economice, politice, juridice, culturale etc.) sau procese sociale (urbanizare, industrializare, culturalizare, școlarizare);

— orice cercetare sociologică raportează faptele pe care le urmărește la *întregul social* (societatea globală) din care fac parte, deci adoptă o perspectivă *integralistă:* ea cercetează, de exemplu, familia, satul, orașul și diferitele lor subunități și procese, în raport cu poporul, țara, statul, civilizația în care sînt integrate, cărora le aparțin constitutiv ca subunități sau subsisteme.

În fine, pentru a se înțelege exact expunerile care urmează, noi socotim că *viața socială,* sub diferitele ei forme concrete, de la societatea globală pînă la cele mai mici subunități din cuprinsul ei, metodologic comportă patru analize fundamentale:

— o *analiză structurală,* în înțelesul simplu, nedoctrinar, deci fără vreo legătură necesară cu structuralismul, că orice formă de viață socială înseamnă, prin însăși natura ei, un anumit *sistem de raporturi sau relații între oamenii care o compun,* o *organizație* fără de care n-ar fi decît o „grămadă" sau un „agregat";

— o *analiză funcțională,* tot într-un înțeles simplu, nedoctrinar, deci fără vreo legătură subînțeleasă cu „funcționalismul", bazîndu-ne pe faptul că orice formă de viață socială, tot prin însăși natura ei, nu este o „stare", ci o „mișcare", nu este un sistem static, ci unul dinamic; sociologia trebuie să stabilească nu numai cum este structurată sau organizată, ci și *modul în care funcționează, în care se desfășoară sau se manifestă;*

— o *analiză evoluțională,* tot numai în înțelesul faptic, nu doctrinar, că orice formă de viață socială se prezintă nu numai ca o structură și ca o dinamică (organizație și activitate), ci și ca o schimbare, ca un *proces,* eventual ca o *dezvoltare,* deci ca un *sistem dinamic evolutiv,* care străbate diferite faze sau stadii progresive, de la forme simple la forme tot mai avansate;

— o *analiză ecologică* sau *mezologică,* pentru că orice formă de viață socială se găsește într-un anumit *mediu,* de care este influențată și pe care îl influențează, formînd de fapt împreună cu el un *ecosistem,* o unitate existențială mai largă decît societatea, cazul mediului natural, dar fără de care viața n-ar exista sau, presupunînd că mediul ar fi cu totul diferit, ea ar lua forme (structuri, activități, evoluții) de asemenea diferite. (Nu este vorba de un determinism unilateral, ci de o *interdependență* și *interacțiune:* omul se adaptează la mediu, dar în același timp îl transformă, dacă nu neapărat după *nevoile,* în orice caz după *puterile* lui.)

Există posibilitatea și altor analize, dar cum am spus: analiza structurală, analiza funcțională, analiza evoluționistă și analiza ecologică sînt *fundamentale,* fără ele nu este posibilă nici o sociologie *realistă,* adică

Scanned with OKEN Scanner

ştiinţifică. Reamintim că în istoria sociologiei terminologia privitoare la cele patru analize variază. Pentru analiza structurală se folosesc uneori termenii de statică socială, anatomie socială, organism, analiză organizaţională etc., pentru analiza funcţională termenii de dinamică socială, fiziologie socială, activitate socială, manifestare socială etc., pentru analiza evoluţională: cinematică socială, schimbare socială, dezvoltare socială, evoluţie socială, chiar dinamică socială sau istorie socială, iar pentru analiza ecologică: mezologie (ştiinţa mediului), geografie socială, morfologie socială, cadru cosmic, cadru geografic etc. Evident, se pot adopta şi alţi termeni, dar esenţial ni se pare un singur lucru: să-i definim cît mai precis cu putinţă, pentru a nu lăsa loc la nici o confuzie sau neînţelegere. În accepţiunea pe care le-o dăm noi în lucrarea de faţă, cele patru expresii terminologice n-au, cum am arătat, decît înţelesuri faptice şi corespund la patru întrebări strict ştiinţifice: *cum este structurată sau organizată viaţa socială, cum funcţionează sau se manifestă ea, cum se modifică sau evoluează şi în ce raporturi se găseşte cu mediul înconjurător?* Încercările de a se da răspunsuri adecvate la aceste întrebări ne situează în plină problematică sociologică. Totuşi nu ne gîndim să desfăşurăm fiecare analiză în parte, nu numai din cauză că în realitate ele se referă la aspecte inseparabile, ci şi din cauză că fiecare treaptă bine conturată de dezvoltare socială are o structură, funcţiuni, mecanisme de transformare şi raporturi ecologice specifice ireductibile la cele precedente sau cele succedente. Este de preferat deci să grupăm toate analizele, aşa cum ne învaţă *marxismul* (materialismul istoric), pe ideea centrală de *orînduire socială*. Vom înfăţişa, aşadar, în capitolele care urmează, *fazele de dezvoltare* mai importante prin care a trecut *societatea omenească*, de la formele ei primitive, din preajma antropogenezei, pînă la formele ei cele mai avansate, din zilele noastre, şi vom analiza pe fiecare dintre ele din cît mai multe perspective şi nivele cu putinţă, inclusiv ale proceselor de tranziţie sau trecere succesivă de la cele mai înapoiate la cele mai înaintate, adică ale dezvoltării societăţii în ansamblul ei.

Scanned with OKEN Scanner

II. DESPRE SOCIETATE

Scanned with OKEN Scanner

1. SOCIETATEA ÎN PERSPECTIVĂ EVOLUȚIONISTĂ

1.1. Pînă aici ne-am ocupat mai mult de doctrine, idei, concepții și metode, adică de eforturile sociologilor de a-și face o părere cît mai exactă cu putință despre viața socială a oamenilor, despre societate. De acum încolo, ne restrîngem în chip deliberat la *fapte* și interpretarea acestora, pentru că sociologia nu este știința doctrinelor despre societate, ci *știința formelor colective de viață omenească*, știința modurilor în care se grupează oamenii pentru a-și asigura prin cooperare o existență mai eficientă, mai sigură, mai agreabilă și deci mai acceptabilă. De aceea preferăm să înlocuim ori de cîte ori e posibil și termenul tradițional de *societate*, prea abstract și prea static, deci prea îndepărtat de realitate, cu cel de *viață socială*, care exprimă mai veridic natura concretă, dinamică și cinematică, a realităților omenești care ne preocupă. Dealtfel, nu este numai o chestiune de terminologie, ci și una de concepție. Dacă se pune accentul pe asociație ca atare, pe relații, organizații, instituții, sisteme, apare riscul de a se pierde din vedere esențialul: *oamenii asociați*, creatorii organizațiilor și instituțiilor sociale, cei care le dau ființă, le pun în mișcare și trag toate „foloasele" (cînd sînt pozitive) și „ponoasele" (cînd sînt negative) de pe urma lor. În fond sociologia este o *știință umanistică (une science humaine)*, de aceea ea nu poate și nu trebuie să ignoreze *omul*, soarta acestuia în cadrul colectivelor de viață la care participă.

Accentul pe *viață* obligă și la alte deplasări ale liniilor de perspectivă epistemologică, în comparație cu uzanțele tradiționale, dintre care cel puțin unele ni se par de o importanță fundamentală.

Dacă societatea este o manifestare a vieții, înseamnă că ea trebuie să asculte și de unele *legi biologice*, iar în cadrul acestora și de unele *legi psihologice*, bineînțeles fără a se putea reduce la ele, ceea ce ar duce la negarea tocmai a trăsăturilor ei specifice, adică la contestarea ei ca o „regiune fenomenală (dacă nu și existențială) autonomă". Legile primordiale ale vieții se referă la conservarea, perfecționarea și dezvoltarea ei, ceea ce nu se poate obține decît în funcție de ambianță, adică de *ecologie*, în ultimă analiză, organismul și mediul nefiind decît o singură unitate. Nu este vorba numai de operațiile explicative, de factorii determinanți ai vieții sociale, ci și de operațiile descriptive, de stabilirea *modului de a fi al oamenilor în societate*, de relațiile lor cu ceea ce îi înconjoară. Ca fenomen real, orice societate este formată dintr-o *populație* (în sens de realitate demografică) și se găsește într-un anumit *teritoriu* (mediul geografic), pe care într-un fel sau altul îl folosește, mai ales pentru subzistență (hrană, adăpost, îmbrăcăminte etc.). Dacă se ține seamă de acest adevăr, înțelegem că fenomenul primordial al oricărei societăți omenești constă în *relațiile cu mediul înconjurător*, cu *natura*, la care

este nevoită *să se adapteze* sau pe care caută *să o adapteze* după propriile ei nevoi, adică să pună, pe cît posibil, stăpînire pe ea. Vom vedea că ceea ce diferențiază tot mai mult omenirea de animale, deși se trage direct din ele, este depășirea mecanismelor de adaptare la mediu prin acțiuni tot mai dezvoltate de adaptare a mediului, de luare în stăpînire a acestuia. Este ceea ce s-a numit înlocuirea *naturii* prin *cultură,* de fapt a naturii sălbatice cu natura cultivată, omul însuși nefiind altceva decît un animal cultivat, nu numai domesticit, ci și instruit, educat, spiritualizat.

Ca formă de viață, societatea omenească ocupă un loc precis în *evoluția biologică,* fixat de treapta de dezvoltare pe care o reprezintă, care nu este numai o treaptă oarecare, ci, fără posibilitate de îndoială, treapta cea mai înaintată, mai evoluată, dintre toate cîte au existat pînă acum. Ca treaptă de dezvoltare însă omenirea repetă, într-un fel sau altul, ontogenetic, filogeneza, încît este greu de crezut că ea nu mai are nimic comun cu treptele anterioare pe care le-a parcurs cîndva, pînă a devenit ceea ce este în prezent. În termeni marxiști, omul a făcut, desigur, un *salt calitativ* de foarte mari proporții, dar acesta nu a fost posibil decît pe baza unor *„acumulări cantitative"* de foarte lungă durată, de cel puțin două miliarde de ani, operă a numeroaselor viețuitoare care l-au precedat, l-au pregătit și, în cele din urmă, l-au realizat. Cu alte cuvinte, societatea omenească este așa cum este în primul rînd din cauză că este formată din *oameni,* iar aceștia reprezintă treapta cea mai dezvoltată a vieții în ansamblul ei. (Ne referim, evident, numai la viața de pe pămînt, pentru că despre alte forme de viață decît cele terestre nu știm pînă acum nimic.) S-a spus, de exemplu, despre om, că este un „animal rațional". Aceasta nu înseamnă că nu mai are nimic de-a face cu animalitatea și că ar fi devenit raționalitate pură, ci numai că, la acest nivel de dezvoltare a vieții, a apărut prin el un animal cu o inteligență sau rațiune atît de dezvoltată, încît viața a început să fie slujită de rațiune, adică să devină, pe cît este posibil, din ce în ce mai rațională. De fapt, nu există rațiune ca atare, ci numai forme conștiente și raționale de viață, care purced și în cele din urmă depășesc formele mai joase, inconștiente și nonraționale. Biologii și cel puțin unii psihologi au însă dreptate: conștiința se înalță din inconștient, rațiunea din nonrațiune, fără a se desprinde total de ele, păstrînd, dimpotrivă, legături organice și în același timp dinamice de interdependență și interacțiune continuă între cele două nivele ale vieții. Este o naivitate să se creadă că societatea omenească n-are nimic de-a face cu aceste mecanisme biopsihologice. Nu încape nici o îndoială că dacă societatea este așa cum este, faptul se datorează în primul rînd oamenilor care o compun, structurii lor biologice și psihologice de ordin constituțional. Abia pe această bază se ridică educația, cultura, civilizația, adică modificarea naturii umane prin factori extrasomatici.

În sfîrșit, dacă privim societatea ca o formă de viață, mai precis, ca o modalitate prin care viața omenească, oamenii caută și în cele din urmă își asigură, cel puțin ca specie, noi căi de dezvoltare, nu numai în extensiune, dar și în ascensiune, obținem un criteriu mult mai sigur de identificare și caracterizare a treptelor de dezvoltare a societății, chiar de măsurare a progreselor atinse. În această perspectivă sîntem pe deplin îndreptățiți să considerăm formele de viață socială care *promovează omul,* atît cantitativ, cît și calitativ, ca superioare față de cele care, dimpotrivă, îl neutralizează sau chiar îl degradează, scăzînd puterea lui de

Scanned with OKEN Scanner

viață și de manifestare, pînă la stagnare, epuizare și exterminare. Este limpede că o formă de viață socială care reduce în mod obiectiv, involuntar, natalitatea (reducerea voluntară poate avea cu totul altă semnificație), care mărește morbiditatea și mortalitatea, care reduce longevitatea și „bucuria de a trăi", prin producerea diferitelor condiții potrivnice vieții (foamete, sărăcie, ignoranță, umilință, nedreptate, teroare etc.), este inferioară în comparație cu formele care asigură efecte contrare, considerate deci, cu drept cuvînt, ca *pozitive*. Se înțelege de la sine că problema nu este deloc simplă, dar faptul acesta nu desființează nici problema, nici posibilitatea unor soluționări satisfăcătoare, nu numai din punct de vedere omenesc (subiectiv), ci și științific (obiectiv).

1.2. Poate că în lumina perspectivei evoluționiste, pe care ne-o însușim, ca cea mai apropiată de realitate, deci de adevăr, cea mai bună introducere în sociologie este un manual de *geologie,* continuat cu unul de *paleontologie* și unul de *arheologie*. Este foarte important pentru înțelegerea exactă a fenomenelor sociale, a vieții sociale omenești în general, să nu se piardă din vedere două adevăruri fundamentale: unul care se referă la faptul că pămîntul nu a existat „de cînd lumea", ci a apărut în cadrul sistemului solar abia cu cîteva miliarde de ani în urmă; altul, la faptul că mult timp după ivirea planetei noastre n-a existat nici un fel de viață pe întinsul ei. Într-adevăr, după calculele cele mai acceptate, pămîntul s-a format acum 4—5 miliarde de ani, în condiții însă cu totul nefavorabile vieții, dacă n-ar fi fost decît starea lui de incandescență (asemenea soarelui actual). Abia după vreo 2—3 miliarde de ani de la formarea lui, pămîntul a devenit prielnic pentru apariția vieții, inițial pentru forme foarte simple, cu totul rudimentare. Este epoca foarte lungă și cunoscută foarte aproximativ (din cauza lipsei de urme materiale certe), înregistrată științific sub numele tehnic de precambrian. Forme mai evoluate de animale — nevertebrate, pești, batraciene, unele reptile — au apărut în decursul erei geologice primare, care a durat aproximativ de acum 550 milioane pînă acum vreo 205 milioane de ani. În era următoare, cea secundară, care a fost ceva mai scurtă (de la vreo 205 la vreo 60 milioane de ani), au apărut reptilele uriașe, păsările și primele mamifere, toate de ordin inferior. Mamiferele de ordin superior, cunoscute sub numele de *primate,* din care fac parte și *oamenii,* au apărut în terțiar, care a început acum vreo 60 milioane de ani și a durat pînă acum vreo 2 milioane. Datele acestea sînt însă mereu revizuite, datorită unor procedee moderne de calcul, deci nu trebuie folosite decît cu titlu de *ipoteze;* dealtfel, pentru procesele evolutive sînt decisive nu atît datele exacte, cît *succesiunea formelor de viață.* S-a crezut un timp că cele dintîi forme strict umane, omul însuși, ar fi apărut în ultima fază a terțiarului, în pliocen. Astăzi însă se admite, în general, că omul propriu-zis *(homo sapiens)* nu a apărut decît în cuaternar, în prima fază a acestuia, cunoscută sub numele de pleistocen, care a început acum vreo 2 milioane de ani și a durat pînă de curînd, pînă acum vreo 10 mii de ani, cînd a început holocenul. Acesta din urmă nu mai este interesant pentru sociologie, pentru că despre ultimele mii de ani ai existenței omenești deținem informații mult mai complete și sigure decît cele pe care ni le poate furniza geologia.

La rîndul ei, paleontologia umană ne arată în chip clar că omul actual, adică singura formă de ființă umană existentă în prezent pe pămînt, nu a apărut dintr-o dată, ci a străbătut mai multe faze intermediare,

Scanned with OKEN Scanner

de la o maimuță primitivă, insuficient determinată, din care se trage — iar după unele ipoteze, de la un strămoș comun al maimuțelor antropoide (gorile, urangutani și mai ales cimpanzei) — pînă la *homo sapiens*, treaptă din care facem noi înșine parte.

Dacă ne orientăm după lucrările curente de paleontologie umană și antropologie fizică, antropienii sau hominienii sînt un grup zoologic care cuprinde ființele caracterizate prin trăsături specifice tipului uman. Ei se deosebesc foarte clar de maimuțe chiar și de cele antropoide, prin adaptarea la *mersul biped*, prin verticalitate — de unde termenul frecvent de *homo erectus* — cu o structură anatomică adecvată, ceea ce a dus la două consecințe excepționale: la eliberarea membrelor anterioare devenite *mîini*, care au făcut posibilă munca, și la dezvoltarea considerabilă a *cutiei craniene*, adică, în ultimă analiză, a mărimii și complexității (arhitectonicii) *creierului*, iar pe plan psihologic, ca funcții ale acestuia, a sensibilității, a imaginației, a conștiinței, și mai ales a *inteligenței*, cu toate urmările care au purces de aici de-a lungul vremurilor: tehnică, limbaj, simbolism, logică, organizare, știință, artă, filosofie, cu un cuvînt *cultură*. În ansamblu, civilizația reprezintă numai capătul recent al dezvoltării antropienilor, începuturile, foarte apropiate de animalitate, au fost mult mai modeste sau cît se poate de modeste. Cu o simplificare maximă, dar pentru sociologie satisfăcătoare, fazele succesive ale antropienilor sînt denumite în unele lucrări de specialitate, nu fără contestații în altele, ca reprezentate de australantropieni, arhantropieni, paleoantropieni și neoantropieni.

Australantropienii sînt antropienii considerați ca fiind de tipul cel mai arhaic, unii formați încă în terțiar, ale căror rămășițe au fost găsite prima oară în Africa Australă. Ființele acestea au avut bazin și femur de biped, brațe (inclusiv mîini) de morfologie umană, un craniu cu orificiul occipital situat dedesubt, spre față, și o postură verticală. Erau de talie mică (1,50 m), cu fețe lungi și cu „viziere frontale" puternice (ceea ce însemna practic că nu aveau încă frunte). Volumul cerebral era relativ mic (600—800 cm^3). Cercetările din valea Omo (sudul Etiopiei), începute în 1932 și intensificate din 1967 încoace, au scos la iveală oseminte ale unor varietăți de australantropieni dintre care cele mai vechi ating „vîrsta" de 3 300 000 ani. Au coexistat încă din acea vreme două tipuri specializate, unul ierbivor, masiv și mai brut, numit *parantrop*, altul, probabil omnivor, mai gracil și mai evoluat, care a primit numele grăitor de *homo habilis*. Într-unul din straturi, datat prin metode moderne de calcul (potasiu-argon) la 2,5—2,0 milioane de ani, s-a găsit în 1969 o sculă de piatră (galet) care nu lasă nici o îndoială cu privire la prelucrarea ei de către o ființă capabilă să săvîrșească manual și deopotrivă intelectual astfel de operații. Din această cauză, ea a fost considerată ca *„cea mai veche unealtă cioplită cunoscută pînă atunci"*. Se pare că numai formele gracile, omnivore, cunoscute sub termenul de *homo habilis*, au produs astfel de unelte și au putut evolua spre forme plenar umane, să facă parte deci dacă nu dintre strămoși, în orice caz, dintre înaintașii noștri. De notat că *homo habilis* a fost identificat într-o perioadă ceva mai veche, începînd cu anul 1931, la Oldoway în Tanzania, de către Mary și Louis Leakey, stîrnind pe atunci multe îndoieli, dar datarea acelor fosile prin metoda potasiului-argon le situează într-o vreme care se întinde de la 1 850 000 la 1 100 000 ani. Și la Oldoway s-a găsit „o industrie compusă din pietre cioplite" *(galets taillés = choppers and choppings tools)*, care poartă numele arheologic de *„cultură oldowayană"* sau de

Scanned with OKEN Scanner

„*Oldowayan*". Pentru sociologie este de reținut faptul că primele unelte de piatră (dintre cele de lemn, tot atît de sigure, și probabil mult mai vechi, nu s-a păstrat nimic) n-au fost opera omului actual, cunoscut sub numele de *homo sapiens,* nici a *neandertalienilor,* ci a unor antropieni foarte îndepărtați care ne-au precedat și probabil ne-au pregătit evolutiv cu milioane de ani înainte.

Arhantropienii reprezintă o fază de dezvoltare mai înaintată și se trag probabil direct sau prin diferite verigi de legătură, insuficient determinate, din australantropieni sau ființe asemenea acestora, care nu mai erau maimuțe, dar încă nici ființe umane în sensul celor de azi. Strict sistematic, fără a prejudeca asupra filiației propriu-zise, arhantropienii reprezintă o treaptă de dezvoltare mult superioară față de australantropieni, dar inferioară față de paleoantropieni și cu atît mai mult față de neoantropieni. *Fruntea,* atît de caracteristică oamenilor evoluați, nu apare încă, fapt care ridică unele îndoieli cu privire la nivelul lor psihologic, mai ales pe planul *conștiinței* și al *limbajului articulat.* Volumul lor cerebral este totuși relativ mare (1 000 cm^3, deci două treimi față de al oamenilor actuali). Sînt clasate în această grupă numeroase ființe umane primitive (considerate de unii cercetători doar ca preumane sau protoumane), de pe o întindere foarte mare a planetei noastre, cum sînt pitecantropii și sinantropii descoperiți în Asia, atlantotropii în Africa, omul mauerian (după localitatea Mauer) în Europa etc. Arheologii ne asigură că această umanitate foarte îndepărtată (de noi) utiliza totuși *focul* pentru a-și prepara alimentele și era în stare să aibă o *industrie* foarte evoluată (pentru acea vreme), ca cea a atlantotropului. Într-adevăr săpăturile efectuate în 1954 la Ternifine (Algeria) au descoperit unele fosile umane considerate drept arhantropieni, care au primit numele regional de atlantotropi, a căror vechime a fost evaluată la 300—400 mii de ani. E vorba de o ființă umană asemănătoare cu sinantropul *(sinanthropus pekinensis),* descoperit la Chou-kou-tien, în apropiere de Beijing, împreună cu oseminte de animale, se pare sparte intenționat și în orice caz arse, ca și cu urme de vetre și instrumente cioplite în cuarț, datate la circa 500 mii de ani. Interesul deosebit stîrnit de atlantotrop este asocierea acestor fosile umane cu un tip de *unelte* găsite prima oară la Saint-Acheul, în Franța, de unde numele de „acheulean" *(acheuléen),* răspîndite pe o mare suprafață a planetei noastre, nu numai în Europa, dar și în Asia pînă în India și aproape în întreaga Africă. Se crede azi că „industria" cunoscută în arheologie ca acheuleană originar este „opera arhantropienilor", în orice caz a uneia din ramurile importante ale acestora, de exemplu a atlantotropilor.

Descoperirile acestea sînt cît se poate de semnificative și pentru sociologie, mai ales din cauză că demonstrează apariția timpurie, cu mult înainte de formarea omului actual, chiar și înainte de neandertalieni, a două mari mijloace ale progresului omenesc: *uneltele* și *focul.* Desigur, e vorba de forme rudimentare, dar începuturile confecționării de unelte și ale întrebuințării focului nu se datoresc lui *homo sapiens,* ci unor antropieni sau hominieni mai vechi, de la care noi n-am putut decît să le moștenim și să le dezvoltăm mai departe. Evident, fenomenul acesta este important nu numai pentru istoria omului ca ființă organică, ci și pentru istoria spiritualității și culturii sale, care sînt mai vechi decît se crede de obicei. Unii antropologi socotesc, nu fără temeiuri serioase, că omul actual n-ar fi fost posibil fără existența uneltelor și folosirea focului, pe care el le-a preluat de la înaintașii săi relativ foarte îndepărtați.

Scanned with OKEN Scanner

Prin *unelte* și prin *foc* oamenii au ajuns în posesia unor mijloace extrem de eficiente, cel puțin în perspectiva dezvoltării ulterioare, prin care au izbutit, în cele din urmă, să săvîrșească una din cele mai mari *revoluții* din istoria vieții, să răstoarne raportul primordial, și de foarte lungă durată dintre viețuitoare (plante și animale) și mediul lor de viață, care a fost cel de *adaptare*, prin adaptarea inversă, a mediului la nevoile lor, prin *luarea în stăpînire treptată a naturii și opunerea culturii față de aceasta*, cu urmări inevitabile, de mari proporții, cum vom vedea, și asupra vieții lor sociale.

Paleoantropienii, care reprezintă un stadiu mai dezvoltat decît arhantropienii, și deci mai apropiat de umanitatea actuală, de neoantropieni, grupează, alături de unele forme mai vechi, mai ales pe *neandertalieni*, care au avut o răspîndire geografică foarte mare, nu numai în Europa, unde au fost descoperiți pentru prima oară, dar și în Asia și în Africa. Perioada lor de existență se situează între anii 100 000—50 000 î.e.n. și sînt considerați ca *autori ai paleoliticului mijlociu* (cel timpuriu fiind, cum am văzut, opera australantropienilor și mai ales a arhantropienilor). Omul neandertalian avea o capacitate cranianã egală sau chiar superioară (1 600 cm^3) celei de azi, dar avea capul teșit, caracterizat arhitectonic printr-o dezvoltare mare a zonei occipitale și un blocaj foarte pronunțat al zonei frontale, considerată ca „sediu al afectivității și al conștiinței lucide". Cu toate acestea, el a dovedit o tehnicitate destul de înaltă (pentru acele vremuri), cum dovedesc uneltele cioplite în piatră, atribuite lui, faptul că începuse să folosească unii *coloranți*, să-și *îngroape morții* și să *colecționeze* diferite materiale care i se păreau stranii sau atrăgătoare (fosile, cristale etc.). În schimb, adăposturile lor (unele în aer liber, altele în peșteri) erau extrem de primitive și foarte puțin organizate, cum arată deșeurile de tot felul aruncate pretutindeni, la nimereală. După unii paleoantropologi, neandertalienii au dispărut la un moment dat fără a lăsa urmași, după alții ei reprezintă o formă primară a lui *homo sapiens (homo sapiens neanderthaliensis)*, din care se trage, cel puțin parțial, omul actual, numit pentru distincție, în această viziune, *homo sapiens sapiens*.

În sfîrșit, neoantropienii sînt, cu unele diferențe cu totul nesemnificative, identici cu oamenii de azi, recunoscuți de toți cercetătorii drept *homo sapiens*. În Europa, neoantropienii urmează neandertalienilor (deci unor paleoantropieni) în decursul *paleoliticului superior* (50 000—10 000 î.e.n.), fie înlocuindu-i, în urma unei extincții totale, puțin probabile, fie absorbindu-i cu desăvîrșire, ridicîndu-i pe o treaptă de dezvoltare incontestabil superioară. *Saltul acesta calitativ, unul dintre cele mai importante în dezvoltarea vieții de pe pămînt, care stă în același timp la baza tuturor formelor înaintate de cultură și civilizație, constă într-o modificare extrem de însemnată din punct de vedere evolutiv a zonei frontale, care a îngăduit dezvoltarea nestînjenită a regiunii anterioare a creierului, făcînd din acesta cu adevărat un creier uman.* Această achiziție, calificată de unii paleoantropologi francezi drept *„un déverrouillage préfrontal"* (deschidere sau descătușare prefrontală), a avut ca urmare o creștere considerabilă a întregii capacități craniene și a formării unor zone cerebrale care asigură o activitate nervoasă superioară de nivel foarte înalt, prin care oamenii se desprind izbitor de animalitate (de *natură*) și se situează cu fermitate în umanitate (în *cultură*). În pofida unor diferențieri rasiale foarte precise, dar de suprafață (talie, culoare, forma capului, a ochilor, a nasului etc.), *întreaga omenire de pe fața pămîn-*

Scanned with OKEN Scanner

tului din zilele noastre aparţine unei singure specii, neoantropienilor, lui *homo sapiens,* respectiv, *homo sapiens sapiens.* Asupra omului actual vom reveni însă pe larg, pentru că, indiferent de strămoşii săi mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi, el este „actorul principal" al vieţii sociale, care constituie obiectul de cercetare accesibil al sociologiei.

1.3. Dintre toate erele geologice şi în acelaşi timp paleontologice, cel puţin ca mijloace de datare, pentru sociologie cea mai importantă, dacă nu chiar singura importantă, este, cum am văzut, *cuaternarul* pentru că în cadrul acestuia s-au ivit formele cele mai semnificative de antropieni sau hominieni, dar mai ales omul actual *(homo sapiens sapiens).* Este necesar deci să reamintim cîteva date fundamentale, cel puţin de ordin orientativ, despre această etapă a dezvoltării terestre.

Cuaternarul (lat. *quartus* = al 4-lea) este ultima perioadă a evoluţiei pămîntului şi a vieţii de pe suprafaţa lui în care se cuprind şi zilele noastre şi, probabil, încă o parte însemnată a viitorului. El ar fi început, după unele calcule mai timide, acum vreo 600 mii de ani, iar după calcule recente, de cel puţin trei milioane de ani. El se caracterizează, din punctul de vedere care ne interesează, prin *apariţia omului* (din care cauză este numit de unii cercetători sovietici: *antropogen)* şi a unor fenomene spectaculare de *glaciaţie,* cu puternice influenţe şi asupra vieţii, activităţii, răspîndirii şi dezvoltării *oamenilor.* Prima epocă a cuaternarului, în răstimpul căreia a apărut omul, poartă numele tehnic de *pleistocen,* iar uneori, mai ales în scrierile germane, şi de *diluvium.* Ea este caracterizată, sub raport climatic, prin secvenţe sau succesiuni de îngheţuri şi dezgheţuri, cu mare putere de înrîurire asupra tuturor formelor de viaţă, cunoscute sub numele de *perioade glaciare* şi *interglaciare,* iar cele de intensitate şi durate mai reduse, *stadii* şi *interstadii glaciare.* Nu se cunosc exact cauzele acestor variaţii climatice, care nu par a fi fost numai terestre, ci şi cosmice, dar pentru sociologie decisive sînt fenomenele înseşi şi mai ales *consecinţele pe care le-au avut pentru viaţa şi dezvoltarea oamenilor.* Cele dintîi glaciaţii studiate pe baze ştiinţifice aparţin Europei centrale şi occidentale, mai ales zonei alpino-danubiene, de unde şi denumirile, azi clasice, date după afluenţii locali ai Dunării. În această parte a pămîntului s-au stabilit, cu suficientă certitudine, patru epoci glaciare: Günz (între cca 650 mii şi 500 mii de ani), Mindel (cca 400 mii—320 mii), Riss (cca 200 000—170 000) şi Würm (cca 75 000—10 000) şi trei epoci interglaciare: Günz-Mindel (cca 500 000—400 000), Mindel-Riss (cca 320 000—200 000) şi Riss-Würm (cca 120 000—75 000). Două glaciaţii mai vechi, denumite Biber şi Donau, par a fi strict ipotetice; în orice caz există un număr mic de specialişti care să nu le pună existenţa la îndoială. În nordul Europei sînt determinate cu certitudine trei epoci glaciare: Elster (Mindel), Saale (Riss) şi Vistula (Würm) şi cel puţin două interglaciare: needian (Mindel-Riss) şi eenian (Riss-Würm). În America de Nord epocile glaciare corespunzătoare celor din Europa alpino-dunăreană sînt denumite: Nebraska (Günz), Kansas (Mindel), Illinois (Riss) şi Wisconsin (Würm), cu denumiri variate pentru interglaciaţii. Determinări similare s-au făcut şi în alte părţi ale lumii (de exemplu în zona Himalaiei), dar este de precizat că fenomenele glaciare variază atît ca intensitate şi întindere, cît şi ca perioade de desfăşurare (cronologie), încît terminologia alpino-dunăreană nu poate fi folosită în alte părţi ale globului decît ca metodă de datare (de exemplu „fenomen contemporan cu Günz") sau pentru comparaţie şi inducţie. E suficient să

Scanned with OKEN Scanner

amintim că pentru regiunile tropicale, unde n-au existat glaciații, acestea sînt înlocuite, tot pentru cuaternar, cu faze climatice caracterizate prin ploi abundente și de lungă durată, de unde numele lor de *pluviale* și *interpluviale* (sau *aride*). Geologii disting patru pluviale care, cel puțin pentru Africa orientală, unde au fost determinate inițial, poartă numele de kaguerian, kamasian, kanjerian și gamblian, reducîndu-se deseori la trei, prin includerea kanjerianului în kamasian. S-a făcut și încercarea firească de a se „paraleliza" glaciațiile din zonele azi temperate cu pluvialele tropicale, dar nu s-a ajuns la o poziție unanim acceptată: după unii cercetători pluvialele sînt contemporane cu glaciațiile (în ordinea în care au fost amintite mai sus), după alții ele corespund interglaciațiilor sau, în a treia variantă, pluvialele din latitudinile mijlocii coincid cu glaciațiile, pe cînd cele din latitudinile joase cu fazele interglaciare.

Periodizările acestea geologice, privite în sine, n-au pentru sociologie nici o însemnătate, dar ele sînt utilizate în chip curent deopotrivă de *paleoantropologi* și de *arheologi* (preistorici) pentru a-și determina și data descoperirilor care, firește, privesc îndeaproape toate științele umanistice, cu atît mai mult o sociologie care vrea să fie cît mai aproape de realitățile omenești, „sisteme evolutive" sau „fenomene istorice" prin însăși natura lor.

Pleistocenul, care acoperă cea mai mare parte a cuaternarului, pînă în epoca postglaciară sau a holocenului, se împarte de regulă în trei: vechi, mediu și recent. Pleistocenul vechi cuprinde glaciarele ipotetice Biber și Donau, în cadrul cărora au fost descoperiți mai ales *australantropienii,* cu prelungiri însemnate în prima parte a glaciarului Günz, care, cum am văzut, au creat primele *unelte de piatră,* din cîte se cunosc pînă cum, și deci au pus bazele unor forme foarte primitive, dar autentice, de *cultură materială.* Pleistocenul mijlociu cuprinde glaciarele Günz și Mindel, interglaciarul Günz-Mindel, în întregime, și o bună parte din interglaciarul Mindel-Riss. El este epoca *arhantropienilor* (pitecantropilor, sinantropilor etc.) și a culturilor dezvoltate de ei, în care, în afară de unele unelte noi și tehnici mai înaintate de confecționare, se adaugă *focul* (în ipoteza că nu a fost captat în vreuna din perioadele și mai vechi). Pleistocenul recent cuprinde partea a doua a interglaciarului Mindel-Riss, glaciarul Riss, interglaciarul Riss-Würm și glaciarul Würm, după care a urmat epoca postglaciară amintită mai sus, cu un climat apropiat de cel din zilele noastre. În pleistocenul recent, pe lîngă existența prelungită a unor arhantropieni, au apărut *paleoantropienii,* iar în cele din urmă, *neoantropienii,* adică oamenii de azi, și s-a petrecut dispariția completă a tuturor formelor hominiene mai vechi.

Tot în cadrul acestor perioade geologice glaciare s-au desfășurat și primele culturi științific determinate pe temeiul unor rămășițe materiale riguros controlabile ale omenirii, cunoscute sub numele arheologic (convențional) de *paleolitic* (epoca pietrei cioplite). În această perioadă au luat, probabil, naștere și *primele forme de viață socială specific umană,* decisive pentru ceea ce s-a numit *originile societății* și *sociologie genetică.*

Preistoricii împart paleoliticul în trei stadii mai importante: inferior, mediu și superior. Paleoliticul inferior se întinde de la apariția primelor unelte de piatră care, cum am văzut, s-au descoperit în straturi geologice vechi de cîteva milioane de ani, ca operă a australantropienilor, pînă la intrarea pe scena istoriei a paleoantropienilor, mai ales a neandertalienilor, cînd începe paleoliticul mijlociu. Se cuprind deci aici toate formele de viață socială și culturală create de australantropieni și mai ales

Scanned with OKEN Scanner

de arhantropieni de la care ne-au rămas urme mult mai numeroase și mai sigure. Este vorba deci de o perioadă foarte lungă, de cîteva milioane de ani (cu probabilitatea foarte mare de a se mări prin noi descoperiri și noi recalculări), care n-a încetat decît acum vreo 100—200 mii de ani (după metodele de calcul folosite), iar începuturile ei absolute se găsesc undeva în negurile încă nepătrunse ale primelor timpuri hominiene.

După paleolitic a urmat o perioadă de tranziție, cunoscută sub numele de *epipaleolitic* sau, cu un termen mai vechi, *mezolitic,* considerată de arheologi ca stadiul de trecere de la paleolitic la neolitic, care deci cuprinde societățile și culturile care marchează această tranziție. Depășirea paleoliticului prin epipaleolitic sau mezolitic, dar mai ales prin *neolitic,* a însemnat însă un salt atît de important în dezvoltarea omenirii (din păcate numai pentru o parte a ei), încît este considerat cu drept cuvînt ca o *revoluție istorică* („revoluția neolitică"), egalată în trecut numai de confecționarea uneltelor, folosirea limbajului și utilizarea focului. Din această cauză, asupra neoliticului, care, dealtfel, este opera exclusivă a neoantropienilor, vom reveni pe larg.

1.4. După epoca de piatră, cu cele două perioade principale ale ei, paleoliticul și neoliticul, a urmat o epocă marcată mai ales prin folosirea și prelucrarea *metalelor,* începînd cu arama și bronzul, terminînd cu fierul, de unde denumirile specifice: *chalcoliticul* sau *eneoliticul* (în care, alături de obiectele de piatră, apar unele de aramă, ca tranziție) și cele două *epoci metalurgice* bine conturate, *a bronzului* și *a fierului.* În cadrul ultimelor perioade iau naștere unele din marile *civilizații antice* (sumeriană, asiriană, babiloniană, egipteană, cretană etc.), caracterizate, printre altele, prin inventarea și folosirea *scrisului,* care marchează cel puțin convențional, *sfîrșitul preistoriei și începuturile istoriei propriu-zise,* despre care există deci și o documentare mult mai bogată și mai sigură. Etapele acestea ale dezvoltării omenirii vor fi tratate pe larg în capitolele următoare, după ce vor fi analizate în lumina sociologiei formele principale ale vieții sociale primitive și arhaice, desfășurate în paleolitic și neolitic, iar ca stadii analoage sau izomorfe de dezvoltare, în numeroase culturi etnografice contemporane, care n-au depășit, pe linia culturii materiale, industria litică și nu cunosc nici o formă de scriere. În cadrul capitolului de față este necesar să amintim însă și *încercările de a reconstitui viața socială a primilor oameni după modelul vieții gregare a animalelor,* în special a *antropoidelor,* și de a explica în general, prin mijloace biologice, *socialitatea constituțională a oamenilor,* natura lor socială esențială, dar și poziția lor specifică, deosebită de a animalelor, de viața colectivă și manifestările sau activitățile acestora.

Centrul internațional de sinteză de la Paris, de sub direcția lui Henri Berr, preocupat toată viața de colaborarea dintre diferitele științe, în sensul tratării multidisciplinare și interdisciplinare a fenomenelor complexe, a organizat, în 1930, o dezbatere pe tema *originile societății,* la care au făcut expuneri, urmate de discuții, biologi, antropologi, arheologi și istorici de seamă. De pe poziții biologice au vorbit P. Grassé: *Societățile de insecte: termite, furnici, albine* și Etienne Rabaud: *Eseu despre societățile animale.* (Asupra celorlalte expuneri vom reveni mai tîrziu, fiind vorba de etape mai înaintate de dezvoltare, care privesc exclusiv omenirea.) Cel dintîi face observația, cît se poate de grăitoare, că dintre toate viețuitoarele, cu excepția omului, insectele sînt, cu oarecare aproximație, singurele realizatoare de comunități care dau im-

Scanned with OKEN Scanner

presia unei trepte înalte de organizare. Cu toate acestea, societăţile de insecte nu dezvăluie nimic semnificativ pentru societăţile omeneşti, iar pe scara evoluţiei vieţii, ele sînt foarte îndepărtate de om, pe o treaptă mult inferioară, atît sub raport biologic, cît şi psihologic, cu atît mai mult sub raport culturologic, materie în care ele nu reprezintă nimic. Pe de altă parte, mulţimea de trepte intermediare dintre insecte şi oameni nu indică, sub raportul vieţii sociale, nici o evoluţie: unele sînt *solitare,* altele se caracterizează printr-un *gregarism foarte primitiv,* redus de cele mai multe ori, după o formulare a lui Rabaud, la simple fenomene de „atracţie (reciprocă) a unor indivizi din aceeaşi specie sau din specii diferite" (sic!), de natură în special *olfactivă.* În aceeaşi ordine de idei, Grassé ţine să sublinieze opinia, împărtăşită şi de alţi cercetători, după care nu trebuie să se confunde manifestările activităţii sexuale, sub oricare din formele ei, cu faptul social propriu-zis. Familiile temporare (atît de frecvente la animale) nu au decît raporturi îndepărtate, dacă au vreunul, cu societăţile. Firește, dacă este vorba de simple aglomeraţii (mase sau mulţimi) de vieţuitoare, atrase de obiective comune, dar străine unele de altele (de exemplu de locurile bogate în hrană, de sursele de adăpare, de anumite adăposturi naturale) nu poate fi vorba de forme de viaţă socială, dar, cel puţin după opinia noastră, nu se poate spune acelaşi lucru despre cuplurile sau grupările sexuale, care chiar dacă sînt temporare au în chip inevitabil şi unele aspecte sociale şi pot duce, sub efectul obişnuinţei sau al altor factori, la comunităţi de viaţă durabile şi complexe. Grassé are însă dreptate cînd afirmă: „Asociaţia familială apare ca un caz particular al fenomenului social şi nu... ca punctul de plecare al tuturor societăţilor animale". În afară de atracţia sexuală şi necesităţile ocrotirii generaţiilor neonatale, acţionează numeroase alte atracţii şi cauze care duc la grupări, asociaţii şi comunităţi de tot felul, atît la animale, cît şi la oameni. Fapt foarte instructiv, care merită să fie reţinut, insectele nu sînt toate sociale, iar între „diferitele insecte sociale există diferenţe foarte puternice", ceea ce constituie un argument în plus atît în favoarea lipsei de corelaţie între treapta de dezvoltare biologică şi viaţa socială, cît şi în favoarea unui pluralism al formelor de viaţă socială, chiar la nivelul aceloraşi trepte de evoluţie biologică.

Unii participanţi la dezbateri au atras atenţia şi asupra cazurilor în care unele societăţi de insecte „se constituie prin faptul că generaţiile tinere *(les jeunes)* rămîn pe loc, în cuib, în loc să plece şi aceasta pentru că găsesc un mediu favorabil pentru viaţă, mai ales o acumulare de hrană". În aceste cazuri societatea ia naştere din îngrămădirea *(rassemblement)* indivizilor şi „raţiunea asociaţiei" ar fi în primul rînd de natură topografică (Lameere). Asemenea procese sînt posibile şi la nivel uman: contactele de orice fel, cu atît mai mult cele de ordin sexual, reproductiv şi familial, se pot transforma foarte uşor în alte forme de viaţă socială, bazate nu atît pe necesitate, cît pe anumite avantaje economice, de securitate, afective etc. Deci nici în materie de origine a vieţii sociale nu se poate vorbi de un singur gen de cauzalitate, adică de un singur factor cu acţiune constantă şi efecte identice.

Unii participanţi la dezbateri au atras atenţia asupra altor societăţi decît cele de insecte, cum sînt cele de păsări sau de mamifere. „Observatorii cirezilor de bizoni, antilope, elefanţi, cai sălbatici raportează, aproape toţi, că toate acestea sînt conduse de un conducător (şef), care este în general masculul cel mai vîrstnic sau cel mai puternic şi care ştie să-şi facă respectată autoritatea". Iar în continuare: „Comandamen-

Scanned with OKEN Scanner

presia unei trepte înalte de organizare. Cu toate acestea, societățile de insecte nu dezvăluie nimic semnificativ pentru societățile omenești, iar pe scara evoluției vieții, ele sînt foarte îndepărtate de om, pe o treaptă mult inferioară, atît sub raport biologic, cît și psihologic, cu atît mai mult sub raport culturologic, materie în care ele nu reprezintă nimic. Pe de altă parte, mulțimea de trepte intermediare dintre insecte și oameni nu indică, sub raportul vieții sociale, nici o evoluție: unele sînt *solitare,* altele se caracterizează printr-un *gregarism foarte primitiv,* redus de cele mai multe ori, după o formulare a lui Rabaud, la simple fenomene de „atracție (reciprocă) a unor indivizi din aceeași specie sau din specii diferite" (sic!), de natură în special *olfactivă.* În aceeași ordine de idei, Grassé ține să sublinieze opinia, împărtășită și de alți cercetători, după care nu trebuie să se confunde manifestările activității sexuale, sub oricare din formele ei, cu faptul social propriu-zis. Familiile temporare (atît de frecvente la animale) nu au decît raporturi îndepărtate, dacă au vreunul, cu societățile. Firește, dacă este vorba de simple aglomerații (mase sau mulțimi) de viețuitoare, atrase de obiective comune, dar străine unele de altele (de exemplu de locurile bogate în hrană, de sursele de adăpare, de anumite adăposturi naturale) nu poate fi vorba de forme de viață socială, dar, cel puțin după opinia noastră, nu se poate spune același lucru despre cuplurile sau grupările sexuale, care chiar dacă sînt temporare au în chip inevitabil și unele aspecte sociale și pot duce, sub efectul obișnuinței sau al altor factori, la comunități de viață durabile și complexe. Grassé are însă dreptate cînd afirmă: „Asociația familială apare ca un caz particular al fenomenului social și nu... ca punctul de plecare al tuturor societăților animale". În afară de atracția sexuală și necesitățile ocrotirii generațiilor neonatale, acționează numeroase alte atracții și cauze care duc la grupări, asociații și comunități de tot felul, atît la animale, cît și la oameni. Fapt foarte instructiv, care merită să fie reținut, insectele nu sînt toate sociale, iar între „diferitele insecte sociale există diferențe foarte puternice", ceea ce constituie un argument în plus atît în favoarea lipsei de corelație între treapta de dezvoltare biologică și viața socială, cît și în favoarea unui pluralism al formelor de viață socială, chiar la nivelul acelorași trepte de evoluție biologică.

Unii participanți la dezbateri au atras atenția și asupra cazurilor în care unele societăți de insecte „se constituie prin faptul că generațiile tinere *(les jeunes)* rămîn pe loc, în cuib, în loc să plece și aceasta pentru că găsesc un mediu favorabil pentru viață, mai ales o acumulare de hrană". În aceste cazuri societatea ia naștere din îngrămădirea *(rassemblement)* indivizilor și „rațiunea asociației" ar fi în primul rînd de natură topografică (Lameere). Asemenea procese sînt posibile și la nivel uman: contactele de orice fel, cu atît mai mult cele de ordin sexual, reproductiv și familial, se pot transforma foarte ușor în alte forme de viață socială, bazate nu atît pe necesitate, cît pe anumite avantaje economice, de securitate, afective etc. Deci nici în materie de origine a vieții sociale nu se poate vorbi de un singur gen de cauzalitate, adică de un singur factor cu acțiune constantă și efecte identice.

Unii participanți la dezbateri au atras atenția asupra altor societăți decît cele de insecte, cum sînt cele de păsări sau de mamifere. „Observatorii cirezilor de bizoni, antilope, elefanți, cai sălbatici raportează, aproape toți, că toate acestea sînt conduse de un conducător (șef), care este în general masculul cel mai vîrstnic sau cel mai puternic și care știe să-și facă respectată autoritatea". Iar în continuare: „Comandamen-

Scanned with OKEN Scanner

tul exercitat de un șef de trib sau un rege, supunerea subordonaților, constituie un fapt social bine caracterizat, esența sau germenul oricăror raporturi politice" (R. Bouvier). Specialiștii au arătat că astfel de fenomene nu se cunosc la insecte, iar la păsări existența lor este nesigură (la păsările migratoare exemplarul care zboară în frunte și poate fi deci considerat drept „șef" este înlocuit de altul îndată ce dă semne de oboseală), dar la unele animale prezența lor este incontestabilă. Bovideele, de exemplu, acceptă „autoritatea masculului celui mai vîrstnic". Acesta împiedică pe cei tineri să se apropie de femele și termină prin a-i expulza din cireadă. Cînd aceasta este atacată de carnasiere, se adoptă o formație de luptă foarte precisă: femelele și generațiile tinere (viteii) se așază în mijlocul unui cerc format de masculi, iar aceștia opun agresorilor „șiragul coarnelor lor" (H. Breuil). Este o tactică practicată și de alte animale, cum sînt caii, unele dintre maimuțe etc., inclusiv de oameni.

Rabaud a abordat problema pe un plan teoretic mult mai ridicat, referindu-se la întrebări într-adevăr esențiale, pe care nu face însă decît să le enunțe: „dacă există trăsături comune tuturor societăților?" și „prin ce se deosebesc societățile animale de cele umane?". El începe prin a combate organicismul, care, cum am arătat, pe vremuri a avut mulți adepți: „Un organism nu este o societate de celule. O societate este formată din indivizi, iar individul nu există decît detașat de orice legătură materială; îndată ce se ivește o astfel de legătură, o dependență fiziologică, individul dispare, căci condițiile de viață se schimbă radical". După Rabaud, trăsătura cea mai caracteristică a fenomenului social este *interatracția,* dar în ultimă analiză, indivizii care se atrag nu sînt unul pentru celălalt decît un simplu *mediu.* „Fiecare individ este mediu pentru celălalt, în același fel ca oricare dintre factorii exteriori". Din cauza aceasta, după el, „interatracția nu provoacă nimic cu adevărat nou". Fără îndoială că „interacțiunea determină efecte individuale care interferează și se adiționează, în maniera unei sume algebrice, dar faptele arată că rezultatele sociale diferă foarte puțin de cele individuale". Dacă la nivel uman lucrurile se petrec uneori diferit, faptul se datorește instituțiilor, limbajului, reprezentărilor colective etc., adică unor factori supraanimali exclusiv antropologici. După Rabaud, pe scară strict zoologică nu există diferențe reale sau de legătură genetică între animalele solitare și cele sociale. Nimic nu arată că socialul ar fi mai evoluat decît solitarul; nimic nu arată că agregatul ar fi început cu interatracția și restul ar fi fost numai o consecință. „Un grup oarecare apare ca o reuniune a unui număr variabil de indivizi, în care fiecare se comportă ca și cum ar fi singur, iar dacă viața în comun antrenează unele deosebiri, acestea s-au putut produce tot atît de bine ca o consecință imediată a reuniunii". *Nu ar exista deci o evoluție în domeniul societăților animale.*

Constatările acestea din urmă, necontrazise încă de biologi, sînt foarte importante pentru sociologie (în accepțiunea folosită de noi, adică de sociologie umană, de teorie a societății omenești), pentru că ele duc la concluzia inevitabilă că *viața socială nu constituie prin ea însăși o treaptă propriu-zisă de dezvoltare, ci numai în funcție de ființele asociate, mai exact de ceea ce reușesc acestea să facă din ea.*

La nivel uman, problemele se pun diferit. Fără societate omul n-ar exista (omul solitar este o utopie), dar nici în cazul acesta societatea nu este creatoare prin ea însăși, ci tot numai prin indivizi, adică prin oamenii care o compun și activează în cuprinsul ei. De fapt raportul este *dialectic:* datorită culturii și organizării, nu numai societatea este așa

Scanned with OKEN Scanner

cum o fac indivizii componenți, dar și aceștia sînt așa cum îi face societatea care îi cuprinde și îi integrează.

La dezbateri, un zoolog, Lameere, a făcut unele precizări care merită să fie reținute: „Marea problemă este de a ști cum, în ce condiții iau naștere societățile animale? Speciile care trăiesc în societăți autentice, organizate și durabile, nu sînt numeroase. La insecte ele nu se găsesc decît printre himenoptere și termite, la mamifere printre bovidee, ungulate și maimuțe; stolurile de pinguini și de alte păsări pot fi lăsate, într-adevăr, la o parte". După el condițiile de formare a societăților animale se reduc la două: 1. hrana convenabilă speciei respective să existe în cantități suficiente într-un anumit loc, pentru ca indivizii să poată trăi adunați și sedentari; *reuniune* și *sedentaritate* care determină *nașterea vieții sociale;* 2. gruparea nu trebuie să devină prea numeroasă, creșterea ei trebuie să fie restrînsă. La furnici și albine „nutritoarele" (lucrătoarele) reglează și limitează numărul progeniturilor; pe de altă parte mamiferele sociale se reproduc puțin, neavînd decît cîte un pui la naștere; pe lîngă aceasta ele sînt poligame, masculii se luptă între ei, ceea ce mai elimină o parte dintre indivizi. Aceste condiții apar ca esențiale peste tot: *abundența hranei care permite reuniunea și limitarea numărului membrilor grupării.* Fenomenul propriu-zis social, interatracția, nu vine decît pe urmă.

S-ar putea ca pentru oamenii primitivi, încă lipsiți de cultură, aceste condiții să fi fost egal de valabile, totuși se pare că originea societăților omenești este mult mai complexă. Un sociolog de seamă, Marcel Mauss, care a participat la discuții, a făcut următoarele completări: „Sociologia umană, lingvistica însăși, sînt discipline *biologice,* ele depind de biologia generală. Se pot distinge societățile *omenești,* care sînt *instituționale,* și societățile *animale,* care *nu au această trăsătură*". Amintind opinia unor autori americani, după care societatea se definește ca *„we group"*, ca *grup nostratic,* după expresia unui participant (Eisler), un grup care are sentimentul sau conștiința de *„noi"*, prin care membrii săi se deosebesc singuri de toți cei care nu fac parte din același grup, considerați ca străini, ca în afară de grup, se întreabă dacă criteriul acesta se aplică și la animale. „Alte elemente (definitorii — *n.n.*) ale societății sînt: ocuparea unui anumit *teritoriu,* un număr determinat de *membri* și, în fine, formele de *organizare* a *grupului*". Biologii care au fost de față au arătat că astfel de fenomene apar într-o măsură mai mică sau mai mare și la animale, exceptînd *instituționalizarea* care, cel puțin sub forme clar conturate, nu apare decît la *oameni* și ține deci de trăsăturile specifice, diferențiale, ale societăților omenești. În genere, se poate deci afirma că unele date ale sociologiei animale sînt valabile și pentru sociologia umană, dar, cum era de așteptat, în ipoteza existenței reale a unei evoluții biologice, oamenii aduc numeroase elemente *noi,* ireductibile la treptele precedente sau inferioare.

În răstimp, cercetările comparative între societățile animale și cele umane au sporit considerabil; așadar ne găsim acum în posesia unor date mult mai complete și mai nuanțate. Concluziile principale la care s-a ajuns sînt redate în sinteze curente de largă circulație, dintre care folosim inițial *The Handbook of Social Psychology* de sub redacția lui Gardner Lindzey și Elliot Aronson (ed. II, 5 vol., 1968—1969), în care unele capitole sînt închinate în mod special acestor probleme.

După D. O. Hebb și W. R. Thompson *(The Social Significance of Animal Studies,* în *op. cit.,* cap. 18), mecanismele sociale ale insectelor (furnici,

Scanned with OKEN Scanner

albine etc.) sînt *„sensoriale“*, pe cînd ale oamenilor sînt *„ideaţionale“*, deosebire pe care o consideră, cu drept cuvînt, ca *„fundamentală“*. Ei consideră că nu poate fi lipsit de semnificaţii ştiinţifice faptul că „cele mai elaborate structuri sociale apar foarte distanţat, pe scara filetică, unele de altele: ale oamenilor la vîrf, ale insectelor sociale aproape de bază“. S-ar spune că natura a produs, prin mijloacele ei specifice, tot ceea ce a putut mai perfect în materie de societate, chiar de la primele trepte de dezvoltare, fără să-şi continue opera, pentru că societăţile omeneşti nu sînt un rezultat al unei evoluţii biologice neîntrerupte, ci, în cea mai mare parte a lor, *produse de ordin ideaţional, realizate deci prin intermediul inteligenţei, chiar de către oameni.* Mai exact: societăţile animale sînt produsul unor mecanisme strict *biologice,* care n-au acţionat decît intermitent, cu mari întreruperi, de la o treaptă sau specie la alta, şi cu mari variaţii în cadrul aceloraşi specii (de la stări solitare la stări sociale), pe cînd *societăţile omeneşti sînt în cea mai mare parte a lor invenţii, construcţii sau creaţii chiar ale oamenilor, după propria lor capacitate de a le concepe şi înfăptui.* Aceasta nu înseamnă că omul n-a moştenit, în materie societală, nimic de la strămoşii săi animali. Pentru a ne da seama de acest lucru este necesar să cunoaştem viaţa socială a animalelor de treaptă superioară, cît mai apropiate genetic de noi, cazul unanim recunoscut al maimuţelor antropoide, dar şi al altor primate şi mamifere. Cu toate că (de exemplu) *cimpanzeul* are numai o structură socială rudimentară, el este în măsură să ne spună mai mult despre natura societăţii omeneşti decît toate insectele sociale la un loc. Şi într-adevăr, marea majoritate a cercetărilor de acest gen s-au îndreptat spre *studiul vieţii sociale a antropoidelor.* Prezentăm, după J. P. Scott, cu unele completări şi comentarii, stadiul actual al cercetărilor în materie de viaţă socială infraumană sau subumană, pentru că ele prezintă un interes incontestabil şi pentru sociologia umană. *(The Social Psychology of Infrahuman Animals,* în Lindzey şi Aronson, cap. 36.)

De pe poziţii behavioriste sau comportamentaliste, se crede că toate animalele au o capacitate oarecare de comportament social. Din cauza aceasta este de preferat să se înlocuiască împărţirea tradiţională în animale sociale şi nesociale, printr-o *serie continuă* de la o „societate foarte scăzută (aproape de zero) pînă la una foarte ridicată (aproape de sută)“. Pe de altă parte toate animalele (inclusiv omul) au un sistem comportamental de bază, care purcede în chip necesar din însăşi structura sau constituţia lor biologică. Acesta se compune din mai multe elemente sau subsisteme, care variază şi ele de la o specie la alta: *digestiv* (ingurgitarea de alimente solide şi lichide), *investigativ* sau *explorativ* (investigarea mediului înconjurător), *căutarea de adăpost* sau *confort* (adaptarea la schimbările ivite în mediul fizic), *sexual* (reproducere), *agonistic* (adaptare la conflicte), *alelomimetic:* comportament contagios (coeziune şi securitate grupală), *epimeletic:* acordarea de îngrijire (îngrijirea animalelor tinere sau a unora adulte), *etepimeletic:* solicitare de îngrijire (apel la îngrijire, ajutor, ocrotire, asistenţă etc.), *eliminativ* (depunerea urinei şi fecalelor). Aceste comportamente, indiferent de gradul lor de variabilitate sincronică sau diacronică, nu pot lipsi nicăieri unde există animale, iar din această cauză pentru *animalele sociale* (constituite în grupuri) ele sînt *factori determinanţi absolut inevitabili.* Se poate susţine „ca o *lege generală* că *natura unei organizaţii sociale este determinată de natura tiparelor comportamentale (behavioral patterns) şi a sistemelor comportamentale (behavioral systems) caracteristice speciei*“, de unde

Scanned with OKEN Scanner

rezultatul că *„diferitele feluri de specii animale pot dezvolta moduri foarte diferite de societăți animale"*. Cu alte cuvinte, *„fiecare gen de sistem comportamental tinde să producă un mod particular de organizare socială"*. Elementele comportamentale amintite nu au deci efecte sociale identice. Comportamentele investigative, cele sexuale și de adăpost produc grupări temporare care constituie forma caracteristică de organizare socială la cele mai multe nevertebrate. Comportamentul agonistic are, de cele mai multe ori, rezultate „dispersive", adică împiedică formarea și menținerea grupului, în afară de cazul în care este asociat cu comportamente cu efecte coezive, capabile să le neutralizeze. Comportamentele epimeletice, care includ deseori asigurarea de alimente de către un animal pentru altul, duc la asociații de lungă durată. Astfel de comportamente se găsesc mai ales la artropode (furnici, viespi, albine, termite etc.) și la vertebrate, inclusiv la *oameni*. La vertebrate se găsește o varietate foarte mare de organizații sociale, de la cele mai simple cu putință pînă la unele foarte complexe. Multe vertebrate constituie grupuri alelomimetice, bazate deci pe imitație reciprocă. Astfel de grupuri sînt rare la nevertebrate, din cauză că imitația depinde de gradul de dezvoltare a organelor de simț, care permit un contact continuu și o coordonare eficientă cu mișcările altor indivizi. La nivel *uman,* comportamentul acesta, asupra căruia, cum am arătat, a atras atenția încă Gabriel Tarde *(Les lois de l'imitation)* are un rol cît se poate de însemnat. Multe dintre vertebratele superioare formează grupuri sociale de lungă durată, bazate pe sexualitate și, în continuare, pe îngrijirea noilor generații. Tot în cadrul acestora, cu prelungiri importante, cum vom vedea, și la *oameni*, societățile au mai multe compartimente, mai mult sau mai puțin conturate (numite convențional și clase sau chiar caste): al bărbaților, al femeilor și al tineretului (de regulă de la naștere pînă la pubertate sau adolescență), uneori și mai detaliat: copii, tineri, adulți, bătrîni etc.

Dintre toate cercetările de sociologie animală, interesul cel mai mare pentru sociologia umană îl au, din punct de vedere evolutiv, cele privitoare la viața socială a primatelor, mai ales a maimuțelor antropoide. Multe specii de maimuțe trăiesc în cete mici, compuse din 2—3 masculi adulți, un număr adeseori mai mare de femele și tineret de diferite vîrste. (Numărul femelelor este uneori mai mare decît al masculilor din cauză că în unele împrejurări aceștia din urmă sînt mai expuși atacurilor din afară, fiind cei care duc lupta cu prădătoarele.) Maimuțele arboreale au cetele cele mai reduse, pentru că ele își petrec vremea mișcîndu-se din copac în copac, mîncînd fructe și frunze, la adăpost de atacul altor animale, chiar al felinelor, care se pot urca în copaci, dar nu pot sări de pe unul pe celălalt. Cele mai multe dintre maimuțe nu se luptă efectiv între ele, chiar dacă se amenință, nici chiar masculii pentru femele, ceea ce face ca viața lor sexuală să aibă un caracter de promiscuitate cît se poate de pronunțat. Atît femelele cît și masculii se interesează de tineret, îl îngrijesc, îl ocrotesc și sar în apărarea lui ori de cîte ori este nevoie. Cînd o ceată de maimuțe se întîlnește cu alta, ele se amenință reciproc, dar nu se amestecă și nici nu se încaieră decît în cazuri excepționale. Cele mai multe cete de maimuțe nu au frontiere teritoriale precise, dar fiecare dintre ele manifestă tendința de a se mișca (de cele mai multe ori alături de altele) într-o arie mai largă, pe care n-o depășesc decît extrem de rar. Există însă mari deosebiri între diferitele specii de maimuțe în privința vieții lor sociale, nu atît în funcție de gradul de dezvoltare biologică și de înrudire cu oamenii, cît de *condițiile ecologice.*

Scanned with OKEN Scanner

Babuinii din Africa de Sud, de exemplu, care trăiesc pe pămînt, ca și oamenii, au o viață socială mult mai dezvoltată decît a maimuțelor arboreale, mai ales din cauză că sînt mult mai expuși atacurilor din afară. Specialiștii consideră că babuinii sînt mult mai apropiați social de oameni decît celelalte maimuțe. În condiții naturale, cetele de babuini sînt dominate de masculii adulți, dintre care unul exercită o autoritate vizibilă asupra tuturor și este deci cel mai dominant dintre toți. Acesta păstrează o anumită distanță fizică între el și ceilalți cetași, impusă la nevoie cu forța. Cînd ceata se găsește în mișcare, centrul este ocupat de masculul cel mai dominant, în termeni antropomorfici, de „șef", înconjurat, la oarecare distanță, de cei mai puțin dominanți. În chipul acesta masculii mai tineri, care în general sînt dominați, ajung la periferia grupului și sînt cei mai expuși atacurilor din afară, din partea diferitelor animale prădătoare. Cînd vreunul din ceată observă vreo primejdie, emite anumite semnale de alarmă, iar masculii adulți se aliniază după caz, fie pentru a amenința pe agresor, fie pentru a-l ataca în grămadă. Babuinii reușesc astfel să facă față oricărui atac, cu excepția celor săvîrșite de lei. Femelele și progeniturile lor se situează de regulă în centrul grupului, nu pentru că ar fi atrase de masculul dominant, ci din cauză că acela este, cum am văzut, locul cel mai puțin periclitat. Sistemele și formațiile acestea de apărare arată, cît se poate de clar, *avantajele asociației pentru anumite animale,* aflate în condiții specifice, ceea ce indică cel puțin unul din factorii care determină apariția și menținerea vieții sociale. Cînd o femelă intră în călduri (estrus) ceata nu se dezorganizează și nu se formează nici cupluri sexuale permanente. Femela își alege singură masculul cu care se împreună, el poate fi masculul cel mai dominant, dar și oricare altul. Ea se poate împreuna cu mai mulți masculi, unul după altul, fără nici o manifestare de gelozie sau agresiune din partea vreunuia din ei. Progeniturile de vîrstă fragedă sînt îngrijite și supravegheate de aproape de mamele lor. Pe măsură ce cresc se detașează și încep să se joace la oarecare distanță, fără a fi pierdute din vedere de adulți. Îndată ce vreuna din maimuțele tinere dă vreun semnal de alarmă, mama și masculii cei mai apropiați sar în ajutorul ei. Astfel tineretul din ceată se deprinde cu coeziunea și cooperarea și nici chiar masculii în vîrstă nu-și manifestă dominanța decît prin urlete și amenințări, fără a recurge la mijloace excesive. În condiții naturale, babuinii dezvoltă deci *un grup social foarte integrat și cooperativ,* contrar a ceea ce se petrece în captivitate (de exemplu în grădinile zoologice), împrejurare în care se pot ivi foarte ușor fenomene de dezorganizare socială care au ca efect un comportament agresiv și brutal. În sfîrșit, cetele de babuini se mișcă în arii bine definite, pe care nu le încalcă, și dorm în anumiți copaci. Dacă diferitele grupuri folosesc aceeași sursă de apă, ele se tolerează reciproc, fără tensiuni și conflicte. Numeroase specii de maimuțe înrudite cu babuinii duc același gen de viață socială, cu diferențe foarte mici, de regulă, neesențiale.

Observațiile acestea sînt cît se poate de instructive, pentru că anticipează, la nivele relativ joase de evoluție biologică, unele comportamente a căror existență a fost negată fără nici un temei faptic la oamenii primitivi, chiar în stare naturală a lor, adică de totală sălbăticie (precultu-rală). Numeroase specii de maimuțe se dovedesc destul de pașnice și cu toate diferențele de sex și de vîrstă din cadrul lor, fenomen biosocial inevitabil, coeziunea și solidaritatea dintre toți cei care fac parte dintr-o ceată sînt foarte mari, ceea ce înseamnă că *ceata prezintă avantaje per-*

Scanned with OKEN Scanner

ceptibile de securitate și ajutor reciproc pentru toți participanții. Faptul că apare încă de la acest nivel o anumită „conducere", o „șefie", pare a fi tot în avantajul colectivului, pentru că altfel ar risca să se dezorganizeze și să se descompună. Este de subliniat și constatarea că în genul acesta de comunitate situația cea mai avantajoasă, în sensul ocrotirii maxime, o au *copiii,* după care urmează *femelele.* Poziția cea mai nesigură, adică mai expusă pericolelor, este a masculilor tineri, nedominanți. Grupul masculilor dominanți, în frunte cu „șeful cel mare", ca să ne exprimăm antropomorfic, are o situație ambivalentă: beneficiază, fără îndoială, de puterea lui și pune stăpînire pe ceată, în schimb el este cel care pînă la urmă organizează și ocrotește pe toți, asigurînd comunității o coeziune foarte strînsă, care constituie un „scut" puternic de apărare și deci un mijloc eficient de supraviețuire. Se găsesc aici în embrion fenomene care vor lua, la nivel uman, o extindere foarte mare, prin înlocuirea cel puțin parțială a senzorialului și a instinctivului, care operează mai mult sau mai puțin prin încercare (deci cu riscul permanent de a greși) și selecție naturală (deci cu supraviețuirea celor care au avut „norocul" să nimerească soluția convenabilă), cu ideaționalul și predictibilul, în care intră tot mai multă rațiune și calcul, deci tot mai mare posibilitate de evitare a erorilor.

În ce privește viața socială a antropoidelor aflate în stare naturală (singura instructivă pentru problema originilor), cercetările sînt foarte inegale. *Urangutanii* sînt aproape nestudiați științific din cauză că trăiesc în grupe infime, afundați în locuri din junglă foarte puțin accesibile. *Gorilele,* în contrast cu alte primate, sînt strict vegetariene, ele au o statură uriașă și o putere excepțională, care le permite o protecție foarte eficientă față de animalele prădătoare. Și ele formează grupări sociale relativ mici: unul sau doi masculi, cîteva femele și progeniturile lor. S-au observat puține încăierări în rîndul lor, dar în cazul că sînt atacate de prădători reacționează violent, lovindu-se cu labele în piept, proferînd diferite amenințări și, în extrem, pornind la atac. Unul dintre cercetători a făcut observația că dacă răspundea în chip corespunzător la diferitele „semnale sociale" ale gorilelor se putea apropia de ele fără nici un pericol și fără să le îndepărteze. Se pare că faptul acesta a fost observat încă din preistorie de vînători, care știau să se deghizeze și să imite animalele pe care le vînau, ca să ajungă la o distanță convenabilă pentru utilizarea eficientă a armelor simple pe care le aveau.

Concluzia cercetărilor de specialitate este totuși foarte circumspectă cu privire la asemănările sociale dintre gorile și oameni. Dacă gorilele au o înfățișare mult mai asemănătoare cu oamenii decît majoritatea celorlalte primate, ecologic și social ele sînt foarte îndepărtate.

Cimpanzeii nu sînt nici ei ușor de studiat, totuși observațiile privitoare la ei sînt mai numeroase și mai consistente, fiind făcute de unii cercetători extrem de interesați în cunoașterea lor, pe motivul că ei reprezintă genealogic maimuțele cele mai apropiate de oameni din toate care trăiesc azi și pot fi deci studiate după metode și tehnici științifice moderne. Cimpanzeii folosesc, în condiții naturale, diferite obiecte drept unelte, iar ocazional prind și mănîncă animale mici, deci arată stadii inferioare, zoologice, de utilizare a unor unelte și chiar de „vînătoare", care înseamnă și deprinderi carnivore, nu numai ierbivore, deci sînt, ca și oamenii, omnivori. Viața lor socială este foarte variată, iar grupurile lor sînt cît se poate de instabile. S-au observat cete de femele cu progeniturile lor, fără masculi, mici grupuri formate numai din masculi, iar

Scanned with OKEN Scanner

altele din masculi și femele, fără tineret, toate trăind însă în aceeași arie și ocazional adunîndu-se la un loc. S-au observat și unele grupuri temporare care combinau, în diferite moduri, sexele și vîrstele. Totuși se pare că indivizii care participă la diferitele grupări sînt din aceeași colectivitate, care trăiește în continuă dispersare și regrupare, în aceeași arie geografică, fiind deci foarte probabil și strîns înrudiți între ei. Este greu de evitat impresia că modelul de viață socială al oamenilor primitivi trebuie să fi fost mai apropiat de al babuinilor decît al cimpanzeilor, cu toată înrudirea mai mare cu aceștia din urmă. Se pare că în situațiile naturale (preculturale) factorii *ecologici* joacă în materie *socială* un rol mai important decît cei *genealogici,* fără a fi îndreptățiți, în stadiul actual al cercetărilor, să tragem vreo concluzie definitivă.

Deși specialiștii în studiul comparativ al vieții sociale animale și umane, a ființelor celor mai evoluate (a primatelor) în cazul întîi și a celor mai înapoiate (primitive) în cazul al doilea, consideră că nu se pot face încă decît unele generalizări ipotetice, totuși acestea nu sînt lipsite de interes științific. Primatele comunică printr-o gamă largă de semnale (vizuale, mimice, gestuale, posturale, vocale etc.), dar nici cele mai evoluate dintre ele, cu excepția omului, nu s-au dovedit capabile să-și însușească vreun *limbaj articulat,* asemănător celui *omenesc.* „Toate societățile antropoidelor sînt afectate de această deficiență, care limitează enorm capacitatea vreunei transmisiuni culturale, ca și comunicațiile directe". Se poate deci afirma că *limbajul articulat* (graiul în sensul lui omenesc) este o achiziție deosebit de importantă a omenirii, sursă bogată atît pentru o viață *socială* superioară, cît și pentru o viață *mentală* radical deosebită de a tuturor animalelor, singura pentru care se poate folosi termenul de *spiritualitate* (filosofie, știință, religie, morală, artă etc.). O anumită șefie sau dominanță, ca și unele ierarhii mai complexe și mai nuanțate, atît de caracteristice aproape tuturor formelor de viață socială ale omenirii de pînă acum, se găsesc și în societățile primatelor, cu o variație foarte mare de la o specie la alta, dar nici una dintre ele nu a ajuns la *o organizare politică și juridică,* achiziție care rămîne deci, ca și spiritualitatea, o *trăsătură exclusivă a oamenilor.* Se poate spune același lucru despre utilizarea unor *unelte:* ea se întîlnește în mod cert și la unele animale, dar nici unul dintre ele, fie oricît de evoluat biologic, nu-și fabrică singur uneltele, nu le inventă, nu le perfecționează și, în ultimă analiză, nu le utilizează în sensul de a-și produce cu ajutorul lor mijloace superioare și progresive de trai. *Confecționarea de unelte și munca productivă,* care înseamnă sub toate formele mai dezvoltate *tehnică și economie,* sînt tot *o trăsătură exclusivă a oamenilor,* de unde și consecința foarte importantă că animalele pot mînui unele unelte, dar nu au o *tehnică,* pot avea o gospodărie, dar nu și o *economie* în adevăratul înțeles al cuvîntului. Dealtfel, cum vom vedea, pînă în neolotic, cînd apar primele forme de agricultură și creștere a animalelor, nici oamenii nu-și produc încă cele necesare vieții, ci le iau doar din natură, prin culegere, pescuit și vînătoare, încît economia propriu-zisă, în sensul ei actual, de producție, de element al culturii, nu numai al naturii, este o achiziție a dezvoltării *istorice,* nu un stadiu al evoluției *biologice.* Firește, cînd este vorba de oamenii primitivi, mai ales de primii antropieni (australantropieni, arhantropieni și chiar paleoantropieni), asemănările cu animalele superioare trebuie să fi fost mult mai pronunțate, uneori pînă la identitate, dar din păcate studiile acestea incipiente sînt foarte puține din punctul de vedere al vieții sociale și mentale. Un lucru este

Scanned with OKEN Scanner

sigur, că primii antropieni și poate, pînă la un punct, *homo sapiens* însuși au fost mai apropiați ca mod de viață de animalele superioare, decît de omenirea civilizată. De aceea nici datele psihologiei animale, nici ale sociologiei animale nu sînt de pierdut din vedere în încercările de a reconstitui, măcar cu aproximație, viața primilor oameni, în general a oamenilor aflați în stare de sălbăticie sau de cultură foarte înapoiată.

S-au făcut numeroase cercetări cu privire la ceea ce s-a numit cu un termen tehnic *teritorialitate,* prin care se înțeleg atitudinile și comportamentele animalelor față de *teritoriu,* măsura în care se leagă, într-un fel sau altul, de el, îl consideră ca „al lor" și deci îl apără față de intruși. Fenomenul există la unele maimuțe, dar nu este nici pe departe universal. Se citează cazurile unor cete de maimuțe din America de Sud, care iau o atitudine ostilă față de alte cete îndată ce le întîlnesc în apropierea teritoriului pe care îl locuiesc și pe care (în expresie antropomorfică) au aerul că îl consideră ca aparținîndu-le numai lor, sau cazul unor cete de maimuțe din Kenya, care apără suprafețe mici (de 20—40 acri) din cadrul unui teritoriu mai larg pe care îl împart, fără conflicte perceptibile, cu alte animale. Cu alte cuvinte, ele folosesc, fără îngrădiri precise, un anumit teritoriu, de o întindere mare, pe care-l împart cu alte cete de maimuțe și, evident, cu alte animale, dar în cadrul acestuia au o porțiune mai restrînsă în care se deplasează mai des și în care eventual se adăpostesc, pe care nu o împart cu alte cete și o apără cu tenacitate față de ele. Cele mai multe primate nu au însă o locuire stabilă. Dacă babuinii au anumiți copaci în care se adăpostesc și dorm peste noapte, pe care nu-i folosesc neîntrerupt, dar îi revizitează foarte des, gorilele și cimpanzeii își fac noi cuiburi în fiecare noapte. Teritorialitate în sensul unei ocupații permanente a unei anumite suprafețe și al apărării granițelor ei apare la primate foarte rar. Dacă cetele de maimuțe se întîlnesc indiferent unde, reacția obișnuită este de respingere reciprocă, totuși, cum am amintit, unele dintre ele, de exemplu babuinii, se tolerează reciproc cînd se întîlnesc la aceeași sursă de adăpare. Se crede, pe baza unor analogii strict conjecturale, că nici primii oameni n-au avut o teritorialitate precisă, bine definită, fără a se putea afirma dacă ea este, din clipa în care a apărut, „o invenție culturală sau una biologică". La populațiile înapoiate din zilele noastre, comportamentul față de teritoriu variază foarte mult și nu devine important decît în legătură cu *agricultura* și apariția unor *așezări permanente* (sate, tîrguri, orașe). Chiar la animale, teritorialitatea nu capătă contururi mai precise decît în cazurile, la primate destul de rare, în care s-au adoptat locuri anumite de adăpostire, mai ales pentru odihnă și dormit.

Comportamentul social al primatelor este studiat nu numai pentru a stabili, cel puțin în linii mari, originile societății, ci și pentru a afla *începuturile vieții de familie,* a organizației domestice, care a avut un rol foarte însemnat și continuă să-l aibă, chiar dacă în forme mai reduse, în dezvoltarea întregii omeniri. În această privință, pînă acum nu s-au găsit la primate legături permanente între un mascul și o femelă (pe modelul monogamiei la oameni), cu singura excepție a *gibonilor,* la care grupul întreg constă dintr-un mascul adult, o femelă și progeniturile lor imature, fără o altă organizație socială mai cuprinzătoare. Grupul total este atît de mic din cauză că gibonii de amîndouă sexele sînt foarte agresivi față de adulții de același sex, cu rezultatul inevitabil că ceata de adulți cea mai mare cu putință este o pereche de sex contrar, deci

Scanned with OKEN Scanner

un cuplu de reproducere cu descendenții nevîrstnici. Pentru majoritatea primatelor superioare „unitatea de organizare socială" constă dintr-un grup format din mai mulți masculi, mai multe femele și tineretul descendent, în care indivizii se nasc, cresc, trăiesc și eventual mor. E vorba deci de unități care pot dura întreaga viață. Masculii nu au relații speciale (de paternitate) cu progeniturile lor și în cele mai multe cazuri este imposibil să se identifice tatăl biologic (genitorul). Maternitatea este însă mai influentă. La unele bande de maimuțe — de exemplu, rhesus — observate în perioade mai lungi, s-a constatat existența unor asociații între mamă și descendenți, nu numai între ea și aceștia, dar în egală măsură și între ei, evident prin intermediul mamei, care este figura centrală a acestei formații. Fenomenul este cît se poate de semnificativ, pentru că arată originea animală și posibilitatea coexistenței a două *tipuri de organizație socială,* unul bazat pe relații de dominanță ale masculilor, caracterizat în general prin *putere,* altul pe relațiile de descendență, centrate inițial pe mamă, caracterizat prin *afectivitate.* Sub forme mai mult sau mai puțin evoluate, cu trăsături specifice pe care nu le dobîndesc decît oamenii, cele două linii de relații sociale se găsesc deopotrivă și în societățile omenești, de la începutul lor pînă azi. În orice caz, exceptînd gibonii, a căror viață socială, cum am văzut, se reduce la familia pereche, celelalte primate au o viață socială mult mai complexă, bazată pe *dominanță* și pe *descendență,* prima realizată mai ales de *masculi,* iar a doua legată exclusiv de *femela mamă,* fără nici un rudiment de paternitate. Familia nucleară (femeie + bărbat + copii nevîrstnici), considerată azi ca o instituție socială universal umană încă din primele timpuri, nu există la primate și nici familia extinsă *(extended family),* compusă (tot numai la oameni) din o pereche de sexe contrare și cel puțin o parte din descendenții lor din toate generațiile, împreună cu soțiile sau soții lor (după cum este vorba de organizații maternale sau paternale). De unde concluzia: *„familia nucleară apare ca o . . . invenție omenească",* fără a se putea preciza deocamdată dacă este vorba de o *„invenție culturală sau una biologică".*

S-au făcut cercetări interesante și cu privire la dezvoltarea ontogenetică a comportamentelor sociale la primate, în special la maimuțele langur din nordul Indiei. În general, copilul de maimuță este mai precoce decît cel uman, el este capabil să se desprindă de mamă și să ducă o viață independentă mai devreme decît celălalt, totuși nici pe departe îndată după naștere. Fenomenul acesta *biologic* este extrem de important pentru *geneza vieții sociale,* pentru că arată, cel puțin pentru vîrstele fragede, necesitatea vitală de a trăi în asociații capabile să le hrănească, să le ocrotească și să le pregătească. La languri dezvoltarea infantilă este marcată foarte clar chiar de înfățișarea fizică. Noul născut are părul negru, în contrast cu adulții, care îl au alb și este obiectul unei îngrijiri cu totul deosebite nu numai din partea mamei, dar și a altor femele. În primele trei luni de viață, copilul de langur este foarte dependent de mamă și stă mai mult în brațele ei. După trei-cinci luni, părul începe să se albească, adică să capete culoarea adulților, marcînd astfel sfîrșitul primei perioade infantile. După această dată, pînă pe la 12—15 luni, copilul maimuță își părăsește frecvent mama, îndepărtîndu-se la o distanță oarecare (6—10 metri), pentru a se aduna și a se juca împreună cu alte animale tinere. Din momentul în care își schimbă culoarea infantilă, adulții nu mai au aceeași solicitudine față de el și nu ezită să-l bruscheze sau să-l alunge îndată ce îi jenează într-un fel sau altul. Înțărcatul se face

Scanned with OKEN Scanner

foarte tîrziu, din inițiativa mamei și cu aceasta perioada infantilă ia sfîrșit, dînd locul celei juvenile, care durează aproximativ pînă pe la 4 ani pentru masculi și 3 ani pentru femele, după care acestea trec printr-o perioadă de „subadult", care durează încă un an sau doi, pînă la primele călduri (estrus) cînd, de regulă, rămîn gravide și trec în rîndul femelelor mame, deci pe deplin adulte. Pentru masculi perioada subadultă este mai lungă, ea durează pînă pe la 6—7 ani, cînd sînt pe deplin dezvoltați. Ca subadult masculul este subordonat tuturor masculilor adulți, din care cauză el „participă numai marginal la viața cetei" și își petrece zilele împreună cu cei de seama lui, la periferia grupului și nu se apropie de adulți decît în momentele în care aceștia se odihnesc sau dorm. Cele mai multe încăierări se petrec între acești subadulți, nu între adulți. Adeseori masculii subadulți se desprind de gruparea cea mare și fac o ceată separată, exclusiv masculină. Cei care rămîn în ceată devin dominanți pe măsură ce cresc iar cei vechi îmbătrînesc și încep să conteste statutul celor dominanți, pentru ca în cele din urmă să-i înlocuiască.

În concluzie, *diferitele specii de primate prezintă o varietate foarte mare de comportamente și organizații sociale, corelate foarte strîns cu ecologia fiecăreia.* Ele variază ca dimensiuni de la proporțiile unei veverițe pînă la masivele gorile. Pe cînd cele mai multe sînt active ziua, unele sînt nocturne. Ele locuiesc mai ales în regiunile tropicale, dar în condiții ecologice foarte variate, de la zonele descoperite, de cîmpie, pînă la locurile impenetrabile ale junglei. Întinderea grupurilor sociale este și ea foarte variabilă, ca și compoziția lor, totuși cele mai multe sînt formate dintr-o majoritate de femele în raport cu masculii și printr-o asociație de lungă durată, chiar pe viață, între indivizi. După constatările de pînă acum, se crede că *variația organizațiilor sociale este foarte mare chiar în cadrul aceleiași specii,* în funcție de mediul fizic, de numărul membrilor unui grup și de gradul influențelor disruptive și dezorganizante venite din afară. „În orice caz — rezumă situația J. P. Scott — nu se mai poate afirma că celelalte primate sînt atît de asemănătoare cu ființele umane, încît este suficient să se studieze ele pentru a obține o imagine (exactă) a comportamentului social de bază al oamenilor". Fără îndoială, cum am văzut, unele asemănări există, dar împreună cu unele deosebiri, care apar, cel puțin în esența lor, ca absolut ireductibile.

1.5. Cercetătorii dedicați studiilor comparative dintre animale și oameni, în special dintre societățile animale și cele umane, cum este firesc, nu stăruiesc numai asupra asemănărilor, ci în egală măsură și asupra diferențelor. De pe poziții evoluționiste se crede că oamenii în stare naturală, de sălbăticie, înainte deci de a se fi creat o cultură oarecare, au avut o viață socială foarte apropiată de a unora dintre primate, fie din cauză că descind din ele sau sînt genealogic foarte înrudite, fie din cauza unor condiții ecologice asemănătoare. Ipotezele acestea din păcate nu pot fi verificate, pentru că oameni lipsiți de orice cultură (unelte, podoabe, foc, limbaj, credințe etc.) nu mai există de multă vreme. Se încearcă însă alte căi de aflare, tot ipotetică, dar cu un grad destul de mare de probabilitate, a adevărului cu privire la starea socială a primilor oameni. Amintim cîteva dintre aceste încercări pentru că s-ar putea ca o parte din ele să ne ofere unele „chei" foarte fecunde de înțelegere a fenomenelor sociale umane, în forma lor primordială, originară.

Autorii amintiți mai sus și alții pe care urmează să-i specificăm de acum încolo amintesc mai multe căi indirecte de a aborda problema

Scanned with OKEN Scanner

vieții mentale și sociale a primilor oameni. Una dintre ele se referă la *structura anatomică*. Rămășițele osteologice arată clar că strămoșii omului actual au fost foarte asemănători anatomic cu el, adaptați la viața pe pămînt (nu arboricol), cu postură verticală, locomoție bipedă, o dantură de omnivor etc. Diferențe importante între antropieni și preantropieni apar mai ales în *mărimea craniului,* iar prin deducție, în mărimea și complexitatea *creierului* sau, sub aspect funcțional, în facultățile lor *intelectuale*. Cei mai mulți naturaliști socotesc că procesul evolutiv cel mai semnificativ pentru apariția omului și poziția lui excepțională (unică) pe scara zoologică este *creierul*. În acest sens s-a putut vorbi — după opinia noastră, perfect îndreptățit — de un *proces de cefalizare* sau *cerebralizare,* de la primatele inferioare spre cele superioare, iar în continuare, de la maimuțele antropoide la hominieni, neîntrerupt, pînă la omul actual *(homo sapiens)*. Este în special opinia lui Teilhard de Chardin, asupra căreia vom reveni, pentru că tot lui îi datorăm ideea, la fel de justificată, că *cerebralizare înseamnă mentalizare,* adică o creștere continuă a ponderii factorilor intelectuali asupra celor instinctuali și, în același timp, *spiritualizare,* în sens de preponderență crescîndă a factorilor conștienți și raționali asupra celor inconștienți și iraționali, ca și a factorilor inventivi, creatori, asupra celor de rutină sau repetare. S-a petrecut deci, în acest stadiu al evoluției biologice, mult mai mult decît o acumulare cantitativă de elemente organice; pe aceste baze (dezvoltarea desfășurîndu-se în primul rînd pe planul sistemului nervos central) s-au conturat *noi forme de viață mentală,* din ce în ce mai *inteligente* și mai *conștiente,* implicit mai *creatoare,* cu urmări inevitabile și asupra *vieții sociale*. În ultimă analiză procesul cunoscut în biologie prin termenul de *hominizare* constă în *spiritualizare,* în organizarea superioară a materiei spre forme din ce în ce mai puțin materiale, din care se vor naște într-o zi *ideile* și *ideologiile,* iar pe temeiul acestora, un *nou mod de a trăi și a desfășura viața.*

Antropologul francez Henri V. Vallois, preocupat de reconstituirea vieții sociale a primilor oameni pe baza rămășițelor lor scheletice (fosile), scrie: „Maimuțele (inferioare și superioare) trăiesc în grupuri sociale; la fel fac și oamenii din zilele noastre. Se poate considera deci, ca o certitudine, că faptul acesta este adevărat și pentru omul fosil. Dar posibilitățile unui grup sînt cu atît mai mari cu cît inteligența celor care îl compun este mai mare. De aceea este interesant pentru problema care ne preocupă (enunțată mai sus) să examinăm valorile obținute prin determinarea capacității craniene". (H. V. Vallois, *The Social Life of Early Man: The Evidence of Skeletons,* în *Social Life of Early Man,* ed. Sherwood L. Washburn, New York, 1961, p. 214 și urm.) În acest scop, Vallois a întocmit un tablou cu volumele cerebrale ale maimuțelor și oamenilor, care arată următoarele cifre medii în cm³: 89,3 pentru gibonii hilobați, 124,6 pentru gibonii siamang, 393,8 pentru cimpanzei, 411,2 pentru urangutani, 497,8 pentru gorile, 576 pentru australopiteci, după care urmează un salt destul de pronunțat, căruia Vallois și alți biologi îi acordă importanță de *salt calitativ de la animal la om,* și anume: 871 pentru pitecantropi, 1 046 pentru sinantropi, 1 175 pentru oamenii preneandertalieni, 1 438 pentru neandertalienii clasici (cu o variație individuală de la 1 300 la 1 610), în fine *homo sapiens,* adică omul actual, cu un volum cerebral care variază între 1 010 și 2 000 cm³. Se constată deci o mărire din ce în ce mai pronunțată a creierului, mai ales de la australopiteci și neandertalieni, după care procesul se încetinește simțitor și chiar stagnează. De

Scanned with OKEN Scanner

fapt în această ultimă fază, ca volum (deci strict cantitativ), creierul uman este realizat; ceea ce se adaugă la omul propriu-zis *(homo sapiens)* este o nouă structură cerebrală, o perfecționare, nu pe linie *cantitativă,* ci pe linie *calitativă.* „În măsura în care dezvoltarea psihologică poate fi dedusă după volumul cerebral (și alt criteriu de estimare pentru rămășițele fosile este imposibil de obținut), posibilitățile intelectuale ale australopitecilor și hominidelor împreună au crescut de trei ori în pleistocen, la începutul glaciarului Würm (față de formele evolutive anterioare). Este interesant de subliniat că australopitecii erau încă în această privință foarte apropiați de maimuță... Dezvoltarea lor psihologică — la fel cu comportamentul lor social — nu putea fi deci foarte îndepărtată de a maimuțelor. Este îndoielnic dacă ei erau capabili să elaboreze tradiții de felul celor existente în societățile omenești, și, în egală măsură, dacă puteau să confecționeze unelte". Ținînd seama de aceste date, Vallois socotește că „ruptura" decisivă între maimuțe și hominide — ceea ce s-a numit de către A. Keith, în 1948, *„Rubiconul cerebral"* — nu s-a ivit *înainte,* ci *după* australopiteci, între aceștia și pitecantropi. Faptul că unii neandertalieni au avut un creier mai voluminos decît mulți oameni actuali, fără să fi obținut prin aceasta o superioritate intelectuală, s-a explicat pe mai multe căi, dar cea mai plauzibilă pare a fi transformarea formei craniene, prin apariția *frunții drepte,* atît de caracteristică la oamenii actuali, față de fruntea teșită a neandertalienilor, fenomen care, cum am văzut, a permis o dezvoltare a *lobilor frontali,* sediu al unor *funcții psihologice superioare,* legate mai ales de *conștiință, gîndire, vorbire articulată, imaginație și calcul.* Din analiza craniilor fosile, contrar multor cercetători, Vallois consideră că nu se poate preciza dacă posesorii lor au avut capacitatea de a vorbi. Problema limbajului articulat, care este fără îndoială un semn foarte sigur al hominizării, în sensul omului actual, nu este solubilă prin examinarea exclusivă a scheletelor, fără acces la părțile moi, adică, în cazul care ne preocupă, la *sistemul nervos central,* la creier. În schimb scheletele sînt destul de grăitoare privitor la durata vieții, raportul numeric dintre sexe și vîrste, compoziția populației și chiar la teritorialitate, iar după modul și starea în care au fost găsite, referitor la unele rituri, obiceiuri și credințe. Durata vieții oamenilor fosili a fost mult mai scurtă decît a omului modern. După diferite calcule făcute, foarte puțini indivizi treceau de 40 de ani și cu totul excepțional de 50. Comparația între sexe arată, cel puțin la neandertalieni și oamenii din paleoliticul superior și din mezolitic, o mortalitate mai timpurie la femei, care rar atingeau vîrsta de 30 de ani, față de bărbați, care o depășeau de regulă destul de mult. Cauza principală a acestei diferențe se atribuie accidentelor și bolilor legate de sarcină, naștere și maternitate. Mortalitatea infantilă era mare, dar în general numărul copiilor, datorită unei fertilități neîngrădite, depășea cu mult pe al adulților. Toate acestea arată că societățile respective erau formate din populații tinere, cu un număr mult mai mare de copii decît de adulți, cel puțin în unele perioade, cu un număr mai mare de bărbați decît de femei și o lipsă totală de bătrîni. (De unde remarca lui Vallois: *„În societățile preistorice nu a existat gerontocrație".)* Fenomenele acestea trebuie să fi avut consecințe importante asupra vieții sociale, a continuității dintre generații și a stabilirii unor tradiții puternice și durabile. Mulți copii creșteau fără mame, mulți tineri rămîneau fără părinți, întreaga comunitate era lipsită de experiența, moderația și înțelepciunea oamenilor în vîrstă. Inegalitatea numerică între femei și bărbați, în fa-

Scanned with OKEN Scanner

voarea unora sau a celorlalți, atunci cînd s-a produs într-adevăr, n-a putut să fie fără unele urmări sociale, mai ales în domeniul raporturilor sexuale și al formelor de familie; în ce fel s-au produs însă efectiv lucrurile, este foarte greu, dacă nu imposibil de precizat.

Analizînd sistemele preistorice de înmormîntare, Vallois constată că cimitirele propriu-zise au apărut tîrziu, abia spre sfîrșitul paleoliticului și mai ales în mezolitic. Din timpurile mai vechi s-au descoperit mai mult morminte individuale, atît pentru femei cît și pentru bărbați, mai ales pentru cei din urmă, dar chiar din perioada neandertalienilor (paleoliticul mijlociu), și pentru copii, unii de vîrstă foarte fragedă. Sînt semne deci că încă de pe atunci *„copilul avea un loc în viața socială"* și că a apărut foarte de timpuriu *o diversificare a oamenilor din cuprinsul aceleiași colectivități* nu numai în fața *vieții,* ci și a *morții.* Este cît se poate de sigur că mult timp hoarda umană primitivă își părăsea morții, ca și animalele, fără a-și face o problemă specială din aceasta. La un moment dat a început să-i îngroape, dar pe cît se pare nu pe toți *deopotrivă* și nici cu ritualuri *egale.* Apar deci diferențe destul de izbitoare încă din preistorie între femei și bărbați, între adulți și copii, dar mai ales între cei însemnați și cei neînsemnați, iar în cele din urmă între bogați și săraci. Mormintele „șefilor" se disting foarte devreme de cele ale oamenilor „de rînd", ceea ce exprimă pe plan funerar deosebiri precise existente pe plan social. Apar de asemenea semne neîndoielnice de *canibalism,* inițial probabil în scopuri strict alimentare, dar mai tîrziu și în scopuri rituale, magico-religioase etc.

Se crede că cetele oamenilor foarte primitivi, adică apropiați de starea naturală sau sălbăticie, erau în general *foarte puțin voluminoase.* Dacă se ține seama și de faptul că ele trăiau exclusiv din cules și vînătoare (eventual și din pescuit), cu mijloace încă foarte rudimentare, problema se poate dezlega, cu oarecare aproximație, prin analogie cu populațiile actuale de vînători aflate încă în stadii foarte înapoiate. Cei care le-au cercetat direct apreciază că cetele de australieni din această categorie includ în jurul la 35 de persoane; cele ale amerindienilor Ojibwa din zona Marilor Lacuri variau între 2—17 persoane (în medie 5,6), cele din regiunea rîului Berens variau de la 4 la 49 (în medie 14,9). Pentru Bergdama s-au înregistrat cete de 20—30 persoane; pentru boșimani o densitate care nu depășea numărul de indivizi care puteau să mănînce deodată o antilopă. Cetele vînătorești ale pigmeilor din Congo și Camerun nu se compuneau din mai mult de 10 adulți și un număr dublu de copii. Calculele acestea coincid cu cele făcute de paleoantropologi cu privire la cetele de vînători din paleoliticul mijlociu și cel superior, pe baza studierii mormintelor. Fac excepție numai vînătorii de animale mari, foarte periculoase sau foarte iuți și mobile, care nu pot fi vînate decît de *grupuri mai mari de oameni,* în special în cazurile în care se recurge și la *hăituială.* Se înțelege de la sine că aceste constatări sînt valabile și pentru cetele de vînători din perioadele mai vechi, adică din paleoliticul inferior. Fenomenul are o semnificație sociologică de prim ordin. El arată clar că *primele forme de viață socială aveau caracterul de „grup primar":* numărul membrilor era atît de mic, încît toți se cunoșteau direct, aveau contacte zilnice, cooperau în cele mai diverse moduri și se simțeau în toate împrejurările vieții, mai ales în fața greutăților și primejdiilor, atît de uniți, încît formau un „grup nostratic" dintre cele mai puternice. Unii sociologi (în frunte cu F. Tönnies) dau acestui gen de unitate socială, care poate varia ca mărime și structură socială destul de mult, pînă

la nivelul unui sat sau al unui orășel, numele de *comunitate,* în opoziție cu unitățile sociale bazate pe numeroase relații indirecte sau impersonale (de exemplu, birocratice), care formează simple *asociații.* Cum am mai amintit, s-a emis mai demult ideea (de către Sumner Maine) că vechile forme de viață, în parte prelungite pînă spre vremurile moderne, se întemeiau mai mult pe *statut,* pe cînd cele mai noi se bazează pe *contract.* Primele au un caracter colectiv și tradițional, ultimele un caracter individual și convențional. Sînt generalizări care merită să fie reținute și cercetate mai departe.

O altă cale de reconstituire a vieții primilor oameni, și în general a oamenilor preistorici, este examenul *ecologic* și al *distribuției geografice* după datele geologiei și ale paleontologiei. În această privință, prima constatare de interes sociologic se referă la faptul că *cele mai multe primate se găsesc în regiunile tropicale și manifestă tendința spre arborealitate* (spre a trăi în copaci). Evidențele fosile arată că strămoșii cei mai apropiați ai oamenilor, speciile animale din care descind sau cu care sînt foarte înrudiți (cazul maimuțelor arboricole), ca și primii antropieni sau hominieni au trăit în zone călduroase, nebîntuite de glaciații sau geruri riguroase, în general *tropicale.* Biologii deduc de aici, cu mari șanse de adevăr, două aserțiuni fundamentale. Pe de o parte că primii oameni, deci anteriori speciei „sapiens", au apărut în aceleași regiuni *călduroase* (indiferent dacă antropogeneza s-a petrecut într-un singur loc, cum susțin partizanii *monogenezei,* în mai multe locuri și timpuri, cum susțin adepții *poligenezei,* sau ca un fenomen general, în toate părțile locuite de prehominieni, cum cred doctrinarii *ologenezei)* și au trăit inițial, ca și strămoșii lor animali, fără foc, fără unelte, fără îmbrăcăminte, *more animalico,* folosind eventual, tot ca animalele, adăposturile naturale, mai ales peșterile, rîpile, adăposturile de sub stînci etc. Pe de altă parte, că planeta noastră n-a fost locuită integral de oameni decît tîrziu, după ce au descoperit focul, uneltele, îmbrăcămintea, adăposturile artificiale etc. și au fost în stare să le adapteze și perfecționeze mereu, care toate presupun existența *limbajului.* Cu alte cuvinte, *pămîntul a fost cucerit abia de „omul cultural", nu de „omul natural" (sălbatic).* Se adaugă faptul că, în afară de Arctica și Antarctica, două continente, cel *american* și cel *australian,* din motive care nu este cazul să le consemnăm, *n-au participat la antropogeneză,* ele au fost populate foarte tîrziu, abia de oamenii de nivel „sapiens", spre sfîrșitul paleoliticului și începuturile neoliticului. Marea aventură a vieții, care constă în trecerea de la animal la om, de la biologie sau biosferă la noologie sau noosferă, s-a petrecut numai în cadrul vechilor continente (Africa, Asia și Europa) și numai în zonele calde (potrivite pentru o ființă încă neîmbrăcată, nudă, și în același timp lipsită de blană) ale acestora. Ce s-a petrecut mai tîrziu, măsura în care, după o expresie a lui Pierre Gourou, condițiile favorabile s-au dovedit pentru cele mai multe populații ca nefavorabile, iar „cele nefavorabile (dimpotrivă) ca favorabile", este o problemă pe care vom analiza-o mai tîrziu, în capitolele privitoare la nașterea și dezvoltarea civilizației.

J. P. Scott atrage atenția și asupra altor procese diferențiale. El consideră că omul modern, produs al istoriei sale socioculturale, „biologic nu este identic cu strămoșii săi preculturali", dacă n-ar fi decît din cauza unor noi mecanisme de selecție, de natură socioculturală, care chiar dacă n-au înlocuit cu desăvîrșire au redus considerabil forța vechilor mecanisme ale selecției naturale. Biologic apar diferențe importante în com-

Scanned with OKEN Scanner

portamentul sexual al oamenilor, în comparație cu al primatelor. Femeile nu au perioade de receptivitate sexuală (călduri sau estrus), ceea ce înseamnă că viața sexuală a oamenilor, în anumite limite de vîrstă, are un caracter neîntrerupt, fenomen care a dus, mai curînd sau mai tîrziu, la anumite aranjamente sociale, de ordin matrimonial, prin care se asigură mai tuturor membrilor adulți ai unei comunități o viață sexuală normală. Cum numărul bărbaților și al femeilor de regulă se echilibrează, s-a recurs de timpuriu la *soluția monogamică* și numai în cazuri excepționale la soluția *poliginică* (un bărbat cu mai multe femei) sau *poliandrică* (o femeie cu mai mulți bărbați). Mai tîrziu însă *poligamia* a luat o extindere foarte mare, dar fenomenul este corelat cu diferențele economice și sociale, cu apariția claselor sociale, cu extinderea războaielor, ceea ce a dat putința unora să acapareze nu numai averile și puterea politică, dar și femeile, în detrimentul celor din clasele și popoarele năpăstuite. În schimb, masculii umani arată un interes aproape general față de copii și tineret, pe care nu ezită să-i ocrotească, să-i educe și să-i integreze social cît mai puternic cu putință. La oameni, spre deosebire de animale, *procesele instructiv-educative* iau o extindere foarte mare și devin unul din *mecanismele fundamentale ale dezvoltării.* Dealtfel, copiii umani au nevoie un timp mult mai îndelungat decît celelalte primate de asistența adulților. Unii zoologi (de exemplu A. Portmann) nu ezită să susțină existența unei *duble gestații* în cazul oamenilor, una intrauterină (de la concepere pînă la naștere), de esență strict biologică, alta extrauterină (postnatală), de esență socioculturală, ceea ce indică în chip foarte clar *izvorul principal al socialității omului,* izvor în primul rînd *biologic:* omul nu devine efectiv *om* decît în decursul etapei *extrauterine,* în care nu mai depinde de pîntecele matern, ci de *„pîntecele societal“,* de capacitatea societății în care se naște de a-l ocroti, a-l educa și deci de a-l „face om“. *Nevoia procesului de socializare sau culturalizare este de origine biologică, dar desfășurarea lui este de natură social-culturală.* Cum rezumă rezultatele un alt biolog, P. Chauchard (sub influența directă a lui Teilhard): „Superioritatea omului nu ține numai de superioritatea creierului, ci și de încetineala cu care acesta se construiește (se structurează). Neterminat la naștere, el se va realiza în mediul social uman și acest mediu va fi necesar pentru ca creierul să fie normal“. Un copil izolat de mediul uman nu prezintă numai deficiențe educative, ci și deficiențe cerebrale. Un copil sechestrat devine idiot, un copil crescut de lupi... imită lupii, se dezumanizează; neavînd nevoie să se slujească de aptitudinea vorbirii, el nu-și dezvoltă centrii (nervoși) ai limbajului, iar inteligența sa are de suferit. Anatomic, un creier uman nu este terminat, adică nu prezintă o rețea nervoasă completă, decît pe la șapte ani. Cu toate acestea, ar fi o eroare de a considera un creier de șapte ani, deși terminat anatomic, ca un creier matur din punct de vedere funcțional. Erorile educative pot încă stînjeni această maturizare biologică și lipsi adultul de posibilități importante: abia la 18 ani electroencefalograma devine cea a unui adult *(Le cerveau et la conscience,* Paris, Seuil, p. 78 și urm.).

Dacă punem în corelație datele acestea anatomofiziologice cu teoria darviniană a selecției, a supraviețuirii celui mai apt, înțelegem fără greutate în ce constau *originile biologice ale vieții sociale omenești.* Indivizii umani care au fost desprinși de comunitate sau au fost socializați defectuos, ori insuficient, au rămas nu numai needucați, dar, mai mult sau mai puțin, și arierați mental, deci incapabili de a face față cerințelor

Scanned with OKEN Scanner

vieții, fapt care a avut ca rezultat inevitabil eliminarea lor din lupta pentru supraviețuire. Au rămas și s-au dezvoltat în continuare nu cei mai apți de la naștere, ci cei mai echipați cultural și mai ocrotiți de societățile în care s-au născut și au crescut.

1.6. Mai amintim și convingerile unui psiholog, Henri Piéron, care a elaborat unul din cele mai temeinice tratate de psihofiziologie comparată *(De l'actinie à l'homme,* 2 vol., Paris, P.U.F., 1958—1959). Ne referim în special la capitolul privitor la *„Problema trecerii de la psihismul animal la psihismul uman"* (vol. II, pp. 211—234). Dacă stăruim ceva mai pe larg decît de obicei asupra acestei scrieri, este nu numai din pricina caracterului ei sintetic, în măsură să redea esențialul din cercetările întreprinse în acest domeniu pînă la apariția ei, dar și din cauză că autorul ei adoptă un punct de vedere riguros științific, adică întemeiat pe fapte bine determinate, fără a se hazarda în nici un fel de speculație, atît de dăunătoare în toate privințele.

Teza fundamentală a lui Henri Piéron, care, cum am arătat, este și a altor oameni de știință, din cele mai variate discipline științifice, constă în ideea că faza finală a hominizării, adică *homo sapiens,* omul actual, își datorează ascensiunea extraordinară în comparație cu toate celelalte animale, inclusiv cu antropienii care l-au precedat, în special *facultăților sale intelectuale,* facilitate de o *structură cerebrală unică,* neîntîlnită pe nici o altă treaptă a dezvoltării biopsihice. Desfășurarea argumentelor în favoarea acestei poziții este foarte instructivă și pentru modul în care pot fi abordate științific unele probleme sociologice.

Piéron subliniază faptul, după noi de primă importanță, că la *om* și *numai la om* aspectele constituționale (deci înnăscute sau naturale) sînt depășite neîncetat de cele achiziționate sau dobîndite prin socializare, educație, cultură etc. Este clar însă că pentru a le dobîndi, este necesar ca structura (constituția) cerebrală să asigure puterea de a dobîndi: omul învață de la alții și progresează pe această cale, în primul rînd pentru că este capabil prin însăși structura lui biologică (inclusiv nativ-psihologică) *să învețe.* Cu precizarea că omul nu învață numai ceea ce au descoperit, au inventat sau au creat alții, ci și cum să descopere, să invente și să creeze el însuși. În acest domeniu posibilitățile animalelor, chiar ale antropienilor primitivi sau arhaici, care au precedat pe *homo sapiens,* sînt mult mai reduse, de fapt tot mai reduse pe măsură ce coborîm pe scara dezvoltării biologice. Piéron citează cazurile, bine cunoscute în literatura de specialitate, ale creșterii în condiții cît se poate de identice a unor copii (umani) împreună cu maimuțe infantile, cu rezultatul bine stabilit că inițial maimuțele au depășit în unele privințe copiii umani, dar apoi ele s-au oprit și n-au mai putut progresa, în timp ce copiii și-au însușit toate comportamentele omului civilizat din zilele noastre (limbaj, îmbrăcăminte, maniere, cunoștințe, deprinderi profesionale, educație artistică, opinii filosofice etc.). *Esențialul, deci, prin care omul se desprinde în chip clar de animale și care constituie o adevărată mutație este capacitatea lui cvasinelimitată de învățare și creație.* Odată însă această capacitate existentă, se ajunge la alt fapt esențial, la *ce* și *cît* se învață și se creează efectiv, care deschide *linia unei noi evoluții,* a celei *cultural-istorice.* De aici, concluzia care ne va servi și nouă ca fir conducător în toate considerațiile care vor urma: o mare parte din diferențele pe care le constatăm între animalele superioare și adultul civilizat actual țin mai ales de bagajul de achiziții asigurate celui din urmă de către

Scanned with OKEN Scanner

colectivitățile în care s-a format, după cum diferitele nivele de civilizație nu țin de diferențele constituționale ale oamenilor, ci de diferențele moștenirii transmise direct de colectivitate, grație posibilității pe care constituția lui *homo sapiens* le asigură.

După ce amintește faptul că pe teren constituțional între seria animală și *homo sapiens* s-au descoperit numeroase trepte intermediare (prehominidele și hominienii), că în general „capacitățile mentale (ale tuturor animalelor) depind de aparatul cerebral" și că dezvoltarea creierului uman depinde de influențele sociale exercitate asupra lui încă din anii copilăriei — adevăruri științifice prezentate și de noi în alte contexte și după alți autori — Piéron procedează la o comparație foarte metodică între *psihismul uman* și cel *animal*. Așa, de exemplu, s-a stabilit că nu există diferențe sistematice între om și animale în ce privește percepțiile senzoriale. Există numeroase animale, chiar inferioare (de exemplu moluștele) care au o sensibilitate tactilă mai fină decît a oamenilor. Sensibilitatea vibratorie este incomparabil mai mare la unele animale. Din punct de vedere auditiv, vizual și olfactiv, multe animale ne sînt superioare. „Deci cu privire la tot acest echipament senzorial putem spune că omul nu are nici o superioritate". Există deosebiri de la o specie la alta, există simțuri care sînt mult mai dezvoltate la unele decît la celelalte, dar în general „ele sînt particularități specifice și nu constituie un progres continuu în evoluția speciilor". Există în schimb progrese evolutive remarcabile în materie de memorie, foarte precise la numeroase antropoide, mai ales la cimpanzei, în așa măsură că nu apare nici un decalaj semnificativ între memoria acestor maimuțe și memoria umană. „Din punct de vedere al afectivității, al tendințelor... ne găsim într-un domeniu care biologic este într-adevăr comun". Se constată, fără posibilitatea vreunei îndoieli, că la mamifere, în special la maimuțe, la antropoide, există „din punct de vedere al afectivității, asemănări extraordinare cu omul". Din domeniul afectiv face însă parte și *emoția artistică* — „există *homo estheticus*, există arta" —, *fenomenul acesta este exclusiv omenesc:* „la animale nu există ceva echivalent". Totuși nu se poate afirma că animalele sînt complet lipsite de „manifestări estetice", dovadă sînt cîntecele, dansurile, dar se pare că acestea au mai mult o semnificație sexuală. În general oamenii își perfecționează artele ca și alte activități, prin mecanisme care nu le aparțin decît lor. Se poate spune — precizează Piéron — că atunci cînd există invenții omenești aceste invenții nu se pierd mai niciodată, ele se pot transmite. Achiziția asigură o creștere continuă. Cineva a început să graveze, copiii lui s-au apucat, probabil, și ei să graveze; astfel gravura s-a putut dezvolta. Există deci în creația artistică ceva ce nu a fost legat în chip necesar de constituția umană primitivă, care, dimpotrivă, s-a dezvoltat progresiv și a putut evolua. Se poate spune același lucru, sub raport afectiv, și despre *religie*, despre *homo religiosus;* animalele prezintă (dacă prezintă) foarte puțin în acest domeniu, pe cînd oamenii au umplut epoci istorice întregi cu astfel de trăiri și activități. Repetăm deci că nu este vorba de *o evoluție biologică*, ci de una *culturologică*, însă fără prima nici a doua n-ar fi fost posibilă: *evoluția culturală continuă, cu alte mijloace, evoluția biologică;* ceva mai mult: *purcede genetic și se bazează ontologic pe ea.* Viața a produs ca treapta de evoluție cea mai înaintată a ei: *omenirea*, iar omenirea a produs și produce în continuare *cultura*. Concluzia este a noastră, dar premisele se găsesc în cele expuse după alții.

Scanned with OKEN Scanner

Piéron analizează în chip special problema folosirii și confecționării de *unelte*, care caracterizează pe *homo faber*, problemă esențială și pentru sociologie, pentru că este vorba în fond de *muncă și producție*, de factorul considerat, cel puțin de la Marx și Engels încoace, hotărîtor în *transformarea maimuței în om*. Există azi numeroase probe despre folosirea unor obiecte drept „unelte" sau „arme", mai ales de către maimuțe, dar nu s-a observat nici un caz de *confecționare* și cu atît mai puțin de *perfecționare* a unor unelte și nici de utilizare a lor în vreo *muncă productivă*. Animalele, nici cele mai evoluate, nu muncesc, nu produc, ele n-au *stricto sensu* nici *tehnică*, nici *economie*. Antropoidele dau dovadă de mare inteligență, unele dintre ele, puse să rezolve probleme destul de dificile, au putut fi caracterizate de unii cercetători drept „geniale", dar nici una nu a atins vreodată trepte de dezvoltare asemănătoare chiar și numai cu ale oamenilor din primele timpuri: nu folosesc focul, nu fabrică unelte, nu pot vorbi etc. Nu se poate contesta un anumit geniu nici altor animale, dar toate, fără nici o excepție, sînt incapabile să-și transmită experiența în chip eficient de-a lungul generațiilor și să o acumuleze în tradiții și sisteme instructiv-educative, ca oamenii. Nici inteligența, nici modul lor de viață socială nu le ajută în această direcție. Datorită aptitudinilor lor intelectuale, inteligenței, priceperii și creativității lor, poate, în egală măsură, sensibilității și imaginației lor, *oamenii au realizat foarte devreme o societate de tip progresiv*, deci tot mai avansat, prin care și-au asigurat un suport fără precedent pe scara animală, pentru propria lor dezvoltare, pentru ceea ce se numește în chip curent *istorie, civilizație, progres*. Piéron, deși psihofiziolog, nu psihosociolog, nu ezită să scoată în evidență faptul că *„ceea ce are (omul) caracteristic este că trăiește în societate"*, iar aceasta condiționează progresul uman: *„nu individul uman este cel care face progrese continui, ci societatea umană"*.

Cum am văzut, „societăți" se găsesc și la animale, dar unele dintre ele, cazul tipic al societăților de insecte, deși sînt „foarte perfecționate", „extraordinar de diferențiate", sînt foarte îndepărtate de societățile omenești, complet străine filogenetic sau genealogic de ele. Distanța aceasta este cu atît mai mare cu cît societățile de insecte nu sînt opera unor ființe inteligente, conștiente și creatoare, ci opera unor vietăți stăpînite exclusiv de simțuri și instincte. Rămîn însă antropoidele și Piéron se întreabă: „Există vreo diferență esențială între hoardele primitive de oameni și hoardele de gorile, cimpanzei, giboni, aceste hoarde de antropoide?". În stadiul actual al cercetărilor, un răspuns foarte riguros nu este posibil. E greu însă de crezut că la început, în perioada de desprindere a oamenilor de maimuțe, pe cînd mai erau încă ei înșiși jumătate maimuțe, jumătate oameni, adică pitecantropi *(ad litteram)*, diferențele între viața lor socială și a antropoidelor să fi fost „extrem de mari". După ce se referă din nou la societățile de termite, furnici și albine și analizează foarte de aproape activitatea organizată colectiv a castorilor, Piéron conchide: „Ceea ce lipsește în mod evident în societățile animale. este posibilitatea unei achiziții a rezultatelor obținute de invențiile individuale". Cu alte cuvinte, animalele nu sînt capabile să constituie *tradiții progresive*, predarea și preluarea, de la o generație la cealaltă, a experiențelor dobîndite. Datorită inteligenței, capacității lor de a învăța, datorită constituirii unor societăți tot atît de inteligențe și capabile să învețe — cu avantajul însă că cei mai puțin inteligenți sau mai puțin capabili beneficiază de aportul celor mai inteligenți și mai capabili —

Scanned with OKEN Scanner

oamenii încheie evoluția biologică, reprezentînd treapta ei cea mai dezvoltată, dar tocmai pe această bază, deschid *o nouă serie evolutivă*, suprazoologică, suprabiologică, adică *noologică* sau *culturologică*. La început diferențele dintre cele două serii evolutive sînt încă mici sau foarte mici, dar apoi omul devine tot mai puțin animal și tot mai mult om, fără a se desprinde vreodată complet de animalitate, și se îndepărtează tot mai mult de strămoșii săi animali, chiar și de strămoșii săi umani din epocile de odinioară, pentru a străbate o cale *nouă*, fără nici o *analogie pe scara zoologică*.

Piéron abordează în încheiere, cu scopul de a-și duce gîndurile pînă la capăt, problema limbajului și a intelectualității umane: *homo loquax* și *homo sapiens*. Ce se poate afirma științific despre originile și primele forme de limbaj? Acesta este un instrument de comunicare, iar comunicare există, fără îndoială, și la animale, prin mimici, gesturi, dansuri etc., toate însă pe planul cunoștințelor perceptive care pot fi semnalate sau al impresiunilor afective care anunță, de exemplu, o primejdie. Ceea ce este caracteristic în *limbajul uman* este faptul că reușește să reprezinte *simboluri*, să exprime *idei*. În ce moment a început fenomenul acesta? Nu știm, dar oamenii au ajuns, în fine, în posesia limbajului și acesta se transmite, iar cea care îl furnizează este *societatea*. Crede cineva că dacă se lasă un copil să se dezvolte fără nici o acțiune umană asupra lui va ajunge să formeze concepte? Gîndirea *logică*, gîndirea *conceptuală* este ceva ce se dobîndește sub influența *educației*, nu ceva *constituțional*, iar logica rezultă din serii de invenții geniale care s-au acumulat datorită faptului că s-au putut transmite de la un individ la o *colectivitate*.

„Nu trebuie să se piardă din vedere — continuă Piéron — că diferența esențială dintre animalele cele mai evoluate și om constă, cum am mai arătat, în dezvoltarea *creierului*. Aceasta este *mutația* care a dus la o extindere formidabilă a capacității de achiziție (de dobîndire sau învățare). Creierul uman este un teren virgin. Mai ales scoarța cerebrală; nu mă refer la părțile inferioare encefalului, dar, dacă e vorba de emisferele cerebrale și de neocortex, găsim acolo o regiune care la naștere este o ceară virgină. Ea este făcută pentru *achiziții*. Constituția creierului uman permite aceste achiziții prin enorma dezvoltare a unei substanțe cerebrale, compusă din miliarde de neuroni uniți prin nenumărate conexiuni, și care nu este utilizată pentru automatisme gata preparate, pentru reflexe; ea permite în consecință experienței, experienței personale și experienței altora, pe care ei o vor transmite, să se înscrie (să se întipărească sau să se imprime) și să furnizeze mecanisme extrem de variate, mai ales să asigure dezvoltarea uriașă a acelora dintre ele care sînt afectate limbajului". Toate acestea nu există la antropoide; *constituția cerebrală a acestora nu le îngăduie achiziția limbajului*. De aici decurge și *capacitatea intelectuală* spectaculoasă a oamenilor, capacitatea lor cvasinelimitată de a crea și a folosi simboluri, de a opera abstracții și a face calcule, deci de *a înțelege, a gîndi, a interpreta și a prevedea*. Există o mulțime de operații intelectuale pe care numai oamenii sînt capabili să le efectueze; ele marchează în chip tranșant *treapta la care animalele nu se mai pot ridica*, dar prin care *oamenii abia încep să se ridice*. Deci *„marea diferență — diferența de treaptă — care separă psihismul uman de cel animal se datorește unui gen de mutație care a dezvoltat puterea cerebrală de achiziție (a omului), grație terenurilor virgine ale scoarței sale cerebrale"*. Cu precizarea că oamenii achiziționează de regulă ceea ce au produs alții, adică tot oamenii, și încearcă să

Scanned with OKEN Scanner

creeze ei înşişi şi să-şi transmită invenţiile sau operele altora. Achiziţie de către unii înseamnă invenţie, creaţie, producţie din parte altora. Totul se petrece între *oameni,* adică pe planul *vieţii sociale,* după mecanismele specifice ale *societăţii.* De aceea *sociologia* nu este numai *ştiinţa organizaţiilor şi instituţiilor sociale,* ci, în acelaşi timp, *ştiinţa oamenilor,* a puterii lor de creaţie, a tuturor achiziţiilor obţinute de oameni datorită faptului că deţin o inteligenţă superioară şi în acelaşi timp trăiesc în societate, deci într-o *asociaţie de inteligenţe.*

În capitolele care urmează părăsim datele biologice şi psihologice ale desprinderii oamenilor de animale, pentru a examina, cel puţin în linii mari, *dezvoltarea socioculturală a omenirii,* desfăşurarea progresivă a creativităţii umane de la treptele cele mai rudimentare pînă la cele mai avansate. Dar dacă, aşa cum am amintit, oamenii nu se pot dezvolta normal decît în societate, înseamnă că *dezvoltarea societăţii cuprinde în acelaşi timp dezvoltarea omului,* a omului în ceea ce are el *specific uman,* adică *suprazoologic.* Vom începe deci cu *primele forme de viaţă socială omenească* din cîte au lăsat urme suficiente şi bineînţeles în măsura în care acestea au fost scoase pînă acum la iveală de cercetările *arheologice.* Pentru a nu crea confuzii inutile, vom utiliza în acelaşi timp şi terminologia creată de arheologi. Prima societate pe care trebuie să o analizăm în această perspectivă este deci *societatea paleolitică* sau, după terminologia răspîndită în ştiinţele sociale şi umanistice, *societatea primitivă.*

Scanned with OKEN Scanner

2. SOCIETATEA PALEOLITICĂ SAU SOCIETATEA PRIMITIVĂ

2.1. În afară de oseminte (fosile) ne-au rămas de la primii oameni unele mărturii ale activităţii lor materiale, unelte rudimentare, semne de locuire, urme de foc etc., care s-au înmulţit apoi treptat şi s-au diversificat într-o măsură tot mai mare, înlesnind oamenilor de ştiinţă de azi nu numai să le descopere şi să le descrie, dar şi să reconstituie, cu oarecare sorţi de adevăr, viaţa oamenilor de altădată. Aceasta este mai ales opera arheologiei şi anume a acelei ramuri a ei care poartă numele de *arheologie preistorică* sau, mai pe scurt, de *preistorie*. După o definiţie de dicţionar: arheologia este „o ramură specializată a ştiinţelor istorice, avînd ca obiect colectarea, ordonarea şi interpretarea vestigiilor materiale din trecutul istoric al omenirii".

Vestigiile materiale ale timpurilor preistorice care s-au păstrat şi pot fi deci scoase la lumină de arheologi. constau în cea mai mare parte din unelte sau fragmente de unelte, făcute din materiale durabile, care au scăpat de distrugere. Ele constau, pentru epocile cele mai îndepărtate, în special din unelte de piatră şi os, la care se vor adăuga, mai tîrziu, pămîntul ars (deci ceramica) şi alte materiale asupra cărora vom reveni. S-au păstrat, evident, şi alte vestigii, cum sînt unele morminte, urme de adăposturi, de ateliere, vetre, podoabe, obiecte de artă, chiar resturi alimentare, dar nimic nu depăşeşte, ca număr şi semnificaţie, uneltele (inclusiv armele) care, nu numai în ordinea păstrării, dar probabil şi a utilizării şi confecţionării (exceptînd desigur cele de lemn), sînt mai ales din piatră. De aici denumirile, tot numai convenţionale, de *„epocă a pietrei"* sau *„epoca litică"*, cu cele trei subîmpărţiri clasice ale ei, în *paleolitic* (epoca primă, caracterizată prin uneltele de piatră cioplită), *mezolitic* (epoca mijlocie, de tranziţie) şi *neolitic* (epoca nouă, caracterizată prin uneltele şi instrumentele de piatră şlefuită, dar şi prin alte achiziţii, mult mai importante, asupra cărora vom reveni într-unul din capitolele următoare). Din cauza accentului pe care îl pune vrînd-nevrînd pe *utilaje,* arheologia preistorică este în primul rînd o *„istorie a tehnicilor"*, iar prin intermediul acesteia, a *culturii materiale,* a modalităţilor în care *îşi cîştigau oamenii existenţa.* Arheologia modernă face însă eforturi uriaşe, care se dovedesc tot mai fructuoase, de a reconstitui întreaga viaţă a oamenilor preistorici, pînă şi viaţa lor *mentală* şi *spirituală,* desigur cu aproximaţie, dar cu o aproximaţie tot mai redusă. Asemenea încercări s-au făcut şi continuă să se facă şi cu privire la *viaţa socială.* Analiza unora din vestigiile preistorice şi dobîndirea de „informaţii despre comportamentul social al diferitelor grupe umane" au primit numele de *paleoetnologie,* dar aceasta este în aceeaşi măsură şi o *paleosociologie.* În cele ce urmează încercăm să prezentăm — utilizînd datele corespunzătoare din arheologia preistorică şi diferite sinteze făcute pe baza lor

Scanned with OKEN Scanner

— cîteva din cunoștințele existente cu privire la *viața socială a oamenilor preistorici,* începînd cu cei din *paleolitic,* însoțite de unele interpretări personale. *Societatea paleolitică* reprezentînd, în același timp, prin însăși natura ei, *primele forme de viață socială omenească* este în fond același lucru cu *societatea primitivă.*

Pînă acum pietrele de prund sumar cioplite, descoperite în sudul Africii, par a fi cele mai vechi mărturii (dintre cîte se cunosc) ale unei activități tehnice hominiene. Ele sînt atribuite de cei mai mulți cercetători australantropienilor și ar forma *prima cultură omenească,* numită „*cultura de prund*" (sau cu denumirea engleză: *pebble culture).* Uneltele care o caracterizează sînt lucrate din pietre de rîu sau de mare, rotunjite prin rostogolire, numite după un termen francez și *galete* sau *galeți* (fr. *galets).* În literatura de specialitate se mai folosesc pentru aceste unelte rudimentare din galeți și termenii de *chopper,* după cum tăișul lor se obține prin cioplirea unei singure fețe *(unifaciale)* și *choppertool* (la sing. sau *chopper-tools* la pl.), pentru uneltele cioplite pe ambele fețe *(bifaciale).* Evident este vorba de una din *„formele elementare ale industriei pietrei cioplite".*

Unii arheologi au susținut, pe temeiuri mai mult logice decît faptice, că oamenii primelor timpuri au folosit pietre rotunjite de la natură, fără nici o prelucrare din partea oamenilor, de unde numele unei perioade ipotetice, anterioare paleoliticului, care ar fi apărut încă în epoca terțiară, numită *eolitică,* dar majoritatea arheologilor resping aceste opinii, ca nedemonstrabile științific.

Din galeții amintiți, oamenii primelor stadii paleolitice realizau așazisele „cioplitoare", unifaciale sau bifaciale, care foarte probabil serveau la operații extrem de variate. Astfel de unelte primitive au fost găsite în toate continentele vechi (Africa, Asia și Europa), inclusiv pe teritoriul țării noastre (în aluviunile Oltului, Dîrjovului, Mozacului, Dîmbovnicului, pe valea Argeșului etc.). Specialiștii atrag atenția, cu bună dreptate, că tehnicile de cioplire caracteristice culturii de prund au fost utilizate și de alte culturi litice mai tîrzii. Este necesar însă să precizăm de pe acum că fenomenul acesta, al prelungirilor de la o secvență, perioadă și chiar epocă la cele următoare, este atît de frecvent în tot decursul istoriei, încît trebuie considerat ca o adevărată *lege a continuității și dezvoltării sociale.*

Culturile ulterioare celei de prund sînt opera altor antropieni, în special a arhantropienilor și s-au dezvoltat mai ales în Africa și Eurasia, pînă spre sfîrșitul ultimului interglaciar (Riss-Würm). Paleoliticul inferior deși a avut o durată foarte lungă (peste un milion de ani), care depășește cu mult toate perioadele ulterioare, desfășurate de la încetarea lui pînă în zilele noastre, nu ne oferă decît o varietate foarte mică a „tipurilor industriale". După formularea unui arheolog: „Galeții amenajați, bifaciali, și toporașele de mînă *(coup-de-poing),* iată tot ceea ce constituie în esență echipamentul în aproape tot decursul acestei lungi perioade". Dacă se au în vedere însă rezultatele săpăturilor în totalitatea stațiilor paleolitice, imaginea acestor vremuri apare mai felurită și mai nuanțată. Desigur primele unelte, în afară de cele de lemn, care nu s-au păstrat, par a fi fost galeții sau pietrele rotunde, lucrate numai pe o jumătate, pentru a obține un tăiș sau ascuțiș cu întrebuințări numeroase, dar cu păstrarea celeilalte jumătăți pentru a putea fi prinsă mai ușor cu mîna și deci mînuită cu mai mult succes. Partea aceasta putea fi învelită cu fibre vegetale sau piele de animale, pentru a proteja mîna, cum proce-

Scanned with OKEN Scanner

dează în zilele noastre unele populații (eschimoșii, amerindienii din California, australienii). Se pare însă că încă de la început au apărut și alte forme de unelte de piatră, ca cele din așchii sau zburături de piatră, obținute după diferite procedee dintr-o piatră brută, precum și unelte de os, obținute cu alte tehnici. S-au putut fabrica astfel unelte care serveau, cel puțin funcțional, la zdrobit, strivit, sfărîmat, tăiat, cioplit, răzuit, frecat, străpuns, rîcîit, scormonit, spintecat, sfredelit, săpat etc. și în același timp ca arme pentru lovit, doborît, sfîșiat ș.a.m.d.

Arheologii clasifică, după perspectiva și posibilitățile lor specifice, aceste unelte în diferite *culturi,* cum sînt, în afară de cultura de prund, abbevilianul, acheulianul și clactonianul etc., dar pentru sociologie ele nu au decît o însemnătate *secundară.* (Pentru sociologie, *cultura* este un fenomen *complex* care cuprinde *totalitatea tradițiilor și creațiilor unei comunități.)*

În afară de unelte, paleoliticul inferior este cunoscut și sub alte aspecte. Săpăturile din grota Lazaret, din Alpii Maritimi (în apropiere de portul Nice), de exemplu, au descoperit, în 1967, urmele unei tabere (campament) de vînători de capre sălbatice și marmote. Stația nu este dintre cele mai vechi, dar data ei este totuși de circa 150 mii ani, din perioada glaciarului Riss. După fragmentele de craniu omenesc care s-au găsit, ocupanții acestei grote au aparținut unor arhantropieni relativ avansați. Important este că acești hominieni au construit în peșteră, aproape de intrare, o cabană destul de încăpătoare (10 × 3,50 m). Pereții acestei construcții erau susținuți de stîlpi așezați la 0,60 cm distanță unii de alții, iar unul din pereți era paralel cu peretele grotei. În interiorul locuinței s-au găsit două vetre mici, iar între ele unele oase de la labe de lup și numeroase scoici din cele foarte mărunte. După unele interpretări, vestigiile acestea s-ar putea să indice locul unui așternut de ierburi marine, acoperite cu piei de animale, ipoteză seducătoare, dar din păcate numai ipoteză. Sigure sînt însă grota, locuința, vetrele, unele oase de oameni și animale, scoicile etc. Mărimea cabanei ar putea fi interpretată ca adăpost pentru un colectiv mai numeros de oameni, al unei cete întregi de vînători, iar cele două vetre ar putea indica existența a două grupuri familiale, dar nici acestea nu sînt decît tot ipoteze.

În aceeași zonă s-a dezgropat, la Terra Amata, în 1966, o altă așezare paleolitică, dintr-unul din interstadiile glaciarului Mindel. S-au găsit vreo 20 de locuințe (colibe) suprapuse, ceea ce denotă vechimi diferite, totuși nu din alte perioade. E vorba de niște construcții ovale, făcute din nuiele, cu cîte o vatră centrală. Uneltele provenite din diferite nivele arată o evoluție clară a utilajului, de la galeți amenajați, bifaciale grosolane, pînă la unele răzuitoare din așchii sau zburături litice, destul de bine lucrate. De astă dată e vorba de locuințe puțin încăpătoare, în care nu se puteau adăposti decît un număr mic de persoane, probabil cîte o singură familie (femeie, bărbat și copiii lor).

Pentru sociologie este hotărîtor faptul că oamenii din paleolitic, începînd evident cu cei din paleoliticul inferior, trăiau din *cules, vînătoare și pescuit,* erau adică ceea ce se cheamă de la o vreme (ca și animalele) simpli. *„prădători"*, ținîndu-se seama de raporturile cu mediul natural. Uneltele pe care le fabricau nu erau pentru producție, căci oamenii, cum vom vedea, au devenit *„producători"* abia în neolitic, ci pentru a-și mări capacitatea de a smulge de la natură cît mai multe bunuri, mai ales hrană, cu riscuri și dificultăți tot mai mici.

Scanned with OKEN Scanner

Referindu-se la uneltele primilor oameni, L. Capitan scrie: „Caracteristica lor este de a nu avea nici o formă definită sau voită; ceea ce interesa pe omul primitiv era numai funcţia, el neglija cu desăvîrşire morfologia uneltei“ *(La préhistoire,* Edition revue et augmentée par Michel Faguet, Paris, Payot, 1931, p. 46). Funcţiile la care se referă trebuie să fi fost multiple. Uneltele de lemn, de piatră şi de os, aşa rudimentare cum erau, puteau servi la scormonitul pămîntului în căutare de rădăcini şi la doborîrea de fructe, la vînătoarea de animale mici şi mari, la construirea locuinţelor sub pămînt (bordeie) şi de suprafaţă (colibe), la spintecarea animalelor vînate, la tăierea cărnurilor şi spargerea oaselor, la pregătirea pieilor pentru îmbrăcăminte şi aşternut etc.

Dar dacă operaţiile de culegere, pescuitul rudimentar şi vînătoarea de animale mici nu constituiau probleme dificile, în afară de unele însuşiri, care nu lipsesc nici animalelor mai puţin dezvoltate, *vînătoarea de animale mari,* dintre care unele erau agresive, altele foarte iuţi, era o sarcină pe care omul neînzestrat de la natură cu mijloace biologice corespunzătoare (ghiare, colţi, forţă de încăierare) nu o putea duce la capăt decît cu ajutorul unor *mijloace artificiale* şi al unor *stratageme de mare inteligenţă şi mare abilitate.* Este sigur că cel puţin unii dintre oamenii primelor timpuri, începînd chiar cu cei din paleoliticul inferior, au avut aceste calităţi.

După reconstituirile făcute de specialişti, înfăţişate în toate lucrările generale de preistorie, oamenii din cuaternar au trăit în mijlocul unei faune şi flore foarte schimbătoare, în funcţie de condiţiile climatice extrem de variate, provocate mai ales de mişcările ritmice ale glaciarelor şi interglaciarelor. Aceste faune şi flore succesive au fost reduse în linii mari la cinci tipuri principale: 1. Tipul şesurilor calde din nordul Africii şi din sudul Asiei, care a existat şi în Europa în perioadele interglaciare, la distanţe mai mari de glaciare, caracterizat la începutul cuaternarului prin anumite soiuri de elefanţi, rinoceri, hipopotami etc., iar ca floră, prin dafin, cinişir, smochin, anin, tei, salcie etc., cu unele modificări neesenţiale, ivite în răstimp. 2. Tipul de prerii şi păduri din Europa şi Asia (eurasiatic), existent în perioadele interglaciare apropiate de glaciare: cerbi, bizoni, cai etc. şi flora pădurilor şi cîmpiilor noastre actuale. 3. Tipul de stepă şi deşerturi din estul Europei şi centrul Asiei, existent în preajma glaciarelor: asini, cai de deşert, antilope etc., alături de mesteceni, brazi, plopi. 4. Tipul de tundră, cîmpii şi soluri îngheţate din apropierea cercului arctic, existent şi în vecinătăţile glaciarelor mişcătoare: renul, unele soiuri de bovidee, vulpea arctică, glutonul, lemingul, lichenii şi vegetaţia arctică la care sînt de adăugat unele specii dispărute, ca mamutul (lînos), rinocerul cu blană deasă, care au apărut şi între glaciarele III şi IV. 5. Tipul de munţi înalţi, cu creste înzăpezite: capre negre, ţapi de munte *(bouquetins),* mufloni, marmote, cocoşi de munte, animale care au coborît de pe înălţimile Europei şi Asiei occidentale pe cîmpii în timpul ultimelor glaciare. Bineînţeles, în cadrul fiecăruia din aceste tipuri fauna şi flora erau mult mai variate.

Reiese din cele arătate că toate cetele de culegători, vînători şi pescari, cu atît mai mult cei din paleolitic, se hrăneau exclusiv cu plantele şi animalele sălbatice (inclusiv peştii), care nu depindeau nicicum de ei; dimpotrivă, oamenii erau cei care depindeau de ele. Cu precizarea pe care am mai amintit-o, a unor diferenţe foarte mari între *vegetale* şi *animale.* Cele dintîi trebuiau găsite, identificate, culese, eventual transportate şi tot ceea ce era consumabil din ele (rădăcini, bulbi, pulpe, frun-

Scanned with OKEN Scanner

ze, flori, fructe etc.) să se consume. În această privință oamenii primitivi — dealtfel similar mai tuturor animalelor ierbivore — cunoșteau foarte bine plantele din regiunile lor și știau să le utilizeze în chip corespunzător nu numai pentru hrană, dar și pentru tratarea bolilor (plantele medicinale). Nu era același lucru cu animalele. Și acestea le erau cunoscute, dar luarea lor în posesiune era mult mai dificilă. Unele animale (cum sînt carnasierele) se hrăneau ele înșeși cu unele animale, inclusiv cu *oameni,* încît aceștia erau în luptă și concurență directă cu ele în cele mai variate chipuri. Alte animale, deși nu se hrăneau cu carne, erau foarte puternice și știau să se apere, încît în cazul în care erau atacate deveneau foarte periculoase. În sfîrșit, numeroase animale, mai mari sau mai mici, nu constituiau nici o primejdie directă, dar erau greu de vînat, fie din cauză că se ascundeau sau se țineau departe de oameni, fie din cauză că puteau să fugă foarte repede sau (în cazul păsărilor) să zboare cu mare viteză. Desigur nu era același lucru cu ouăle și animalele foarte tinere, dar uneori și acestea erau apărate cu destulă violență de către cele adulte. Din pricina acestor diferențe, raporturile oamenilor cu *animalele,* mai precis cu unele dintre ele, erau cu totul altele decît cele pe care le aveau cu *plantele.* Dacă acestea au constrîns pe oameni să-și îmbogățească mereu cunoștințele botanice, deci orizontul lor cognitiv, ca și cele privitoare la modul de culegere și preparare (eventual de păstrare), în schimb nu le-a impus decît o *tehnică foarte rudimentară:* un băț ascuțit pentru scoaterea rădăcinilor, o piatră ascuțită sau o așchie de os pentru tăierea lor, o piatră oarecare pentru spargerea nucilor, alunelor, sîmburilor, o nuia de oarecare lungime și grosime pentru doborîrea fructelor mai greu accesibile etc. — toate cunoscute în cea mai mare parte a lor și de *alte animale,* pe care oamenii n-au făcut decît să le moștenească sau să le imite, perfecționîndu-le și sporindu-le foarte puțin. Oamenii nu au mers mai departe în acest domeniu, nu din cauză că n-ar fi putut, ci pur și simplu pentru că *nu au avut nevoie.* Nimic nu-i îndemna, provoca sau constrînge la vreun progres tehnic substanțial. În unele zone, ca cele tropicale, climatul foarte favorabil avea aceleași efecte de *stagnare:* natura era suficient de *darnică* pentru a nu fi nevoie să fie cucerită și constrînsă să fie *și mai darnică.* O bună parte din *animale,* mai ales cele care constituiau pentru oameni nu numai un *vînat,* dar și un *vînător,* care îi transforma pe ei în vînat, și cele greu de prins sau de ucis, au constituit *o problemă foarte dificilă și au obligat pe oameni la operații mentale și tehnice dintre cele mai complicate,* ca și la *eforturi neîncetate de a obține noi progrese.* Marea majoritate a uneltelor preistorice, de la galeții amenajați ai australantropienilor, pînă la cuțitele, sulițele, săgețile din eneolitic (confecționate nu numai din piatră, dar și aramă sau alte metale) sînt în legătură cu *vînătoarea* — de animale, dar și de oameni — și cu *utilizarea produselor obținute pe această cale* (spintecarea vînatului, scoaterea și prepararea pieilor, tăierea cărnurilor, spargerea și prepararea oaselor, amenajarea coarnelor etc.). Acesta este domeniul care a obligat pe oameni să-și mobilizeze toate forțele intelectuale și fizice, inteligența și îndemînarea, nu numai pentru a trăi bine sau mai bine, ci pur și simplu pentru a trăi și a supraviețui. Sîntem de acord cu teoria darvinistă despre viață: oamenii au făcut și fac minuni nu atît cînd le merge bine, ci cînd se găsesc în mare primejdie, cînd luptă chiar pentru existența lor.

În literatura de specialitate s-a pus problema dacă a existat inițial în materie de procurare a hranei una sau două perioade: o perioadă ex-

Scanned with OKEN Scanner

clusiv a culegerii (de vegetale și produse vegetale, de animale mici, ouă, miere etc.), după care a urmat o perioadă în care s-a adăugat vînatul și pescuitul, sau cele trei moduri de dobîndire a hranei au fost chiar de la început coexistente, cu variații în funcție numai de împrejurările naturale, nu și de capacitatea oamenilor. Este foarte greu de dat un răspuns la această întrebare, pentru că antropienii cei mai vechi sînt foarte puțin cunoscuți sub raportul genului lor de viață, dar este absolut sigur că *toți antropienii mai evoluați,* chiar înainte de *homo sapiens,* le-au folosit în diferite proporții concomitent pe toate trei: ei *nu au fost numai culegători, ci și vînători, eventual pescari.*

Atît în domeniul florei naturale, cît și al faunei sălbatice, cele două surse principale de trai ale oamenilor primitivi, care nu aveau încă decît o *economie de pradă (Raubwirtschaft),* cuaternarul a marcat modificări și variații extrem de mari datorită, cum am văzut, mai ales glaciarelor și interglaciarelor, respectiv pluvialelor și interpluvialelor. Pentru părțile noastre de lume, care sînt pînă acum cel mai bine studiate, glaciarele au însemnat floră și faună de climat foarte rece, de tip arctic sau subarctic, pe cînd interglaciarele au permis extinderea unei flore și faune de climat cald sau chiar foarte cald (tropical), sub unele forme care în zilele noastre *nu mai există.* E suficient să ne gîndim pe de o parte la *reni,* care nu mai există decît în nord și la *elefanți,* care au părăsit (în stare naturală) complet Europa. Dealtfel procesele de genul acesta sînt foarte vechi, probabil tot atît de vechi ca și viața. Începutul cuaternarului este marcat, între altele, evident din cauze climatice, și de dispariția progresivă a unor specii vegetale și animale din era terțiară, fie prin retragerea lor în zone mai prielnice, fie prin extincția lor definitivă. Variațiile climatice din cuaternar au modificat temporar și raporturile dintre ierbacee și arbori, iar pentru aceștia din urmă, dintre conifere și foioase, cu urmări inevitabile în acele vremuri și pentru viața oamenilor. Alternanța mai mult sau mai puțin ritmică între păduri și stepe, chiar între pădurile de rășinoase și cele de foioase, a obligat oamenii să caute neapărat *căi noi de adaptare,* care, în afară de degenerare sau moarte, nu puteau fi decît sau *deplasarea deodată cu climatele și peisajele geografice,* sau *înfruntarea prin mijloace culturale mai înaintate a noilor împrejurări.* Soluția ultimă impunea o mobilizare a tuturor forțelor intelectuale și fizice, a capacității de *invenție și creație* din partea oamenilor. Firește, după împrejurări care vor rămîne probabil pe veci necunoscute, oamenii acelor timpuri au optat pentru una sau cealaltă din aceste alternative, dar este sigur că *progresele umane cele mai importante ale epocii nu le-au realizat cei care s-au resemnat și au plecat, ci în primul rînd cei care au rămas și au desfășurat eforturi noi, originale, de supraviețuire.* Antropogeneza s-a petrecut, fără îndoială, în *zone calde și comode,* dar trecerea de la primii antropieni la trepte tot mai avansate, pînă la neoantropieni, ca și marile civilizații care au urmat, au fost *opera oamenilor care au acceptat „provocările" împrejurărilor* (ca să folosim o expresie a lui Arnold Toynbee), le-au înfruntat cu riscul inevitabil de a fi înfrînți sau de a învinge, din care apoi într-adevăr unii mai norocoși sau mai pricepuți au reușit și au învins. Este ceea ce s-a spus și constituie probabil o lege a dezvoltării: *„împrejurările favorabile sînt nefavorabile, iar cele nefavorabile sînt favorabile progresului omenesc",* bineînțeles în anumite limite fixate de capacitatea oamenilor de a le face față și deci de a le domina (o variabilă istorică și ea).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru primii oameni, dintre care unii n-au cunoscut încă focul, n-aveau îmbrăcăminte, nu ştiau să construiască adăposturi etc., supunerea faţă de împrejurările naturale de mari proporţii, cum au fost glaciaţiile, era mai greu de evitat decît pentru oamenii evoluaţi din zilele noastre. Echipamentul lor cultural nu le permitea decît reacţii relativ reduse, în aparenţă foarte modeste, dar care totuşi, pentru acele vremuri, au însemnat uneori descoperiri sau invenţii epocale. Să ne gîndim la primul om care a captat şi a folosit *focul,* la primul care a amenajat un *galet* (piatră de prund), pentru a-l transforma într-o *unealtă* (tăietor, cioplitor, răzuitor, străpungător etc.), la primul om care şi-a făcut din pieile unor animale un *aşternut,* o *îmbrăcăminte,* un *acoperămînt* etc. — toate sînt creaţii de excepţie ale inteligenţei omeneşti, cu nimic mai prejos, dacă se ţine seama de stadiile de dezvoltare, decît marile invenţii ale vremurilor de azi (maşina cu aburi, electricitatea, electronica, energia atomică, astronautica etc.).

Culegătorii şi vînătorii primelor timpuri depindeau de vegetalele pe care le culegeau şi animalele pe care le vînau, dar acestea depindeau, în cea mai mare măsură, de climat. Cum variaţiile climatice cuaternare de la frig la cald însemnau floră şi faună corespunzătoare, oamenii din Europa mijlocie (occidentală, centrală şi răsăriteană, inclusiv ţara noastră) au fost contemporani, după perioade şi stadii, cu unele dintre plantele şi animalele existente pînă azi (în stare sălbatică sau în răstimp domesticite), cum sînt cerbul, ursul, mistreţul, vulpea, lupul, cîinele, iepurele, oaia, zimbrul, bourul, renul, calul, măgarul etc., dar şi cu altele, care nu mai există pe la noi, ca elefantul, hipopotamul, leul, hiena, tigrul etc. Unele dintre animalele amintite au existat în perioadele calde, altele în cele reci, ceea ce indică mari schimbări şi deplasări *ecologice* (de ecosisteme).

Fenomenul sociologic cel mai însemnat provocat de aceste variaţii *climatice* şi, drept urmare, *floristice* şi *faunistice* a fost obligaţia primilor oameni, aflaţi încă în fază de culegere şi vînătoare, să *migreze* şi ei. Oamenii de pe atunci, pînă tîrziu în neolitic, au fost în continuă *mişcare,* în neîncetată *căutare de hrană:* mişcări mici cînd variaţiile climato-florale şi faunistice erau mici, mişcări mari cînd acestea aveau forţa de alungare a glaciarelor sau de atracţie a interglaciarelor.

Unii arheologi, ca Osborn, Breuil, Obermaier, Capitan, nu ezită să tragă de aici unele *concluzii sociologice* pe care — presupunînd că faptele invocate sînt exacte — sîntem obligaţi să le împărtăşim şi noi. Migraţiile neîncetate ale populaţiilor umane, antrenate în chip inevitabil, cu putere de legitate, de migraţiile florei şi ale faunei, adică ale surselor principale de hrană, au atras după ele *raporturi foarte frecvente ale diferitelor grupuri omeneşti de pe suprafaţa pămîntului* şi au impus astfel o anumită *unitate* a evoluţiei umane, atît pe plan *biologic,* cît mai ales pe plan *culturologic,* cel puţin într-o bună parte a lumii vechi, bineînţeles cu numeroase adaptări şi dezvoltări locale, care însă n-au putut altera „unitatea de bază".

Fenomenul în sine nu este negat de nimeni, dar explicaţiile oferite pînă acum sînt cît se poate de variate. După unii, asemănările dintre diferitele forme de viaţă socioculturală se datorează *unităţii de structură a speciei umane,* atît sub raport biologic, cît şi sub raport psihologic (mental). Din cauza aceasta, ori de cîte ori oamenii sînt puşi în faţa aceloraşi probleme şi în cadrul aceloraşi condiţii, indiferent de relaţiile cu alţii, ei le rezolvă în chip asemănător. Pe de altă parte, dacă unele con-

Scanned with OKEN Scanner

tacte între grupurile umane au fost totdeauna inevitabile, începînd chiar cu nomadismul structural al culegătorilor și vînătorilor, deplasările de oameni au putut fi mai puțin extinse decît circulația (din colectiv în colectiv, deci într-un lanț neîntrerupt) a bunurilor culturale. Adevărul trebuie să fie undeva la mijloc: există dovezi despre producții sau creații culturale (implicit tehnico-economice) realizate independent unele de altele, după cum există numeroase dovezi pentru împrumuturi sau deplasări de la un grup la altul, dar și amestecuri sau suprapuneri de populații, cu urmarea firească a unor neîncetate încrucișări sau contaminări *culturale*. De aici *procesele bine cunoscute ale paralelismelor și ale convergențelor, dar și ale difuziunii, ale sincretismelor și ale sintezelor.* Viața social-culturală a oamenilor este atît de complexă și în același timp atît de liberă (în sens de invenție sau creație), încît existența unui proces de acest gen într-un sector al vieții sau în celălalt, într-un anumit loc și un anumit timp, nu exclude existența altor procese, în alte sectoare sau în alte împrejurări spațio-temporale geografice și istorice. Cert este că migrațiile din paleolitic, de amplitudine mai mare sau mai mică, după fenomenele geologice și cele biologice, au asigurat *un contact neîncetat între cetele de culegători și vînători,* deci posibilitatea unor apropieri și schimburi culturale cu mult înainte de apariția confederațiilor și alianțelor, a năvălirilor și cuceririlor, a călătoriilor sau a negoțului intercomunitar (intertribal, internațional, intercontinental etc.), care au însemnat tot atîtea căi și trepte de *unificare* (voită sau forțată) *a societăților și culturilor de pe glob.*

În sfîrșit, de interes sociologic excepțional este și *diviziunea originară,* legată, cum am văzut, chiar de constituția biologică (existentă la toate animalele gregare) a *societății primitive,* cu consecințe durabile pînă în zilele noastre. Ne referim la coexistența în sînul aceleiași comunități de viață a celor două *sexe* și a unor vîrste mai mult sau mai puțin precis delimitate, minimum trei: copiii, tinerii și adulții, la care se vor adăuga mai tîrziu, după creșterea longevității, bătrînii. Fiind de esență biologică, diviziunile acestea, cel puțin în anumite limite, sînt inevitabile. Se pare că de existența celor două sexe se leagă și *prima diviziune mai însemnată a muncii,* din nou cu prelungiri importante pînă în zilele noastre, chiar și atunci cînd se obține, în fine, egalizarea juridică, politică, economică și culturală a femeilor cu bărbații. Diferențele ireductibile dintre cele două sexe țin de funcțiile lor *biologice:* femeile sînt cele care poartă sarcina, nasc copiii și îi alăptează; de aici o situație, în unele privințe, mai grea decît a bărbaților, cu atît mai grea cu cît societatea în care se găsesc este mai înapoiată. În comunitățile de *culegători și vînători,* cele două ocupații fundamentale nu comportă nici dificultăți tehnice, nici riscuri profesionale egale: *vînătoarea este mult mai grea și mai periculoasă decît culesul.* De aceea nici un cercetător care ține seama, firește, și de unele analogii contemporane, dar și de „logica internă a fenomenului", nu ezită să susțină că *femeile primitive s-au dedicat mai ales culesului, pe cînd bărbații au practicat vînătoarea* (mai ales de animale: fie mari, fie periculoase, fie iuți sau toate la un loc). De aici și unele oscilații posibile în *însemnătatea socială* pe care o aveau cele două sexe: *acolo unde culesul constituia, comparativ cu vînătoarea sau pescuitul, sursa principală de hrană, femeile au putut avea o situație mai bună, iar acolo unde prepondera vînătoarea, poziția lor socială a putut fi mai rea.* Opiniile mai vechi, după care contribuția economică a femeii a fost, în unele etape ale dezvoltării sociale, atît de mare, încît ea a devenit figura

Scanned with OKEN Scanner

dominantă a vieții sociale, pînă la constituirea unui *matriarhat,* replică socială a patriarhatului, azi nu mai sînt împărtășite decît foarte rar. Matriarhatul presupune un rol preponderent în conducerea societății primitive, deci o poziție superioară de putere pe care femeile ca atare nu au avut-o, se pare, niciodată. Mai tîrziu au existat regine sau împărătese, dar fenomenul acesta nu a fost, în raport cu marea masă a femeilor, decît o excepție extrem de rară. În genere, pînă azi, *în toate activitățile puterea au deținut-o bărbații,* cu singurele deosebiri, generate de condițiile economice și culturale, că în unele situații femeile erau tratate foarte rău, excluse de la exercitarea oricărei puteri sociale, pe cînd în altele erau tratate mai bine sau foarte bine, putînd să participe, mai mult sau mai puțin activ, la conducerea societății.

Problema copiilor era cu totul diferită: un timp ei nu puteau aduce nici o contribuție economică și, deci, erau întreținuți integral de adulți, apoi, pe măsură ce se maturizau, participau tot mai activ la viața economică și socială, pînă se integrau definitiv, băieții în rîndul bărbaților, fetele în rîndul femeilor. Deci cel puțin în primii ani ai vieții, copiii formau populația pasivă, apoi populația parțial activă a comunităților. Prin aceasta statutul lor social nu era fixat în chip necesar; el putea fi rău sau chiar foarte rău, dar putea fi și foarte bun: valoarea lor nu era determinată atît de poziția lor *economică,* pe care încă nu o aveau, ci de poziția lor *afectivă,* de gradul în care erau iubiți de părinții lor, de rude și de ceilalți membri ai comunității. Sînt unele semne — de exemplu modul în care erau înmormîntați — că în societățile primitive dragostea pentru copii era destul de mare, fapt întîlnit dealtfel, cum am văzut, și la animale, mai ales la antropoide. Certurile între părinți și copii sau între frați sau rude nu sînt un fenomen primitiv, ele se vor ivi mult mai tîrziu, abia după apariția și consolidarea proprietății particulare. Dealtfel nu trebuie să se piardă din vedere faptul că afecțiunea dintre oameni a putut ameliora considerabil multe situații penibile, micșorînd sau chiar anulînd uneori determinismul altor factori. Așa se explică și cazurile în care femeile se bucură de o situație socială bună, cu toate că aportul lor economic este relativ neînsemnat.

Se pot afirma deci destul de multe lucruri semnificative despre viața socială a primilor oameni, chiar dacă vestigiile ajunse pînă la noi sînt foarte sărace. Dealtfel arheologia din zilele noastre nu ezită neapărat să reconstituie această viață și nici să pună accentul pe ceea ce este specific uman, pe *cultură,* sub toate cele trei aspecte principale ale ei, stabilite tot de un arheolog (O. Mengin): *cultură materială, socială și spirituală.* Ca să dăm un exemplu la îndemîna cititorilor români, Guy Rachet scrie în cartea sa *Universul arheologic* (Ed. Meridiane, 2 vol., 1977), referindu-se exact la unii dintre primii antropieni cunoscuți pînă acum: „Putem fi ispitiți să dăm cîteva elemente ale modului de viață a acestor australopiteci. E verosimil că, la fel cu maimuțele, ei trăiau în familii și în triburi; chiar dacă erau buni vînători de babuini, n-ar fi putut proceda la această vînătoare decît în grup și probabil că, încă de pe atunci, foloseau capcane. În Africa de Sud, descoperirile osemintelor lor în grote au îngăduit să ne gîndim că acestea le-au servit ca locuințe, dar australopitecii au fost, fără îndoială, foarte numeroși, ceea ce implică și locuirea în aer liber. La Oldoway o grămadă mare de pietre ne-a putut lăsa să presupunem că *homo habilis* își construise, încă de pe atunci, un adăpost din materiale solide. Dacă pielea era bine lucrată, ea folosea poate la formarea de adăposturi; ne putem îndoi că purtau veșminte.

Scanned with OKEN Scanner

Contrar maimuțelor, erau carnivori, așa cum reiese din osemintele animalelor găsite asociate cu resturile lor și aveau predilecție pentru creier. Fără îndoială nu cunoșteau încă focul, iar alimentele — între care vegetalele ocupau un loc important — le mîncau crude" *(op. cit.,* vol. II, pp. 19—20).

Nu trebuie să rămînem însă cu impresia că *focul* era necunoscut tuturor oamenilor din paleoliticul inferior. El este adeverit suficient de clar la unii arhantropieni, cum este, de exemplu, sinatropul *(sinanthropus pekinensis)* de la Cioukou-Tien (China), a cărui industrie consta mai ales din pietre amenajate, similare cu cele din cultura de prund. „Vetrele găsite la Cioukou-Tien sînt o dovadă că el cunoștea *focul,* care folosea la bucătărie, pentru pregătirea hranei și la încălzire. Acesta este, fără nici o îndoială, un aport nou adus de arhantropieni care, pentru rest, au cunoscut un mod de viață destul de asemănător cu acela al australopitecilor" (Rachet, *op. cit.,* vol. II, p. 22). Este ușor de presupus că *focul* n-a fost chiar de la început un factor de progres foarte important, dar în cele din urmă el a însemnat o adevărată *revoluție* — a doua mare *revoluție socioculturală,* după fabricarea primelor unelte — cu urmări remarcabile în cele mai variate domenii ale vieții umane. Sînt autori care susțin că *homo sapiens* n-ar fi fost cu putință, nu numai sub raportul răspîndirii și al culturii sale, dar și sub raport *biologic,* dacă antropienii, care l-au precedat și l-au pregătit evolutiv, n-ar fi cunoscut focul. Hrana friptă, coaptă sau prăjită, apoi și fiartă, a scăzut eforturile de masticație, deci a slăbit mușchii faciali, mai ales în zona tîmplelor și a înlesnit astfel craniului o altă structură, caracterizată prin apariția sau creșterea frunții și o nouă arhitectonică cerebrală, ca și un spor considerabil al inteligenței, al capacității de învățare, inovație, creație și comunicare, pe care le-am expus pe larg în capitolul anterior. La nivele mai joase, dar autentice, inteligența umană a început să-și arate roadele încă din paleolitic, dar, cum vom vedea, ea a avut și limite de neînfrînt. Pentru anumite activități sociale a fost nevoie de *un creier mai dezvoltat,* iar acesta nu a apărut decît spre sfîrșitul paleoliticului, în *paleoliticul superior.*

Focul n-a modificat numai *modul de alimentație* al oamenilor, ci și *modul lor de locuire,* iar pe această bază, *capacitatea lor de răspîndire.* Nu este greu de imaginat existența unor adăposturi neîncălzite artificial — multe bordeie și colibe preistorice lipsite de vetre sau alte urme de foc confirmă această ipoteză —, dar este absolut sigur că focul împreună cu un adăpost oricît de rudimentar, chiar și numai o apărătoare din crengi și din frunze sau din pămînt și păpuriș, *modifică sistemul animalic de locuire cu un mijloc exclusiv uman.* Apare *complexul sociocultural* extrem de important (prelungit prin diferite trepte de dezvoltare pînă azi) compus din *adăpost* (casă), *vatră* (foc), *microclimat artificial* și deci dirijabil, complex care apără de intemperii și de atacul fiarelor sălbatice, dar constituie în același timp loc de alimentație, spațiu de locuit, de odihnit și de dormit, spațiu de muncă, de întruniri, consfătuiri, taifas și petreceri. Este de subliniat că unele din aceste funcții focul le îndeplinește și singur. Pînă azi taberele militare, exploratorii, vînătorii, excursioniștii, folosesc în peregrinările lor focurile în aer liber, la care își prepară mîncarea și în jurul cărora se odihnesc, stau de povești și dorm. Pentru sociologie este important faptul că deodată cu *locuința* și cu *focul,* fiecare separat, dar mai ales *împreună,* au apărut doi factori de atragere a oamenilor, de *apropiere și conviețuire,* de îngrămădire a lor într-un spațiu fizic foarte restrîns, dar care este chiar de la început și

Scanned with OKEN Scanner

un *spațiu social* plin de semnificații umane, care exprimă fenomene de coeziune, solidaritate, integrare și socializare. Oamenii care trăiesc laolaltă în același spațiu se încălzesc, se hrănesc și se odihnesc la același foc, în aceeași încăpere, își exercită legăturile sociale în jurul aceluiași foc, între pereții aceluiași adăpost, se unesc tot mai strîns între ei și în același timp se separă de mediul înconjurător, inclusiv de alte grupuri omenești, prin bariere fizice, iar pe baza acestora, prin bariere culturale și mentale tot mai precise. Ideile moderne de cămin, vatră, acasă, la noi, patrie etc. sînt formele tîrzii, desigur mult evoluate, ale acestor fenomene simple, provocate de foc și viața în jurul focului.

Odată ajunși în posesiunea focului și a unor adăposturi tot mai adecvate, oamenii au realizat noi complexe socioculturale în care s-au integrat și alte invenții importante, ca îmbrăcămintea, încălțămintea, așternuturile, diferitele unelte și arme etc., toate în măsură să-i izoleze de ambiențele fizice nefavorabile și să le permită o deplasare tot mai ușoară dinspre zonele calde spre cele reci, dinspre zonele ospitaliere spre cele din ce în ce mai puțin ospitaliere (aride, ploioase, geroase ș.a.m.d.), pînă au reușit să cucerească partea cea mai mare a uscatului planetar, inclusiv insulele, chiar și zonele polare, oazele din deșerturi, locurile stîncoase, nisipoase, mlăștinoase. Oriunde au putut pătrunde, oamenii n-au ezitat să o facă și oriunde au putut să rămînă, ei n-au ezitat să rămînă, puși în mișcare sau statorniciți nu numai din nevoi *materiale,* fără îndoială *primordiale,* dar și din nevoi *mentale,* pe de o parte din marea lor *curiozitate,* din gustul lor de *explorare* și (de ce n-am spune?) de extraordinarul lor *simț de aventură,* în care inteligența se îmbină indisolubil cu imaginația, interesul cu jocul, pe de altă parte din atașamentul față de locurile în care s-au născut sau pe care le-au cucerit și le-au transformat prin eforturi proprii. Mai ales la oamenii primelor timpuri, încă insuficient „domesticiți" și „înrădăcinați", primele însușiri erau, ca și la unele animale, încă foarte puternice.

Binefacerile focului au fost însă mult mai mari chiar de la început; el reprezintă *prima ventativă izbutită de a împrăștia întunericul,* de a-l înlocui cu o *lumină artificială.* La rîndul ei, lumina nu a fost folosită numai pentru a micșora întunericul nopților, ci și pentru a lumina peșterile, pentru a alunga spaimele, pentru a zădărnici duhurile necurate etc. Așa se face că *lumina* a devenit marele simbol al înțelepciunii, al cunoștinței, al clarviziunii, al concepțiilor optimiste etc. (oameni luminați, lumina minții, „lumină din lumină", figură luminoasă etc.), în opoziție cu bezna întunericului (minte întunecată, prost ca noaptea, bezna inculturii, dar și „prințul întunericului" pentru diavol, devenit simbol și principiu al răului sub toate formele lui groaznice).

Focul va avea apoi tot mai multe întrebuințări și semnificații umane, unele *negative,* ca incendiile, arderile pe rug, iar spre zilele noastre armele de foc, dar marea majoritate *pozitive,* ca arderea cărămizilor, pregătirea pîinii, prepararea ceramicii, topirea metalelor, producerea aburilor necesari vapoarelor și locomotivelor ș.a.m.d. Oamenii primitivi l-au folosit uneori și ca armă de vînătoare, dînd foc ierburilor și silind animalele să se îngrămădească în locuri anume alese pentru a putea fi măcelărite, iar cei mai avansați l-au folosit la despăduriri, în favoarea pășunilor, dar mai ales a agriculturii (bine-cunoscutele jariști din trecutul țării noastre). La rîndul său, focul și diferitele lui utilizări au provocat invenții în lanț a numeroase bunuri culturale, ca vetrele, schelele, cup-

Scanned with OKEN Scanner

toarele, furnalele, opaițele, făcliile, lămpile, lumînările etc., cu efecte economice și sociale tot mai largi și mai adînci.

Atît *focul*, cît și *uneltele au dat* omului o mai mare încredere în el, în forțele sale, în capacitatea de a face față greutăților și primejdiilor. Din punct de vedere psihologic, acesta este aportul lor cel mai important, care nu trebuie pierdut niciodată din vedere. Pînă azi, ciobanii își apără turmele de fiare (lupi, urși etc.) cu lemne aprinse, armă preistorică, dar în aceste împrejurări, dintre cele mai redutabile și mai sigure. Omul, în posesia focului sau a unor arme, oricît de primitive, folosite pentru apărare și atac, ca toiegele, măciucile, securile de piatră, lăncile de lemn etc., s-a simțit asemenea celor mai puternice animale și în cele din urmă mai presus de ele. De aici au izvorît unele sentimente tonifiante de forță și securitate, care l-au îndemnat la acțiuni tot mai îndrăznețe și în același timp mai izbutite, mai eficiente. De fapt *prin foc și unelte omul se situa în lume ca o nouă ființă,* alta decît șirul nesfîrșit al animalelor, ca o *ființă culturală,* în stare să depășească pe cea *naturală.*

Pentru dezvoltarea vieții sociale, paleoliticul inferior a marcat probabil păstrarea și prelungirea unor forme ancestrale, de esență zoologică, asemănătoare cu ale primatelor, dar, în mod sigur, și *trecerea la forme specific umane,* care se vor dezvolta tot mai mult în perioadele și epocile următoare. Acestea constau mai ales în *cooperare,* sub cele două modalități principale ale ei: *simplă,* prin care oamenii desfășoară în comun aceeași activitate, și *complexă,* prin care activitățile sînt divizate în așa fel încît unii desfășoară numai o parte, alții alte părți din ele. *Cooperarea simplă* se făcea, foarte probabil, în toate operațiile de culegere, în unele operații de vînătoare, care nu puteau fi efectuate decît în colectiv, în unele operații de extragere a silexului, deci de minerit primitiv, care de asemenea cerea o muncă în colectiv etc. Cooperarea complexă, bazată pe diviziunea naturală sau artificială a activităților, trebuie să fi avut modalități destul de diferite. În operațiile de apărare față de animalele sălbatice, rolul principal, dacă nu unic, l-au avut *bărbații adulți,* mai puțin femeile și tineretul, deloc copiii. În cele două ocupații de bază ale oamenilor primitivi, culesul și vînătoarea, cum am văzut, prima revenea în general femeilor, a doua bărbaților. Îngrijirea copiilor, întreținerea focului, pregătirea alimentelor, aparțineau femeilor. Confecționarea uneltelor, prelucrarea pieilor etc. aparțineau (probabil) bărbaților. Trebuie să fi existat unele forme de diviziune a muncii bazate pe abilitățile înnăscute sau dobîndite: unii bărbați erau mai pricepuți la vînătoare decît alții sau la confecționarea uneltelor; unele femei întreceau pe altele în unele munci specifice; probabil deci că apăreau și la acest nivel unele diferențieri care însemnau în același timp *fenomene de ajutor reciproc, de servicii și contraservicii, de coeziune și solidaritate socială.*

Nu se știe exact epoca în care a apărut *limbajul,* dar este absolut sigur că după ivirea lui *întreaga viață socială a luat o înfățișare cu totul deosebită decît cea animală.* Graiul a însemnat, fără nici o îndoială, *o nouă treaptă de dezvoltare a gîndirii* (prin noțiuni, abstracții, simboluri, idei, concepții) și *o nouă treaptă de comunicare* decît expresiile emoționale, sunetele vocale nearticulate, gesturile, semnele și chiar semnalele, existente și pe scară zoologică. Aceste două aspecte fundamentale ale limbajului omenesc, unul *mental,* celălalt *comunicațional,* au înlesnit, încă din cele mai vechi timpuri, structurarea, în lanț, a unora dintre cele mai puternice mijloace de progres, care acționează, mult amplificate și afinate, pînă în zilele noastre. Amintim numai două dintre ele: *procesele*

Scanned with OKEN Scanner

instructiv-educative în cadrul aceloraşi comunităţi, folosite mai ales la pregătirea şi integrarea socioculturală a tineretului, şi *marile procese de transmitere a experienţelor dobîndite,* de la individ la colectivitate şi de la o generaţie la alta, în şir neîntrerupt, care constituie domeniul, atît de specific uman, al *tradiţiei.*

Ca şi focul sau uneltele, dar în proporţii şi cu semnificaţii mult mai mari, limbajul articulat a constituit, chiar de la început, un factor extrem de puternic de strîngere laolaltă a oamenilor, de adunare sau întrunire şi de antrenare a lor în cele mai variate activităţi comune, de la simplele taifasuri sau sporovăieli pînă la consfătuiri, dezbateri, lămuriri, îndrumări, povestiri, expuneri, cuvîntări, deci în tot atîtea *colective.* Manifestările acestea verbale se integrează mai totdeauna în complexe socioculturale mai vaste, ca adunările în jurul focului, folosirea vorbirii în timpul ceremoniilor, rostirea de cuvinte în cadrul riturilor etc. Chiar acţiunile propriu-zise, care constau în fapte, nu în vorbe, sînt modificate profund prin apariţia limbajului: ele se desfăşoară pe baza unor instrucţii, indicaţii, îndemnuri, comenzi, care se dau chiar în decursul desfăşurării lor, cu posibilităţi mult mai mari de adaptare la situaţiile neprevăzute şi, în final, de succes sau reuşită. După cum a arătat mai demult Pierre Janet, vorbirea a permis chiar apariţia unui nou tip de *căpetenie,* cel care comandă altora şi dispune ce au de făcut fără ca el să participe efectiv la acţiune, spre deosebire de *conducător,* care se aşază în frunte şi toţi ceilalţi se iau după el. *Conducătorul* este cel dintîi în acţiune, de exemplu, într-o bătălie, pe cînd *comandantul* dirijează acţiunea din urmă sau chiar de la distanţă, prin simple dispoziţii verbale.

2.2. „Paleoliticul mijlociu este caracterizat — din punct de vedere arheologic — printr-un utilaj de aşchii mousteriene şi prin apariţia unei noi specii (umane), paleoantropienii sau neandertalienii. Originea acestui stadiu trebuie să se găsească în interglaciarul Riss-Würm şi comportă o sută de mii de ani în dezvoltare paralelă cu acheulianul superior, pentru a culmina în timpul celor două faze iniţiale ale glaciaţiei Würm. În sfîrşit, sub numele de mousterian este clasat un complex de utilaje cu unelte bifaciale şi cu aşchii, diferenţiate tipologic şi de origini diverse“ (Rachet, *op. cit.,* vol. II, p. 25).

Arheologii atribuie acestei perioade diferite „culturi“ (în sens nesociologic), dintre care unele nu sînt decît o prelungire, cu modificări mai mult sau mai puţin pronunţate, ale unor tehnici mai vechi, altele însă îi sînt specifice şi deci definitorii. Dintre acestea, predominant este *mousterianul* (de unde şi numele de „paleoliticul mijlociu sau mousterianul“). Tipurile principale de unelte din acest complex cultural sînt „vîrfurile, răzuitoarele, piesele denticulate sau cu scobitură, lucrate îndeosebi pe aşchii, piesele bifaciale etc.“. S-au găsit urme de vetre de foc. De reţinut şi faptul că „pe teritoriul României s-au descoperit numeroase aşezări mousteriene în peşteri, cît şi în aer liber“ *(Dicţionar de istorie veche a României,* operă colectivă, sub conducerea lui D. M. Pippidi, Bucureşti, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976 — *sub voce).*

Se pare că sub raport tehnologic, perioada neandertaliană reprezintă, după cum se exprimă A. Leroi-Gourhan, „o etapă majoră tot atît de însemnată ca accesul la agricultură sau la forţele motrice artificiale pentru că exact din acest moment au început să se înjghebeze condiţiile dezvoltării unor tehnici care au dus (fără întrerupere) pînă la apariţia meta-

Scanned with OKEN Scanner

lurgiei" (*Les origines de la civilisation technique,* sub redacția lui Maurice Daumas, Paris, P.U.F., 1962, p. 15).

Pentru *„sociologia preistorică"* (termenul aparține lui H. Breuil), pe lîngă diversitatea și calitatea uneltelor și ale procedeelor de lucru, care arată unele progrese remarcabile, mousterianul marchează și cîteva fenomene care, dacă nu vor fi „depreciate" de noi descoperiri, dezvăluie ivirea unor factori de răspîndire, uniformizare și unificare a vieții omenești din acele vremuri, ca și închegarea unor noi genuri sau chiar sectoare de activitate, inexistente sau puțin dezvoltate pînă atunci. Mai ales prin acestea din urmă, paleoliticul mijlociu marchează o treaptă mult mai avansată a vieții socioculturale decît cele din trecut.

Toți cercetătorii subliniază răspîndirea extraordinară a complexului mousterian pe spații geografice dintre cele mai întinse, care cuprind numeroase zone din Europa, Asia și Africa. În același timp, *„caracterul cel mai izbitor al paleoliticului mijlociu este uniformitatea relativă a tuturor industriilor atribuibile paleoantropienilor"* (Michel Brézillon, *Dictionnaire de la préhistoire,* Paris, Larousse, 1969 — *sub voce).* Se pune întrebarea cărui fapt se datorește această mare *răspîndire* și această mare *uniformitate.* În stadiul actual al cunoștințelor este greu de dat un răspuns satisfăcător, dar nu este exclus ca el să indice apariția hologenetică sau cel puțin poligenetică a paleoantropienilor, deci fie deodată și pretutindeni unde au existat condiții favorabile, eventual în mai multe centre în același timp, sau o enormă capacitate de răspîndire în ipoteza că este vorba de o monogeneză (nașterea într-o singură zonă). În ceea ce privește uniformitatea manifestărilor, cu toată variația ecologică foarte mare, ea se poate datora fie unei difuziuni masive, prin migrații și împrumuturi, mai greu de admis, fie *unității mentale pe temeiul unei similitudini de structură neurofiziologică, inclusiv psihologică,* dar și a unui grad relativ redus de *inventivitate* sau *creativitate.* Evident, problemele acestea rămîn deschise.

După cele ce se știu pînă acum, neandertalienii au atins o treaptă mai avansată de viață socială, dar n-au făcut decît să dezvolte forme mai vechi, antropiene sau chiar animalice. *Noul* apare, foarte probabil, în domeniul *vieții spirituale.* „Se pare că odată cu acești neandertalieni au apărut primele embrioane de preocupări metafizice. Este atestată prezența înmormîntărilor intenționate, interpretate de majoritatea arheologilor ca dovada existenței credințelor funerare. Specialiștii s-au gîndit chiar la posibilitatea existenței unui cult al craniilor, stabilită pe baza unei descoperiri de la Monte Circeo, în Italia, precum și a unui cult al ursului, justificat prin descoperirea unui mormînt de urs în grota de la Regourdou, în Dordogne. Prezența unor mojare de culori și a unor coloranți roșii și negri, folosiți în pictarea fie a corpului, fie a unor materiale perisabile, poate să fi avut o destinație magico-religioasă" (Rachet, *op. cit.,* vol. II, p. 27).

Un participant la dezbaterile amintite despre „originile societății", organizate de Centre International de Synthèse, în 1930, *H. Breuil* arată, într-o comunicare intitulată programatic *Sociologie préhistorique: Age de la pierre:* „Pe timpul mousterianului, care începe, cu certitudine, în decursul ultimului interglaciar, locuirea în peșteri sau sub adăposturile de stînci capătă cea mai mare frecvență. Transporturile de materii prime se fac la distanțe considerabile . . .; o scoică marină din Oceanul Indian, descoperită în nivelul mousterian cu faună caldă, la Grimaldi (Franța), ridică o stranie problemă a transportului la distanțe enorme.

Scanned with OKEN Scanner

În aceeași vreme s-au organizat, cu siguranță, expediții colective de vînătoare, pentru a ucide și mînca pe loc urși din cavernele munților înalți din Elveția și, fără îndoială, din alte părți. Dispoziția rămășițelor osoase ale acestor acțiuni de vînători și ospețe la Santis și Drakenloch nu este efectul hazardului; mai ales căpățînile orientate uniform sînt așezate pe un fel de altar construit grosolan din pietre seci; celelalte oseminte sînt grupate pe categorii, dovedind o selecție voită, după idei (din păcate) impenetrabile.

Tot de pe atunci, la Krapina (Croația), există dovezi neîndoielnice de canibalism, pe care abundența vînatului obligă la o explicație, alta decît a necesității.

Există cu siguranță o serie de cazuri de înmormîntare, cu sau fără groapă artificială ... Un grup incontestabil este cel de la Ferrassie ..., în care un schelet de bărbat și unul de femeie, abia acoperite cu pămînt și bolovani, erau așezate aproape față în față. Tot acolo erau și morminte de copii, în imediată apropiere (de cel amintit). Într-unul din ele, acoperit cu o lespede, capul zăcea separat la celălalt capăt al mormîntului.

În apropiere de groapa din La Chappelle-aux-Saints, o groapă mică, făcută separat, conținea un corn de bizon. Silexuri remarcabil de frumoase și de numeroase însoțeau aceste corpuri și altele asemănătoare din aceleași timpuri ... Descoperirea de case izolate în La Quina și alte locuri, sparte intenționat, s-ar putea să dezvăluie obiceiuri analoage cu cele ale populațiilor Arunta din Australia, care împrăștie osemintele morților, îndată ce carnea a fost consumată, și sparg oasele brațelor, pentru a le băga într-un mușuroi de furnici".

Unii arheologi consideră că în paleoliticul mijlociu ar fi apărut și unele începuturi de *artă*, în afară de folosirea unor coloranți, care este absolut sigură. Problema aceasta este încă departe de a fi soluționată pe baza unor fapte sigure. *Rămîne noutatea mare, plină de consecințe socioculturale de foarte lungă durată, a unor forme desigur rudimentare, dar cît se poate de sigure, a unor idei și credințe în legătură cu morții, cu animalele, poate chiar unele forme de totemism sau de zoolatrie.* Indiferent de interpretările ipotetice care s-au dat și se vor mai da acestor fapte, *ele marchează apariția unei faze relativ foarte avansate în viața mentală și socială a oamenilor.* Aceștia încep să se ocupe nu numai de existența lor *fizică*, ci și de existența lor spirituală. Se deschide astfel un cîmp de erori nesfîrșite, care se va prelungi fără nici o întrerupere pînă în zilele noastre. Dacă paleoliticul inferior a produs pe *homo faber* și poate chiar pe *homo loquens*, paleoliticul mijlociu a produs pe *homo divinans* sau *homo religiosus* și în același timp pe *homo metaphisicus*. Apar pentru prima oară în dezvoltarea omenirii dovezi sigure despre *interogația*, care sub forme mai înaintate și mai complexe este și a noastră, a celor de azi, *cu privire la sensurile și rosturile vieții și ale morții, ale forțelor (naturale și supranaturale) care le dirijează și ale mijloacelor de a interveni în desfășurarea lor (magie și religie).* Sub fruntea încă teșită a neandertalienilor, în conștiința lor care abia dacă se trezea la meditație, se ivea, probabil tot pentru prima oară în istorie, o imensă neliniște în fața necunoscutului, anxietatea crescîndă a omului conștient din toate vremurile ulterioare, cu atît mai mare cu cît conștiința lui este mai dezvoltată. De aceea nu trebuie să ne mire că mulți antropologi sînt convinși că paleoantropienii sau neandertalienii reprezintă o *treaptă inferioară, dar o treaptă sigură, a lui homo sapiens*. Opinia unor arheologi cu privire la apariția și dispariția lor este discutabilă. „Apăruți

Scanned with OKEN Scanner

puţin înainte de 100 000 î.e.n., paleoantropoizii au cunoscut o viaţă uimitor de scurtă, căci dispăruseră la începutul paleoliticului superior, pentru a lăsa locul strămoşilor direcţi ai hominizilor moderni, neantropoizii" (Rachet, *op. cit.*, p. 27). Dar, aşa cum am arătat în capitolul anterior, unii antropologi cred că neoantropienii descind din paleoantropieni, mai exact din unele ramuri ale acestora, deci cele două forme omeneşti nu sînt decît două trepte de dezvoltare ale aceleiaşi fiinţe.

2.3. *Paleoliticul superior* deschide o epocă în istoria omenirii, inclusiv în istoria societăţii, pentru sociologie decisivă: apărut în forme specifice între 40—35 mii de ani înaintea erei noastre, exceptînd unele etape de început, el este *opera exclusivă a omului nou, a neoantropului, reprezentat nu numai de fosile, ci şi de oamenii actuali de pe întreaga suprafaţă a pămîntului.* Culturile lui de tip arheologic sînt foarte numeroase şi, ca atare, pentru sociologie puţin semnificative; totuşi unele trebuie amintite şi în acest context, dacă n-ar fi decît pentru o orientare generală. (Denumirile sînt după localităţile în care diferitele „culturi" preistorice au fost identificate pentru prima oară.) Trecerea de la mousterianul paleoliticului mijlociu o face *perigordianul,* numit pentru fazele iniţiale şi *chatelperronian,* care mai păstrează în proporţie de 50% trăsături mousteriene. Unele faze mai înaintate ale lui, de pe la mijlocul stadiului glaciar Würm III, poartă şi numele de *gravettian,* care se întretaie cu o nouă cultură, ivită în răstimp, numită *aurignacian.* Spre sfîrşitul stadiului Würm III, în timp ce temperatura mergea spre încălzire, se contura o nouă cultură, cunoscută sub numele de *solutrean.* Spre sfîrşitul fazei Würm III—IV, solutreanul dispare brusc şi cedează locul *magdaleanului,* care durează întreaga perioadă Würm IV, de pe la 17—15 mii ani î.e.n. şi se termină în jurul anului 9500 î.e.n., cînd cedează, la rîndul lui, locul culturilor epipaleolitice şi mezolitice.

Ceea ce trebuie reţinut pentru dezvoltarea vieţii sociale, deci pentru sociologie, este faptul că în cursul paleoliticului superior omul s-a răspîndit pe cea mai mare parte a pămîntului, inclusiv în Australia şi America, şi a devenit astfel o fiinţă ubicuitară.

Iată cum prezintă un arheolog de profesie modul de viaţă şi manifestările spirituale principale ale neoantropienilor din perioada debutului lor istoric: „În paleoliticul superior, populaţia omenească nu a încetat să crească, iar contactele între membrii diferitelor triburi se înmulţesc, favorizînd progresele tehnice. Trăind tot din culegere, vînătoare şi pescuit, aurignacienii şi magdalenienii se deplasau continuu pe ariile lor de vînătoare, dar cunoşteau locuinţe fixe. Acestea sînt colibe de piele sau adăposturi cărora le amenajau adeseori solul pe care se călca, colibe putînd fi ridicate şi în interiorul grotelor. În perioadele friguroase din timpul glaciaţiei Würm, aceste colibe închise, din piele cusută, erau uşor de încălzit. În acest sens, sînt instructive recentele săpături ale profesorului A. Leroi-Gourhan şi ale echipei sale, în staţiunea de la Pincevent, aproape de Montreaux; acolo se afla o mare tabără în care se întîlneau vînătorii magdalenieni, în anumite epoci ale anului, pentru a vîna turmele de reni atunci cînd acestea traversau vadurile învecinate ale Senei. Au fost regăsite, pe locurile lor, vetre, lîngă care meşterii se aşezau pentru a desprinde silexul din nuclee. Se pare că vînătorii dormeau aici în timpul nopţilor friguroase, pe aşternuturi de piei întinse una lîngă alta, sub adăposturi, în timp ce potecile dintre aşternuturi erau presărate cu ocru-roşu.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a ieşi din corturi îşi puneau veşminte de piele. Nu este imposibil ca aceşti oameni să fi cunoscut picturile corporale şi, spre deosebire de mousterieni, foloseau podoabe, coliere, centuri de scoici, fildeş, dinţi de animale, lignit, chihlimbar.

Înalta organizare a colectivităţilor omeneşti din Pleistocenul recent, care le dă calitatea de strămoaşe imediate ale noastre, se dovedeşte în arta acestora... Pînă la proba contrară, se pare că paleoantropienii, care prin embrionul lor de credinţe cu caracter religios reprezintă un pas spre spiritualizare în evoluţia umană, nu erau capabili de creaţie artistică. Dimpotrivă, încă din aurignacian şi perigordian, arta a apărut ca o inovaţie tipică a neoantropienilor, ea s-a manifestat sub formele gravurilor pe os sau fildeş, a sculpturilor în os, în fildeş, în piatră, a modelajelor în argilă, a picturilor pe bolţile şi, cîteodată, pe solul peşterii" (Rachet, *op. cit.*, vol. II, pp. 32—33).

Vom reveni asupra artei din paleoliticul superior, pentru că ea constituie *prima formă a unei scrieri inteligibile* pînă azi, a unui mod superior de *comunicare între oameni,* de transmitere de *mesaje* cu ajutorul imaginilor, al culorilor, liniilor şi formelor, prin care oamenii şi-au exprimat cu măiestrie ideile, sentimentele, credinţele şi concepţiile. Înainte de apariţia *scrisului,* nici un document produs de omenire, (din cîte ni s-au păstrat), nu este mai grăitor pentru noi decît *arta,* chiar dacă nu se ţine seama de valoarea ei specifică, ireductibilă, care este de esenţă *estetică.* Pentru că nici o artă din lume n-a fost practicată numai ca limbaj, ca mijloc de comunicare sau ca expresie ori exteriorizare a lumii interioare, ci în acelaşi timp ca o nevoie *estetică* de depăşire a urîtului din lume printr-o frumuseţe creată de oameni. După *homo faber,* făcător de unelte *(tools maker),* şi *homo religiosus,* făcător de zei, apărea *homo estheticus,* făuritor de frumuseţe, pentru tot ceea ce putea ea să însemneze în lume, pentru o nouă dimensiune chiar a existenţei umane, inclusiv a societăţii. În acest sens apariţia artei a însemnat un progres spiritual dintre cele mai fecunde, salt din real în imaginar, din realitatea reprezentată de natură în cosmosul imaginat de om, iar în cele din urmă o dublare a universului existent cu un univers creat de oameni după chipul şi asemănarea lor. *Cultura materială,* desfăşurată încă de *homo habilis,* adică de unul dintre cei mai vechi şi primitivi antropieni, a marcat o luptă a omului împotriva naturii, o cucerire şi luare în stăpînire a ei, pe cînd *arta creată* de oamenii paleoliticului tîrziu, deci abia de neoantropieni, a însemnat o luare la *întrecere cu natura creatoare* din partea unei omeniri care se dorea şi se dovedea tot atît de *creatoare.* Probabil că primul om care a zugrăvit, a gravat sau a sculptat ceva (animal, om etc.) nu s-a gîndit decît să imite natura *(mimesis),* dar este imposibil să nu-şi fi dat seama, îndată ce a izbutit, că în realitate a făcut cu mult mai mult decît atît: *a sporit realitatea, care nu era a oamenilor, cu o nouă realitate, care de astă dată era numai a lor.* De aceea *apariţia artei trebuie privită ca o mare revoluţie spirituală,* de o valoare cel puţin egală cu marile revoluţii materiale reprezentate la timpul lor de captarea focului şi confecţionarea uneltelor. Nu poate fi lipsit de semnificaţii mai adînci, pentru esenţa însăşi a omului, faptul că îndată ce a ajuns la o treaptă biologică şi psihologică superioară (de nivelul lui *homo sapiens),* datorită unor perioade foarte lungi de folosire a focului, de fabricare a unor unelte, de construire a unor adăposturi etc., el a făcut mai întîi pasul timid, şi poate aberant, spre *magie şi religie,* dar imediat după acesta, pasul magnific spre *artă,* prin care a reuşit să se redefinească pe

Scanned with OKEN Scanner

sine însuşi: marii meşteşugari au fost totdeauna şi mari artişti. *Homo faber* ajuns la conştiinţa de sine, la problema locului pe care îl ocupă ca om în univers, a răspuns iniţial cu un act de *supunere;* el s-a înclinat cu spaimă în faţa unor puteri necunoscute, privite din această cauză ca supranaturale, dar n-a întîrziat să se redreseze şi să răspundă printr-un nou act, de astă dată de răzvrătire, prin care a întemeiat una dintre cele mai autentice căi ale *realizării omului* ca om: domeniul mare şi mereu viu al *artei.* În timp ce *homo religiosus* a manifestat chiar de la început tendinţa de a se „lepăda de sine" şi deci de a se aliena, *homo estheticus* a manifestat, dimpotrivă, tendinţa de a se găsi şi a se exprima pe sine însuşi, de a face din sine o fiinţă tot mai *frumoasă,* adică, în fond, mai *adevărată.* Apare aici, în acelaşi timp cu cele amintite, unul din izvoarele cele mai limpezi şi puternice ale *năzuinţei omului spre perfecţiune,* a dorinţei de a face din sine şi toţi ai săi o *operă de artă,* ceea ce *îmbină în chip indisolubil,* în cadrul unei educaţii care trece fără ezitare dincolo de socializare, adică de utilitar, *frumosul cu binele, esteticul cu eticul,* deschizînd astfel o cale de *ascensiune spirituală* neîncetată pentru întreaga omenire. Calea aceasta va fi lungă şi grea, atît de lungă şi atît de grea, încît probabil nu se va termina niciodată, dar începutul ei s-a ivit sub primele forme clare în *paleoliticul superior.*

Perioada aceasta este numită adeseori şi *epoca renului (âge du renne)* pentru că în această vreme, mai ales a glaciaţiei Würm, renul, cervideu adaptat la climatul arctic, apărea într-un număr foarte mare în zonele europene care azi sînt de climă temperată. El constituia un vînat foarte bogat, neprimejdios şi în general uşor de doborît, cu multiple întrebuinţări: carnea constituia o hrană plăcută, pieile serveau la îmbrăcăminte, aşternuturi şi corturi, oasele şi coarnele pentru confecţionare de diferite unelte şi arme. Despre epoca aceasta a renului sau a paleoliticului superior s-a scris foarte mult pe baza unor cercetări antropologice şi arheologice extrem de intensive, încît este mult mai uşor de interpretat sociologic decît epocile anterioare. Dealtfel, cum am spus, *artele figurative,* care apar acum pentru prima dată în istorie şi încă sub o formă excepţională, constituie şi ele un izvor nesecat de *documentare ştiinţifică.*

Dacă antropologii subliniază pentru această epocă „apariţia unor rase umane noi foarte evoluate, pentru că trăsăturile lor anatomice, complet diferite de cele ale neandertaloizilor mousterieni, sînt aceleaşi cu ale raselor celor mai evoluate de azi", arheologii accentuează faptul că „industria lor era vizibil superioară celei mousteriene, mai ales din punctul de vedere al varietăţii şi al multiplicităţii formelor de utilaje".

Oamenii aceştia noi au înlocuit treptat uneltele predecesorilor neandertalieni, dar au creat chiar de la început altele nu numai diferite, dar şi superioare sub raport tehnic, impuse mai ales de prelucrarea osului, de artele sculpturale, ca şi de modul de viaţă mult mai avansat. Apar acum unele dăltiţe foarte fine, armături pentru suliţe şi săgeţi, ace şi harpoane din oase şi din coarne de ren, propulsoare, precum şi abundente materii colorante, negre şi roşii, pentru diferite întrebuinţări. Apar tot acum, într-o proporţie tot mai mare, diferite podoabe şi obiecte ornamentale, unele purtate direct pe corp (în special coliere), altele pe îmbrăcăminte, făcute din os, fildeş, diferite materii minerale, dinţi de animale, scoici (unele aduse de la mari depărtări). Mai toate sînt perforate, fie pentru a fi înşirate pe diverse fire, ca mărgelele noastre, fie pentru a fi fixate pe o piele sau o ţesătură. „Obiectele acestea — observă Capitan — au avut cu siguranţă un rol important ca amulete. Este foarte

Scanned with OKEN Scanner

probabil că obiectele pe care noi le considerăm ca podoabe au avut, cel puțin la origine, o semnificație și un rol magic" *(op. cit.,* p. 90). Interpretarea aceasta, caracteristică generațiilor mai vechi de cercetători, nu este neapărat neîntemeiată, totuși ni se pare excesivă: oamenii care au putut să plăsmuiască magia, religia și arta au putut tot atît de bine să se împodobească din motive sau în scopuri preponderent *estetice,* pur și simplu pentru a fi *frumoși* și pentru *a plăcea.* Fenomenul, cum am arătat în capitolul precedent, este frecvent și la animale. Faptul că are și unele implicații sexuale nu modifică problema: mai mult decît animalele și din motive mult mai complexe, oamenii vor să placă, să facă impresie, să atragă atenția, să fie admirați și eventual chiar invidiați. În orice caz, la nivelul uman de dezvoltare confecționarea unor podoabe și purtatul lor apar ca foarte bogate în semnificații. Pe de o parte, podoabele tind să înfrumusețeze prin mijloace artificiale produsele nesatisfăcătoare ale naturii (corpul omenesc) sau ale societății (îmbrăcămintea) și astfel să se obțină o valoare socială deosebită (atracție, admirație etc.). Pe de altă parte, podoabele exprimă în chip cert o dezvoltare considerabilă a conștiinței de sine: oamenii încep să se vadă și să se aprecieze pe ei înșiși, în același timp să nu se mai accepte așa cum sînt, să se dorească altfel, mai „chipoși", mai „arătoși" și mai frumoși, după expresii țărănești, de veche tradiție, chiar din țara noastră. Ultimul fenomen nu este deloc banal; el dovedește o *treaptă foarte înaintată de dezvoltare mentală,* demonstrată și prin faptul că podoabele au apărut atît de tîrziu, abia cu neoantropienii. De subliniat și faptul că podoabele din epoca paleolitică s-au găsit mai ales în morminte; ele erau deci foarte prețuite atît în viață, cît și după moarte, probabil pentru că începuseră să fie socotite ca părți integrante chiar din ființa umană. Nu sînt excluse, evident, nici unele semnificații *magico-religioase,* dar din păcate aspectul acesta este cel mai greu de reconstituit. Indiferent de semnificația lor magico-religioasă, în general îndoielnică, podoabele fac parte din *artele decorative* și deci nu este nici o mirare că ele apar deodată cu sculptura, gravura, pictura și alte arte figurative.

V. Gordon Childe constată, fără ezitare, că „toate grupurile (umane) din paleoliticul superior sînt mult mai bine echipate decît cele dinaintea lor". Ele au știut să-și făurească nu numai unelte variate, adaptate unor scopuri precise, dar au creat printre primii din lume chiar *unelte pentru făcut unelte,* au prelucrat osul și fildeșul cu aceeași îndemînare ca și silexul, au inventat arcul cu săgeți și propulsorul, care au făcut să crească forța oamenilor de a lansa proiectile, deci de a obține efecte la depărtări considerabile, și implicit au asigurat o distanță de siguranță între ei și animalele agresive, cărora puteau să le cadă ei înșiși pradă. Vînatul în această perioadă a fost foarte abundent, mai ales din cauză că era format din animale mari, care trăiau în turme (reni, bizoni, cai sălbatici) și care migrau sezonier din zonele înghețate spre altele mai calde, pentru a se întoarce în primele îndată ce se dezgheța. Vînătorii din paleoliticul superior își așezau taberele în punctele de trecere a acestor turme migratoare (trecători, vaduri etc.). „Locul de așezare al taberelor este marcat și astăzi prin movile de resturi, cum se află la Mezina lîngă Kiev, Predmost în Moravia, Willendorf în Austria de Jos. Volumul grămezilor de oase — la Predmost s-au găsit resturile a peste o mie de mamuți — arată cît de bogate erau vînătorile". Hrana deci nu lipsea, dar cum observă același arheolog, *„numai prin colaborare între un număr respectabil de indivizi și prin cunoașterea în amănunțime a obiceiurilor tur-*

Scanned with OKEN Scanner

melor se putea obține un asemenea rezultat". În unele zone (de exemplu, pe teritoriul Franței de azi) somonii, care populau dinspre mare în fiecare an rîurile afluente, ofereau pescarilor tot o hrană abundentă și ușor de capturat. În multe părți vînătorii și pescarii n-aveau nevoie nici măcar de adăposturi artificiale, pentru că mediul fizic le oferea unele gata făcute și destul de confortabile: erau *peșterile*. În astfel de condiții, extrem de favorabile, mai mult de la natură decît de la cultură, aurignacienii și urmașii lor magdalenienii au realizat unele progrese foarte importante. Cum arată Childe: „Ei nu mai erau niște nomazi cu așezări nestabile, tot așa cum s-a întîmplat în secolul trecut cu tribul kwakiutl din Columbia Britanică. În pofida economiei lor paleolitice, aceștia din urmă trăiau în case confortabile de lemn, grupate în sate permanente. O asemenea prosperitate ne îndeamnă să nu subestimăm posibilitățile unei economii de pradă, bazată doar pe consum" *(Făurirea civilizației,* traducere de Florica-Eugenia Condurachi, București, Ed. științifică, 1966, pp. 74—75). Deci contrar unor opinii mai vechi, care corelau sedentarizarea cu anumite forme de agricultură (primele fiind și ele nomade sau seminomade), *în unele condiții prielnice oamenii și-au durat așezări statornice, chiar din faza culturilor prădătoare, reprezentate de culegători, vînători și pescari.*

Childe atrage atenția, cu bună dreptate, asupra însemnătății unora din invențiile acestei perioade, amintite și în alt context, mai ales asupra *uneltelor combinate,* ca arcul cu săgeți și propulsorul. „Arcul este poate primul mecanism inventat de om . . ., (iar) propulsorul, urmînd principiul scripetelui, face să crească energia pe care brațul omenesc o poate imprima unui proiectil. Această mașinărie, inventată după toate aparențele în epoca magdaleniană, e folosită și astăzi de băștinașii din Australia și de eschimoși. În afară de aceasta, magdalenienii știau să prindă pești fie cu ajutorul undiței cu cîrlig, fie cu harponul înzestrat cu un capăt amovibil *(loc. cit.,* pp. 76—77). Uneltele mai vechi erau simple, necombinate; acum apar pentru prima oară unelte *combinate,* adică *mecanisme* sau *mașinării* care vor avea o dezvoltare continuă, de proporții și complexități tot mai mari, pînă în zilele noastre.

În condițiile acestea, îndoit favorabile, atît sub raport *natural,* cît și *cultural,* se pare că în paleoliticul superior s-a produs *o puternică creștere a populației,* așa cum dovedesc numeroase vestigii scheletice raportate la perioadele anterioare. Dacă în epoca noastră ceea ce măsoară progresul omenirii este în special calitatea vieții, pentru primele timpuri criteriul cel mai sigur de măsurare este *cantitatea vieții.* Culturile care n-au fost în stare să asigure înmulțirea populației, sănătatea, securitatea și perpetuarea ei erau inferioare (cazul celor din paleoliticul mijlociu și mai ales din cel inferior) culturilor care izbuteau să dea o desfășurare pozitivă acestor procese vitale. Firește, este vorba de diferențe de grad, dar gradualitatea este un mijloc excelent de stabilire a diferențelor (cum dovedesc termometrele, barometrele, manometrele și chiar testele de inteligență sau scările de atitudine). Societățile care au urmat arată o creștere neîncetată a populației, în strînsă corelație cu progresele civilizației, ajungîndu-se de la cîteva milioane de oameni din primele timpuri la miliardele de azi. A nega în aceste condiții existența unui *progres istoric* este o simplă idee preconceputâ, adică o dogmă, ca atîtea pe care dezvoltarea societății le dezminte la fiecare pas.

„Nu cunoaștem nimic despre organizarea acestor comunități din paleoliticul superior, — scrie Childe — dar am văzut că pentru doborîrea

Scanned with OKEN Scanner

unor animale mari, ca mamutul sau bizonul, era necesar un număr important de vînători. Fiecare comunitate se pare că trăia într-o autarhie economică, lucru care, dealtfel, nu e sinonim cu izolarea: de exemplu, în peșterile din centrul Franței s-au găsit scoici aduse de pe țărmurile Mediteranei. Trebuie să remarcăm, dealtfel, că marfa despre care vorbim are un caracter de «lux» (fiindu-i atribuite, probabil, unele puteri magice), și nu de imediată necesitate. Schimburile, pe care le presupune prezența în acele locuri a scoicilor amintite, nu jucau un rol esențial în economia comunităților respective. Ea era întemeiată pe vînătoare, culeș și — cel puțin în epoca magdaleniană — pe pescuit. Nu avem nici o probă care să ne îngăduie să presupunem că, în acea vreme, s-ar fi practicat domesticirea plantelor (adică agricultura) sau a animalelor în vreo regiune oarecare a lumii. Dar, din obiceiurile primitivilor contemporani, ne este îngăduit să deducem că se luau anumite măsuri pentru protecția vînatului (introducerea unui calendar de vînătoare etc.). Cu toate acestea, rinocerul cu blană a dispărut în epoca aurignaciană, iar mamutul spre sfîrșitul magdalenianului" *(op. cit.,* p. 77). Deci simple ipoteze și nimic mai mult.

2.4. Toți cercetătorii sînt de acord că *fenomenul cel mai deosebit din paleoliticul superior este apariția artelor figurative* (sculptură, gravură, pictură, desen), cu întregul lor șir de semnificații, dintre care unele sînt de o valoare documentară de neînlocuit. Să dăm cuvîntul tot unor specialiști. „Cel mai uluitor și, dealtfel, cel mai vestit aspect al culturii paleolitice din această epocă — scrie Childe — este activitatea artistică desfășurată de vînătorii respectivi. Ei sculptau în *ronde bosse* figuri de fildeș și de piatră, modelau motive figurative sau decorative, executau basoreliefuri de pereții adăposturilor lor, gravau sau pictau animale pe bolta peșterilor. Producțiile lor, adesea de un foarte înalt nivel artistic, sînt pe drept cuvînt admirate în zilele noastre nu ca niște curiozități, ci ca mici capodopere. În peșterile din Franța vedem o adevărată evoluție a artei reprezentării. Cele mai vechi opere sînt profiluri desenate cu degetul în humă, săpate cu silexul sau schițate în cărbune. Nu se acordă încă nici o atenție perspectivei sau detaliilor. În epoca magdaleniană, artistul ajunge în stare să sugereze un simulacru de volum, grație umbrelor, și chiar o anume perspectivă. Aceste cuceriri în modul de a reprezenta însemnau tot atîtea etape ale științei, egale în valoare cu inventarea scrierii. Într-adevăr, e foarte greu să reprezentăm în două dimensiuni lucrurile pe care le vedem în trei dimensiuni. Noi beneficiem... în această reprezentare de o tehnică moștenită... Dar, în această privință, aurignacienii nu aveau pe ce să se sprijine. Ei au fost nevoiți să descopere singuri arta de a reda obiectele solide pe o suprafață plană și acest lucru însemna o revoluție" *(op. cit.,* pp. 77—78).

Arta din paleoliticul superior, de fapt, pînă acum singura artă paleolitică mai însemnată, a avut, cel puțin prin unele elemente ale ei, în special cele mobile, o răspîndire geografică foarte variată nu numai în Europa, dar și în Asia și Africa, nu toate însă de aceeași vechime, pe cînd elementele imobile, mai ales arta parietală, murală sau rupestră, destul de răspîndite și ele, sînt grupate *predominant* atît ca număr, cît mai ales ca valoare, în Franța și nord-vestul Spaniei, de unde numele ei frecvent de *artă franco-cantabrică* sau *cantabreană*. Ea a fost și continuă să fie obiectul unor cercetări foarte minuțioase, de interes pentru cele mai variate discipline umanistice, în special pentru istoria artelor,

Scanned with OKEN Scanner

dar, cel puțin prin unele aspecte ale ei, cum sînt cele de *conținut* și cele de *funcționalitate*, în egală măsură și pentru *sociologie*. Stăruim, cum este firesc, mai ales asupra acestora, fără a pierde din vedere însă faptul care, cum am arătat mai înainte, ni se pare fundamental, al apariției artei ca atare, ca o nouă dimensiune a omului, a spiritualității și culturii sale.

Subiectele tratate de artele figurative ivite în paleoliticul superior se referă, în primul rînd, la *animale*, mai precis la animalele pe care cetele de vînători din care făceau parte artiștii respectivi le vînau în chip curent, îndeosebi cele mari și mai rîvnite, ca mamuții, bizonii, renii, caii, cerbii etc. Animalele acestea sînt redate cu atîta măiestrie artistică, încît dau uneori impresia stranie că sînt vii, gata să se pună în mișcare, să atace, să se apere sau să fugă. Este ceea ce s-a numit, cu drept cuvînt, *realismul artei paleolitice*. Iată un prim fapt de importanță sociologică: cei dintîi mari artiști ai lumii au fost atrași pînă la pasiune și fascinație de *marile probleme ale vieții sociale*, care pe acele timpuri erau cele ridicate de *vînătoare*. Urmărind zi de zi vînatul, oamenii din paleoliticul superior au ajuns să-l cunoască atît de bine, încît îl aveau întipărit în minte, în reprezentări psihice extrem de fidele, ca niște gravuri sau picturi mentale, ca prima, dacă nu unica lor preocupare, de care depindeau viața și bunăstarea proprie, a femeilor și a copiilor, a întregului colectiv din care făceau parte. Faptul *nou* și extrem de important, pe care unii îl consideră cu drept cuvînt ca *revoluționar*, nu este acesta, pentru că el trebuie să fi existat în diferite grade și în paleoliticul mijlociu și inferior, ci *ideea de a întruchipa aceste reprezentări majore în sculptură, gravură, desen și pictură și, în egală măsură, reușita deplină în realizarea acestei idei*. Așa s-a născut arta și așa s-a instalat în viața socio-culturală a oamenilor, ca una din dimensiunile ei fundamentale. Cauzele exterioare ne sînt în fond necunoscute, dar imboldul esențial a fost în om, în dispozițiile lui artistice, care nu întîrzie să se manifeste ori de cîte ori sînt puse în mișcare și chemate să se actualizeze. Orice meșteșug, orice profesie se învață de orice om normal, pe cînd arta cere în primul rînd *talent* sau *geniu;* abia în prezența acestuia învățătura își face efectul. Probabil acesta este motivul pentru care în artă nu există o evoluție propriu-zisă (în sens de dezvoltare ascendentă neîntreruptă), nașterea unor capodopere din alte capodopere, ci numai progrese ale tehnicilor, stilurilor, temelor și poate ale sensibilității și ale concepțiilor artistice.

Maeștrii paleolitici nu s-au mulțumit să întruchipeze în arta lor animalele pe care le vînau, fără alte implicații. Ei le prezintă uneori în turme, alteori rănite, lovite de săgeți sau de sulițe etc. Interpretarea cea mai plauzibilă, adoptată de un număr foarte mare de arheologi, se referă la *sensurile magice* ale acestei arte originare. Cum am văzut, credințele funerare, magia și chiar unele forme de cult, deci și de religie, s-au ivit înaintea artei, încă în paleoliticul mijlociu, ca operă a neandertalienilor. În principiu, nimic nu interzice ipoteza că arta ar fi apărut ca o adevărată creație a unor artiști de geniu, pentru valoarea ei intrinsecă, demonstrată de atîtea ori în tot decursul istoriei ulterioare, totuși se pare că lucrurile nu s-au întîmplat așa. Chiar primii cercetători de specialitate ai artei franco-cantabrice, obligați să țină seama de toate împrejurările în care s-a produs, au ajuns la concluzia că nu este vorba de „o artă pentru artă", ci de o „artă cu tendințe", ca să folosim o terminologie creată abia în timpurile noastre. Referindu-se la cavernele franco-canta-

Scanned with OKEN Scanner

brice ornamentate de artiștii paleoliticului superior, H. Breuil scrie: „Ele ne prezintă omul din epoca renului capabil, cel puțin în anumite împrejurări, să pătrundă cu ajutorul luminii (artificiale) pînă în fundul unor adevărate dedale subterane, adeseori mai lungi de un km, și de a trece prin strîmtori periculoase. Acțiunile acestea presupun oameni îndrăzneți, pentru că în toate țările (actuale) oamenii simpli au o frică foarte pronunțată de cea mai neînsemnată cavitate neagră. Ele presupun de asemenea posesiunea unei lumini (artificiale) sigure și susceptibilă de a fi aprinsă după voie, în împrejurarea că s-ar fi stins accidental.

Chiar admițînd că folosirea regulată a peșterilor în timpul iernii, fiind un loc încălzit în chip natural, a obișnuit pe paleolitici să nu se mai teamă prea mult de întuneric, eu sînt de părere că trebuie avută în vedere probabilitatea ca galeriile obscure (ale acestor peșteri) și, poate, nu numai ele, au fost teatrul unor rituri ceremoniale privitoare la înmulțirea animalelor dorite, la încheierea fericită a expedițiilor de vînătoare, la distrugerea, prin magie, a animalelor primejdioase.

Ne putem gîndi că iarna era, ca pentru eschimoși, o perioadă de sezon mort pentru vînătoare, oamenii trebuiau să trăiască mai mult din proviziile acumulate în răstimpul sezonului cald; aceasta era vremea celebrării, în maniera eschimoșilor, a riturilor tribale, a inițierii adolescenților în tradițiile comunității, în credințele, drepturile și îndatoririle adulților; vremea ceremoniilor magice pentru înmulțirea animalelor utile, pentru distrugerea marilor sălbăticiuni, pentru fermecarea vînatului; vremea în care să se facă, în aceste scopuri, apel la puterile superioare — poate Dumnezeu — care domină aceste lucruri, la sufletul animalelor doborîte, în dorința să se încarneze din nou. Toate acestea, aflate la eschimoși, au putut exista în epoca renului și ar explica foarte bine faptele pe care le dezvăluie peșterile ornate: numeroase femele gravide, masculi urmărindu-și de aproape femelele, animale străpunse de săgeți, machete de argilă străpunse de lovituri de sagae (sulițe primitive) ale unui leu și unui urs (Montespan)... Se poate de asemenea bănui că unele oase gravate sau sculptate au fost confecționate pentru a servi ca amulete de vînătoare, în timp ce unele grămezi de pietre gravate (Limeuil, de exemplu) au putut fi *ex-voto* ale unor «capele domestice» sau resturile unor rituri analoage, în cadrul unei familii oarecare" *(Sociologie préhistorique,* pp. 53—54).

Desigur analogiile acestea sînt discutabile — H. Breuil însuși nu le consideră altfel — dar ele arată cu absolută siguranță, din moment ce există la alți oameni, aflați în stadii înrudite de dezvoltare, *posibilitatea de a fi existat și în preistorie,* încă odată: *posibilitatea, nu existența.*

Sînt de reținut și interpretările lui V. Gordon Childe, care ni se par cît se poate de îndreptățite: „Sculpturile și figurile murale din epoca paleolitică nu izvorăsc — așa cum se pretinde uneori — dintr-un simplu «instinct artistic». Desigur că artiștii simțeau o anumită plăcere în a le executa, dar ei le lucrau nu numai în numele acestei plăceri, ci și împinși de o serioasă *motivare economică (subl. ns.).* Arta murală se află îndeobște ascunsă în colțurile cele mai întunecoase și mai puțin accesibile ale peșterilor de calcar, în unghere care nu erau locuite. Adesea artistul era nevoit să lucreze în condițiile cele mai incomode, culcat pe spate sau așezat cu picioarele pe umerii unui tovarăș, pe o pîrtie îngustă. Este de la sine înțeles că el lucra la lumină artificială. Într-adevăr, s-au găsit lămpi de piatră, în care se punea probabil grăsime în loc de combustibil, și o feștilă de mușchi (și ele invenții geniale — *n.n.*). Aproape toate ta-

Scanned with OKEN Scanner

blourile sînt portrete asemănătoare cu unele animale foarte individualizate. Artistul își dădea toată osteneala să redea subiectul cît mai fidel cu putință. Ni s-au păstrat chiar unele schițe, făcute pe blocuri de piatră, care ne amintesc de studiile preliminare pe care le aflăm în albumele de schițe ale unui artist din vremurile moderne. (După alți autori, ar fi vorba de exerciții «școlare», deci de începutul unor școli de artă — *n.n.).*

Toate aceste împrejurări ne îndeamnă să credem că arta paleolitică slujea unor scopuri magice. Producția artistică, la fel ca și aprinderea focului, evocă un act de creație pură. Un om trage niște linii pe un perete gol și iată că, acolo unde înainte nu era nimic, apare deodată un bizon! Pentru logica spiritelor preștiințifice o asemenea creație trebuie să fi avut un corespondent în afară, care putea fi văzut și pipăit. Prezența apropiată a unui bizon, care urma să fie ucis și mîncat, era garantată de prezența unei imagini din peșteră. Pentru a asigura și mai mult succesul vînătoarei, se întîmpla ca omul să deseneze, anticipat, animalul străpuns de săgeată, așa cum avea să se întîmple aevea. Arta aurignaciană și magdaleniană avea deci o *funcție practică (subl. ns.).* Ea era hărăzită să asigure hrana din abundență" *(Man makes himself,* trad. rom.: *Făurirea civilizației,* cit. supra., pp. 78—79).

Se poate spune mult mai mult: omul paleoliticului superior, urmînd tradiția milenară a strămoșilor săi animali și antropieni, dar cu altă structură mentală, cu un grad mult mai avansat de cefalizare sau cerebralizare, de spiritualizare, a căutat să-și mărească prin toate mijloacele pe care era în stare să le imagineze posibilitățile de trai, în special pîinea, adică hrana cea de toate zilele. În acest scop el confecționa, ca și predecesorii săi, arme și unelte, dar din ce în ce mai perfecționate și deci mai eficiente, construia capcane, descoperea procedee mai potrivite de a se apropia de vînat (deghizîndu-se, de exemplu, cu pieile sau coarnele lor, imitîndu-le semnalele), dar, în același timp, făcînd planuri, imaginîndu-și ce va fi, ce va avea de făcut, cum anume va trebui să acționeze. Cu alte cuvinte: înainte de a pleca la vînătoare, vînătorul paleolitic, om ca toți oamenii (adică la fel cu noi), își imagina anticipativ vînătoarea. El a descoperit astfel puterea gîndirii asupra acțiunii, prioritatea gîndului față de faptă, a ideii față de realizare. În condițiile preștiințifice în care se găsea, greșeala care a urmat era aproape inevitabilă: omul paleolitic și-a închipuit că nu numai *acțiunea* sa este hotărîtă și determinată de reflexiune, ci și *realitatea,* că este deci în măsură să acționeze asupra acesteia prin intermediul imaginilor, ideilor și evident, în aceeași măsură, al cuvintelor. Așa a luat naștere *magia:* desenezi, pictezi, gravezi sau sculptezi un animal, înseamnă că-l aduci și-l pui sub puterea ta; dacă îl săgetezi sau îl sulițezi, tot imaginar, nu numai reprezentarea este rănită, ci și animalul reprezentat. Este fără îndoială o *eroare,* dar o eroare a unor ființe *geniale.* Este suficient să ne amintim că în aceste rudimente ale magiei se găsesc și primele izvoare ale platonismului și neoplatonismului, ale concepțiilor despre primordialitatea ideii față de realitate („la început a fost cuvîntul și cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era cuvîntul"). Tot o *eroare,* dar, din punctul de vedere al dezvoltării mentale, o eroare de tip foarte *avansat,* a fost, în afară de magie, și *religia:* ea constituie de fapt un efort desperat de a vedea invizibilul, de a percepe imperceptibilul, de a sesiza insesizabilul, de a pătrunde nepătrunsul și a-și oferi sieși, omului, explicații pe care prin alte căi nu le putea obține și a-și alunga astfel sau a-și potoli măcar

Scanned with OKEN Scanner

efemer atît setea de cunoaştere, cît şi teama de necunoscut. Erori de acest gen nu putea săvîrşi decît o fiinţă înzestrată cu o *mare capacitate mentală,* în stare deci de *interogaţii fundamentale şi de nelinişti metafizice.*

Ceva similar trebuie să se fi întîmplat şi cu primele culte: al morţilor, al focului, al unor animale (totemice sau netotemice), iar, mai curînd sau mai tîrziu, al unor forţe naturale (trăsnet, fulger, furtună, pămînt, mare, soare) şi sociale (strămoşi, mamă, tată, stăpîn, rege, împărat). Psihologia modernă pune în lumină tot mai stăruitor corelaţia foarte strînsă, de fapt structurală, dintre inteligenţă şi sensibilitate sau emotivitate: cu cît o fiinţă este mai *inteligentă,* mai capabilă să-şi pună întrebări, să ridice probleme, cu atît este mai *sensibilă,* mai impresionabilă şi deci mai neliniştită, mai frămîntată, mai anxioasă. De aici însă, în lanţ, alte fenomene legate de inteligenţă: nevoia de a înţelege, de a găsi răspunsuri la întrebări, răspunsuri evident satisfăcătoare după nevoile minţii, nevoia de a îndepărta prin toate mijloacele posibile neliniştile, temerile, spaimele. Cu această psihologie complicată, fiinţele inteligente care se simt tulburate îşi creează singure, firește mai mult inconştient decît conştient, *complexe de superioritate* (dacă sînt slabi, se cred puternici, dacă sînt urîţi, se cred frumoşi), *complexe de consolare* (dacă nu se pot răzbuna, găsesc că nu sînt ranchiunoşi, că nu coboară atît de jos, nu se pretează la astfel de acţiuni), *complexe de consonanţă* (dacă năzuinţele sau pretenţiile lor sînt în contradicţie sau în disonanţă cu ceea ce li se întîmplă, socotesc că este mai bine aşa, pentru că scapă de cine ştie ce eforturi, tentaţii, pericole, dacă informaţiile care îi vin sînt neplăcute, refuză să le recepţioneze, să le dea crezare sau să le recunoască întreaga gravitate); ca şi tot felul de *compensaţii* (nu poate fi un bun vînător, dar are talente pentru alte activităţi, se afirmă în direcţia acestora, nu este în stare de eforturi fizice, caută îndeletniciri mai uşoare, dar în care poate excela) şi *transferuri* (nu-şi poate manifesta ura faţă de o persoană oarecare, îşi transferă aversiunea asupra unui obiect, animal, subaltern etc., pe care îl aruncă, îl loveşte, îl jigneşte, uşurîndu-se astfel prin substituţie). Nu poate fi o simplă întîmplare că magia şi religia au apărut şi s-au dezvoltat atît de tîrziu şi nici că arta s-a ivit şi mai tîrziu: a trebuit să apară mai întîi oameni dotaţi cu o inteligenţă superioară, cu o sensibilitate deosebită, cu o imaginaţie foarte puternică, în stare să-şi creeze un şir întreg de complexe, compensaţii şi transferuri, pentru ca toate aceste invenţii spirituale să devină posibile.

Artiştii paleolitici nu erau preocupaţi în tematica lor numai de *animale,* ci şi de *oameni,* însă într-o proporţie mult mai mică, ceea ce, firește, ridică probleme cît se poate de interesante. Dar să vedem mai întîi faptele care, de astă dată, se referă chiar la oamenii acelor timpuri, aşa cum se vedeau ei înşişi, la îndeletnicirile, comportamentele, preocupările, concepţiile şi chiar la obsesiile lor, care, în cazul temelor animaliere nu se vădesc decît indirect, prin filtre nu totdeauna uşor de sesizat. Lăsăm cuvîntul tot lui H. Breuil, care a studiat arta paleolitică *in situ* şi a trăit-o cu emoţia firească a descoperitorilor şi iniţiatorilor. „În epoca aurignaciană, sculpturile de figurine umane şi unele basoreliefuri (Laussel) ne arată preocuparea de Femeia fecundă, şi, mult mai rar, de Bărbatul ithyphalic (cu organul genital în erecţie). Organele lor, mai ales vulvele, sînt gravate de sute de ori pe blocurile adăposturilor de sub stînci, dar o singură dată într-o peşteră întunecată (Gargas). Există penisuri sculptate pe aceleaşi blocuri. În epoca magdaleniană,

Scanned with OKEN Scanner

aceste statui omenești au dispărut aproape complet; phallusuri sculptate mai există încă, destul de rar, și de formate în general mult mai modeste, de cele mai multe ori figurațiile de organe genitale se refugiau acum în echivocul desenelor pe obiecte mărunte, și cu dublu sens, ca nemărturisite". S-ar putea ca evoluția aceasta să indice procese mentale și sociale mai adînci: să fi început să apară o anumită *pudoare* sau *rușine* (fenomene mai mult culturale decît naturale: ele nu există la animale), iar pe această bază, o anumită reglementare socială, o interzicere a etalării organelor sexuale în forme directe, fără a se curma complet unele practici străvechi și extrem de durabile, care au fost nevoite însă să se lepede de formele lor naturale, pentru a îmbrăca forme din ce în ce mai simbolice, cum mai sînt atîtea în zilele noastre, care nici nu mai pot fi identificate decît prin analize foarte subtile și evident niciodată absolut sigure. Se poate deci spune că s-a ivit în magdalenian un anumit simț moral, de morală sexuală, care este și al nostru pînă azi? Este o simplă întrebare, fără îndoială justificată, nu însă un răspuns, care este prematur.

Încă din aurignacian — arată H. Breuil — se găsesc pe pereții grotelor figurații de ființe umane sau semiumane, cu capete nefirești, unele foarte grotești, sau de animale mai mult generalizate, nu animale bine definite, individualizate. Fenomenul se regăsește și mai pronunțat în magdalenian. Mascarada sexuală este evidentă în mai multe cazuri (Madeleine, Rocamadour); asociația repetată a unor capete de urși sau de feline cu figurații voalate de organe ambisexuale nu este îndoielnică; nici portul de măști de carnasiere de către bărbați ithyphalici. De unde concluzia că *măștile animale erau în uz pentru inițierile sexuale*. Nu este sigur că ele erau utilizate pentru magia de vînătoare, dar lucrul acesta este perfect posibil. Cu remarca făcută de alți cercetători, că măștile acestea imaginate și purtate de vînători de profesie puteau fi și simple stratageme de vînătoare pentru a înșela vînatul și a se apropia de el cît mai mult cu putință, pentru a nu rata lovitura fatală. Se poate tot atît de bine ca diferitele funcții să se fi îmbinat, fenomenul să fi fost chiar de la început plurifuncțional, dar ceea ce se poate nu înseamnă că într-adevăr a fost.

În ce ne privește, am arătat pe larg în unele din lucrările noastre (*Literatură și civilizație*, Ed. Univers, 1976 și *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Ed. Dacia, 1977) că fenomenele acestea, legate de crearea și purtarea *măștilor*, indiferent de diferitele semnificații pe care le-au putut avea, sînt extrem de importante pentru dezvoltarea culturii, pentru că se găsesc chiar la originea *teatrului*, a încercării de a juca un alt rol decît cel propriu, de a părea altceva decît ceea ce este fiecare în realitate.

H. Breuil stăruie cu drept cuvînt asupra unei figuri mascate din această epocă, mult dezbătută în literatura de specialitate, cunoscută sub numele de „personajul încoronat de la (grota) Trois Frères". Poziția sa este excepțională; el prezidează aparent inaccesibil de la patru metri înălțime peste un ansamblu extraordinar de animale gravate, îngrămădite în josul peretelui și în culoarul secret care permite urcarea pînă în apropierea lui. Numai el este în același timp pictat și gravat. Împodobit cu coarne de *Cervus megaceros*, flancate de două urechi păroase, are ochi rotunzi, ca de bufniță, care vede noaptea, nici urmă de gură, însă o barbă foarte mare; corpul său aplecat înainte are membre pur omenești, inclusiv sex masculin, iar postura este cea a unui dansator. În

Scanned with OKEN Scanner

aceste statui omeneşti au dispărut aproape complet; phallusuri sculptate mai există încă, destul de rar, şi de formate în general mult mai modeste, de cele mai multe ori figuraţiile de organe genitale se refugiau acum în echivocul desenelor pe obiecte mărunte, şi cu dublu sens, ca nemărturisite". S-ar putea ca evoluţia aceasta să indice procese mentale şi sociale mai adînci: să fi început să apară o anumită *pudoare* sau *ruşine* (fenomene mai mult culturale decît naturale: ele nu există la animale), iar pe această bază, o anumită reglementare socială, o interzicere a etalării organelor sexuale în forme directe, fără a se curma complet unele practici străvechi şi extrem de durabile, care au fost nevoite însă să se lepede de formele lor naturale, pentru a îmbrăca forme din ce în ce mai simbolice, cum mai sînt atîtea în zilele noastre, care nici nu mai pot fi identificate decît prin analize foarte subtile şi evident niciodată absolut sigure. Se poate deci spune că s-a ivit în magdalenian un anumit simt moral, de morală sexuală, care este şi al nostru pînă azi? Este o simplă întrebare, fără îndoială justificată, nu însă un răspuns, care este prematur.

Încă din aurignacian — arată H. Breuil — se găsesc pe pereţii grotelor figuraţii de fiinţe umane sau semiumane, cu capete nefireşti, unele foarte groteşti, sau de animale mai mult generalizate, nu animale bine definite, individualizate. Fenomenul se regăseşte şi mai pronunţat în magdalenian. Mascarada sexuală este evidentă în mai multe cazuri (Madeleine, Rocamadour); asociaţia repetată a unor capete de urşi sau de feline cu figuraţii voalate de organe ambisexuale nu este îndoielnică; nici portul de măşti de carnasiere de către bărbaţi ithyphalici. De unde concluzia că *măştile animale erau în uz pentru iniţierile sexuale*. Nu este sigur că ele erau utilizate pentru magia de vînătoare, dar lucrul acesta este perfect posibil. Cu remarca făcută de alţi cercetători, că măştile acestea imaginate şi purtate de vînători de profesie puteau fi şi simple stratageme de vînătoare pentru a înşela vînatul şi a se apropia de el cît mai mult cu putinţă, pentru a nu rata lovitura fatală. Se poate tot atît de bine ca diferitele funcţii să se fi îmbinat, fenomenul să fi fost chiar de la început plurifuncţional, dar ceea ce se poate nu înseamnă că într-adevăr a fost.

În ce ne priveşte, am arătat pe larg în unele din lucrările noastre (*Literatură şi civilizaţie*, Ed. Univers, 1976 şi *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Ed. Dacia, 1977) că fenomenele acestea, legate de crearea şi purtarea *măştilor*, indiferent de diferitele semnificaţii pe care le-au putut avea, sînt extrem de importante pentru dezvoltarea culturii, pentru că se găsesc chiar la originea *teatrului*, a încercării de a juca un alt rol decît cel propriu, de a părea altceva decît ceea ce este fiecare în realitate.

H. Breuil stăruie cu drept cuvînt asupra unei figuri mascate din această epocă, mult dezbătută în literatura de specialitate, cunoscută sub numele de „personajul încoronat de la (grota) Trois Frères". Poziţia sa este excepţională; el prezidează aparent inaccesibil de la patru metri înălţime peste un ansamblu extraordinar de animale gravate, îngrămădite în josul peretelui şi în culoarul secret care permite urcarea pînă în apropierea lui. Numai el este în acelaşi timp pictat şi gravat. Împodobit cu coarne de *Cervus megaceros*, flancate de două urechi păroase, are ochi rotunzi, ca de bufniţă, care vede noaptea, nici urmă de gură, însă o barbă foarte mare; corpul său aplecat înainte are membre pur omeneşti, inclusiv sex masculin, iar postura este cea a unui dansator. În

Scanned with OKEN Scanner

josul spatelui are atașată o coadă stufoasă, analoagă cu cea de lup. Personajul acesta a fost numit *Vrăjitorul,* chiar *Zeul de la Trois Frères.*

Arta aceasta rupestră are *semnificații artistice* neîndoielnice (de mare artă), dar în același timp *semnificații magico-religioase,* de ritualuri și ceremonialuri colective de amploare și — de ce ne-am feri să o spunem? — de *mari spectacole inițiatice* (deci tăinuite) într-o nouă viață spirituală, cu profunde *sensuri mitologice,* care se găseau abia la debut, în stadii de emergență, dar un debut strălucitor care stîrnește admirația oamenilor pînă azi, întrucît se recunosc cu uimire, dar și cu încîntare, poate pentru prima oară, în strămoșii lor.

Un alt arheolog, Guy Rachet, stăruie asupra unora din elementele caracteristice ale artei din paleoliticul superior, cu semnificații deosebite și pentru trecutul îndepărtat al țării noastre, prelungit prin unele practici și credințe pînă în cultura țărănească (poporană) actuală: „Sculptura aurignaciană, a cărei arie se întinde peste Europa și peste Orientul Apropiat, modelează statui feminine în care s-a crezut, nu fără temei, că se pot vedea simboluri ale fecundității; acest caracter este subliniat și de reprezentările falice, rare, dar nu mai puțin semnificative; aceste figurații afirmă *preocupările economice (subl. ns.)* ale triburilor primitive, dorința de a vedea că se înmulțesc turmele ce serveau de vînat, în aceeași măsură ca și membrii tribului, care își găsea forța în numărul acestora. Este sigur că aceste «Venus» aurignaciene sînt strămoașele zeiței-mame a cultivatorilor neolitici; este posibil ca materializarea lor prin sculptură să fi evoluat datorită unei destinații magice, dar este mult mai puțin sigur că se poate vedea în ele manifestarea unei credințe într-o divinitate“ *(op. cit.,* vol. II, p. 33).

Arta paleolitică a ridicat și alte probleme, dintre care unele sînt de un interes sociologic de netăgăduit. Așa este faptul că figurațiile umane sînt nu numai mult mai rare decît cele animale, dar, cu foarte puține excepții, sînt și mult mai schematice, mai fugitive și parcă mai neglijent lucrate. Pe cît este de puternic realismul figurațiilor animale, pe atît este de mediocru al figurilor omenești. Probabil că în aceste faze interesul nu numai economic, dar și cel spiritual era îndreptat mai mult spre vînat, deci spre animale, și mult mai puțin spre oameni, care în cadrul grupului erau relativ puțini, destul de asemănători comportamental între ei și în general foarte siguri în relațiile interpersonale, în așa măsură că nu constituiau încă vreo *problemă.* Se pare că interesul omului pentru *om* (pentru omul ca atare) a apărut mult mai tîrziu, poate cu primele războaie sistematice, dar mai ales cu exploatarea omului de către om, cînd, într-adevăr, fiecare devine *problemă* pentru celălalt și se cere deci mai bine cunoscut, ca înainte animalele care erau vînate. Se adaugă faptul că în unele picturi preistorice *„femeile sînt îmbrăcate, bărbații însă nu“* (Breuil), ceea ce poate însemna foarte multe lucruri pentru viața socială de atunci, ca și pentru dezvoltarea ei în raport cu epocile precedente. S-ar spune că, cel puțin în zonele calde, îmbrăcămintea a fost o invenție a femeilor care, probabil, au fost și cele dintîi care le-au confecționat (ne referim la textile, nu la piei), evident, nu din motive *utilitare,* ci *ornamentale,* poate dintr-o nevoie subtilă de mister sau din pudoare. Incitant este faptul, semnalat tot de H. Breuil, că pe pereții grotelor sau pe blocurile mărunte nu se găsesc urme de decorații ornamentale, nici geometrice, nici stilizate, ca pe arta mobiliară, și că, în timp ce pe aceasta din urmă reprezentările de pești sînt foarte frecvente, ele sînt foarte rare pe stînci, — ceea ce înseamnă, fără îndoială, că avem

Scanned with OKEN Scanner

de-a face cu „variante notabile de spirit“ care domină fiecare din cele două ramuri ale artei. Dimpotrivă, în timp ce desenele de colibe sînt destul de numeroase în unele caverne, ele nu există pe nici unul din obiectele de artă mobiliară. S-ar spune deci că artele cavernale sau rupestre au avut alte funcții sociale, de exemplu magico-religioase, culturale, ritual-ceremoniale, care prefigurau altarele și templele, pe cînd artele mai mărunte, executate pe obiecte mobile, serveau fie ca fetișuri sau amulete, așadar ca mijloace magico-religioase de protecție (aducătoare de noroc, alungătoare pentru piaza-rea) sau, cel puțin unele dintre ele, pentru plăcerea ochiului și mîndria posesorului.

Cercetătorii mai vechi au tratat diferitele opere artistice aflate în grotele paleoliticului superior drept „creații izolate sau simplu juxtapuse, lipsite de orice legătură organică între ele“. Cercetătorii mai noi susțin existența unor structuri mai complexe și în același timp mai adînci, în sensul „unei ordini de succesiune, mai mult sau mai puțin variabilă, în măsură să antreneze o lectură“. „Astfel, gravurile eșalonate de-a lungul culoarului de la Croze-à-Goutran, în Eyzies (Franța) — scrie Raoul-Jean Moulin — acționează unele asupra altora cu observarea unei anumite desfășurări *(déroulement)*. Fraza se deschide și se închide prin semne sau mai ales prin incizii fine, rapide, vibrante, dispuse în chip inegal. Ele cuprind, în afară de animale nedeterminate, un grup central de cai și bovidee între un mamut și un țap de munte *(bouquetin)*. Poate este prematur să se vorbească de compoziție, dar nu este mai puțin adevărat că deodată cu gravettianul avansat, substituindu-se repertoriului, prinde formă, se organizează progresiv în spațiu o tematică“ *(Sources de la peinture,* Lausanne, Editions Rencontres, 1965, p. 17). N-ar mai fi vorba nici de realism sau naturalism, ci de creații mitice, de proiecții ale minții omenești, de reprezentări invocatoare ale unui mit, de tehnici artistice speciale, menite să „intensifice hieratismul compoziției, esoterismul subiectului“, ceea ce ar da artei primitive un caracter clar de „refuz al simulacrului“. Prin intermediul mitului se concretizează o experiență a realității, o participare activă la devenirea ei. Forța, amploarea și semnificația miturilor depășesc cu mult utilitarul și magia. „Tematica artiștilor din epoca renului reflectă, într-un mod cvasigeneral, mai puțin anecdotica vieții cotidiene, cît sistemul lor de gîndire, mai puțin credințele obișnuite, cît fundamentele culturale ale spiritualității și ale societății în care trăiau. Creațiile lor nu sînt vestigii ale unor operații magice, utilitare; ele nu împrumută de la vînătoare decît un mijloc de comunicare socială și tind, dimpotrivă, să sporească prezența mitului prin acest limbaj cunoscut de toți, conferindu-i un aspect de realitate, față morală a ceea ce confuz umanitatea are conștiința că nu este“ *(op. cit.,* p. 24). Alți cercetători, ca Annette Laming-Empéraire *(La signification de l'art rupestre paléolitique,* Paris, Picard, 1962, și *L'archéologie préhistorique,* Paris, 1963) sau André Leroi-Gourhan *(Les hommes de la préhistoire: les chasseurs,* Paris, 1955; *Les religions de la préhistoire,* Paris, 1964; *Préhistoire de l'art occidental,* Paris, 1965 etc.), au exprimat idei similare cu un accent deosebit pe *sexualitate,* în înțelesul unei adevărate psihologii abisale, de orientare freudistă, pînă la ipoteza existenței încă în paleolitic a unei „dialectici a distrugerii și a fecundității“, deci „nu a unei magii de vînătoare, ci a unei metafizici“ (Leroi-Gourhan). Dacă unii dintre cercetătorii mai vechi, în frunte cu H. Breuil, atribuiau paleoliticilor o *teologie* și încercau să vadă în peșterile ornate prefigurări ale catedralelor medievale; unii dintre cei noi, în frunte cu A. Leroi-

Scanned with OKEN Scanner

Gourhan, le atribuie un simbolism extrem de rafinat și o capacitate intelectuală de nivel *metafizic*. În principiu este perfect posibil ca unii dintre acești cercetători sau toți laolaltă să aibă dreptate, dar orice am face, posibilul rămîne numai posibil (ipoteză), el nu are rang gnoseologic de realitate și deci nici de adevăr. Totuși eforturile acestea nu sînt lipsite de aporturi științifice importante. A. Laming-Empéraire, de pildă, remarcă, pe marginea anumitor reprezentări și simboluri: „Se văd degajîndu-se vag marile linii ale unei teme în care femeia, principiu universal al fecundității, va ocupa un loc central" — fapt confirmat de toate perioadele care au urmat, pînă aproape de zilele noastre. De reținut și opinia lui A. Leroi-Gourhan despre unele din figurile mascate, în care el vede personaje sintetice sau compozite, cărora li se atribuie caracteristici luate deopotrivă de la oameni și de la animale, pentru a se reda *ființe mitice,* care îmbină diferite elemente (coarne, copite, cioc etc.) existente în realitate, dar care în formă combinată sînt pure creații ale minții omenești. (Vezi și lucrarea noastră: *Forme străvechi de cultură poporană românească,* 1977.) S-ar putea ca noii cercetători să aibă dreptate ca atitudine generală, indiferent de rezultatele obținute imediat. „În realitate — opinează R.—J. Moulin — toate interpretările propuse de la începutul secolului încoace, de imagini rituale ale unor ceremonii de vrăjire (a vînatului) sau de inițiere cu caracter totemic, pînă la apropierile morfologice și culturale cu primitivii actuali, toate aceste interpretări sînt extrem de lipsite de îndrăzneală. În general, ele s-au mărginit să conceadă omului paleolitic unele activități magice, eventual religioase, avînd grijă să pună bine în lumină aspectul «sălbatic» și neorganizat al comportamentului său, dar ele i-au refuzat esențialul, facultatea de a gîndi și a acționa pe care omul a dobîndit-o față de natură pentru a se manifesta și a se realiza" *(op. cit.,* pp. 26—27). Aceasta este și impresia noastră, nu numai cu privire la arte, ci și la alte manifestări ale vieții omenești din paleoliticul superior. *Oamenii acestei epoci nu mai erau primitivi, nici antropologic (fizic și mental), nici culturologic; ei se găseau, dimpotrivă, pe trepte foarte înaintate atît ale evoluției biologice, cît și ale progresului social-cultural.* Ca să fim drepți, de faptul acesta au fost pe deplin conștienți și unii cercetători din generațiile mai vechi. H. Breuil, de pildă, constată fără nici o ezitare că: „Toate... faptele arată cît de departe ne găsim, în epoca renului, de originile sociale omenești; din contră, ne găsim în prezența unor popoare foarte dezvoltate, tot atît de complexe ca și popoarele de vînători aflate încă în viață; dar în timp ce aceștia, învinși și împinși în colțurile cele mai de nedorit ale lumii, nu mai reprezintă decît umbra lor proprie, dacă ne referim la oamenii din epoca renului, ne aflăm în prezența unor grupuri omenești pline de forță de expansiune, de descoperiri și de progres" *(Sociologie préhistorique,* p. 56). Deci nu se pune problema să fim timizi în interpretarea vieții socioculturale a acestor oameni, dar dacă dorim să rămînem în limitele riguroase ale științei, trebuie să ne mulțumim cu granițele fixate exclusiv de datele efectiv cunoscute ale realității, altfel riscăm să cădem victime propriei noastre imaginații.

Desigur, se mai pot face și alte constatări și interpretări cu privire la manifestările artistice, cele magico-religioase și mitologice din paleoliticul superior, decît cele înfățișate, dar pentru sociologie sînt de reținut mai ales două lucruri fundamentale: apariția *artelor figurative* (cele verbale s-ar putea să fie mult mai vechi) în această epocă și continuarea, sub unele forme din ce în ce mai complexe și mai spectaculoase (fiind

Scanned with OKEN Scanner

îmbinate cu artele şi, poate, cu o metafizică foarte amplă), a *credinţelor şi practicilor magico-religioase,* iniţiate, cum am văzut, în paleoliticul mijlociu. *Viaţa socială s-a îmbogăţit deci cu două sectoare noi de activitate, pe lîngă cele tehnologice şi economice, de natură primordială, apărute, cum am văzut, deodată cu primii oameni.* Cele dintîi fiinţe care s-au detaşat de maimuţe (sau de oricare alţi strămoşi animali) au fost *făcători de unelte* (inclusiv arme) şi *făcători de foc* (inclusiv vetre). Credinţele, părerile şi practicile *magico-religioase,* ca şi realizările *artistice* au apărut cu mult mai tîrziu, după o dezvoltare mentală înlesnită de cele două descoperiri revoluţionare amintite. Este cît se poate de sigur că nici o fiinţă animală nu ar fi devenit *om* dacă n-ar fi reuşit să confecţioneze unelte şi arme, să capteze focul, să-şi construiască adăposturi, să-şi asigure hrana şi apărarea faţă de elementele ostile din ambianţă; nu ştim însă ce s-ar fi întîmplat dacă oamenii n-ar fi cunoscut niciodată magia, religia şi mitologia sau dacă n-ar fi creat niciodată artele. Probabil că ei ar fi supravieţuit şi s-ar fi dezvoltat fără încetare, dar, de astă dată absolut sigur, ei ar fi fost *altfel de oameni* decît cei din zilele noastre.

2.5. Dacă ne referim în mod special la *evoluţia formelor de viaţă socială,* problema acestora a preocupat, de timpuriu, cum am arătat în alt capitol, pe mulţi gînditori, cu unele rezultate foarte influente. Un autor german, G. F. Klemm, distingea în dezvoltarea societăţii trei faze: sălbăticia, supunerea (sclavagismul, servajul) şi libertatea (capitalismul liberal cucerit de revoluţiile burgheze ale vremii), caracterizate în special prin achiziţii succesive în domeniul tehnicii şi al organizaţiilor religioase şi politice *(Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit,* Leipzig, 1843). Un alt savant, J. J. Bachofen, s-a ocupat, tot în perspectivă evoluţionistă, pe atunci foarte modernă, de raporturile sexuale şi cele de filiaţie sau rudenie, care ar fi început, după consideraţii *pur logice* (conform concepţiei că totul se dezvoltă de la simplu la complex, de la nediferenţiat la diferenţiat, de la neorganizat la organizat, de la incoerent la coerent, pe care va elabora-o în acelaşi veac, cu unele succese răsunătoare, Herbert Spencer), cu o totală lipsă de reglementare, cu *promiscuitatea.* După această fază, considerată ca pur *zoologică,* ar fi urmat un sistem familial şi de rudenie întemeiat pe *dreptul maternal (das Mutterrecht)* şi *descendenţa matrilineară* (din cauza necunoaşterii rolului pe care-l are bărbatul în procreaţie), care au constituit un adevărat *matriarhat (Gynaikikratie),* deci o domnie a femeii. A treia etapă, care cuprinde şi timpurile noastre, se caracterizează printr-un drept *paternal* şi o *descendenţă patrilineară,* cu un cuvînt, prin *patriarhat.* Fiecăreia din aceste faze de organizare social-familială îi corespund forme specifice de mitologie, religie, morală, artă, educaţie, cu unele decalaje datorită ritmurilor diferite de schimbare şi fenomenelor de supravieţuire (J. J. Bachofen, *Das Mutterrecht: Eine Untersuchung über die Gynaikikratie des alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur,* 1861, tradusă parţial şi în lb. franceză de A. Turel, sub titlul modificat: *Du règne de la mère au patriarcat,* Paris, 1938). Idei mai mult sau mai puţin asemănătoare au mai susţinut şi alţi autori ca J. F. MacLennan, Herbert Spencer etc., dar cel care a tratat problema evoluţiei sociale cu foarte mare meticulozitate a fost Lewis Henry Morgan, în cartea celebră: *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilisation,* apărută în 1877, apreciată de K. Marx

Scanned with OKEN Scanner

și Fr. Engels ca o întregire, în special pentru societatea primitivă, a *materialismului istoric* și reluată de acesta din urmă în tot atît de celebra sa lucrare: *Originea familiei, a proprietății private și a statului,* din 1884.

L. M. Morgan consideră, pe temeiuri evoluționiste incontestabile, indiferent de valoarea termenilor folosiți sau a unor aspecte de detaliu, că *societatea umană a trecut prin trei stadii principale de dezvoltare: sălbăticia, barbaria și civilizația,* primele fiind divizate, la rîndul lor, în inferior, mediu și superior. Criteriul de bază al acestei periodizări este în primul rînd al inovațiilor tehnice, al mijloacelor de subzistență și al relațiilor de proprietate. Sălbăticia inferioară se caracterizează printr-o subzistență de fructe și nuci, cea mijlocie printr-o subzistență pescărească și foc, cea superioară prin arcul cu săgeți. Barbarismul inferior se caracterizează prin olărie, cel mijlociu prin domesticirea animalelor (în Lumea Veche), cultivarea porumbului, irigație, arhitectură cu piatră și cărămidă nearsă (în Lumea Nouă), iar barbarismul superior prin unelte de fier. Civilizația începe cu alfabetul fonetic și scrierea.

Pentru a nu repeta inutil aceste concepții foarte înrudite, deși nu lipsesc unele deosebiri de documentare și interpretare, ne referim în continuare la *Morgan,* dar și la *Bachofen,* prelucrați și completați de *Engels,* deci la lucrarea citată mai sus a acestuia din urmă (traducere românească, ed. 4, București, E.S.P.L.P., 1957). Amintim foarte pe scurt numai aserțiunile care se referă la *societatea paleolitică.*

După modelul de dezvoltare a societății de la sălbăticie la civilizație, elaborat de Bachofen, Morgan și Engels, în stadiul inferior al sălbăticiei (neîntîlnit efectiv la nici o populație cunoscută direct), oamenii trăiau, cel puțin în parte, în copaci și se hrăneau cu fructe, nuci, rădăcini, deci ar fi fost un fel de vegetarieni și ar fi practicat exclusiv culesul. „Formarea graiului articulat este cel mai de seamă rezultat al acestei perioade". Stadiul mijlociu a început cu folosirea ca hrană a peștilor, mai precis a unor animale acvatice (pești, raci, scoici etc.) și, în același timp, cu folosirea focului, datorită cărora oamenii au putut să se răspîndească chiar de pe atunci pe cea mai mare parte a pămîntului. „Uneltele de piatră, lucrate grosolan, neșlefuite, din primele timpuri ale *epocii de piatră* — așa-numitele *unelte paleolitice* — ... aparțin în întregime sau în cea mai mare parte *acestei perioade" (subl. ns.).* Întrebuințarea focului a înlesnit o hrană vegetală mai variată, de exemplu prin coacerea unor rădăcini și tubercule făinoase altfel necomestibile, iar inventarea primelor arme, măciuca și lancea, a sporit posibilitățile vînatului, care devine un supliment ocazional de hrană. „Popoare exclusiv de vînători ..., adică popoare care să trăiască *numai* de pe urma vînătorii, n-au existat niciodată, produsul vînătorii era mult prea nesigur pentru așa ceva. Din cauza permanentei nesiguranțe în ceea ce privește izvoarele de hrană, se pare că pe această treaptă apare antropofagia, care de aici încolo se menține vreme îndelungată. Australienii și mulți polinesieni se mai găsesc și azi pe această treaptă de mijloc a sălbăticiei" (Engels, *op. cit.,* p. 24). Stadiul superior al sălbăticiei începe cu inventarea arcului cu săgeți, datorită căruia vînatul devine o hrană permanentă, iar vînătoarea „una din ramurile normale ale muncii". Arcul și săgeata constituie un instrument foarte complicat, a cărui inventare presupune acumularea unei experiențe îndelungate și un spirit mai ascuțit, deci și cunoașterea, în același timp, a multor alte invenții. Dacă comparăm între ele popoarele care cunosc arcul și săgeata, dar nu cunosc încă meșteșugul

Scanned with OKEN Scanner

olăriei (care, după Morgan, constituie momentul de trecere la barbarie), găsim şi unele începuturi de aşezări sătești, un oarecare grad de însuşire a producerii mijloacelor de subzistență, vase şi unelte de lemn, țesutul fibrelor de rafie cu mîna (fără război de țesut), coşuri împletite din papură, unelte de piatră şlefuită (neolitice). De asemenea, focul şi securea de piatră permit deja să se facă ambarcații cioplite din trunchiuri de copaci şi, pe alocuri, grinzi şi scînduri pentru clădirea caselor. Toate aceste progrese s-au găsit, de pildă, la indienii din nord-vestul Americii, care cunosc arcul şi săgeata, dar nu cunosc încă olăria. „Arcul şi săgeata au fost pentru starea de sălbăticie ceea ce a fost sabia de fier pentru barbarie şi arma de foc pentru civilizație, adică arma hotărîtoare“ (Engels, *op. cit.*, p. 25). Aşadar, în general sălbăticia este „perioada în care predomină însuşirea produselor naturii; produsele create de oameni sînt mai ales scule care ajută la însuşirea produselor naturii“ (*idem*, p. 29). Barbaria nu mai aparține paleoliticului, ea începe deodată cu neoliticul.

Viața socială nu este formată numai din activitățile desfăşurate pentru dobîndirea mijloacelor de trai (alimente, îmbrăcăminte, locuință) şi a uneltelor necesare pentru atingerea acestui scop, ci şi din *rețeaua de relații interumane*, începînd cu cele mai apropiate, bazate direct pe procrație, deci *relațiile de familie*. Morgan, care a fost un etnolog sau antropolog social şi cultural, nu un arheolog, a reconstituit, după expresia foarte nimerită a lui Engels, „în sens invers istoria familiei“ (*op. cit.*, p. 32), pornind adică de la realitățile sociale actuale şi rămăşițele sau supraviețuirile din alte epoci, prelungite, sub diferite forme, în cuprinsul acestora. El a ajuns astfel, împreună cu alții, la concluzia că a existat „o stare primitivă în care relațiile sexuale erau practicate neîngrădit în sînul unui trib, aşa că fiecare femeie aparținea deopotrivă fiecărui bărbat şi fiecare bărbat fiecărei femei“ (p. 32) — fenomen care a fost denumit *promiscuitate sexuală*. Fără să nege posibilitatea teoretică a acestei faze de dezvoltare, pentru începuturile cele mai apropiate de animalitate ale omenirii sălbatice, Engels nu ezită să precizeze: „Acea treaptă socială primitivă, *dacă a existat într-adevăr*, aparține unei epoci atît de îndepărtate, încît cu greu ne putem aştepta să găsim la fosilele sociale, la sălbaticii înapoiați, dovezi *directe* despre existența ei în trecut“ (*op. cit.*, p. 32, *subl. ns.*). După această stare ipotetică de promiscuitate, s-a dezvoltat mai întîi, desigur încă în paleolitic, „familia înrudită prin sînge“ sau „căsătoria pe generații“, care apare ca o primă reglementare socioculturală a relațiilor sexuale: căsătoriile sînt interzise între ascendenți şi descendenți, dar sînt permise de-a valma, adică fără nici o îngrădire, între toți bărbații şi toate femeile din aceeaşi generație, deci pe grupe, inclusiv între frați şi surori. Astfel de familii nu se mai găsesc de mult, dar ele sînt presupuse de „sistemul de înrudire havaian“ din zilele noastre. După „excluderea părinților şi copiilor de la raporturile sexuale reciproce“ a urmat excluderea din cadrul căsătoriilor pe grupe de vîrstă sau generație a fraților şi surorilor, inițial a celor din aceeaşi mamă, mai tîrziu a tuturor celor care îşi ziceau soră sau frate, deşi erau din mame diferite (rude însă între ele). A apărut astfel o nouă treaptă de familie, tot pe grupe, numită de Morgan *punalua*. „După obiceiul havaian — arată Engels temeiurile acestei denumiri — un număr de surori bune sau mai îndepărtate (adică verişoare de primul sau al doilea grad sau de grade mai îndepărtate) erau soțiile comune ale soților lor comuni, dintre care erau însă excluşi frații lor; acești soți nu se mai

Scanned with OKEN Scanner

numeau între ei fraţi — şi nici nu mai trebuiau să fie fraţi —, ci *punalua,* adică tovarăşi intimi, cum s-ar zice, asociaţi. Tot astfel un şir de fraţi buni sau mai îndepărtaţi ţineau în căsătorie comună un număr de femei — *nu* însă pe surorile lor —, iar aceste femei se numeau între ele *punalua*" (op. cit., p. 40). Faza următoare de dezvoltare este *familia-pereche,* interesantă şi pentru că ea se găseşte la originea directă a familiei monogamice din zilele noastre. „O oarecare împerechere pentru un timp mai scurt sau mai lung — scrie Engels — a avut loc în căsătoria pe grupe sau chiar mai înainte..." (p. 47) — sau mai departe: „Printr-o continuă excludere a rudelor, la început a celor mai apropiate, apoi a celor din ce în ce mai îndepărtate, în cele din urmă chiar a celor prin alianţă, orice fel de căsătorie pe grupe devine cu neputinţă în practică, şi în cele din urmă rămîne doar perechea, deocamdată încă slab unită, molecula cu descompunerea căreia încetează însăşi căsătoria" (p. 48). Secvenţial şi cronologic „familia-pereche s-a născut la hotarul dintre sălbăticie şi barbarie, de cele mai multe ori chiar pe treapta de sus a sălbăticiei, pe alocuri abia pe treapta de jos a barbariei. Ea este forma de familie caracteristică pentru epoca barbariei, după cum căsătoria pe grupe e caracteristică pentru epoca sălbăticiei, iar monogamia pentru acea a civilizaţiei" (Engels, *op. cit.,* p. 54). Procesul acesta are multe variante concomitente, ca şi numeroase trepte intermediare, pe care nici Bachofen, nici Morgan, cu atît mai puţin Engels, nu le ignoră, dar în linii mari el arată dezvoltarea de la o promiscuitate ipotetică, în fond neesenţială, spre o căsătorie pe grupe selecţionate, din care au fost excluşi treptat părinţii şi copiii, fraţii şi surorile, apoi grupuri tot mai mari de rude consagvine şi chiar prin alianţă. Căsătoria a devenit în cele dir urmă monogamă şi nu mai este îngăduită decît între persoane *neînrudite.* Dacă la început raporturile sexuale se desfăşurau numai între persoane de acelaşi sînge, la sfîrşit ele se practicau numai între persoane de sînge diferit. Aşadar, la un moment dat, chiar de la începuturile omenirii, îndată după ieşirea din promiscuitatea ipotetică, a apărut ideea de *incest* şi forme tot mai largi şi mai severe de interzicere a acestuia, ceea ce, după expresia lui Engels, *„este* o descoperire, şi încă una foarte valoroasă" (*op. cit.,* p. 37). Unii dintre antropologii contemporani, de exemplu Claude Lévi-Strauss, consideră, nu fără temeiuri serioase, că *interzicerea incestului a fost un act revoluţionar,* pentru că prin ea s-a fixat, probabil pentru prima oară în istoria omenirii, *o regulă socială potrivnică practicilor animalice,* prin care oamenii rezolvă *altfel,* după criterii noi, *culturale,* probleme care pînă atunci se desfăşurau şi se rezolvau după mecanisme strict biologice. Ceva mai mult: a reglementa viaţa oamenilor prin norme exterioare, provenite de la societate, nu de la ereditate, cristalizate în acelaşi timp în tradiţii, înseamnă a inaugura chiar *cultura* şi prin aceasta a depăşi *turma animală* şi a crea *societatea propriu-zisă,* în înţelesul de *societate omenească.* Fenomenul acesta a apărut, sub o formă sau alta, după toate datele care ne sînt cunoscute, chiar de la începuturile omenirii.

Concepţia evoluţionistă pe care o expunem a stăruit pe larg şi asupra altor aspecte fundamentale ale vieţii sociale propriu-zise, fie paleolitică, fie de tip mai avansat. Pentru perioada care ne preocupă în capitolul de faţă, ea a susţinut mai ales două lucruri de interes sociologic major: apariţia unor forme de viaţă socială mai cuprinzătoare decît familia, în special *ginta sau clanul,* şi constituirea unor *forme primitive*

Scanned with OKEN Scanner

de comunism, pe planul proprietății mijloacelor fundamentale de producție, al relațiilor sociale ce derivă de aici și al constituirii unor structuri sociale specifice, caracterizate prin *spirit comunitar.*

Ginta a putut izvorî direct din familia punalua sau din alte forme rudimentare de căsătorie pe grup. „La toate formele de familie pe grupe nu se poate preciza cine este tatăl copilului, dar se știe precis cine este mama lui. Deși ea numește pe *toți* copiii familiei comune copiii ei, avînd față de dînșii obligații de mamă, ea face totuși deosebire între proprii ei copii și ceilalți. Este deci clar că atît timp cît există căsătoria pe grupe descendența nu se poate stabili decît *după mamă,* deci este cunoscută numai linia *feminină.* Acesta este într-adevăr cazul la toate popoarele sălbatice și la cele din treapta de jos a barbariei; și faptul de a fi fost primul care a descoperit acest lucru constituie... (un) mare merit al lui *Bachofen.* El numește *matriarhat (Mutterrecht)* această recunoaștere a descendenței exclusiv după mamă, sub toate raporturile succesorale care decurg cu timpul de aici, păstrează această denumire (de *Mutterrecht,* nu de matriarhat — *n.n.)* pentru că ea este cea mai scurtă. Ea este însă nepotrivită, căci pe această treaptă de dezvoltare a societății încă nu poate fi vorba de drept în înțelesul juridic al cuvîntului" (Engels, *op. cit.,* pp. 42—43). Pasajul acesta este extrem de important pentru înțelegerea exactă a poziției lui Engels față de problemă: el folosește de fapt termenul de *Mutterrecht* (după Bachofen), adică de drept maternal, nu pe cel de matriarhat sau de „drept matriarhal", care aparține exclusiv traducătorilor; pe de altă parte, contestă și justețea termenului de drept pentru că nu este vorba decît de un obicei. Matriarhat ar însemna că femeia-mamă a fost capul familiei, că ar fi deținut puterea exclusivă de conducere, fără participarea bărbaților. În realitate, cît se cunosc pînă acum lucrurile, așa-zisa șefă de familie, de gintă sau de trib, el însuși un fenomen extrem de rar, cu toate că nu este asistată de soț, este de fapt subordonată *fratelui* ei. Faptul că rudenia se socotea după mamă, deci matrilinear, iar reședința noilor căsătoriți se fixa după soții, care rămîneau în localitatea mamei, deci era matrilocală, nu înseamnă neapărat matriarhat sau matriarhie. Distincția este importantă pentru că cele mai multe critici care se aduc poziției evoluționiste se referă la astfel de răstălmăciri ale textelor de bază.

În complexul căsătoriilor pe grupe, al interzicerii incestului și al descendenței matrilineare, arată mai departe Engels: „Toți au o mamă comună din care se trag; datorită acestui fapt, toți urmașii de sex feminin din aceeași generație sînt surori între ele. Soții acestor surori nu mai pot fi însă frații lor, ei nu se mai pot trage din aceeași mamă cu ele, prin urmare nu aparțin grupei înrudite prin sînge, ginta de mai tîrziu; copiii lor însă aparțin acestei grupe, întrucît numai descendența după mamă este hotărîtoare, fiindcă numai ea poate fi stabilită cu certitudine. De îndată ce s-a statornicit proscrierea raporturilor sexuale între toți frații și surorile, chiar și între cele mai îndepărtate rude colaterale după mamă, grupa pomenită mai sus s-a transformat într-o *gintă,* adică s-a constituit ca un cerc precis de rude de sînge în linie feminină, între care căsătoria este oprită, și care de acum încolo se va consolida din ce în ce mai mult, prin alte instituții comune, cu caracter social și religios, deosebindu-se de celelalte ginți ale aceluiași trib" (*op. cit.,* p. 43). Apare astfel *exogamia:* obligația membrilor unei ginte de a se căsători cu persoane din alte ginți, opusă endogamiei precedente, care consta în practica de a se căsători în cadrul aceluiași grup de rude. Ginta, arată Engels,

Scanned with OKEN Scanner

va deveni „temelia orînduirii sociale a majorității, dacă nu chiar a tuturor popoarelor barbare din lume, și de la care în Grecia și la Roma treceau de-a dreptul în epoca civilizației", — încît vom reveni și noi asupra ei în capitolele următoare. Începuturile ei datează însă foarte probabil din societatea paleolitică.

În sfîrșit, concepția evoluționistă care ne preocupă accentuează cu egală putere existența unui *comunism primitiv,* a unei *comune primitive,* din care s-au dezvoltat apoi, rînd pe rînd, într-o ordine logică necesară, toate celelalte forme de proprietate sau de relații de producție descoperite de etnografie și istorie. Fenomenul acesta are trăsături originare, deci foarte vechi, și caracterizează mai ales *societatea paleolitică.* Cu vorbele lui Engels: „Gospodăria comunistă primitivă ... există fără excepție pînă tîrziu pe treapta de mijloc a barbariei" *(op. cit.,* p. 40).

De la publicarea acestor opinii s-au scurs în medie o sută de ani. Problema care ni se pune azi este deci a măsurii în care ele au fost confirmate sau infirmate și, firește, precizate și completate de cercetările arheologice și etnografice ulterioare, care, spre norocul științei, au avut o dezvoltare din ce în ce mai puternică. Vom recurge în acest scop la cîțiva arheologi și etnologi moderni, cunoscuți și apreciați mai ales pentru pregătirea lor multidisciplinară și lipsa de prejudecăți „idealiste" în raport cu „materialismul istoric". Ne vom mărgini în general la temele amintite, dar într-un cadru ceva mai larg, urmărind în special ceea ce *V. Gordon Childe,* deci un *arheolog,* a numit *„interpretarea sociologică a datelor arheologice"* (titlul cap. V din lucrarea sa *Social Evolution,* New York, H. Schuman, 1951 — publicată după un curs universitar de la Birmingham, ținut în 1947—48). Acesta acceptă clasificarea convențională a instituțiilor sociale făcută de Hobhouse, Ginsberg și Wheeler în *The Material Culture and Social Institutions of Simpler Peoples* (1926), în guvernămînt, justiție, familie, ranguri, proprietate și război, la care adaugă religia instituțională (care nu coincide cu opiniile și credințele religioase). El atrage atenția că cel puțin în anumite stadii de dezvoltare instituțiile acestea sociale nu sînt ușor de deosebit; de exemplu, organele de guvernămînt coincid adesea cu religia instituționalistă (preoțime, biserică etc.). În schimb „culturile" stabilite de arheologi nu spun nimic precis despre colectivitățile care le stau la bază; ele nu sînt același lucru, de exemplu, cu tribul, care presupune o conducere unică, excluderea războiului în interior, cu excepția vendetei, și anumite drepturi de căsătorie între cei care fac parte din ginții subdivizionale. În cadrul comunităților preistorice, singura formă de guvernămînt detectabilă prin săpături arheologice, atunci cînd a existat, este șeferia sau căpeteniatul *(chieftain),* prezența unui șef sau unei căpetenii (eventual a mai multora), situați nu numai ca *putere,* dar și *economic* mai presus decît ceilalți membri ai colectivității. Fenomenul este arătat cu suficientă certitudine de rămășițele de locuințe și de morminte care diferă în mărime, inventar etc. față de altele, aflate în aceeași zonă geografică și în același strat geologic. Arheologia nu poate preciza însă natura autorității de care s-au bucurat cei găsiți în morminte mai îngrijite. Rămîne totuși constatarea sigură a unor diferențieri sociale bazate mai ales pe avere, de fapt un început de conturare a unei stratificări social-economice, cu implicații politice de neînlăturat. Așa cum ne arată întreaga istorie, *inegalitatea economică atrage după sine inegalități de putere socială, inclusiv de putere politică,* după cum, firește, și corelația inversă poate fi

Scanned with OKEN Scanner

tot atît de adevărată. Astfel de diferenţieri nu apar însă în forme incontestabile decît din *neolitic* încoace; în societatea *paleolitică* domneşte încă o egalitate destul de pronunţată, bazată mai ales pe sărăcie, pe viaţa de pe o zi pe alta, pe lupta cotidiană pentru hrană şi supravieţuire. Aceasta nu înseamnă că peste tot a existat acelaşi gen de viaţă fără variaţii în funcţie, de exemplu, de factorii *ecologici*.

În ce priveşte *familia,* Childe socoteşte că sub forma ei „naturală", compusă din părinţi şi copii, ea constituie „o necesitate biologică" pe care arheologii o admit fără greutate. „Familia însă, ca instituţie, unitate de cooperare şi vehicul pentru transmiterea proprietăţii şi a statutului (social), este cu totul altceva, ea poate varia în chip indefinit. Descendenţa poate fi stabilită prin mamă sau prin tată, sau chiar prin amîndoi părinţii. Firește, nu există nici un criteriu care să ne autorizeze să distingem arheologic rudenia matrilineară de cea patrilineară" *(Social Evolution,* p. 64). Childe, adept declarat al evoluţionismului social şi în general al materialismului istoric, analizează pe larg aceste probleme, nu pentru a combate cu orice preţ dezlegările mai vechi, ci pentru a aduce la zi, în lumina cercetărilor desfăşurate în răstimp, propria sa poziţie. El ia act de încercările care s-au făcut de a se considera figurinele femeieşti apărute — cum am mai arătat şi noi — încă în paleoliticul superior (sculptate în piatră, fildeş etc.) ca argumente în favoarea existenţei unei matriarhii. Asemenea figurine au apărut însă nu numai în paleolitic şi neolitic, dar şi în unele culturi istorice (Ishtar, în Babilonia şi Asiria, Venus, în Grecia şi Imperiul roman, Maica Domnului sau Fecioara Maria pînă în zilele noastre, la creştini), deci în perioade despre care se ştie precis că s-a practicat, dimpotrivă, patriarhatul. Obiecţia aceasta nu se referă şi la riturile de fertilitate, care, după toate semnele, au apărut, tocmai cu implicarea femeii, încă în *paleolitic*. Nici practicile de înmormîntare nu aduc dovezi indiscutabile în favoarea vreunui matriarhat. Există în diferite locuri şi perioade (acestea destul de vechi) morminte cu cîte un bărbat şi o femeie îngropaţi deodată. „Astfel de înmormîntări duble sînt interpretate în genere ca *sati,* obicei prin care femeia este constrînsă să-şi urmeze stăpînul în viaţa viitoare, şi această interpretare pare a fi îndreptăţită prin mărturiile scrise din timpuri ceva mai tîrzii, de exemplu, despre celţii şi vikingii din epoca fierului. În plus, într-un astfel de mormînt, aflat la unii vînători şi pescari din Siberia, tot dintr-un timp mai înaintat, s-a stabilit că femeia, însoţită şi de un copil, a fost ucisă (intenţionat) cu săgeţi". Dacă această interpretare este corectă, ea presupune, dacă nu neapărat o familie monogamică, în orice caz una *patriarhală*. Adeseori, în astfel de morminte, bărbaţii sînt cu mult mai în vîrstă decît femeile, ceea ce lasă de bănuit că nu este vorba de soţii, ci de concubine sau sclave, dar indiferent de aceste detalii, semnificative în alte privinţe, practica în sine „nu indică un statut ridicat al femeilor, care apar . . . ca parte din proprietatea personală a bărbatului decedat" *(op. cit.,* p. 66), cu un drept absolut asupra vieţii şi morţii lor. Am adăuga, din partea noastră, şi faptul că nu s-a găsit pînă acum nicăieri, nici la popoarele vechi, nici la cele actuale, cazuri inverse, de soţi obligaţi să-şi urmeze, printr-o moarte nenaturală, impusă de tradiţii, soţiile decedate de moarte naturală. Femeile fiind mai slabe constituţional, adică fizic, decît bărbaţii, iar aceştia fiind înclinaţi să abuzeze de puterea lor, multă vreme o „inferiorizare" a femeii a fost inevitabilă. A trebuit să apară concepţii morale şi politice de ordin foarte înalt, ca şi lupte neîncetate din partea

Scanned with OKEN Scanner

femeilor, ca să se ajungă la ideea că, indiferent de unele deosebiri organice, femeile sînt egale valoric cu bărbaţii şi deci au dreptul la o „egalizare“ cît mai deplină.

Childe nu exclude existenţa *familiei naturale,* a *familiei pereche* (după Morgan şi Engels), chiar de la început, nici posibilitatea (teoretică) a instituţionalizării ei timpurii, dar socoteşte că în trecutul preistoric şi chiar cel istoric mai îndepărtat a existat, de cele mai multe ori, o unitate mai largă, formată din descendenţa matrilineară sau patrilineară, adică din *gintă* sau *clan,* care deţine şi transmite proprietatea (deci o proprietate colectivă, comunistă), iar prin răzbunarea sîngelui (vendetă) garantează securitatea indivizilor din cuprinsul ei. Unii arheologi socotesc că locuinţele foarte încăpătoare (case mari) apărute încă în paleoliticul superior sînt un indiciu arheologic al organizării pe *clanuri* sau *ginţi.* Printre irochezi şi alte triburi din vremurile noastre membrii aceluiaşi clan locuiesc într-adevăr împreună, dar nu totdeauna sub acelaşi acoperiş, constituind o gospodărie unică de tip comunitar. Dacă se ţine seama de interpretarea amintită, fenomenul acesta pare a fi foarte vechi. Teza după care înlocuirea caselor mari cu locuinţe mici ar indica o împărţire a clanului în familii economic autonome este nesigură, pentru că genul acesta de locuire nu este „incompatibil cu existenţa organizaţiei clanice“ *(op. cit.,* p. 67). Un argument în favoarea acesteia din urmă îl constituie şi mormintele colective, osuarele comune, care uneori sînt atît de mari, încît nu pot fi socotite numai de ordin familial.

În ce priveşte *proprietatea,* Childe este de părere că armele, uneltele, podoabele, mai ales cele folosite sau purtate de un individ, au fost şi în trecut, cum sînt şi azi, la cele mai multe populaţii aflate pe trepte similare de dezvoltare, *proprietate particulară.* Faptul acesta este atestat arheologic încă din paleoliticul superior prin practicile funerare (morţii sînt îngropaţi împreună cu armele, uneltele şi podoabele lor), ca şi prin „marca de proprietate“, gravată pe unele arme de piatră sau fildeş. Faptul acesta nu anulează existenţa unui comunism primitiv, pentru că aceleaşi analogii etnografice arată că la populaţiile de culegători şi vînători, ca şi la alte populaţii, mai înaintate, *pămîntul este stăpînit colectiv de către întreg clanul,* iar rezultatele vînătoarei sau ale altor activităţi economice se împart de regulă între *toţi membrii gintei.* „Deşi arheologic nedemonstrabil“, conchide Childe, fenomenul acesta a existat cu foarte mare probabilitate şi în primele perioade preistorice. Pe aceste baze economice nici *conflictele de proprietate,* nici *cele tribale* n-au putut fi prea mari şi nici frecvente în paleolitic. Fenomenele acestea vor apărea mai tîrziu, în neolitic şi în toate perioadele următoare, pînă în zilele noastre. În orice caz, opinia lui V. Gordon Childe despre *modelul evoluţiei sociale* elaborat de *Morgan* şi *Engels* este *pozitiv.* Chiar dacă în detalii nu mai este azi valabil, „el rămîne încercarea cea mai bună de acest gen“ *(op. cit.,* p. 11).

Atitudini similare au şi unii antropologi culturali din zilele noastre. Alegem dintre ei tot un evoluţionist şi adept al materialismului istoric, pentru că nu este interesat de deosebirile ideologice dintre diferitele poziţii ştiinţifice, ci caută să-şi verifice propriile idei cu ajutorul de necontestat al faptelor. Este vorba de Marvin Harris şi una din lucrările sale de istorie a concepţiilor: *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture* (London, Routledge and Kegan Paul, 1968), în care se referă pe larg şi la problemele analizate mai sus. Pentru a evita repetările nu vom mai reţine decît consideraţiile cu caracter

Scanned with OKEN Scanner

special, deosebite de cele amintite în legătură cu Childe, dar și pe acestea mult mai pe scurt. Și, evident, nu vom stărui decît asupra ideilor de interes pentru sociologie, privind deocamdată numai societatea paleolitică.

Tratînd despre teoriile evoluționiste anterioare lui Engels, Marvin Harris insistă mai ales asupra lui *Morgan,* fără a neglija, firește, pe ceilalți (Bachofen, Maine, McLennan etc.). În legătură cu *modelul evoluției sociale* elaborat de Morgan, Harris scrie: „În lumina a circa un secol de cercetări și teorii noi, cele mai multe din secvențele lui Morgan trebuie eliminate, fie ca false, fie ca inadecvate. Ca să începem cu «nucile și fructele» sălbăticiei inferioare, este azi cunoscut că omul a fost vînător de-acum un milion de ani, dacă nu mai de mult. «Subzistența pescărească» este mai înainte de orice o problemă de adaptare (la împrejurările locale) și nu poate fi considerată ca o poziție cronologică precisă în raport cu vînătoarea. Introducerea arcului și săgeților nu a provocat în chip necesar un salt decisiv în nivelul eficienței tehnologice: cheltuielile de calorii și obținerea de calorii alimentare". Cetele paleolitice care foloseau alte mijloace de vînătoare (lănci, măciuci, curse etc.) și practicau în același timp culegerea. făceau față nevoilor vieții uneori tot atît de bine. Pe de altă parte există numeroase populații primitive și arhaice care nu posedă *arc și săgeți,* deși se găsesc pe o treaptă de dezvoltare destul de avansată, datorită altor „echipamente". Același lucru este cu *olăria,* care a însemnat un pas important în istoria omenirii, dar prezența și mai ales lipsa ei nu pot caracteriza stadiul de dezvoltare al unei societăți. Chiar în neolitic există o fază *preceramică,* fără a anula etapa însăși de dezvoltare. Morgan a subapreciat în procesele de ieșire din sălbăticie rolul excepțional al *agriculturii,* care, cum vom arăta pe larg, a avut un caracter de-a dreptul *revoluționar,* prin determinarea trecerii de la omenirea *„prădătoare"* la cea *„producătoare".* Utilizarea domesticirii animalelor drept criteriu al unei noi perioade (barbaria de mijloc) este de asemenea inadecvată. Documentele arheologice nu confirmă existența nici unui interval semnificativ între „domesticirea plantelor și domesticirea animalelor — amîndouă se ivesc la nivelele timpurii ale neoliticului din Estul Apropiat și Mijlociu" (*op. cit.,* pp. 184—185). Deci, după stadiul actual al cercetărilor arheologice și antropologice, omenirea a practicat în cele mai vechi timpuri, științific sesizate, concomitent *culesul* și *vînătoarea* (probabil de animale mici la început, dar foarte devreme și de animalele mari), iar acolo unde condițiile erau favorabile, și *pescuitul* (de regulă împreună cu culesul și uneori chiar cu vînătoarea).

În ceea ce privește *familia și rudenia,* după opiniile lui Marvin Harris, tezele lui Morgan au fost infirmate de toate cercetările etnografice ulterioare, care, în plus, au devenit tot mai numeroase și mai sistematice, cu un cuvînt, mai sigure. „În locul lor, s-a stabilit universalitatea aranjamentelor de perechi omenești, însoțite de prohibirea incestului în cadrul familiei nucleare (coabitarea unui bărbat adult, a unei femei adulte și a copiilor acesteia)" (*op. cit.,* p. 186). Cercetările ulterioare n-au confirmat nici teoria lui Morgan (preluată de la Bachofen) despre preexistența gintei maternale față de cea paternală, nici pe a adversarilor despre o prioritate inversă. „Normele de descendență... reflectă modelele *(patterns),* de rezidență, iar acestea depind în primul rînd de condițiile tehnoecologice și tehnoeconomice. Colectivitățile cu grade similare de eficiență tehnologică și cantități similare de producție pot avea astfel

Scanned with OKEN Scanner

reguli de descendență contrastante". Pe de altă parte: „Prezența descendenței matrilineare n-a influențat statutul femeilor, întrucît nu mama, ci mai degrabă fratele matern este capul grupului descendent (al gintei sau al clanului — *n.n.*). Mai departe, ideea că matrilinearitatea a rezultat din ignorarea paternității este complet anulată de numeroasele cazuri de primitivi (actuali) care neagă că bărbatul este necesar pentru procreație, dar care consideră că ei înșiși descind patrilinear, ca și prin recunoașterea universală a unui grad anumit de rudenie, atît pe linie maternă, cît și pe linie paternă, indiferent de natura unilineară a regulei sociale" (*op. cit.*, pp. 186—187). Rolul lui Morgan de inițiator al unor cercetări științifice de reconstituire a trecutului preistoric și istoric, cu materiale actuale, considerate ca supraviețuiri, ca și rolul lui în punerea pe baze materialiste a antropologiei sociale și culturale, sînt de netăgăduit. Cum se exprimă M. Harris: „accentul pus de Morgan pe factorii tehnoeconomici pentru a demarca principalele tendințe evoluționare rămîne, ca strategie, viabil". Meritul lui constă mai ales în deschiderea unor căi care se dovedesc tot mai fructuoase, reprezentate de îmbinarea arheologiei cu etnologia, de interpretarea unor timpuri de mult apuse, care n-au lăsat în urma lor decît documente fragmentare, prin bogatele materiale etnografice din zilele noastre. Cum demonstrează chiar inițiatorii ei, metoda aceasta nu este lipsită de riscuri, uneori foarte mari, dar dacă este folosită cu prudență și fără prejudecăți de nici un fel, ea își dovedește neîncetat utilitatea. Bineînțeles nici perspectiva generală, inaugurată de Morgan, a trecerii formelor de viață socială de la sălbăticie la barbarie, iar de la aceasta la civilizație nu poate fi înlăturată, pentru că ea este singura care corespunde cu faptele.

După ce l-a criticat pe Morgan, fără a-i nega marile merite, amintite mai sus, Marvin Harris subliniază fără rezerve *superioritatea lui Engels*, datorită unei concepții superioare despre dezvoltarea societății, elaborată de Karl Marx împreună cu el, într-o lungă și foarte fecundă colaborare științifică, pentru că „... *Engels, nu Morgan, este cel care a elaborat prima periodizare clară a preistoriei, bazată pe modul de producție*" (*op. cit.*, p. 248), așa cum se poate vedea din textul următor, reprodus integral: „*Sălbăticia* — perioada în care predomină însușirea produselor naturii; produsele create de oameni sînt mai ales scule, care ajută la însușirea produselor naturii. *Barbaria* — perioada introducerii creșterii animalelor și a agriculturii, precum și a însușirii metodelor de sporire a producției de produse ale naturii prin activitatea omenească. *Civilizația* — perioada în care oamenii învață să prelucreze mai departe produsele naturii, perioada industriei propriu-zise și a artei" (Engels, *op. cit.*, p. 29). Cu unele corectări cu totul neesențiale, *acesta este modelul general cel mai adecvat al dezvoltării societății omenești din toate cîte s-au propus pînă acum*. Detaliile însă au variat și vor varia neîncetat, cu fiecare descoperire arheologică sau etnografică mai importantă.

În cadrul acesta, devenit clasic, arheologii, antropologii și etnografii marxiști au realizat numeroase progrese pe care le vom aminti la locurile potrivite. Cu privire la societatea paleolitică reținem prezentarea lui *G. F. Debetz* despre „*Viața socială a omului paleolitic timpuriu, văzută prin opera antropologilor sovietici*", publicată în limba engleză în volumul *Social Life of Early Man*, de sub direcția lui Sherwood L. Washburn (New York, 1961).

Faza cea mai timpurie, deci originară, a evoluției sociale a fost numită de cercetătorii sovietici „*faza cetelor omenești primitive*" (*phase*

Scanned with OKEN Scanner

of the primitive human group), delimitată după două criterii principale: caracteristicile uneltelor din paleoliticul mijlociu şi în special din paleoliticul inferior, care se deosebesc în mod considerabil de ale uneltelor din paleoliticul superior, ceea ce indică o fază specifică în evoluţia forţelor de producţie — şi în acelaşi timp după diferenţele semnificative chiar în formele fizice (biologice) ale oamenilor care le-au creat. Deci împărţirea care corespunde cel mai mult realităţilor puse în lumină de arheologie (uneltele) şi paleoantropologie (tipurile umane) este a unei faze care începe cu antropogeneza şi care se termină cu apariţia omului actual, cu paleoliticul superior, cînd începe nu numai o nouă fază, ci, din punct de vedere antropologic, o nouă eră a unei umanităţi din care facem noi înşine parte şi care deci se desfăşoară sociocultural din paleoliticul superior, fără întrerupere, pînă azi. Sociologic însă era aceasta nouă se subdivide în foarte multe faze sau stadii, cele dintîi acoperind aproape în întregime perioada finală a paleoliticului. Distincţia este importantă şi din alte puncte de vedere; ea ne îngăduie să delimităm atît sociocultural cît şi biologic *genul şi durata societăţii primitive,* care *nu trece dincolo de paleoliticul mijlociu,* în timp ce *cu paleoliticul superior începe o fază mult mai înaintată, care nu mai poate fi socotită „primitivă".* De aici şi opinia exprimată de Debetz că „viaţa socială a oamenilor din paleoliticul incipient (inferior) are... unele trăsături care nu se găsesc nici chiar la cele mai înapoiate societăţi existente azi" *(op. cit.,* pp. 137—138). Cauza principală este desigur structura biologică, în special capacitatea intelectuală, inteligenţa de tip neoantropian. Cum am arătat pe larg, primele perioade ale paleoliticului sînt opera unor antropieni de tip intermediar între maimuţe şi oameni, de unde numele dat de savanţii sovietici de *„stadiu al pitecantropienilor".* Paleoliticul mijlociu, creat mai ales de paleoantropieni, apare ca o tranziţie între stadiul vechi şi cel nou, reprezentat de neoantropieni, şi este numit de aceiaşi învăţaţi *„stadiul neandertalian".* În raport cu *homo sapiens* există deci o perioadă *„presapiens"* şi alta de tranziţie, un fel de *protosapiens,* după care urmează perioada *sapiens* propriu-zisă. După unii autori sovietici, neandertalienii sînt tot *sapiens,* dar o formă evolutivă mai înapoiată. Cercetătorii sovietici susţin o corelaţie strînsă între modificările mediului geografic şi dezvoltarea forţelor de producţie, pe de o parte, şi transformarea pitecantropienilor în neandertalieni, iar a acestora în omul modern, pe de altă parte. Între primele două etape diferenţele sînt mai mult de ordin *cantitativ,* pe cînd între ele şi a treia etapă diferenţele sînt de ordin *calitativ.* De aici *teoria celor două salturi,* după care momentele decisive în dezvoltarea omului au fost: a) *separarea omului de lumea animală* şi b) *apariţia lui homo sapiens.* Tranziţia la faza aceasta din urmă reprezintă *o treaptă fundamentală de hominizare,* proces început cu separarea de animale şi încetat cu apariţia omului modern, deodată cu care s-au stabilizat şi caracteristicile speciei. Între omul de azi şi cel din paleoliticul superior nu există nici o diferenţă de specie, nici de treaptă biologică, pe cînd faţă de cei anteriori diferenţele sînt tot mai mari cu cît se coboară mai aproape de baza de plecare, adică de maimuţe. Genul *Om* are de fapt două subgenuri: *omul fosil* şi *omul modern.* Primul îşi încheie existenţa la începutul paleoliticului superior, exact în perioada în care al doilea şi-o începe pe a sa. Unul a dispărut sau s-a transformat în al doilea, pe cînd acesta a început să se afirme şi să rămînă singur, fără alţi hominieni, şi să ia în stăpînire întreg pămîntul. Cercetători sovietici, în frunte cu I. I. Roginski, pun accentul pe raporturile dintre

Scanned with OKEN Scanner

organism și mediu, cu precizarea însă că pentru om *partea esențială a mediului o constituie „suma fenomenelor apărute prin activitatea sa industrioasă".* Toate trăsăturile specifice care aparțin omului (postură verticală, creier, mîini) demonstrează *adaptarea omului la muncă.* Studiul comparativ al relațiilor dintre transformarea formelor fizice și modificările formelor de muncă, inclusiv consecințele care derivă din această activitate, a dus la concluzia existenței unui *raport invers proporțional.* La omul fosil, modificările tehnice și munca dependentă de ele au fost însoțite de transformări biomorfologice substanțiale; dimpotrivă, la omul modern modificările din ce în ce mai importante ale tehnicii și ale tuturor celorlalte activități adiacente nu sînt însoțite decît de schimbări foarte mici, cu totul nesemnificative, în formele sale fizice. Concepția aceasta, care ni se pare foarte ispititoare, a fost adîncită de adepții ei într-o direcție de cel mai mare interes pentru sociologie. *Munca a determinat dezvoltarea principalelor trăsături ale tipului fizic uman, prin mijlocirea selecției, deci a unor mecanisme biologice.* În decursul primului stadiu de formare a omului care a precedat apariția lui *homo sapiens,* selecția (naturală) a favorizat perfecționarea muncii. La un anumit stadiu de dezvoltare, predominanța legilor biologice a devenit o piedică pentru dezvoltarea muncii, fără îndoială din cauză că selecția se desfășura prea încet, iar accelerarea ei ar fi dus la o creștere excesivă a mortalității, prin care s-ar fi pus în joc însăși existența speciei umane. Această nouă calitate, care a apărut în momentul în care omul s-a rupt de lumea animală, reprezentată prin *muncă,* și-a făcut apariția datorită selecției, dar, drept consecință, aceeași calitate, munca, a respins legitatea biologică, ajunsă în contradicție cu accelerarea progresului tehnico-economic, al activității industriale în general *(industrie* în sens arheologic, de fapt *manufactură).* Selecția naturală, inițial favorabilă, și-a încheiat aportul și a devenit un obstacol pentru dezvoltarea vieții; dar chiar ea a creat, ca rezultat, condițiile preliminare pentru propria ei slăbire și, în cele din urmă, pentru încetarea influenței pe care o exercita. „Acesta a fost ajunul erei de stăpînire nelimitată a legilor sociale" *(op. cit.,* p. 141). Structura fizică a omului a atins un nivel atît de ridicat, încît dezvoltarea și perfecționarea fără îngrădire a tuturor formelor de activitate industrială a devenit posibilă fără modificări considerabile ale caracteristicilor speciei, care au ajuns, la rîndul lor, un obstacol în drumul progresului. Dacă ipotezele acestea sînt justificate, cu trecerea de la antropienii vechi la omul modern, fenomen ivit, cum am văzut, abia în paleoliticul superior, deci acum cîteva zeci de mii de ani, înseamnă că abia atunci s-a petrecut *marea revoluție,* de interes decisiv pentru știința societății, *saltul făcut de omenire de la legitatea biologică la legitatea sociologică.* Abia din acel moment *legile biologice* ale dezvoltării umane au fost înlocuite treptat (după noi, fără putința de a le desființa complet vreodată) de *legile sociale,* imperiul *naturii* fiind supus el însuși, la nivel uman, de imperiul *culturii,* devenind din atotdominant. un factor de ordin secundar, iar uneori marginal.

La întrebarea care preocupă de ani de zile pe oamenii de specialitate de pretutindeni, *cum s-a format omul modern (homo sapiens),* cercetătorii sovietici au dat răspunsuri diferite, dar teoria cea mai cuprinzătoare pare a fi a lui I. I. Roginski, acceptată și de alții, în frunte cu G. F. Debetz. O menționăm pentru caracterul ei profund *sociologic,* întrucît în această concepție cauza primară a celui de-al doilea salt în formarea lui *homo sapiens* este chiar *dezvoltarea vieții sociale.* Într-adevăr, după

Scanned with OKEN Scanner

I. I. Roginski, elementele animalice ale egoismului erau foarte puternice la predecesorii omului modern, aşadar la omul fosil. Dezvoltarea tehnică ivită şi desfăşurată la aceste nivele ale omenirii nu numai că n-au ocrotit colectivităţile de vînători împotriva acestui egoism, dar înzestrîndu-l cu noi mijloace de agresiune l-au făcut mult mai periculos. Este suficient să ne gîndim la posesiunea unor arme din ce în ce mai perfecţionate şi la practica de zi de zi a uciderii animalelor. Să ne amintim şi de practicile foarte curente, atestate arheologic, de antropofagie sau canibalism, ca să nu mai vorbim de tot felul de rituri magico-religioase, apărute încă de pe atunci, care implicau nenumărate jertfe umane. „Astfel, chiar baza existenţei, integritatea şi organizarea colectivităţilor formate de strămoşii lui *homo sapiens*, o condiţie indispensabilă a unei dezvoltări satisfăcătoare a vînătoarei, era subminată chiar din interior". Antropologii sovietici aduc în sprijinul acestei afirmaţii faptul necontestat al unor diferenţe de dezvoltare a părţii frontale a creierului, în detrimentul antropienilor presapiens, în lipsa căreia supraexcitarea, accesele de furie, voracitatea şi sexualitatea sînt foarte mari şi în general nestăpînite. Omul modern a avut chiar de la început, ca o trăsătură fundamentală (definitorie) a lui, o frunte mai mare şi deci un creier mai dezvoltat, ca şi o statură mult mai mică. În ce a constat avantajul acestei „gracilizări", pentru a putea fi promovat de legile selecţiei? Roginski consideră că exact această *slăbiciune fizică* a indivizilor umani de tip înaintat *„a favorizat stabilirea unor colectivităţi mult mai organizate şi mai substanţiale, în care fiecare dintre membrii ei găsea în primul rînd o ocrotire (eficientă) din partea grupului şi, în al doilea rînd, devenea capabil să se supună exigenţelor (sociale) care îi limitau egoismul animal"*. În această viziune, care este cît se poate de interesantă pentru sociologie, înseamnă că *„perioada de dezvoltare a tipului fizic uman de la detaşarea lui de lumea animală pînă la apariţia lui homo sapiens a fost în aceeaşi măsură perioada de formare a societăţii"* (Debetz, *op. cit.*, pp. 143—144).

Cercetătorii sovietici sînt preocupaţi foarte intens şi de *primele forme de viaţă socială ale hominienilor*, inclusiv ale lui *homo sapiens*. Majoritatea dintre ei consideră că punctul de plecare al hominizării este *confecţionarea de unelte:* „omul este un animal care fabrică unelte", el începe deci din momentul în care apar la un animal superior asemenea activităţi. În plus, cercetătorii sovietici sînt de părere că fiinţele care au ajuns în aceest stadiu de dezvoltare nu mai pot fi considerate ca animale în sensul tradiţional (zoologic), ci trebuie să capete denumirea de oameni. Unii dintre ei contestă acest fapt, cazul lui B. F. Porshnev, care a publicat mai multe studii despre societatea primitivă şi care socoteşte că prima fază de manufacturare a unor unelte a avut un caracter instinctiv, din care cauză consideră că pithecanthropus şi sinanthropus nu erau încă oameni. Ceilalţi cercetători consideră, în continuare, că oamenii nu diferă de animale numai prin confecţionarea de unelte. Cel puţin cei din zilele noastre au în acelaşi timp limbă, artă, filosofie, morală etc. Cînd au apărut toate acestea? Înainte de a se fi făcut uneltele, deodată cu ele sau după ele? Majoritatea înclină spre ultima soluţie, nu însă pentru apariţia tuturor deodată, ci într-o anumită ordine evolutivă. *Limbajul*, de exemplu, n-a apărut deodată cu antropienii, făcători totuşi de unelte. *Religia* a apărut şi mai tîrziu; ea nu este un fenomen originar. La fel s-a întîmplat cu *arta;* amîndouă presupun o gîndire relativ înaintată, iar aceasta nu este posibilă decît *după o anumită dezvoltare a limbajului*. Cum am văzut, documentele arheologice indică aceeaşi ordine de apariţie.

Scanned with OKEN Scanner

Urmînd linia consecventă a materialismului istoric, în același timp concepție și metodă, cercetătorii sovietici au acordat o atenție deosebită mai ales *bazelor economice ale formelor primitive de viață socială omenească.* Inițial, specialiștii în istoria societății primitive au înclinat să susțină că baza activităților economice în primele etape ale dezvoltării sociale a fost *culesul.* S. P. Tolstov, G. F. Debetz și alții au combătut chiar de la început (din 1931) aceste opinii, în primul rînd pe considerații teoretice. Culesul nu este o trăsătură a muncii omenești și nici nu este însoțit de vreo dezvoltare precisă a vreunei tehnici. Pe de altă parte, datele arheologice se împotrivesc existenței unei „perioade a culesului", ele demonstrează dimpotrivă *o activitate vînătorească foarte intensă chiar de la apariția primilor oameni.* Informațiile etnografice despre unele populații actuale, care trăiesc pe baza unei economii de cules, se referă la stadii mult mai avansate ale evoluției sociale. În fazele primitive însă numai vînătoarea a fost în stare să asigure o dezvoltare atît de impetuoasă a uneltelor, cum apare în datele arheologice. Aceasta nu înseamnă că, alături de *vînătoare,* n-a existat și *culesul,* dar acesta n-a putut avea decît un rol *secundar.* Plecînd de la aceste fapte și considerații, I. I. Semenov a propus, în 1956, împărțirea istoriei omenești în două mari perioade: 1. *istoria cetelor primitive* (perioada de creație sau formare a societății omenești) și 2. *istoria societății omenești* (perioada dezvoltării societății sau a societății deja create). Obiecția adusă de unii sociologi sovietici periodizării propuse de Semenov, că ar reduce rolul unora din cele mai importante evenimente din istorie, cum sînt formarea claselor sociale și nașterea luptelor de clasă, nu ni se pare întemeiată. Cele două evenimente amintite se referă la dezvoltarea societății gata formate, nu la etapele de formare ale ei. Alți autori sovietici consideră că în istoria societății primitive este mult mai importantă frontiera dintre hoardele și cetele de primitivi și *apariția societății prin închegarea gintei sau a clanului.* Astfel, după S. P. Tolstov și alți autori, ar fi de preferat periodizarea următoare: 1. perioada *cetelor primitive;* 2. perioada *societății clanice:* a. timpul înfloririi acestei societăți și b. timpul dezintegrării ei (Apud Debetz, *op. cit.,* p. 146).

În sfîrșit, pozițiile sovietice pe care G. F. Debetz le consideră ca cele mai avansate și în orice caz mult mai acceptate decît altele, dezvoltate paralel, susțin că nici perioada „societății de cete primitive" dintre australantropieni și neoantropieni nu poate fi socotită ca o perioadă dominată de legi biologice. Oricît de importante au putut fi relațiile biologice în cetele primitive, ele nu au constituit *legitatea principală.* „Istoria societății începe în momentul în care au început să fie confecționate uneltele. Acest punct de cotitură, care s-a manifestat el însuși sub raport biomorfologic prin trecerea «Rubiconului cerebral», a avut o însemnătate mult mai mare decît formarea lui *homo sapiens.* Omenirea a fost creată ca un rezultat al acestui punct de cotitură" (Debetz, *op. cit.,* p. 146). Probabil că *fabricarea de unelte,* care marchează apariția omenirii, a fost precedată de o perioadă de simplă folosire a lor (pietre, bețe, oase neprelucrate). Pentru oameni însă *uneltele și vînătoarea colectivă constituie două aspecte ale aceluiași fenomen, care marchează o treaptă calitativ diferită a dezvoltării, caracterizată prin trecerea de la legitatea biologică la o legitate specific sociologică.* Saltul acesta a fost însă înlesnit de evoluția biologică a strămoșilor animali ai oamenilor, în care, ca în dezvoltarea tuturor animalelor, mediul geografic și selecția naturală au avut un rol însemnat.

Scanned with OKEN Scanner

2.6. Dacă recapitulăm cele înfățișate pînă acum, în minte și cu alte contribuții, pe care nu le putem indica decît în bibliografie, ajungem la părerea că — indiferent de unele controverse, expresie evidentă a spiritului critic, fără de care știința nu este cu putință — toți cercetătorii de specialitate (arheologi, paleoantropologi, etnologi etc.), din toate țările înaintate ale lumii, sînt de acord că *paleoliticul constituie o perioadă foarte importantă a dezvoltării omenirii și a vieții ei socioculturale, în special sub raportul genezelor,* de interes pentru toate științele, inclusiv pentru *sociologie.*

În această perioadă au apărut cele mai vechi forme de antropieni, caracterizați mai ales prin confecționarea unor unelte de piatră și apoi treptat, prin domesticirea focului, unele construcții de adăposturi etc. Dintre acestea, confecționarea unor unelte și folosirea lor au marcat *începuturile muncii,* adică ale unei activități specific umane, inițial foarte redusă și rudimentară, dar apoi tot mai amplă și mai perfecționată. Istoria tehnologiei nu ezită să așeze, dealtfel cît se poate de îndreptățit, aceste modeste unelte de piatră, bune la toate, în fruntea *„Tabelului cronologic al principalelor invenții tehnice de la origini pînă în zilele noastre“,* care se oprește, deocamdată, la centralele atomice industriale, la electronică și astronautică (Vezi, de exemplu, F. Klemm, *Histoire des techniques,* traducere de A. M. Lahr-Degout, Paris, Payot, 1966, pp. 223—232). Este domeniul *forțelor de producție,* sectorul social în care progresul este continuu și de necontestat, iar pe baza lui se structurează, cînd lent, prin simple acumulări cantitative, cînd vertiginos, prin salturi calitative, toate *relațiile de producție,* formînd împreună *modul de producție,* iar pe temeiul acestuia, așa cum a demonstrat Karl Marx, întreaga *suprastructură și conștiință socială a societății.* Ne găsim deci în prezența unor fenomene care au avut efecte decisive în cele mai variate domenii ale existenței omenești. Mai întîi, așa cum a arătat pentru prima oară în chip sistematic Fr. Engels, omul însuși s-a transformat din maimuță în om datorită muncii, adică inventării și utilizării unor unelte în scopul de a pune stăpînire pe mediul natural și a-l adapta după nevoile sale de viață. La început omul a făcut lucrul acesta ca un simplu *prădător,* dar nu cu mijloacele sale naturale, *biologice,* ci cu unelte inventate și confecționate de el însuși, deci cu mijloace *culturologice.* În tot decursul paleoliticului, adică mai bine de un milion de ani, omul a trăit din cules, vînătoare și pescuit, deci ca și multe alte animale, dar *fără echipamentul natural* al acestora, ci cu un *echipament inventat* de el, din care cauză a putut fi multiplicat și perfecționat neîncetat, după *noi legi* decît cele biologice, pe care trebuie să le numim deci de ordin *sociologic* sau *culturologic.* Trecerea de la zoologie la antropologie, de la animal la om, s-a făcut extrem de încet, dar ea s-a făcut de la o ființă care n-a fost decît o maimuță la o ființă care nu mai e maimuță, prin intermediul unor verigi evolutive, reprezentate de maimuțe cu unele trăsături omenești și oameni care mai păstrează unele trăsături de maimuță. La capătul acestei evoluții biologice a apărut nu numai o ființă care nu mai poate fi numită maimuță, dar nici măcar animal, pentru că omul a sărit de pe *planul naturii* pe *planul culturii,* el nu se mai desfășoară decisiv pe *planul biologiei,* ci pe *planul istoriei socioculturale.* Saltul acesta inițial a fost realizat după legi biologice, prin complexul format din postură verticală, eliberarea și formarea mîinilor, creierul uman, care l-au făcut apt pentru *muncă,* dar care, la rîndul lor, au fost mereu stimulate și dezvoltate datorită *muncii.* Primii oameni umblau mai înclinați sau încovoiați decît cei de azi, aveau

Scanned with OKEN Scanner

mîinile mai grosolane, mai puțin abile, iar creierul lor, adăpostit de frunți teșite, era mult mai rudimentar. Începînd să folosească unelte și să facă ei înșiși unelte, și-au perfecționat treptat postura, mîinile și creierul, iar acestea le-au înlesnit o muncă tot mai perfecționată și deci mai eficientă, într-un proces dialectic neîncetat. Dacă la început, sub unele forme foarte primitive, omul a fost un *produs al naturii,* în cele din urmă, adică în toate formele înaintate, el este un *produs al propriei sale istorii,* în primul rînd al *muncii.* Se poate deci afirma nu numai că *maimuța s-a transformat în om datorită muncii,* dar și că *omul se menține om tot datorită muncii.* Confecționarea de *unelte* a marcat deci *prima mare revoluție,* pe plan *biologic,* prin apariția unei *noi ființe,* superioară față de toate cele precedente, cît și pe plan *culturologic,* prin *nașterea culturii* și deci înlocuirea evoluției biologice cu dezvoltarea istorică.

A urmat *domesticirea focului,* deci a unei energii naturale care, cum am arătat, a avut la rîndul lui un rol foarte important în procesele de *hominizare. Domesticirea focului a însemnat a doua mare revoluție culturală, după inventarea uneltelor.* Uneltele în combinație cu focul stau chiar la baza epocii moderne, prin înlesnirea revoluțiilor industriale datorate mașinilor, dar care n-ar fi fost posibile fără aceste două mari realizări ale oamenilor paleolitici.

În ce privește *viața socială propriu-zisă,* cercetătorii sînt de acord că *ea nu este un fenomen apărut deodată cu oamenii.* În formele ei simple, rudimentare, de turmă, hoardă sau ceată, oamenii au moștenit-o de la strămoșii lor animali. Primele cauze ale acestui gregarism sînt de ordin biologic: dubla gestație, una uterină, alta extrauterină, postnatală, a copilului uman exclude o specie de oameni solitari, iar lipsa unui echipament biologic de apărare și atac, atît de evidentă la oameni, în comparație cu alte prădătoare, n-a putut fi compensată decît prin trăirea în colectivități puternice, capabile să asigure prin forțe comune ceea ce nu se putea obține prin forțe singulare. *Societatea omenească nu se reduce însă la gregarism, nici nu derivă din el.* Se pare că ea a apărut după antropogeneză, după cetele omenești de tip zoologic, dar și după confecționarea primelor unelte, poate chiar și după captarea focului. *Primele forme de societate specific umană, realitate deci diferită prin esență de turma animală, au apărut deodată cu introducerea în cadrul acesteia din urmă a unor reguli sau norme de conviețuire sau colaborare generate pe alte căi decît cele instinctuale sau genetice, mai precis, inventate sau create chiar de oameni.* Conviețuirea desfășurată după *instincte* este de *tip animal;* conviețuirea desfășurată după *reguli, principii sau norme* anume elaborate de cei care participă la ea, deci după mintea și voința lor, este de *tip uman.* La nivelul primatelor, prima formă constituie *turma,* a doua, ivită numai la *oameni,* constituie *societatea.* Cînd și de ce s-a transformat turma umană în societatea umană? Data exactă va rămîne probabil pe veci necunoscută, dar ea cade în mod sigur în *perioada paleoliticului.* Cauzele fenomenului sînt numeroase, dar cele decisive se referă mai ales la cele *două descoperiri revoluționare ale epocii,* la *unelte* și la *foc.* După ce oamenii au început să confecționeze unelte și să le folosească în diferite activități, oarecum la întîmplare, în maniera animalelor, a sosit un moment în care colectivitățile au fost nevoite să intervină în aceste operații și să le *reglementeze.* Dacă ținem seama că atît modul de *confecționare* a uneltelor, cît și modul lor de *întrebuințare* efectivă, în scopuri economice, se făceau în *colectiv,* unii învățînd de la ceilalți, iar generațiile tinere trebuiau mereu instruite ca să fie în stare să le

Scanned with OKEN Scanner

aplice la rîndul lor, s-ar putea ca *elaborarea unor reguli de muncă şi constituirea lor în tradiţii tehnico-economice* să *fi apărut foarte de timpuriu.* La rîndul ei, *reglementarea socială a muncii a determinat schimbări însemnate în cadrul colectivelor de muncă.* Aceasta au trebuit să fie în aşa fel organizate, încît să se poată respecta *regulile,* din simple *cete de lucrători* ele au devenit *echipe de lucru* (confecţionarea în comun a unor unelte, vînătoarea în grupuri, construirea de adăposturi în cooperare etc.). Acelaşi lucru s-a petrecut desigur şi cu *focul.* La început el nu a fost decît captat şi utilizat, fără ca oamenii să-l fi putut produce pe cale artificială, progres care s-a realizat mult mai tîrziu şi care a constituit şi el o adevărată *revoluţie tehnologică.* Mult timp, poate sute de mii de ani, oamenii ajunşi în posesia focului au fost nevoiţi să-l păstreze cu cea mai mare străşnicie, să nu-l lase să se stingă niciodată, fapt care pe acele vremuri ar fi constituit o pierdere foarte gravă, uneori chiar ireparabilă (în ipoteza că nu avea de la cine să-l împrumute). A apărut astfel nu numai o *regulă socială nouă,* dar şi o *sarcină* şi o *răspundere.* Pînă tîrziu, spre zilele noastre, vestalele romane care lăsau să se stingă focul sacru dat în grija lor erau pedepsite cu moartea. Este o rămăşiţă care dezvăluie o regulă foarte veche şi care ne trimite pînă la focul iniţial. Pe de altă parte, ca şi uneltele, *focul a fost un generator de noi forme de viaţă socială,* al celor care se adunau în jurul lui pentru repaus şi diverse activităţi, al celor care au beneficiat în comun de avantajele lui şi erau deci cointeresaţi şi solidari în a-l păstra, pînă la cei care îl considerau sacru şi formau împreună o sectă sau chiar o formaţie magico-religioasă.

S-au ivit, pare-se tot de timpuriu, în orice caz în decursul paleoliticului, şi alte *reguli de convieţuire,* referitoare mai ales la *raporturile dintre sexe* şi *cele dintre vîrste* De o importanţă capitală au fost, fără îndoială, cele care se refereau la relaţiile dintre sexe, la relaţiile dintre oameni de vîrste diferite şi la relaţiile dintre oamenii de aceeaşi vîrstă. Pentru relaţiile de ordin sexual prima regulă socială cu urmări extrem de importante, se poate spune de ordin *revoluţionar,* a fost apariţia ideii *de incest* şi *interzicerea acestuia* sub ameninţarea unor sancţiuni mai mult sau mai puţin grave, fenomen complet necunoscut la alte vieţuitoare. Măsura aceasta, *specific umană,* de origine exclusiv *socială,* este generatoare de *noi relaţii* şi de *noi grupuri sociale.* Datorită ei apare o formaţie socială care dăinuie, sub diferite forme, pînă azi, constituită din oameni care nu au voie să aibă relaţii sexuale între ei, dar care, tocmai din cauza aceasta, se simt mult mai legaţi decît cu cei din alte categorii. În fond, *familia* şi *rudenia,* în sensul lor social-uman, n-au apărut decît în clipa în care s-au interzis relaţiile sexuale între părinţi şi copii, între fraţi şi surori ş.a.m.d. Un fapt în aparenţă banal a facilitat pe aceleaşi baze, în lanţ, apariţia *gintei* sau a *clanului,* a *exogamiei,* a anumitor *reguli de descendenţă* (unilateral: matriliniar sau patriliniar, eventual bilateral), de *rezidenţă* (matrilocal, patrilocal, neolocal etc.) şi altele, pînă la *asociaţii de ginţi sau clanuri înrudite,* dar ai căror membri se puteau căsători între ei, întărind mereu, prin noi legături, *triburile* şi chiar *confederaţiile de triburi.* Firește, regulile de prohibire a incestului n-au acţionat singure — cauzalitatea socială este aproape totdeauna multilaterală, chiar multifactorială — şi nici dintr-o dată. Unele din urmările lor, apărute probabil abia în neolitic, embrionar — cazul unui număr mare de procese socioculturale — se datoresc, după toate socotelile posibile, paleoliticului. Este de asemenea foarte probabil, pe temeiul unor analogii etno-

Scanned with OKEN Scanner

grafice şi al unor supravieţuiri istorice precis stabilite, că tot în epoca aceasta străveche au apărut primele *clase de vîrstă,* în special pe linie masculină. *Bărbaţii adulţi,* desfăşurîndu-şi activitatea de vînătoare mai totdeauna în cete separate, formate numai din ei, fără femei, fără copii şi fără tinerii încă neformaţi, au ajuns la unele legături speciale de camaraderie sau tovărăşie, care au făcut, în cele din urmă, din ei o grupare aparte, cu activităţi sociale şi culturale şi în afara celor economice. Mai tîrziu, unele din aceste asociaţii de bărbaţi adulţi au căpătat un caracter *secret,* ele au devenit *„societăţi secrete“,* ajungînd să nu-şi mai poată împrospăta rîndurile decît prin *acte de iniţiere* a celor ajunşi la vîrsta potrivită, deci a tineretului adolescent capabil să participe la acţiunile de vînătoare fără a se pune în primejdie sau a pune în primejdie pe ceilalţi participanţi. *Tineretul neiniţiat,* dar apropiat de acest eveniment, constituia probabil şi el o categorie socială specială, o grupare de trecere care pe de o parte se desprindea de comunitatea femeilor şi copiilor, pe de altă parte se pregătea să intre în rîndul bărbaţilor. Aceste treceri sau pasaje au căpătat semnificaţii sociale şi spirituale tot mai complexe, fiind considerate, prin implicaţii magico-religioase, ca acte care simbolizau moartea poziţiei infantile sau juvenile şi naşterea poziţiei bărbăteşti, ceea ce se marca prin complicate rituri şi ceremonii de tot felul, numite de etnografi, după o expresie inspirată a lui Arnold Van Gennep, *„rituri de trecere“ (rites de passage),* care, sub diferite forme, persistă pînă azi (ceremoniile de la naştere, nuntă şi înmormîntare, de la terminarea liceului şi a universităţii, ceremoniile de promovare în grad, de investire în noi funcţii publice etc.).

Cum am arătat, în paleoliticul mijlociu, care în comparaţie cu cel inferior a fost de o durată foarte scurtă, au apărut primele semne de *credinţe funerare,* eventual şi de *practici magico-religioase.* Perioada care a urmat, în comparaţie cu paleoliticul inferior, tot foarte scurtă, cunoscută sub numele de paleoliticul superior, a lăsat urme indisolubile de concepţii şi activităţi magico-religioase, ca şi urme, primele din istoria lumii, de *artă figurativă* (sculptură, gravură, desen, pictură), care a însemnat în acele timpuri un *nou limbaj,* un *nou sistem de comunicare,* prin imagini, reprezentări şi simboluri. Aceste două activităţi, adăugate la cele *tehno-economice* şi *socioculturale* (mai ales de cultură materială), mult mai vechi, n-au intrat în configuraţia societăţii fără să fie influenţate de toate celelalte componente ale acesteia, şi nici fără a le influenţa la rîndul lor, dîndu-le coloraturi din ce în ce mai diferite faţă de ceea ce au fost pînă atunci.

Deşi este prin firea lucrurilor o epocă a originilor, paleoliticul nu epuizează nici pe departe marile invenţii şi creaţii sociale, nici măcar n-a deschis calea tuturor sectoarelor de activitate socioculturală. Datorită însă experienţei acumulate în această primă perioadă, a tradiţiilor structurate pe temeiul lor, epocile următoare vor fi mult mai scurte şi în acelaşi timp mult mai fecunde. Dintre acestea, cea dintîi care trebuie analizată în ordinea cronologică stabilită de ştiinţele istorice este *neoliticul,* care marchează *una din cele mai mari revoluţii din dezvoltarea omenirii: trecerea de la o economie prădătoare (cules, vînătoare şi pescuit), desfăşurată pe tot parcursul paleoliticului, la o economie producătoare (agricultura şi creşterea vitelor).*

Scanned with OKEN Scanner

3. SOCIETATEA NEOLITICĂ SAU SOCIETĂTEA ARHAICĂ

3.1. Paleoliticul ia sfîrşit deodată cu glaciarul Würm, aproximativ acum vreo 15 mii de ani, cînd începe postglaciarul, în care se statornicește un climat apropiat de cel din zilele noastre. Oamenii continuă să trăiască, sub diferite variante, din vînătoare, pescuit şi cules şi să utilizeze aceleaşi tipuri de unelte, pe lame şi aşchii, ca şi pînă atunci, dar apar, în acelaşi timp, în funcţie de noile condiţii climatice mult mai temperate, care au dus la înlocuirea stepelor şi a tundrei cu pădurile, la scăderea simţitoare a vînatului mare, tipuri noi de unelte, în special *microlitice* (piese din piatră de forme geometrice şi dimensiuni mici). Fenomenul poate să însemne şi o micşorare a resurselor de materii prime, un spirit de economie mult mai pronunţat, o nevoie nouă de finețe şi calitate, precum şi o creştere a îndemînării, ca şi o afinare a mîinii. Pentru perioada de tranziţie dinspre paleolitic spre neolitic, arheologii folosesc termenii de epipaleolitic şi de mezolitic, uneori nediferenţiat, alteori diferenţiat. După această uzanţă din urmă, *mezoliticul* indică începuturile unor etape spre domesticirea plantelor şi animalelor ca şi primele forme de sedentarizare, caracteristici fundamentale ale neoliticului, pe cînd *epipaleoliticul* ar indica, pentru aceeaşi perioadă, o rămînere a unor populaţii la formele vechi de viaţă, în timp ce altele făceau trecerea de la economia de prădători la economia de producători. Din cauza acestor diferenţe în treptele de dezvoltare, unele triburi au trecut spre neolitic prin mezolitic, pe cînd altele au trecut direct din paleolitic în neolitic, asimilînd progresele realizate de primele. Fenomenul este cît se poate de însemnat pentru înţelegerea mecanismelor de dezvoltare a societăţii: *progresele socioculturale nu sînt obţinute de toate popoarele deodată, ci, de regulă, numai de o parte din ele, celelalte avînd posibilitatea să urmeze, după împrejurări, două căi profund diferite, să rămînă la stadiile vechi de cultură sau să împrumute de la populaţiile mai înaintate cultura făurită de ele, urmînd să o dezvolte la rîndul lor sau chiar să o depăşească.* Deosebirile acestea de *ritmuri evolutive* şi *schimburi continue* de bunuri socioculturale, cu sau fără prelucrări substanţiale, nu este numai un proces neîntrerupt din cele mai vechi timpuri pînă azi, dar are şi o semnificaţie mai adîncă: peste ginţi, triburi, popoare, naţiuni acţionează *coexistenţa* sau *totalitatea lor*, adică *omenirea*, care funcţionează ea însăşi ca o *unitate*, ca un *suprasistem*, spre avantajul comun al tuturor sistemelor şi subsistemelor sociale.

De un mezolitic *stricto sensu* nu se poate vorbi deci decît în părţile în care condiţiile naturale au favorizat primii paşi pe calea *agriculturii şi creşterii animalelor*, fapt care, în aria noastră de civilizaţie şi în general în cadrul lumii vechi, s-a ivit mai ales în Orientul Apropiat. Aici se găseau în stare de sălbăticie atît unele cereale, mai ales grîul şi orzul,

cît și unele animale domesticibile (bovine, ovine, caprine etc.), pe care, la un moment dat, oamenii au început să le exploateze mai intens: să culeagă gramineele fără să le cultive, dar să le lase să se coacă, să le ocrotească față de unii dușmani naturali (păsări, ierbivore, buruieni etc.), să apere ierbivorele de carnasiere, să le lase să se înmulțească sau să crească, ferindu-se să vîneze femelele gravide sau animalele foarte tinere, — acțiuni care au însemnat un fel de *protoagricultură* și *protozootehnie*. Unele dintre cele mai vechi rîșnițe și mojare pentru măcinarea sau zdrobirea semințelor, înainte de a se fi ivit agricultura, s-au găsit la Shanidar, în Irak, datate pe la 10 500 î.e.n., la Uadi en-Natuf, în Palestina, cam în aceeași vreme, împreună cu numeroase microlite geometrice. Natufianul este un facies cultural palestinian de o răspîndire destul de mare și este important și pentru secerile aflate în cadrul lui, lucrate din coarne lungi, cu tăișul din bucăți ascuțite de silex înfipte ca dinții sau măselele în maxilare și cu mînere împodobite adeseori cu un cap de animal sculptat. Fac parte dintre primele seceri din lume, inventate nu pentru recoltarea cerealelor cultivate, ci a celor sălbatice. În aceste condiții a devenit posibil și un grad mare de *sedentarizare,* tot înainte de ivirea agriculturii propriu-zise.

În mezolitic s-a petrecut *prima domesticire a unui animal,* se pare în mai multe părți ale lumii, anume a *cîinelui.* Se bănuiește că el s-ar fi domesticit singur, ținîndu-se după vînători și aciuindu-se în apropierea taberelor de popas ale acestora. Oamenii și-au dat seama de foloasele pe care le puteau avea de pe urma cîinilor, atît pentru vînătoare, cît și pentru pază, dar și ca rezervă de hrană, iar mai tîrziu ca animale de tracțiune. N-au rămas neîntrebuințate nici părul, blana sau pielea curățită de păr și argăsită. Cîinele a fost în același timp un tovarăș de nădejde al omului, care nu a pregetat să se expună sau chiar să moară pentru stăpînul său și care a dat oamenilor poate cel dintîi exemplu viu de fidelitate și supunere, de atașament și abnegație. El a intrat de mult în proverbele, literatura și arta popoarelor.

Mezoliticul cuprinde și el mai multe *culturi,* unele paralele, altele succesive. În Franța, de pildă, s-au stabilit următoarele culturi principale, unele cu caracter local, altele de o întindere foarte mare: azilianul, maglemosianul și tardenoisianul. După Capitan *(op. cit.,* cap. VIII), azilianul are un utilaj sensibil diferit de perioada finală a paleoliticului superior, de magdalenian; el este lucrat în silex de dimensiuni mici (microindustrie litică), dar cu un facies încă paleolitic. Renul a dispărut, emigrînd spre nord, și a fost înlocuit de cerb, elan și mistreț, ceea ce indică un climat mai cald și mai umed. Harpoanele, făcute în general din coarne de cervidee, sînt aplatizate. Celelalte unelte diferă puțin în comparație cu cele vechi. Ceea ce apare într-adevăr caracteristic, sînt niște galeți de șișturi, de regulă, plați, pe care sînt trase, în ocru-roșu, semne stilizate, de exemplu personaje în poziții stîrcite, asemuite de unii cercetători cu pietrele churinga din Australia tradițională (pietre pictate, legate de cultul strămoșilor mitici). În Franța s-au găsit multe stații aziliene, dar nu lipsesc nici din alte țări, de exemplu în Scoția. Maglenosianul oferă o industrie litică destul de diferită de azilian, dar înrudită cu cea din magdalenian. El a fost descoperit și identificat în unele locuințe lacustre, construite însă nu pe pari sau stîlpi, ci pe un fel de plute fixate (ancorate). Utilajul din silex constă din răzuitoare, străpungătoare, dălți, cuțite, dar și din numeroase instrumente microlitice. Utilajul din corn de cervidee și os de bovine se compune din o serie întreagă de harpoane

Scanned with OKEN Scanner

foarte frumos lucrate, vîrfuri variate (pentru săgeți, sulițe etc.) și un fel de croșete. Multe din piesele acestea sînt gravate într-o manieră diferită de arta paleolitică. Nu există încă nici o urmă de ceramică, dar apare și aici, ca în multe părți ajunse în stadiul mezolitic, cîinele domestic. Industrii analoage au fost găsite în nordul Germaniei, Poloniei, sudul Suediei estul Angliei și în vestul Franței. Tardenoisianul, identificat inițial în Belgia și Franța, continuă, dar în același timp depășește magdalenianul, constituind astfel o cultură intermediară, de tranziție spre neolitic. În afară de microindustrie și diferite unelte caracteristice culturilor mezolitice, prelucrările sînt mult mai îngrijite, iar retușările uneori foarte fine. S-au găsit chiar unele securi de piatră șlefuită care vor caracteriza în general uneltele din neolitic. Apar în același timp forme foarte variate de utilaje, după comunitățile care le confecționau și le utilizau. Uniformitatea relativă, caracteristică paleoliticului, este în descompunere. Aria de răspîndire a tardenoisianului a fost foarte mare, el a fost identificat nu numai în Franța și Belgia, dar și în Spania, Portugalia, Anglia, Germania, Rusia, nordul Africii (Algeria), în Egipt, India etc.

Mezoliticul propriu-zis, iar în continuare neoliticul s-au dezvoltat, cum am amintit, mai ales în Orientul Apropiat, mai exact în grupul de țări care au creat primele mari civilizații din lume: Anatolia, Levantul (Palestina și Siria), Egiptul, Mesopotamia, Armenia, Caucazul, Insulele egeene, motiv pentru care ele apar ca *forme arhaice,* de unde și numele dat uneori societăților de acest gen, de *societăți arhaice*. Cum arată Guy Rachet, varietățile de grîu susceptibile de a fi domesticite se găsesc într-o arie foarte restrînsă: Asia Mică, Armenia, nordul Palestinei și sudul Siriei, iar cele de orz în aceleași regiuni, dar și la sud de Caucaz și în tot lungul lizierei nordice a Iranului. Dintre animalele sălbatice ulterior domesticite, oaia este localizată în Siria, în nordul Irakului, în Iran, în stepele din Turkestan și pe o bandă îngustă ce se întinde din valea Indusului pînă la cea a Gangelui; capra sălbatică în Siria, Iran, Irak, Turkestan, Caucaz și Asia Mică; porcul, mult mai răspîndit, se găsea în Asia meridională și orientală, Europa occidentală, Africa de Nord, iar bovinele, și mai răspîndite, pe toate țărmurile mediteraneene ale Africii și peste aproape întreaga Europă și toată Asia, cu excepția stepelor din nordul Siberiei și a regiunilor meridionale ale Asiei.

Arheologii sînt de acord să caracterizeze epoca nouă a pietrei, neoliticul, prin apariția uneltelor de piatră șlefuită (nu numai cioplită), producția de ceramică, descoperirea primelor forme de agricultură și începuturile domesticirii animalelor. Trăsăturile acestea nu s-au ivit însă dintr-o dată și nici nu se găsesc neapărat întrunite în toate cazurile, deci este vorba mai mult de un model sau tip ideal, față de care există destul de numeroase abateri sau devieri. De aceea specialiștii disting o fază numită *preceramică* sau *protoneolitică,* în care agricultura este descoperită, unele animale sînt domesticite, unelte lustruite se găsesc alături de cele nelustruite, în proporții variabile, dar ceramica încă nu s-a ivit.

Cea mai veche așezare agricolă din Palestina, din cîte se cunosc pînă acum, pare a fi Jericho, amintit și în Biblie. Un sanctuar vechi, natufian, din această localitate a fost incendiat, probabil în urma unei invazii, și peste el a fost ridicat, fără a se întrerupe complet tradiția natufiană, o așezare considerată de descoperitori ca protoneolitică sau preceramică. Și, lucru nu numai nou, dar *deschizător de epocă:* „Acestui sat îi succede *un oraș adevărat,* Jericho... Orașul se întindea pe 4—5 ha și avea o populație de mai mult de două mii de indivizi. Locuințele erau circulare,

Scanned with OKEN Scanner

cu acoperirea boltită, de cărămizi necoapte (nearse); o *fortificație de piatră,* înălțîndu-se pînă la cinci metri și încoronată cu cărămizi rotunjite, precum și un turn circular puternic ocroteau aglomerația împotriva unui dușman, cu siguranță *foarte agresiv.* Nu ne putem îndoi că *agricultura* era unul dintre izvoarele de bogăție ale orașului Jericho, dar... agricultura și creșterea vitelor singure nu pot să explice puterea *cetății;* aceasta a fost, fără nici o îndoială, un *loc de schimb* între Egipt, Arabia, Anatolia și Mesopotamia, de unde se exportau bogățiile miniere ale Mării Moarte (sare, naftă)" (Rachet, *op. cit.,* vol. II, p. 59, *subl. ns.).*

Spre deosebire, probabil, de preistorie, pentru sociologie nu are mare importanță dacă Jericho, așa cum este descris mai sus de arheologi, a avut o întîietate absolută față de alte localități, dar este de o *însemnătate capitală* faptul că deodată cu *agricultura* au devenit posibile și poate necesare, mai ales în anumite condiții favorabile, nu numai *așezări agricole* foarte mari și statornice, fără precedent în perioadele anterioare, dar și un nou tip de localitate, *orașul,* și un nou tip de fortificație, *cetatea,* care intră astfel în istorie, deci și în dezvoltarea societății, și vor juca un rol din ce în ce mai mare, pînă în vremurile noastre, cînd însă cetățile de apărare își pierd complet rosturile, din cauza unor arme moderne de atac, în special a aviației de bombardament. În orice caz, arheologii menționează, dacă nu și *cetățile,* în orice caz *orașele,* printre trăsăturile noi, revoluționare *(revoluția urbană)* ale societății neolitice, alături de *agricultură* și *creșterea vitelor (revoluția agricolă), ceramică* și *șlefuirea uneltelor de piatră,* care sînt mult mai generalizate. Se adaugă în același timp două activități sociale precis conturate, chiar dacă originile lor sînt mai îndepărtate: *războiul,* pe linia dușmăniei dintre popoare și a unor conflicte adînci de interese; *negoțul,* pe linia colaborării dintre ele și a unor interese reciproce. Societatea face astfel un *salt multilateral de dezvoltare,* care o diferențiază puternic atît structural, cît și funcțional, ridicînd-o pe o treaptă *calitativ diferită,* față de tot ceea ce a existat în trecut. Numele de *revoluție neolitică* ce se dă acestei perioade de către arheologie, dacă nu ne înșelăm, de la V. Gordon Childe încoace, este deci pe deplin meritat. Cum am arătat, societatea paleolitică a avut, în decursul unui timp extrem de lung, cîteva revoluții; neoliticul însă este o *revoluție plenară* foarte bine structurată, cu urmări deosebit de importante, cum vom vedea, pînă în zilele noastre.

Descoperiri protoneolitice similare cu cele natufiene s-au făcut și în alte părți, unele de aceeași vîrstă, altele de dată mai nouă, dar nu putem stărui asupra lor.

Veriga de legătură între mezolitic și neolitic s-a găsit, între altele, în Mesopotamia, la Muallafat (sau Melefaat), pe Hazir, la est de Mosul. S-au dezgropat acolo microlite, dar și rîșnițe, mojare, securi și săpăligi mai evoluate decît cele din mezolitic. „Figurinele din pămînt ars care își fac apariția la Karim Shahir se găsesc în număr mare. Animalele sălbatice, puțin reprezentate, arată că vînătoarea a pierdut din importanță, în timp ce *bovinele, caprinele și ovinele sînt domesticite*" (Rachet, *op. cit.,* p. 93, *subl. ns.).* O stațiune arheologică de la Calaat Jarmo (la sud de Zarzi) prezintă 15 nivele, etajate pe 7 m înălțime, ceea ce arată o locuire îndelungată și continuă, ca în atîtea alte părți din zonă. Primele 10 nivele sînt *aceramice,* următoarele 5 conțin o *olărie de pămînt crud (nears).* „Casele sînt dreptunghiulare și cuprind mai multe încăperi. Ele sînt făcute dintr-un amestec de ceamur și de pietriș, cu acoperișul de trestie lipită cu lut; unele au temelii de piatră. În podine sînt amenajate

Scanned with OKEN Scanner

vetre și *hambare* consistînd din gropi cu pereții lipiți. *Cuptoarele* apar în ultimele nivele. Satul a comportat un număr mediu de 25 de locuințe. Utilajul oferă un mare număr de microlite (seceri, cuțite inserate pe un mîner) din silex. Obsidiana, importată din regiunile vulcanice ale Armeniei, apare în abundență, alături de silex. Paralel cu *mojare, pisăloage, rîșnițe,* meșterii de la Jarmo produceau *securi, măciuci,* și mai ales *vase îngrijit șlefuite.* Figurinele grosolane animaliere din argilă crudă se înmulțesc și *tipul zeiței-mamă își face apariția.* La Jarmo, *domesticirea nu mai este pusă în nici un fel la îndoială și trebuie să adăugăm porcul la speciile anterior cunoscute, în perioadele precedente* (bovinele, caprinele, ovinele — *n.n.). Plantele cultivate sînt grîul, orzul, mazărea și fisticul*" (Rachet, *op. cit.,* p. 94, *subl. ns.).*

În alte părți neoliticul a apărut mai tîrziu, de exemplu în Egipt, după datările cu radiocarbon, în jurul anului 4400 î.e.n. El este reprezentat prin mai multe stațiuni (Faum, Merimde, El Omari, Der Tasa etc.), dintre care unele ne arată variante locale mai mult sau mai puțin răspîndite, dar și cîteva progrese însemnate. În nord, unele așezări stabile au lăsat vetre împreună cu oale de bucătărie, numeroase instrumente de piatră, podoabe și pandantive de cochilii și de fildeș, olărie roșie sau neagră, lustruită sau netezită cu mîna. S-au găsit hambare care marchează dezvoltarea agriculturii; s-a cules de asemenea grîu, orz, hrișcă și in. În altă stațiune s-a găsit un sat format din colibe și hambare. Acestea constau din mari chiupuri îngropate în pămînt sau din gropi cu pereții dublați cu împletituri de nuiele. „Morții, culcați pe spate și ghemuiți, erau înmormîntați în sat, cîteodată întovărășiți de ofrande". Agricultura era rudimentară și se practica alături de vînătoare și pescuit. „Măgarul era necunoscut, dar se creșteau porci, oi, capre, bovine, iar cîinele era domesticit". Ciopleau în piatră, os și fildeș arme, instrumente și unelte. „Existența fusului dovedește că era cunoscut țesutul". Ceramica era relativ evoluată, dar vasele de piatră erau rare și probabil abia într-un stadiu incipient. „Primele începuturi de sculptură în teracotă se dezvăluie în fragmentele unei statuete feminine și ale unei corăbii cu prova ascuțită". În alte stațiuni s-au găsit resturi de rogojini și de veșminte, unelte de silex și iaspis, vîrfuri de lance și săgeți, instrumente și cîrlige de os și corn, ca și o olărie monocromă, grosolană și prost arsă. „Acești agricultori cunoșteau curmalele, grîul..., care apare aici pentru prima oară în Egipt, orzul, inul, smochina de sycomor. Locuitorii se hrăneau de asemenea cu pește, cu scoici, cu melci, cu struți, cu broaște țestoase, cu antilope. Bovinele erau rare, și erau crescuți mai ales porcul și vaca" (Rachet, *op. cit.,* pp. 76—78). În sud, stațiunile Der Tasa (de unde tasianul), și în Egiptul de Mijloc, Badari (de unde badarianul), dezvăluie unele aspecte foarte evoluate, pînă la lux și rafinament, ca și o grijă deosebită față de morți. S-au mai găsit cîrlige din os sau din scoici pentru pescuit, urme sigure de creștere a bovideelor, iar „prezența rîșnițelor în mare număr dovedește dezvoltarea agriculturii". Se îmbrăcau în veșminte de in și aveau probabil unele legături comerciale cu vecinii lor din susul Nilului.

Neoliticul prezintă numeroase combinații de elemente, fără îndoială semnificative pentru istoria culturii, dar, în fond, neimportante pentru dezvoltarea socială de ansamblu, pe care o urmărește sociologia. În perspectiva acestei științe, de un interes excepțional sînt mai ales *secvențele:* după paleolitic a urmat mezoliticul, după acesta neoliticul preceramic, în care au apărut primele începuturi de agricultură și de creștere a anima-

Scanned with OKEN Scanner

lelor (cu excepţia cîinelui, domesticit mai devreme) ş.a.m.d. Ordinea aceasta, care nu poate fi întîmplătoare, se observă peste tot unde dezvoltarea se face prin procese interne, neinfluenţate sau violentate din afară. În variantele unor împrumuturi, o comunitate foarte înapoiată poate obţine unele aspecte superioare şi chiar să le producă, fără a fi fost încă ea însăşi în stare să le invente. Cum am mai spus, acesta este un mecanism foarte activ şi deci foarte important al dezvoltării sociale din toate timpurile şi toate locurile, cu putere de *lege socială*. Izolarea are ca urmare, mai curînd sau mai tîrziu, stagnarea, pe cînd contactele determină schimburi culturale neîntrerupte, deci tot atîtea modificări şi inovaţii, implicit progrese.

Dacă în zonele din apropierea Orientului Apropiat, în care au apărut primele forme de agricultură şi de creştere a animalelor, acestea s-au transmis mai departe, uneori în lanţ, din comunitate în comunitate, pînă foarte departe, cazul, se pare, al întregii Europe, ca şi al unor părţi însemnate din Asia şi Africa, în alte zone ale lumii ele au fost *inventate independent*. Este foarte probabil că unele animale, mai ales bovidee, ovine şi caprine, ca să nu mai vorbim de cîine, au fost domesticite în mai multe părţi ale pămîntului, inclusiv pe teritoriul ţării noastre. Aproape sigur cultura orezului, creşterea viermilor de mătase, unele forme de ţesături sînt opera chinezilor. În funcţie de împrejurările locale, în unele părţi s-a domesticit cămila, măgarul, mai tîrziu calul, în altele s-au cultivat pomi fructiferi, diferite zarzavaturi şi legume, apoi măslinul, vita de vie ş.a.m.d. Paralelismul cel mai sigur îl prezintă însă *continentul american*, izolat multă vreme de toate celelalte continente.

În paleoliticul inferior şi mijlociu, America n-a fost locuită sau, mai precis, pînă acum nu s-au găsit urme de locuire de acest fel. Ea a început să fie ocupată de oameni, pare-se, pe la începutul paleoliticului superior, probabil, cel puţin iniţial, de o populaţie asiatică, prin strîmtoarea Behring de azi, care în anumite perioade geologice a fost uscată, formînd deci o punte intercontinentală uşor de trecut. „Cum n-a fost găsită nici un fel de fosilă de paleantropi în America, există motive temeinice de a crede că populaţiile din noul continent se datorează unor «sapiens» care au urmat coastele pacifice ale Alaskăi, Canadei şi Statelor Unite în jurul anului 35 000 î.e.n." (Rachet, *op. cit.*, p. 310). S-ar putea ca unele valuri migratoare să fi trecut în mai multe etape şi este tot atît de probabil că unele populaţii mai restrînse din vechile continente, mai ales din Asia, Oceania şi din nordul Europei (în special vikingii) să fi ajuns în diferite părţi ale Americii în primele faze de populare şi redescoperire a ei de către Cristofor Columb. Paleoliticii care au populat Americile, începînd cu cea de nord, ca şi cei veniţi ulterior, au dus cu ei culturile cărora aparţineau şi bineînţeles le-au dezvoltat în continuare. Ei au avut însă de înfruntat noi condiţii de viaţă, iar de la o anumită treaptă de evoluţie au fost nevoiţi să imagineze şi să inventeze noi forme de viaţă sociocultural, pe care nu mai aveau unde sau la cine să le vadă şi cu atît mai puţin să le împrumute. Şi într-adevăr populaţiile aşezate în America n-au întîrziat să se înmulţească (demografic) şi nici să creeze noi culturi pînă la nivelul unor mari şi îndrăzneţe civilizaţii autohtone. Paleoamericanii au reuşit să invente, cu totul independent de celelalte continente, *agricultura, ceramica* şi alte elemente de nivel *neolitic*, unele de o originalitate remarcabilă. Arheologii americani (Gordon R. Willey etc.) disting faza aceasta înaintată chiar cu termenul de *„agricultural"*, dar ca şi în lumea veche ea nu s-a ivit pretutindeni, ci tot numai în anumite

Scanned with OKEN Scanner

zone privilegiate de la natură, mai ales în *America Centrală*, unde s-au dezvoltat în continuare și unele civilizații urbane și chiar mari imperii, care se bucură de o apreciere foarte înaltă, cel puțin în unele privințe, din partea cunoscătorilor.

„Fără îndoială, — rezumă datele Guy Rachet — agricultura s-a născut în America printr-o evoluție internă, fără a suferi influențe tehnice din Lumea Veche, în ciuda relațiilor sporadice constatate între riveranii coastelor asiatice și americane ale Pacificului de Nord. Această evoluție, care conduce de la o economie de prădători la un stadiu de producători, ne este mai deosebit cunoscută, mulțumită remarcabilelor lucrări ale lui Richard MacNeish și ale colaboratorilor săi, la sud de Sierra Tamaulipas și în peșterile din valea Tehuacan, în Mexicul Central (statul Puebla)" (*op. cit.*, pp. 320—321). Reproducem foarte pe scurt aceste descoperiri, pentru că arată cît se poate de clar trecerea care ne preocupă. Faza cea mai veche, care coboară probabil pînă la 9000 î.e.n. și durează pînă pe la 7000—6500, se caracterizează printr-un utilaj de lame neregulate și prin vîrfuri bifaciale foliacee, fără caneluri; ea reprezintă o populație de vînători nomazi de animale mici, între care domină iepurele; marele vînat (caprele și antilopele) nu depășește 10% din hrana de carne. Se culegeau și plante sălbatice, dar se pare în cantități reduse. Faza următoare (6500—5000 î.e.n.) prezintă, în afară de un utilaj mai mult sau mai puțin tradițional, rîșnițe și pisăloage care arată o preponderență a hranei vegetale în detrimentul vînătoarei. „Primele plante cultivabile apar în timpul perioadei mijlocii a acestei faze; acestea sînt dovleacul (curcubita mixta) și perele avocado; fasolea și știrul se găseau în stare sălbatică". S-au mai scos la lumină semințe de chile (ardei american, capsicum), dar nu se știe dacă era sălbatic sau cultivat. În cursul fazei următoare, datată între 5000—3500 î.e.n., „porumbul începe să fie cultivat într-o formă rudimentară, sub forma porumbului primitiv (pod-pop-corn), cu randament slab". Încep să fie cultivate tot atunci diverse specii de dovleac, știrul, pogircul, tigva (folosită și ca recipient). Încă din faza precedentă s-au găsit în peșteri resturi de țesături din scoarță de copac, iar în faza aceasta apar, probabil, primele țesături de bumbac. Culesul și vînătoarea continuă, căci „agricultura rămîne încă într-un stadiu de grădinărit". În a patra fază, 3500—2300 î.e.n., „nomazii încep să se fixeze în sate permanente, cu toate că agricultura, care se perfecționează cu extremă încetineală, nu reprezintă încă baza economiei". De notat că între anii 4500—2500 î.e.n. se cultiva nu numai aici, dar și în alte zone, porumbul, dovleacul și bumbacul. În fazele următoare apare o ceramică prost arsă, care imită formele vaselor de piatră din epoca precedentă, precum și mici sate de agricultori sedentari, care mai practicau încă și vînătoarea și culesul. Mai tîrziu, ceramica devine mai fină și începe să fie decorată. În faza 1500—900 î.e.n. apar statuete de teracotă și „sînt înălțate în sate construcții ceremoniale". În timpul fazei 900—300 î.e.n., „piramidele se înmulțesc și o nouă plantă, roșia, este cultivată, în timp ce este obținut, în sfîrșit, porumbul modern, după lungi încercări de împerechere și de selecționare". Oamenii perioadei 300 î.e.n.—700 e.n. devin niște „agricultori pricepuți, care practică irigația", iar faza finală, curmată de invazia spaniolă, marchează un stadiu urban foarte pronunțat (*op. cit.*, pp. 321—322). Deci lucrurile s-au petrecut, ca în multe alte părți, de la simple tatonări și forme rudimentare de agricultură (de fapt un simplu grădinărit) și de ceramică la trepte tot mai complexe, mai perfecționate și deci mai avansate. De notat și faptul că în continentul american care,

Scanned with OKEN Scanner

cum am amintit, a creat cîteva mari civilizații n-au fost cunoscute, pînă la venirea europenilor, nici *roata olarului,* nici *plugul* (foloseau pentru săpat un simplu băț ascuțit sau cioplit). N-a fost cunoscut nici *animalul de tracțiune,* iar animalele domestice se reduceau la cîine, iar în America de Sud, lama, după 1000 î.e.n. Pentru sociologie nu sînt decisive nici datele, nici formele concrete, ci faptul însuși că *oamenii de pretutindeni, independent unii de alții, în anumite faze ale dezvoltării lor au ajuns să realizeze, prin creșterea vitelor, dar mai ales prin agricultură, trecerea de la o economie de pradă (cules, vînătoare, pescuit) la o economie de producție, cu toate consecințele ce au decurs de aici, care,* cum vom vedea pe larg, *sînt de o importanță capitală pentru dezvoltarea vieții socioculturale a oamenilor în general.*

3.2. Unii învățați consideră că pretutindeni cultura pămîntului a precedat creșterea vitelor. Alții cred că oamenii au păşit simultan în cele două activități economice. Există şi un număr foarte restrîns de cercetători care socotesc că agricultura a fost precedată de un stadiu pastoral. V. Gordon Childe se declară în favoarea primei ipoteze, pe motivul că şi în zilele noastre mai există unele triburi de cultivatori care nu posedă animale domestice. „În Europa Centrală şi în vestul Chinei — unde, de secole, economia predominantă e bazată pe un sistem mixt — săpăturile au dovedit că cei mai vechi țărani nu trăiau de pe urma animalelor domestice, ci, înainte de toate, din agricultură şi, poate, într-o măsură mai restrînsă, din vînat" *(Făurirea civilizației,* p. 83). (Cum am văzut, acelaşi lucru s-a constatat şi despre America originară.) Hrana nouă era abundentă. Pînă azi, orezul, grîul, orzul, meiul, porumbul, ignamul, batatele dulci, cartoful fac singure față nevoilor alimentare ale unor populații considerabile. „Cultura orzului şi a grîului stă la baza economiei unor civilizații a căror moştenitoare directă este civilizația noastră" (op. cit., p. 83). Cele mai vechi boabe de grîu au fost găsite în Mesopotamia, Turkestan, Persia şi India, iar strămoşii sălbatici ai orzului sînt semnalați pe țărmul Mării Marmara, în Africa de Nord, în Palestina, Asia Mică, Transcaucazia, Persia, Afganistan şi Turkestan. Discuțiile cu privire la locul de baştină, răspîndirea şi dezvoltarea culturii cerealelor nu sînt încă încheiate. Secerile aflate în Palestina, amintite şi în alt context, permit să se creadă că cultura cerealelor a început aici. „Dar nu este imposibilă nici ipoteza că acei oameni ai cavernelor, natufienii, ar fi fost un trib înapoiat, care s-ar fi limitat să adopte cîteva elemente de la o civilizație învecinată, mai avansată, fără însă ca aceasta să-l îndemne să-şi reorganizeze economia din temelii" (p. 84).

După Childe, noua economie, bazată pe cultura pămîntului, trebuie considerată ca *revoluționară* în special din cauza modului în care s-a repercutat asupra *creșterii populației.* Mărimea comunităților de culegători şi vînători era limitată de resursele alimentare disponibile. Îmbunătățirea tehnicilor de vînătoare şi pescuit a diminuat considerabil aceste resurse, ca şi culesul neorganizat şi necompensat, din natură. *„Instaurarea regimului agricol a aruncat în aer barierele naturale"* (p. 85). Pentru a mări resursele alimentare, oamenii nu aveau decît să semene mai mult şi să lucreze pămîntul mai bine. Dacă vor fi mai multe guri de hrănit, vor fi implicit şi mai multe mîini care să lucreze ogoarele. „Copiii cultivatorilor devin astfel o mare necesitate economică. Dimpotrivă, copiii vînătorilor constituie o povară: trebuie să fie hrăniți ani de zile pînă să aducă o contribuție efectivă la organizarea familiei. Copiii cultivato-

Scanned with OKEN Scanner

rilor pot să-i ajute pe adulţi smulgînd buruienile, alungînd păsările şi pîndind animalele stricătoare. Şi, în cazul că există ovine şi bovine, copiii le pot păzi". Deci se poate susţine, pe baza unor simple raţionamente, că „noua economie a trebuit să fie însoţită de o creştere a populaţiei", concluzie care, dealtfel, este „confirmată de arheologie", pentru că numai aşa se explică „repeziciunea cu care comunităţile de ţărani s-au răspîndit pe teritorii mai înainte nelocuite sau ocupate de grupuri răzleţe de cultivatori" (p. 85). „Numărul scheletelor neolitice dezgropate numai în Europa depăşeşte de 1000 de ori pe cel al scheletelor paleolitice, descoperite în lumea întreagă. Şi, cu toate acestea, vîrsta nouă a pietrei (neoliticul — *n.n.)* n-a durat în Europa mai mult de 2000 ani, adică mai puţin decît a suta parte din durata totală a paleoliticului". În orice caz, dacă se ţine seama de întreaga listă a dovezilor elaborate pînă acum de arheologie, implicaţiile sînt de neînlăturat: *„Specia noastră s-a putut înmulţi rapid abia numai după revoluţia neolitică"* (p. 86).

Childe precizează, pe baza unui bogat material arheologic, dar şi a numeroase analogii etnografice din timpurile istorice, că regimul agrar n-a însemnat o trecere inevitabilă spre o viaţă strict sedentară, după cum nici vînătoarea n-a însemnat mai totdeauna nomadism. Unele triburi canadiene de vînători şi de pescari trăiau, chiar în secolul trecut, în sate statornice, cu case frumoase de lemn, aproape luxoase. La fel, vînătorii magdalenienilor din Franţa trăiau (de astă dată în paleoliticul superior) timp de mai multe generaţii în aceleaşi peşteri. În schimb, sistemul de agricultură cunoscut sub numele de *itinerant* sau *seminomad* impune celor care îl practică o mişcare periodică inevitabilă. Pînă azi, în unele părţi rămase în urmă din Asia, Africa şi America de Sud, „a cultiva înseamnă a curăţi de buruieni o bucată de pămînt sau de junglă, a o scormoni cu un hîrleţ sau chiar cu un simplu băţ, a o însămînţa şi apoi a-i culege recolta". În asemenea condiţii terenul lucrat secătuieşte repede, iar munca devine nerentabilă. Atunci se impune exploatarea unor noi terenuri, deci o deplasare a întregii comunităţi cu toate bunurile ei, cu posibilitatea unei reîntoarceri după un interval de cîţiva ani, dar şi a părăsirii pentru totdeauna a locurilor respective. Childe caracterizează acest mod de a lucra pămîntul drept „o formă importantă de agricultură primitivă", denumită adesea şi cultură cu săpăliga sau grădinărit. Soluţia aceasta nu este însă posibilă decît dacă există pămînturi cultivabile disponibile, ceea ce în preistorie, cu numărul de populaţie de pe atunci, nu constituia o problemă, totuşi, în cele din urmă, au apărut destule piedici şi au fost atinse limite greu de depăşit cu „agrotehnica" neştiinţifică. Este de notat însă că *grădinăritul itinerant* sau *agricultura seminomadă* nu reprezintă forma cea mai elementară de agricultură, nici cea mai veche dintre toate. Solul cel mai favorabil pentru culturi îl formează aluviunile torentelor temporare din preajma unor înălţimi şi cîmpiile revărsate periodic de fluvii, prin care se asigură atît irigarea culturilor, cît şi regenerarea continuă a solului. Astfel de condiţii permit o exploatare neîntreruptă a aceleiaşi bucăţi de pămînt şi scutesc pe cultivatori de traiul nomad, îmbinînd recolte bogate şi sigure cu viaţa aşezată, sedentară. Unii învăţaţi susţin că cea mai veche formă de cultură a grîului şi a orzului este *cultura aluvionară,* patria ei originară fiind în special valea Nilului. În ce priveşte preistoria, teoria aceasta este o simplă ipoteză, foarte probabilă pentru anumite regiuni (cazul tipic al Egiptului), dar greu de admis pentru altele, de exemplu pentru Persia, Mesopotamia, Anatolia, Palestina, regiuni pentru care trebuie acceptată şi *teoria gră-*

Scanned with OKEN Scanner

dinăritului itinerant. După cum, în multe alte părți ale lumii, agricultura s-a răspîndit prin migrații și împrumuturi, deci prin *difuziune*, nu prin invenții locale. Dealtfel, orientat, cel puțin în lucrările sale de sinteză, mai mult sociologic decît istoric, V. Gordon Childe nu ezită să considere că „speculațiile în jurul lui «unde», «cum» și «cînd» a apărut pentru întîia oară cultura cerealelor nu prezintă vreun interes prea mare" (op. cit., p. 89). În schimb, mai importantă este studierea *cauzelor* care au îngăduit trecerea de la agricultura elementară la forme mixte și complexe, care au marcat o treaptă generală de dezvoltare a societății, o desprindere perceptibilă de formele anterioare de viață, indiferent de unele condiții excepțional de favorabile. Fiind vorba de consecințele multiple ale apariției agriculturii și zooculturii, bază a urbanizării și, în general, a emergenței marilor civilizații istorice, este de preferat să amînăm examinarea cauzelor care au generat economia de producție pentru alt capitol.

Ca să se înțeleagă „economia satelor neolitice din Africa de Nord, Orientul Apropiat și Europa", Childe e de părere că trebuie privită neapărat în legătură cu *creșterea vitelor*. Atîta vreme cît șeptelul a fost redus, îngrijirea lui se putea face ușor în împrejurimile satului, sub paza mai mult a copiilor. Dar îndată ce efectivul vitelor a crescut, procedeul acesta nu mai dă rezultate satisfăcătoare. „Atunci se ard copacii și mărăcinii ca să se creeze noi pășuni. Se poate chiar concepe irigarea unor terenuri destinate exclusiv păscutului. Așa se ajunge la trimiterea vitelor să pască la mari depărtări în perioadele secetoase (transhumanță)". În multe locuri (inclusiv țara noastră), înălțimile înzăpezite iarna (munții, dealurile) au pășuni foarte bune vara, așa că la sfîrșitul primăverii vitele încep să se urce la deal pentru *vărat*. În schimb există și unele locuri mai ferite, cum sînt la noi luncile Dunării, în zonele apropiate de mările calde etc., care pot servi la *iernatul vitelor*. În unele locuri, cazul și al României, turmele sînt însoțite de un număr mic de oameni, dar în altele (de exemplu în Persia, anumite regiuni ale Sudanului și ale Himalaiei) ele sînt însoțite de marea majoritate a oamenilor din sate, iar acasă nu rămîn decît o minoritate neînsemnată, care veghează asupra ogoarelor și asupra caselor. „Această (ultimă) orînduire nu e departe de economia păstorească în care cultura pămîntului nu joacă decît un rol neînsemnat" (*op. cit.*, p. 94). Există și azi populații de păstori nomazi (de exemplu beduinii din Arabia sau unele triburi mongole din Asia Centrală). Arheologic nu se poate stabili cînd a început acest mod de viață, pentru că popoarele vechi de păstori n-au lăsat urme materiale sigure. Ele foloseau recipiente de piele și de împletituri de nuiele, uneori căptușite cu lut și trăiau în corturi, deci toate din materiale perisabile, care n-au putut înfrunta vremurile. *Școala istorică germană de etnografie* susține că nomadismul pastoral și grădinăritul au apărut independent unul de altul, sistemul mixt fiind rezultatul unei fuzionări tardive. *C. D. Forde* și alți *etnografi* au evidențiat instabilitatea păstoritului pur. Numeroase triburi de păstori din timpurile istorice se îndeletnicesc sporadic și cu cultivarea cerealelor. Cînd nu fac acest lucru, ei sînt dependenți aproape totdeauna de aglomerațiile de cultivatori sedentari și chiar dacă le cuceresc prin violență și le exploatează, constrîngîndu-le să le dea o parte din produsele agricole, înseamnă că tot nu pot s-o scoată la capăt fără ele. De aici ipoteza mult mai plauzibilă, după care, *exceptînd cîinele, la început s-au domesticit plantele*

Scanned with OKEN Scanner

și poate unele animale crescute în număr neînsemnat și abia în unele faze mai avansate ale acestei economii mixte, în orice caz după consolidarea agriculturii, a devenit posibilă, în unele condiții geografice favorabile, desprinderea păstoritului de agricultură, ca o specializare economică rezultată mai mult din diviziunea intertribală a muncii, decît ca o îndeletnicire originară, de-sine-stătătoare.

Se admite în general că *agricultura,* în formele ei primare, anterioare plugului și folosirii animalelor pentru arat și alte munci agricole, a fost *o ocupație și chiar o descoperire a femeilor în calitatea lor de culegătoare,* pe cînd *domesticirea animalelor ar fi aparținut bărbaților, în calitatea lor de vînători.* Cel puțin așa se întîmplă la foarte multe populații înapoiate din vremurile moderne, care deci au putut fi studiate pe viu, sub toate aspectele esențiale ale vieții lor sociale.

De reținut pentru înțelegerea exactă a mecanismelor de dezvoltare ale societății și faptul că prima revoluție neolitică, numită mult mai corect revoluție agricolă, nu lichidează complet — dealtfel ca oricare altă revoluție — datele fazelor anterioare, ci le întregește doar, iar în cele din urmă le restructurează, integrîndu-le într-un nou sistem sociocultural. Apariția agriculturii n-a pus capăt culesului, nici creșterea vitelor vînătoarei sau pescuitului; vechiul și noul au coexistat multă vreme, unul în descreștere, celălalt în creștere continuă. Și azi mai există cules din natură, ca și vînătoare și pescuit, chiar în societățile cele mai dezvoltate, dar ele sînt sau activități cu totul secundare sau sectoare foarte specializate ale economiei de ansamblu. În Europa, de exemplu, se mai culeg ciuperci, afine, mure, smeură, plante medicinale etc., se mai vînează iepuri, vulpi, lupi, urși, capre sălbatice, cerbi etc., dar nu mai există oameni care să trăiască din așa ceva. La nivelele sociale superioare vînătoarea a devenit un simplu sport sau un prilej de ostentație și exhibiție, fără nici o implicație economică. Numai pescuitul a rămas și se dezvoltă, în continuare, ca o ramură economică foarte importantă, pînă la nivelul unor mari industrii alimentare.

O caracteristică fundamentală a noii orînduiri economice bazată pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor este o anumită *autonomie* sau *autarhie,* care i-a atras denumirea de *„economie închisă"* și *„economie domestică" (Hauswirtschaft).* Tendința comunităților agricole de tip neevoluat, persistentă pînă în satele din vremurile moderne, este să-și producă toate cele de care are nevoie fără a recurge la vreun schimb substanțial cu alte comunități. Această autarhie economică rămîne totuși numai o tendință, desigur predominantă, covîrșitoare, dar nu exclusivă. O izolare completă între diversele comunități omenești n-a existat niciodată; contacte și în consecință unele schimburi, împrumuturi sau influențe între ele au existat întotdeauna. Tendințele spre autarhie au dus la numeroase diferențieri și particularități locale, dar tendințele contrare, de apropiere și cooperare, au dus în același timp la numeroase asemănări și aspecte comune. Sedentarismul, corelat tot mai strîns cu agricultura, pe măsură ce aceasta progresează, combinîndu-se cu autarhia economică, acționează puternic tot în direcția izolării, a unor particularisme locale sau regionale, pe așezări și triburi, totuși nici el nu duce la o izolare plenară. „Izolarea totală — constată Childe — nu s-a putut realiza nicăieri în mod integral. Autarhia economiei n-a existat, poate, niciodată în chip absolut. Urmele unui anumit schimb de obiecte atestă pretutindeni existența unor contacte... Aceste schimburi nu aveau o funcție vitală în viața economică a comunităților de-sine-stătătoare...,

Scanned with OKEN Scanner

și poate unele animale crescute în număr neînsemnat și abia în unele faze mai avansate ale acestei economii mixte, în orice caz după consolidarea agriculturii, a devenit posibilă, în unele condiții geografice favorabile, desprinderea păstoritului de agricultură, ca o specializare economică rezultată mai mult din diviziunea intertribală a muncii, decît ca o îndeletnicire originară, de-sine-stătătoare.

Se admite în general că *agricultura,* în formele ei primare, anterioare plugului și folosirii animalelor pentru arat și alte munci agricole, a fost *o ocupație și chiar o descoperire a femeilor în calitatea lor de culegătoare,* pe cînd *domesticirea animalelor ar fi aparținut bărbaților, în calitatea lor de vînători.* Cel puțin așa se întîmplă la foarte multe populații înapoiate din vremurile moderne, care deci au putut fi studiate pe viu, sub toate aspectele esențiale ale vieții lor sociale.

De reținut pentru înțelegerea exactă a mecanismelor de dezvoltare ale societății și faptul că prima revoluție neolitică, numită mult mai corect revoluție agricolă, nu lichidează complet — dealtfel ca oricare altă revoluție — datele fazelor anterioare, ci le întregește doar, iar în cele din urmă le restructurează, integrîndu-le într-un nou sistem sociocultural. Apariția agriculturii n-a pus capăt culesului, nici creșterea vitelor vînătoarei sau pescuitului; vechiul și noul au coexistat multă vreme, unul în descreștere, celălalt în creștere continuă. Și azi mai există cules din natură, ca și vînătoare și pescuit, chiar în societățile cele mai dezvoltate, dar ele sînt sau activități cu totul secundare sau sectoare foarte specializate ale economiei de ansamblu. În Europa, de exemplu, se mai culeg ciuperci, afine, mure, smeură, plante medicinale etc., se mai vînează iepuri, vulpi, lupi, urși, capre sălbatice, cerbi etc., dar nu mai există oameni care să trăiască din așa ceva. La nivelele sociale superioare vînătoarea a devenit un simplu sport sau un prilej de ostentație și exhibiție, fără nici o implicație economică. Numai pescuitul a rămas și se dezvoltă, în continuare, ca o ramură economică foarte importantă, pînă la nivelul unor mari industrii alimentare.

O caracteristică fundamentală a noii orînduiri economice bazată pe cultivarea plantelor și creșterea animalelor este o anumită *autonomie* sau *autarhie,* care i-a atras denumirea de *„economie închisă"* și *„economie domestică" (Hauswirtschaft).* Tendința comunităților agricole de tip neevoluat, persistentă pînă în satele din vremurile moderne, este să-și producă toate cele de care are nevoie fără a recurge la vreun schimb substanțial cu alte comunități. Această autarhie economică rămîne totuși numai o tendință, desigur predominantă, covîrșitoare, dar nu exclusivă. O izolare completă între diversele comunități omenești n-a existat niciodată; contacte și în consecință unele schimburi, împrumuturi sau influențe între ele au existat întotdeauna. Tendințele spre autarhie au dus la numeroase diferențieri și particularități locale, dar tendințele contrare, de apropiere și cooperare, au dus în același timp la numeroase asemănări și aspecte comune. Sedentarismul, corelat tot mai strîns cu agricultura, pe măsură ce aceasta progresează, combinîndu-se cu autarhia economică, acționează puternic tot în direcția izolării, a unor particularisme locale sau regionale, pe așezări și triburi, totuși nici el nu duce la o izolare plenară. „Izolarea totală — constată Childe — nu s-a putut realiza nicăieri în mod integral. Autarhia economiei n-a existat, poate, niciodată în chip absolut. Urmele unui anumit schimb de obiecte atestă pretutindeni existența unor contacte... Aceste schimburi nu aveau o funcție vitală în viața economică a comunităților de-sine-stătătoare...,

Scanned with OKEN Scanner

articolele transportate erau, într-un anumit sens, produse de lux și nu de imediată necesitate". Și, evident: „Curentul de schimburi a avut totuși o mare importanță pentru progresul omenirii. El permitea transmiterea ideilor de la un trib la altul, făcea posibile unele confruntări, înlesnea răspîndirea civilizației" *(op. cit.,* p. 99). În unele locuri privilegiate aceste contacte erau mai ușoare și deci mai intense, încît s-a ajuns la un fel de comerț regulat și chiar la o specializare intercomunală (intertribală). În timpurile cele mai vechi numai zonele dimprejurul Mediteranei, cele din Orientul Apropiat și Orientul Mijlociu se bucurau de o mișcare de schimburi și rapidă și întinsă. Cum vom vedea, este nu numai locul unde s-a petrecut mai spectacular decît oriunde *revoluția agricolă* din neolitic, dar și *revoluția urbană,* care *inaugurează o nouă epocă în dezvoltarea societății, trecerea de la cultură la civilizație, mai exact, dublarea celei dintîi cu cea de a doua.* Cu observația, care nu trebuie pierdută nici un moment din vedere, că la întinderea întregii omeniri dezvoltarea socioculturală n-a avut niciodată un caracter *egal:* unele populații, favorizate de anumite împrejurări, au realizat progrese foarte mari, pe cînd altele, defavorizate, au rămas simțitor în urmă. *Diferențierea aceasta de treaptă evolutivă s-a ivit încă în neolitic: unele populații au trecut de la economia de prădători la cea de producători, pe cînd altele au rămas în continuare la cules, vînătoare și pescuit, deci la culturile paleolitice, și, cum vom vedea, pînă în vremurile istorice, chiar în vremurile noastre.* Așa se va întîmpla mereu și în perioadele următoare: nici revoluția urbană, nici revoluția industrială nu vor afecta întreaga omenire, ci numai unele segmente de avangardă ale ei.

Childe stăruiește, cu bună dreptate, și asupra altor trăsături ale societății neolitice. În afară de cultura plantelor și creșterea animalelor, ea se caracterizează mai ales prin „prelucrarea lemnului, ceramică și industria textilă". În zorile revoluției neolitice, în urma schimbărilor climatice din postglaciar, „păduri nesfîrșite luară locul tundrelor și stepelor din era glaciară". Omul a fost pus deci în fața unui nou material, *lemnul,* și constrîns să-l utilizeze, ca și în fața unui nou mediu de viață, *pădurea,* pe care a fost nevoit să învețe cum să o înfrunte. Aceste împrejurări au dat naștere toporului (toporaș sau secure) din piatră șlefuită, ascuțită la tocilă. În aceasta primii cercetători pe tărîmul preistoriei au văzut semnul etapei noi din evoluția umană, de unde și denumirea de *neolitică.* „Unealta nouă, celtul sau «toporul celtic», este o aşchie mare sau o piatră cu granulație fină — dioritul, spre pildă — avînd o extremitate foarte bine ascuțită, încît poate fi tăioasă. Piatra era montată pe un băț sau o ramură de corn de cerb" (*op. cit.,* p. 100). Acest principiu nu pare a fi fost cunoscut în paleolitic; securea ascuțită la tocilă și înzestrată cu o coadă, cum s-a arătat, nu este urmașa directă a toporașelor de mînă bifaciale din paleolitic. El este o descoperire a neoliticului. Dealtfel arheologii acordă tot mai puțin importanță pietrei șlefuite în caracterizarea epocii care prin tradiție îi poartă numele. *Esențiale sînt agricultura și creșterea vitelor, deci trecerea revoluționară de la „pradă" la „producție".* Aceasta nu înseamnă că noile unelte n-au avut nici un rol însemnat. Cu noua secure se prelucra lemnul, se doborau copacii, se defrișau pădurile. Datorită ei s-au putut dezvolta dulgheritul și tîmplăritul și a reprezentat condiția prealabilă pentru unele invenții ulterioare foarte importante, cum ar fi confecționarea scîndurilor (pentru corăbii, pentru case) sau a carului și a roatei, care vor însemna, după expresia justă a lui Childe, *„o nouă etapă în dezvoltarea omenirii"* (p. 101).

Scanned with OKEN Scanner

Agricultura și creșterea vitelor, pregătirea și conservarea hranei de tip nou, sedentarismul din ce în ce mai răspîndit au ridicat pe primul plan importanța vaselor capabile să reziste la căldură și în același timp să păstreze lichidele. Cu unele excepții, *în neolitic olăritul a devenit astfel o trăsătură universală a comunităților omenești.* Nu este imposibil ca invenția ceramicii să fie mai veche, legată de arderea accidentală a vreunui coșuleț împletit, lipit cu lut ca să fie neted, cum arată unele resturi aflate într-o așezare paleolitică din Kenya, dar ea nu devine o trăsătură caracteristică, de mare bogăție și răspîndire, decît în neolitic. Cum se pronunță Childe, deci un arheolog: „Practic vorbind, toate așezările neolitice sînt presărate cu cioburi de pămînt ars" (p. 102). (Exceptînd, evident, protoneoliticul sau preceramicul.) În orice caz, această descoperire nu este deloc banală. După Childe: „Ceramica reprezintă poate cea mai veche întrebuințare, pe deplin conștientă și calculată, pe care omul a dat-o unei transformări chimice" (*op. cit.*, p. 102). Producerea ei cere multă cunoaștere, pricepere și îndemînare și a deschis în același timp calea unor noi invenții, ca pictarea și decorarea vaselor, ajunse, împreună cu modelarea formelor, pînă la unele trepte artistice, chiar de mare artă, la cuptorul de ars oale, la roata olarului etc., care vor veni mai tîrziu. După Childe, *olăritul* constituie, cel puțin la început, în formele lui rudimentare, *ocupația femeilor,* probabil și *invenția* lor, după cum tot ele se foloseau de produsele lui. Este un progres care a ușurat munca femeii și viața oamenilor în general, iar în formele ei decorative și artistice, ceramica a însemnat o nouă formă de frumusețe și elevație spirituală.

Tot din neolitic s-au scos la iveală primele urme sigure de *industrie textilă,* precedată probabil de împletituri, un alt meșteșug îmbinat cu arta, care va face, ca și ceramica, o lungă și spectaculoasă „carieră cultural-istorică", pînă în zilele noastre. Primele dovezi certe sînt din cele dintîi sate neolitice din Egipt și Orientul Apropiat. La început pînza de materiale vegetale (in, cînepă, bumbac), apoi stofele de lînă și chiar de mătase au început să înlocuiască pieile tăbăcite și veșmintele de frunze, scoarță de copac etc. Industria textilă presupune nu numai operații complicate, ca torsul, țesutul etc., dar și unelte corespunzătoare, ca furca, fusul, războiul de țesut etc. toate cunoscute încă din neolitic. Referindu-se la războiul de țesut, Childe scrie cu drept cuvînt: „O asemenea invenție reprezintă una dintre cele mai mari cuceriri tehnologice ale omenirii. Contribuția autorilor săi anonimi la totalitatea cunoștințelor omenești este capitală. Războiul de țesut reprezintă un exemplu într-adevăr genial de știință aplicată" (*op. cit.*, p. 107). În plus, industria textilă a dat posibilitatea omenirii să se îmbrace tot mai eficient, mai comod, mai igienic și mai artistic, să-și asigure o viață tot mai confortabilă, de la așternuturi, covoare, perdele pînă la fețe de masă, șervete, prosoape, dar și pînzele corăbiilor, corturile unor nomazi, cortinele teatrelor etc. Tot produse textile sînt unele din marile simboluri ale omenirii ca flamurile, steagurile, praporii, ca și unele din obiectele rituale sau ceremoniale dintre cele mai răspîndite, ca voalul de mireasă, giulgiul morților, ornatele sacerdotale, mantiile regale. Fenomenul economic primar, legat de industria textilă, se revarsă treptat în cele mai variate domenii ale vieții socioculturale.

Childe nu ezită să tragă și unele concluzii strict sociologice, recurgînd, ca atîția arheologi de seamă, în caz de nevoie, la analogii etnografice din timpurile moderne. El socotește că toate industriile amintite, deși

Scanned with OKEN Scanner

implică o îndemînare tehnică legată de o practică îndelungată, n-au fost totuşi decît simple îndeletniciri domestice, fără vreo diviziune precisă a muncii, fără vreo specializare sau profesionalizare, cu singura excepţie a unor sarcini repartizate pe sexe. „Sistemul se mai practică şi în zilele noastre: la ţăranii care se slujesc de săpăligă, femeile sapă pămîntul şi culeg recolta; ele modelează şi ard oalele; tot ele torc şi ţes. Bărbaţii se ocupă de vite, vînează şi pescuiesc, desţelenesc noi parcele de pămînt, execută lucrări de tîmplărie şi-şi fabrică uneltele şi armele" (*op. cit.*, p. 107). Există şi excepţii, la unele populaţii ţesutul este practicat de bărbaţi, în alte părţi olăritul revine tot bărbaţilor, dar pentru primele timpuri şi în comunităţile rămase în stadii înapoiate de dezvoltare regula este cea amintită mai sus. Dealtfel nu există cunoscător al realităţilor preistorice, istorice şi etnografice care să nu-şi dea seama că, *în domeniul activităţilor socioculturale, adică al invenţiilor şi creaţilor omeneşti, nu există nici o regulă fără excepţii şi nici o lege fără abateri.* Dezvoltarea socială însăşi se face într-o unitate plină de varietate, într-o uniformitate înflorată prin zeci de particularităţi. Faptul acesta este inevitabil şi din cauză că activităţile socioculturale ale oamenilor, deşi pot fi domestice sau strict individuale, creaţii ale unor genii sau talente deosebite, nu se pierd deodată cu iniţiatorii lor, ci se acumulează în tradiţii, iar acestea îmbracă chiar din primele timpuri un caracter comun, de bun al tuturor. În societăţile primitive şi arhaice de tip comunitar, toate muncile se desfăşoară pe faţă, în văzul tuturor şi cu participarea mai multor persoane. Nimeni nu se gîndea încă să facă vreun monopol sau secret din vreo invenţie, pricepere sau îndemînare. Toţi foloseau experienţa tuturor, toţi beneficiau de fiecare inovaţie, perfecţionare sau invenţie, nu numai în cadrul comunităţii proprii, ci şi al comunităţilor cu care aveau raporturi de rudenie sau prietenie. În astfel de împrejurări, *particularităţile se dezvoltă în voie, dar totdeauna pe un fond comun şi într-o unitate mai mult sau mai puţin cuprinzătoare.*

Childe socoteşte că economia neolitică se sprijinea mai mult decît economia anterioară pe *„o mare solidaritate de acţiune"*. Sarcina de a curăţi o bucată de pădure sau de a asana o baltă cerea, mai mult decît vînătoarea, *participarea întregii comunităţi.* Acelaşi lucru se impunea în cazurile de irigare, de pază a semănăturilor, de apărare a satului împotriva fiarelor sălbatice şi a inundaţiilor. Cele mai multe locuinţe din satele neolitice erau aşezate după o anumită ordine, lucru care presupune o organizaţie socială capabilă să o conceapă şi să o impună. Totuşi, în faza grădinăritului itinerant şi chiar a celui sedentar, cele mai multe aşezări erau încă foarte mici, mai ales din cauză că, aşa cum sugerează unele exemple contemporane, tineretul manifesta tendinţa de a se desprinde de generaţiile mai vechi şi a-şi încerca norocul în alte părţi, unde iniţia noi culturi şi întemeia noi sate.

În ce priveşte fenomenele de suprastructură, instituţiile politice şi juridice, riturile şi ceremoniile sociale, cele de conştiinţă socială (magie, religie, morală, rudimente filosofice), Childe nu se fereşte să emită unele ipoteze bazate fie pe supravieţuirile din timpurile istorice, fie pe analize etnografice, dar nu fără să precizeze că, în aceste domenii, nu poate fi vorba decît de *ipoteze.*

3.3. În Europa se pare că agricultura şi creşterea animalelor s-au răspîndit treptat din Orientul Apropiat, prin intermediul lumii egeene şi al Mediteranei, dar şi al Greciei, al Mării Negre, al Balcanilor şi, în

Scanned with OKEN Scanner

continuare, pe marea arteră a Dunării, pînă în nordul locuibil și în Occidentul cel mai îndepărtat. Nu sînt excluse nici unele domesticiri locale ale unor animale, dar ele sînt încă mai mult de domeniul presupunerilor. După H. Breuil, neoliticul a pătruns în Europa în valuri succesive și pe căi diferite. Cel dintîi a apărut cîinele, urmat însă treptat și de alte animale domesticite, mai ales cornutele (bovine, ovine, caprine). O parte din populație a început să se dedice păstoritului, pe cînd alta a practicat o economie mixtă, pastorală și agricolă. Sînt strămoșii direcți ai civilizației europene. „Din aglomerarea în sate defensive, din organizația militară indispensabilă pentru apărarea solului s-a născut celula din care s-au format, prin grupări succesive, provinciile și statele. Din diviziunea muncii, devenită posibilă prin aglomerațiile stabile, s-a născut industrialismul corpurilor de meseriași, specializarea în explorările miniere, a silexului mai întîi și a altor pietre, apoi a metalelor, ca și munca în colectiv pentru a exploata și a perfecționa procedeele tehnice. Tradițiile corporative asigurau formarea unor noi generații (de meșteșugari) și păstrarea descoperirilor efectuate“ (H. Breuil, *Sociologie préhistorique,* în *op. cit.*, p. 57.). Difuzarea produselor printr-un comerț din ce în ce mai întins s-a dovedit favorabilă expansiunii ideilor și artelor, unificării politice în curs de realizare, extinderii solidarității între populațiile înrudite, ca și nevoilor crescînde de grupări mai largi și mai puternice. Poate că procesele de unificare politică n-au fost prea avansate, dar nu se poate spune același lucru despre existența unei autorități social-religioase capabile să pună în mișcare miile de oameni necesari construirii unor vaste ansambluri de blocuri de piatră așezate în cercuri și aliniamente, cunoscute sub numele de *megalite,* și care au fost probabil *templele grandioase ale unor rituri și ceremonii incluse într-o religie astronomică larg răspîndită.* În această frămîntare de populații umane, continuată și în vremurile istorice, „popoarele pastorale au adus o gîndire și un ideal maturizate printr-o reflecție de-a lungul generațiilor; filosofiile noastre superioare purced de acolo, în timp ce datorăm eforturilor milenare ale agriculturilor cu sufletul mai *terre-à-terre* tot ce este esențial în viața materială și disciplina noastră socială“ (Breuil, *op. cit.*, pp. 57—58).

Dacă paleoliticul a produs, cel puțin în principiu, trei tipuri fundamentale de oameni, practic încă foarte puțin diferențiați, *culegătorul, vînătorul* și *pescarul,* neoliticul a produs în plus, fără să-i înlăture complet pe cei dinainte, alte tipuri, de astă dată mult mai diferențiate, și care vor avea roluri diferite în „drama istoriei“: *agricultorul, păstorul, meșteșugarul* și, fără îndoială, *preotul magician,* cu funcții social-politice din ce în ce mai însemnate, ca și *negustătorul,* și el cu funcții socioculturale foarte variate, în afară de rosturile lui de bază.

În același cadru, al „săptămînii“ organizate de Centre International de Synthèse de la Paris, din 1930, închinată „Originilor societății“, în care a vorbit H. Breuil, s-a făcut și o expunere de *„Sociologie protoistorică“,* de Raymond Lantier, tot un arheolog. Acesta a fost preocupat mai mult de epoca bronzului, de apariția metalurgiei în general (cupru, bronz, fier etc.), dar a spus cîteva lucruri interesante și despre *„sociologia neoliticului“.* Pornind de la mileniile al VII-lea și al VI-lea î.e.n., cînd după vechile societăți de vînători nomazi au urmat organizații sociale mult mai stabile, care posedau mijloace materiale și tehnice mult mai dezvoltate și cunoșteau domesticirea animalelor, cultura plantelor și fabricarea ceramicii, Lantier accentuează mai ales *varietatea foarte*

Scanned with OKEN Scanner

mare a culturilor neolitice, pînă la afirmația că *„nu există o civilizație neolitică, ci civilizații neolitice“ (Sociologie protohistorique,* în *op. cit.,* p. 64). Faptul acesta este remarcat azi de toți arheologii, cum se poate vedea și pentru țara noastră din lucrările recente ale lui D. Berciu, Eugen Comșa etc. Vetrele neolitice sînt multe și parcă se întrec în originalitate și particularism. Resturile de bucătărie *(kjökkenmöddings)* scandinave au dezvăluit pe una dintre cele mai vechi dintre aceste vetre; satele lacustre europene, aria cărora este bine determinată, formează altă vatră neolitică originală. Și așa mai departe: așezările din zona Mării Egee, monumentele megalitice ridicate jur împrejurul Europei, ca și vetre de aceeași treaptă de dezvoltare în Egipt, Asia Anterioară, Indii, China. Mai există altele de-a lungul Dunării de Jos și a celei Mijlocii, „toate în jurul Transilvaniei“ sau în centrul Germaniei, pe văile Elbei și Oderului. „La dreptul vorbind, — arată R. Lantier — independența acestor vetre nu este decît relativă; fiecare din ele radiază dincolo de orizontul propriu. Au existat schimburi, influențele s-au întrepătruns atît de mult, încît tabloul civilizațiilor neolitice din Europa nu arată linii de dezvoltare strict paralele. Arheologia constată mișcări de obiecte care presupun deplasări de popoare, de indivizi, migrații și colonizări de o parte, comerț pe de altă parte“ *(op. cit.,* p. 64).

Studiul unor așezări ca cele din oaza Anau și din stațiunile lacustre europene arată populații fixate la solul pe care-l cultivă, extins din ce în ce mai mult în detrimentul pădurilor. Unealta principală a acestor oameni era securea și tîrnăcopul, amîndouă cu coadă. În lupta contra pădurii și tufărișului erau ajutați de animalele lor domestice, mai ales de capre. „Păstori, agricultori, nu trebuie să ne reprezentăm pe palafitteni *(palafittes* = locuințe lacustre) ca pe niște hoarde sau clanuri, ci ca familii care au circulat de-a lungul pădurilor, de preferință în apropierea lacurilor și rîurilor, poposind acolo unde găseau pășune pentru animale și terenuri prielnice pentru a crea cîmpuri și mai ales grădini pentru culturi, așadar cîteva suprafețe pentru mei, orz, grîu, in, ca și pentru pomi fructiferi“. Populațiile acestea aveau o veselă sau olărie foarte numeroasă și variată, iar construcțiile lor ocupau noi spații, pe măsură ce oamenii se înmulțeau. Fiecare mică grupare își ajungea sieși, trăgîndu-și subzistența și îmbrăcămintea de pe urma turmelor și a cîmpurilor proprii. Dar ele nu erau izolate, căci erau frecventate de negustători (*op. cit.,* p. 65). Comerțul și meșteșugurile s-au organizat în același timp. R. Lantier dă exemplul atelierelor de la Grand-Pressigny, care au inundat literalmente Franța din neolitic cu lamele lor de silex și al carierelor de silex de la Spiennes (Belgia), în apropiere de Mons, unde apare o diviziune a muncii foarte precisă: alături de minerii care săpau galerii și extrăgeau piatra, cioplitorii de silex fabricau pe loc din ea unelte. În satele acestea neolitice exista deci o specializare rudimentară a muncii, organizare care necesita existența unui comerț cu aceste produse, ca și a unor colective de consumatori, căi terestre, fluviale sau maritime bine cunoscute și cel puțin un embrion de protecție și organizare a transporturilor.

În afară de locuințele lacustre *(palafitte),* care erau adăposturi ale unor familii de păstori și cultivatori, au existat în cadrul aceleiași epoci neolitice centre mult mai importante, tipul clasic fiind reprezentat de cel de la Michelsberg din Marele Ducat al Badenului (Germania). S-au găsit aici case aliniate mai mult sau mai puțin regulat de-a lungul unor căi paralele, la adăpostul unor întărituri de palisade și a unui șanț cir-

Scanned with OKEN Scanner

cular. Săpăturile au scos la iveală securi și tesle pentru lucrul lemnului, alături de sape de piatră pentru munca pămîntului.

R. Lantier a atras atenția sociologilor și asupra unor fenomene de *structură economică* scoase la lumină de unele săpături arheologice care arată coexistența a două tipuri de aglomerații umane, unele de *cultivatori*, altele de *păstori*. În Alsacia, de exemplu, au fost semnalate diferențe remarcabile între așezările *agricole* aflate pe aluviuni *(loess)* și cele *forestiere*. În acestea din urmă olăria este rară, fiind înlocuită cu vase de lemn; rîșnițele pentru zdrobirea grăunțelor sînt puțin numeroase și dovedesc dificultăți de defrișare; dimpotrivă, prezența abundentă de vîrfuri de săgeți, frumusețea și perfecțiunea securilor presupun o aglomerație de vînători, lemnari sau pădurari și de păstori. Se constată în plus o raritate a uneltelor specifice lucrării lemnului (curățitoare, rezuitoare, fățuitoare etc.) în așezările de pe aluviuni, care în schimb abundă în stațiunile arheologice forestiere.

Spre deosebire de aceste populații de crescători și cultivatori, care au fost mai înainte de orice mari defrișatori de păduri, lumea megalitelor, a marilor lucrări de piatră din aceeași epocă preistorică, dezvăluie o organizare socială mult mai complexă și, poate, și mai avansată. „Resturile de construcții megalitice reprezintă ceva cu totul diferit de ridicarea palafittelor sau a satelor întărite. Grupurile umane sînt mult mai mari, formate din războinici și cuceritori ajunși în posesia unor capacități tehnice de un nivel mult mai ridicat. Amploarea deplasărilor pe care le-ar fi putut face dintr-o dată, fie pe mare, fie pe uscat, este de asemenea mult mai mare“ (*op. cit.*, p. 67). Societățile acestea erau în același timp mult mai puțin autonome (autarhice), mult mai deschise în afară, cum se poate vedea din obiecte venite din cele mai variate locuri, unele foarte îndepărtate, găsite în rămășițele lor săpate de arheologi. „Cu această civilizație — susține Lantier — nu mai este vorba de mici pîlcuri de oameni care s-au infiltrat printre populațiile existente, ci de colonizări de meșteșugari și negustori, plecați în căutare de minereuri prețioase, cunoașterea cărora nu a fost interzisă neoliticilor“ (*op. cit.*, p. 67). La discuții (publicate în același volum) Henri Berr, directorul Centrului internațional de sinteză, deci un istoric, a făcut o precizare importantă și pentru sociologie: dacă există *societăți și civilizații* (la plural), există în egală măsură nu numai în perspectiva cunoașterii, ci și a structurii și dezvoltării omenești *o societate, o civilizație* (la singular), de fapt *o societate creatoare de cultură și civilizație*, una singură, în continuă evoluție. Se poate deci afirma că, spre deosebire de științele istorice (inclusiv cele preistorice și etnografice), care studiază mai ales *varietatea în unitate*, sociologia, care include și culturologia, studiază *unitatea în varietate*, atît sincronic, cît și diacronic. Cele două orientări științifice se sprijină însă reciproc: pentru a înțelege și a explica varietatea, istoricii trebuie să cunoască unitatea; pentru a înțelege și explica unitatea, sociologii trebuie să cunoască varietatea; deosebirile între cele două categorii de oameni de știință nu sînt limpezi decît la nivelul cercetărilor concrete, pe planul teoretizărilor și al interpretărilor diferențele sînt numai de accent și finalitate.

Și acum, pentru că în expunerile făcute s-au pus în discuție unele fenomene noi, caracteristice neoliticului, împreună cu terminologia respectivă, foarte îndepărtată de graiul de toate zilele, anume: *kjökkenmödding* (pl. *kjökkenmöddings*), palafitte și megalite, e de preferat să facem unele precizări chiar aici.

Scanned with OKEN Scanner

În orice scriere de specialitate închinată preistoriei, printre care există și unele dicționare foarte bune, se arată că termenul *kjökkenmödding* (ortografiat în unele limbi și *kjoekkenmoeding)* se trage de la danezul *kjökken* = bucătărie și *mödding* = resturi, înseamnă deci resturi de bucătărie, grămezi de deșeuri alimentare, mai ales de cochilii de moluște de coastă marină. Aceste depozite, foarte numeroase pe litoralul danez, au fost studiate pentru prima oară în 1831 și s-au găsit în ele, pe lîngă numeroase cochilii ale unor animale acvatice, de diferite specii, oseminte de animale și urme de industrie preistorică. Ele au fost datate în perioada de trecere de la paleolitic spre neolitic și s-au găsit ulterior în numeroase alte părți, atît în Europa de Nord, cît și în Europa de mijloc. Valoarea lor constă în conținutul identificabil, adeseori foarte bogat, care odată găsit și analizat științific, constituie o sursă documentară despre viața oamenilor de altădată.

Palafittele sau palafitele, nume de origine italiană *(palafitta,* s. m. = stîlp sau par înfipt în pămînt), sînt locuințe preistorice construite pe o platformă susținută de pari, găsite pe malul unor lacuri (de unde și numele de locuință lacustră) sau chiar sub nivelul actual al apelor. Primul sat lacustru a fost descoperit în Elveția, la Obermailen, cu prilejul unor lucrări executate pe malurile lacului orașului Zürich, nivelul căruia a scăzut foarte mult în decursul iernii din anul 1853. S-au recuperat cu acest prilej numeroase obiecte de piatră, de ceramică, de coarne de cerb și de os printre stîlpii de susținere, care s-au conservat foarte bine. Materialul acesta a fost studiat de arheologii vremii care au extins apoi cercetările și au găsit numeroase stațiuni similare, tot lacustre, printre care una dintre cele mai celebre este cea de la Robenhausen. Altele au fost găsite apoi în Franța, în regiunea Jura etc. Cele mai vechi așezări lacustre datează din neolitic, dar modul acesta de locuire s-a menținut și în perioadele ulterioare, în calcolitic și bronz. Opiniile cu privire la natura lor originală sînt împărțite. După unii arheologi, satele acestea pe stîlpi au fost construite deasupra apei, la o oarecare distanță de țărm, legătura cu acesta făcîndu-se numai printr-o pasarelă sau punte îngustă. Alții însă consideră că toată interpretarea aceasta este un simplu mit *(„mythe des cités lacustres"),* pentru că n-ar fi vorba decît de stîlpii unor cabane construite pe malul lacurilor, apa cărora era pe atunci mai scăzută cu cîțiva metri decît nivelul ei actual. În prima ipoteză am avea de-a face cu o invenție foarte ingenioasă, care punea pe locatari la adăpost de atacul fiarelor și chiar al altor oameni, putea fi ușor de apărat și la nevoie chiar ridicată, pe cînd în cealaltă ipoteză n-ar fi vorba decît de locuințe oarecare, ca atîtea multe din preistorie. O decizie între cele două variante, dacă va fi posibilă, va trebui luată tot de arheologi.

Megalitele sau megaliții (de la grecescul *megas* = mare, *lithos* = piatră) sînt monumente formate din mari blocuri de piatră brută sau amenajate foarte sumar. Tipul cel mai simplu, numit *menhir* (din bretonă, *men* = piatră, *hir* = lungă), constă dintr-un singur bloc de piatră înfipt vertical în pămînt. Unele dintre ele au avut dimensiuni uriașe, cazul celui de la Lacmariaquer din Bretagne, în prezent căzut și sfărîmat, care a avut mai mult de 20 m lungime și peste 300 tone greutate. A transporta și a înălța astfel de coloși a constituit pentru oamenii din neolitic un record tehnic greu de reconstituit și de înțeles. Menhirii sînt așezați uneori în linie (aliniamente), alteori în cerc, în care caz se numea *cromlech* (din bretonă: *crom* = curb, *lech* = piatră). Se pare că aceste structuri erau orientate în funcție de răsăritul soarelui în momentul

Scanned with OKEN Scanner

solstițiului de iarnă (deci al „nașterii soarelui"), fără a se putea preciza semnificația lor reală care foarte probabil a fost religioasă. Unul din cele mai însemnate monumente de acest gen este Stonehenge din regiunea Salisbury din Anglia. Alții megaliți sînt *dolmenii* (din bretonă: *tol* = lespede și *men* = piatră) și *aleile acoperite*. Dolmenul este un monument format dintr-o lespede mare de piatră, așezată pe suporturi verticale tot de piatră, semănînd cu o masă enormă, care constituie o încăpere mortuară, acoperită în general de o movilă, în care se lăsa o intrare pentru a se permite inhumații succesive. Astfel de construcții se găsesc în numeroase părți ale lumii. În mulți dolmeni s-a găsit mobilier funerar și unii dintre ei sînt decorați cu gravuri. Aleile acoperite sînt compuse, ca și dolmenii, de care nu se deosebesc decît prin forma lor alungită, din mai multe lespezi de piatră pe suporturi verticale tot de piatră, mai rar pe ziduri de piatră. Serveau tot ca morminte, dar de natură colectivă și puteau atinge uneori dimensiuni foarte mari (15—20 m). Culoarul este divizat uneori în mai multe săli, de-a lungul cărora se lăsa însă o trecere pentru a se putea circula de la un capăt la celălalt al monumentului. În toate cazurile, este vorba de lucrări dificile, la care a trebuit să participe un număr mare de oameni sub o conducere precisă și sub impulsul unei motivații foarte puternice. Din păcate, deocamdată, în afara descrierii amănunțite a rămășițelor existente și a celor cîteva presupuneri de bun simț, amintite și de noi, nu se poate spune mai mult despre aceste monumente neolitice, care s-au prelungit încă o vreme în perioadele ulterioare, mai ales în calcolitic sau eneolitic, în care au început să fie folosite, în afară de piatră, și unele metale, mai ales arama, pregătind astfel epoca bronzului.

3.4. Cu toate dificultățile de a reconstitui vechile forme de viață socială omenească — provenite mai ales din lipsa unor urme arheologice sigure, foarte prețioase sub aspectele materiale, mai ales tehnologice, dar tot atît de discutabile sub aspectele sociale și spirituale, care nu pot fi decît inferate, deduse sau presupuse — oamenii de știință nu au renunțat la abordarea problemei chiar cu riscul de a nu depăși niciodată nivelul ipotezelor. Apar însă deosebiri importante între diferitele perioade preistorice: cele care sînt mai apropiate cronologic de noi sînt mult mai ușor de reconstituit decît cele foarte îndepărtate. Urmele socioculturale vii, lăsate de paleolitic, atîtea cîte s-au găsit, n-au cum să fie stabilite, pentru că perioadele care le-au primit aparțin tot preistoriei. Nu este același lucru cu neoliticul; urmele acestuia au fost, cel puțin în parte, vii și active la începuturile timpurilor istorice, deci în perioada apariției scrisului, încît unele din ele au putut fi înregistrate ca atare, iar altele pot fi reconstituite din analiza „straturilor culturale" existente în instituțiile sociale, în limbă, mituri, practici și ceremonii etc. Se adaugă faptul că multe societăți de tip preistoric au coexistat alături de cele istorice și deci au putut fi cunoscute și chiar investigate de către reprezentanți ai acestora din urmă (cazul clasic al lui Herodot, Strabon, Iuliu Cezar, Tacitus etc.). În fine, unele populații au rămas pînă azi în stadii de dezvoltare caracterizabile, după utilajele pe care le au, ca paleolitice sau neolitice, cu riscul, de astă dată foarte mare, de a se fi ivit în răstimp schimbări în celelalte sectoare ale vieții socioculturale, care nu mai au nimic comun cu societățile preistorice, nici cu cele neolitice, nici cu cele paleolitice. Combinînd însă toate datele acestea

Scanned with OKEN Scanner

și folosindu-le cu mare prudență și mult spirit critic, se poate cel puțin circumscrie problema și chiar aproxima cu mari șanse de a descoperi adevărul, adică realitățile sociale de altădată.

După cum am arătat, unii dintre primii care au folosit calea aceasta de a reconstitui trecutul îndepărtat al omenirii după date relativ recente, chiar contemporane nouă, au fost L. H. Morgan și F. Engels. Încercările de acest gen s-au înmulțit în chip considerabil, stimulate de marile descoperiri arheologice și înregistrări etnografice produse în răstimp. Amintim numai cîteva dintre cele mai ușor de acceptat și care sînt într-adevăr acceptate, cel puțin în linii mari, de numeroși oameni de știință.

Începem cu o lucrare clasică a trei sociologi englezi, L. T. Hobhouse, G. C. Wheeler și M. Ginsberg, apărută la Londra în 1930, sub titlul *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples: An Essai in Correlation,* din care nu reținem deocamdată decît cap. I. *„Stages of Economic Culture"* (Stadiile culturii economice). Cei trei autori au studiat cu atenție informațiile mai de seamă existente despre viața protoculturală a peste 600 „popoare simple", adică populații nedezvoltate din vremurile moderne, și au încercat o clasificare a lor din perspectivă evoluționistă. Schema oferită de ei se aplică, în anumite limite, și la populațiile preistorice, pentru că nu are numai un caracter factologic, ci și unul logic, însă fără a se putea distinge în mod precis neoliticul de paleolitic, care de la un moment istoric coexistă și se influențează reciproc.

Pe deplin conștienți de relativitatea criteriilor folosite și a rezultatelor obținute, cei trei învățați au meritul de a fi atras atenția asupra treptelor de dezvoltare economică a diferitelor populații care se îndeletnicesc cu *vînătoarea, agricultura* și *păstoritul.* Ei socotesc, așa cum arată foarte clar și arheologii, că dintre aceste trei moduri de a cîștiga existența treapta cea mai de jos o reprezintă *vînătoarea,* pe cînd celelalte două — fapt confirmat de asemenea de arheologie — au apărut simultan și se găsesc pe trepte asemănătoare de dezvoltare. Fiecare dintre aceste trei ocupații preistorice și etnografice prezintă, la rîndul lor, mai multe *stadii de dezvoltare.* Mai precis, vînătorii sînt cel puțin de două categorii, una inferioară *(lower hunters)* și alta superioară *(higher hunters).* Ei trăiesc, cum am arătat și noi pe larg, din cules, vînătoare și pescuit sau numai din cîte două din ele. Există cazuri, mai ales cînd este vorba de pescari, dar și de unii vînători, care au un nivel de trai mai ridicat decît unii agricultori, în general însă *cultivatorii de plante și crescătorii de animale reprezintă o treaptă mai evoluată de viață omenească decît culegătorii, vînătorii și pescarii.* Excepțiile, desigur, nu confirmă regula, dar nici nu o infirmă. Vînătorii actuali din stadiul *inferior:* 1. trăiesc predominant din culesul fructelor, nucilor, rădăcinilor, scoicilor și consumă mai ales faună ușor de acaparat (reptile, insecte, vermină); 2. ei nu au nici adăposturi solide, nici permanente; unde este posibil și cînd este necesar, se trag prin peșteri sau alte adăposturi naturale, își fac unele apărătoare de vînt sau colibe temporare din crengi și frunzișuri, pe care le părăsesc îndată ce trebuie să se deplaseze în căutare sau urmărire de pradă; 3. nu cunosc nici torsul, nici țesutul, cu excepția unor împletituri din nuiele sau alte materiale asemănătoare, nu cunosc nici olăritul, nici metalul și n-au decît canoe foarte rudimentare; 4. n-au animale domestice afară de cîine și eventual unele animale apropiate și îngrijite din pură simpatie, pentru divertisment, nu în sco-

Scanned with OKEN Scanner

puri economice. În preistorie, cum am văzut, domesticirea cîinelui s-a petrecut abia în mezolitic, nu în fazele cele mai vechi și primitive ale vieții omenești. Analizele etnografice își dezvăluie „riscurile științifice" chiar din această etapă. Vînătorii *superiori* actuali trăiesc mai mult din vînătoare decît din cules, au case bine încheiate sau corturi din piei ori scoarță de copac, de asemenea, bine făcute. Uneori ei torc, țes și lucrează olărie, construiesc canoe foarte bune și au cai sau altfel de animale domestice. Între vînătorii din amîndouă stadiile se disting unii care sînt integrați sau aflați în zonele de influență ale unor societăți mult mai dezvoltate, situație la care s-au adaptat în folosul sau detrimentul lor, după împrejurări, și care sînt denumiți *„vînători dependenți"*. Este cazul actual al mai tuturor triburilor de vînători din cadrul statelor moderne (Canada, S.U.A., Mexico etc.). De astă dată diferența dintre viziunea preistorică mai apropiată de secvențele reale ale dezvoltării omenești și cea etnografică apare de-a dreptul frapantă. Amestecul acesta de elemente culturale, constatat la vînătorii superiori din zilele noastre, nu a devenit posibil decît în urma unor cuceriri obținute de unele populații care au depășit stadiul vînătoarei, dar de care au beneficiat într-o largă măsură și o parte din triburile vînătorești rămase ca îndeletnicire principală pe treapta aceasta. Vînătorii foarte evoluați din societățile actuale au și arme de foc, binocluri, tranzistoare etc., dar ei nu mai au nimic de-a face cu vînătorii originari. Totuși problema fazeologiei se pune și pentru societățile preistorice, dar evident după repere în principal tot arheologice și numai în secundar etnografice. Este sigur că nici vînătorii străvechi n-au fost toți de același grad de evoluție, cei de la început trăiau preponderent din cules și vînătoare de animale mărunte, pe cînd cei mai evoluați trăiau mai ales din vînat, din vînat de animale mari sau din pescuit și numai în al doilea rînd din culesul de alimente vegetale. Și munca și hrana și viața celor două categorii de vînători au fost deci destul de diferite. În concepția evoluționistă ar fi poate mai corect să se stabilească serii de forme de viață socială, de la cele mai simple sau rudimentare sau nediferențiate la cele mai complexe, mai dezvoltate, mai diferențiate, punctate doar numai din cînd în cînd prin unele salturi calitative, mutații sau revoluții, care transformă perceptibil vechile structuri sociale sau le înlocuiesc cu altele. De aceea este poate mai conform cu realitățile să se vorbească, așa cum fac în general arheologii de orientare sociologică, de o creștere treptată a societăților bazate pe cules, vînătoare și pescuit, ceea ce înseamnă numeroase trepte de ascensiune sau progres, pînă în perioada în care s-a trecut la o nouă economie, care nu mai era de pradă, ci de producție, prin descoperirea agriculturii și domesticirea animalelor, care inaugurează o nouă etapă evolutivă, de la forme inferioare la altele tot mai desăvîrșite sau mai eficiente ș.a.m.d.

De la stadiile cele mai înalte ale vînătoarei unele populații au trecut, în preistorie sau la date mai recente, la *primul stadiu al agriculturii*. Trecerea s-a făcut în multe locuri pe nesimțite sau s-a oprit undeva pe trepte nesemnificative, care n-au putut înclina cumpăna evoluției de la stările vechi la altele într-adevăr noi. Se citează astfel că unii australieni, consumatori de bulbi din natură, au observat că dacă pun la loc în pămînt anumite părți rămase după ce i-au consumat aceștia cresc din nou, totuși ei nu devin agricultori, ci rămîn mai departe culegători și vînători. Hobhouse, Wheeler și Ginsberg consideră ca agricultură incipientă sau de primă treaptă, de prim stadiu, numai cînd se trece la

Scanned with OKEN Scanner

operații mai mari de curățire, săpare și plantare (semănare) a unor terenuri, ca o practică regulată, de fiecare an, la unele populații care totuși nu-și asigură încă subzistența pe această cale, ci rămîn în principal la resursele mai vechi, preagricole. Deci, în primul stadiu de dezvoltare a ei, agricultura este suficient de „instalată" ca să fie o sursă permanentă de hrană, dar ea este încă o îndeletnicire secundară, de completare a altora mai vechi, rămase predominante. *Stadiul al doilea* de dezvoltare este reprezentat de agricultura propriu-zisă, fără alt „epitet", și care devine sursa principală de subzistență, nu însă unica, ci completată în secundar de vînătoare și pescuit. Agricultura incipientă, notată cu A1, ca și cea din stadiul următor, A2, sînt de regulă în sarcina femeilor și în plus, cel puțin în primul stadiu, ea are un caracter itinerant sau seminomadic, ceea ce înseamnă pentru cultivatori că nu au așezări statornice. În aceste cazuri, unele triburi își cîștigă existența, pe lîngă agricultură, din creșterea vitelor sau din comerț, ceea ce le poate asigura resurse mai bogate și unele aspecte culturale nu numai diferențiate, dar și mai avansate (tors, țesut, locuințe mai confortabile etc.). Agricultura combinată cu creșterea animalelor, cu negoțul sau alte îndeletniciri de acest gen, eventual cu meșteșuguri și chiar cu unele procedee de muncă (agricolă) mai avansate, formează un *stadiu nou,* superior, A3. În forme simplificate și oarecum idealizate (în sensul „tipurilor ideale" preconizate de Max Weber), agricultura s-a dezvoltat sau prezintă următoarele trei trepte principale: 1. *Agricultură incipientă sau A1.* Subzistența mai depinde încă în largă măsură de vînătoare și culeș. Munca agricolă este executată de femei. Unealta principală este bățul de săpat. Culturile sînt nomadice. Nici un animal, cu excepția unor orătănii și uneori a cîtorva porci. Nimic de metal. Industriile textile și olăritul sînt foarte rudimentare, iar locuințele foarte temporare. Nici un comerț specializat, doar oarecare schimb în natură. 2. *Agricultura pură sau A2.* Sursa principală de subzistență este agricultura. Există olărit, tors și țesut, dar nu ca industrii specializate. Case trainice din lemn. Porci și animale mărunte, nu însă vite mari (cornute). Nici un animal utilizat în agricultură. Nici un comerț, afară de troc, ca mai sus. 3. *Agricultură superioară sau A3.* Turme de oi și de capre, cirezi de bovine, vite de tracțiune. Plug. Irigație, îngrășăminte și rotație a culturilor. Meșteșuguri specializate. Metal, industria lemnului, textile. Comerț regulat (*op. cit.,* p. 22). Din nou schema elaborată pe materiale etnografice nu corespunde decît parțial cu dezvoltarea preistorică scoasă la lumină de arheologie. Totuși liniile mari sînt valabile. Cum am arătat, și în preistorie, mai exact în neolitic, au existat cel puțin primele două trepte de agricultură, iar a treia va apărea nu peste mult, tot în „preistorie". De astă dată cele două scheme evolutive, cea etnografică și cea preistorică, sînt aproape identice. În orice caz, fără diferențe esențiale.

Păstoritul apare, în aceeași concepție evoluționistă, bazată, din păcate, numai pe etnografie, nu și pe arheologie, ca o dezvoltare din stadiul vînătoarei, alături de agricultură, fără a fi în chip necesar nici anterioară, nici ulterioară față de aceasta. Totuși, autorii amintiți înclină să interpreteze bogatele materiale de care au dispus în sensul că inițial a apărut agricultura sub forme foarte rudimentare, neînsoțite de vreo domesticire notabilă de animale, afară de cîine, unele orătănii și eventual „ceva porci". Despre un păstorit propriu-zis nu se poate vorbi decît paralel cu agricultura de treapta a doua (A2), notat ca un stadiu propriu-zis pastoral (P1), care continuă, tot paralel, de astă dată cu A3, formînd

Scanned with OKEN Scanner

o nouă treaptă, P2, deşi, cum am văzut, A3 practică şi păstoritul, dar nu în forme preponderente, ca P2, ci ca auxiliar al agriculturii. Deci păstoritul ca îndeletnicire principală prezintă două stadii de dezvoltare, P1, care este lipsit complet de agricultură sau are una foarte redusă şi este tot atît de sărac în alte meşteşuguri sau activităţi economice, şi P2, în care agricultura este dezvoltată sau practicată de populaţii sau pături aservite, constrînse să lucreze în favoarea cuceritorilor sau a unor clase dominante, bogate în vite (turme de oi şi capre, cirezi de cornute, herghelii de cai etc.), fiind în acelaşi timp bine dezvoltat în meşteşuguri şi negoţuri, utilizînd metalul şi practicînd războiul. Paralelismul între stadiile agriculturii şi ale păstoritului nu este riguros; autorii amintiţi înclină să considere unele forme de păstorit primitiv (P1) la acelaşi nivel cu agricultura incipientă (A1), alteori cu agricultura pură (A2), dar în toate cazurile pun alături păstoritul evoluat (P2) de agricultura evoluată (A3). Schema aceasta evolutivă de profil etnografic nu coincide decît în parte cu schema stabilită de arheologie. Mai exact, ceea ce înţeleg Hobhouse, Wheeler şi Ginsberg prin stadiul pastoral 1 este atestat şi de arheologie încă din neolitic, dar stadiul pastoral 2 apare mult mai tîrziu, în epoca bronzului, în orice caz în timpurile istorice. Dacă lăsăm la o parte folosirea metalelor, care se leagă de o perioadă postneolitică, este aproape sigur că stadiul pastoral 2 s-a constituit, sub forme destul de bine conturate, chiar în decursul neoliticului, în mod sigur spre sfîrşitul lui. Aşadar se poate afirma cu suficientă certitudine că epoca de piatră se divide nu numai în cele două perioade clasice ale ei, paleoliticul şi neoliticul, împreună cu stadiile de tranziţie (epipaleoliticul şi mezoliticul, protoneoliticul şi eneoliticul), ci şi în diferite faze sau stadii ale fiecăreia: paleoliticul cel puţin în *faza inferioară* de cules, pescuit şi vînătoare şi *faza superioară* de vînătoare, pescuit şi cules, cu momente neîntrerupte de dezvoltare între ele, iar neoliticul, caracterizat prin agricultură şi păstorit, cel puţin în două faze, una *incipientă,* alta mai *evoluată,* care însă se vor dezvolta neîntrerupt fie împreună, fie paralel, în toate epocile următoare.

Hobhouse, Wheeler şi Ginsberg nu se ocupă numai de „cultura economică", ci, luînd ca bază fazeologia stabilită pentru aceasta, au urmărit corelaţiile dintre treptele ei de dezvoltare şi alte fenomene sociale, unele de structură, altele de suprastructură şi conştiinţă socială, cum sînt guvernămîntul şi justiţia, familia, războiul şi structura socială, inclusiv proprietatea. Rezultatele obţinute nu ni se par transponibile în preistorie, încît vom reveni asupra lor în alt capitol, închinat popoarelor sau societăţilor „simple" din vremurile istorice.

Amintim însă aici două încercări de a reconstitui organizaţia socială şi cultura primelor epoci ale istoriei, tot cu ajutorul datelor etnografice, dar şi printr-o confruntare şi verificare a acestora cu datele arheologiei şi în geneal ale ştiinţelor istorice, dar, din nou, fără a se putea deosebi clar neoliticul de paleolitic, care sînt deci tratate *împreună.* Una a fost elaborată de un sociolog, G. Davy, şi un egiptolog, A. Moret, şi are titlul extrem de seducător: *Des clans aux empires. L'organisation sociale chez les primitifs et dans l'Orient Ancien* (Paris, La Renaissance du livre, 1923, în colecţia „L'évolution de l'humanité"), alta de un antropolog social şi cultural care se consideră culturolog, Leslie A. White: *The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome* (New York, Toronto, London, McGraw Hill, 1959). Nu menţionăm din cuprinsul foarte bogat al lor decît datele de interes pentru sociologia

Scanned with OKEN Scanner

preistorică, de la începuturile societății specific umane pînă la apariția metalurgiei, întregite cu alte materiale din alte lucrări, ca și cu observații și comentarii personale, cum procedăm în general.

G. Davy, care face parte din Școala sociologică franceză întemeiată de E. Durkheim, consideră, împreună cu întreg grupul din care face parte, pe baza unor materiale etnografice culese mai ales de la băștinașii din Australia, considerați din punct de vedere tehnologic ca rămași în paleolitic, eventual în neolitic, că *organizația social-politică cea mai primitivă, care trebuie să se fi găsit chiar la începuturile vieții sociale specific omenești, este reprezentată de clanuri sau ginți.* Acestea nu sînt diviziuni locale, adică forme primitive de organizații teritoriale. Date fiind modurile incipiente de procurare a subzistenței, culesul, vînătoarea și pescuitul, legate structural de un grad mai mare sau mai mic de nomadism, comunitățile sătești, vecinătățile, în general, nu sînt un mod originar de grupare a oamenilor. Consangvinitatea, mai exact rudenia, este anterioară teritorialității, dar grupurile familiale și de rudenie nu sînt stabilite de la început după criterii reale, de natură biologică, ceea ce ar presupune o mentalitate înaintată cu totul anacronică pentru primele timpuri. Grupările naturale, existente la animale, prin procese bazate pe instincte și obișnuințe, există și la oameni, mai ales între mamă și copii, între frați etc., dar ele n-au evoluat în acest sens, ci prin suprapuneri de origine colectivă, care căpătaseră în același timp un caracter mistic, magico-religios. După Școala sociologică franceză, primele clanuri au avut un caracter *totemic.* Ele au fost formate din grupuri de indivizi care se considerau înrudiți între ei, dar care nu recunoșteau această înrudire decît din cauza sau în urma faptului că aveau același *totem.* Acesta, la rîndul său, este un lucru (neînsuflețit) sau o ființă (vietate), mai ales un animal sau o plantă pe care grupul respectiv il socotește ca pe un strămoș al său și care îi servește în același timp ca emblemă (semn distinctiv) și nume colectiv (numele clanului). Dacă totemul este un lup, toți membrii clanului cred că descind dintr-un lup și în consecință ei înșiși au în ființa lor ceva de lup. De aici și denumirea pe care și-o dau singuri: ei sînt lupi. După G. Davy, originar a fost totemul și bineînțeles numele totemului și al celor care poartă acest nume, deci aveau același totem, necorelat încă sub nici o formă cu vreun strămoș omenesc, nici măcar imaginar (mitologic). Credința că totemul a fost revelat, într-un trecut fabulos, de un strămoș ilustru al clanului, care a devenit din acest motiv strămoșul eponim, este o creație tîrzie a unei mitologii de natură etiologică.

Clanul astfel definit are caracterul unei „societăți domestice" (familiale), pentru că membrii lui se consideră ca avînd aceeași origine, dar se distinge de alte forme de familie prin faptul menționat că rudenia este stabilită exclusiv pe temeiul comunității de totem, nu pe consangvinitate. *Clanul totemic este un fenomen sociologic, consangvinitatea un fenomen biologic:* la originile vieții specific omenești credințele magico-religioase au fost mai puternice decît realitățile naturale, primele erau create chiar de oameni, deci puteau fi înțelese și acceptate, pe cînd celelalte erau rezultatul unor procese naturale care, prin însăși esența lor, n-au putut fi încă înțelese și în consecință nici acceptate decît mult mai tîrziu. Clanurile devin, la un moment dat, organizații sociale locale, dar această transformare nu se ivește decît pe măsură ce ele își pierd sau își schimbă caracterul propriu, adică structura lor totemică, și deci se restructurează după alte principii. Originar însă *familia* în înțelesul ei

Scanned with OKEN Scanner

strict de „societate juridică a rudelor legate între ele prin comunitatea de nume și de cult și prin reciprocitatea de drepturi și datorii era chiar *clanul*". Abia mai tîrziu obligațiile născute în cadrul clanului au trecut și în cele din urmă s-au restrîns la grupul constituit din cuplul conjugal și copiii lui, adică la familie în sensul nostru de azi. Clanul, așa cum a putut fi cunoscut pe viu, de exemplu cel australian, cuprinde în sînul lui și familii mai restrînse, formate dintr-un bărbat, una sau mai multe femei și copiii lor minori, dar acestea nu sînt încă *instituții sociale*, ci simple „grupări private" (particulare) pe care indivizii le fac sau le desfac după placul lor. Societatea nu intervine în organizarea lor. „Ele sînt pentru clan ceea ce sînt cercurile de prieteni sau familiile naturale (concubinaj etc.) din zilele noastre în comparație cu familia legitimă". În această fază incipientă, clanul fiind societatea însăși, fără alte realități instituționale nici sub, nici deasupra ei, el îndeplinește toate funcțiile sociale ce i se cer, atît domestice, cît și politice, fundamentale fiind activitățile economice la nivel de infrastructură și cele magico-religioase, la nivel de suprastructură și conștiință socială. El nu se găsește însă într-un stadiu de dezvoltare care să-i permită vreo centralizare nici pe plan domestic, nici pe plan politic. Șefii încă nu apar în nici unul din sectoarele vieții sociale, cu atît mai puțin la nivelul clanului ca atare. Familia patriarhală, cu autoritatea ei paternală, ca și șefia politică, presupun o diferențiere a noțiunii de suveranitate, care nu se va ivi decît mult mai tîrziu. Subiectul activ și pasiv al obligațiilor în clanul totemic este colectiv, nu individual, clanul însuși ca realitate obștească. Atît puterea, cît și responsabilitatea sînt încă neîmpărțite, devălmașe. Clanul totemic este „o societate comunitară și egalitară, în sînul căreia participarea la același totem, care constituie esența fiecăruia și coeziunea tuturor, așază pe toți membrii clanului la același rang" (*op. cit.*, p. 17). Este ceea ce se cheamă în literatura de specialitate *comunism primitiv* sau *comună primitivă*. Absența aceasta primordială a unei centralizări și individualizări nu implică însă absența oricărei reglementări. Clanul totemic nu este anarhic sau anomic. Cum se exprimă, cu bună dreptate, G. Davy: „Dacă omul este, prin însăși natura lui, un animal social, el este în aceeași măsură un animal care are instinctul regulei; și regula aceasta are în primul rînd severitatea tabuului religios, cu care se identifică" (*op. cit.*, pp. 17—18).

În stadiile primitive ale omenirii în care nu erau încă posibile aglomerații mari de oameni, pentru că nu se puteau hrăni, clanul primar a fost nevoit să se despartă în două sau în mai multe clanuri secundare, fără ca să se piardă însă sentimentul comunității de origine și cel de solidaritate. Ele formează astfel o reuniune, o unitate uneori destul de laxă, dar foarte reală, supraordonată clanurilor, numită cu un termen tehnic *fratrie*. În faze mai evoluate, cînd se ivesc și unele organizații teritoriale, o fratrie se poate uni cu altă fratrie, formînd împreună un *trib*, fiecare din ele devenind o „jumătate" *(moitié)* a acestuia, iar tribul capătă o organizație *dual*ă. Fiecare din cele două „jumătăți" își păstrează personalitatea morală și folosește alt teritoriu pentru campament decît cealaltă. Fratria fiind, ca și clanul, o organizație totemică, exogamia, considerată de Școala sociologică franceză ca fiind de origine totemică și o caracteristică esențială a totemismului, se aplică la fel pentru amîndouă. Dimpotrivă, antropologul cultural englez J. Frazer susține că exogamia este independentă de totemism și nu se aplică clanurilor primitive, mai ales populației Arunta din Australia Centrală, considerată de el și de

Scanned with OKEN Scanner

foarte mulţi alţi specialişti ca cea mai primitivă organizaţie din cîte există, oarecum chiar ca „începutul absolut al organizaţiei sociale“ (vezi cartea lui: *Totemism and Exogamy: A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society,* 4 vol., London, 1910). Durkheim şi adepţii săi sînt de părere că organizaţia socială primitivă este în acelaşi timp de natură socială şi religioasă, că, dacă ea se referă la societate, sursa ideologică din care purcede şi mijlocul prin care este impusă au un caracter religios. Prohibiţia sexuală impusă prin exogamie, care obligă pe cei dintr-o fratrie sau un clan să se căsătorească în afara acestora (deci în alte fratrii şi clanuri), nu este altceva decît un „tabu totemic“. Tabuul acesta, interdicţie *sacră* prin definiţie, este atît de sever încît pedeapsa pentru cei care-l calcă este în general moartea. Cauzele instituirii acestui tabu pot fi de natură economică sau socială, dar respectarea lui n-a putut fi impusă pentru o populaţie aflată abia la primele trepte de cultură şi educaţie decît prin mijloace religioase, considerate ca sacre sau sfinte, deci imposibil de a se tolera sau ierta vreo călcare a lui, care este în acelaşi timp şi o *profanare*.

Fenomenele acestea sînt de ordin domestic; originar ele n-au nimic comun cu *tribul,* care apare mai tîrziu şi este o *organizaţie de ordin teritorial şi politic*. Clanurile sau gînţile totemice originare par a fi fost *maternale,* în sensul că descendenţa, inclusiv apartenenţa la acelaşi totem, se socoteau după mame, deci după filiaţie uterină. Exogamia opera în aceeaşi direcţie: erau excluse de la căsătorie numai rudele totemice dinspre mamă, nu şi cele dinspre tată (un tînăr se putea căsători cu fata sorei şi fratelui tatălui, dar nu şi cu fata sorei şi fratelui mamei), adăugîndu-se numai prohibirea specială a *incestului,* care depăşea cadrul strict al totemismului (fiicele sau nepoatele nu se puteau căsători cu tatăl sau bunicul lor patern, deşi aceştia, în chip necesar, aparţineau altor clanuri totemice decît ele). Situaţia aceasta primară a fost însă tulburată, la un moment dat, de trecerea de la filiaţia uterină sau maternală la filiaţia paternală, datorită căreia fratriile n-au mai cuprins în chip exclusiv clanurile totemice, în aşa fel încît un totem dintr-o fratrie să nu se poată găsi şi în cealaltă fratrie, dimpotrivă, totemurile s-au amestecat şi deci n-au mai operat exogamic la acest nivel. Exogamia a trecut asupra fratriei: nimeni nu se mai putea căsători în cadrul aceleiaşi fratrii, iar regula primitivă de a nu se căsători în cadrul aceluiaşi totem a slăbit şi în cele din urmă a căzut. Dealtfel, în aceste faze mai înaintate, clanul totemic însuşi a intrat în disoluţie, el nu mai avea nici autoritatea, nici utilitatea de altădată, încît a putut deveni endogam.

În urma numeroaselor critici şi polemici, reprezentanţii Şcolii sociologice franceze şi-au dat seama că teoria lor nu este complet satisfăcătoare. Totemismul însuşi nu pare a fi un fenomen universal, el nu a putut fi constatat cu certitudine decît la anumite populaţii, pe de altă parte el nefiind decît un fenomen religios, de conştiinţă socială, poate întări, dar nu poate determina singur un fenomen social atît de important ca exogamia şi prohibirea incestului, de care se leagă sisteme întregi de organizare socială, cu consecinţe adînci în întreaga viaţă a societăţii. Dincolo de tabuul totemic există cauze mult mai obiective şi mult mai profunde, începînd cu existenţa universală a celor două sexe şi nevoia, tot universală, de a se reglementa în interesul întregei societăţi raporturile dintre ele. O organizaţie socială nu poate nici separa complet cele două sexe, pentru că fără procreaţie ar dispărea societatea însăşi, dar nu poate nici lăsa relaţiile dintre ele la voia întîmplării, pentru că ar fi

Scanned with OKEN Scanner

un izvor permanent de tensiuni și conflicte, de dezorganizare și anarhie. G. Davy subliniază în această nouă perspectivă, care este strict *sociologică*, în special colaborarea dintre fratrii, fenomen social mult mai evoluat, deci mai specific uman, care totuși nu se îndepărtează prea mult de societatea originară sau primitivă. Această colaborare ia forma unor schimburi obligatorii de prestații sau servicii pe plan în același timp ritual, economic și juridic. La nivelul popoarelor primitive și întîrziate, căsătoria se încadrează și ea în acest sistem de schimburi, alături de riturile de inițiere, ceremoniile funerare, asistență reciprocă în caz de primejdii sau calamități, vizite și daruri etc. Este vorba de un fenomen dintre cele mai importante, de un schimb de bărbați și femei, soți și soții, între clanurile celor două fratrii sau jumătăți. Exogamia este un aspect fundamental al colaborării dintre fratrii, prin care acestea se completează reciproc și se întregesc în forme de viață socială mult mai complexe decît clanul totemic, și fratria în sensul ei primar, de clan divizat în mai multe clanuri. Datorită schimburilor de soții și soți, fratriile se subdivid în grupări caracteristice numite *clase matrimoniale*, al căror număr variază după triburi, cîte două, cîte patru pentru fiecare fratrie, dar numărul acesta poate fi și mai mare. Clasele matrimoniale sînt constituite după două principii fundamentale: 1. în fiecare fratrie fiecare generație aparține altei clase matrimoniale decît generația imediat precedentă; 2. membrii aceleiași clase matrimoniale nu se pot căsători decît cu persoane dintr-o singură clasă din cealaltă fratrie sau jumătate. În fiecare dintre cele două fratrii ale unei organizații tribale duale, fiecare clan este divizat să zicem în două clase, care au cîte un nume special, același pentru toate clanurile, și sînt formate din generații diferite. În regim uterin, de exemplu, copiii fac parte din clanul matern, dar sînt încadrați în altă clasă matrimonială decît mama. Clasele matrimoniale nu trebuie confundate cu *clasele de vîrstă*, care și ele sînt foarte răspîndite, dar au alte rosturi decît cel de a reglementa căsătoriile. Sistemul amintit de clase matrimoniale pe generații exclude căsătoriile între persoane din generații diferite; cei din generația părinților, de exemplu, nu se pot căsători cu cei din generația copiilor. Unele triburi au sisteme matrimoniale mai complicate, chiar pînă la opt clase matrimoniale, dar rostul acestora rămîne același: *reglementarea socială a căsătoriilor pe baze exogamice din ce în ce mai precise*.

Viața socială a oamenilor primitivi sau cu o dezvoltare întîrziată depinde foarte mult, în afară de reglementările amintite pînă acum, și de *regimul de filiație*. În ce privește trecerea de la o generație la cealaltă a totemului, deci moștenirea acestuia, se poate face în trei feluri. Ea poate fi *uterină:* copilul preia automat totemul mamei, pe bază de ereditate. Ea poate fi *masculină:* de astă dată copilul primește totemul tatălui. Moștenirea totemului mai poate fi și *locală:* în concepția unor primitivi, care consideră că mama este impregnată de spiritul unui strămoș pentru a se reîncarna, copilul ia totemul locului în care mama consideră că a rămas însărcinată. Analizele cele mai riguroase din cîte se pot face arată că filiația cea mai veche, deci originară, este cea *uterină*, urmată numai în fazele mai înaintate de filiația masculină sau cea locală. Problema este dintre cele mai importante pentru stabilirea etapelor de dezvoltare a societății, încît merită să prezentăm și argumentele aduse de Durkheim, Davy și alți mulți cercetători, dealtfel, după Bachofen, Morgan și Engels, dar pe baza unor materiale etnogra-

Scanned with OKEN Scanner

fice noi, în favoarea proprietății filiației uterine, în general a clanurilor sau ginților maternale (nu și matriarhale) față de cele paternale sau cele locale: 1. Cu cît societățile actuale, studiate deci etnografic, sînt mai rudimentare, cu atît clanul maternal, așadar cel în care copiii au condiția juridică și religioasă ca și statutul social al mamei lor, este mai frecvent. 2. S-au putut stabili numeroase transformări de clanuri uterine în clanuri paternale, în timp ce transformarea inversă nu s-a putut constata decît extrem de rar și în împrejurări cu totul excepționale, ca o simplă deviere de la regulă. 3. Nu s-a putut stabili pînă acum vreun motiv pentru care grupul patern s-ar fi lepădat de copiii săi în folosul grupului matern. Motivația inversă este bine stabilită chiar în Australia. În sistemul exogamic australian filiația este matrilineară, dar rezidența este patrilocală, copiii se nasc și cresc nu în clanul maternal, de la care preiau totemul și numele, cu toate obligațiile conexe, ci în clanul paternal, deci sub influența puternică a acestuia. Ei au deci interesul să se integreze cît mai complet cu putință în clanul rezidențial, în detrimentul celui totemic. 4. Cînd un clan este agnatic (adică paternal), raporturile sexuale nu sînt interzise numai cu cei care fac parte din acesta, ci și cu cei din clanul matern, deci vechile interdicții uterine supraviețuiesc, cu toată schimbarea intervenită, alături de cele impuse de noul regim paternal. 5. Se observă la unele triburi nedezvoltate, între care și la faimosul Arunta din Australia Centrală, o scăpătare a femeilor, o decădere din drepturi și privilegiile pe care le-au avut altădată. Filiația uterină nu este însoțită niciodată sau cu totul excepțional de ceea ce s-a numit strict speculativ matriarhat sau ginecocrație, dar este absolut sigur că oriunde descendența este matrilineară, rezidența matrilocală, clanul, familia, numele, cultul etc. se perpetuează prin mamă, femeia se bucură de regulă de o condiție socială relativ ridicată. Memoria colectivă, miturile și legendele etiologice ale tribului Arunta, de exemplu, arată clar că altădată femeile au avut un rol mult mai important decît în vremurile actuale. Doi dintre cei mai celebri cercetători ai populațiilor băștinașe australiene, Baldwin Spencer și F. J. Gillen *(The Native Tribes of Central Australia,* ed. 1, 1899, reeditare — London, Macmillan, 1938), referindu-se la Arunta și alte triburi similare, notează: „Numeroase tradiții pot fi socotite, fără nici o îndoială, ca o dovadă că în trecut femeile au posedat privilegii mult mai mari decît în prezent". 6. În societățile considerate de cercetători ca cele mai elementare, tatăl și mama folosesc expresii diferite pentru copiii lor, indiferent dacă sînt băieți sau fete, ceea ce trebuie să fie o rămășiță dintr-un stadiu în care raporturile copiilor cu mama au fost diferite de cele pe care le aveau cu tatăl, ceea ce nu poate însemna decît o organizație socială de tip maternal. 7. La aceleași populații nedezvoltate, soțul rămîne, în unele privințe, dependent toată viața de părinții femeii. El datorează acestora și unora din rudele lor, de exemplu, o parte din vînatul său, în schimb tabuul îi interzice să mănînce dintr-un animal ucis de vreuna din aceste persoane. Există deci un adevărat tribut plătit de soț rudelor femeii, fapt care implică tot o organizație și o filiație uterină. 8. În alte societăți, mult mai dezvoltate, cum sînt cele melanesiene, ca și din alte părți, studiate și ele cu foarte mare stăruință, rudele soției, în special fratele ei, adică, pentru copii, unchiul uterin, au numeroase drepturi și privilegii mai presus decît ale soțului sau, în raport cu copiii, ale tatălui. Unchiul uterin (de unde și numele de *avunculat* dat instituției), nu tatăl, este adevăratul șef al

familiei, el dispune asupra educației copiilor, îi pregătește și îi asistă pentru ceremoniile inițiatice, dispune, în anumite împrejurări, asupra proprietății lor, primește darurile ceremoniale ce se fac din partea familiei soțului către familia soției etc. — cu un cuvînt are rolul pe care, în alte sisteme matrimoniale, îl are tatăl. Este tot o rămășiță și încă foarte puternică, dacă nu chiar o păstrare foarte puțin modificată, a unei organizații străvechi, de tip maternal. 9. Organizarea actuală a claselor matrimoniale în triburile australiene presupune prioritatea filiației uterine. Analizele cele mai atente ale naturii și funcției acestor clase arată că sistemul de patru clase este cerut de filiația uterină, cel de opt clase de înlocuirea acesteia prin sistemul filiației masculine. 10. Unele triburi băștinașe nord-americane cunosc și ele filiația uterină și avunculatul. După anumite tradiții, de origine străveche, pînă și șeful de trib, deși bărbat, poartă numele de mamă (nu de tată) a comunității (în traducere engleză: *Town-mother).* În alte triburi s-a găsit regula de a se transmite de la bunicul dinspre mamă la nepot prenumele și de la socru la ginere numele și blazoanele, interpretate amîndouă ca o „moștenire uterină deghizată" (*op cit.*, p. 39). În primul caz, se eludează trecerea de la tată la copil a prenumelui în favoarea prenumelui bunicului matern, care face parte deci din alt clan; în al doilea se înlocuiește femeia, care nu mai are dreptul de transmitere, prin soțul ei, și se ajunge astfel la același rezultat: numele și privilegiile clanului uterin se transmit copiilor prin intermediul ginerelui, cu eliminarea din mecanism a clanului paternal. Sînt tot dovezi ale anteriorității regimului juridic maternal față de cel paternal. Așadar, *cercetările etnografice de dată mai recentă confirmă opiniile lui Bachofen, Morgan și Engels, nu însă în sensul unui matriarhat sau al unei ginecocrații, ci al preexistenței clanului și regimului juridic uterin sau maternal față de cele masculine sau paternale.* Din păcate, dovezile acestea, care par a fi destul de concludente, nu permit, după cum constată chiar G. Davy, și reconstituirea trăsăturilor de amănunt ale „dreptului uterin primitiv care a reglementat inițial clanul", deoarece el „nu a fost sesizat nicăieri direct și în stare pură, oricît de rudimentară ar fi fost societatea luată în considerare" (*op. cit.*, p. 44).

Cercetările privitoare la clanul totemic au înlesnit formularea și altor ipoteze capabile să ofere o perspectivă de înțelegere și explicare a dezvoltării societății din epoca de piatră. Coroborarea și confruntarea datelor etnografice cu cele preistorice se arată mereu fecundă.

Organizația socială totemică care, cel puțin pe plan etnografic, este absolut sigură, chiar dacă pe plan preistoric este numai presupusă, ridică problema principiului care-i stă la bază, reprezentat simbolic sau emblematic prin *totem.* Unii etnografi americani din vechile generații, pornind de la constatări făcute la amerindieni, au înclinat să creadă că totemul este identic cu strămoșul în sens personal și mitologic, un fel de divinitate care a fondat și care protejează clanul care-i poartă și îi perpetuează numele. Totemismul individual ar fi deci forma cea mai arhaică a totemismului, din care ar purcede mult mai tîrziu totemismul colectiv. Cercetările Școlii sociologice franceze, ca și ale altor specialiști, nu confirmă acest punct de vedere. *Totemism individual,* fără îndoială, exista, dar numai la populații relativ înaintate; cele mai înapoiate nu au decît un *totemism colectiv;* procesul evolutiv trebuie să fi fost deci exact contrariul. Totemismul a apărut ca un principiu impersonal, anonim, difuz și colectiv, legat de clan ca totalitate, nu de indivizi, care în stadiile cele mai de jos ale societății nu se diferențiază încă de colecti-

Scanned with OKEN Scanner

vele din care fac parte. Individualismul este un produs tîrziu al unor epoci istorice mult mai înaintate. În cele înapoiate nu apare şi nu operează decît colectivismul, solidaritatea necondiţionată a fiecărui individ cu obştea din care face parte, în afara căreia nu mai înseamnă nimic. Valorile înseşi sînt colective, ele nu se impun decît datorită acestui fapt: *nu sînt colective pentru că sînt considerate şi tratate ca valori, ci sînt considerate şi tratate ca valori din cauză că sînt colective.* Clanul totemic primitiv nu are şefi, nici personalităţi conturate şi apreciate ca atare; el este comunitar, egalitar, devălmaş, iar individul nu este încă decît o componentă a comunităţii şi nu valorează decît atît cît valorează comunitatea însăşi. Totemismul primitiv, indiferent dacă este o religie sau numai un sistem de organizare socială, eventual amîndouă, se referă totdeauna la o forţă anonimă şi impersonală, nu la una nominală şi personală; el exprimă într-un fel chiar obştea, este expresia simbolică şi în acelaşi timp principiul de bază al solidarităţii sociale. La unele populaţii forţa aceasta comună, difuzată în toată fiinţa clanului, în tot ce-i legat de înrudirea totemică, de fapt înrudirea însăşi, ca un principiu creator şi ordonator al ei, este numită *mana* şi este cunoscută în ştiinţă datorită lui R. H. Codrington *(The Melanesians,* Oxford, 1891), mai ales sub acest nume melanesian. Ea este descrisă pe baza unei vaste literaturi de specialitate de H. Hubert şi M. Mauss, tot din Şcoala sociologică franceză, în *Mélanges d'histoire des religions* (Paris, 1909), astfel: „*Mana* nu este numai o forţă, o fiinţă, ea este şi o acţiune, o calitate şi o stare... Se zice despre ceva — spirit, om, piatră sau rit — că are *mana,* mana de a face cutare sau cutare". De unde concluzia că „mana este forţa prin excelenţă, adevărata eficacitate a lucrurilor". După formularea lui G. Davy, care accentuează semnificaţia sociologică pe care o poate avea mana, ca principiu reprezentat simbolic de totem: „Ea este însăşi esenţa, puterea şi suveranitatea clanului". De aici caracterul ei nu numai sacru, religios, ci şi profund social şi politic.

În concepţie marxistă, totemismul apare ca un mod de alienare religioasă a comunităţilor primitive, incapabile să-şi dea seama de propria lor forţă pentru că aceasta era încă anonimă, impersonală şi difuză, deci invizibilă, imperceptibilă, indefinibilă. Cu tot caracterul său în aparenţă religios, care uneori este contestat, totemismul este, mai înainte de orice, un factor important al legăturilor sociale, al coeziunii, solidarităţii şi integrării sociale. „Dacă totemismul — scrie J. Frazer în *Totemism and Exogamy* (cit. supra) — a făcut foarte puţin pentru a favoriza dezvoltarea unor forme superioare de religie, probabil el a făcut foarte mult pentru întărirea legăturilor sociale şi prin aceasta pentru cauza civilizaţiei. Într-adevăr, progresul acesteia depinde de cooperarea cordială a oamenilor în societate, de încrederea şi bunăvoinţa mutuală, de dispoziţia de a sacrifica interesele personale în favoarea celor comunitare. O societate unificată în chipul acesta este puternică prin ea însăşi şi este în stare să supravieţuiască... Tendinţa totemismului de a uni oamenii pentru a forma grupări sociale a fost mereu înregistrată de cei care au descris această instituţie după observaţiile personale. Ei ne arată cum indivizii care au acelaşi totem se socotesc rude şi sînt gata să se împrietenească şi să se sprijine reciproc în caz de primejdie. Uneori legătura totemică este simţită mai puternic decît cea de sînge. Există un simţ al obligaţiilor comune şi al responsabilităţii lor comune care este foarte viu în clanul totemic. Fiecare este responsabil, chiar cu preţul vieţii, de actele tuturor celorlalţi. Fiecare resimte insulta adusă altuia şi

Scanned with OKEN Scanner

este dispus să o răzbune ca pe aceea care i s-ar fi adus lui însuşi. Nicăieri nu se arată mai izbitor această solidaritate clanică decît în legea răzbunării sîngelui" (*op. cit.*, p. 38).

Se pune deci problema de ce la popoarele primitive legătura totemică este mai puternică decît legătura de sînge sau legătura de vecinătate? Şcoala sociologică franceză răspunde la această întrebare cît se poate de convingător, fără însă a adînci lucrurile pînă la „ultima instanţă", cum ar fi procedat în locul ei Karl Marx. Clanul nu are, în faza primitivă de dezvoltare, altă cale de a-şi asigura coeziunea, nici de a se defini şi deci de a se deosebi de alte clanuri, decît prin a-şi asuma un nume comun şi o emblemă totemică tot comună. El nu se poate defini prin şef sau căpetenie, cum se vor petrece lucrurile mai tîrziu, pentru că autoritatea, cum am văzut, este încă difuză, neindividualizată. El nu se poate defini nici prin teritoriul pe care îl ocupă, pentru că nomadismul îl împiedică să se aşeze de o anumită localitate. În plus, legea exogamiei are ca efect convieţuirea în aceeaşi familie, iar mai tîrziu, cînd fixarea teritorială („înrădăcinarea") va fi destul de avansată, în aceeaşi localitate, a unor soţi şi soţii cu totemuri diferite. În fine, el nu se poate defini nici prin consangvinitate în sens biologic, fie pentru că nu-şi dă seama exact de ea, fie că, din cauza mentalităţii sale mistice, nu o concepe încă suficient de eficientă. Credinţele în reîncarnare şi în procrearea copiilor de către spiritele strămoşilor nu permit o concepţie clară despre rudenia de sînge. În aceste condiţii, *unitatea grupului nu poate fi făcută sensibilă decît prin numele comun al membrilor săi.* Dealtfel fenomenul este valabil pînă azi. Cum au observat mai ales psihologii sociali, numele comun al celor dintr-o unitate socială este un mijloc sigur de identificare cu grupul, de fixare a conştiinţei de obşte (*Wirbewusstsein, we-group,* grup nostratic etc.). Cei care se numesc români ştiu că aparţin poporului român, cei care se numesc soldaţi ştiu că aparţin unei oştiri etc. La primitivi lucrurile sînt mai complexe din cauza mentalităţii lor mistice, magico-religioase, pentru ei numele comun este identic cu esenţa comună la care participă toţi cei care îl poartă.

Spre deosebire de E. Durkheim, G. Davy ţine să precizeze că întărirea aceasta primitivă a organizaţiei sociale prin religie nu înseamnă că cele două fenomene sînt consubstanţiale şi deci n-ar avea nici esenţe, nici origini, nici funcţii separate. „A constata că unele categorii primitive ale gîndirii sociale nu numai că nu sînt emancipate de religie, dar nici nu există decît prin ea, nu înseamnă a afirma că, invers, categoriile religioase primitive n-ar fi altceva decît un mod de a traduce esenţa şi structura grupului social. Cu alţi termeni, mai simpli, a afirma că *mana,* care constituie esenţa şi coeziunea clanului, nu poate fi reprezentată decît ca un aspect al unui principiu sacru, al unei forţe religioase, nu înseamnă a susţine că orice principiu sacru ar fi un principiu social" (*op. cit.*, p. 61). Dacă se confundă cele două realităţi, se ajunge foarte uşor — cazul clasic al lui E. Durkheim — la apoteoza sau divinizarea societăţii, la teza că pentru „primitivi" ginta sau clanul este Dumnezeu şi numai el este Dumnezeu. Concret, nici o religie, produs exclusiv al imaginaţiei omeneşti, deci subiectivitate pură, nu reflectă niciodată exact existenţa socială şi nici nu o exprimă numai pe aceasta; ea are prin însăşi natura ei un grad foarte mare de iraţional şi arbitrar. Capacitatea de a reflecta realitatea cu maximum de fidelitate posibilă aparţine *ştiinţei,* nu *religiei,* la „primitivi" însă ştiinţa nu există încă.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru dezvoltarea societății, G. Davy subliniază mai ales faptul că, datorită complexului totemic și forței impersonale reprezentată de *mana*, care-i stă la bază, puterea social-politică, suveranitatea, în formele ei primitive, este anterioară apariției șefilor și în general oricărei restrîngeri, concentrări, nominalizări sau individualizări ale ei. *La început a fost puterea, nu oamenii puternici sau conducătorii, și ea a aparținut obștei ca atare, întregii comunități în mod indiviz și anonim. Este trăsătura social-politică fundamentală a comunismului primitiv sau a comunei primitive.* Concluzia este a noastră, nu a lui G. Davy, dar premisele ei sînt cele elaborate, alături de alți cercetători, de Școala sociologică franceză.

Ideea aceasta, a unei *suveranități primitive,* dezvoltată de G. Davy și în alte lucrări ale sale (*La foi jureé,* Paris, Alcan, 1922, *Sociologie politique,* Paris, Delagrave, 1924, ed. 3, 1932 etc.), ni se pare foarte importantă pentru înțelegerea dezvoltării societății. Ne referim în special la opiniile arheologilor, care nu au putut constata pentru societățile cele mai vechi, nici din analiza locuințelor, nici a mormintelor, vreo diferențiere socială perceptibilă, cu atît mai puțin existența vreunui șef sau vreunei pături conducătoare. Desigur, o comunitate, oricît de primitivă, cum am văzut chiar la animale, poate avea *o conducere,* dar aceasta nu este încă o *instituție socială* și cu atît mai puțin una *politică.* La nivel uman, singurul care generează astfel de fenomene, puterea sau suveranitatea inițială n-a putut fi decît colectivă și impersonală, dar ea a avut în schimb o autoritate excepțională, datorită caracterului ei *sacru,* de *totem* și *mana,* care au făcut ca societățile primitive să fie organizații sociale puternice, cu o coeziune foarte mare, de monolit. *Fără această „creație", ele ar fi rămas la situația de turmă, în anarhie sau anomie.* Desigur, impulsul primar a pornit de la dezvoltarea tehnicii și a economiei, dar adevărul acesta nu anulează celălalt adevăr, care arată că *economia nu se constituie și nu funcționează nicăieri și niciodată singură,* ci este integrată la rîndul ei în *societate,* în tot ansamblul suprastructural și ideologic al acesteia. La anumite nivele înapoiate de dezvoltare, toate activitățile socioculturale sînt exprimate magico-religios, fără ca ele să-și piardă rosturile specifice. Este de presupus că populațiile de culegători, vînători și pescari din paleolitic, ca și cele care au rămas la această fază în timpurile ulterioare, unele chiar pînă azi, s-au organizat la un moment dat în clanuri sau ginți, probabil uterine sau maternale. Dacă acestea au avut de la început un caracter totemic sau nu, este o problemă greu de dezlegat pe baza datelor existente, dar este aproape sigur că, mai curînd sau mai tîrziu, cel puțin unele dintre ele au obținut și acest caracter.

Reprezentanții Școlii sociologice franceze remarcă însă cu drept cuvînt că la „societățile primitive" actuale, adică rămase în urmă, organizația totemică nu este singura pe care o întîlnim. Alături de ea, uneori în combinație, de cele mai multe ori în concurență, există și *organizații teritoriale.* Acestea presupun chiar de la început un grad oarecare de *sedentarism* și deci implicit ocupații sedentare care, ca o categorie generală sau regulă inevitabilă, sînt reprezentate mai ales de *agricultură,* fie în variante pure, fie în variante mixte, împreună cu creșterea vitelor, minerit, meșteșuguri, negoțuri etc. Deci, în perspectivă arheologică, noua formă de organizare socială, care se adaugă celei clanice, pentru ca apoi să o submineze, n-a putut să apară decît în decursul *neoliticului.* Societatea paleolitică a fost constituită, probabil, exclusiv din clanuri divizate

Scanned with OKEN Scanner

în familii naturale, sexe și vîrste, eventual asociate cu alte clanuri în fratrii, fie totemice, fie netotemice, desigur inițial maternale și poate în această fază încă nu și paternale. Dimpotrivă, *societatea neolitică, pe măsură ce se angrenează în revoluția agricolă și depășește faza itinerantă, se structurează după un nou principiu, determinat de noul mod de producție și anume cel al organizării teritoriale.* Un timp, cele două principii, *clanic și teritorial,* au coexistat, dar, prin firea lucrurilor, cel vechi în descreștere, iar cel nou în creștere, cu unele prelungiri importante pînă azi. După *rudenia totemică* de tip clanic, prin care s-a înlocuit de fapt *rudenia de sînge,* consangvinitatea, care sub forme biologice există și la animale și constituie deci „modelul primordial", s-au dezvoltat numeroase genuri de rudenie, ca cele: familială, națională, spirituală etc. Pînă azi oamenii care aparțin aceleiași națiuni se consideră înrudiți unii cu alții prin strămoși ipotetici, foarte îndepărtați, convinși că sînt „de același sînge", deși la un examen foarte riguros impresia aceasta nu are nici o bază reală. Națiunea nu este o comunitate de sînge, ci o comunitate cultural-istorică bazată pe aceleași tradiții, același teritoriu, aceeași limbă, aceleași idealuri etc. sau, pur și simplu, pe adeziunea axiologică a membrilor ei. Așa-zisul „glas al sîngelui" nu este decît un mit, fără ca faptul acesta să însemneze o degradare, pentru că miturile sînt realități istorice uneori foarte active, cu nimic mai prejos decît altele. De fapt, cum am văzut, nici clanul totemic nu este o comunitate de sînge, ci una de credință, încît, pînă la urmă, înrudirea în sens de consangvinitate este numai un model mental sau un principiu de organizare socială și nimic mai mult. Și de astă dată cultura s-a substituit naturii. Școala sociologică franceză susține, în frunte cu Durkheim, că agregatele familiale au fost înlocuite, la un moment dat, de circumscripții teritoriale. Cu propriile cuvinte ale lui Durkheim: „Cînd amintirea comunității de origine s-a stins, iar relațiile domestice derivate din aceasta, deși uneori i-au supraviețuit, au dispărut și ele, clanul nu mai are conștiință de sine decît ca un grup de indivizi care ocupă același teritoriu, el devine propriu-zis un *sat*". În chipul acesta, toate popoarele care au depășit faza clanului sînt formate din districte teritoriale (tîrguri, comune etc.) care se încadrează în alte districte de aceeași natură, dar mult mai vaste, cunoscute sub diferite denumiri (cerc, plasă, plai, raion, arondisment etc.) și care, la rîndul lor, sînt cuprinse în altele și mai întinse (județ, comitat, provincie, departament), reuniunea cărora formează o *societate* (E. Durkheim, *De la division du travail social,* ed. 2, Paris, 1902, p. 162). Pare-se totuși că lucrurile nu stau chiar așa. Cercetări ulterioare arată, pe de o parte, că nici o populație, oricît de nomadă, nu cutreieră la întîmplare toate teritoriile care îi sînt accesibile, ci se perindă, prin rotație, prin aceleași locuri, considerate ca ale lor. Acest simț al teritoriului sau al teritorialității este cunoscut, cum am văzut, și de animale, dar, firește, el este un fenomen biotic, nu sociocultural; ca principiu de organizare socială nu s-a impus decît la oameni și poate nu chiar de la început, ci abia după primele forme de sedentarism, mai rare, legate de condiții deosebit de favorabile în paleolitic, dar din ce în ce mai frecvente în neolitic, determinate direct de revoluția agricolă și treptata ei desăvîrșire. Unde nu are dreptate Durkheim și nici școala sa, este în *teza că cele două principii s-ar exclude reciproc, că organizarea teritorială lichidează treptat pe cea de rudenie.* În realitate, cele două principii au apărut, foarte probabil, simultan, dar inițial a fost preponderent principiul înrudirii clanice, apoi, deodată cu agricultura și generalizarea așezărilor sătești, a devenit pre-

Scanned with OKEN Scanner

ponderent principiul teritorialității. Și mai exact, nici unul din cele două principii ale organizării sociale nu a dominat în chip exclusiv: *principiul rudeniei a reglementat mai ales societatea domestică, iar principiul teritorialității mai ales societatea teritorială;* este foarte probabil că inițial ele coincideau, dar apoi s-au diferențiat treptat și și-au asumat domenii diferite de acțiune. Pînă în zilele noastre, ele acționează separat, fără a se confunda niciodată: primul model are la capătul său evolutiv actual *poporul* sau *naționalitatea* (români există în România, dar și în U.R.S.S., Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria, S.U.A. etc.), al doilea, *statul,* care își exercită suveranitatea numai asupra populației dintr-un teritoriu precis delimitat, în care pot conviețui cetățeni de naționalități, religii, limbi, subculturi etc. cu totul diferite. Deci teza durkheimistă, după care „organizarea a trebuit să înceapă prin a fi totemică și n-a devenit decît pe urmă teritorială", trebuie nuanțată, în sensul că la început a fost *preponderent totemică* (în sens de *înrudire*), iar mai tîrziu a devenit *preponderent teritorială,* fără a se desființa complet niciodată una pe alta. *Organizația totemică sau de înrudire are la bază clanul,* cu diviziunile lui interioare, din care s-au prelungit pînă la noi *familiile și grupurile de rude,* indiferent de domiciliul lor, ca și formele sociale generate de el prin segmentare sau prin reuniune; pe cînd *organizația teritorială are la bază satul,* cu împărțirile lui interioare, între care și gospodăriile familiale, și toate organizațiile, tot teritoriale, suprapuse (circumscripții, preturi, raioane, județe, provincii etc.). La o analiză mai atentă, ne dăm seama că, din momentul apariției organizației teritoriale, aceasta manifestă tendința de a acționa în domeniul *public* (în înțeles de drept constituțional și administrativ), pe cînd vechea organizație domestică își pierde treptat acest gen de atribuții, dar și le păstrează în continuare pe cele de ordin *particular* (în sensul dreptului privat sau al dreptului civil). Poate că în unele privințe este mai aproape de adevăr, adică de realitățile social-istorice, *Sumner Maine,* învățat englez dintr-o generație de savanți mai vechi decît a lui Durkheim, care a fost preocupat în chip special de „istoria instituțiilor primitive" atît sub raportul lor social-juridic, cît și cutumiar. (Vezi în traducere franceză, *L'ancien droit,* 1861, *Etudes sur l'histoire des institutions primitives,* 1874, *Etudes sur l'ancien droit et la coutume primitive,* 1884.) Pe timpul acestui autor, totemismul nefiind cunoscut, el pune accentul pe relațiile de rudenie propriu-zise, nu pe cele totemice. Dealtfel, cum am văzut, s-ar putea ca acestea din urmă să nu fi fost niciodată universale, iar acolo unde au existat, să fi fost o variantă structurată religios a celei dintîi. Dacă se ține seama de datele arheologiei, care nu găsește în lunga perioadă paleolitică decît foarte tîrziu urme de religie, este mai mult ca sigur că *societățile primitive nu au așteptat pentru a se organiza momentul acesta,* ci au recurs la principii mai simple, oferite chiar de biologia lor, adică la *descendența fiziologică dintr-o mamă comună sau părinți comuni* (chiar dacă tatăl n-ar apărea decît ca bărbatul mamei). După Sumner Maine, *rudenia este chiar fundamentul societății, ea a fost prima și mult timp singura relație socială dominantă, după care s-au structurat toate formele de viață socială primitivă (familie, clan, trib etc.).* E adevărat că, sub influența vremii sale și a dreptului roman, Sumner Maine nu a avut în gînd decît rudenia paternală (el îi spune patriarhală), nu și pe cea maternală, cu atît mai puțin (și bine a făcut) pe cea presupusă matriarhală, dar esențială este *prioritatea rudeniei față de teritorialitate, nu ca fenomene naturale, ci ca instituții sociale.* Primele grupări umane s-au realizat pe temeiul rudeniei, al

Scanned with OKEN Scanner

conștiinței de origine, și abia pe urmă pe temeiul vecinătății sau proximității de locuire, a conștiinței teritoriale. Simbolic, „sîngele" a precedat „pămîntul". „Din clipa în care un trib — scrie Sumner Maine — se fixează temeinic și pentru totdeauna pe o anumită întindere de teren, pămîntul și solul înlocuiesc rudenia ca fundament al organizării sociale" (*Etudes sur l'histoire des institutions primitives*, p. 91). Corect ar fi fost să spună *organizare politică, nu socială*. Suveranitatea teritorială se substituie astfel suveranității tribale. După o formulă foarte semnificativă a sa, dar din păcate strict juridică, nu sociologică: „Anglia de altădată a fost țara locuită de englezi. Englezii sînt astăzi poporul care locuiește în Anglia". E vorba evident numai de *cetățenie*, nu de *naționalitate*, dar în acest sens formula aceasta arată foarte clar atît originile, cît și evoluția „dreptului constituțional" și chiar a unor părți însemnate din „dreptul civil". *Instituții sociale și politice foarte importante încă din neolitic, ca satele și primele orașe, dar apoi în număr tot mai mare, ca cetățile, regatele, imperiile, feudele, statele etc., ca și proprietatea funciară, imobiliară, purced direct din organizația teritorială. Ele n-ar fi fost însă posibile ca fenomen social universal pentru anumite stadii de dezvoltare fără revoluția agricolă și dezvoltarea intensă a agriculturii.*

Mult mai moderat decît Durkheim, elevul și adeptul său G. Davy subliniază în mod special *coexistența*, cel puțin în perioadele de tranziție, a celor două principii sau, după concepția sa, a celor *„doi factori fundamentali ai organizării sociale"*, pentru că: „Primul sat nu este de cele mai multe ori decît un clan totemic fixat pe sol; pe urmă dezvoltarea acestui sat și a tribului sau societății teritoriale care-l înglobează se face prin acțiunea combinată a doi factori care le sînt proprii, unul, cel genetic, clanul, altul, cel local, satul ca atare (ca așezare — *n.n.*). Suveranitatea teritorială, cu organizarea societății pe care o implică, păstrează întotdeauna un număr de trăsături ale suveranității gentilice cu care s-a combinat. ... Astfel dreptul constituțional mistico-domestic și dreptul constituțional teritorial se întrepătrund și reacționează unul asupra celuilalt" (*op. cit.* pp. 73—74).

Meritul deosebit al lui G. Davy este de a fi arătat, printre cei dintîi, că trecerea aceasta de la organizarea clanică la cea teritorială, care istoric trebuie raportată la „revoluția neolitică", mai precis la revoluția agricolă, din aceeași perioadă, a atras după sine sau cel puțin a înlesnit un început de *individualizare a puterii sau suveranității*, care a înlocuit treptat viața comunitară, egalitară și democratică originară, cu un cuvînt „comuna primitivă", cu forme tot mai ierarhizate, mai stratificate și în cele din urmă tot mai potrivnice maselor mari ale celor ce muncesc.

În timp ce unii antropologi sociali și culturali, în frunte cu J. G. Frazer, susțineau că singurii șefi cunoscuți de popoarele într-adevăr primitive au fost *magicienii*, din care s-au tras apoi toate formele mai avansate de șefie, regatele înseși (vezi cartea acestuia: *Les origines magiques de la royauté*, traducere franceză P. H. Loyson, Paris, Geuthner, 1920), G. Davy demonstrează, fără a exclude rolul magiei, caracterul mult mai complex al procesului de trecere de la suveranitatea difuză, indiviză, a clanului primitiv, la suveranitatea centralizată și individualizată, reprezentată inițial de șef sau căpetenie, apoi mai tîrziu, spre vremurile istorice, de regi și, în fine, de împărați. Momentul crucial este al apariției primelor forme de șefie sau căpeteniat, pentru că, fără îndoială, celelalte purced din acestea, nu sînt decît dezvoltări ulterioare ale lor.

Scanned with OKEN Scanner

conștiinței de origine, și abia pe urmă pe temeiul vecinătății sau proximității de locuire, a conștiinței teritoriale. Simbolic, „sîngele" a precedat „pămîntul". „Din clipa în care un trib — scrie Sumner Maine — se fixează temeinic și pentru totdeauna pe o anumită întindere de teren, pămîntul și solul înlocuiesc rudenia ca fundament al organizării sociale" (*Etudes sur l'histoire des institutions primitives*, p. 91). Corect ar fi fost să spună *organizare politică, nu socială*. Suveranitatea teritorială se substituie astfel suveranității tribale. După o formulă foarte semnificativă a sa, dar din păcate strict juridică, nu sociologică: „Anglia de altădată a fost țara locuită de englezi. Englezii sînt astăzi poporul care locuiește în Anglia". E vorba evident numai de *cetățenie*, nu de *naționalitate*, dar în acest sens formula aceasta arată foarte clar atît originile, cît și evoluția „dreptului constituțional" și chiar a unor părți însemnate din „dreptul civil". *Instituții sociale și politice foarte importante încă din neolitic, ca satele și primele orașe, dar apoi în număr tot mai mare, ca cetățile, regatele, imperiile, feudele, statele etc., ca și proprietatea funciară, imobiliară, purced direct din organizația teritorială. Ele n-ar fi fost însă posibile ca fenomen social universal pentru anumite stadii de dezvoltare fără revoluția agricolă și dezvoltarea intensă a agriculturii.*

Mult mai moderat decît Durkheim, elevul și adeptul său G. Davy subliniază în mod special *coexistența*, cel puțin în perioadele de tranziție, a celor două principii sau, după concepția sa, a celor *„doi factori fundamentali ai organizării sociale"*, pentru că: „Primul sat nu este de cele mai multe ori decît un clan totemic fixat pe sol; pe urmă dezvoltarea acestui sat și a tribului sau societății teritoriale care-l înglobează se face prin acțiunea combinată a doi factori care le sînt proprii, unul, cel genetic, clanul, altul, cel local, satul ca atare (ca așezare — *n.n.*). Suveranitatea teritorială, cu organizarea societății pe care o implică, păstrează întotdeauna un număr de trăsături ale suveranității gentilice cu care s-a combinat. ... Astfel dreptul constituțional mistico-domestic și dreptul constituțional teritorial se întrepătrund și reacționează unul asupra celuilalt" (*op. cit.* pp. 73—74).

Meritul deosebit al lui G. Davy este de a fi arătat, printre cei dintîi, că trecerea aceasta de la organizarea clanică la cea teritorială, care istoric trebuie raportată la „revoluția neolitică", mai precis la revoluția agricolă, din aceeași perioadă, a atras după sine sau cel puțin a înlesnit un început de *individualizare a puterii sau suveranității*, care a înlocuit treptat viața comunitară, egalitară și democratică originară, cu un cuvînt „comuna primitivă", cu forme tot mai ierarhizate, mai stratificate și în cele din urmă tot mai potrivnice maselor mari ale celor ce muncesc.

În timp ce unii antropologi sociali și culturali, în frunte cu J. G. Frazer, susțineau că singurii șefi cunoscuți de popoarele într-adevăr primitive au fost *magicienii*, din care s-au tras apoi toate formele mai avansate de șefie, regatele înseși (vezi cartea acestuia: *Les origines magiques de la royauté*, traducere franceză P. H. Loyson, Paris, Geuthner, 1920), G. Davy demonstrează, fără a exclude rolul magiei, caracterul mult mai complex al procesului de trecere de la suveranitatea difuză, indiviză, a clanului primitiv, la suveranitatea centralizată și individualizată, reprezentată inițial de șef sau căpetenie, apoi mai tîrziu, spre vremurile istorice, de regi și, în fine, de împărați. Momentul crucial este al apariției primelor forme de șefie sau căpeteniat, pentru că, fără îndoială, celelalte purced din acestea, nu sînt decît dezvoltări ulterioare ale lor.

Scanned with OKEN Scanner

Utilizînd informațiile furnizate de Baldwin Spencer și F. J. Gillen din cartea amintită mai sus despre australieni, G. Davy arată că și la Arunta, adică la tribul considerat ca cel mai primitiv din cîte se cunosc științific pînă acum, există niște personaje numite *alatunja,* care *prefigurează, pe alte baze decît cele magice, primele forme de șefie.* Ei nu sînt încă șefi în toată puterea cuvîntului, totuși se găsesc în fruntea grupurilor locale care în general coincid cu cele totemice, atît uterine, cît și agnatice. Autoritatea lor se întemeiază în același timp pe vîrstă, experiență și capacitate personală și nu are decît un caracter local, niciodată tribal. Un „alatunja" n-are nici o putere recunoscută oficial asupra persoanei membrilor din grupul său. El are sarcina să convoace sfatul bătrînilor, fără de care nu se poate lua nici o hotărîre mai importantă privitoare la afacerile comunității (în același timp clan și așezare), fie că e vorba de executarea ceremoniilor sacre, fie de pedepsirea celor care deviază de la datinile tribale. În cadrul sfatului opinia sa nu are nici o greutate izvorîtă din poziția de „alatunja", ci depinde exclusiv de reputația pe care o are, de capacitatea de a convinge. Rolul său nu este totuși neînsemnat; „alatunja" are atribuții de vîrf în desfășurarea marilor ritualuri și ceremonii ale comunității și în respectarea întocmai a tradițiilor clanice sau tribale legate de acestea. El nu este un *șef,* ci mai mult un *oficiant,* un ministru al unui cult, supus el însuși formelor acestui cult. Ca în toate celelalte activități din lumea primitivă, atotstăpînitor este obiceiul sau datina, față de care indivizii învestiți cu atribuții nu sînt decît niște executanți. Din embrionul acesta „funcțional" se va dezvolta încetul cu încetul o nouă realitate socială, *șefia,* care se va bucura de o carieră istorică dintre cele mai spectaculoase și mai importante. Acești oficianți rituali și ceremoniali care își mobilizează periodic clanurile pentru îndeplinirea obligațiilor tradiționale, care se întîlnesc și se sfătuiesc între ei ori de cîte ori este angajat tribul întreg, se ridică pe nesimțite deasupra celor lipsiți de astfel de atribuții, adică asupra celor mulți, și ajung în chip firesc să ia unele hotărîri de adaptare la împrejurări, chiar unele inițiative transformatoare, desigur de mică importanță, dar reale și eficiente, în plus capabile să sporească. G. Davy socotește că ne găsim în fața unor începuturi foarte modeste, dar sigure, ivite mai întîi pe teren ritual și ceremonial, ale unui „guvernămînt reprezentativ și federativ", exercitat de ansamblul unor „șefi locali", chemați să acționeze împreună ca „șefi rituali" în ceremonii care depășesc limitele clanului, printr-un caracter complex, de ordin tribal. Miturile, legendele, lămuririle etiologice vor veni mai tîrziu și, de cele mai multe ori, ele nu redau decît foarte vag — dacă redau — cele întîmplate.

Important pentru înțelegerea exactă a lucrurilor este faptul că în afară de „alatunja" există și unii *magicieni* preocupați în special de tratarea bolilor *(medicine men),* dar ei nu există în fiecare grup și nu au nici funcții publice mai importante. *Magia singură, numai prin forțele proprii, nu a creat nici puterea politică (suveranitatea), nici cadrul necesar pentru dezvoltarea acesteia* — cum susține J. Frazer — *pentru că ea nu este implicată structural în viața socială, nu face parte în chip necesar din substanța ei.* Izvorîtă din pură *ideologie,* din credințe strict imaginare, magia este oarecum mai presus de organizația socială, de realitățile inevitabile ale acesteia. Nu înseamnă că magia n-a avut nici un rol în centralizarea sau individualizarea puterii politice, a suveranității, dar rolul ei este de ordin secundar în raport cu *necesitățile obiective de organizare și funcționare, izvorîte din natura însăși a vieții colective.* Nu

Scanned with OKEN Scanner

are importanţă faptul că primele rudimente de şefie au apărut mai ales în legătură cu rituri şi ceremonii puternic colorate religios, eventual chiar magic; important este că *toate activităţile şi manifestările sociale de oarecare proporţii şi complexitate impun o organizare,* iar aceasta, chiar atunci cînd este prevăzută pînă în cele mai mici amănunte în datini şi tradiţii, cere, dacă n-ar fi decît pentru o executare riguroasă, un număr oarecare de *organizatori.* Opinia noastră personală este că astfel de fenomene au trebuit să apară, sub o formă sau alta, *înainte de apariţia magiei sau a religiei,* în toate activităţile colective mai însemnate, fie ele de ordin vînătoresc, fie de apărare faţă de diferitele primejdii sau calamităţi. Organizatorii şi conducătorii acestora au fost desigur membri mai în vîrstă, mai pricepuţi, mai experimentaţi, ai comunităţii, dar multă vreme n-au avut decît un rol temporar, atît cît durau acţiunile înseşi. *Apariţia agriculturii şi creşterii animalelor au permanentizat aceste nevoi organizatorice şi de conducere, ca şi pe cei capabili să le satisfacă.* Nu credem că este necesar să se recurgă, cel puţin pentru originile şefiei, la explicaţii magico-religioase de nici un fel. Acestea s-au adăugat la vechile cauze şi au dat puterii sociale o coloratură mistică, strict imaginară, desigur cu efecte, dar nici unul de ordin decisiv. Nu poate fi întîmplător faptul că şefiile statornice, ereditare, care în plus apar ca un început de stratificare socială, vădită nu numai prin autoritate şi putere administrativă, dar şi prin avere şi un gen mai ridicat de viaţă, n-au apărut decît în epocile caracterizate prin oarecare *abundenţă economică;* ele nu au devenit cu putinţă decît după o dezvoltare mai mare a agriculturii, a creşterii vitelor, a meşteşugurilor şi comerţului. În orice caz, documentele etnografice arată în chip foarte clar două fenomene: 1. existenţa unei conduceri, mai ales prin bărbaţii cei mai experimentaţi, care va deveni instituţional *sfatul bătrînilor* sau *gerontocraţia* (domnia celor bătrîni), dar în acelaşi timp şi 2. existenţa unor *şefi de prestigiu,* ridicaţi în funcţie de împrejurări şi de calităţile lor personale, cel puţin temporar, mai presus de ceilalţi membri ai comunităţii şi chiar decît colectivele de conducere. Cu timpul, cele două genuri de conducere, prin *consilii* şi prin *şefi,* s-au permanentizat şi s-au instituţionalizat, fără a se mai putea înlătura vreodată cu desăvîrşire unele pe altele: cînd devin mai puternice conducerile colective, cînd cele personale, dar ele funcţionează în diferite dozaje pînă astăzi. Este foarte probabil că instituţionalizarea *conducerii colective* sub forma ei cea mai primitivă, de *sfat al bătrînilor,* în sens de „sfat al celor capabili să dea un sfat şi să ia o hotărîre", este foarte veche, înainte de a fi apărut magia şi religia, istoric deci înainte de paleoliticul mijlociu, chiar în cadrul clanurilor uterine, pe cînd *conducerea personală,* şefia, şeferia sau căpeteniatul, deşi existentă tot originar, în chip neformal şi temporar, în funcţie de împrejurări şi de persoane, n-a fost instituţionalizată decît mult mai tîrziu, în urma revoluţiei agricole, deci în neolitic, după apariţia unor diferenţe importante de avere între diferitele comunităţi, iar din cauza aceasta, a unei stări continue de ostilitate şi război, care cerea decizii grabnice şi puteri excepţionale. G. Davy şi cei de pe poziţii similare au însă dreptate: *originar,* indiferent de forma concretă, care poate fi, în anumite limite, diferenţiată de la o populaţie la alta, *puterea administrativă şi politică sau suveranitatea a fost obştească; ea s-a centralizat şi s-a individualizat, nu ca un fenomen spontan, care există şi la animale, ci ca instituţie juridică şi politică, mult mai tîrziu.* Se presupune că iniţial au existat unele forme simple, obţinute prin delegaţie sau împuternicire, prin reprezentanţă, dar în cele din

Scanned with OKEN Scanner

urmă, după o evoluție îndelungată, s-a ajuns la unele forme absolute, tiranice sau dictatoriale, eventual imperiale. În perioada care ne preocupă, adică în neolitic, se pare că procesul acesta, care se desfășoară de la sfaturile de bătrîni și șefii de clanuri și triburi la forme evoluate, reprezentate în timpurile istorice, de exemplu, de senatul roman și în continuare de dictatorii și imperatorii romani, nu a depășit simpla *șeferie,* deci un stadiu anterior apariției monarhiei, instituție caracterizată prin simpla împuternicire a unor persoane din partea obștei de a o reprezenta și de a decide în caz de nevoie, în locul ei, cu sau fără ajutorul unui consiliu mai larg, tot reprezentativ și el. Din nou G. Davy are, pare-se, dreptate: *„Originea suveranității nu este nici violența, nici despotismul"*. Acestea sînt simple *uzurpări* ale ei. „Adevărata suveranitate are rădăcini mult mai adînci; în sensul ei plenar, ea este *suveranitate națională"* (în înțeles de suveranitate colectivă, obștească), fie că este difuză, ca în clanul totemic, sau concentrată și individualizată în consilii și șefi de clanuri și de triburi, în senate, regi sau împărați, în parlamente și președinți de republică. Șeful pe care forța fizică, abilitatea tehnică, însușirile de vînător sau de pescar, aptitudinile comerciale și bogăția îl ajută să conducă pe alții nu este totuși în stare să domine cu adevărat decît cu o condiție: să fie consacrat, recunoscut și acceptat ca al ei de comunitatea pe care urmează să o conducă. O personalitate oarecare, oricît ar fi de puternică, singură nu ar fi capabilă de nimic împotriva unei societăți întregi. După Școala sociologică franceză, forța guvernămintelor, chiar și a celor mai autoritare, nu purcede din ele înseși, ci din *constituția societății:* „Indivizii, în loc să se supună grupului, se supun celui care îl reprezintă și la fel cum autoritatea colectivă, cînd era difuză, era absolută, cea a șefului, care nu este decît o organizare (sau reorganizare — *n.n.*) a celei dintîi, capătă în chip firesc același caracter". (Textul aparține lui Durkheim și este citat de G. Davy la p. 131.) Adevărul acesta nu exclude *uzurpările* de care este plină întreaga istorie, dar una este *regula, principiul, norma,* și cu totul altceva *violența, abuzul, devierea, teroarea.* În condiții normale, conducerea, fie colectivă, fie personală, purcede din suveranitatea colectivă și se bucură de sprijinul, autoritatea și puterea ei.

3.5. Să analizăm acum teoria mai recentă, dar, prin avantajul timpului, mult mai bogat documentată, a lui *Leslie A. White;* ea ne va ajuta să înțelegem și mai precis dezvoltarea vieții sociale omenești de la formele ei cele mai apropiate de zoologie pînă la cele ivite deodată cu revoluția agricolă în neolitic și în perioadele imediat următoare.

Leslie A. White face parte dintre cercetătorii care s-au impus mai ales prin eforturile de teoretizare a vastelor materiale etnografice strînse pînă azi, care l-au dus la o concepție materialistă despre cultură (inclusiv despre societate), ca și la încercarea, tot atît de merituoasă, de a depăși marginile tradiționale ale arheologiei, ca și ale antropologiei sociale și culturale, pentru a le regrupa în ceea ce numește, cît se poate de just, *culturologie.* (Vezi mai ales cartea sa *The Science of Culture,* 1949.) El consideră, împreună cu o mișcare foarte largă de gîndire, cunoscută, cum am arătat, sub numele de *„interacționism simbolic"*, că omul este o ființă unică printre toate viețuitoarele cunoscute, din cauză că el are o *cultură,* adică o activitate și o producție *extrasomatice,* dependente în special de capacitatea lui de *simbolizare (the ability to symbol),* iar în cadrul acesteia, *capacitatea de a vorbi* sau a avea un *limbaj articulat.*

Scanned with OKEN Scanner

El recunoaşte totodată *importanţa primordială a tehnologiei* şi diferenţiază foarte bine oamenii de animale pe această bază. La animale, tehnologia este cu totul rudimentară şi rămîne aproape nemodificată sute şi mii de ani, pentru că este noncumulativă şi nonprogresivă. La oameni ea devine, dimpotrivă, cumulativă şi progresivă datorită creierului, care a făcut posibilă simbolizarea în general, dar mai ales limbajul articulat şi gîndirea abstractă, iar prin intermediul acestora, învăţarea, posibilitatea de a transmite de la om la om, de la generaţie la generaţie, experienţele dobîndite, invenţiile şi creaţiile realizate, şi a le îndrepta astfel spre noi acumulări şi noi progrese. *Tradiţia devine în modul acesta fundamentul însuşi al dezvoltării socioculturale, atît în domeniul tehnologiei, cît şi în celelalte domenii ale societăţii şi culturii.* Cu precizarea că nu este vorba de tradiţie în sensul de păstrare fără vreo modificare a ceea ce a fost, ci de o îmbogăţire neîncetată prin noi invenţii şi noi creaţii. Tradiţiile vii şi fecunde nu sînt cele care pun zăgaz dezvoltării, ci cele care constituie un stimulent şi o bază de plecare pentru noi achiziţii şi deci pentru noi progrese. Evident, fără dubla capacitate a oamenilor, pe de o parte de *a învăţa de la alţii,* pe de altă parte de *a învăţa pe alţii,* genul acesta de tradiţie nu ar fi posibil.

Leslie A. White consideră pe deplin justificat că *funcţia primordială a culturii este de ordin adaptativ;* omul realizează acest proces, ca toate celelalte animale, prin mijloace somatice, prin organismul său, dar *în plus* el utilizează tradiţia extrasomatică pe care o numim *cultură,* în scopul de a-şi susţine şi a-şi perpetua existenţa şi a-i da o expresie plenară. Sau: *„Trebuie să concepem cultura... ca un mecanism extrasomatic folosit de o specie animală particulară în scopul de a-şi face o viaţă mai sigură şi mai continuă" (The Evolution of Culture, 1959,* p. 8). Mai concret, funcţiile culturii se referă la reglementarea relaţiilor omeneşti cu mediul natural (geografic şi cosmic) şi cel social (al oamenilor cu alţi oameni). Ar mai fi fost de adăugat, pentru a fi complet, adaptarea oamenilor la propriile lor cerinţe, la frămîntările şi neliniştile personale, dar mai ales *funcţia adaptatoare, nu numai adaptativă, a culturii,* de modificare sau cel puţin interpretare a tot ceea ce intră în cîmpul de interes şi de acţiune al oamenilor, după nevoile oamenilor înşişi, dar, poate, şi funcţia strict *ludică* a culturii, reprezentată de unele aspecte complet *neutilitare,* de *joc şi fantezie,* pe care oamenii le practică exclusiv din plăcerea de a le practica, chiar dacă trebuie să plătească pentru ele costuri materiale foarte ridicate. (Cf. mai ales J. Huizinga, *Homo ludens: Versuch einer Bestimmung des Spielelementes der Kultur,* Amsterdam, Pantheon, 1939.)

Leslie A. White are meritul de a fi înţeles şi acceptat cu profunzime punctul de vedere materialist-istoric în sens marxist, de a-l fi aplicat în chip creator în domeniul nou al culturologiei, în care el cuprinde şi o bună parte din fenomenele sociale, în frunte cu *organizaţia socială.* Poziţia din urmă este discutabilă, dar aceasta nu scade valoarea orientării teoretice. Într-adevăr, după el componentele unei culturi se împart în patru categorii: ideologice, sociologice, sentimentale sau atitudinale şi tehnologice. *Sectorul ideologic* se compune din credinţe şi toate credinţele omeneşti depind de simbolizare sau de vorbirea articulară, atît în originea, cît şi în perpetuarea lor. *Componenta sociologică* este constituită din obiceiuri, instituţii, reguli şi modele *(patterns)* de comportamente interpersonale etc. *Sentimentele şi atitudinile* formează aspectul subiectiv al culturii, modul în care se reflectă ea în conştiinţa oamenilor şi cum

Scanned with OKEN Scanner

aceştia reacţionează sufleteşte faţă de ea. *Sectorul tehnologic* este alcătuit din toate muncile manuale (manufactură), din unelte, instrumente, ustensile şi modurile de a le folosi pentru a produce (procedeele de muncă). Leslie A. White nu consideră diversele sectoare ale *sistemului cultural* (de fapt ale sistemului social) ca egale: ele *coexistă şi se influenţează reciproc, dar ponderea lor diferă.* Dintre toate, *baza sistemului şi factorul determinant decisiv este tehnologia;* celelalte depind, mai mult sau mai puţin, de ea.

O idee interesantă a lui Leslie A. White este aplicarea conceptelor de energie, cantitate de energie, captare şi cheltuială de energie, transformare de energie şi randament energetic în evoluţia culturii, inclusiv a societăţii. Pe linie materială, orice sistem sociocultural, în special tehnologia, poate fi privit ca un mod de a capta sau a îmblînzi energiile naturale şi a le pune sau a le face să acţioneze în serviciul oamenilor. În această perspectivă, cultivarea plantelor, domesticirea animalelor, folosirea apei şi a vîntului, apoi treptat utilizarea energiei termice, a aburului, a petrolului, a celei electrice, a celei atomice etc. arată progrese foarte precise, perfect calculabile în cucerirea şi stăpînirea naturii. Procesul dezvoltării sociale apare sub acest raport cît se poate de perceptibil şi deci demonstrabil, dar şi calculabil, deci imposibil de contestat. Nu se poate afirma cu certitudine dacă monoteismul, de exemplu, este superior politeismului, iar acesta totemismului şi fetişismului, nici dacă arta modernă este superioară celei renascentiste, iar aceasta celei elene din perioada clasică, dar se poate afirma fără nici o posibilitate de îndoială *superioritatea unor forme de energie, captate şi utilizate de oameni, faţă de altele, în funcţie de rezultatele obţinute.* Carul cu boi ne transportă într-un timp mai lung decît căruţa cu cai, aceasta decît trenul şi automobilul, acestea decît avionul etc., deci nu se poate contesta că, presupunînd că le privim exclusiv ca mijloace de transport, cele care ne duc mai repede la ţintă nu ar fi superioare celorlalte. Urmînd această concepţie, după noi justă, Leslie A. White distinge *un prim stadiu de dezvoltare socioculturală în care sursa principală de energie, folosită de oameni, a fost organismul lor propriu,* în care vîntul, apa şi focul erau, sub raport energetic, cu totul neînsemnate. Stadiul acesta a început cu antropogeneza însăşi şi a durat pînă la domesticirea animalelor şi cultivarea plantelor; el acoperă deci întreaga epocă paleolitică, cu unele prelungiri marginale pînă azi. Dacă se acceptă cronologia după care oamenii şi primele lor manifestări culturale au apărut în urmă cu aproximativ un milion de ani, şi dacă „revoluţia neolitică" s-a ivit abia acum vreo 10—15 mii de ani, înseamnă că stadiul energiei strict umane reprezintă 99% din istoria omenirii. Toate celelalte progrese, inclusiv cele din timpurile noastre, s-au realizat în restul de 1% al istoriei de pînă acum. În paleolitic deci cantitatea de energie pe cap de om depindea aproape numai de energia corporală a celor capabili să culeagă, să vîneze sau să pescuiască; ea era inevitabil foarte mică şi foarte limitată. Un om mijlociu nu dispune mai mult de a 20-a parte dintr-un cal putere, ceea ce, în comparaţie cu alte surse de energie, care vor fi utilizate mai tîrziu, este extrem de puţin. Desigur, sub formă de hrană, oamenii iau în stăpînire cantităţi importante de energie din natură (plante şi animale), dar nu dispun de ele decît pentru consum, pentru propria lor energie, nu şi pentru producţie. *Trecerea la agricultură şi creşterea animalelor a însemnat şi sub raport energetic un progres foarte însemnat. Energia strict umană a fost considerabil amplificată cu energia plantelor şi animalelor. Stadiul acesta*

Scanned with OKEN Scanner

energetic are într-adevăr un caracter revoluționar. Productivitatea muncii crește în chip considerabil, mai exact, dacă omul care practică numai culesul, vînătoarea și pescuitul este doar un *prădător,* agricultorul și crescătorul de vite devine un *producător* și capacitatea lui de producție crește în funcție de treapta de agricultură și zoocultură pe care o atinge. Leslie A. White se crede îndreptățit să generalizeze ideea și să definească progresul cultural în termenii unei viziuni energetice: *„Cultura avansează pe măsură ce crește proporția energiei nonumane față de cea umană"*, bineînțeles în cadrul activităților omenești (*op. cit.,* p. 47). El ține seama și de rolul uneltelor, de unde formularea: „alți factori rămînînd constanți, *cultura se dezvoltă pe măsură ce crește eficiența sau economia mijloacelor de stăpînire a energiei"* (p. 55). Combinînd cele două *„legi ale creșterii culturale" (laws of cultural growth),* unele privind *energia,* altele *uneltele:* „Cultura avansează pe măsură ce crește cantitatea de energie luată în stăpînire pe cap de om și pe an ori pe măsură ce crește eficiența sau economia mijloacelor de utilizare a energiei, numai una din ele sau amîndouă deodată" (*op. cit.,* p. 56). Între cei doi factori, energia și mijloacele mecanice de producție, Leslie A. White acordă însă o pondere mai mare *energiei.*

Folosind drept criteriu de măsurare a dezvoltării societății aceste două „legi", Leslie A. White împarte *„evoluția culturii"* de la antropogeneză pînă la căderea Romei în două părți bine distincte: *„cultura primitivă"* și *„revoluția agricolă și consecințele ei"*, dintre care, cum am văzut, prima coincide cu *epoca paleolitică,* pe cînd a doua cuprinde nu numai *epoca neolitică,* ci și *perioade ulterioare foarte însemnate* (bronz, fier, scriere etc.). Cartea pe care o prezentăm și o comentăm este deci o încercare de a arăta *modul în care au evoluat societatea și cultura, atît în paleolitic, cît și în neolitic, iar în continuare pînă în timpurile istorice.* Planurile autorului au fost mai mari, dar n-au putut fi realizate. Opera la care ne referim ne servește deci drept concluzie pentru capitolul precedent și cel de față și de deschidere pentru capitolele următoare.

Situat pe o poziție consecvent evoluționistă, dar și materialistă, aceasta din urmă nu fără accente de materialism mecanicist și chiar vulgar, Leslie A. White consideră că *organizația socială* nu este decît o varietate de organizare în general, adică de așezare sau aranjare a lucrurilor coexistente, comportarea cărora se modifică în dependență de această situație, formînd deci în același timp o *structură* și un *complex funcțional.* Pentru *organizația socială,* în general, esențial este faptul că aparține unor *ființe vii,* care trebuie să-și rezolve prin intermediul ei trei nevoi fundamentale: *nutriția, reproducerea și protecția,* fără de care viața nu se poate conserva și cu atît mai puțin perpetua. White nu contestă existența altor nevoi, dar acestea sînt sau secundare sau marginale, în sensul că fără ele viața, deși mai puțin plenară, poate totuși exista. *Organizația socială umană* nu scapă nici ea de necesitatea de a asigura subzistența, reproducerea și operațiile ofensive și defensive necesare pentru înfruntarea pericolelor de tot felul. Ceea ce o deosebește de organizațiile altor viețuitoare este *modul în care sînt rezolvate aceste probleme,* caracterul tot mai puțin *natural* și tot mai mult *cultural* al soluțiilor adoptate. De aici și o relativă uniformitate a modurilor naturale (pentru că sînt supuse unei legități biologice independente de inteligența sau voința celor în cauză) și un mare grad de *polimorfism* sau de *diferențiere* a modurilor culturale (pentru că depind într-o măsură foarte mare de inventivitatea

Scanned with OKEN Scanner

și creativitatea oamenilor, de capacitatea lor de a se organiza și de a-și rezolva problemele vitale care li se pun).

Leslie A. White pornește de la teza evoluționistă firească, darvinistă, a originii animale a omului și deci este convins, ca noi toți, de asemănarea sa inițială, și sub raportul vieții sociale, cu celelalte primate. El rezumă rezultatele cercetărilor privitoare la organizația socială a primatelor preumane în termenii următori: „Ea constă din 1) grupuri locale, teritoriale, care, în schimb, sînt compuse din 2) grupuri familiale, adică din un mascul adult, care are una sau mai multe femele, și din copiii lor nevîrstnici. La speciile în care masculul este sexul dominant — și se include aici și specia umană — unii mașculi adulți au mai mult decît o femelă, pe cînd alții nu au nici una, fiind incapabili să reușească în lupta fizică pentru femele" (*op. cit.*, p. 73). Este foarte probabil că oamenii au avut inițial aceeași organizație socială. Pe măsură însă ce s-au *umanizat,* adică au început să deprindă *graiul,* deci să uzeze de *simboluri* și să-și confecționeze *unelte,* pentru a le utiliza în diferite munci, *societatea antropoidă s-a transformat într-o societate omenească.* Ce efecte au avut folosirea simbolurilor și a uneltelor asupra organizației sociale? Leslie A. White, care reprezintă un curent foarte larg în acest domeniu, de la unii specialiști sovietici pînă la numeroși autori americani, e de părere că: „primul efect va fi o tendință pronunțată spre *monogamie*" *(op. cit.,* p. 73). În „societatea antropoidă" nu există nici nevoia de a coopera în muncă a masculilor, nici posibilitatea ca cei excluși de la viața sexuală să se înțeleagă între ei și să acționeze împreună împotriva celor care monopolizează femelele prin poliginie. La oameni lucrul acesta devine, mai curînd sau mai tîrziu, perfect posibil, iar *uneltele,* care sînt și *arme,* dau celor slabi fizic o forță pe care animalele similare n-au cum să o compenseze. Înțelegerea și cooperarea între cei deposedați, ca și putința acestora de a se înarma și deci de a înfrunta cu sorți de izbîndă pe cei care ar fi încercat să-și creeze privilegii în acest domeniu, au făcut imposibile, mai ales în societățile economic și administrativ *egalitare,* așadar în cadrul unui *comunism primitiv,* distribuția *inegală* a femeilor. Cu atît mai puțin poate fi vorba de vreo *promiscuitate,* care nu există nici la celelalte primate și care ar fi constituit un izvor permanent de conflicte între bărbați, dar, ceea ce se uită de obicei, și o reacție ostilă din partea femeilor. Am adăuga și observația că promiscuitate nu înseamnă regula ca fiecare bărbat să aibă relații sexuale cu fiecare femeie din cadrul unei comunități, ci relații sexuale după puterea și gustul fiecăruia. Faptul acesta duce în chip inevitabil la o categorie de femei *nedorite,* dar și la o categorie de bărbați *respinși,* deci la noi surse de nemulțumiri și conflicte sociale, nefavorabile unei organizații sociale eficiente. Deci *monogamia pare a fi fost un fenomen social originar, o caracteristică chiar a tranziției de la societatea antropoidă la cea umană.* Datele etnografice confirmă acest punct de vedere. „Una din obiecțiile formulate împotriva teoriei existenței unei hoarde primitive promiscue, din care s-au dezvoltat diferite forme de familie, pînă ce a fost atins stadiul final al monogamiei, constă în faptul că multe dintre popoarele (actuale) cele mai primitive din lume sînt monogame, iar poligamia înflorește numai în culturile mai avansate" (White, *op. cit.,* p. 75).

Un alt aspect al genezei societății umane constă în transformarea radicală a *familiei* din simplă grupare *sexuală,* cum este la primatele subumane, într-o *instituție foarte complexă,* cu funcții nu numai în domeniul reproducerii, dar și în cele ale subzistenței și ocrotirii.

Scanned with OKEN Scanner

Limbajul articulat, cu posibilitățile lui de *comunicare* interpersonală ca și nelimitate, a făcut cu putință în același timp o *cooperare* a oamenilor, practic tot nelimitată, în cele mai variate domenii de activitate. Posibilitățile reduse de comunicare au zăgăzuit orice evoluție socială mai însemnată la nivelul maimuțelor, în general a tuturor animalelor, pe cînd la oameni, posibilitățile de comunicare fiind foarte mari, ele au deschis *calea unei dezvoltări neîncetate, nu numai în direcția schimbării, ci și a progresului.* „Omul primordial — scrie White — a moștenit de la strămoșii săi preumani grupul local teritorial și organizația familială. Dintre acestea, inițial familia a fost cea chemată să constituie baza dezvoltării sociale; ea a fost organizația transformată prin comunicarea simbolică în societate umană" (*op. cit.,* p. 78).

Prin mijlocirea graiului, care, cum am văzut, înseamnă implicit o cale deschisă spre noi forme de cooperare, deci și de relații sociale, familia a dobîndit două noi funcții, pe lîngă cea sexuală sau de reproducere, de origine animală, și anume *asistența reciprocă,* pe de o parte în *procurarea subzistenței,* pe de altă parte în *desfășurarea apărării și atacurilor* față de pericolele din afară. Cu propriile cuvinte ale lui Leslie A. White: „Efectul a fost revoluționar. Singura funcție a familiei preumane a fost satisfacerea nevoilor sexuale. Fiind o constantă, înseamnă că nu a existat nici o posibilitate pentru o evoluție socială. Cînd, în tranziția de la antropoid la om, familia a dobîndit capacitatea și mijloacele unui comportament cooperativ în activitatea susținătoare de viață a subzistenței și în activitatea păstrătoare de viață a apărării și ofensivei, poarta spre o virtual nelimitată evoluție socială a fost deschisă, din cauza posibilităților nelimitate de dezvoltare, expansiune și extensiune a cooperării" (*op. cit.,* p. 79). White are perfectă dreptate cînd pune accentul nu numai pe *conviețuire,* ceea ce poate însemna și numai o formă de gregarism, ci în primul rînd pe *cooperare* sau *colaborare,* în fond pe transpunerea activităților individuale pe un *plan colectiv,* cu o creștere considerabilă a eficienței chiar și numai prin faptul acesta. (Un om singur nu poate să transporte, de exemplu, un bloc de piatră de cîteva sute de kg greutate, pe cînd un colectiv suficient de mare are această posibilitate). În toate domeniile *cooperarea* s-a dovedit un mijloc superior de progres față de simpla operare individuală. Aplicată stăruitor în domenii care nu se mai referă la sexualitate și reproducere, ci la subzistență și securitate, societatea a căpătat prin cooperație noi dimensiuni de existență și noi posibilități de dezvoltare, începînd chiar cu primele familii umane, marcîndu-se astfel *trecerea de la zoologie și biologie la sociologie și culturologie.*

Desigur și la nivel animal mama își cunoaște, își hrănește și își ocrotește progeniturile, dar numai atît timp cît sînt foarte mici, apoi se înstrăinează treptat de ele, în favoarea altor generații, care le iau locul. La oameni, legăturile dintre mamă și copii sînt mai adînci și mai permanente, cu numeroase semnificații sentimentale și simbolice, imposibile la animale. Noutatea cea mai mare apare însă în domeniul *sistemului de rudenie.* La animale el nu se poate constitui pentru că, necuvîntătoare fiind, nu au posibilitatea unor distincții precise. La oameni, dimpotrivă, lucrul acesta este nu numai cu putință, dar și cultivat pe scară mare încă din primele timpuri. Graiul permite să se deosebească părinții de bunici, copiii de nepoți, mătușile și unchii după tată de cele sau cei dinspre mamă, verii de diferite grade, nepoții de diferite categorii ș.a.m.d. Cît ar părea de curios, în acest domeniu nu realitatea ca

Scanned with OKEN Scanner

atare, existentă și la animale, a dus la crearea terminologiei, ci aceasta a creat, prin etichetarea unor persoane (indiferent de gradul de exactitate), sistemul de rudenie cu foarte multe și variate implicații și consecințe sociale. „În chipul acesta — scrie White — a luat naștere o organizație cooperativă a rudelor, avînd ca nucleu familia. Ea se compunea din bărbat, femeie și copiii lor, împreună cu părinții soțului și ai soției, cu frații și surorile părinților și copiii acestora și așa mai departe. Era o grupare în care fiecare era legat de toți ceilalți prin relații sociale. Fiecare avea îndatoriri față de ceilalți, în funcție de categoria de relații, și în schimb se bucura de drepturi și privilegii din partea lor. Rudele se ajutau reciproc în procurarea hranei, în asigurarea de adăposturi față de elementele neprielnice ale naturii și în desfășurarea apărării față de inamicii comuni; ei se iubeau, se respectau, se instruiau, se disciplinau, se pedepseau, se prețuiau, se ocroteau, se îngrijeau și se înmormîntau unii pe alții. Această organizație a rudelor era, în fapt, o societate de ajutor mutual, o comunitate de ființe umane care duceau împreună lupta pentru existență“ (*op. cit.*, p. 84). Este ceea ce filosofii existențialiști — de exemplu Martin Heidegger sau Theodor Litt — numesc amplificarea existenței umane prin *coexistență* sau a conștiinței de sine (a eului) prin *conștiința de grup* sau *conștiința de noi*.

Evenimentul acesta *revoluționar*, al trecerii de la *familia animală* la *familia umană*, iar prin intermediul acesteia, de la *societatea antropoidă* la *societatea omenească*, este prezentat rezumativ de Leslie A. White în termenii următori, care merită să fie reținuți: „Discuția noastră ... a luat ca punct de plecare familia. Am arătat că relațiile sociale determinate biologic ale familiei antropoide în societatea umană devin relații sociale cu funcții de ajutor reciproc. Această transformare a însemnat că, în timp ce relațiile sociale din cadrul familiei antropoide purcedeau din nevoile organismului individual și erau îndreptate spre satisfacerea acestor nevoi — potolirea apetitului sexual, îngrijirea maternă a progeniturii — în familia umană relațiile sociale au ajuns să aibă o sursă diferită: bunăstarea grupului prin ajutorul reciproc în cadrul subzistenței, adăpostirii și apărării. Pe scurt, în familia antropoidă, relațiile sociale erau funcțiuni ale organismului individual; în familia umană ele au devenit treptat funcții ale grupului familial ca atare (ca grup sau comunitate — *n.n.*). În familia antropoidă, relațiile sociale erau subordonate nevoilor sexuale; în familia umană, cerințele sexuale sînt subordonate treptat nevoilor sociale. Evoluția socială a unor primate mai sus și dincolo de nivelul antropoid a devenit posibilă prin emanciparea familiei ca unitate socială de îngrădirile impuse de nevoile organismelor biologice individuale. Unirea biologică între sexe a fost reținută ca bază a noii organizații sociale și punct în jurul căruia aceasta se desfășoară, dar acum societatea umană a fost liberă să se dezvolte pe un plan nou și să se extindă ea însăși în mod indefinit“ (*op. cit.*, pp. 84—85). Primele relații familiale s-au grefat pe cele animale, în special pe raporturile dintre părinți și copii, dar ele au căpătat un caracter de durată pînă la moartea unuia din parteneri și chiar dincolo de ea (cultul strămoșilor, cultul mamei, cultul tatălui etc.). Ele s-au prelungit însă de-a lungul generațiilor, între bunici și nepoți, străbunici și strănepoți, și s-au lărgit colateral între frați și surori din aceiași părinți și copiii lor, între frați și surorile mamei și ai tatălui, copiii și nepoții acestora ș.a.m.d. Primele grupuri de rudenie au fost probabil *endogame*, dar în stadii de dezvoltare mai înaintate, endogamia devenea stînjenitoare, pentru că grupurile fa-

Scanned with OKEN Scanner

miliale sau de rudenie rămîneau prea mici și deci prea slabe; era deci nevoie de o lărgire și o întărire a lor. Faptul acesta s-a obținut prin *invenția incestului* și interdicția lui, generalizat la membrii aceleiași familii și apoi la membrii aceluiași grup de rude, care nu se mai puteau căsători între ei, deci trebuiau să se adreseze altor grupuri (familii, clanuri, fratrii) neînrudite. În modul acesta, fiecare căsătorie închega o legătură nouă între grupul de rudenie al unui partener cu grupul de rudenie al celuilalt partener. Modalitățile concrete ale complexului incest + prohibire a incestului + căsătorie în afara grupului + înrudire prin alianță cu un alt grup de rude + noi relații sociale ivite pe această cale variază foarte mult de la o cultură la alta, atît sincronic, cît și diacronic, dar principiul de bază și consecințele sociale sînt aceleași: *legarea unui grup de rude de unul sau mai multe grupuri de rude pînă atunci străine unele de altele sau în relații superficiale, nedefinite și nedurabile*. Fiecare din aceste grupuri își lărgește ființa prin *alianță* cu alte grupuri, își sporește deci în același timp și cîmpul de relații sociale, mai ales de cooperare economică, politică și ceremonială, dar și puterea de luptă pentru existență, fie în raport cu mediul geografic, fie cu alte grupuri umane, concurente sau direct ostile, capabile de acte de distrugere prin violență, rapt, pradă, război etc. Complexul acesta sociocultural n-a fost nici el posibil pînă la apariția graiului, fără de care este imposibil să se determine gradele de rudenie la care se referă prohibirea incestului, cu atît mai puțin noile grade de rudenie obținute prin alianță (ginere, noră, socru, soacră, cumnat, cumnată etc.). Fapt este că toate populațiile de pe glob, cunoscute științific pînă în prezent, au o concepție oarecare despre *incest*, ca și obiceiuri sau legi care îl interzic și-l pedepsesc. „Mai mult decît atît — scrie White — tocmai printre popoarele cele mai înapoiate conceptul (de incest) este mai riguros definit și călcările mai aspru pedepsite. Faptul acesta arată limpede că atît conceptul (de incest), cît și regulile referitoare la el, nu sînt o achiziție recentă în evoluția socială, ci sînt foarte primitive și de origine cît se poate de îndepărtată“ (*op. cit.*, p. 87).

Cercetătorii din științele socioculturale își pun deci problema: *cum și de ce s-a ajuns la conceptul de incest și la practicile prohibitive legate de el*. Unii autori explică fenomenul prin instinct, alții prin nevoia de a preveni degenerarea cauzată de căsătoria unor rude de sînge foarte apropiate sau prin factori psihologici, ca obișnuința, lipsa de atracție sexuală a celor care cresc împreună etc. Ipotezele de acest gen abundă, dar ele n-au dus la nimic concludent. Leslie A. White are dreptate: „Cauza acestui eșec al teoriilor biologice și psihologice în rezolvarea problemei este foarte simplă: problema (incestului) nu este nici biologică, nici psihologică. Ea este culturologică, soluția trebuie să fie tot culturologică; aceasta înseamnă că tabuul incestului este un fenomen cultural și trebuie explicat în termenii altor fenomene culturale“ (*op. cit.*, p. 88). Soluția aceasta a fost întrevăzută încă de E. B. Tylor (*On Method of Investigating the Development of Institutions, Applied to the Laws of Marriage and Descent*, în „Journal of the Royal Anthropological Institute“, vol. 18, London, 1888), după care prohibirea incestului și urmarea acestuia, *exogamia*, au asigurat menținerea unor legături strînse între clanurile dispersate ale triburilor, care altfel s-ar fi izolat unele de altele și ar fi ajuns din ce în ce mai expuse pericolelor din afară. Leslie A. White, reluînd și adîncind această perspectivă, în același timp culturologică și sociologică, este de părere că *incestul și exogamia au consti-*

Scanned with OKEN Scanner

tuit invenţii ale minţii omeneşti pentru a întări şi dezvolta viaţa oamenilor prin noi forme de asociaţie şi cooperare, aşadar de ajutor reciproc din ce în ce mai eficient. Formele de viaţă socială derivate din aceste două măsuri complementare, pe de o parte au diminuat rivalităţile sexuale din sînul grupului exogam şi i-au mărit astfel *coeziunea,* pe de altă parte l-au unit cu alte grupuri prin legături puternice şi trainice de căsătorie, dobîndind astfel dimensiuni mai mari şi forţe superioare de *cooperare sau ajutor reciproc* în lupta pentru existenţă. Două clanuri sau grupe de clanuri între care se practică exogamia îşi păstrează femeile sau bărbaţii, după cum sînt matrilocale sau patrilocale, în sînul lor, dar pe ceilalţi îi trimit în alte clanuri şi primesc în schimb parteneri de acelaşi sex în propria lor comunitate. Împreună ele practică endogamia care, în această fază, nu este decît un corelativ al exogamiei. În modul acesta, clanurile se înrudesc din ce în ce mai puternic şi se leagă unele de altele în forme de viaţă socială în acelaşi timp tot mai cuprinzătoare şi mai solidare. Este o cale care s-a dovedit sigură şi fecundă pentru dezvoltarea suprafamilială şi supraclanică a societăţii, din care s-au ivit nu numai fratriile şi triburile, dar şi popoarele şi în cele din urmă naţiunile, iar prin căi mai complexe, Organizaţia Naţiunilor Unite.

În complexul acesta organizaţional, în care au apărut prohibirea incestului şi regula exogamiei, s-au ivit şi alte instituţii sociale care au avut şi continuă să aibă, sub diferite forme, un rol important în viaţa oamenilor. Cea mai de seamă dintre ele este *căsătoria* şi urmările ei asupra *familiei* care, dintr-o grupare biologică sau sexologică, devine o puternică *unitate socială,* consolidată *juridic,* ocrotită *politic,* cu funcţii din ce în ce mai complexe, economice şi de securitate, dar şi culturale, politice, educaţionale etc. La o analiză foarte riguroasă, familia, ca instituţie socială, organizată şi sancţionată prin reguli colective, cuprinse în obiceiuri sau în legi, are, cel puţin în societăţile primitive şi arhaice, dar în mare parte pînă azi, mai ales *două funcţii: creşterea copiilor şi completarea social-economică a celor două sexe, pentru a forma împreună o unitate socială eficientă.* După expresia lui Leslie A. White: „Funcţia căsătoriei în societatea umană este stabilirea unui grup de ajutor reciproc în procesele de nutriţie, ocrotire şi apărare“ (*op. cit.,* p. 95). Funcţiile fundamentale ale oricărei forme de viaţă socială au fost concentrate iniţial mai ales în cadrul familiei. Bazată pe diviziunea sexuală a muncii, care înseamnă în acelaşi timp o unificare a muncii, familia umană şi-a menţinut neîntrerupt, cu unele excepţii, statistic nesemnificative, funcţia sexuală şi reproductivă primordială a familiei naturale, dar a devenit o unitate socială preponderent *economică,* în înţelesul foarte precis că determinarea sexuală a fost subordonată celei economice. Căsătoriile s-au încheiat nu pentru a rezolva problemele dragostei sau ale sexualităţii, ci pentru a crea o unitate de viaţă socială în care interesele economice prevalează şi predomină faţă de cele sexologice. Cum precizează White: „Raţiunea pentru care baza familiei în societatea umană este mai degrabă de ordin economic, decît sexual sau erotic, este limpede: 1. familia este unitatea fundamentală şi universală a societăţii umane în care au loc toate procesele esenţiale ale hrănirii şi alte activităţi menite să satisfacă nevoi umane; aceste procese au în primul rînd un caracter economic; 2. atracţia sexuală sau dragostea nu poate da căsătoriei şi familiei un fundament sigur şi durabil. Ea este prea nesigură, efemeră, schimbătoare, imprevizibilă şi prin urmare neatîrnată. Iubirea poate fi foarte puternică azi, dar mîine ea poate să

Scanned with OKEN Scanner

dispară. Nevoile economice sînt cu noi fără încetare" (*op. cit.*, pp. 96—97). Oricît ar atinge sensibilitatea omului modern, care a ajuns, după o lungă evoluție socială, să nu conceapă căsătoria fără dragoste și liber consimțămînt, căsătoriile de tip tradițional sînt mai mult alianțe între grupuri (familii, rubedenii) decît între indivizi. În unele societăți, logodna se făcea foarte devreme, între copii sau între tineri, fără a fi întrebați, prin aranjamente între persoanele adulte ale celor două grupuri familiale în cauză. Regula nu este universală, dar ea exprimă stadiile cele mai vechi, primitive și arhaice. În aceste condiții nu este de mirare că nu dragostea, ci interesele economice ale celor două grupuri familiale erau cele care decideau asupra căsătoriei dintre membrii lor. Așa se explică și faptul că la unele populații (de obicei înapoiate) soția se cumpără, ca orice marfă, adică se despăgubește familia de origine pentru pierderea unei forțe economice; în altele (mai avansate) soția primește zestre sau dotă, prin care i se asigură o valoare socială mai mare și un anumit grad de independență. Așa se explică și unele obiceiuri primitive și arhaice, ca *leviratul* și *sororatul*. În unele societăți înapoiate alianța obținută între familii prin căsătoria contractată între membri de-ai lor nu încetează nici după moartea unuia din parteneri. Dacă moare soțul, fratele lui este obligat, conform *instituției leviratului*, să se însoare cu văduva lui (*levir* — fratele soțului). Dacă moare soția, familia sau grupul de rude o înlocuiește, conform *instituției sororatului*, cu o soră sau altă rudă apropiată. Căsătoria și familia capătă deci un caracter social-economic tot mai pronunțat, cu numeroase aspecte legate de proprietate, titluri, schimburi de valori, avantaje reciproce. În acest stadiu de dezvoltare, oamenii nu se căsătoresc pentru satisfacerea nevoilor sexuale, ci pentru a-și satisface nevoile sociale și economice foarte precise. Într-o formulare foarte brutală, dar exactă: *ei nu se căsătoresc ca să obțină un avantaj erotic sau sexual, ci se bucură de acest avantaj pentru că s-au căsătorit din motive socioeconomice complexe.*

Leslie A. White acordă o atenție deosebită *exogamiei* și *endogamiei*, ca și *sistemelor de rudenie*, care constituie și pentru sociologie preocupări importante, dar ele sînt tratate azi, în afară de antropologia socială și culturală, de o ramură specializată a sociologiei, numită uneori *sociologie domestică*, iar mult mai frecvent *sociologie familială* sau *sociologia familiei*. Vom stărui deci numai asupra unora din aspectele generale, strict necesare pentru înțelegerea modului de alcătuire și de funcționare a vieții sociale omenești în diferitele ei etape de dezvoltare.

Prima lămurire cu privire la *exogamie* se referă la faptul că ea este inseparabilă de *endogamie*. Cu alte cuvinte, *exogamia și endogamia sînt aspecte complementare ale aceluiași fenomen social:* prima indică regula sau obligația de a se căsători în afara unui anumit grup, a doua precizează grupul sau grupurile în care căsătoria este recomandabilă sau obligatorie. În felul acesta legăturile de rudenie între oameni cresc considerabil, în același timp cu noi motive de coeziune și solidaritate. Între mărimea unui grup și intensitatea solidarității, raportul nu este cu necesitate proporțional. Dacă întinderea grupului este prea mare și nu este întărită prin mijloace de coeziune, solidaritatea nu numai că nu mai crește, dar slăbește, se micșorează și riscă să dispară. Cum supraviețuirea unei colectivități depinde, sub raport intern, de amîndoi acești factori, este necesar să se ajungă la un anumit *echilibru* între ei, adică în funcție de împrejurările vieții să se ajungă la o cumpănă optimă, prin care să se atingă *maximum posibil de întindere, cu maximum posibil de*

Scanned with OKEN Scanner

solidaritate. Rolul esențial al *exogamiei* este să mărească *grupul cooperativ al rudelor*, pe cînd al *endogamiei* este să *intensifice solidaritatea*. Reușita celor două operații depinde mai ales de legăturile sociale anterioare căsătoriei dintre membrii grupurilor implicate, de unde regula principală: „Căsătorește-te în afară (exogamie), dar nu prea departe; căsătorește-te înlăuntru (endogamie), dar nu prea aproape" (White, *op. cit.*, p. 106). Firește aplicația concretă a acestei reguli variază de la o populație la alta și nu se realizează niciodată decît relativ, dar prin aceasta valabilitatea ei nu scade cu nimic.

După cele arătate, care scot în relief sub cele mai diferite forme însemnătatea rudeniei sau a sistemului de rudenie *(kinship system)* în societățile primitive și arhaice, este normal ca specialiștii în științele social-umanistice, de la arheologi, istorici, etnografi și lingviști pînă la antropologii culturali și sociologi, să-și fi pus întrebări mult mai precise și mai amănunțite cu privire la acest fenomen sociocultural. Sub raport sociologic, *sistemul de rudenie* are funcția de a preciza raporturile unor persoane unele cu altele, de a le organiza într-o rețea de relații, un grup sau o comunitate și a reglementa sau a prescrie comportamentul fiecăruia față de ceilalți în numeroasele și variatele contexte și situații sociale. Dacă o persoană este mama, tatăl, fratele, sora etc. altei persoane, aceasta știe, datorită sistemului de rudenie, ce atitudine trebuie să aibă, cum trebuie să se poarte, ce obligații și ce drepturi are față de ei ș.a.m.d. Unele din legăturile acestea socioculturale sînt foarte strînse și foarte importante, ele încep de la naștere, continuă cu primirea unui nume, cu riturile de acceptare în comunitate, apoi, în perioada pubertății, cu riturile de inițiere, urmate de riturile de căsătorie, de ocrotire în caz de boală etc., pînă la moarte, cînd anumite persoane sînt obligate să se ocupe de înmormîntarea celui decedat, să-i asigure, după datină, ritualurile și ceremoniile cuvenite. Sistemul de rudenie acordă celor din cuprinsul lui o vastă asistență socială în toate împrejurările vieții, dar mai ales în cele critice, de trecere de la o situație socială la alta, sprijină, după anumite reguli și reglementări, viața fiecărui individ în parte, îi fixează un model de comportament, îi acordă un nume, un statut social, îi impune un anumit rol social, adică îl integrează în comunitate și îl ajută să-și desfășoare cît mai satisfăcător viața, să se realizeze ca membru al unei colectivități solidare și prietene. El asigură oamenilor și climatul de afecțiune de care se pare că au o nevoie imperioasă. În același timp, sistemul de rudenie organizează viața socială însăși, adică a comunității ca atare, o structurează și îi fixează funcțiile. În stadiile primitive ale dezvoltării sociale, el constituie, cum am mai menționat, chiar *principiul fundamental al organizării sociale și se confundă cu societatea însăși*. Sistemul de rudenie nu este însă omogen și nu se reduce la familiile componente și relațiile ce decurg de aici, el se divide mai ales în clanuri, lineaje *(liniages)* și fratrii (jumătăți sau *moyties)*. *Clanul* sau *ginta* este un grup de rude: fiecare este înrudit cu toți ceilalți, fără a mai fi nevoie de a se preciza legăturile genealogice. Se pare că aceasta este funcția lui primordială: să acorde membrilor săi un *statut de rudenie* care altfel nu mai poate fi demonstrat. După cîteva generații, oamenii nu-și mai cunosc strămoșii, deci nu-și mai pot dovedi nici rudenia. A fost nevoie de un sistem mai simplu: cei care aparțin, după anumite reguli, aceluiași clan sînt considerați, prin faptul acesta însuși, ca rude foarte apropiate, cu întreg complexul de drepturi și îndatoriri ce decurg de aici. În loc să se spună:

Scanned with OKEN Scanner

„ne tragem din strămoşul cutare şi deci sîntem rude", se va spune „facem parte din acelaşi clan, deci sîntem rude" sau chiar: „descindem din acelaşi strămoş". Păstrarea ideii unei descendenţe comune, fie dintr-un totem, fie dintr-un strămoş mitic, este o simplă ficţiune juridică, pentru că ea nu reflectă sub nici o formă un fenomen real. Mai exact cele două principii coexistă. În limite sociale restrînse, perfect cunoscute şi deci dovedibile, funcţionează *principiul genealogic*. În limite sociale mai largi, lipsite de o cunoaştere precisă a înrudirilor de sînge, funcţionează *principiul clanic*, extins la toate formaţiile bazate pe rudenie (lineaje, fratrii etc.). Este de fapt un mijloc de a asigura un sistem cît mai cuprinzător de rudenie, dincolo de genealogia bine demonstrată. Procedeul este folosit şi pe baze complet negenealogice, chiar la unele popoare foarte înapoiate, prin rituri de afiliere sau înfiere, prin care copiii sînt atribuiţi altor persoane decît părinţilor reali, asigurîndu-li-se astfel încadrarea într-un sistem de rudenie, altul decît cel genealogic, dar tot atît de eficient, cu toate drepturile şi îndatoririle respective, nu numai din partea părinţilor şi copiilor adoptivi, dar şi a tuturor celor înrudiţi cu cei dintîi. Există şi alte mijloace rituale de a procura cuiva părinţi şi rude, funcţia lor este însă identică: integrarea omului într-un sistem de rudenie, fără de care nu există încă viaţă socială şi deci punerea lui la adăpost faţă de riscul de a nu aparţine nici unei comunităţi concrete, de a rămîne singur în lupta pentru existenţă şi a fi astfel condamnat chiar de la început la pieire. *La nivel uman, lupta zoologică pentru existenţă este în acelaşi timp modificată şi amplificată prin lupta socială pentru coexistenţă, fără de care prima este complet anihilată.* Omul nu-şi poate realiza viaţa specific umană, dacă nu chiar viaţa în general, decît împreună cu alţii, în colective capabile să-l ajute şi să-l apere, să-l stimuleze şi să-l dezvolte.

În studiul sistemelor de rudenie, care apar, în ultimă analiză, ca sisteme de cooperare pe baze de rudenie (reală, imaginară, rituală etc., dar rudenie), se acordă, mai ales de la *Lewis H. Morgan* încoace, o importanţă deosebită *nomenclaturii* sau *terminologiei* folosite în cadrul lor de diferite populaţii de pe glob. (Vezi, pe lîngă *Ancient Society*, 1877, şi *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*, 1871.) Morgan însuşi a împărţit sistemele de rudenie în două mari grupe: *sisteme clasificative şi sisteme descriptive*. În timp ce acestea din urmă nu fac decît să reflecte cît mai fidel cu putinţă realitatea genealogică, fără nici o reducere sau depăşire artificială a ei, cazul şi al sistemului de rudenie din România şi al tuturor ţărilor civilizate, sistemele clasificative folosesc acelaşi termen pentru grade diferite de rudenie genealogică, de exemplu, cel de tată, de mamă, de frate sau de soră şi pentru fraţii tatălui, surorile mamei, copiii fratelui tatălui şi fratelui mamii etc., ceea ce înseamnă în acelaşi timp că nu se disting terminologic ca în sistemul descriptiv unchii şi mătuşile de părinţi, verii şi verişoarele de fraţi şi de surori etc. Variaţiile sistemului descriptiv sînt mult mai mici decît ale celui clasificativ; ele se referă mai mult la probleme de nuanţă (de exemplu, termeni speciali pentru fratele mai mare şi fratele mai mic, pentru verii după mamă şi verii după tată, pentru verii şi verişoarele de diferite grade, pentru nepoţii şi descendenţii direcţi şi cei prin intermediul fraţilor şi surorilor etc.). Morgan merge mai departe: clasifică şi *sistemele sociale* în două mari categorii, societatea primitivă organizată pe bază de rudenie, pe care o numeşte *societas*, şi societatea civilă, bazată pe relaţii de proprietate şi diviziuni teritoriale, numită

Scanned with OKEN Scanner

civitas. Terminologia nu a prins și nu a fost reținută, dar ideea este justă. El corelează în continuare societatea primitivă cu sistemul de rudenie clasificativ, iar societatea modernă cu sistemul descriptiv, ceea ce este adevărat pentru aceasta din urmă, dar numai în parte pentru cea dintîi. Sistemul clasificativ, legat în principiu de societatea primitivă, după Leslie A. White are aceeași funcție ca și exogamia și endogamia: *să lărgească rudenia cît mai mult posibil, dincolo de cea genealogică, dar în același timp s-o facă mai strînsă și mai intensă*. Dacă toate mătușile sînt numite mame și toți verii frați, sau toți bărbații și toate femeile din generația părinților capătă numele de tată și de mamă, legăturile de rudenie, cu obligațiile și drepturile respective, se extind și în același timp devin mai intense, mai apropiate. Deci nu este vorba de operații absurde, ci, așa cum se exprimă White, de *„un mecanism excepțional de ingenios"* (*op. cit.*, p. 138).

Există numeroase încercări de tipologizare a nomenclaturilor de rudenie, dar ele nu sînt nici pe departe unanim acceptate; tot ceea ce se poate afirma cu certitudine este că fiecare tip de sistem de rudenie este corelativ într-un fel sau altul cu tipul de societate din care face parte, atît în sensul că depinde de el, cît și în sensul că, la rîndul lui, îl influențează în cele mai variate moduri. Dealtfel nu vedem posibilitatea de a transpune tematica aceasta în paleolitic sau neolitic, nici cel puțin ipotetic, pentru că arheologia nu este în măsură să ofere nici un punct de sprijin pentru vreo analogie, oricît de prudentă. Vom reveni însă asupra problemei în alt context.

Mai notăm aici în legătură cu rudenia numai două fenomene: unul arată puterea ei deosebită de extindere dincolo de societate, la plante, la animale și chiar la realități neînsufletite. Cum am arătat mai înainte, după credințele *totemice*, cei din aceleași clanuri sau fratrii se consideră înrudiți direct cu *totemul* lor, iar acesta poate fi o plantă, un animal sau orice altceva. În alte credințe, soarele este considerat tată, pămîntul mamă, codrul frate etc., deci *rudenia apare ca un model organizatoric de relații apropiate*, după opinia lui White, chiar ca *rețeaua de legături a populațiilor preliterate cu tot ceea ce îi înconjoară, cu mediul geografic și mediul cosmic, adică, în ultimă analiză, ca un mijloc de integrare a oamenilor nu numai în societate, ci și în univers*. Celălalt se referă la corelația amintită, pusă în lumină prima oară de Morgan, între societatea primitivă (preistoric: paleolitică) și rudenie, ca principiu de organizare socială, demonstrată și prin faptul că revoluția agricolă, petrecută în neolitic, a transformat vechea alcătuire bazată pe rudenie într-o „societate civilă" întemeiată pe relații de proprietate și organizare teritorială. Cum se exprimă White, care este de acord cu acest punct de vedere: „Structura de clasă și diviziunea clasială înlocuiesc lineajul și clanul; competiția și conflictul iau locul ajutorului reciproc. ... Transformarea organizației sociale își găsește expresia în terminologia de rudenie, anume în trecerea de la sistemele clasificative la cele descriptive" (*op. cit.*, p. 141). Totuși rudenia s-a păstrat pe alte planuri și în plus a rămas un model pentru diferite sisteme de relații sociale (părinții bisericii, maicile, paterii, frații și surorile în călugărie, fraternitatea masonică, fraternitatea revoluționară, patria-mamă, popor frate, frățiile de cruce, surorile sanitare, surorile de ocrotire etc.).

Ca să încheiem cu formele principale de viață socială caracteristice societății preistorice, care au avut însă numeroase prelungiri ulterioare, nu însă și dezvoltări mai însemnate, este necesar să notăm cîteva lu-

Scanned with OKEN Scanner

cruri și despre *triburi*. După Paul Vinogradoff (*Principes historiques du droit*, traducere din lb. engleză de P. Duez și F. Joüon de Longrais, Paris, Payot, 1924), care a studiat problema atît pe baze istorice, cît și pe baze etnografice, de acord cu alți cercetători, *organizația socială primară a fost clanul sau ginta, care, probabil, a fost, împreună cu familiile nucleare componente, multă vreme societatea însăși, unică și autonomă, fără altă organizație deasupra*. Clanurile erau foarte mici și îndată ce creșteau peste o anumită limită erau nevoite, prin condițiile precare de existență, să se despartă și să-și găsească noi teritorii de culeș și vînătoare. Ele rămîneau însă strîns legate unele de altele din cauza înrudirii foarte apropiate. *Confederația* lor a dat naștere, foarte probabil, primelor forme de *trib*, care n-au fost niciodată altceva decît *asociații de clanuri*, cu putere de unificare foarte relativă, pentru că, îndată ce tribul își subordona clanurile și le integra într-o organizație centralizată, el devenea, cum vom vedea, *căpeteniat* și chiar un mic *regat*. Clanurile se conduceau în chip obștesc prin cei mai experimentați din cadrul lor, iar în cazuri mai importante sau grave, prin *adunarea generală* a tuturor celor capabili să participe la luarea unei decizii. Pe măsură ce clanurile au crescut ca număr și s-au extins pe o suprafață mai mare, adunarea obștească a funcționat mai greu, încît, fără să fie desființată, a fost dublată și adeseori „marginalizată" prin așa-numitul *sfat al bătrînilor*, care, pe vremurile în care nu prea erau bătrîni (cazul, cum am văzut, al paleoliticului inferior), era format din membrii cei mai experimentați și mai capabili ai clanului. În împrejurări speciale, probabil că se ivea temporar și cîte un *șef*, adică o persoană mai influentă și deci mai ascultată. În perioadele mai apropiate de vremurile istorice, spre sfîrșitul neoliticului, despre care există o documentație mult mai sigură, Vinogradoff crede că, deși au apărut *șefii*, chiar unii *regi primitivi*, conducerea acestora era limitată nu numai de *sfatul bătrînilor*, dar și de *adunarea războinicilor* (a celor capabili să poarte arme și să participe la lupte). Este ceea ce s-a numit uneori *„democrație militară"*, în realitate o formă de restrîngere a democrației originare, de ordin comunitar și egalitar, cu una mult mai redusă, bazată în fond pe o singură clasă, a *războinicilor* și a *șefilor* recunoscuți, urmați de ei (vezi Homer, Iliada). După opinia lui Vinogradoff, triburile s-au format prin federalizarea provizorie sau temporară impusă mai ales de *starea de război* a clanurilor pentru a-și mări capacitatea de apărare și atac. După descrierea triburilor germanice, rămasă de la antici, acestea nu aveau o autoritate comună în timp de pace; fiecare clan avea o autonomie deplină. Îndată ce izbucnea însă un război, se alegea un șef pentru întreg tribul, iar acesta poseda un drept absolut: „de viață și moarte" asupra tuturor supușilor săi. Sigur e că în cele din urmă, cel puțin unele triburi din cîte ne sînt bine cunoscute, au permanentizat această autoritate, nu însă cu aceleași drepturi în timp de pace ca în timp de război. Au apărut astfel *șefii de trib*, asistați însă de șefii de clanuri, de un *sfat propriu de bătrîni* etc. Cum vom vedea, federalizarea în continuare a triburilor și recunoașterea unei autorități comune a dus la forme superioare de organizare politică, preponderent *teritoriale*, la *cetăți* și la *regate*.

Se pare deci că dezvoltarea societății a parcurs un drum de continuă lărgire a asociației și a solidarității, începînd cu familiile naturale și ginții derivate în chip spontan din ele, reorganizate apoi în clanuri, probabil inițial maternale, apoi și paternale; din unirea acestora s-au

Scanned with OKEN Scanner

născut fratriile și triburile, din federalizarea cărora s-au constituit cetățile și regatele sau alte forme social-politice similare. Este aproape sigur că *epoca paleolitică* n-a cunoscut decît *familia* și *clanul,* pe cînd *neoliticul* și *perioadele imediat următoare* au cunoscut nu numai *triburile* născute din federalizarea clanurilor și fratriilor, dar și unele *organizații teritoriale,* locale (satele și primele orașe), ca și regionale (sate federalizate, orașul cu satele adiacente). Din cele două forme de viață socială, unele mai vechi, bazate pe *rudenie,* altele mai noi, bazate *și pe teritoriu* sau *numai pe teritoriu,* s-au născut *primele cetăți* și *primele regate.* Cu acestea ne apropiem de timpurile istorice sau ne găsim chiar la începuturile lor. Revoluția agricolă, desfășurată în neolitic, încheie pe planul dezvoltării societății o epocă istorică foarte lungă și în același timp grea și lentă, *epoca prădătorilor,* dar deschide o epocă istorică nouă, care marchează progrese tehnologice, economice și politice tot mai mari și va dura, fără întreruperi, pînă în zilele noastre; este *epoca producătorilor.*

Scanned with OKEN Scanner

4. SOCIETĂȚILE „ETNOGRAFICE“ SAU „ÎNTÎRZIATE“

4.1. Ne-am ocupat pînă acum mai mult de societățile preistorice. Trecem la societățile „etnografice“, numite uneori tot „primitive“, alteori „arhaice“, deși ne sînt contemporane și au suferit numeroase influențe din partea unor culturi mai avansate. Este vorba tot de societăți neliterate (care nu cunosc și nu folosesc scrisul și deci sînt lipsite de documente scrise), ca și cele preistorice, unele rămase în chip evident în stadii nedezvoltate de viață socioculturală, foarte asemănătoare, cel puțin din punctul de vedere al ocupațiilor și al uneltelor, fie cu societatea paleolitică, fie cu cea neolitică. Dealtfel, am amintit tot timpul încercările arheologilor și ale altor categorii de specialiști de a lămuri urmele preistorice și a le întregi prin materiale etnografice care nu mai pot fi cronologizate cu aceeași ușurință, în schimb sînt culese „pe viu“, prin cercetări directe, prin observații nemijlocite asupra vieții și activității oamenilor, nu numai prin rezultatele „moarte“ ale unor săpături. În general, cele două perspective se completează reciproc: arheologia ne oferă o periodizare, cel puțin în linii mari, indiferent de datări, care nu sînt totdeauna certe, precum și o fazeologie (stabilirea ordinei de secvență a etapelor evolutive) destul de sigure pentru fixarea stadiilor de dezvoltare ale societății. Etnografia ne oferă în schimb o informație foarte bogată și detaliată despre toate formele și manifestările de viață socioculturală, nu numai sub aspectele lor materiale, rezistente la distrugerile timpului, dar și a celor nemateriale, deci de la cele tehnologice, economice, politice și juridice pînă la cele ideologice, educaționale, noologice și psihologice. Sociologia ca știință a societății nu reține din acest material imens decît ceea ce prezintă un interes pentru preocupările ei specifice, în sensul că o pot ajuta să-și definească și să-și lămurească mai bine propriile ei probleme.

Este necesar să precizăm că, de astă dată, nu ne mai referim la datele sociologice ale etnografiei numai pentru a rezolva problemele tot sociologice ale epocilor preliterate, de la începuturile istoriei, ci și *pentru a studia societățile contemporane de tip etnografic în ele înseși*, deci sincronic, și a stabili pe cît posibil cauzele stagnării sau întîrzierii în care se găsesc, ca și formele particulare de viață socioculturală pe care le-au înjghebat în aceste condiții neevolutive. *Sociologia nu este numai știința dezvoltării societății, în înțelesul unei ascensiuni propriu-zise, ci și a stagnărilor, a regreselor, a decadențelor și a descompunerilor, a celor temporare, urmate de renașteri și redresări, dar și a celor neremediate, care duc în cele din urmă, figurativ vorbind, la îmbătrînire și moarte.* Deci în capitolul de față urmărim în continuare completarea materialelor socioarheologice cu cele socioetnografice, dar în același timp analizăm pe acestea din urmă pentru valoarea lor proprie, pentru pro-

Scanned with OKEN Scanner

blemele pe care le ridică, indiferent de analogiile preistorice; și, în fine, folosim datele arheologiei pentru a periodiza evolutiv datele etnografiei, care, deși sînt contemporane, nu se găsesc pe aceeași treaptă de dezvoltare.

Diferențele evolutive ale variatelor populații de pe glob sînt semnalate în chip curent de toți arheologii, istoricii și antropologii culturali. Referindu-se la perioade în care unele colective umane cunoșteau focul, fabricau unelte foarte fine, practicau o artă de mare măiestrie, cunoșteau ceramica, agricultura și creșterea animalelor etc., arheologii constată că alte colective nu se găseau în stadii asemănătoare, că, în comparație cu cele care au reușit să le atingă, ele au rămas în urmă, fie temporar, fie pentru totdeauna. Diferențele de acest gen, deci nu numai *morfologice,* ci și *fazeologice,* cu variații de tipuri, trepte și populații, persistă pînă astăzi și marchează tot atît de izbitor tabloul dezvoltării social-istorice, ca și liniile de ascensiune sau progres. Istoria omenirii nu se desfășoară nici în lanț, nici în scară ci, după expresia unor specialiști în istoria universală, ca un arbore care-și înalță necontenit vîrful și crengile apropiate, dar își lasă în urmă, tot mai în urmă, celelalte crengi, unele aproape chiar de pămînt, și în același timp multe din ele se usucă sau se rup și se desprind pentru totdeauna de trunchi. Sau, într-o viziune mai antropologică: istoria universală este ca o armată care înaintează mereu; unele segmente se găsesc în avangardă, altele formează „grosul" și „aripile", pe cînd o parte constituie ariergărzile și trenarzii, toate însă, fără nici o excepție, pierd mereu efective, înlocuite pe cît posibil cu altele, și din cînd în cînd își schimbă pozițiile: cei din ariergardă ajung în avangardă, în timp ce segmentele înaintate rămîn în urmă, se amestecă în mulțime sau sînt împinse spre margini, eventual scoase definitiv din „ordinea de marș". Sînt simple imagini intuitive, dar ele redau cu suficientă exactitate desfășurarea istorică a realităților socioculturale de la apariția lor pînă în prezent.

În cadrul colocviului organizat de Centrul internațional de sinteză de la Paris, în 1930, cu privire la *Originile societății,* amintit și în capitolele anterioare, una din expuneri, făcută de istoricul *G. Smets,* pe atunci rector al Universității Libere de la Bruxelles, a avut ca obiect: *„Sociologia primitivilor: cauzele stagnării și ale regresului".* Opiniile expuse cu acel prilej, împreună cu analiza lor critică, ne vor servi ca introducere la capitolul de față.

Societățile și culturile diferă prin aspectul lor. Ne putem deci întreba de ce nu au toate același aspect. Răspunsurile se referă de obicei la resursele locale, dependente deci de ecologie, la capacitatea de invenție și creație a oamenilor, la contacte și împrumuturi, la alegerea arbitrară între soluții echivalente, la contextul internațional etc. Societățile și culturile diferă însă și prin *nivelul lor de dezvoltare.* Pot exista deosebiri de *aspect,* care nu sînt și de *nivel:* locuințe rotunde și locuințe dreptunghiulare; ornamente vestimentare sau de alt ordin, geometrice și florale, în culori roșii și albastre sau în culori verzi și galbene. Există însă diferențe de aspect care purced din diferențe de nivel: cules și agricultură; vînătoare și păstorit; transmitere orală și transmitere scrisă. Deci există probleme ale variațiilor de aspect de la aceleași nivele de dezvoltare și ale variațiilor concomitente de aspect și dezvoltare. Progresele, dar și stagnările și regresele sînt probleme din această ultimă categorie. Pentru a înțelege cum este posibilă coexistența pe plan mondial a unor popoare foarte înapoiate alături de altele foarte avansate,

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să se stabilească mai întîi ce înseamnă a fi înapoiat sau, în limbajul uzual, „primitiv". „În mare, vom reține — arată G. Smets — că societățile primitive au un volum restrîns și o densitate mică. Ele nu posedă decît o tehnică industrială rudimentară, în corelație cu nevoi puțin numeroase și puțin variate; ele au o structură mai omogenă decît cele civilizate, ceea ce înseamnă că același individ face parte dintr-un număr mai mic de grupuri sociale" (*Sociologie des primitifs*, în *op. cit.*, p. 79). Este mai ușor însă a arăta ce este o societate înapoiată sau „primitivă" actuală și prin ce se distinge de una avansată sau civilizată, decît a explica de ce există asemenea societăți, de unde provin aceste diferențe. Dar faptul însuși că asemenea diferențe există în aceeași perioadă indică o deosebire între cele două categorii de „primitivi", cei autentici, care aparțin preistoriei (deopotrivă ca epocă și ca știință), și cei numiți așa printr-o simplă *analogie*, care aparțin prezentului și sînt studiați mai ales de *etnografie*. Oamenii din preistorie nu erau întîrziați sau înapoiați, ei puteau fi dimpotrivă foarte avansați, pentru că nu existau alții mai evoluați decît ei, care să servească drept termen de comparație. Noi înșine nu-i putem compara decît fazeologic, cu propriile lor stadii de dezvoltare, deci în funcție de progresele realizate de ei înșiși. Cu așa-zișii oameni primitivi din zilele noastre lucrurile se pun cu totul altfel. Ei sînt într-adevăr *întîrziați*, rămași în urmă, nedezvoltați sau decăzuți, pentru că alături de ei există alți oameni care în răstimp i-au depășit și au realizat progrese foarte mari. A fi primitiv în stadiile primitive ale întregii umanități este una, a rămîne „primitiv" într-o epocă în care o bună parte a omenirii a realizat o civilizație foarte înaintată este cu totul altceva. Problema este deci dintre cele mai interesante pentru orice știință social-umanistică evoluționistă și cu atît mai mult pentru o sociologie care își propune ca sarcină științifică principală să studieze dezvoltarea societății și a activităților desfășurate de ea în funcție de etapele pe care le parcurge.

Există în această problemă, cum am văzut în alte capitole, numeroase încercări de a explica fenomenele prin *rasă* sau prin *mediul geografic*. Rasele nu s-ar deosebi numai prin trăsături fizice superficiale, ci și prin aptitudini, talent și geniu: unele ar fi subdotate, deci ar fi incapabile de cultură sau civilizație, pe cînd altele ar fi supradotate și ar fi creatoarele tuturor progreselor istorice. Inegalitatea nivelelor de dezvoltare a omenirii actuale ar purcede deci din inegalitatea de înzestrare intelectuală sau spirituală a raselor. Cercetări mai atente, dar și mai puțin tendențioase, au dovedit însă cu totul altceva: în fiecare populație de pe glob, excluzînd unele comunități degenerate fizic și mental din cauza mizeriei economice și a bolilor, există oameni înzestrați și mai puțin înzestrați de la natură, care dacă sînt puși în condiții social-culturale egale se dezvoltă în chip asemănător. Smets dă exemplul foarte instructiv al mincopilor din insulele Andaman, care de acasă, de la părinți, nu cunoșteau decît un sistem foarte rudimentar de numerotație (de exemplu, numai două denumiri pentru numerele cardinale), dar dați la școli moderne, după unele dificultăți de adaptare, au învățat aritmetica tot atît de ușor și de bine ca oricare alții copii de pe suprafața pămîntului. La rîndul lui, mediul geografic nu oferă decît explicații simpliste și în general unilaterale. Argila a fost cunoscută cu mult înaintea olăritului. Există populații la marginea unor ape bogate în pești care nu-i prind și deci nu-i consumă. În general culturile și civilizațiile, chiar unele foarte asemănătoare între ele, s-au dezvoltat în zone geo-

Scanned with OKEN Scanner

grafice foarte diferite şi, invers, în aceeaşi zonă geografică s-au dezvoltat culturi şi civilizaţii de nivele foarte diferite. Desigur, unde nu există ape, nu se poate face navigaţie; unde nu există zăcăminte de minereuri, nu se poate face minerit, dar constatările acestea de bun simţ nu promovează cu nimic cunoştinţele ştiinţifice. Ele dau socoteală cel mult de unele *aspecte,* dar nu şi de *nivele.* Cum am văzut, orice cultură sau civilizaţie este în bună parte o adaptare a oamenilor la mediu, dar procesul acesta depinde mai mult de reacţiunea sau acţiunea oamenilor decît de factorii exteriori. Dealtfel, este imposibil de negat că cel care decide asupra relaţiilor cu mediul geografic este *nivelul de cultură şi civilizaţie:* dacă acesta este foarte scăzut, mediul rămîne neexploatat sau este exploatat cu o eficienţă social-economică foarte redusă. Există terenuri bogate în ţiţei sau în zăcăminte minerale în care unele populaţii n-au practicat decît culesul şi vînătoarea, altele şi-au crescut vitele şi au făcut o agricultură oarecare, pe cînd altele au dezvoltat o industrie extractivă de mare valoare economică şi pe temeiul ei industrii şi civilizaţii corespunzătoare. Diferenţele trebuie deci căutate în domeniul vieţii sociale şi culturale, în condiţiile pe care le creează oamenii înşişi, pentru ei, dar şi pentru alţii.

Cu aceasta nu s-au înlăturat însă toate dificultăţile. G. Smets atrage atenţia în special asupra greutăţii de a determina cu rigurozitate „opoziţia dintre caracterele vieţii sociale la civilizaţi şi caracterele vieţii sociale la primitivi"; ele nu sînt nici pe departe atît de tranşante pe cît se susţine de unii cercetători. Funcţiile sociale (ale celor două nivele socioculturale extreme) nu sînt radical diferite. În toate societăţile trebuie să se asigure subzistenţa populaţiei şi perpetuarea grupului, ca şi apărarea contra altor grupuri; să se stabilească o anumită autoritate şi să se menţină anumite deosebiri; să se păstreze obiceiurile, datinile, tradiţiile, să se transmită cunoştinţele şi credinţele, să se sublinieze anumite fapte şi idei care antrenează consecinţe dorite. În acest cadru este foarte greu de a se preciza „nivelele" în toate domeniile: dacă o societate, considerată drept primitivă, îşi hrăneşte satisfăcător întreaga populaţie, în sensul că nimeni nu suferă de forme, nu este subalimentat, este greu să fie socotită ca inferioară unei societăţi considerate drept civilizată, dar care are, de pildă, procente mari de muritori de foame.

Contrar unor teorii la modă între cele două războaie mondiale, datorate în special lui L. Lévy-Bruhl, care, dealtfel, spre sfîrşitul vieţii a revenit asupra lor, între „mentalitatea primitivă" şi cea „civilizată" nu există o prăpastie de netrecut, ci numai dozaje diferite de gîndire afectivă şi gîndire raţională. Indiferent de credinţele lui mistico-religioase, „primitivul" utilizează uneltele şi îşi desfăşoară munca după anumite reguli empirice sau practice, fără să confunde sau să amestece planurile. Pe de altă parte, există un număr încă foarte mare de credincioşi în rîndurile oamenilor civilizaţi, care cred în fiinţe şi puteri supranaturale, în posibilitatea minunilor, în adevăruri revelate etc., ca să nu mai amintim puzderia de superstiţii, prejudecăţi şi convingeri dogmatice care bîntuie lumea civilizată, cu efecte mai pernicioase decît ale misticismului la primitivi. Individul nu are în societatea primitivă un rol cu totul diferit decît cel din societatea civilizată, cum susţin unele teorii pînă astăzi. El nu este „animalul gregar prin excelenţă", complet absorbit de „hoarda" lui, cum a fost prezentat uneori. Numeroşi cercetători (A. Vierkandt, W. Beck, H. Thurnwald, M. Mead etc.) au arătat că şi în societăţile înapoiate există personalităţi influente şi chiar figuri istorice

Scanned with OKEN Scanner

care s-au distins şi au rămas în amintirea urmaşilor prin reforme însemnate, instituţii sociale binefăcătoare, concepţii înaintate despre lume, morală, relaţiile intertribale etc. Ca şi în societăţile civilizate, există şi la primitivi diferenţe de caracter, de aptitudini şi de influenţă între indivizi. Există şi la ei neconformişti, originali, excentrici, deviaţionişti, infractori, unii relativ foarte avansaţi, alţii foarte înapoiaţi, care înfruntă sancţiunile colective de tot felul, neinstituite dacă transgresiunile n-ar fi posibile. Se formează şi la ei opoziţii faţă de conducerea oficială, există şi la ei personalităţi creatoare care introduc inovaţii acceptate de ceilalţi şi chiar şefi de mare valoare, care impun, cu autoritatea şi puterea lor politică, unele inovaţii fericite sau pun capăt dezbinărilor şi conferă colectivelor o coeziune şi solidaritate neştirbite. Deci nu este adevărat nici că societăţile „primitive" sînt complet imobile sau că misoneismul lor ar fi ireductibil. Societăţile „primitive" acceptă şi ele unele inovaţii pornite dinlăuntrul lor sau împrumutate din afară, după cum refuză altele, pe care le consideră incompatibile sau vătămătoare. Există şi între primitivi conservatori, paseişti, misoneişti sau, pe alt plan de manifestare, dogmatici, sectari, fanatici şi intoleranţi, dar există în acelaşi timp inovatori, inventatori, creatori sau minţi deschise, firi tolerante şi generoase, ca şi în societăţile civilizate. Distanţele dintre cele două capete ale dezvoltării socioculturale nu sînt deci totdeauna radicale. Între ele există numeroase asemănări, trăsături universale sau permanente care ţin de natura umană sau de esenţa însăşi a convieţuirii şi deci nu pot fi modificate decît deodată cu acestea.

G. Smets, care nu este un izolat, manifestă însă tendinţa de a accentua prea mult *asemănările* în detrimentul *diferenţelor,* care totuşi există şi sînt uneori calitativ diferite. Ne găsim deci atît în spaţiu, cît şi în timp, aşadar în perspectivă sincronică şi diacronică, în faţa a două fenomene izbitoare: peste tot şi în toate timpurile există simultan între diferitele societăţi numeroase *asemănări* şi numeroase *deosebiri.* Ştiinţa este datoare să le înregistreze ca atare şi să le explice pe amîndouă, pe lîngă o *sociologie generală* este tot atît de necesară o *sociologie diferenţială.* G. Smets, din nou împreună cu alţii, încearcă o teorie a problemei, care merită să fie examinată mai de aproape. El acceptă evoluţionismul, dar socoteşte, cu bună dreptate, că trebuie elaborat în conformitate cu faptele, nu împotriva sau deasupra lor. Secolul al XIX-lea ne-a obişnuit cu ideea unei evoluţii unice, lineare, nelimitate şi spontane. Fiecare formă de societate primitivă era considerată, împreună cu toate cele similare, ca un stadiu evolutiv, deci implicit şi ca un indicator al drumului parcurs şi al fazelor care vor urma. Sociologii au uitat însă că, în această viziune, stagnarea şi cu atît mai mult regresul, exceptînd cele provocate de factori externi, rămîn cu totul neînţelese. În consecinţă, G. Smets consideră că este necesar să se modifice chiar termenii problemei. „Trebuie să ne întrebăm dacă progresul este mai normal decît stagnarea. Va trebui să se admită că amîndouă trebuie explicate în aceeaşi măsură. Se impune o teorie a progresului şi se pot găsi elemente pentru ea la numeroşi gînditori. Să spunem (de acum încolo) că fiecare progres are o istorie proprie; că acumularea de cunoştinţe umane nu dă socoteală, ea singură, de istoria progresului că trebuie să se admită existenţa crizelor, a raporturilor de echilibru, şi că echilibrul nu se restabileşte decît graţie invenţiilor din domeniul tehnicii industriale sau al tehnicii sociale. Se pot ivi deci stagnări de îndată ce după un

Scanned with OKEN Scanner

echilibru restabilit nu apar noi rupturi de echilibru". De unde concluzia: *„Societăţile primitive ar fi deci societăţi echilibrate" (op. cit.,* pp. 83—84).

Lucrul acesta poate fi adevărat, dar Smets însuşi îşi dă seama că nu constituie o raţiune suficientă a stagnării. În domeniul vieţii în general, dar mai ales al celei omeneşti, iar în cadrul acesteia, al celei colective, un echilibru există şi trebuie să existe dar el nu este niciodată *stabil*. Fiecare nouă generaţie poate aduce în viaţa socială o nouă experienţă, un nou mod de a vedea lucrurile şi adeseori o imposibilitate de a înţelege, a accepta şi a continua pe cele vechi. În societăţile „primitive" — cum am arătat — această spontaneitate este sistematic zăgăzuită: generaţiile vechi nu predau ştafeta celor noi decît după ce le-au pregătit şi le-au încercat, prin lungi şi grele rituri de iniţiere, proces de socializare şi inculturare care le transformă din elemente inovatoare şi răsturnătoare ale stărilor tradiţionale în apărătoare şi conservatoare ale lor. Fenomenul nu este nici natural, nici inconştient, ci cultural, voit, anume instituit în acest scop. Cu alte cuvinte, societăţile „primitive" sînt misoneiste în chip conştient şi voluntar, ele refuză inovaţiile şi progresul dintr-o tradiţie bine consolidată, bine apărată şi riguros respectată. Problema ştiinţifică ce se ridică este: de ce se petrec lucrurile în chipul acesta? Mai ales că în societăţile cele mai avansate schimbările nu sînt numai acceptate, dar şi încurajate şi susţinute pe faţă. G. Smets aminteşte cazul australienilor de baştină. Populaţia acestora este stabilă din cauza natalităţii scăzute, a mortalităţii infantile ridicate şi, în caz de nevoie, a infanticidului. Grupurile ocupă teritorii de vînătoare îndestulătoare pentru nevoile lor, bine precizate, pe care nu le încalcă nimeni. Tabuurile rezervă anumite alimente bătrînilor, iar prescripţiile silesc pe vînători să împartă prada cu părinţii şi rudele lor, inclusiv cu cele prin alianţă. Regulile exogamice obligă pe fiecare să-şi ia soţie într-o anumită clasă matrimonială, iar dacă numărul bărbaţilor de însurat este mai mare decît al femeilor de măritat se amînă riturile de iniţiere ale celor dintîi, absolut necesare căsătoriei, pentru a egaliza numărul şi a-şi găsi fiecare femeia de care are nevoie. Între triburi se practică un comerţ restrîns, dar bine reglementat, mai ales pentru schimburi de materii prime şi obiecte manufacturate, în funcţie de unele specializări teritoriale şi tribale. Nevoile intelectuale şi estetice îşi găsesc satisfacţia în ample ceremonii tradiţionale, unele pline de mister, modificate cîteodată în amănunte, pentru a stîrni curiozitatea şi surpriza participanţilor. De asemenea este asigurată transmiterea legendelor, credinţelor, preceptelor colective. Cum am văzut, unele din instituţiile amintite presupun intervenţia unei voinţe conştiente, nu din vremuri imemoriale, ci pentru fiecare aplicare actuală. De unde concluzia lui G. Smets: „Societatea australiană nu este numai echilibrată, ea este şi intenţionat echilibrată" (*op. cit.,* p. 85). Fără îndoială că această constatare, care se pare că este întemeiată, explică unele efecte exprimate în stagnare, dar nu ne arată de ce australienii intervin conştient în asigurarea unui echilibru social favorabil stagnării şi nu progresului. Cauzele ultime ale fenomenului trebuie deci să fie mult mai profunde decît voinţa şi conştiinţa oamenilor. G. Smets întrevedere o explicaţie posibilă, care merită să fie reţinută şi, eventual, adîncită. Un echilibru mai mult sau puţin pronunţat, de o stabilitate foarte variabilă, dar reală, poate să apară în orice societate, indiferent de nivelul ei de dezvoltare, dar se pare că el este mult mai frecvent şi structural mult mai probabil în

Scanned with OKEN Scanner

societățile înapoiate, care n-au atins încă un grad înaintat de diferențiere și mai ales *nu sînt divizate în clase sociale antagoniste*. În societatea primitivă (de nivel paleolitic) și arhaică (de nivel neolitic), omogenitatea și coeziunea sînt, în general, atît de puternice, încît nu apar conflicte între puținele diviziuni sociale (sexe și vîrste), interesele comune fiind cu mult superioare celor particulare. În cadrul lor, tendințele centripete ale oamenilor sînt absolut predominante față de cele centrifuge. De aici fenomenul unui echilibru societal mult mai viguros și mai statornic. Situația aceasta se va modifica radical abia cu apariția claselor sociale și inaugurarea epocii caracterizate nu numai structural și funcțional, dar și dinamic, cinematic, prin *lupta de clasă*. Asupra acestei probleme vom reveni însă în alt capitol.

Pentru societățile etnografice care chiar dacă se găsesc la același nivel de dezvoltare ca cele preistorice se deosebesc de acestea prin faptul că viețuiesc alături de altele, mult mai înaintate, de care nu se pot izola complet decît în împrejurări cu totul excepționale, este important de stabilit cu ce anume s-au soldat aceste contacte. În unele cazuri, societățile mai evoluate n-au exercitat decît o influență superficială asupra celor rămase în urmă, în alte cazuri însă ele le-au înrîurit adînc, fie silindu-le să progreseze, pentru a obține astfel unele scopuri proprii (de pildă, mînă de lucru calificată), fie împingîndu-le spre regres (alungîndu-le în zone neprielnice, strîngîndu-le în rezervații, reducîndu-le la sclavaj sau servaj, exploatîndu-le în diferite moduri munca) și chiar spre dispariție (vînarea în masă a tasmanienilor, a australienilor, a boșimanilor, a unor triburi întregi de amerindieni etc. de către „albi", adică de către țările colonialiste).

Apar aici două procese sociale dintre cele mai semnificative: a) populațiile înapoiate, venite în contact cu altele mai avansate, pot avea cu acestea relații pașnice, de colaborare și servicii reciproce, în care caz dezvoltarea lor poate să se desfășoare în condiții bune: toate popoarele au învățat în decursul existenței lor de la alte popoare, pînă le-au ajuns din urmă și uneori chiar le-au întrecut; este un fenomen universal și cît se poate de „normal"; b) populațiile înapoiate au contacte nedorite și violente cu cele avansate, caz în care pot lua față de acestea sau o atitudine complet ostilă, de refuz a tot ce vine de la ele, sau o atitudine ambivalentă, în același timp de admirație și ostilitate, de atragere și respingere, cu urmări corespunzătoare și în procesele de aculturație. Procesul contactelor dintre diferitele nivele socioculturale nu este deci deloc simplu. Dacă el ajunge la o dușmănie surdă sau fățișă între cele două grupări, ceea ce se întîmplă de cele mai multe ori, *populațiile mai înapoiate se retranșează în propriile lor tradiții, pentru a-și menține identitatea*, deci ca *un sistem de apărare în fața „cotropitorilor" sau „cuceritorilor"*. Se adaugă și un atașament firesc al oamenilor față de genul vechi de trai, nu din cauza nivelului tehnico-economic, ci al egalității și libertății de care se bucurau, a acelui „comunism primitiv" care este idealizat uneori pînă la considerarea lui ca o „epocă de aur" sau ca un „paradis pierdut". Apar astfel marile „romantisme naționale" sau „sociale", care nu sînt decît reacții ideologice ale celor înrobiți de popoare care uzează de forța lor numerică și militară ca să răpească dreptul la independență al celor mai mici sau mai puțin înarmate. *De multe ori cauza stagnării societăților înapoiate este înfrîngerea, alungarea sau exploatarea lor de către cele înaintate*. Cum vom

Scanned with OKEN Scanner

vedea, colonialismul și semicolonialismul au însemnat pentru unii un mijloc excepțional de dezvoltare, iar pentru alții o frînă, un zăgaz și chiar o cauză de decădere și dispariție.

4.2. Există numeroase lucrări care înfățișează pe larg populațiile considerate de cei care le-au cercetat și le-au clasificat, în comparație cu alte populații, coexistente, ca *cele mai înapoiate din lume,* chiar dacă apar între ele diferențe notabile de dezvoltare de la unele „foarte înapoiate" la altele „mai puțin întîrziate". De fapt, după o concepție preponderent etnologică, sînt grupate printre aceste populații, numite uneori „simple", alteori „noncivilizate", dar de cele mai multe ori „primitive" sau „arhaice", toate colectivitățile lipsite de scriere, de orașe, de construcții monumentale, de activități economice și culturale mai însemnate, de organizații sociale și politice mai complexe, cu un cuvînt, asemănătoare într-un fel sau altul cu societățile „preistorice" (paleolitice și neolitice). Una din cărțile cele mai temeinice în acest domeniu este a lui *J. W. Page: Les derniers peuples primitifs* (traducere din lb. engleză de M. Fain, Paris, Payot, 1941), pentru că nu este pusă în serviciul nici unei tendințe, decît al cunoașterii corecte a realităților. Ea ar merita să fie analizată și comentată foarte amănunțit și în lucrarea de față, dar, din păcate, nu avem această posibilitate. Menționăm deci numai cîteva din datele cele mai semnificative pentru preocupările specifice ale sociologiei. Tratăm separat — spre deosebire de J. W. Page — popoarele de *prădători* și popoarele de *producători,* pentru că primele pot evoca într-o măsură oarecare *societatea paleolitică,* iar ultimele *societatea neolitică,* nu însă în forme pure, ci cu numeroase adaosuri evolutive sau involutive, produse dinlăuntru sau venite din afară, pașnic sau prin constrîngere, mai ales prin constrîngere. J. W. Page își începe cartea cu această precizare: „Astăzi nu se mai găsesc popoare primitive decît în părțile cele mai dosnice ale lumii, în regiuni în care, pentru un motiv sau altul, revitalizarea se dovedește dificilă. Aceste regiuni sînt socotite adeseori ca *pămînturi ingrate" (op. cit.,* p. 7). Este vorba în special de populații „marginalizate", adică năpăstuite de țările colonialiste și imperialiste pînă la stingerea treptată sau exterminarea totală a unora dintre ele.

Printre populațiile care trăiesc exclusiv din „pradă" (cules, vînătoare, pescuit), la un nivel în general foarte nedezvoltat de viață, se găsesc ori s-au mai găsit la datele respective ale cercetărilor etnografice, eșalonate mai ales pe parcursul ultimelor două secole, băștinașii din Australia, pigmeii din Africa ecuatorială (cunoscuți și sub numele de negrili), din Asia de Sud-Est și unele insule din Pacific (numiți și negrito), Sakai din peninsula malaeză, Vedda din insula Ceilan, Selung din arhipelagul Mergui, Kadir și Kurumba din jungla indiană, boșimanii din Africa australă, fuegienii, mai ales triburile Yahgan, Alagaluf și Ona din America de Sud etc.

În general, aceste populații, dintre care unele au fost cercetate cu multă atenție, pînă în cele mai mici amănunte, direct în teren, adică la fața locului, sînt extrem de dependente de natură, de factorii *ecologici,* mai ales de climat, floră și faună. În zonele calde, tropicale și chiar subtropicale, ele sînt lipsite nu numai de unelte mai complicate, dar și de îmbrăcăminte; mai ales bărbații și copiii umblă de obicei complet goi, iar femeile abia dacă-și acoperă sexul (cu cache-sexe), ca și de locuințe durabile, mulțumindu-se cu adăposturi naturale (peșteri, rîpe, stînci,

Scanned with OKEN Scanner

copaci) sau improvizate din nuiele, frunzişuri, mai mult pentru a se apăra de vînt şi de ploaie. Toate, fără nici o excepţie, iubesc însă podoabele de corp, dansurile, cîntecele, povestirile, petrecerile, ceremoniile, spectacolele de orice gen. Toate cunosc şi folosesc *focul,* chiar dacă unele nu ştiu să-l producă prin mijloace artificiale. Toate prepară cu ajutorul focului anumite alimente, dar mai rar cu o veselă propriu-zisă şi mai mult pe jar, la frigare, în spuză, cu pietre încinse etc. Toate practică diviziunea muncii pe sexe şi ţin seama de deosebirile de vîrstă, chiar dacă n-au clase de vîrstă bine distincte şi nu cunosc riturile de iniţiere pentru adolescenţi. Toate au anumite credinţe şi practici magico-religioase, dar nu culte propriu-zise şi nici organizaţii de tip ecleziastic. Toate au anumite rituri de înmormîntare, dar ele variază de la un trib la altul şi chiar în interiorul aceluiaşi trib. Toate prohibesc *incestul,* fără a-l concepe identic, şi toate au practici matrimoniale bine fixate (exogamie, monogamie, foarte rar poliginie), dar mai nici una nu se restrînge la organizaţia familială propriu-zisă, fiind cuprinse în organizaţii clanice sau gentilice, excepţional în cele tribale. De regulă ele sînt lipsite de şefi instituţionali, dar toate au conducători, fie dintre oamenii mai în vîrstă şi mai experimentaţi, care se bucură de trecere sau prestigiu, fie dintre cei mai pricepuţi la vînătoare şi mai curajoşi în luptele cu fiarele sălbatice şi populaţiile ostile. Peste tot domină *datina,* care ţine loc de legi, de şefi şi de instituţii organizatorice. Apar uneori şi diferite categorii de vrăjitori sau magicieni, dar mai mult pentru tratarea bolilor şi combaterea farmecelor făcute de răuvoitori. Ei nu reprezintă o specialitate sau o profesie şi nu trăiesc din astfel de îndeletniciri. În funcţie de dificultăţile concrete, unele din aceste populaţii întîrziate au practicat *infanticidul* şi *antropofagia* (canibalismul). În sfîrşit, toate sînt *nomade* sau *seminomade,* fără aşezări stabile, în continuă căutare de hrană şi toate au anumite trăsături de ordin *comunitar* („comună primitivă") şi practică în chip curent schimburi de bunuri în formă de *daruri,* fără semnificaţii comerciale. În afară de aceste asemănări şi altele, asupra cărora nu putem stărui, există însă şi numeroase deosebiri, nu numai de la o populaţie la alta, dar şi în cuprinsul aceluiaşi trib, chiar a aceluiaşi clan, mai ales în cazurile de populaţie mai numeroasă, aflată în situaţii de dispersare. Amintim numai cîteva din observaţiile cele mai semnificative, în măsură să ajute înţelegerea mai exactă a „abstracţiilor sociologice".

Australienii de baştină, dintre care, cum am remarcat cu mai multe prilejuri, unii sînt consideraţi ca cei mai înapoiaţi de pe suprafaţa pămîntului (de exemplu tribul Arunta), sînt constituiţi în *triburi,* dar acestea au un număr relativ redus de membri. Fiecare trib se deplasează pe un teritoriu privit ca al său. În cazurile sau perioadele în care vînatul şi apa sînt abundente, tribul se împrăştie peste tot, în cete mici, formate din două sau trei familii, iar acestea dintr-un bărbat, femeia sau femeile sale şi din copiii proprii sau adoptivi ai lor. Unele poposesc mai mult, improvizează nişte colibe sumare. Fiecare familie ocupă cîte o colibă proprie, cu un inventar, tot familial, extrem de redus (cîte o piatră de zdrobit grăunţe, cîte un fus de tors fire sălbatice şi cîteva vase de lemn). Australienii umblă goi sau aproape goi, afară de zonele sau perioadele reci, dar au numeroase *podoabe:* coliere, diademe, brăţări, inele, cercei pentru urechi şi nas etc., confecţionate din diferite materiale minerale, vegetale şi animale, toate nemetalice. Ei se hrănesc cu tot ceea ce găsesc comestibil în natură: carnea animalelor vînate

Scanned with OKEN Scanner

(canguri, oposum, struți etc.), peștele pe care-l pot prinde (în special în apele marine de coastă), dar și șopîrle, broaște, șerpi, șoareci, șobolani, melci, scoici, omizi, rîme, insecte de tot felul, ouă de păsări, miere de albine sălbatice, precum și plante comestibile necultivate, rădăcini, fructe, frunze, grăunțe, ciuperci etc.), care nu se găsesc însă pretutindeni și nici toate la un loc. Afară de lănci sau suliițe, unele triburi australiene folosesc pentru vînătoare *bumerangul,* armă specific australiană. Mai au cuțite de piatră, securi tot de piatră, unele forme de ghioage, iar pentru pescuit harpoane, năvoade, vîrșe, ambarcații făcute din scoarță de copac sau cioplite într-un singur trunchi (monoxile). Nu se fac provizii de nici un fel, de aceea sînt zile în care mănîncă pe „săturatelea", dar și zile în care rabdă de foame.

Ca și în alte multe situații similare, la australieni: „Prin trib se înțelege un anumit număr de indivizi care au același nume, revendică un drept de proprietate (comun) asupra unei părți determinate din teritoriu, își recunosc (reciproc) legături de rudenie și vorbesc aceeași limbă sau același dialect. De regulă un trib se divide în clanuri, iar clanul cuprinde un anumit număr de grupuri locale, care se pot reduce la cîte o singură familie sau două-trei familii. Într-adevăr, unitatea fundamentală a societății australiene este *familia.* Aceasta este o unitate cu economie închisă (autarhică), în înțelesul că soțul și soția își asigură reciproc (pentru ei și copiii lor — *n.n.*) mijloacele de subsistență" (Page, *op. cit.,* p. 55). Australienii au, ca multe alte populații „primitive" și „arhaice", anumite rituri și ceremonii de inițiere, mai simple pentru fete, dar foarte lungi și complicate pentru băieți, aplicate după pubertate (adolescență) pînă la căsătorie. „Obiectivul lor este, pe de o parte, verificarea forței de rezistență a junelui, pe de altă parte, inculcarea obișnuinței de a se supune celor mai în vîrstă, ca și de a învăța doctrina tradițională care justifică necesitatea de a respecta întocmai datinile (tradițiile) tribului" *(op. cit.,* p. 58). Se citează și cazuri, din alte părți ale lumii, în care riturile inițiatice urmăresc eliminarea din viață a tinerilor incapabili să suporte greutățile, indiferent de motive (debilitate fizică sau mentală, lașitate, delicatețe), deci o selecție socială foarte aspră.

Pigmeii africani, deși sînt de statură foarte mică (pînă la 1,30—1,40 m), sînt excelenți vînători, nu numai de animale mici, dar și de animale mari, de exemplu de elefanți (pe care îi rănesc la picioare cu suliițele, îi imobilizează, apoi le taie trompele și-i lasă să sîngereze pînă mor sau îi abat cu ajutorul diferitelor capcane). Cei de la marginile pădurilor tropicale au contacte permanente cu populațiile de cultivatori negri din împrejurimi, de statură normală, cu care trăiesc în bună vecinătate. Există obiceiul ca pigmeii să ia unele produse de la agricultori fără să-i întrebe, lăsînd în schimb o cantitate corespunzătoare de vînat. Este un gen de schimb, înregistrat la unele populații înapoiate încă de Herodot, cunoscut sub numele de „troc tacit" sau „schimb pe tăcutelea" (fără ca cei implicați să se vadă, să-și vorbească, să trateze). Pigmeii, deși sînt nomazi (ei nu rămîn în același loc mai mult de 3—4 luni), au teritorii precise pe care le cutreieră după hrană și se întorc după un timp de unde au plecat. Ei sînt de regulă monogami. „Fiecare familie, fiecare grup de familii are drepturi egale asupra solului, în așa fel că nimeni nu poate considera exclusiv ca a sa vreo parcelă de teren, acesta este în întregime *proprietate comună.*" (Page, *op. cit.,* p. 12, *subl. ns.).* Explicația acestui comunism primitiv, foarte răspîndit pe aceste trepte

Scanned with OKEN Scanner

de dezvoltare socială, este simplă: o parcelare a terenurilor de vînătoare şi de cules este *nerentabilă*. Vînatul este mişcător şi trebuie deci urmărit pe o arie mai mare, iar plantele comestibile variază după relief, sezon, specii, ciclu de maturaţie etc., în aşa fel că nici o parcelă nu este capabilă să hrănească vreun grup uman fără întreruperi insuportabile. Din aceleaşi motive este foarte greu ca un individ să găsească singur tot ceea ce îi este de trebuinţă, dar este tot atît de greu ca un colectiv numeros să se poată hrăni dintr-un teritoriu limitat, cu excepţia unor zone deosebit de fertile. De aceea, la acest nivel sociocultural, baza vieţii sociale şi economice nu o formează nici individul, nici o colectivitate numeroasă, ci micile comunităţi ale grupurilor familiale sau de rude foarte apropiate.

Pigmeii africani folosesc pentru vînătoare arcuri şi săgeţi, sulițe, ghioage etc. şi sînt ajutaţi de cîini, care se găsesc aproape la toate populaţiile de vînători de pe glob, indiferent de treapta lor de dezvoltare. Prada aparţine întregului grup familial şi este împărţită de bărbatul cel mai în vîrstă, după reguli tradiţionale, respectate cu stricteţe.

Pigmeii din sud-estul Asiei sînt de o talie ceva mai mare decît cei africani (pînă la 1,50 m) şi au fost, ca şi aceştia, împinşi mereu de unele populaţii mai puternice (malaezi, chinezi, europeni) spre zonele cele mai puţin ospitaliere. Din cauza aceasta numărul lor scade mereu, dealtfel, ca aproape al tuturor populaţiilor întîrziate din lumea modernă. Ei cunosc vînătoarea, dar n-o practică decît dacă n-au încotro. Preferă alimentaţia vegetariană, cu toate că plantele comestibile sînt foarte dispersate. În aceste împrejurări, unele triburi de pigmei, de exemplu semangii, socotiţi ca cei mai înapoiaţi din această zonă, sînt obligaţi să schimbe foarte des locurile, chiar din 3—4 zile, ceea ce înseamnă o mişcare continuă, fără zăbavă, fără odihnă. Din aceleaşi motive ei nu-şi pot asigura hrana zilnică decît în grupuri foarte mici, pînă în 20 de persoane, cu copii cu tot. Ei improvizează la locurile de popas adăposturi familiale din crengi şi frunze de dimensiuni mari (de palmier etc.), dar în locurile mai des frecventate, pe care nu le părăsesc fără a se mai întoarce, construiesc şi unele *adăposturi colective* pentru toate familiile din grup, dar cu „cuşete“ sau „culcuşuri“ separate pentru fiecare dintre ele. Uneori îşi fac adăposturile în copaci, refugiu contra animalelor sălbatice şi a triburilor inamice.

Un fapt vrednic de reţinut, pentru că el este frecvent la numeroase populaţii de pe întreg globul terestru, este că pigmeii asiatici utilizează bambusul în cele mai diferite activităţi de fabricaţie, pentru confecţionarea de tolbe, piepteni, piuliţe, tambururi, fluiere, drîmbe, beţe de bătut măsura, arme, adăposturi etc. Acele şi sulele se fac din oase de animale. Au şi unelte de piatră, rudimentar lucrate, unele lame sau aşchii de răzuit, de cojit, de tăiat, dar *lemnul are o întrebuinţare mult mai mare şi mai variată*. Constatarea aceasta este cît se poate de interesantă pentru imaginea furnizată de arheologie despre oamenii de altădată. Aceasta înregistrează cu suficientă precizie industriile bazate pe prelucrarea pietrei şi altor materiale dure, dar nu poate reconstitui *„cultura sau civilizaţia lemnului“* şi nici a altor materiale perisabile.

Alte populaţii sud-est asiatice şi din insulele apropiate, de talie obişnuită, care se găsesc tot într-o fază preagricolă şi prepastorală, de exemplu sakaii, folosesc, ca şi alte populaţii mai avansate, în loc de arcuri, *sarbacane* (aparate de aruncat prin suflare nişte săgeţi speciale, ca acele noastre de croşetat, făcute din material lemnos, otrăvite la vîrf). Tot ei

Scanned with OKEN Scanner

își construiesc, după un obicei de asemenea mult mai răspîndit, *locuințele pe stîlpi,* pînă la 1—2 m de la sol, ceea ce constituie o apărare satisfăcătoare contra umidității și animalelor sălbatice. Urcarea în adăposturi se face cu ajutorul unor trunchiuri de copac anume amenajate. Și ei folosesc, în cazuri extreme, refugii între crengile copacilor de o înălțime utilă.

Vedașii sînt o populație foarte blîndă și primitoare, ceea ce contrazice flagrant prejudecata că populațiile înapoiate ar fi lipsite de orice sensibilitate și s-ar caracteriza prin brutalitate și nesimțire. Ei trăiesc în caverne și în adăposturi sub stînci, dar și în unele colibe rudimentare, improvizate din crengi și frunziș. Peșterile mari aparțin întregii comunități, pe cînd cele mici sînt proprietate particulară (a unei singure familii). În peșterile colective, fiecare familie are locul ei, separat de al celorlalte, folosit pentru dormit, pentru unele operații de bucătărie, pentru mîncat și păstrarea lucrurilor. În cazurile în care locuiesc mai multe familii împreună, alimentele mai importante sînt *proprietate comună:* ele sînt preparate de obicei de o singură femeie și distribuite apoi tuturor celor adăpostiți în aceeași cavernă.

O populație foarte interesantă sînt gelungii, împrăștiați în zecile de insule mărunte din arhipeleagul Mergui, din apropierea Birmaniei meridionale. Ei sînt *pescari nomazi,* supranumiți „boemieni ai mărilor". În sezonul de pescuit (din octombrie pînă în mai) ei se mută fără astîmpăr dintr-o insulă în alta, dar nu se aventurează decît rareori dincolo de apele locale. Ambarcațiile lor, destul de precare, construite exclusiv din lemn (fără nici un fel de fierărie), cu ajutorul unei singure unelte, o secure grosolană, le servesc sezonier nu numai ca mijloc de transport, dar și ca *locuințe ambulante.* Ei nu poposesc într-un loc mai mult de o noapte sau două decît în împrejurări cu totul excepționale și n-au, în afară de securi, decît foarte puține unelte și ustensile: harpoane, oale de pămînt, vase de bambus pentru apă etc. Observatorii consideră că „pentru acești nomazi orice proprietate este jenantă". Din cînd în cînd ei străbat și jungla din preajma coastelor, pentru miere și vînat, mai ales pentru mistreți, pe care îi vînează cu ajutorul cîinilor. Cînd începe sezonul uraganelor musonice, selungii se retrag în adăposturile de pe uscat, trăiesc din provizii și ceea ce mai pot culege, își repară ambarcațiile, își refac uneltele etc., pînă începe din nou sezonul de pescuit. Ca la numeroase alte populații neindustriale de pe suprafața pămîntului, viața lor este divizată în decursul unui an în două sezoane sau perioade profund diferite.

Dintre vînătorii din Africa australă au fost bine studiați în special așa-numiții boșimani (nume dat de olandezi), alungați de pe teritoriile lor de baștină mai ales în deșertul Kalahari, unde duc lipsă nu numai de hrană, ci și de apă. Totuși vînatul a fost multă vreme abundent și important (antilope, girafe, elefanți, rinoceri, zebre, struți etc.), pînă n-a fost masacrat de albi. Spre deosebire de populațiile înapoiate din pădurile ecuatoriale, care se folosesc de vegetale, boșimanii se îmbracă tot sumar, dar cu veșminte din piele animală. Ei trăiesc în comunități mici, formate din 20—100 persoane, compuse din mai multe familii, fiecare cu coliba ei și cu o viață relativ independentă. În sezonul de secetă, familiile se strîng în jurul unei gropi cu apă, iar în sezonul ploios se separă și cutreieră teritoriul comun, care se moștenește din generație în generație. Mai multe comunități, care au același nume și vorbesc același grai, formează un *trib,* dar acesta are o importanță foarte redusă

Scanned with OKEN Scanner

în viața boșimanilor, ca în a multora din societățile de nivel similar. Unii dintre boșimani au trăit odinioară în peșteri sau în adăposturi de sub stînci. Peșterile cele mari, locuite de regulă de anumiți șefi, erau decorate asemănător cu cele din paleoliticul superior (francez și spaniol) cu picturi murale policrome realiste, care reprezintă scene de vînătoare, animale, migrații de turme și persoane umane cu capete de animal. Boșimanii păstrează și azi aceste înclinații artistice, cum dovedesc numeroasele gravuri de dată mai recentă de pe stînci.

Dintre fuegieni, unele triburi, ca Ona, vînează guanaco și alte animale de uscat, fără a se folosi de mare, pe cînd altele, ca Yahgan și Alacaluf, trăiesc mai ales din resursele mării și își petrec o bună parte din viață pe ambarcații (pirogi). Deși climatul din Țara de Foc este uneori foarte rece și umed, fuegienii umblă aproape goi și n-au adăposturi bine făcute. Este un caz, des citat în literatura de specialitate, de adaptare biologică la mediu. Totuși, ei își ung corpul cu diferite grăsimi (de balenă, pește, păsări de mare) care îi apără de ceață, grindină, ploaie și vînturi. Hrana bogată în astfel de grăsimi îi ajută în aceeași măsură să reziste la frig, fie prin caloriile pe care le asigură, fie prin țesuturile adipoase subcutane, care sînt foarte dezvoltate la ei.

Un lucru neobișnuit: unii dintre fuegieni, anume Yahganii, deși foarte înapoiați sub raport material și spiritual, aveau *o limbă foarte bogată*. Un misionar englez, Thomas Bridges, a avut răbdarea să întocmească un dicționar yahgan-englez, care cuprinde 40 mii de cuvinte. Faptul, deși pare o excepție, ridică probleme foarte interesante privind corelația dintre baza tehnico-economică și chiar starea generală de cultură și limbă. Probabil că este vorba, ca în multe alte cazuri analoage, de o gamă foarte variată de activități culturale, de un proces de *compensare:* creativitatea oamenilor fiind stăvilită în unele direcții, se manifestă tumultuos, chiar excesiv, în alte direcții, rămase deschise.

4.3. Etnografia a înregistrat și societăți de culegători, vînători și pescari de nivel mai ridicat decît cele amintite, unele chiar cu un mare belșug economic și spectaculoase activități socioculturale. Reținem, tot după G. W. Page, trei dintre cele mai bine cunoscute: amerindienii de cîmpie sau prerii, din părțile interioare ale Americii de Nord, vestiți vînători de bizoni, amerindienii de pe coasta dinspre Pacific a Canadei, pescari renumiți de somoni, și eschimoșii, locuitori din zona polară septentrională, cunoscuți pentru cultura lor tradițională de mare originalitate, care le-a îngăduit să înfrunte cu succes unele din cele mai grele condiții ecologice de pe pămînt.

Înainte de invazia europenilor, *amerindienii din prerii* trăiau aproape numai din vînătoare, mai ales din vînătoare de *bizoni*. Femeile culegeau diferite plante comestibile, dar aportul lor alimentar era relativ restrîns. Ei cultivau cantități mici de tutun, în scopuri rituale sau ceremoniale, și nu aveau decît un singur animal domestic, *cîinele*. Viața lor era dependentă în cea mai mare măsură de cirezile de bizoni și migrațiile sezoniere ale acestora. Primăvara și la începutul verii, bizonii emigrau spre pășunile cele mai mănoase și formau turme mari, trecînd de la una la alta, în funcție de consum și refacere. Toamna și iarna, cînd iarba devenea mai săracă și mai rară, bizonii se împrăștiau, formînd grupuri mai mici, fără a rămîne, decît cu totul excepțional, vreunul izolat de ceilalți. Vînătorii de bizoni erau obligați să se adapteze la aceste împrejurări și să procedeze *ca și bizonii:* primăvara și vara se strîngeau în

Scanned with OKEN Scanner

grupuri foarte mari și se organizau pentru atacuri de mare amploare împotriva turmelor rătăcitoare de bizoni; toamna și iarna se desfăceau în cete mai mici și fiecare vîna pe cont propriu. Ei duceau deci, în chip inevitabil, o viață de *nomazi;* grupați un timp al anului în comunități mai mari; iar în alt timp, în comunități mult mai mici. Organizarea socială și viața oamenilor variau și ele sezonier. Pînă la răspîndirea cailor și armelor de foc, aduse de europeni, amerindienii urmăreau bizonii pe jos și se foloseau mai ales de arcuri și săgeți, dar și de lănci grele de lemn, ghioage masive etc. În luptele cu alte triburi utilizau și cuțite de scalpat și scuturi făcute din piei groase. Pentru capturarea bizonilor aflați în cirezi mari, amerindienii recurgeau la diferite curse și capcane, mai ales la abaterea animalelor în țarcuri puternice, de unde nu mai aveau posibilitatea să scape, fiind măcelăriți apoi fără greutate.

Bizonii doborîți erau întrebuințați cu mare pricepere aproape în întregime. Din pieile brute (cu păr cu tot) își făceau anumite piese de îmbrăcăminte; răzuite de păr și tăbăcite, serveau pentru corturi, cămăși, mocasini și alte genuri de încălțăminte, pentru saci și recipiente; tăiate în fîșii înguste (curele) serveau ca materiale de legat, de împletit etc. Părul bizonilor era folosit ca umplutură pentru perne și ca materie primă pentru diferite ornamente aplicate pe veșminte și scuturi. Din vine și tendoane se făceau fire și sfori; din copite, cleiuri; din coarne, linguri și pipe; din oase, unelte pentru prelucrarea pieilor, iar carnea o mîncau la locul vînătoarei crudă (în sînge), iar în tabără, fiartă, friptă sau prăjită. Consumau de asemenea în formă crudă creierii și măduva oaselor, pe care știau să le spargă fără a pierde din substanța mult dorită. Se pricepeau să conserve carnea, altfel prăzile masive nu le-ar fi servit la mare lucru. Femeile tăiau carnea în felii subțiri, o uscau la soare, apoi la foc etc., pînă se prefăcea în *praf de carne,* pe care-l păstrau apoi în saci de piele sau în bășici (burdufi) cu grăsime, închise ermetic, urmînd să fie preparat și asezonat cu diferite ingrediente vegetale. Este faimosul *„pemican“*, utilizat pînă azi pentru valoarea lui nutritivă și ușurința de manipulare de către exploratorii și vînătorii albi. Deci o adevărată cultură sau civilizație *animalieră,* care asigura posesorilor un nivel de trai foarte ridicat.

Amerindienii din prerii nu aparțineau acelorași triburi și nici nu vorbeau aceeași limbă. Ei foloseau, pentru relații cu băștinașii de alte graiuri, un sistem foarte expresiv de gesturi și mimică, în stare să comunice tot ceea ce era esențial. Cei care vorbeau aceeași limbă și aveau aceleași obiceiuri erau uniți prin legături de rudenie și aveau conștiința că fac parte din aceeași *seminție,* dar organizația politică era *tribul,* care era mult mai restrîns. Fiecare trib era complet independent de alte triburi, chiar dacă făceau parte din aceeași seminție, și nu asculta decît de un singur *șef,* care era ales din sînul său. Un trib se compunea din mai multe *ginți* sau *clanuri,* cele mai multe *patrilineare*, dar și unele *matrilineare,* iar ginților se compuneau din *familii înrudite,* uneori însă și din persoane străine, adoptate sau afiliate. Fiecare trib și fiecare clan din cadrul tribului avea un nume și un teritoriu distinct, cu limite precise. Clanurile erau conduse de un *sfat al capilor de familie,* dintre care unul era recunoscut ca *șef,* pe temeiul capacităților sale deosebite la vînătoare și război ori al talentelor sale de organizator. Clanurile alegeau șeful de trib, iar șefii de clanuri constituiau sfatul acestuia. În fiecare trib mai exista un număr oarecare de *societăți* (cluburi), formate numai din bărbați adulți, care puteau fi din clanuri diferite. Fiecare din ele avea

Scanned with OKEN Scanner

ceremoniile și dansurile ei. Funcțiile acestor „societăți" sau „cluburi" variau de la trib la trib, dar în general ele asigurau, sub supravegherea șefului și consiliului de trib, ordinea în împrejurările în care tribul acționa în ansamblul lui, cazul expedițiilor de vînătoare din timpul primăverii și al verii. Ele reglementau viața colectivității în decursul deplasărilor și al campamentului, supravegheau mișcările eventualilor inamici și impuneau respectarea anumitor reguli cerute de vînarea colectivă a bizonilor, pentru a nu se compromite rezultatele. (De exemplu, nu era voie să se vîneze bizoni izolați, pentru a nu se speria turmele cele mari.) „Cluburile" acestea aveau dreptul să sancționeze pe recalcitranți sau infractori, deci constituiau un fel de poliție și judecătorii penale, un început de *organizație statală.*

Amerindienii de pe coasta dinspre Pacific a Canadei erau orientați pentru procurarea resurselor de trai mai ales spre pescuitul maritim și fluvial, nu spre vînarea animalelor de uscat, cu toate că și acestea erau în mare abundență. Nivelul economic și cultural al acestor populații este considerat de către specialiști ca foarte înaintat nu numai în comparație cu al altor pescari și vînători, dar și cu unele triburi de cultivatori sau crescători de animale din stadii incipiente sau zone geografice nefavorabile. Regiunea nord-americană de pe coasta Pacificului este foarte bogată în resurse alimentare, atît acvatice, cît și terestre; ea oferă oamenilor posibilități de trai dintre cele mai variate și mai îmbelșugate. Pe de altă parte, pădurile de brazi și de cedri, ca și cele, mai puțin însemnate, de mesteceni, sălcii etc., asigură oamenilor, pe lîngă un material lemnos ușor de prelucrat, scoarțe detașabile, care pot fi folosite în foarte multe scopuri. Așa s-a dezvoltat aici una dintre cele mai splendide *culturi sau civilizații ale lemnului,* superioară din multe puncte de vedere nu numai pietrei, dar și unora din metale. Amerindienii de coastă făceau, de exemplu, din scoarță: fire, sfori, funii, torțe, acoperișuri. Din scoarța interioară a cedrilor femeile țeseau veșminte, făceau saltele și perne. Din lemn, bărbații construiau locuințele familiale și colective, confecționau ustensilele trebuincioase: ciubere, albii, cofe, cupe, farfurii, linguri etc. Tot din lemn își făceau pirogile de pescuit și de război, lăzile sau cuferele în care-și țineau lucrurile de preț, sicriele, măștile de ceremonie, emblemele heraldice, coloanele comemorative, stîlpii totemici și o mulțime de alte obiecte. Din nuiele și crengi tinere bărbații făceau diferite împletituri și legături, iar femeile despicau rădăcinile și împleteau coșuri și alte obiecte, tot atît de impermeabile ca și ceramica.

Amerindienii de coastă erau mai ales pescari de *somoni,* care au constituit mult timp alimentul lor de bază. Aceștia sînt de mai multe specii, fiecare cu perioada ei de migrație, pentru că o trăsătură caracteristică a somonilor este „remonta", părăsirea apelor sărate ale mării și urcarea în cursul rîurilor (amonte) pentru a-și depune icrele. Unii dintre ei migrează în cantități atît de mari, încît umplu rîurile și pot fi prinși cu găleata sau ciutura, fără nici o greutate. Uleiurile și grăsimile extrase din pești și alte animale marine constituiau, încă din vremuri străvechi, un obiect important de *comerț intertribal,* mai ales cu populațiile din interiorul continentului. Amerindienii de coastă puneau aceste alimente în cutii de cedru și le transportau dincolo de munți, pentru schimburile pe care le făceau cu populațiile nemaritime.

Arsenalul de vînătoare și pescuit era foarte variat și în general foarte eficient: arcuri cu săgeți, harpoane, undițe, vîrșe, plase, rețele,

Scanned with OKEN Scanner

lese, zăgazuri etc. Unele din vîrşe erau foarte perfecţionate şi de dimensiuni mari, încît nu puteau fi confecţionate decît cu cooperarea întregii comunităţi. În general, acţiunile de amploare mai mare aveau un caracter *colectiv* şi se desfăşurau sub comanda unor *şefi* experimentaţi, ceea ce a dus, în chip necesar, la organizaţii sociale puternice, capabile să coordoneze acţiunile, să impună disciplina muncii şi deci eficienţă eforturilor. Vînătorii şi pescarii individuali pot proceda după deprinderi şi concepţii personale, dar colectivele de vînători şi de pescari dezvoltă, în chip inevitabil, numeroase norme, reguli, procedee şi tehnici de conduită, de diviziune a sarcinilor, de cooperare şi convieţuire.

Somonii erau pregătiţi, uscaţi şi conservaţi pentru iarnă sau se extrăgea din ei untură. Munca aceasta revenea femeilor.

Atît pentru pescuit, cît şi pentru transporturile pe apă amerindienii de coastă aveau pirogi excelente, scobite într-un singur trunchi (monoxile), mai ales din cedru. Cele mari ajungeau pînă la 18—20 m lungime şi 2 m lăţime. Cedrii potriviţi pentru pirogile de proporţii mari nu se găseau pretutindeni, ci numai în anumite zone; trunchiurile şi pirogile de acest calibru formau adesea un obiect de *comerţ intertribal,* de mari distanţe.

Amerindienii de coastă locuiau în aşezări sau sate permanente, situate în apropierea mării, de preferinţă la revărsarea rîurilor folosite de somoni pentru depunerea icrelor sau în preajma unor golfuri frecventate de mamiferele marine, în funcţie însă şi de prezenţa apei potabile. Satul era format din case mari de lemn, variate ca formă şi tehnică de construcţie după triburi, dar toate erau făcute din lemn de cedru, utilizat pe de o parte ca schelet (trunchiuri de susţinere), pe de altă parte ca pereţi şi acoperiş (scînduri groase, uneori plăci mari de scoarţă de copac). Toate casele erau foarte încăpătoare, dar unele dintre ele aveau dimensiuni excepţionale, pînă la 30 m lungime, 12—15 m lărgime şi 4—6 m înălţime. O trăsătură caracteristică a acestor case era şi faptul că erau construite şi locuite de *mai multe familii înrudite*. Acestea îşi împărţeau spaţiul şi-l separau cu un fel de perdele mobile, făcute din rogojini de stuf şi alte plante acvatice. Între familiile aşezate faţă în faţă se găsea cîte o vatră, folosită în comun.

Ei nu aveau ceramică, dar împleteau coşuri foarte variate din scoarţă de cedru şi diferite rădăcini, uneori cu atîta măiestrie, încît serveau ca vase pentru apă şi alte lichide, fiind complet nepermeabile. Majoritatea ustensilelor de bucătărie şi magazinaj erau însă din lemn cioplit, nu din împletituri. Practicau de asemenea un ţesut pe modelul împletitului, din diferite rădăcini, scoarţe, fibre vegetale, dar şi din păr de capră sălbatică, uneori de cîine, de lutră etc., iar ţesăturile lor erau de obicei ornamentate cu multă artă. Unele din păturile lor sînt considerate de cercetătorii de specialitate ca „magnifice", dar acestea erau făcute în scopuri strict ceremoniale. În unele zone se găsea *aramă nativă,* care era prelucrată la rece, prin ciocănire, în diferite obiecte, cuţite şi podoabe, scuturi ceremoniale etc. Arta decorativă a unora din amerindienii de coastă, aplicată în cele mai variate domenii de activitate, făcea parte dintre cele mai izbutite de pe întreg continentul american.

Amerindienii de coastă erau, pînă la venirea albilor, cei mai mari *negustori* din America. Schimburile intratribale erau reduse, însă cele intertribale, în special dintre triburile de coastă şi cele din interior, erau foarte active. Din aceste schimburi a rezultat o limbă comercială compusă din 200—300 de cuvinte, ca în atîtea alte părţi ale lumii, în situa-

Scanned with OKEN Scanner

ții asemănătoare. Inițial comerțul s-a făcut prin troc, dar mai tîrziu pieile de lutră au devenit unitate monetară.

Amerindienii de coastă erau puternic ierarhizați social. Ei se împărțeau în trei clase: oameni de rînd, care formau grosul populației, nobilii și sclavii. Aceștia din urmă erau de obicei prizonieri de război sau descendenți de ai lor, dar unii erau și cumpărați. Sclavii erau în general bine tratați, dar nu aveau nici un drept. Stăpînii îi puteau folosi după cum voiau și, în extrem, îi puteau și ucide. Nu se puteau căsători decît între ei. Delimitarea dintre oamenii de rînd și nobili era mai puțin riguroasă, mai ales că mulți din prima categorie erau proveniți din mezinii familiilor nobile, drepturile nobilitare fiind moștenite după principiul primogeniturii. Nobilii sau șefii ereditari aveau un patrimoniu foarte variat, de la drepturi asupra anumitor teritorii, anumitor locuri de pescuit sau de vînătoare pînă la drepturi ceremoniale (cîntece, dansuri, măști, blazoane speciale etc.). Ei nu erau egali nici în cadrul aceleiași familii, iar singurul mijloc de a promova în rang era *potlaciul*, care consta în distribuirea de daruri, în competiție cu alții, în cadrul unor mari serbări populare.

În regiunea arctică sau polară de nord (Canada, Alaska, Groenlanda, Labrador etc.) se găsește o altă populație de vînători și pescari de interes pentru sociologia popoarelor, prin cultura lor foarte variată și, în general, de mare valoare adaptativă, dacă nu totdeauna și adaptatoare: *eschimoșii*. Genul de viață al acestor oameni variază după cum s-au specializat în vînarea și pescuitul unora sau a altora din animalele terestre și acvatice existente în regiune. Unii dintre ei trăiesc mai ales pe urma *renului sălbatic* (caribu), din care cauză etnografii i-au numit „eschimoși-caribu". Aceștia nu se interesează de resursele marine, dar pescuiesc în lacuri și rîuri. Starea lor economică și culturală este mai înapoiată și unii cercetători îi consideră ca o rămășiță a vechilor eschimoși care au venit din sud în urmărirea renilor sălbatici, dintre care apoi unii au evoluat spre forme mai complexe, prin completarea vînatului și pescuitului de uscat cu vînat și pescuit maritim, în special de lostrițe și de mamifere marine (balene, morse, foci), care au ajuns la o dezvoltare foarte mare.

Eschimoșii în ansamblu au numeroase arme și unelte, iar ca animal domestic *cîinele*, folosit nu numai ca auxiliar de vînătoare, dar și ca *animal de transport*, în special pentru sănii. Ei au și unele ambarcații specifice, ca faimoasele caiace și canoe. Folosesc inteligent frigul, mai ales pentru conservarea alimentelor.

Din punct de vedere sociologic, eschimoșii, care au o cultură materială remarcabilă, asupra căreia nu putem stărui, își desfășoară activitatea într-un ritm sezonier bine diferențiat. Vînătorii de reni sălbatici, de exemplu, în timpul iernii se grupează în triburi, au o activitate economică redusă, în schimb o activitate socială și spirituală relativ intensă. Rezervele alimentare sînt proprietate comună și locuințele de gheață și zăpadă (iglu) sînt atît de apropiate unele de altele, încît par o singură masă nediferențiată. La revenirea primăverii apar focile, revin renii sălbatici, iar eschimoșii se împrăștie în grupuri mici, pentru vînarea lor. Spre vară, focile nu mai sînt accesibile, iar renii sălbatici se dispersează pe spații mari. Atunci eschimoșii își obțin hrana mai ales din pescuit. În acest scop se accentuează și dispersarea oamenilor: fiecare familie acționează pe cont propriu. „Tribul nu mai există, societatea se dezmembrează, pentru a reveni la elementul ei constitutiv: familia". Va-

Scanned with OKEN Scanner

riația este foarte mare de la un trib la altul, mai ales în funcție de împrejurările locale, de animalele vînate și de anotimp. Vara, mai toți eschimoșii se adăpostesc în corturi din piei de focă și de caribu, diferențiate după regiuni. Iarna, unele triburi au locuințe solide, construite din piatră, oase de balenă, lemn, iarbă, mușchi și piei. Alții își construiesc locuințele din blocuri de gheață tăiate cu cuțitul de os sau de ivoriu, căptușite în interior cu piei și cu blănuri. Pentru încălzit, toți eschimoșii folosesc lămpi cu ulei de focă sau, în lipsă, alte grăsimi, iar pentru dormit folosesc, ca și pentru îmbrăcăminte, un număr mare de piei și de blănuri. Locuințele lor de iarnă adăpostesc de regulă cîte două familii înrudite și sînt foarte des legate, prin coridoare acoperite, de o sală de petrecere, în care se strîng în lunile de iarnă ca să danseze, să cînte și să asiste la spectacole date mai ales de vrăjitori, dar și de diferiți artiști populari. Femeile se bucură de multă considerație, mai ales din cauza sarcinii de a confecționa îmbrăcămintea și de a gospodări adăposturile care, în climatul arctic, sînt fundamentale pentru supraviețuire. În general, toți eschimoșii dovedesc aptitudini meșteșugărești foarte dezvoltate, ca și înclinații artistice deosebite (pentru gravuri, sculpturi, ornamente etc.). Viața lor socială și religioasă era totuși redusă, din cauza condițiilor grele de viață și a necesității de a trăi o bună parte din timp în grupuri împrăștiate. Așa se explică și unele moravuri foarte dure din trecut, ca infanticidul (pentru copiii pe care nu-i puteau hrăni), sinuciderea bătrînilor, care deveneau o povară pentru alții etc.

În prezent, cu toate pierderile suferite, îndeosebi din cauza bolilor epidemice și sociale de dată recentă, dobîndite în urma contactelor cu alte popoare, eschimoșii se găsesc în plin proces de civilizare, în sens european și nord-american.

Se constată fără greutate, din simpla descriere a societăților de tip vînătoresc și pescăresc, deosebiri foarte mari între ele, nu numai de ordin *morfologic,* dar și de ordin *fazeologic:* unele sînt foarte înapoiate, pe cînd altele sînt foarte avansate, cu tot atîtea trepte intermediare, datorită mai ales deosebirilor *ecologice* (ale climatului, florei și faunei), care, pentru societățile de prădători, sînt decisive. Apare deci nevoia stabilirii nu numai a stadiilor mari de dezvoltare a vieții socioculturale, ci și a substadiilor pentru fiecare din ele.

4.4. Se poate spune același lucru și despre societățile „etnografice" de *producători,* care practică deci, în afară de cules, vînătoare și pescuit, diferite forme de *agricultură* și (sau) *zootehnie.* Și acestea prezintă numeroase trepte de dezvoltare, de la unele foarte simple și rudimentare pînă la altele foarte complexe și avansate, chiar dacă ne referim numai la cele dinaintea apariției plugului și tracțiunii animale. Se adaugă faptul, caracteristic cel puțin ca posibilitate, dar, în numeroase cazuri, și ca realitate, că societățile de tip etnografic au suferit uneori influențe foarte puternice din partea unor societăți mult mai dezvoltate, ceea ce le îndepărtează simțitor de societățile de tip *preistoric* și le așază pe trepte evolutive mult mai avansate. Astfel, spre deosebire de societățile agropastorale din neolitic, unele dintre cele similare din vremurile moderne au adoptat nu numai metode agrotehnice și zootehnice mai înaintate de la populațiile civilizate, dar și unele unelte mai perfecționate, chiar meșteșuguri întregi, cum sînt cele *metalurgice,* precum și numeroase forme de relații de producție ale unor orînduiri mai avansate, cum sînt sclavagismul și feudalismul, sau de guvernămînt, cum sînt princi-

Scanned with OKEN Scanner

patele, regatele și chiar imperiile, toate de ordin *statal,* cu toate că din alte puncte de vedere se găsesc în stadii „neliterate" sau „preliterate". Fenomenul acesta este foarte frecvent, mai ales în Africa, dar nu este complet absent nici în alte continente. Foarte semnificativ este și faptul că unele din aceste populații s-au dezvoltat spre forme mai avansate prin factori *interni,* deci prin puteri proprii, fără influențe însemnate din afară, ceea ce modifică într-o măsură oarecare și concepția după care trecerea de la formele primitive și arhaice de viață a cuprins în chip necesar crearea și utilizarea *scrierii.* Fără îndoială, există civilizații bazate pe scris (civilizații *scripturale* sau *scriiturale),* dar și civilizații echivalente, de nivel analog, bazate pe numeroase elemente identice sau asemănătoare, dar *fără scriere* (civilizații *orale).*

Etnografia a înregistrat unele societăți care, în perspectivă evolutivă, marchează în chip clar *tranziția* de la societățile de prădători la cele de producători, începînd cu cele în care bărbații își continuă vechile ocupații vînătorești și pescărești, iar femeile au devenit, pe lîngă *culegătoare,* într-o măsură oarecare, și *cultivatoare.* Un exemplu, între altele, este populația amerindiană din zona fluviului Amazon. Ne referim în special la cei care locuiesc în preajma afluenților (Yapura și Iça) acestuia, dar, într-un fel sau altul, lucrurile s-au petrecut asemănător și în alte locuri, pînă de curînd. Deci este vorba de fenomene de o generalitate foarte mare, cu diferențe care privesc mai ales speciile de plante cultivate. Utilizăm în continuare tot lucrarea citată a lui J. W. Page.

În zona Amazonului, bogată în păduri și ape, nici animalele, nici fructele sălbatice nu oferă oamenilor resurse alimentare îndestulătoare. În schimb există unele plante comestibile foarte valoroase, ce au atras din vreme atenția băștinașilor, care au ajuns să le cunoască procesele de creștere și să le cultive pe scară din ce în ce mai mare. Este cazul în special al *manioculuí,* un arbust tropical din familia emphorbiaceelor, care are rădăcinile în formă de tubercule, din care se extrage o făină foarte hrănitoare, *cassava* (tapioca), din care se face un fel de pîine nedospită (azimă). Maniocul se înmulțește prin butași sau răsad, deci se cultivă foarte ușor și în plus este foarte rentabil. În această zonă el se găsește în vreo 40 de varietăți care cresc spontan, în stare sălbatică. La sosirea europenilor, maniocul era cultivat în mai multe părți ale Americii (Brazilia, Guyana, Antile, regiunile calde ale Mexicului etc.), dintr-o vreme destul de îndepărtată. El mai este cultivat încă de o parte din amerindienii de pe Amazon. Zona fiind pădu roasă, problema cea mai dificilă a culturii manioculuí este defrișarea și desțelenirea locurilor, sarcină care revine bărbaților. Copacii mai mici sînt doborîți cu ajutorul unor securi de piatră, cei mai mari prin foc. Securile din preajma rîului Yapura sînt din piatră șlefuită și sînt fixate de cozi mari de lemn cu ajutorul unor fibre vegetale rezistente și al smoalei. Pămîntul despădurit este săpat cu ajutorul unor pari ascuțiți și al unor hîrlețe de lemn, după care este dat în seama femeilor. Tot acestora le revine sarcina de mare răspundere de a elimina, prin procedee tradiționale foarte ingenioase, substanțele toxice (acid prusic) din manioc și a-l face comestibil.

Maniocul nu este singura plantă cultivată în grădinile amazonienilor. Se mai cultivă, pe o scară mai redusă, rădăcini de igname, trestie de zahăr, patate, diverse semințe de ierbacee, porumb, mazăre, ardei, ananas etc. Se cresc de asemenea numeroși pomi fructiferi, de care sînt pline grădinile.

Scanned with OKEN Scanner

De menţionat şi două narcotice: *coca* (din care se extrage cocaina) şi *tutunul* (care aici nu se fumează, ci se consumă bucal, sub forma unui lichid vîscos sau a unei paste). De interes sociologic este mai ales întrebuinţarea pastei de tutun în timpul adunării sfatului comunitar, în care se discută diferite treburi obşteşti, se judecă diferendele, se iau hotărîri de ordin public. Tutunul se pune într-un recipient (cană, oală) care trece jur împrejur, din mînă în mînă, înaintea oricărei luări de decizii. Procedura constă din prezentarea unei propuneri de către un vorbitor, după care cei de faţă urmează să voteze, fie pentru, fie contra. În loc de a se vota verbal, se dă celui vizat vasul cu tutun: dacă este de acord cu propunerea, înmoaie un beţişor în pasta de tutun şi o consumă. Dacă nu este de acord, trece vasul mai departe, fără a gusta din el, dar este obligat să arate motivele dezacordului. Problema este tranşată în funcţie de majoritate, dar opinia şefului de trib trage foarte greu în cumpănă şi reprezintă uneori ultimul cuvînt. Gestul ceremonial de a înmuia cîte un băţ în oala cu tutun este folosit şi ca semn al unei învoieli între indivizi, în alte probleme decît cele obşteşti. Practica este răspîndită, în diferite forme concrete, dar cu o semnificaţie similară, pe întreaga suprafaţă a pămîntului: a consuma din aceeaşi substanţă, oricare ar fi ea, înseamnă *comuniune,* integrare simbolică în aceeaşi opinie, credinţă, acţiune, un procedeu de contopire spirituală, de participare la aceeaşi realitate. Implicaţiile magico-religioase sînt evidente, dar fenomenul este profund social, atît în geneza, cît şi în consecinţele lui.

În partea aceasta a pămîntului, clima este foarte bună pentru vegetaţie, care nu are sezoane de creştere şi dispariţie. În condiţiile acestea, şi grădinăritul este continuu: totdeauna este ceva de semănat sau de răsărit şi, în acelaşi timp, de cules. Munca femeilor este deci neîntreruptă. Ele vin zilnic de la culturi încărcate cu produse alimentare vegetale, pe care le poartă în coşuri mari, aşezate în spate şi susţinute cu o legătură trecută peste frunte.

Îmbrăcămintea amazonienilor este foarte sumară. Climatul cald şi constant nu impune nici un veşmînt pentru ocrotirea corpului faţă de intemperii. Ceea ce poartă, cînd poartă, are mai mult funcţii sociale şi estetice, acoperirea părţilor genitale şi împodobirea diferitelor părţi ale corpului. Materialul de bază al pieselor de îmbrăcăminte se face din scoarţă de copac prelucrată în chip corespunzător.

Amerindienii din pădurile amazoniene, ca cea mai mare parte a indigenilor americani, sînt foarte *războinici.* Ei se găsesc în conflict cu mai toate triburile străine şi riscă să fie atacaţi prin surprindere, fără un temei bine stabilit, uneori din interes aproape numai ludic sau sportiv. Desigur este vorba de tradiţii seculare, de practici intrate în obiceiuri, dar faptul acesta nu modifică realitatea (Cf. şi Maurice R. Davie, *La guerre dans les sociétés primitives, son rôle et son évolution,* traducere din lb. engleză de Maurice Gerin, Paris, Payot, 1931).

Amerindienii din zona rîurilor amintite nu au locuinţe individuale, fiecare comunitate stă într-o singură locuinţă, numită *maloka,* de proporţii mari, capabilă să adăpostească pînă la 60—100 persoane. Maloka are în faţă un teren bine curăţat şi nivelat, care serveşte pentru dans şi întruniri, iar în spate, grădina şefului. Ceilalţi locuitori îşi au plantaţiile la diferite distanţe de locuinţa comună, chiar pînă la două zile de drum. În cazurile acestea din urmă, amerindienii îşi construiesc şi unele adăposturi temporare lîngă plantaţiile respective.

Scanned with OKEN Scanner

În interior, maloka are la mijloc un spațiu liber, folosit de copii pentru jocurile lor, iar de adulți și tineret, pentru reuniuni publice și pentru dansuri, cînd nu le pot face în aer liber. Uneori locul acesta este separat printr-un paravan de rogojini de restul locuinței. Spațiul din jurul pereților este ocupat de familiile conlocuitoare, fiecare cu vatra ei. De regulă nu există nici o despărțitură materială între spațiile ocupate de familii; la unele comunități se așază însă între ele rogojini sau tăblii de scoarță, drept paravane. Fiecare familie posedă, în general, trei hamace, fixate pe stîlpi la înălțimea de cca 75 cm de la sol și dispuse în triunghi în jurul focului (al vetrei). Unul din hamace este al tatălui, altul al mamei, iar al treilea al copiilor, care mai dorm și direct pe pămînt. Deși casele acestea colective se construiesc cu greutate, ele nu sînt locuite decît 2—3 ani. Cauza principală este secătuirea grădinilor, care-și pierd fertilitatea și devin neproductive. Se adaugă însă și degradarea acoperișurilor vegetale, care prind umezeală și nu mai apără de ploi, ca și dorința de a-și pierde urma, în ipoteza că așezarea a fost reperată de inamici. În aceste situații, se fac noi defrișări, la depărtare de cîțiva kilometri, se construiește o nouă maloka și se încep noi culturi. În tot cazul, *din pricina tehnicilor agricole primitive, cultivatorii de pe această treaptă de dezvoltare socioculturală sînt încă obligați, cu foarte puține excepții, să ducă în continuare, ca mai toți vînătorii și culegătorii dinaintea lor, o viață nomadă sau seminomadă.*

Amerindienii dinspre Yapura și Iça nu au nici metale, nici piatră suficientă. Singurele unelte de piatră sînt securile amintite, fixate pe cozi de lemn. Pentru răzuitoare și sule se folosesc dinți de animale. Majoritatea uneltelor și instrumentelor sînt de *lemn:* răzătoare pentru manioc, cuțite de lemn tare, mojare și piulițe, pilugi sau pisălogi, piepteni, farfurii, castroane, cupe, albii, gonguri, tambururi etc. Femeile fac diferite recipiente și vase din pămînt ars (ceramică) cu mîna, fără roată, pe care le usucă la soare, apoi le ard în cenușe fierbinte și materiale cu combustie lentă. Atît bărbații cît și femeile fac coșuri și alte împletituri din fîșii de scoarță, frunze de palmier și din trestie, unele frumos decorate. Măiestria diferitelor triburi nu este egală nici la olărie, nici la împletituri, în consecință, cele care excelează le difuzează, prin troc sau schimburi de daruri, și la alte triburi.

În afară de vegetale (cultivate sau sălbatice) și de vînat, amazonienii mai consumă miere de albine sălbatice, pe care o strîng bărbații, cu diferite metode, mai ales prin afumare. Unul dintre triburi (Menimehe) a găsit un mijloc mai practic: oamenii din cadrul lui fac în acoperișul caselor spații care atrag roiurile de albine, ceea ce este un început clar al domesticirii acestora. În afară de o hrană obișnuită, mierea are întrebuințări importante de ordin ceremonial: din ea se face băutura alcoolică principală (miedul sau hidromelul) folosită la festivități.

O caracteristică a amazonienilor, asemănătoare cu a unor populații din Africa, Asia de Sud-Est și Melanezia, este folosirea unor tambururi sau gonguri de forma unor butoaie, pentru transmiterea de semnale și chiar mesaje mai complicate la distanțe pînă la 30 km. Ele servesc, într-o formă rudimentară, dar eficientă, de telefon și telegraf.

Populațiile amazoniene, cunoscute sub numele de *triburi,* sînt mai mult grupuri lingvistice și culturale, decît sociale și politice. Unitatea socială de bază nu este tribul, ci *ginta* (clanul) sau *comunitatea domestică.* Ea este formată, cum am amintit, din 60—100 persoane sau mai

Scanned with OKEN Scanner

multe, care locuiesc într-o singură casă, au terenuri de vînătoare şi pescuit comune şi sînt conduse de un şef. Clanurile sînt monogamice, exogamice şi patriarhale. Tînărul care se duce pentru a-şi căuta şi a-şi aduce soţie, la unul din clanurile aliate, trebuie să facă dovada de capacitate bărbătească: să defrişeze un teren împădurit, să construiască o colibă etc. Există aici un obicei întîlnit şi în alte părţi ale pămîntului, ca în caz de naştere a unui copil tatăl să ia locul mamei, să stea o săptămînă sau chiar mai mult în hamac, ca şi cum el ar fi *lehuza,* fără să facă nimic şi mai ales fără a se atinge de vreo armă. Obiceiul este cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *cuvadă.*

Copilul cel mai tînăr dintre gemeni sau cel care are defecte fizice este dus în pădure şi abandonat, adică lăsat să moară. Măsura este dictată de necesitate, pentru că mamele nu pot alăpta doi copii în acelaşi timp, mai ales că înţărcarea copiilor se face la 2—3 ani, iar pe de altă parte infirmii devin o povară pentru întreaga comunitate. Altfel amazonienii îşi iubesc foarte mult copiii şi se îngrijesc de viaţa şi creşterea lor. Ei dovedesc multă afecţiune şi faţă de morţi. Aceştia sînt înhumaţi chiar în maloka, sub vatră, într-un hamac, împreună cu toate podoabele, armele şi ustensilele personale. Cînd moare şeful comunităţii, se dă foc locuinţei şi clanul îşi construieşte alta, undeva, în apropiere.

Un alt personaj influent al amazonienilor, afară de *şef,* este *vraciul,* care este vrăjitor şi vindecător, dar nu şi preot (nu are funcţii cultuale). El este totdeauna bărbat. Este hipnotizator, iluzionist, vizionar, prezicător, practică magia sub toate formele (albă şi neagră), comunică cu spiritele etc., dar sarcina sa principală este tratarea bolnavilor prin numeroase mijloace magice, dar şi unele fireşti: plante medicinale, cataplasme, loţiuni, masaje etc. În fiecare maloka există un vrăjitor care, în afară de magie şi „medicină", are aceleaşi ocupaţii ca toţi membrii clanului. Datorită îndeletnicirilor sale speciale, vrăjitorul, mai ales dacă se bucură de faimă, depăşeşte influenţa şi deci puterea şefului de clan. Între aceştia doi există deci o rivalitate tacită, dar prin aceasta nu mai puţin reală.

Armele uzuale sînt nişte suliţe de lemn, mai mari ca cele de vînătoare, folosite tot prin aruncare, apoi săbii de lemn cu tăiş dublu, lungi de cca 1 m, arcuri cu săgeţi, ghioage sau măciuci etc. Vîrfurile suliţelor şi ale săgeţilor sînt *otrăvite.* Săbiile de lemn servesc pentru doborîrea inamicului la pămînt, prin lovirea picioarelor, după care este ucis cu măciuca de luptă. Amerindienii atacă de obicei prin surprindere, în special după terminarea unei serbări, cînd duşmanii dorm, sînt obosiţi de petrecere şi ameţiţi de băuturile alcoolice. Cei care nu reuşesc să fugă, sînt ucişi sau făcuţi prizonieri. Copiii sub 7 ani, socotiţi ca incapabili să trădeze, sînt luaţi în serviciul şefului de clan şi sînt asimilaţi cu membrii acestuia (se căsătoresc în cadrul noului clan etc.). Ceilalţi prizonieri sînt păstraţi cîteva zile, pînă se organizează o serbare pentru celebrarea victoriei, în cadrul căreia sînt ucişi şi mîncaţi „ceremonial". Din unele oase ale victimelor, aceşti canibali îşi fac fluiere şi vase de păstrat diferite lichide rituale, din dinţi îşi fac coliere sau alte podoabe de corp, iar craniile, bine curăţate de carne, se atîrnă de casă, drept trofee de război. Se adaugă astfel, la condiţiile naturale de viaţă, adeseori mizerabile, altele artificiale, cauzate de oameni, care sînt, în cele din urmă, mai rele decît toate.

Dacă în America precolumbiană populaţiile agricole şi pastorale au fost în număr mult mai mic decît cele vînătoreşti şi pescăreşti, în Africa

Scanned with OKEN Scanner

raportul a fost, din timpuri străvechi, exact invers. În afară de pigmei și boșimani, aproape toate celelalte populații trăiesc din cultivarea plantelor și creșterea animalelor (Cf. *Dictionnaire des civilisations africaines*, sub redacția lui Georges Balandier și Jacques Maquet, Paris, Fernand Hazan, 1968, articolul: *Agriculture, Elevage* etc.). Spre deosebire de agricultorii amazonieni, cei din Africa au, pe lîngă bețele arhaice de scos rădăcini și de săpat găuri pentru plantații, unele lopeți de fier, care sînt mult superioare față de utilajele de tip preistoric. Defrișarea pădurilor se face tot cu ajutorul unor unelte metalice, dar și aici, ca pretutindeni, este folosit pe scară mare focul. Se cultivă igname, mei, banane, orez, iar de la descoperirea Americii și răspîndirea plantelor cultivate acolo, pe întreaga suprafață a globului terestru, maniocul, porumbul etc. În zonele în care se pot cultiva bananierii, munca este lăsată în seama femeilor, pentru că este destul de ușoară. Bananierii se înmulțesc aproape singuri, prin mlădițe care cresc din rădăcina principală. Pentru culturi se fac găuri în pămîntul defrișat, se pun în ele vlăstare de bananier și se umplu la loc cu pămînt. După zece luni, noua plantație produce fructe pe care femeile le desprind cu cuțitul și le transportă acasă în coșuri, pînă la 40—50 kg. Tot ele prepară din banane o băutură alcoolică foarte apreciată de băștinași. Culturile de bananieri sînt atît de rentabile, mai ales prin mărimea recoltelor și schimburile care se fac cu triburile neproducătoare de banane, încît un bărbat care are două sau trei soții sau eventual sclave poate trăi foarte ușor, fără să muncească aproape nimic. Este un fenomen foarte important, care marchează începutul unei noi epoci în dezvoltarea societății: *cultivarea plantelor poate fi, chiar de la început, atît de avantajoasă, încît o parte din oameni pot tări din munca altora și deci să dubleze exploatarea solului cu exploatarea omului de către om.* Începutul a fost marcat uneori prin subordonarea femeilor de către bărbați, alteori prin prizonierii de război, care, în loc să fie uciși, au fost lăsați în viață și puși să lucreze pentru învingători.

O plantă care a avut un rol foarte important în agricultura africană, dealtfel ca și în multe alte părți ale lumii (inclusiv în România) înainte de răspîndirea porumbului și cartofului, de proveniență americană, a fost *meiul*. Acesta nu este panificabil, dar se poate consuma în foarte multe feluri, mai ales în formă de paste (terci, mămăligă), și este un aliment hrănitor. Meiul se cultivă însă mult mai greu decît bananierii. Africanii ecuatoriali îl seamănă la sfîrșitul sezonului arid, în găuri superficiale, săpate cam la 1 m unele de altele. După ce răsare, se ia o parte din răsad și se reîmplantează între cuiburile vechi. Cîmpul este apoi plivit de toate buruienile și lăsat să rodească. Dacă nu se depun toate silințele necesare, producția este mediocră sau nulă.

Una dintre populațiile afroecuatoriale care ilustrează treptele incipiente de tip arhaic (neolitic) ale cultivării plantelor, dar cu unele trăsături socioculturale mult mai avansate, o reprezintă boloki. Dispersați de-a lungul cursului superior al Congoului, pe ambele maluri ale fluviului, bolokii aparțin, ca mai toată populația congoleză, bantușilor, răspîndiți pe o arie foarte mare a continentului african. Așezările se găsesc în apropierea fluviului și formează, după împrejurări, aglomerații foarte variate, de la sate sau cătune de 50—60 de locuitori, pînă la orașe de mii de persoane. Ele se compun din mai multe rînduri de adăposturi, cu fața spre apă, separate prin drumuri largi sau chiar cordoane de bananieri. Un rînd de colibe aparține deseori unui singur bărbat, care

Scanned with OKEN Scanner

ocupă pe cea din centru, iar celelalte sînt repartizate soţiilor, pentru că, în această zonă, numai cei foarte săraci se mulţumesc cu o singură femeie.

Aici culturile principale sînt ignamele, maniocul, bostanii, meiul şi porumbul. Baza alimentaţiei o formează tuberculele de igname, concurate din ce în ce mai mult de manioc, a cărui făină, cassava, se păstrează timp mai îndelungat şi constituie deci o rezervă alimentară mai sigură. Boloki nu cresc decît foarte puţine animale — cîini, capre, oi — toate de soiuri mediocre, care nu au nici o pondere deosebită în economia lor. Partea cea mai mare a cărnii pe care o consumă provine din vînătoare, sarcină care revine bărbaţilor. Cele mai multe acţiuni de vînătoare sînt colective şi se desfăşoară sub conducerea unor şefi cu experienţă şi renume în materie. Înainte de declanşarea acţiunii, se execută diferite ceremonii magico-religioase, pentru a preveni relele posibile din partea spiritelor pădurii, iar vînătorii iau cu ei în acelaşi scop, dar şi pentru a le purta noroc, talismanele lor speciale de vînătoare. Se practică pe scară mare şi *pescuitul,* Congo fiind un fluviu foarte bogat în peşte. Acesta este prins în mai multe feluri, cu diferite capcane de împletituri şi reţele, iar noaptea cu torţe şi harpoane, dar şi cu ajutorul diferitelor otrăvuri sau stupefiante vegetale. Bolokii se folosesc cu abilitate de revărsările Congoului, ei construiesc la gurile afluenţilor diferite stăvilare din garduri de nuiele, care, la retragerea apelor, opresc peştii şi uşurează prinderea lor în masă. Un fapt foarte important, întîlnit şi la alte populaţii, bolokii conservă o parte din peşti în mici lacuri sau blăţi (eleştee) din preajma fluviului, pe care îi hrănesc cu melci sau alte animale mărunte, dar şi cu cassava, pînă au nevoie de ei pentru hrană. Este un început de *piscicultură,* un pas de depăşire a pescuitului simplu, tot atît de important pe planul acesta ca agricultura şi zoocultura, în raport cu simpla culegere din natură sau simpla vînătoare.

Bolokii sînt interesanţi şi din alte puncte de vedere: în sînul lor există unele meşteşuguri specializate, dintre care cel mai însemnat este *metalurgia,* prin care populaţia aceasta depăşeşte nu numai paleoliticul, dar şi neoliticul, pentru a atinge treapta de dezvoltare reprezentată de prelucrarea metalelor. Minereul de fier este adus din alte părţi şi, după ce este topit, este manufacturat în diferite obiecte, ca sape, lopeţi, securi, cuţite, vîrfuri de lance, cîrlige de undiţă, dalte, foarfece etc. Aceiaşi meşteri prelucrează şi arama, din care fac mai ales ornamente pentru corp (brăţări, inele, coliere etc.), dar şi pentru arme şi unelte, vîsle, piroge. Pentru turnarea în forme a pieselor mari, metalurgiştii africani folosesc metoda străveche, înregistrată şi de arheologi, cunoscută sub numele de *„ceară pierdută“*. Uneltele şi ustensilele moderne, produse de marile industrii metalurgice europene şi din alte părţi, superioare ca eficienţă şi de regulă mai ieftene, au început să pună capăt metalurgiei locale, de tip meşteşugăresc.

Pentru pescuit şi transportul pe apă, bolokii îşi fac piroge de diferite mărimi, din trunchiuri de cedru, de acaju etc., dintre care unele sînt atît de încăpătoare, încît sînt puse în mişcare de 60—70 de vîslaşi şi pot transporta greutăţi însemnate. Ambarcaţiile mari sînt folosite mai ales pentru expediţiile *comerciale,* în cadrul cărora se fac schimburi numeroase, unele în natură, altele în monedă.

Bolokii n-au nici şef suprem, nici şefi regionali. Singurii şefi sînt cei de familie. Aceştia au un anumit drept de control asupra celor din grupul domestic şi sînt răspunzători de faptele lor. Şefii de familie for-

Scanned with OKEN Scanner

mează sfatul sătesc, iar șeful celei mai însemnate dintre familii exercită influența cea mai mare în cadrul sfatului, fiind un fel de șef al acestuia (de fapt, nu de drept). Conducătorii satelor se strîng uneori și aleg un judecător regional, care tranșează diferendele dintre ele. Bolokii au cunoscut pînă de curînd și unele forme rudimentare de sclavagism și feudalism.

Mai amintim dintre cultivatorii „primitivi", în sensul că nu folosesc în munca lor decît unelte foarte rudimentare, de obicei un simplu băț ascuțit, unele populații din insulele Oceanului Pacific de Sud, regiune cunoscută și sub numele de Mările Sudului. Este zona în care cresc mai ales *cocotierii*, folosiți de băștinași în cele mai diferite forme pentru satisfacerea unor însemnate nevoi de viață. Lemnul este întrebuințat pentru construcții, unelte și ustensile; cu frunzele se acoperă adăposturile, iar cele uscate se folosesc pentru foc și pentru torțe; învelitoarea nucilor dă o fibră care poate fi toarsă, pentru sfori și frînghii; coaja nucilor golite de conținut servește ca vase de băut, iar tăiate în două formează cupe și castroane; sucul sau laptele de nucă de cocos verde, deci înainte de formarea miezului, este o băutură plăcută și sănătoasă; miezul proaspăt al nucii constituie o hrană substanțială și se poate prepara în mai multe feluri; uleiul de nucă de cocos, care se extrage din miez, are foarte multe întrebuințări culinare și este baza tuturor unguentelor casnice. Se consideră că o suprafață de cîteva hectare (1—8) de cocotieri, pe o insulă de cîteva ori mai mare, poate asigura existența unei colectivități de o sută de persoane. În Mările Sudului lipsesc însă animalele sălbatice, care ar favoriza un vînat mai extins. În general, animalele de folos economic, cum sînt cîinele, porcul și orătăniile, au fost aduse de oameni. În schimb pescuitul marin este foarte avantajos. În aceste condiții, insularii din părțile dinspre coaste practică cu precădere pescuitul, iar cei din interior au devenit cultivatori. Cum pescuitul formează peste tot buni luntrași și navigatori, zona aceasta a lumii a dat pe unii dintre cei mai iscusiți și îndrăzneți dintre ei.

Mulți dintre insularii Pacificului de Sud sînt cultivatori foarte pricepuți, cu toate că unealta lor principală este un simplu săpător de lemn (un băț ascuțit). Spre deosebire de multe alte părți, aici lucrările agricole sînt efectuate nu numai de femei, ci și de bărbați. Peste tot se cultivă cocotierii, dar aceștia nu formează singurele plantații. Se mai cultivă: bananierii, trestia de zahăr, igname, taro, patate, arbori de pîine etc. În unele insule foarte aride (Noua Caledonie, insulele Banka etc.) grădinile sînt *irigate*. Unii dintre cei mai iscusiți irigatori sînt fijienii, ale căror apeducte sînt lungi de mai mulți kilometri, în terenuri cu relief foarte variat. Irigațiile sînt indispensabile mai ales pentru culturile de taro. Se practică și grădinăritul în trepte sau terase, săpate pe pantele dealurilor și făcute adeseori cu pămînt cărat de la poale. Și aici terenurile sînt de regulă defrișate înainte de a fi cultivate, muncă ce revine bărbaților, dar ele nu sînt fertile decît pentru una sau două recolte, după care sînt părăsite și nu mai sînt reluate decît după 8—10 ani, fiind înlocuite cu altele. Sistemul acesta reclamă, firește, suprafețe mari de teren chiar pentru o populație mică. În vremurile mai recente se cultivă, pe lîngă plantele amintite, și porumb, portocali, lămîi etc. Cele mai multe culturi sînt reprezentate de pomi fructiferi: cultura de bază o formează de fapt *pomicultura*.

Locuitorii de pe coastele insulelor și uneori insule întregi folosesc pentru hrana lor resursele marine, în special peștii. Femeile și fetele

Scanned with OKEN Scanner

mai mari, echipate cu bastoane, strîng homari, crabi, creveți, moluște, ursini etc. de pe plaje și apele joase. Pescuitul revine bărbaților, care întrebuințează în acest scop diferite ambarcații. Există un număr foarte mare de procedee pentru prinderea peștilor: cu mîna, undița, capcane de tot felul, rețele, harpoane, arc și săgeți, otrăvuri etc. Cîrligele tradiționale de undiță sînt făcute din carapace de broască țestoasă și alte materiale osoase similare. Meșteșugul cel mai ingenios al insularilor din Oceanul Pacific se referă la *ambarcații,* care sînt nu numai foarte variate, dar și foarte eficiente. Pe lîngă plute de bambus și diferite bărci, ei au pirogi cu balansiere sau pirogi duble, cu punte de legătură între ele, care, pe lîngă o stabilitate sporită, au și o capacitate mare de transport. În special *polinezienii* au fost și mai sînt încă marinari excepționali, care au cutreierat toate apele Oceanului Pacific și se crede că unii dintre ei au ajuns și la coastele continentului american înainte de a fi fost „descoperit" de europeni.

Ca în toate zonele calde ale pămîntului, populația indigenă poartă o îmbrăcăminte sumară, în schimb este foarte ahtiată după podoabe de corp, care sînt și foarte numeroase și foarte variate.

Locuințele și așezările sînt și ele cît se poate de diferențiate, de la case mari, colective, pînă la case pe stîlpi și colibe în copaci. *Melanezienii,* de exemplu, locuiesc în cătune sau sate formate din mici grupuri de familii înrudite, cel puțin după nume, care dețin pămîntul în comun. În regiunile de coastă, unele locuințe sînt pe stîlpi și, datorită acestui sistem, satele se prelungesc pînă în mare. În toate așezările se găsește o casă mai mare care aparține șefului, ca și alte clădiri mai spațioase, unele pentru reuniuni și serbări, altele care servesc ca loc de întîlnire pentru bărbați în decursul zilei și ca dormitor pentru tineretul necăsătorit în decursul nopții etc. Ele sînt construite de satul întreg. Locuințele familiale n-au, în afară de vetre, vase de bucătărie și diferite mijloace de conservare a alimentelor, decît foarte puțin mobilier, iar masa principală a zilei se ia seara, după ce se întorc femeile de la grădini. Olăria nu este prea răspîndită, pentru bucătărie se folosesc fie cuptoare mici de piatră, fie vase de lemn, încălzite cu pietre încinse. Localnicii obțin, ori de cîte ori au nevoie, focul prin frecarea a două lemne unul de altul. Recipientele pentru păstrarea alimentelor sînt din bambus sau alt lemn, din coaja nucilor de cocos, tăiate în diferite forme etc. Arta decorativă este foarte dezvoltată și uneori de o deosebită calitate. Uneltele sînt rudimentare și puțin numeroase. Cea mai importantă este o secure de piatră șlefuită sau din cochilie de scoică. În general uneltele sînt din piatră, os, cochilii și lemn (mai ales bambus). Se fac lungi călătorii pe mare în scopuri comerciale, dar mai ales pentru schimburi de *daruri* care, se pare, au precedat pretutindeni negoțul propriu-zis. Războaiele sînt rare, iar armele principale sînt arcurile, sulițele care se aruncă și ghioagele sau maiurile.

La melanezieni există în fiecare comunitate familială un șef, dar importanța lui este în general foarte redusă. Viața socială a acestor oameni se desfășoară, ca la foarte multe populații „primitive" și „arhaice" de pe întreaga suprafață a pămîntului, încă din preistorie, în funcție mai ales de *familie* (în sens larg, de grup de rude) și de *societățile secrete.* Acestea din urmă au casele lor de adunare, în locuri ferite, prin zonele acoperite de tufișuri, și pretind că sînt în legătură cu spiritele supranaturale prin mijlocirea unor rituri secrete, deci dețin posibilitatea de a face apel la ele și de a le cere concursul în diferite

Scanned with OKEN Scanner

prilejuri. Membrii acestor societăți, cînd sînt în activitate, sînt costumați într-un mod special și poartă diferite *măști,* ca și cum prin ei s-ar întruchipa chiar spiritele. Nu pot face parte din ele decît bărbații și nu sînt primiți decît cei care plătesc anumite valori în natură (mai ales porci) sau în scoici-monedă (care au circulație de schimb universală). Candidații sînt supuși unor ceremonii de inițiere care comportă deseori tratamente brutale. Societățile secrete, deși invocă în sprijinul lor spiritele și pretind că acestea apar efectiv la ceremoniile lor, nu practică nici un cult religios, rolul lor real este mai mult să-și asigure o putere de influență prin teroarea secretului asupra celor neinițiați, mai ales asupra femeilor și copiilor, și să pedepsească pe cei care calcă datinele comunității, ceea ce contribuie cît se poate de eficient la menținerea tradițiilor și a ordinei sociale. *Societățile secrete sînt foarte răspîndite în comunitățile înapoiate și constituie fără îndoială un început de concentrare a puterii politice în mîna unui număr tot mai redus de oameni, care, pe lîngă unele funcții magico-religioase și social-ceremoniale sau sub pretextul acestora, acaparează dreptul de a controla, judeca și sancționa faptele oamenilor și a impune astfel o rînduială socială convenabilă lor.* Dezvoltate datorită unor împrejurări din ce în ce mai complexe, funcțiile acestea polițienești și judecătorești vor ajunge la un moment dat să constituie esența *statului de tip clasial,* prin care o clasă acaparează întreaga putere publică și o folosește în favoarea ei și în defavoarea maselor subjugate.

Cei mai interesanți locuitori din Pacific se pare că sînt *polinezienii,* care în unele privințe reprezintă o treaptă de cultură superioară melanezienilor, totuși ei nu cunosc ceramica, nici țesătoria, nici folosirea metalelor. Cu excepția locuitorilor din Insula Paștelui, cunoscuți și pentru arta lor monumentală, toți ceilalți ignoră arta scrierii. Sînt, în schimb, cum am mai arătat, *cei mai buni navigatori dintre toate popoarele „primitive" și „arhaice" existente azi pe pămînt.* Resursele limitate ale insulelor în care locuiesc i-au obligat să trăiască din *pescuit* și să devină *cultivatori.* Cultivă plante aduse de ei din alte părți, în special taro și arborele de pîine, iar într-o proporție redusă, igname. Agricultura lor se caracterizează adeseori prin construire de terase și irigații întinse, pentru care captează toate rîurile mai însemnate. Ei au introdus în zonă, dintre animalele domestice, mai ales *porcul,* care are o mare căutare și este bine îngrijit. Orătăniile aduse de ei sînt puține și nu constituie o hrană mai însemnată. Unele populații nu consumă nici carnea de pasăre, nici ouă. Vînează păsări sălbatice, dar mai mult ca sport decît pentru vreo utilitate oarecare. Alt vînat nu practică, din cauza sărăciei faunei sălbatice. Carnea puțină care se obține este rezervată în general șefilor. Bucătăria nu este o sarcină exclusiv feminină, o parte din bucate sînt preparate de bărbați. O altă caracteristică o constituie faptul că bărbații se decorează (prin tatuaje, zugrăveli) și se împodobesc (coliere, brățări etc.) mai mult decît femeile.

Locuințele variază foarte mult în funcție de climat și de destinație. Fiecare familie are de obicei o casă proprie, lungă de 10—12 m. Casele pentru reuniuni, casele șefilor și ale unora dintre proprietarii mai însemnați de pămînt ajung pînă la 50—100 m lungime și 20—30 m lățime. Există și constructori de case specializați care formează un fel de *corporație,* în frunte cu un șef, și care practică unele ceremonii proprii. Mobilierul este în general redus. În schimb au numeroase unelte, ustensile, arme etc., făcute din piatră, scoici, os, lemn, nuiele, scoarță, nuci etc.

Scanned with OKEN Scanner

Unitatea de bază a vieții sociale și economice este *familia,* dar aceasta este subordonată politic și religios *tribului.* Situația femeilor este relativ bună, dar în cele mai multe locuri ele nu au dreptul să mănînce împreună cu bărbații; unele asociații, ceremonii și chiar alimente le sînt interzise. *Poliginia* este foarte răspîndită și nu este limitată decît de resursele de trai și de lipsa de femei. *Societatea este puternic stratificată.* Ea se împarte în trei mari *clase sociale:* nobili sau șefi, oameni liberi și sclavi, care au aproape un caracter de *caste.* Deosebirile dintre clasele sociale sînt marcate prin numeroase *interdicții sau tabuuri.* Familiile dirigente sînt considerate ca *sacre* și se bucură deci nu numai de o autoritate social-politică, ci mai ales de una magico-religioasă. Tot ceea ce se referă la un conducător (șef) este *sacru* și deci *interzis.*

În cîteva arhipelaguri s-a ajuns la *monarhie permanentă,* care este ajutată de un sfat format din șefii mai mărunți. În unele părți (de exemplu insulele Tonga) există *doi șefi supremi,* din care unul este persoană sacră și participă foarte puțin la conducerea țării, altul are un caracter preponderent laic, deci este „inferior", dar conduce efectiv treburile publice și acțiunile de război. Formele acestea de viață socială depășesc însă stadiile primitive și arhaice și reprezintă trepte apropiate de societățile „istorice" sau „civilizate", de care urmează să ne ocupăm în alt capitol. Același lucru se petrece și cu alte populații din Oceanul Pacific, de exemplu cu *micronesienii.* Aceștia reprezintă, ca și polinezienii, forme foarte clare de *trecere de la societatea comunitară spre societatea scindată în clase sociale antagoniste.* Dealtfel populația băștinașă din insulele Oceanului Pacific este azi puternic transformată în sens european; cele menționate sînt mai mult de ordinul trecutului decît al prezentului. Se adaugă faptul că după contactele cu europenii populația acestor ținuturi a descrescut considerabil, fără a se putea afirma ceva precis cu privire la viitorul ei. După o interpretare oarecum „romantică", dar nu neveridică, populația insulelor pacifice s-a stins și continuă să se stingă din cauza schimbării modului lor tradițional de viață, sub influența irezistibilă a lumii civilizate, viața de altădată fiind mult mai spontană, mai atrăgătoare și mai tonifiantă (W. H. Rivers).

4.5. Unii cercetători consideră că societățile nedezvoltate din zilele noastre sau din ultimele două-trei veacuri sînt de două tipuri profund diferite: unele rămase în stadii incipiente (primitive sau arhaice), altele decăzute sau descompuse de pe trepte mai avansate, pe care nu le-au putut păstra. A treia categorie de societăți contemporane, de care însă nu se mai ocupă etnografia, ar fi deci cele care s-au dezvoltat spre forme mai înalte, superioare atît în raport cu societățile preistorice, cît și cu cele etnografice. Dar dacă gradul de dezvoltare al unei societăți este în principiu relativ ușor de determinat, după mijloacele și relațiile de producție, după baza ei tehnico-economică, pentru celelalte aspecte ale vieții socioculturale certitudinea descrește mereu, în funcție de corelația dintre fenomenele sociale, dintre infrastructură și suprastructură (mai ales dreptul și politica), dintre acestea și conștiința socială (știință, morală, filosofie, artă, religie etc.), ceea ce face ca, practic, operația să fie foarte grea și uneori (în stadiul actual al cunoștințelor) aproape imposibilă. De aceea un număr foarte mare de etnografi preferă să trateze fenomenele pe care le cercetează în chip „neevolutiv" (ceea ce nu

Scanned with OKEN Scanner

înseamnă antievoluționist) ca fenomene de coexistență, nu de succesiune, neținînd seama decît de morfologia, nu și de fazeologia lor. Se ajunge astfel la o viziune a vieții sociale în care fenomenele aflate în stadii diferite de dezvoltare sînt considerate și tratate *ca și cum* ar fi apărut deodată sau cu totul independent unele de altele, fără nici o legătură genetică sau de filiație, numai din cauză că ele au ajuns, datorită unor împrejurări foarte complexe, să fie la un moment dat *contemporane*. Viziunea aceasta statică, anistorică, nu este totuși lipsită de rezultate științifice, pentru că ea oferă cunoașterii o mulțime de *fapte exacte*, pînă la unele *grupări statistice* cît se poate de semnificative, chiar dacă lasă în suspensie problema filiațiilor, succesiunii și a dezvoltării. În această direcție operația cea mai valoroasă din cîte există pe plan mondial o datorăm unui om de știință de formație multidisciplinară (etnograf, antropolog și sociolog), *George Peter Murdock*, care a inițiat, în 1937, instituția Cross-Cultural-Survey, transformată în 1949 în Human Relations Area Files, pe lîngă universitatea Yale, care întreprinde înregistrarea sistematică după criterii și rubrici uniforme, deci comparabile, a tuturor datelor etnografice existente privind un număr tot mai mare de societăți și de culturi de pe întreaga suprafață a pămîntului, în măsura în care au fost sau sînt științific cunoscute. Materialul acesta documentar, de proporții uriașe, este utilizat azi de un număr foarte mare de cercetători de pe cele mai variate poziții științifice, în frunte chiar cu G. P. Murdock. În cele ce urmează folosim două din lucrările cele mai însemnate ale acestuia, *Ethnographic Atlas* (University of Pittsburg Press, ediția din 1969), pentru materiale, și *Social Structure* (New York, Free Press, and London, Collier-Macmillan, ediția din 1967), pentru unele interpretări și teoretizări sociologice.

Numărul societăților concrete studiate după metode științifice privite ca valabile sau cel puțin acceptabile, cuprinse în *Atlasul etnografic* întocmit de G. P. Murdock, este de 863, din care 238 din Africa sud-sahariană, 96 din regiunea circummediteraneană (nordul Africii, întreaga Europă, Asia Mică), 94 din Asia Centrală, de Est și din Nord, 127 din insulele Oceanului Pacific, 219 din America de Nord și 89 din America Centrală și de Sud. Este de precizat că aproape fiecare societate este *reprezentativă statistic* pentru un număr mult mai mare de societăți, în măsura în care sînt învecinate (conlocuitoare), înrudite cultural sau se trag din strămoși comuni.

Datele prezentate se referă la următoarele aspecte: economia de subzistență, modul de căsătorie, organizația familială, rezidența maritală, organizația comunității, grupurile de rude patrilineare și exogamia, grupurile de rude matrilineare și exogamia, grupurile de rude cognatice, căsătoria între veri, terminologia de rudenie pentru veri, felul așezărilor, tipurile și intensitatea agriculturii, componența numerică a comunităților locale, ierarhia jurisdicțională, divinitățile supreme, tipurile de jocuri (competiționale), tabuurile sexuale ale lehuzelor, mutilațiile genitale masculine, segregarea adolescenților (băieți), felurile de animale domestice, lucrarea metalelor, țesătoria, pielăria, olăria, construcția de ambarcații, construcția de locuințe, culesul, vînătoarea, pescuitul, zoocultura (creșterea animalelor), agricultura, afiliația lingvistică, stratificarea clasială, stratificarea pe caste, sclavia, succesiunea șefiei locale, moștenirea proprietății imobiliare și a proprietății mobiliare, normele comportamentului sexual premarital pentru femei, planul locuințelor, nivelul caselor față de sol, materialul de construcție al pereților, forma acope-

Scanned with OKEN Scanner

rișului, materialul din care sînt făcute acoperișurile, locuințele secundare sau sezoniere. Dintre acestea unele sînt de un interes sociologic major, încît e util să stăruim asupra lor. Menționăm că *Atlasul* le prezintă sub formă primară, netotalizate, neprelucrate și necorelate, deci clasificările și calculele care urmează sînt făcute de noi.

Economia de subzistență (modul de asigurare a traiului) se împarte la nivel etnografic în cinci categorii principale: culegerea de plante sălbatice și de faună terestră măruntă (prescurtat: *cules),* vînătoarea de animale și de păsări cu diferite arme și capcane (prescurtat: *vînătoare),* pescuitul, inclusiv strîngerea scoicilor și vînarea mamiferelor acvatice (prescurtat: *pescuit),* păstoritul sau creșterea animalelor și orătăniilor de orice fel, inclusiv albinăritul (prescurtat: *zoocultură),* agricultura, sub toate formele ei, horticultură, pomicultură etc. (prescurtat: *agricultură).* Se constată că marea majoritate a societăților înregistrate și considerate ca avînd într-o largă măsură o valoare de *eșantion reprezentativ* practică foarte rar numai una din cele cinci îndeletniciri amintite, ele combină, dimpotrivă, în funcție de ecologie și de treapta de dezvoltare socioculturală, mai totdeauna, în diferite dozaje sau combinații, două-trei sau chiar patru-cinci dintre ele. Murdock a clasificat în zece grupări statistice scalare fiecare din mijloacele de asigurare a subzistenței: de la 0—5%, ceea ce constituie o limită inferioară, chiar absența completă a îndeletnicirii respective ca activitate economică; 6—15%, 16—25%, 26—35%, 36—45% arată proporțiile inferioare, nepreponderente; 46—55% reprezintă poziția medie; 56—65%, 66—75%, 76—85% indică pozițiile superioare, devenite preponderente, și 86—100%, care constituie limita superioară pînă la existența exclusivă a îndeletnicirii respective, fără nici o combinație mai însemnată cu vreuna din celelalte. Din cifrele brute cuprinse în tabelele *Atlasului* privind cele 863 de societăți reprezentative, ca tipuri etnografice descriptive, reies următoarele:

Culesul se practică în proporție de 0—5% de 430 de comunități, 6—15% de 203; 16—25% de 97; 26—35% de 46; 36—45% de 38; 46—55% de 26; 56—65% de 17; 66—75% de 3; 76—85% de 2; 86—100% de nici una. Deci marea majoritate a comunităților înregistrate (430+203 din 833) nu practică deloc sau într-o proporție cu totul redusă (sub 15%) culesul de hrană vegetală și animală din natură. Nici una dintre ele nu-l practică în proporție mai mare de 85%, ceea ce înseamnă că nu a fost înregistrată pînă acum nici o societate pur culegătoare, adică formată din oameni care să trăiască exclusiv din resursele naturale, în genul animalelor ierbivore, carnivore sau omnivore. Numai 22 de comunități prezintă o proporție de peste 55%, din care 3 de la 66 la 75%; 2 de la 76 la 85%.

Vînătoarea are o situație destul de asemănătoare. Din cele 863 de societăți, 234 nu practică deloc sau aproape deloc vînătoarea în scopuri economice (sub 5%); 300 o practică de la 6—15%; 134 de la 16—25%; 100 de la 26—35%; 51 de la 36—45%; 23 de la 46—55%; 10 de la 56—65%; 5 de la 66—75%; 9 de la 76—85% și 3 de la 86—100%. Numărul societăților care trăiesc preponderent din vînătoare (peste 55%) este de 27, dar al celor care trăiesc exclusiv sau aproape exclusiv din vînătoare este numai de 3. Cele pentru care vînătoarea reprezintă o sursă secundară de viață (între 6—45%) se ridică la 585, cifră care împreună cu cele 234 comunități în care vînătoarea este inexistentă sau ca și ine-

Scanned with OKEN Scanner

existentă se ridică la 819, ceea ce se apropie foarte mult de totalul cuprins în Atlas.

Pescuitul, care nu este decît o formă specială de vînătoare, însă ireductibilă sociocultural la aceasta, nu reprezintă, pentru marea majoritate a societăților în discuție, o sursă principală de subzistență. Una singură poate fi considerată ca exclusiv sau aproape exclusiv pescărească (86—100%), numai pentru 5 dintre ele reprezintă 76—85% din subzistență, pentru alte 6 de la 66 la 75%. Pentru 22 pescuitul reprezintă 56—65%, iar pentru 47 de la 46 la 55%. Celelalte se situează sub 46% și anume: 61 de la 36—45%, 78 de la 26—35%, 162 de la 16—25%, 218 de la 6—15% și 264 de la 0—5%. Deci pentru 783 societăți din 863 pescuitul este o îndeletnicire secundară, iar dintre acestea, pentru 264 este inexistentă sau aproape inexistentă (pînă la 5%).

Zoocultura reprezintă, în cadrul economiei de ansamblu a celor 863 societăți amintite, următoarea situație: 0—5%=334 cazuri, 6—15%=215, 16—25%=140, 26—35%=91, 36—45%=38, 46—55%=21, 56—65%=4, 66—75%=5, 76—85%=9, 86—100%=6. Deci pentru 334 de unități zoocultura nu reprezintă aproape nimic (sub 5% pînă la 0), iar pentru 215 foarte puțin (6—15%), ceea ce împreună înseamnă 549 de comunități. O pondere crescîndă, totuși secundară, o reprezintă pentru 140 (16—25%), 91 (26—35%) și 38 (36—45%), deci în total: 269. Pentru 21 de comunități zoocultura reprezintă circa jumătate (46—55%) din sursele de subzistență și numai pentru 24 de comunități ea reprezintă un procent de peste 55, cu o pondere tot mai mare. Totuși numai 6 din 863 de comunități sînt aproape exclusiv sau pur pastorale (86—100%).

Agricultura este repartizată pe cele 863 de societăți în proporții mai echilibrate: 197=0—15%, 29=6—15%, 22=16—25%, 20=26—35%, 67=36—45%, 162=46—55%, 213=56—65%, 116=66—75%, 31=76—85% și 8=86—100%. Deci pentru 197 de comunități agricultura este inexistentă sau ca și inexistentă (0—5%), pentru 138 ea este o sursă secundară de subzistență (6—45%), pentru 162 reprezintă circa jumătate din aceasta (46—55%), dar pentru 366 agricultura este preponderentă (56—100%), din care 8 apar ca societăți aproape exclusiv ori pur agricole (86—100%).

Corelația dintre cele cinci moduri primare de procurare a subzistenței este cît se poate de semnificativă. *Oriunde apare o proporție mare de culegere din natură, agricultura este foarte redusă ori, ceea ce constituie varianta cea mai frecventă, ea este inexistentă, și invers.* Se poate afirma deci că *între cules și agricultură raportul este de excludere reciprocă.* La o analiză de fond, ne dăm seama că fenomenul este firesc: agricultura purcede istoric din cules și-l înlocuiește; pe măsură ce se dezvoltă, ea îl face deci inutil și-l elimină ca pe o formă inferioară de gospodărie, întrucît amîndouă se referă la vegetale, cu diferență de treaptă, culesul fiind un mijloc înapoiat de procurare a hranei vegetale, pe cînd agricultura este un mijloc avansat, în plus, așa cum arată întreaga istorie economică, un mijloc perfectibil prin eforturi culturale fără o limită previzibilă.

Același lucru se petrece cu *vînătoarea și zoocultura,* dar într-o formă mai atenuată, mai puțin tranșantă. Logica raportului este aceeași: zoocultura purcede istoric din vînătoare, pe care o înlocuiește treptat și o face inutilă, întrucît comparativ ea apare din ce în ce mai nesatisfăcătoare. Totuși, în zonele favorabile vînătoarei, aceasta se menține în diferite proporții, alături de zoocultură, necedînd acesteia complet locul decît

Scanned with OKEN Scanner

în fazele în care zoocultura este foarte dezvoltată. Cu alte cuvinte, *zoocultura nu exclude vînătoarea în procurarea alimentelor de origine animală decît în fazele ei cele mai avansate,* pînă atunci cele două îndeletniciri coexistă şi se completează reciproc.

Pescuitul are o situaţie economică deosebită. *Oriunde condiţiile naturale sînt favorabile* (ape bogate în peşti sau altă faună acvatică), el *prosperă independent de celelalte resurse,* încît apare cu acestea în cele mai variate combinaţii posibile şi se dezvoltă în funcţie de progresele tehnice şi economice, pînă la o specializare sprijinită mai ales de avantajele reciproce ale schimburilor între triburile din preajma apelor şi triburile din zone lipsite de ape favorabile pentru pescuit (mare, lacuri, fluvii). În aceeaşi zonă însă în care pescuitul este tot atît de avantajos ca şi vînătoarea, unele triburi le practică pe amîndouă sau optează pentru una din ele, mai ales pentru pescuit. Totuşi *în general acolo unde pescuitul este foarte dezvoltat vînătoarea este în scădere.*

Corelaţia pozitivă cea mai strînsă apare între cules şi vînătoare. Ele merg de cele mai multe ori mînă în mînă. Dacă nu există alte moduri de asigurare a subzistenţei sau celelalte sînt foarte reduse, culesul şi vînătoarea apar împreună şi se completează reciproc, exceptînd cazurile în care mediul natural, condiţiile ecologice nu sînt favorabile.

O corelaţie pozitivă destul de strînsă există, cu excepţia unor specializări excesive şi a unor condiţii ecologice neprielnice, care sînt relativ restrînse, şi *între zoocultură şi agricultură.* Ea este însă extrem de *variabilă,* de la creşterea unui număr mic de animale pentru consum şi tracţiune în cadrul gospodăriei agricole pînă la îmbinări substanţiale între păstorit şi agricultură, în care ponderea principală revine acesteia din urmă. Există însă şi populaţii *pastorale* care practică o agricultură redusă, ca o îndeletnicire secundară, exclusiv pentru consum propriu. Să nu pierdem însă din vedere faptul că *în general agricultura este mai răspîndită decît zoocultura şi are în combinaţii o pondere mai mare decît aceasta.* Păstoritul lipsit de agricultură este o economie de subzistenţă foarte specializată, care n-a devenit posibilă decît după apariţia şi dezvoltarea unei agriculturi capabile să asigure şi altora, prin schimburi sau jafuri, alimentele de origine vegetală.

Atlasul geografic al lui G. P. Murdock nu dă date mai amănunţite nici despre cules, nici despre vînătoare sau pescuit, în schimb prezintă foarte amănunţit *tipurile de agricultură şi zoocultură,* inclusiv unele date privind intensitatea şi întrebuinţările lor economico-sociale şi chiar socioculturale.

Atlasul operează cu şase grupări statistice, de la absenţa totală a oricărei agriculturi pînă la formele cele mai intensive ale culturii pămîntului, indicînd în acelaşi timp genul plantelor cultivate, clasate la rîndul lor în cinci mari categorii. Grupele agriculturii după *intensitate* sînt: A. absenţă completă=186 de cazuri (înregistrate); B. agricultură ocazională sau sporadică, îndeletnicire anexă sau secundară a altor moduri de procurare a subzistenţei=29 cazuri; C. culturi extensive, nomade sau seminomade în cadrul cărora terenurile curăţate, pregătite şi folosite economic sînt utilizate un an sau doi (pînă la epuizare), apoi sînt părăsite şi înlocuite cu altele=328 de cazuri; D. grădinărit (horticultură) în înţeles de agricultură semiintensivă, limitată la rădăcinoase, legume, verdeţuri şi fructe=84; E. agricultură intensivă sau terenuri agricole permanente, cu folosirea de îngrăşăminte animale (bălegar), ro-

Scanned with OKEN Scanner

taţii pe tarlale etc.=135; F. culturi intensive obţinute în primul rînd prin irigaţii=101.

În ce priveşte *felul sau genul culturilor,* datele sînt următoarele: Preponderent grăunţe sau boabe (grîu, orz, secară, mei, porumb, orez etc.): 15 pentru grupa B, 214 pentru grupa C, 110 pentru grupa E şi 101 pentru grupa F. Predominant rădăcinoase sau tubercule (manioc, cartofi, taro, igname etc.): 2 pentru grupa B, 100 pentru grupa C, 60 pentru grupa D, 16 pentru grupa E şi 5 pentru grupa F. Predominant fructe (banane, pîine de arbor, nuci de cocos, smochine, măsline etc.): 2 pentru grupa B, 14 pentru grupa C, 24 pentru grupa D, 9 pentru grupa E şi 8 pentru grupa F. Predominant leguminoase şi zarzavaturi (bostani, mazăre, fasole, ardei etc.): 2 pentru grupa B. Exclusiv plante nealimentare (tutun, bumbac etc.): 2 pentru grupa B. În ansamblu, 440 din societăţile înregistrate cultivă preponderent grăunţe, 177 preponderent rădăcinoase sau tubercule, 57 preponderent fructe, 2 preponderent legume şi zarzavaturi şi 2 mai ales plante nealimentare. Cele mai multe dintre ele cultivă însă în cantităţi mai reduse şi unele din celelalte genuri de plante în funcţie de condiţiile ecologice, tradiţiile culturale şi căile existente de difuzare şi influenţare.

Zoocultura sau creşterea animalelor este reprezentată cu următoarele categorii şi cazuri pentru fiecare din ele: A. zoocultură măruntă, ca albine, cîini, pisici, păsări de casă (orătănii) etc.=259 cazuri; B. porci (predominant sau în exclusivitate)=98; C. ovine şi caprine (predominant sau în exclusivitate)=108, D. reni=7; E. cămile şi alte animale înrudite (alpaca, lama etc.)=14; F. bovine şi alte animale înrudite (bivoli, mituani etc.)=315; G. cai şi alte animale asemănătoare (măgari, catîri)=58. La patru din cele 863 de societăţi nu există date precise despre zoocultură.

Printre animalele amintite au fost folosite la tracţiune pentru arat (cu plugul) înainte de contactele cu civilizaţiile mai avansate, deci originar: bovinele (grupa C) în 107 cazuri; cămilele (grupa E) în 2 cazuri. După contactul cu civilizaţiile mai înaintate (mai exact, la data cercetării): bovinele în 13 cazuri şi caii în 3 cazuri. Dintre animalele cu lapte sînt mulse regulat şi se consumă laptele: pentru oi şi capre în 8 cazuri, pentru bovine în 218 cazuri, pentru cămile în 13 cazuri şi pentru cai 1 caz. Nu se mulg şi nu se consumă laptele: pentru oi şi capre în 100 cazuri, pentru bovine în 97 cazuri, pentru reni şi cabaline în 57 cazuri.

Proporţiile menţionate nu reprezintă, sub formă de eşantionaj, *populaţia propriu-zisă a pămîntului,* ci numai în sens tipologic: genuri de societăţi cu ocupaţiile şi culturile lor, pentru că întinderea şi volumul comunităţilor înregistrate incluse în *Atlas* variază extrem de mult de la una la cealaltă. Astfel, dintre 465 de comunităţi locale (aşezări) despre care există date certe în această privinţă: 90 au sub 50 de persoane; 90 între 50—99 persoane; 83 între 100—199 persoane; 67 între 200—399 persoane; 47 între 400—1000 persoane; 11 între 1000—5000 persoane; 28 între 5000—50 000 persoane şi 49 peste 50 000 de persoane (ceea ce poate însemna mai multe sute de mii sau chiar milioane).

Cele 863 de societăţi înregistrate, care au date complete cu privire la raporturile cu terenul (mobilitate, sedentarism, aşezări împrăştiate, aşezări compacte etc.) prezintă următoarea situaţie: cete exclusiv migratoare sau nomade=61; cătune separate, care formează comunităţi autonome mai mult sau mai puţin permanente=75; vecinătăţi de cămine familiale dispersate (cu diferite relaţii între ele)=101; comunităţi semi-

Scanned with OKEN Scanner

nomade, membrii cărora călătoresc în cete aproximativ o jumătate de an, dar au o așezare fixă în anumite sezoane, mai ales în timpul iernii sau al ploilor de lungă durată=132; comunități semisedentare, membrii cărora pendulează în număr mare între două sau mai multe așezări statornice, după sezoane (cazul, de exemplu, al transhumanței)=76; așezări compacte și relativ permanente (sate sau orașe)=386; așezări compacte, dar temporare (de exemplu satul care se mută tot la cîțiva ani)=13; așezări complexe formate din sate sau orașe, cu diferite cătune și cămine dispersate în jurul lor=21.

În afară de economia de subzistență propriu-zisă (procurare de alimente în formă primară, deci nu și prelucrarea, gătitul sau preparatul lor), este necesar să amintim cîteva date privitoare la *meșteșuguri.* Din clipa în care oamenii au început să confecționeze unelte și arme și deci să se desprindă treptat de animale prin înlocuirea și depășirea naturii prin cultură, toți oamenii adulți au început să practice unele meșteșuguri. De asemenea, de la descoperirea focului încoace, toți oamenii s-au deprins să prepare unele alimente (să le frigă, să le prăjească și să le coacă, iar mai tîrziu să le fiarbă etc.). Atlasul nu înregistrează decît meșteșugurile mai grele și, prin aceasta, mai specializate. Astfel *țesutul* (nu și împletitul, care este mai vechi și mai răspîndit) este practicat de 396 societăți, în timp ce 395 nu îl practică, iar despre 172 nu există date; *pielăria* și *blănăria,* mai exact *tăbăcitul pieilor* (nu și simpla uscare a lor, care este mai veche și nu constituie un meșteșug specializat)=376 da, 140 nu, 347 nedeterminate; *olăritul* sau *ceramica:* au 444 societăți, nu au 247, nedeterminate 172; *metalurgia* (topitul și prelucrarea metalelor pe această bază): 365 au, 433 nu au, iar despre 65 nu există date, pentru că observatorii au neglijat să se ocupe de problemă.

Informațiile acestea sînt cît se poate de semnificative pentru problema dezvoltării sociale, pentru că cel puțin două din meșteșugurile amintite sînt considerate de arheologi ca trăsături caracteristice anumitor epoci: *ceramica* pentru neolitic, alături de agricultură și zoocultură, *metalele* pentru epoca bronzului și a fierului, prin care se face trecerea spre societățile „istorice". Țesătoria însăși nu s-a dezvoltat pe scară mare decît deodată cu agricultura și zoocultura, după cultivarea plantelor textile (in, cînepă, bumbac etc.) și a unor animale care au asigurat materii prime, tot de ordin textil (lînă, păr, mătase etc.). La nivel etnografic, corelația aceasta între meșteșuguri și treapta de dezvoltare economică și socioculturală a oamenilor nu este însă totdeauna concludentă. În vremurile mai noi, adică după sfîrșitul preistoriei, împrumutul unor meșteșuguri de la o populație la alta n-a avut totdeauna consecințe însemnate asupra dezvoltării de ansamblu a societății respective.

Atlasul care ne preocupă conține date de interes sociologic și cu privire la alte domenii decît al ocupațiilor. Cele mai multe se referă la *familie,* după ideea autorului, G. P. Murdock, care nouă ni se pare îndoielnică sau cel puțin „absolutizantă", că aceasta este unitatea socială care colorează întreaga structură socială. Este de notat faptul că una dintre lucrările teoretice (interpretative) fundamentale ale lui G. P. Murdock, *Social Structure,* amintită mai sus, bazată tot pe materialele documentare acumulate și sistematizate la Universitatea Yale (S.U.A.), se ocupă aproape numai de familie și extensiunile ei, ca și cum „structura socială" și „structura familială" ar fi la nivel etnografic același lucru sau aproape același lucru. Noi credem, dimpotrivă, că *structura socială nu se reduce și nu se confundă niciodată cu structura familială,* că nici

chiar în cazul familiei, şi cu atît mai puţin al extensiunilor ei, nu tot ceea ce este structură este de ordin *familial*, ci tot atît de bine poate fi de ordin *social*. Cu alte cuvinte, familia însăşi are unele trăsături nu pentru că este familie, ci pentru că familia este o societate, iar aceasta, independent de caracterul ei familial sau nu, are caracteristici proprii, ireductibile la cele domestice.

În legătură cu *familia*, *Atlasul* prezintă date cu privire la:

Modul de căsătorie, în şapte variante: 1. prin răscumpărarea soţiei, care uneori are caracterul unei „cumpărări", deci prin transferul unor valori materiale (animale, bunuri de consum, bani) de la mire sau rudele sale la familia miresei=407 cazuri; 2. prin zestre, adică transfer de proprietate de la rudele miresei la mire sau rudele acestuia=22 de cazuri; 3. schimburi de daruri între cele două grupuri de rude, fie sub formă de bunuri, fie sub formă de servicii sau amîndouă, de valoare relativ mare, dar aproximativ egală=55 cazuri; 4. absenţă de transferuri mai însemnate, cel mult cadouri mărunte între logodnici=206 cazuri; 5. muncă sau alte servicii din partea mirelui, desfăşurate în favoarea familiei miresei sau a grupului ei de rude=95 cazuri; 6. plata unui preţ mic, cu un caracter pur simbolic sau ceremonial din partea mirelui în schimbul miresei=48 cazuri; 7. schimb de mirese, de exemplu prin transferul unei surori sau al altei rude feminine din partea mirelui în schimbul miresei, soră sau rudă care urmează să se căsătorească în comunitatea miresei şi deci social-economic să-i ia locul=27 de cazuri. Pentru celelalte cazuri fenomenul este nedeterminat.

Organizaţia familială, cu zece variante principale, foarte variabile ca număr. Formele prezentate nu sînt totdeauna pure, ele au în numeroase cazuri un caracter mixt: 1. Familii extinse, de proporţii mari, adică agregate de familii mici, care locuiesc şi se gospodăresc împreună (mai mulţi fraţi, veri etc. cu soţiile şi descendenţii lor)=149 cazuri; 2. familii extinse, de proporţii reduse, compuse din descendenţii unui singur părinte pe cel puţin două generaţii şi care de obicei se desfac după moartea părintelui comun=241 cazuri; 3. familii extinse, de proporţii minimale, formate numai din două familii înrudite şi copiii lor=39 cazuri; 4. familii nucleare (părinţi şi copii), monogamice, independente=73 cazuri; 5. familii nucleare independente, cu poliginie ocazională sau limitată=174 cazuri; 6. familii poliandrice independente (neîncadrate în forme familiale mai largi)=3 cazuri; 7. familii poliginice independente, în societăţi în care poliginia este generală, fără caracter sororal (adică soţiile nu sînt neapărat surori), iar acestea nu ocupă locuinţe (colibe) sau încăperi separate=29 cazuri; 8. familii poliginice independente, în care fiecare soţie are o locuinţă separată=113 cazuri; 9. familii poliginice ca instituţie generală preferenţial sororală (soţiile sînt surori), cu locuire în acelaşi adăpost (colibă) = 27 cazuri; 10. familii poliginice de tip sororal, dar cu locuinţe separate pentru fiecare soţie=8 cazuri.

Rezidenţa maritală, cu 10 variante principale: 1. avunculocal, adică rezidenţa soţului cu sau aproape de unchiul matern sau altă rudă bărbătească similară=38 cazuri; 2. ambilocal, adică rezidenţa soţilor fie cu rudele soţului, fie cu ale soţiei, după împrejurări, la alegere, dar cu o frecvenţă mai mare a uneia sau a celeilalte din alternative, după diferitele societăţi=63; 3. uxorilocal (după soţie) sau avunculocal (după unchiul soţului) la alegere=3 cazuri; 4. patrilocal (după tată) sau virilocal (după soţ) sau avunculocal, la alegere=7 cazuri; 5. matrilocal (după mamă), adică rezidenţă cu rudele matrilineare ale soţiei=42 cazuri; 6.

Scanned with OKEN Scanner

neolocal, adică rezidență aparte de a rudelor soțului sau soției sau după considerații independente de acestea=40 cazuri; 7. rezidență separată a fiecăruia din soți, care nu locuiesc împreună și își continuă rezidența dinainte de căsătorie, numită și rezidență duolocală sau natolocală=8 cazuri; 8. patrilocal, adică rezidența cu rudele patrilineare ale soțului=391 cazuri; 9. uxorilocal (după soție), soluție echivalentă cu „matrilocal", pentru cazurile în care soția nu este integrată în grupuri matrilocale și matrilineare, totuși determină rezidența familiei=69 cazuri; 10. virilocal (după soț), soluție echivalentă cu „patrilocal" pentru cazurile în care soțul nu este integrat în grupuri patrilocale și patrilineare, totuși determină rezidența familială=198 cazuri. Nedeterminate=4 cazuri.

Comportamentul sexual premarital al femeilor. În 45 de societăți, femeile necăsătorite dispun fără îngrădiri sociale de viața lor sexuală, dar numai dacă nu rămîn însărcinate. În 34, fetele sînt căsătorite foarte devreme, înainte de pubertate și deci de a fi capabile sexual. În 161 de cazuri, relațiile sexuale sînt absolut libere și deci nesancționate social, indiferent de urmările lor biologice. În 4 cazuri s-a înregistrat căsătoria de probă; relațiile sexuale premaritale au un caracter monogamic (un singur concubin sau amant), în așteptarea unei căsătorii în caz că femeia rămîne gravidă; relațiile multiple (promiscuitatea) sînt reprobate și pedepsite. În 97 de cazuri relațiile sexuale sînt prohibite, dar nu sînt sancționate cu prea multă severitate și deci sînt destul de frecvente. În 115 societăți virginitatea pînă la căsătorie este obligatorie, abaterea de la normă este aspru pedepsită și în fapt este foarte rară.

Se mai dau date despre grupurile de rude patrilineare și exogamie, grupurile de rude matrilineare și exogamie, grupurile de rude cognatice (ambilineare sau bilaterale, adică după amîndoi părinții), căsătoriile între veri, terminologia de rudenie pentru veri, asupra cărora nu stăruim. Pentru sociologie sînt importante mai ales datele cu caracter sintetic privitoare la *organizația comunitară (Community organization),* prin care Murdock înțelege predominanța endogamiei locale (regula căsătoriei în interiorul grupului local), a agamiei (lipsa unei reglementări rigide) sau a exogamiei (regula căsătoriei în exteriorul grupului), cu prezența sau absența grupurilor de rude localizate. Ea prezintă din acest punct de vedere 6 variante principale, fiecare cu numărul de cazuri din totalul de 863 societăți: 1. comunități agamice, adică fără clanuri localizate sau vreo tendință precisă spre exogamia locală sau endogamia locală=288 cazuri; 2. comunități clanice sau gentilice, care constau dintr-un singur grup sau clan exogamic localizat=153 cazuri, din care 25 sînt divizate la rîndul lor în subclanuri; 3. deme sau comunități cu tendințe puternice spre endogamie locală, dar nesegmentate subteritorial=69 cazuri; 4. comunități exogamice care manifestă tendințe puternice spre exogamia locală, fără a avea structura specifică a clanurilor=94 cazuri; 5. comunități segmentate, adică divizate în subclanuri *(barrios),* cartiere *(wards),* cătune etc., formînd fiecare cîte un grup localizat de rude, un clan sau subclan *(ramage),* fără regula vreunei exogamii=182 cazuri; 6. comunități segmentate, cu tendințe puternice spre exogamia locală=7 cazuri. Despre 70 societăți din cele 863 incluse în *Atlas* nu se știe în legătură cu „organizația comunitară" nimic precis, deci sînt considerate ca nedeterminate sau încă nedeterminate din acest punct de vedere special.

De interes sociologic deosebit sînt datele grupate sub titlul „ierarhia jurisdicțională", care se referă la nivelele puterii de conducere, începînd

Scanned with OKEN Scanner

cu cele locale şi terminînd cu cele extralocale sau supralocale. Minimele teoretice sînt reprezentate de familiile nucleare (monogamice) sau poliginice independente şi ceata autonomă sau satul din care fac parte, iar maximele de diferitele forme de familie, aşezare, clan, district, provincie, stat. Dacă se lasă la o parte cazurile insuficient determinate, societăţile luate în considerare se repartizează în următoarele categorii principale: cele care n-au decît o ierarhie jurisdicţională internă, în număr de 397, şi cele care au în plus o ierarhie jurisdicţională externă, în număr de 445. Dintre primele, 147 au cîte două nivele, 214 cîte trei nivele şi 36 cîte patru nivele jurisdicţionale. Dintre celelalte, 55 au cîte două nivele interne şi cîte un nivel extern; 23 cîte două interne şi două externe; 19 cîte două interne şi trei externe; 5 cîte două interne şi patru externe; 158 cîte trei interne şi unul extern, 69 cîte trei interne şi două externe; 34 cîte trei interne şi trei externe; 9 cîte trei interne şi patru externe; 43 cîte patru interne şi unul extern, 18 cîte 4 interne şi 2 externe; 10 cîte 4 interne şi 2 externe; 2 cu cîte 4 interne şi 4 externe. Forma concretă a diferitelor nivele interne şi externe variază, dar toate au la bază familia şi cetele sau aşezările de familii şi ca maximă externă o formă sau alta de stat. Calculele speciale arată că 397 din 863 de societăţi considerate sînt fără stat sau vreo organizare politică similară, 256 au forme mai simple, rudimentare de şefie (şeferie, căpeteniat), 110 forme mai dezvoltate de şefie, 63 forme mai simple şi restrînse de stat, iar 16 au forme mai dezvoltate şi mai extinse de stat. E de subliniat că treapta cea mai cuprinzătoare sau mai „de sus", care deci n-are altă treaptă deasupra ei, reprezintă în acelaşi timp gradul cel mai înalt de autonomie, suveranitatea însăşi.

Ierarhia jurisdicţională, care în esenţă constituie un fenomen juridico-administrativ, nu implică prin ea însăşi o stratificare economico-socială şi politică, deşi structurile acestea se vor apropia tot mai mult, pînă vor termina prin a se completa reciproc şi a forma într-un fel o singură structură socială de tip complex, economică, administrativă, juridică, politică şi socială. *Atlasul* a înregistrat separat *stratificarea socială* sub cele două forme fundamentale ale ei, a *claselor sociale* şi a *castelor,* structură în care un interes sociologic deosebit îl prezintă *sclavia,* înfăţişată la rîndul ei separat, cu toate variantele ei principale existente.

Stratificarea clasială, fără aspectele ei strict politice sau strict religioase, prezintă cinci variante principale, cu unele combinaţii (forme mixte) considerate ca semnificative: 1. stratificare socială în clase sociale corelate în cea mai mare măsură cu diviziunea muncii şi deosebirile statutelor ocupaţionale care rezultă de aici = 51 cazuri; 2. stratificare dual ă, într-o aristocraţie ereditară (clasă de sus sau clasă nobilă) şi o clasă de rînd (clasă de jos, clasă inferioară), formată din oameni liberi dar săraci, subordonaţi în diferite forme celor dintîi = 169 cazuri; 3. stratificare elitară (în frunte cu o elită), în care clasa de sus îşi trage şi îşi perpetuează statutul privilegiat datorită acaparării mijloacelor de subzistenţă şi de producţie, în special a pămîntului, prin care grosul populaţiei este redus la stare de iobăgie sau de masă de neproprietari, de simpli muncitori manuali subordonaţi proprietarilor şi exploataţi de ei = 15 cazuri; 4. clase de avere, bazate pe diferenţe de proprietate sau venituri, importante economico-social, dar necristalizate în clase sociale bine distincte, nici în clase sociale ereditare = 164 cazuri; 5. absenţa unor deosebiri de clasă semnificative între oamenii liberi (nesclavi), fără

Scanned with OKEN Scanner

a se ţine seama şi de variaţiile individuale, de reputaţie, prestigiu, influenţă etc., dobîndite prin îndemînare, bravură, pietate, înţelepciune etc. = 389 cazuri. Grupa 1 prezintă în plus unele combinaţii semnificative cu grupa 2 = 8 cazuri şi cu grupa 3 = 5 cazuri; grupa 2 combinaţii cu grupa 1 = 6 cazuri, cu grupa 3 = 3 cazuri şi grupa 4 = 4 cazuri, iar grupa 3 combinaţii cu grupa 1 = 2 cazuri, cu grupa 2 = 1 caz şi cu grupa 4 = 1 caz. Grupa 5 prezintă 1 combinaţie cu grupa 4, iar 44 de cazuri din 863 nu au fost determinate din punct de vedere al claselor sociale.

Stratificarea pe caste are 4 variante principale sub formă pură şi unele combinaţii (forme mixte): 1. stratificare casteală complexă, cu diferenţieri ocupaţionale ereditare, endogamie şi excluderea posibilităţii de a promova dintr-o castă în alta = 19 cazuri; 2. grupuri ocupaţionale mai mult sau mai puţin desconsiderate (fierari, pielari etc.), precis delimitate de restul populaţiei, considerate ca exterioare castelor şi care practică o endogamie foarte riguroasă = 69 cazuri; 3. stratificare etnică, în care o castă supraordonată acaparează privilegiile sociale, refuză căsătoriile cu casta sau castele „inferioare", pe motivul că etnic sau rasial sînt „străine", fiind descendente dintr-o populaţie băştinaşă cucerită cu forţa şi considerată ca inferioară din punct de vedere cultural sau care a fost formată cîndva din sclavi, din imigranţi de diferite rase, popoare, culturi etc. = 16 cazuri; 4. absenţă de stratificare pe caste sau proporţii nesemnificative = 708 cazuri, deci marea majoritatea a societăţilor cercetate. Combinaţii între grupa 1 şi grupa 2 = 1 caz; între grupa 2 şi 3 = 3 cazuri; între grupa 3 şi 2 = 1 caz; iar 46 cazuri nu au fost determinate sub raportul castelor.

Datele privitoare la sclavie sînt grupate în 4 categorii fundamentale şi unele categorii complementare, care se referă la stări anterioare observaţiilor de teren, stabilite deci numai pe baza tradiţiilor, a memoriei colective sau a amintirilor: 1. Sclavie ereditară, cu o semnificaţie socială variabilă, dar sigură = 80 cazuri, iar pentru perioadele de odinioară = 85 cazuri. 2. Sclavie incipientă sau neereditară, în care statutul de sclav este temporar şi nu se transmite copiilor = 55 cazuri, iar în trecut alte 59 cazuri. 3. Sclavie bine constituită, dar fără a se prezenta natura ei ereditară sau neereditară = 42 cazuri, plus 66 cazuri în trecut. 4. Absenţa totală sau aproape totală de sclavie = 421 cazuri. Se adaugă 55 cazuri nedeterminate.

Se dau date interesante cu privire la viaţa sexuală, la mutilarea organelor genitale masculine, la clasele de sex şi de vîrstă etc. Dintre acestea merită o atenţie deosebită din partea sociologiei *riturile de iniţiere* a adolescenţilor de sex masculin şi „segregarea" lor în acest scop. Pe plan etnografic, fenomenul nu este universal. Din cele 863 de cazuri, din păcate 254 sînt nedeterminate şi deci necunoscute din acest punct de vedere. În 368 cazuri fenomenul este considerat ca inexistent: băieţii ajunşi la adolescenţă continuă să locuiască şi să doarmă în aceleaşi locuinţe cu mamele şi surorile lor. În 101 cazuri există o despărţire (segregare) parţială: adolescenţii locuiesc şi mănîncă împreună cu familiile natale, dar dorm separat, de exemplu în colibe speciale sau pe lîngă adăposturile vitelor. În 29 cazuri segregarea este completă: adolescenţii părăsesc familia de procreaţie şi se mută la bunici, unchi sau alte rude apropiate. În 6 cazuri separarea se face prin mutarea la familii neînrudite (ca persoană de serviciu la şef, ucenic la diverşi meşteşugari de specialitate). În 105 cazuri adolescenţii trăiesc împreună cu cei de seama

Scanned with OKEN Scanner

lor în locuințe speciale (case comunitare pentru holtei, cazarme pentru războinici, cătune pentru cei de vîrstă premaritală etc.).

Deosebit de semnificativă pentru sociologie este *diviziunea muncii pe sexe și vîrste*, care constituie cea mai veche și încă persistentă formă de organizare socială a activităților economice, cu numeroase și importante consecințe sociale și culturale. Datele se referă la mai toate activitățile tehnice și economice mai însemnate. Ele sînt grupate statistic în 9 categorii principale: 1. diferențierea unor sarcini specifice fiecărui sex, dar participare aproximativ egală a celor două sexe la activitatea tehnică și economică totală (prescurtat: tipul 1); 2. participare egală a sexelor, fără diferențieri mai importante, la îndeplinirea diferitelor activități (tipul 2); 3. activitatea tehnico-economică respectivă este desfășurată preponderent de femei, participarea bărbaților fiind neglijabilă (tipul 3); 4. participă ambele sexe, dar aportul femeilor este mai mare (tipul 4); 5. sexul este indiferent, mai ales în împrejurările în care producția este „industrializată" (mecanizată) (tipul 5); 6. activitatea este desfășurată numai de bărbați, contribuția femeilor, dacă apare, este neglijabilă (tipul 6); 7. participă ambele sexe, dar aportul bărbaților este mult mai însemnat (preponderent) decît al femeilor (tipul 7); 8. activitatea respectivă este prezentă, dar participarea sexelor nu este specificată sau suficient de precizată în sursele de bază (tipul 8); 9. activitatea respectivă este absentă sau neimportantă (tipul 9). Tipurile enumerate variază la rîndul lor după cum specializarea în domeniul respectiv de activitate se face la maturitate, adică după încheierea creșterii biologice (varianta *a*), în decursul copilăriei și a primei tinereți, deci înainte de maturizare (varianta *b*), este profesionalizată și deci redusă la un număr limitat de specialiști, inclusiv bresle, caste etc. (varianta *c*); este „industrializată" în înțelesul că este executată cu mijloace tehnice de producție, pentru care sexul participanților este nesemnificativ (de exemplu irigația, morile de vînt, morile de apă etc.) (varianta *i*).

Pentru cules sau culegere din natură: tipul 1 = 16; tipul 2 = 37; tipul 3 = 212; tipul 4 = 97; tipul 6 = 17; tipul 7 = 16, din care *b* = 1; tipul 9 = 147; nedeterminate = 321.

Vînătoarea: tipul 2 = 1; tipul 6 = 700, din care varianta *b* = 1, varianta *c* = 14; tipul 7 = 28; tipul 9 = 76; nedeterminate = 58.

Pescuitul: tipul 1 = 47; tipul 2 = 35; tipul 3 = 19; tipul 4 = 17; tipul 6 = 268, din care *c* = 16; tipul 7 = 178; tipul 8 =1; tipul 9 = 153; nedeterminate = 145.

Zoocultura: tipul 1 = 57, din care *b* = 1; tipul 2 = 34, din care *b* = 6; tipul 3 = 42; tipul 4 = 15; tipul 6 = 166, din care *b* = 7, *c* = 1; tipul 7 = 98, din care *b* = 2; tipul 8 = 1; tipul 9 = 258; nedeterminate = 192.

Agricultura: tipul 1 = 76; tipul 2 = 128; tipul 3 = 32; tipul 4 = 200; tipul 6 = 62; tipul 7 = 142; tipul 9 = 188; nedeterminate = 35.

Se dau date și pentru meșteșugurile principale.

Pentru țesătorie: tipul 1 = 14; tipul 2 = 3, din care *c* = 1; tipul 3 = 149; tipul 4 = 6; tipul 5 = 14, toate de varianta *i;* tipul 6 = 78, din care *c* = 29; tipul 7 = 2, din care *c* = 1; tipul 8 = 51, din care *c* = 2; tipul 9 = 366; nedeterminate = 180.

Pentru pielărie și blănărie: tipul 1 = 3; tipul 2 = 8, din care *c* =1; tipul 3 = 121, din care *c* = 1; tipul 4 = 13; tipul 5 = 4, toate de varianta *i;* tipul 6 = 223, din care *c* = 46; tipul 7 = 6; tipul 8 = 96, din care *c* = 1; tipul 9 = 140; nedeterminante = 348.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru olărie sau ceramică: tipul 1 = 5, din care $c = 1$; tipul 2 = 3; tipul 3 = 273, din care $a = 2$, $c = 24$; tipul 4 = 10; tipul 5 = 8, toate de varianta *c*; tipul 6 = 25, din care $c = 15$; tipul 7 = 3; tipul 8 = 116, din care $c = 4$; tipul 9 = 247; nedeterminate = 173.

Pentru metalurgie: tipul 6 = 359, din care $c = 348$; tipul 8 = 4; tipul 9 = 433; nedeterminate = 67.

Construirea de ambarcaţii: tipul 1 = 4; tipul 2 = 1; tipul 3 = 3; tipul 5 = 1, de varianta *i*; tipul 6 = 198, din care $c = 30$; tipul 7 = 9; tipul 8 = 139; tipul 9 = 214; nedeterminate = 294.

Construirea de locuinţe (adăposturi permanente): tipul 1 = 29; tipul 2 = 17; tipul 3 = 56; tipul 4 = 9; tipul 6 = 287, din care $c = 30$; tipul 7 = 59; tipul 9 = 3; nedeterminate = 403.

Se dau date interesante despre sistemele de moştenire atît ale averii imobiliare şi mobiliare, cît şi ale şefiei locale.

Moştenirea bunurilor mişcătoare şi nemişcătoare este foarte variată şi complexă. Ea prezintă 7 tipuri principale (stabilite provizoriu), din care unele cu mai multe variante. Tipurile sînt: 1. moştenesc toţi copiii sau numai cei de un singur sex; 2. moştenesc toţi copiii, dar fiicele mai puţin decît fiii; 3. moştenire matrilineară de către fiul sau fiii surorii; 4. moştenire matrilineară de către alte persoane decît fiii surorii; 5. moştenire patrilineară de către fiu sau fii; 6. moştenire patrilineară de către alte persoane decît fiii proprii; 7. absenţa oricăror drepturi de proprietate asupra pămîntului sau altor bunuri nemişcătoare sau a oricăror reguli privitoare la transmisiunea unor drepturi de acest fel. Variantele sînt: *e*. distribuţia egală sau relativ egală între toţi membrii categoriei respective; *p*. dreptul de primogenitură, adică moştenirea predominantă de către cel mai în vîrstă (primul născut) din categorie; *q*. moştenire exclusivă sau predominantă de către un membru din categorie, considerat (la alegere) ca cel mai potrivit, fie de către decedat, fie de către rudele aflate în viaţă; *u*. dreptul de ultimogenitură, adică moştenirea predominantă de către membrul cel mai tînăr (ultimul născut) din categorie.

Pentru moştenirea imobiliară, datele sînt următoarele: tipul 1 = 50 cazuri, din care variantele $e = 42$, $p = 7$, $u = 1$; tipul 2 = 29, din care $e = 27$, $p = 1$, $q = 1$; tipul 3 = 16, din care $e = 6$, $p = 5$; tipul 4 = 35, din care $e = 1$, $p = 22$, $q = 2$, $u = 1$; tipul 5 = 248, din care $e = 131$, $p = 86$, $q = 7$, $u = 12$; tipul 6 = 55, din care $e = 11$, $p = 41$, $q = 1$; tipul 7 = 183; nedeterminate = 247.

Moştenirea mobiliară: tipul 1 = 77, din care $p = 6$, $u = 1$; tipul 2 = 40, din care $e = 39$, $p = 1$; tipul 3 = 25, din care $e = 9$, $p = 7$; tipul 4 = 45, din care $e = 10$, $p = 26$, $q = 4$, $u = 1$; tipul 5 = 296, din care $e = 187$, $p = 81$, $q = 7$, $u = 10$; tipul 6 = 56, din care $e = 17$, $p = 34$; tipul 7 = 111; nedeterminate = 213.

Succesiunea conducerii locale este prezentată în 10 grupări principale: 1. succesiune neereditară, prin desemnarea noului conducător local de către o autoritate mai înaltă = 23 cazuri; 2. succesiune neereditară, prin consimţămîntul tacit (neformal) al comunităţii = 72; 3. succesiune neereditară hotărîtă prin alegere sau alt mod formal de consimţămînt = 82; 4. succesiune neereditară pe bază de influenţă personală, de exemplu pe baza averii sau a unui statut social deosebit = 34; 5. succesiune ereditară, de către fiul surorii = 25; 6. succesiune ereditară, de către un moştenitor matrilinear, care are precădere faţă de fiul surorii, de exemplu un frate mai tînăr = 49; 7. succesiune ereditară, de către un fiu

Scanned with OKEN Scanner

propriu = 240; 8. succesiune ereditară, de către un moştenitor patrilinear, care are precădere faţă de fiu = 66; 9. succesiune neereditară pe baza vîrstei (cel mai bătrîn şi cu mai multe calităţi din comunitate) = 25; 10. absenţa vreunei funcţii de şef local, deci absenţa de succesiune în materie = 84 cazuri; nedeterminate = 163.

Se dau unele date privitoare şi la *religie,* anume la credinţa în *„zei supremi" (high gods),* în sensul de fiinţe spirituale supranaturale, care au creat şi stăpînesc tot ceea ce execută sau au generat alte spirite, care au creat şi stăpînesc lumea. Grupurile se referă la 4 modalităţi principale: 1. o divinitate supremă, existentă dar oţioasă, care a creat lumea şi pe om, dar nu se interesează de treburile omeneşti şi nu se amestecă în ele = 195 cazuri; 2. o divinitate supremă, prezentă şi activă în treburile omeneşti, dar care nu constituie un suport pentru moralitate = 40; 3. o divinitate supremă prezentă şi activă, care constituie un suport pentru moralitate = 124; 4. absenţa oricărui zeu suprem sau neindicat ca atare de către cercetătorii de teren = 237 cazuri; nedeterminate = 267.

4.6. Datele înfăţişate sînt, fără îndoială, instructive pentru numeroase ştiinţe social-umanistice, chiar aşa, sub formă izolată sau de rapoarturi parţiale, dar sociologia este interesată de *corelaţii* mult mai ample, mai exact de modul în care se îmbină fenomenele sociale între ele şi constituie complexe, ansambluri, eventual sisteme de ordin *societal.* Este ceea ce ne propunem să mai examinăm în capitolul de faţă.

Am amintit încercarea mai veche (1930) a unor sociologi englezi, L. T. Hobhouse, G. C. Wheeler şi M. Ginsberg, de a corela cultura materială cu instituţiile sociale ale „popoarelor simple", adică aflate sau rămase în stadii înapoiate de dezvoltare. Lucrarea lor poartă subtitlul programatic *An Essay in Correlation* şi ia ca bază teoria autorilor după care popoarele studiate de etnografie şi sociologia lor comparată sînt de stadii diferite de dezvoltare. Cercetarea s-a bazat pe 630 de populaţii (comunităţi gentilice, triburi, popoare etc.) cunoscute ştiinţific din toate părţile pămîntului şi de toate „culturile economice" amintite (vînătoare, păstorit şi agricultură de diferite trepte de dezvoltare). Corelaţiile se referă la cultura economică şi următoarele instituţii sociale: guvernămînt şi justiţie, familie, război şi structură socială (conflicte armate, ranguri sau ierarhii, canibalism, infanticid şi sacrificii umane, proprietate). Rezultatele principale sînt următoarele:

Se constată o tendinţă de a constitui şi a spori *conducerea politică* (tribală) şi în acelaşi timp de a lărgi *aria societăţii* prin unire şi federalizare, pe măsură ce *economia* se dezvoltă spre trepte mai avansate. Societăţile cele mai înapoiate, aproape jumătate din cele luate în considerare, sînt lipsite de orice conducere politică sau guvernămînt, iar dintre celelalte, majoritatea n-au decît o conducere de nivel primar (al comunităţilor în care indivizii sînt integraţi direct: ceată, familie, gintă etc.). În societăţile pastorale şi cele agricole de ordin mai înalt, dimpotrivă, toate, fără nici o excepţie, au o formă sau alta de guvernămînt, dincolo de nivelul primar, adică, după terminologia autorilor, de nivel secundar (comunităţi formate din mai multe unităţi primare: triburi, aşezări mari, asociaţii de sate, popoare). Explicaţia este simplă: o gospodărie elementară nu poate cuprinde decît un număr mic de oameni, o populaţie restrînsă, în măsură să desfăşoare activităţile economice, elementare şi ele, pe baza datinilor şi a unei înţelegeri directe de la om la

Scanned with OKEN Scanner

om, deci *şefia nu este încă necesară.* Conducerea cea mai simplă este *autoconducerea:* comunitatea, mai exact oamenii adulţi şi activi din cadrul ei, se guvernează singuri, fără a avea vreo conducere sau un guvern propriu-zis. Situaţia aceasta se schimbă însă pe măsură ce economia creşte: aceasta nu se mai poate desfăşura în condiţii satisfăcătoare fără o conducere formală, care să coordoneze diferitele activităţi şi să organizeze munca colectivelor sau persoanelor care participă la realizarea ei. Aşadar, *corelaţia dintre economie şi politică (guvernămînt) este foarte strînsă,* una condiţionează pe cealaltă, dar ponderea principală aparţine celei dintîi. O economie avansată pretinde şi impune o formă sau alta de conducere centrală, fără de care nu se poate menţine şi nu se poate dezvolta în continuare, pe cînd o politică evoluată, lipsită de o bază economică temeinică, în stadiile primitive şi arhaice de dezvoltare socială, este inutilă sau ineficientă.

O situaţie asemănătoare, totuşi nu identică, are *justiţia,* în sensul ei de judecare şi pedepsire a încălcării normelor juridice stabilite fie prin obiceiuri, fie pe cale legislativă. De notat însă chiar de la început că *legiferarea nu apare decît la popoarele aflate în stadii înaintate de dezvoltare,* se pare abia după constituirea statului; în societăţile nedezvoltate sau mai puţin dezvoltate nu există decît *obiceiuri sau cutume juridice,* născute din practica de toate zilele, ea însăşi de natură colectivă, comunitară, nu individuală. În acest sens nu există nici o societate omenească fără norme juridice, adică fără o reglementare specială a raporturilor dintre indivizii care fac parte din aceeaşi unitate de viaţă. În ceea ce priveşte justiţia propriu-zisă, se constată prezenţa a două categorii fundamentale, care sînt în acelaşi timp şi două trepte de dezvoltare: *justiţia privată,* care lasă sarcina pedepsirii actelor considerate ca injurioase sau vătămătoare în seama celor lezaţi şi a grupului primar, în special a familiei din care fac parte şi a rudelor celor mai apropiate, şi *justiţia publică,* în care sarcina de a judeca şi pedepsi infractorii revine reprezentanţilor instituţionali ai comunităţii, şefilor, sfaturilor, unor organe judecătoreşti speciale etc. Aceste două forme de justiţie există în orice comunitate mai dezvoltată, dar raportul dintre ele este *invers proporţional cu treapta de dezvoltare socială.* Cu cît o societate este mai înapoiată, cu atît justiţia publică este mai redusă. Răzbunarea sîngelui *(vendetta),* de exemplu, la populaţiile primitive şi arhaice revine rudelor şi prietenilor, dar cu apariţia şeferiei, a regatelor etc. ea este preluată de forţele publice, în special de *stat,* prin una din puterile ei caracteristice, *puterea judecătorească.* Acelaşi lucru se petrece cu celelalte abateri de la normele convieţuirii, ca furtul, răpirea de persoane, adulterul etc., ele devin din afaceri juridice *private,* în special *familiale,* afaceri juridice *publice,* mai ales *statale.* Trecerea aceasta, care se face lent, prin numeroase trepte intermediare, înseamnă şi o modificare de *concepţie:* justiţia privată are un caracter personal, de injurie suferită direct, ceea ce provoacă o reacţie afectivă corespunzătoare şi dorinţa unei răzbunări cu orice preţ, pe cînd justiţia publică are un caracter imparţial, mai raţional şi tinde spre apărarea societăţii, a ordinii şi liniştii obşteşti, nu spre reducerea unor tulburări sufleteşti provocate de înjuriile aduse unor persoane sau grupuri de persoane. Şi de astă dată *corelaţia dintre cultura economică şi justiţie este foarte strînsă.* Cu cît o economie este mai dezvoltată, cu atît are nevoie de mai multă ordine şi securitate, deci de o conducere mai precisă şi de mijloace mai eficiente de impunere şi menţinere a unor norme de coexistenţă şi colaborare, dintre care nici

Scanned with OKEN Scanner

unul nu este mai puternic decît justiția, cu întreg complexul ei caracteristic, de la poliție și judecată pînă la penalizare și executarea pedepsei. Dezvoltarea economiei determină o creștere corespunzătoare a populației și a organizațiilor sociale, o nevoie tot mai acută de ordine juridică, încît justiția își pierde caracterul ei primar de sarcină privată, familială, legată preponderent de obiceiuri și moravuri, în favoarea unor forme mai avansate, reprezentate de justiția publică, de fixarea normelor juridice pe căi legislative și impunerea respectării lor prin organe polițienești și judecătorești speciale. Deci, indiferent de formele concrete, care variază adeseori de la o comunitate la alta, *dezvoltarea ordinii juridice a societății corelează strîns cu dezvoltarea culturii economice, sub impulsul nemijlocit al acesteia.* Ea este foarte puțin diferențiată și deci imprecisă sau difuză la nivelul comunităților vînătorești primitive, dar apare în forme tot mai bine conturate și deci mai exprese pe măsură ce se trece de la vînătoare la trepte tot mai înalte de păstorit și de agricultură.

Corelațiile dintre cultura economică sau treptele de dezvoltare economică cu *familia* și diversele ei aspecte (regulile de căsătorie, formele de căsătorie, stabilitatea ei, relațiile dintre soț și soție etc.) sînt *mai puțin strînse,* totuși ele există, în special *sub raportul juridic al amestecului conducerii politico-administrative în treburile familiale, în funcție de interesele social-economice existente.* La nivelele inferioare ale vieții economice, căsătoria este o afacere privată, nu în sensul modern, individualist, ci în sens comunitar: ea este pusă la cale de familie și rude, după interesele de grup, chiar dacă uneori se cere și consimțămîntul părților, care, mai ales în cazul femeilor, de regulă nu este luat în seamă. Pe măsură ce comunitatea avansează economic, căsătoria și aspectele ei fundamentale (încheiere, fidelitate, desfacere etc.) devin o preocupare din ce în ce mai intensă a organelor publice (șefi, consilii, instituții administrative, juridice, bisericești etc.).

În ce privește *sistemele de descendență,* materialele etnografice utilizate de cei trei sociologi englezi menționați arată o coexistență a celor două sisteme fundamentale, cel matrilinear și cel patrilinear, dar primul este într-o măsură oarecare predominant în societățile vînătorești, iar al doilea net predominant în societățile pastorale, pe cînd în societățile agricole ele sînt aproape în echilibru (egal de răspîndite). Se poate afirma totuși că *sistemul matrilinear cedează treptat locul sistemului patrilinear, pe măsură ce cultura economică și complexitatea vieții sociale și politice legată de ea sînt în creștere.* În formele primitive de viață socială, bazate predominant pe familie și compuse mai ales din rude foarte apropiate, femeia mamă și gospodină are un rol foarte important, ea este într-un fel în centrul tuturor activităților social-economice, principiu sigur și stabil al legăturilor dintre oameni. Formele mai avansate de viață socială modifică această situație: activitățile economice și sociale mai grele trec în seama bărbaților, uneori exclusiv în seama lor, cazul tipic al războaielor de apărare și al celor de pradă sau al păstoritului de turme mari, al agriculturii cu plugul tras de vite etc. În același timp bărbații acaparează treptat toate funcțiile politice și sacerdotale mai de seamă, ei ocupă un loc tot mai important, dacă nu exclusiv, în viața publică, chiar dacă în domeniul vieții de familie, în general al vieții private, care devine un domeniu secundar al societății, femeile își mai păstrează o oarecare însemnate. De aceea *se constată o trecere neîntreruptă de la formele sociale bazate pe maternitate spre cele bazate*

Scanned with OKEN Scanner

pe paternitate. Ceea ce s-a numit multă vreme în chip exagerat matriarhat sau matriarhalism, cedează pasul deodată cu dezvoltarea economiei, a societății, patriarhatului sau patriarhalismului.

Dată fiind importanța economico-socială a femeii în comunitățile primitive (în calitate de mamă și îngrijitoare a familiei, de culegătoare de hrană și de menajeră sau gospodină), căsătoria se încheie între grupurile de rude ale părților, cu o răsplată de un fel sau altul (cumpărare, daruri, servicii, schimb de mirese etc.) în beneficiul rudelor soției din partea rudelor soțului. Cu alte cuvinte, indiferent de consecințele sociale și personale, din punct de vedere economic nu bărbatul, ci femeia este persoana care prezintă o valoare și care nu poate fi deci procurată decît achitînd pentru ea un oarecare preț. Practica aceasta, deși este răspîndită în toate societățile „de tip etnografic", se intensifică deodată cu dezvoltarea economiei și se orientează constant spre cumpărarea soției, mai ales în cazul societăților pastorale, cu unele proporții mai mici, totuși importante, la cele agricole.

Raportul dintre numărul de soți și soții nu exprimă o corelație între treapta culturii economice și familie, apar însă diferențe importante între starea de drept și starea de fapt. Majoritatea societăților etnografice admit poliginia, dar efectiv n-o practică decît foarte puțini, din cauza sărăciei. Deci *factorii economici sînt mai puternici decît cei juridici:* apar foarte de timpuriu drepturi formale, care nu pot fi exercitate din lipsă de suport economic, pentru a deveni astfel privilegii de fapt ale celor înstăriți. Din cauza aceasta *monogamia* este răspîndită în toate formele și treptele de cultură economică, cu sau fără coexistența poligamiei, care de cele mai multe ori este faptic limitată, cu excepția izbitoare a societăților pastorale, care sînt exclusiv sau aproape exclusiv *poliginice* (nu numai în drept, ci și în fapt). Dimpotrivă, *poliandria,* deși nu este exclusă ca atare în nici una din treptele economice menționate, este un fenomen foarte rar, atît în raport cu poliginia, cît și cu monogamia.

În ce privește *poziția socială a femeii* comparativ cu a bărbatului, studiul corelațiilor arată o mare varietate pentru toate stadiile de dezvoltare, fără a se putea stabili cu certitudine un proces de ameliorare progresivă. În unele societăți, femeile sînt bine tratate și se bucură chiar și de oarecare drepturi de participare la conducere (guvernămînt), dar în majoritatea cazurilor ele au o poziție inferioară și în toate, fără nici o excepție necontestată, *ele au o poziție mai rea decît bărbații.* După concluzia celor trei sociologi comparatiști englezi: „Poziția femeilor este nefavorabilă în toate stadiile de dezvoltare", totuși se poate afirma că ea este mai bună în societățile agricole decît în cele vînătorești, în schimb este mult mai rea în societățile pastorale. În tot cazul, *nu se constată o corelație certă între progresul economic și situația femeii.* Dealtfel apare foarte clar din datele existente că poziția femeii, ca a tuturor celorlalte persoane și a tuturor formelor de familie, *nu depinde exclusiv de structura economică,* ci și de mulți alți factori, încă insuficient determinați, ca moravurile, credințele religioase, convingerile filosofice etc. Se poate afirma însă cu absolută certitudine că în toate societățile primitive și arhaice, dealtfel și în cele următoare, pînă la socialism, *femeile au fost cele dintîi ființe umane care au căzut victime exploatării omului de către om,* în speță a „sexului slab" de către „sexul puternic".

Scanned with OKEN Scanner

Cu mult înainte de a se scinda în clase sociale antagoniste, societatea s-a scindat în cele două categorii de sexe, care, deși n-au fost și nu sînt propriu-zis antagoniste, au inaugurat o exploatare lungă, uneori foarte brutală, alte ori extrem de rafinată, a femeilor de către bărbați.

Un alt fenomen de mare interes social și uman este *războiul,* cu întreg cortegiul de consecințe, dintre care unele afectează de aproape structura și deci dezvoltarea întregii societăți. Războiul, în sensul lui actual, nu pare a fi un fenomen primitiv și nici universal. Teza susținută de unii sociologi, că omul este un animal agresiv, deci războinic de la natură, nu este confirmată de fapte. Certuri și conflicte apar peste tot, dar ele nu înseamnă încă război. Există populații primitive foarte pașnice, care evită conflictele cu vecinii și caută să trăiască în raporturi bune cu ei. Desigur există numeroase cazuri de răzbunare a sîngelui sau a altor injurii *(vendetta),* dar ele nu au un caracter de război. După datele comparative ale arheologiei și etnografiei, se constată, dimpotrivă, că război autentic între diferite comunități, desfășurat în chip organizat, în anumite scopuri sociale (economice, politice etc.) nu apare și nu se dezvoltă decît deodată cu *progresele economice și creșterea organizațiilor sociale în general.* Războiul este un fenomen social și izvorăște în ultimă instanță din cauze *economice,* din avantajele materiale pe care le pot obține învingătorii pe urma celor învinși. Ne găsim chiar la una din rădăcinile sau sursele cele mai importante ale spargerii formelor primitive și arhaice de societate, ale formelor comunitare de viață și ale înlocuirii lor treptate cu forme tot mai crude, dar mai organizate, întemeiate de astă dată fățiș pe exploatarea omului de către om, pe jefuirea celor învinși, pe capturarea și utilizarea lor forțată în serviciul învingătorilor. Așa au luat naștere primele forme de *sclavie.*

Din punct de vedere sociologic, *sclavia* a însemnat două lucruri de extremă importanță: scindarea societății în oameni liberi și oameni servili și diferențierea oamenilor liberi în bogați și săraci, după cum aveau un număr mare de sclavi sau un număr redus, eventual nici unul. Cum numărul cel mai mare de sclavi, ca și grosul prăzilor de război au revenit șefilor politici, sacerdotali și militari, care începuseră să se deosebească de mase mai demult, familiile și chiar clanurile acestora s-au rupt treptat de „oamenii de rînd" și s-au constituit în clase suprapuse, uneori în clase nobiliare (aristocratice), cu tendința de a cumula tot mai multe privilegii și de a se distanța nu numai de sclavi, dar și de oamenii liberi din familiile sărace sau lipsite de titluri de noblețe.

Datele etnografice arată *o corelație foarte strînsă între treptele dezvoltării economico-sociale și sclavie:* aceasta este ca și inexistentă la populațiile care practică o vînătoare rudimentară, dar crește neîntrerupt în stadiile următoare, pentru a se generaliza la populațiile pastorale și mai ales la cele agricole de grad avansat. Cu oarecare oscilații, același lucru se petrece cu *rangurile nobilitare:* ele nu există la populațiile inferioare economic, dar apar în forme tot mai bine conturate și mai frecvente în societățile cu păstorit și agricultură de trepte avansate.

În afară de război, se dau unele date și cu privire la alte forme de exterminare a oamenilor de către oameni, cum sînt canibalismul (antropofagia), infanticidul și sacrificiile umane în cadrul unor ceremonii social-religioase. *Canibalismul* este existent în toate culturile economice amintite, dar în proporții foarte diferite și fără o legătură directă cu treptele de dezvoltare, exceptînd pe cele foarte joase. În general procentul populațiilor antropofage din totalul celor înregistrate și luate în considerație

Scanned with OKEN Scanner

este foarte mic. Deci, cel puțin la nivel etnografic, *canibalismul nu este nici pe departe un fenomen universal*. Proporțiile cele mai ridicate din cîte există se găsesc la *vînătorii inferiori*, la care omul din comunitățile străine sau ostile este un vînat ca oricare altul și suplinește lipsa cărnii animale, dar nici la această treaptă de dezvoltare economică antropofagia nu este generalizată și nu este răspîndită în chip egal. Ea este mult mai frecventă în Australia, Africa și America de Sud decît în Asia, Europa sau America de Nord. Fapt foarte semnificativ, canibalismul scade simțitor la vînătorii mai avansați, care se pot lipsi de carnea umană, și dispare complet sau aproape complet la populațiile pastorale, firește din aceleași motive. El se practică încă în proporții relativ mari de populațiile agricole inferioare, care, dimpotrivă, au încă nevoie de carne, pentru a scădea simțitor la populațiile agricole mai avansate, care îmbină cultura pămîntului cu creșterea animalelor. Deci canibalismul variază nu atît în funcție de treapta de dezvoltare economică în ansamblul ei, cît în funcție de resursele alimentare de origine animală ale fiecărei trepte în parte, cu variații regionale însă foarte mari, care exprimă un determinism mai complex atît ecologic, cît și culturologic. Există, de pildă, un *canibalism ceremonial* sau numai *sacrificări de oameni* în cadrul unor serbări religioase închinate unor zeități crude, însetate de sînge. Canibalismul și sacrificiile umane de esență neeconomică, strict magico-religioase, corelează foarte strîns cu treptele dezvoltării economice, dar și cu structura specifică a fiecăreia dintre ele. La nici una din treptele inferioare ale celor trei sisteme fundamentale de subzistență (vînătoare, agricultură și păstorit) nu s-a înregistrat existența vreunor sacrificii umane. Ele apar însă într-o proporție redusă la populațiile vînătorești mai avansate, iar la cele agricole proporția lor crește cu fiecare treaptă de dezvoltare mai însemnată. Populațiile pastorale luate în considerare nu practică însă sacrificiile umane nici la treptele mai înaintate, diferențiindu-se astfel foarte clar de cele agricole. Evoluția și deosebirile acestea se datoresc nu numai faptului că păstorii dispun pentru sacrificii de un număr mare de animale și deci pot renunța deopotrivă la canibalism și la sacrificiile umane, ci mai ales faptului că religiile agricole primitive leagă fertilitatea solului de vărsările de sînge, hrană preferată a unor zeități subterane sau telurice (chtonice). Religiile pastorale s-au orientat probabil mai devreme spre văzduh, orizont, cer etc. și au devenit uraniene. Problema aceasta nu este încă nici pe departe elucidată în chip științific.

Datele privitoare la *infanticid* arată o corelație foarte precisă cu tipurile și treptele culturii economice; el apare la multe din populațiile vînătorești inferioare, din cauze economice ușor de stabilit, dar scade treptat, începînd chiar cu populațiile vînătorești mai avansate, continuînd cu cele agricole, pînă la dispariția totală la cele pastorale. Explicația este strict *economică:* populațiile nomade, cu resurse alimentare reduse, nu se pot hrăni satisfăcător decît cu sacrificarea bătrînilor, bolnavilor și a unora dintre copii, pe cînd cele sedentare și mai înstărite nu mai sînt constrînse să recurgă la astfel de practici dureroase, decît în împrejurări excepționale de foamete. Diferența între păstori și agricultori se datorește mai ales faptului că primii dispun pentru adulți de cantități suficiente de carne, iar pentru copii de o hrană foarte prielnică, de *lapte*, ceea ce elimină complet nevoia de a recurge la infanticid. Deci, în ansamblu, *infanticidul scade deodată cu dezvoltarea economiei de subzistență, gradul cel mai favorabil fiind atins de populațiile pastorale.*

Scanned with OKEN Scanner

Cei trei sociologi comparatiști englezi remarcă surpriza pe care le-a provocat-o superioritatea populațiilor pastorale față de cele vînătorești și agricole în ceea ce privește canibalismul, sacrificiile umane și infanticidul, care, cel puțin din perspectiva lumii civilizate, sînt practici barbare ale unora din populațiile primitive și arhaice.

Datele privitoare la proprietate arată situații diferite, după cum este vorba de *bunuri mobiliare* (unelte, arme, îmbrăcăminte, podoabe etc.) sau *imobiliare* (locuințe, pomi fructiferi, dar mai ales terenuri). Primele apar într-o măsură oarecare ca proprietate personală sau familială (nucleară) în toate societățile, dar cu foarte mari îngrădiri prin faptul că, în unele comunități, ele pot fi folosite, sub formă de împrumut, de oricare membru, fără a întreba pe proprietar, și prin obligația impusă de datini de a le împrumuta sau chiar de a le dărui altora în caz de nevoie. Același lucru se petrece cu produsele activităților economice. Cei care vînează mai mult împart vînatul cu cei mai puțin norocoși sau, regulă tot atît de frecventă, orice fel de vînat aparține întregii comunități și se împarte, după diferite criterii, între toți membrii ei. Chiar în fazele mai înaintate, în care apar diferențieri de avere, mai ales la șefi și familiile lor, care devin cu timpul dirigente sau nobile, eventual caste superioare, acestea sînt constrînse de datini să ofere asistență sau ajutor celor mai săraci, îndeosebi în caz de foamete sau alte calamități. Există în orice caz un *spirit comunitar* în numeroase domenii de proprietate mobiliară la mai toate populațiile primitive și arhaice, dacă nu chiar un *„comunism primitiv"*. Acesta din urmă apare însă în forme foarte precise și foarte generalizate în materie de *proprietate imobiliară*, mai ales de proprietate funciară (terenuri de vînătoare și pescuit, pășuni, terenuri agricole etc.). *Cu cît însă cultura economică este mai avansată, cu atît proprietatea colectivă a tuturor formelor de avere, inclusiv a celei funciare, cedează locul proprietății familiale, apoi celei personale.* Procesul acesta nu corelează însă nemijlocit cu treptele dezvoltării economice, ci numai prin intermediul unor verigi de legătură de esență *social-politică*. Pe măsură ce crește economia și devine capabilă să hrănească persoane neproductive economic, apar tot mai mulți șefi sau conducători și în cele din urmă pături conducătoare sau din care se recrutează conducătorii politici, militari și sacerdotali, care acaparează treptat averile obștești în folosul lor propriu și, bineînțeles, în detrimentul mulțimilor. Cu alte cuvinte: *cu cît șefii și nobilii se înmulțesc, cu atît proprietatea obștească sau comunală descrește*. Proprietatea personală variază mai mult în funcție de natura bunurilor, din care unele sînt îngropate sau distruse deodată cu decesul proprietarului, pe cînd proprietatea imobiliară, exceptînd locuințele, tratate uneori ca și bunurile mobiliare, nu devine individuală decît foarte tîrziu, în fazele de descompunere a societăților comunitare și de înlocuire a lor cu forme mai avansate (societăți tributare, sclavagiste etc.). Cele trei forme de proprietate (colectivă, personală și seniorială) coexistă însă multă vreme, modificîndu-se de fapt numai proporțiile: *cu cît societățile sînt economic mai înapoiate predomină proprietatea colectivă, cu cît sînt mai înaintate, cu atît proprietatea colectivă este dublată, apoi înlocuită cu proprietatea seniorială și cea individuală*, bineînțeles numai pînă la *socialism*.

Concluzia cărții prezentate este de un interes sociologic cu totul excepțional. Gradul de corelație dintre instituțiile sociale și dezvoltarea economică variază, fără îndoială, foarte mult de la caz la caz. În ansamblu variațiile acestea demonstrează însă cu un foarte mare grad de cer-

Scanned with OKEN Scanner

titudine că *dezvoltarea economică atrage după sine o organizare politică și o reglementare juridică tot mai pronunțate ale societății respective.* Cu cît o societate este mai avansată economic, cu atît organizarea sau ordinea socială și administrarea justiției sînt mai dezvoltate. *Progresele economice nu corelează însă în chip necesar cu îmbunătățirea relațiilor dintre membrii societății, dimpotrivă.* Situația *femeii,* de exemplu, nu se ameliorează în proporție cu procesele de trecere de la vînătoare la păstorit și agricultură, ci, atunci cînd se ivește, fenomenul se datorește altor factori decît celor economici. În unele societăți avansate economic poziția femeii se înrăutățește, cazul tipic al căsătoriilor prin vînzare-cumpărare și al poliginiei. Același lucru se petrece și cu alte categorii ale populației. Dacă se constată o scădere a canibalismului și a infanticidului în funcție de dezvoltarea economică, pînă la dispariția lor, în schimb apare reducerea unor părți tot mai importante din populație la *sclavie* sau alte forme de exploatare în favoarea unei nobilimi care se ridică prin funcții politice, militare și sacerdotale ce le îngăduie acapararea în interes propriu a bogățiilor obștești. Societatea comunitară și egalitară din stadiile economice primitive și arhaice se desface treptat în clase sociale tot mai distante și mai ostile, unele care exploatează munca maselor de producători, altele care sînt exploatate de noile clase conducătoare. Vechile sisteme de progres prin efortul tuturor și în favoarea tuturor cedează pasul unor sisteme noi, neegalitare, bazate pe efortul celor mulți în folosul celor puțini. Se deschide astfel calea unor mari progrese istorice, caracterizate prin interese sociale antagoniste, prin nesfîrșite lupte interioare și nebănuite crime și suferințe, dar în același timp prin noi mecanisme de dezvoltare societală, fără de care omenirea civilizată de azi nu ar fi ajuns acolo unde se găsește.

4.7. Corelațiile făcute de noi înșine, pe baza *Atlasului etnografic* al lui Murdock, confirmă în mare datele și concluziile prezentate, dar cu mult mai multe detalii și pe un număr mai mare de cazuri. Am grupat diferitele aspecte ale societăților luate în considerare în cinci clase principale, cele care se referă la populație și așezare, la economie, la sexe și vîrste, dar mai ales la familie, la organizare și conducere, la religie. Subliniem de la început, pentru înțelegerea exactă a celor ce urmează, faptul că în domeniul realităților socioculturale nu există nici structural-funcțional, nici evoluțional, decît cu totul excepțional, o uniformitate absolută; există însă o tendință spre asemănare și în acest sens o preponderență a unor aspecte în raport cu altele și un număr mai mare de societăți care au anumite trăsături comune, față de un număr mult mai mic, și de obicei foarte variabil, de excepții de la regulă.

Societățile de culegători și vînători, iar, într-o măsură oarecare, și cele de pescari, de tip primitiv și arhaic, sînt constituite de obicei din comunități foarte restrînse ca număr de persoane. Marea majoritate a lor se situează sub 50, în timp ce celelalte ajung, dar într-un număr tot mai mic de cazuri, la volume demografice tot mai mari, unele pînă la 100 persoane, altele pînă la 200 și chiar pînă la 400, dar foarte rar peste această cifră. Într-un eșantion concret, format din 20 de astfel de societăți, 14 au sub 50 de membri, 4 au între 100 și 199, iar 2 între 200 și 399 persoane. Regula este deci a unor comunități mici și foarte mici. Faptul se explică prin dificultățile de subzistență pe care le prezintă majoritatea mediilor ecologice și exprimă deci o determinare economică nemijlocită: *cu cît mediul este mai bogat în floră și faună, cu atît posi-*

Scanned with OKEN Scanner

bilităţile unor aglomeraţii mai mari de oameni care trăiesc din cules, vînat şi eventual pescuit sînt mai mari. Practic nu toate comunităţile se folosesc de aceste posibilităţi, din lipsa unor mijloace culturale adecvate, dar abaterile într-un sens sau altul (subutilizare şi suprautilizare) la nivelele de cultură ale „prădătorilor" sînt foarte puţine.

Ecologia dictează pentru culegători, vînători şi pescari şi raporturile cu pămîntul; marea majoritate a lor sînt sau nomazi sau seminomazi. Foarte puţine comunităţi de acest nivel cultural sînt *semisedentare* în înţelesul că au o aşezare stabilă, pe care însă nu o folosesc decît sezonier, în restul timpului fiind în mişcare în urmărirea prăzii şi abia în situaţii cu totul excepţionale unele din ele sînt propriu-zis *sedentare,* adică au aşezări stabile, locuite în permanenţă cel puţin de o bună parte a locuitorilor. Într-un eşantion de 30 de comunităţi de acest gen, fixat după principiul hazardului, deci cu şansa de a fi reprezentativ, 14 sînt complet nomade sau veşnic migratoare, cete de „rătăcitori"; 13 sînt seminomade, ele sînt în mişcare continuă cel puţin o jumătate din an, dar au totuşi unele aşezări pentru anumite sezoane, mai ales pentru iarnă, locuite însă numai temporar şi părăsite complet de întreaga populaţie sau marea majoritate a ei în alte sezoane; 2 sînt semisedentare, ele au 2 sau mai multe aşezări ocupate pe rînd, tot după sezoane, dar de către majoritatea populaţiei sub forma transhumanţei sau a unor procedee similare; una singură are o aşezare relativ permanentă, adică sedentară. Deci regiunile foarte bogate în floră şi faună permit culegătorilor, vînătorilor şi pescarilor să se fixeze şi să ducă o viaţă sedentară, dar în majoritatea regiunilor terestre flora este sezonieră sau se epuizează relativ repede, iar fauna este migratoare şi trebuie deci urmărită: *oamenii care trăiesc de pe urma lor sînt nevoiţi să le urmeze mişcările şi să-şi modeleze în funcţie de intensitatea şi amploarea acestor mişcări propriile lor modalităţi de viaţă.* Determinismul economic sau ocupaţional este şi de astă dată indubitabil, iar corelaţia dintre cele două fenomene nu este numai prezentă, dar şi necesară, adică inevitabilă.

Populaţiile cu o economie de subzistenţă bazată pe cules şi vînătoare, eventual şi pe pescuit, nu au nici agricultură, nici zootehnie. Totuşi sînt înregistrate unele cazuri de excepţie, în sensul că populaţiile respective practică şi unele forme din aceste îndeletniciri, dar de nivel foarte rudimentar şi fără o pondere perceptibilă în cadrul economiei de ansamblu. Dintr-un eşantion de 30 de cazuri, 26 nu fac nici un fel de agricultură, 3 cultivă ocazional diferite plante (mai ales pentru grăunţe sau boabe alimentare, dar în unul din ele numai pentru plante nealimentare: bumbac, tutun etc.), iar un caz face o agricultură de tip intensiv pe bază de irigaţii, însă pe întinderi foarte mici de teren, care nu justifică trecerea lui în categoria agricolă. Din acelaşi eşantion 20 de populaţii nu cresc nici un fel de animale, 9 cresc un număr neînsemnat din grupa cămilelor (dromadere, alpaca, lama etc.), iar una o cantitate nesemnificativă pentru economia ei de bovine sau alte animale înrudite. Singura excepţie de zootehnie la aceste populaţii o reprezintă *cîinele,* mai ales la cele care trăiesc din vînătoare. Atît în cazul agriculturii, cît şi al zootehniei, constatate la populaţiile de prădători, este vorba de împrumuturi nedecisive de practici economice de la populaţii mai avansate.

Acelaşi raport apare în domeniul diferitelor meşteşuguri. Marea majoritate a populaţiilor de prădători nu cunosc nici ţesutul nici metalurgia, iar excepţiile sînt extrem de puţine şi nici una nu este semnificativă din punct de vedere structural sau corelaţional. În schimb, conform

Scanned with OKEN Scanner

așteptărilor, ele practică, într-un fel sau altul, prelucrarea pieilor și blănurilor de animale, unele numai prin uscare, dar altele prin tăbăcire sau alte procedee asemănătoare, deci cu rezultate economice superioare. Olăritul sau ceramica are o situație foarte variată: comunitățile nomade sau seminomade de regulă nu au olărit, mai ales din cauza dificultăților de transport, celelalte îl practică într-un număr destul de mare. Dintr-un eșantion de 27 cazuri, 13 au, iar 14 nu au ceramică. Proporția aceasta variază însă după regiuni: acolo unde există centre puternice de olari, dezvoltate de unele societăți avansate economic, meșteșugul acestora sau eventual numai produsele lor se răspîndesc într-o măsură mai mare sau mai mică și la alte populații, de pe trepte mai joase de dezvoltare.

O trăsură caracteristică a tuturor societăților de prădători, dealtfel, ca și a altor societăți, mai avansate, amintite și în alte contexte, este *diviziunea muncii între sexe*. La populațiile de culegători, vînători și pescari, *culesul revine în general femeilor*, fără un aport substanțial din partea bărbaților. Există însă cazuri în care culesul este practicat în chip egal de femei și bărbați, dar nu există nici un singur caz (din cîte se cunosc) în care el să fie practicat exclusiv de bărbați. Pentru vînătoare situația este exact inversă: *ea revine exclusiv sau aproape exclusiv bărbaților*. În unele din eșantioanele folosite, femeile nu apar sub nici o formă. Pentru pescuit, în cazurile mult mai puțin numeroase în care există, situația este oarecum asemănătoare, dar nu identică: el este practicat preponderent de bărbați, dar s-au înregistrat și unele cazuri în care participă și femeile, de regulă însă mai mult ca auxiliare. Deci, *ca și vînătoarea, pescuitul este o îndeletnicire predominant, dacă nu chiar exclusiv, masculină*.

Diferențierea între sarcinile celor două sexe apare foarte clar și în alte domenii de activitate. Prelucrarea pieilor și blănurilor revine în linii mari bărbaților, de regulă singuri, dar uneori ajutați de femei. S-au înregistrat însă și unele cazuri, într-o proporție mai redusă, din zonele americane, în care sarcina aceasta revine exclusiv femeilor. Olăritul la acest nivel de dezvoltare, atîta cît există, apare mai pretutindeni ca o sarcină a femeilor. Construirea de ambarcații, fenomen rar și el la populațiile de prădători, pare a fi o treabă exclusiv masculină, dar construirea de adăposturi, care sînt în general rudimentare, cade mai ales în sarcina femeilor, de cele mai multe ori fără ajutorul bărbaților. În cazul unor locuințe mai solide sau mai complicate, sarcina este preluată însă de bărbați, cu sau fără ajutorul femeilor, deci totul depinde de natura muncii respective.

Diviziunea intersexuală a muncii, fenomen fără îndoială primitiv, apărut odată cu antropogeneza și sociogeneza, rezultat, cel puțin inițial, al unor diferențieri biologicee, a avut consecințe sociale și culturale foarte importante și de lungă durată, unele pînă în zilele noastre. Probabil că cea mai importantă constă în depășirea nevoii strict sexuale a celor două sexe unul de altul și constituirea unor nevoi economice și sociale mai complexe, care le-au determinat să se apropie tot mai mult și să coopereze din ce în ce mai strîns, pentru a se completa reciproc. Nu este greu de demonstrat, mai ales în lumina concepțiilor de azi, că majoritatea femeilor sînt capabile să facă munca monopolizată de bărbați și, invers, bărbații să facă munca atribuită femeilor, pentru că, indiferent de substratul biologic al primelor diviziuni intersexuale, fenomenul a fost transpus foarte devreme pe teren sociocultural și dezvoltat astfel fără încetare, nu după natură, ci după cultură, deci cu un grad tot mai mic de

Scanned with OKEN Scanner

necesitate și unul tot mai mare de „arbitraritate", dar adevărul acesta nu modifică esența lucrurilor. În comunitățile în care datina cere ca femeile și bărbații să desfășoare munci diferite, indivizii nu au altă posibilitate decît să se conformeze; ei nu pot schimba prin puteri proprii normele tradițional stabilite. În consecință, un bărbat și o femeie care doreau să trăiască sub raport economico-social „în rînd cu oamenii" și deci să aibă o gospodărie completă n-aveau decît o singură cale: să se asocieze cu o persoană de sex contrar și să-și întregească muncile reciproc. Într-o societate, de exemplu, în care culesul este o ocupație exclusiv feminină, iar vînătoarea exclusiv masculină, un bărbat fără femeie trebuie să renunțe la hrana de origine vegetală, iar o femeie la hrana de origine animală ș.a.m.d. Se găsește aici, fără îndoială, una din sursele cele mai puternice și durabile ale *căsniciei,* așadar ale *familiei* și *gospodăriei domestice*. Bineînțeles, între aceste surse, un loc important îl deține și nevoia de ocrotire și creștere a copiilor, care nu este nici ea neglijabilă, în nici una din formele și treptele plenare ale vieții sociale omenești. Indiferent însă de originea ei, un lucru este sigur: *familia este,* din cîte ne dăm seama din documentele foarte bogate și diverse existente, *un fenomen universal uman;* ea a apărut și s-a dezvoltat odată cu omenirea și diferitele forme de societate ale acesteia. De aici ipoteza legitimă a unor corelații foarte strînse între structura economică a societății și familie, fie direct, fie prin unele verigi de legătură, care constituie însă în chip inevitabil tot atîtea izvoare de diferențiere morfologică.

Datele etnografice demonstrează, cum am văzut, o îmbinare atît de puternică între organizarea societății și structurile familiale, încît, cel puțin la nivelele primitive și arhaice ale vieții sociale, o diferențiere precisă a lor este foarte dificilă și în general discutabilă. Societățile primitive și arhaice, deși nu se reduc niciodată la ea, sînt predominate de familie și extinderile ei de tot felul, în special de rudenie. La nivelul etnografic al societăților de prădători, *corelațiile dintre societate, economie și familie sînt destul de variate, totuși ele urmează în general o linie pozitivă.* Ceea ce Murdock numește „organizație comunitară", la populațiile de culegători, vînători și pescari se prezintă sub trei variante principale, în proporții foarte apropiate, cel puțin după eșantioanele utilizate, unele de altele: *comunități clanice sau gentilice,* formate dintr-un singur grup de rude, care practică exogamia; *comunități neclanice,* care însă practică cu egală rigoare exogamia, și *comunități agamice,* desigur cele mai înapoiate, care nu sînt constituite în clanuri și nu reglementează căsătoriile nici exogamic, nici endogamic, ci le lasă o desfășurare liberă. Apar, în proporții mai reduse, și cazuri în care există *deme,* în înțelesul de tendință spre o endogamie locală, fără segmentarea clanurilor în subdiviziuni matrimoniale sau de alt gen. În general organizația comunităților de prădători este de *tip elementar,* fără diferențieri interne importante, dar în cea mai mare parte a lor de *tip exogamic,* ceea ce le leagă, prin relații strînse și neîncetate de rudenie și alianță, cu alte comunități similare. Predomină în întreaga rețea de relații interumane și intergrupale *principiul rudeniei,* fapt care derivă și din lipsa de importanță a teritoriului pentru orice populație nomadă sau seminomadă.

Modurile de căsătorie nu sînt nici ele uniforme. Proporțiile cele mai ridicate sînt reprezentate de cazurile în care părțile nu-și transferă una alteia nici bunuri, nici servicii, ci cel mult unele cadouri cu semnificații ceremoniale, deci neeconomice, și de cazurile în care grupul mirelui

Scanned with OKEN Scanner

acordă în schimb cantități importante de bunuri materiale grupului miresei. Apar însă și cazuri în care mirele „plătește" mireasa prin servicii (muncă etc.) în folosul familiei sau grupului de rude ale acesteia, cazuri în care plata pentru mireasă are o semnificație strict simbolică; altele în care cele două grupuri de rude își fac reciproc cadouri substanțiale; altele în care mireasa primește zestre și deci beneficiar este grupul de rude al mirelui; în fine, cazuri în care se fac schimburi de femei, în sensul că pentru o mireasă se dă grupului o altă mireasă, o soră a mirelui sau altă rudă feminină apropiată. Ca și în cazul agamiei, din punct de vedere evolutiv, probabil forma cea mai primitivă, oarecum originară, este lipsa oricărui sistem de recompensă, plată sau răsplată pentru vreuna din părțile matrimoniale; celelalte forme fiind reglementări ulterioare, de ordin cultural.

Tratamentul tineretului masculin în cadrul unor rituri de inițiere și segregarea acestuia de restul comunității, pe cît ne putem da seama din datele cunoscute, *sînt foarte puțin corelate cu nivelul economic* care ne preocupă aici sau, mai precis, ele sînt corelate *negativ,* în sensul că nu sînt practicate decît în foarte puține cazuri. Eșantioanele arată pentru majoritatea populațiilor de prădători o absență totală a separării adolescenților de familiile lor, de mame și surori. S-au înregistrat însă și unele cazuri de segregare parțială, numai pentru dormit, și foarte puține cazuri de segregare completă, prin mutarea adolescenților în locuințe destinate exclusiv lor. Absența foarte mare a practicii se datorează în primul rînd inexistenței, la acest nivel de dezvoltare social-economică, a unor *societăți secrete masculine,* în vederea cărora se desfășoară riturile de inițiere, dar și faptului că e vorba de populații foarte reduse numeric, lipsite de așezări stabile, care nu-și pot permite segregări de nici un fel. Practicile de genul acesta se vor generaliza abia pe trepte mai avansate de dezvoltare socioculturală.

Organizația familială propriu-zisă, dat fiind nivelul etnografic (sincronic), nu arheologic (diacronic), al materialelor documentare, *este destul de polimorfă.* Frecvența cea mai mare la nivel de eșantion o reprezintă, în proporții aproape egale, familiile poliginice independente, de tip preponderent sororal, în care soțiile locuiesc împreună (sub același acoperiș), familiile extinse de tip redus, compuse dintr-o pereche părintească mai în vîrstă și descendenții lor de diferite generații, și familiile nucleare independente, monogamice, cu poliginie ocazională și foarte limitată, iar într-o frecvență mai redusă, familiile nucleare strict monogamice. S-au înregistrat și familii extinse, de proporții mari (mai multe familii înrudite și descendenții lor), și chiar familii poliginice independente, de tip nesororal, cu locuințe sau încăperi separate pentru fiecare soție. Este foarte greu de precizat, exclusiv pe baza acestor date, dacă polimorfismul familial este un fenomen originar sau un rezultat al unor evoluții și împrumuturi ulterioare. Etnografia actuală înclină să creadă că primele cete omenești au fost compuse din mai multe familii nucleare înrudite, laolaltă cu descendenții lor din mai multe generații.

Rezidența maritală este și ea foarte variată. Mai frecvente sînt soluțiile virilocale (soția se mută la soț, independent de alte considerații) și cele patrilocale (soția se mută în comunitatea ascendenților masculini ai soțului), dar s-au înregistrat cu o frecvență mai redusă cazuri de rezidență ambilocală (la alegerea soților, după împrejurări), uxorilocale (după soție) și matrilocale (după ascendența feminină a soției). Se pare că ne

Scanned with OKEN Scanner

găsim într-un domeniu în care împrejurările de viață impun o mare diversitate, fără putința unor reglementări uniforme sau foarte riguroase.

Normele comportamentului sexual premarital feminin, din cîte au putut fi înregistrate cu certitudine, *nu par a depinde direct de economia de subzistență*. La populațiile de culegători, vînători și pescari, eșantioanele utilizate arată o frecvență destul de mare a libertății relațiilor sexuale complet nesancționate, a relațiilor libere numai pînă fata rămîne însărcinată, cînd căsătoria partenerilor devine obligatorie, și a celor oprite în principiu, dar tolerate și deci nepedepsite în fapt. Apar însă, în diferite proporții statistice, imprecis stabilite, și cazuri în care relațiile sexuale premaritale sînt excluse din cauză că fetele sînt căsătorite înainte de pubertate și cazuri în care virginitatea la măritiș este o cerință foarte riguroasă și în general respectată.

Sistemele de moștenire exprimă foarte limpede forma și treapta economiei de subzistență, care la populațiile de culegători, vînători și pescari sînt de regulă foarte simple și foarte joase. Un număr însemnat de populații de prădători, circa jumătate din cele cercetate, nu transmit generațiilor următoare bunurile mobiliare ale defunctului, fie din cauză că se îngroapă sau se distrug împreună cu acesta, fie din cauză că drepturile de proprietate și în continuare cele de transmisiune în această materie nu sînt precis stabilite, dar există și cazuri, relativ frecvente, în care bunurile de acest gen se transmit patrilinear, din tată în fiu sau în fii, tuturor copiilor, indiferent de sex, și mult mai rar alte variante, în general lipsite de semnificație statistică. În privința bunurilor imobiliare, mai ales a terenurilor de cules și vînătoare sau a locurilor de pescuit, marea majoritate a populațiilor respective nu au reguli de moștenire, pentru că aceste bunuri sînt *proprietate colectivă* și aparțin, după obiceiuri, fără nici o altă reglementare, tuturor celor care sînt în viață. Apar însă și unele cazuri de moștenire din tată în fiu (sau fii), pentru unele bunuri imobiliare (colibe, pomi fructiferi etc.), considerate proprietate individuală, ceea ce evolutiv indică, probabil, o slăbire a formelor comunitare de viață. În orice caz, *corelația dintre economie și proprietate, inclusiv drepturile de moștenire, este foarte precisă, directă și, am spune, inevitabilă*. Proprietatea individuală în forme clare, adică neîngrădite, nu va apărea decît mai tîrziu, pe trepte economice și sociale mai avansate.

Corelații semnificative din punct de vedere sociologic, unele negative, și tocmai pentru că sînt negative, *se constată între forma și treapta economiei de subzistență și stratificarea societății în clase sociale, caste, sclavie și ierarhie jurisdicțională*. Dată fiind structura lor socială, de tip preponderent familial și comunitar, societățile de culegători, vînători și pescari de tip primitiv și arhaic sînt, în marea lor majoritate, *lipsite de clase sociale*, adică sînt omogene, nediferențiate stratigrafic și deci, în general, egalitare. E vorba, evident, de stratificările bazate pe avere, putere, ranguri etc., nu pe vîrste și pe sex, pe experiență și prestigiu personal, care există în toate societățile, fără nici o excepție. Se semnalează totuși și pentru societățile în discuție unele excepții, mai ales în sensul unor diferențieri bazate pe avere (proprietate personală sau familială), fără caracter stabil, fixat ereditar, și mult mai puțin altele în care apar straturi suprapuse de aristocrați sau nobili, opuși oamenilor „de rînd", cu anumite privilegii economice, sociale, politice și culturale permanente. *Evolutiv, situațiile ultime sînt forme de descompunere a rînduielilor sociale comunitare și de trecere spre alte forme, caracteristice unor stadii de dezvoltare mai avansate*. Constatarea aceasta este în-

Scanned with OKEN Scanner

tărită şi de faptul că, în societăţile respective, nu există nici o formă de *caste,* care sînt tot moduri evoluate de stratificare socială, mai mult decît clasele sociale. Acelaşi lucru se constată cu privire la *sclavie,* care, la nivelul economic care ne preocupă, este în general inexistentă, totuşi, cu oarecare excepţii, la cîteva populaţii mai avansate, la care s-au găsit unele forme incipiente, temporare şi neereditare, de sclavie, altele foarte vag determinate, despre care nu se poate face nici o afirmaţie mai amănunţită. Deci în general *clasele sociale, castele şi sclavia nu sînt fenomene primitive; ele apar mult mai tîrziu, ca rezultat al unor etape mai înaintate de dezvoltare a economiei şi a societăţii.*

Ierarhia jurisdicţională se dezvoltă în acelaşi sens; ea este simplă şi neformală sau puţin formală în societăţile înapoiate şi se complică în funcţie de stadiile economice mai avansate. Din acest punct de vedere, cele mai multe din societăţile de culegători, vînători şi pescari se apropie de „minimul teoretic", adică sînt constituite din familii nucleare sau poliginice independente, eventual din cete sau sate autonome, cu unele diviziuni interioare reduse, în general *familii şi clan* sau alte unităţi sociale compuse din *rude,* fără nici o formă de conducere şi cu atît mai puţin de stat. Totuşi, unele din aceste societăţi, în număr însă mult mai mic, au şi oarecare forme de *şefie,* dar numai de grad incipient. *Lipsa formelor statale de organizare este însă universală.* În cazurile în care există vreo şefie locală, de cele mai multe ori se moşteneşte de unul din fiii defunctului sau nu are un caracter ereditar, ci este preluată de o persoană acceptată informal de către comunitate. S-au înregistrat şi cazuri de succesiune pe bază de prestigiu personal, avere, ranguri sau pe bază de vîrstă, experienţă şi înţelepciune.

Corelaţiile cele mai puţin riguroase apar între economia de subzistenţă şi credinţa în zei supremi. Cifra cea mai ridicată arată, la populaţiile de prădători, *absenţa completă a unor astfel de credinţe religioase.* Un număr, tot relativ mare, prezintă această credinţă ca existentă, dar sub forma unor divinităţi oţioase, care *nu se preocupă de treburile omeneşti.* S-au înregistrat şi cazuri, dar mult mai puţine, în care apar astfel de divinităţi care sînt însă active în raport cu oamenii, dar nu oferă nici un suport pozitiv pentru moralitate. Cazurile în care apare credinţa în divinităţi supreme nu numai active, dar suporturi pentru moralitate, sînt extrem de puţine şi probabil s-au format sub influenţa unor culturi mai evoluate. În orice caz, datele arată două lucruri foarte precise: *populaţiile înapoiate economic au credinţe religioase variate, dar în general de tip impersonal sau difuz, şi de tip amoral, corelarea moralităţii cu credinţele religioase fiind un fenomen sociocultural mult mai înaintat, din stadii de dezvoltare economică, politică şi culturală tîrzii.* Este foarte probabil că religia, fiind lipsită de bază obiectivă, produs tipic iniţial al unor stări mentale înapoiate (ignoranţă, spaimă etc.), apoi un produs al unor tagme de specialişti în treburile magico-religioase şi al unor instituţii de tip clerical, corelează după alte mecanisme sau modele cu economia decît fenomenele domestice, politice, juridice, tehnice şi ştiinţifice.

4.8. Dacă trecem la examinarea aceloraşi corelaţii, înlocuind societăţile de *prădători* cu societăţile exclusiv de *producători* (ale cultivatorilor de pămînt şi crescătorilor de animale), deci de la capătul celălalt (avansat) al seriei evolutive, rezultatele sînt nu numai *cantitativ,* dar foarte frecvent şi *calitativ diferite.*

Scanned with OKEN Scanner

Față de micile aglomerații ale prădătorilor, care nu depășesc decît foarte rar 400 de persoane și se situează în medie mult sub această cifră, comunitățile locale de cultivatori și crescători prezintă o variație foarte mare, de la unele aglomerații mărunte, de cîteva zeci de persoane și un număr mare de aglomerații întinse, care depășesc 1000 de locuitori, pînă la unele de *tip urban*, între 5000 și 50 000 de locuitori și nu arareori peste 50 000. Dacă există unele așezări de volum populațional egal cu al celor de prădători, majoritatea celor de producători este atît de diferențiată și de distantă față de ele, încît deosebirea capătă semnificații de *treaptă evolutivă*. Dintr-un eșantion reprezentativ de 24 cazuri, 2 societăți de producători sînt sub 50 persoane, 3 între 50 și 99, alte 3 între 100 și 199, 2 între 200 și 399, 4 între 400 și 1000, 2 între 1000 și 5000, 2 între 5000 și 50 000, iar 6 peste 50 000 de locuitori.

Gradul de mobilitate sau stabilitate în raport cu teritoriul, adică *modul de așezare*, arată deosebiri tot atît de caracteristice. Dacă există și la nivelul producătorilor, în special la cei care se ocupă preponderent cu *păstoritul*, un număr oarecare de *nomazi sau seminomazi*, cu așezări temporare și dispersate, *marea majoritate a populațiilor din această categorie este sedentară*, deci cu așezări permanente și în plus, de cele mai multe ori, compacte sau cu hotare bine conturate, organizate și administrate ca atare. Dintr-un eșantion de 40 cazuri, 19 societăți de producători locuiesc în așezări compacte și permanente, în sate sau orașe de tip adunat; 9 în așezări dispersate (sate împrăștiate), dar permanente și cu strînse legături de vecinătate între ele; 3 în cătune separate, statornice și legate organizațional între ele; 3, toate preponderent pastorale, practică transhumanța și au 2 așezări alternative, una pentru „vărat", alta pentru „iernat"; iar 3 sînt așezări complexe, de tip orășenesc, cu o localitate centrală și mai multe sate sau cătune adiacente; numai 3, toate preponderent pastorale, sînt nomade sau seminomade. Deci, *spre deosebire de culegători și vînători, la care nomadismul sau seminomadismul este o regulă, la păstori și mai ales la agricultori el devine o excepție. Invers, dacă pentru cei dintîi sedentarismul este o excepție, pentru cei din urmă el este o regulă. Asistăm deci la o adevărată răsturnare a raporturilor, la un proces masiv de sedentarizare a omenirii, datorită agriculturii.*

Datele *etnografice* confirmă cu strălucire datele *arheologiei: trecerea de la subzistența de pradă la economia de producție a însemnat o revoluție în dezvoltarea societății omenești, lichidarea vechilor îngrădiri constituite de cules, vînătoare și pescuit, în privința posibilităților de aglomerare și așezare a populației, care au însemnat totodată calea spre orașe, spre diviziunea muncii, spre stratificarea socială, spre organizarea politică și, în cele din urmă, spre civilizație*. Nici culesul, nici vînătoarea sau pescuitul n-au putut oferi surplusuri importante de hrană, dincolo de nevoile celor care le desfășoară, pe cînd zoocultura și agricultura au fost în stare să asigure hrana pentru o populație tot mai mare de neproducători de alimente: meșteșugari, administratori, războinici, intelectuali etc.

La populațiile cu economie de subzistență exclusiv pastorală și agricolă, deci fără cules, vînătoare și pescuit de ordin economic, *tendința generală este spre o agricultură de tip intensiv și o zoocultură de animale mari sau altele cu o rentabilitate echivalentă*. Numai populațiile cu agricultură și zoocultură avansate se pot lipsi de orice urmă de subzistență de tip prădător, altfel sînt nevoite să le păstreze sau să nu le înlocuiască decît în parte. La nivelul unor eșantioane reprezentative de

Scanned with OKEN Scanner

cîte 40 cazuri, s-au înregistrat 15 populații cu o agricultură intensivă, obținută pe diferite căi (îngrășăminte, rotație etc.), și 11 cu o agricultură intensivă pe bază de irigații, deci peste jumătate din total. Dintre celelalte populații, 13 practică o agricultură de tip extensiv, cu părăsirea terenurilor epuizate și înlocuirea lor cu altele, obținute prin defrișare (curături, jariști etc.), și numai un caz, care este preponderent pastoral, are o agricultură redusă, de tip auxiliar. În ce privește zoocultura, 28 de populații cresc preponderent animale mari, de categoria bovinelor, 7 preponderent ovine și caprine, 2 preponderent animale din familia cămilelor, o populație crește animale din familia cabalinelor și 2 exclusiv sau aproape exclusiv porcine. Aproape toți crescătorii de animale cu lapte consumă acest aliment, direct sau sub forma unor derivate, și în același timp le folosesc ca animale de tracțiune (pentru plug, pentru diferite vehicule etc.).

Din nou, *spre deosebire de populațiile de prădători, cele de producători practică pe scară întinsă toate meșteșugurile mai importante, fără a părăsi însă diviziunea străveche a muncii pe sexe, nici chiar în unele ramuri cu totul noi ale economiei.* Țesutul este mult mai frecvent și, firește, înlesnit considerabil de lîna și părul animalelor domestice și de numeroasele plante textile cultivate anume în acest scop (in, bumbac, cînepă etc.). El nu este însă o îndeletnicire pur feminină. Eșantioanele arată o proporție mare de populații la care țesutul revine bărbaților, în altele femeilor sau ambelor sexe, în mod mai mult sau mai puțin egal. Metalurgia este foarte răspîndită și în toate cazurile înregistrate este o ocupație exclusiv a bărbaților, dar numai a unor categorii specializate ale acestora (profesioniști). Pielăria și blănăria sînt mai puțin răspîndite. Ele revin în majoritatea cazurilor tot bărbaților și tot numai unora dintre cei specializați sau profesionalizați în acest meșteșug. Există însă și cazuri în care ele nu sînt în sarcina unor specialiști și uneori sînt întreprinse și de femei, dar foarte rar numai de femei. În schimb olăritul, semnalat aproape la toate populațiile de producători, este practicat preponderent de femei și în foarte puține cazuri de bărbați. Construcția de ambarcații, puțin răspîndită sau necunoscută, în puținele cazuri înregistrate cu certitudine, este mai ales în seama bărbaților. Construcția de locuințe, în majoritatea cazurilor cunoscute, revine tot bărbaților, singuri sau ajutați de femei.

Participarea celor două sexe la activitățile de subzistență este foarte variată, dar în linii mari, la populațiile care mai practică vreo formă neimportantă de culeș și vînătoare, prima aparține mai ales femeilor, iar a doua exclusiv bărbaților, unii specializați în această ramură economică. Pescuitul se împarte între bărbați și femei, dar în majoritatea cazurilor el este o ocupație masculină. Importanță au însă ocupațiile de bază, adică cele de producție. La nivelul care ne preocupă, zoocultura este exercitată în cele mai multe cazuri numai de bărbați sau de bărbați ajutați într-o măsură oarecare și uneori în chip egal și de femei. S-au înregistrat relativ puține cazuri în care zoocultura constituie o muncă exclusiv sau preponderent feminină. Agricultura prezintă o situație mai complexă. Dacă grădinăritul și alte forme rudimentare de agricultură cad preponderent și chiar exclusiv în sarcina femeilor, formele mai înaintate angajează din ce în ce mai mult, alături de femei, și pe bărbați, uneori numai pe bărbați. Într-un eșantion de 36 de cazuri, agricultura revine în 13 cazuri aproximativ în mod egal ambelor sexe, în 7 cazuri participă ambele sexe, dar contribuția femeilor este simțitor mai mare, în 9 cazuri

Scanned with OKEN Scanner

este mai mare a bărbaților, iar în 7 cazuri ea revine aproape exclusiv acestora. În general, formele mai avansate de agricultură completate cu diferite forme de zooculturâ, dar fără pescuit, vînătoare și cules, angajează *întreaga familie,* mai exact pe toți membrii capabili de muncă ai acesteia; ea devine astfel o activitate a întregului grup, cu deosebiri de sarcini doar în cuprinsul acestuia.

Formele mai înaintate ale economiei de producție, spre deosebire de cele de pradă, nu constituie un suport și un impuls numai pentru volumul populației și dimensiunile așezărilor, ci și pentru diferitele structuri organizaționale, care se diferențiază și se complică în chip necesar. Face excepție într-o măsură oarecare numai familia, care îndeplinește, chiar de la început, funcții foarte variate, unele cu totul îndepărtate de economie.

Organizația comunității la acest nivel manifestă tendința spre *agamie,* în sensul unei libertăți mai mari a actelor matrimoniale, mai ales în cazul așezărilor de întindere mai mare, care la rîndul lor devin tot mai complexe funcțional și mai divizate sau segmentate în interior (peste jumătate din eșantion). Se mai păstrează, în special pentru nivelele de jos ale agriculturii și zooculturii, care nu permit încă nici aglomerații demografice mai mari, nici organizații social-politice mai vaste, unele comunități gentilice sau clanice, cu caracter exogamic, altele caracterizate prin endogamie etc. *Modul de căsătorie (de procurare a soției) este influențat direct de nivelul relativ avansat al economiei de subzistență:* în marea majoritate a societăților de tip productiv, soțiile se obțin printr-o plată, răsplată sau compensație de o valoare substanțială din partea mirelui și a grupului său de rude, în favoarea grupului de rude al miresei, în schimbul acesteia, pînă la o formă sau alta de cumpărare. În unele cazuri, statistic mai puțin semnificative, fetele sînt cele care aduc zestre în gospodăria soțului, iar în altele totul se reduce la unele schimburi de daruri, reale sau numai cu caracter simbolic. Nu lipsesc complet nici schimburile de femei (soră pentru soră sau altă rudă feminină apropiată). Preponderența netă a „cumpărării" soției arată în general că, la acest nivel social, femeia are o valoare economică relativ însemnată, deci și un „preț de schimb" *(bride-price)* corespunzător, mai ales din cauza preponderenței patriarhalismului și patrilocalismului, care impun plecarea miresei din comunitatea părintească și integrarea ei în gospodăria bărbatului sau a comunității de origine a acestuia.

Organizația familiei este foarte variată, dar în general ea tinde spre forme mai restrînse, fie spre familiile extinse de tip redus, formate dintr-o singură pereche părintească și descendenții lor din diferite generații, fie spre familii independente, unele nucleare (monogamice), altele poliginice. Nu lipsesc însă nici cazuri de familie extensivă de diferite întinderi și structuri, de tip vast, formate din mai mulți frați sau veri la nivel părintesc și toți descendenții lor din toate generațiile în viață.

Rezidența maritală la populațiile de producători luate în considerare este preponderent patrilocală sau virilocală, fără a lipsi nici unele proporții reduse de procedee avunculocale, ambilocale, matrilocale sau uxorilocale. Patrilocalismul se leagă de astă dată de generalizarea patriarhalismului, care este foarte răspîndit mai ales la crescătorii de animale, dar și la agricultorii mai avansați. *Cu cît economia se dezvoltă și devine mai dificilă, cu atît bărbații cîștigă întîietate față de femei, iar familia este dominată din ce în ce mai mult de ei, ca și întreaga societate. Asistăm la o adevărată „masculinizare" a vieții sociale.*

Scanned with OKEN Scanner

Se modifică și normele comportamentului sexual premarital al femeilor. În măsura în care au putut fi precis determinate, la acest nivel economic, în care prevalează „cumpărarea" soției, *pretenția față de virginitatea miresei este tot mai răspîndită* și chiar atunci cînd relațiile sexuale premaritale sînt tolerate în fapt și nepedepsite în realitate ele rămîn principial interzise, iar „prețul" femeii care calcă norma scade considerabil. S-au înregistrat și cazuri în care libertatea sexuală nu este oprită și nici sancționată, eventual numai dacă fata respectivă rămîne însărcinată, ca și unele cazuri de căsătorie prepuberală, care exclude complet problema. Semnificativă social-economic este numai pretenția față de virginitate.

Segregarea adolescenților în vederea sau în cadrul unor rituri de inițiere la societățile de producători luate în considerare este absentă într-o proporție destul de mare (cca 50%), iar în cazurile în care există, ea este foarte variată, de la o segregare parțială pînă la o segregare completă.

Proprietatea și drepturile de moștenire izvorîte din existența ei sînt corelate foarte strîns cu stadiul pastoral-agricol al economiei de subzistență. Proprietatea individuală, în special a tatălui, este foarte răspîndită la acest nivel de dezvoltare socioeconomică, de unde și o reglementare preponderentă a moștenirii pe linie *patrilineară,* în folosul fiului sau al fiilor. Există însă, dar în proporții mult mai reduse, și cazuri în care moștenesc toți copiii, dar uneori fetele mai puțin decît băieții, sau cazuri foarte rare în care moștenesc alte persoane decît copiii defunctului. Proprietatea imobiliară se moștenește și ea, în majoritatea cazurilor cercetate, *patrilinear,* de către unul din fii (cel mai mare sau cel mai mic) sau de către toți, dar de astă dată variația este mult mai mare. În unele cazuri proprietatea obștească a pămîntului persistă, în altele moștenesc patrilinear toți copiii, dar uneori fetele mai puțin, sau matrilinear, de către copiii surorii etc. Dominantă însă și de astă dată este *moștenirea de tip patrilinear,* de la tată la unul sau toți fiii săi, semn al unui patriarhalism înaintat.

Domeniul cel mai afectat, nemijlocit sau mijlocit, de economia de producție este al *organizării sociale, politice și juridice.* Societățile de prădători n-au putut să-și mărească nivelul de trai dincolo de anumite limite, în medie destul de joase, și implicit ele n-au putut ajunge nici la un spor considerabil de populație și mari aglomerații, nici la o diviziune avansată a muncii și la organizații sociale complexe, pe cînd *noua economie de producție a desființat aceste bariere fatale și a deschis astfel dezvoltării sociale o cale din ce în ce mai nestînjenită de dezvoltare.*

Dacă societățile de culegători, vînători și pescari sînt în general omogene, comunitare și egalitare, cu excepția diferențierilor dintre sexe și vîrste, de ordin biosocial, *societățile de crescători și cultivatori sînt cu atît mai diferențiate și stratificate cu cît economia lor este mai avansată.* În stadiile incipiente, deci în general joase, deosebirile de clasă sînt încă absente, dar există, ca și în societățile de prădători, variații însemnate de prestigiu, considerație și influență în favoarea unor indivizi care se disting prin însușiri personale, considerate ca valoroase: abilitate în muncă, vitejie în război, înțelepciune la sfat, pietate în domeniul religios etc. Apar însă într-un număr mare de societăți pastoral-agricole diferențe însemnate de *avere,* fără caracter nobilitar (aristocratic sau elitar) și nici ereditar, care însă la alte populații au căpătat aceste trăsături, unele ajungînd pînă la *scindarea societății în două sau*

Scanned with OKEN Scanner

chiar mai multe clase sociale bine distincte, din care cele dominante acaparează pămînturile, culturile şi turmele şi reduc la şerbie, sau chiar la sclavie, marea majoritate a populaţiei. Diferitele funcţii politico-administrative, civile, militare şi clericale, ca şi unele meşteşuguri, reprezintă tot atîtea ranguri şi statute sociale, cu tendinţa generală de a subaprecia îndeletnicirile manuale, adică propriu-zis productive, în favoarea celor de conducere şi organizare, care capătă un prestigiu tot mai mare, în funcţie de averea şi puterea pe care le reprezintă. Caracterul comunitar al societăţilor precedente apare deci în plină disoluţie. Nu se ajunge însă decît în foarte puţine cazuri la un *regim de caste,* cu excepţia unor meşteşugari (fierari, pielari etc.) trataţi uneori ca o tagmă aparte, obligată la o endogamie foarte strictă şi deci la o izolare foarte pronunţată de restul societăţii. Există şi unele cazuri de „castificare" completă, care cuprinde întreaga societate, din care o parte pe baze etnice (de cuceritori şi cuceriţi, de neamuri deosebite). Acelaşi lucru se petrece cu *sclavia:* la nivelul economic care ne preocupă, ea nu este un fenomen universal, totuşi a fost înregistrată la circa jumătate din eşantionul folosit, chiar sub forme ereditare, dar în general fără o semnificaţie socială deosebită, în sensul că sclavii nu preiau integral muncile pastorale şi agricole, pentru a le executa în locul, dar în favoarea stăpînilor, în consecinţă rolul lor este încă auxiliar sau secundar.

În condiţiile menţionate, unele de ordin economic, altele de ordin social, dar toate mai complexe decît cele din societăţile de prădători, cresc şi necesităţile organizatorice, administrative, militare, juridice etc., adică *politice,* ca şi procedeele de a le face faţă, clasificate de Murdock, cum am văzut, sub termenul de „ierarhie jurisdicţională". Variaţia este foarte mare, totuşi apar şi de astă dată, în forme clare, unele *organizaţii sociale şi politice de tip avansat (polisegmentare, multinivelare şi statale).* Dintr-un eşantion reprezentativ de 40 de societăţi de producători, unele nu au decît diviziuni interioare, şi anume 3 cîte 2, 7 cîte 3 şi 3 cîte 4, deci în general o structură socială care nu depăşeşte familia şi ginta sau aşezarea, dar majoritatea au, pe lîngă un număr variabil de subdiviziuni, un număr de organizaţii supraordonate, de care depind într-o măsură mai mare sau mai mică, şi anume: 11 cîte o organizaţie superioară, 7 cîte 2, 3 cîte 3, 3 cîte 4, iar 4 sînt nedeterminate din acest punct de vedere. Din cele 40 de cazuri, 13 sînt lipsite de conducere politică (şefie formală, căpeteniat sau instituţii similare), dar 11 au căpeteniate rudimentare, 7 au şeferii bine constituite. O noutate importantă, cît se poate de semnificativă sociologic, este *apariţia unor forme statale,* 3 cazuri cu trepte rudimentare de stat, iar 3 cu trepte dezvoltate, bine conturate.

Succesiunea funcţiei de şef local este foarte variată, ceea ce dezvăluie un grad mare de arbitrariate, născută din raporturile de forţă. Dintr-un eşantion de 30 cazuri bine determinate, în 4 succesiunea este neereditară şi este hotărîtă de o autoritate superioară, într-un caz succesiunea este neereditară şi se face prin consimţămîntul neformal al comunităţii, în 9 cazuri succesiunea este tot neereditară, dar se face prin alegeri sau alt mod expres de decizie din partea colectivităţii, într-un caz prin avere şi statut social, în 4 prin succesiune ereditară pe linie matrilineară, de obicei un frate mai tînăr al mamei, în 7 cazuri prin succesiune ereditară de către fiu, în 3 cazuri prin succesiune ereditară pe linie patrilineară, de către alte persoane masculine decît fiul (de exemplu fratele fostului şef), iar într-un caz prin succesiune neereditară de către persoana cea

Scanned with OKEN Scanner

mai în vîrstă din comunitate. *Corelația cu natura și nivelul economiei de subzistență este deci foarte redusă.*

Nici corelația cu vreo formă de credință într-o zeitate supremă nu pare a fi precisă, deși fenomenul nu a fost cercetat cu prea multă rigurozitate științifică. Se conturează totuși *o tendință predominantă spre o credință în existența unei divinități supreme, care se amestecă în treburile oamenilor și constituie un suport pozitiv pentru moralitate.* Dintr-un eșantion de 28 cazuri, 14, deci jumătate, prezintă această situație. În 7 cazuri s-a înregistrat credința într-o divinitate supremă otioasă, care se ține departe și nu se ocupă de oameni, într-un caz credința într-o zeitate supremă care se amestecă în treburile oamenilor, dar nu constituie un suport pentru moralitate, iar în 6 cazuri nu s-a înregistrat nici o credință în vreo divinitate supremă, deci nu sînt semnificative pentru acest fenomen religios.

Eșantioanele constituite pentru societățile etnografice mixte, în înțelesul că economia lor de subzistență cuprinde în diferite proporții și trepte de dezvoltare atît mijloace de pradă (cules, vînătoare, pescuit), cît și de producție (zoocultură și agricultură), pe care nu le mai prezentăm în detaliu, sînt, cel puțin în linii mari, foarte instructive din punctul de vedere al dezvoltării societății. Ele dezvăluie în chip cît se poate de clar natura proceselor de evoluție, de trecere de la formele inferioare ale economiei de pradă la formele superioare, din ce în ce mai avansate, ale economiei de producție, cu toate corelațiile și consecințele ce decurg de aici. Rezultatele principale ale analizelor noastre pe astfel de materiale documentare arată că *nici o societate nu se transformă brusc dintr-o formă mai joasă într-una mai înaltă.* Fiecare păstrează încă un timp, în diferite dozaje, în funcție de împrejurările concrete, urme din situațiile anterioare, cel puțin în domeniul modului și tehnicilor de asigurare a traiului material. Nici o societate de prădători care trece la o economie de producție nu o face deodată, prin părăsirea totală a formelor vechi și îmbrățișarea integrală a formelor noi. *Inițial vechiul și noul coexistă, dar lupta între ele este de cele mai multe ori inevitabilă. Formele noi sapă din temelii pe cele vechi și încetul cu încetul le lichidează și le înlocuiește cu desăvîrșire.* Peste tot unde apar astfel de procese se desfășoară modificări adînci de structură, la început în tehnică și economie, apoi în celelalte domenii ale vieții sociale, mai ales în organizare, administrație, politică și drept, de cele mai multe ori de ordin *revoluționar*. Este vorba, fără îndoială, de adevărate salturi calitative sau mutații, provocate de lungi acumulări cantitative, dar uneori ele nu se realizează plenar decît în decurs de secole și chiar de milenii. Zoocultura și agricultura, de exemplu, n-au desființat nicăieri culesul, vînătoarea și pescuitul (de tip primitiv) îndată după apariția lor, ci numai după o perioadă de dezvoltare mai mult sau mai puțin îndelungată, în care au atins ele însele trepte suficient de avansate pentru a se putea lipsi de cele înapoiate și a le înlătura fără a mai păstra nimic esențial din ele.

La nivelul vieții sociale concrete se petrec însă și alte procese, în direcții diferite. Unele societăți stagnează, fie pe trepte înapoiate ale economiei de subzistență, fie pe trepte mai dezvoltate, iar altele decad de pe trepte mai avansate, atinse în împrejurări favorabile, și revin la cele anterioare sau altele tot înapoiate, prin care n-au trecut niciodată. În special *bolile epidemice, calamitățile naturale* (cutremure, inundații, uragane, secete, incendii etc.) și *războaiele* care provoacă dezechilibre grave

Scanned with OKEN Scanner

în desfășurarea vieții sociale tradiționale și eventual deplasări sau migrații importante sau invazii și cuceriri din partea unor populații străine pot avea ca urmare *prăbușirea unor structuri sociale relativ avansate și înlocuirea lor cu altele de tip înapoiat.* Dacă acumulările cantitative de elemente pozitive duc, mai curînd sau mai tîrziu, la salturi calitative de natură progresistă, pierderea cantitativă a acestor elemente și apariția altora, de ordin negativ, determină procese inverse, tot un fel de salturi calitative, dar retroactive, adică regresive. *Legea generală este lupta și izbînda noului împotriva vechiului, dar ea nu funcționează decît în împrejurări favorabile; în lipsa acestora se instalează stagnarea sau retrogresiunea.*

Pentru *societățile de tranziție,* care adoptă mijloace noi de subzistență, dar păstrează în parte și unele din cele vechi, este caracteristic și faptul că ele prezintă o variație mult mai mare de forme suprastructurale și de conștiință socială decît cele „pure" — în cazul de față *numai* de prădători sau *numai* de producători — după ponderea pe care o are fiecare din ramurile economice de bază și gradul de dinamism și militantism al celor aflați în serviciul lor. Dacă, de exemplu, preoțimea unor religii și culte tradiționale este mai activă și mai decisă decît cea care reprezintă forme noi, se poate întîmpla foarte ușor ca viața spirituală să rămînă în urmă față de cea economică și chiar față de cea politică și juridică; invers, dacă slujitorii cultelor noi sînt foarte activi și prestigioși, ei pot determina inovații în domeniul religiei mai avansate decît faza tehnico-economică existentă. *La nivel concret, pe lîngă legile generale ale dezvoltării societății, trebuie să se țină seama și de împrejurările ecologice și istorice, variabile prin însăși natura lor în chip indefinit.* În legătură cu această constatare, care este imposibil de pus la îndoială, este greu de evitat întrebarea dacă variațiile stabilite de etnografi pentru un număr mare și în general reprezentativ de societăți de pe întreaga suprafață a pămîntului nu se datoresc și regiunilor sau zonelor culturale, care la rîndul lor depind într-o largă măsură de circumstanțele ecologice. Societățile omenești nu trăiesc, decît în condiții extreme, cu totul independent (în izolare absolută) unele față de altele, de aceea nu se întîmplă decît excepțional ca cele care sînt învecinate și în relații permanente să nu împrumute nimic unele de la altele. De aici însemnătatea incontestabilă a zonelor geoculturale, care prezintă asemănări mult mai mari în interiorul lor decît cele pe care le au societățile din zone culturale diferite. Datele etnografice din *Atlasul* lui Murdock confirmă acest punct de vedere.

Pentru problema corelațiilor dintre formele economiei de subzistență și consecințele lor în diferitele domenii ale vieții sociale, pe de o parte, și zonele ecologice și culturologice de pe suprafața pămîntului, pe de altă parte, am socotit util să analizăm fenomenul ceva mai de aproape. În acest scop am grupat economiile de subzistență în 8 categorii principale, după preponderența (peste 60%) modului sau modurilor respective, deci economie în care este preponderent: 1. culesul, 2. vînătoarea, 3. pescuitul, 4. zoocultura, 5. agricultura, 6. două sau trei din mijloacele de pradă, 7. îndeletnicirile de producție, 8. fără preponderență netă (peste 50%) a nici unuia din cele cinci mijloace de procurare a subzistenței.

Din 238 de *societăți africane,* în 3 este preponderent culesul, într-una vînătoarea, în 2 pescuitul, în 3 păstoritul (zoocultura), în 150 agricultura, în 4 economia de pradă în ansamblu, în 62 economia de producție, tot în ansamblu, iar în 13 economia mixtă, fără preponderența nici uneia

Scanned with OKEN Scanner

din formele precedente. Deci prevalează în chip net *economia de producție* față de cea de pradă, iar în cadrul acesteia predomină *agricultura.*

Din 96 de *societăți circummediteraneene* nici una nu mai practică vreo economie de pradă, nici de ramură, nici în ansamblu, iar dintre cele producătoare, 14 sînt preponderent pastorale, 57 preponderent agricole, 25 mixte (pastoral-agricole) în diferite proporții (dar sub 60%). Zona aceasta geoetnografică se caracterizează deci printr-un *grad avansat de civilizație,* fără urme însemnate din economiile primitive de subzistență.

Din 94 de *societăți asiatice,* în una predomină culesul, vînătoarea în nici una, în 2 pescuitul, în 6 păstoritul, în 53 agricultura, în 10 economia de pradă în ansamblu, în 20 economia de producție în ansamblu, în 2 economia mixtă. Deci, ca și în Africa, predomină și aici *economia de producție,* iar în cadrul acesteia *agricultura.*

Din 127 *societăți oceanice,* culesul predomină în 2, vînătoarea în nici una, pescuitul în 4, păstoritul în nici una, agricultura în 61, economia de pradă în ansamblu în 15, cea de producție, tot în ansamblu, în 29, iar cea mixtă în 16. *Predomină deci economia de producție, dar numai datorită agriculturii, fără un aport însemnat al zooculturii.*

Din 219 *societăți nord-americane* (precolumbiene), în 15 predomină culesul, în 22 vînătoarea, în 23 pescuitul, în nici una zoocultura, în 23 agricultura, în 119 economia de pradă, iar în 3 economia de producție, amîndouă în ansamblu, în 14 economia mixtă. Deci economia de subzistență a zonei este foarte variată și în general mult mai combinată decît în alte părți, totuși cu *o preponderență a economiei de pradă,* în forme pure sau amestecate. Se remarcă și aici *o lipsă apreciabilă a zooculturii.*

Din 89 de *societăți central și sud-americane,* în una predomină culesul, în 4 vînătoarea, în 3 pescuitul, în 2 păstoritul, în 22 agricultura, în 36 economia de pradă în ansamblu, în 4 economia de producție în ansamblu, în 18 economia mixtă. Diferențele față de America de Nord, deși există, nu par a fi de natură esențială.

Concluzia care se desprinde din datele continentale este că, la nivelul economiei de subzistență, societățile de pe suprafața pămîntului variază în același timp în funcție de eforturile oamenilor și condițiile ecologice, deci deopotrivă în funcție de *natură* și de *cultură.* Unde eforturile oamenilor au fost mici iar condițiile geografice au fost favorabile, ele au ușurat viața oamenilor în chip considerabil, dar n-au putut asigura forme superioare de cultură sau civilizație. Unde eforturile oamenilor au fost mari, succesul lor a fost condiționat într-o largă măsură, cel puțin în anumite limite, de condițiile ecologice. Cînd acestea au fost favorabile succesul a fost remarcabil; unde au fost nefavorabile, succesul a fost mai mic, iar în unele situații extreme nul.

Problema modului în care s-a trecut de la „sălbăticie" și „barbarie" la „civilizație" — ca să folosim terminologia clasică morganiană — ne va preocupa detaliat în capitolul următor.

Scanned with OKEN Scanner

5. SOCIETĂȚILE „ISTORICE“ SAU „CIVILIZATE“

5.1. Preistoria nu se termină cu neoliticul. Ea mai cuprinde două „epoci“ ale metalelor, epoca bronzului și epoca fierului, prin care o parte a omenirii, în special țările de la confluența celor trei continente: Africa (prin Egipt), Asia (Mesopotamia, Palestina, Anatolia etc.) și Europa (Creta și alte insule învecinate), dar și din alte părți (India, China, Mezoamerica), au realizat progrese foarte însemnate atît pe linia uneltelor și ustensilelor, deci a economiei, cît și pe linia armelor, deci a politicii, dealtfel ca și pe linia transporturilor, a podoabelor, a bijuteriilor, a artelor, înlocuind treptat vechile materiale, reprezentate de lemn, piatră, os, corn, ivoriu etc., cu altele mult mai practice și mai eficiente, iar uneori mult mai frumoase și mai prețioase (argintul, aurul). Este vorba de o adevărată revoluție tehnologică: *revoluția metalurgică,* ale cărei efecte binefăcătoare, altele pernicioase, s-au extins în cele mai variate domenii ale vieții oamenilor, de la fierul de plug, potcoavele și zăbalele cailor pînă la linguri, oale, cratițe, săbii, spade, zale, coifuri. Dacă se poate vorbi de o *civilizație a lemnului* sau de o *civilizație a pietrei,* cu atît mai mult se poate și trebuie să se vorbească de o *civilizație a metalelor,* care dăinuie, sub forme din ce în ce mai amplificate și mai perfecționate, pînă astăzi, și face parte integrantă din orice revoluție industrială și tehnico-științifică. Dacă totuși nu stăruim în chip deosebit asupra celor două „epoci istorice metalurgice“, este din cauză că, din punct de vedere *sociologic,* am ajunge la o fărîmițare artificială a realităților socioculturale, atît sub raportul dezvoltării, cît și al corelațiilor, cu riscul de a construi o imagine cu totul deformată a uneia dintre cele mai importante epoci din istoria omenirii. Ne găsim de fapt în fața unor procese socioculturale care au marcat *nașterea și alcătuirea primelor civilizații,* ale *civilizației însăși,* prin care s-a instaurat o *nouă eră,* a societăților numite de unii *„istorice“,* de alții *„civilizate“,* din care fac parte deopotrivă vechile și noile civilizații.

În perspectiva aceasta specifică, împărțirile arheologiei nu ne mai sînt de folos: civilizația începe cu trecerea de la „pradă“ la „producție“, cu *revoluția agricolă,* care a făcut posibile, prin plusurile de subzistență, alte două mari revoluții: *revoluția urbană* și *revoluția metalurgică,* iar în continuare, prin determinisme din ce în ce mai complexe, un șir întreg de *„revoluții socioculturale“,* în frunte cu *stratificarea socială, exploatarea de clasă și statul,* pe plan economic și politic, dar și cu *scrierea* și activitățile înlesnite de ea: contabilitatea, memoriile, inscripțiile, legislația, literatura, filosofia, știința etc. Toate acestea împreună sau cel puțin o bună parte din ele au dus, după un anumit grad de dezvoltare și de îmbinare, de interacțiune și interdependență, la ceea ce se numește în mod curent, pe drept sau pe nedrept, *„istorie“* sau *„civilizație“.*

Scanned with OKEN Scanner

Din punctul de vedere al surselor documentare, preistoria se încheie, convenţional, după un consens stabilit între oamenii de ştiinţă, deodată cu apariţia *scrierii* şi a existenţei, pe aceste baze, în ţările respective, a unor noi tehnici de aflare, stabilire, prelucrare şi interpretare a datelor: *izvoarele scrise* (inscripţii, manuscrise, iar mai tîrziu tipărituri).

Unii specialişti consideră că scrierea a apărut, cel puţin în unele forme rudimentare, înaintea metalurgiei, alţii le plasează în aceeaşi perioadă sau trec metalurgia înaintea scrierii. Un lucru pare sigur, că, anterior scrierii propriu-zise, care apare în chip cert cel mai tîrziu în anul 3400 î.e.n. la sumerieni (Mesopotamia), în forma pictografiei, au existat încercări foarte vechi de „prescriere", adică semne convenţionale scrise care serveau la memorare şi comunicare (Cf. Maxime Gorce, *Les préécritures et l'évolution des civilisations,* Paris, Klincksieck, 1970).

Iată cum rezumă *Jean-Pierre Adam* rezultatele principale privitoare la apariţia, dezvoltarea şi răspîndirea scrierii: „Aproape toate săpăturile din Mesopotamia concordă în a ne revela că în jurul anului 3000 erau folosite mai multe mii de ideograme trasate pe argilă. Aceste ideograme reproduceau obiectele concrete, stilizate şi liniare, adică desenul care dădea silueta obiectului şi, paralel cu aceste ideograme, existau şi semnele care indicau numerotaţia. Deşi reprezenta o primă etapă a scrierii, fiindcă exprima numai grupuri alese de cuvinte, acest sistem constituia urmarea logică a desenelor gravate cu un vîrf ascuţit pe diferite materiale: piatră, os etc. — desene izolate la început şi grupate treptat-treptat pentru a forma ansambluri sau liste (ceea ce s-a numit, cum am amintit, *prescriere — n.n.).* Aceste desene potrivite pentru întocmirea de inventare... s-au adeverit curînd improprii pentru a transcrie fraze autentice, astfel că la începutul mileniului al III-lea a apărut o scriere fonetică, aptă să reproducă sunetele şi deci toate cuvintele. Aceste semne îşi mai păstrau însă şi valoarea ideografică, dar numărul lor a fost considerabil redus. Pentru a evita confuziile, scribii din Mesopotamia dispuneau de un număr de semne pe care le numim *determinativi* şi pe care, din motive analoage, le vom găsi şi în Egipt. Aceste semne indicau categoria de obiecte căreia îi aparţineau denumirile respective (materia obiectului, animale, toponimie, divinităţi şi altele). Sistemul a permis scrierii cuneiforme, apărută în Sumer, să se răspîndească în tot Orientul Mijlociu, pentru a exprima cea mai mare parte a limbilor vorbite... Dealtfel, odată cu apariţia alfabetului avem şi ultima etapă a scrierii... Astăzi sîntem aproape siguri că această descoperire epocală se datoreşte popoarelor din bazinul Mediteranei Orientale" *(Arheologia între adevăr şi impostură,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1978, pp. 63—64). Distincţia aceasta este foarte importantă: scrierea pictografică sau ideografică, sub diverse forme, este foarte veche şi n-a putut marca prin ea însăşi începutul unei epoci istorice, pe cînd *scrierea alfabetică* (fonetică) a constituit o *mare revoluţie* pentru întreaga viaţă socioculturală a omenirii, o piatră de hotar între vechile culturi şi noile civilizaţii. Cel mai vechi alfabet cunoscut pînă acum s-a găsit la Ugarit (Siria de azi), care datează de prin sec. al XV-lea î.e.n., dar el a rămas fără descendenţi direcţi şi a dispărut îndată ce s-a constituit scrierea din Byblos (Fenicia) şi s-a răspîndit în tot bazinul Mediteranei, deşi, probabil, a avut asupra acesteia „o influenţă de principiu". Către anul 1200 î.e.n. apare *alfabetul fenician,* „imaginat, ca şi omologul său ugaritic, de un popor de negustori şi navigatori". Alfabetul fenician, compus numai din *consoane,* a avut şi o răspîndire şi o „descendenţă" calificate cu drept cuvînt ca „prodigi-

Scanned with OKEN Scanner

oase", pentru că el a fost adoptat de imperiul persan și a ajuns, spre anul 300 î.e.n., pînă în Indii. Spre anul 800 î.e.n. el dădea naștere alfabetului grecesc, care, după unele modificări (adăugarea *vocalelor*), a pătruns în Etruria și în Roma secolului al VII-lea, de unde s-a răspîndit în toată Europa și constituie, împreună cu cifrele „arabe", alfabetul curent al majorității popoarelor civilizate din lume. Egiptul a cunoscut scrierea în același timp cu Mesopotamia, dacă nu chiar mai înainte, o scriere proprie, fără influențe străine, dar și fără influențe notabile asupra altor scrieri. Mai mult sau mai puțin independent, scrierea a apărut în India (cel puțin din 2500 î.e.n.), în China (de prin 1400 î.e.n.), iar în forme mai puțin dezvoltate și în perioade mai noi, prin eforturi cu totul originale, în America Precolumbiană, la Incași (Peru, Bolivia), dar mai ales în Mexic, la Olmeci (probabil cea mai veche scriere de pe solul american), la Maya, Azteci etc. (J.-P. Adam, *op. cit.*, pp. 64—69).

Deci marile progrese realizate de omenire prin agricultură, zootehnie, metalurgie, scriere etc. nu s-au ivit inițial decît în anumite părți ale pămîntului, ca Orientul Apropiat, Egiptul, India, China, Mezoamerica, Peru și nici la acestea nu în aceleași perioade, la unele mai devreme, la altele mai tîrziu, de unde apoi s-au răspîndit, tot treptat și nici pînă acum integral, în alte părți ale omenirii, dacă n-au fost create din nou, în alte multe locuri. Din cauza aceasta, cercetătorii care se dedică unor probleme mai presus de concretul spațio-temporal consideră că este suficient să se rețină că marile transformări din viața omenirii au început prin mileniul al X-lea î.e.n., dată la care au apărut primele forme de agricultură și domesticirea celor dintîi animale (Irak, Palestina etc.), cu numeroasele lor consecințe. După rezumatul unui specialist: „În Orientul Apropiat, stratigrafia a reconstituit pe baza vechilor straturi mezolitice (Natufian, în Palestina) toate etapele procesului de neolitizare, de la culesul sistematic al cerealelor și domesticirea ovinelor — în mileniul al IX-lea — pînă la cultura grîului, creșterea animalelor și confecționarea primelor recipiente de piatră, în mileniile al VIII-lea și al VII-lea... În mileniul al VI-lea, civilizațiile neolitice ating apogeul dezvoltării lor în Orientul Apropiat. Către aceeași epocă, între - 6000 și - 5000, Egiptul prezintă semne similare de evoluție. La Fayum, la Merimde, pretutindeni se răspîndește utilizarea ceramicii, se accentuează concentrarea demografică, se precizează organizarea socială. Dealtfel evoluția va continua și se va accelera: trecerea de la neolitic la calcolitic se va face în decurs de două milenii" (Guido A. Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi,* vol. I, București, Meridiane, 1978, pp. 61—62). Metalele și metalurgia apar tot în Orientul Apropiat, „odată cu mileniul al IV-lea" (*op. cit.*, p. 73), de unde se răspîndesc treptat în alte zone din ce în ce mai îndepărtate. Marile civilizații, care depășesc *preistoria* și inaugurează *istoria* (Mesopotamia, Egiptul, India, China, Creta, Grecia etc.), nu se bazează pe o singură activitate culturală, fie ea cultivarea pămîntului și creșterea animalelor sau metalurgia și celelalte meșteșuguri, ci pe *complexe socioculturale* în care intră foarte multe elemente din care fac parte într-o egală măsură sedentarizarea, urbanizarea, stratificarea socială, organizarea și conducerea centralizată a societății, transporturile, comerțul, moneda etc. Numai așa s-au putut obține marile progrese care caracterizează epoca din ultimele 10—12 milenii, după o dezvoltare foarte lentă, de sute de mii, dacă nu chiar de milioane de ani, a omenirii. În capitolul de față vom stărui ceva mai pe larg asupra celor întîmplate în această ultimă perioadă, în parte „preistorică", dar

Scanned with OKEN Scanner

apoi „istorică", a unor civilizații tot mai avansate, cu accentul, se înțelege, pe dezvoltarea societății din punctul de vedere specific al sociologiei.

Istoricii sînt de acord să considere mileniile al IV-lea și al III-lea î.e.n. ca perioada de formare a marilor civilizații antice, din care s-au dezvoltat apoi cele mai multe din civilizațiile mai însemnate din lume. „În Orientul Apropiat, — scrie Guido A. Mansuelli — invenția metalurgiei a fost curînd completată de alte descoperiri tehnice, a căror importanță a fost și ea decisivă în anumite privințe și care, datorită acestei împrejurări, sînt cuprinse în definiția epocii bronzului. În general, aceasta apare pe planul tehnic ca rezultanta unei accelerări și a unei convergențe remarcabile. Asocierea animalului domestic, a rîmocului și a brăzdarului de bronz a dat naștere plugului. Acesta a făcut posibilă creșterea considerabilă a suprafețelor cultivate și a prezentat un progres enorm din punctul de vedere al randamentului față de tradiționala prășire făcută cu mîna. De asemenea, curînd avea să-și facă apariția întrebuințarea roții, apoi a carului. Primele reprezentări ale acestuia din urmă, în argilă sau în piatră, par a data din Sumer, de la sfîrșitul mileniului al IV-lea. Din aceeași epocă, colunul — dacă nu calul, introdus desigur mai tîrziu, în mileniul al III-lea — e folosit ca animal de tracțiune. În această privință, Egiptul marchează o importantă întîrziere, căci abia în urma invaziei hixoșilor, puțin înainte de mijlocul celui de al III-lea mileniu, el avea să facă cunoștință cu carul de război. Mai veche era roata olarului — cealaltă utilizare a roții — a cărei apariție în Mesopotamia data din perioada culturii de la El Obeid. În sfîrșit, în decursul mileniului al III-lea s-a perfecționat un mijloc de transport care era sortit să cunoască o extraordinară înflorire în Mediterana, în mileniile următoare: ambarcațiunea. Dintr-o simplă pirogă scobită într-un trunchi de copac, în mezolitic, ea s-a mărit treptat, devenind o savantă construcție de dulgherie, înainte ca în jur de - 3000 să apară primele pînze" *(op. cit.,* p. 75 și urm.).

Ca să se constituie marile civilizații istorice a trebuit deci să conveargă și să se îmbine în noi structuri tehnico-economice și socioculturale o mulțime de invenții, care n-au fost legate inițial unele de altele și nici n-au avut de la început, fiecare luată în parte, vreun rol decisiv în desfășurarea istoriei. A fost vorba deci de numeroase *cauze asociate* și de eforturi neîncetate de armonizare și organizare a efectelor.

Dacă sistematizăm în perspectiva sociologiei datele istorice din mileniile X—VIII î.e.n. încoace, fără îndoială că primul mare eveniment care stă la baza tuturor achizițiilor mai importante ale omenirii pînă aproape de vremurile noastre, mai exact pînă la revoluția industrială din secolele XVIII—XIX, așa cum am arătat, a fost *revoluția agricolă,* în sens larg, inclusiv zoocultura, care însă nu a însoțit totdeauna agricultura și nici nu s-a dezvoltat în chip necesar împreună sau deodată cu ea. Primele forme de agricultură și zoocultură au fost în general nomade sau seminomade, dar pe măsură ce oamenii au învățat din experiența lor proprie cum să-și îmbunătățească munca și să obțină randamente mai ridicate lucrurile au început să se schimbe. Hrana mai abundentă și modul stabil de așezare au avut ca efect o creștere considerabilă a populației și în același timp o trecere de la aglomerațiile mici la aglomerații din ce în ce mai mari, dintre care unele au marcat încă de timpuriu transformarea satelor în orașe, deci procese revolu-

ționare de *urbanizare*. Saltul acesta nu se datorește însă numai agriculturii și zooculturii, cel puțin nu în chip direct, ci unor efecte complexe, provocate de ea, care au înlesnit sau au determinat, la rîndul lor, noi progrese sociale. Consecința socială cea mai importantă a agriculturii de tip mai avansat a fost, fără îndoială, *posibilitatea creată de ea de a se hrăni din produsele ei un număr tot mai mare de oameni, care nu mai erau constrînși să desfășoare ei înșiși munci agricole și deci se puteau dedica altor îndeletniciri, dintre care tot mai multe nemanuale*. Au apărut, astfel, mai ales trei categorii de oameni: *meșteșugarii*, care se dedicau exclusiv muncii lor și trăiau numai de pe urma ei, *negustorii*, care își asigurau existența prin desfășurarea schimburilor dintre diferitele categorii de oameni și mai ales dintre comunități mai mult sau mai puțin îndepărtate unele de altele și, în fine, *administratorii*, care organizau munca altora, conduceau treburile obștești, asigurau ordinea publică, cu alte cuvinte, aveau atribuții de *conducere*. S-au desprins în același timp de producție și au putut trăi exclusiv din profesia lor cei ce practicau unele îndeletniciri mai vechi, dar multă vreme de tip auxiliar, ca magia, preoția, vindecarea de boli, muzica, poezia etc., care reprezintă *primele ocupații intelectuale* și deci *primii intelectuali*. Excedentul de produse agricole a permis, pentru prima oară în istorie, o largă diviziune socială a muncii, dincolo de diviziunea străveche, oarecum originară, bazată pe sexe și vîrstă. După mulți autori, acum încep să se formeze *primele civilizații autentice*, care, fiind în primul rînd opera *orașelor*, depășesc în chip considerabil, și ca amploare, și ca semnificații, vechile *culturi* preistorice, inclusiv pe cele strict agricole sau de tip pur sătesc.

Prin apariția *satelor agricole* s-a constituit o nouă pătură socială, profund diferită de culegători, vînători și pescari: *țărănimea*. Prin apariția orașelor, ridicate pe baza hinterlandului agricol, la început ele înseși în mare parte agricole, s-au constituit și alte pături sociale, reprezentate de meșteșugari, negustori, funcționari, ostași, intelectuali etc. Fenomenul care a revoluționat întreaga structură socială tradițională și a inaugurat o nouă epocă în istoria omenirii a fost însă *stratificarea vieții sociale* și deci ierarhizarea ei, care a dus, în cele din urmă, la *scindarea întregii societăți în clase sociale suprapuse sau etajate*, în care cele „de sus" au început să trăiască din munca celor „de jos" și să se ajungă astfel la un antagonism din ce în ce mai ireductibil și deci la o continuă fricțiune intestină, de neînlăturat, la *luptele de clasă*.

Exploatarea de clasă nu este posibilă fără o *dominație de clasă*, fără mijloace de constrîngere din partea exploatatorilor împotriva exploataților, care nu sînt dispuși să se lase exploatați de bunăvoie, decît dacă nu-și dau seama de situație. Și astfel a apărut una din cele mai formidabile mașini de organizare și administrație publică, dar și de opresiune, din întreaga istorie a lumii: *statul*, care a luat asupra lui și a dezvoltat pînă la paroxism toate funcțiile de guvernare, de legiferare, justiție, poliție, penalizare, relații internaționale, apărare etc., așa cum se vor petrece lucrurile în diferite variante pînă în zilele noastre. Cel puțin în lumea afro-euro-asiatică din care s-a ridicat în cele din urmă civilizația clasică greco-romană, din care purcede propria noastră civilizație, circummediteraneană, asiatică, europeană americană și australiană (actuale), totul a pornit de la *agricultură*, fără de care fața social-umană a pămîntului ar fi fost cu totul alta.

Scanned with OKEN Scanner

5.2. Despre *originile agriculturii şi zooculturii* există o literatură întreagă. Teoriile cele mai răspîndite se referă la „semiluna fertilă" *(fertile crescent)*, teritoriu care cuprinde Egiptul, Mesopotamia, Palestina, Anatolia şi alte cîteva zone învecinate. Teoriile mai noi procedează însă comparativ şi au în vedere, pe lîngă începuturile agriculturii în zona Eufratului, Tigrului, Iordanului, Nilului, şi pe cele din India, China, sud-estul Asiei şi mai ales din Mezoamerica şi Peru. Pentru că un lucru este astăzi sigur: nici agricultura, nici zoocultura nu au fost descoperite şi practicate într-o singură zonă geografică, de unde s-ar fi difuzat în alte părţi ale pămîntului, ci, indiferent de epoca istorică, ele s-au ivit în mai multe regiuni, mai mult sau mai puţin independent, iar în cazul celor două „lumi", cea veche (Asia, Africa, Europa) şi cea nouă (America), în mod sigur, cu totul independent, fără nici o influenţă directă demonstrabilă una asupra celorlalte.

Teoriile mai vechi se mulţumeau să arate că agricultura şi zootura au apărut în medii ecologice favorabile prin faptul că au fost populate de o vegetaţie şi o faună sălbatice, care se pretau la cultivare şi domesticire, şi de comunităţi capabile să le observe, să le cunoască, să le utilizeze iniţial în această stare, apoi să pună treptat stăpînire pe ele şi să construiască o nouă economie pe temeiul lor. S-au constatat, fie arheologic, fie mai ales etnografic, unele fenomene de preagricultură şi prezoocultură care arată în forme clare trecerea de la „pradă" la „producţie". Unele din populaţii plivesc plantele sălbatice utile, le ocrotesc de buruieni şi animalele dăunătoare, în unele cazuri le asigură o creştere mai abundentă prin irigaţii. Cînd plantele respective ajung la maturitate, sînt recoltate ca şi plantele cultivate cu unele unelte speciale (seceri, coase) şi depozitate în diverse grînare rudimentare (gropi, coşuri, lăzi, chiupuri etc.) şi transformate apoi cu ajutorul unor rîşniţe primitive în făinuri pentru terci, mămăligă, lipie, azimă etc. Se crede chiar că seminţele, rădăcinile şi tuberculele căzute în jurul adăposturilor au început să se înmulţească în chip natural şi să ofere astfel oamenilor o hrană suplimentară, fără vreo contribuţie intenţionată din partea lor. În cele din urmă oamenii au învăţat din aceste întîmplări şi au început să cultive anumite plante în chip voit şi sistematic. Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu fructele, cu unele legume şi verdeţuri etc. Ele s-au înmulţit în chip spontan în jurul adăposturilor, apoi au început să fie cultivate. În privinţa animalelor, lucrurile s-au întîmplat asemănător. Primul animal domesticit a fost mai mult ca sigur cîinele, dar se pare că acesta s-a domesticit singur, ataşîndu-se de vînători şi de taberele lor pentru a-şi procura hrana şi ajungînd să colaboreze, într-un fel sau altul, unii cu alţii. Pe de altă parte, oamenii au prins neîncetat animale tinere, rănite sau bolnave, pe care uneori le-au cruţat şi păstrat, le-au hrănit pînă le-au putut consuma sau au lăsat în bălţi închise cantităţi de peşte pe care l-au hrănit artificial pînă au avut nevoie de el pentru hrană. Lucruri similare s-au petrecut cu albinele sălbatice, atrase să-şi construiască fagurii în acoperişurile de paie sau de stufăriş sau în alte locuri potrivite din preajma adăposturilor.

Unele din primele ipoteze (Elliot-Smith, Perry etc.) au considerat că agricultura s-a format în ţările cu revărsări anuale de ape, cazul tipic al Egiptului, pe temeiul unor culturi aluvionare, condiţia primordială fiind, evident, existenţa în zonă a unor soiuri de plante comestibile în stare sălbatică (grîu, orz, secară etc.). Inundaţiile periodice în anumite sezoane prielnice înmulţirii plantelor asigură nu numai umezeala nece-

Scanned with OKEN Scanner

sară, dar înlocuiesc totodată pămîntul epuizat cu mîl proaspăt, care constituie un excelent îngrăşămînt natural. În zonele aluvionare populaţiile s-au hrănit multă vreme cu grîu, orz sau alte plante asemănătoare, care creşteau şi se răspîndeau din abundenţă în chip spontan, fără să facă altceva decît să le recolteze. Ele s-au putut astfel aşeza (sedentariza) şi s-au putut înmulţi pînă la unele presiuni demografice care le-au constrîns să se ocupe mai intens de procurarea subzistenţei. În asemenea împrejurări, este uşor de presupus că cei interesaţi, cunoscători excelenţi ai vegetaţiei, n-au întîrziat să arunce grăunţe în mîlul proaspăt, după retragerea apelor, şi să aştepte noua producţie pentru a o recolta. Aşa s-ar fi ajuns la agricultură. Ipoteza aceasta este întărită şi de unele constatări etnografice necontestate. Astfel unele populaţii sudaneze aruncau în fiecare toamnă sămînţă de mei în mîlul depus de Nil, o lăsau să crească pînă puteau să se bucure de recolta obţinută, fără munci specializate. La fel, unii arabi din regiunea muntelui Sinai se folosesc de revărsările apelor pentru a arunca sămînţă de orz pe pămîntul mîlos.

Teoria originii nilotice (egiptene) şi nici chiar a originii exclusiv aluvionare în general nu sînt acceptate de toţi oamenii de ştiinţă preocupaţi de problemă, mai ales din cauza descoperirilor arheologice întreprinse în Palestina, unde s-au găsit urme de preagricultură şi de agricultură foarte vechi pe *alte baze decît cele aluvionare*. Pe de altă parte, este greu de admis că agricultura a fost descoperită într-o singură parte a lumii şi că ar fi început neapărat cu cerealele răspîndite în ţările civilizate de azi. A. M. Hocart, de exemplu, observă, cu bună dreptate, că se pierd din vedere rădăcinile comestibile. Există pînă azi comunităţi agrare, de exemplu în Pacific, care se hrănesc cu rădăcini (bulbi, tuberculi etc.) şi nu cunosc grăunţele (grînele). Este foarte posibil ca rădăcinile să fie cele care au înlesnit începuturile agriculturii, pentru că cele mai multe dintre ele se înmulţesc prin părţi sau fărîme de ale lor rămase sau puse în pămînt. Fidjienii, de exemplu, de cîte ori îşi termină proviziile de igname taie cozile tuberculelor tinere şi acoperă cu pămînt capetele, iar acestea dau noi igname în acelaşi sezon. „În zona în care o rădăcină este tăiată în felul acesta şi restul este lăsat să crească, temeliile agriculturii sînt puse“ *(Les progrès de l'homme,* p. 126). Se poate spune acelaşi lucru despre pomii fructiferi (bananieri, cocotieri, măslini, smochini, nuci, meri), ca şi despre alte plante (porumb, fasole, mazăre, dovleci). Posibilităţile acestea indefinite l-au făcut pe V. Gordon Childe să conteste pînă şi valoarea problemei. După el, speculaţiile în jurul lui „unde“, „cum“ şi „cînd“ au apărut pentru prima oară agroculturile (care totuşi rămîn probleme fundamentale ale istoriei şi etnografiei) „nu prezintă vreun interes prea mare“. Este mult mai importantă „studierea cauzelor care au îngăduit trecerea de la agricultura elementară la sistemul îmbinat“, prezentat de agricultură şi zootehnie, de exemplu de agricultura cu plugul tras de boi, afirmaţie evident neîndoielnică. Urmînd acest raţionament, Childe a ajuns să formuleze faimoasa *„teorie a oazei“ (oasis theory),* pe care o prezentăm, cu unele prescurtări, după propriile sale cuvinte. Urmele economiei mixte agropastorale se găsesc în aproape toate aşezările din vremea revoluţiei neolitice din Europa, Orientul Apropiat şi Africa de Nord unde creşterea vitelor întregeşte cultura cerealelor. Strămoşii animalelor noastre domestice trăiau în stare sălbatică în majoritatea regiunilor care par a fi fost leagănul culturii grîului. Epoca în care s-a instaurat noua economie a

Scanned with OKEN Scanner

fost bîntuită de crize climaterice petrecute în zona subtropicală, unde creşteau înaintaşii sălbatici ai cerealelor cultivate şi ai animalelor domestice şi unde au apărut primii agricultori. Deodată cu seceta şi uscăciunea, întinsele cîmpii au început să se transforme în deşerturi aride, semănate din loc în loc cu oaze. Erbivorele în căutare de hrană şi de apă se înghesuiau în jurul izvoarelor şi cursurilor de apă în scădere, adunîndu-se în ceea ce într-o bună zi se va numi *oază*. Astfel însă ele erau mai mult ca oricînd expuse atacurilor fiarelor de pradă — lei, leoparzi sau lupi — care dădeau şi ele tîrcoale aceloraşi locuri, în căutare de apă. Carnivorele reprezentau o ameninţare crescîndă şi pentru oameni, aceleaşi cauze obligîndu-i pe culegători şi vînători să se strîngă laolaltă în văi, împrejurul izvoarelor. Strădania comună de a scăpa de efectele cumplite ale secetei a stabilit un fel de solidaritate între vînător şi prada sa. Dacă el se mai ocupa şi de cultura solului, putea să dea erbivorelor şi cîte ceva de mîncare, iar paiele rămase în urma recoltelor constituiau cea mai bună păşune în oaze. După culesul recoltei, cultivatorul putea îngădui bovinelor şi ovinelor sălbatice, aproape moarte de foame, să intre pe terenurile pe care le cultiva. Unele animale erau prea slăbite ca să poată fugi, prea slabe ca să merite să fie înjunghiate. În aceste împrejurări, oamenii au ajuns să le cunoască mai de aproape obiceiurile. Ei se străduiau să vîneze leii şi lupii care le ameninţau vînatul şi chiar să dea animalelor utile de mîncare din prisosul hambarelor. Pe de altă parte, animalele au început să se îmblînzească şi s-au deprins să trăiască în vecinătatea oamenilor. Pentru cultivatori, creşterea aridităţii solului a fost un prilej să se apropie nu numai de animalele tinere izolate, ci şi de supravieţuitoarele unor turme mari, printre care se aflau exemplare de amîndouă sexele şi toate vîrstele. „De îndată ce îi trece prin minte să profite pe urma acestor cîrduri adunate la gardul aşezării sale şi care reprezintă o bună provizie la domiciliu, omul începe să păşească pe calea domesticirii lor“ (V. Gordon Childe, *Făurirea civilizaţiei,* 1966, pp. 90—92). E de notat şi faptul că oamenii au încercat să domesticească animale foarte diferite, cazul clasic al egiptenilor, dar ei n-au reuşit decît cu unele dintre ele, mai ales cu bovine, caprine, ovine şi porcine, iar în alte părţi cabaline şi camelide. Există cercetători care sînt de părere că au fost domesticite mai ales animalele *gregare,* obişnuite să asculte de un conducător, pe care omul n-a făcut decît să-l înlocuiască.

Teoria elaborată de Childe se bazează pe consideraţia, subliniată în chip special, că „pretutindeni în lume cultura pămîntului este anterioară creşterii vitelor“ (*op. cit.,* p. 82), cu toate că, după unii cercetători, agricultura şi zoocultura s-au constituit deodată şi nu s-au diferenţiat decît ulterior, prin specializare (cazul mai ales al păstoritului), iar după o minoritate neînsemnată, păstoritul a precedat agricultura. Datele arheologice şi etnografice cunoscute pînă acum confirmă în general teza concomitenţii şi chiar a anteriorităţii sau exclusivităţii agriculturii faţă de zootcultură, dovadă existenţa unor arii foarte mari de civilizaţie (insulele pacifice, cele două Americi) în care agricultura nu a fost însoţită decît foarte rar de zootcultură, care, chiar şi atunci cînd apare, are o pondere economică mult mai redusă. În schimb numeroşi cercetători contestă existenţa unor schimbări climaterice profunde în zona „semilunei fertile“, care să fi provocat fenomenele invocate de Childe. Ceva mai mult, se crede că astfel de schimbări s-au ivit şi în alte epoci şi în alte zone, totuşi ele n-au provocat trecerea de la economia de pradă la cea de

Scanned with OKEN Scanner

producție. În special Robert Braidwood și colaboratorii săi, printre care și geologi și paleontologi, zoologi, palinologi, paleogeografi, paleobotaniști etc., au întreprins numeroase cercetări în zona „semilunei fertile", pentru a verifica „teoria oazei", dar rezultatele obținute nu au confirmat ipotezele lui Childe (Cf. R. Braidwood, *Prehistoric Men,* Glencoe, Scott and Foreman, 1969). În general, grupul acesta de cercetători contestă existența unei corelații directe pe principiul „stimul și reacție" între schimbările mezologice și cele culturologice sau sociologice, ceea ce se încadrează în curentele antigeodeterministe. În ce privește Orientul Apropiat, adică zona în care s-au înregistrat pînă acum cele mai vechi urme de agricultură și zootehnie, Braidwood a formulat o nouă teorie, a „zonei nucleare", prin care înțelege o regiune cu mediu natural în care sînt incluse diferite plante și animale sălbatice domesticibile fără greutăți speciale. După convingerea sa, trecerea revoluționară de la pradă la producție n-a fost decît rezultatul final al unui proces continuu de diferențiere și specializare a comunităților omenești. „În jurul anului 8000 î.e.n. locuitorii colinelor din preajma semilunei fertile au ajuns să-și cunoască mediul de viață atît de bine, încît au început să cultive plantele și să domesticească animalele, culese sau vînate pînă atunci... Noul mod de viață s-a extins apoi din zonele acestea nucleare, prin difuziune culturală, în celelalte părți ale pămîntului". Adică, după Braidwood, luarea în stăpînire a plantelor și animalelor de către oameni este un fenomen firesc, dependent în primul rînd de experiența acumulată, de gradul de înțelegere și receptivitate, de atitudinea față de mediul înconjurător a oamenilor și, evident, de prezența în zonă a unor plante și animale folositoare. Dacă oamenii se așază într-o astfel de zonă, numită de el *nucleară,* și ajung să se familiarizeze cu ea, să o exploateze după specificul ei și nevoile crescînde ale populației și dacă în plus aceasta se înmulțește mereu, vine un moment evolutiv în care trecerea de la cules la agricultură și de la vînătoare la zootehnie este de neînlăturat. Dacă fenomenul nu s-a ivit mai curînd, a fost din cauza că experiența culturală a oamenilor nu era încă suficient de mare pentru producerea ei.

Fără a nega rolul mediului biogeografic, al ecologiei în general, nici al experienței socioculturale și al acumulării ei cantitative, un alt savant preocupat de problemă, Lewis R. Binford, consideră că apariția agriculturii și zootehniei este un fenomen mult mai complex, rezultat al unor procese cultural-istorice îndelungate, care n-au devenit eficiente decît în unele momente speciale, determinate mai ales de *dinamica populației* (Sally R. Binford and Lewis R. Binford, eds., *New Perspectives in Archaeology,* Chicago, Aldine, 1968). Cercetările din ultima vreme au arătat că viața populațiilor considerate ca primitive (de tip paleolitic) și arhaice (de tip neolitic), spre deosebire de a oamenilor moderni, nu se caracterizează, cum s-a crezut *apriori,* pe baze pur logice, printr-un efort neîncetat de îmbogățire și ameliorare, dimpotrivă ea se menține de regulă pe treptele atinse, pe care nu le depășește decît dacă intervin factori care o presează sau o constrîng în această direcție. Îndată ce se obține un anumit echilibru între nevoile de subzistență și mijloacele de satisfacere, economia acestor populații manifestă tendința de a se menține la același nivel, adică *să stagneze.* Între numărul populației și resursele naturale de hrană nu există însă un echilibru constant, pentru că atît variabilele demografice, cît și cele geografice sînt prin însăși natura lor schimbătoare, chiar dacă ritmurile sînt diferite, deci comunitățile

Scanned with OKEN Scanner

respective sînt obligate să recurgă la numeroase mijloace de adaptare. Unele dintre ele practică infanticidul, avortul, abstinența, abandonarea bătrînilor, infirmilor și bolnavilor etc., pentru a preveni excedentul populațional în raport cu resursele de subzistență; altele se mișcă neîncetat în căutare de hrană sau se desfac în grupe mai mici și se împrăștie pe suprafețe tot mai mari. Măsurile acestea au caracter *preventiv:* ele se aplică de regulă înainte ca resursele de hrană ale unei populații adaptate la un anumit teritoriu să fi scăzut sub nevoile stabilite prin tradiții. În aceste împrejurări o populație nu recurge la alte mijloace de subzistență decît sub efectul unor *condiții constrîngătoare,* care sînt sau de ordin *mezologic* (restrîngerea mijloacelor obișnuite de hrană, penurie sezonieră sau endemică) sau de ordin *demografic* (un spor considerabil de populație prin elemente venite din afară). În principiu, oricare din aceste alternative a putut determina populațiile din zonele bogate în plante și animale domesticibile să facă trecerea de la vechea economie de pradă la o nouă economie de tip productiv și deci să realizeze marea revoluție agricolă din neolitic. Dintre cele două ipoteze posibile, Lewis R. Binford înclină, pe baza unor cercetări arheologice, spre cea *demografică.* Înmulțirea populației și deplasarea ei spre zonele cele mai favorabile, locuite de alte populații mai vechi, a provocat un dezechilibru grav între resursele obișnuite de hrană din diferite părți ale lumii (Orientul Apropiat, estul Asiei, zona Mării Negre, zona dunăreană, Mezoamerica, Peru etc.), tensiune care a obligat deopotrivă pe noii veniți și pe vechii locuitori, sedentarizați de timpuriu, mai ales datorită resurselor fluviatile și maritime, să recurgă la *noi metode de procurare a subzistenței* și astfel *să descopere agricultura și zoocultura, eventual numai agricultura.*

O explicație demografică a agriculturii, dar mult mai clară și mai sistematică, încearcă și Mark Nathan Cohen, în lucrarea *The Food Crisis in Prehistory* (Criza alimentației în preistorie), cu un subtitlu programatic: *Overpopulation and the Origins of Agriculture* (Suprapopulația și originile agriculturii), din 1977 (New Haven and London, Yale University Press). După ce expune pe larg stadiul actual al cercetărilor și teoriilor cu privire la descoperirea agriculturii, din care am expus și noi, numai pentru ilustrare, o foarte mică parte, M. N. Cohen ia ca punct de plecare pentru considerațiile sale faptul unanim admis astăzi că agricultura a apărut la un moment dat al istoriei ca un *eveniment universal,* ca o perioadă caracteristică a dezvoltării omenirii de pretutindeni, fără ca aceasta să însemne că n-au fost numeroase rămîneri în urmă. „Acum 10 000 de ani și mai bine, virtual toți oamenii trăiau din hrană sălbatică. Acum vreo 2000 de ani, marea majoritate a populației terestre trăia din cultivarea pămîntului. În cele 4 milioane de ani ai istoriei lui *homo sapiens* (sic!), răspîndirea agriculturii s-a petrecut în decurs de 8000 de ani“ (*op. cit.,* p. 8). Faptele sînt bine stabilite și deci sigure, dar problema este *de ce s-au petrecut lucrurile în chipul acesta?* Esther Boserup printre cei dintîi, în cartea celebră *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure* (Chicago, Aldine, 1965), iar apoi Cohen, în lucrarea citată, consideră, pe baza unor calcule estimative foarte probabile, că *factorul decisiv în apariția și dezvoltarea agriculturii a fost și continuă să fie presiunea exercitată de creșterea populației.* Atîta vreme cît populația pămîntului era numai de cîteva milioane sau zeci de milioane, ea putea trăi foarte bine din „darurile naturii“, adică din cules, vînătoare și

Scanned with OKEN Scanner

pescuit, deoarece chiar dacă epuiza unele zone ecologice existau altele cu care puteau fi înlocuite, fără ca nivelul de viață să scadă în chip simțitor. Oamenii din acele timpuri cunoșteau din propria lor experiență de viață posibilitatea și căile cultivării plantelor și animalelor, dar n-au avut nevoie să le pună în aplicare. Creșterea populației peste nivelul fixat de resursele spontane ale pămîntului, oricît de elastic ar fi acesta, a dus în cele din urmă la necesitatea de a abandona economia de pradă, limitată prin însăși natura ei, și la înlocuirea ei cu o economie de producție, care practic, cum o dovedește întreaga istorie modernă a omenirii, este nelimitată. Contrar unor teorii tradiționale, Cohen susține, pe temeiul a numeroase cercetări întreprinse în perspectiva demografiei și a sociologiei, că populația umană a pămîntului a crescut neîncetat și că această creștere nu este numai rezultatul progreselor tehnico-economice sau socioculturale, realizate în ritm din ce în ce mai accelerat, ci și una din *cauzele* lor, mai ales a progreselor din domeniul subzistenței. În timp ce culesul, vînătoarea și pescuitul sînt — cum am arătat — cît se poate de favorabile pentru grupuri restrînse de oameni, ele nu sînt în măsură să suporte o populație numeroasă ori densă. De aici ideea că dezvoltarea agriculturii a fost o adaptare pe care diferitele populații omenești au fost nevoite să o desfășoare, ca o reacție culturală față de propria lor înmulțire. Aproximativ cu 11 sau 12 mii de ani în urmă, culegătorii și vînătorii, care trăiau din resurse limitate de alimente preferate, au atins o limită a vechiului mod de trai printr-o creștere simțitoare a numărului lor și prin ocuparea tuturor zonelor favorabile acestui mod de trai, accesibile fără dificultăți speciale. Inițial oamenii au recurs la o gamă largă de alimente sălbatice, nefolosite pînă atunci, ajungînd să consume și unele plante și animale mai puțin plăcute, pînă ce s-a atins și limita legată de prezența acestora. În perioada dintre aproximativ 9000 și 2000 de ani î.e.n., arată Cohen, oamenii au fost constrînși, în cele mai multe părți ale pămîntului, la noi metode de asigurare a subzistenței, superioare față de cele tradiționale, și astfel s-a ajuns la agricultură și zoocultură.

Cercetările paralele, unele centrate exclusiv asupra unor zone geografice și cultural-istorice particulare, arată o mare varietate de factori care au înlesnit trecerea de la economia de pradă la cea de producție, dar fără îndoială *presiunea demografică* a jucat un rol important în toate zonele în care a avut loc acest proces revoluționar. În unele părți ale lumii, mai ales în zona de contact dintre cele trei continente vechi, agricultura s-a axat pe cereale (grîu, orz, secară etc.), iar zoocultura pe bovine, caprine, ovine și porcine, pe cînd în alte zone s-a cultivat orezul (Asia de Sud-Est), porumbul, cartoful, fasolea, cucurbitaceele etc. (America Centrală și Peru), rădăcinoasele și fructele (insulele pacifice, Africa ecuatorială și sudică); deci condițiile ecologice de trecere spre economia de producție nu au fost egale, pe cînd presiunea populației a putut să apară peste tot, ceea ce a avut ca rezultat reacții foarte asemănătoare în fond, dar foarte diferite în modalitățile concrete de realizare. Se adaugă faptul că în unele zone s-au domesticit cămilele, în altele asinii sau caii ș.a.m.d., iar unele popoare au dezvoltat exclusiv agricultura, fără o zoocultură importantă, pe cînd altele, în special cele din stepe, deșerturi, munți etc., au dat precădere zooculturii, în detrimentul tuturor formelor de agricultură, pentru a deveni strict pastorale. Deci trebuie să se țină seama nu numai de factorii *demografici,* oricît de importanți ar fi ei, ci și de cei *ecologici* și în același timp de cei

Scanned with OKEN Scanner

culturologici, de tradiţiile culturale şi deprinderile de viaţă ale diferitelor populaţii. În sfîrşit, între factorii universali care au acţionat peste tot unde a început să se cultive plantele şi animalele, trebuie amintiţi, după opinia noastră, mai presus de orice *inteligenţa, capacitatea de creaţie şi de muncă a oamenilor,* care au ştiut să utilizeze datele ecologice pentru uşurarea şi ameliorarea propriei lor vieţi.

5.3. Schimbările reprezentate de trecerea de la cules, vînătoare şi pescuit la agricultură şi zoocultură la început n-au fost deloc spectaculoase. Noua economie n-a reclamat nici cel puţin o tehnologie mai avansată: acelaşi băţ, ascuţit sau neascuţit, folosit pentru scoaterea rădăcinilor comestibile de către culegători a fost folosit în continuare pentru grădinărit de către primii agricultori. Abia mai tîrziu au apărut săpăliga, sapa, lopata, tîrnăcopul etc. Producţia însăşi nu depăşea neapărat, decît în condiţii cu totul excepţionale, recolta obţinută prin simpla culegere. Posibilităţile de dezvoltare erau însă cu totul altele şi oamenii n-au întîrziat să se folosească de ele şi să obţină recolte tot mai sigure şi mai abundente. De astă dată agrotehnica a jucat un rol deosebit de important; în zonele noastre, mai ales *plugul de lemn,* apoi cel *metalic* şi *carul* pentru transporturi, ambele trase de *animale.* În alte părţi, cazul Mezoamericii, o organizare superioară a muncii a dat agriculturii un avînt destul de mare, fără plug şi fără vite de tracţiune, fără o tehnologie mai avansată. Fapt este că, la un moment dat, pretutindeni unde agricultura a fost cunoscută s-a ajuns la un stadiu care a marcat o *deosebire calitativă,* un adevărat salt sau o adevărată mutaţie faţă de vechile procedee de procurare a subzistenţei. Progresele economice de tip revoluţionar, cazul incontestabil al agriculturii şi zooculturii, revoluţionează de regulă, pe baza legii interdependenţii părţilor dintr-un întreg sau sistem, mai mult sau mai puţin toate celelalte sectoare ale vieţii sociale, mai ales cele corelate nemijlocit cu baza tehnico-economică.

După o perioadă de nomadism sau seminomadism agricol, cultivatorii au învăţat să lucreze mai bine pămîntul, să selecteze plantele, să le îngrijească etc. şi deci să poată folosi ani de-a rîndul aceleaşi terenuri, fără a le mai schimba periodic. Ei şi-au dat seama mai ales de avantajele irigaţiilor şi îngrăşămintelor şi ale alternării bianuale sau trianuale a culturilor, eventual ale trecerii în repaos sub formă de mirişti sau ogoare folosite numai pentru păşunat a terenurilor cultivate. În zonele aluvionare, în care apa este abundentă şi uşor de manevrat, cazul terenurilor din preajma marilor fluvii (Tigru, Eufrat, Nil, Gange etc.), oamenii au recurs la irigaţii chiar pentru plantele necultivate, încît sedentarismul a fost un fenomen preagricol, continuat însă şi generalizat de agricultură, pînă la lichidarea completă şi definitivă a oricărui gen de nomadism. Nu este deci de mirare că tocmai în aceste zone s-au ivit şi dezvoltat primele forme majore de agricultură din istoria lumii şi, pe aceste baze, cum vom vedea, primele civilizaţii istorice.

Satul agricol şi săteanul agricol, adică *ţăranul,* se deosebesc fundamental de taberele şi chiar de aşezările mai vechi ale culegătorilor, vînătorilor şi pescarilor. Agricultura avansată, deci de tip aşezat, sedentar, leagă pe oameni de pămînt, mai exact de o porţiune precis delimitată de pămînt, cel supus unei cultivări permanente, an de an, generaţie după generaţie. Cum s-a spus de atîtea ori, ţăranii sînt *oamenii pămîn-*

Scanned with OKEN Scanner

tului, ei prind parcă rădăcini în locurile în care se fixează, devin populații *înrădăcinate,* înlocuind orizonturile largi și mobile ale culegătorilor și vînătorilor cu un orizont restrîns, neschimbat, mereu același, dincolo de care se așterne o altă „lume", care este a „altora" sau a „nimănui". Este poziția din care s-a născut nu numai ideea de sat, de așezare, de vatră, de cămin (de a fi acasă), ci și cea de glie, de patrie, de hotar. Culegătorii și vînătorii cutreieră spațiile în căutare de pradă, adică de hrană, fără a putea stabili hotare sau frontiere precise între lumea lor și lumea altora, pe cînd țăranii pun între ei, între satul și ținutul lor și tot ceea ce nu le aparține, bariere foarte precise, în cadrul cărora își petrec majoritatea covîrșitoare a vieții, pe care le apără cu îndîrjire, chiar cu prețul existenței, și în care își dorm de regulă somnul de veci. Dacă orientarea culegătorilor, vînătorilor și pescarilor este spre exterior, spre plantele și animalele răspîndite peste tot, aici mai puține acolo mai multe, orientarea țăranilor este dimpotrivă spre interior, spre bucata de pămînt, mereu aceeași, pe care o cultivă și de la care așteaptă roadele salvatoare. Unii caută depărtările, sînt centrifugali, ceilalți se mulțumesc cu apropierile și sînt centripetali. Dacă primii se orientează după zări și cultivă „orizontalitatea", țăranii privesc spre pămînt (de unde le vin roadele) și spre cer (de unde vin soarele și ploaia); ei cultivă „verticalitatea". Pentru culegători, vînători și pescari pămîntul sau apele sînt ceva ce trebuie străbătut sau cutreierat, scotocit și cercetat, pentru țărani pămîntul este glie, brazdă, ogor, țarină, arătură, semănătură, adică muncă, munca lor încorporată în natură, obiectivată în lucruri, ei înșiși, în ceea ce au mai bun, mai creator în ființa lor. Pentru „prădători" pămîntul este „sălbatic", ca și ei, ca și plantele și animalele, pentru „producători" pămîntul este „cultură": horticultură, agricultură, pomicultură, silvicultură etc.

Deosebirile nu se opresc însă aici. Ele apar în toate sectoarele vieții și dezvăluie nu numai trepte variate de evoluție economică, ci și *moduri diferite de a trăi, a concepe și a trata viața și universul.* Pentru majoritatea prădătorilor, viața este un joc de noroc, lumea, un cîmp al șanselor și nesanselor, ei trăiesc sub semnul hazardului, față de care reacționează mai ales prin magie, pe cînd pentru producători viața este din ce în ce mai mult un efort care-și așteaptă recompensa, lumea, o orînduială în care meritele sînt răsplătite, iar scăderile sînt pedepsite, chiar dacă mult timp au fost dominați de ideea unui destin implacabil, a soartei care este mai presus de zei și cu atît mai mult mai presus de oameni. Poate așa se explică și trecerea de la arta realistă din paleolitic la arta abstractă din neolitic: cum îi arată numele, *geometria* a început cu măsurarea și delimitarea pămînturilor, cu hotărnicia. Vînătorii vedeau mai ales ceea ce le înfățișa natura, agricultorii vedeau mai ales formele imprimate de ei pe terenuri. Locul vînatului l-au luat straturile, răzoarele, îngrădirile, liniile de hotar.

Satul agricol a prelungit un timp vechiul spirit comunitar al cetelor de prădători, dar în forme din ce în ce mai modificate și deci mai îndepărtate de cele precedente. Solidaritatea bazată pe *înrudire* (reală sau imaginară) a fost dublată, apoi înlocuită de o solidaritate bazată pe proximitate, pe *vecinătate.* Cei care se considerau rude erau legați social între ei, chiar dacă trăiau la distanțe mari unii de alții, iar cei neînrudiți își erau străini chiar dacă se găseau în același adăpost. Cu apariția și consolidarea satului agricol, lucrurile s-au inversat: solidaritatea a început să opereze mai ales între oamenii care trăiau în cuprinsul ace-

Scanned with OKEN Scanner

leiaşi aşezări, chiar dacă nu se mai ştiau înrudiţi sub nici o formă. Cum se spunea pe vremuri: „sîngele" a fost înlocuit sau dublat cu „pămîntul".

Inversarea aceasta a tras după ea un nou mod de organizare socială, bazată pe *comunitatea teritorială.* Familia şi grupul său de rude, eventual grupul de familii înrudite (clanul) care, cel puţin la început şi încă mult timp în urmă, coincideau cu aşezarea sau cu satul, fiind întemeiate şi cuprinse exclusiv de ele, s-au păstrat şi după consolidarea tipului teritorial de organizaţie socială, dar au trecut pe plan secund, ca subsistem într-un sistem mai cuprinzător sau ca organizaţii cu caracter privat, în locul caracterului public de altădată. De la o vreme, satul nu s-a mai compus dintr-un singur grup de rude, ci din familii tot mai diferite, unele complet străine ca „origine" sau „sînge" de altele, deci şi cooperarea lor nu se mai putea asigura prin mecanismele relaţiilor de rudenie, de natură preponderent afectivă şi deci firească. În cadrul familiei şi grupurilor de rude, persoanele cele mai în vîrstă şi mai experimentate erau *părinţii,* care şi altfel aveau o influenţă acceptată asupra generaţiilor mai tinere, care nu erau decît copiii, nepoţii şi strănepoţii lor. Conflicte puteau să apară, dar ele aveau un caracter superficial şi trecător. Interesele mari de viaţă erau comune şi coeziunea comunităţii se baza pe sentimente profunde, de dragoste şi ataşament. Satul eterogen a pierdut treptat genul acesta de solidaritate, dar a creat un alt model, mai puţin afectiv, totuşi suficient de puternic pentru a asigura perpetuarea şi funcţionarea colectivităţii. Pentru aceasta oamenii au recurs la o reglementare mai precisă a raporturilor dintre ei, la norme noi de coexistenţă şi colaborare, formulate pe baze convenţionale şi impuse tuturora prin educaţie, prin tradiţii şi obiceiuri, iar mai tîrziu prin instituţii tot mai numeroase şi mai puternice. Membrii comunităţilor de rude se respectau şi se ascultau unii pe alţii pentru că erau rude, pentru că erau legaţi prin sentimente de rudenie şi deci se considerau una, pe cînd membrii comunităţilor constituite pe alte baze aveau nevoie de un nou tip de reglementare a convieţuirii şi colaborării, care capătă trăsături din ce în ce mai arbitrare, mai instituite sau instituţionale, de unde apoi enorma ei diversitate. Momentul acesta este foarte important pentru dezvoltarea vieţii sociale, el merită deci o analiză mai aprofundată.

O aşezare agricolă sau un sat de cultivatori nu poate dăinui decît dacă cei implicaţi acceptă şi respectă anumite *reguli* sau *norme de convieţuire* (de exemplu să nu se ucidă, să nu se încaiere, să nu se insulte, să nu se fure între ei etc.) şi anumite reguli de *activitate comună sau concomitentă* (de exemplu să participe cu toţii la lucrările de defrişare, desţelenire, irigare, să desfăşoare muncile agricole în aceleaşi perioade, să nu lase vitele în semănături, să le bage în mirişti numai după strîngerea tuturor recoltelor etc.). Este necesar deci ca cineva să hotărască asupra acestor norme, reguli şi măsuri şi în acelaşi timp ca cineva să vegheze asupra respectării lor, să intervină în caz de deviere, să sancţioneze pe recalcitranţi, cu alte cuvinte, este nevoie de *o conducere administrativă.* Cînd comunităţile sînt restrînse, formate din cîteva zeci de persoane, conducerea este şi ea foarte simplă, în orice caz ea poate fi asigurată de *întreaga comunitate* (autoconducere), adică de toţi membrii ei capabili să participe la consfătuiri şi să-şi dea seama despre ce este vorba. În comunităţile mai mari şi în acelaşi timp eterogene, cum încep să fie de la o vreme toate satele agricole, lucrul acesta nu mai este posibil: conducerea se restrînge la *capii de familie,* iar aceştia sînt

Scanned with OKEN Scanner

nevoiți să aleagă sau să accepte pe unul dintre ei ca *șef*. Puterea, difuzată inițial în întreaga comunitate, cu forme slabe și efemere de concentrare în persoana unor membrii mai influenți (prin experiența, abilitatea, înțelepciunea sau alte calități ale lor) în organizațiile teritoriale, cum sînt satele agricole, se concentrează în persoana unor reprezentanți care formează *sfatul* sau *consiliul de conducere* și a unui *șef* investit cu diferite atribuții, dar cel puțin în principiu mai presus de toți ceilați. *Concentrarea puterii* înseamnă în același timp *ierarhizarea populației:* un număr mare care este condus și un număr mult mai mic care conduce, iar deasupra tuturor, un număr și mai mic, chiar unul singur, care deține rolul de conducător suprem. Se constituie astfel un embrion, în forme elementare, dar cu enorme potențialități de dezvoltare, un *model organizațional social-teritorial* din care se vor forma, prin amplificare, diferențiere și stratificare continuă, mai toate organizațiile sociale și politice ulterioare, pînă la statele din zilele noastre (regate, imperii, republici). La nivel embrionar, organizația teritorială agrară este formată dintr-o *populație* (obștea sătească), dintr-un anumit *teritoriu* (vatra și hotarele satului) și o *conducere* (sfatul și șeful), care reprezintă de cele mai multe ori o unitate social-administrativă autonomă, în înțelesul că nu este încă încadrată în vreo formație mai înaltă sau mai cuprinzătoare, este deci, într-un sens modest, dar autentic, independentă și suverană. Statul modern este definit de juriști tot prin trei elemente esențiale: populația, teritoriul și suveranitatea, doar că populația este mult mai mare și diferențiată, teritoriul este mult mai întins și mai variat, iar conducerea este exercitată de guverne, parlamente, partide etc.

Așezările sau organizațiile teritoriale au creat nu numai un model nou de structurare lăuntrică a vieții sociale, de articulare și ierarhizare a ei, ci și un *model nou de relații între ele,* cu dezvoltări istorice ulterioare de asemenea din ce în ce mai însemnate. Satele agricole apar într-o perioadă de relativă densitate a populației, ele deci nu sînt decît în condiții cu totul excepționale complet izolate unele de altele. Desigur, o izolare absolută nu a existat niciodată, populațiile de culegători, vînători și pescari erau și ele grupate pe diferite teritorii, fără a forma o singură unitate socială, dar ele erau nomade și deci se puteau evita și se puteau grupa sau desface cu o libertate mult mai mare decît așezările agricole, din ce în ce mai înrădăcinate, adică mai fixate de pămînt. În noile condiții nimeni nu-și mai alege vecinii, ei apar și sînt dați independent de voința uneia sau alteia din comunitățile existente. Ceva mai mult, în astfel de condiții relațiile dintre sate nu depind de un singur sat, ci de toate cele prezente, ca și de împrejurările locale. Din cauza aceasta, satele autonome dintr-o zonă pot trăi în pace, dar se pot și dușmăni, ele pot colabora în diferite feluri (matrimonial, ceremonial, comercial etc.), dar se pot angaja tot atît de bine în conflicte grave, pînă la unele războaie de exterminare sau subjugare. Se adaugă faptul, poate mult mai important, că unele populații rămîn în stadii mai înapoiate, cum sînt cele de culegători și vînători, și nu se feresc să atace așezările agricole mai înstărite, pentru a le jefui. Ori de cîte ori apar *inegalități izbitoare între oameni,* fie la nivel intercomunitar, fie la nivel interpersonal, cei mai dezavantajați nu privesc cu indiferență faptul și luptă pentru obținerea unor condiții egale. Este o *lege a istoriei,* care n-a fost dezmințită niciodată. Trecerea de la pradă la producție a unor populații și rămînerea în urmă a altora a creat o stare

Scanned with OKEN Scanner

de tensiune și conflicte care în cele din urmă a devenit endemică. *Războiul*, care în general pînă atunci era o excepție, a devenit și el aproape o regulă. Specializarea unora dintre producători, mai ales în zonele asiatice și africane (stepă, deșert, zone montane), în creșterea animalelor, în *păstorit*, fără alte activități, a avut aceleași rezultate. Populațiile pastorale aveau carne din belșug, dar le lipsea hrana vegetală, care se găsea în faza aceasta numai la agricultori. Satele agricole au devenit, prin recoltele și depozitele lor de hrană, un punct de atracție irezistibilă pentru populațiile pastorale nomade, mai ales în perioadele de foamete. În această situație de inegalități economice și diferențiere socioculturală, războaiele de pradă au devenit pentru multe din populațiile vremii, dacă nu neapărat o sursă principală, în tot cazul o sursă secundară de subzistență deloc neglijabilă. A început astfel *o nouă eră socială*, care mai dăinuie, sub diferite forme, pînă azi, caracterizată prin faptul că *unii muncesc și produc, alții îi prădează și trăiesc de pe urma muncii lor*.

Situația creată de primejdia permanentă de război, cauzată de inegalitățile economice dintre populațiile vremii, a avut repercusiuni multiple și adînci, ele înseși de ordin *revoluționar*. În fața atacurilor neîncetate din afară, satele agricole au fost constrînse să se apere; din cultivatori pașnici, țăranii au devenit și ei războinici. Așezările au început să se înconjoare cu diferite forme de întărituri (șanțuri, valuri de pămînt, palisade, ziduri) și în același timp să se unească între ele pentru a respinge mai ușor atacurile năvălitorilor. Au apărut astfel, pe modelul mai vechi al confederațiilor de cete, clanuri și triburi, dar pe alte baze, teritoriale și mezologice, uniunile, ligile, alianțele sau *federațiile de sate*. Și tot după modele mai vechi, noile confederații sătești s-au organizat în chip corespunzător, fie prin constituirea unor șefi federali ajutați de sfaturi federale, fie prin ridicarea unor căpetenii de război cu drepturi cvasidictatoriale. Războaiele au obligat totdeauna oamenii să recurgă la soluții drastice, fără de care supraviețuirea este foarte îndoielnică. Desprin diviziunea polară, pozitivă și negativă, a beligeranților în *învingători și învinși*, cu toate consecințele ce decurg de aici.

Agricultura a modificat și unele practici de război, ca și unele finalități ale acestuia, cu efecte dintre cele mai importante pentru întreaga dezvoltare a omenirii. Probabil că inițial așezările de agricultori n-au purtat decît războaie de apărare, dar în curînd ele și-au dat seama de foloasele pe care le pot trage de pe urma unor războaie ofensive. Condițiile de viață în așezările agricole (stabilitate, activități coordonate, supraveghere permanentă din partea comunității îngrămădite într-un spațiu relativ restrîns, mereu același) îngăduie utilizarea unor persoane străine la muncile pămîntului. Cînd faptul acesta a fost descoperit cu toată claritatea, agricultorii învingători în luptele cu alte populații au lăsat în viață prizonierii de război și i-au pus să lucreze pentru ei. Sînt primele forme de *sclavie*, care vor înlocui în multe părți ale lumii vechile relații comunitare de producție cu relații noi, de dominare și exploatare a omului de către om, de *tip sclavagist*.

În unele împrejurări, exploatarea aceasta a luat alte forme, dar cu rezultate sociale cît se poate de asemănătoare. De exemplu, în cazurile în care învingătorii n-au fost agricultori, ci vînători sau păstori, aceștia nu aveau ce face cu captivii de război, decît eventual în proporții foarte reduse, pentru servicii casnice, pentru diferite corvoade etc., dar aveau

Scanned with OKEN Scanner

ce face cu populațiile agricole învinse, în ipoteza că în loc să le extermine le lăsau pe loc și le puneau să lucreze mai departe pămîntul, dar de astă dată în folosul lor, al învingătorilor. Soluția aceasta nu a întîrziat nici ea să apară și astfel s-a ajuns la una din variantele „modului de producție asiatic", cum l-a numit Karl Marx, sau la orînduirea socială numită mai recent, în lipsa unui termen mai potrivit, tot după el, *tributară* sau *tributală*.

Cele două modalități posibile de utilizare a celor învinși în războaie, luarea în captivitate și transformarea lor în sclavi sau lăsarea lor pe loc, cu obligația de a da sub formă de tribut o parte însemnată din produse învingătorilor, adică noilor lor stăpînitori, au fost considerabil întărite și prin alte procese sociale, asupra cărora vom reveni.

5.4. Faptul fundamental, cu urmări revoluționare în toate sectoarele vieții sociale, bază de progrese socioculturale incalculabile, pe care îl amintim din nou, a fost posibilitatea oferită de *agricultură,* la un anumit moment al dezvoltării sale, de a se obține *plusuri tot mai considerabile de produse, dincolo de nevoile stricte de existență ale producătorilor*. Plusurile acestea au putut fi deci utilizate inițial de alte persoane, apoi de întregi categorii și clase sociale, fără a munci ele înseși pămîntul și care deci se puteau dedica altor îndeletniciri, nu numai parțial ca pînă atunci, dar în tot timpul vieții și activității lor. Nici culegătorii, nici vînătorii și nici pescarii nu se ocupau numai de procurarea hranei, ei își confecționau și uneltele și armele de care aveau nevoie, își asigurau și locuințele, îmbrăcămintea, încălțămintea, medicamentele, podoabele, exercitau numeroase arte etc., dar toate acestea erau îndeletniciri secundare sau auxiliare. Pînă și magicienii și șefii, atîția cîți erau, trebuia să-și procure hrana și cele trebuincioase existenței prin propriile eforturi. Se cunosc și unele excepții datorate unor împrejurări cu totul speciale, de abundență naturală, dar excepțiile rămîn excepții.

Noua treaptă a economiei, prin care *agricultura a devenit un suport de existență pentru neagricultori,* a permis dezvoltarea prin diversificare și specializare sau profesionalizare crescîndă a tuturor sectoarelor mai vechi ale vieții sociale și apariția altora, cu totul noi, nemaiîntîlnite pînă atunci. Avîntul acesta a fost spectaculos mai ales în domeniul meșteșugurilor, în domeniul confortului și al esteticii, în domeniul magiei și religiei și în domeniul social-administrativ și juridico-politic.

Unele *meșteșuguri,* ca prelucrarea lemnului și a pietrei pentru confecționarea de unelte și arme, împletitul de rogojini și coșuri, pielăritul și blănăritul, construcțiile de adăposturi și ambarcații etc. au apărut, cum am văzut, cu mult înaintea agriculturii și a satelor agricole. Altele, chiar dacă au fost inaugurate anterior, au avut forme foarte rudimentare din cauza dificultăților de dezvoltare. Așa a fost de exemplu țesutul sau construirea de ambarcații mai complicate. În fine, multe meșteșuguri nu s-au putut ivi decît după această dată, cazul tipic a două dintre cele mai însemnate, *olăritul* (ceramica) și *metalurgia* (topitul și prelucrarea, pe această bază, a metalelor: aramă, aur, plumb, cositor, fier etc.). Pe de altă parte, toate meșteșugurile, vechi și noi, s-au perfecționat imens în noile condiții de viață. Dezvoltarea țesătoriei a fost asigurată prin cultivarea unui mare număr de plante textile, ca inul, cînepa, bumbacul, la care s-au adăugat unele materii prime de origine animală, păr, lînă, gogoși de mătase, care apoi au determinat progrese

Scanned with OKEN Scanner

tehnice tot mai pronunțate în materie de tors, de țesut, dar și de coloranți, iar în continuare în materie de croitorie și confecționare de rufărie, îmbrăcăminte, scoarțe, covoare etc.

Olăritul, ceramica în general, care a adus mari înlesniri în cele mai variate sectoare ale vieții omenești (bucătărie, păstrare și transporturi de produse alimentare și de lichide, construcții, arte plastice și decorative, culte religioase, rituri funerare etc.) nu a apărut și nu s-a generalizat decît după ce oamenii s-au stabilit în așezări statornice, au cunoscut proprietățile diferitelor forme de „pămînturi" sau „luturi" (argile) și au folosit îndelung focul pe vetre arse și întărite sub efectul lui. Unii cercetători cred că ceramica a fost descoperită prin arderea întîmplătoare a unor coșuri căptușite cu argilă, folosite pentru lichide, ceea ce este plauzibil, dar este tot atît de probabil că omenirea a ajuns la această importantă realizare și pe alte căi. Fapt este că ceramica lucrată inițial foarte rudimentar a ajuns să fie din ce în ce mai perfecționată, pe baza unor compoziții superioare și în cele din urmă a unor *cuptoare speciale,* iar pentru olărie, a unei roți de mare randament, *roata olarului.* Ceramica este foarte utilă, dar se sparge relativ ușor, de aceea nu poate fi folosită decît cu foarte mari riscuri de către nomazi. Ea s-a răspîndit deci tot numai printre sedentari, indiferent de modul în care s-a ajuns să fie produsă. Valoarea ei nu este, pînă azi, numai de ordin utilitar, gospodăresc, ci și de ordin artistic, decorativ, pe de o parte din cauza formelor care se pot obține cu ajutorul ei, pe de altă parte din cauza ornamenticii foarte variate și a aplicării de culori și smalțuri de mare atracție.

Dacă cele mai multe din meșteșugurile amintite au putut fi practicate, cel puțin în formele lor simple, rudimentare, de orice om normal (femeie sau bărbat), nefiind nevoie de o specializare decît pentru unele din etapele foarte avansate, *metalurgia* a fost chiar de la început o muncă foarte grea, o adevărată *profesie.* Constatarea aceasta este valabilă chiar și pentru aramă, cu atît mai mult pentru bronz și pentru fier. Primul metal utilizat de oameni a fost *cuprul nativ,* aflat în stare naturală, prelucrat la rece, prin simplă ciocănire. S-a trecut însă la topirea lui și la modelarea în forme dorite de oameni cu ajutorul unor tipare. Pentru aceasta a fost nevoie de un *cuptor* adecvat, cu ajutorul căruia să se obțină o temperatură ridicată, creuzete în care să se toarne metalul topit, clești pentru a le prinde și mînui, precum și diferite tipare, deci o întreagă tehnologie care nu s-a putut făuri decît de oameni cu o mare pricepere și experiență. O descoperire și mai extraordinară a fost obținerea *bronzului* prin amestecarea cuprului cu anumite proporții de antimoniu, plumb, arsenic și mai ales cositor, adeverit arheologic în jurul anului 3000 î.e.n. în India, Mesopotamia, Asia Mică, Grecia etc. „Munca metalurgistului — constată V. Gordon Childe —, mai dificilă, mai precisă și mai minuțioasă decît a olarului, a țesătorului sau a constructorilor de corăbii, a necesitat încă de la origine specialiști în toată puterea cuvîntului. ... Astfel, metalurgiștii au fost, după magicieni, primii oameni care n-au (mai) participat direct la activitățile producătoare de hrană; traiul lor nu a mai depins în primul rînd de pămînt, ci de tehnica lor și de produsele pe care le fabricau" *(De la preistorie la istorie,* traducere, București, Ed. științifică, 1967, pp. 83—84). Pe plan social, aceasta înseamnă că metalurgia nu a devenit cu putință decît *după ce a apărut agricultura,* adică plusuri de hrană în măsură să asigure hrana metalurgiștilor, minerilor și altor categorii de specialiști, desprinși funcțio-

Scanned with OKEN Scanner

nal de cei care le procurau alimentele. „Sustras de la producția directă a hranei — scrie Childe — fierarul depinde, în ce privește traiul său, de rezervele de alimente neconsumate de cultivatori. Exploatarea metalului este deci un indiciu sigur al unei producții care întrece nevoile imediate“ *(Făurirea civilizației,* traducere, București, Ed. științifică, 1966, p. 129).

Din punct de vedere sociologic, metalurgia n-a însemnat numai apariția unor profesioniști, poate a celor dintîi pe plan meșteșugăresc, ci și un început de destrămare a vechei autarhii: metalele nu se găsesc în toate regiunile, încît populațiile care ajung în faza metalurgiei, dar nu dispun de metalele necesare pentru realizarea ei, sînt obligate să intre în relații cu alte populații mai avantajate, fie pe căi pașnice (comerciale), fie pe căi violente (războinice sau de jaf). În același timp, posesorii de unelte și arme de metal, indiferent de mijloacele prin care au ajuns în posesia lor, cîștigă o superioritate față de cei din propria lor comunitate, cît și față de alte comunități.

Desigur, metalurgia s-a instaurat încet, fără să elimine utilajele anterioare (de lemn, piatră, os, ceramică etc.), dar în cele din urmă fenomenul acesta s-a impus, cel puțin în unele domenii ale tehnicii economice și de război, iar el a însemnat, fără îndoială, o adevărată *revoluție.* Uneltele și armele metalice n-au avut numai o rezistență mai mare, n-au fost doar mai perfecționate și mai eficiente, decît cele vechi, ci și mult mai variate, pînă la apariția unora dintre ele care n-au devenit cu putință decît pe această cale.

Trebuie să se facă însă o distincție între *unelte* pe de o parte, care n-au interesat decît pe producători, și *arme* sau alte obiecte metalice (de exemplu podoabele) pe de altă parte, care au putut avea chiar de la început o răspîndire mult mai mare nu numai printre agricultori și meșteșugari, ci și printre alte populații. Astfel metalurgia a înarmat deopotrivă și pe neagricultori, iar agricultura, populațiile agricole și așezările lor au devenit o țintă permanentă a războaielor duse de ei. Înainte de agricultură și metalurgie, războaiele erau mult mai rare și de cele mai multe ori nu aveau un caracter economic, dar după aceste date ele au devenit endemice și marchează, prin sîngele vărsat, toate epocile istorice ulterioare, pînă în zilele noastre, cu urmări dintre cele mai importante în toate sectoarele vieții sociale.

Atît comerțul, cît și războaiele de pradă aveau nevoie de *mijloace de transport* tot mai numeroase și mai eficiente, fapt care a stimulat toate transporturile fluviatile, maritime și de uscat. *Carul,* cunoscut de timpuriu, a fost considerabil ameliorat prin folosirea metalelor, în special la ferecarea roților. Utilizarea unora din animalele domestice pentru *tracțiune,* fie a plugurilor, fie a carelor, a mărit capacitatea de producție și de transport a populațiilor respective, ca și viteza transporturilor. Din nou metalele au jucat un rol tot mai mare: în afară de fiarele de plug sau roțile metalice, sînt de notat potcovitul animalelor de tracțiune, în special al cailor, folosirea unor întăriri metalice (legături, cercuri, lanțuri, sîrme, cuie etc.) pentru vehicule, harnașamente, juguri, ambarcații etc. Ele au perfecționat vechiul utilaj și au făcut posibilă apariția altuia nou, de la dălți, ciocane, ferăstraie, tesle, rîndele, burghiuri, foarfece pînă la lămpi, sobe, clopote, căldări, butoaie, cufere, clanțe, încuietoare. Să nu uităm nici monedele metalice și „tezaurele“ de tot felul. Metalul a înlocuit treptat piatra în cele mai variate domenii și împreună cu lemnul de totdeauna a deschis enorme posibilități de dez-

Scanned with OKEN Scanner

voltare pentru toate activitățile oamenilor, așa cum se poate vedea pînă azi (Cf. și V. Gordon Childe, *The Bronze Age,* Cambridge, 1930).

Agricultura, singură sau împreună cu unele meșteșuguri, mai ales cu metalurgia, a înlesnit și în cele din urmă a determinat schimbări esențiale și în *domeniul administrației, organizării și conducerii sociale.* Atît exercitarea agriculturii, cît și apărarea ei față de acțiunile de jaf, precum și funcționarea normală a așezărilor agrare, a satelor, care au început să fie tot mai întinse și cu un număr tot mai mare de meșteșugari și alte categorii de „specialiști" (magicieni, vindecători, ghicitori, artiști etc.), au creat *necesitatea obiectivă,* derivată direct din noua natură a lucrurilor, a unei *conduceri* tot mai bine conturate și tot mai puternice, capabilă să asigure funcționarea și dezvoltarea satisfăcătoare a noilor tipuri de comunități. Au apărut astfel diferite organe de conducere și mai ales *instituția șefiei,* care a beneficiat neîncetat de împrejurări și s-a consolidat pînă la forme extreme de despotism, regalitate de origine divină, dictatură, tiranie, toate cu drepturi nelimitate de viață și moarte asupra supușilor. Șefii aceștia cu puteri neîngrădite, care marchează depășirea definitivă a vechilor forme comunitare de viață socială, bazate pe afecțiunea de rudenie și egalitatea de tip familial, nu s-au putut nici impune, nici menține singuri, ei au fost ajutați totdeauna de un număr mai mic sau mai mare de aderenți, care au fost în același timp, împreună cu ei, chiar dacă pe un plan secund, marii beneficiari ai noilor ierarhizări și stratificări sociale. S-a format astfel o *clasă dirigentă,* suprapusă vechilor populații din care s-a desprins clasa socială care s-a specializat în *conducere,* deci *clasă dominantă* sau *clasă politică* prin definiție.

În primele țări în care s-a dezvoltat o agricultură în toată puterea cuvîntului (Mesopotamia, Egiptul, India, China etc.), constituirea unei noi clase sociale, cu funcții de conducere, se pare că s-a datorat *irigațiilor,* care pe de o parte erau absolut indispensabile, iar pe de altă parte nu puteau fi nici asigurate, nici distribuite decît printr-o putere unică, în stare să mobilizeze pe toți cei interesați și să le impună o disciplină de coexistență și colaborare. Cei din susul șanțurilor sau canalelor de irigație puteau oricînd să taie apa celor din jos, iar construirea digurilor și canalelor de mari întinderi nu mai putea fi opera unor familii și nici chiar a unor clanuri sau triburi izolate. Necesitățile de irigație ale agriculturii din aceste societăți, numite din această cauză, pe temeiul studiilor lui Witt Fogel, *hidraulice (hidraulic societies),* au avut două efecte social-politice inevitabile: o *conducere unică,* deasupra întregii populații care beneficia de irigații, capabilă să-i asigure acest mare beneficiu, și o *unificare a tuturor populațiilor* așezate de-a lungul rîurilor sau fluviilor care alimentau cu apă irigațiile agricole, prin care s-a pus capăt unei izolări și independențe milenare. Ne găsim la *nașterea primelor state, regate și imperii,* a primelor civilizații.

Dacă în unele zone *statul* s-a constituit prin cucerirea unei populații agricole de către o populație de vînători sau de păstori și prin constrîngerea celei dintîi de a munci pentru cea de a doua, în alte zone el s-a format datorită unor factori strict interni, prin eforturile de organizare a unor populații agricole, potrivit nevoilor de desfășurare și dezvoltare chiar a agriculturii. Unele din acestea din urmă, cazul cert al celor angajate în războaie din care au ieșit învingătoare, și-au amplificat considerabil diferențierea în clase, cum am arătat, mai ales prin *prizonierii de război* lăsați în viață și transformați în *sclavi.*

Scanned with OKEN Scanner

Inițial rezultatele celor două geneze amintite (una prin cucerire, alta prin dezvoltare internă) au fost diferite, pentru că una a fost nedorită, impusă din afară, iar cealaltă a fost făurită prin efortul comun și consensul tuturor celor implicați. Indiferent însă cum s-a ajuns la stratificarea primelor societăți, proces despre care nu s-au păstrat decît foarte puține documente sigure, scindarea în conduși sau supuși și conducători sau stăpînitori a dus, în toate zonele cunoscute istoric sau etnografic, la *exploatarea economică a producătorilor de către neproducători,* a tuturor muncitorilor manuali de către o pătură cu funcții politice, administrative, clericale și militare. Acesta este momentul în care societatea se scindează nu numai în clase sociale deosebite unele de altele, atît structural, cît și funcțional, dar unele din aceste clase — cele direct dominante și exploatatoare și cele direct dominate și exploatate — devin *antagonice,* se găsesc în conflicte tot mai grave de interese și intră, mai curînd sau mai tîrziu, în interminabile *lupte sociale,* dacă nu totdeauna fățișe, cel puțin latente și deci mereu prezente. Începe istoria unor vremuri care mai persistă încă în unele țări pînă azi și care nu vor fi încheiate decît cu victoria mondială a socialismului și comunismului.

Firește, concret procesele sociale care au dus la formarea statelor și a diferitelor forme de guvernămînt (despotism, regalitate, imperiu etc.) au fost mult mai complexe decît cele două „modele" amintite. Unele populații mai sărace sau mai pașnice s-au pus sub ocrotirea altora mai bogate sau mai războinice și au plătit prin muncă ocrotirea obținută. Alianța între cele două categorii de populații se baza deci pe avantaje reciproce foarte limpezi, dar ea nu era pe temeiuri egalitare; mai curînd sau mai tîrziu, cele mai avantajate economic și politic au ajuns să domine și să exploateze pe cele mai puțin avantajate din acest punct de vedere, așadar rezultatele n-au întîrziat să fie cît se poate de asemănătoare.

Se adaugă rolul foarte important al *magiei și religiei* din aceste perioade ale dezvoltării omenirii. Amîndouă sînt anterioare scindării societății în clase sociale stratificate, dar amîndouă au contribuit substanțial la apariția acestui fenomen și la desfășurarea lui pînă la o ruptură totală între „cei de sus" și „cei de jos". Există temeiuri, cum am arătat, de a se susține că, în afară de făurari și alți cîțiva meșteșugari, cei dintîi „specialiști" care au ajuns să trăiască exclusiv din „profesia" lor, fără să mai depună munci de procurare a hranei sau alte munci producătoare, au fost *magicienii,* iar în continuare, cum se poate constata în atîtea țări pînă azi, *preoții.* Starea culturală înapoiată a oamenilor de pe treptele primitive și arhaice a favorizat o dezvoltare tot mai accentuată a credințelor și practicilor magico-religioase, iar ca o consecință directă a activităților și organizațiilor de acest gen, cazul bine cunoscut al *bisericii,* care uneori a înlocuit, alteori a dublat, dar totdeauna a întărit *statul,* păturile conducătoare și exploatatoare au fost învestite în ochii mulțimii cu puteri supranaturale, de origine divină. În unele cazuri, magicienii și apoi preoții au fost cei dintîi conducători ai comunităților, cei dintîi care s-au ridicat deasupra maselor și le-au guvernat în numele unor ființe supranaturale imaginare, amplificate și perfecționate prin propriile lor plăsmuiri. În toate cazurile, identificarea sau alianța bisericii cu statul a fost foarte avantajoasă pentru amîndouă. Biserica a dat conducătorilor politici un prestigiu „dumnezeesc", iar statul a asigurat bisericii o putere lumească dintre cele mai mari (economică,

Scanned with OKEN Scanner

administrativă, judecătorească, politică etc.). Istoria ne prezintă numeroase cazuri în care regele a fost în același timp mare preot sau în care conducerea statului era exercitată de rege împreună cu o căpetenie religioasă (la geți, de exemplu, Burebista și Deceneu). Evul Mediu european a marcat la un moment dat supremația bisericii asupra statului, a papei asupra împăratului, iar în alte țări șefii cultelor au fost sfetnicii cei mai influenți ai domnitorilor, regilor și împăraților. Laicizarea statului nu s-a făcut decît de la Marea Revoluție Franceză încoace și în unele țări ea nu este încă săvîrșită sau desăvîrșită nici pînă azi. Veacuri și chiar milenii de-a rîndul exploatarea omului de către om s-a făcut cu sprijinul și binecuvîntarea lui Dumnezeu, adică a slujitorilor săi, organizați în diferite culte, confesiuni și instituții religioase.

Surplusurile inițiale ale agriculturii au fost fără îndoială mici și întîmplătoare, în funcție de anii buni, cu recolte mai bogate, dar constituirea unor pături suprapuse, care trăiau din aceste plusuri, a avut ca efect cît se poate de firesc o constrîngere tot mai puternică și mai sistematică a agricultorilor, pentru a produce tot mai mult, și chiar acordarea unui sprijin în acest sens prin unele produse meșteșugărești și noi lucrări de irigație, ca și prin ocrotirea satelor de atacurile din afară. Standardul de viață al claselor dominante s-a ridicat neîncetat, deodată cu creșterea surplusurilor de producție agricolă acaparate de ele, încît a apărut față de genurile tradiționale de viață un nou gen, caracterizat prin opulență, ostentație și lux. Clasele „de sus“ se distanțau tot mai mult de cele „de jos“; au apărut astfel diferitele elite, aristocrații, oligarhii, nobilimi și chiar caste care se considerau superioare maselor nu numai ca avere, ranguri și putere, dar și ca „origine“ și „sînge“, ca și cum ar fi fost altfel de oameni decît toți ceilalți.

Antagonismul dintre clasele conducătoare și exploatatoare și cele conduse și exploatate formează un mecanism nou de dezvoltare a societății, dintre cele mai puternice, de fapt un autodinamism care accelerează neîncetat progresele în toate domeniile vieții sociale. Cu cît producătorii produc mai mult, cu atît neproducătorii pot desfășura activități mai variate și mai avansate, dar în același timp constrîng pe cei dintîi să producă și mai mult, pentru a obține un suport material din ce în ce mai mare și mai eficient. La rîndul ei, exploatarea se extinde de la agricultori la toate categoriile mai importante de producători, în special la meșteșugari, apoi la întreaga populație aflată în sclavie și în alte situații economice și politice inferioare. Rîndurile sclavilor și ale dependenților de tot felul (clienți, servitori, zileri, salariați etc.) cresc mereu și se ridică astfel neîncetat veniturile claselor dominante. Exploatarea de clasă duce însă la nemulțumiri tot mai adînci, care izbucnesc din cînd în cînd în revolte, răzmerițe și chiar războaie civile, care pun în primejdie întreaga orînduire socială. Cei interesați să mențină starea de lucruri, adică profitorii noii orînduiri, întăresc instituțiile opresive ale statului, făuresc o legislație favorabilă lor, instituiesc o justiție de clasă și își organizează o poliție și o armată de apărare internă, nu numai de apărare față de atacurile din afară. Indiferent de timpul în care s-au petrecut toate acestea — un timp relativ foarte scurt, de cîteva milenii — ne găsim foarte departe evolutiv de vechea orînduire comunitară, care a durat după unii un milion, iar după alții două sau chiar trei milioane de ani. Este evident că *fără agricultură toate aceste schimburi social-politice și social-culturale n-ar fi fost cu putință. Deci caracterul ei de revoluție socială este în afară de orice contestație posibilă.*

Scanned with OKEN Scanner

5.5. Agricultura şi zoocultura n-au determinat numai formarea aşezărilor statornice şi continua diferenţiere, ierarhizare şi stratificare a societăţii, ci se găsesc deopotrivă şi la *originea oraşelor*, iar prin mijlocirea acestora, a unui nou tip de civilizaţie, *civilizaţia urbană*, care depăşeşte chiar de la început toate culturile anterioare, inclusiv pe cele pur agricole, săteşti. Distanţele sociale se adîncesc: apar chiar de pe la sfîrşitul neoliticului şi în cele două epoci metalice, ale bronzului şi fierului, *distanţe tot mai mari între conducători şi conduşi, exploatatori şi exploataţi*, dar şi *între munca manuală şi munca intelectuală*, iar în cele din urmă *între sat şi oraş*, sistem în care o parte (totdeauna majoritară) este dezavantajată de cealaltă parte (totdeauna minoritară), în sensul foarte simplu şi brutal că *în medie cei care conduceau şi exploatau desfăşurau munci intelectuale şi locuiau la oraş, beneficiau mult mai mult de toate progresele civilizaţiei decît ceilalţi, aflaţi în situaţii inferioare*. Este legea aspră a istoriei, care mai dăinuie pînă azi, cu începuturi temeinice de lichidare numai în ţările socialiste.

Nu intră în obiectivele lucrării de faţă expunerea istorică a primelor aşezări urbane, nici a civilizaţiilor dezvoltate pe aceste baze (civilizaţiile urbane), dar este necesar să subliniem pentru teoretizările sociologice că nu este vorba de un eveniment strict local sau regional, cu difuzări mai mult sau mai puţin extinse în alte zone, ci de *un fenomen care s-a ivit în diferite locuri şi în diferite timpuri pe întreaga suprafaţă a pămîntului, oricînd au existat condiţii favorabile, deci un fenomen universal uman*. E suficient să ne referim la cele două volume ale lui Marcel Brion, scrise pentru un cerc larg de cititori, întitulate *La résurrection des villes mortes* (Reînvierea oraşelor moarte), Paris, Payot, 1938, care înfăţişează aşezări urbane dezgropate de arheologi în Mesopotamia, Siria, Palestina, Egipt, Persia, Anatolia (Hitiţi), Creta, Cipru, China, India, Asia Centrală, Indochina, Africa de Sud, America de Nord (Mayaşi), Mexic şi Peru. Cum vom arăta pe larg, faptul neîndoielnic că oraşele au apărut cu totul independent de vreo influenţă reciprocă în vechile continente (Asia, Africa şi Europa) şi în continentul american (precolumbian), constituie un argument în favoarea existenţei unei *trepte necesare, legice, de trecere de la civilizaţiile strict rurale la civilizaţii mult mai complexe şi mai avansate, de nivel urban*. O dezvoltare accentuată a satelor agricole şi agropastorale, în sensul diviziunii muncii şi al stratificării sociale, duce, mai curînd sau mai tîrziu, în chip inevitabil, la *oraşe*. Să vedem însă mai de aproape: cum s-au format oraşele şi, pe aceste baze, noile tipuri de civilizaţii care le poartă numele?

Atît datele arheologice, cît şi cele istorice şi etnografice arată în chip clar o geneză variată a oraşelor, mai multe căi de constituire, dar toate dezvăluie aportul decisiv al conducerii politice, al acumulării de averi în mîna unui număr restrîns de oameni, al profesionalizării meşteşugurilor, al comerţului interregional şi al nevoilor de apărare contra atacurilor dinlăuntru şi din afară. În esenţă, *oraşele au fost create de noua pătură socială, suprapusă celei agricole, şi care a trăit folosindu-se de diferite mijloace, unele de convingere, altele de constrîngere, din surplusul de produse ale acesteia*.

Ceea ce caracterizează oraşele de pretutindeni este trăsătura lor de *centre:* centre politico-administrative, centre militare, centre religioase şi culturale, centre meşteşugăreşti şi comerciale etc., de mărimi şi importanţe diferite, dar amplasate totdeauna în aşa fel ca să poată domina o anumită *zonă agricolă*, pe baza căreia să se hrănească, dar şi alte spaţii

Scanned with OKEN Scanner

sociale, cum sînt orașele subordonate, orașele aliate sau cele independente, cu care au diferite relații, în special comerciale și culturale. Cu cît o regiune este mai unificată și are în cuprinsul ei un număr mai mare de orașe, cu hinterlandurile lor agricole, cu atît apare nevoia ca unul dintre ele să devină un „centru al centrelor", adică rezidență a puterii centrale și deci *capitală,* indiferent dacă este vorba de formații politico-teritoriale reduse, ca unele voievodate, principate, ducate, regate, ori altele, foarte mari, imperii, uniuni, federații de state.

Cele mai multe din orașele vechi, dealtfel, în continuare, în întreg Evul Mediu și pînă spre vremurile moderne, au fost *fortificate,* ele au fost adevărate *cetăți,* cu șanțuri și ziduri împrejmuitoare, cu turnuri și bastioane de apărare, cu un număr redus de porți de intrare și ieșire, construite în așa fel ca să reziste unor atacuri foarte puternice. Unele din aceste *orașe-cetăți* erau, cu toate dimensiunile lor relativ reduse, adevărate *state,* se bucurau de o completă autonomie sau suveranitate, indiferent de suprafața teritoriilor rurale dimprejur. Este cazul bine cunoscut al cetăților elene, dar fenomenul a fost mult mai răspîndit și primele modele s-au creat în Orientul Apropiat, în special în Sumer. Alte orașe, deși au început prin a fi simple state-cetăți, au devenit apoi capitale ale unor imperii imense, cazul tot atît de bine cunoscut al Romei antice, din perioada ei de expansiune și imperialism.

Dar dacă satele agricole au avut totdeauna tendințe spre omogenitate și nivelare socială, sub influența, prelungită prin obiceiuri și moravuri, a spiritului comunitar originar, chiar dacă de la o vreme au început să cedeze, *orașele au fost chiar de la origini foarte diferențiate ca ocupații și foarte stratificate ca ranguri și clase sociale,* proces care s-a amplificat mereu, pînă în zilele noastre.

Din pricina centralității, eterogenității și stratificării lor crescînde, orașele au fost întotdeauna și continuă să fie localitățile cele mai privilegiate, nu numai sub raport social-economic și administrativ-politic, dar și sub raportul creațiilor culturale, al urbanismului, religiei, filosofiei, artelor, literaturii, științelor. Din cauza aceasta, numeroși cercetători, mai ales din rîndurile istoricilor, consideră că *orașele* sînt cele care au făurit ceea ce numesc ei civilizație (de la *civitas* = cetate, *civilis* = cetățenesc), spre diferență de *culturile preistorice* determinate de arheologi după criterii inevitabil parțiale, în funcție de ceea ce scot la iveală săpăturile. Culturile ar fi deci foarte vechi și ar continua să se dezvolte la nivel etnografic și folcloric, în special pin țărănime, dar ele au un caracter preliterat, oral și tradițional și nu cuprind decît foarte rar opere filosofice, artistice, literare, științifice de nivel superior, *„opere de civilizație"* în toată puterea cuvîntului, care au fost și continuă să fie un privilegiu al *marilor centre urbane.* Încă de la apariția lor, orașele au însemnat spații de inovații și progrese neîncetate în cele mai variate domenii, pe cînd satele au rămas zone de tradiție, conservatism și perpetuitate, zone ale *culturilor orale* foarte puțin influențate de *civilizațiile scrise* sau *literate,* concentrate la orașe. Acestea din urmă au fost milenii de-a rîndul centre politice, administrative, meșteșugărești, comerciale, sanitare, bisericești, școlare, judecătorești, artistice, literare etc., pe cînd satele au fost ținute în sărăcie, ignoranță, analfabetism și umilință, exploatate cu cele mai variate mijloace de toate păturile suprapuse, indiferent de orînduirile sociale care s-au succedat. Dacă ele au reușit să aibă uneori o viață mai ridicată, a fost din cauza

Scanned with OKEN Scanner

dîrzeniei, a luptelor și răscoalelor țărănești, care în unele epoci s-au ținut lanț și au obligat pe opresori și exploatatori să le facă unele concesii temporare. Cu orașele ca atare satele au avut tot timpul raporturi de colaborare, uneori pașnice și reciproc avantajoase, alteori conflictuale, defavorabile, dar în general *orașele n-ar fi putut să se dezvolte fără sate, iar satele ar fi rămas la stadii mult mai înapoiate de dezvoltare socioculturală, dacă n-ar fi fost orașele.* Mai ales în vremurile moderne, satele, eliberate de iobăgie, s-au ridicat economic și cultural la nivele fără precedent, luînd ca model de viață chiar orașele, ceea ce a dus la procesele de mare amploare ale *culturalizării și orășenizării satelor,* iar în țările socialiste la unul din punctele principale din programele politice, de *micșorare,* apoi de *lichidare completă a decalajelor dintre sat și oraș,* ca și a *decalajelor dintre munca manuală și munca intelectuală.*

Concentrarea păturilor conducătoare și exploatatoare în orașe sau în centre agricole cu acest profil a avut ca urmare și apariția unor *construcții monumentale:* palate, primării, cazărmi, mănăstiri, tribunale pentru cei vii, dar și construcții pentru cei morți, adevărate necropole (orașe pentru cei morți), cazul piramidelor egiptene, care au mărit și mai mult distanța dintre cei bogați și puternici și cei săraci și slabi, pînă la distincții de clasă, eventual de castă, din ce în ce mai tranșante, fără punți de trecere decît cel mult în jos, pentru cei scăpătați. Aristocrațiile din toate vremurile au avut tendința de a monopoliza privilegiile pentru ele și descendenții lor, clasele sociale și cu atît mai mult castele au căpătat un caracter greu de zdruncinat. Dar în domeniul societății, orice tendință de separare a unei clase sau categorii sociale și de acaparare sau monopolizare a unor privilegii atrage după sine, mai curînd sau mai tîrziu, o reacție din partea celorlalte clase și categorii, deci o tendință contrară, de frînare a exceselor, de desființare a distanțelor, de nivelare și egalizare a drepturilor la viață. *Luptele de clasă au devenit un mijloc de dinamizare neîncetată a vieții sociale, sub toate aspectele ei, și în același timp, cum a demonstrat de mult materialismul istoric, un factor predominant al progresului social.*

Unii antropologi și sociologi contemporani merg atît de departe în teoretizarea diferențelor dintre *sat și oraș,* încît nu se feresc să le considere ca *două tipuri de viață socială* cu totul deosebite, ca două genuri ireductibile de societăți: *„societăți rurale" (rural societies)* sau *„societăți poporane" (folk societies)* și *„societăți urbane" (urban societies)* sau *„societăți civilizate" (civilized societies).* (Vezi, de exemplu, Robert McCornick Adams, *The Evolution of Urban Societies,* Chicago, Aldine, 1966.) Poziția aceasta este însă contestată de un număr tot mai mare de cercetători, din două considerente principale: satele au avut și ele, dacă nu o civilizație în sens etimologic, în orice caz o *cultură* (s-a vorbit chiar de o „cultură a celor fără de cultură": *Kultur der Kulturlosen,* deci a culegătorilor, vînătorilor și pescarilor) pe care orașele au preluat-o și au dezvoltat-o, e drept, în noi structuri, dar fără nici un hiatus. În orice caz, satele au putut și pot exista fără orașe, la nivele culturale mai joase, pe cînd orașele nu pot exista fără satele agricole care le asigură hrana, ele sînt, cel puțin pînă acum, un „etaj social" care nu se poate ridica și nici menține fără un „parter" sau o „temelie". Din momentul coexistenței lor, cele două nivele se determină reciproc și nici unul nu se poate sustrage oricărei influențe din partea celuilalt. Indiferent de aceste discuții, rămîne faptul, necontestat de nimeni, că orașele sînt un alt tip de așezare și viață socioculturală umană decît satele și în plus ele

Scanned with OKEN Scanner

reprezintă față de acestea o treaptă mai înaintată de dezvoltare în toate domeniile, mai ales în domeniul „operelor de civilizație". *Culturile poporane,* atît cele agricole, cît și cele pastorale, continuatoare, în unele privințe, ale epocilor anterioare, sînt fără îndoială mai vechi, dar cadrul lor de dezvoltare are limite care nu pot fi depășite prin puteri proprii: poporanismul sau țărănismul, ca forme de organizare a societăților avansate, sînt simple utopii. Țărănimea a creat o cultură a sa, foarte interesantă și foarte valoroasă, pe care o numim, după B. P. Hasdeu, *cultură poporană,* dar aceasta n-a depășit niciodată și nicăieri nivelele etnografice și folclorice, de aceea se poate afirma cu toată temeinicia că istoria propriu-zisă s-a desfășurat cu concursul ei, dar oarecum deasupra ei, de către orașe și organizațiile politice promovate de ele. Mai precis: atîta timp cît n-au existat decît „prădătorii", cultura a fost în întregime opera acestora, dar treptele ei de dezvoltare au fost foarte joase; după ce au apărut „producătorii", cultivatorii de pămînt și animale, dezvoltarea formelor mai înalte de viață socioculturală a trecut asupra lor și s-a ajuns astfel la trepte excluse pentru predecesori; iar după ce au apărut orașele, acestea au constituit o nouă bază pentru dezvoltarea socioculturală, deci pentru noi trepte, excluse nu numai pentru prădători, dar și pentru cultivatori. Se poate deci afirma, fără nici un risc teoretic, că dacă, așa cum am arătat, *agricultura a însemnat o mare revoluție socioculturală,* un salt calitativ foarte bine caracterizat, *apariția orașelor a însemnat o revoluție socioculturală tot atît de mare,* cu toate că n-a fost posibilă fără prima și a derivat direct din ea. Apare însă aici o diferență esențială între cele două revoluții — agricolă și urbană —, prima a fost în măsură să lichideze treptat toate formele anterioare de procurare a subzistenței în ansamblul ei, atît culesul cît și vînătoarea, pe cînd a doua nu numai că a menținut agricultura și zoocultura, dar le-a susținut și le-a dezvoltat prin diferite mijloace la maximum posibil. Agricultura și zoocultura au înlocuit culesul și vînătoarea pentru că, în ultimă analiză, au fost trepte de cucerire și luare în stăpînire ale acelorași elemente ale naturii (plantele și animalele), pe cînd orașele n-au putut înlocui satele, pe de o parte pentru că s-au ridicat „socioarhitectural" deasupra lor și pe baza lor, pe de altă parte pentru că reprezintă noi domenii de activitate și afirmare umană, ireductibile la agricultură și zoocultură. Dacă orașele n-ar fi făcut decît să dezvolte sub forme mai înalte aceste două ramuri de producție, ele n-ar fi devenit cu adevărat orașe și n-ar fi reprezentat decît o treaptă mai avansată de sate. Ele au devenit orașe autentice prin activități și manifestări susținute economic de sate, dar care s-au născut în afara satelor și mai presus de ele. Nu-i mai puțin adevărat că în sistemul nou de etajare sau stratificare a societății pe principiul producători-neproducători, care mult timp a însemnat sate agricole și orașe hrănite de ele, pentru activități neagricole cele două realități sociale coexistă, mai mult decît atît, ele corelează foarte strîns, se găsesc într-un raport foarte precis de interdependență și interacțiune dialectică (chiar dacă uneori pe baza unității contrariilor), deci ele nu pot fi tratate științific decît împreună, ca *un singur tip de societate,* cu două articulații interioare caracteristice sub raportul așezărilor, al ocupațiilor și al cadrului ecologic de viață.

Un sociolog evoluționist actual, Gerhard Lenski *(Human Societies: A Macrolevel Introduction to Sociology,* New York, McGraw-Hill, 1970), cu care în general sîntem de acord, împarte societățile în două grupe

Scanned with OKEN Scanner

evoluționale mari: *societăți preindustriale* și *societăți industriale*. În realitate, istoria ne arată *societăți preagricole* și *societăți agricole* de diferite trepte, apoi *societăți agricole preurbane* și *societăți agricole cu centre urbane*, iar spre zilele noastre *societăți industriale* care practică în continuare, dar în forme din ce în ce mai tehnicizate (prin agrotehnică, zootehnică etc.), atît agricultura cît și zoocultura și dezvoltă, pe o scară din ce în ce mai mare, deodată cu industrializarea, *urbanizarea*. Aceasta înseamnă, fără nici o posibilitate de îndoială, că la un moment dat al istoriei agricultura și satele agricole au fost nu numai formele cele mai evoluate de viață socială omenească, dar și forme concret-autonome, fără organizații suprapuse, cu vreo putere instituțională de influențare și determinare. După ce au apărut orașele și clasele dirigente (neproductive), satele agricole au trecut pe plan secund, ele n-au fost numai exploatate economic și dominate politic de cele dintîi, ci și organizate, stimulate, propulsate adeseori spre forme noi de viață, spre inovație și progres. După ce au apărut marile industrii mașiniste, adică după revoluția industrială, de dată relativ recentă (din sec. al XVIII-lea e.n. încoace), întreaga economie sau, mai precis, întreaga civilizație umană, atît rurală, cît și urbană, a suferit schimbări radicale, inițial sub forme *capitaliste*, apoi, la trepte din ce în ce mai avansate, sub forme *socialiste*, în continuă extensiune. Pentru sociologie este foarte important să se știe ce se întîmplă cu realitățile sociale de un anumit gen (cazul agriculturii, al satelor, al orașelor etc.) după apariția altor realități, deci a altor contexte și structuri, care le încadrează și deci le restructurează uneori pînă la completa lor *revoluționare*. În toate împrejurările însă, așa cum ne demonstrează plenar materialele istorice de care dispunem, decisive sînt *orînduirile sociale*. Este necesar deci să analizăm dezvoltarea societății mai ales din acest punct de vedere, începînd cu înfățișarea unor cazuri concrete de trecere de la „comuna primitivă" la alte orînduiri, mai evoluate, caracterizate prin *civilizație*.

5.6. Așa cum numeroase societăți de prădători n-au făcut trecerea la societăți de producție, acestea din urmă n-au dezvoltat decît într-un număr relativ foarte mic civilizații de mare amploare. Orientîndu-se mai mult după *civilizații* decît după *societăți*, deși folosește curent acest termen, care este mult mai restrîns (o civilizație poate să aparțină și de regulă aparține mai multor societăți), Arnold J. Toynbee consideră că întreaga umanitate, de la origini pînă spre zilele noastre, n-a produs decît 19 civilizații istorice, din care unele sînt complet dispărute (fosile), iar altele se găsesc în viață sau cu influențe vii, neîntrerupte. Fac parte din prima categorie societățile: minoană sau cretană *(the Mynoan Society)*, sumeriană *(the Sumeric Society)*, hitită, babiloniană, egipteană, andeană (peruviană), yucataniană, mexicană și mayană; din a doua, societățile vest-europene și cele descendente din ele (americană, canadiană, australiană etc. moderne), grupate destul de arbitrar sub numele comun de societate vestică *(Western Society)*; est-europene și din țările învecinate de religie creștină ortodoxă *(the Ortodox Christian Society)*, elenică (greco-romană), iraniană, arabică, siriană (în prezent islamice), indică sau hindusă, sinică sau chineză, extrem-orientală (coreeano-japoneză). Toynbee exprimă unele îndoieli cu privire la justificarea de a separa civilizația babiloniană de cea sumeriană și înclină să dividă societatea creștină ortodoxă în bizantină *(Orthodox-Byzantine)* și rusă *(Orthodox Russian Society)*, iar societatea extrem-orientală în chineză

Scanned with OKEN Scanner

și coreeano-japoneză, ceea ce nu modifică în chip esențial lucrurile (Arnold J. Toynbee, *A Study of History,* Abridgement by D. C. Somerwell, New York-London, Oxford University Press, 1947, pp. 12—34).

Modul acesta de a clasifica societățile istorice sau societățile civilizate este discutabil. Chiar dacă am trece peste faptul că nu se ține seama de apariția societății socialiste, de dată relativ foarte recentă (de la revoluția sovietică din 1917 încoace), încă se pierd din vedere numeroase civilizații africane (de exemplu Etiopia, Ghana, Mali, Sudan etc.), asiatice (Urartu, Palestina, Kampuchia, Vietnam etc.) și se lasă nediferențiate mari și însemnate societăți civilizate vest-europene ca cele italiană, spaniolă, franceză, germană, olandeză, engleză etc., fiecare cu specificul ei, fără a se anula numeroasele asemănări dintre ele. Totuși, în linii mari, concepția lui A. J. Toynbee este utilă, pentru că atrage atenția asupra societăților istorice sau civilizate, care au fost cel mai mult cercetate pînă în prezent și deci sînt mai bine cunoscute din punct de vedere științific.

Dintre societățile amintite, unele sînt deosebit de instructive pentru problema formării civilizației, inclusiv a trecerii societății de la „sălbăticie" și „barbarie" la „civilizație", ca să utilizăm, în continuare, terminologia pusă în circulație de Morgan și Engels. E vorba în special de *societățile civilizate care s-au ridicat direct din stadii socioculturale înapoiate, fără a beneficia genetic de vreo civilizație mai veche precis determinată.* După A. J. Toynbee, numărul acestora se reduce la șase: egipteană, sumeriană, minoană (cretană), sinică (chineză), mayașă și andeană (peruviană). Dintre acestea, pentru Europa cea mai interesantă este *„societatea minoană",* care, pe de o parte, este *prima mare civilizație istorică europeană,* pe de altă parte, *a influențat de aproape civilizația miceniană,* iar prin intermediul acesteia, *civilizația elenă și elenistă,* iar în continuare întreaga *civilizație europeană* ulterioară sau de *origine europeană* de pe suprafața pămîntului. Faptul acesta a atras atenția unui valoros cercetător științific, Colin Renfrew, care i-a închinat o lucrare foarte importantă nu numai pentru istoria civilizației, dar și pentru sociologie: *The Emergence of Civilization: The Cyclades and the Aegean in the third Millenium B. C.* (London, Methuen and Co., 1972), utilizată pe larg în cele ce urmează.

Ca și V. Gordon Childe, pe care îl continuă fără a fi întru totul de acord cu el, Colin Renfrew adoptă în arheologie și istoria civilizațiilor un punct de vedere *sociologic,* adică în același timp *evoluționist* și *corelațional* (interacțiune și interdependență între diferitele sectoare și activități societale). El definește civilizația ca un fenomen complex, format deci din mai multe elemente integrate, dar nu în sensul că trebuie să le aibă neapărat pe toate, ci numai pe o parte însemnată din ele, în combinații caracteristice. În general, sub raport istoric civilizația este opera *orașelor,* dar aceasta nu înseamnă că apariția unor aglomerații de tip urban înseamnă *eo ipso* civilizație, nici că o societate neurbană nu poate fi totuși civilizată. Primele tîrguri și orașe au fost foarte modeste, mai mult centre administrative, militare și comerciale, de natură agrară, în schimb civilizații ca Maya, Khmer (Kampuchia), Mycene au fost nonurbane. Tot în general, civilizațiile se caracterizează prin *scriere,* prezența acesteia este un semn aproape infailibil al lor. Totuși există unele excepții, cazul incașilor din Peru, chiar al Olmecilor și Mayașilor, care n-au folosit scrierea decît aproape numai pentru însemnări calendaristice. Toate civilizațiile cunoscute și recunoscute ca atare pînă în

Scanned with OKEN Scanner

prezent au avut unele construcţii publice de tip monumental (palate, temple etc.), chiar dacă acestea singure încă nu dovedesc prezenţa unei civilizaţii. S-a ajuns astfel la opinia, care ni se pare judicioasă, că o civilizaţie trebuie să aibă cel puţin două din aceste trei trăsături fundamentale: *oraşe* de o anumită mărime şi densitate (de exemplu peste 5000 locuitori), o *scriere* de folosinţă multiplă (contabilă, memorială, ştiinţifică, literară etc.) şi *edificii publice* (administrative, militare, religioase, ceremoniale etc.) de ordin monumental. Într-o formulare mai abstractă: civilizaţia începe din momentul în care o colectivitate sau mai multe colectivităţi omeneşti ajung să trăiască într-un mediu creat preponderent de ele (mediu cultural), decît cel oferit de natură (mediu natural); ea este chiar *mediul creat de oameni,* prin care aceştia se desprind tot mai mult de ecologia biotică şi se situează într-o ecologie socioculturală. În fond tot ce inventă sau creează oamenii (unelte, ustensile, arme, adăposturi, îmbrăcăminte, mijloace de transport, obiecte de artă, credinţe, cunoştinţe, rituri, obiceiuri etc.) serveşte ca intermediari între ei şi ambianţa naturală sau chiar ca înlocuitori ai acesteia şi adeseori ca o nouă realitate, de esenţă cu totul diferită. Cu cît un om este mai civilizat, cu atît acţionează şi reacţionează mai puţin faţă de lumea înconjurătoare după mecanisme biologice (de model zoologic), în favoarea unor norme, principii şi valori socioculturale. Oamenii muncesc, mănîncă, se îmbracă, se poartă etc. după cum li se cere de comunitatea din care fac parte, după credinţele, convingerile, cunoştinţele şi concepţiile dobîndite prin socializare sau educaţie. Prin aspectele acestea interioare, o civilizaţie nu se reduce niciodată la înfăţişările ei materiale, oricît ar fi ele de însemnate, ci este totdeauna un complex psihologic, gnoseologic, axiologic şi ideologic, ea are în chip necesar o încărcătură de credinţe şi concepţii care derivă din realitatea socială, dar, în acelaşi timp, face parte din aceasta şi o influenţează într-o măsură mai mare sau mai mică. Cum a arătat *Ernst Cassirer,* deci un filosof al culturii, prin civilzaţie oamenii nu şi-au lărgit cercul de viaţă numai cantitativ, ci au realizat concomitent o *schimbare calitativă.* Într-un fel, ei au descoperit „o nouă metodă de a se adapta la mediu". Între sistemul receptor şi sistemul efector, existente la toate speciile animale, la oameni apare „a treia legătură", care constă dintr-un *sistem simbolic* care transformă întreaga viaţă umană *(An Essay on Man,* 1944, p. 24).

Luînd ca bază caracterul multidimensional al oricărei civilizaţii (pentru că altfel n-ar fi o civilizaţie), Colin Renfrew distinge în cadrul ei, privită ca sistem, mai multe subsisteme, dintre care reţine: subsistemul *subzistenţial* (al modului de procurare şi distribuire a hranei şi a îmbrăcămintei); subsistemul *tehnologic* (al activităţilor desfăşurate pentru obţinerea de artefacte, împreună cu acestea); subsistemul *social* (al relaţiilor interpersonale, ale oamenilor unii faţă de alţii); subsistemul *proiectiv* sau *simbolic* (prin care oamenii îşi exprimă cunoştinţele, simţămintele, credinţele faţă de lume şi societate: religie, artă, limbaj, filosofie, ştiinţă); subsistemul *comercial* şi *comunicaţional* (al schimburilor de bunuri şi informaţii între diferitele comunităţi).

Civilizaţia egeeană, caracterizată perceptibil prin apariţia unor palate (Palace Civilization), s-a închegat înspre anul 2000 î.e.n. (sfîrşitul mileniului al III-lea), iniţial în Creta, după cîteva secole de la constituirea societăţii urbane din Mesopotamia, nu fără nici o influenţă din partea acesteia, totuşi în chip esenţial prin procese interne, de origine locală. Ca orice civilizaţie, ea nu s-a structurat prin dezvoltarea separată

Scanned with OKEN Scanner

a fiecăruia dintre subsistemele amintite, ci prin interacțiunea lor continuă, prin faptul că o inovație într-un subsistem și acceptarea ei a provocat sau a ușurat în același timp inovații în celelalte subsisteme (în unul sau în mai multe), deci prin *efectul multiplicator (multiplier effect)* al fiecăruia dintre ele.

Spre deosebire de Grecia continentală, în Creta și celelalte insule din zonă nu s-au găsit urme certe de paleolitic, adică din faza I a umanității, caracterizată printr-o economie de pradă (cules și vînătoare). Fiind vorba, probabil, de o populație imigrată tîrziu în insule, după obținerea unor progrese în navigația pe mare, faza aceasta primitivă s-a desfășurat în alte părți, încă nedeterminate. În jurul anului 6000 î.e.n, apare însă și în insule cultura specifică celei de a II-a faze, adică sate agricole, bazate pe cultivarea cerealelor și a unor leguminoase, ca și pe creșterea animalelor, oi și capre, pînă la 80% din șeptel, apoi bovine și porcine, importate, se pare, din Anatolia și alte zone din Estul Apropiat. Prezența obsidianului, originar din insula Melos, arată o perfecționare a ambarcațiilor maritime. Populația din insule era totuși relativ redusă, iar unele insule abia dacă au început să fie locuite. Prin anii 3200 î.e.n., a început o nouă fază, a III-a, caracterizată în general printr-o diversificare a culturilor agricole, prin apariția, începînd cu Grecia continentală, a smochinului, a viței de vie și, probabil, a măslinului și, desigur, în corelație directă cu aceste achiziții, prezența unor așezări umane din ce în ce mai dese și mai mari. Faza a IV-a este marcată mai ales prin constituirea unor comunități protourbane, nu numai în sud-estul Greciei și nord-vestul Anatoliei, dar și în Creta și Ciclade. Măslinul și vița de vie sînt acum intens exploatate și se observă o corelație foarte strînsă între faptul acesta și protourbanizare sau începuturile unui proces de urbanizare. Unele din noile tipuri de așezări sînt fortificate cu ziduri de piatră și cuprind în centrul lor clădiri de mari dimensiuni. Metalurgia aramei și a bronzului sînt acum foarte răspîndite și comerțul a crescut simțitor. Faza aceasta acoperă aproximativ mileniul al treilea înaintea erei noastre. În faza a V-a apar, începînd cu Creta, palatele și se constituie „economiile palatale" *(palace economies)*, ca și organizații sociale puternic centralizate. Palatul devine în același timp „centrul redistributiv pentru activitățile economice ale regiunii și rezidența prințului, personajul conducător principal al societății, care a ajuns foarte stratificată" (*op. cit.*, p. 51). Meșteșugurile și tehnologia au avansat perceptibil, iar în Creta a apărut scrierea, folosită mai ales pentru administrația economică. Este primul stadiu al civilizației minoan-miceniene, inaugurată în Creta prin secolul al XX-lea î.e.n. și extinsă în Grecia continentală prin secolul al XVI-lea î.e.n. Nu peste mult timp (pe la jumătatea secolului al XV-lea î.e.n.) începe faza a VI-a, caracterizată prin expansiunea civilizației miceniene și îmbinarea celor două civilizații pînă la o anumită unificare, de unde denumirea uzuală de „civilizație minoan-micenianã". Faza aceasta durează pînă prin anul 1200 î.e.n., cînd civilizația minoan-micenianã se prăbușește brusc (din cauze insuficient cunoscute), continuînd doar cu unele manifestări banale, fără palate, fără scriere, fără organizații centrale însemnate.

Dintre toate fazele enumerate, cea mai instructivă pentru emergența civilizației palatale minoane, a primei mari civilizații europene, este a dezvoltării comunităților *protourbane* (faza a IV-a), care, cum am arătat, s-a desfășurat în mileniul al III-lea înaintea erei noastre și precede, fără

Scanned with OKEN Scanner

vreo întrerupere sau vreo perioadă intermediară, naşterea civilizaţiei propriu-zise (faza a V-a).

Faţă de numeroşi cercetători mai vechi, care au încercat să explice civilizaţia egeeană prin difuzare din centre civilizate mai vechi (Mesopotamia, Egipt etc.) sau prin migraţia unor populaţii venite tot din zone civilizate, care au adus cu ele elemente importante de cultură, doar dezvoltate în noile ţinuturi, Colin Renfrew demonstrează, pe baza unor fapte greu de contestat, că în realitate ea s-a produs prin forţe locale, sub efectul unor împrejurări care s-au sprijinit şi s-au stimulat reciproc. Baza a format-o, fără îndoială, agricultura şi zoocultura, dar acestea singure nu înseamnă încă civilizaţie şi nici elemente capabile să o dezvolte. A fost nevoie de un concurs de factori, cum se spune de curînd, de un şir de *cauze asociate* pentru a produce realităţi socioculturale de nivelul şi complexitatea marilor civilizaţii.

Desigur, primul proces istoric care trebuie subliniat este o creştere destul de simţitoare a populaţiei, atît în ansamblu, cît şi pe aşezări. Spre deosebire de satele neolitice, care, după calculele aproximative făcute de unii arheologi, nu aveau în medie decît circa 100 locuitori, în faza protourbană, care cade în epoca bronzului, populaţia se ridică treptat la 300, apoi la 450 şi, în fine, la 600 de locuitori pentru o aşezare. După aceste calcule, spre sfîrşitul perioadei, Creta a putut să aibă 260 000 de locuitori (în 1961 ea avea 525 000). Populaţia de sub stăpînirea Palatului de la Knossos, cel mai important dintre toate „palatele minoane", a putut fi de 50 000 de locuitori, plus 4—5000 persoane care locuiau în Palat şi se hrăneau din produsele alimentare ale celor dintîi. În acelaşi timp cu creşterea populaţiei şi concentrarea ei în aşezări protourbane, apoi urbane, cu însemnate hinterlanduri agricole, localităţile se deplasează dinspre coaste spre partea interioară a insulelor, iar cele rămase în preajma mării sînt fortificate din ce în ce mai puternic. Cît timp mijloacele de transport pe mare n-au existat sau au fost foarte înapoiate, insulele mai îndepărtate de coastele continentale ale Mediteranei au rămas nelocuite. Ambarcaţiile mai avansate, care au permis deplasări de scurtă durată pe apele liniştite şi pe vreme senină, au înlesnit ocuparea insulelor de către oameni şi deci popularea lor. Ambarcaţiile n-au fost însă atît de perfecţionate ca să poată servi altor populaţii ca mijloace de atac pentru jefuirea aşezărilor, chiar dacă se găseau în stadii agricole înfloritoare. În aceste condiţii, viaţa pe insule era în general paşnică şi sigură. În epoca bronzului, lucrurile s-au schimbat fundamental. Perfecţionarea ambarcaţiilor maritime a înlesnit incursiunile de pradă, în special operaţiile de *piraterie,* care au luat un avînt cu totul deosebit. Pericolul acesta, grav şi permanent, a obligat populaţiile din insule să-şi modifice felul de aşezare; satele mici şi dispersate au fost înlocuite treptat cu oraşe întărite, apoi adevărate oraşe fortificate, cu citadele, forturi şi palate. Piraţii nu erau atraşi însă de populaţiile sărace decît mai tîrziu, în sclavagism, cînd se capturau oameni, ca orice avuţie sau marfă, pentru a fi vînduţi ca sclavi. Desigur, piraţii erau tentaţi să ridice produsele agricole aflate în depozite, ca şi animalele domestice uşor de măcelărit şi de consumat, dar în perioada care ne preocupă (faza a IV-a) apar noi *bogăţii,* dintre care unele au devenit foarte căutate. Ele constau mai ales din produsele *metalurgice* (aramă, bronz, dar şi plumb, argint, aur), care, spre deosebire de pămînt şi de roadele pămîntului, erau „tezaurizabile", „neperisabile" şi uşor de transportat, ca şi de ascuns şi de păstrat. Dealtfel, metalurgia nu a fost singurul meşteşug care a înflorit în această pe-

Scanned with OKEN Scanner

rioadă, constatarea aceasta se referă deopotrivă la celelalte meşteşuguri, la ţesut, pielărit, blănărit, olărit, construcţia de ambarcaţii, confecţionarea de unelte şi podoabe, care au produs şi ele numeroase obiecte rîvnite, unele pentru utilitatea, altele pentru valoarea lor estetică sau socială. Agricultura însăşi, în formele ei ramificate, asigură unele produse industriale, ca uleiurile comestibile (untdelemnul sau uleiul de măsline), vinurile, atît de căutate încă de la originile viticulturii. Marile surse de bogăţie ale insulelor egeene şi ale zonelor învecinate, din această perioadă, au fost mai ales măslinul, smochinul, vița de vie, produsele meşteşugăreşti, în special cele metalurgice, şi marea însăşi, cu rezervele ei alimentare inepuizabile.

În faţa atacurilor din afară, insularii egeici n-aveau de ales decît între a se lăsa măcelăriţi şi prădaţi, eventual să se refugieze în locuri necunoscute şi să năvălească peste alte populaţii mai vechi, ori a se apăra şi deci a se organiza în aşa fel încît să le înfrunte şi să-şi continue dezvoltarea în împrejurări mai grele, dar mai stimulatoare. Singura soluţie convenabilă pentru ei era aceasta din urmă, pe care n-au ezitat s-o aplice. Reuşita n-a avut însă numai efectele scontate, ci a însemnat o modificare *revoluţionară* a vechiului mod de trai şi deschiderea unor căi de progres, care au dus, pînă în cele din urmă, la *civilizaţie*. În afară de concentrarea aşezărilor şi fortificarea lor, egeenii au fost nevoiţi să se înarmeze, să-şi asigure controlul mărilor, să se specializeze în luptele de apărare şi atac, să-şi asigure o organizaţie socială, politică şi militară pricepută, puternică, deci eficientă. În consecinţă, o parte din metalurgie a fost îndreptată spre producţia de arme, mai ales pumnale, apoi, prin lungirea lamelor, săbii; construcţia de ambarcaţii a fost considerabil mărită şi perfecţionată; o parte din bărbaţi s-au dedicat războiului şi au dat naştere unei noi profesii, a *războinicilor,* iar o altă parte a populaţiei s-a specializat în administrarea economiei şi conducerea comunităţii, devenind deci clasă *dirigentă*. Procesul de diferenţiere şi stratificare a societăţii a început mai de mult, pe de o parte prin ramificarea agriculturii şi a zooculturii şi a dezvoltării unui număr tot mai mare de meşteşuguri, în special de ordin metalurgic, ca şi a unui număr corespunzător de negutători, care cutreierau insulele şi coastele cu mărfurile lor, pe de altă parte prin apariţia unor administratori, coordonatori, oameni de legătură, adică şefi locali şi zonali, care asigurau funcţionarea normală a unei societăţi din ce în ce mai complexe şi mai avansate. Unii dintre cei care mînuiau averi mobile s-au îmbogăţit şi s-au ridicat nu numai ca *rang,* dar şi ca *avere,* deasupra celorlalţi. Noile împrejurări intertribale, incertitudinea în care se găseau toate insulele bogate din cauza piraţilor şi a altor agresori au precipitat lucrurile: le-au antrenat spre forme din ce în ce mai dezvoltate şi mai clar conturate. Conducătorii economici şi politici, printre care şi şefii militari şi sacerdotali, au luat asupra lor colectarea şi redistribuirea produselor agricole şi meşteşugăreşti, au asigurat strîngerea şi depozitarea acestora, ca şi repartizarea lor între diferiţii producători, dar mai ales neproducători, în funcţie de importanţa lor socială, în frunte cu un prinţ şi curtea sa de slujitori civili, militari şi religioşi. Mînuind averi importante, aceştia din urmă au reţinut pentru ei părţi tot mai substanţiale şi şi-au asigurat astfel un mod de viaţă cu totul diferit de al celorlalţi oameni, caracterizat prin opulenţă, fast, lux, ostentaţie şi trufie. Rezultatul final a fost constituirea uneia dintre cele mai strălucite civilizaţii din istoria omenirii, centrată pe palate, care serveau nu numai ca spaţiu de distanţare socială şi cul-

Scanned with OKEN Scanner

turală, dar și ca loc de apărare față de atacurile din afară, iar de la o vreme și față de atacurile dinlăuntru (săraci, oprimați, sclavi etc.).

Dezvoltarea civilizației egeene, în special a celei minoice, s-a datorat în primul rînd luării în stăpînire de către stăpînii palatelor a subzistenței și sistemului de a plăti pe toți necultivatorii în alimente și alte produse, moneda fiind o apariție mai tîrzie. După o practică foarte veche, exprimată în zicala „cine împarte, parte-și face", strîngătorii și redistribuitorii de bunuri au reținut pentru ei cantități tot mai însemnate și au întreținut cu ele un număr mai mare de slujitori, meseriași, artiști, care le-au asigurat o viață tot mai ridicată și mai rafinată.

Colin Renfrew subliniază, pentru zona egeeană și, evident, pentru zonele similare, dintre care unele mai vechi (Mesopotamia, Egipt, Anatolia etc.), importanța deosebită a *metalurgiei:* „Invenția metalurgiei a fost unul dintre acei pași decisivi care duc direct la emergența civilizației. În mod sigur, el nu a fost singurul pas de acest fel . . ., probabil însă cel mai important" *(op. cit.,* p. 308). Pentru prima oară agricultura și zoocultura împart cu altă îndeletnicire preocupările de bază ale colectivității. Cu toate că metalurgia a atins trepte însemnate abia după vreo două mii de ani de la primele obiecte metalice, odată instalată, ea a marcat o adevărată *revoluție,* nu numai *tehnologică* („revoluția metalurgică"), ci și *socială:* ea a influențat puternic mai toate sectoarele vieții sociale, mai ales *meșteșugurile* (prin noi unelte și noi produse), *războiul* (prin noi arme), *comerțul* (prin noi mărfuri) și *poziția economică a unor categorii sociale* (prin noi forme de bogăție, accesibile nu numai colectivităților, ci și indivizilor). La rîndul lor, răspîndirea și intensificarea războaielor au sporit producția metalurgică, inclusiv uneltele diferitelor meserii de la baza sau din sprijinul lor; comerțul a îmbunătățit mijloacele de comunicație, în special pe cele maritime, și a pus insulele în contact cu alte civilizații, dublînd activitatea lor productivă și de export cu activități de import și deci cu noi forme de consum. Bunurile metalice au putut fi însușite de la început de unii indivizi mai întreprinzători, care s-au distanțat ca *avere,* dar și ca *putere,* de ceilalți și au revoluționat vechile relații sociale, de tip comunitar, prin *stratificarea socială* și *exploatarea de clasă.* Consumul sporit al păturilor bogate a stimulat producția și comerțul, acestea au ușurat creșterea consumului, dar au determinat în același timp intensificarea exploatării omului de către om și lărgirea decalajelor dintre clasele sociale, dintre palate și colibe, dintre orașe și sate. Deci o stimulare reciprocă și în circuit neîntrerupt a tuturor sectoarelor de viață socială, cu rezultate din ce în ce mai spectaculoase pe linia inovațiilor tehnice și a diferențierii orizontale și verticale a societății. Cultivatorii și crescătorii înșiși au putut să-și procure, cu unele produse care le rămîneau, diferite obiecte de artizanat, ceea ce le-a îmbunătățit viața, dar, firește, marile beneficii ale noilor orînduiri sociale care se închegau pentru prima dată în Europa erau în favoarea păturilor dominante.

Ca un semn al primelor civilizații — bine demonstrat în cazul zonei egeene — apare depășirea activităților meșteșugărești dedicate satisfacerii unor necesități primare (de strictă necesitate) prin activități menite să împlinească nevoi tot mai neutilitare (în sens economic), unele de rafinament artistic, altele de pură ostentație. Se găsesc în aceste categorii sculpturile, picturile, faianțele, bijuteriile, podoabele de tot felul. De notat însă că primii scribi au fost în serviciul administrației economice; ei alcătuiau inventare, făceau contabilitate, întocmeau

Scanned with OKEN Scanner

lista cantităților de produse, a cotelor de strîns și a celor care trebuiau distribuite etc. Scrierea s-a extins mult mai tîrziu în sectoare neproductive, cum ar fi istoriografia, mitologia, literatura, retorica, filosofia, știința.

Pentru sociologie valoarea deosebită a cercetărilor lui Colin Renfrew constă, în afară de urmărirea foarte detaliată a dinamicii corelațiilor, în atenția acordată *sistemelor sociale,* privite ca structuri care stabilesc și reglementează comportamentele interumane, care pun ordine în mediul social al oamenilor și le oferă protecție față de primejdiile latente aflate în lipsa de colaborare sau în diferitele tensiuni, contradicții și ostilități. Prin apariția unui număr tot mai mare de îndeletniciri, cîmpul rolurilor și statutelor sociale s-a lărgit față de perioadele anterioare în chip considerabil. Pe lîngă membri ai unei familii și ai unui sat, pe lîngă îndeletnicirea de cultivatori sau crescători de animale, în fazele mai înaintate oamenii au putut fi fierari, olari, bijutieri, războinici, administratori etc., care înseamnă tot atîtea *poziții sociale noi.*

Fapt tot atît de important, organizația socială devine tot mai complexă și mai puternică. În zona egeeană ea marchează trecerea de la trib la căpeteniat sau șeferie *(chiefdom),* iar de la aceasta la principat. Mulți antropologi sociali admit trei trepte de organizație socială corespunzătoare epocilor de sălbăticie, barbarie și civilizație, în sensul lui Morgan și Engels. Forma cea mai veche, deci originară sau primară, este reprezentată de *ceată (band),* formată din mai multe familii sau chiar numai dintr-o singură familie, care se bazează deci pe o simplă alianță de rudenie. Cu apariția agriculturii s-a trecut la *organizația tribală,* care de regulă este mult mai largă și mai complexă decît ceata. Tribul include, pe lîngă unitățile sociale bazate pe rudenie, noi unități sociale, de structură teritorială (așezări statornice, sate), care la rîndul lor se dezvoltă în *uniuni* tot mai cuprinzătoare, de esență „pantribală", în care apar și alte asociații, ca cele de vîrstă, de sex, societățile secrete, fraternitățile de războinici etc. Organizațiile tribale n-au instituții guvernamentale, iar șefiile apar mai mult la nivelul satelor, sub forme încă foarte rudimentare. Al treilea stadiu important al organizării sociale este *statul,* caracterizat prin instituții centrale de guvernămînt, care preiau asupra lor conducerea societății, inclusiv relațiile exterioare, pașnice sau ostile, cu alte state sau colectivități. Datele privitoare la civilizația egeeană arată însă existența unui alt stadiu, situat între organizația tribală (pe care o depășește) și stat (la care încă nu ajunge), care constă în *căpeteniat* sau *șeferie (chiefdom).* După E. R. Service, cu care Colin Renfrew este în general de acord, căpeteniatul se deosebește de organizația tribală prin prezența unor „centre de coordonare economică, socială și religioasă". Specializarea producției și redistribuirea produselor încep să apară, sporadic și efemer, în stadiile anterioare (ceată și trib), pe cînd în căpeteniat ele devin universale, dominante și permanente. „Căpeteniatele sînt *societăți redistribuționale,* cu o agenție centrală permanentă de coordonare", nu numai cu funcții economice, care sînt cele mai de seamă, dar și cu unele funcții sociale, politice și religioase (Service, *Primitive Social Organization,* 1962, p. 143). Căpetenia obține pe aceste baze anumite îndatoriri, dar și numeroase privilegii, prin care se deosebește tot mai pronunțat de ceilalți oameni. Exterior poziția unui astfel de șef se exprimă prin costume, însemne și ornamente speciale, precum și prin locuințe mai arătoase și un standard

Scanned with OKEN Scanner

de viață mai ridicat, care îi aparțin în exclusivitate. Succesiunea este de regulă din tată în fiu, în avantajul primului născut (dreptul de primogenitură). Organizația căpetenială sau căpeteniatul este *ierarhică*. Personajele cele mai înalte, pe treptele cele mai apropiate de șef, recrutate din rudele acestuia, constituie o *nobilime*, probabil prima din istorie. În tot cazul, societatea se desface în numeroase trepte sociale, mai ales în *ranguri* și *funcții*, iar în cele din urmă, într-un început de *clase sociale*, dar fără deosebiri economice bine fixate și fără o masă mare de muncitori agricoli, asemenea iobăgimii feudale. Se ivesc însă numeroase prescripții comportamentale, interdicții (tabuuri), titluri, etichete, care separă tot mai mult oamenii unii de alții. Drepturile transmise ereditar obligă pe nobili să-și fixeze genealogiile și să se folosească de ele în revendicarea privilegiilor. Pe plan demografic, căpeteniatele se caracterizează prin creșterea simțitoare a populației și a așezărilor, deci și a densității. Pe plan economic apare o diviziune tot mai accentuată a muncii, în special prin dezvoltarea unui număr tot mai mare de meșteșuguri, care la rîndul lor sînt tot mai specializate și încep să se transmită ereditar, în cadrul aceleiași familii. În același timp, capătă o însemnătate crescîndă lucrările publice, ca irigațiile, despăduririle, nivelările de terenuri, secarea de mlaștini, fortificațiile, templele. Se constituie de asemenea o tagmă socială sacerdotală, credințele magico-religioase se transformă în *culte*, deci în organizații și instituții de tip clerical (bisericesc). Datorită acestor noi specialiști, religiile devin tot mai elaborate, mai dominante, mai prestigioase și ajung să influențeze întreaga viață a oamenilor. Apar printre ființele supranaturale strămoși divinizați, ierarhizați și ei după pozițiile avute în timpul vieții. Deci lumile imaginare reflectă și ele noua structură socială. Căpeteniile primesc funcții religioase sau sînt dublate de o preoțime care le ajută în sarcinile de conducere. Se pare însă că una din condițiile trecerii de la o organizație tribală la căpeteniat a fost răspîndirea și permanentizarea *stării de război:* căpeteniile au fost ridicate și pentru nevoile de apărare, ele au fost în același timp conducători militari. Aceasta nu înseamnă o dezvoltare social-politică din cauza unor factori externi, pentru că ea s-a făcut prin eforturi interne foarte precise, dar eforturile acestea ar fi fost mai puțin intense și durabile în condiții de pace, decît în cele de război. Dealtfel, efecte similare a avut și *comerțul exterior*. În zonele egeene, toate aceste trăsături ale căpeteniatului se încheagă în mileniul al III-lea î.e.n. și ajung la forme plenare în civilizația palatală ulterioară. În fazele mai înaintate, adică în civilizația minoan-miceniană, căpeteniatele s-au transformat în *principate*, iar în continuare — de astă dată în zonele exclusiv grecești — în *regate*, iar mai tîrziu în *republici*. Formele acestea din urmă au constituit stadii *statale* propriu-zise, mai ales sub forma unor *cetăți-state* caracteristice lumii grecești. Spre deosebire de căpeteniate, principatele sînt și ele forme de stat, dar ale unor state rudimentare sau „minore", organizate plenar pe plan economic, dar altfel mai apropiate de căpeteniat. În orice caz, *principatele* reprezintă un stadiu de trecere de la căpeteniat la regat, cu o poziție deci importantă în dezvoltarea organizației sociale, a societății în general.

Reiese din reconstituirile istorice ale lui Colin Renfrew că *nici o civilizație nu s-a constituit sub efectul unui singur factor, oricare ar fi el, ci al unui complex de factori sau de „cauze asociate", care s-au întîlnit, s-au îmbinat și au provocat împreună ceea ce nici unul sau nici una n-ar fi putut produce separat*. Progresele esențiale, capabile să înfăptu-

Scanned with OKEN Scanner

iască o *societate urbană* sau orice altă formă de *societate civilizată,* se referă la îmbunătățirea simțitoare a producției de subzistență, la dezvoltarea și diversificarea meșteșugurilor și deci a tehnologiei în ansamblu, iar pe aceste baze, la intensificarea și lărgirea schimburilor comerciale, la o organizare socială centralizată și o conducere de tip nou, ridicată mai presus de mase, pînă la constituirea unui căpeteniat, principat sau regat și a unei nobilimi care marchează primii pași spre o stratificare socială precisă și deci spre societatea scindată în clase sociale.

Tot pentru civilizația europeană, de astă dată a celei grecești și romane, cu numeroase asemănări și la alte popoare, mai ales indo-europene, este de amintit o carte mai veche, care a făcut epocă în istoria instituțiilor sociale și care-și păstrează valoarea pînă azi: *Fustel de Coulanges, La cité antique, Etude sur le culte, le droit, les institutions de la Grèce et de Rome,* din 1864 (Utilizăm ed. 7, Paris, Hachette, 1878).

După analize foarte amănunțite și de mare pătrundere a textelor vechi Fustel de Coulanges ajunge la concluzia că cea dintîi formă de viață socială care poate fi reconstituită cu suficientă certitudine la indo-europeni, mai ales la greci și romani, a fost *familia patriarhală,* condusă cu puteri foarte mari de *pater familias,* funcție care se transmitea ereditar din tată în fiu, dar numai de la tată la fiul cel mai mare (dreptul de primogenitură), iar de la acesta tot numai la fiul cel mai mare, formîndu-se astfel o ramură principală de *paters,* toți ceilalți fiind subordonați social, religios și politic acesteia. Familia antică era formată deci din toți descendenții masculini ai unui părinte, cu soțiile și copiii lor din toate generațiile, precum și din femeile necăsătorite. Ea se confunda în realitate cu *ginta (gens): „gens* nu era o asociație de familii, ci familia însăși" (*op. cit.,* p. 120) și se întemeia pe *strămoșul comun,* de la care toți descindeau, iar pe aceste baze, pe *proprietatea comună, vatra comună, religia comună și mormîntul comun,* toate gentilice, nu individuale. Tatăl, în sensul acesta de *pater familias,* era șeful gintei, în același timp conducător de grup, judecător, preot, șef militar, reprezentant legal al tuturor celor aflați sub oblăduirea sa. Din punct de vedere religios, ginta se caracteriza mai ales prin *cultul strămoșilor,* prin divinizarea ascendenților, mai ales a *întemeietorului,* și prin aceasta se deosebea categoric de alte ginți, care aveau alți strămoși și deci venerau alte divinități. Familia aceasta indiviză, care purta numele de gintă, n-a avut multă vreme deasupra ei nici o altă organizație socială; ea era *societatea însăși.* Mai tîrziu s-au integrat în gintă, deci în familia originară, și alte persoane, cum au fost *clienții* și *sclavii,* dar aceștia erau categorii sociale inferioare și nu se bucurau decît de drepturile acordate de gentilii autentici.

Dezvoltarea internă a fiecărei ginți a sporit treptat relațiile dintre ele, unele matrimoniale, altele de apărare comună, dar și ceremoniale, comerciale etc., ceea ce a avut drept consecință o unificare tot mai pronunțată a lor. Gințile nu se puteau însă amesteca, pentru că fiecare avea patrimoniul și cultul ei, dar se puteau *asocia* și puteau să aibă mai presus de averile și practicile religioase proprii, altele împărtășite cu alte ginți. S-a ajuns astfel la o grupare a unor ginți care au format ceea ce grecii au numit *fratrie,* iar latinii *curie.* Noile asociații nu au desființat și nici n-au slăbit intern vechile organizații, adică gințile, dimpotrivă, s-au constituit după modelul lor. Fiecare din ele avea în frunte un *fratriarh* sau *curion,* care îndeplinea pentru fratrie sau curie aceleași funcții pe care le îndeplinea pentru gintă *patriarhul* sau *pater familias.* „Fratria își avea

Scanned with OKEN Scanner

adunările sale, deliberările sale şi putea lua diferite hotărîri. Ca şi familia (ginta), ea avea un zeu protector, un cult, un sacerdoţiu, o justiţie, o conducere (guvernămînt). Ea era o mică societate modelată exact după familie" (*op. cit.*, pp. 134—135). La un moment dat, tot ca un rezultat al relaţiilor născute din dezvoltarea fiecăreia din ele, fratriile s-au asociat în continuare, după acelaşi model, şi au constituit un *trib,* iar triburile, la rîndul lor, procedînd la fel, au format o *cetate.* „Mai multe familii (ginţi) au format o fratrie, mai multe fratrii un trib, mai multe triburi o cetate. Familie, fratrie, trib, cetate sînt ... societăţi exact similare, născute una din alta, printr-o serie de federalizări" (*op. cit.,* p. 143). Deci o persoană din vremurile antice greco-romane termina prin a face parte în acelaşi timp din patru organizaţii sociale suprapuse şi concentrice, chiar dacă nu le obţinea pe toate dintr-o dată, ci numai după anumite rituri şi ceremonii de integrare. *Cetatea* şi *oraşul* nu erau sinonime: „Cetatea era o asociaţie religioasă şi politică de familii şi triburi; oraşul era locul de reuniune, sediul şi mai ales sanctuarul asociaţiei" (*op. cit.,* p. 151). A fost o vreme în care cei mai mulţi membri ai *cetăţii,* şi în acest sens *cetăţeni,* nu locuiau în *oraş,* ci în împrejurimile rurale (agropastorale), dar se strîngeau în oraş ori de cîte ori aveau de îndeplinit împreună o datină, un rit, o ceremonie sau de luat o hotărîre vitală, de interes supragentilic şi supratribal. Altfel, fiecare familie, fiecare fratrie şi fiecare trib îşi păstra autonomia internă, fără nici un amestec al cetăţii în treburile lor.

Fustel de Coulanges aduce şi alte precizări, de foarte mare importanţă pentru înţelegerea dezvoltării sociale şi a trecerii de la viaţa gentilică sau familială, care aparţine „sălbăticiei", la viaţa tribală, care marchează „barbaria", iar de la aceasta la *cetate,* care inaugurează *civilizaţia,* dar două dintre ele trebuie neapărat reţinute: influenţa covîrşitoare a religiei în aceste stadii de dezvoltare şi faptul că odată modelul creat el a putut să se difuzeze direct, fără a se străbate toate etapele iniţiale. „Trebuie să ne gîndim — scrie Fustel de Coulanges — la dificultatea enormă pentru o populaţie primitivă de a întemeia o societate ordonată. Nu este uşor de a stabili o legătură socială între fiinţe umane atît de diferite, de spontane şi nestatornice. Pentru a le da o regulă comună, pentru a institui o conducere şi a obţine o ascultare de bună voie, pentru a face să se renunţe la pasiune în favoarea raţiunii, ca şi la raţiunea individuală în favoarea celei publice, este fără îndoială nevoie de ceva mult mai puternic decît forţa brută, mai respectabil decît interesul, mai sigur decît o concepţie filosofică, mai imuabil decît o convenţie ..." — ceea ce, pentru acele vremuri de emergenţă a civilizaţiilor, n-a putut fi decît *religia* (*op. cit.,* pp. 148—149). De aici nu reiese că pretutindeni s-au străbătut aceleaşi etape şi s-a recurs la aceleaşi mijloace. „Dacă primele cetăţi — precizează Fustel de Coulanges — s-au format prin unirea *(confédération)* unor mici societăţi constituite anterior, nu înseamnă că toate cetăţile care ne sînt cunoscute s-au format în acelaşi mod. Odată organizaţia municipală găsită, n-a fost nevoie ca fiecare nou oraş să reia acelaşi drum, lung şi anevoios. S-a recurs adeseori la calea inversă. Cînd un şef părăsea un oraş constituit pentru a întemeia unul nou, nu lua cu el decît un număr mic de concetăţeni şi strîngea numeroşi oameni din alte părţi, chiar de neamuri diferite. Dar acest şef nu renunţa niciodată să constituie statul nou (statul-cetate) după imaginea celui pe care l-a părăsit. În consecinţă, el îşi repartiza poporul în triburi şi fratrii, fiecare cu altarul, sacrificiile, sărbătorile sale; fiecare îşi

Scanned with OKEN Scanner

crea pînă şi un erou (strămoş divinizat), căruia îi dedica un cult şi din care, după o vreme, credea că se trage cu adevărat" (*op. cit.*, p. 150). Deci cetăţile „derivate" sau „secundare" se constituiau după modelul celor „originare" sau „primare", pentru că acestea erau considerate pe de o parte ca *sacre*, pe de altă parte ca verificate printr-o *existenţă lungă şi înfloritoare*.

Un alt om de ştiinţă, Robert McCormick Adams, a întreprins o cercetare de alt tip cu privire la geneza şi dezvoltarea societăţilor civilizate, mai ales ale celor caracterizate prin *urbanizare*, care constă în compararea a două civilizaţii complet independente una de alta, cea *mesopotamiană* şi cea *mezoamericană*, din Mexico Precolumbian: *The Evolution of Urban Society, Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico* (Chicago, Aldine, 1966). Autorul este preocupat în special de depăşirea unor nivele socioculturale relativ simple, cum au fost cele din „sălbăticie" şi „barbarie", spre altele, caracterizate printr-o complexitate din ce în ce mai mare. El ţine să precizeze că *urbanizarea*, deşi foarte importantă, iar în cele mai multe părţi ale lumii decisivă pentru dezvoltarea societăţii civilizate sub toate aspectele ei, este mai puţin necesară decît *stratificarea socială şi instituţionalizarea puterii sau autorităţii politice*, ceea ce firește nu este de acceptat fără rezerve foarte serioase. În cercetarea procesului de formare a oraşelor, Adams ia ca bază de plecare teoria lui Childe despre *„revoluţia urbană"*, înfăţişată prin zece trăsături principale: o creştere simţitoare a aşezărilor, de la proporţii rurale la cele urbane; acumularea centralizată a capitalului şi bogăţiilor rezultate din tribut, impozite şi alte taxe; lucrări publice monumentale; inventarea scrierii; tendinţa spre ştiinţele exacte şi predictive; apariţia şi creşterea comerţului la mari distanţe cu materiale de lux; emergenţa societăţii stratificate pe clase; eliberarea unei părţi a populaţiei de sarcina de a-şi asigura singură subzistenţa şi deci posibilitatea de a se dedica plenar unor ocupaţii de alt gen; înlocuirea organizaţiei social-politice întemeiate pe legăturile de rudenie cu una bazată pe principii teritoriale, pe stat; apariţia unei arte naturaliste sau de preferat reprezentaţionale. Adams nu este de acord decît în parte cu acest punct de vedere, dar argumentele lui nu ni se par convingătoare. Ceea ce aduce nou este adoptarea unui alt punct de vedere: accentul pus mai mult pe *variabilele societale* decît pe cele *culturale*, care îl apropie pînă la identificare de *sociologie*. Adams este de opinia că transformarea decisivă marcată de revoluţia urbană se referă la *organizaţia socială* şi numai prin intermediul şi ca o consecinţă a acesteia la schimbările tehnologice, subzistenţiale etc. Dar dacă ordinea aceasta cronologică şi în acelaşi timp cauzală îl situează într-o perspectivă sociologică, în schimb îl îndepărtează de realitate, adică de adevăr. Cum au demonstrat Morgan, Engels, Childe, White, Renfrew şi alţii, *tehnologia a avut mai totdeauna prioritate faţă de organizaţiile sociale*, inclusiv faţă de *stat* şi, mai ales, *nici un factor luat izolat, fără participarea întregului complex cauzal, nu este în măsură să explice schimbările revoluţionare care au dus, în cele din urmă, la marile civilizaţii istorice, la propria noastră civilizaţie*. Rămîne însă un merit de necontestat al lui Adams de a fi comparat geneza şi emergenţa a două societăţi civilizate complet străine una de alta şi de a fi încercat să stabilească, pe aceste baze, unele *legi ale dezvoltării socioculturale*, care au fost susţinute şi prin alte argumente, dar în general mai puţin convingătoare.

Scanned with OKEN Scanner

Cele două *societăți civilizate (civilized societies),* care au fost implicit și *societăți statale (state societies),* au apărut în zone geografice cu totul diferite, una într-o regiune aluvionară a unor mari fluvii (Tigrul și Eufratul), cealaltă în cea mai mare parte într-o regiune muntoasă și condiții generale mult mai aspre. Ele nu s-au dezvoltat nici în perioade istorice apropiate, cea din Mesopotamia se încadrează între anii 3900—2300 î.e.n. și se referă la secvențe marcate de cetățile Ubaid și Warka, o perioadă cunoscută sub numele de protoliterată, apoi de primele dinastii, pînă la dinastia din Agade, pe cînd cea din Mexicul Central se situează între anul 100 î.e.n. și 1500 e.n. și cuprinde următoarele secvențe de populații și culturi autohtone: Cuicuilco, Patlachique, Tzacualli, Miccaotli, Tlamimilolpa, Xolapan, Metepec, Coyotlatelco și Aztec (Cf. Tabloul de la p. 25: *Comparative Chronologies for Early Mesopotamia and Prehispanic Central Mexico).*

Ambele civilizații în discuție se bazau pe agricultură și zootehnie — Mesopotamia pe amîndouă, Mezoamerica mai mult pe prima — așadar pe surplusurile de producție rezultate din această revoluție, dar nici agricultura nici zootehnia celor două zone nu se aseamănă decît în linii cu totul generale. Mesopotamia a cultivat mai ales cereale (grîu, orz, secară), pomi fructiferi (curmale) precum și un număr mare de specii animale (oi, capre, apoi bovine, porci, asini) și utiliza sisteme de cultivare și de îngrijire adecvate. Mezoamerica a cultivat în special porumb, fasole, dovleac, iar pentru animale s-a restrîns aproape numai la cîine și cîteva orătănii (curci), care cereau altfel de tehnici și procedee gospodărești din partea oamenilor. Constatarea aceasta se poate generaliza: formele de agricultură și zootehnie, ca și proporțiile dintre ele, variază în funcție de ecologie și culturologie, dar prezența lor este absolut necesară, pînă la însemnătatea unei *legi a dezvoltării societate* pentru orice varietate de *civilizație,* cu atît mai mult pentru civilizația de tip *urban,* care este cea mai răspîndită, pînă aproape de exclusivitate.

Din punct de vedere sociologic, agricultura nu este semnificativă numai pentru trecerea de la economia de pradă la cea de producție, ci și pentru că ea *determină un nou mod de viață,* caracterizat prin sedentarizarea, creșterea și concentrarea populației, dar și prin unele aspecte mai subtile, totuși foarte importante pentru emergența civilizației. Unul dintre ele constă în faptul că agricultura se modelează după *ciclurile vegetației,* adică după succesiunea anotimpurilor, de unde o nouă structurare a tuturor achizițiilor omenești, care devin *sezoniere:* perioade de muncă foarte intensă, urmate de perioade de răgaz, de timp disponibil pentru alte manifestări sau pur și simplu pentru recreație și odihnă. Munca însăși se reprofilează, ea nu se mai desfășoară pentru un rezultat imediat, ci pentru a asigura o aprovizionare pentru un timp mai îndelungat, rezervă de hrană pînă la o nouă recoltă. Ciclurile străvechi ale vieții, marcate prin naștere, maturitate, bătrînețe și moarte, sînt dublate cu ciclurile anuale ale producției: prepararea terenurilor agricole, însămînțarea, creșterea, maturizarea, recoltarea și înmagazinarea produselor, care impun *o nouă disciplină a muncii, strict calendaristică, o nouă atitudine în fața vieții, noi deprinderi și noi concepții.* Se modifică în același timp *atitudinea față de natură,* aceasta este altfel privită și altfel înfruntată: locurile invadate de buruieni și tufișuri, eventual ocupate de păduri, sînt curățate, defrișate sau arse; mlaștinile și bălțile sînt secate; terenurile neregulate sînt nivelate și hotărnicite, iar cele adecvate sînt săpate, îngrășate, semănate, plivite, irigate etc., tot atîtea operații noi și tehnici

Scanned with OKEN Scanner

inedite, care au avut ca rezultat o lărgire și perfecționare a *„nișei ecologice"*, înlocuirea celei naturale sau sălbatice cu una cultivată sau culturală. În același timp se realizează o selecție continuă a plantelor și a animalelor, o îmbunătățire a soiurilor și a raselor, după nevoile oamenilor, deci tot operații culturale, nu naturale. Stabilitatea așezărilor, perioadele dintre muncile agricole, cu mulțimea de probleme agrotehnice și zootehnice pe care le ridică lucrarea pămîntului și creșterea animalelor, incită la o dezvoltare corespunzătoare a întregii tehnologii. O mulțime de unelte, ca sapa, lopata, tîrnăcopul, grebla, secera, coasa, grapa, plugul, carul, n-ar fi apărut sau ar fi rămas la nivele inferioare, dacă nu s-ar fi inventat agricultura și zoocultura. În același timp, nevoile de fabricare a acestor unelte, inițial de lemn, corn, os, dar apoi metalice, nevoile de conservare a produselor, standardul nou de viață, datorat unor plusuri disponibile etc., au stimulat noi meșteșuguri sau au dat avînt celor existente, ceea ce a dus la noi tehnici de construcție, la noi mijloace de producție și de consum, dar și la noi relații sociale, prin daruri de produse, schimburi comerciale ș.a.m.d. Toate acestea nu s-au petrecut însă prin procese exclusiv agricole, ele nu se datoresc numai cultivatorilor și creșcătorilor, ci și *unor noi forme de organizare socială*. Plusurile de produse au înlesnit schimburile, dar și acumularea unor avuții reprezentate de produse care trebuiau administrate și mai ales apărate. Lucrările agricole și îndeletnicirile pastorale înseși trebuiau organizate și ocrotite. Au apărut astfel *primele instituții cu caracter politic, economic, administrativ și juridic,* din care s-au dezvoltat apoi *statele*. Acestea, odată formate, au înrîurit foarte de aproape agricultura și zoocultura, prin luarea în stăpînire nu numai a naturii, ci și a oamenilor care au luat-o mai înainte în stăpînire, adică a agricultorilor și păstorilor, pe care i-a determinat, prin diferite mijloace, să producă tot mai mult. Surplusurile globale, care interesau din ce în ce mai conștient și mai fățiș noile pături conducătoare, care se ridicau și se dezvoltau pe baza lor, au pus probleme inexistente sau neimportante la nivelul gospodăriei strict agricole, de tip domestic, dar foarte importante la nivelul gospodăriei publice sau statale, ca a căilor de transport (drumuri, șosele, poduri), a mijloacelor de transport (ambarcații, care, animale de tracțiune, harnașamente), a depozitării și conservării produselor (hambare, magazii, antrepozite), a repartizării lor la cei interesați (plata în produse, centre de desfacere), care toate trebuiau în plus să fie păzite, apărate, ținute în evidență. De aici numeroase construcții obștești, pe lîngă palate și temple, o armată întreagă de slujitori, funcționari și servitori (strîngători, hamali, transportatori, navigatori, scribi, supraveghetori, paznici etc.), din care trupele armate de siguranță au căpătat o pondere tot mai însemnată. La rîndul lor, categoriile acestea sociale, împreună cu meșteșugarii auxiliari, trebuiau hrănite, îmbrăcate, adăpostite, ceea ce presa agricultura și zoocultura la noi eforturi de producție. Dezvoltarea agriculturii și zooculturii la nivelul necesar emergenței orașelor și civilizațiilor urbane nu s-a făcut fără nici un proces de diferențiere și stratificare socială, fără nici un rudiment de organizație centrală, stat și biserică, reprezentate de palate și temple. Cultivatorii, păstorii și pescarii individuali sau care trăiau în comunități mărunte nu erau interesați să producă decît pentru satisfacerea nevoilor proprii, care erau relativ limitate prin tradiții și deprinderi; dimpotrivă, cei care s-au săltat social și au trăit de pe urma lor, aveau interesul să se mărească producția după pretențiile unui gen de viață în care chel-

Scanned with OKEN Scanner

tuiala și chiar risipa au început să devină *principii sociale,* de distanțare, ostentație, exhibiție și dispreț față de „lumea de rînd".

Fapt remarcabil, pus în evidență de Adams și alți comparatiști de dată relativ recentă, este că, în pofida unor diferențieri extrem de mari pe toate planurile vieții socioculturale între Mesopotamia și Mezoamerica, de la mediul geografic și populație pînă la genurile de agricultură și cele de civilizație, *asemănările de dezvoltare socială au fost frapante.* În amîndouă zonele societatea s-a diferențiat, s-a stratificat și a ajuns la *formații urbane* și la *organizații de stat,* care au impus un ritm specific activităților agricole, ca și altor genuri de activitate, mai ales celor meșteșugărești, administrative, sacerdotale și militare. În amîndouă zonele s-a stabilit existența unei mari diversități ecologice, care a înlesnit numeroase îndeletniciri specializate, una din funcțiile esențiale ale noii organizații sociale și politice, caracterizată prin centralizare, fiind tocmai *coordonarea* acestor subzone, punerea lor într-o rețea de relații reciproc avantajoase. Conducerea centralizată a determinat, la rîndul ei, formarea unor *centre specializate în organizarea și conducerea societății,* cu toate atribuțiile și instituțiile (funcții și organe) adiacente. *Aceste centre politico-administrative, împreună cu tot complexul lor economic, administrativ, sacerdotal și militar, inclusiv hinterlandul agricol și pastoral, au constituit primele orașe și primele civilizații marcate deopotrivă prin palate și temple, printr-o clasă dirigentă, politică, militară și religioasă, care a pus stăpînire pe întreaga societate, scindînd-o în două clase principale: una foarte numeroasă, exploatată și dominată, menținută la un nivel coborît de viață, alta foarte restrînsă, exploatatoare și dominantă, ridicată la cel mai înalt nivel de viață îngăduit de etapa respectivă de civilizație, cu eforturi constante de a depăși treptele atinse spre altele tot mai înalte și mai complexe. Exploatarea de clasă a deschis astfel o nouă epocă în istoria omenirii, caracterizată prin diferențiere, ierarhizare, urbanizare, organizare statală și progres.*

Fapt tot atît de remarcabil, pus în evidență nu numai de Adams, dar și de Childe, White, Renfrew și alți cercetători de seamă, e că civilizațiile — cazul Mesopotamiei și Mezoamericii, dar și al altora, fără nici o excepție notabilă — s-au instaurat printr-un *salt* impresionant de la construcții obișnuite la *construcții monumentale,* de o arhitectură impunătoare (palate, temple, citadele) și de la o artă tradițională, aproape de rutină, la o artă decorativă și ceremonială, de profil *realist,* tot de nivel *monumental,* de stiluri foarte originale, de mare creativitate, care, cu puține excepții, n-au mai fost depășite decît în cadrul altor civilizații și altor perioade istorice. Spre diferență însă de aceste salturi spre culmi cu totul nebănuite, lipsite de o pregătire îndelungată și de trepte intermediare, ca și de continuări neîntrerupte, celelalte sectoare ale vieții socioculturale s-au dezvoltat *cumulativ,* pas cu pas, de la forme simple și rudimentare la forme tot mai complexe și mai desăvîrșite. Adams se referă în special la clasele social-economice, la elitele politico-administrative, militare și sacerdotale, la sistemul de tributuri (dări și prestații), la schimburi și redistribuție.

Contribuția cea mai importantă a cercetărilor comparative de genul celor întreprinse de Adams, cu privire la civilizații care n-au avut și n-au putut să aibă nici o legătură una cu alta și s-au dezvoltat deci cu totul independent, este de a fi demonstrat, pe baza unor fapte imposibil de pus la îndoială, *o similaritate foarte pronunțată a etapelor străbătute de fiecare din ele, pînă la îndreptățirea de a se afirma existența*

Scanned with OKEN Scanner

unor procese legice, obiective și necesare, ale trecerii de la unele etape înapoiate la altele din ce în ce mai avansate de viață socioculturală. În afară de *apariția unor centre urbane,* de *monumentalitatea arhitecturii* și *virtuozitatea artistică,* pe care le-am amintit, Adams a demonstrat că *atît civilizația mesopotamiană, cît și cea mezoamericană s-au diferențiat și stratificat similar, amîndouă au dezvoltat o artă religioasă remarcabilă* și au ridicat o conducere *teocratică,* ceea ce confirmă teza mai veche a lui Fustel de Coulanges, amintită înainte, că primele trepte ale societăților civilizate nu s-au putut obține și nici menține decît cu ajutorul unor credințe în forțe supranaturale sau supraomenești, ale căror porunci, legi și norme nu puteau fi călcate, pentru că erau considerate ca sacre și deci ca inviolabile. Contextele internaționale, ca și inegalitățile interne, în contiună creștere, au dus, în amîndouă civilizațiile care ne preocupă, ca și în alte civilizații din etape asemănătoare, nu numai la „teocrație", dar și la un „militarism" tot mai pronunțat, sprijin absolut necesar al noii orînduiri față de orice pericol din afară sau dinlăuntru. Într-o fază mai înaintată, s-au petrecut în amîndouă *o diferențiere a instituțiilor politice de cele clericale,* ca și unele *procese de ramificare a altor sectoare de viață socială* (administrație, meșteșuguri, armată, comerț etc.), cu tendințe spre o relativă *autonomie.* În sfîrșit, atît în Mesopotamia, cît și în Mezoamerica s-au dezvoltat *state puternice,* bazate pe exploatarea păturilor producătoare, prin dări tot mai substanțiale și prestații tot mai numeroase, dar și pe războaie de pradă, de expansiune și cucerire, deci de subjugare și exploatare a altor popoare, paralel cu extinderea comerțului pe o arie tot mai vastă și cu mărfuri tot mai variate și mai scumpe. Deci *primele civilizații, cu foarte puține excepții, s-au înălțat pe o bază agrară sau agropastorală, dar și pe numeroase meșteșuguri, însă n-au depășit acest stadiu decît prin apariția unor clase dirigente, concentrate în orașe, care au părăsit genul tradițional, comunitar și egalitar de viață, pentru o existență tot mai ridicată și deci mai îndepărtată de a maselor, și care au dus apoi la o dezvoltare foarte mare a statului, a bisericii, a armatei, a organizației sociale, dar și a producției, a tehnicii, a construcțiilor, a lucrărilor publice, a artei, a scrierii, a literaturii, a filosofiei, a științei.* În concluzie, *dacă revoluția agricolă a făcut posibilă revoluția urbană, aceasta a revoluționat întreaga viață socioculturală a oamenilor și a creat o bază nouă de dezvoltare a ei, de progrese imposibile pe alte căi, care acționează eficient pînă astăzi.*

5.7. După cum am arătat, una dintre cele mai vechi soluții ale situației create prin apariția agriculturii și zooculturii și a unor pături suprapuse care-și aveau astfel asigurate subzistența fără a mai participa la producția ei directă a fost constituirea unor localități întărite, de tip urban, care poartă numele convenționale de *cetăți.* Acestea sînt foarte bine cunoscute, cum am arătat, din vremurile istorice clasice, mai ales elene, dar ele sînt cu totul anterioare și, probabil, că cele dintîi au apărut în Mesopotamia, la sumerieni (Eridu, Ubaid, Uruk, Ur, Susa etc.), deci în zona de sud a regiunii, între Bagdadul de azi și Golful Persic. Cetățile de tip antic sînt de mai multe categorii, dar cele mai răspîndite erau sau centre urbane întărite, cu o zonă agricolă înconjurătoare, pe care o ocroteau și o exploatau, care le aparținea în chip organic, sau zone mai mari împrejmuite de ziduri sau alte întăriturii, în care se găseau și unele terenuri agricole, horticole și pomicole, pe lîngă un centru urban în care erau concentrate palatele șefilor politici, militari și sacerdotali, templele

Scanned with OKEN Scanner

cu slujitorii lor și un număr variabil de meșteșugari, artiști, negustori etc. În jurul anului 3000 î.e.n., dintre orașele sumeriene Uruk, de exemplu, avea 445 ha înlăuntrul zidurilor, pe cînd Ubaid nu avea decît 7 ha. Relațiile cu populațiile în afara zidurilor erau foarte variate, dar în general ele erau supuse, fie cu forța, fie prin convenții sau diferite avantaje, centrelor urbane respective. Din acest punct de vedere special, relațiile depindeau într-o foarte largă măsură de caracterul etnic: dacă populația urbană se ridica dintr-o populație rurală de aceeași limbă și origine, legăturile dintre ele erau vechi și de regulă continuau, sub o nouă formă, în chip pașnic, după interese dacă nu întotdeauna egale, totuși reciproce. Dacă populația urbană care întemeia și domina cetatea era formată din invadatori și cuceritori, populația autohtonă era redusă la șerbie sau sclavie, exploatată și tratată ca atare.

O caracteristică fundamentală a unei cetăți antice era tendința spre o completă independență față de alte formații sociale, deci spre autonomie sau suveranitate. Tendința aceasta nu excludea însă nici concurența, nici conflictele dintre diferitele cetăți; concret ea nu se realiza decît în anumite condiții favorabile. În Mesopotamia cetățile mai puternice n-au întîrziat să pună stăpînire pe cele mai slabe și să formeze astfel regate mai cuprinzătoare, în care erau incluse sub aceeași conducere centrală mai multe cetăți. Pe aceste baze de regate sumeriene, formate din cîte o singură cetate sau din mai multe cetăți, s-au ridicat apoi marile state al Babiloniei, apoi al Siriei. Pe de altă parte, în fața amenințărilor din afară, cetățile înrudite sau prietene și-au dat seama că nu aveau alt mijloc de salvare decît prin *unire,* de unde numeroase alianțe, ligi sau confederații de cetăți, mai ales în scopuri militare, care au avut același rezultat final: integrarea cetăților în formații mai largi sub un sceptru comun, cu sau fără desființarea integrală a autonomiilor și regatelor locale, în toate cazurile însă cu diminuarea și subordonarea lor (Cf. Frank Hole, *Investigating the Origins of Mesopotamia Civilization,* în Jennings and Hoebel, *Readings in Anthropology,* New York, McGraw-Hill, 1972, Selection 55).

Pentru finalități similare, dar în împrejurări geografice și istorice diferite, egiptenii antici au recurs la alte soluții, dar au ajuns la aceleași rezultate. Primele mari progrese sociale s-au realizat tot în neolitic: populațiile nomade sau doar excepțional sedentarizate au trecut la economia de producție, adică au început să lucreze pămîntul și să crească animale. Cum arată A. Moret: „Grîul, orzul, meiul le dau grăunțe panificabile; inul le furnizează o materie textilă; oile, caprele, bovinele constituie, împreună cu vînatul, rezerve de hrană; cîinele le ajută la vînătoare, boii la arat, măgarii la transporturi. Nilul, încetul cu încetul îndiguit, articulat, disciplinat, nu le mai devastează cîmpurile, nici satele, el începe să fie străbătut de ambarcații" *(Le Nil et la civilisation égyptienne,* Paris, Renaissance du livre, 1926, p. 45). Toate acestea au presupus o puternică *organizație socială,* ca în cazul tuturor societăților sau civilizațiilor *hidraulice.* Se crede în general că vechea populație a Egiptului era organizată în clanuri conduse de sfaturi ale bătrînilor, așa-numita *gerontocrație.* După anul 4000 î.e.n., organizațiile acestea rudimentare au început să se dezvolte spre forme mai complexe și mai avansate. Organizația clanică, bazată pe rudenie, s-a transformat, în urma sedentarizării masive a populației agricole, în *nome* (provincii), peste care au început să se ridice, alături de vechile *sfaturi de bătrîni,* dar și deasupra lor și în locul lor, *șefi unici,* care au devenit apoi *regi* (monarhi).

Scanned with OKEN Scanner

Nomele s-au grupat la rîndul lor în *regate* din ce în ce mai concentrate, terminînd prin a fi unificate în *două regate* (Egiptul de Sus și Egiptul de Jos) și în fine, într-un *singur regat*, în frunte cu un singur rege. Cum se exprimă Moret: *„Societatea umană a devenit un stat"* (*loc. cit.*, p. 47). Momentul trecerii de la *clan* la *nomă*, ca urmare a trecerii de la cules, vînătoare și pescuit la agricultură și zoocultură este esențial pentru noua istorie a lumii. *Noma* este o *organizație teritorială*, nu o organizație de rudenie, chiar dacă inițial ea este locuită de un grup de rude (unul sau mai multe clanuri înrudite). Locul rudeniei de altădată îl ia solul, pămîntul, adică posedia terenurilor agricole, semănăturile, grădinile, pășunile. „Fiecare nomă cuprinde un teritoriu și o metropolă (capitală). În această epocă, foarte veche, locuitorii centrelor nu pot fi închipuiți ca *citadini*, în opoziție cu țăranii dimprejur. *Cetatea* nu este decît locul fortificat în care țăranii, păstorii, vînătorii, care trăiesc de pe urma pămîntului și își petrec ziua pe cîmp, se întorc în fiecare seară pentru a se pune la adăpost de atacurile nomazilor". Mai locuiau acolo diferiți meșteșugari, negustori, personal administrativ și de conducere, în frunte cu un *nomarh* (căpetenie de nomă), devenit apoi *monarh* (rege). Pe măsură ce populația a crescut și s-a diversificat, iar teritoriul s-a extins, cultivatorii s-au îndepărtat de centrul urban, au întemeiat alte orașe mai mici, dar mai ales sate, împreună cu unele castele pentru conducători. *Noma* nu se reducea la un oraș întărit, la o cetate, ci cuprindea în plus terenurile agricole și satele de țărani care le cultivau. Mai exact, *noma era în primul rînd o regiune agricolă și pastorală, cu un centru de apărare și în același timp de administrație, care s-a dezvoltat apoi în oraș*. Spre diferență deci de Mesopotamia sumeriană, în Egipt orașul nu s-a constituit ca o unitate socială și politică primordială, oraș-cetate, devenit foarte devreme *cetate-regat* sau *cetate-stat*, care a pus apoi stăpînire pe hinterlandul agricol și pastoral, iar uneori pe alte cetăți și regiuni, ci a derivat din *noma agricolă*, ca rezultat al unei dezvoltări interne care impunea o organizare tot mai centralizată, deci inclusiv un *centru urban* cu funcții economice, politice, administrative, culturale (mai ales religioase) din ce în ce mai complexe. La rîndul lor *nomele* s-au legat tot mai strîns, pînă la o integrare a lor în formații politice mai largi, care în final au constituit *un singur regat*, în frunte cu *un singur oraș-capitală*, care a creat una din cele mai mari civilizații antice.

Contrastele cele mai izbitoare, deși baza economică inițială și caracterul sclavagist al orînduirilor sociale au fost aceleași, se găsesc, după cum am mai avut prilejul să arătăm, pe de o parte între greci și romani, pe de altă parte chiar în sînul numeroaselor cetăți grecești.

Grecii, atît timp cît au fost liberi, adică pînă la cucerirea lor de către Alexandru Macedon, au trăit în cetăți separate, fiecare cu o conducere a ei și cu o maximă autonomie posibilă. Acestea uneori s-au unit (alianțe, federații, ligi), altele s-au ocupat una pe alta ori s-au dominat prin mijloace economice și politice, dar în mare ele și-au păstrat ființa și n-au ajuns niciodată la un regat unit al tuturor grecilor, nici măcar al celor din zona europeană, locuită pînă azi de urmașii lor cu același nume. Se pare că *particularismul* acesta *politic*, pentru că unul *cultural* n-a existat, a fost determinat de faptul că grecii, în afară de agricultură, pomicultură, viticultură, zoocultură și unele meșteșuguri, s-au îndeletnicit mai ales cu *comerțul*, îndeosebi cu *comerțul maritim*, care avea un caracter internațional foarte pronunțat. Din cauza aceasta cetățile grecești au intrat foarte devreme în *concurență* și n-ar fi avut nici un avan-

Scanned with OKEN Scanner

taj dintr-o unire care le-ar fi obligat să împartă debuşeele comerciale cu alte cetăţi. Îndată ce au luat contact cu marea, grecii au devenit un popor de navigatori foarte activi, care n-au ezitat să-şi întindă comerţul pe toate ţărmurile Mediteranei şi ale Mării Negre şi nici să pătrundă, prin colonii, pe teritoriul altor popoare mai vechi, din apropierea marilor căi de navigaţie. Cei care nu rezistau concurenţei, plecau în alte părţi şi întemeiau noi cetăţi, pe modelul celor de acasă, deci nu erau condamnaţi nici la subordonare, nici la sărăcie.

Roma a apucat un drum cu totul diferit. Populaţia latină primitivă de pe colinele romane se compunea din cîteva clanuri sau triburi de păstori, lipsite de orice organizaţie urbană. Roma a fost întemeiată ca *oraş-cetate* abia după ce zona ei a fost ocupată de etrusci, aflaţi mai de mult în faza unei civilizaţii de tip grecesc. După revoluţia împotriva regilor de origine etruscă şi alungarea lor romanii şi-au recăpătat independenţa de altădată, dar au rămas cu un oraş-cetate pe care l-au dezvoltat în continuare, pînă au făcut din el o bază de cuceriri neîntrerupte nu numai a Italiei şi a tuturor ţărilor din jurul Mediteranei, dar şi mai departe, din Marea Britanie pînă în Asia Mică şi Egipt sau pînă în Dacia şi ţărmul Mării Negre. La nici un popor nu se potriveşte mai bine formula evoluţionistă *„de la clan la imperiu"*, decît celui roman, pentru că numai el a realizat această dezvoltare sub forme maxime, neegalate de nici un popor din antichitate. Desigur acelaşi drum l-au străbătut înaintarea romanilor şi sumerienii, egiptenii, chaldeenii, hitiţii, babilonienii, asirienii, perşii etc., dar sub forme mult mai modeste şi în acelaşi timp mai puţin durabile.

Deci marile civilizaţii antice, bazate pe orînduiri tributale sau sclavagiste, s-au dezvoltat, de la treapta evolutivă reprezentată de clanuri şi triburi, în mod deosebit, unele la simple cetăţi, altele la regate şi imperii. Cetăţile înseşi, ca şi regatele şi imperiile, în cadrul evoluţiei lor, au avut forme de guvernare foarte diferite, de la monarhiile de tip comunitar pînă la monarhiile de tip absolut, de la aristocraţii şi oligarhii foarte puternice, unele tiranice, altele dictatoriale, extrem de exclusiviste, pînă la republici şi democraţii foarte egalitare, tolerante şi libertare. Ceea ce le-a caracterizat însă pe toate, fără nici o excepţie, este *scindarea populaţiei în două pături bine distincte, una dominantă şi exploatatoare,* din care face parte totdeauna nobilimea, apoi toţi cei bogaţi, *alta dominată şi exploatată,* care cuprindea totdeauna pe sclavi sau păturile similare, ca şi pe cei săraci, lipsiţi de apărare. În plus, nici una din societăţile antice nu s-a gîndit să desfiinţeze marile inegalităţi sociale dintre oameni, mai ales pe cele dintre *stăpîni* şi *sclavi* şi pe cele dintre *proprietari* şi *neproprietari.* Unele familii de sclavi reuşeau să se elibereze, altele, din păturile sărace, reuşeau să se îmbogăţească, dar excepţiile acestea nu modificau decît destinele personale, structura socială şi deci soarta maselor a rămas aceeaşi: *cei care deţineau puterea economică şi puterea politică trăiau în primul rînd din munca celor lipsiţi de aceste mijloace de afirmare şi dominare.*

În condiţiile foarte diferite în care s-a format şi a evoluat *sclavagismul,* soarta sclavilor a variat şi ea extrem de mult, de la un tratament brutal, împins pînă la extenuare şi exterminare, la situaţii sociale satisfăcătoare, chiar în comparaţie cu ale unor oameni liberi, dar foarte săraci, care au existat peste tot şi trăiau într-o mizerie economică, culturală şi sanitară foarte pronunţată. *Umanismul antic,* cu foarte puţine excepţii,

Scanned with OKEN Scanner

nu se referea decît la oamenii liberi și de cele mai multe ori numai la cetățenii cei mai de frunte.

Ca orice societate scindată în clase sociale antagoniste, atît tributalismul, cît și sclavagismul își conțineau dezvoltarea, dar în același timp pieirea și depășirea în propria lor structură internă, într-un *autodinamism* generat de contradicțiile ireductibile dintre clasele exploatatoare și acoliții lor și clasele exploatate și cei care se găseau alături de ele.

Populația tributală și populația servilă, amîndouă îngroșate considerabil de numeroase categorii de sărăcime, care abia își duceau viața de pe o zi pe alta, erau formate din oameni înzestrați cu aceeași putere de judecată ca și exploatatorii și opresorii, încît nici una n-a întîrziat să-și dea seama de *nedreptatea* în care erau constrînse să trăiască. De aici neîntrerupte reacții de apărare și acțiuni de eliberare, uneori mai puternice, alteori mai slabe, unele fățișe, altele ascunse, toate îndreptate însă *împotriva orînduirii sociale,* împotriva claselor sociale care beneficiau de pe urma lor. Firește, nici clasele privilegiate nu ignorau situația periculoasă, „dinamitată", în care se aflau. De aici o luptă neîncetată între cele două categorii de clase sociale, cu rezultate foarte variate de la o societate la alta, dar și de la un stadiu de dezvoltare la celălalt, în funcție de împrejurările concrete, care modificau adesea raporturile de forță dintre ele și deci aplecau „balanța echilibrului social" fie în favoarea uneia, fie în favoarea celeilalte. Metodele folosite variau și ele după împrejurări, dar cele mai de seamă, nu numai prin universalitatea, dar și prin eficiența lor, au fost: din partea stăpînilor, constrîngerea fizică și morală, separarea, epatarea, îndoctrinarea și demagogia, iar din partea celor stăpîniți, rezistența pasivă, sustragerea de la normele sociale nedrepte, lingușirea, dar mai ales răscoalele și războaiele servile și civile.

Au existat împrejurări în care masele exploatate n-aveau nici o posibilitate de a se sustrage exploatării, pentru că se foloseau împotriva lor mijloace atît de drastice, ca bătaia, biciuirea, schingiuirea, mutilarea sau chiar omorul, în plus, injuria, umilirea, amenințarea, intimidarea, față de care nu puteau riposta decît cu riscul unor mari suferințe și al unor mari pierderi de vieți omenești. Pentru a se ține în frîu masele exploatate, *societățile scindate în clase sociale antagoniste au transformat toate vechile instituții de conducere și organizare în instituții de constrîngere și opresiune.* Așa au luat naștere *statul tributal* și *statul sclavagist* bazate nu numai pe forța particulară a celor nobili și bogați, dar și pe forța fizică anume organizată în acest scop: poliție, armată, justiție, penitenciare etc. *Statul,* format inițial din nevoi de organizare și conducere, de administrare și reglementare a convietuirii între oameni, în societățile teritoriale de oarecare întindere și complexitate, ca și din nevoile de apărare față de atacurile din afară, a devenit *în plus* un *instrument al exploatării de clasă,* o forță organizată de constrîngere a celor ce munceau, pentru a-i obliga să accepte jaful din partea celor care nu puteau huzuri și nu se puteau nici dezvolta pe alte căi. Cu cît exploatarea de clasă se adîncea, cu atît clasele dominante se distanțau de mase prin modul lor de trai, prin stilul lor de viață, pînă la completa separare nu numai socioculturală, dar și fizică, spațială. Distanțele acestea s-au extins în toate domeniile, pînă la contrastele cele mai izbitoare: cocioaba și palatul, în materie de locuință, zdrențele și costumele de lux, în materie de îmbrăcăminte, foametea și banchetele, în materie de alimentație ș.a.m.d. În plus, păturile conducătoare se retrăgeau, împreună cu slujitorii lor cei mai de încredere, în cetăți și castele, în cartierele centrale

Scanned with OKEN Scanner

și bine întreținute ale orașelor, în timp ce populația săracă era lăsată la țară, în sate mizere sau îngrămădită în mahalalele și suburbiile insalubre. Totuși contactele între cele două straturi sociale erau inevitabile; ele însă nu se mai desfășurau în cadrul vieții de toate zilele, ci numai în împrejurări oficiale sau ceremoniale, în care cei „de sus" se arătau celor „de jos" sub înfățișări ostentative, de fast și de lux, menite să epateze, să stîrnească admirația și intimidarea, adică de fapt complexe puternice de inferioritate și neputință. Pentru contactele directe, de muncă și exploatare, au apărut un număr tot mai mare de intermediari (șefi de echipă, vătafi, vechili, supraveghetori, taxatori, strîngători de biruri etc.), care marcau în același timp în chip perceptibil *treptele ierarhice* și deci *distanțele sociale*. Toate operațiile acestea trebuiau, într-un fel sau altul, justificate sau legitimate, nu numai în fața celor care le suportau, ci și în fața celor care le executau. Așa au apărut *primele forme de ideologie*, dezvoltate apoi fără încetare și adaptate la fiecare împrejurare în parte. Artele și literatura au fost orientate în sens apologetic, pentru glorificarea celor „mari"; normele juridice și morale pledau pentru ordine, disciplină, ascultare, împotriva actelor de nesupunere și de răzvrătire; filosofia împărțea oamenii după calități imaginare, unii meniți „de la natură" pentru a fi robi, iar alții stăpîni. Aportul ideologic cel mai însemnat și mai eficient l-a avut însă *religia*, mai ales prin slujitorii ei de origine aristocratică, nobiliară, deci din categoria socială a stăpînitorilor, ei înșiși stăpînitori. Ca și statul, *organizațiile religioase au devenit un instrument al exploatării de clasă*, primul un instrument de putere, al doilea de *convingere și îndoctrinare*, făcînd din religie, după expresia clasică a lui Karl Marx: *„opiu pentru popor"*. La toate acestea se adăuga foarte des *demagogia*, adică o politică de înșelare a maselor prin promisiuni neîmplinite, speranțe nerealizabile, doctrine și programe utopice. Acolo unde au existat *școli*, ca la greci și la romani, educația și instrucția se făceau tot numai în favoarea claselor dominante, împotriva sau spre inducerea în eroare a claselor muncitoare. Se poate afirma, fără nici un risc gnoseologic, că, *după apariția societății scindate în clase sociale antagoniste, întreaga cultură și civilizație oficială, indiferent de rosturile lor primordiale sau esențiale, s-au restructurat clasial, au căpătat o direcție bine definită în favoarea exploatatorilor, în defavoarea exploataților*. Toate istoriile de ramură: istoria economiei, a politicii, a dreptului, a moralei, a religiei, a filosofiei, a științei, a artei, a literaturii, demonstrează din plin această desfășurare a lucrurilor. *Lupta de clasă s-a extins treptat în cele mai variate domenii, sub cele mai felurite forme, unele violente, fățișe și exprese, altele discrete, ascunse și difuze, dar fără nici un sector neutru, neatins de prezența și dinamismul ei.*

Masele muncitoare, deși împinse și ținute în poziții economico-sociale și culturale inferioare, n-au fost nici ele inactive, chiar dacă reacțiile lor de apărare n-au fost și n-au putut fi organizate totdeauna eficient față de ofensiva net avantajoasă ca forță și mijloace a exploatatorilor. Acaparînd proprietatea, statul, biserica, armata, intelectualitatea, pătura conducătoare, deși totdeauna în minoritate, scotea în afară de lege, în clandestinitate, ilegalitate, conspirație, pe toți cei care i se împotriveau și trata toate acțiunile neconformiste drept fărădelegi, crime împotriva statului, păcate de moarte ș.a.m.d. În aceste condiții, reacția cea mai ușor de practicat a fost *rezistența pasivă*, care a luat cele mai variate forme, de la munca redusă, neglijentă, de proastă calitate, pînă la nepăsarea față de soarta stăpînilor, față de averea, familia și activitățile lor. Desigur,

Scanned with OKEN Scanner

au existat și cazuri de atașament al sclavilor față de stăpînii lor, dar excepțiile acestea nu modifică esența însăși a lucrurilor. Păturile exploatate recurgeau adeseori și la alte metode, între care unele aveau de scop să le îmbunătățească situația fără voia și știrea stăpînilor, altele, dimpotrivă, cu voia și buna lor știință. Ele căutau, ori de cîte ori le stătea în putință sau riscurile nu erau prea mari, să se sustragă normelor juridice și morale nedrepte, de exemplu să fure, să mintă, să înșele și chiar să ucidă, iar pe de altă parte să cîștige bunăvoința stăpînilor prin lingușire, intrigă, dezinformare. Morala străveche a raporturilor comunitare dintre oameni a fost astfel complet denaturată, înlocuită cu una de perfidie, simulare și minciună, care nu mai avea decît aparența de *morală,* pentru că în fond era *antimorală.* Față de poziția nedreaptă a stăpînilor, sclavii și cei asemenea lor n-au avut altă cale de apărare decît a unui comportament similar. Nici un domeniu al vieții sociale n-a suferit mai mult, nu s-a degradat mai profund, decît al *moralei.* La noi C. Dimitrescu-Iași a avut curajul să vorbească de existența a *două morale,* morala claselor de sus și a celor de jos, a înșelătorilor și a celor înșelați, care de fapt nu mai sînt *morale* decît cu numele. Mijlocul cel mai eficient, chiar dacă rezultatele imediate n-au fost niciodată spectaculoase, folosit de sclavi și sărăcime împotriva opresorilor au fost *răscoalele* și *războaiele servile și civile,* care luau uneori proporții uriașe și aduceau aminte celor în cauză de situația lor precară și efemeră. Deși de regulă înăbușite în sînge, aceste răzvrătiri erau oricînd posibile și erau foarte periculoase pentru clasele conducătoare și pentru întreaga orînduire socială. Din cauza aceasta, cu toate sacrificiile inerente, efectul lor a fost pozitiv: exploatarea a luat forme mai blînde, exploatatorii erau constrînși de cele mai multe ori să facă numeroase concesii, dintre care unele au fost substanțiale.

Este adevărat însă că în toate timpurile și în toate părțile unde a existat sclavagism sclavii puteau fi eliberați după diferite proceduri și dobîndi, astfel, dacă nu totdeauna o libertate completă, în sens de egalitate cu ceilalți cetățeni care n-au fost loviți de această instituție, în orice caz o situație mult mai bună decît cea pe care au avut-o pînă atunci. În unele locuri și timpuri sclavii au avut dreptul la o avere personală și puteau deci să se răscumpere singuri, în alte împrejurări ei puteau fi eliberați de stăpîni, de cetate, de împărați și, în cele din urmă, de biserică. În același timp, posibilitățile de a cădea în sclavie au crescut mereu. Dacă inițial soarta aceasta era rezervată, cum am arătat, numai prizonierilor de război, nerăscumpărați de ai lor, apoi celor care se născteau din aceștia, deci o sclavie ereditară, cu timpul au fost reduse la sclavie și alte categorii de oameni liberi, de exemplu cei care nu-și puteau plăti datoriile, înlocuiți uneori cu copii de ai lor, dar și cei care se ofereau singuri, ca o salvare de alte greutăți, mai ales pentru a-și asigura un adăpost și o hrană regulată sau o apărare față de samavolniciile funcționarilor de stat și ale bandelor de jefuitori. Sclavii au devenit în cele din urmă o *marfă* ca oricare alta, ei erau vînduți și cumpărați. Au apărut mari *tîrguri de sclavi,* în care se desfăceau de-a valma nu numai sclavii reali, ci și oameni liberi, capturați de pirați, de bandele de tîlhari, răpiți de negustorii de sclavi, singuri sau împreună cu familiile și avutul lor. Se făceau raiduri speciale pentru procurare de sclavi în vederea unor vînzări care, de cele mai multe ori, erau foarte rentabile. Mulți dintre negustorii de sclavi, specializați în această ramură de comerț, au ajuns să acumuleze, pe această cale, averi foarte mari și să se situeze

Scanned with OKEN Scanner

printre cei mai bogați și puternici oameni ai vremii. Această formă a exploatării omului de către om a fost printre cele mai aspre și inumane din cîte au existat vreodată, pentru că, oricîte îngrădiri legale și morale i s-ar fi adus, în fapt ea putea să devină foarte ușor complet neîngrădită.

5.8. Cu scindarea societății în clase sociale antagoniste s-a pus capăt unei foarte lungi evoluții a vieții sociale omenești, caracterizată printr-un *spirit comunitar* foarte pronunțat (comună primitivă, comunism primitiv) și s-a deschis o *eră nouă de dezvoltare,* bazată pe *exploatarea omului de către om,* a maselor mari producătoare de către o minoritate de neproducători, cu activități foarte variate sau fără activități (huzur), realizate pe spinarea altora. Era aceasta, care mai dăinuie într-o parte a lumii pînă în zilele noastre, este împărțită de regulă în mai multe etape sau stadii de dezvoltare, unele paralele, altele succedente, dintre care cele mai importante sînt societatea tributală, societatea sclavagistă, societatea feudală și societatea capitalistă, apărute toate, cum am amintit, în ultimele 10—12 milenii, ceea ce, după unele calcule, reprezintă circa 1% din dezvoltarea omenirii de la antropogeneză pînă azi.

Trebuie să subliniem chiar de la început că nici o societate scindată în clase sociale antagoniste nu se reducea la cele două clase fundamentale, adică la cele direct exploatatoare și cele direct exploatate, ci mai cuprindeau numeroase alte clase și categorii sociale, dintre care unele se situau pe poziții apropiate de clasele exploatatoare, altele de cele exploatate. Apăreau de regulă și unele *clase intermediare,* numite din această cauză *mijlocii,* care nici nu participau într-un grad mare la exploatare și nici nu erau exploatate într-o manieră precisă sau într-o măsură insuportabilă. Prin însăși natura lor, clasele mijlocii erau supuse unor mișcări de circumstanță, fie spre o clasă, fie spre cealaltă și terminau prin a se alia, într-un fel sau altul, cu una dintre ele. În regimul claselor sociale antagoniste, o neutralitate socială sau politică „absolută" era cu totul exclusă. În orice caz se poate vorbi în cadrul lui de două tendințe principale, una în sensul exploatării sociale, alta împotriva ei, pentru eliberarea socială, față de care diferitele clase, caste și categorii sociale se situau, gradual, pe diferite trepte de centralitate sau marginalitate, dar niciodată complet în afara lor.

În societățile tributale, exploatarea de clasă putea fi foarte pronunțată, dar ea nu avea un caracter *personal,* cei exploatați nu erau, ca persoane fizice, în puterea nemijlocită a exploatatorilor, ci se bucurau de o relativă libertate de acțiune în cadrul gospodăriei și familiei lor, doar că trebuiau să dea claselor suprapuse o parte din produsele și munca lor în formă de dări și corvezi. De obicei, ei erau „lipiți pămîntului", adică n-aveau libertatea de a părăsi pămînturile pe care le lucrau, pentru a se muta în altă parte, în căutarea unor condiții mai bune de viață. Tributalii erau mai apropiați de șerbi sau iobagi decît de sclavi. Ei nu erau proprietatea nimănui, n-aveau *stăpîni,* ci numai *stăpînitori,* o categorie de oameni care beneficiau de pe urma muncii lor și care îi dominau nu numai prin mijloace de constrîngere, ci și de cointeresare. Legăturile dintre cei exploatați și exploatatori, în cele mai multe cazuri cunoscute, nu aveau un caracter *individual,* de la om la om, ci *de la categorie socială la altă categorie socială, și nici un caracter nemijlocit,* ci unul *mijlocit* de către o categorie specială de slujitori (strîngători de dări, șefi de corvezi, administratori, supraveghetori, reprezentanți locali ai puterii

Scanned with OKEN Scanner

centrale etc.). Majoritatea tributalilor aveau gospodăria lor, colectivă (obștească) sau individuală, vitele și uneltele lor, iar unii lucrau pămînturile regelui, ale nobililor și ale templelor, în care caz puteau primi vite de muncă și unelte și din partea acestora. În aceste condiții, conflictele dintre cele două pături sociale nu erau prea ascuțite și nu duceau decît foarte rar la răscoale sau războaie civile. Această situație s-a datorat și faptului că tributalii erau răspîndiți pe suprafețe mari de pămînt, fără contacte între ei, iar în caz de nesupunere, ei erau reprimați fără cruțare, pînă la mutarea în alte părți sau la completa lor exterminare. Regimurile tributale au avut în marea lor majoritate un caracter tiranic, de despotism neîngrădit, de tip oriental (cf. mai ales Karl A. Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power,* New Haven, Yale University Press, 1957).

După opinia noastră, societățile tributale se caracterizează prin două trăsături esențiale *(sine qua non!):* un număr oarecare de comunități agrare sătești, singure sau împreună cu alte categorii de producători (păstori, pescari, meșteșugari), exploatate în ansamblul lor de o clasă socială suprapusă, prin impunerea unui tribut în formă de dări și servicii, care constituie sursa ei principală de trai. Celelalte trăsături eventuale, ca productivitatea redusă a muncii, concepțiile despre proprietate, despotismul, existența însăși a statului, protecția asigurată de clasa conducătoare maselor producătoare ș.a.m.d., pot avea, de la caz la caz, importanța lor, dar nu sînt definitorii și deci pot lipsi, dacă nu integral, cel puțin în parte. Cu alte cuvinte, societatea tributală apare în momentul în care vechile comunități agrare sătești își pierd independența și cad sub dominația unei clase sociale suprapuse (indiferent de originea ei), care trăiește din munca lor, exploatată prin intermediul unui tribut, adică al unor contribuții silite, dar și gratuite, indiferent de natura concretă a acestora. Spre deosebire de alte modalități de exploatare socială, în societatea tributală clasele de producători sînt exploatate colectiv, în indiviziune, de către o clasă socială, tot în grup, condus de un despot sau altă căpetenie, care își împarte între membrii lui, după diferite criterii, de obicei ierarhice, deci inegale, veniturile realizate prin mecanismul social-politic al tributului.

Sclavia prezenta trăsături diferite. Sclavii erau asimilați cu obiectele sau animalele, ei erau complet în puterea stăpînilor, cu întreaga lor persoană și capacitate de muncă, erau proprietatea necondiționată a acestora, cu dreptul proprietarilor de a-i folosi cum credeau de cuviință, de a-i vinde, a-i maltrata și, în numeroase cazuri, chiar de a-i ucide. Sclavii erau exploatați direct de către stăpînii lor sau închiriați altora contra cost, ceea ce crea o situație mult mai arbitrară și în același timp mai greu de suportat, fiind o năpastă de fiecare zi, de fiecare clipă. Desigur, unii stăpîni se atașau de sclavii lor și se purtau relativ bine cu ei, dar în general sclavia a fost o alienare a omului de condiția lui umană, o negare a calității lui de om, o coborîre la nivelul animalelor domestice, fără drepturi de nici un fel și fără nici o posibilitate legală de apărare împotriva excesele și abuzurilor. Sclavii au fost victimile cele mai tragice ale exploatării de clasă, victimele cele mai nefericite ale puterii cîștigate de oameni asupra semenilor lor. De aici și reacțiile mult mai frecvente și violente ale sclavilor împotriva stăpînilor și eforturile lor de a se elibera de o calamitate socială care le tăia, fără nici o iluzie posibilă, toate izvoarele unei vieți omenești, în timp ce duceau în spate categorii tot mai întinse de paraziți sociali. Unii erau istoviți

Scanned with OKEN Scanner

de muncă și de foame, în timp ce alții se îmbuibau și huzureau pe urma muncii lor. Contrastele erau cu atît mai dureroase cu cît cei neîndreptățiți trăiau în preajma celor care îi exploatau, în cadrul aceleiași gospodării.

O altă diferență între tributali și sclavi era omogenitatea foarte mare a celor dintîi și diversitatea enormă a celorlalți. Tributalii trăiau de regulă în sate și se îndeletniceau în primul rînd cu agricultura și păstoritul, pe cînd sclavii se diversificau și ca rezidență și ca îndeletnicire, în funcție de stăpîni. Mulți dintre ei erau concentrați în orașe sau cetăți și învățau diferite meșteșuguri; unii ajungeau să exercite chiar funcții de organizare și conducere (șefi de ateliere, administratori de moșii, prăvălieri, financiari etc.) sau funcții intelectuale (educatori, scribi, bibliotecari, medici, arhitecți, artiști etc.), deci aveau posibilitatea să se ridice sociocultural și să se bucure de oarecare considerație, chiar de prețuirea și prietenia stăpînilor. În lumea greco-romană, un Esop sau un Epictet au fost mari poeți sau mari filosofi, dar numărul acestora era foarte mic. Marea majoritate a sclavilor a fost sacrificată, fără nici o recompensă pentru contribuția lor substanțială la clădirea marilor civilizații ale lumii antice, de care, cel puțin ca masă, nu s-au putut bucura sub nici o formă.

Altă deosebire între regimul tributal și sclavagist a fost, cel puțin la începuturi, că, deși amîndouă au îmbrăcat forme politice de guvernămînt în aparență similare, primul domina, fără nici o discriminare mai însemnată, colective întregi de oameni, mase, regiuni, popoare și deci avea nevoie de un număr mult mai mare de „iluzii de clasă", atît pentru conductori, cît și pentru supuși, pe cînd al doilea domina prin indivizi particulari alți indivizi particulari, care se găseau în contacte zilnice, imposibil de idealizat sau de mistificat. De aceea aproape toate regimurile tributale au ajuns să capete o aureolă mistică, regii au terminat prin a se socoti sau a fi socotiți ființe supranaturale, ei nu mai erau regii unei populații sau ai unei țări, ci populațiile sau țările respective erau ale lor, susținîndu-se că există și prosperează numai prin ei, ceea ce a constituit o alienare dintre cele mai radicale și absurde. Sclavagismul, mai ales cel clasic (greco-roman), care ne este mai bine cunoscut, s-a menținut multă vreme pe poziții mai raționale, regii erau socotiți căpetenii ridicate din comunitate sau impuse prin ocupație de alte populații, iar în cele din urmă au fost înlocuiți cu instituții republicane, cu magistrați aleși pentru o anumită perioadă, investiți cu o putere care emana de la cetățeni. S-a ajuns astfel chiar la unele forme de *democrație:* democrația oamenilor liberi, care se bucurau de drepturi cetățenești depline, de fapt o minoritate care exploata mase tot mai mari de sclavi și tolerau în jurul lor un număr tot mai mare de oameni liberi, de obicei de origine străină, care nu erau sclavi, nici cetățeni, dar erau foarte utili prin îndeletnicirile lor (meșteșugari, negustori, educatori etc.). În cele din urmă însă, mai ales în cadrul elenismului, care a influențat toată lumea civilizată din vremea lui, pînă departe, în Indii, prin armatele cuceritoare ale lui Alexandru cel Mare, s-a impus peste tot monarhismul, dar nu cel de esență europeană, ci cel de esență orientală, despotic, mistic și străin de aspirațiile maselor și ale tuturor supușilor, cu excepția curților regale sau imperiale și ale partizanilor direcți, singurii beneficiari ai acestor regimuri. Față de spiritul democratic al vechilor cetăți grecești, în special al Atenei, și spiritul republican al Romei postregale și preimperiale, monarhismul și imperialismul care au

Scanned with OKEN Scanner

urmat au însemnat o decădere socială considerabilă, chiar dacă politic s-a ajuns la o unificare tot mai strînsă a lumii, pînă la faimoasa *pax romana,* iar cultural s-au răspîndit peste tot modelele elene din epoca marilor creații („miracolul grec"), sub forma binecunoscută a *elenismului.* Grecii au cucerit lumea cu marile lor valori spirituale (știință, artă, filosofie, literatură, morală), iar romanii cu marile lor forțe militare și excepționala lor capacitate de organizare și conducere politică, juridică și administrativă. În aproximativ aceeași epocă, cele două mari popoare ale antichității clasice, din care derivă cultural întreaga lume europeană de după ele, amîndouă sclavagiste, s-au dezvoltat cu totul deosebit, de unde reiese că, în afară de relațiile de producție și de proprietate, relații de bază, a căror pondere de „ultimă instanță" este imposibil de negat, au mai intervenit și alți factori, de natură diferită, care le-au determinat existența și evoluția. Același lucru s-a întîmplat și cu societățile mai vechi, unele tributale, altele sclavagiste, cazul Mesopotamiei, al Egiptului, al Cretei etc., care, deși s-au constituit pe structuri economice asemănătoare, n-au avut nici forme de guvernămînt, nici instituții juridice și administrative și cu atît mai puțin manifestări spirituale, ca cele religioase, morale, filosofice, artistice, literare, similare, afară de elemente împrumutate unele de la altele.

Cu toate acestea, sclavagismul a fost o orînduire socială foarte bine conturată, cu trăsături esențiale (definitorii), ireductibile la alte formații.

În lumea greco-romană nici societatea, nici luptele sociale nu s-au redus la cele două clase fundamentale. Cum a demonstrat magistral Fustel de Coulanges în *La cité antique,* amintită și în alt context, contradicțiile sociale și mișcările pentru înlăturarea lor au fost reprezentate, în afară de raporturile antinomice dintre stăpîni și sclavi, care țin de însăși definiția sclavagismului, de toți cei dezavantajați de marile inegalități ale vremii, care deci aveau un interes vital să fie desființate. De aici o serie întreagă de „revoluții", adică reforme societale care s-au petrecut în sînul sclavagismului greco-roman înainte de marea revoluție socială care a pus capăt sclavagismului însuși. Cea mai veche dintre ele a constat în ridicarea autorității *politice,* deținute de regi, în favoarea aristocrației, formată din eupatrizi sau patricieni, deci înlocuirea regalității cu *o republică de tip nobilitar,* regele nemaipăstrînd decît funcții sacerdotale *(rex sacrorum).* Schimbarea aceasta preponderent politică a fost urmată de altele, pe plan domestic și social. Dreptul de primogenitură favoriza exclusiv pe fratele cel mai în vîrstă, nu numai domestic, dar și economic, politic și religios. Celelalte ramuri familiale descendente din frați mai mici erau dezavantajate, pentru că erau subordonate celor dintîi prin regula indiviziunii și a reprezentării comunității de către o singură persoană, cea din fruntea ei. Rînduiala aceasta genetică, fratrială și tribală a fost pînă în cele din urmă răsturnată, toți frații au ajuns să aibă drepturi egale, fără nici o discriminare. Același lucru s-a întîmplat cu *clienții* și *liberții* (sclavii eliberați), care depindeau de patronii și foștii lor stăpîni și erau exploatați de aceștia sub diferite forme, unele foarte grele. După lupte îndelungate, clienții și liberții au reușit să se emancipeze plenar, să devină egali cu cei de care au depins. Luptele sociale cele mai spectaculoase s-au dat însă între *plebei* și *patricieni* pentru egalitatea în drepturi, mai ales a celor cetățenești, monopolizate mult timp de aristocrație. Inițial plebeii nu făceau parte din cetate, dar au terminat prin a obține aceleași drepturi ca și eupatrizii sau patricienii, să facă deci parte din corpul politic, fără nici o restricție legată

Scanned with OKEN Scanner

de originea socială. „În chipul acesta — conchide Fustel de Coulanges — cetatea antică s-a transformat treptat. La origine ea era o asociație a unui număr restrîns de șefi de familie. Mai tîrziu numărul cetățenilor a crescut, pentru că ramurile secundare (față de cele de primogenitură) au obținut egalitatea. Și mai tîrziu, clienții, liberții, plebeii, toată masa care a rămas în afara asociației politice și religioase, uneori chiar în afara incintei sacre a orașului, a doborît barierele care i se opuneau, a pătruns în cetate și a pus stăpînire pe ea" (*op. cit.*, p. 331). Rezultatul a fost democratizarea întregii societăți, cu excepția femeilor, care n-au reușit să obțină drepturi egale cu bărbații, deși s-au realizat progrese față de trecut, și a sclavilor, care nu vor fi considerați nici oameni nici cetățeni decît mult mai tîrziu, odată cu descompunerea și depășirea sclavagismului. Democrația însăși n-a durat timp îndelungat; ea a fost înlocuită cu domnia arbitrară a tiranilor și dictatorilor, iar în cele din urmă cu *Imperiul roman,* care a cucerit toate cetățile mai însemnate de pretutindeni din acea vreme și a pus astfel capăt regimului arhaic municipal, ca și evoluției cetăților prin mecanismele lor interne. Luptele sociale nu s-au curmat însă niciodată, ele au fost foarte acute nu numai între sclavi și stăpînii lor, dar și între toate păturile *sărace* și păturile *bogate*. Prăbușirea Imperiului roman a coincis cu sfîrșitul sclavagismului în toate zonele dominate de el și trecerea la o nouă orînduire socială, la feudalism.

Sclavagismul nu s-a dezvoltat exclusiv în cadrul unora din marile civilizații istorice, ci și în cadrul unor culturi mai înapoiate, de tip etnografic. În unele țări africane, de exemplu, sclavii, numiți și captivi (din războaie) se defineau prin pierderea libertății, dependența totală față de un grup social sau o persoană de condiție superioară. Unii dintre ei erau sclavi ai coroanei, dacă depindeau de rege, deci în diferitele regate, alții sclavi domestici, dacă erau în puterea unui șef de clan sau de familie, indiferent de forma de guvernămînt a comunității respective. Ei erau tratați în general bine, dar erau lipsiți de drepturi și de prestigiu (*Dictionnaire des civilisations africaines,* sub redacția Georges Balandier și Jacques Maquet, Paris, Hazan, 1968, p. 153).

Dacă se ține seama de toate datele existente privitoare la sclavie, aceasta se caracterizează prin lipsa de drepturi a unor persoane și stăpînirea lor, în sens de proprietate, de către alte persoane (colective sau individuale, publice sau private), iar sclavagismul este o orînduire socială în care clasele conducătoare ale unei societăți trăiesc în principal din exploatarea sclavilor, indiferent cum îi procură, cum îi tratează sau ce alte surse secundare de trai mai au (recompense, salarii, daruri, prăzi de război, munci personale etc.).

5.9. Am amintit în treacăt că societatea sclavagistă, dealtfel, ca și cea tributală și orice altă societate scindată în clase sociale antagoniste, avea chiar în cuprinsul, în structura ei socială, atît *germenii dezvoltării,* cît și *germenii descompunerii și pieirii*. Este meritul nepieritor al lui Karl Marx și Friedrich Engels de a fi atras atenția asupra acestui mecanism și de a-i fi demonstrat existența încă la nivelul cunoștințelor istorice din secolul al XIX-lea. Cercetările ulterioare, extinse pe întreaga suprafață a pămîntului, au confirmat această genială teorie, încît azi nu mai poate fi pusă la îndoială nici chiar din spirit de prudență, acea îndoială metodologică recomandată de Descartes și în continuare de toți oamenii de știință. Teoria aceasta nu exclude, firește, intervenția unor factori

Scanned with OKEN Scanner

externi sau întîmplători, care au putut ușura sau stînjeni procesul, iar uneori l-au putut impune prin încadrări în unități sociale de ordin mai înalt sau sub influența decisivă a acestora.

Există temeiuri de a se susține că primele procese de descompunere a comunităților primitive (ale așa-zisului comunism primitiv) au dus la *societatea tributală* și abia mai tîrziu s-au constituit *societățile sclavagiste*, uneori pe baza ei, alteori paralel cu ea. Pe de altă parte, etnografia aduce foarte multe dovezi ale trecerii unora dintre comunitățile primitive la forme rudimentare sau parțiale de *feudalism,* fenomen stabilit și în cazul unora din societățile „istorice". Nu este vorba de un pluralism în sensul sociologiei idealiste, ci de *o desfășurare a acelorași legi sociale în condiții istorice și ecologice diferite.* Mai mult decît atît, se admite azi că unele elemente caracteristice feudalismului au existat cu mult înaintea lui, atît în societățile tributale, cît și în cele sclavagiste, fără a fi în măsură să le caracterizeze ca atare. Cu alte cuvinte, *feudalismul s-a ivit, rudimentar sau parțial, în sînul diferitelor forme de societate preexistente, dar nu s-a constituit ca o orînduire socială aparte decît după o dezvoltare suficientă a elementelor feudale în detrimentul elementelor comunitare, tributale sau sclavagiste, din ce în ce mai învechite și deci mai disparente.* În perioadele prefeudale sau chiar protofeudale, elementele comunitare, cele tributale sau sclavagiste au predominat pe cele feudale în cadrul unor societăți din ce în ce mai complexe, pe cînd în perioadele propriu-zis feudale raportul s-a inversat și deci predominanța a revenit elementelor feudale. Rămîne faptul bine stabilit istoric că după societățile tributale și cele sclavagiste, uneori chiar după societățile de tip comunitar, au urmat, în toate condițiile de dezvoltare socială nefrînată de factori extrinseci, *societăți de tip preponderent feudal.* Cum se exprimă cercetătoarele sovietice Z. V. Oudaltzova și E. V. Goutnova: „Feudalismul, cunoscut de cele mai multe popoare de pe glob, este o formație universală care se dezvoltă spontan. Din această cauză, geneza feudalismului este o problemă de importanță universală și sociologică" (*La genèse du féodalisme dans les pays d'Europe,* Editions „Naouka", Moscou, 1970, p. 1). Aceleași cercetătoare definesc feudalismul în următorii termeni: „Considerăm feudalismul ca o formație socială și economică proprie, care are ca bază modul feudal de producție. Trăsăturile sale cele mai caracteristice sînt: preponderența economiei agrare și naturale, predominanța marei proprietăți bazată pe exploatarea țăranilor dependenți personal de proprietari (moșieri, latifundiari) sau atașați (legați, lipiți) de pămîntul pe care îl cultivă". Cu remarca, tot atît de justă, că nu este vorba numai de modul feudal de producție, ci de întreg complexul social, politic, juridic, cultural și ideologic înălțat pe această bază, deci de *societatea feudală* în toată complexitatea ei (*op. cit.,* p. 1).

Rudimente sau forme primitive de feudalism, eventual numai anumite elemente caracteristice ale lui, au apărut deodată cu cele dintîi stratificări ale societății, singure sau împreună cu trăsături tributaliste sau sclavagiste, fără a fi în măsură să califice societățile respective drept feudale, în sensul, de exemplu, al celor din Europa medievală. Genul acesta de feudalism n-a avut neapărat un caracter ostil, cu atît mai puțin unul antagonic. Oriunde o societate se structurează în două sau mai multe straturi, apar două categorii foarte bine distincte de oameni: unii tari, puternici, influenți, alții slabi, lipsiți de considerație, ca și de posibilități eficiente de apărare. Cei din stratul de jos cad, mai curînd

Scanned with OKEN Scanner

sau mai tîrziu, în puterea celor de sus, încît n-au altă cale de a supraviețui și de a-și asigura o viață suportabilă decît punîndu-se la dispoziția acestora, prin daruri și servicii, în schimbul protecției pe care le-o pot acorda. Apar astfel grupuri de oameni puternici, numiți mai tîrziu seniori sau suzerani, înconjurați de un număr mai mare sau mai mic de oameni dependenți, pe care îi consideră ca pe ai săi („oamenii cutăruia"), numiți mai tîrziu clienți, vasali, protejați.

În cartea sa despre economia primitivă, Richard Thurnwald are capitole speciale despre această problemă (folosim traducerea franceză făcută de Charles Mourey: *L'économie primitive,* Paris, Payot, 1937), sprijinindu-se, în afară de un material etnografic și istoric foarte vast, și pe unele teorii mai vechi (vezi de exemplu Otto Hintze, *Wesen und Verbreitung des Feudalismus,* în *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-hist. Klasse, 20, 1929). Raporturile de dependență ale celor mai slabi social față de cei mai puternici sînt foarte variate, dar ele sînt reductibile la *două forme fundamentale,* unele în care vasalii locuiesc în altă parte decît suzeranul și își manifestă dependența prin dări în natură, prestații în muncă, eventual biruri în bani, participare la războaie etc., altele în care vasalii locuiesc împreună cu suzeranul sau în preajma lui și formează anturajul său obișnuit, iar mai tîrziu „curtea" sa, în care caz serviciile vasalilor au un caracter foarte personal, constînd din slujirea și apărarea șefului, în asigurarea unor apariții prestigioase, a unor cortegii și ceremonii fastuoase, treapta și faima seniorilor fiind și în funcție de numărul și compoziția însoțitorilor, de felul în care aceștia îi asigură spectaculozitatea, îl adulează, îl laudă și îl proslăvesc. Tăria suzeranului atîrnă nu numai de avere, ranguri și titluri, ci și de vasalii săi, după cum tăria vasalilor este în funcție și de prestigiul, autoritatea și influența suzeranului ai cărui oameni sînt. Dacă vasalii mai îndepărtați (nerezidențiali) se pot înstrăina foarte ușor de suzerani și se pot întoarce chiar împotriva lor, cei din anturaj (rezidențiali) se identifică de cele mai multe ori cu ei și le împărtășesc destinul. Primii sînt numai *supușii,* pe cînd ceilalți sînt și *slujitorii* lor. Raporturile acestea de tip feudal, bazate pe jurămîntul de fidelitate al vasalilor față de suzeran, se conturează și mai precis în momentul în care pătura conducătoare (aristocrația) sau numai șeful suprem (regele, împăratul) ajunge, prin mijloace variate, asupra cărora nu putem stărui, să acapareze proprietatea tuturor terenurilor de interes agricol sau a unor părți importante din ele și le distribuie pentru folosință în schimbul unor cote din venituri vasalilor, în formă de *fiefuri.* Dependența personală și politică se întărește printr-o dependență economică a fiecăreia din părți față de cealaltă. Proprietarii unor mari ținuturi nu le mai pot exploata singuri, ei sînt nevoiți să le cedeze unor oameni de încredere, iar aceștia, fiind lipsiți de orice drept de proprietate, n-au alt mijloc de existență decît să exploateze pămîntul stăpînilor și să împartă cu ei roadele lui. Titularul fiefului nu lucrează însă nici el pămîntul, ci îl cedează la rîndul său unor vasali personali mai mărunți sau îl dă în seama țăranilor de pe moșiile respective, direct sau prin intermediul unor slujitori. De fapt, *țăranii sînt singurii care desfășoară în aceste condiții o muncă productivă directă,* chiar dacă între ei și moșieri se întrepun diferite categorii de slujitori, unii care supraveghează muncile, alții care adună și depozitează dările și birurile, organizează și controlează diferitele lucrări de interes public, executate tot cu ajutorul celor de jos. Se formează astfel o adevărată *ierarhie socială,* ridicată pe seama

Scanned with OKEN Scanner

muncitorilor de pămînt, cu foloase tot mai substanțiale cu cît treptele ierarhice sînt mai înalte, fără a se exclude fraudele de la nici unul din nivele. Beneficiarul maxim al acestui sistem este regele sau nobilul considerat ca stăpînul teoretic al pămîntului. În orice caz, asistăm la o *răsturnare completă a raporturilor dintre dreptul de proprietate și forța de muncă*. Cel care muncește pămîntul, și deci produce efectiv, nu este proprietar și nu se bucură de nici unul din avantajele proprietății (bogăție, putere, rang, privilegii etc.), iar cei care nu muncesc, stăpînesc, într-un fel sau altul, toate mijloacele principale de producție, inclusiv munca oamenilor de pe domeniul lor. Spre diferență de sclavagism, în feudalism locul sclavilor îl iau *șerbii* sau *iobagii,* oameni care nu mai aparțin stăpînului ca atare, ci pămîntului pe care sînt stabiliți și pe care îl lucrează numai prin intermediul acestuia, stăpînului de moșie, latifundiarului, moșierului sau boierului. Sclavagistul era proprietarul sclavului ca persoană fizică, asemenea animalelor sau lucrurilor, pe cînd feudalul era în primul rînd proprietarul sau posesorul pămîntului agricol și numai prin intermediul acestuia proprietarul satelor de pe moșie și „mai marele" țăranilor care îi lucrau pămîntul, dar nu în raport de proprietar și proprietate, ci în raport de stăpîn și slugă sau de domn și servitor. Fiind de obicei „lipit pămîntului", legat de moșie, șerbul nu mai era sclav, dar nici om liber; el nu dispunea de persoana și avutul său decît în anumite limite, niciodată acceptabile pentru el. Era de fapt tot un muncitor ziler, un producător după nevoile și gusturile altora, un alienat social de un grad mai puțin perceptibil, dar în fond tot o sclavie, uneori tot atît de grea și în orice caz tot atît de nedreaptă. Oamenii au acceptat șerbia sau iobăgia, așa cum au acceptat și sclavia, pentru că n-au avut încotro, prin constrîngere și resemnare.

Sistemul feudal apare în forme foarte clare, de exemplu, la unele populații din arhipelagul Carolinelor (Micronesia), la care toate terenurile utile sînt în proprietatea regelui, dar acesta le dă în fief, cel puțin o bună parte din ele, unor șefi subordonați, care la rîndul lor le distribuie prin intermediul altor șefi, dintre cei locali, deci mai mărunți, celor care le muncesc efectiv, deci producătorilor direcți. Se formează astfel o adevărată ierarhie socială de tip piramidal, care pornește de la rege și se termină cu cultivatorii. Într-un fel aceștia din urmă devin posesori ai terenurilor pe care le cultivă, dar posesiunea lor este îngrădită de o mulțime de obligații foarte bine precizate față de diferitele categorii de șefi. Șerbia însăși este, cel puțin în principiu, relativă: cultivatorii sînt liberi să-și folosească terenurile și să se stabilească unde vor, presupunînd că găsesc condiții mai favorabile. Atîta vreme cît rămîn, ei sînt obligați să lucreze cîmpurile șefilor secundari, iar sub supravegherea acestora cîmpurile șefului principal, cedîndu-le în formă de dări o parte din recoltele obținute. Același lucru se petrece și cu produsele pescuitului; o parte din ele sînt transmise șefilor, mai ales șefului principal. De fapt acesta primește zilnic de la subordonații săi alimentele de care are nevoie el, familia și întreg anturajul său. Supușii îi asigură și construcția ambarcațiilor, a locuințelor și a altor lucruri de care are nevoie. El recrutează dintre ei personalul domestic, foarte numeros: bucătari, servitori, barcagii, îngrijitori pentru copii, învățători etc. Șefii secundari întreține și ei, tot pe socoteala cultivatorilor, „curți" asemănătoare, dar mai modeste. Șefii sînt obligați, la rîndul lor, să facă supușilor diferite cadouri, să organizeze pentru ei serbări și să-i apere sau să-i ocrotească în toate împrejurările. Șefii trebuie să fie darnici și

Scanned with OKEN Scanner

generoşi, să facă cheltuieli spectaculoase, încît cel puţin o parte din contribuţiile strînse de la supuşi se întorc sub alte forme tot la ei. Grosul le rămîne lor şi anturajului de neproducători, întreţinuţi complet din averea sa, adică din dările şi prestaţiile de tot felul asigurate de supuşi.

În insulele Samoa, pămînturile tribale, proprietatea comunitară de altădată, au ajuns în mîinile şefilor şi ale prinţilor, în calitatea lor de conducători tribali. În insulele Tonga, proprietatea tribală consta în plantaţii, ambarcaţii şi locuinţe, iar şeful teritorial era considerat ca singurul proprietar al tuturor terenurilor. Şefii secundari deţineau pămînturile şi puterea lor de la prinţ sau de la ascendenţii acestuia şi se considerau vasalii săi. Prinţii şi şefii aveau drepturi foarte mari asupra obiectelor din posesia supuşilor. În schimb aceştia se bucurau, în afară de conducerea şi protecţia şefilor, de numeroase cadouri şi serbări din partea lor, mai ales în anii de oarecare abundenţă. Între şefi şi subordonaţi schimburile de daruri, servicii, prestaţii etc. decurgeau fără întrerupere.

În insulele Trobriand, unii din şefii de clanuri erau foarte puternici şi se considerau ca stăpîni asupra supuşilor. Ei erau mai mari peste un număr oarecare de sate, iar şefii acestora erau vasalii lor. Satele le plăteau tribut şi le respectau în general autoritatea. Şefii secundari asistau pe şeful principal în toate acţiunile de război şi îi procurau oamenii necesari pentru defrişări, pentru confecţionarea de ambarcaţii, pentru construirea de locuinţe. La rîndul lor, şefii, mai ales şeful principal, erau datori să recompenseze pe toţi cei care îi ajutau, să le facă daruri şi să organizeze pentru ei serbări fastuoase. În unele trepte mai apropiate de cele comunitare, de exemplu la Yoruba, din Africa Occidentală, pămîntul aparţine în principiu regelui, dar acesta îl deţine în calitatea sa de reprezentant sau exponent al poporului. Cu alte cuvinte, pămîntul tribal este proprietate obştească, iar prinţul sau şeful nu este decît agentul comunităţii, de aceea nu este posibil nici un fel de vînzare sau înstrăinare de bunuri funciare. Pămînturile sînt însă repartizate de şefi celor care le lucrează, iar în schimb primesc diferite forme de tribut, în produse şi în muncă.

Există şi unele forme foarte simple şi rudimentare de feudalitate, aflate, de exemplu, tot în Africa, prezentate de specialişti astfel: „Relaţia feudală, redusă la un model abstract, care nu păstrează decît elementele esenţiale, ia naştere dintr-un acord între două persoane inegale ca putere, care îşi făgăduiesc, sub forme recunoscute social, protecţie şi, respectiv, servicii. Această relaţie primordială, deoarece nu poate fi redusă la vreo relaţie politică, de rudenie sau de stratificare, se găseşte în centrul cîtorva instituţii africane. Ea a existat mai ales în Estul african, în Angola, în Rwanda, în Burundi şi vreo jumătate de duzină de mici regate din Buha. Denumită în fiecare caz printr-un termen distinct — ceea ce arată că, pentru membrii acestor societăţi, ea nu se confundă cu celelalte relaţii sociale — instituţia feudală din această arie culturală are o înfăţişare care îi este proprie. Ea era o feudalitate a vacii (sic!), nu a pămîntului: cu prilejul ritului de învoială, prin care unul cerea protecţie şi se angaja să servească, devenind astfel dependentul celuilalt, acesta îi încredinţa o vacă, uneori mai multe. Omul înstărit, care devenea prin actul acesta seniorul (protectorul) celeilalte părţi, nu îi dăruia vitele, ci îi ceda numai posesiunea, adică dreptul de folosinţă (uzufructul), în timp ce îşi rezerva nuda proprietate. Ca şi pămîntul cedat vasalului ca fief, de către suzeran, vitele puse la dispozi-

Scanned with OKEN Scanner

ția dependentului aveau o funcție dublă: să fie dovada tangibilă a acordului și să dea dependentului un venit care să-i permită îndeplinirea serviciilor făgăduite. Aceste servicii variau după casta dependentului. Dacă era nobil, își ajuta seniorul cu sfaturi, executa pentru el unele sarcini mai delicate, îi sporea prestigiul în calitate de însoțitor, întovărășindu-l în deplasări și trăind în apropierea reședinței sale. Dacă era țăran, el dădea seniorului plocoane în natură (coșuri cu fasole și sorgho, oale cu lapte și cu bere de banane) și îndeplinea pentru el prestații în muncă manuală" (*Dictionnaire des civilisations africaines,* Paris, Hazan, 1968, p. 173). Îndatoririle „protectorilor" erau mai puțin precise; ele se refereau la sprijinirea dependenților în toate cazurile de lipsă (să-i apere de eventuale persecuții din partea celor puternici, să-i ajute în caz de recolte slabe ș.a.m.d.). Deși acordurile acestea feudale au în general un caracter interpersonal, ele nu sînt lipsite de consecințe importante asupra colectivității globale, deoarece întăresc nobilimea prin legături de fidelitate și subordonare, iar societatea printr-o rețea întreagă de relații de la om la om, care întrețes diviziunile și straturile sociale, micșorează riscul de a se disocia și dezmembra, deci contribuie la creșterea coeziunii sociale. Straturile de sus din zonele amintite fiind mai ales pastorale, iar cele de jos agricole, instituția aceasta feudală ușurează circulația bunurilor de sus în jos, dar mai ales de jos în sus. Greul regimului cade, ca totdeauna, asupra celor mai slabi politic și economic, care au nevoie de protecția celor mai puternici, ei plătesc scump ocrotirea care li se acordă.

În general, se pare că feudalismul s-a instaurat în societățile care aveau în frunte o clasă de nobili foarte puternici, cu un grad foarte mare de independență, care refuzau să se încadreze într-o ordine socială stabilită pe bază de datini sau legi, preferînd să uzeze de forța lor, decît să respecte vreo normă exterioară. În astfel de împrejurări, singura cale de a se evita anarhia era opoziția celor care dețineau o forță egală sau superioară și luarea sub ocrotire, contra unor plăți foarte apăsătoare, a celor din straturile sociale care nu erau capabili să se apere singuri sau rămîneau, la un moment dat, fără apărare.

Indiferent cum se vor caracteriza pînă la urmă fenomenele amintite, un lucru este sigur: sclavagismul în formele lui clasice, în special cel roman, din care derivă în mare parte feudalismul european, a cuprins, mai ales în fazele lui finale, de descompunere, elemente feudale tot mai extinse și mai active.

O instituție veche, de profil feudal sau prefeudal, înfloritoare în sclavagism, a fost, fără îndoială, *clientelatul,* constituit inițial pe baze gentilice, apoi pe baze mai largi, adaptate la noua orînduire. Un specialist în materie, J. Declareuil, arată, pe temeiul unei vaste documentări, că statul roman s-a format prin integrarea unor colectivități preexistente, care au fost *ginții (gentes),* numite în literatura antropologică și *clanuri.* Gens (la greci *genos*), adică ginta, era formată din mai multe *familii* unite prin rudenia de sînge, mai exact prin credința, adeseori legendară, că să trag dintr-un strămoș comun, manifestată prin *numele* acestuia *(nomen gentilicum),* pe care-l purtau toți *gentilii (gentiles)* și care indica și grupul respectiv: Gens Julia, Gens Claudia etc. Între ei, gentilii se distingeau prin *prenume (praenomina):* Aulus Ofilius, Aulus Gelus etc. Cu timpul, ginta s-a desfăcut, în urma creșterii populației, în mai multe ramuri, care au adăugat pentru identificare la *nomen gentilicum* un *supranume* sau *poreclă:* cognomen, de exemplu, Claudius

Scanned with OKEN Scanner

Pulcher, Claudius Centho, Claudius Nero, Cornelius Scipio, Cornelius Sylla. Organizația gentilică originară era o familie extinsă, apoi o organizație formată din mai multe familii strîns înrudite patriliniar, conduse monarhic de cel mai bătrîn dintre membrii ei, ca un *pater familias* cu atribuții pentru întreaga gintă. Pentru a face parte dintr-o gintă era necesar să se știe că persoana respectivă descinde prin toți ascendenții săi, în chip neîntrerupt, din strămoșul eponim, adeseori un personaj mitic, dar acceptat de toți ca atare. În afară de membrii săi, care au format în cele din urmă o adevărată aristocrație, în preajma gintei mai trăiau și alte familii, dintre care unele erau *clientelare*. Acestea purtau și ele numele gintei la care erau afiliate, dar nu ca semn al originii, ci al dependenței. În raport cu clienții, gentilii erau calificați drept *patricii* sau *patroni*. „Clientul (de la *cluere*, a asculta, a se supune) era o persoană care se găsea, împreună cu ai săi, sub ocrotirea unei colectivități puternice, care îl apăra și îl întreținea. În absența unui stat organizat, în măsură să procure individului asistență și securitate, cel sărac, cel slab, cel nehotărît este nevoit să caute protecția celui puternic, a celui îndrăzneț. ... În această asociație, profitabilă pentru amîndouă părțile ..., clientul primea diferite liberalități și o bucată de pămînt pentru agricultură, era ocrotit, își avea existența asigurată; ginta cîștiga *cultivatori* și, la nevoie, războinici. În schimbul protecției și darurilor, patronii sau patricienii pretindeau anumite prestații, fixate și precizate pînă în cele din urmă prin datini: să-i ajute la constituirea zestrei pentru fiice, să le plătească despăgubirile de război, ale lor și ale copiilor, să-i însoțească în război ...“ (J. Declareuil, *Rome et l'organisation du droit*, Paris, La Renaissance du livre, 1924, p. 41). Deci raporturi, *mutatis mutandis*, foarte asemănătoare cu cele dintre suzerani și vasali, generalizate și predominante în feudalism.

Au apărut la romani, de timpuriu, în decursul ultimelor patru secole î.e.n., și alte instituții economice și sociale care au pregătit feudalismul. Cum arată, pe larg, Jacques Ellul în *Histoire des institutions*, utilizată pe larg în cele ce urmează, perioada aceasta se caracteriza printr-o creștere și consolidare tot mai pronunțate ale *marii proprietăți*. Războaiele neîncetate ridicau țăranii de pe ogoarele lor exact în perioadele în care era nevoie de ei acasă (primăvara și vara). Astfel micii cultivatori, în special cei care-și lucrau singuri pămîntul, ajutați cel mult de cîțiva sclavi, s-au ruinat unul după altul. Dimpotrivă, cei cu posibilități economice mai mari și cu relații politice mai puternice, în stare să cumpere un număr mare de sclavi și să obțină terenuri întinse de la stat, constituiau moșii tot mai cuprinzătoare, numite *latifundia*. Ei profitau și de nenorocirile țăranilor, cumpărîndu-le adeseori pămînturile pe prețuri derizorii. Începînd cu secolul al II-lea î.e.n., lucrurile s-au complicat și mai mult: producția tradițională de cereale, în special de grîu, a devenit nerentabilă din cauza importurilor și capturilor de război, care aprovizionau populația cu un grîu mult mai bun și în același timp mult mai ieftin. Cultura grîului a fost înlocuită cu a viței de vie și a măslinilor și cu creșterea unui număr mare de animale. Țărănimea băștinașă, rămasă fără pămînturi, a fost împroprietărită în regiunile cucerite, inițial în Italia, apoi în țări tot mai îndepărtate. Sub Imperiu, deci în primele secole ale erei noastre, latifundiile au început să se răspîndească datorită cuceririi de noi teritorii și a abundenței de sclavi proveniți din numeroasele populații învinse. Posesorii de capitaluri au început să-și plaseze banii în moșii, pe care le lăsau în seama unor admi-

Scanned with OKEN Scanner

nistratori sau le arendau, munca propriu-zisă fiind asigurată, de cele mai multe ori în condiții mizerabile de viață, de către *sclavi*. Deci în general latifundiarii nu erau agricultori, ci simpli proprietari de terenuri cultivabile, pe care le cedau, în schimbul unor remunerații, altora. În condițiile acestea, cu cît moșiile erau mai întinse, cu atît veniturile proprietarilor erau mai mari, fără ca aceștia să depună nici un fel de muncă, nici fizică, nici organizatorică, administrativă, de supraveghere sau de conducere. Sub raport economic, marea majoritate a latifundiarilor erau niște simpli paraziți sociali, nu numai inutili, dar de-a dreptul vătămători, pentru că își asigurau existența prin munca altora, fără să contribuie cu nimic la desfășurarea ei. Și, bineînțeles, cel mai mare latifundiar era împăratul, după principiul vremii, că *cel mai puternic trebuie să fie cel mai bogat*, pentru a preveni procesul invers, tot atît de posibil, ca cel mai bogat să devină cel mai puternic. *În societățile scindate în clase sociale antagoniste, corelația dintre putere și avere este tot atît de strînsă ca și cea dintre avere și putere. De fapt nu este vorba decît de două fețe corelative ale aceleiași realități sociale.*

După trecerea Imperiului de la păgînism la creștinism prin convertirea lui Constantin cel Mare, sclavia a început să fie condamnată nu numai pentru *insuficiențele ei economice* (productivitate redusă a muncii forțate, necointeresate) și *sociale* (nemulțumirile și revoltele sclavilor), dar și *ideologic* (stăpînii și sclavii erau considerați deopotrivă creațiile lui Dumnezeu, toți după „chipul și asemănarea lui"). Latifundiile au continuat să crească, dar sclavagismul a început să dea înapoi: era deci nevoie de alte sisteme de exploatare a lor decît cele tradiționale (preponderent sclavagiste). Latifundiile erau divizate, ca și mai înainte, în două: o parte pe care o cultiva proprietarul personal sau prin administratori, cu ajutorul sclavilor, aflată în continuă descreștere din cauza dispariției treptate a sclavilor, și o parte fărămițată în loturi sau parcele pe care proprietarul le ceda pentru lucru țăranilor lipsiți de pămînt contra unor plăți în natură, muncă sau bani și care cădeau astfel în dependența lui economică și socială, fenomen care se găsea în continuă creștere. Deci partea cea mai extinsă a marilor domenii agricole era exploatată de *micii agricultori*, în regim de mică gospodărie, cu toate dezavantajele economice, dar și cu avantajele sociale care decurgeau de aici. Pentru latifundiarii care nu erau ei înșiși agricultori, în frunte cu împăratul, sistemul acesta al șerbiei sau iobăgiei era superior celui sclavagist: ei primeau din partea țărănimii dependente care le lucra pămîntul venituri substanțiale, fără a se ocupa sub nici o formă de viața ei (hrană, îmbrăcăminte, locuință etc.). Spre deosebire de sclavi, șerbii lucrau pămîntul latifundiarilor cu uneltele și vitele proprii, se întrețineau singuri, din ceea ce le rămînea după ce își achitau dările și celelalte obligații. Deci o situație cît se poate de comodă pentru proprietari. Pînă la urmă și-au dat seama și latifundiarii care se ocupau personal de cultivarea domeniilor lor de avantajele șerbiei în comparație cu ale sclaviei, mai ales din momentul în care șerbii au fost obligați să le dea nu numai o parte din produsele lor (dări în natură sau în bani), dar și o parte din munca lor (prestații, corvezi), pe care o foloseau pentru munca terenurilor rezervate de ei. Procedeul acesta a devenit tot mai răspîndit și din cauza că, la început, șerbii erau în mare parte sclavi eliberați (liberți), care rămîneau deci obligați într-un fel sau altul față de foștii lor stăpîni. A apărut la un moment dat chiar o categorie de sclavi numiți *casati*, care reprezenta *o trecere de la sclavie spre șer-*

Scanned with OKEN Scanner

bie; aceştia primeau de la stăpînii lor o bucată de pămînt agricol de care rămîneau ataşaţi ereditar şi pentru care plăteau o anumită cantitate de produse şi făceau un număr tot mai mare de zile de lucru sau alte servicii în favoarea proprietarului funciar. Categoria aceasta de sclavi, deşi nu era împroprietărită, ci numai „împosesorată", avea gospodăria ei, pe care şi-o conducea fiecare; cei aflaţi în această situaţie depindeau mai mult de pămînt decît de stăpîn. Cu alte cuvinte, *deşi erau încă sclavi, ei aveau un mod de viaţă specific iobăgesc.*

Unele forme de relaţii de producţie specifice feudalismului, structurate anticipativ încă în sclavagism, s-au petrecut şi cu lucrătorii agricoli liberi, chiar cu unii din micii proprietari de pămînt, care nu puteau trăi din cît aveau sau erau pe punctul de a se ruina. A existat sub Imperiu o categorie de lucrători liberi, *inquilini,* lipsiţi de pămînt, care domiciliau pe marile domenii agricole, dar erau liberi să plece în altă parte, după voia lor. Unii dintre ei se mutau de pe o moşie pe alta, în căutare de condiţii mai bune, încît constituiau o populaţie agrară migratoare, alţii se opreau şi se legau de aceeaşi moşie. La fel procedau zilerii agricoli din Africa romană. Şi unii şi alţii erau prost văzuţi atît de latifundiari, cît şi de stat (din cauza dificultăţilor de impunere), pentru că erau prea mobili. S-a ajuns astfel ca această plebe rurală să fie fixată de sol (legată sau lipită de pămînt), ceea ce din nou anticipa feudalismul: s-a interzis acestor muncitori agricoli, cu toate că, în principiu *(de iure),* erau liberi, să părăsească satele lor; ei au devenit *adscriptici.* De fapt, ţăranii complet liberi au început să dispară, unii pentru a deveni *coloni,* alţii pentru a intra în *patrocinium* al unui latifundiar. *Colonatul* a început mai de mult, dar el a fost o lungă bucată de vreme o stare de fapt, nu de drept. Împăraţii romani din secolul al II-lea e.n. au cedat o parte din pămînturile imperiale, cu titlu de arendă, unor cultivatori liberi, mai ales în Egipt şi în Africa de Nord, care au fost numiţi *coloni.* În secolul al III-lea se dădea acelaşi nume şi barbarilor transportaţi pe domeniile imperiale, deci tot în cadrul unor forme speciale de colonizare. Toţi aceşti arendaşi erau obligaţi să rămînă pe pămînturile cedate. Organizarea juridică a colonatului s-a făcut abia în secolele următoare, pe măsură ce sclavia propriu-zisă intra în descompunere. De pe la sfîrşitul secolului al IV-lea e.n., orice lucrător agricol căruia i s-a cedat de către un proprietar o bucată de pămînt pentru a-l munci era fixat de acel pămînt şi devenea *colon,* iar condiţia aceasta socială se transmitea automat la copii: *colonatul a devenit ereditar.* Colonul era deci, aşa-zicînd, un om liber cu o situaţie apropiată de a sclavilor, pentru că nu putea părăsi pămîntul pe care-l lucra, deşi nu-i aparţinea. El nu putea fi vîndut şi cumpărat ca persoană fizică, ceea ce era perfect posibil cu un sclav, dar operaţia aceasta se putea face indirect, prin pămîntul de care era „lipit". Este una din deosebirile fundamentale dintre *sclavaj* şi *iobăgie,* sporită şi prin faptul că un colon nu mai putea fi ucis de către proprietar. Colonul nu mai era sclavul unei persoane, ci sclavul pămîntului, acesta era însă al unui proprietar şi deci dependenţa sa nu făcea decît să îmbrace altă formă, în unele sensuri mai bună, dar în esenţă tot atît de gravă şi de nedreaptă. *Exploatarea omului de către om a continuat sub o nouă înfăţişare, în principiu ceva mai umană, în orice caz, economic mai rentabilă, dar din punct de vedere al raporturilor dintre oameni nu s-au schimbat decît aparenţele.*

În lipsă de sclavi, situaţie din ce în ce mai frecventă, latifundiarii au redus la colonat un număr tot mai mare de persoane: cerşetorii,

Scanned with OKEN Scanner

vagabonzii, toți cei care au arendat un pămînt timp de peste 30 de ani, dar și țăranii care se ofereau singuri ca iobagi, în schimbul securității pe care le-o asigurau cei puternici. Pentru că una din trăsăturile cele mai caracteristice ale latifundiilor din perioada de sfîrșit a Imperiului roman era *relativa lor autonomie,* care se baza pe de o parte pe organizarea cît mai autarhică a lor, în sensul că își produceau, în cadrul lor, toate cele necesare, deci nu numai produsele agricole și animale, dar și cele meșteșugărești, pe de altă parte pe forța economică, politică și militară pe care o dobîndiseră proprietarii lor, datorită căreia aceștia refuzau tot mai ferm și mai plenar amestecul autorităților de stat în treburile lor. *Cetatea (civitas),* organizație social-politică străveche, nu mai avea o putere reală asupra latifundiarilor, care în realitate nici nu mai făceau și nici nu mai puteau face parte din ea. Imperiul roman, care se întindea pe trei continente și rămăsese singura putere politică din lume, plătea acest gigantism prin dezmembrarea lui internă. Latifundiarul, numit de contemporanii săi cu termenul caracteristic *potens* (puternic, potentat), expresie politică a puterii sale economice, refuza funcționarilor imperiali să intre pe domeniul său, nu numai pentru el, dar și pentru cei din subordinea lui, nu se supunea decît marilor demnitari (guvernatori, prefecți etc.) și, bineînțeles, împăratului. El strîngea singur birurile de la supușii săi și vărsa statului cît socotea de cuviință, era unicul judecător al oamenilor de pe domeniu, avea și biserica sa, cu preoți numiți, plătiți și controlați de el. La începutul secolului al V-lea „latifundium a devenit o organizație autonomă din punctul de vedere economic, fiscal, judiciar, religios" (Ellul, vol. I, p. 563). Autoritățile imperiale erau puternice numai la oraș, la țară, pe latifundii, fiecare *potens* avea o autoritate necontestată nici de localnici, nici de autoritățile centrale. El comanda tuturor celor care trăiau pe domeniul lui, indiferent de starea lor socială: liberi, coloni, sclavi. Măsurile luate de împărat împotriva acestor stări de lucruri n-au avut nici un efect. S-a mers pînă acolo, încît latifundiarii romani din această epocă aveau *poliția* și chiar *armata* lor. Latifundiile formau un fel de *stat în stat,* cu puteri locale din ce în ce mai independente. Ele au ajuns, în cele din urmă, azile pentru toți cei care erau în conflict cu autoritățile imperiale sau erau nemulțumiți cu tratamentul ce li se acorda în alte părți. Cei care cereau protecția marelui proprietar în schimbul serviciilor pe care le puteau aduce deveneau supușii săi și nu-l mai ascultau decît pe el. Puterea latifundiarului se extindea și în afară: micii proprietari din împrejurimi, chiar sate întregi de cultivatori, căutau protecția lui și i se supuneau de bunăvoie. A luat astfel naștere *patrocinium* (patronajul), instituție socială caracteristică și ea feudalismului de mai tîrziu. Contrar dispozițiilor și interdicțiilor imperiale, cei care aveau nevoie de o protecție efectivă se încadrau, de cele mai multe ori cu proprietățile lor cu tot, în *latifundium,* devenit pentru ei *patrocinium.* În orice caz, practicile de bază pentru o nouă orînduire socială luaseră ființă.

Societatea feudală s-a constituit plenar în momentul în care *sclavia* a fost înlocuită cu *șerbia,* ca bază economică principală, chiar dacă prima a continuat să existe sub diferite forme și în diferite proporții (cazul țiganilor robi de la noi), iar locul stăpînilor de sclavi l-au luat stăpînii moșiilor și satelor iobăgești de pe cuprinsul lor. Fenomenul este însă mult mai complex. Trăsăturile cele mai izbitoare sub raport formal ale societății feudale, asupra cărora s-a insistat poate prea mult, sînt an-

Scanned with OKEN Scanner

gajamentul vasalic şi concesiunea de fiefuri, iar pe baza lor, o întreagă reţea ierarhică de legături personale, generate şi consfinţite prin jurăminte de fidelitate şi alte angajamente de la om la om. Sistemul are la bază *monopolizarea proprietăţii funciare de către un număr restrîns de privilegiaţi,* în frunte cu regele sau împăratul, într-o perioadă în care agricultura era singura ramură a economiei care asigura integral viaţa oamenilor, în aşa fel că toţi ceilalţi, adică neproprietarii, erau nevoiţi să se pună la dispoziţia latifundiarilor, numiţi de astă dată *seniori* sau *domni,* iar în raporturile feudale, *suzerani şi vasali,* pe temeiul instituţiei *omagiului vasalic.* Seniorii, proprietari ai unor mari domenii pe care le stăpîneau cu o putere aproape regaliană şi cărora le dădeau o strălucire deosebită prin castelele şi paletele lor, prin genul de viaţă luxoasă pînă la ostentaţie şi exhibiţie, întreţinută cu mari cheltuieli (după principiul vechi românesc: „obrazul subţire cu multă cheltuială se ţine"), atrăgeau în clientela lor numeroşi vasali. *Omagiul,* care se trage de la fr. *hommage,* înseamnă *„a fi omul altui om",* omul cuiva care este puternic, capabil să-l ocrotească, să-i dea o poziţie socială şi o securitate pe care nu şi le putea asigura singur. *În sistemul feudal, fiecare om era omul cuiva:* marii seniori, cum erau ducii, conţii, erau oamenii regelui, nobilii mai mărunţi erau oamenii acestora, după cum şerbii erau oamenii stăpînului lor de moşie, pe care se aflau. Legăturile de dependenţă erau de la individ la individ, în direcţie strict verticală, de la suzeran la vasal, nu şi lateral, între suzerani sau vasali, în schimb se desfăşurau într-o ierarhie nesfîrşită de la *regele suzeran* (sau duce, principe, domnitor), singurul care era şi *suveran,* pînă la şerbia şi rămăşiţele de sclavi, care nu mai aveau pe nimeni sub ei. În chipul acesta, cu excepţia vîrfurilor şi a bazei, fiecare persoană putea fi în acelaşi timp suzeran, pentru oameni mai neînsemnaţi decît el, şi vasal faţă de o persoană sau chiar mai multe persoane de rang mai înalt. Omagiul vasalic, care se făcea de regulă numai între nobili, se desfăşura după un anumit ceremonial, în cadrul căruia vasalul jura credinţă sau lealitate pe viaţă, se lega să-şi servească suzeranul, iar acesta se angaja să-l protejeze. Conţinutul complet al acestor angajamente reciproce era iniţial fixat de obiceiuri şi a variat după epoci: de la unele obligaţii strict personale, de a se servi şi sprijini unii pe alţii „în pace şi război", pînă la faza mai evoluată, în care suzeranul ceda vasalilor săi cîte un fief, adică părţi din domeniul său, pentru a-i înzestra cu cele necesare şi a le da astfel posibilitatea să trăiască la nivelul rangului lor. Trecerea de la legăturile strict personale la legături intermediate de fief, în sens de pămînt sau moşie cedată în folosinţă, este foarte importantă, pentru că ea a avut drept consecinţă transferarea obligaţiilor suzerane şi vasale de pe oameni pe pămînt: cine stăpînea fieful îşi asuma obligaţiile de vasal, iar suzeranul nu mai avea faţă de acesta obligaţii decît din cauza pămîntului, nu a persoanei. În termeni juridici: *serviciile vasalice au devenit sarcini reale, legate de fief, în loc de obligaţii personale, cum au fost înainte.* Este o tendinţă caracteristică feudalismului, care chiar dacă s-a bazat un timp pe relaţii personale, de la om la om, a terminat prin *a lega toate drepturile şi datoriile de pămînt,* sub forme diferite, de la proprietari pînă la iobagi, prin numeroase trepte ierarhice, dar totdeauna de *pămînt.* Civilizaţia feudală în formele ei specifice a fost o *civilizaţie agrară* prin excelenţă.

În cele din urmă, legăturile vasalice au fost reglementate juridic şi au constituit obiectul unor contracte detaliate, privitoare la obliga-

Scanned with OKEN Scanner

țiile ambelor părți. Este de notat că, de cele mai multe ori (cel puțin în unele perioade), fieful era un pămînt cedat de suzeran în schimbul unor servicii „nobile", adică al unui serviciu militar, și nu o dată vasalul își ceda el însuși moșia suzeranului, iar acesta i-o înapoia în formă de fief, pentru avantajul pe care-l prezenta în acele vremuri faptul de a fi omul cuiva puternic sau important. În afară de pămînt, se putea ceda vasalic și alte bunuri, de exemplu veniturile de pe o moșie, anumite rente bănești, chiar funcții administrative, fără vreo legătură cu vreun teren agricol, dar acestea sînt fenomene tîrzii, din perioadele de descompunere a feudalismului. În chip specific, fieful unui vasal era un pămînt seniorial din care posesorul putea trăi, el, familia și toți oamenii săi, pentru că, la rîndul său, putea să aibă vasali, pînă se terminau nivelele nobililor, de la care în jos funcționau sisteme mai simple de dependență socială.

Latifundiile feudale stăpînite de seniori sau senioriile erau teritorii în cadrul cărora proprietarul nu exercita numai *funcții private,* ci și *puteri publice* foarte mari, ca justiția, poliția, strîngerea impozitelor, armata etc. Cei care posedau un pămînt întins în deplină proprietate au terminat prin a avea asupra lui drepturi de conducere și comandament aproape suverane, fie că erau conți, duci, baroni sau episcopi. La un nivel mai jos, s-au situat apoi castelele și castelanii, de obicei vasali ai marilor seniori, cu rosturi preponderent militare, de apărare a întregului domeniu seniorial față de atacurile armate din afară, nu numai ale unor țări sau popoare străine, dar și ale altor seniori și în egală măsură ale unor bande organizate de tîlhari, eventual ale ultimilor „năvălitori barbari". Senioriile au format deci, la un moment dat, nu numai unități economice gospodărești, ci și unități politice complete sau cvasicomplete, deci din nou state în stat, regate în regat sau în imperiu (după natura unității superioare), care însă nu dețineau decît o putere nominală, de titulatură, mai mult de prestigiu și simbol, decît de valoare efectivă.

Unele proprietăți agrare au scăpat de încadrarea în rețeaua ierarhică de legături feudale; acestea erau *alodiile,* care se obțineau, cel puțin la început, prin *moștenire,* deci de la *părinți,* nu ca cele vasale, de la *suzerani.* Ele erau pămînturi slobode, libere de orice dependență feudală. Mai tîrziu, indiferent de proveniență, alodiul era orice avere neîncorporată în sistemul feudal, deci toate proprietățile libere, unele mai mari, dar cele mai multe mici. Originar și la noi *moșia* era averea țăranilor, moștenită de la *moși,* de unde și numele de *moșnean,* adică de țăran liber, nesupus boierului. Ulterior termenul s-a extins la toate proprietățile agrare, mai ales la cele mari, de unde apoi numele de *moșier,* adică de stăpîn de moșii cu satele de iobagi sau clăcași din cuprinsul lor. Unele alodii erau laice, altele eclesiastice și puteau fi de întinderi diferite, de la foarte mari la foarte mici, de unde și variații nesfîrșite în avantajele economice și regimul juridic. În unele regiuni s-a impus principiul abuziv „nici un teren fără senior", ceea ce stăvilea orice proprietate alodială, în altele se păstra regula mai veche: „nici un alodiu fără titlu" (de proprietate), ceea ce obliga la dovada dreptului de proprietate și independență feudală. În fine, erau și părți în care seniorul trebuia să facă dovada drepturilor sale asupra unor pămînturi alodiale problematice, după regula „nici un senior fără titlu" (de proprietate).

Scanned with OKEN Scanner

Unitățile social-economice fundamentale și în același timp caracteristice ale societății feudale în perioada ei de maximă dezvoltare au fost deci domeniile senioriale, senioriile *(les seigneuries),* împreună cu fiefurile, curțile, funcționarii, atelierele meșteșugărești și șerbii lor. Toate acestea trebuiau conduse, administrate, controlate, așa că orice seniorie avea, în funcție de mărimea și importanța ei, o mulțime de gestionari, administratori, controlori etc., toți la dispoziția seniorului sau a locțiitorilor săi. În plus senioria trebuia apărată și eventual susținută în pretențiile ei de expansiune și în conflictele armate pe care le avea cu alte seniorii sau alte forțe sociale. De aici organizarea militară a senioriilor și războaiele private sau particulare pe care le purtau între ele, temperate uneori de biserică, în interesul ei, alteori de puterea regală, cînd era destul de eficientă. Cel mai important drept seniorial a fost însă *justiția,* în care se cuprindea nu numai funcția judecătorească, ci și funcția de a emite diferite decizii și regulamente administrative, obligatorii pentru întreg domeniul seniorial. Cum am mai menționat, aceste mari unități economice aveau tendințe *autarhice,* ele făceau eforturi de a-și rezolva intern toate problemele, atît economice, cît și administrative, cu cît mai puține relații în afară, fie comerciale, fie politice. Seniorul rezerva o parte din domeniu pentru a-l administra el însuși, ajutat de diferiți slujitori, unde își avea castelul, dependințele, grajdurile, grădinile, morile, cuptoarele, presele, forjele, atelierele etc., care erau folosite și de subalterni contra unor taxe. Un timp toate acestea aveau un caracter de *monopol,* inclusiv funcțiunile, și aduceau venituri destul de însemnate. Același caracter l-a avut vînătoarea, pescuitul etc. Cu alte cuvinte, feudalii storceau de pe domeniile lor cît mai multe venituri cu putință fără a ține seama de interesele celor din subordine. Existau și unele părți comune, folosite de toți cei care trăiau pe domeniul seniorial: ape, păduri, pășuni etc., probabil rămășițe ale unor stări comunitare mai vechi. Partea cea mai mare a domeniului seniorial era arendată, concesionată sau dată în folosință, tot contra unor venituri precise, mai ales că terenurile agricole nu erau comasate decît foarte rar, ele fiind de regulă dispersate în locuri destul de îndepărtate unele de altele. O plată foarte obișnuită, răspîndită și la noi, era a zecea parte din recoltă, deci *zeciuiala,* care revenea proprietarului, deci seniorului, fără a contribui cu nimic la producerea ei; ea era completată cu diferite corvezi, prestații, clăci, plocoane și, la nevoie, cu rechiziții și chiar confiscări. Oricum s-au desfășurat lucrurile, greul cădea totdeauna pe exploatați, nu pe exploatatori.

Partea cea mai însemnată a populației senioriale era formată din *țărani,* fie țărani liberi (moșneni, răzeși) lipsiți de pămînt sau cu pămînt puțin, nevoiți deci să lucreze pe pămînturile celor bogați, fie șerbi (iobagi, vecini, clăcași), dependenți de moșie, de obicei lipiți pămîntului, ca apele, pădurile, pășunile și culturile. În afară de țărănime și un număr oarecare de meseriași, marile seniorii cuprindeau și o mulțime de nobili subalterni, mai ales vasali și cavaleri, precum și slujitori și funcționari de tot felul, comercianți și artiști, dintre care unii numai în trecere. Vasalii, care primeau de la seniori fiefuri agrare, deveneau ei înșiși moșieri, exploatînd la rîndul lor pe cei mai mici decît ei, iar cavalerii, care erau mai înainte de orice ostași care luptau călare, aveau o pregătire militară specială și armament specific (armuri etc.). *Vasalitatea și cavalerismul,* indiferent de numele pe care l-au avut, *au fost instituții caracteristice tuturor formelor de feudalism.* Vasalii și cava-

Scanned with OKEN Scanner

lerii erau legați prin jurăminte și diferite alte angajamente de seniorii lor, prin care se obligau să fie leali și fideli pînă la moarte, dar de la o vreme toate aceste jurăminte și angajamente și-au pierdut tăria și au fost din ce în ce mai frecvent călcate. În orice caz, în atmosfera aceasta, nelipsită de oarecare romantism, s-a născut *cavalerismul,* în sens comportamental, de care au beneficiat mai ales femeile din înalta societate, care au început să fie nu numai dorite și iubite, dar și adorate și stimate, ca niște adevărate stăpîne sentimentale ale celor care se puneau la dispoziția lor. La aceasta au contribuit, fără îndoială, și poeții sau muzicienii vremii, trubadurii, menestrelii etc.

În sistemul feudal de relații personale de dependență, care se desfășoară piramidal, sau de dependență de pămînturile senioriale, desfășurate tot piramidal, cei care se aflau mai aproape de vîrful ierarhiei erau în același timp cei mai privilegiați, dimpotrivă, cei care se aflau mai aproape de baza ei erau din ce în ce mai dezavantajați, mai oropsiți și mai exploatați. De aici contradicția fundamentală a oricărei orînduiri feudale, contradicție aspră, de neînlăturat: *grupurile minoritare de privilegiați erau urîte de moarte de masa mare a celor dezmoșteniți.* Atîta vreme cît exploatarea de clasă se desfășura în limite suportabile, adică într-adevăr suportate de victimele ei, lucrurile decurgeau oarecum satisfăcător pentru întreaga orînduire socială, dar îndată ce aceste limite erau depășite — fenomen care devenea tot mai frecvent — masele exploatate nu întîrziau să reacționeze fie prin sustragere de la obligații, printr-o muncă de proastă calitate, fie prin fuga de pe moșiile seniorilor prea lacomi sau prea cruzi, fie, în fine, prin revolte, răscoale, revoluții. Unele ideologii ale vremii, fie filosofice, fie teologice, erau într-o măsură oarecare favorabile celor mulți, pentru că, spre diferență de orînduirile sclavagiste, nici una nu îndrăznea să asimileze pe șerbi și țărani în general cu lucrurile sau animalele, să le conteste calitatea de *om.* Cîmpul pentru doctrine mai avansate, care să susțină dreptul la *libertate socială a tuturor oamenilor,* era larg deschis și ele n-au întîrziat să apară sub forma diferitelor „renașteri", „umanisme" și „reforme". În direcția aceasta nouă, revoluționară, n-au acționat însă numai *satele,* ci mai ales *orașele.*

Originar, societatea feudală a fost exclusiv sau preponderent *agrară,* marii seniori și vasalii lor trăiau pe moșii, în cetăți, palate sau castele situate în mediul rural. Alături de ei și de așezările lor n-au întîrziat să se dezvolte, apoi să se înmulțească, celălalt tip de așezări, reprezentat de *orașe.* Acestea aveau în cuprinsul lor și unii agricultori, ca și unii nobili agrari, dar populația lor caracteristică, prin care se deosebeau calitativ de domeniile rurale, castelele și satele lor, era formată din cămătari, negustori, meseriași, la care s-au adăugat treptat categorii tot mai însemnate de industriași (proprietari de manufacturi), de bancheri sau financiari și de comercianți internaționali, care au căpătat în cele din urmă numele comun de *burghezie* (de la burgurile în care erau concentrați). Specializarea a fost mult timp foarte rudimentară: aceiași oameni făceau negoț, împrumutau bani contra dobîndă, își investeau fondurile în manufacturi etc. Economia urbană feudală era mai ales o *economie meșteșugărească,* dar ea a devenit de timpuriu o *economie monetară* în care banul a luat locul pămîntului, oamenii cei mai bogați și mai influenți nu mai erau proprietarii de moșii, ci posesorii de bani, de *capitaluri financiare.* Apăreau astfel pe nesimțite în sînul societăților feudale specific agrare noi forțe social-economice, noi forțe de produc-

Scanned with OKEN Scanner

ție, de profil deosebit, iar în cele din urmă, de profil contrar, în înțelesul foarte precis de antagonisme de interese, care prefigurau și anticipau, iar în cele din urmă au pregătit și au impus o nouă orînduire socială, cea *capitalistă*.

O parte din locuitorii orașelor feudale, mai ales meșteșugarii și negustorii, s-au conformat principiilor vremii și s-au organizat în diferite bresle sau corporații, cu tendința de a-și rezerva monopolul anumitor produse și desfacerea lor (bresle de cizmari, de cojocari, de olari, de pălărieri, de fierari, de bijutieri etc.), de a obține cît mai multe privilegii și de a se ierarhiza profesional, în frunte cu meșterii sau patronii, urmați de calfe și terminînd cu ucenicii. Sistemul acesta a avantajat pînă la un punct producția artizanală, dar apoi a stînjenit-o prin restricții din ce în ce mai nesatisfăcătoare, ca și prin tendința meșterilor bogați de a bara trecerea calfelor în pozițiile superioare și de a le ține în situații de salariați, deci în continuă dependență și exploatare. În domeniul agriculturii, exploatarea apăsa mai ales asupra *șerbilor*, în domeniul meșteșugurilor, mai ales asupra *calfelor*, dar și asupra *ucenicilor* și a unora din *meșterii săraci sau sărăciți*, incapabili să întrețină ateliere proprii. A mai apărut în cadrul orașelor o categorie de oameni care erau stînjeniți atît de îngrădirile feudal-agrare, cît și de cele feudal-meșteșugărești; aceștia erau mai ales *marii negustori*, în frunte cu cei *internaționali*, și care erau în același timp cămătari și bancheri, adică *financiari*. Aceștia din urmă au început să-și investească banii în diferite *manufacturi*, pe principii noi, de angajare a lucrătorilor pe bani, pe salariu, fără rigorile corporației. S-a creat astfel o breșă foarte serioasă în sistemul feudal, care a fost folosită pe scară tot mai mare de posesorii de bani împotriva feudalismului, în favoarea unui regim mult mai individualist, mult mai liberal, adică fără îngrădiri de nici un fel, pentru toate genurile de afaceri bănești, pentru obținerea de cîștiguri comerciale, industriale și financiare, cunoscute sub numele de *profit*. Prin apariția și ascensiunea *burgheziei* se conturau *două tendințe sociale*, dar în același timp și *ideologice* profund diferite: *una a marilor stăpîni de moșii, atașați regimului feudal*, care își apărau prin toate mijloacele posibile privilegiile și căutau să le sporească la maximum posibil, *cealaltă, a burgheziei* (comercianți, industriași, financiari), care ataca din nou, cu toate mijloacele posibile, rînduielile feudale și luptau pentru un regim nou, bazat pe principii exact contrare (anticorporatiste, antirestricționiste, antiierarhice, antimonopoliste). Marii moșieri aveau de partea lor, mai mult sau mai puțin, pe toți cei care beneficiau de pe urma lor (vasali, cavaleri, slujitori, funcționari), dar și vîrfurile ierarhice ale bisericii (episcopi, egumeni etc.), care dețineau și ea moșii foarte întinse, chiar dacă între toți aceștia existau numeroase fricțiuni. De partea burgheziei erau toți cei dezavantajați de regimul feudal și numărul lor era din ce în ce mai mare, de la posesorii de bani, care doreau să-i folosească exclusiv după interesele lor, pînă la categoriile foarte extinse de exploatați: iobagi, țărănime fără pămînt, muncitori manuali, calfe, ucenici, lucrătorii din manufacturi, servitori, mercenari etc. De fapt *burghezia în ascensiune reprezenta interesele legitime ale întregii societăți:* ea era un factor de eliberare socială pentru toți cei subjugați de beneficiarii feudalismului. În principiu, oricare din aceste categorii de nemulțumiți putea să ia conducerea luptelor antifeudale, dar dintre ele *numai burghezia era concentrată la orașe și numai ea deținea o forță economică suficientă și, prin mijlocirea ei, o forță poli-*

Scanned with OKEN Scanner

tică egală, în măsură să înfrunte cu șanse de succes marea putere a feudalilor. Pătura socială cea mai exploatată și mai oprimată, *iobăgimea,* era împrăștiată pe o mulțime de moșii, în numeroase sate, fără posibilități de comunicare și organizare, în plus, era foarte săracă, foarte incultă și destul de pasivă; ea nu putea depăși răscoalele, dezlănțuite din desperare, din care inevitabil ieșea învinsă. Iobagii n-au refuzat să lupte, dar n-au obținut victoria, adică eliberarea de șerbie, decît în alianță cu burghezia de la orașe și intelectualitatea progresistă a vremii, sub conducerea nemijlocită a acestora. Capacitatea organizatorică a burgheziei a fost atît de mare, încît pretutindeni *revoluția socială,* care s-a petrecut lent, dar adînc, în întreaga societate feudală, înlocuind treptat forțele de producție cu altele de tip capitalist, a fost completată și finalizată cu *revoluții democrat-burgheze violente,* de esență *politică.* Trecerea de la sclavagism la feudalism s-a făcut în genere pe nesimțite, pe cînd trecerea de la feudalism la capitalism a fost marcată în final de războaie civile de mare amploare, de adevărate *revoluții politice.*

Din punct de vedere sociologic, este o greșeală să se confunde revoluțiile *sociale* cu cele *politice:* esențiale, deci necesare, sînt numai primele, celelalte depind de împrejurările istorice concrete, variabile la nesfîrșit, și în principiu se pot declanșa, dar tot atît de bine pot lipsi. Același lucru s-a spus, pare-se, cu drept cuvînt, despre *monarhie:* nici ea nu a fost o caracteristică indispensabilă a feudalismului. Deși a avut, de exemplu în Europa, un rol foarte însemnat, dezvoltarea societății n-a depins de ea, cît de prezența *șerbiei agrare* și apariția unei *burghezii urbane,* cu interese contrare față de ale marilor seniori și ale altor categorii de proprietari de pămînt. Monarhii au avut mai ales un rol de arbitri asupra celor două tabere social-politice aflate în luptă, dar, în ultimă analiză, ei au sprijinit peste tot feudalii, chiar dacă s-au lăsat finanțați de burghezie și au acordat acesteia o oarecare ocrotire. Cu alte cuvinte, regii feudali au fost și ei feudali și nu puteau să treacă în chip real de partea unor orînduiri antifeudale. Interesul lor a fost să slăbească nobilimea feudală în favoarea tronului sau dinastiei, fără să o desființeze și să pună stăpînire pe burghezia posesoare de bani, fără să o lase să devină forța principală în economie și mai ales în politică. Jocul acesta ambiguu, de echilibru între antiteze, n-a putut dăinui la nesfîrșit, pînă la urmă monarhiile absolute au căzut odată cu feudalismul și cele care s-au păstrat au fost foarte îngrădite constituțional sau au rămas pur decorative. Același lucru se poate spune și despre *biserică.* Și aceasta a fost avantajată de feudalism, a crescut împreună cu el și și-a pierdut apoi treptat influența după prăbușirea lui. Contradicții între biserica feudală, monarhia feudală și nobilimea feudală au fost foarte multe și foarte ascuțite, dar totdeauna interesele comune au prevalat față de interesele contrare. Lupta între papă și împărat sau între episcopate și seniorii se ducea în cadrul acelorași poziții sociale, nu în favoarea unor modificări structurale, revoluționare.

În lupta dintre cele două clase sociale principale pentru și contra feudalismului, a *moșierilor* și a *capitaliștilor,* s-a petrecut pretutindeni un fenomen care merită să fie subliniat, pentru că el s-a ivit, sub forme specifice, și în sclavagism și se va repeta și în capitalism, deci s-ar putea să fie vorba de *o lege evoluțională a societăților scindate în clase sociale suprapuse: pătura conducătoare, foarte activă și utilă în fazele de ascensiune, devine parazitară, decade și se condamnă singură la pieire.* Atît timp cît stăpînii de sclavi și-au condus singuri gospodăriile,

Scanned with OKEN Scanner

atelierele și instituțiile, cu ajutorul sclavilor, dar sub directa lor îndrumare și supraveghere, sclavagismul s-a dezvoltat normal și a atins trepte tot mai ridicate de productivitate și, în continuare, de civilizație. În momentul însă în care ei și-au cedat atribuțiile sclavilor și altor categorii de dependenți (clientelă, plebei etc.), pentru a trăi fără nici o contribuție personală din munca acestora, și a duce deci o viață de trîndăvie și huzur, au devenit *inutili,* atît din punct de vedere *economic,* cît și *social* și au putut fi înlocuiți fără nici o pagubă de categoriile subalterne în toate funcțiile de conducere și în cele din urmă îndepărtați fără să se provoace nici o criză de creștere. Același lucru s-a întîmplat, pe altă scenă istorică și la altă treaptă de dezvoltare, cu feudalii și burghezia. Cît timp feudalii s-au ocupat personal de moșiile lor și de sarcinile sociale și politice care le reveneau pe această bază, feudalismul a crescut, s-a ridicat și a constituit o formă pozitivă de viață socială. La un moment dat însă ei au început să fie preocupați numai de belșugul lor personal, de confort, lux, petreceri, aventuri, galanterie, etichetă și exhibiții de tot felul, în detrimentul pozițiilor pe care le dețineau. Cum totuși enormele moșii trebuiau administrate, subalternii trebuiau organizați, ocrotiți, judecați etc., nobilimea a început să cedeze aceste sarcini altora, de ranguri mai joase sau fără ranguri nobilitare. Ea se mărginea să încaseze veniturile și să le cheltuiască ostentativ, ajungînd, pînă în cele din urmă, la cheremul slujitorilor, care n-au întîrziat să se îmbogățească în contul lor și, în cele din urmă, să-i ruineze. Ca să-și mențină rangul, nobilimea n-a avut alt mijloc decît să recurgă la împrumuturi, dar banii erau în mîinile comercianților, cămătarilor, bancherilor și industriașilor, care erau în mare parte nu numai de origine joasă, dar și de origine străină, veniți din toate părțile lumii, care nu aveau nici un interes să mențină o orînduire socială în care, cu toată capacitatea și averea lor, ocupau o situație marginală.

În chipul acesta, cele două lumi coexistente, una veche, în decădere, reprezentată de *feudali,* alta nouă, în ascensiune, reprezentată de *burghezie,* au intrat într-un contact nemijlocit: nobilii trăiau din împrumuturi pe care adeseori nu le mai returnau, devenind debitori insolvabili, deci și fără onoare, iar burghezia creditoare își făcea afacerile, unele cinstite, dar de cele mai multe ori necinstite, sub ocrotirea seniorilor de toate treptele, pe care îi corupeau și deci îi manevrau prin puterea banilor, după interesele lor. Orașele și-au dobîndit treptat completa lor *autonomie administrativă,* iar marea burghezie își asigura o libertate de acțiune foarte mare, plătind în schimbul avantajelor obținute sume tot mai mari de bani. De drept, feudalismul continua să existe, de fapt burghezia în ascensiune profita de sărăcirea și scăpătarea nobilimii și stăpînea prin avere ceea ce aceștia stăpîniseră pînă atunci prin ranguri și titluri. Totuși feudalii erau relativ mulți și deci costau foarte mult, mai ales că duceau o viață din ce în ce mai dezechilibrată și, în afară de împrumuturi, trăiau și din jafuri și intensificarea exploatării de clasă, încît *dezordinea socială provocată de ei punea în primejdie întreaga orînduire.* De aici acțiunile contrare, de curmare a anarhiei, de legiferare a drepturilor și datoriilor, de centralizare a puterii, deci de slăbire a seniorilor de diferite categorii (duci, conți, baroni etc.), în care scop a fost utilizată mai ales *monarhia.* Cum am arătat, aceasta este o veche instituție politică, dar și magico-religioasă, care a luat naștere încă în faza de descompunere a „comunei primitive" (de exemplu în așa-zisa democrație militară) și a persistat sub diferite forme

Scanned with OKEN Scanner

și în vremurile ulterioare, dar, cel puțin în unele țări europene, ea nu a devenit predominantă pînă la forme absolutiste decît spre sfîrșitul feudalismului, din necesitatea unor operații de disciplinare, dar și de subordonare a *nobilimii agrare* și de promovare a unei *nobilimi de curte*, bazată mai puțin pe averea imobiliară, cît pe slujbe și afaceri. Burghezia a susținut această concentrare, pentru că ea a ușurat pe de o parte operațiile de „finanțare" (prin împrumuturi și șperțuri) a celor mari, fiind mai ușor de aplicat unui rege și unei singure curți, decît la o mulțime de seniori și acoliți de-ai lor; pe de altă parte, operațiile de lichidare se simplificau și ele, fiind mai ușor de înlăturat un rege și desființat o curte regală, decît mulțimea de mari proprietari imobiliari, cu armate proprii, răspîndiți pe teritorii foarte întinse. Fapt este că pînă la urmă feudalismul a devenit, chiar și sub forma lui de *monarhie absolută*, o piedică în calea progresului social al burgheziei ascendente, dar și a unei agriculturi avansate, încît a fost înlăturat și înlocuit cu o nouă orînduire socială, *capitalismul*.

Se poate trage concluzia sociologică, de mare importanță pentru înțelegerea mecanismelor de dezvoltare a societății, că *nici averea (proprietatea), nici puterea (conducerea politică) nu-și au justificarea în ele înseși, ci numai în serviciile pe care le pot aduce societății în ansamblul ei. Cînd ele nu mai sînt capabile să facă față sarcinilor sociale care le revin, sînt condamnate de istorie, de legile obiective ale dezvoltării, și mai curînd sau mai tîrziu trebuie să dispară.*

Ca și sclavagismul, feudalismul a avut origini diferite și evoluții diferite, dar el a avut pretutindeni asemănări esențiale de *structură economică*, încît nu poate fi socotit decît ca o singură etapă de dezvoltare a societății, indiferent dacă s-a ridicat pe baze tributale sau sclavagiste, eventual chiar pe baze direct comunitare (comunismul primitiv). Chiar și numai în Europa, originile feudalismului și evoluțiile lui au fost foarte diferite, fără a se anula trăsăturile lui generale, singurele care interesează în mod special (spre diferență de istorie) sociologia. Cum se exprimă Z. V. Udalțova și E. V. Gutnova în lucrarea amintită: „Geneza feudalismului, unică în esența ei..., a avut însemnate particularități locale și regionale" (*op. cit.*, p. 3). Medieviștii sovietici au stabilit din punct de vedere genetic trei tipuri principale de regimuri feudale, după elementele care s-au format și s-au dezvoltat în orînduirile sociale anterioare din zonele europene, cele sclavagiste (în special romane), cele comunitare și cele tribale. „Pornind de la aceste criterii, este posibil să se deosebească trei tipuri esențiale de constituire a regimului feudal: în primul caz, regimul feudal s-a dezvoltat pe baza unei sinteze «ponderate» între elementele feudale apărute în sînul formației sclavagiste și cele ale regimului comunitar tribal al barbarilor (elementele din Imperiul de Jos și cele barbare au participat aproximativ în măsură egală); în al doilea caz, sinteza s-a făcut cu predominanța elementului postroman; în al treilea, feudalitatea s-a născut direct din societatea barbară, n-a existat deci nici o sinteză, pentru că tradiția barbară a fost prevalentă" (XVIII-e Congrès International des Sciences historiques, Moscou, 16—23 août — Z. V. Oudaltzova et E. V. Goutnova, U.R.S.S., *La genèse du féodalisme dans les pays d'Europe*, Edition „Naouka", Direction de la littérature orientale, Moscou, 1970, pp. 3—4). Faptele istorice invocate în sprijinul acestei tipologii sînt în afară de orice îndoială, deși fără a se exclude unele corectări sau completări, mai ales în perspectivă mondială; concepția merită să fie reținută. Reiese de aici

Scanned with OKEN Scanner

că trecerea la feudalism, care n-a fost nicăieri un fenomen originar sau primar, s-a făcut fie deodată cu descompunerea comunei primitive, adică a societăților comunitare (cazul „barbarilor" europeni, la care se referă istoricii sovietici, dar și al altora, din alte părți), fie prin trecerea de la societatea sclavagistă, iar în alte zone, mai ales în Asia și America, de la societatea tributală. Legea succesiunii orînduirilor sociale trebuie concepută într-un sens foarte larg, dar ca o contribuție care nu lasă loc la nici o îndoială. Unele societăți n-au putut depăși regimul comunitar primitiv sau arhaic, ele au pierit în acest stadiu ori și-au prelungit existența pînă în vremurile istorice, alături de tributalism, sclavagism, feudalism și chiar de capitalism și socialism. Altele au depășit acest stadiu și au trecut la societatea scindată în clase sociale antagoniste, fie la societatea tributală, fie la societatea sclavagistă, fie direct la societatea feudală, de trepte inferioare, rudimentare. Formele dezvoltate de societatea feudală s-au constituit pe baza societăților tributale sau a celor sclavagiste și s-au impus ca modele și altor populații, intrate direct în sfera lor de influență. Feudalismul de origine „barbară" din Europa a beneficiat, în etapele lui mai tîrzii, de experiența și succesele societăților feudale de origine sintetică, romano-barbară, a căror bază principală de plecare a fost, fără discuție, societatea sclavagistă. *O trăsătură comună a tuturor formelor de feudalism este baza lor agrară, raporturile dintre moșieri și țăranii aserviți, șerbii sau iobagii.* Jurămintele de credință, de fidelitate sau lealitate, se făceau numai între „cei mari" și, în plus, ele n-au fost nici pe departe respectate, încît n-au constituit un principiu activ, invariabil și universal al acestei orînduiri sociale. Relațiile de producție sau structura economică pe temeiul cărora s-a înălțat suprastructura juridică și politică specific feudală au fost *relațiile dintre stăpînii de pămînturi și cei care le munceau,* în terminologie românească *relațiile dintre moșieri și țăranii aserviți* (iobagi, clăcași, vecini), la care s-au adăugat, în fazele de descompunere a lui, cele dintre meșteri și calfe, între patronii manufacturilor și muncitorii salariați din întreprinderile lor.

5.10. Indiferent cum s-a format și s-a dezvoltat feudalismul, ori de cîte ori el n-a fost constrîns să rămînă pe loc, adică a putut să evolueze după legile lui interne, el a trecut la *capitalism,* ceea ce a însemnat triumful social-politic al *burgheziei* asupra *moșierilor,* cu toate consecințele ce au decurs în chip necesar de aici.

Ca să înțelegem exact procesul de formare a societății capitaliste, ca și existența ei relativ de scurtă durată (uneori mai puțin de un secol), este necesar să avem în vedere doi factori:

— Descoperirea de către europeni a Americii (cu începere din 1492) și a celorlalte continente, cunoscute, dar insuficient explorate, care a avut ca efect, în decursul vremurilor următoare, o lărgire considerabilă a *comerțului internațional,* devenit pentru prima dată în istorie *mondial,* instaurarea de *colonii europene* peste tot, cu o exploatare a regiunilor, dar și a indigenilor, sub forme dintre cele mai sălbatice, pînă la un sclavagism de profil modern, cazul negrilor capturați în Africa și vînduți în America; „albizarea" economică și politică temporară a întregii planete, cu subordonarea mai tuturor popoarelor lumii, iar în final, îngrămădirea de bogății colosale în cîteva țări din Europa (Spania, Portugalia, Franța, Anglia, Belgia, Olanda, Germania, Italia etc.).

Scanned with OKEN Scanner

— Marile descoperiri tehnico-ştiinţifice din secolele XVII-XVIII, începînd cu faimoasa „oală" a lui D. Papin (1690), care au dus, în cele din urmă, la *maşinile cu aburi,* prin care s-a modificat radical întreaga tehnică de producţie şi de transporturi şi s-a făcut posibilă *revoluţia industrială,* începută în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea şi realizată plenar în decursul secolului al XIX-lea, cînd s-au adăugat noi mijloace de energie: petrolul (prin motoarele cu explozie), electricitatea etc., prin care *industriile manufacturiere* au fost înlocuite cu *industriile maşiniste,* iar transporturile pe bază de *tracţiune animală* cu transporturi cu *vehicule motorizate* (locomotive, vapoare, automobile, avioane), cu o creştere vertiginoasă în secolul XX.

Amîndouă aceste fenomene s-au iniţiat înainte de triumful general al capitalismului asupra feudalismului, dar ele au fost de folos în special burgheziei, pentru că, în timp ce nobilimea umbla după venituri ca să aibă de unde cheltui, adică pentru a-şi păstra sau ţine rangul, burghezia acumula averi pentru a dobîndi alte averi, pentru a produce, a face afaceri, a cîştiga, a obţine profituri cît mai mari. Între cele două mentalităţi şi atitudini, una de risipă şi ostentaţie, alta de economisire şi chibzuinţă, victoria finală nu putea reveni decît celei din urmă. Psihologia aceasta de clasă, care a fost pe larg studiată de numeroşi specialişti, nu este însă decît un efect: *cauzele care au dus la ridicarea capitalismului şi lichidarea feudalismului sînt mai adînci şi vizează structura economică a societăţii, deci mijloacele şi relaţiile de producţie, modul de producţie.*

Într-adevăr, dacă trecerea de la societatea comunitară primitivă la cele dintîi societăţi scindate în clase sociale antagoniste s-a făcut datorită posibilităţii oferite de agricultură de a se trăi din munca altora, iar trecerea de la societatea sclavagistă la cea feudală datorită rentabilităţii mai mari a muncii iobăgiste faţă de cea sclavagistă, trecerea de la feudalism la capitalism a avut un caracter mult mai complex. În domeniul muncii, fără de care nici o societate nu poate subzista, s-a ajuns la constatarea impusă de practică şi observaţia curentă că munca liberă cu un grad mai mare de cointeresare, atît materială cît şi morală, este mai productivă deopotrivă cantitativ şi calitativ decît cea aservită, fie sclavagistă, fie iobăgistă. Apariţia burgheziei şi a economiei monetare, promovată de ea, au cerut alte reglementări juridice şi alte rînduieli politice, bazate în primul rînd pe *proprietatea mobiliară* în locul celei feudale, bazată preponderent, dacă nu exclusiv, pe proprietatea imobiliară, funciară. Feudalismul opera în cadrul unor statute sociale ereditare (moşii, titluri, ranguri, privilegii), nelibertare, care dictau şi relaţiile sociale de profil neegalitar (suzeran—vasal, moşier—şerb etc.), pe cînd noua clasă socială reprezentată de burghezie avea nevoie de o *libertate de iniţiativă şi acţiune* cît mai mare, bazată exclusiv pe voinţa părţilor, de unde necesitatea de a înlocui *statutul* cu *contractul* (definit foarte corect ca „legea părţilor", adică legea pe care şi-o fac singuri contractanţii), dar şi inegalitatea juridică şi politică de orice fel cu *o egalitate formală,* pentru a se asigura cîmp liber învoielilor şi deci afacerilor. Nevoia aceasta de *libertate şi egalitate,* amîndouă *formale* (strict juridice şi politice, nu şi economice), o avea întreaga populaţie exploatată economic şi subjugată politic de către feudali, deci în egală măsură *ţărănimea* şi *muncitorimea,* cauză pentru care lupta burgheziei pentru eliberarea socială a găsit un ecou larg în toate păturile producătoare; ea era în acea fază *o luptă de descătuşare a întregei societăţi. Revoluţia so-*

Scanned with OKEN Scanner

cială intervenită la nivel de infrastructură împingea la o revoluție politică, așadar la nivel de suprastructură, și aceasta n-a întîrziat să se declanșeze și în cele din urmă să triumfe. Deodată cu cele două schimbări revoluționare s-au modificat și formele conștiinței sociale, concepțiile de viață, spiritualitatea și mentalitatea oamenilor, întreaga cultură și psihologie a lor. *În locul omului vechi, promovat de feudalism, a apărut un om nou, promovat de capitalism.* Nimeni n-a pus în lumină cu mai multă artă și mai mult adevăr procesul acesta decît Marx și Engels, care l-au cunoscut și l-au cercetat pe viu, adică pe cînd se găsea în plină desfășurare. Ei scriau în *Manifestul Partidului Comunist,* publicat prima oară la Londra, în 1848:

„Burghezia a desființat, pretutindeni unde a ajuns la putere, toate relațiile feudale, patriarhale, idilice. Ea a rupt fără milă pestrițele legături feudale care-l legau pe om de «superiorul său firesc» și nu a lăsat altă legătură între om și om decît interesul gol, decît neîndurătoarea «plată în bani peșin». Ea a înecat fiorul sfînt al extazului pios, al entuziasmului cavaleresc, al sentimentalismului micului burghez în apa înghețată a calculului egoist. Ea a făcut din demnitatea personală o valoare de schimb și în locul nenumăratelor libertăți dobîndite și chezășuite de hrisoave ea a pus *unica* libertate, lipsită de scrupule, a comerțului. Într-un cuvînt, ea a pus, în locul exploatării voalate de iluzii religioase și politice, exploatarea deschisă, nerușinată, directă și brutală.

Burghezia a despuiat de aureola lor toate activitățile pînă atunci venerabile și privite cu smerenie. Ea a transformat pe medic, jurist, preot, poet, om de știință în muncitorii ei salariați.

Burghezia a smuls vălul duios-sentimental ce acoperea relațiile familiale și le-a redus la o simplă relație bănească.

Burghezia a arătat că manifestarea brutală a forței, pe care reacțiunea o admiră atît de mult la Evul Mediu, și-a găsit completarea potrivită în cea mai crasă trîndăvie. Abia burghezia a arătat ce este în stare să realizeze activitatea omenească. Ea a realizat opere minunate dar de cu totul de altă natură decît piramidele egiptene, apeductele romane, catedralele gotice; ea a întreprins cu totul alte expediții decît migrațiunea popoarelor și cruciadele.

Burghezia nu poate să existe fără a revoluționa neîncetat uneltele de producție, deci relațiile de producție, și prin urmare toate relațiile sociale. Pentru toate clasele industriale anterioare, dimpotrivă, prima condiție de existență era menținerea neschimbată a vechiului mod de producție. Revoluționarea neîncetată a producției, zdruncinarea neîntreruptă a tuturor relațiilor sociale, veșnica nesiguranță și agitație deosebesc epoca burgheză de toate epocile anterioare. Toate relațiile înțepenite, ruginite, cu cortegiul lor de reprezentări și concepții, venerate din moși-strămoși, se destramă, iar cele nou create se învechesc înainte de a avea timpul să se osifice. Tot ce e feudal și static se risipește ca fumul, tot ce e sfînt este profanat, și oamenii sînt în sfîrșit siliți să privească cu luciditate poziția lor în viață, relațiile lor reciproce.

Nevoia unei desfaceri tot mai largi a produselor ei gonește burghezia pe tot întinsul globului pămîntesc. Ea trebuie să se cuibărească pretutindeni, să se instaleze pretutindeni, să stabilească legături pretutindeni.

Burghezia a dat, prin exploatarea pieții mondiale, un caracter cosmopolit producției și consumației din toate țările. Spre marea mîhnire

Scanned with OKEN Scanner

a reacționarilor, ea i-a smuls industriei de sub picioare terenul național. Străvechile industrii naționale au fost distruse și continuă să fie distruse pe zi ce trece. Ele sînt înlăturate de industrii noi, a căror introducere devine o chestiune vitală pentru toate națiunile civilizate, de industrii care nu mai prelucrează materii prime indigene, ci materii prime provenind din regiunile cele mai îndepărtate și ale căror produse nu sînt consumate numai în țara proprie, ci deopotrivă în toate continentele. Locul vechilor necesități, satisfăcute prin produsele țării respective, îl iau necesități noi, pentru satisfacerea cărora e nevoie de produse ale țărilor celor mai îndepărtate și ale climatelor celor mai variate. În locul vechii izolări locale și naționale și al satisfacerii necesităților cu produse proprii se dezvoltă schimbul universal, interdependența universală a națiunilor. Și acest lucru e valabil atît pentru producția materială, cît și pentru cea spirituală. Produsele spirituale ale diferitelor națiuni devin bunuri comune. Unilateralitatea și mărginirea națională devin din ce în ce mai cu neputință și din numeroasele literaturi naționale și locale ia naștere o literatură universală.

Burghezia, prin rapida perfecționare a tuturor uneltelor de producție, prin comunicațiile infinit înlesnite, antrenează în civilizație toate națiunile, pînă și pe cele mai barbare. Prețurile ieftine ale mărfurilor ei sînt artileria grea cu care doboară toate zidurile chinezești, cu care silește să capituleze chiar cea mai îndîrjită ură a barbarilor față de străini. Ea constrînge toate națiunile să-și însușească modul de producție al burgheziei, dacă nu vor să piară; ea le silește să introducă la ele însele așa-zisa civilizație, adică să devină burgheze. Într-un cuvînt, ea își creează o lume după chipul și asemănarea ei.

Burghezia a supus satul stăpînirii orașului. Ea a creat orașe enorme, a făcut să crească considerabil populația orășenească față de cea sătească, smulgînd astfel o parte însemnată a populației din idiotia vieții de la țară. Tot așa cum a adus satul într-o stare de dependență față de oraș, ea a făcut dependente țările barbare și semibarbare de cele civilizate, popoarele de țărani de popoarele de burghezi, Orientul de Occident.

Burghezia suprimă din ce în ce mai mult fărămițarea mijloacelor de producție, a proprietății și a populației. Ea a aglomerat populația, a centralizat mijloacele de producție și a concentrat proprietatea în mîini puține. Urmarea inevitabilă a acestor schimbări a fost centralizarea politică. Provincii independente, aproape numai confederate, avînd interese, legi, guverne și vămi diferite, au fost înglobate într-o *singură* națiune, cu *un singur* guvern, *o singură* lege, *un singur* interes național de clasă, *o singură* frontieră vamală.

Burghezia a creat, în cursul dominației ei de clasă, care datează de abia o sută de ani, mult mai multe și mai uriașe forțe de producție decît toate generațiile trecute laolaltă. Subjugarea forțelor naturii, mașinismul, aplicarea chimiei în industrie și agricultură, navigația cu aburi, căile ferate, telegraful electric, desțelenirea unor întregi continente, fluvii făcute navigabile, populații întregi ieșite ca din pămînt — care dintre secolele trecute ar fi putut să bănuiască că în sînul muncii sociale dormitau astfel de forțe de producție! Am văzut deci: mijloacele de producție și de schimb pe baza cărora s-a format burghezia au fost create în societatea feudală. Pe o anumită treaptă de dezvoltare a acestor mijloace de producție și de schimb, relațiile în care societatea feudală producea și făcea schimb, organizarea feudală a agri-

Scanned with OKEN Scanner

culturii şi manufacturii, într-un cuvînt relaţiile feudale de proprietate nu mai corespundeau forţelor de producţie care se dezvoltaseră. Ele frînau producţia în loc s-o stimuleze. Ele se prefăcuseră în tot atîtea cătuşe. Ele trebuiau sfărîmate, şi au fost sfărîmate. Locul lor l-a luat libera concurenţă, cu organizarea socială şi politică adecvate ei, cu dominaţia economică şi politică a clasei burgheze" (Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 4, Bucureşti, Ed. politică, 1958, pp. 468—471).

Nu este deci de mirare că cei doi clasici ai marxismului au ajuns la concluzia că: „Burghezia a avut în istorie un rol cît se poate de revoluţionar", dar şi că „Puterea de stat modernă nu este decît un comitet care administrează treburile obşteşti ale întregii clase burgheze" (*loc. cit.*, p. 368).

Aşa stăteau lucrurile în anii 1848, pe cînd capitalul se găsea încă în faza *„liberală"*, adică mai exact *concurenţială*, pentru că, spre sfîrşitul secolului, s-a trecut într-o nouă fază, a *monopolismului*, care a păstrat tot ceea ce era esenţial pentru prosperitatea burgheziei, dar n-a mai păstrat nimic, în afară de frazeologie, din vechile lozinci libertare, egalitare şi fraternare prin care au fost iniţial mobilizate masele mari ale oamenilor de pretutindeni. Burghezia în ascensiune era în slujba întregii societăţi, ea a fost într-adevăr o forţă revoluţionară şi a înscris în istorie progrese uriaşe în toate domeniile vieţii omeneşti, dar burghezia ajunsă pe culmile puterii, apoi în declin inevitabil, şi-a restrîns treptat activitatea la administrarea propriilor sale interese, în chip exclusiv, încît capitalismul nu a mai fost „acceptabil" şi nici *acceptat* decît de ea, toate celelalte clase sociale şi categorii de oameni au devenit duşmanii lui.

Cea mai temeinică sociologie a capitalismului a fost elaborată de Karl Marx în *Capitalul*, ca şi în alte opere redactate singur sau în colaborare cu Friedrich Engels, contribuţiile cărora sînt adevărate pietre de hotar între *sociologia veche*, de orientare filosofică (metafizică şi chiar teologică), şi *sociologia nouă*, de orientare strict ştiinţifică, bazată pe constatarea şi explicarea faptelor şi evenimentelor istorice, ale realităţii sociale aşa cum se desfăşoară ea cu adevărat.

Societatea capitalistă se bazează în primul rînd, dacă nu exclusiv, pe *proprietatea particulară a noilor forţe de producţie*, reprezentate mai ales de *tehnica maşinistă*, aplicată din ce în ce mai intens în toate ramurile fundamentale ale economiei: industrie, transporturi, agricultură. Noua situaţie s-a manifestat iniţial mai ales în întreprinderile industriale: vechile manufacturi, care foloseau adeseori munca la domiciliu, au fost înlocuite treptat cu *fabricile şi uzinele de tip maşinist*, care reprezintă numeroase aspecte de concentrare dintre cele mai importante. Pe de o parte, noua industrie se concentrează în întreprinderi complet separate de domiciliul proprietarilor şi al lucrătorilor, toţi aceştia îşi desfăşoară activitatea într-una sau mai multe incinte perfect izolate, indiferent dacă în cadrul acestora există una sau mai multe clădiri. Faptul se datoreşte în primul rînd utilajului tehnic, care nu se mai compune, ca înainte, din unelte manuale şi instalaţii adaptate la acestea, ci din motoare, maşini-unelte şi instalaţii mecanice şi energetice adecvate, care se completează unele pe altele şi nu dau randamentele scontate decît împreună. *Concentrarea obligatorie a mijloacelor de producţie a atras după sine tot atît de necesar concentrarea oamenilor care se servesc de ele.* O manufactură din stadiul sclavagist şi chiar din stadiul feudal era considerată ca „mare" dacă folosea peste o sută de lucrători,

Scanned with OKEN Scanner

ca „foarte mare“ dacă era de cîteva sute. O fabrică sau uzină capitalistă, calificată similar, a ajuns la cîteva mii și chiar zeci de mii de salariați, iar pînă la urmă chiar la mai multe sute de mii. Se înțelege de la sine că, din punct de vedere *sociologic,* fenomenul acesta de *concentrare a oamenilor în sînul unei singure întreprinderi* este de un interes cu totul excepțional: înainte numai armatele și răscoalele strîngeau la un loc, în același spațiu, mulțimi atît de întinse.

Întreprinderile industriale capitaliste, aflate deci în regim de proprietate individuală, s-au concentrat, tot în chip necesar, din cauza costului ridicat al mijloacelor mecanice de producție, în mîinile *unui număr tot mai redus de capitaliști,* capabili să facă față enormelor cheltuieli de investiții. Proprietarii sau patronii fabricilor și uzinelor n-au mai folosit nici sclavi, nici șerbi ca producători, ci *lucrători liberi,* angajați prin învoieli sau contracte, în principiu și ele libere, dar diferența de poziție economică și socială dintre patroni, care își puteau permite orice, și muncitori care, dacă nu munceau, mureau de foame, împreună cu toți ai lor, înclina totdeauna balanța în favoarea celor dintîi, de unde șirul nesfîrșit de abuzuri, prezentate pe larg în toate manualele de istorie socială obiectivă. În orice caz, relațiile de producție din industriile capitaliste prezentau pe de o parte o clasă redusă de *proprietari,* unii foarte bogați (faimoșii milionari, apoi miliardari), pe de altă parte o clasă tot mai întinsă de salariați care nu posedau nici un mijloc de producție, afară de capacitatea lor proprie de muncă, producătorii propriu-ziși fiind numiți de obicei *proletari* (pentru că singura lor avere erau copiii, *proles,* pe care însă trebuiau să-i hrănească și să-i crească). În aceste condiții, *forța de muncă a devenit o marfă* ca oricare alta, dar o marfă de un tip cu totul special. Chiar dacă lăsăm la o parte faptul cel mai grav, că marfa aceasta este constituită din oameni, vînzătorul ei, adică muncitorul, era constrîns de lipsuri să accepte condițiile cumpărătorului, iar acesta era perfect conștient de puterea sa și n-a ezitat niciodată să uzeze și să abuzeze de ea. În chipul acesta, proletarul nu primea în schimbul muncii sale, în formă de salariu, decît suma necesară pentru un minimum de existență, fără de care n-ar mai fi putut continua activitatea, iar tot restul produsului muncii sale era acaparat de patron și constituia ceea ce se numește în economia politică marxistă *plusvaloare.* Cu alte cuvinte, produsul muncii unui lucrător într-o industrie capitalistă este rupt în două: o parte minimală este atribuită lui, sub formă de salariu, iar diferența, oricît ar fi ea de mare, este însușită de proprietarul mijloacelor de producție, de stăpînul sau patronul întreprinderii. Sub o formă mai deghizată și mai rafinată, *exploatarea omului de către om, începută în tributalism și sclavagism, prelungită în feudalism, continuă și în capitalism.* Toate formațiile sau orînduirile acestea sociale aparțin ontologic, deși diferă într-o mare măsură unele de altele morfologic, aceluiași *tip fundamental de societate, caracterizată prin scindarea în clase sociale opuse prin avere și putere.*

Industriile burgheze nu concentrează numai capitalurile, pe proprietari și salariați, mai ales pe producători, în sînul unui număr tot mai mic de întreprinderi dar tot mai mari ca întindere, ci se concentrează ele însele în spațiile cele mai prielnice pentru dezvoltarea lor, care au fost și continuă să fie *orașele,* unele preexistente, dar neindustriale, altele întemeiate chiar de ele. S-au petrecut astfel numeroase transformări în viața oamenilor, *mai toate revoluționare:* prin industrializarea

Scanned with OKEN Scanner

de tip capitalist unele zone și chiar țări întregi s-au *urbanizat* pînă la depășirea numerică a *populației agrorurale*, de *populația industrial-urbană*. Toate țările feudale aveau o populație agricolă în jurul a 80% din total; după industrializare și urbanizare, proporția s-a inversat, unele nu mai au decît 10—20% populație neurbană. Spre diferență de civilizațiile anterioare, care au avut un caracter preponderent rural, civilizațiile capitaliste sînt preponderent urbane. Mai exact, *civilizațiile tributale, sclavagiste și feudale, chiar dacă s-au dezvoltat sub formele lor majore la oraș, aveau o bază agrară și erau orientate deopotrivă în această direcție, pe cînd civilizațiile capitaliste sînt urbane nu numai ca loc principal de apariție, creștere și manifestare, dar și ca bază economică, ele s-au înălțat pe altă temelie decît cea agrară, pe industrie, comerț și finanțe, care toate sînt concentrate în marile orașe.*

Centrele urbane capitaliste, indiferent de vechimea lor, unele aflate pe vetre orășenești antice sau medievale, nu au adunat în cuprinsul lor numai întreprinderile industriale, comerciale și financiare principale, ci și organizațiile de conducere, vîrfurile administrației, ale armatei, ale culturii, științei și artei, ele sînt pînă azi *centre puternice pentru toate domeniile socioculturale mai înaintate ale omenirii*. Faptul acesta a înlesnit un contact permanent între toate straturile active ale societății, nu numai a celor aflate pe poziții de clasă identice sau asemănătoare, dar și a celor aflate în antagonisme ireductibile. În toate orînduirile anterioare, chiar și în sclavagism, clasele sociale aflate în luptă erau dispersate, fără legături facile între ele, pe cînd, de astă dată, capitaliștii și proletarii se găseau oarecum față în față, nu numai în aceleași întreprinderi, dar în aceleași localități, domiciliau în număr mare în cadrul aceloraşi așezări. Între castelanii feudali și șerbii lor distanțele erau în general foarte mari, atît pe plan social, cît și pe plan fizic, pe cînd în centrele industriale capitaliste distanțele dintre patroni și proletari rămîneau foarte mari, dar fizic s-au redus, în cadrul întreprinderilor, la cele dintre birouri și ateliere sau halele de mașini, iar în oraș la dimensiunile unor străzi sau cartiere. La rîndul lor, întreprinderile și orașele se găseau în relații tot mai strînse și mai intense, datorită în special noilor mijloace de comunicare (telegraf, telefon) și de transport (trenuri, vapoare). Toate acestea au dat posibilitatea clasei celei noi de exploatați ai muncii, adică *proletariatului*, să ajungă foarte repede la *conștiința nedreptății sociale* în care se găsea și deci să lupte pentru o justiție socială reală, pentru o orînduire socială lipsită de exploatare, adică pentru *colectivism*. Centrele industriale urbane erau concomitent și centre școlare și culturale, centre politice și științifice etc., așa că proletariatul a avut, chiar de la început, prilejul de a se cultiva, de a-și însuși cunoștințele de care avea nevoie pentru acțiunile social-politice pe care urma să le desfășoare. Civilizația industrial-mașinistă și cea urbană modernă în general, bazată pe o tehnică avansată, strîns unită cu știința, nu s-au putut dezvolta fără procese structurale de școlarizare și culturalizare a maselor. Sclavul, plebeul, șerbul, agricultorul tradițional etc., adică toți cei pe care se bazau economic societățile precapitaliste, erau în general *analfabeți*, pentru că puteau fi analfabeți, munca lor nu le pretindea o pregătire cărturărească, dar cu mecanizarea producției și a transporturilor, problema instrucției s-a pus în termeni cu totul diferiți. Cu excepția unui număr tot mai mic de muncitori necalificați, care erau supuși și ei unui învățămînt primar obligator, toți muncitorii specializați, de la cei mai mici pînă la cei mai mari, erau

Scanned with OKEN Scanner

nevoiți să se instruiască prin diferite cursuri profesionale, unele elementare, legate de ucenicie în producție, altele mai ridicate, făcute în școli tehnico-industriale de diferite grade, iar pentru ingineri în politehnici, pentru că altfel nu puteau face față sarcinilor care le reveneau. În aceste condiții, asigurate de treapta generală de civilizație a tuturor țărilor industriale, clasa muncitoare a putut să-și formeze o conștiință clară a situației nedrepte în care se găsea, ca și a posibilităților de a lupta împotriva și de a merge spre lichidarea definitivă a ei. Cu alte cuvinte, *clasa muncitoare* a ajuns foarte repede la *conștiința misiunii sale istorice*, la conștiința că este chemată să pună capăt societății scindate în clase sociale antagoniste și să construiască o nouă formă de orînduire socială, *lipsită de exploatarea omului de către om.*

În sensul acesta s-au dezvoltat și științele sociale, inclusiv *sociologia:* tot mai mulți oameni de știință, filosofi și ideologi au început să dezvăluie tarele orînduirii sociale capitaliste, necesitatea de a fi depășită și înlocuită cu alta, superioară. În timp ce muncitorii se organizau în sindicate, iar ideologii progresiști lansau numeroase doctrine și programe de reformă socială și chiar de revoluție socială, majoritatea cu un caracter utopic, Karl Marx și Friedrich Engels elaborau *materialismul dialectic și istoric,* deci o nouă teorie despre lume și societate, ca și *socialismul științific,* deci o concepție politică bazată pe datele științei, care la rîndul ei reflectă în mod specific datele realității. Pătruns în mase, marxismul a ridicat conștiința de clasă a muncitorimii de la nivelul ei spontan și sindical (economic) la un nivel superior, *teoretic și politic.* Clasa muncitoare astfel înarmată a dat naștere unei adevărate mișcări sociale și politice, dincolo de frontierele naționale, mișcare uriașă, de proporții internaționale.

Meritul științific și politic excepțional al lui Marx și Engels este de a fi demonstrat că *dezvoltarea societății capitaliste, a societății în general, nu se face după voința și dorințele oamenilor, ci după legi obiective, după o logică internă de natură dialectică, prin unitatea contrariilor, în care forțele în luptă constituie un autodinamism necesar, inevitabil.* Ei au arătat proletariatului ascendent bazele social-istorice obiective care i-au determinat apariția și care îi determină legic desfășurarea și misiunile istorice, ca și obligația de a se ține seama în elaborarea programelor politice muncitorești de aceste determinări obiective. *Pentru prima dată în istoria omenirii politica militantă a fost întemeiată și îndrumată după principii și metode științifice: teoria s-a completat cu acțiunea, iar acțiunea a derivat nemijlocit din teorie.*

Ideile marxiste fundamentale despre *societatea capitalistă,* despre geneza, structura, funcționarea, dezvoltarea și pieirea ei, sînt, pe scurt, următoarele:

O societate capitalistă se compune din două clase sociale principale care absorb treptat toate celelalte clase și categorii sociale sau cel puțin le atrag structural și funcțional în sfera lor de influență, în procesul lor de desfășurare: *clasa capitaliștilor sau a burghezilor* (burghezia), care deține proprietatea exclusivă sau covîrșitoare a mijloacelor de producție, a materiilor prime și a uneltelor (mine, fabrici, ateliere) necesare producerii mijloacelor de subzistență și *proletariatul,* clasa proletarilor sau clasa muncitoare, compusă din cei complet lipsiți de mijloace de producție, siliți să-și vîndă celor dintîi forța lor de muncă, pentru a primi în schimb un salariu strict necesar întreținerii vieții, mai exact supraviețuirii. Capitalismul, instaurat inițial în domeniul producției in-

Scanned with OKEN Scanner

dustriale, s-a extins treptat în toate sectoarele vieții sociale, în agricultură, zoocultură, silvicultură, piscicultură, meșteșuguri, construcții, transporturi și a dezvoltat, pe lîngă capitalul industrial, capitaluri tot mai extinse în toate aceste domenii. Micile întreprinderi au fost silite să cedeze pasul marilor întreprinderi din cauza regimului de concurență liberă, căruia n-au putut să-i facă față. A dispărut treptat industria casnică, a scăzut simțitor numărul și mai ales ponderea atelierelor meșteșugărești (artizanatul) și chiar a gospodăriilor agricole mărunte. Desigur unele unități productive de genul acesta s-au menținut, fără a se integra complet în capitalism (unele gospodării mici țărănești, unele din atelierele meșteșugărești, unele prăvălii, restaurante, cîrciumi, frizerii etc.), dar ele au trecut la periferia vieții economice și sociale, fără a deține poziția de altădată. Rezultatul pătrunderii capitalismului în întreaga viață socială a fost nu numai concentrarea marilor capitaluri în mîna cîtorva magnați (mari industriași, bancheri, comercianți, armatori, latifundiari etc.), ci și *o proletarizare masivă a întregii populații* (proletari industriali, proletari artizanali, proletari agricoli, proletari intelectuali ș.a.m.d.). Este *o lege fundamentală a dezvoltării societății capitaliste:* cu cît se dezvoltă, cu atît capitalurile se concentrează în mîini mai puține sau se mențin în posesia unui grup foarte mic (al milionarilor, al miliardarilor) și cu atît numărul proletarilor, al salariaților de toate categoriile devine tot mai mare, pînă la proletarizarea majorității covîrșitoare a populației. Acolo unde lucrurile nu se petrec după această legitate din cauza unor factori de circumstanță, variabili de la o țară la alta, capitalismul domină totuși întreaga viață economică și socială, pe alte căi decît ale proprietății, prin întreprinderile bancare, prin comerț, prin transporturi etc., ceea ce duce la înlocuirea exploatării nemijlocite cu o *exploatare de clasă indirectă,* prin diferite verigi de legătură, ceea ce modifică numai forma, nu și esența fenomenului.

Proletariatul a luat naștere datorită revoluției industriale engleze, petrecută în secolul al XVIII-lea și repetată apoi, după legile proprii de dezvoltare, în toate țările civilizate. La rîndul ei, revoluția industrială a fost provocată de inventarea mașinii cu aburi și a diferitelor mașini de filat, de țesut etc. și a unor serii întregi de mecanisme auxiliare. Aceste mașini și instalații erau foarte scumpe și nu puteau fi procurate decît de marii capitaliști, fapt care a modificat întregul mod de producție de pînă atunci. S-a introdus așadar *mașinismul* și prin el *sistemul muncii de fabrică,* răspîndite apoi în toate celelalte ramuri industriale, de la olărie la metalurgie, cu eliminarea treptată sau marginalizarea micilor producători, a meseriașilor de tip tradițional. Enorma *diviziune a muncii* a făcut cu putință ca produsele să fie făcute mai repede, de lucrători mai puțin calificați, și deci mult mai ieftin, la prețuri cu care vechile moduri de producție nu erau în stare să concureze eficient. Și astfel, societatea s-a scindat în două clase sociale fundamentale, una care a acaparat toate mijloacele principale de producție, clasa capitaliștilor, alta, care a fost deposedată de aceste mijloace și nu i-a mai rămas altă sursă de trai decît vînzarea propriei forțe de muncă, proletariatul. Acesta este deci un produs istoric al vremurilor moderne, el a devenit activ și decisiv în istorie abia din secolul al XIX-lea încoace. Între proletariat și clasele exploatate din vechile regimuri diferențele sînt foarte clare. *Sclavul* era vîndut ca un obiect sau un animal și devenea proprietatea unui stăpîn care îl folosea și îl trata cum credea de cuviință, dar în același timp îl ocrotea și-i asigura un minimum

Scanned with OKEN Scanner

de existență, pentru că avea nevoie de el și nu-l putea înlocui cu ușurință. *Proletarul* nu aparține nimănui, el este unicul „proprietar" al ființei sale, dar ca să trăiască este constrîns să se vîndă singur pe un timp oarecare, iar munca lui nu este cumpărată decît atunci cînd are cineva nevoie de ea, ceea ce înseamnă că de fapt nu are o existență asigurată. *Sclavul* era în afara concurenței, pe cînd *proletarul* este supus unei concurențe cu atît mai mari cu cît cererea este mai mică, iar oferta mai ridicată. El este supus deci continuu oscilațiilor pieții. *Sclavul* se elibera prin desființarea parțială sau totală a relațiilor de sclavie, pe cînd proletariatul nu se poate elibera în calitate de clasă socială decît desființînd proprietatea particulară a mijloacelor de producție. Totuși proletarul aparține unei societăți care se află pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare și se găsește el însuși pe o treaptă mai înaltă decît sclavul: el este un *om liber,* în măsură de a se organiza și a lupta împotriva nedreptăților care i se fac, capabil să se instruiască, să se ridice intelectual și să devină o forță de temut, opusă conștient și fățiș clasei capitaliste.

Proletarul se deosebește deopotrivă și de *iobag.* Acesta avea în posesia și folosința sa unele unelte de producție, diferite animale domestice, ca și o bucată de pămînt pentru care ceda feudalului o parte din produse sau presta anumite munci. *Proletarul* muncește cu mijloacele de producție ale altuia, în folosul altuia, primind în schimb o parte din veniturile pe care proprietarul întreprinderii le obține angajînd și folosind munca sa. *Iobagul* avea o existență grea, dar ea era asigurată, pe cînd *proletarul* trebuie să înfrunte, pînă în zilele noastre, în fiecare moment, scăderea salariului sau, și mai grav, lipsa de muncă, *șomajul.* Situația proletarului este superioară totuși celei iobăgești, pentru aceleași motive, ca și în comparație cu a sclavului: el nu depinde juridic și politic de nimeni și deci se poate ridica pe față împotriva *capitalismului,* se poate organiza în sindicate și în partide proprii, prin care să lupte în chip organizat pentru o nouă orînduire socială, mai dreaptă.

Proletariatul se deosebește și de muncitorul din manufacturi, aflate în funcție în veacurile anterioare revoluției industriale și un timp paralel cu fabricile și uzinele mașiniste, pentru că acesta mai poseda încă, în regulă generală, războiul său propriu de țesut, roțile de tors și alte unelte de producție, precum și un ogor mărunt, pe care-l cultiva în orele libere, împreună cu familia sa. Proletarul propriu-zis nu posedă nimic din toate acestea, în materie de mijloace de producție el este un „neproprietar" absolut. În plus, muncitorul de manufactură se găsea, de cele mai multe ori, la țară, într-un mediu patriarhal, își desfășura o parte din muncă la domiciliu și se găsea cu moșierul sau manufacturierul în relații complexe, unele de ordin personal, ca toți feudalii, pe cînd proletarul trăiește mai totdeauna la oraș, într-un mediu în general „străin" sau chiar „ostil", iar cu patronul nu mai are decît relații strict contractuale, de muncă desfășurată contra unor sume de bani.

Revoluția industrială și orînduirea socială structurată pe temeiul ei, adică societatea scindată în burghezie și proletariat, au avut urmări revoluționare dintre cele mai spectaculoase, chiar dacă unele dintre ele, ca sărăcirea maselor mari populare și creșterea nesiguranței și a frămîntărilor sociale, au fost negative. În afară de preponderența economică crescîndă a burgheziei și ruinarea concomitentă a nobilimii și a breslașilor, burghezia a cucerit și *puterea politică,* ea a devenit *clasa dominantă sau stăpînitoare a noii societăți:* relațiile capitaliste de producție

Scanned with OKEN Scanner

au impus o suprastructură politică și juridică de același tip, un *stat burghez* și o *legislație favorabilă capitaliștilor*. În continuare, au fost revoluționate toate domeniile culturale și spirituale: învățămîntul, știința, artele, filosofia, morala, literatura ș.a.m.d., nimic n-a mai rămas din ceea ce a fost înainte, *toate au fost restructurate în sens capitalist*. Procesele acestea revoluționare au fost atît de puternice, încît au depășit granițele primelor țări industriale și au antrenat schimbări similare în toate țările lumii, pe toate continentele, ceea ce a avut ca efect constituirea unor *capitaluri supranaționale* și a unei piețe sau a unor debușee cu același caracter: *un capitalism internațional și o piață mondială*, iar în final, *o economie universală*, care a unificat, sub raportul civilizației, întreaga omenire și a împins-o spre forme moderne, progresiste de viață. Tehnica bazată pe știință s-a răspîndit peste tot. Capitalismul a desființat și barierele vamale din lăuntrul țărilor și a impus o unificare a unui număr mare de teritorii pînă atunci separate și autonome, pe principii noi, *naționale*, de care a beneficiat și țara noastră (Unirea principatelor din 1859 și formarea statului unitar român în 1918). Secolul răspîndirii capitalismului, care a fost cel de al XIX-lea, a fost numit și *„secolul naționalităților"*. Burghezia în dezvoltare avea nevoie de piețe cît mai largi și astfel s-au creat condițiile pentru o *piață internă*, prin statele naționale, ca și pentru o *piață mondială*, prin exporturile de capital și relațiile comerciale internaționale, iar mai tîrziu, prin *imperialism* și *colonialism*.

Ca să se dezvolte nestingherit, capitalul a impus inițial un regim economic și politic *liberal*, exprimat prin dreptul fiecăruia, indiferent de starea lui socială, de a-și folosi capitalul și forța de muncă după voința sa proprie, fără îngrădiri juridice sau politice de nici un fel. Așa s-a constituit *capitalismul concurențial*, bazat adică pe concurența liberă între diferitele întreprinderi capitaliste, fie industriale, fie bancare, comerciale, agricole sau de transport. Teoria economică burgheză (Say, Bastiat etc.) susținea că nu este nevoie de nici o reglementare a economiei din partea statului, considerat ca un simplu „paznic de noapte", adică paznic al ordinei publice, fără funcții economice, că economia liberă se reglementează singură prin legea cererii și a ofertei. În realitate, întreprinderile economice concurente acționau dezbinat, unele împotriva altora, deci anarhia era inevitabilă. Ea s-a exprimat mai ales în așa-zisele *crize de supraproducție*, crize ciclice sau periodice, care provocau falimente răsunătoare și perioade lungi de suferință pentru consumatori. Capitaliștii, dornici să cîștige cît mai mult, produceau în timpurile de prosperitate peste posibilitățile de absorbție ale pieței, deci ale consumului, și provocau astfel aceste crize, care erau de fapt de *subconsumație*, pentru că populația avea nevoie de produsele respective, dar n-avea cu ce să le plătească. Cei mai loviți de crizele economice au fost *muncitorii*, pentru că foarte multe întreprinderi erau nevoite să-și întrerupă activitatea, iar ei erau concediați în masă. Crizele economice s-au repetat un timp tot la 5—7 ani, apoi la intervale de 10 ani și chiar mai mari, dar ele n-au dispărut nici azi, în nici una din țările capitaliste. În cele din urmă, capitaliștii și-au dat seama de neajunsurile inevitabile ale liberei concurențe și au încercat să remedieze lucrurile printr-un sistem de convenții care să le elimine. Așa s-a ajuns la *capitalismul monopolist:* marile întreprinderi industriale, comerciale și bancare s-au constituit în trusturi și carteluri prin care și-au împărțit debușeele în așa fel încît să nu se mai concureze între

Scanned with OKEN Scanner

ele. În regim de proprietate particulară, sistemul acesta nu poate avea decît rezultate *relative,* pentru că trusturile și cartelurile au terminat prin a se concura unele pe altele și chiar dacă monopolul parțial a mărit durata dintre crizele economice, deci și urmările lor sociale dezastruoase, n-au reușit să le elimine cu desăvîrșire. *Crizele de supraproducție și subconsum sînt deci un rău iremediabil al regimurilor capitaliste, indiferent de stadiul lor de dezvoltare, concurențial sau monopolist.*

Concentrarea tot mai puternică a marilor întreprinderi, atît a celor industriale, cît și a celor comerciale și bancare, le-a transformat în organizații extrem de mari („mamut", după expresia americanilor), care au modificat calitativ mai ales *poziția proprietarului:* acesta nu-și mai poate conduce singur o astfel de întreprindere, nici chiar dacă este competent, el are nevoie de o mulțime de auxiliari de specialitate: ingineri de producție, ingineri de cercetare, contabili, financiari, procuriști, voiajori comerciali etc. Dealtfel nici aceștia nu-și mai pot îndeplini sarcinile care le revin de unul singur, ei au nevoie, la rîndul lor, de ajutorul unor corpuri de salariați organizați în secții, laboratoare, birouri, servicii, departamente etc., ceea ce înseamnă crearea unei *birocrații* uriașe, *birocratizarea economiei însăși,* pe modelul mai vechi al statului, al armatei și al bisericii. Adeseori proprietarul nu mai este capabil să-și conducă singur întreprinderea, să coordoneze și să îndrume toate secțiile de producție, toate serviciile, ca cele comerciale, financiare, de personal, de igiena și medicina muncii etc., încît recurge la un *director general de specialitate,* la un *manager,* și la numeroși *directori de ramură* (director de producție, director comercial, director administrativ, director de personal ș.a.m.d.). În aceste condiții a apărut, pe lîngă *manager,* încă un profesionist specific capitalist, *antreprenorul,* care procură capitalul necesar de la bănci, închiriază terenuri de la proprietarii de pămînt, angajează salariați de toate categoriile, înființează, organizează și conduce întreprinderea, din cîștigurile realizate plătește dobînzile, chiriile, salariile, mașinile, materiile prime, iar ceea ce rămîne formează *profitul* său personal. Antreprenorul, în înțelesul acesta restrîns, nu mai este propriu-zis un proprietar, pentru că el operează cu proprietățile altora, dar știe ce să facă cu acestea, cum să le pună în valoare, își ia asupra lui riscurile și bineînțeles, în caz de reușită, obține profiturile care, uneori, sînt extrem de mari. În aceeași direcție au luat ființă *societățile pe acțiuni* și alte organizații asemănătoare. Pentru a elimina riscul falimentului, care este în structura însăși a capitalismului, deci ruinarea capitalistului sau a antreprenorului, și a restrînge pierderile eventuale la patrimoniul întreprinderii, s-a recurs la sistemul acțiunilor care nu mai sînt achiziționate de un singur proprietar, ci de un număr mai mic sau mai mare de oameni, în schimbul unor dividende. În locul unui proprietar sau a unui număr restrîns de proprietari, apare o colectivitate întreagă de acționari, o *societate* condusă de un consiliu de administrație ales dintre ei și de o direcție generală formată din specialiști sau experți în asemenea afaceri, care sînt în realitate niște simpli *salariați.* Veniturile obținute sînt împărțite între acționari și membrii consiliului de administrație și directorul general etc., iar în caz de pierdere sau faliment, urmările nu privesc decît întreprinderea ca atare, înregistrată ca „persoană juridică" sau „persoană morală", cu drepturi și obligații ca orice persoană fizică. Procedeele acestea au terminat prin a elimina proprietarul sau proprietarii *individuali,* care sînt înlocuiți

Scanned with OKEN Scanner

cu un *proprietar instituțional,* de esență *colectivă,* capabil să funcționeze foarte bine exclusiv prin aportul unor salariați. În aceste condiții, trecerea de la un regim capitalist, bazat pe proprietatea privată a mijloacelor de producție, la un regim colectivist (socialist sau comunist), bazat pe proprietatea întregului popor, este o problemă firească: *marile întreprinderi capitaliste s-au dezvoltat prin propriul lor dinamism de la proprietatea personală neîngrădită la o proprietate din ce în ce mai colectivă, mai instituționalizată, mai birocratizată, așadar mai socializată.* Dacă revoluțiile socialiste au trebuit să recurgă pînă acum la violență, pentru a face trecerea de la societatea capitalistă la societatea socialistă, nu este din cauza unor împrejurări *obiective,* ci a rezistenței celor care s-au format în capitalism, au avut beneficii importante de pe urmele lui și deci au avut interesul să-l prelungească și să-l apere cu orice preț. Cum numărul acestora este tot mai mic, pentru a-i înlătura și a se elibera masele recurg, după împrejurări, la acte de violență, dar acestea nu derivă din natura însăși a lucrurilor. În principiu, *trecerea revoluționară de la societatea capitalistă la cea socialistă este posibilă fără nici o violență,* de exemplu pe baza unor alegeri libere, care ar avea ca rezultat un parlament format din majorități socialiste sau comuniste. Pînă acum însă procedeul acesta nu a fost aplicat în nici una din țările socialiste existente. Aportul esențial al marxismului este de a fi demonstrat că *societățile capitaliste,* la fel ca cele tributale, sclavagiste sau cele feudale, *se desfășoară după legi obiective,* prin propriile lor *mecanisme interne,* care le duc, mai curînd sau mai tîrziu, la *înlocuirea revoluționară* a lor cu o societate de treaptă superioară, care este *societatea socialistă.*

5.11. Societatea se dezvoltă după legi obiective, dar și în funcție de modul în care sînt reflectate aceste legi în conștiința oamenilor și de acțiunile pe care le desfășoară aceștia drept consecință, de la forme comunitare primitive spre forme comunitare superioare, cu alte cuvinte de la *comuna primitivă* la *societatea comunistă.* S-ar putea ca dezvoltarea de pînă acum a societății să aibă nu numai o *linie ascendentă,* de la sălbăticie la civilizație, cum a conceput-o Morgan și atîția alții după el, dar și o mișcare în *spirală,* cum a bănuit Vico, dar pînă acum problema nu a fost analizată mai de aproape. Sigur e că între cele două „comunisme" distanța este enormă: cel primitiv este soluția oferită de sărăcie, ignoranță, înapoiere, pe cînd cel avansat este soluția oferită de bogăție, știință și tehnică; unul este la începuturile dezvoltării, celălalt la sfîrșitul ei, ca o încoronare și o sinteză creatoare a întregii istorii de pînă acum.

Drumul spre *societatea comunistă,* în care oamenii vor munci după capacitatea lor și vor fi retribuiți după nevoile raționale, societate care nu s-a realizat încă nicăieri, dar apare ca perfect posibilă, străbate mai întîi o *etapă socialistă,* inaugurată deodată cu revoluția socialistă, cu preluarea puterii de către proletariat și eliminarea regimului capitalist. De fapt trecerea la societatea socialistă se poate face pe căi diferite.

Indiferent însă de calea urmată, *societatea socialistă,* odată instaurată, *pune capăt exploatării de clasă, exploatării omului de către om, prin suprimarea proprietății private asupra mijloacelor economice de bază, și încheie astfel, chiar de la început, etapa societății scindate în clase sociale antagoniste. Se termină astfel o întreagă epocă istorică și se deschide alta, calitativ diferită, care este a viitorului.*

Scanned with OKEN Scanner

Dacă lăsăm la o parte sau punem metodologic „în paranteze" diferențele naționale, care ne-ar obliga la dezvoltări mult prea extinse, o societate socialistă, în afară de socializarea întreprinderilor industriale, bancare, comerciale, de transport etc., adică a tuturor ramurilor economice de interes colectiv, se caracterizează prin următoarele trăsături principale:

Puterea politică este preluată de clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea muncitoare și intelectualitatea progresistă. Ea este exercitată prin partidul clasei muncitoare, forța conducătoare în societate. Socialismul fiind incompatibil cu orice formă de monarhie și cu orice formă de dictatură personală, adoptă totdeauna o formă politică *republicană* și *democratică*, inițial de esență democrat-populară, apoi socialistă și, în fine, comunistă. Masele largi populare sînt chemate să participe, în număr din ce în ce mai mare și mai intens, prin diferite organizații și procedee, la conducerea societății. Prin eliminarea exploatării de clasă, statul se modifică în însăși esența lui: *statul socialist este calitativ diferit de statul capitalist,* ca și de orice formă de stat din oricare din orînduirile presocialiste; el este condus de clasa muncitoare prin partidul ei; deci *încetează de a mai fi un instrument politic al exploatării și dominației de clasă și devine instrument de realizare, organizată și legalizată, a programului de construire a societății socialiste și, în continuare, a celei comuniste.* Fenomenul acesta, care poate fi observat în plină desfășurare în toate țările socialiste, inclusiv în propria noastră țară, ne obligă să modificăm concepția mai veche despre stat, ca instrument exclusiv al exploatării economice și al dominației politice de clasă, el este mai mult decît atît: „expresia politică a societății", cu variații în funcție de natura societății, stat de clasă în societățile scindate în clase sociale antagoniste, stat al întregului popor, al întregii societăți, în orînduirile populare, socialiste și comuniste.

Se modifică fundamental și esența *clasei muncitoare,* definiția ei nu mai corespunde cu a proletariatului din societatea capitalistă. În socialism, clasa muncitoare, împreună cu țărănimea muncitoare și intelectualitatea, cu întregul popor, este în același timp producătoare și proprietară, proprietara colectivă a tuturor mijloacelor principale de producție și în același timp clasa conducătoare a întregii societăți, inclusiv a statului. Deci în socialism vechea ruptură dintre societate și muncă, dintre exploatator și exploatat, dintre patron și salariat este complet înlăturată: *producătorii sînt în același timp și proprietarii mijloacelor principale de producție, deci exploatarea de clasă dispare. Clasa muncitoare își desfășoară activitatea productivă în propriile ei întreprinderi și se conduce singură prin propriul ei partid, propriile sale organizații și propriul ei stat.* De aceea *revoluția socialistă este cea mai mare revoluție din istoria omenirii nu numai sub raport economic și politic, dar și sub raport social și uman:* prin ea, cum au arătat clasicii marxismului, *se încheie o epocă de necesitate și constrîngere și începe o epocă de autoconducere, de libertate, egalitate și fraternitate,* care pînă atunci n-au fost decît lozinci utopice, simple deziderate ale unor mase însetate de dreptatea socială.

În cadrul relațiilor socialiste de producție, toți participanții la activitățile economice și politice au poziții sociale și juridice *egale,* diferențele sînt de strictă ierarhie funcțională, de nivele de organizare și conducere, ceea ce nu mai ține de natura claselor sociale, ci de nevoile obiective de desfășurare eficientă a oricăror activități colective. Direc-

Scanned with OKEN Scanner

torii de fabrici, de exemplu, sînt salariaţi ca şi muncitorii, ei n-au nimic comun cu patronii de altădată sau cu împuterniciţii acestora, ci reprezintă politic sau administrativ tot clasa muncitoare şi sînt de regulă membrii aceluiaşi partid, ca şi membrii aceluiaşi sindicat. În plus, nimeni nu mai conduce nici o întreprindere şi nici o instituţie de unul singur, indiferent de locul pe care-l ocupă în ierarhie, fiecare conducător sau şef este asistat de reprezentanţi ai tuturor nivelelor, datorită principiului democratic al *conducerii colective*. Formele de participare a oamenilor muncii, a maselor populare în general, la *conducerea colectivă a ţării şi a fiecărei instituţii sociale în parte* variază de la o societate socialistă la cealaltă, iar în sînul aceleiaşi societăţi, de la o perioadă la cealaltă, dar *participarea însăşi este un drept recunoscut în fiecare din ele şi se adînceşte deodată cu dezvoltarea spre forme mai avansate de socialism, spre forme mai apropiate de comunism.*

Dezvoltarea societăţii socialiste, făcîndu-se în mod *planificat,* elimină concurenţa anarhică dintre întreprinderile economice şi crizele ciclice care decurg din ea, pune capăt şomajului şi sărăciei, munca devine în acelaşi timp o datorie şi un drept, iar salariul o retribuţie calculată după aportul fiecăruia la dezvoltarea societăţii, după formula socialistă că fiecare este dator să muncească după capacitatea sa şi are dreptul să fie plătit după rezultatele muncii pe care o depune. Marea noutate este apariţia şi creşterea continuă a *salariului social,* alături de cel *personal:* fiecare cetăţean beneficiază de dezvoltarea generală a societăţii, de civilizaţia socialistă, de sistemul ei de organizare şi funcţionare, care elimină toate discriminările naţionale, religioase, de sex etc. Şcolarizarea se face gratuit, asistenţa medicală se acordă tot gratuit ş.a.m.d., adică apar tot mai multe înlesniri care uşurează viaţa oamenilor şi le oferă condiţii de promovare tot mai substanţiale.

Planificarea economică socialistă, sub o singură conducere şi cu o finalitate comună, de interes obştesc, are unele trăsături de foarte mare interes sociologic, pentru că *vizează obiective de ordin structural,* care modifică din temelii întreaga viaţă socială a oamenilor, pînă la formarea unui om nou, *omul socialist,* personalitate multilateral dezvoltată, angajată în marile construcţii sociale ale vremurilor noastre, care se deosebeşte calitativ de toţi oamenii orînduirilor sociale anterioare.

Orice planificare socialistă pune accentul pe *industrializare,* fără a neglija agricultura şi celelalte ramuri ale economiei, care sînt promovate în mod corespunzător. Industrializarea socialistă se face după o repartizare teritorială echilibrată, în aşa fel ca toate zonele ţării să beneficieze de pe urma ei. Civilizaţia modernă este o *civilizaţie industrială* şi manifestă tendinţa de a industrializa, adică a tehniciza şi ştienţifiza toate sectoarele productive, inclusiv agricultura, pomicultura, horticultura, zootehnia, piscicultura, silvicultura etc., care devin astfel *sectoare ale industriei.* Acelaşi lucru se petrece cu transporturile, construcţiile, administraţia şi chiar cu sectoare importante ale culturii, cum sînt cele de cercetare ştiinţifică sau ale culturii de masă. Deci *a industrializa* înseamnă, în zilele noastre, *a civiliza,* a rupe cu tradiţiile de stagnare şi a realiza toate progresele social-culturale posibile.

Consecinţele industrializării sînt numeroase şi aproape toate au un caracter *revoluţionar.* Mai întîi se modifică *structura demografică:* faţă de preponderenţa milenară a *ţărănimii,* care caracterizează toate societăţile scindate în clase sociale antagoniste, pînă la triumful maşinismului, societăţile industriale ajung la o preponderenţă a *clasei muncitoare*

Scanned with OKEN Scanner

în două faze însă bine distincte, calitativ diferite: în *capitalism,* deşi majoritar, proletariatul industrial este exploatat de capitalişti; în *socialism,* clasa muncitoare este stăpînă pe munca şi destinele ei, societatea socialistă este construită de ea şi pentru ea, fără nici o exploatare a omului de către om.

Industrializarea înseamnă în acelaşi timp *urbanizare:* oriunde se desfăşoară, fie în capitalism, fie în socialism, marile industrii se concentrează la oraş şi deci deplasează grosul populaţiei productive dinspre sate spre oraşe. Satele înseşi sînt urbanizate, datorită punerii pe baze ştiinţifice a agriculturii (mecanizare, chimizare, irigare, electrificare, agrotehnică, zootehnică etc.). Dar şi în aceste domenii apar diferenţe calitative între societăţile industriale *capitaliste* şi cele *socialiste,* pentru că mijloacele de producţie sînt identice sau similare, dar relaţiile de producţie sau relaţiile de proprietate sînt exact contrare: pe de o parte *proprietate particulară* şi mari distanţe economice şi sociale între proprietari şi neproprietari, pe de altă parte *proprietate colectivă* şi deci dispariţia atît a proprietarilor individuali, cît şi a reprezentanţilor lor, cu *lichidarea treptată a deosebirilor dintre bogaţi şi săraci,* înlocuirea lor cu o bunăstare generală, în funcţie de rezultatele muncii. Întreaga populaţie a ţărilor socialiste beneficiază de ridicarea continuă a venitului naţional, de treptele civilizaţiei în neîncetată depăşire.

Industrializarea, cum am mai arătat, implică, prin însăşi natura ei, pe lîngă urbanizare, un proces larg de *şcolarizare şi culturalizare a maselor.* Fenomenul acesta, ivit în capitalism şi ţinut în limite strict necesare, a fost transpus în socialism pe o treaptă cu totul superioară, pînă la proporţiile unei adevărate *revoluţii şcolare şi culturale.* Dacă în majoritatea ţărilor capitaliste s-a ajuns la învăţămîntul obligator de patru ani, apoi la cel de opt ani, în ţările socialiste el s-a ridicat la zece, apoi la doisprezece ani, ceea ce înseamnă că întreaga societate, fără diferenţe de sex, naţionalitate, stare economică etc., a ajuns la nivelul şcolarizării liceale de altădată. În sociologia contemporană se insistă tot mai mult asupra deosebirilor calitative dintre *societăţile neinstruite* (analfabete sau semianalfabete) şi *societăţile instruite* (alfabetizate, şcolarizate). *Societăţile socialiste sînt toate, fără nici o excepţie, societăţi instruite.*

Tot obligatorii sînt cursurile şi şcolile de calificare profesională, toate treptele de învăţămînt, dar numai pentru cei care se dedică anumitor profesiuni specializate sau de înaltă competenţă. De aceea, pe lîngă învăţămîntul obligator general, care priveşte întreaga populaţie, în toate ţările socialiste s-a imprimat un avînt deosebit tuturor formelor şcolare, de la învăţămîntul mediu, teoretic şi profesional pînă la învăţămîntul superior, universitar şi postuniversitar. *Educaţia şi instrucţia au devenit permanente.* Progresele tehnice şi ştiinţifice din zilele noastre sînt atît de mari şi de repezi, încît nimeni nu mai poate face faţă sarcinilor profesionale, indiferent de domeniul în care activează, fără o continuă ţinere la curent, fără reciclare şi recalificare.

O caracteristică foarte importantă a ţărilor socialiste este răspîndirea largă, la toate nivelele populaţiei, pe lîngă învăţămîntul de cultură generală şi cel de specializare şi perfecţionare continuă, pe linie profesională, a *învăţămîntului politic,* prin care se asigură tuturor cetăţenilor pregătirea necesară pentru înţelegerea contemporaneităţii, a tuturor evenimentelor istorice care se petrec sub ochii noştri, cu participarea noastră, atît pe plan naţional, cît şi pe plan mondial. În orînduirile sociale presocialiste, numai un număr restrîns de oameni, dar

Scanned with OKEN Scanner

și aceștia într-o măsură foarte relativă, știau și înțelegeau ce se petrece în domeniul societății și al statului, pe cînd în țările socialiste fiecare cetățean este instruit în chip special în această direcție.

Învățămîntul de toate gradele și profilele se desfășoară în cadrul mai larg al *culturalizării maselor* printr-un număr tot mai mare de așezăminte și instituții cultural-educative și instructive, extrașcolare și postșcolare, cum sînt căminele culturale, cluburile muncitorești, casele de cultură, universitățile populare etc., dar și bibliotecile, muzeele, teatrele, cinematografele ș.a.m.d. Mișcarea aceasta uriașă de informare și cultivare este amplificată în zilele noastre prin mijloacele de comunicație de masă (mass media), cum sînt presa (ziare și reviste), radioul, televiziunea, magnetofonul, care, așa cum s-a spus cu bună dreptate, transportă zilnic cultura sub formele ei cele mai variate la domiciliul oamenilor. Între o locuință cu radio și televizor și una lipsită de ele deosebirile sînt foarte mari; într-una informația și cultura fac parte, într-un grad mai mare sau mai mic, chiar din structura și atmosfera vieții de familie, pe cînd în cealaltă viața se desfășoară după modele tradiționale de mult depășite. Mijloacele moderne și neîncetat modernizate de transport (trenuri, autobuze, automobile, vapoare, avioane) și de comunicare (telegraf, telefon, radio, sateliți artificiali etc.) sporesc zi de zi capacitatea de răspîndire a știrilor și a culturii, pătrunderea lor în toate straturile și zonele social-umane, de la centrele urbane pînă la stînele și cabanele din creierii munților. Fenomenul este cu atît mai important cu cît nu se restrînge la granițele țărilor, ci este de dimensiuni internaționale, de proporții cu adevărat mondiale. Spațiul terestru descrește mereu în funcție de viteza și generalizarea comunicațiilor și transporturilor, pămîntul devine tot mai mic și în același timp tot mai solidar și mai unitar, cel puțin ca virtualitate. Organizația Națiunilor Unite și numeroasele ei organizații internaționale n-ar putea să funcționeze satisfăcător dacă n-ar exista această bază tehnică și numeroasele ei consecințe. Dacă veacul al XIX-lea a fost veacul naționalităților, secolul nostru este al omenirii în totalitatea ei, chiar dacă luptele de eliberare națională și cele de eliberare socială sînt pentru el tot atît de caracteristice.

Dar dacă industrializarea socialistă atrage după sine urbanizarea, școlarizarea și culturalizarea maselor, folosirea din plin a tuturor mijloacelor de instruire și educare în scopul ridicării nivelului mental, nu numai material, al întregii populații, noua spiritualitate, adică spiritualitatea comunistă se răsfrînge binefăcător asupra tuturor activităților economice, profesionale, sociale și politice și în același timp creează un *om nou*, un om specific acestei faze de dezvoltare a societății. Apar mai ales o nouă *etică* și o nouă *echitate*, amîndouă de esență, morală, izvorîte din necesitatea și aspirația de *a lichida* una din cele mai dureroase consecințe ale exploatării de clasă, cu unele prelungiri chiar după desființarea ei juridică și politică, anume *decalajul dintre bogați și săraci, dintre cei puternici și cei slabi social, politic și cultural*. Marxismul a demonstrat în mod științific, cu argumente incontestabile, că aceste inegalități dintre oameni, dintre oamenii care locuiesc în palate și trăiesc în belșug și cei care se adăpostesc în cocioabe și abia dacă au ce le trebuie de pe o zi pe alta, nu vin nici de la vreo putere supranaturală, cum susțineau medievalii, nici de la natură, cum susțin capitaliștii, ci exclusiv de la *societate*, de la *organizarea nedreaptă* a acesteia.

Scanned with OKEN Scanner

Intreaga politică socialistă și comunistă tinde spre *micșorarea inegalităților artificiale dintre oameni, pînă la completa lor lichidare,* deci la egalizarea mijloacelor de trai (a veniturilor personale și sociale), a condițiilor de viață (locuință, hrană, îmbrăcăminte, amenajarea rațională și estetică a locurilor de muncă), a treptelor de cultură (școlarizare, acces la toate activitățile culturale), a posibilităților de promovare socială și politică (participare la conducerea colectivă, înaintare exclusiv în funcție de meritele personale) ș.a.m.d. Această uriașă operă de *reparație istorică,* de lichidare a tuturor nedreptăților create prin scindarea societății în clase sociale antagoniste, prin exploatarea omului de către om, nu se poate face însă printr-un simplu act de decizie guvernamentală și nici într-o singură zi; ea cere realizarea prealabilă a unor condiții materiale, o creștere corespunzătoare a venitului național pe cap de locuitor, deci o economie prosperă, ca și o politică socială consecventă, neabătută de la principiile colectiviste, care să nu permită înlocuirea unor inegalități socioculturale tradiționale. cu altele, de proveniență recentă. Obiectivele acestea, de proporții și semnificații istorice, adică de ridicare a unei noi orînduiri sociale, calitativ diferită de toate cele precedente, nu se pot înfăptui decît prin efortul întregii societăți, al populației socialiste în totalitatea ei, pe de o parte prin îndeplinirea exemplară a planurilor economice în toate ramurile de activitate (industrie, agricultură, finanțe, comerț, transporturi, construcții etc.), pe de altă parte prin înălțarea sistematică a maselor la un nivel de viață superior. În afară de ridicarea continuă, an de an, zi de zi, a nivelului de trai material și spiritual al maselor, politica socialistă și comunistă urmărește, în acest context, două țeluri dintre cele mai importante: *micșorarea, apoi lichidarea decalajelor existente între sat și oraș și a decalajelor existente între munca manuală și cea intelectuală.*

Am arătat mai înainte că aceste două decalaje s-au constituit și s-au adîncit abia *după scindarea societății în clase sociale antagoniste,* unele care au format orașele și au acaparat pretutindeni mijloacele superioare de viață, în frunte cu funcțiile de conducere, fără să mai desfășoare nici o muncă manuală, altele care au rămas la sat sau au fost împinse spre periferia orașelor și în toate situațiile inferioare posibile și care au continuat să depună totalitatea muncilor manuale, de fapt, pentru acele vremuri, toate muncile productive (agricultură, păstorit, construcții, meșteșuguri). S-au format astfel *două lumi sociale* profund diferite, cu toate urmările lor inevitabile: una a celor *bogați,* care au beneficiat fără îngrădiri de orice progres istoric, de orice achiziție culturală, inclusiv de puterea politică, militară și sacerdotală, alta a celor *săraci,* care, dimpotrivă, nu s-au ales din întreaga muncă pe care o desfășurau decît cu o existență mizeră și precară. Prin lichidarea orînduirilor sociale bazate pe exploatarea de clasă, *societatea socialistă deschide calea pentru înlăturarea acestor nedreptăți* sociale, pentru *egalizarea* nu numai formală (ca faimoasele „drepturi ale omului, care în capitalism nu sînt decît „drepturile bogatului'), dar și *în fapt,* în modul de existență sau de viață al *tuturor oamenilor.* Evident, un program atît de vast nu se poate realiza într-o zi, dar planurile cincinale și cele de perspectivă ale tuturor țărilor socialiste sînt o dovadă incontestabilă, și dealtfel necontestată, că el este formulat în chip foarte clar și înfăptuit fără încetare, în limitele posibilităților concrete și ale împrejurărilor internaționale.

Scanned with OKEN Scanner

6. TEORIA GENERALĂ A VIEȚII SOCIALE OMENEȘTI

6.1. Faptele și teoriile amintite, completate cu alte surse, indicate într-o măsură destul de mare în bibliografia de la sfîrșitul cărții, permit, fără nici o îndoială, formarea unei imagini veridice despre viața socială a oamenilor, pînă la conturarea unei teorii generale, de natură „deschisă" sau „foarte deschisă", deci modificabilă și perfectibilă în funcție de orice aport nou al științelor social-umanistice.

Prima constatare, mult mai bogată în consecințe teoretice decît se admite de obicei, se referă la faptul că oamenii nu au trăit și nu trăiesc în *singurătate,* separați sau izolați unii de alții decît în condiții cu totul excepționale și de scurtă durată. În realitate, singurătatea este un mod deficient de existență umană, o raritate extremă, nu o regulă. Starea normală este cea *colectivă* sau *grupală,* de la unități sau formații foarte restrînse (de cîteva persoane: diade, triade etc.) pînă la unele foarte întinse (marile imperii și uniuni republicane, de zeci și sute de milioane). Fenomenul acesta, unanim recunoscut de oamenii de știință, nu este întîmplător, el are cauze adînci care țin de modul de a fi al oamenilor, de esența sau structura lor ontologică. Oamenii sînt ființe sociale prin natura lor existențială (biologică, psihologică, noologică); desprinși de colectivitate, ei sînt puși în alternativa tragică: ori să moară, ori să se dezumanizeze. Teoria dublei gestații oferă o explicație satisfăcătoare: copilul uman părăsit de adulți în primii ani de viață este sortit pieirii, el nu poate supraviețui decît ocrotit și ajutat de alții mai în vîrstă, mai apți și mai pregătiți pentru viață decît el. Noul născut uman este o ființă *neterminată,* el se formează și devine o ființă *plenară* abia după cîțiva ani, după ce se maturizează biopsihic și se socializează cultural. În perioada neonatală, omul este o făptură complet dependentă de alții, de un grup social care se ocupă de el și-i asigură cele necesare existenței. Fără un asemenea grup ocrotitor (al doilea „pîntece matern"), supraviețuirea copilului uman este o imposibilitate. (Întîmplările cu totul excepționale, presupunînd că nu sînt simple mituri sau legende, în care un copil pierdut sau abandonat a fost alăptat și crescut de unele animale sălbatice, nu modifică din nici un punct de vedere acest adevăr fundamental.)

Există desigur și alte cauze care au determinat socialitatea oamenilor, între care unele au avut efecte de durată și explică deci permanentizarea trăirii în grup, tot ca o condiție existențială, de supraviețuire a omenirii în concurență vitală cu alte viețuitoare de pe pămînt și, într-o măsură foarte mare, a oamenilor între ei. Ființele umane sînt insuficient înzestrate sau echipate de la natură în comparație, de exemplu, cu animalele de pradă, pentru care multă vreme, înainte de a le fi putut vîna, au fost un simplu vînat. Cum arată foarte clar cercetările

Scanned with OKEN Scanner

privitoare la situații zoologice similare, ceea ce este greu sau imposibil pentru o ființă solitară sau izolată este perfect posibil pentru un colectiv, pentru o mulțime. Selecția naturală, valabilă integral în stadiile incipiente și pentru oameni, nu numai pentru animale, a operat puternic în sensul acesta: n-au supraviețuit decît oamenii care au trăit în cete și deci au putut face față, cel puțin parțial, primejdiilor pe care au trebuit să le înfrunte la tot pasul.

Cercetările privitoare la evoluția vieții, îndeosebi la antropogeneză, arată și ele, tot atît de sigur, că nu numai oamenii, dar și animalele cele mai înrudite cu ei (de exemplu maimuțele antropoide) sînt ființe *gregare*. Cu alte cuvinte, nu numai indivizii umani ca atare, dar și omenirea, mai exact *specia umană*, este *socială*, în înțelesul că s-a născut, s-a format și se dezvoltă pînă azi exclusiv în forme colective de viață.

Consecințele teoretice ale acestor adevăruri simple, contestate pînă la Ch. Darwin, dar azi acceptate de toată lumea științifică, sînt cît se poate de însemnate pentru că ele elimină, fără drept de apel, o mulțime de concepții, sisteme și doctrine sociologice construite prin procedee preponderent speculative, împotriva realităților bio-social-istorice.

Dacă oamenii n-au trăit niciodată solitari, ci numai împreună cu alții, teoriile solipsiste, atomiste, mecaniciste, fizicaliste, contractualiste, psihologiste, relaționiste — în general toate cele individualiste — sînt false sau incomplete chiar în tezele fundamentale, în bazele lor de plecare, în ipotezele principale de cercetare.

Oamenii au trăit și trăiesc pretutindeni în colectivități, deci nu s-au găsit niciodată în situația de a se *asocia*, adică de a constitui și dezvolta forme primare de viață socială, din inițiativă proprie și după dorințele lor personale. Ei s-au aflat chiar de la origini, iar prin strămoșii lor animali, înainte de antropogeneză, în asociații preexistente, așadar gata constituite, care nu pot fi nici acceptate, nici respinse, ci pur și simplu *trăite*. Nimeni nu s-a gîndit vreodată să întrebe pe un nou-născut dacă este de acord să facă parte din grupul său de naștere, dacă își dorește alți părinți, altă comunitate, altă patrie și, bineînțeles, ar fi nu numai inutil, dar și absurd să i se pună astfel de întrebări. Fenomenele de asociere sau grupare voită și deci liberă sînt ulterioare formelor primare de viață socială și nu se pot ivi decît pe temeiul și în cuprinsul acestora, de unde trăsăturile lor de unități sociale derivate sau secundare, lipsite de necesități și semnificații primordiale. Înainte de a se asocia voluntar sau electiv, oamenii se găsesc asociați fără voia și fără știrea lor în comunitățile de naștere, capabile să le asigure existența și deci supraviețuirea. Faptul acesta presupune, firește, prezența unor forme de viață socială în raport cu fiecare individ uman în parte, pe care orice nou-născut le găsește de obicei în ființă și care i se impun în chip necesar ca realități cu putere absolută (de viață și moarte), fără putința nici unei singularizări. Individualismul însuși, ca doctrină și ideal de viață, nu este decît un produs tardiv al istoriei social-umane. La începuturi n-a existat decît colectivismul, mai exact comunitarismul, fără posibilitatea ca acesta să dispară integral vreodată.

Trebuie deci să se distingă clar două modalități de viață socială omenească, una primordială, absolut necesară existenței umane ca atare, independent de voința și conștiința participanților, care se nasc și cresc în cadrul ei, pe care o numim *comunitate* (cu putința de a deveni mai tîrziu conștientă și acceptată sau respinsă), alta derivată, secundară, posibilă numai pe baza și în cuprinsul celei dintîi, care depinde, într-o

Scanned with OKEN Scanner

măsură oarecare, de voința și aspirațiile celor care participă, unitate pe care o numim, tot numai convențional, *grupare*. (Convențional, pentru că în realitate atît comunitățile, cît și grupările sînt *asociații*, doar că unele sînt nonvoluntare și inițial nonconștiente, altele de la început voluntare și conștiente, fiecare însă cu anumite valori, aspirații, activități și finalități *comune* pentru cei care fac parte din ele.) Cum am arătat în capitolele anterioare, terminologia variază după epoci și curente (comunitate și societate, comunitate și asociație, statut și contract, grupuri primare și grupuri secundare, grupuri primordiale și grupuri derivate, grupuri informale și formale etc.), dar în esența lor ultimă faptele sînt aceleași. În tot cazul, existența celor două modalități de viață socială omenească, indiferent de variațiile lor interne, este de un interes științific (teoretic și aplicativ) de prim ordin, de aceea nu poate fi ignorată de nici o teorie sociologică bazată pe realități.

Doctrinele integraliste nu sînt nici ele invulnerabile în perspectiva faptelor. Dacă orice individ uman se naște și trăiește într-o comunitate în chip absolut necesar pentru supraviețuirea lui, orice societate (ceea ce, dealtfel, este o simplă tautologie) se compune dintr-un număr oarecare de indivizi, fără prezența cărora ea nu mai este nimic. Afirmația, în aparență extrem de banală, că nu există individ uman în afară de o colectivitate și nici vreo societate oarecare fără indivizi înlătură fără ezitare toate doctrinele sociologice exclusiviste, nu numai pe cele individualiste, dar și pe cele integraliste.

O colectivitate de orice fel (familie, trib, așezare, popor, stat) se prezintă de regulă ca o unitate, ca un întreg, cu o structură și funcții ireductibile la indivizii componenți. Fenomenul acesta nu derivă însă din contopirea sau anihilarea indivizilor ca atare — de exemplu din transformarea lor în celule, țesuturi sau organe, ca în cazul organismelor biologice — ci din asocierea, cooperarea și solidaritatea acestora, din integrarea indivizilor în colectivitate, prin mecanisme specifice, care constituie una din problemele fundamentale ale teoriei sociologice. Societatea nu este un *organism*, cum au susținut organiciștii sub seducția unor analogii facile, ci o *asociație de organisme individuale* sau o anumită *organizație* (organizația socială), ceea ce este cu totul altceva. Organismul normal domină în chip plenar părțile sale componente, pe cînd organizația se bazează, dimpotrivă, pe existența și activitatea indivizilor asociați și organizați, pe gradul de solidaritate și coeziune al acestora, pe aportul lor ca indivizi capabili de a înțelege, de a se situa și de a participa la o acțiune *comună*, de a se identifica, într-un fel sau altul, cu unitatea socială respectivă și a se desfășura activ în cuprinsul și în favoarea ei. În realitate, fiecare individ este o ființă de-sine-stătătoare, cu o curbă existențială sau o biografie bine distinctă, situată între naștere și moarte, cum arată și faptul că, în anumite condiții, el poate părăsi o comunitate de viață și se poate încadra, fără restructurări esențiale, în altă comunitate (cazul milioanelor de emigranți, coloniști etc.).

Întrebarea, atît de des ridicată de unele școli sociologice, cu privire la primatul sau întîietatea uneia din cele două realități în discuție, individul și societatea, este greșit formulată și deci, indiferent de soluția propusă, este defectuos rezolvată. Raporturile dintre individ (la singular) și societate (tot la singular) se prezintă altfel decît raporturile dintre indivizi (la plural) pe de o parte și societatea concretă (deci într-o anumită fază de dezvoltare a ei) sau societățile existente la un moment dat,

Scanned with OKEN Scanner

pe de altă parte. Față de orice individ singular, societatea este, atît istoric cît și logic, anterioară, în înțelesul că fără ea el n-ar fi putut supraviețui și n-ar fi putut deveni ceea ce este. Lucrul acesta rămîne adevărat, din aceleași considerente, și pentru totalitatea indivizilor aflați la un moment dat în viață. Nu mai este însă adevărat pentru indivizii care au format primele cete sau primele societăți omenești, pentru că prezența și activitatea lor au constituit o condiție absolut necesară *(sine qua non)* chiar a colectivităților respective. Nu este adevărat nici pentru indivizii care au generat, în tot decursul istoriei, noi forme și noi faze de viață socială și nici pentru cei care constituie la un moment dat o colectivitate, oricare ar fi ea. Cu alte cuvinte, dacă o societate oarecare se poate dispensa de un individ sau mai mulți indivizi, ea nu se poate dispensa de toți și nici chiar de oricare dintre ei, deci nu se poate vorbi de un primat al societății decît față de fiecare individ sau grup restrîns de indivizi, niciodată și nicicum față de totalitatea celor care au făcut sau fac parte din ea.

Raportul real dintre indivizi și colectivitate este *dialectic* (în sens ontologic, nu numai gnoseologic): indivizii umani nu există decît în societate, iar societatea nu există decît prin indivizi, fără ca aceasta să însemne că indivizii se reduc la colectivitate sau că societatea este reductibilă la indivizi. Dacă analizăm lucrurile pînă la capăt, ajungem la o concluzie mult mai exactă: o societate este chiar colectivitatea indivizilor care o compun, un număr oarecare de *oameni asociați,* încît nu există pe de o parte *societatea,* pe de altă parte *indivizii,* ca două realități perfect deosebite, așezate oarecum față în față, ci aceeași realitate articulată pe două planuri ontologice diferite: societatea ca totalitate a indivizilor componenți, a unor persoane asociate între ele, constituite într-o anumită formație socială, și individul participant la această asociație, existent în sine, deși nu există decît împreună cu alții. De un raport propriu-zis nu se poate vorbi decît dacă ne referim la un singur individ sau la un număr restrîns de indivizi din cuprinsul unei colectivități, altfel ne găsim în prezența unui raport al unei realități complexe cu ea însăși, cu elementele ei componente, inclusiv cu relațiile acestor elemente între ele. În toate cazurile însă, cum am arătat, societatea definită ca un colectiv de indivizi și indivizii cuprinși în acea societate sînt în același timp două realități bine distincte și totuși o singură realitate, adică realități *corelative,* existențial corelative, interdependente și interactive, în înțelesul că nici una dintre ele nu există, nu funcționează și nu se dezvoltă fără cealaltă sau că numai împreună alcătuiesc o realitate propriu-zisă, diferențiată în chip clar de alte genuri de realități. În termeni filosofici (de ontologie regională), realitatea socială omenească nu constituie o „regiune existențială" bine diferențiată de alte regiuni existențiale decît în totalitatea ei concretă, avînd ca bază indivizii umani care o compun. Dacă se elimină tot ceea ce se găsește într-o societate, cu singura excepție a indivizilor componenți, aceștia nu dispar, ei rămîn cel puțin un timp ființe umane fără legături între ele, dar capabile să se afilieze altor colectivități sau să se constituie în noi forme de viață socială, pe cînd, dacă se nimicesc toți indivizii dintr-o unitate socială, ceea ce rămîne sînt simple rămășițe ale unor activități omenești lipsite de viață, semnificații și finalități (în genul descoperirilor arheologice). În acest înțeles, existență propriu-zisă (substanțială, nu numai funcțională) n-au decît oamenii în carne și oase, adică indivizii

Scanned with OKEN Scanner

concreți. În ultimă analiză, societatea nu este decît o coexistență, o conviețuire, o asociație sau organizație a acestora.

Totuși societatea nu este niciodată suma aritmetică a indivizilor componenți, ea prezintă prin definiție *un plus,* o modalitate existențială ireductibilă la ei, cu toate că fără prezența și participarea lor n-ar fi putut nici să ia ființă, nici să se desfășoare sau să se dezvolte. Ne găsim aici în fața uneia din problemele cele mai de seamă ale sociologiei, asupra căreia s-a stăruit încă de la constituirea ei ca știință de-sine-stătătoare, fără a se ajunge încă la un consens mondial.

Primul *plus* apare din însăși natura asociativă, corelațională a fenomenului, din faptul că un număr oarecare de indivizi umani nu pot realiza o comunitate sau orice altă formă de unitate socială, decît dacă intră în legătură și comunicare unii cu alții. De aici două consecințe inevitabile: individul aflat în relație cu alții se găsește în altă situație decît dacă ar fi izolat, el este deschis spre ființe asemenea lui, se oglindește în ele, este influențat într-un fel sau altul pe această cale și în același timp apare un plan cu totul nou de viață omenească, cel reprezentat de cooperare, conviețuire, coexistență, de diferitele procedee și mijloace de comunicare, rețelele de relații interpersonale, care dispar îndată ce asociația se dizolvă sau este nimicită. Cei care neagă acest *plus,* constituit de *asociația* însăși, confundă societatea cu o simplă aglomerație sau grămadă. O mulțime de oameni adunați într-un anumit spațiu, independent unii de alții și fără să intre în relații reciproce, nu este o formă de viață socială, pe cînd cîțiva indivizi răspîndiți pe o arie oricît de mare, dar care se găsesc în legătură (de exemplu telefonică sau radiofonică) și efectuează împreună o acțiune oarecare (de exemplu de informații meteorologice, militare, comerciale etc.), formează o echipă, o varietate precisă de organizație socială. Plusul față de simpla sumă sau grămadă a unor indivizi constă deci din rețeaua de legături dintre aceștia, din mijloacele folosite (de exemplu graiul, gesturile, semnalizările) și rezultatele obținute. Nu se poate afirma că tot ceea ce se găsește în societate a existat mai înainte în indivizi, pentru că indivizii înșiși nu dobîndesc anumite poziții sau funcții decît în societate. (Nimeni nu poate fi părinte fără copii, nici profesor fără elevi, aceste calificări nu purced din persoanele respective, ci din anumite raporturi socioculturale cu alte persoane.)

Relațiile interindividuale pot fi uneori întîmplătoare, efemere sau spontane, dar mai totdeauna acestea sînt derivate sau secundare. În marea lor majoritate, relațiile sociale fundamentale care caracterizează o unitate socială și o fac să fie o formă de viață colectivă sînt de durată lungă și au o anumită rigiditate sau stabilitate, în înțelesul că sînt structurate sau organizate, că nu se desfășoară oricum, ci după anumite reguli sau norme dinainte stabilite și îndeobște cunoscute. În toate aceste cazuri, relațiile sociale fixează și prescriu, prin însăși natura lor, modul în care se desfășoară o unitate socială, locul pe care-l ocupă fiecare individ în sînul ei (statut și rol), felul în care trebuie să se comporte, să-și desfășoare activitatea, ce trebuie și ce nu trebuie să facă, să creadă, să simtă și chiar să gîndească. În fond este vorba de ceea ce se numește în chip curent *structură socială,* de modelul sau tiparul după care se modelează și se orientează indivizii și își desfășoară viața pe plan social. Cînd relațiile sociale au forma aceasta relativ stabilă și exterioară, cu o putere de constrîngere asupra indivizilor, prin care determină direct viața și activitatea lor, ele capătă nu numai caracterul de *structură,*

Scanned with OKEN Scanner

ci și pe cel de *sistem*, care, în ultimă analiză, nu este decît o structură bine fixată și suficient de generalizată, în așa măsură, încît are tendința de a cuprinde și a reglementa întreaga viață socială și chiar personală a oamenilor, de a-i modela, în limita anumitor posibilități, după propriile ei trăsături. Dacă orice formă de viață socială constă dintr-o *rețea de relații interumane* și are deci o *structură* mai mult sau mai puțin stabilă sau mobilă, nu oricare dintre ele ajunge să se constituie într-un *sistem*. Nivelul acesta de structurare nu-l ating decît unitățile sociale cu un grad foarte mare de dominare și integrare prin care indivizii se identifică singuri (prin educație, convingeri, credințe, aspirații, interese etc.) sau sînt constrînși să se identifice prin diferite mijloace (presiuni sociale, propagandă, forță publică, teroare) cu ființa lor, fără a se lăsa indivizilor vreun grad mai însemnat de inițiativă personală sau de opinie separată. De fapt conexiunea riguroasă a părților, în înțelesul că o transformare într-una din ele atrage după sine transformări mai mult sau mai puțin importante în celelalte, nu apare în toată amploarea ei în orice structură socială, ci numai în cadrul sistemelor sociale.

Cum am arătat în capitolele de istorie a ideilor sociologice, există numeroși specialiști care au încercat să elaboreze diferite doctrine personale pe baza unor elemente sau aspecte parțiale ale vieții sociale, în detrimentul altora, tot atît de importante, minimalizate, marginalizate sau scăpate complet din vedere. Așa, de exemplu, relaționismul reduce societatea la relațiile interpersonale, structuralismul accentuează rolul structurilor sociale, pe care le identifică nu o dată cu sistemul social, funcționalismul stăruiește asupra funcțiilor îndeplinite de diferitele fenomene sociale, în înțelesul capacității lor de a satisface anumite nevoi omenești (colective sau individuale) etc. Alte doctrine acordă o întîietate teoretică organizației, constituției, configurației, cu pretenția discutabilă de a se deosebi de structuralism prin nuanțe reale, totuși neesențiale. În fapt, fenomenele menționate nu apar mai niciodată în chip izolat, cîte unul singur, ele nu sînt, de cele mai multe ori, dacă nu chiar totdeauna, decît aspecte, momente, trepte, nivele etc. ale aceleiași realități. Oriunde apare o formă de viață socială, ea presupune, pe lîngă un număr oarecare de indivizi, ceea ce se înțelege de la sine, o rețea de relații sociale între aceștia, care sînt constituite sau se constituie *eo ipso* într-o configurație ori o organizație sau, ceea ce după noi tot acolo vine, într-o structură socială care, la rîndul ei, poate atinge un grad foarte mare de consolidare și interdependență a părților componente și să devină astfel un sistem social. Sub toate formele ei, indiferent de treapta de structurare (de la foarte laxă, mobilă și efemeră la foarte rigidă, stabilă și durabilă), orice fenomen social, deci inclusiv relațiile, structurile și sistemele sociale, îndeplinesc (adecvat sau mai puțin adecvat) anumite funcții sociale, altfel ar deveni inutile și ar fi condamnate atrofierii și dispariției. Supraviețuirile înseși, în sensul antropologiei sociale, capătă de regulă noi funcții și nu ajung să fie decît foarte rar disfuncționale.

Pornind de la ipoteze preponderent imaginare, unii sociologi s-au crezut îndreptățiți să susțină că mai întîi au existat indivizii, iar aceștia, intrînd în contact unii cu alții, au dat naștere unei rețele de relații sociale care, la rîndul lor, au devenit, prin repetare și reglementare, o obișnuință sau o obligație, adevărate modele sociale de comportament și s-au structurat în principii și norme instituționale, consacrate prin tradiții, considerate ca valori și sprijinite de opinia și forța publică. Cum am menționat, în realitate lucrurile nu s-au desfășurat niciodată

Scanned with OKEN Scanner

în modul acesta decît pentru unele forme sociale tîrzii, ca asociațiile comerciale, financiare, politice, științifice, sportive etc., derivate din altele mai vechi și numai pe temeiul și în cadrul acestora. Din cauza duratei foarte scurte a unei generații și a duratei foarte lungi a unui șir întreg de generații, oamenii se nasc și cresc într-un anumit context social tradițional, într-o anumită structură socială, consistentă și persistentă, deși modificabilă, în care sînt cuprinse simultan, nu secvențial, deopotrivă modelele de comportament, normele și regulile de conduită, principiile, valorile și instituțiile sociale. Din perspectiva indivizilor aflați în viață, nu apar mai întîi ei, apoi contactele și relațiile reciproce, în fine instituțiile sociale, ci exact invers, prioritate au tradițiile, preluate de la înaintași, adică de la cei morți, care inițial li se impun cu o forță irezistibilă și îi modelează după profilul lor. De aici temeinicia, cel puțin parțială, a afirmației că nu indivizii formează societatea, ci aceasta îi formează pe ei. Desigur, cum am arătat foarte pe larg, societățile omenești sînt produse ale istoriei, dar cu atît mai mult sînt produși ai istoriei indivizii din cuprinsul lor, prin tot ceea ce nu dețin prin simpla ereditate biologică sau din experiența strict personală. Raportul existențial dintre indivizi și societate rămîne însă cel de esență *dialectică:* societatea îi modelează și formează pe indivizi, dar la rîndul lor indivizii modelează societatea, cei doi termeni se determină reciproc, fără încetare, fiecare dintre ei fiind concomitent cauză și efect față de celălalt.

Poate că ar fi de revăzut (de regîndit) și problema așa-zisei componențe, adică teza după care o societate se compune dintr-un număr oarecare de indivizi și deci aceștia nu sînt decît elemente componente ale ei. După cele arătate, este limpede însă că acesta este numai un aspect al realității social-umane, pentru că este tot atît de adevărată afirmația că societatea este o componentă constituțională sau structurală a fiecărui individ, că fiecare individ uman cuprinde în alcătuirea sa biopsihică nevoia și capacitatea de a trăi în societate și de a se folosi de ea în anumite limite ale normalului pentru conservarea și promovarea propriei sale ființe. Din nou deci un raport dialectic: în aceeași măsură în care indivizii sînt părți componente (constitutive, structurale și funcționale) ale societății, societatea este parte componentă (tot de natură constituțional-structural-funcțională) a fiecărui individ uman normal, în înțelesul că numai în chipul acesta este capabil să se realizeze pe deplin ca om.

În afară de relații, structuri, organizații, eventual sisteme, societatea mai reprezintă ca elemente noi, dincolo de suma aritmetică a indivizilor participanți, activitățile comune, colaborative sau cooperative ale acestora și rezultatele obiective sau obiectivate, obținute pe această cale, de la activitățile tehnico-economice, politico-juridice și cele spirituale pînă la unelte, ustensile, instrumente, mașini, construcții, creații artistice, filosofice și științifice etc., cunoscute în sociologie, culturologie și antropologie sub numele general de opere de civilizație sau opere de cultură (materială, socială și spirituală). În special acestea din urmă, deși făurite de anumiți oameni, se desprind de ei și durează mult timp după moartea lor, prin interesul manifestat față de ele de generațiile următoare. Creatorii operelor de civilizație sînt sau au fost cîndva ființe vii, pe cînd operele înseși sînt lipsite de viață în sens biologic, constituind un univers nou, format din simboluri, expresii, semnificații și valori, *universul noologic.* Sculptorul sau pictorul reprezintă fiecare un

Scanned with OKEN Scanner

organism, pe cînd statuile sau tablourile elaborate de ei aparțin altor categorii de realități, tot umane, dar neorganice, suprabiologice. Pe de altă parte, este tot atît de sigur faptul că nici o operă de civilizație nu a apărut și nu s-a răspîndit în afară de o societate, ca act al unei ființe solitare, neîncadrată într-o tradiție socioculturală sau social-istorică de ramură. Toți creatorii de cultură au fost mai întîi consumatori de cultură, chiar și atunci cînd au reușit să răstoarne toate canoanele existente și să producă opere nemaiîntîlnite pînă atunci. Operele de civilizație sau de cultură nu se ivesc, nu durează și nu se dezvoltă decît prin societate și în același timp ele fac parte, fără nici o excepție, din societate, ca realități de care depind într-o largă măsură chiar structura și dezvoltarea ei, cu toate că sînt în același timp condiționate de acestea. O societate lipsită de unelte, de artă, de știință etc. este profund diferită de una care este puternic înzestrată din acest punct de vedere. Însuși progresul istoric al omenirii se măsoară de regulă după gradul de dezvoltare a civilizației.

Cu toate acestea, încercarea noologismului de a rezolva problema raporturilor dintre indivizi și societate prin participarea comună la cultură, prin valoarea pe care o reprezintă aceasta deopotrivă pentru colectivitate și pentru fiecare individ sau grup de indivizi în parte, deși nelipsită de sens, nu lămurește decît parțial problema. În realitate nu există cultură pe de o parte, cultură în general, iar pe de altă parte societate și indivizi, tot în general, ci fiecare colectivitate umană își are cultura (sau subcultura) sa, modul său de a interpreta și de a trăi lumea și viața (specificul regional, specificul național, specificul fiecărei orînduiri sociale și epoci istorice), ceea ce înseamnă că o cultură, prin diferitele ei componente (limbă, moravuri, obiceiuri, credințe, arte, filosofie), nu este numai un factor de unire și omogenizare, ci și de separare și diferențiere. Multe dintre conflictele grave, nu numai externe, dar și interne, dintre populațiile pămîntului, pînă la războaie, masacre sau alte acțiuni de exterminare, s-au ivit pe astfel de temeiuri.

Nu este pe deplin convingător nici fenomenologismul. Din faptul că indivizii și societatea sînt fenomene *corelative* sau că omul este *apriori* social, adică prin însăși constituția bio-psiho-noologică, nu decurge cu necesitate că cele două realități sînt perfect armonizate, fără putința nici unei contradicții. Dimpotrivă, indivizii fiind ființe întregi, fiecare cu un organism și o viață mentală, cu o individualitate și cu o personalitate proprie, cu o sensibilitate, o conștiință și o rațiune care le aparțin numai lor, au posibilitatea să accepte, dar și să respingă societatea, să o critice, să o conteste, să lupte împotriva ei, pentru transformarea și ameliorarea, chiar pentru revoluționarea ei. Se poate întîmpla ca toți sau aproape toți indivizii din cuprinsul unei societăți să fie mulțumiți de modul ei de alcătuire și desfășurare, de sprijinul și ocrotirea asigurate de ea, dar cît ne dăm seama din studiul întregii istorii universale, fenomenul acesta este extrem de rar, pînă și în comunitățile primitive, iar în cele scindate în clase sociale antagoniste el este exclus cu desăvîrșire.

Și atunci, care sînt raporturile dintre indivizi și societate? În linii mari, ele prezintă următoarele trăsături fundamentale:

— Orice societate este formată din mai mulți indivizi, iar indivizii se nasc și trăiesc totdeauna, cu necesitate ontologică, asociați, de voie sau de nevoie, în diferite forme de viață socială. Din acest punct de vedere, societățile și indivizii care le compun formează una și aceeași realitate, fără a se anula diferențele sau a se reduce unele la altele. Raportul dia-

Scanned with OKEN Scanner

lectic este pertinent: indivizii și societatea constituie în același timp două realități și o singură realitate, o unitate care îi unește și îi distinge, îi uniformizează și îi diferențiază concomitent.

— Viețuitoare propriu-zise, cu o realitate biologică proprie, sînt numai indivizii; societatea nu este decît o asociație formată din ei, o formă de coexistență sau conviețuire, nu de existență sau viețuire. Asociația ca atare reprezintă mai mult decît suma aritmetică a celor asociați, dar ea nu desființează și nu poate desființa ființa individuală a acestora fără a se distruge pe ea însăși.

— Termenii uzuali de existență socială sau viață socială n-au nici un înțeles dacă se pierde din vedere că în realitate este vorba de o colectivitate de oameni, adică de indivizi umani concreți, cu o existență sau o viață socială. De aceea nu este posibil să se facă abstracție de populație ca bază și componentă a oricărei societăți, fără riscul unor grave erori teoretice și practice. Orice societate înseamnă *eo ipso* și o populație, un număr oarecare de oameni, cu întreaga lor ființă organică, mentală, socială și spirituală.

— O societate reprezintă, cel puțin prin rețeaua de relații interpersonale, prin structura sau organizarea ei și, în egală măsură, prin produsele și creațiile de tot felul (operele de civilizație), mai mult decît suma aritmetică a indivizilor componenți, dar și indivizii reprezintă mai mult decît ceea ce primesc de la societate (instrucție, educație, ocrotire, sprijin material și moral, integrare într-o cultură sau civilizație), dacă n-ar fi decît ființa lor organică și lunga filogeneză, cu mecanismele ereditare care îi stau la bază și aspectele psihologice, strict individuale, ale fiecărei persoane, ca sensibilitatea, aptitudinile, inteligența și conștiința, îndeosebi conștiința de sine („eul"), care depășesc nu numai biologicul, dar și socialul, spre ceea ce se cheamă „uman" sau mai precis noologic. Indivizii reprezintă deci unele realități care nu purced *numai* din societate și cultură, ci și din specia umană și filogeneza ei, ca și din individualitatea, personalitatea, originalitatea și creativitatea fiecărui ins în parte.

— O societate nu poate exista decît cu adeziunea indivizilor care o compun, dar nu se cere consimțămîntul tuturor, nici cel puțin al majorității: un număr restrîns, dar activ, care deține mijloace suficiente de constrîngere sau dezinformare, își poate impune voința împotriva unor mulțimi pasive sau lipsite de putere politică (sclavagism, feudalism, capitalism, despotism, tiranie, dictatură militară, dictatură personală etc.). La o analiză riguroasă, sîntem obligați să constatăm că în toate formele primare de viață socială, ca și în unele din cele secundare, există o categorie de membri incapabili de o participare activă, cazul copiilor pînă la o anumită vîrstă, al unor bolnavi, infirmi, bătrîni, dar și o categorie de membri pasivi care se țin departe de activitățile de conducere, încît acestea revin de regulă unui număr restrîns de persoane, care se dedică preponderent sau cu predilecție acestor sarcini (clasa dirigentă).

— Exceptînd unele comunități foarte mici, nestratificate și nediferențiate funcțional decît într-o măsură redusă, în toate celelalte societăți există posibilitatea ca o parte mai mică sau mai mare de indivizi, pînă la majorități covîrșitoare, să fie parțial sau integral împotriva lor și totuși să se supună, să participe la desfășurarea și propășirea lor, pînă se pregătesc sau se ivesc împrejurări favorabile pentru o transformare pașnică sau violentă, de la simple reforme pînă la revoluții radicale.

Scanned with OKEN Scanner

Aceste contradicții latente sau manifeste constituie un izvor permanent pentru dezvoltarea societății, inclusiv pentru progresul ei.

— În afară de cele cîteva aspecte universale menționate, raporturile dintre indivizi și societate variază de la un tip de societate la altul și, într-o măsură și mai mare, de la o perioadă de dezvoltare socială la cele următoare sau de la o epocă istorică la alta. Cum au demonstrat Karl Marx și Friedrich Engels, îndeosebi *orînduirile sociale* modifică, odată cu relațiile de producție sau modul de producție, întregul complex de relații interumane, toate structurile sociale și formele de conștiință socială, pe unele imediat, pe altele cu oarecare întîrziere, dar nu lasă pe nici unele complet nerestructurate. Firește, modificări importante în alte sectoare ale vieții sociale, în special în domeniul organizării politice, al legislației și al descoperirilor științifice, pot avea urmări mai mult sau mai puțin asemănătoare. În ultimă instanță însă, factorul hotărîtor al dezvoltării sociale, cum am arătat pe larg, este modul de producție (forțele și relațiile de producție).

— Concepția asociaționistă sau cooperatistă despre raporturile dintre indivizi și societate precizează fără echivoc natura reală a acestora, rosturile lor vitale primordiale. Istoria omenirii este plină de doctrine social-politice care caută să facă din societate un scop în sine în detrimentul mulțimilor omenești, dar în favoarea unui număr restrîns de privilegiați sau beneficiari. În numele acestor doctrine s-au sacrificat milioane de oameni sau au fost condamnați la sărăcie, boală și ignoranță. Pentru gloria efemeră a unor conducători politici sau militari, pentru „rațiuni superioare de stat", pentru „interese publice sacrosancte", pentru „salvgardarea națiunii sau a statului", pentru promovarea unor „rase pure", pentru „progresul nestînjenit al omenirii" și chiar pentru „mîntuirea sufletelor" (cazul inchiziției) și potolirea setei de sînge a unor zeități imaginare etc. s-au făcut războaie, s-au masacrat populații întregi, s-au distrus civilizații aflate în plină înflorire, s-au jertfit mase enorme de oameni. Nu ne referim la stratificările legice, deci inevitabile, nici la orînduirile sociale ivite pe această bază, tot atît de inevitabile, asupra cărora vom reveni, ci la abuzurile nesfîrșite ale celor care au deținut puterea politico-militară și au făurit „teoria" falsă a unor interese obștești cărora trebuie să li se subordoneze toate cele individuale, teoria superiorității valorice (axiologice) a societății față de indivizi, a dreptului de a se sacrifica indivizii pentru existența și propășirea ei (adică ale minorităților dominante). În realitate, societatea fiind o simplă *asociație de oameni, scopul* ei firesc, care, cu toate falsificările, nu poate fi anulat, este să asigure *oamenilor asociați,* adică tuturor indivizilor din cuprinsul ei, o viață mai sigură, mai bună, mai plenară. Tot restul este o eroare sau o șarlatarie. Este un merit nepieritor al clasicilor marxism-leninismului, nu numai pe plan științific, dar și pe plan etic și politic, pe planul umanismului, de a fi demonstrat și propagat acest adevăr fundamental.

6.2. În afară de constelația raporturilor dintre indivizi și societate, faptele înfățișate sau numai amintite ne dezvăluie numeroase alte complexe corelaționale de un interes teoretic tot atît de mare. O societate, în înțelesul ei originar sau primar, ca formă de viață omenească indispensabilă, nu este compusă din indivizi oarecare, ci din indivizi diferențiați biologic după sex și după vîrstă. Deci în sînul societăților primare se pot constitui și în fapt s-au constituit și se constituie pretu-

Scanned with OKEN Scanner

tindeni grupări formate numai din bărbaţi, numai din femei, numai din oameni de anumită vîrstă (copii, tineri, adulţi, bătrîni), de un sex sau celălalt şi de amîndouă sexele. O mulţime de instituţii, norme şi valori sociale s-au ivit în tot decursul vremurilor din cauza acestor diferenţe de ordin biologic, ca atitudini şi reacţii culturale faţă de ele.

Asemenea altor animale, oamenii nu se pot perpetua decît prin intermediul ambelor sexe, prin ceea ce se numeşte în limba noastră, foarte sugestiv, *împerechere*. Din acest punct de vedere special, unitatea biologică de bază nu numai ontogenetică, dar şi filogenetică a omenirii nu este individul, ci perechea unor indivizi de sex opus (de fapt: complimentar), capabilă să dea naştere altor fiinţe umane, deci mai mult decît perechea ca atare (sterilă), perechea fecundă şi progeniturile ei, aşadar familia naturală (mama, tatăl sau taţii şi copiii). De aici rolul primordial, universal şi permanent al familiei, ca şi numerose şi importante consecinţe de alt ordin, în cele mai variate domenii socioculturale. Fenomenul sexelor şi al vîrstelor este, fără îndoială, de origine şi de natură biologică, dar prin aceasta aspectele lui sociale şi culturale nu sînt deloc diminuate. El este prezent şi activ de la începuturile omenirii pînă astăzi.

În măsura în care se pot stabili cu exactitate realităţile, fie prin mijloace arheologice, fie etnografice, femeile n-au avut nicăieri şi niciodată aceeaşi situaţie cu a bărbaţilor, nici chiar în ipoteza discutabilă a unui matriarhat primitiv sau arhaic. Sexul numit pînă în prezent slab a fost subordonat sexului tare din cauze vitale foarte precise. În lipsa unor concepţii şi măsuri sociale compensatoare, femeile au fost dezavantajate nu numai din cauza unei constituţii biologice mai fragile (talie în medie mai mică, osatură şi musculatură mai reduse, combativitate şi agresivitate mai scăzute), dar şi din cauze mai adînci, legate de maternitate (menstruaţie, sarcină, naştere, alăptare) care în situaţiile străvechi funcţionau, în anumite limite de vîrstă, fără încetare. Practic, aceasta însemna că femeile nu se puteau apăra singure, decît cu foarte mare greutate, nici de fiarele sălbatice, nici de cetele omeneşti ostile. Ele n-au putut supravieţui şi nu şi-au putut îndeplini funcţiile biologice normale decît ocrotite de bărbaţi. Chiar şi numai faptul acesta le-a pus în inferioritate, pentru că, prin însăşi firea sau logica lucrurilor, ocrotitorul are o situaţie mai bună decît cel ocrotit: acesta din urmă este şi rămîne, indiferent de generozitatea sau corectitudinea celui dintîi, o fiinţă dependentă. Se adaugă faptul, constatat în tot decursul istoriei, că orice om care deţine o putere oarecare manifestă, cu foarte puţine excepţii, tendinţa de a se folosi cît mai larg şi mai intens de ea, pînă la unele abuzuri evidente. Pretutindeni bărbaţii au ştiut să-şi asigure o viaţă mai bună decît a femeilor. Civilizaţii întregi, inclusiv cele moderne, au fost elaborate de bărbaţi, exclusiv după nevoile, înclinaţiile, opiniile şi gusturile lor. Mai exact, pînă la socialism, care deschide şi în această privinţă o nouă perspectivă de dezvoltare, toate marile civilizaţii istorice au fost şi sînt preponderent masculine, construite şi întreţinute deopotrivă de femei, dar avantajoase în primul rînd, dacă nu exclusiv, bărbaţilor. Faptul că au fost şi unele femei privilegiate, dat fiind numărul lor extrem de mic, nu modifică situaţia.

Diviziunea sexuală a colectivelor omeneşti, scindarea societăţii în femei şi bărbaţi, s-a petrecut în cele mai variate domenii, mai ales în cele economice şi politice. Pînă de curînd, bărbaţii au desfăşurat alte munci decît femeile. Cum am arătat pe larg în capitolele anterioare, în

Scanned with OKEN Scanner

triburile primitive bărbaţii s-au îndeletnicit în special cu vînătoarea, iar femeile cu strîngerea hranei vegetale şi treburile gospodăreşti; în cele arhaice bărbaţii, cu creşterea vitelor, iar femeile cu agricultura şi, în continuare, cu menajul şi alte treburi asemănătoare. Deodată cu diviziunea socială mai accentuată a activităţilor economice, cele cu caracter exterior (păstorit, comerţ, transporturi, navigaţie, meşteşuguri şi arte ambulante, piraterie, război) au revenit bărbaţilor, pe cînd cele cu caracter interior (menaj, grădinărit, creşterea animalelor de casă, industrie casnică) au rămas în sarcina femeilor.

Sub raportul economiei domestice, al gospodăriei familiale, femeia nu a făcut niciodată numai menajul (bucătărie, curăţenie, spălat), ci s-a îngrijit în acelaşi timp de copii şi de bărbat, eventual şi de cei bolnavi sau neputincioşi. În linii mari, mai toate muncile foarte grele sau foarte periculoase, dar şi spectaculoase şi antrenante au fost executate de bărbaţi, pe cînd cele în aparenţă mai uşoare şi mai benigne, dar mult mai lungi, mai monotone şi mai plicticoase, deci în alt mod anevoioase şi în orice caz mai greu de suportat, au fost lăsate în seama femeilor. S-au scris şi se mai pot scrie cărţi întregi pe această temă, dar adevărul în sine nu poate fi pus la îndoială de nimeni.

La fel s-au petrecut lucrurile, tot pînă de curînd, în domeniul politicii şi administraţiei publice: marea majoritate a posturilor de conducere (tribale, comunale, statale, ecleziastice, militare) au fost ocupate, de la începuturile istoriei pînă azi, de bărbaţi. Se pot cita fără greutate exemple contrare, dar statistic numărul lor este nesemnificativ, pe cînd „masculinitatea“ conducerii este o adevărată lege a numerelor mari.

Desigur, numeroşi bărbaţi şi-au iubit şi şi-au ocrotit în toate timpurile femeile, nu în genere, ci numai pe ale lor şi pe cele din comunităţile proprii, dar în acelaşi timp le-au „inferiorizat“, le-au situat şi menţinut în poziţii mai joase, s-au folosit de ele şi şi-au asigurat avantaje foarte importante de pe urma lor. Exploatarea omului de către om a început cu exploatarea femeii de către bărbat, care, dealtfel, a continuat şi după ce a apărut şi s-a dezvoltat exploatarea de clasă propriu-zisă.

O inegalitate flagrantă a celor două sexe s-a ivit şi în domeniul vieţii sexuale: o libertate aproape nelimitată pentru bărbaţi şi o îngrădire adesea extrem de mare, pînă la o totală interdicţie, pentru femei. Nu s-a găsit nicăieri pînă acum vreo pretenţie serioasă, sancţionată efectiv, faţă de abstinenţa bărbaţilor înainte de căsătorie şi nici pentru fidelitatea lor conjugală, dar pretenţia aceasta a fost şi continuă să fie în multe părţi ale lumii, uneori pînă la forme brutale, sever sancţionate (chiar cu moartea), cînd este vorba de femei.

Rămîne faptul că, după legile biologice ale vieţii omeneşti, fiecare femeie normală, neangajată într-o direcţie spirituală contrară (cazul călugăriţelor), îşi doreşte un bărbat şi fiecare bărbat normal îşi doreşte o femeie. Atracţia aceasta reciprocă nu se desfăşoară însă după vreo regulă convenabilă neapărat comunităţilor omeneşti. Unii bărbaţi doresc aceeaşi femeie sau mai multe femei, lucru adevărat şi pentru unele femei, încît lupta pentru cucerirea şi posedarea sexului opus poate să meargă pînă la completa dezorganizare a asociaţiei, a oricărei forme de convieţuire şi colaborare dintre oameni. De aici o nevoie obiectivă de a se reglementa în aşa fel raporturile sexuale din cuprinsul unei colectivităţi, încît să nu mai constituie un izvor permanent de conflicte şi tulburări între oameni. Se adaugă faptul, tot atît de important, iar din anumite puncte de vedere mult mai important, decisiv pentru perpe-

Scanned with OKEN Scanner

tuarea speciei și a fiecărei comunități în parte, că relațiile intersexuale sînt singura cale de înmulțire a populației, de menținere a ei la nivele convenabile pentru continuitatea activităților omenești, pentru dezvoltarea satisfăcătoare și neîntreruptă a tuturor formelor de viață socială.

Din aceste două aspecte fundamentale ale relațiilor dintre femei și bărbați, pe de o parte satisfacerea nevoilor sexuale, pe de altă parte creșterea copiilor rezultați din aceste relații, s-au ivit pretutindeni o mulțime de instituții sociale, variate adeseori de la o societate la alta și de la o epocă istorică la celelalte, dar care, în ultimă analiză, au fost create pentru rezolvarea acelorași probleme. Izvorul acestor instituții este deci biologic, dar problema ridicată de diferențele dintre sexe, de atracția lor reciprocă și de copiii născuți pe această cale este socială, după cum tot sociale sau socioculturale sînt și soluțiile care i s-au dat în tot decursul istoriei. Dacă oamenii ar fi ființe solitare (negregare), ca atîtea alte viețuitoare, fenomenele la care ne referim nu s-ar fi produs și viața oamenilor ar fi decurs cu totul altfel.

Rezultatul cel mai spectaculos al rezolvării după interesele colectivității a relațiilor dintre cele două sexe și a creșterii copiilor a fost transformarea familiei naturale într-o instituție socială prin organizarea și reglementarea ei după principii noi, suprazoologice sau culturologice. Soluțiile adoptate au variat destul de mult, de la familia extinsă pînă la familia conjugală, de la poligamie (poliandrie, dar mai ales poliginie) pînă la monogamie, de la endogamie pînă la exogamia tot mai largă, de la forme restrînse de interdicție a incestului pînă la forme foarte cuprinzătoare ș.a.m.d., dar toate, fără nici o deosebire, au constituit încercări, mai mult sau mai puțin izbutite, ale diferitelor comunități omenești de a-și asigura ordinea internă, de a se orîndui și a funcționa cu minimum posibil de conflicte și neajunsuri, ivite din constituția biologică a oamenilor, din diviziunea lor bisexuală și din nașterea și creșterea copiilor.

Vîrstele au divizat și continuă să dividă societatea în alt mod și cu alte consecințe, dar prin aceasta nu mai puțin importante pentru întreaga viață a oamenilor. Pînă la o anumită etate, cum am arătat pe larg, copiii sînt cu totul dependenți de adulți, în primul rînd de mamele sau părinții lor. Ei nu participă în chip activ la nici una din manifestările sociale, nici economice, nici politice, nici culturale; copiii formează prin definiție populația pasivă (inactivă) a oricărei comunități. De aici două consecințe principale, din care una are un caracter negativ și temporar, iar alta un caracter pozitiv și peren, de o covîrșitoare însemnătate pentru orice formă de viață socială, pentru societate în general. Consecința negativă constă în soarta precară a copiilor, mai ales a celor nedoriți sau prezenți în situații sociale dificile (sărăcie, cataclisme naturale, războaie, migrații forțate, persecuții). Infanticidul a fost multă vreme o practică acceptată și aplicată în caz de nevoie, ca și abandonarea, neîngrijirea și subalimentarea lor. Indiferent de alte condiții, copiii bolnăvicioși sau infirmi, lipsiți de perspectiva de a-și cîștiga singuri existența, au fost de multe ori sacrificați, chiar și la popoare civilizate, ca grecii, romanii, japonezii. Dintre copiii viabili, dar din anumite puncte de vedere supranumerari, au fost sacrificate cu precădere fetele și mult mai puțin, numai în împrejurări extreme, și băieții.

N-au avut o soartă mai bună nici cei foarte bătrîni sau foarte bolnavi, grav răniți, mutilați etc., deci incapabili să se susțină singuri, mai ales la triburile nomade, aflate în continuă mișcare, în căutare de hrană și

Scanned with OKEN Scanner

la cele foarte sărace, care nu-şi puteau permite să hrănească nici o „gură inutilă".

Consecinţa pozitivă şi cu caracter de permanenţă, tot timpul cît au existat şi vor exista societăţi omeneşti, constă în procesele de socializare sau culturalizare a noilor generaţii de către cele adulte, pentru a le asimila şi integra eficient în viaţa socială şi a asigura astfel stabilitatea, perpetuarea şi dezvoltarea continuă nu numai a speciei, ci şi a comunităţilor şi civilizaţiilor create sau însuşite de ele. Copiii se nasc fără nici un echipament sociocultural, ei nu ştiu să mănînce, să se îmbrace, să vorbească, să muncească etc.; toate acestea le învaţă de la adulţi, pe măsură ce cresc, prin procese lungi şi anevoioase de instruire şi educaţie. În terminologia evoluţionistă a lui Morgan, cu care sîntem de acord, copiii la naştere, indiferent de societatea sau civilizaţia în care apar, sînt nişte simple animale sălbatice; ei sînt umanizaţi şi domesticiţi de comunitatea din care fac parte, după „chipul şi asemănarea" acesteia. Dacă societatea este primitivă, ei devin şi rămîn primitivi; dacă este barbară, ei devin barbari; dacă este civilizată, ei au şansa să devină civilizaţi. Fiecare formă şi treaptă de viaţă socială are nevoie, pentru funcţionarea ei normală, de un anumit tip de om care să i se potrivească şi care să o servească în chip adecvat. Este ceea ce se cheamă în literatura de specialitate personalitate de bază şi personalitate modală. O parte din indivizi reuşesc să se formeze sau să fie formaţi după această cerinţă sau acest model conformist, cu unele variaţii nesemnificative, pe cînd alţii se abat, mai mult sau mai puţin, pînă la unele devieri considerate ca intolerabile (omucidere, tîlhărie, fraudă, furt, trădare etc.), prin care se fac indezirabili şi sînt de regulă neutralizaţi prin măsuri represive ca bătaia, mutilarea, exproprierea, exilul, închisoarea, moartea. Mijloacele prin care societăţile omeneşti se străduiesc să formeze şi să ţină indivizii în anumite limite considerate ca prielnice funcţionării şi dezvoltării lor nu sînt numai de ordin instructiv-educativ şi nu se referă numai la noile generaţii. Cum vom arăta în cele ce urmează, apar foarte de timpuriu sisteme întregi de reguli, prescripţii, norme, interdicţii (tabuuri), principii, porunci, dispoziţii care stabilesc pentru toate categoriile de membri ai unei societăţi atît drepturile, cît şi obligaţiile, ce anume şi cum anume au sau nu au voie să facă, să creadă, să vorbească, să gîndească, să simtă, care au dus la constituirea moravurilor, a datinilor, a legilor, a moralei, a dreptului ş.a.m.d. Atît prescripţiile (obligaţiile), cît şi interdicţiile (tabuurile) sînt impuse cu ajutorul unor mijloace exterioare în raport cu fiecare individ în parte, unele pozitive, cum sînt sancţiunile premiale (aprobarea, elogiul, promovarea, evidenţierea, succesul), altele negative, cum sînt sancţiunile punitive (ironia, satira, deprecierea, marginalizarea, amenda, eşecul, excluderea, închisoarea, execuţia capitală). Măsurile acestea nu pot fi curmate probabil niciodată, ci cel mult diminuate, pentru că, oricîte măsuri s-ar lua împotriva „devianţilor", a „infractorilor" şi „neconformiştilor", apar mereu alte generaţii, iar cele vechi decad şi dispar, fără a se putea obţine siguranţa că nici unul dintre cei proaspăt ridicaţi nu va fi capabil de acţiuni calificate, pe drept sau pe nedrept, ca antisociale.

Datorită perindării generaţiilor, a primenirii necontenite a societăţii, socializarea indivizilor, educarea şi adaptarea lor la cerinţele vieţii sociale constituie un proces continuu, de care nu se poate lipsi nici o formă consistentă şi durabilă de viaţă socială. Indiferent de formele ei concrete, care variază în chip nedefinit, educaţia este o dimensiune

Scanned with OKEN Scanner

esențială, constituțională sau structurală a vieții sociale omenești. Anarhismul, care a tentat la un moment dat pe mulți intelectuali, este o simplă utopie, el este incompatibil cu orice gen de coexistență, conviețuire sau cooperare umană. Faptul că în unele comunități simple, aflate în stadii neevoluate, întreaga viață socială este reglementată numai prin moravuri și obiceiuri, fără o conducere formală, fără instituții politice, administrative, polițienești și judecătorești, nu anulează acest adevăr, deoarece funcția însăși de reglementare a comportamentelor este prezentă și cît se poate de precisă și eficientă.

Curgerea neîncetată a generațiilor a pus de la început și de atunci încoace fără nici o întrerupere, pe lîngă problema socializării și a integrării sociale, probleme tot atît de importante, ca cele legate de succesiune, de înlocuire a vechilor deținători de poziții sau funcții sociale (posturi, titluri, îndeletniciri, proprietăți), care îmbătrînesc și mor, cu alții mai tineri, capabili să le ocupe și să le desfășoare în continuare. Acțiunea de înlocuire a vechilor generații cu altele mai tinere nu se face deodată decît în situații cu totul excepționale, pe măsura proceselor demografice și istorice. Normele de succesiune variază și ele de la o societate la alta și de la un stadiu de dezvoltare la cele următoare, pentru fiecare din ele, dar fenomenul însuși este inevitabil și ține, ca și normele care reglementează într-un fel sau altul relațiile sexuale și creșterea copiilor, de legitățile social-culturale de origine biologică (sexe și vîrste). Dacă oamenii ar fi de un singur sex și n-ar avea decît o singură vîrstă, eventual ar fi „nemuritori", o seamă întreagă de instituții sociale n-ar fi luat ființă.

Primenirea generațiilor ridică probleme egal de însemnate în legătură cu stabilitatea și schimbarea instituțiilor sociale. Faptul însuși că, la un moment dat, toate generațiile în viață sînt înlocuite cu altele noi, fără nici un supraviețuitor activ din perioadele anterioare, generează, fără nici o intenție specială din partea nimănui, schimbări în diferite sectoare ale vieții sociale, noi concepții despre viață, noi procedee de lucru, noi genuri de manifestare. Totuși felul acesta de schimbări se petrec extrem de lent, de cele mai multe ori cu totul imperceptibil, din cauza proceselor amintite de socializare și a celor de înlocuire treptată a celor care ating vîrsta de retragere din activitate. În mai toate societățile primitive și arhaice, ca și în multe dintre cele istorice, generațiile vechi se străduiesc să formeze pe cele noi cît mai fidel cu putință după modelul lor și nu promovează decît pe aceia dintre tineri care se conformează acestei exigențe. Așa au luat ființă, încă din primele timpuri, acțiunile complexe de inițiere, dintre care unele au căpătat, tot de timpuriu, o pondere atît de mare, încît au îmbrăcat forme rituale și ceremoniale foarte complicate și fastuoase, de adevărate evenimente în viața celor implicați și de spectacole de anvergură pentru cei care aveau dreptul să asiste la ele.

Primele acte de inițiere a copiilor în viața socială o fac pretutindeni mamele, părinții, familia, anturajul nemijlocit al celor în cauză, dar cele mai importante dintre ele au fost preluate de comunitate și au primit un caracter nu numai ritual sau ceremonial, dar și secret. Lucrurile s-au petrecut nu numai pe planul vîrstelor, ci și pe cel al sexelor: bărbații adulți s-au constituit în așa-numitele *asociații* sau *cluburi secrete,* excluse cu desăvîrșire, sub pedepse uneori foarte aspre, pînă la exterminare, nu numai pentru tineretul încă neinițiat, dar și pentru femei, fără nici o deosebire de vîrstă. Asociațiile secrete mas-

Scanned with OKEN Scanner

culine monopolizau anumite cunoştinţe şi practici sociale, magice, religioase, profesionale, politice, teritoriale etc. şi nu le împărtăşau decît tinerilor, tot de gen masculin, în cadrul unor acţiuni de iniţiere, adevărate şcoli tribale, după o perioadă oarecare de pregătire, de călire şi de încercare. Deţinătorii de astfel de secrete obţineau o putere asupra întregii comunităţi, care nu mai beneficia de ele decît prin intermediul celor iniţiaţi. Femeile erau excluse fără nici o excepţie de la cunoaşterea acestor secrete, chiar dacă în unele cazuri, mult mai rare, erau la rîndul lor iniţiate, dar în cadrul altor instituţii, cu finalităţi complet deosebite. Adevăratele asociaţii secrete erau bărbăteşti şi ele constituiau instrumente de terorizare, dominare şi exploatare a femeilor de toate vîrstele şi a tineretului masculin încă nematurizat. Asociaţiile feminine nu deţineau secrete interzise bărbaţilor, ele nu urmăreau decît iniţierea fetelor în afacerile sexuale, matrimoniale, gospodăreşti etc. Unele rituri de mutilare a organelor sexuale feminine se practicau tot în favoarea bărbaţilor, pentru că în urma lor femeile puteau avea raporturi sexuale şi puteau da naştere la copii, dar pierdeau plăcerea sau atracţia actului în sine şi deci deveneau fidele fără voia lor. Asociaţiile secrete masculine erau formate uneori numai din anumite categorii de oameni, din şefii de familii sau de clanuri, din vînătorii de frunte, din războinicii mai însemnaţi sau dintr-o altă „elită“ de acest gen, dar scopul lor a fost totdeauna asigurarea, prin spaimă şi teroare, a dominaţiei unui număr restrîns de bărbaţi adulţi asupra tuturor celor neiniţiaţi, mai ales, cum am arătat, asupra femeilor şi a copiilor. Ideologia elaborată în sprijinul lor se referea, bineînţeles, la tot ceea ce este declarat secret fără o justificare reală, la forţe şi revelaţii supranaturale, la interese obşteşti de ordin superior, la apărarea şi salvarea valorilor comunitare etc. Dacă rezerva de a se comunica fără o pregătire corespunzătoare copiilor anumite secrete tribale putea fi motivată, rezerva faţă de femei era o simplă stratagemă a bărbaţilor pentru a le reduce la ascultare şi supunere în favoarea lor.

Iniţierile şi-au pierdut cu timpul caracterul secret, ca şi ritualismul, în sens magico-religios, dar s-au păstrat în forme de învăţămînt prin şcolile de toate gradele şi de toate profilele. Este vorba deci de un fenomen social dintre cele mai însemnate şi mai răspîndite care, în ultimă analiză, ţine de natura însăşi a colectivităţilor omeneşti formate din generaţii care se perindă fără încetare şi care nu mai funcţionează pe bază de instincte, ci prin mijloace culturale din ce în ce mai perfecţionate. Asociaţiile secrete masculine n-au avut totuşi numai rosturi instructiv-educative, ci, cum am menţionat, şi de acaparare a conducerii societăţii în favoarea unui număr restrîns de persoane sau de constituire a unor grupări de presiune asupra conducătorilor, dar practica iniţierii metodice şi controlate a generaţiilor tinere în treburile vieţii sociale, economice, politice, culturale, în special în cele profesionale, sub forma învăţămîntului (a pregătirii pentru viaţă), este o achiziţie pozitivă, fără de care nici o societate nu se poate menţine la nivelele de civilizaţie atinse şi cu atît mai puţin va putea atinge altele superioare.

Într-adevăr, actele de iniţiere nu înseamnă, în fond, decît transmiterea unor cunoştinţe şi deprinderi considerate ca utile, din partea unor iniţiaţi celor care încă nu le posedă, dar au nevoie de ele şi deci trebuie iniţiaţi. La o analiză şi mai riguroasă, descoperim aici izvorul principal al tradiţiei şi una din căile cele mai necesare prin care se obţine progresul. Dacă oamenii ar trăi solitari şi nu ar avea între ei decît contacte

Scanned with OKEN Scanner

cu totul superficiale (de exemplu strict sexuale, ca numeroase animale) sau de o durată limitată (de exemplu cele legate de maternitate și creșterea progeniturilor de vîrstă fragedă, tot ca la unele animale), ei ar fi reduși la experiența speciei prin puținele instincte pe care le mai au și la experiența personală, fără a beneficia, decît într-o măsură foarte mică, prin simpla imitație, de experiența altora. Conviețuirea modifică fundamental această situație: oamenii dintr-o comunitate durabilă învață tot timpul unii de la alții și în același timp primesc o mulțime de învățături de la înaintași și transmit propria lor experiență, ca și a altora, morți sau vii, celor care vin după ei. Se acumulează astfel o experiență uriașă care constituie patrimoniul cel mai de seamă al umanității și al fiecărui popor în parte, care se numește, cu un termen tehnic, *tradiție*, nu în sensul ideologic, promovat de tradiționaliști, ci în sensul etimologic, de predare (de unde și: predanie în loc de tradiție) de la o generație la alta a unor experiențe și deprinderi de viață, a unor modele de trai dobîndite de generațiile succesive de oameni și care formează de fapt temelia oricărei civilizații sau a oricărei culturi. Fără tradiție fiecare rînd de oameni ar trebui să înceapă totul de la început, fără să profite de pe urma învățăturilor și achizițiilor altora, așa cum se întîmplă la marea majoritate a animalelor. Datorită tradiției, dimpotrivă, fiecare generație este în măsură să beneficieze de cunoștințele tuturor generațiilor precedente, să le continue și să le sporească, apoi să le transmită mai departe noilor generații. Este un mecanism social dintre cele mai eficiente pentru păstrarea a ceea ce s-a dobîndit și pentru îmbogățirea neîncetată a patrimoniului sociocultural.

Trebuie să precizăm însă că, deși fenomenul tradiției și al progresului bazat pe ea nu se ivește decît în societate, el nu are origini exclusiv societale. Servesc ca dovadă atîtea animale gregare care totuși n-au tradiții în înțelesul omenesc și nici nu realizează progrese notabile, oricît de lungi ar fi perioadele lor de perpetuare. Izvorul principal îl constituie *omul*, capacitatea lui de învățare, creare și transmitere, care depinde, după cum am arătat pe larg, în primul rînd de structura creierului său. Fără inteligență, judecată, rațiune, sensibilitate, imaginație și fără mijlocul de comunicare extraordinar care este graiul articulat, atît tradițiile cît și progresele omenirii s-ar reduce la foarte puțin, oricît de puternice ar fi organizațiile sociale (cazul albinelor, al termitelor etc.). Cu alte cuvinte: societățile omenești nu sînt creatoare din cauză că sînt societăți, ci mai înainte și mai presus de orice din cauză că sînt *omenești*, adică formate din oameni. Ca să parafrazăm bine cunoscutul dicton filosofic grecesc, măsura tuturor lucrurilor din domeniul vieții sociale nu este nici societatea, nici individul, ci omul în toată complexitatea lui (biologic, psihologic, sociologic și noologic), adică o ființă structural-socială, dar nu numai socială, ci în același timp o ființă organică, mentală, spirituală, culturală.

Diviziunea biologică, deci naturală și abia ulterior socială, a oamenilor în sexe și vîrste diferite nu s-a manifestat numai pe linii orizontale, oarecum egalitare, ale activităților de tot felul, ci, așa cum am mai menționat, și pe linii verticale, de ierarhizare și stratificare. Am arătat pe larg în alte capitole că, în condițiile primitive și arhaice, ca și în aproape toate cele istorice, pînă foarte de curînd, nici femeile și cu atît mai puțin copiii, nu puteau supraviețui decît sub ocrotirea bărbaților, de unde o superioritate nu numai fizică, dar și socială a acestora. Primele forme de conducere a comunităților omenești, cu toate privile-

Scanned with OKEN Scanner

giile ce decurg de aici, au fost constituite de bărbaţii adulţi, mai ales de cei mai în vîrstă şi cu mai multă experienţă. Este ceea ce s-a numit *gerontocraţie:* domnia celor vîrstnici. Uneori locul acestora l-au luat războinicii, adică cei aflaţi în putere, capabili să mînuiască armele şi să facă faţă atacurilor din afară şi revoltelor dinlăuntru, dar în toate cazurile s-au angajat în aceste funcţii bărbaţi de o anumită vîrstă, nu femeile şi nici copiii sau tineretul neadult. Aşa se explică, în cea mai mare măsură, constituirea aproape peste tot a unui grup de conducere (sfat, şeferie, comandament, guvern etc.) încă din comuna primitivă, înainte de a se fi ivit vreo stratificare pe baza relaţiilor de producţie de tip exploatativ, pe care însă a pregătit-o, a făcut-o posibilă şi căreia i-a servit iniţial ca model.

Este de subliniat şi deci de reţinut în orice caz faptul că nici o societate omenească de categorie primară sau plenară n-a fost omogenă, ea s-a compus totdeauna din două clase de sex şi din mai multe clase de vîrstă (copii, tineri, adulţi, bătrîni), de cele mai multe ori ierarhizate şi stratificate funcţional, în favoarea bărbaţilor faţă de femei, a bărbaţilor mai în vîrstă faţă de cei mai tineri şi a femeilor mature şi adulte faţă de cele din anii tinereţii şi copilăriei. Diviziunea muncii, diviziunea funcţiilor de conducere, diviziunea avantajelor de viaţă etc. au urmat aceeaşi cale, indicată de natură sau biologie, şi nu au fost modificate sau transpuse pe plan sociocultural decît mult mai tîrziu, ca o acţiune de compensare a unor fenomene naturale prin măsuri inspirate de principii etice şi politice superioare (feminism, egalitarism, umanism, dreptate socială). Indiferent însă de acest proces al dezvoltării, care se desfăşoară din plin mai ales în ţările socialiste, fiinţa biologică a oamenilor n-a fost şi nu poate fi nicicum eliminată, iar faptul acesta pune oricărei societăţi probleme pe care este nevoită să le rezolve într-un fel sau altul, mai mult sau mai puţin satisfăcător, pentru a evita riscul descompunerii şi al dispariţiei.

6.3. Oamenii nu sînt prezenţi în formele lor de viaţă socială numai cu sexul şi cu vîrsta lor, ci de fapt cu întreaga lor fiinţă, începînd cu cea organică, dobîndită pe căi ereditare în cea mai mare parte de la strămoşii animali şi modificată tot pe temeiuri biologice, numai prin unele trăsături ivite pe treapta de evoluţie înaintată pe care au atins-o datorită mai ales mîinilor şi creierului de tip nou, care le-au înlesnit o inteligenţă superioară, făurirea de unelte, desfăşurarea muncii şi crearea limbajului articulat.

Cea mai presantă necesitate fiziologică a oricărei fiinţe vii este *hrana:* oamenii aflaţi într-o asociaţie de orice fel sînt nevoiţi, prin însăşi natura lor biologică, să se alimenteze, să mănînce şi să bea, mai înainte de oricare altă activitate. Spre deosebire de nevoile sexuale, care pot fi satisfăcute mai rar şi la o mare nevoie chiar suprimate, fără consecinţe catastrofale, foamea este un fenomen cotidian şi orice întîrziere de a o curma cauzează suferinţe mari, iar depăşirea unor termene relativ scurte duce, în chip inevitabil, la urmări de-a dreptul fatale, la moartea prin inaniţie. De aceea lupta cea mare pentru existenţă a tuturor vieţuitoarelor, inclusiv a oamenilor, este lupta pentru subzistenţă, în special pentru hrană, întrucît apa se găseşte mai uşor, luptă amplificată cu tot ceea ce este necesar pentru întreţinerea vieţii. În anumite zone geografice, cu un climat foarte blînd, oamenii pot trăi fără adăposturi speciale, fără îmbrăcăminte, fără încălţăminte, fără foc etc., dar nicăieri nu pot

Scanned with OKEN Scanner

trăi fără să mănînce şi fără să bea apă. De aceea ei au preferat în chip firesc, mai ales în timpurile lipsite de civilizaţie, regiunile cu un climat ospitalier, bogate în resurse naturale de hrană (animală şi vegetală), ca şi în surse suficiente de apă potabilă şi, în egală măsură, au luptat, în caz de nevoie, pentru cucerirea sau păstrarea lor. Din acest punct de vedere, cel puţin în vremurile apropiate de antropogeneză, deci în cele primitive, caracterizate prin sălbăticie, diferenţele dintre oameni şi animale au fost aproape imperceptibile. Procurarea subzistenţei a rămas însă şi pentru timpurile ulterioare, indiferent de treapta de civilizaţie, deopotrivă pentru strămoşii noştri şi pentru noi, cei de azi, o necesitate vitală care se satisface prin mijloace extrem de diferenţiate după locuri şi timpuri, dar care a rămas în esenţa ei organică nemodificată. Orice om, din orice timp şi orice parte a lumii, se străduieşte să-şi potolească foamea şi setea în fiecare zi, iar dacă nu reuşeşte se distrofiază, devine un înfometat şi se cheamă că nu are asigurat nici minimum necesar pentru viaţă. Cum vom vedea, oamenii nu se mulţumesc numai cu atît, dar fără hrană viaţa este insuportabilă şi în cele din urmă complet nimicită. Acesta este motivul — motiv organic, de natură biologică, absolut universală — pentru care nevoia de hrană se situează înaintea tuturor celorlalte necesităţi vitale, cu excepţia aerului, aflat pretutindeni, şi constituie pentru oameni o preocupare primordială de fiecare zi. Omului flămînd şi însetat îi trebuie în primul rînd mîncare şi apă, abia pe urmă celelalte bunuri capabile să-i satisfacă alte nevoi. Faptul acesta este hotărîtor pentru existenţa şi evoluţia oricărei comunităţi umane, pentru că oamenii nu pot accepta o asociaţie, oricare ar fi ea, dacă nu este în stare să le asigure, evident cu propriul lor concurs, hrana cea de toate zilele decît în situaţii de constrîngere (sărăcime lipită pămîntului, sclavie, lagăre de deţinuţi), pe care nu le pot depăşi. Se poate afirma că ceea ce măsoară eficienţa vieţii sociale faţă de cea solitară este măsura în care ea asigură participanţilor supravieţuirea, ceea ce concret înseamnă cel puţin hrana necesară fiecărui om, un adăpost cît de rudimentar şi o securitate cît mai mare cu putinţă. Că în istorie lucrurile nu s-au petrecut mai niciodată în chipul acesta, este cu totul altă problemă: viaţa socială este o realitate polivalentă, ea are aspecte pozitive de netăgăduit, dar şi posibilităţi nesfîrşite de manifestări negative, unele foarte grave, mai ales din cauza abuzurilor şi a devierilor organizaţionale, a gradului de acces al oamenilor la avantajele obşteşti.

Primii oameni, cum am văzut, şi-au luat hrana direct din natură, ca toate celelalte animale, fără nici o prelucrare sau preparare, ei au consumat vegetale şi cărnuri crude, pe măsură ce au reuşit să le obţină. Au recurs însă foarte de timpuriu la anumite unelte, pe care au început să le confecţioneze singuri, din lemn, din piatră, din os sau alte materiale la îndemînă, care, cu toată simplitatea lor iniţială, au constituit o cale foarte precisă şi sigură de îndepărtare de animalitate, de desprindere parţială de natură şi transpunere crescîndă în cultură. Omul care foloseşte unelte confecţionate de el însuşi nu este încă un producător de hrană, ci un simplu prădător, dar este un producător de unelte, deci de mijloace de producţie, un meşteşugar elementar sau embrionar, din care se vor dezvolta cu timpul toate meşteşugurile şi toate industriile marilor civilizaţii. În ce priveşte hrana, mijloacele de producţie au precedat producerea ei, dar este absolut sigur că un animal vînat cu o suliţă, un topor, un arc, un bumerang sau prins într-o cursă anume construită nu este departe de producţie, chiar dacă este consumat complet

Scanned with OKEN Scanner

nepreparat, în maniera carnasierelor. Dacă oamenii n-ar fi ajuns să invente aceste unelte și arme, n-ar fi putut obține, numai prin mijloace naturale, o pradă alimentară capabilă să le asigure nu numai existența, dar și o creștere demografică din ce în ce mai accelerată.

Pentru dezvoltarea vieții sociale, este semnificativ și, într-o mare măsură, decisiv faptul că o nevoie biologică elementară ca foamea a determinat oamenii să-și utilizeze inteligența într-o direcție creatoare de cultură, pentru că ei au reușit foarte devreme să-și procure cele necesare vieții prin unele mijloace făurite de ei, nu numai prin echipamentul lor zoologic înnăscut (mîini, gură etc.). Pe de altă parte, subzistența însăși și-a lărgit neîncetat conținutul; ea nu s-a redus la hrană decît în anumite zone geografice privilegiate. În toate cele cu condiții climatice mai aspre, oamenii au trebuit să-și confecționeze nu numai unelte și arme pentru asigurarea mîncării, ci și adăposturi, îmbrăcăminte, așternuturi, care, apoi, în combinație cu focul, le-au îngăduit să se răspîndească, sub presiunea crescîndă a înmulțirii populației, dar probabil și dintr-un anumit spirit de curiozitate, inițiativă și aventură, pe întreaga suprafață accesibilă a pămîntului. În aceste faze mai înaintate, oamenii au început să-și modifice și alimentația: vegetalele și cărnurile nu au mai fost consumate în stare brută, ci au fost pe de o parte conservate (prin fum, uscare, frig, sărătură), pe de altă parte pregătite (fripte, prăjite, coapte, fierte). A luat astfel naștere una din cele mai însemnate „industrii casnice": păstrarea și prepararea alimentelor, cu un întreg arsenal de instalații, unelte și ustensile (cămări, depozite, hambare, pivnițe, poduri, cuptoare, vetre, coșuri, oale, cratițe, farfurii, linguri, cuțite, căni, butoaie, ulcioare ș.a.m.d.), scoase la iveală neîncetat de săpăturile arheologice. Activitățile acestea au dus, la rîndul lor, pe lîngă invențiile menționate, la necesitatea de a le organiza, de a le administra, de a le spori și îmbunătăți, fapt care a dus la constituirea celei dintîi forme de gospodărie sau economie, cea de tip casnic (familial), care se păstrează, în diferite structuri, pînă azi. Chiar și simpla culegere din natură sau vînarea unor animale oarecare, executate exclusiv de o parte din ceata primitivă (numai de bărbați sau numai de femei), dar în folosul întregii comunități, pune probleme sociale ca aducerea prăzii într-un anumit loc (la tabără sau campament) și împărțirea ei după anumite criterii (partea bărbaților, a copiilor, a femeilor), care nu se mai desfășoară pe baza vreunui instinct, ci după anumite deprinderi și concepții cristalizate în obiceiuri.

Economia primitivă, deși bazată exclusiv pe pradă, cere deci un anumit spirit gospodăresc, anumite procedee de procurare a hranei și de distribuire a ei, o organizare a muncii și a consumului care constituie un embrion care se va dezvolta neîncetat, îmbogățindu-se prin operații și elemente noi, pînă la marile gospodării și economii comunale, regionale, naționale, internaționale și transnaționale din zilele noastre. Toate, fără nici o deosebire, trebuie să asigure, într-un fel sau altul, mai mult sau mai puțin corespunzător, subzistența pentru toți membrii comunității, chiar dacă nu se ajunge mai niciodată la eliminarea completă a foametei și a urmărilor ei dezastruoase pentru cei loviți de ea.

Ceea ce caracterizează în chip deosebit activitățile omenești legate de subzistență, spre diferență de cele sexuale, deși au tot o sursă biologică, nu numai ontogenetică, dar și filogenetică, este posibilitatea unei diversificări și dezvoltări cvasinelimitate. Relațiile sexuale rămîn în fond foarte asemănătoare în decursul vremurilor, pe cînd hrana și în ge-

Scanned with OKEN Scanner

neral toate mijloacele de subzistență (locuință, îmbrăcăminte, încălzit, luminat) variază nu numai de la o epocă la alta, prin progresele realizate în diferite sectoare tehnice și economice, în răstimpuri, dar și de la o regiune la alta, în funcție de resursele naturale și de capacitatea și preferințele oamenilor de a le lua în stăpînire și a le utiliza în avantajul lor. Nevoia biologică rămîne aceeași (foamea și setea), dar mijloacele prin care este satisfăcută se îndepărtează tot mai mult de animalitate sau de natură, pentru a deveni tot mai specific umane, deci mai culturale. Între o bucată de carne sau o plantă comestibilă crude și mulțimea mîncărurilor preparate cu ajutorul lor în toate civilizațiile de mai tîrziu ale lumii distanțele sînt enorme și ele marchează o dezvoltare foarte precisă, de la natura sălbatică la natura cultivată sau, într-o expresie simplificată, de la natură la cultură.

Omenirea nu s-a mulțumit însă niciodată numai cu subzistența, nici chiar în condițiile cele mai înapoiate sau dificile de viață. Se pare că este o trăsătură fundamentală a naturii umane să nu se mulțumească cu satisfacerea nevoilor fizice, să le completeze cu altele, mai puțin sau deloc utilitare. Oamenii de pretutindeni și din cele mai vechi timpuri sînt preocupați, în afară de asigurarea subzistenței, de organizarea unor distracții publice și de confecționarea unor podoabe mai mult sau mai puțin ostentative. Ceea ce va deveni o formă exagerată și simplificată a pretențiilor populației romane în epoca imperială: *panem et circenses* (pîine și jocuri) a existat totdeauna la toate popoarele lumii. Atît cercetările arheologice, cît și cele etnografice arată apariția foarte de timpuriu a podoabelor, alături de unelte, și universalitatea ceremoniilor sociale și a diferitelor serbări, marcate prin petreceri spectaculoase și zgomotoase, pe bază de muzică, dansuri, chiuituri, cîntece, teatru popular, pînă la adevărate orgii alimentare, alcoolice, narcotice și sexuale. Omul este o ființă capabilă să muncească, ridicată prin munca sa ori a altora, dar în aceeași măsură este o ființă dornică de distracții, divertismente și spectacole. Probabil că și nevoia aceasta are origini biologice, pentru că jocul, de pildă, este foarte răspîndit și la animale, dar ea are și unele trăsături exclusiv umane, legate, se pare, de structura biopsihică și gradul mult mai ridicat al eforturilor neuropsihice solicitate de muncă și de viața în comun, încordare sau conectare care se cere remediată sau compensată prin acțiuni de destindere, de descărcare sau deconectare. Termenul de *recreație* dat acestor acțiuni este cît se poate de potrivit. Distracțiile nu elimină neapărat un plus de energie, ci oboseala, plictiseala și monotonia, pentru a reface potențialul de muncă și dorința de noi eforturi, pentru a compensa aspectele grele sau neplăcute ale vieții cu altele mai ușoare, agreabile și distractive. Din cîte se cunosc pînă acum din etologia comparată, există numeroase animale care plîng, dar numai omul știe să rîdă, numai pentru el rîsul este o funcție importantă, stenică și reconfortantă.

Am amintit mereu că oamenii nu se integrează în societate numai cu biologia lor elementară, de tip zoologic, din care fac parte sexualitatea, foamea, setea, jocurile, divertismentul etc., dealtfel culturalizate și ele neîncetat, ci cu întreaga lor ființă, cu psihologia și capacitatea lor de gîndire, de simțire, de imaginație, de invenții și creații, toate caracterizate printr-un grad mare de rațiune și conștiință, care constituie față de strămoșii lor animali un adevărat salt calitativ, prin care se adaugă în evoluția vieții de pe pămînt o nouă fază, cea *noologică*, și o nouă sferă, *noosfera*. Datorită acestui fapt, oamenii nu sînt numai ființe bio-

Scanned with OKEN Scanner

psihice, eventual bio-psiho-sociale, ca multe din animalele superioare, ci ființe extrem de complexe: bio-psiho-socio-culturale sau bio-psiho-socio-noologice. Spre diferență însă de aspectele biologice și psihologice elementare, cele noologice nu apar și nu se dezvoltă decît în societate. Dacă există unele fenomene sociale neculturale, de origine și structură biopsihică asemănătoare cu ale animalelor, nu există nici un fenomen cultural, spiritual sau noologic complet nesocial, toate, fără nici o excepție, sînt socioculturale și social-noologice, ceea ce nu înseamnă a fi integral sociale, cum susține, de exemplu, sociologismul.

Faptele înfățișate arată clar că oamenii și-au pus de timpuriu numeroase întrebări cu privire la viața și raporturile lor cu alți oameni, cu alte viețuitoare, cu tot ceea ce îi înconjura și cu tot ceea ce îi tulbura, pentru că nu erau încă în stare să le înțeleagă. De aici o completare treptată a nevoilor biologice, pentru rezolvarea cărora s-au creat, cum am arătat, numeroase instituții (matrimoniale, economice, de divertisment), cu altele, poate mai puțin presante, dar care au terminat prin a juca un rol foarte mare în tot decursul istoriei.

Cea dintîi nevoie generată de viața în societate, de asocierea oamenilor pentru un trai în comun, a fost și cea de comunicare. Așa a luat naștere *limbajul*. Fenomenul, în unele forme simple, este anterior omenirii, el se întîlnește la toate animalele gregare, inclusiv la insecte, dar nu s-a dezvoltat pînă la o treaptă articulară, capabilă să transmită un conținut extrem de bogat și de nuanțat, adică n-a devenit grai sau limbă decît la oameni, datorită nivelului lor cerebral mult mai avansat. Ceea ce deosebește calitativ limbajul oamenilor de al animalelor, este mai ales aptitudinea lui de a transmite idei, concepții, învățături, fără de care n-ar fi posibilă nici o tradiție mai importantă. Limbajul animalelor se reduce în general la un simplu sistem de semnalizare și expresii emoționale, pe cînd al oamenilor vehiculează în plus noțiuni, gînduri, descrieri, instructaje, doctrine, explicații, amintiri etc., adică un material intelectual foarte complex, pînă la nivele de abstractizare, teoretizare și speculație complet desprinse de baza sensibilă, perceptibilă a realității (cazul matematicii, al geometriei, al filosofiei, al teologiei, al științei pure etc.). Dealtfel, cum am arătat pe larg, limba nu este numai un mijloc de comunicare, ci și un auxiliar indispensabil și un suport material tot atît de necesar al gîndirii. Fără limbajul articulat, oamenii n-ar fi putut depăși nivelul de cunoaștere constituit de senzații, percepții și reprezentări, spre noțiune, concept, idee, judecată și calcul. Alături de confecționarea de unelte și folosirea lor în muncă, nici o altă creație omenească n-a avut efecte atît de importante ca limba. De fapt ea a făcut posibilă o nouă treaptă de intelectualitate, mai presus de inteligență, denumită de regulă *rațiune*. Inteligență au și animalele, pe cînd rațiune n-au decît oamenii. Rațiunea însă a restructurat și continuă să restructureze întreaga viață a oamenilor, făcînd din ei nu numai ființe inteligente, ci și *ființe raționale*, adică profund intelectualizate și conștientizate, iar pe aceste baze se restructurează întreaga viață sufletească superioară, se spiritualizează omul însuși, activitățile și creațiile sale.

Dacă odată cu revoluția săvîrșită prin confecționarea de unelte omenirea s-a distanțat treptat de animale și a dobîndit un cîmp nelimitat de cucerire a naturii și de utilizare în favoarea sa, revoluția săvîrșită prin constituirea limbajului articulat a restructurat întreaga viață mentală a oamenilor, iar pe calea aceasta, toate activitățile, produsele și creațiile omenești, inclusiv cele materiale. Limbajul specific uman a des-

Scanned with OKEN Scanner

chis posibilitatea unor mari realizări culturale, cum sînt procesele instructiv-educative, oratoria, teatrul, literatura, religia, filosofia, știința, propaganda, iar spre zilele noastre, datorită și unor progrese tehnice excepționale, telefonia, radioul, televiziunea, iar pe o linie derivată, dar tot atît de însemnată, scrierea și tiparul, cu urmările lor instituționale: corespondența, poșta, cartea, ziarele, revistele, bibliotecile.

Dezvoltarea culturii spirituale pe temeiul limbajului a influențat și a perfecționat la rîndul ei limbajul, l-a diversificat, l-a precizat și l-a înfrumusețat, cum o dovedesc numeroase „limbi speciale", apărute rînd pe rînd în cadrul limbilor cotidiane sau populare: limba literară, limba ecleziastică, limba filosofică, limba științifică, limba tehnologică, limba diplomatică, limba militară etc., care, la rîndul lor, contribuie la progresele sectoarelor respective de activitate omenească. Raporturi dialectice, deci cît se poate de caracteristice: cauzele devin în același timp efecte ale efectelor lor, iar efectele îndeplinesc concomitent funcții cauzale asupra propriilor cauze. Este ceea ce epistemologiile moderne preferă să numească raporturi de *corelație,* în loc de raporturi de cauză și efect, cu tendințe certe de generalizare în ce privește sociologia, pentru că în domeniul societății fiecare sector și fiecare strat influențează, mai mult sau mai puțin, direct sau pe căi indirecte, pe toate celelalte și este influențat la rîndul lui de ele. Este caracteristica oricărei unități sau structuri și cu atît mai mult a oricărei totalități și a oricărui sistem.

6.4. În afară de activitățile socioculturale amintite, au mai apărut și s-au dezvoltat concomitent cu ele numeroase alte activități, datorită de astă dată exclusiv faptului că oamenii au trăit în comunități, derivate deci din esența însăși a asociației ca atare și mai puțin sau deloc din natura biopsihică și noologică a celor asociați. În principiu, oamenii ar putea confecționa unele unelte și desfășura oarecare activități productive și în stare solitară, după cum ar putea, tot în această stare, să aibă și unele rudimente de limbaj (nearticulat), de viață mentală mai complexă și chiar începuturi de gîndire pe bază de asociații sau intuiții, pe cînd unele activități n-au putut să apară, nici sub cele mai elementare forme, decît în societate, pentru că în afara ei n-ar fi avut nici un înțeles și nici o utilitate. În această situație se găsesc mai ales activitățile de organizare și conducere a coexistenței sau a conviețuirii, de administrare și apărare a bunurilor obștești, de reglementare a comportamentelor intrasocietale și a relațiilor interindividuale, de supraveghere și desfășurare a raporturilor intergrupale (intertribale, internaționale etc.), grupate de regulă sub termenii convenționali de activități *administrative,* activități *juridice* și activități *politice.*

Într-adevăr, nici chiar turmele de animale sau stolurile de păsări, în măsura în care au de făcut ceva în colectiv, de exemplu o deplasare sau o apărare față de un atac din afară, nu sînt complet dezorganizate, ele sînt „conduse" de un mascul sau o femelă mai în vîrstă, cu experiență, se așază într-o anumită formație, se sprijină unele pe altele ș.a.m.d. Oamenii nu au constituit, probabil, niciodată turme propriu-zise, dacă n-ar fi decît din cauza numeroaselor acțiuni subgrupale, culegerea hranei din natură de către femei, vînarea animalelor de către bărbați, prinderea peștilor de cei mai îndemînateci, construirea de adăposturi de către anumite persoane etc., toate însă pentru întreaga comunitate, nu numai pentru cei care desfășoară munca, inclusiv pentru copii, care nu sînt încă în stare să depună nici o activitate utilă. Acțiu-

Scanned with OKEN Scanner

nile însești (culesul, vînătoarea, pescuitul, alegerea și amenajarea taberei) nu se pot desfășura la întîmplare, ci reclamă anumite reguli și previziuni, o anumită ordine și diviziune permanente sau ocazionale ale sarcinilor. Toate acestea presupun o anumită organizare și o anumită conducere, în lipsa cărora nu s-ar atinge țelurile urmărite sau totul s-ar reduce la un simplu „joc de noroc". Unii autori nesocotesc fenomenul acesta primordial, care ține de natura însăși a acțiunilor comune, de coexistență și cooperare, adică de orice asociație care depășește simpla stare de grămadă sau mulțime. Firește, în formele primitive sau elementare ale vieții sociale, nici organizarea, nici conducerea nu sînt încă rezultatul vreunei decizii formale și n-au nici caracterul unei instituții, în sensul nostru, al oamenilor din țările civilizate, ci se fixează prin practică, prin experiență și obișnuință, dar prin aceasta ele nu sînt mai puțin prezente și eficiente. Se găsește în literatura de specialitate și afirmația că unele comunități omenești simple se conduc exclusiv după obiceiuri, fără a avea nici o conducere și nici un conducător. Obiceiurile nu sînt însă instinctive, nici arbitrare, ele au fost făurite de oameni după nevoile vieții, în decursul timpului, verificate și readaptate mereu în funcție de noile împrejurări, încît de fapt au fost instituite tot de oameni după anumite idei ale lor și sînt instituții social-istorice foarte precise. Dar dacă organizarea unei comunități se poate asigura predominant, iar în unele condiții excepționale, de echilibru, exclusiv prin obiceiuri sau tradiții, conducerea are un caracter imediat și nu poate fi desfășurată decît de cei prezenți. Oamenii se pot întreba ce ar face înaintașii dacă ar fi în locul lor și, presupunînd că sînt bine instruiți în această privință, să procedeze mai mult sau mai puțin în felul în care ar fi procedat ei, dar mai înainte de orice, cei implicați într-o acțiune prezentă trebuie să țină seama de datele concrete ale operațiilor pe care le întreprind, iar lucrul acesta nu se poate obține nici el la voia întîmplării sau la nimereală. Analiza atentă a materialelor de teren arată, dimpotrivă, că în toate împrejurările mai complicate cineva din comunitate ia conducerea, se așază în fruntea grupului, arată ce este și ce nu este de făcut, intervine în caz de ezitare sau greșeală și redresează, respectiv corectează pe ceilalți. Acest cineva nu este neapărat fixat mai dinainte, nu are nici un titlu și nu este definitiv, dar nu este nici oricare din grup, ci de regulă cel mai priceput, mai înțelept, mai curajos (autentic sau considerat astfel de ceilalți). El se ridică oarecum singur sau este ridicat de alții și devine un conducător efectiv în măsura în care este acceptat, ascultat și urmat de ceilalți sau cel puțin tolerat. Ceva mai mult, pentru unele acțiuni este potrivit un anumit gen de conducător, pentru altele alt gen, unul de exemplu pentru ceremonii și spectacole, altul pentru vînătoare și război, de aceea funcțiile de conducere, sub forma lor originară, încă spontană, neformală și neinstituționalizată, aveau un caracter *ad hoc,* dar prin aceasta nu mai puțin real.

Un alt adevăr adesea nesocotit, în legătură cu fenomenele care ne preocupă, fără de care nu este posibilă nici o activitate colectivă propriu-zisă, este caracterul creator al organizării, caracterul ei morfogenetic, producător de forme noi de viață socială. Aceiași oameni pot fi angajați într-un dans și constitui o ceată de dansatori, într-o acțiune de vînătoare, și forma o ceată de vînători, într-un ritual magico-religios, și institui o echipă de vrăjitori, într-o acțiune de atac sau apărare, și închega o echipă de războinici. Fenomenul este posibil în orice societate, dar în stadiile primitive ale vieții sociale este mai puțin dez-

Scanned with OKEN Scanner

voltat și diversificat, în timp ce, în decursul dezvoltării societății, el devine tot mai frecvent, mai complex și mai instituționalizat. De subliniat este faptul că organizarea asigură aceluiași număr de oameni dintr-o colectivitate combinații nesfîrșite, care îi permit activități tot mai numeroase și mai diferențiate, ca și o eficiență din ce în ce mai mare. Organizarea este una din resursele principale și permanente ale progresului social.

Din cerințele și posibilitățile obiective ale societății sau asociației ca atare, pe linia unei structurări și funcționări satisfăcătoare, apar deci pretutindeni o seamă de instituții sociale, obișnuielnice sau cutumiare, care cuprind în sîmbure trei din cele mai puternice elemente, apoi sectoare ale vieții sociale: administrația, dreptul și politica. Privite în esența lor, nici una din ele nu are un caracter arbitrar sau subiectiv și nu este nici produsul vreunei rațiuni naturale și cu atît mai puțin supranaturale. Ele derivă, dimpotrivă, în chip absolut obiectiv, din însăși natura asociației omenești, adică a societății, chiar și atunci cînd sînt denaturate prin diferite elemente subiective, prin intervenția incompetentă sau abuzivă a diferitelor foruri de conducere sau grupuri de interese.

Prima formă de administrație, de sorginte obiectivă, a fost, fără îndoială, de tip gospodăresc. Chiar și cele mai simple societăți omenești au un număr oarecare de bunuri (unelte, arme, ustensile, podoabe, embleme), poposesc pentru odihnă undeva, într-un adăpost natural (peșteră, sub stînci, sub rîpi, sub copaci) sau construit de ele (apărătoare de vînt, corturi, bordeie), iar după captarea focului, vetre și mijloace de a-l aprinde și de a-l întreține. Toate acestea impun o anumită gospodărire, de la confecționarea sau construirea pînă la păstrarea, transportul, repararea și folosirea lor. Cu cît averea sau avutul unei comunități este mai mare, cu atît se impune un spirit gospodăresc mai pronunțat, altfel se irosește totul fără nici un folos pentru nimeni și se pierd rosturile eforturilor de achiziționare și acumulare.

Dreptul în forma lui de azi, în sens de legislație, este un fenomen tîrziu, apărut după descoperirea scrierii, dar ca obicei juridic el ține de natura însăși a conviețuirii și cooperării. Oamenii dintr-o comunitate, oricare ar fi ea, nu sînt liberi să facă orice, adică să constituie unii pentru alții un pericol latent, capabil să se declanșeze în orice moment (să se lovească, să se schingiuiască, să se ucidă, să se fure, să se înșele, să se trădeze unii pe alții). Ei au voie să facă numai ceea ce nu vatămă pe alții sau nu păgubește comunitatea însăși (solidaritatea, coeziunea, buna înțelegere, colaborarea), dar sînt obligați să respecte toate acele reguli de coexistență sau conviețuire fără de care coexistența sau conviețuirea ar fi compromise sau imposibile. Așa a luat naștere dreptul, în sensul lui originar, absolut obiectiv, prin care s-au stabilit (indiferent de procedee, majoritatea prin încercare și selecție) ce au voie și ce n-au voie să facă oamenii dintr-o asociație, ce sînt obligați să facă și ce sînt obligați să evite. Istoria și etnografia ne dezvăluie foarte multe norme juridice inadecvate, legi potrivnice intereselor obștești, unele chiar monstruoase, datorită incapacității oamenilor de a elabora pe cele adecvate, incapacitate determinată, la rîndul ei, atît de deficiențe intelectuale, de concepții greșite despre lume și viață (în special cele magico-religioase), cît și de unele conflicte de interese, ca cele dintre bărbați și femei, bătrîni și tineri, conducători și conduși, bogați și săraci ș.a.m.d. — toate acestea nu modifică însă esența însăși a dreptului, geneza lui din nece-

Scanned with OKEN Scanner

sitățile obiective de constituire și dezvoltare a vieții în comun a oamenilor.

La fel se prezintă lucrurile în materie de politică. Aceasta este definită de regulă fie ca puterea unei comunități de a dispune de propria ei soartă, fără amestecul din afară al altor comunități, fără o dependență de vreo organizație socială supraordonată, în care caz ea este tot una cu autonomia sau suveranitatea, fie ca exercitarea acestei puteri, ceea ce concret înseamnă foruri de conducere (de decizie, organizare, comandament, control). Numeroși teoreticieni consideră că funcția politică a unei societăți a apărut tîrziu, în unele faze de dezvoltare mai avansate, în special în cadrul orașelor sau cetăților (termenul însuși de politică derivă de la *polis*, adică cetatea grecească). În realitate, sub forma ei primordială și în același timp constantă (universală în spațiu și în timp), de *conducere a unei societăți*, politica este un fenomen care derivă direct, ca și administrația și dreptul, din necesitățile obiective, existențiale și funcționale, ale oricărei asociații omenești, mai ales ale celor de tip primar sau global. O asociație omenească de tipul acesta nu se poate desfășura anarhic, ea obligă la o conducere, chiar dacă aceasta este exercitată de întreaga colectivitate (autoconducere). Practic însă lucrul acesta este imposibil, pentru că o societate primară cuprinde, cum am arătat, numeroase persoane incapabile să participe la vreo conducere, cazul de necontestat al copiilor, dar și al unora din adulți (oamenii bolnavi, arierați mental, psihopați, foarte bătrîni). Teoretic, puterea politică aparține întregii comunități, practic însă ea a fost exercitată numai de o parte din membrii ei, mai ales de bărbații în putere, care se bucurau de prestigiu și aveau o experiență îndelung verificată. Faptul că la unele populații conducerea este neformală, neinstituționalizată, reglementată numai prin obiceiuri și prin înțelegerea sau acceptarea spontană a colectivității, nu modifică esența însăși: orice asociere omenească în vederea unei conviețuiri sau colaborări durabile și eficiente cere, sub o formă sau alta, o conducere, iar aceasta este exercitată de cei în stare să se impună sau să se facă ascultați și urmați. Aici se găsește sursa obiectivă a politicii, independent de numeroasele forme concrete, în mare parte „aproximative" sau „inadecvate", oferite de realitățile etnografice și istorice.

În toate activitățile sociale analizate, necesitatea obiectivă este una, pe cît de reală pe atît de imperioasă, în timp ce satisfacerea ei este multiplă, variată și adeseori necorespunzătoare, datorită pe de o parte cunoașterii deficiente a cerințelor obiective și a mijloacelor de rezolvare, pe de altă parte unor împrejurări sau intervenții străine de esența și logica internă a lucrurilor. Este o caracteristică a oricărei activități, din cauză că nu se mai bazează pe instincte, să se desfășoare într-o largă măsură după creativitatea oamenilor, ceea ce înseamnă că este posibil să se rezolve aceeași problemă în moduri cu totul diferite, în funcție de oameni și împrejurări, fără a se putea afirma *apriori* că unele soluții sînt neapărat bune, iar altele neapărat rele. Verificarea reală a lor o face numai practica: își rezolvă satisfăcător problemele acele colectivități care reușesc să supraviețuiască și să prospere cu minimum de pierderi, sacrificii și suferințe din partea celor din cuprinsul lor.

Formele embrionare sau elementare ale administrației, ale dreptului și ale politicii nu sînt independente unele de altele, ele fac parte din structura aceleiași societăți și sînt în chip inevitabil în conexiune

Scanned with OKEN Scanner

continuă, în corelație structural-funcțională unele cu altele, după cum toate trei sînt determinate foarte de aproape de modul de producție, de nivelul de dezvoltare a mijloacelor de producție și de relațiile sociale de producție ivite pe această bază. La un moment dat al dezvoltării societății, ele se îmbină atît de strîns una cu alta și se diferențiază atît de mult de celelalte activități sociale, încît dau naștere unor forme superioare de conducere, organizare, administrație, justiție și apărare obștească, de fapt unei trepte mai avansate a întregii vieți politico-administrative, juridice și militare, printr-o specializare sau profesionalizare continuă și o birocratizare concomitentă, care este *statul*, realitate complexă, cu sarcini foarte variate, care concentrează toate funcțiile mai importante ale puterii obștești, devenind instituția socială a autorității publice prin definiție.

Despre originea și natura statului s-a scris foarte mult, fără a se ajunge la un consens unanim între oamenii de știință de pe glob. Unii consideră că statul s-a ivit pe temeiul unei evoluții externe, mai ales prin ocuparea unor triburi de agricultori de către triburi de păstori și vînători, în urma căreia cuceritorii s-au instituit în clasă conducătoare și exploatatoare, iar cei învinși au fost reduși la o clasă subordonată și exploatată. Cum un astfel de proces social-istoric nu se poate realiza fără opoziția celor căzuți victimă, stăpînitorii au fost obligați să invente un sistem de dominare foarte complicat, bazat pe putere, pe organizare, pe supraveghere, pe legiferare și penalizare, iar la nevoie pe teroare, dar și pe unele mijloace ideologice, ca cele religioase, filosofice, morale, de îndoctrinare, preponderent educaționale. Sistemul acesta a constituit ceea ce se numește de regulă stat. Creatorii materialismului istoric, mai ales Fr. Engels, împreună cu numeroși adepți în toate părțile lumii, au urmărit mai ales dezvoltarea internă a societății, scindarea ei în clase dominante și exploatatoare și clase dominate și exploatate, aflate în stare continuă de antinomie a intereselor, în luptă neîncetată de eliberare socială din partea celor nedreptățiți și în reacție acerbă, de apărare și conservare, din partea celor privilegiați. Statul a fost creat de clasele exploatatoare ca instrument complex, multilateral, multinivelar și multifuncțional, dar bazat în primul rînd pe forță (poliție, armată, administrație, legislație, jurisdicție, toate de clasă), mijloc de constrîngere și de neutralizare a celor care ar fi încercat vreo răscoală sau vreo revoluție. Se înțelege de la sine că orice societate scindată în clase sociale antagoniste conține în însăși structura ei (unitatea contrariilor) posibilitatea unor acțiuni de răsturnare a stărilor vechi, care nu poate fi stăvilită decît cu forța. O luptă directă și deschisă între cele două categorii de clase nu se poate sfîrși decît în favoarea celor mulți, adică a celor exploatați, de aceea exploatatorii le-au opus o „mașinărie social-politică" extrem de rafinată și de perfidă, acel stat căruia Thomas Hobbes n-a ezitat să-i dea numele unui faimos monstru biblic: *Leviathan*.

Ambele teorii se bazează pe fapte incontestabile și în fond dezvăluie un adevăr istoric foarte precis: oriunde se formează o clasă conducătoare, indiferent dacă este de origine internă (prin stratificare) sau externă (prin cucerire), ea recurge la stat și-l transformă într-un instrument de dominație. Cercetările actuale se întreabă însă dacă statul este clasial prin însăși esența lui sau are, cum am arătat, și unele rădăcini mai vechi și determinări mai profunde, care-i dezvăluie o necesitate socială în afara și dincolo de clasele sociale și luptele dintre ele. Faptele istorice și etnografice confirmă în bună parte aceste ipoteze. Numeroase

Scanned with OKEN Scanner

cazuri, riguros și amănunțit studiate, demonstrează că statul n-a apărut numai din nevoile exploatării omului de către om (geneză imposibil de contestat), ci și din nevoia de a înlocui conducerea străveche, bazată pe rudenie, în general pe relații comunitare, de tip social primar, dar și elementar, prin alta mai avansată, bazată pe teritoriu, pe relațiile sociale funcționale și pe un complex de unități sociale nu numai primare, dar și secundare sau derivate. Mai precis: pe măsură ce viața socială s-a sedentarizat și s-a dezvoltat, adică s-a lărgit și s-a diferențiat, iar distanțele sociale dintre oameni și-au pierdut caracterul de rudenie, legăturile de afecțiune reciprocă fiind înlocuite cu cele de interese convergente sau divergente, vechile principii organizatorice au devenit insuficiente sau de-a dreptul inadecvate. Atunci locul legăturilor de sînge l-au luat cele întemeiate pe pămînt, de fapt pe stăpînirea, exploatarea și apărarea unui anumit teritoriu, în cadrul unor frontiere din ce în ce mai precis delimitate. Ori de cîte ori un asemenea teritoriu, locuit de o anumită populație, a fost stăpînit în mod suveran de locuitorii sau unii din locuitorii săi, bucurîndu-se de o neatîrnare completă, s-a ajuns la un gen supra-familial, supraclanic și supratribal de organizare internă. Dacă s-a constituit pe aceste baze și o categorie specializată de oameni care au preluat exercitarea puterii publice și s-au suprapus unor mase de oameni care i-au acceptat de bunăvoie sau prin constrîngere, indiferent de alte trăsături care, la nevoie, au putut lipsi, statul a fost prezent și nu i se mai poate tăgădui această calitate. Firește, nimic nu ne oprește să definim statul exclusiv ca instrument politic, administrativ și juridic al exploatării de clasă, fenomen demonstrat de întreaga istorie dintre societatea primitivă și societatea socialistă, dar în acest caz va trebui să se găsească un alt termen pentru fenomenele similare atît sub raport structural, cît și funcțional care au apărut înainte sau paralel cu clasele sociale antagonice și se mențin deopotrivă după desființarea acestora (cazul statelor socialiste). În ce ne privește, preferăm să păstrăm termenul de stat pentru toate aceste fenomene, cu precizarea că statul, expresie politică, administrativă și juridică a societății în toate formele ei mai înaintate, a fost acaparat, ca atîtea alte instituții și valori sociale (mijloace de producție, mijloace financiare, religie, filosofie, știință, artă), de către clasele exploatatoare, transformat și utilizat în favoarea lor. Statul însuși este mai vechi decît clasele sociale antagonice și el va dăinui și după abolirea lor pe întreaga suprafață a pămîntului.

În tot cazul, statul apare ca o necesitate inevitabilă pentru orice societate diferențiată, formată din oameni de origini, limbi, religii, profesii, culturi, idealuri diferite, a căror solidaritate deci nu mai este asigurată prin vreo asemănare sau comuniune elementară, de tip primitiv sau arhaic, ci exclusiv prin interesul și hotărîrea de a trăi împreună și a-și construi o viață cît mai bună cu putință. Fără o organizație statală, o asemenea masă de indivizi, familii, așezări, întreprinderi etc. s-ar desface în bucăți, s-ar fărămița în unități sociale mărunte, incapabile să suporte și cu atît mai puțin să dezvolte o civilizație mai avansată. Desigur, ca tot ce este operă omenească, un stat poate fi bun sau rău, eficient sau ineficient, satisfăcător sau nesatisfăcător, dar faptul acesta nu anulează constatarea că pentru orice treaptă înaintată de viață socială un stat adevărat este superior tuturor formelor organizatorice nestatale, din cîte se cunosc pînă acum.

La o analiză mai atentă, ne dăm seama că statul s-a format și s-a dezvoltat pe temeiul elementelor sale constitutive specifice: o populație

Scanned with OKEN Scanner

formată în primul rînd din cetățeni care se bucură de drepturi depline, un teritoriu precis delimitat de frontiere, recunoscute, cel puțin temporar, și pe plan internațional, și un anumit grad de suveranitate, în înțelesul că nici o altă organizație nu are dreptul să se amestece în treburile sale interne, fără un consimțămînt prealabil din partea lui. Încolo, statul poate fi de tip despotic, aristocratic, plutocratic, democratic, demagogic, dictatorial etc., fără ca prin aceasta să-și piardă calitatea de stat.

Din punct de vedere sociologic, statul este un fenomen interesant nu numai prin faptul că el organizează și conduce politic, administrativ și juridic societatea, ci și prin faptul că el este în măsură să delimiteze și să modeleze o anumită formă de societate care se află în puterea lui. Întîlnim din nou un raport dialectic. Statul este format, fără îndoială, de o societate, dar la rîndul lui, odată instituit, el poate cuceri, prin elementele lui active politico-militare, un anumit teritoriu, cu tot ce se găsește pe el, oameni, bunuri, așezări, gospodării, întreprinderi și activități sociale și culturale de tot felul. Tendința de a se constitui state pe baze naționale (o singură națiune și un stat propriu) este nu numai de dată relativ recentă (de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea încoace), dar și nerealizabilă decît în sens relativ: nu există nici un stat format dintr-o singură naționalitate, nici care să cuprindă în sînul ei întreaga națiune respectivă, chiar dacă unele dintre ele — cazul statului nostru — cuprind majorități covîrșitoare de aceeași naționalitate și nu au în afara granițelor decît un număr redus de conaționali. Primele state au fost constituite pe alte baze decît cele etnice și dezvoltarea lor ulterioară s-a desfășurat tot fără baze etnice plenare. Pe de altă parte, chiar în vremurile moderne au luat ființă state pe baze federative, multinaționalitare, cazul Elveției, al Iugoslaviei, al Statelor Unite ale Americii, al Uniunii Sovietice etc. Deci cele două realități nu coincid. Uneori societatea își făurește, prin unele din elementele ei active, un stat, alteori statul instalat pe un anumit teritoriu își formează, în limitele acestuia, o anumită societate de tip tot teritorial. Istoric este evident că națiunea s-a dezvoltat din formele străvechi de viață socială, bazate pe rudenie (familie, clan, trib, popor), pe cînd statul s-a format pe temeiul organizațiilor teritoriale de mai tîrziu (sat, oraș, cetate, regiune, principat, regat, republică, imperiu, federație de state). În aceste împrejurări nu este de mirare că nu societatea ca atare devine suverană, ci numai societatea încadrată într-un stat, iar în vremurile moderne, exclusiv statul. Titulatura unanim acceptată de Organizația Națiunilor Unite se referă de fapt la o organizație mondială de state suverane, nu la națiuni în înțelesul propriu al cuvîntului, ea are deci mai mult un caracter ideologic și programatic, decît unul sociologic. În realitate, oriunde apar împreună, politicul (societatea politică sau statul) domină socialul (societatea civilă sau societatea propriu-zisă), cu toate că, la rîndul său, este dominat și în cele din urmă modificat după cerințele acestuia din urmă. Cu alte cuvinte, statul se dezvoltă în ultimă instanță după legile de dezvoltare ale societății, dar atît timp cît este în putere și corespunde nevoilor sociale el are o influență covîrșitoare asupra societății. Statul este predominant în anumite perioade sau etape de dezvoltare a societății, dar ultimul cuvînt îl are, pînă în cele din urmă, societatea. De aceea statele se nasc, se dezvoltă și pier într-un ritm mult mai accelerat decît societățile, de exemplu decît popoarele, fără ca să însemne că acestea din urmă ar fi nepieritoare. În ultimă analiză, statul

Scanned with OKEN Scanner

nu este decît una din formele majore ale organizării politice a societăților omenești. De aceea, oricît ar fi determinismul statal de puternic, el este mult mai puțin durabil și în cele din urmă mult mai puțin profund decît determinismul exercitat de structura economică a societății.

6.5. Faptele ne obligă să facem și alte constatări semnificative pentru teoria sociologică: toate fenomenele sociale reale au fost și sînt localizate undeva în spațiu și s-au petrecut și continuă să se petreacă într-un anumit timp, deci ele sînt toate, fără nici o excepție, concomitent fenomene *geografice* și fenomene *istorice*. N-a existat probabil nici un sociolog care să nu-și fi dat seama de acest lucru, dar foarte numeroase doctrine sociologice consideră că, din punctul de vedere teoretic în care se situează, aceste două aspecte sînt lipsite de importanță și le lasă deci exclusiv în grija antropogeografilor, a etnografilor și a istoricilor. Așa se explică, fără îndoială, o mulțime de exagerări și chiar speculații care circulă în domeniul sociologiei, datorită mai ales pozițiilor idealiste, spiritualiste, logiciste, psihologiste etc. Dacă societatea este privită ca o realitate de esență spirituală, ca un complex de reprezentări și idei colective sau ca un sistem de relații intermentale etc., faptul că ea se ivește într-un anumit spațiu și se petrece într-un anumit timp este nesemnificativ, cele două realități nu determină și nu afectează nici esența, nici existența și cu atît mai puțin înțelegerea și explicarea societății ca atare. La o analiză riguroasă, ne dăm însă seama că toate aceste doctrine sociologice, unele de evidentă factură imaginativă sau chiar artistică, operează cu ideea autorilor despre societate, nu cu societatea ca realitate. Mintea omenească este capabilă să definească, mai mult sau mai puțin verbal, orice de pe lumea aceasta și chiar din alte lumi, despre care nu se cunoaște de fapt nimic, și să obțină astfel un produs mental cu aparența logică de noțiune sau de concept care, combinate la nesfîrșit, pot înlesni construirea unor adevărate sisteme de opinii, fără nici o corespondență necesară cu faptele. Procedeul este antiștiințific și deci nu poate fi încorporat în știință, nici el, nici rezultatele pur speculative obținute cu ajutorul lui.

Apriori sau pe temeiul unor simple operații conceptuale nu avem posibilitatea să afirmăm că spațiul geografic sau timpul istoric este semnificativ, nici că este nesemnificativ pentru societate. Cercetările efectuate pe scară tot mai largă asupra realităților sociale concrete, din cele mai variate epoci istorice și regiuni geografice, dezvăluie, cum am văzut, un complex foarte vast și diferențiat de relații între asociațiile omenești și condițiile spațio-temporale în care se găsesc și se desfășoară.

În ce privește spațiul geografic, orice societate reală, adică formată din oameni, din relațiile, activitățile și operele lor de tot felul, se găsește pe o anumită bucată de pămînt, pe un teritoriu oarecare. Chiar și cetele de nomazi sînt legate de regiuni geografice mai mult sau mai puțin întinse, pe care le străbat, din care se hrănesc, pe care se odihnesc, mănîncă, dorm, se înmulțesc etc. Din acest punct de vedere, sedentarizarea, legată mai ales de agricultură, care a însemnat, cum am arătat, o adevărată revoluție în dezvoltarea omenirii, a modificat fundamental relațiile societății cu natura. Dintr-o mulțime de colectivități umblătoare sau rătăcitoare în căutare de hrană, omenirea s-a transformat în colectivități statornice, așezate pe suprafețe relativ restrînse de pămînt, din lucrarea cărora au început să obțină pîinea cea de toate zilele. În continuare, au apărut centrele urbane, un tip mai evoluat de așezări omenești, care au

Scanned with OKEN Scanner

luat în stăpînire nu numai incinta proprie, ci localitățile agrare din împrejurimi, hinterlandul, iar în cele din urmă teritorii tot mai întinse, atîtea cîte au putut dobîndi prin mijloace pașnice sau violente. Indiferent însă de gradul de sedentarizare, toate asociațiile omenești, fără nici o deosebire, își procură cele necesare vieții și tuturor activităților materiale pe care le desfășoară exclusiv din natură, fie că le iau de-a gata, ca în economiile de pradă, fie că le cultivă singure sau pun anumite populații subordonate sau corelate să le cultive în locul lor, ca în economiile de producție. De la un moment dat al istoriei, oamenii nu mai consumă produsele brute ale naturii (vegetale și cărnuri crude, apă de izvor, din rîuri și lacuri), ci le prelucrează, le canalizează etc., dar materia primă e luată tot din natură. Același lucru se petrece cu toate materialele din care se fac mijloacele de transport, construcțiile, uneltele, mașinile, carburanții, statuile, tablourile ș.a.m.d. În aceste condiții, evidente pentru toată lumea, a afirma că societățile omenești nu atîrnă de mediul lor geografic, iar în cazul schimburilor și împrumuturilor de mediul geografic al altor societăți, este o eroare foarte ușor de sesizat și demonstrat. Adevărul e că orice societate, de orice natură ar fi ea, din moment ce este formată din oameni, adică dintr-o anumită categorie de viețuitoare, se găsește într-un anumit mediu geografic, cu partea lui de litosferă, hidrosferă, atmosferă și biosferă, și este nevoită existențial, ca o condiție *sine qua non* a nașterii, a dezvoltării și a supraviețuirii, să aibă anumite raporturi cu el. O discuție utilă nu se poate duce decît cu privire la profilul acestor raporturi, la modul în care se constituie, se desfășoară și la rezultatele care se obțin. În privința aceasta, faptele și unele din teoriile înfățișate, întemeiate tot pe fapte, sînt cît se poate de concludente.

În perioada antropogenezei și mult timp după această uriașă revoluție biologică, egalată doar de biogeneză, specia umană a făcut parte din biosferă ca oricare viețuitor de pe pămînt (plantă sau animal). Ca atare, ea a fost dominată într-o măsură foarte mare de mediul geografic, cu toate elementele lui componente (relief, apă, aer, climă, faună, floră, adăposturi naturale), în fața căruia n-avea decît două posibilități de comportare: ori să se adapteze, ori să piară.

Biologia a demonstrat însă de mult că procesele de adaptare la mediu se fac preponderent prin mecanismele selecției naturale (în sens darvinist), care asigură supraviețuirea celui mai apt, adică mai adecvat, în funcție de împrejurările date sau modificate, pe de altă parte, ele au un caracter selectiv și în înțelesul că nici un organism nu se adaptează sau nu este adaptat la întreg mediul, ci numai la unele părți ale lui, în funcție de structura și nevoile sale specifice. Animalele acvatice nu sînt interesate direct de ce se întîmplă pe uscat, iar cele de uscat nu utilizează posibilitățile de viață oferite de ape. În același spațiu acvatic sau terestru unele viețuitoare folosesc numai o parte din elementele din cuprinsul lui, pe cînd altele pot folosi numeroasele elemente rămase astfel disponibile. De exemplu ierbivorele nu consumă decît plantele și numai anumite plante dintr-o zonă oarecare, în timp ce carnivorele nu au nici un interes vital pentru vegetale, ci se hrănesc cu diferite specii animale, selectate și ele după posibilitățile organice de a le captura. În special ecologia a acordat o atenție foarte mare raporturilor dintre mediu și viață și a demonstrat, fără putința nici unei îndoieli, interdependența foarte strînsă nu numai dintre o specie și ambianța fizică, dar și dintre viețuitoarele conlocuitoare, care se consumă unele pe altele (cir-

Scanned with OKEN Scanner

cuitul trofic) sau se tolerează reciproc, prin folosirea numai a unora din componentele mezologice (nișele ecologice). Din aceste interdependențe, care sînt foarte complexe, iau naștere ecosistemele, caracterizate printr-un echilibru între diferitele vietăți și elemente ale naturii, prin care se asigură condiții favorabile de viață pentru întreg complexul, limitate pentru fiecare specie în parte, dar capabile să-i înlesnească o dezvoltare normală și o supraviețuire sigură. Cînd echilibrul ecologic se tulbură, fie din cauza unor modificări importante în mediul geografic (mai ales de ordin climateric și alimentar) sau a unor cataclisme (cutremure, uragane, incendii, inundații), fie din cauza unor intervenții din afară (mai ales migrația sau năvălirea altor viețuitoare), începe o luptă acerbă și, în cele din urmă, se stabilește un nou echilibru, tot de o durată variabilă, dar care îngăduie o dezvoltare în continuare a vieții.

Concluzia de ansamblu a cercetărilor bioecologice privește de aproape și teoria sociologică, în înțelesul ei de teorie a societăților omenești. Este perfect posibilă o realitate geofizică lipsită de viață sau, în cazul care ne interesează, de viață omenească, dovadă faptul că viața n-a apărut pe pămînt odată cu formarea acestuia, ci abia după cîteva miliarde de ani. Situația inversă nu este însă posibilă: absolut toate viețuitoarele depind de un mediu fizic sau fizic și biotic, lipsa totală sau sub anumite praguri a căruia le condamnă iremediabil la dispariție. Cu alte cuvinte, relația dintre organism și mediul său de viață este de ordin existențial, în așa măsură încît nu este posibil să înțelegem și să explicăm viața în ea însăși, fără ambianța ei naturală, care i-a asigurat apariția și evoluția și care îi asigură în continuare desfășurarea. Din punctul de vedere al organismului, pe plan funcțional, chiar dacă mediul său de viață nu este o parte integrantă a lui, în tot cazul este o parte complementară, absolut necesară, ceea ce practic duce la același rezultat. Orice organism apare, funcționează și se dezvoltă în legătură continuă cu ambianța și, într-un anumit înțeles (funcțional, dar și structural), cele două realități formează biotic o singură unitate.

Oamenii, fie individual, fie colectiv, nu sînt scutiți de această legătură vitală, nici ei nu pot trăi fără soare, aer, apă, hrană ș.a.m.d., iar acestea se găsesc în mediul de viață, nu în organismul lor. Cercetările tot mai numeroase care nu pierd din vedere acest adevăr evident pun în lumină tot mai multe și mai interesante legături între asociațiile omenești și mediul lor fizic (cosmic, geografic) și biotic (floră și faună) de viață. Dacă în perioada antropogenezei și în general a sălbăticiei oamenii au avut un mediu extern apropiat de cel zoologic, ei au ajuns, la un moment dat, să-l dubleze, apoi să-l înlocuiască într-o măsură tot mai mare cu altul, de tip specific uman, cunoscut în general sub denumirea de civilizație. Trăsătura fundamentală a acestuia este caracterul lui din ce în ce mai activ, nu numai adaptativ, dar și adaptator: omul este pînă acum singura ființă din cîte se cunosc care pune stăpînire din ce în ce mai eficient pe natură, fie pentru a obține de la ea mai mult decît se poate obține prin mijloace strict naturale (zoologice), fie pentru a produce în sînul ei transformări convenabile pentru viața și activitățile lui, fie, în fine, pentru a prelucra, prin mijloace cu totul străine naturii, elementele acesteia și a face din ele ceea ce, fără intervenția și geniul său, nu s-ar realiza nicicum. Am arătat pe larg în ce constau aceste acțiuni; e suficient să reamintim confecționarea uneltelor, capturarea focului, descoperirea agriculturii și creșterii vitelor, dezvoltarea metalurgiei, a meșteșugurilor, a electricității, a industriei. Dacă

Scanned with OKEN Scanner

multă vreme omul s-a adaptat mediului său de viață, de la un moment dat al existenței sale el a început să adapteze mediul după nevoile lui, să exploateze și să amenajeze întreaga planetă după concepțiile sale, după organizațiile social-economice tot mai avansate și mai eficiente. Complexul om-știință-tehnică-economie-organizare socială-putere politică se extinde pe întreaga suprafață a pămîntului și creează, pe lîngă cele patru învelișuri clasice, un nou înveliș, numit uneori *sociosferă*, alteori *noosferă*, care poate fi numit tot atît de potrivit *antroposferă*. La capătul unei evoluții spectaculoase, pe care am înfățișat-o pe larg în mai multe capitole, omul a devenit nu numai elementul cel mai original al peisajului geografic, dar și agentul geografic cel mai puternic, capabil să distrugă întreaga planetă în cîteva momente, dar și să facă din ea un paradis pentru întreaga omenire.

Așa cum ni-i prezintă istoria, oamenii sînt ființe dominante, ei pun stăpînire pe tot ce pot pune, de la natură pînă la oameni, de la bunurile naturale pînă la valorile spirituale. Fără a se putea stabili data precisă, un lucru este sigur, că, de la un moment oarecare, oamenii au pus stăpînire în special pe teritoriu, cu toate resursele lui naturale și culturale, care a dus la una din cele mai redutabile instituții sociale, la *proprietate*. Inițial colectivă sau comunitară, aceasta a fost acaparată ulterior de unele clase sociale în paguba celorlalte, pentru a se ajunge, după un proces lung și anevoios, prin lupte și sacrificii nenumărate din partea celor nedreptățiți, din nou la proprietatea colectivă a pămîntului și a principalelor mijloace de producție. Sîntem însă foarte departe de o proprietate a întregii omeniri asupra întregii planete, cu toate bogățiile ei. Deocamdată, indiferent de orînduirile sociale, fiecare țară, fiecare stat stăpînește un anumit teritoriu care este numai al său, perfect fixat prin frontiere și apărat de orice incursiune din afară, în plus garantat, pe cît posibil, prin diferite tratate și organizații internaționale. Se pare că prima formă de proprietate bine definită a fost a unor teritorii comunitare, deci proprietate colectivă prin definiție, și abia pe temeiul acesteia sau în detrimentul ei s-au dezvoltat celelalte forme de proprietate, ca cea mobiliară și cea particulară. În tot cazul, odată principiul formulat și instituția constituită, goana după proprietate, conflictele ivite din cauza ei, eforturile de a-i asigura utilizarea cît mai deplină și mai rentabilă, fie pentru obștii fie pentru particulari, s-au ținut lanț și cele mai multe dintre războaie purtate de popoare și state, ca și războaiele civile și luptele de clasă, s-au dus pentru stăpînirea unor teritorii cît mai întinse și mai bogate în resurse naturale și opere de civilizație, în special de ordin agricol, industrial și al mijloacelor de transport. Unele războaie s-au purtat pentru zăcămintele minerale, pentru metale, gaze și petrol, altele pentru ieșirea la mare sau securitatea marilor artere comerciale, iar epoci întregi s-au caracterizat prin efortul puterilor economice, politice și militare de a-și asigura un imperiu cît mai vast, cazul Imperiului roman, al Imperiului persan, al Imperiului chinez, iar spre zilele noastre, al marilor imperii coloniale.

Firește, se poate obiecta că în toate aceste acțiuni inițiativa revine societății, nu naturii; aceasta este numai un mijloc de dezvoltare a societății, în măsura în care știe să se folosească de el. Cu o terminologie de specialitate, mediul fizic este numai o *condiție*, nu o *cauză* a activităților sociale. Fără resursele lui, n-ar fi posibilă nici o realizare materială mai importantă, nici o civilizație care să merite acest nume, dar realizările înseși ori, ca ansamblu al lor, civilizația este opera oameni-

Scanned with OKEN Scanner

lor, nu a unor indivizi izolați, ci a unor oameni integrați în colectivități bine organizate și bine conduse, capabile să-i mobilizeze și să-i sprijine în toate activitățile lor creatoare. Totuși se pare că adevărul este ceva mai complex. Mediul geografic nu este numai o condiție, ci și un stimulent, o provocare a omului la gîndire și efort. Teoriile cele mai verosimile cu privire la antropogeneză susțin că omul în stare naturală, neechipat încă prin mijloace culturale (îmbrăcăminte, locuințe, foc etc.), nu s-a putut ivi decît în zone în care nu era nevoie de acestea, deci bogate în resurse alimentare și cu un climat foarte bun, de vară continuă, fără geruri și fără zăpezi. În fazele acestea de început, numărul oamenilor a fost relativ mic, încît ei au avut posibilitatea să ocupe zonele cele mai prielnice și, cu tot primitivismul lor, să trăiască în condiții biologice destul de bune sau, după unii specialiști, foarte bune. Abundența de hrană și climatul cald au permis oamenilor să se înmulțească, cu toate că mortalitatea infantilă, pricinuită de lipsa de igienă și de asistență medicală, era extrem de mare. Faptul acesta a obligat populația omenească a pămîntului să se răspîndească tot mai departe de locurile favorabile și să ocupe și alte zone mai puțin ospitaliere, pînă la unele de-a dreptul ostile. Răspîndirea aceasta geografică a avut uneori urmări negative, dar în numeroase cazuri ea a avut rezultate excelente. Într-adevăr, populațiile rămase în locurile cele mai favorabile au putut să-și continue viața fără eforturi speciale, fiind ajutate de condițiile de mediu cît se poate de satisfăcătoare. Cei nevoiți să plece și să înfrunte condiții din ce în ce mai puțin acceptabile, au trebuit să-și mobilizeze toate forțele intelectuale și să facă eforturi de tot felul din ce în ce mai mari, pentru a putea supraviețui. În chipul acesta condițiile originare foarte favorabile și deci nestimulatoare, neprovocatoare, au devenit pentru progresul omenirii nefavorabile, iar cele mai puțin prielnice sau chiar foarte ingrate au obligat pe oameni să lupte și să dezvolte o cultură tot mai diversificată și mai puternică, în stare să înfrîngă dificultățile, încît din regiuni naturale nefavorabile au fost transformate, prin munca și ingeniozitatea oamenilor, în zone culturale din ce în ce mai complexe și mai avansate. Ceea ce a fost inițial necesar și avantajos pentru oameni a devenit un dezavantaj, iar ceea ce a fost dezavantajos a devenit, dimpotrivă, un avantaj foarte prețios și de foarte lungă durată. Firește, dificultățile pe care le-au avut de întîmpinat oamenii în unele zone geografice au fost atît de mari, încît n-au putut fi învinse, dar în anumite limite tocmai ele au provocat și au obligat oamenii să apuce calea marilor progrese sau a marilor civilizații. Așa se face că primele civilizații ale lumii n-au apărut nici în zonele tropicale, nici în cele arctice, ci în cele intermediare, dar în deplasare continuă dinspre sud spre nord, de la regiunile cu dificultăți mai ușor de învins spre cele cu dificultăți tot mai redutabile, pînă la o linie care n-a mai putut fi depășită decît de unele populații, rămase în urmă cu toată ingeniozitatea excepțională și capacitatea lor extraordinară de a înfrunta greutățile naturale (cazul clasic al eschimoșilor).

Se poate afirma însă că, indiferent cum se înalță, civilizația reprezintă un grad mult mai mare de independență față de natură, în raport cu societățile mai puțin civilizate sau încă necivilizate, că, din punctul de vedere special al raporturilor care ne preocupă, progresul istoric marchează o emancipare a omului de natură, o eliberare a sa de presiunea imediată a condițiilor geografice prin elemente culturale tot mai eficiente. Nici adevărul acesta nu poate fi pus la îndoială, dar el nu

Scanned with OKEN Scanner

poate fi nici acceptat fără unele corectări care, pînă în cele din urmă, îi modifică substanţial conţinutul. Omul primitiv, caracterizat ca un simplu prădător al naturii (culegător şi vînător), trăieşte mai mult din „dărnicia", adică abundenţa naturii, decît din vreo producţie a sa, dar nevoile lui sînt foarte reduse, ele nu depăşesc, pe linia eforturilor pe care trebuie să le desfăşoare, căutarea hranei şi a apei necesare pentru potolirea imediată a foamei şi a setei. Odată acestea astîmpărate, omul primitiv nu mai este preocupat de ele decît după un răstimp oarecare, după ce este chinuit din nou de foame şi de sete. Încolo, dependenţa lui de natură este foarte puţin simţită, pentru că aer are din belşug, încă nepoluat, iar zona îi asigură căldura şi adăposturile necesare. Pe măsură ce omul se civilizează, el nu-şi mai satisface nevoile cu ajutorul exclusiv al naturii, ci într-o măsură tot mai mare cu ajutorul culturii şi, în acest sens, se eliberează de presiunile nemijlocite ale mediului geografic. În schimb, omul civilizat dobîndeşte tot mai multe nevoi, iar satisfacerea acestora, ori de cîte ori implică mijloace de ordin material, depinde, indiferent de verigile intermediare, de natură, de resursele acesteia, de vegetale şi animale pentru hrană, pentru ţesături, pielărie, blănărie, de pămînt, piatră, pietriş, var pentru construcţii, de lemn pentru mobilier, de metal pentru unelte şi maşini, de marmură şi bronz pentru statui, vopsele pentru picturi, combustibil pentru încălzire, carburanţi pentru punerea în mişcare a motoarelor industriale şi a celor de transport etc. Pe măsură ce omul se civilizează şi prelucrează tot mai multe din elementele naturii după concepţiile sale, transformînd de exemplu apa în aburi pentru locomotive şi vapoare, ţiţeiul în benzină pentru automobile şi avioane, cu atît devine, într-un anumit înţeles, mai stăpîn pe natură, dar în acelaşi timp mai dependent de ea. Criza energiei care bîntuie în întreaga lume civilizată chiar în vremurile noastre este un exemplu concludent: epuizarea ţiţeiului sau insuficienţa lui în raport cu cererea de pe piaţa internaţională pune în pericol întregi ramuri de producţie, transporturi şi desfacere care s-au constituit pe temeiul lui. Faptul că marea majoritate a oamenilor din ţările civilizate îşi procură cele necesare vieţii din comerţ, prin intermediul banilor, iar comerţul îşi procură mărfurile din industrie şi meşteşuguri, nu direct din natură, indică nu o desprindere totală de aceasta, ci numai o diviziune socială a activităţilor omeneşti care, la rîndul ei, depăşeşte tot mai mult limitele naţionale, pentru a deveni internaţională (mondială). Veriga primă a acestor reţele complicate de producţie, desfacere şi consum ne leagă totdeauna de natură (agricultură, zootehnie, piscicultură, viticultură, silvicultură, cariere de piatră, mine de tot felul, schele de petrol şi gaze, uzine hidroelectrice, eolice şi solare etc.). Cum am arătat pe larg, o parte din omenire suferă de foamete, alta de urmările unor cataclisme naturale (cutremure, inundaţii, secetă), alta se găseşte în criză de carburanţi, în criză de materii prime, chiar în criză de apă potabilă sau de aer curat (nepoluat); ele toate scot în evidenţă însemnătatea vitală a naturii pentru destinele omenirii. Adevărul acesta este accentuat cu tot mai multă insistenţă de toate forurile preocupate de condiţiile ecologice ale planetei noastre, care devin, datorită unor abuzuri de întrebuinţare şi lipsă de prevedere, tot mai nesatisfăcătoare. Mai ales uriaşele procese de industrializare, făcute adeseori fără chibzuinţă, au dus la risipa unor resurse naturale şi la degradări foarte păgubitoare ale unor întregi arii geografice, tocmai în părţile cele mai civilizate ale lumii. În acelaşi timp, activităţile economice desfăşurate de ţările imperialiste

Scanned with OKEN Scanner

în colonii au dus la o adevărată economie de jaf, care s-a întors, în cele din urmă, împotriva întregii omeniri. Faptul că deteriorările mezologice la care ne referim sînt provocate de oameni, în cadrul sau în numele unor mari civilizații, nu de factori naturali, nu anulează adevărul că omenirea depinde de mediul ei de viață, chiar dacă acesta capătă proporții planetare, pentru că nici un gen de viață, inclusiv cea omenească, nu se poate păstra, și cu atît mai puțin dezvolta, fără o ambianță geografică adecvată. Tot ce se poate afirma este că, la nivelul actual de dezvoltare a omenirii, natura însăși trebuie gospodărită, nu însă în chip arbitrar, ci după legile ei proprii de funcționare.

Dimensiunea geografică a societăților omenești („geograficitatea" lor) este importantă din punctul de vedere al unei sociologii realiste și din alte motive decît cele amintite, dintre care cel puțin două trebuie neapărat subliniate și deci reținute.

Nici o societate din cîte se cunosc pînă acum, în afară de unele situații cu totul excepționale, care nu formează și deci nu anulează regula, nu a fost și nu este izolată de alte societăți, iar legăturile acestea, amicale sau ostile, se bazează în primul rînd pe proximitate sau vecinătate. Aceasta înseamnă că cele mai multe comunități omenești, din timpurile primordiale pînă azi, intră în contact, mai curînd sau mai tîrziu, cu toate cele din apropierea lor, ceea ce concret înseamnă din aceeași regiune sau arie geografică. Contactele acestea, care pînă în vremurile moderne nu depășeau anumite limite, nu sînt lipsite de consecințe pentru societățile respective. Indiferent de natura amicală (colaborativă) sau ostilă (separativă) a raporturilor de vecinătate, nici una din societățile aflate în acest context existent aproape peste tot nu mai funcționează și nu se mai dezvoltă în chip cu totul independent. În cazul unor relații pașnice, intervin între diferitele comunități numeroase schimburi și împrumuturi (imitații), de la cele materiale pînă la cele spirituale, inclusiv cele matrimoniale, precum și numeroase activități comune, de exemplu alianțe militare, ceremonii intercomunitare etc. În cazul unor relații ostile, fiecare din societățile aflate în joc este nevoită să ia măsuri de apărare, să-și organizeze viața în funcție de adversar, să-l supravegheze de aproape și de fapt să intre în rivalitate sau competiție cu el, pentru a nu ajunge în situația de a fi învinsă și deci desființată ca unitate autonomă. Marea majoritate a societăților din lume, din cîte au fost capabile să supraviețuiască și să prospere, au învățat deopotrivă — bineînțeles din motive și prin mecanisme diferite — atît de la prieteni, cît și de la dușmani, după cum aceștia au învățat, vrînd-nevrînd, numeroase lucruri de la ele. A existat, la un moment dat, tendința în științele sociale, mai ales în sociologie, de a trata fiecare societate în sine, desprinsă metodologic de contextul ei real, dar procedeul acesta nu poate să ducă decît la denaturarea faptelor, la teorii străine de ceea ce se petrece cu adevărat în realitate. Pe de altă parte, unele științe antropologice, mai ales etnologia și culturologia, se întreabă de mult timp de unde provin anumite asemănări dintre popoare și culturi aflate la distanțe mai mult sau mai puțin mari unele de altele. Unii dintre reprezentanții lor au optat pentru difuziune (de unde *doctrina difuzionistă),* socotind că toate sau aproape toate invențiile și creațiile omenești mai însemnate s-au ivit într-un singur loc, iar de acolo s-au răspîndit, din aproape în aproape, prin împrumuturi și prin migrații ale unor populații dintr-o parte în alta, pe suprafețe tot mai mari ale pămîntului și chiar

Scanned with OKEN Scanner

pe întreaga lui întindere. Alții au optat pentru invenții și creații paralele (de unde *doctrina paralelismului),* independente unele de altele, după principiul că aceleași cauze produc aceleași efecte, oriunde s-ar găsi și s-ar declanșa fenomenul. În fine, o teorie de mijloc admite amîndouă aceste procese sau numai pe unul din ele, dar este preocupată mai mult de rezultatul obținut, care poate fi similar chiar cu obîrșii diferite (de unde numele ei de *doctrină a convergenței).* Faptele cunoscute deopotrivă din arheologie, istorie și etnografie confirmă, prin cazuri foarte sigure, atît existența difuziunii, cît și a paralelismului și convergențelor, încît teoriile amintite nu fac decît să absolutizeze anumite procese istorice în detrimentul celorlalte, care se desfășoară după alte principii. În tot cazul, toate fenomenele indicate prin termeni ca difuziune, împrumuturi, imitații, influență, aculturație, contaminare etc. presupun contacte precise între diferitele societăți și culturi, fie directe, fie prin verigi de legătură, încît fără perspectiva geografică nici o știință antropologică sau culturologică, implicit sociologia, nu poate da o socoteală reală despre ele.

Dintre cele două procese fundamentale, al difuziunii și al paralelismelor, pentru știință acesta din urmă este de un interes cu totul deosebit, pentru că el oferă posibilitatea de a se stabili, prin studii comparative minuțioase, nu numai existența unor asemănări socioculturale, ci și a unor uniformități cu caracter *legic,* fie pe plan structural-funcțional, fie pe plan evoluțional. Cercetările de acest gen, cu privire la dezvoltarea societăților amerindiene și a celor de pe vechile continente, cum am arătat pe larg, au dat unele rezultate științifice foarte valoroase și nu ne îndoim că se vor obține în continuare altele și mai de preț.

În sfîrșit, mai este de amintit faptul că orice societate mai avansată este obligată nu numai să ocupe un anumit spațiu geografic, dar și să-l amenajeze și să-l organizeze după profilul său structural-funcțional și tendințele sale de dezvoltare. În special statele sînt preocupate în permanență de organizarea așezărilor și a teritoriului, ca și de legăturile dintre diferitele diviziuni componente. Orice societate care depășește întinderea unei singure localități, pentru a cuprinde mai multe sate și eventual unul sau mai multe orașe, este obligată să-și pună așezările și zonele lor înconjurătoare în relații unele cu altele, să le lege prin diferite căi de circulație (drumuri, șosele, căi ferate, linii fluviale, aeriene) și de comunicație (ștafete, poștă, telefon, telegraf, radio). În același timp, ea este obligată să integreze toate subunitățile sale într-un sistem organizațional unitar, să le fixeze un anumit statut administrativ teritorial (cătune, sate, comune, orașe, municipii, sectoare, raioane, județe, regiuni, provincii), ca și de alte categorii (circumscripții sanitare, școlare, judecătorești, militare ș.a.m.d.). În modul acesta, orice societate mai înaintată devine un factor creator de geografie, de geografie economică, politico-administrativă, culturală, sanitară, militară, care aparțin, prin însăși natura lor, deopotrivă naturii și culturii sau, mai precis, sînt fenomene socioculturale complexe, ivite pe baze geografice foarte precise, pînă la posibilitatea unor cartografieri extrem de minuțioase. Dacă la începuturile ei omenirea se integra în mediul geografic pe model zoologic, ca simplu element al biosferei, cu cît se găsește în etape mai înaintate, cu atît își înscrie propria sa activitate în teritoriu, pe care-l umanizează, îl socializează și îl civilizează, adică și-l însușește, îl transformă și îl include activ în propria sa realitate. Dacă inițial oamenii făceau parte din anumite zone geografice și erau în general dominați de ele, ei au ajuns, datorită civilizației, să integreze tot mai multe zone geografice în pro-

Scanned with OKEN Scanner

pria lor structură economică, socială şi culturală. Azi pămîntul este locuinţa oamenilor, o locuinţă special amenajată şi dezvoltată de oameni după nevoile şi planurile lor de viaţă, chiar dacă uneori este degradată din aviditate sau imprudenţă.

6.6. Dacă trecem acum la analiza dimensiunii istorice a societăţii, realităţile arheologice, istorice şi etnografice, după care ne orientăm în mod constant, ne dezvăluie alte aspecte fundamentale ale vieţii în comun a oamenilor, dintre care unele contribuie substanţial la orice elaborare realistă a unei teorii generale a societăţii.

Constatarea primordială care se desprinde din toate materialele amintite e că orice formă de viaţă socială se constituie, se desfăşoară şi se desface în timp sau, în termeni tehnici, se structurează, se restructurează şi se destructurează în anumite perioade istorice, care o fac posibilă, o ajută să se dezvolte şi în cele din urmă o duc la descompunere şi pieire, lăsînd loc altor forme, mai potrivite pentru noile situaţii. Din îmbinarea aceasta existenţială a societăţii cu trecerea ia naştere o categorie specifică de timp, care poate fi numit social-istoric sau societal, deosebit atît de timpul calendaristic, măsurat astronomic, cît şi de timpul biotic, măsurat prin media de viaţă a fiinţelor vii luate în considerare. Timpul calendaristic, calculat după rotaţiile pămîntului în jurul soarelui, este de fapt un timp „gol" sau pur, lipsit de conţinut, deşi se măsoară în ani, luni, săptămîni, zile, ore, minute şi secunde, în care totdeauna se întîmplă ceva, pentru că nimic nu-i afectează cursul şi nu-i modifică înţelesul. Din cauza aceasta, timpul calendaristic are o curgere absolut uniformă, fiecare perioadă este egală cu oricare din perioadele anterioare sau următoare, dar nici o perioadă nu poate desfiinţa, nici înlocui sau dubla pe vreuna din celelalte. Singura lui „lege" este a succesiunii, iar aceasta este ireversibilă şi indestructibilă, de unde axioma că „ceea ce a fost nici o putere nu mai poate nici modifica, nici distruge" şi totodată, cel puţin în mintea noastră, el este fără început şi fără sfîrşit, de unde convingerea că nimeni nu-i poate opri curgerea *(volant irreparabile tempus)*. Timpul biotic este şi el ireversibil, ca orice categorie de timp, dar ni se înfăţişează cu totul altfel: secvenţele lui sînt perfect delimitate şi efemere, în plus, nu sînt lipsite de conţinut şi nu sînt uniforme; el este precis marcat de naştere pentru început, de moarte pentru sfîrşit, iar între aceste două termene procesul integral, dacă nu este întrerupt în chip fortuit, se desfăşoară după o curbă ascendentă, de creştere sau maturizare, o perioadă culminală, de existenţă plenitudinară, urmată de o linie descendentă, de involuţie şi pierdere a vieţii. Timpul societal se aseamănă întrucîtva cu cel biotic, dar curba lui are de regulă o durată mult mai lungă, măsurată cu secolele, uneori cu mileniile şi este mult mai sinuoasă, de forme foarte variabile. Societăţile se structurează încetul cu încetul, pînă ce ajung la forme mature, de dezvoltare maximă pe care o pot atinge, apoi intră în involuţie, dar aceasta nu este totdeauna fatală, pentru că pe planul ei sînt posibile restructurările, redresările şi renaşterile, deci noi perioade de ascensiune, pentru a se descompune totuşi pînă în cele din urmă şi a pieri pentru totdeauna. Întreaga istorie, de la antropogeneză pînă azi, este un cimitir de triburi, seminţii, popoare, cetăţi, regate, imperii, republici, culturi şi civilizaţii, care s-au ivit la un moment dat, au crescut şi au înflorit un timp mai lung sau mai scurt, după care au decăzut şi au dispărut, fiind înlocuite de altele asemănătoare sau complet deosebite. Curba de evoluţie a so-

Scanned with OKEN Scanner

cietăților este extrem de variată, de la unele foarte liniare la altele sinuoase și abrupte, de la unele foarte scurte la altele foarte lungi ș.a.m.d. Dacă viața fiecărui om în parte are, în linii mari, o curbă de creștere, de maturitate și de îmbătrînire, viața colectivităților umane poate urma căi cu totul diferite, de la formare și creștere la o grandoare sau culme oarecare, iar de la acestea la decadență și descompunere, dar și la renaștere, reînflorire și din nou la stagnare sau la prăbușire. Cauzele nu sînt numai de ordin social și nici numai de ordin intern (despotism, terorism, anarhism), ci și de ordin ecologic (cataclisme, modificări radicale de climă, epuizarea unor resurse care nu pot fi înlocuite) și extern (războaie, năvăliri, migrații, raporturi inegale de forță).

Aspectul cel mai spectaculos al acestor procese de mărire și decădere *(grandeur et décadence)* este al trecerii marilor civilizații de la o țară la alta, după un principiu formulat mai de mult, dar insuficient reținut de oamenii de știință, cunoscut în literatura de specialitate ca „privilegiul rămînerii în urmă", iar de curînd ca „discontinuitate locală" sau „discontinuitate filogenetică a progresului istoric". O țară care realizează progrese importante în domeniul civilizației obține un avantaj evident față de celelalte țări, dar după un timp ea este împiedicată de propriile ei realizări, devenite tradiționale, să progreseze în ritmuri constante, în timp ce țările rămase în urmă sînt disponibile pentru progresele cele mai avansate, pe care inițial le împrumută, dar apoi le dezvoltă pe cont propriu și se situează, în competiția ivită cu civilizațiile mai vechi, înaintea lor. În timp ce se ridicau marile civilizații ale Mesopotamiei, Egiptului, Anatoliei și Cretei, grecii antici erau niște simpli barbari, dar după un timp tradițiile au început să stînjenească vechile civilizații și să le anchilozeze, ducîndu-le la un conservatism din ce în ce mai puternic și mai dăunător, în timp ce grecii, lipsiți de acest suport, au împrumutat de la ele formele cele mai avansate, chiar dacă nu erau și cele mai răspîndite, fără balastul celor învechite, și au obținut astfel o bază de plecare foarte fecundă, pe care apoi au continuat-o, au îmbogățit-o și au dezvoltat-o pînă la forme mult superioare și complet originale. Vechile civilizații acumulau vechiul cu noul și au început să acorde prepondereță vechiului, considerat nu numai ca verificat, dar și ca sacru, pe cînd grecii n-au împrumutat decît noul și au înălțat pe temeiul lui o nouă civilizație, de treaptă mai înaltă. Este un mecanism foarte sigur și eficient al dezvoltării omenirii: cei veniți în urmă sînt mai deschiși spre înnoiri decît cei fascinați de propriile lor creații, de care nu se mai pot desprinde decît cu foarte mari eforturi. Sînt de reținut și asemănările, pînă la un anumit punct, dintre aceste procese și cele ale succesiunii orînduirilor sociale prin intermediul luptelor de clasă: clasele sociale în ascensiune, care nu dețin încă mijloacele de producție, nici puterea politică, sînt revoluționare, pentru că n-au nimic de pierdut și totul de cîștigat, pe cînd clasele privilegiate, stăpîne pe mijloacele de producție și pe aparatul de stat, sînt conservative, pentru că, dimpotrivă, de pe urma unor schimbări structurale ele au totul de pierdut și nimic de cîștigat. Analogia cu succesiunea civilizațiilor nu este absolută, dar în cadrul acestui proces, cei care dețin o treaptă de dezvoltare mai însemnată încep să se mulțumească cu ea, pe cînd ceilalți preiau ștafeta și o duc mai departe.

Atingem aici două dintre problemele cele mai controversate din știința contemporană referitoare la istoricitatea societății și culturii: problema evoluției societății și problema progresului istoric. Numeroase școli și

Scanned with OKEN Scanner

curente sociologice, etnologice și culturologice admit existența schimbării în istorie — dealtfel imposibil de negat — dar contestă existența unei dezvoltări sau evoluții a vreunei societăți similară, de exemplu, cu creșterea organismului biologic, în sens de ontogeneză, ca și existența vreunui progres real, de la forme inferioare sau înapoiate spre forme din ce în ce mai avansate, așadar superioare, tot pe model biologic, de astă dată al filogenezei. După aceste teorii, schimbările provoacă deosebiri mai mult sau mai puțin importante, dar acestea nu decurg în chip necesar, după legi obiective, unele din altele și nici nu marchează vreun progres indiscutabil față de situațiile precedente. Unele societăți reușesc să dezvolte o civilizație complexă și mai eficientă decît altele, dar faptul nu se datorește vreunei legături structurale între trecut și prezent, cu atît mai puțin vreunei tendințe obiective de a depăși formele inadecvate (inferioare) prin altele din ce în ce mai potrivite (superioare). Istoria omenirii este înfățișată ca un mozaic de forme socioculturale întîmplătoare, atribuite în special așa-zișilor oameni providențiali sau oameni mari, fără nici o relație necesară între ele și fără nici o direcție de evoluție sau perfecționare.

Argumentele aduse în favoarea acestor concepții sînt destul de ușor de combătut. Unele pornesc de la ideea greșită că fiecare societate și mai ales fiecare cultură sau civilizație este unică, ea crește, după o comparație celebră, datorată lui O. Spengler, ca o plantă, fără a se transforma după ofilire în altă plantă. Nici arheologii, nici istoricii, nici etnografii nu confirmă această afirmație, dimpotrivă ei prezintă toate civilizațiile ca opera și posesiunea mai multor societăți, atît diacronic cît și sincronic, chiar dacă fiecare din acestea le dă unele aspecte și chiar structuri diferențiate, în funcție de trecutul lor istoric și împrejurările locale sau de dezvoltări particulare (specificul național). Marea majoritate a societăților și în orice caz toate cele avansate, indiferent de organizarea lor în cetăți, popoare, țări, națiuni, state sînt în contact permanent unele cu altele și desfășoară între ele numeroase schimburi sociale (femei, meșteșugari, artiști, mercenari), materiale (daruri, mărfuri, monedă) și spirituale (credințe, învățături, concepții, opere de artă), cu rezultatul inevitabil al unei varietăți tot mai estompate și a unor asemănări tot mai pronunțate. Numai în acest înțeles se poate vorbi de o civilizație africană, asiatică, egeeană, mediteraneană, europeană ș.a.m.d. Vom arăta pe larg în cele ce urmează că una din tendințele cele mai bine conturate și mai constante din istoria omenirii este federalizarea și unificarea, strîngerea la un loc a unor comunități mărunte, chiar a unor formații sociale mai mari, pentru a închega colectivități tot mai întinse: regate, împărății, uniuni, după modelul amintit al trecerii „de la clanuri la imperii".

Desigur, ca și în cazul viețuitoarelor, inclusiv al oamenilor, societățile, dacă sînt privite izolat, apar la un moment dat al istoriei, se dezvoltă în perioade mai lungi sau mai scurte și în cele din urmă dispar, fie prin „moarte bună", fie prin „moarte violentă", uneori fără urme perceptibile, alteori ca elemente componente sau supraviețuitoare în cadrul altor societăți (cazul galilor, romanilor și francilor la francezi, al celților, saxonilor, normanzilor la englezi sau al amestecului de naționalități emigrate în Statele Unite ale Americii, care formează o nouă națiune, fără să-și părăsească integral nici limba, nici tradițiile originare). Deci societățile se fac și se desfac mereu, unele dispar, altele se contopesc și dau naștere altor societăți, dar civilizațiile, cu toate pierderile

Scanned with OKEN Scanner

pe care le pot suferi din cauza acestor frămîntări (războaie, invazii, exploatări, genociduri), se păstrează, se transmit altor societăți și sînt dezvoltate în continuare. Astăzi sînt identificate, prin metode științifice neîndoielnice, mii de unelte, ustensile, arme, procedee de lucru, forme artistice, practici, credințe și superstiții, concepții despre lume și viață, idei politice, juridice și morale, forme de comportament, cristalizate în moravuri, obiceiuri și datini, care au origini foarte îndepărtate, unele din preistorie, altele din antichitatea clasică și din Evul Mediu. S-ar putea elabora o foarte instructivă istorie a omenirii pe baza explorărilor sau descoperirilor geografice și a contactelor dintre populațiile și culturile de pe pămînt, înlesnite sau impuse pe această cale, proces care a dus, în cele din urmă, nu numai la cunoașterea din ce în ce mai exactă a planetei noastre, dar și la împrumuturi și influențe tot mai numeroase între un număr crescînd de popoare, ceea ce determină în chip necesar o unificare socioculturală tot mai pronunțată a întregii omeniri. (Notăm că descoperirile geografice au influențat de aproape și științele sociale, inclusiv sociologia, care s-au dezvoltat pe baza unor cercetări extinse treptat dinspre Europa spre celelalte continente, prin care au făcut cu putință studii comparative tot mai largi, iar în continuare, o teoretizare din ce în ce mai conformă cu realitățile).

Analiza amănunțită a procesului de transmitere a experienței și creațiilor social-umane de la o societate la alta, prin difuziune și schimburi, sau de la o epocă la alta, prin moștenire și reconstituire, arată în chip foarte clar că nici una din formele sociale complexe nu s-a constituit dintr-o dată, ci exclusiv din combinarea unor forme mai simple, care le-au precedat și le-au făcut posibile. Înainte de stat au existat numeroase forme prestatale, înaintea națiunilor au existat popoarele și semințiile, înaintea așezărilor urbane au existat satele ș.a.m.d. Formele de viață socială care n-au fost cu putință decît pe baza altora mai simple constituie o dovadă neîndoielnică a unor legături diacronice, prin care se creează stadii succedente de dezvoltare, derivate unul din altul și înlesnite unul prin altul. Fiecare societate omenească este rezultatul unor lungi procese care au pregătit-o, pe care le recapitulează sau le rezumă în proporții și modalități variabile, dar absolut necesare. Fiecare societate prezentă cuprinde numeroase elemente din trecut, pe care le continuă, mai mult sau mai puțin restructurate sau reconsiderate, dar și numeroase elemente pregătitoare și anticipatoare ale viitorului, temeiuri pentru formele de mîine ale vieții sociale. Orașele n-au putut să apară și nici să se dezvolte fără preexistența satelor, în timp ce acestea din urmă conțineau de la început, în posibilitățile lor de dezvoltare, prin creștere, diviziunea muncii, supremație asupra altora, urbanizarea. Societățile socialiste, în înțelesul lor modern, nu sînt posibile decît pe temeiul unor dezvoltări economico-sociale de tip industrial, care asigură în același timp un stadiu tehnico-economic înaintat de dezvoltare (mașinismul industrial), dar și o clasă socială nouă, revoluționară, proletariatul, căreia îi revine în chip obiectiv misiunea istorică a trecerii de la capitalism la socialism.

Lucrurile se prezintă similar și în cazul civilizației: ea pornește, cum am arătat, de la nimic, adică de la sălbăticie sau noncivilizație și se constituie extrem de încet, din cauza lipsei unor baze și condiții favorabile de dezvoltare. Pe măsură însă ce se acumulează operele de civilizație, cunoștințele științifice și priceperile tehnice, uneltele și artele, surplusurile de produse etc., ele se sprijină unele pe altele, se întregesc

Scanned with OKEN Scanner

reciproc și deschid, prin corelații tot mai ample și mai adînci, cîmpuri din ce în ce mai viguroase de dezvoltare. Este un adevăr recunoscut azi de toți oamenii de știință că, datorită acestui fenomen de interacțiune, de interdependență și de convergență, cu cît o civilizație acumulează mai multe elemente în cuprinsul ei, cu atît se va dezvolta mai repede și mai deplin. Este legea dezvoltării crescînde a științei și tehnicii, de care beneficiază întreaga lume modernă din secolele XVIII-XIX încoace și care produce, chiar sub ochii noștri, o revoluție tehnico-științifică neîntreruptă, cu perspective economice, sociale și politice din ce în ce mai uriașe.

A se susține în aceste condiții că în domeniul vieții sociale nu se petrec decît schimbări nesemnificative, fără legături între ele, fără vreo direcție precisă de dezvoltare și fără nici o diferență de treaptă, înseamnă pur și simplu a tăgădui evidența.

Constatarea aceasta se referă deopotrivă și la negarea existenței unui progres istoric, chiar dacă lăsăm la o parte faptul că orice evoluție este în realitate o morfogeneză *(évolution créatrice,* în sens bergsonian) și de cele mai multe ori înseamnă un nivel mai ridicat de dezvoltare. Unele progrese sînt imposibil de contestat. Între a străbate un spațiu cu piciorul, călare, cu trenul, cu automobilul sau cu avionul diferențele de eficiență sînt evidente, perfect măsurabile și deci demonstrabile. Același lucru se petrece cu barca pusă în mișcare de vîslași sau de un motor, cu producția manuală fără unelte speciale și cea cu scule perfecționate, cu munca manuală în comparație cu cea mecanizată sau cu buruienile de leac și medicamentele fabricate în laboratoare farmaceutice pe baze experimentale și de testări clinice. Se poate pune problema numai în unele domenii — arta, literatura, morala, dreptul, administrația, politica — nu însă în domeniul științei, al tehnicii și al economiei. Problema aceasta merită însă o discuție mai amănunțită.

6.7. Valoroasele rezultate ale arheologiei, înfățișate pe larg în alte capitole, ca și concluziile desprinse din documentarea furnizată de alte cercetări, dezvăluie cîteva fapte care încă n-au fost suficient luate în considerare. Cei dintîi oameni, paleoantropienii, care în parte erau încă maimuțe, dar pe altă parte deveniseră oameni, pitecantropii, au început nu numai să utilizeze (ceea ce nu mai era o noutate), dar și să confecționeze unelte, care serveau în același timp ca arme, act revoluționar care marchează însăși antropogeneza. Mult mai tîrziu, oamenii au capturat focul, au învățat cum să-l întrebuințeze și cum să-l obțină prin mijloace artificiale. Unele preocupări și activități n-au apărut decît odată cu *homo sapiens:* religia abia cu neandertalienii, deci după un milion de ani sau mai mulți de la antropogeneză, iar artele plastice abia cu omul actual *(homo sapiens sapiens).* („Literatura“ este probabil mai veche și nu este exclus să se fi ivit odată cu limbajul, mai precis cu funcțiile poetice ale acestuia.) În sfîrșit, unele activități specific umane, ca filosofia și știința, au apărut și mai tîrziu, abia în ultimele trei milenii.

Sociologia este datoare să se întrebe dacă ordinea aceasta a apariției diferitelor activități, apoi sectoare ale vieții sociale, este întîmplătoare sau exprimă o legitate evoluțională încă necunoscută, dar care poate fi descoperită și lămurită. Evident, această sarcină științifică nu este ușoară, dar nu este nici de domeniul imposibilului.

Scanned with OKEN Scanner

Răspunsul cel mai plauzibil este că, la începuturile ei, omenirea, abia desprinsă de zoologie, slab echipată deopotrivă natural și cultural, și-a concentrat toate eforturile de care era capabilă spre asigurarea traiului de toate zilele, mai ales a subzistenței, fără de care supraviețuirea ar fi fost imposibilă. Pentru celelalte activități, chiar dacă structura cerebrală a primilor oameni ar fi fost suficient de dezvoltată, ceea ce este extrem de îndoielnic, nu existau nici timpul nici suportul material și spiritual necesar. În condiții dificile, oamenii se mărginesc, ca toate animalele, fără nici o excepție, la asigurarea hranei și la apărarea de eventuale atacuri din afară, de exemplu ale carnasierelor, dar și ale canibalilor. Se pare totuși că atît religia, cît și artele cer o inteligență, o imaginație și o sensibilitate pe care nu le asigură decît un creier mult mai evoluat, care nu a apărut decît cu neandertalienii, dar mai ales cu propria noastră specie umană. Dacă ipoteza aceasta este întemeiată, consecința ar fi cît se poate de clară: activitățile socioculturale ale oamenilor nu depind numai de făurirea unei baze tehnico-economice mai dezvoltate, nici numai de constituirea unor organizații sociale favorabile, ci în egală măsură de dezvoltarea cerebrală, adică mentală a oamenilor, de gradul lor de creativitate. S-ar putea ca ipoteza aceasta, care este cît se poate de îndreptățită, să nu poată fi confirmată nici de paleontologie nici de arheologie, cu atît mai puțin de sociologie, dar pe alte căi ea este de mult adeverită de neurologie, fiziologia activității nervoase superioare și psihologia comparată, prin corelația foarte strînsă, stabilită de ele, între o anumită dezvoltare neurofiziologică și comportamentul sau activitățile ființelor respective. Concluzia inevitabilă este că nici sociologia nu poate ignora sursele cerebrale ale activităților socioculturale, în măsura în care acestea cer într-adevăr un anumit nivel de dezvoltare neurofiziologică sau mentală, fără a se putea însă susține că nu există și alte surse a căror lipsă pune oamenii în imposibilitate să le desfășoare, dintre care unele (ecologia, baza tehnoeconomică, organizarea, contextul internațional etc.) sînt azi pe deplin dovedite.

Am arătat mai înainte că activitățile și instituțiile economice, cele domestice (familiale), cele politice, juridice și administrative pot varia de la o societate la alta sau după epocile istorice, dar, indiferent de diferențierea morfologică și fazeologică, ele nu lipsesc și nu pot lipsi din nici o societate propriu-zisă, prezența lor este absolut universală, pentru că unele din ele țin de însăși natura umană, de constituția biologică a oamenilor, iar altele de natura asociației ca atare, adică de societate.

Există însă în cadrul tuturor formelor de viață socială mai dezvoltate și alte activități și instituții sociale, dintre care unele au aceleași surse, pe cînd altele derivă din alte necesități și alte împrejurări, mult mai complexe și mai greu de determinat. Sînt de menționat mai ales jocurile și distracțiile, podoabele, gimnastica, sportul, teatrul, dansurile, muzica, literatura, sculptura, pictura, arhitectura, magia, religia, filosofia și știința.

Despre jocuri și distracții am amintit chiar în capitolul de față că una din originile lor s-ar putea să fie de natură biologică, întrucît, sub anumite forme, ele apar pe foarte numeroase trepte ale scării zoologice. La nivel uman, ele devin însă nu numai mult mai diferențiate și mai ingenioase, dar și mult mai intelectualizate, iar unele complet spiritualizate. Sociologia, cultivată, cum am arătat, mult timp mai ales de filosofi, n-a dat nici o atenție acestor fenomene în care intră, pe lîngă bogatul repertoriu al jocurilor de copii, jocurile de noroc (zaruri, rișcă,

Scanned with OKEN Scanner

table, domino, cărți, loto), jocurile de societate (perinița, tombola, scrînciobul), jocurile de îndemînare, de isteţime şi de agerime (biliard, popice, turnire, scrimă sau, pe alt plan, frînturile de limbă, cimiliturile, farsele, satira, umorul, ironia), alături de multe altele, ca balurile mascate, circul, carnavalul ş.a.m.d., dar şi dezlegarea rebusurilor, jocul de şah. Un inventar al întregului arsenal de acest gen, ca să nu mai vorbim de o descriere amănunţită şi o istorie completă a lor, ar ocupa volume întregi. Din punct de vedere sociologic, aceste activităţi se pot reduce la trei tipuri fundamentale. Originar unele din ele au avut un caracter magico-religios, de încercare a norocului sau de solicitare a lui, pe care cele mai multe l-au pierdut, pentru a nu păstra decît latura distractivă. Altele au un caracter competitiv, de întrecere între diferite persoane sau colective, soldate totdeauna cu triumful uneia din părţi şi punerea în inferioritate a celeilalte, chiar dacă nu sînt angajate şi cîştiguri materiale mai însemnate. În fine, unele din ele nu urmăresc decît amuzamentul şi nu îndeplinesc decît această funcţie, fără alte implicaţii.

Pe aceeaşi linie s-au dezvoltat competiţiile cu caracter sportiv (gimnastică, atletism, pugilistică, alergări, aruncare de suliţă, discuri, ciocan, patinaj, ski, trageri la ţintă, natație), combinate adeseori cu animale (cursele de cai, luptele cu fiare, cu tauri), iar recent cu diferite vehicule motorizate sau nemotorizate (biciclete, motociclete, automobile, bărci, avioane). O mare răspîndire şi popularitate au jocurile cu mingea sau balonul: oină, fotbal, handbal, volei, hochei, tenis, ping-pong. Ne găsim din nou în prezenţa unor activităţi extrem de variate, apreciate de un public foarte larg, de proporţii mondiale, despre care sociologia încă nu şi-a spus cuvîntul decît foarte timid. Totuşi manifestările acestea n-au numai semnificaţii ludice sau sportive. Se cunoaşte ce rol important au avut de exemplu jocurile olimpice în formarea şi păstrarea unităţii spirituale a cetăţilor elene, a conştiinţei etnoculturale a grecilor antici.

N-au fost studiate pînă acum din punct de vedere sociologic nici podoabele, decît cu totul superficial. Semnificaţiile lor sociale au fost şi continuă să rămînă foarte importante. Ele impresionează în primul rînd prin vechime: arheologia le dezvăluie prezenţa aproape odată cu antropogeneza, deci cu uneltele şi munca. Înainte de a se îmbrăca şi a se încălţa, oamenii şi-au împodobit corpurile fie prin vopseli, scrijeliri, tatuaje sau alte operaţii executate direct pe corp (inclusiv părul), fie prin ceea ce vor deveni, cu timpul, bijuterii, care sînt numai atîrnate sau agăţate de corp (coliere, inele, cercei, diademe, brăţări), fabricate iniţial din pietre colorate sau lucitoare, din dinţi de animale, sîmburi de fructe, oase, piei, scoici, bucăţi de lemn, apoi din materiale tot mai complicate şi mai scumpe: aramă, sticlă, bronz, fier, argint, pietre preţioase, aur, platină. Rostul lor primordial a fost dublu: să înfrumuseţeze înfăţişarea oamenilor prin artificii cît mai ingenioase cu putinţă şi să stîrnească simultan admiraţia şi invidia celorlalţi. Cu apariţia stratificării sociale, podoabele au servit, în cadrul unui complex cultural din ce în ce mai bogat (îmbrăcăminte, încălţăminte, coafură, acoperăminte de cap, arme, locuinţe, mobilier), ca mijloace de distanţare a claselor suprapuse prin avere şi putere faţă de cele sărăcite şi reduse la exploatare şi supunere, deci ca semne sociale distinctive, accesibile numai anumitor categorii de oameni. Fenomenul se va prelungi, sub diferite forme, pînă în zilele noastre: „gulere albe“ şi „gulere albastre“, oameni cu automobil, cu mai multe rînduri de haine, cu blănuri, încărcaţi cu bijuterii, dar şi oameni care n-au nimic din toate acestea, cel mult strictul necesar. Diferenţele

Scanned with OKEN Scanner

de clasă și venituri se extind de regulă în cele mai variate domenii. În dihotomii simplificate, ele se exprimă prin bogăție și sărăcie, palate și colibe, îmbuibare și foamete, sănătate și boală, oameni îmbrăcați și oameni goi, încălțați și desculți, graşi și costelivi, îngrijiți și neîngrijiți, cultivați și ignoranți ș.a.m.d., cu o gamă inepuizabilă.

În ordine cronologică, după unelte și podoabe, după unele forme rudimentare de locuință și îmbrăcăminte, descoperirea cea mai importantă, cum am arătat pe larg, a fost focul, care a revoluționat din temelii viața oamenilor, de la răspîndire, locuire și alimentație pînă la cuptoarele olarilor și ale metalurgiștilor, care au inaugurat o nouă epocă în istoria umanității, nu numai a ceramicii și a metalelor, dar, pe aceste baze străvechi, și a industriei mașiniste moderne.

Pentru cele trei activități specific umane, de ordin spiritual, credința, cunoașterea și creația artistică, este greu de stabilit o cronologie precisă. Sub forme simple, elementare, probabil că ele sînt foarte vechi, dar în forme organizate și instituționalizate au apărut relativ tîrziu și nu toate deodată. După opinia arheologilor și antropologilor culturali, ca și a istoricilor de ramură, mai întîi au apărut magia și religia, apoi o parte dintre arte, literatura, dansul, muzica, pictura, gravura, sculptura. Arhitectura a apărut și mai tîrziu, abia după dezvoltarea orașelor, care au făcut în cele din urmă posibilă și constituirea filosofiei și a științei, ca activități specializate, în strînsă conexiune cu unele forme superioare de învățămînt.

Despre originile magiei și religiei s-a scris extrem de mult și cît se poate de contradictoriu. Teoriile cele mai plauzibile se referă la apariția conștiinței omenești, mai ales a conștiinței de sine, pe fondul nou al unei inteligențe superioare, care a început să-și pună întrebări și să caute răspunsuri capabile să o satifacă, indiferent de temeinicia lor. Întrebările se refereau în general la ceea ce considerau oamenii ca ascuns, misterios, periculos sau important pentru existența lor. Ei erau impresionați de animalele pe care le vînau (de unde totemismul), de moartea semenilor, în special a părinților (de unde cultul morților, cultul mamei și al strămoșilor), de vise, coșmaruri și halucinații (de unde animismul), de fenomenele naturale copleșitoare: trăznete, fulgere, uragane, inundații, cutremure, arșițe (de unde cultul naturii, naturismul), de fenomenele astronomice (de unde cultul soarelui, al lunii, al luminii, al aștrilor, al unor constelații, al cerului) ș.a.m.d. Toate aceste realități firești, pe care știința de mai tîrziu le va explica treptat, erau interpretate prin procese caracteristice de antropomorfizare, ca fenomene sau manifestări ale unor forțe supranaturale. În cele din urmă s-a ajuns la ideea de divinitate (politeismul, henoteismul, monoteismul) și la marile religii ale vremurilor istorice.

Nu se cunosc exact legăturile originare dintre magie și religie, se pare însă că magia este mai veche decît religia, dar în tot timpul coexistenței lor ele s-au influențat reciproc și adeseori au format corp comun de practici și credințe. Se presupune că magia a luat naștere din încercarea oamenilor de a pune stăpînire pe forțele supranaturale și a se folosi de ele în scopurile proprii, bune sau rele (de unde magia neagră și magia albă), deci ea a fost un fel de falsă tehnică. Dimpotrivă, religia s-a constituit în momentul în care oamenii au ajuns la opinia că forțele supranaturale îi depășesc prin proporțiile și misterul lor și deci nu le rămîne decît să se supună, să le cîștige într-un fel sau altul bunăvoința. Magia operează prin formule și practici sau rituri considerate a fi ca-

Scanned with OKEN Scanner

pabile să constrîngă sau să determine forțele supranaturale la anumite acțiuni, pe cînd religia operează prin daruri, rugăciuni, jertfe, rituri de îmblînzire și atracție, ceremonii de proslăvire, adulare și desfătare.

Nu ne dăm seama ce s-ar fi întîmplat cu magia și religia în ipoteza că ar fi rămas la nivele strict populare, fără nici o profesionalizare și instituționalizare. Probabil că ele s-ar fi dezvoltat foarte încet și ar fi rămas rudimentare, iar după apariția controverselor filosofice și constituirea științei (inamicul lor cel mai puternic), ele ar fi slăbit treptat, pînă la o completă marginalizare, de folclor oarecare. Se pare însă că magicienii au fost cei dintîi „specialiști", în tot cazul ei au apărut din timpuri foarte vechi, asumîndu-și sarcini tot mai complexe, de la alungarea duhurilor rele și vindecarea bolilor pînă la interpretarea misterelor și prezicerea viitorului (ei au fost primii medici și primii viitorologi). Religia a început să-și aibă și ea slujitorii ei și în plus să se constituie în una din cele mai formidabile organizații sau instituții sociale din cîte au existat, numită, cu un termen convențional, *biserică*. Magia n-a urmat aceeași evoluție, din cauza caracterului ei secret, pe cînd religia, deși a păstrat și ea numeroase secrete, dezvăluite doar celor inițiați, a căpătat, prin însăși natura ei, un caracter public și a fost acceptată de sus pînă jos. Ea a luat o dezvoltare excepțională datorită mai ales scindării societății în clase sociale antagoniste și apariției statului, moment în care a fost acaparată de clasele conducătoare și folosită ca instrument ideologic al dominației și exploatării. Dacă ținem seama de datele arheologiei și ale etnografiei, un lucru este sigur: atît magia cît și religia sînt anterioare stratificării sociale, ele au fost însă preluate chiar de primele clase sociale suprapuse și dezvoltate fie împreună, fie numai religia, pînă la extrem, în cea mai strînsă legătură posibilă cu toate formele de guvernămînt. La ce trepte extraordinare de dezvoltare a putut ajunge religia ne-o demonstrează biserica și teologia creștine din Evul Mediu european, care au fost capabile, la un moment dat, să domine și să controleze întreaga viață socială, inclusiv statul, armata, filosofia, știința, arta și învățămîntul.

Spre deosebire de administrație, drept și politică, religia nu a apărut din nevoi societale, ci din dorința oamenilor de a înțelege ceea ce se întîmplă în jurul lor și din incapacitatea temporară de a stabili cauzele reale. Odată constituită, religia a fost acaparată de clasele conducătoare în favoarea lor și dezvoltată pînă la absurd, dar cu enorme consecințe sociale, politice și culturale pentru întreaga istorie a omenirii. Ea este un exemplu clasic de alienare a omului, de atribuire unor forțe supranaturale sau divine imaginare a unui număr imens de acțiuni și întîmplări datorate lui însuși, pînă la înlocuirea antropocentrismului cu teocentrismul. Totuși, pentru perioadele mai înapoiate ale istoriei, religia a fost o necesitate a minții omenești și, în afară de procesele de alienare și de mistificare a maselor, în vederea unei exploatări mai facile, ea a avut și unele rosturi pozitive: a dat oamenilor liniștea necesară pentru a înfrunta greutățile vieții și a contribuit într-o largă măsură la disciplinarea și moralizarea lor prin mulțimea de tabuuri (interdicții), porunci, legi, recomandări și dispoziții. Biserica n-a fost niciodată numai o instituție religioasă, ci și una de instruire și educare a maselor, de îndrumare a lor pe căile civilizațiilor de altădată. Într-un fel, a ținut locul științei, îndeplinind în lipsa ei unele funcții care vor fi preluate mai tîrziu de aceasta, dar pe baze cu totul noi, strict raționale.

Scanned with OKEN Scanner

Ceva similar s-a petrecut și cu artele, dar de astă dată cu urmări aproape numai pozitive, de care a beneficiat și beneficiază întreaga omenire pînă în zilele noastre. Spre deosebire de magie și religie, care au avut de la început un caracter mistic, irațional, de domeniu al supranaturalului, al divinului și al sacrului, artele s-au constituit pe căi cu totul diferite și n-au ajuns la o închegare deplină, la ceea ce numesc unii esteticieni autonomie, decît cu civilizația elenă. Multă vreme n-a existat o artă propriu-zisă, ci numai aspecte artistice sau estetice ale altor activități. Nu sînt excluse unele excepții, cum ar fi un dans jucat de dragul dansului, un cîntec cîntat de dragul cîntării, dar nu s-a păstrat nici o dovadă concretă despre existența lor.

O problemă dificilă, pe care sociologia nu o poate rezolva prin mijloacele ei specifice, dar poate contribui la elucidarea ei, este a genurilor fundamentale de artă și deci inclusiv a numărului lor. În limbajul vremurilor noastre, întemeiat mai mult pe impresii decît pe realități, ultima artă în ordine cronologică, cinematografia, este considerată ca a șaptea (a șaptea artă). În cazul acesta, este inevitabilă întrebarea care sînt celelalte șase arte mai vechi. Se pare că nimeni nu este în stare să dea un răspuns exact. De regulă sînt menționate: dansul, muzica, literatura, pictura, sculptura și arhitectura. Sînt trecute astfel cu vederea sau incluse arbitrar în alte arte: teatrul (gen literar ca dramaturgie, dar cu totul altceva ca interpretare, punere în scenă, decor), ca și multimea de arte decorative (țesături, costume, mozaicuri, zugrăveli) și așazisele arte minore (bibelouri, bijuterii, cristale, porțelanuri, ceramici etc.). Indiferent cum se va rezolva problema aceasta pe plan teoretic, artele sînt o realitate cu multiple implicații sociale. Ele nu pot fi nici ignorate, nici reduse ca număr, pe considerații de simplă comoditate intelectuală.

Dacă ne orientăm după datele etnografiei și ale arheologiei, se pare că cea dintîi artă bine constituită pe plan public, deci specific social, a fost *teatrul,* în sens de spectacol complet, în care erau incluse dansurile, cîntecele, muzica instrumentală, costumația, măștile, jocul dramatic. Probabil că unele din aceste elemente, ca formulele și incantațiile magice, povestirile, cîntecele de dragoste, unele dansuri de divertisment, s-au constituit anterior sau paralel, dar aceasta rămîne o simplă supoziție. Din păcate, artele verbale, foarte răspîndite la toate populațiile de pe glob, pînă la scriere n-au lăsat urme materiale și deci nu sînt scoase la iveală de săpăturile arheologice; sigur este numai faptul că ele nu sînt mai vechi decît limba, iar aceasta nu s-a format neapărat odată cu antropogeneza. Pledează totuși pentru prioritatea lor faptul că nu cer nici materiale, nici unelte speciale pentru a fi realizate. Este de presupus că în lunga perioadă a omenirii nomade, dansurile, muzica vocală și folclorul literar n-au fost stînjenite decît de incapacitatea de creație a oamenilor, pe cînd artele încorporate sau obiectivate în diferite materiale de proveniență externă (vopseli, lemn, os, piatră) au avut o situație mult mai grea. Cum am arătat, arheologia adevereşte existența artelor plastice abia în paleoliticul superior, odată cu apariția omului actual. Sînt motive deci să se afirme că artele acestea, împreună probabil cu toate celelalte arte, inclusiv cele verbale, cer un creier avansat, deci o viață mentală mai complexă și mai fină, nu numai în comparație cu a animalelor superioare, dar și a treptelor mai joase de oameni, identificate de paleoantropologie și arheologie în perioade foarte vechi, cu mult anterioare speciei umane din care facem noi înșine parte. Faptul acesta, care ni se pare cît se poate de sigur, îndreptățește și ipoteza că artele nu

Scanned with OKEN Scanner

s-au ivit nici sub imboldul unor nevoi biologice (ca tehnica, economia, locurile), nici al unor nevoi societale (ca administrația, dreptul, organizarea, politica), ci al unor nevoi mentale superioare, nu numai specific umane, dar și foarte avansat umane. Cum am amintit, religia s-a ivit, probabil, tot din nevoi mentale, însă ale unei omeniri mult mai înapoiate cerebral și deci cu o capacitate mai redusă de pătrundere și control a realității.

Spre deosebire de magie și religie, artele n-au apărut dintr-un raport precis cu lumea din afară, din încercarea oamenilor de a stăpîni necunoscutul, de a înțelege ceea ce nu erau încă în stare să înțeleagă, ci mai mult dintr-o nevoie interioară de exprimare și comunicare, de exteriorizare și revărsare în afară, spre semeni, deci ca un fenomen interpersonal sau intrasocietal foarte precis. Aceasta nu înseamnă că geneza artei este strict socială: ea nu se ivește decît în societate, dar nu din nevoile obiective ale acesteia, ci ale oamenilor care trăiesc și se dezvoltă în cadrul ei. Ca limbaj, arta este un fenomen sociocultural, ca realizare tehnică ea este tot un fenomen sociocultural, dar în esența ei intimă ea este opera determinată social-istoric a oamenilor ca atare, ca ființe care trăiesc în colectivități și au ajuns prin cultură la un grad de dezvoltare mentală în care frumosul artistic devine din ce în ce mai mult o necesitate interioară.

Cercetările privitoare la arte ne dezvăluie și alte aspecte caracteristice: oamenii din culturile de tip primitiv și arhaic n-au cunoscut arta în înțelesul nostru, al celor de astăzi, cultivată și apreciată în primul rînd pentru valoarea ei estetică. De aceea nici nu se poate vorbi de o origine comună a artelor, cel mult de unele corelații străvechi între ele, mai mult pe grupe decît în totalitatea lor. Peste tot dansurile și cîntecele (poezia și muzica) se găsesc împreună, chiar dacă apar uneori și izolat. Artele plastice (gravura, pictura, sculptura) sînt de regulă și ele grupate, fenomen care se repetă într-o largă măsură cu artele decorative și artele minore. O artă foarte importantă, care a apărut însă extrem de tîrziu, în legătură mai ales cu procesele de urbanizare și cele de stratificare socială, este arhitectura, care și-a integrat, chiar de la început, unele din artele preexistente, ca cele decorative și cele figurative. Mai vechi decît multe din arte, teatrul a fost și el, chiar de la început, un integrator de arte prin îmbinarea structurală a artelor verbale cu cele decorative, apoi cu cele plastice, iar în cele din urmă cu muzica, dansul și arhitectura. Dealtfel, în tot decursul istoriei artele apar în diferite combinații, paralel cu unele forme simple, fără a se reduce vreodată una la alta și fără a părăsi tendința constantă a fiecăreia spre autonomie sau puritate.

Numeroși cercetători preocupați de începuturile artelor socotesc că ele au nu numai origini separate, ceea ce nu este greu de dovedit, dar și origini eterogene, în înțelesul de neestetice sau neartistice. Adevărul acesta se referă la fiecare categorie mare de artă, dar și la genurile și speciile din cadrul fiecăreia dintre ele, de exemplu la fiecare gen literar (epic, dramatic, liric, didactic) și fiecare gen statuar (domestic, magic, cultural, municipal, politic), cu diferitele lor subdiviziuni. Se pare că una din sursele cele mai vechi și eficiente ale artelor sau ale unui număr important dintre ele se află în credințele și practicile magico-religioase: formule magice, incantații, descîntece, bocete, orații, rugăciuni, imnuri, dansuri rituale, imagini de animale supuse unor operații vrăjitorești, măști ale spiritelor sau ale strămoșilor, chipuri zugrăvite sau cioplite ale

Scanned with OKEN Scanner

zeităților. O altă sursă, combinată adeseori cu magia și religia, se găsește în propaganda politică: glorificarea prin epopei, balade, picturi, statui ale marilor eroi (căpitani de oști, regi, împărați, consuli, senatori), ca și în acțiunile de distanțare a păturilor suprapuse prin avere și putere de marea masă a oamenilor prin palate, parcuri, mobilier artistic, costume, bijuterii, blănuri, decoruri de tot felul.

La o analiză mai atentă, se poate constata însă că, indiferent de motivații și finalități, care prezintă o mare variabilitate, artele s-au bazat întotdeauna pe ceea ce se cheamă frumos sau frumusețe, care este, fără îndoială, una din marile valori ale omenirii, alături de adevăr, bine și dreptate (justiție). Așa se explică faptul, adeverit de întreaga istorie, că linia evolutivă cea mai însemnată a artelor constă în descoperirea propriei lor esențe, în înțelesul că au devenit din ce în ce mai conștiente de diferențele lor specifice și au terminat prin a constitui o activitate socioculturală bine distinctă, care pe de o parte se diferențiază de toate celelalte activități, chiar dacă nu se separă niciodată complet de ele, pe de altă parte se apropie tot mai mult unele de altele, formînd o unitate tot mai bine conturată, oricît de mare ar fi varietatea lor. Fenomenul acesta de convergență și integrare a artelor pe ideea de frumos a apărut însă foarte tîrziu, abia în ultimele două-trei milenii, și nu s-a desăvîrșit în toate părțile lumii nici pînă azi. Din toate timpurile și în toate locurile artele au fost și rămîn legate, prin însăși esența lor, de frumos, dar acesta nu devine o valoare de-sine-stătătoare decît în cadrul unora din marile civilizații istorice, mai ales de la eleni încoace, și nu și-a menținut acest grad de autonomie decît în unele civilizații, în special în cele care s-au dezvoltat pe temelii greco-romane, iar în continuare, pe baza civilizațiilor de acest gen. Abia în zilele noastre valorile estetice sau artistice sînt pe punctul de a se impune ca atare și în celelalte civilizații, ridicate pe alte baze decît cele grecești.

Apar ca activități distincte, pe lîngă cele amintite, cel puțin de la un anumit timp încoace, variabil după civilizații, pe de o parte filosofia, pe de altă parte știința, cu unele interferențe între ele, dar și cu trăsături specifice ireductibile.

Filosofia, în formele ei primare, constă în efortul mental al oamenilor de a-și da seama de propria lor situație, atît în raporturile cu ei înșiși (originea omului, natura umană, rosturile existențiale), cît și în raporturile cu semenii, cu natura, cu lumea, cu tot ceea ce există, de unde definiția ei foarte exactă, de *concepție despre viață și despre lume (Lebensanschauung und Weltanschauung)*. Animalele sînt situate în existență pe baza experienței speciei, cristalizată în instincte, omul pierde însă acest suport biologic și este obligat să se situeze singur, prin propriile sale opinii, credințe și convingeri. În acest înțeles, filosofia este un fenomen originar, ea apare odată cu conștiința de sine a oamenilor și se dezvoltă în chip inevitabil cu fiecare treaptă mai înaltă a inteligenței specific umane, care este rațiunea. Nu înseamnă că filosofia este neapărat rațională, pentru că istoria ei ne înfățișează numeroase sisteme iraționale sau chiar antiraționale, dar izvorul primordial al ei se găsește în nevoia minții omenești de a avea o concepție coerentă, satisfăcătoare, cel puțin pentru ea, despre rosturile omului, ale vieții, ale lumii. Istoria filosofiei nu înregistrează de regulă decît marile sisteme filosofice, opera tîrzie a unor filosofi de specialitate, dar etnografia și folcloristica au demonstrat de mult că nu există nici o comunitate omenească și nici o persoană umană normală (nearierată mental), lipsite complet de orice fi-

Scanned with OKEN Scanner

losofie. Firește, există, ca în toate celelalte domenii, și în al filosofiei forme simple, elementare, naive și chiar stupide, alături de forme complexe, sofisticate, extrem de elaborate, pînă la abstracții și speculații accesibile numai pentru inițiați. Faptul acesta nu dovedește decît că — din nou, ca în toate celelalte domenii — filosofia are și ea o dezvoltare, de la trepte foarte joase sau rudimentare la trepte tot mai înalte și mai diferențiate, pe măsură ce diviziunea socială a activităților omenești permite o specializare și chiar o profesionalizare tot mai bine conturate.

Știința se aseamănă pînă la un punct cu filosofia, dar pe de altă parte se deosebește fundamental de ea. Filosofia, fiind o căutare a unui echilibru mental între eu și noneu, are totdeauna o doză obligatorie de subiectivitate (partea eului), pe cînd știința a apărut din nevoia oamenilor de a cunoaște realitatea așa cum este ea, deci cu maximă obiectivitate posibilă. Filosofia pornește de la om și se întreabă care este locul sau poziția sa în lume, ce este el, ce are de făcut, ce atitudine trebuie să ia față de viață, față de moarte, față de natură, față de materie, față de spirit, față de univers, față de tot ce există și față de tot ceea ce crede sau ar dori să existe. Dimpotrivă, știința pornește de la realitate, de la ceea ce este, și nu se interesează decît de felul în care ea există, apare, se structurează, se manifestă și dispare, cu stăruințe speciale asupra cauzelor și legităților capabile să dea o explicație verificabilă și să înlesnească luarea în stăpînire a lumii din afară prin cunoaștere și aplicarea acesteia în practică, de unde aserțiunea că practica este criteriul adevărului. Idealul științei este conformitatea absolută a ideilor elaborate de mintea oamenilor cu realitățile la care se referă, realități independente de conștiința și dorințele lor, ca și cum ei nici n-ar exista. Cunoașterea științifică este cu atît mai exactă cu cît este mai „desubiectivizată", mai desprinsă de cunoscător și mai apropiată de ceea ce este supus cunoașterii. Știința nu are decît o singură obligație, de fidelitate față de propriul ei obiect, pe care este chemată să-l lămurească cît mai complet cu putință. Dimpotrivă, fidelitatea filosofiei se referă în primul rînd la ființa umană și numai în subsidiar la lumea din afară; ea trebuie să satisfacă mai înainte și mai presus de orice mintea oamenilor, adevărurile ei sînt prin excelență *adevăruri umane,* nu în sensul că sînt elaborate de oameni, ceea ce se aplică și științei, ci în sensul că sînt construite după nevoile existențiale ale oamenilor, pentru satisfacerea cît mai integrală a acestora. De aici și cerința metodologică a științei de a feri adevărurile sale de orice judecată de valoare și de orice dorință personală, pînă la obținerea rezultatelor, pe cînd filosofia este îndreptățită să se angajeze nu numai pe planul realităților, ci și al axiologiei și al praxiologiei. Dacă știința este datoare să redea realitatea așa cum este ea, filosofia este liberă să o prezinte și așa cum ar trebui să fie, ar fi bine să fie sau ar putea să fie. Dacă pentru știință criteriul adevărului este realitatea obiectivă, pentru filosofie, adică pentru adevărurile umane, criteriul este omul însuși, gradul în care el se ridică la trepte mai înalte de existență.

Am lăsat intenționat la urmă activitățile morale, pentru că ele se situează pe mai multe din planurile menționate, fără a se reduce la nici unul din ele.

Dacă arta este centrată pe frumos, iar filosofia și știința pe adevăr (adevărul uman și adevărul obiectiv), morala este axată pe ideea de bine. Contrarul frumosului este urîtul, al adevărului, neadevărul (eroarea sau falsul), al binelui, răul. Morala s-a ivit din întrebarea oamenilor cu privire la ei înșiși și la tot ce se întîmplă, dacă ceea ce gîndesc, vor,

Scanned with OKEN Scanner

simt, fac este bine sau rău, dacă ceea ce se ivește în viața lor comună, deci în societate, este bine sau rău, dacă ceea ce se petrece pe lumea aceasta este bine sau rău ș.a.m.d. Răspunsurile la întrebările de genul acesta au dus la sisteme întregi de morală, exprimate în valori, principii și norme, prin care se separă binele de rău, dar și la numeroase practici și moravuri prin care se caută realizarea binelui și evitarea, eventual înlăturarea răului. S-a ajuns astfel la o morală socială (ce este bine și ce este rău în convieţuirea oamenilor, cum se poate înfăptui binele și elimina răul obștesc), la o morală individuală sau personală (cum se poate obține binele și înfrînge răul din noi înșine), iar în cele din urmă, la o morală absolută, adică metafizică (ce este bine și rău în tot ce există și tot ce se întîmplă, cum poate fi creată o lume în care să nu existe decît binele, fără complementul său polar, care este răul). Dacă lăsăm la o parte tot ce este speculație metafizică, morala este activitatea multilaterală a oamenilor (mentală și practică) prin care judecă sau apreciază realitatea ca bună sau rea și se străduiesc să impună sau să generalizeze binele și deci să diminueze și să îndepărteze răul. Morala pornește de la ceea ce este *(Sein),* deci de la real, dar tinde spre ceea ce ar fi bine sau, cu o expresie consacrată, ar trebui să fie *(Sollen),* așadar spre un ideal. Este una din activitățile cele mai complexe și mai valoroase ale ființelor omenești, izvorîtă nemijlocit din capacitatea rațiunii de a-și da seama de ceea ce este așa cum este, dar în același timp și de posibilitatea și chiar necesitatea de a fi altfel, de a privi realul într-o perspectivă cu totul nouă, în raport cu un ideal care nu există decît în mintea oamenilor, în aspirațiile, năzuințele, gîndurile și sensibilitatea lor. Apare astfel în viața și în acțiunile omenești o dublă perspectivă, a existenței reale și a existenței ideale, nu însă de nivele egale, ci într-o așezare ierarhică foarte precisă, de subordonare axiologică a realului față de ideal, de apreciere, condamnare și combatere a ceea ce este nesatisfăcător în numele a ceea ce ar trebui să fie, pînă la constituirea unui mecanism noologic foarte complex, de progres al vieții omenești după un principiu călăuzitor sau normă de activitate de domeniul idealului, fără nici o corespondență concretă în domeniul realului. Bineînțeles, idealurile se referă în chip necesar la realitate și izvorăsc nemijlocit din considerarea ei ca nesatisfăcătoare, dar prin aceasta procedeul nu pierde nimic din originalitatea, nici din fascinația lui. Dacă oamenii s-ar mulțumi cu ceea ce este și ar găsi că totul este așa cum trebuie să fie, ei ar renunța la orice năzuință spre schimbare și ar socoti stagnarea preferabilă oricărei forme de progres. În nici un alt domeniu spiritul critic — unul din aspectele fundamentale ale minții omenești — nu este atît de categoric și de fecund ca în domeniul moralei.

Reiese din cele înfățișate că în orice societate există sub forme rudimentare, nediferențiate sau difuze, deci sub forme mai mult sau mai puțin avansate, pînă la unele perfect conturate și deci diferențiate, următoarele activități principale: tehnice, economice, politice, administrative, juridice, organizatorice, de conducere, ludice, decorative, magico-religioase, artistice, filosofice, științifice, morale și educaționale. Dacă ținem seama de modul în care s-au constituit, mai ales de sursa primă din care derivă, ele se pot grupa în trei categorii fundamentale: a) activități de origine biologică, menite să satisfacă nevoi de ordin fiziologic, ca foamea, setea, adăpostirea etc., deci să asigure o stare materială bună, considerate ca *economice,* altele menite să satisfacă tot nevoi de ordin fiziologic, dar de altă natură, cum sînt cele distractive, de destindere, de

Scanned with OKEN Scanner

recreație și divertisment, cunoscute sub numele de activități *ludice* sau cele de ordin sexual și maternal, grupate sub numele de activități *matrimoniale;* b) activități de origine societală, care derivă din natura însăși a conviețuirii, cum sînt cele administrative, juridice, organizatorice, de conducere (implicit cele politice) și cele educaționale; c) activități de origine complexă, care derivă însă mai ales din treapta de dezvoltare cerebrală, deci mentală, a oamenilor, cum sînt activitățile magico-religioase, cele artistice, filosofice și științifice. Se mai poate face o grupare, deci a patra, din activitățile sociale cu caracter mixt, cum sînt cele tehnologice, care îmbină mai ales economia cu știința, ori activitățile morale, care îmbină elemente sociale cu elemente mentale, prin care realitățile sînt analizate critic și întregite cu idealuri, care nu vor fi împlinite decît ulterior sau vor rămîne pentru totdeauna nerealizate. Tehnica se poate grupa și la economie sub denumirea de activități tehnico-economice, există însă și o tehnică aplicată în alte domenii decît cele economice, iar morala într-o grupă de activități axiologice, împreună cu religia (axată pe sacru), arta (axată pe frumos), filosofia (axată pe adevărurile umane) și știința (axată pe adevărurile obiective sau adevăr pur și simplu). Ar face parte din această grupă și dreptul, dar numai în măsura în care se axează pe ideea de dreptate sau justiție.

Clasificările de genul acesta sînt utile, dar ele au, prin însăși natura lor, un caracter convențional, după cum se alege un criteriu sau altul, încît nu contribuie decît într-o măsură nedecisivă la constituirea teoriei sociologice. Interesul esențial al sociologiei se referă mai puțin la activitățile înseși, studiate aprofundat de științele sociale particulare, cît la conexiunile sau corelațiile dintre ele, la modul în care coexistă, cofuncționează și coevoluează, la modul în care formează împreună o manifestare globală sau de ansamblu a unei societăți și contribuie astfel la structurarea, funcționarea și dezvoltarea ei.

6.8. Toate activitățile sociale se leagă, într-un fel sau altul, unele cu altele, dacă n-ar fi decît din cauză că aparțin și sînt desfășurate de oamenii din una și aceeași colectivitate. Există însă între ele și conexiuni sau corelații de ordin direct, în sensul că elementele din cuprinsul lor apar totdeauna împreună, se influențează și chiar se determină reciproc. Teoriile mai vechi, care căutau să asemene societatea cu un organism sau cele de dată recentă, care folosesc analogii ori modele cibernetice, electronice, sistemice, nu corespund însă cu realitățile sociale. Interdependența și interacțiunea activităților sociale, așa cum ni le înfățișează toate cercetările de specialitate, sînt „gradiente" sau „seriale", variază neîntrerupt, fără intervale semnificative între ele, de la forme foarte laxe pînă la unele foarte strînse. Totul depinde de capacitatea de integrare a societății respective, care la rîndul ei este determinată de foarte mulți factori, dar mai ales de orînduirea socială, de ecologie, de treapta de civilizație și de tradițiile particulare. Societățile comunitare, de exemplu, sînt mult mai unitare, mai integrate și deci mai „sistemice" decît cele scindate în clase sociale antagoniste, cu un grad tot mai mare de contradicții și disensiuni, ca și de individualism și personalism, care culminează în regimul capitalist de tip libertar *(laisser faire, laisser passer)* și concurențial („care pe care"). Societățile socialiste refac pe alte baze, dar tot comunitare (proprietatea comună a principalelor mijloace de producție), unitatea societății și capacitatea ei de integrare a

Scanned with OKEN Scanner

indivizilor prin coincidența treptată a intereselor personale cu cele colective.

Dacă ne referim la principalele activități sociale în raporturile pe care le au unele cu altele, gradul cel mai ridicat de corelație îl găsim între forțele de producție și relațiile de producție în cadrul modului de producție, pe de altă parte între acesta din urmă și activitățile organizatorice, administrative, juridice și de conducere. Corelația aceasta, care formează un „complex sociocultural" sau o „constelație (configurație) socială", pusă în evidență de marxism încă din 1859, prin doctrina materialismului istoric, dar contestată multă vreme cu o explicabilă vehemență de doctrinele idealiste și spiritualiste, este recunoscută astăzi de toți oamenii de știință care se orientează exclusiv după fapte. Pentru că, în ultimă analiză, conexiunile la care ne referim sînt de natură foarte simplă și în același timp cît se poate de necesare, pînă la rangul unor adevărate, deci inevitabile, legi structural-funcționale. Firește, dacă sociologia desprinde societatea de oamenii care o compun, ceea ce se întîmplă foarte des, baza materială, de origine biologică, dar cu soluționări culturale, dispare și ea. Dacă privim însă societatea așa cum este de fapt, deci ca o asociație de ființe umane, se înțelege de la sine că prima și cea mai de seamă preocupare a unor astfel de colectivități este supraviețuirea prin conviețuire, iar supraviețuirea unor ființe organice, de tipul uman, nu se poate asigura fără aer, apă, hrană și căldură. De aici exigența obiectivă, legică, a fiecărei colectivități umane să asigure, într-un fel sau altul, subzistența și deci supraviețuirea fiecărui participant sau cel puțin a majorității dintre ei (în cazul practicilor de infanticid, de abandonare a bolnavilor, infirmilor și bătrînilor). La nivel zoologic, asigurarea subzistenței se face prin mijloace firești, în limitele înzestrării naturale a fiecărei specii, pe cînd la nivel antropologic stadiul acesta este depășit prin confecționarea de unelte și desfășurarea, cu ajutorul lor, a unor operații de ordin cultural, grupate sub denumirea generală de *muncă*. Dacă aceste operații s-ar desfășura solitar, nu în cooperație, lucrurile s-ar mărgini la atît; în colectivități însă — cum am arătat foarte pe larg și în alt context — ele trebuie neapărat organizate și conduse, iar rezultatele obținute, administrate, repartizate și utilizate după anumite norme sau reguli, considerate ca cele mai potrivite, mai convenabile în raport cu scopurile urmărite. În ipoteza unei cete de vînători, dacă la apariția unui animal de vînat fiecare participant ar acționa de capul lui, fără să țină seama de prezența celorlalți, s-ar ajunge la o stînjenire reciprocă și deci la o anihilare a eficienței unul prin altul. Rezultatul ar fi că întreaga ceată ar muri de foame. În ipoteza că vînatul ar fi răpus, dar ar fi lăsat la voia fiecăruia dintre participanți să procedeze după propriile imbolduri, s-ar ajunge la încăierări și la sacrificarea celor mai slabi, ca și a celor absenți. De aici activitățile amintite, de organizare, conducere, administrare, de stabilire a îndatoririlor și drepturilor pentru fiecare, care nu sînt de fapt decît rudimente și nivele inferioare ale organizării sociale, ale conducerii politice, ale administrației publice și ale normelor juridice de mai tîrziu, dezvoltate în cadrul marilor civilizații istorice.

Corelația în cadrul constelației formată din producție, organizare, conducere, administrație, reglementarea juridică a îndatoririlor și drepturilor fiecărui asociat (activ sau pasiv) este atît de strînsă, încît orice dezvoltare a forțelor de producție, deci și orice inovație tehnică sau tehnologică mai importantă, atrage după sine modificări corespunzătoare în

Scanned with OKEN Scanner

toate celelalte sectoare amintite, cu condiția, de la sine înțeleasă, ca mijloacele respective de producție să fie efectiv folosite în cadrul unor munci productive. Deci nu tehnica sau mijloacele de producție ca atare determină relațiile de producție, organizarea și reglementarea conviețuirii și cooperării, administrarea bunurilor și stabilirea drepturilor și îndatoririlor, ci utilizarea lor în producție, modul în care sînt puse în funcțiune și rezultatele obținute pe această cale, cu un cuvînt, întreaga economie de producție, care constituie astfel, cu termenul moștenit de la K. Marx, structura economică a societății. În acest înțeles, cu cît activitățile tehnico-economice sînt mai complexe și mai avansate, cu atît cer activități organizatorice, de conducere, administrative și juridice capabile să le asigure buna desfășurare și cointeresarea unui număr cît mai mare posibil dintre participanți. Raportul acesta nu este însă unilateral, activitățile productive depind, la rîndul lor, de modul în care sînt organizate, conduse, reglementate, iar produsele repartizate spre consum, fenomene care nu decurg în chip necesar unele din altele, pentru că fiecare este o creație culturală a oamenilor, iar creațiile de orice fel pot fi excelente, dar în egală măsură mediocre sau chiar mizerabile. Abia calitatea întregului complex și gradul de potrivire a fiecărui element cu toate celelalte asigură nivelele optime de desfășurare și, în consecință, satisfacerea corespunzătoare a nevoilor materiale ale oamenilor implicați. Dealtfel, este necesar să precizăm că organizarea, conducerea, administrația și reglementările juridice nu derivă din producție ca atare, ci din executarea ei în colaborare, deci de un număr oarecare de asociați. Există, evident, și o organizare a producției ca atare și o administrare a bunurilor, chiar la nivel strict individual, dar fenomenele acestea n-au un caracter societal propriu-zis. În ce privește conducerea și reglementările juridice, ele nu există decît în cadrul unor colectivități, altfel sînt complet lipsite de obiect.

Sfera de aplicare a organizării și a celorlalte activități sociale amintite, ivite probabil prima oară în cadrul activităților de asigurare a subzistenței, este mult mai largă decît economia. De fapt, toate activitățile omenești desfășurate în comun sau care pot interesa, într-un fel sau altul, pe cei din jur, se cer organizate, conduse, administrate și reglementate juridic, chiar dacă, în mod concret, există și abateri sau deficiențe. În tot cazul, este necesar să distingem în cadrul fiecăreia dintre ele obiectul la care se referă de operația specifică pe care o desfășoară. A organiza, a conduce, a administra, a reglementa juridic înseamnă a se referi la ceva exterior operațiilor respective, a organiza, de exemplu, o expediție de vînătoare, o expediție de război, o acțiune de răspîndire a cunoștințelor, a administra o fermă agricolă, un port, o comună, a conduce o întreprindere industrială, o instituție școlară, un institut științific, a reglementa raporturile dintre soți, dintre părinți și copii, dintre conducători și subalterni, dintre vînzători și cumpărători. De aici un anumit caracter formal al acestor operații, care nu se pot realiza decît prin aplicare la un anumit conținut care nu le aparține intrinsec. Nimeni nu poate organiza, conduce etc. dacă nu are ce, iar acest „ceva" este o altă realitate decît ele. Stăruim asupra acestei trăsături, pentru că este esențială pentru înțelegerea exactă a vieții sociale: tot ceea ce purcede exclusiv din nevoile societale are un caracter formal, conținutul propriu-zis se trage din alte surse, cum sînt cele biologice, cele psihologice, cele noologice. Omul luptă pentru existență pentru că este o ființă vie, nu pentru că trăiește în societate, dar trăiește în societate pentru că astfel are

Scanned with OKEN Scanner

șanse mai mari de supraviețuire prin unirea propriilor sale forțe cu ale altora, pe principiul „unde-s doi, puterea crește". De aici nu rezultă că forma n-are nici o importanță, că ea n-ar modifica și n-ar influența conținutul, asemenea vaselor în care se toarnă diferite lichide (apa rămîne apă, indiferent dacă se găsește într-o sticlă, un ulcior, un ciubăr sau e vărsată pe podea). Formele sociale de orice categorie afectează conținutul, îl structurează sau restructurează, eventual îl destructurează și deci îl modifică și-l transformă. De aici importanța de netăgăduit a organizării, a conducerii, a administrației și a dreptului, ca și a altor activități sociale similare.

Se pune problema dacă cele patru activități sociale amintite sînt într-adevăr independente una față de cealaltă sau se reduc în fond la una singură, eventual ca simple aspecte ale aceleiași acțiuni. Fără îndoială, în practica socială ele apar destul de frecvent ca foarte strîns îmbinate, principial însă nu se reduc și nu se pot reduce unele la altele. Sînt situații în care deosebirea dintre ele apare foarte clar, de exemplu în regimurile constituționale bazate pe separarea puterilor publice. Puterea legiuitoare emite legile, dar lasă aplicarea lor puterii executive, iar controlul aplicării în seama puterii judecătorești. O universitate poate fi organizată de minister sau de o comisie anume stabilită, dar o dată pusă în funcțiune, ea va fi condusă și administrată de organele ei proprii (rectorate, decanate, secretariate). La rîndul ei, conducerea nu implică în chip necesar administrația, aceasta poate cădea în sarcina altor organe și, în toate cazurile, este alcătuită după o anumită ierarhie care, de la unele trepte în jos, nu mai face parte din conducere. Unele întreprinderi sau instituții au, pe lîngă directori de profil, directori administrativi și birouri administrative, cu unele funcții specializate (finanțe, contabilitate, aprovizionări, desfaceri, transporturi etc., pe lîngă întreținerea localului, a mobilierului, a documentelor de arhivă). În ce privește dreptul, el este cel mai bine delimitat, pentru că se referă la stabilirea drepturilor și obligațiilor fiecărui individ, fiecărei subunități sociale, ale societății în întregimea ei. Teoria modernă a rolurilor și statutelor (statusurilor), de fapt a poziției pe care o ocupă fiecare persoană în contextul social din care face parte, cu drepturile și îndatoririle aferente, este de esență juridică și nu face decît să reia, sub o formă nouă, o problemă care a preocupat pe mulți gînditori încă din antichitate.

O caracteristică a activităților sociale amintite, care rezultă, dealtfel, din natura lor „constelară" sau „corelațională", este că fiecare interferează și conlucrează cu celelalte și recurg, de astă dată toate împreună, la unele activități auxiliare, pentru a-și asigura o desfășurare eficientă. Organizarea nesancționată juridic, neacceptată de conducere, neaplicată de administrație, rămîne „literă moartă", un simplu deziderat, fără a deveni vreodată o realitate. O conducere care se bazează pe o organizare defectuoasă sau care operează fără măsuri organizatorice lămurite, care folosește o administrație incompetentă sau coruptă, care nu respectă legile și lucrează arbitrar, se anulează pe ea însăși și termină în anarhie. O administrație nereglementată juridic, neorganizată, lipsită de o conducere fermă, ajunge tot acolo. În fine, normele de drept care nu țin seama de realități, care nu sînt sprijinite de conducere, nu sînt luate în seamă de administrație, nu sînt încorporate într-o organizație, rămîn o simplă ideologie, fără urmări efective asupra vieții sociale a oamenilor. În plus, dreptul și toate celelalte activități bazate pe principii, norme și valori practice (de acțiune) nu se desfășoară automat, ci în funcție de

Scanned with OKEN Scanner

cei care le aplică și le execută, chiar și atunci cînd au un caracter legic. Există deci posibilitatea unor interpretări ori aplicări greșite sau rău intenționate, ca și a unor abateri de la prevederile lor, pînă la unele răstălmăciri grave, la nesocotirea sau încălcarea lor flagrantă. De aici nevoia unor activități sociale care să supravegheze desfășurarea diferitelor activități sociale, să identifice pe cei care se abat de la norme, pentru a-i readuce la calea cea bună sau, la nevoie, pentru a-i elimina din mecanism. Așa au apărut treptat organele de poliție, miliție sau jandarmerie, organele de siguranță sau securitate, cele de inspecție, verificare și control, iar sub forme instituționale, din ce în ce mai elaborate, diferitele organe judiciare: judecătorii, tribunale, curți de apel și de casație, cu anexele lor de tot felul (procuratură, colegii avocațiale, grefă, portărei, închisori, case de reeducare), care sporesc neîncetat complexul sau corelația care ne preocupă. În afară de aceste activități sociale, apar treptat și altele, mai greu de definit din punct de vedere sociologic, ale căror corelații sînt de natură diferită, fără a se desprinde vreodată de complexul sociocultural în care se ivesc sau se desfășoară. Merită cîte o mențiune specială mai ales activitățile magico-religioase, cele artistice, filosofice, științifice și morale, în înțelesul pe care l-am precizat în paginile anterioare.

Magia, care, cel puțin sub formele ei malifice, se desfășoară în secret și aparține unor asociații secrete, deci nu este accesibilă în procedeele ei esențiale decît unui număr restrîns de inițiați, are tendința de a interveni în toate sectoarele de interes acut ale vieții sociale (de la tratarea bolilor pînă la distrugerea adversarilor), fără ca ea însăși să se lase stăpînită sau controlată de vreunul din ele. Tendința aceasta este contracarată de alte forțe sociale, în special de cele religioase și politice, iar mai tîrziu de unele poziții filosofice (scepticism, agnosticism, raționalism, materialism) și de întreaga știință. Din această luptă, magia a fost marginalizată fără întrerupere și, în cele din urmă, redusă la o activitate, dacă nu totdeauna clandestină, în orice caz cu totul secundară.

Religia a avut alt destin. Și ea a manifestat tendința de a interveni în diferite sectoare ale vieții omenești, chiar într-o măsură mult mai largă, nu numai al acțiunilor, dar și ale gîndurilor, sentimentelor și intențiilor (cazul clasic al creștinismului). Tendința aceasta, manifestată în numele unor forțe supranaturale, deci mai presus de oameni, era greu de contracarat pe altă cale decît a luării în stăpînire a religiei însăși de către altă forță socială, capabilă să și-o facă aliată și să o dirijeze după alte interese decît cele mistice. Sarcina aceasta și-a luat-o politica, mai ales de la scindarea societății în clase sociale antagoniste și consolidarea statului. Multă vreme, a combate religia era o operație imposibilă, pentru că, prin însăși esența ei, în ochii credincioșilor constituie valoarea cea mai înaltă dintre toate valorile imaginabile (valoarea sacrului), iar numărul credincioșilor a reprezentat, în anumite faze ale istoriei, totalitatea oamenilor. Preluată de stat și organizată în consecință, religia a devenit, sub forma bisericii, o instituție socială publică, dezvoltată în chip controlat și menținută în liniile convenabile păturilor conducătoare, dar și cu efecte adînci asupra maselor populare. Biserica și statul au ajuns, în cele din urmă, două puteri fundamentale (puterea spirituală și puterea lumească), împreună cu a treia putere, reprezentată de armată, în mîna conducerii politice, aflate uneori în conflict deschis sau ascuns, dar totdeauna strîns unite în fața primejdiilor comune. În acest proces dialectic, biserica s-a organizat treptat, după modelul sta-

Scanned with OKEN Scanner

tului și al armatei, într-o ierarhie redutabilă, iar statul s-a clericalizat din ce în ce mai mult, încît orice conducere politică era sau monopolizată de biserică sau dublată de una bisericească. Situația aceasta a durat pînă la Marea Revoluție Franceză din 1789, după care au început să apară forme de stat complet laicizate, în schimb tot mai frecvent militarizate, fără ca procesul acesta să se fi generalizat pe întreaga față a pămîntului. În aceste împrejurări, biserica și-a sporit neîncetat atribuțiile, pentru a desfășura, pe lîngă activitățile ei specifice, adică cele religioase, numeroase activități economice, politice, administrative, judecătorești, culturale, artistice, școlare etc., cu unele efecte pozitive, altele negative, în funcție de împrejurările locale și epoca istorică. În cele din urmă, ea a avut de înfruntat doi adversari foarte puternici, statul laic, care nu mai este dispus să se lase nici dominat, nici concurat de ea, și știința modernă, întărită de filosofia științifică și în general de raționalism și materialism, capabile să-i ia locul pe plan ideologic. De subliniat mai ales conflictul fundamental dintre știință și religie, adică dintre gîndirea liberă, care operează cu argumente controlabile empiric, și gîndirea dogmatică, bazată pe credință și revelație. Lupta între cele două mari activități ale minții omenești este încă în curs de desfășurare, dar cea care cîștigă neîncetat teren, chiar sub ochii noștri, este, fără nici o îndoială, știința, dacă n-ar fi decît prin faptul că ea triumfă pretutindeni odată cu revoluțiile socialiste, cu noile societăți care se construiesc pe temeiuri științifice și deci antiteologale (ateismul științific). Ostilitățile dintre cele două mentalități, cea magico-religioasă și cea științifică, sînt mult mai complexe decît ceea ce se poate arăta în puține cuvinte. Un aspect care atrage tot mai mult atenția sociologiei este al răspîndirii așa-ziselor „secte religioase" în detrimentul religiilor statale de altădată. Pe măsură ce bisericile oficiale slăbesc, masele sînt supuse la două acțiuni principale de propagandă: una antireligioasă, de natură științifică (răspîndirea cunoștințelor și a educației științifice), alta proreligioasă, dar de natură neoficială, uneori clandestină, care se desfășoară de la om la om prin argumente foarte variate, din care nu lipsesc nici înșelăciunea, nici exploatarea unora din slăbiciunile omenești (credulitate, naivitate, anxietate, desperare din cauza unor boli incurabile, a pierderii unor ființe dragi etc.).

Corelațiile artelor cu celelalte activități socioculturale prezintă unele aspecte cu totul speciale. Din punctul de vedere al sociologiei, artele se caracterizează prin cîteva trăsături foarte semnificative. Spre diferență de activitățile economice, îndeosebi cele desfășurate pentru asigurarea supraviețuirii, activitățile artistice pot lipsi fără ca faptul acesta să pună în primejdie, în vreun fel sau altul, existența oamenilor. Faptul că artele au apărut în forme bine conturate, foarte tîrziu, așa cum am arătat pe larg, constituie un argument indiscutabil în sprijinul acestei afirmații. Oamenii nu au inventat artele, nici nu le-au cultivat ca să trăiască, adică să se adapteze mai bine la mediul de viață sau să-l adapteze pe acesta după nevoile lor, ci ca să trăiască mai bine. Deci, în terminologia actuală, pentru calitatea vieții, nu pentru cantitatea ei. Pe de altă parte, sub formele lor mai avansate, artele nu sînt create de orice om, fără nici o deosebire, ci mai ales de cei care, pe lîngă o pregătire corespunzătoare, sînt înzestrați cu talent sau geniu pentru ele. Nu s-a găsit pînă acum nici o societate în care toți membrii ei să fie artiști (de un fel sau altul) în toată puterea cuvîntului. Iubitori de artă pot fi toți oamenii, chiar dacă efectiv nu se întîmplă așa din cauza unor deficiențe educaționale.

Scanned with OKEN Scanner

dar creatori de artă sînt numai unii. Consecința socială este cît se poate de limpede: colectivitatea poate pregăti, poate sprijini, poate promova pe artiști, dar nu-i poate produce. De aici și o limită inevitabilă a puterii determinative și chiar de influențare a comunității asupra artiștilor; ei apar și se desfășoară după legile de dezvoltare ale societății și ale culturii, dar nu numai după acestea, ci și după unele legi particulare, din păcate încă insuficient lămurite. Se poate comanda unui tehnician sau unui meșteșugar o anumită lucrare, dar nu se poate comanda unui artist, nici chiar sub amenințarea cu moartea, să facă o capodoperă, pe motivul că a atins în alte manifestări acest nivel de creativitate.

În fine, artele nu apar toate deodată — apariția muzicii sau a dansului, de exemplu, nu presupune și nu atrage după sine în chip necesar apariția literaturii, sculpturii, arhitecturii etc. și viceversa — ele nu se dezvoltă pe o linie ascendentă continuă, fără întreruperi și fără căderi sau stagnări de lungă durată. Artele au, fără îndoială, unele perioade de înflorire, dar, în egală măsură, perioade de stagnare și decadență, fără a se putea spune dacă după un Leonardo da Vinci, un Shakespeare sau un Eminescu va urma vreun artist care să-i întreacă sau cel puțin să-i egaleze. Practic se poate întîmpla, dar fără o necesitate bine determinată și deci predictibilă.

Din cauza acestor particularități ale artelor, corelațiile lor cu celelalte activități socioculturale au un caracter mult mai puțin riguros decît al activităților din constelația socială formată din știință, tehnică, economie, organizare, conducere, administrație și drept. Tot ceea ce se poate afirma este că, fără un suport economic, fără o ocrotire politică, fără un climat spiritual favorabil, artele sînt puse în imposibilitate de a se dezvolta. În schimb, nu se poate afirma că prezența acestor condiții asigură, prin ele însele, în lipsă de talente corespunzătoare, o dezvoltare strălucită a artelor.

Există însă alt gen de corelații între arte și celelalte activități socioculturale, care ne deschid o perspectivă cu totul diferită. Dacă artele, ca expresie și limbaj, se dezvoltă după o logică proprie, sub raportul conținutului, al ideilor și sentimentelor exprimate și vehiculate, ele sînt corelate foarte strîns cu societatea și cultura din care fac parte. Faptul cel mai izbitor îl constituie în această privință utilizarea artelor de către celelalte activități socioculturale pentru sporirea prestigiului și a propriei lor eficiențe. Așa au apărut artele domestice, tribale, citadine, artele palatine, culturale, funerare, civice, artele curților de tot felul (regale, princiare, nobiliare, imperiale), menite să glorifice divinitățile, eroii, strămoșii, conducătorii politici și militari, campionii sportivi, marile evenimente politice, isprăvile de arme, dar și să asigure celor din păturile conducătoare o aureolă de forță și belșug, de lume separată calitativ, mai presus de a oamenilor de rînd. Utilizările acestea, atît de eterogene, n-au rămas fără efecte importante asupra formelor artistice, a genurilor și a stilurilor. Fiecare conținut și-a căutat, în cele din urmă și-a impus propriile sale exigențe, deci și forme cît mai corespunzătoare cu putință. O statuie a unui zeu este altfel modelată decît a unui simplu muritor, un templu este altfel construit și altfel decorat decît o catedrală, un palat sau o citadelă. Monumentele funerare sînt altfel concepute decît cele din piețe sau parcuri. Literatura, ca și muzica și dansurile de curte diferă de cele religioase, iar acestea de cele ale maselor populare. Armata n-a rămas mai prejos, există, alături de artele civile, numeroase arte militare (muzică militară, poezie militară, arhitectură mi-

Scanned with OKEN Scanner

litară). Rezultatul acestor interferențe este o continuă „socializare" a artelor, dar și o „artistizare" a diferitelor sectoare ale vieții sociale, inclusiv ale celor economice (estetică artizanală, estetică industrială). În toate vremurile, marile ceremonii sociale constituie adevărate spectacole realizate cu concursul larg al unui număr mare de arte (teatru, muzică vocală și instrumentală, dansuri, decoruri). La nivele populare, tarafele de lăutari, însoțite de cîntăreți de muzică ușoară sau populară, pătrund în localurile de petrecere, la nunți, la serbările cîmpenești și oriunde își găsesc un public potrivit. Nici înmormîntările și cimitirele nu sînt lipsite de o asistență artistică (muzică funerară, monumente funerare).

Deosebit de aceste procese de întrepătrundere, artele sînt influențate social și prin instituționalizarea lor, prin școlile de arte, muzee, biblioteci, teatre, opere, operete, orchestre, coruri, balete, uniuni de artiști, formații de artiști amatori. Instituționalizarea înseamnă însă totdeauna o bază materială, buget, subvenție, încasări, organizare, conducere, administrație, drepturi și îndatoriri (statute și roluri), salarii, onorarii, premii, deci o întreagă gamă de activități care derivă, cum am arătat, în chip obiectiv din orice colectivitate activă și statornică.

Corelațiile filosofiei cu celelalte activități socioculturale sînt și ele extrem de variate. Dacă, sub formele ei rudimentare, filosofia ține de nedumeririle minții omenești și nevoile ei de a înțelege, de a-și explica și de a stăpîni mental lumea și viața, în formele ei avansate, la nivelul sistemelor, care au apărut foarte tîrziu, ea se dezvoltă în două direcții profund diferite, una mai mult sau mai puțin *contemplativă,* alta mai mult sau mai puțin *militantă.* Filosofia contemplativă este opera unor gînditori specializați, desprinși de viața concretă printr-o situație materială care le acordă o relativă independență sau printr-o detașare voită, principială, de legăturile de acest gen. De aici o corelație foarte imprecisă cu celelalte activități sociale, care adeseori sînt desconsiderate, chiar disprețuite, ori pur și simplu nebăgate în seamă. Dimpotrivă, filosofia militantă este adînc înrădăcinată în viața socială, sub cele mai variate forme ale ei. Ea se divide în numeroase poziții, dintre care unele au un caracter fundamental, în înțelesul că sau vin în sprijinul stărilor sociale existente sau se situează împotriva lor, deci sînt ori justificative, ori contestatare. Cele justificative se divid la rîndul lor în două categorii principale, unele care acceptă realitatea așa cum este ea, altele care o vor ameliorată în detalii, dar conservată în fond. Cele contestatare se divid și ele în mai multe categorii, unele care consideră ca nesatisfăcătoare anumite aspecte ale realităților sociale, de regulă pe cele economice și politice, altele care pun în discuție întreaga rînduială socială și o vor modificată radical, deci filosofii contestatare sectoriale și altele integrale. Acestea din urmă, care au de regulă un caracter revoluționar, se divid în continuare în mai multe categorii, după cum țin seama de posibilitățile reale sau se orientează după aspirații irealizabile și rămîn deci simple utopii. Unele sisteme filosofice au un caracter social mult mai greu de stabilit, totuși fără posibilitatea de a fi tăinuit fără încetare. Așa sînt sistemele agnostice și cele sceptice, care pun sub semnul întrebării chiar posibilitățile cunoașterii, deci inclusiv ale adevărului social sau ale dreptății sociale. Majoritatea dintre ele servesc stările existente, pentru că nici nu le justifică, dar nici nu le contestă, ca și cum problema ar fi lipsită de însemnătate.

Corelațiile științei cu celelalte activități sociale sînt extrem de complexe, dar, cu excepția religiei, pe care o subminează în chip obiectiv,

Scanned with OKEN Scanner

indiferent de atitudinea personală a oamenilor de știință față de ea, ele sînt foarte pozitive. Există, desigur, o știință pură, fără aplicații practice imediate, care constituie de regulă monopolul unui număr restrîns de savanți, dar există și o știință orientată practic, care stă la baza unui număr foarte mare de activități sociale, începînd cu tehnica, medicina și învățămîntul, terminînd cu organizarea, administrația, dreptul și conducerea. Dacă în vremurile primitive și arhaice predomina mentalitatea magico-religioasă, în zilele noastre predomină mentalitatea tehnico-științifică. În această perspectivă se poate afirma că în societățile moderne, începînd cu revoluțiile democrat-burgheze, deci cu regimurile capitaliste, și culminînd cu societățile socialiste, viața socială a oamenilor se laicizează treptat și în același timp se științifizează, în înțelesul că se bazează și se orientează din ce în ce mai mult pe și după datele științei, care capătă astfel o autoritate tot mai mare și, evident, un sprijin economic, social și politic tot mai pronunțat.

Corelațiile moralei cu celelalte activități sociale sînt pe de o parte foarte precise, pe de altă parte extrem de confuze. Sînt precise mai ales pe planul principiilor: morala tinde să-și impună punctul de vedere în toate domeniile societății, de unde o morală de familie, o morală profesională, o morală politică, o morală administrativă, o morală militară, o morală sportivă ș.a.m.d. S-au purtat, în decursul vremurilor, discuții interminabile cu privire la raporturile dintre morală și religie, morală și politică, morală și război, morală și drept, morală și artă, morală și filosofie, morală și știință, morală și educație. A triumfat opinia că morala este o cerință elementară a oricărei activități sociale, deci ea are o aplicare universală, practic însă lucrurile nu s-au petrecut niciodată în felul acesta și trebuie să recunoaștem că nu se petrec încă nici în zilele noastre. Este suficient să ne referim la ororile rasismului, fascismului, colonialismului, ale războaielor și persecuțiilor de orice fel, la asasinatele politice, în general la rezolvarea pe căi violente a problemelor sociale, la represaliile polițienești, la numărul enorm al șomerilor în țările capitaliste și al muritorilor de foame din atîtea țări în curs de dezvoltare. Morala este, fără îndoială, un deziderat, chiar o exigență a timpurilor noastre, dar ea nu este încă o realitate. Lagărele hitleriste de exterminare, ca să dăm exemplul cel mai doveditor cu putință, au depășit în imoralitate ororile cele mai teribile ale omenirii sălbatice și barbare din toate vremurile, fără scuza istorică a acestor trepte înapoiate de dezvoltare socioculturală. Utilizarea bombei atomice la Hiroșima este un alt exemplu care dă de gîndit. Omenirea a realizat progrese tehnico-științifice și economice extraordinare, dar a rămas în urmă cu etica întrebuințării lor, ceea ce constituie o amenințare continuă pentru propria ei existență. Potențialul tehnico-științific și economic ca atare este neutru, el poate fi utilizat în favoarea oamenilor și atunci constituie o forță uriașă de progres, dar și împotriva lor, în care caz devine o forță înspăimîntătoare de distrugere, cu atît mai primejdios cu cît este mai dezvoltat și mai avansat.

Există însă un proces social-istoric care a început de mult și se găsește încă în plină desfășurare, prin care totuși morala se lărgește și se intensifică, deci progresează în corelație directă cu amplificarea vieții sociale, dacă nu neapărat calitativ, în tot cazul cantitativ; este procesul asocierii continue a oamenilor prin unirea sau federalizarea unităților sociale mai mărunte în formații tot mai cuprinzătoare, pînă la statele naționale și federale din zilele noastre, la alianțele și organizațiile inter-

Scanned with OKEN Scanner

naționale, la eforturile puternice spre o organizație mondială care să elimine războaiele dintre state și să făurească o nouă ordine economică, politică, juridică și culturală pentru întreaga omenire.

Cum am arătat pe larg, umanitatea a început, din cauza dificultăților de hrănire, cu comunități foarte reduse, de ordin familial, centrate puternic asupra lor înseși, cu o coeziune și solidaritate internă de monolit. Dincolo de limitele grupului de rude erau *străinii*, considerați ca dușmani reali sau posibili, deci ca periculoși și în consecință de evitat sau de combătut. Modelul acesta de relații s-a păstrat, sub o formă sau alta, pînă în zilele noastre: cei care fac parte din aceeași unitate socială se simt altfel legați între ei, cu îndatoriri reciproce mult mai precise și mai puternice, decît cei care aparțin unor unități sociale diferite, chiar dacă nu sînt neapărat ostile. Oamenii cei mai apropiați între ei sînt cei din sînul aceleiași familii, cei care locuiesc în aceeași așezare, cei care au urmat școala sau au făcut armata împreună, cei care aparțin aceluiași popor, aceleiași religii, aceleiași mișcări politice ș.a.m.d. Fiecare din noi împărțim oamenii, uneori fără să ne dăm seama, în două grupe bine distincte, cei pe care îi considerăm ca „ai noștri" și toți ceilalți, pe care îi considerăm ca „străini". Față de primii ne recunoaștem, fără dificultăți speciale, toate îndatoririle morale, cel puțin în sensul statistic al numerelor mari, pe cînd față de ceilalți manifestăm foarte frecvent sau o atitudine de ostilitate sau una de indiferență. Desigur, numărul celor care depășesc morala aceasta îngustă, centrată pe „ai noștri" (etnocentrism), spre o morală centrată pe umanitate, este tot mai mare, după cum și contactele dintre oameni, numărul asociațiilor internaționale este tot mai mare. În plus, noile mijloace de transport (trenurile, automobilele, vapoarele, dar mai ales avioanele) și de comunicație (telegraful, telefonul, dar mai ales radioul și televiziunea) micșorează spațiul planetar și înlesnesc o cunoaștere reciprocă tot mai directă a oamenilor, iar pe aceste baze raționale o înțelegere mai profundă a diversității, ca și o acceptare a omului fără nici o discriminare, pe simpla bază a calității sale de om. Dacă la începutul dezvoltării omenirea se fărîmița într-o mulțime de cete, clanuri și familii, formate în medie de cîte 20—40 persoane, foarte strînse între ele, pe temeiuri afective dintre cele mai puternice, mărginite la cei din cadrul lor și la cei din cîteva comunități înrudite sau aliate, dar complet închise față de toate celelalte, considerate ca străine și dușmane, dezvoltarea ulterioară a omenirii a adus modificări importante și în această privință. Cum au observat mai de mult saintsimonienii, dezvoltarea omenirii s-a desfășurat în direcția unei *asocieri crescînde*, pînă la conștiința emergentă din zilele noastre a unei solidarități a omului cu toți oamenii, a unei valori supreme care se referă la întreaga umanitate. Încă din antichitate au apărut regate, imperii și republici formate din sute de mii de oameni, ca și alianțe sau ligi foarte cuprinzătoare a numeroase formații. Astăzi există state cu zeci și sute de milioane de oameni. Se remarcă în același timp o luptă tot mai organizată pe plan mondial pentru coexistența pașnică a tuturor statelor de pe pămînt, în fruntea căreia se găsesc țări întregi, cum sînt cele socialiste. Se poate afirma că una din legile de dezvoltare cele mai sigure ale societății este interdependența și interacțiunea în continuă creștere a tuturor formațiilor sociale de pe glob, iar pe aceste baze, constituirea unor forme de asociere foarte complexe și foarte variate (uniuni, alianțe, organizații internaționale), prin care oamenii își devin tot mai puțin străini unii altora și deci tot mai apropiați, mai solidari, mai uniți

Scanned with OKEN Scanner

în lupta pentru existență și progres. Procesul nu este încă încheiat, dar direcțiile lui de înaintare sînt vechi, constante și extrem de promițătoare. El indică în același timp o creștere a moralei prin numărul tot mai mare al oamenilor asociați, care beneficiază deci de un tratament mai drept și mai omenos din partea celor cu care intră în contact și urmează să colaboreze și să înfrunte în comun toate dificultățile vieții, pentru a le învinge și depăși, spre binele tuturor.

6.9. Cele dezbătute ne permit să abordăm acum cîteva din problemele de foarte mare actualitate în științele sociale și umanistice, mai ales în antropologia culturală și psihologia socială, cum sînt problema raporturilor dintre structuri, funcțiuni și schimbare, problema raporturilor dintre societate, cultură și personalitate și problema grupurilor mici, în special a grupurilor afective sau simpatetice.

Împărțirea mai veche a sociologiei, încă de la Auguste Comte și Herbert Spencer, în statică socială și dinamică socială, pe model fizical, la care s-a adăugat mai tîrziu cinematica socială, nu este acceptabilă decît cu unele precizări care, de cele mai multe ori, sînt pierdute din vedere. Cum am arătat pe larg, orice societate are, prin însăși esența ei (de asociere), o structură, în sensul unor raporturi obligatorii între indivizii din cuprinsul ei, între subunitățile ei sociale și componentele de orice fel, inclusiv oamenii, cu întregul, cu realitatea socială globală. Structura socială nu este însă statică, ci se găsește în continuă mișcare, fie din cauza activităților desfășurate pe baza sau în cadrul ei, deci a funcționării societății, de unde o dinamică neîntreruptă, fie din cauza unor noi elemente intrate în configurație sau a perfecționării unora din cele vechi, de unde o cinematică, tot neîntreruptă. De fapt, cele trei aspecte fundamentale ale oricărei societăți (structura, funcționarea și schimbarea) sînt concomitente și nu pot fi studiate decît împreună. O societate funcționează și se dezvoltă conform cu structura ei, dar în același timp ea are structura pe care i-o modelează funcțiile și pe care o modifică mecanismele și legile de evoluție. Concret, nu există o structură socială în genere, nici o funcționalitate, cu atît mai puțin o schimbare de acest gen, ci numai structuri și funcțiuni sociale conforme cu fiecare fază sau stadiu de dezvoltare a societății: se depășește o anumită fază sub efectul unor noi structuri și a unor funcțiuni sociale, se structurează o nouă fază, în care noile structuri se realizează din ce în ce mai plenar, iar funcțiile sociale se desfășoară după toate virtualitățile lor reale. Cu alte cuvinte, orice schimbare socială și cu atît mai mult orice dezvoltare socială înseamnă o schimbare sau dezvoltare structural-funcțională. Dacă nimic nu se schimbă și nimic nu se dezvoltă la nivelul structurii și al funcțiilor sociale, nu se mai poate vorbi de o schimbare sau de o dezvoltare, ci cel mult de modificări neesențiale, la nivelele sau aspectele de suprafață, incapabile să destructureze vechile configurații sociale și să structureze sau restructureze altele, de factură nouă, revoluționară. Este un merit inegalabil al marxismului de a fi demonstrat prin materialismul istoric nu numai interdependența diferitelor sectoare de existență și activitate ale unei societăți, fapt remarcat, cum am arătat, încă de Aristotel, dar și așezarea și ponderea acestora după anumite legi structural-funcționale, din care derivă în continuare anumite legi de dezvoltare. Există, fără îndoială, o lege a interdependenței și interacțiunii părților dintr-un tot sau întreg, altfel părțile n-ar fi părți, iar întregul n-ar fi întreg. De aici aserțiunea, tot atît de certă, că o modificare sen-

Scanned with OKEN Scanner

sibilă a unei părți atrage după sine modificări corespunzătoare în unele sau chiar în toate celelalte părți. Aceasta nu înseamnă însă că orice modificare a oricărei părți va avea aceleași consecințe, deoarece părțile nu sînt neapărat de o însemnătate egală, ele n-au aceeași putere de influență, ci, dimpotrivă, se diferențiază foarte mult tocmai din acest punct de vedere. Știința, de exemplu, poate modifica fundamental tehnica, iar aceasta poate revoluționa întregul mod de producție, care, la rîndul lui, impune o nouă organizare, conducere și administrație a muncii și producției, o nouă reglementare juridică a raporturilor interpersonale și intergrupale, iar complexul acesta modifică, mai mult sau mai puțin radical, modul de a gîndi, de a simți, de a se comporta al oamenilor, formele lor individuale și colective de conștiință. Nu se poate afirma însă același lucru despre toate schimbările sociale: o societate își poate modifica, de exemplu, portul, dansul și cîntecele, practicile religioase și concepțiile filosofice, artele decorative, chiar pictura, sculptura și literatura, fără ca prin aceasta să provoace transformări de proporții corespunzătoare în forțele și relațiile de producție, adică în modul de producție, nici în formele de organizare, conducere și administrație sau în normele juridice fundamentale. Dacă într-o țară se înlocuiește producția manuală cu producția mașinistă sau producția mașinistă cu o producție automatizată, toate sectoarele corelate cu producția se vor modifica și ele, dar celelalte sectoare, cum sînt artele, religia, morala, filosofia, vor fi mult mai lent și mai puțin modificate sau nu se vor modifica deloc. Creștinismul, de exemplu, a apărut în sclavagism, s-a menținut însă și după înlocuirea acestuia de feudalism, ca și a feudalismului de către capitalism, iar el însuși, deși inițial a fost împotriva sclaviei, n-a fost în stare să o desființeze, iar mai tîrziu, împotriva capitalismului, ca și a socialismului, fără a fi în stare să le împiedice. Pe temeiul acestor fapte, imposibil de contestat, Karl Marx a considerat ca structură socială bazală numai modul de producție, numit și structură economică a societății, iar activitățile politice și juridice ca suprastructură, ca să grupeze într-o categorie aparte activitățile sociale de ordin religios, artistic, filosofic, științific, moral și educativ sub denumirea de forme ale conștiinței sociale. Dintre acestea din urmă, știința aplicată nemijlocit în tehnica de producție economică face parte integrantă și din modul de producție. Același lucru se poate afirma și despre acțiunile de organizare, conducere, administrare și reglementare juridică, în măsura în care se referă la producție și colectivele de producție. Karl Marx n-a ezitat să identifice „relațiile de producție“ cu „relațiile de proprietate“, socotind pe acestea din urmă ca „expresia juridică“ a celor dintîi. La o analiză mai atentă, ne dăm seama că Marx a considerat ca structură a societății atît modul de producție, adică forțele și relațiile de producție, cît și formele sau expresiile lor juridice și politice, dar nu ca realități de același nivel, ci ca două nivele ierarhizate, unul ca bază sau infrastructură, altul ca expresie sau suprastructură. Cercetările ulterioare au confirmat teoria aceasta a structurii economice a societății, pe care se înalță întreaga alcătuire, manifestare și dezvoltare a acesteia. Cu alte cuvinte, structura economică este structura primordială a societății, structura ei structurantă sau determinantă, oricîte influențe sau acțiuni inverse (retroactive) ar suferi din partea celorlalte structuri sociale sau a diferitelor forme ale conștiinței sociale și oricît s-ar interinfluența sau interdetermina acestea între ele. După expresia consacrată în teoria

Scanned with OKEN Scanner

marxistă a societății, decisiv „în ultimă instanță" este totdeauna modul de producție, mai exact structura economică a societății.

În afară însă de structura aceasta de bază și, într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcție de natura ei, mai există în orice societate numeroase alte structuri integrate în ea sau suprastructurate, ca „etaje" *(Überbau)* ale ei, fiecare cu rolul și deci însemnătatea ei în viața socială a oamenilor. Amintim cîteva dintre cele mai răspîndite și în același timp dintre cele mai influente.

Orice societate se compune dintr-o populație și se desfășoară pe un anumit teritoriu. De aici două structuri absolut inevitabile: o structură demografică și o structură teritorială ale fiecărui gen de societate. Ele au fost tratate pe larg în paginile anterioare, dar este necesar să le amintim și aici în legătură cu locul pe care-l ocupă în știința vieții sociale. În aparență — iluzie căreia i-au căzut victimă mulți cercetători științifici — aceste două structuri, una preponderent biologică, cealaltă preponderent geografică, sînt independente de structura economică a societății și deci ar forma factori determinanți sau elemente determinante ale societății, cu poziții de-sine-stătătoare. În realitate, ele au cu adevărat această situație, dar numai în fazele foarte înapoiate ale omenirii, dimpotrivă, cu cît o societate este mai dezvoltată economic, politic și cultural, cu atît devine mai stăpînă pe propria ei populație și pe propriul ei teritoriu. În raporturile omului cu natura, inițial omul este dependent, chiar subordonat față de natură, dar pe măsură ce dezvoltă o cultură sau o civilizație, el pune stăpînire din ce în ce mai mare pe natură și face din ea, dacă nu neapărat o cultură, ceea ce nu este posibil, o natură cultivată și o natură subordonată, adică o natură umanizată sau socializată. La sfîrșitul unei lungi evoluții, oamenii domină prin știință și tehnică propria lor realitate biologică (în special prin igienă, medicină și farmaceutică), inclusiv procesele de înmulțire și dezvoltare (natalitate, longevitate, mortalitate), ca și propriul lor mod de viață, în special prin îndrumarea rațională a lui, inclusiv procesele de ameliorare și de umanizare a tot ce-i înconjoară.

În altă perspectivă, dar tot atît de reală, orice societate, cum de asemenea am arătat pe larg, are o structură organizatorică, administrativă și de conducere, pe care le grupăm convențional sub denumirea de *structură politică,* și o structură a drepturilor și îndatoririlor individuale și colective, pe care le grupăm, tot numai convențional, sub termenul de *structură juridică.* La început amîndouă au avut un caracter strict empiric, spontan și difuz, bazat pe tatonări, pe intuiții de moment și pe o oarecare experiență colectivă, cristalizate însă în deprinderi, moravuri, obiceiuri, cu un cuvînt în datini sau tradiții. Mai tîrziu ele au căpătat trăsături tot mai elaborate, pînă la forme doctrinare foarte complexe, profilate în concepții și teorii politico-administrative, ca și în concepții și teorii legislative și judecătorești (jurisprudențele) din ce în ce mai conștientizate, pînă la punerea lor pe baze științifice, unele experimentale.

Formele conștiinței sociale, inițial tot rudimentare și nediferențiate, n-au dat de la început structuri specifice mai importante, dar în decursul dezvoltării ulterioare ele au terminat prin a se structura, așa cum s-a întîmplat cu religia prin organizațiile bisericești, educația prin organizațiile instructiv-educative (învățămîntul de diferite grade), dar și cu artele și cu științele, prin organizațiile lor de profil (bresle, ateliere,

Scanned with OKEN Scanner

școli, laboratoare, institute, asociații, uniuni). Numai morala a rămas fără o structură socială proprie, pentru că, așa cum am arătat, ea se referă la întreaga viață socială și operează preponderent cu idealurile, cu ceea ce ar trebui să fie, nu cu realitățile, cu ceea ce există efectiv.

Structurarea diferitelor activități societale nu se face numai prin sistemele de relații și corelații menționate, ci și prin treptata lor instituționalizare, iar ca o consecință inevitabilă a acestui proces, mai ales de la descoperirea scrierii încoace, printr-o treptată birocratizare. De la simplele cete de vînători și culegători, care cooperau prin relații și deci structuri foarte simple, viața socială s-a diferențiat neîncetat printr-o continuă diviziune, specializare și profesionalizare a activităților sociale, pînă ce s-a ajuns ca unii oameni să se ocupe exclusiv de producție sau numai de un fel de producție, alții de aprovizionare și desfacere, alții de conducere și administrație, alții de creațiile culturale ș.a.m.d., ajungîndu-se la cele cîteva mii de profesiuni din zilele noastre, unele economice, dar altele politice, administrative, juridice, artistice, religioase, filosofice, științifice, educaționale, sportive, cu numeroasele lor subdiviziuni. În același timp, fiecare din aceste activități sociale s-a organizat, după profilul ei, în întreprinderi și instituții tot mai specializate, cu structurile și funcțiunile lor specifice: întreprinderi agricole, meșteșugărești, industriale, financiare, comerciale, de transporturi, de construcții, administrații comunale, județene, fiscale, școli, cluburi sportive, biblioteci, muzee, teatre, cinematografe ș.a.m.d., toate cu forme din ce în ce mai bine conturate, mai precis reglementate și de durată nelimitată, ceea ce are ca efect instituționalizarea și formalizarea continuă a întregii vieți sociale. Dacă ceata primitivă își rezolva singură toate problemele, pentru că acestea erau foarte simple, astăzi ne procurăm hrana, băuturile, îmbrăcămintea, încălțămintea, mobilierul, cărțile, ziarele etc. din zeci de prăvălii și ateliere, ne transportăm cu ajutorul autobuzelor, taximetrelor, tramvaielor, trenurilor, vapoarelor, avioanelor, administrate de diferite organizații și societăți de transporturi, ne asigurăm instrucția și educația prin școli și numeroase alte instituții culturale și ne recreem prin frecventarea unui număr foarte mare și variat de spectacole (teatrale, cinematografice, muzicale, sportive, de circ). Pe de altă parte, fiecare întreprindere sau instituție mai importantă este nevoită să se birocratizeze, de unde și mulțimea de birouri, cabinete, oficii, consilii, secretariate, comitete, comisii, cu cele mai variate funcții: conducere, control, evidență, cercetări, consultații, informații, prelucrare, propuneri, relații.

În tot cazul, o societate globală, ajunsă la un stadiu mai avansat de dezvoltare, începe să aibă o structură foarte complexă, formată, la rîndul ei, din numeroase structuri și substructuri, subsisteme, subunități, organizații, instituții și asociații, ajungînd să constituie de fapt o *structură de structuri* în care însă rolul determinant, de ultimă instanță, îl are totdeauna, prin însăși natura ei primordială, *structura economică*.

Raporturile dintre structură, funcționare și schimbare sînt foarte strînse, dar aceasta nu înseamnă că nu are fiecare o oarecare logică proprie și, pe această bază, o relativă independență, de unde fenomenele, des întîlnite, de structuri deficiente cu unele măsuri compensatoare sau de structuri excelente, dar disfuncționale, ca și de schimbări premature sau exagerate, schimbări regresive, involutive, degenerescente. În linii mari, fiecare structură socială sprijină un număr de funcțiuni corespunzătoare și le asigură desfășurarea, iar în caz de nepotrivire sau decalaje

Scanned with OKEN Scanner

societatea respectivă face eforturi să le îndepărteze prin reforme produse cu această finalitate. La rîndul lor, noile necesități funcționale își creează organele, mecanismele sau instrumentele de care au nevoie, evident tot prin efortul unor elemente componente.

Fenomenele schimbării și ale stagnării sociale pun probleme foarte dificile pentru sociologie, care nu sînt încă nici pe departe elucidate și uneori nici cel puțin corect formulate. În realitate există numeroase genuri de schimbări și de stagnări sociale, fiecare cu forme, dar și cauzalități proprii și consecințe specifice. O schimbare poate fi structurală sau de suprafață, revoluționară sau reformistă, progresivă sau regresivă, parțială sau integrală ș.a.m.d. La rîndul lor, stagnările pot fi plenare sau parțiale, globale sau sectoriale, aparente sau ascunse.

Într-un anumit înțeles, societatea, ca orice formă de viață, se schimbă neîncetat, ea nu este o stare, ci un proces, dacă n-ar fi decît din cauza succesiunii neîntrerupte a generațiilor. Modificările acestea sînt însă mai mult de stil sau de manieră, ele nu ating structurile fundamentale. O putere mai mare de înrîurire au fenomenele demografice și ecologice. Orice scădere mai importantă a populației sau creștere vertiginoasă a ei ridică probleme sociale foarte serioase, pentru că în primul caz unele activități trebuie diminuate și chiar părăsite, potențialul de apărare față de eventuale atacuri din afară scade, iar în al doilea caz se cer noi resurse de subzistență, activități sporite în toate domeniile, pînă la unele acțiuni radicale: schimbări în modul de producție, emigrări în masă, cuceriri de noi teritorii. Orice micșorare sau epuizare a surselor de trai, a materiilor prime, a energiei, a terenurilor agricole, ca și orice schimbare simțitoare a climatului, a florei și faunei, chiar și numai secarea apei de băut, atrag după ele schimbări sociale de o gravitate proporțională. Dimpotrivă, descoperirea unor noi surse de trai, cultivarea mai intensă a pămîntului, exploatarea mai rațională a pădurilor, a apelor, a vegetației etc. constituie o bază materială certă pentru trepte mai ridicate de viață.

Toate acestea depind, în ultimă analiză, de forțele de producție, care pot și ele să crească sau să scadă, să se perfecționeze sau să decadă, să fie utilizate cu maximum de randament sau irosite fără nici un folos. Orice creștere și ameliorare sensibilă a forțelor de producție și utilizare corespunzătoare printr-o muncă bine organizată și temeinic desfășurată provoacă, după o perioadă oarecare de acumulări cantitative, o trecere la o nouă „calitate", la o nouă treaptă de dezvoltare atît pentru relațiile de producție, cît și pentru celelalte activități legate direct de structura economică. De astă dată este revoluționată baza însăși a societății, iar prin intermediul acesteia, cum au demonstrat clasicii marxismului, întreaga orînduire socială.

Astăzi cei mai mulți sociologi admit ca element principal al transformărilor sociale invențiile tehnice bazate pe știință și aplicate competent în producția economică, deci ceea ce a numit Karl Marx modul de producție. Cauzele schimbărilor sociale, în sens progresiv sau regresiv, sînt numeroase, dar marile progrese ale vieții sociale omenești, prin care se revoluționează întreaga societate și se trece de la o orînduire veche și învechită la alta nouă, superioară, se datoresc unor forțe de producție materiale noi și importante, care impun obiectiv, pentru desfășurarea lor nestînjenită, noi relații de producție, care o dată instituite, atrag după ele în lanț, mai curînd sau mai tîrziu, modificări corespunzătoare în celelalte sectoare societale, mai ales în domeniul politic, juridic, adminis-

Scanned with OKEN Scanner

trativ, ideologic şi educativ, dar în cele din urmă chiar şi în sectoarele cele mai îndepărtate, complet neutilitare. De fapt, orice nouă orînduire socială creează, aşa cum am arătat pe larg, un om potrivit cu nevoile ei structural-funcţionale, după principiul enunţat de mult, tot de Karl Marx, că „nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa". Oamenii îşi pot imagina o lume mai bună, mai îmbelşugată, mai dreaptă, mai fericită, dar n-o pot înfăptui decît prin muncă, iar aceasta depinde, în primul rînd, de forţele de producţie. În schimb, dacă acestea apar, cum am subliniat de atîtea ori, ele impun noi relaţii sociale şi atrag activităţi sociale tot mai corespunzătoare în toate sectoarele vieţii sociale, inclusiv formarea unui om capabil să le desfăşoare şi în acelaşi timp să beneficieze de pe urma lor. Pentru că, în ultimă analiză, forţa de producţie cea mai însemnată dintre toate este omul capabil să producă.

Ceea ce surprinde pe toţi cercetătorii evoluţiei sociale este perioada extrem de lungă a stadiilor primitive de dezvoltare a omenirii, în care s-au ivit numeroase schimbări în mijloacele şi procedeele de producţie, dar nu atît de importante încît să atragă după ele o nouă orînduire socială. În schimb, după ce acest lucru totuşi s-a petrecut — prin descoperirea agriculturii şi a zooculturii — revoluţiile sociale s-au perindat una după alta, în ritmuri tot mai accelerate. Societatea comunitară („comuna primitivă") a durat, cum am arătat, cel puţin un milion de ani, pe cînd revoluţiile tributale, sclavagiste, feudale, capitaliste şi socialiste s-au desfăşurat în cadrul ultimelor cîteva milenii, deci într-un răstimp incomparabil mai mic. Căror cauze se datorează acest fenomen? Între multele răspunsuri la această întrebare, cel mai conform cu realităţile istorice este cel marxist. Forţele de producţie sînt create şi puse în mişcare de oameni sub imboldul nevoilor şi aspiraţiilor lor de viaţă, dar ei au pornit în această materie de la nimic, fără precedente filogenetice notabile şi fără o zestre ereditară proprie. Oamenii se nasc, fără îndoială, cu o capacitate mai mare de gîndire, imaginaţie, inventivitate şi creativitate decît strămoşii lor animali, dar fără nici un instinct care să-i ajute, chiar de la început, în uşurarea vieţii, de exemplu, ca al păsărilor în construirea cuiburilor sau al albinelor în fabricarea fagurilor. De aici perioade foarte lungi de tatonări, încoronate uneori de succese, dar soldate şi cu numeroase eşecuri, de acumulare de experienţă pe aceste baze, de convergenţe ale unor practici cu linii de pornire cu totul străine unele de altele. Marile progrese nu le realizează cei care au creat sau posedă puţin, ci cei care ajung la cantităţi mari şi variate de mijloace şi procedee de producţie, care se sprijină şi se completează reciproc. Dacă se ţine seama că oamenii au pornit în această privinţă de la o bază foarte rudimentară, este uşor de înţeles că le-au trebuit milenii după milenii pînă au ajuns la situaţia în care progresele tehnice, ştiinţifice, economice şi sociale sau de orice altă natură să se poată angaja într-un ritm accelerat. Se adaugă faptul că, potrivnic a ceea ce se crede în mod curent, cei care nu dispun de mijloace concrete de îmbunătăţire a vieţii lor materiale şi spirituale şi deci n-au perspective precise, promiţătoare şi atrăgătoare în faţa lor se mulţumesc cu strictul necesar, să mănînce o dată sau de două ori pe zi, să aibă apă de băut, un adăpost în care să se tragă pentru odihnă, somn şi securitate. Oamenii primitivi au avut posibilităţi extrem de reduse de progres, din care cauză n-au avut nici dorinţa, nici ideea de înaintare şi ascensiune: grija lor primordială era să supravieţuiască, de fapt să trăiască de pe o zi pe alta, şi dacă ţelul

Scanned with OKEN Scanner

acesta era asigurat, se simţeau cît se poate de mulţumiţi. Cel puţin aşa apar lucrurile la numeroase triburi aflate în stadii înapoiate de dezvoltare (de tip paleolitic şi chiar neolitic), studiate pe viu de etnografi. Năzuinţa spre progres şi lupta pentru progres sînt un fenomen modern, apărut deodată cu acea fază a dezvoltării istorice în care o parte a omenirii, adică popoarele cele mai civilizate, au ajuns în posesia mijloacelor necesare ca să realizeze, deci să conceapă şi să întrevadă o depăşire efectivă a situaţiei în care se aflau. Nici chiar vechile civilizaţii agrare n-au avut neapărat avantajul acesta; ruptura decisivă s-a făcut abia cu revoluţia industrială, care îmbina, pentru prima dată în istorie, ştiinţa experimentală cu tehnica maşinistă şi cu organizarea ştiinţifică a producţiei şi a muncii.

Dacă privim istoria societăţii în totalitatea ei, se adaugă la acumularea şi îmbinarea de forţe de producţie, care cu cît se găsesc în faze mai avansate, cu atît se realizează mai rapid, dependenţa popoarelor unele de altele, nu numai în sens pozitiv, de eforturi comune şi împrumuturi reciproce, dar şi de exterminare, cucerire şi exploatare, cu rezultatul bine cunoscut, demonstrat chiar sub ochii noştri de colonialism şi imperialism, al ridicării unor popoare sau clase sociale ale acestor popoare pe spatele altora, al înălţării unor mari civilizaţii de belşug, lux şi huzur, prin munca unor populaţii condamnate la nivele joase de viaţă, la sărăcie, morbiditate şi incultură.

Se poate înţelege acum, fără greutate, şi problema cauzalităţii în domeniul vieţii sociale. Dată fiind complexitatea deosebită a acestei realităţi, pe care nimeni nu o poate contesta, încercările, pe cît de frecvente, pe atît de nereuşite, de a reduce la un singur factor sau o singură cauză întregul determinism sociologic trebuie respinse *ab initio* ca o imposibilitate de fapt. Cercetările care ţin seama în primul rînd de realităţi şi teoriile construite pe baza lor, nu pe doctrine prefabricate, stabilesc astăzi, fără rezerve, pentru toate fenomenele socioculturale de oarecare însemnătate, o cauzalitate multiplă, un determinism multilateral, în care converg şi concură numeroase cauze şi condiţii (cauze asociate), în aşa fel încît lipsa uneia sau alteia dintre ele pune acţiunea în imposibilitate să declanşeze efectul aşteptat. Discuţiile interminabile din ştiinţele sociale occidentale, dacă în problemele umane sînt decisive ereditatea sau mediul, natura sau cultura, aspectele obiective sau cele subiective, cele interne sau cele externe etc., au un caracter strict speculativ. Realitatea istorică şi etnografică, dealtfel, ca şi cea de toate zilele, deci de observaţie curentă, ne arată la tot pasul numeroase îmbinări de cauze, determinări complexe la care participă fenomene din cele mai variate domenii. De fapt concepţia tradiţională despre determinismul unilinear — fiecare cauză produce un anumit efect şi fiecare efect este produs de o singură cauză, în mod univoc — este astăzi înlocuită cu o poziţie mai nuanţată, apropiată de dialectică sau chiar de natură dialectică: toate părţile care compun o realitate totală sînt interdependente şi interactive, fără ca aceasta să însemne, cum am arătat, o pondere egală, fiecare din ele este determinată, mai mult sau mai puţin, de celelalte şi deci fiecare este, pe trepte diferite, în acelaşi timp cauză şi efect. Acelaşi lucru se petrece şi în raporturile cu mediul înconjurător. Cauzalitatea este deci plurală şi corelaţională, nu singulară, nici univocă.

Modul acesta de determinism este cu atît mai inevitabil, cu cît societatea în care acţionează este mai complexă şi mai diferenţiată, dar în acelaşi timp mai coezivă, mai solidară sau mai integrată. Totuşi, nici o

Scanned with OKEN Scanner

formă de societate, oricît ar fi de elementară, nu este străină de el. Motivul principal constă în structurarea vieții sociale umane, chiar de la începuturile ei, pe trei dimensiuni specifice, care formează în prezent o preocupare foarte intensă a științelor antropologice, inclusiv a sociologiei, cunoscute sub termenii de *societate, cultură și personalitate.* Materialele înfățișate și unele din teoriile amintite ne îngăduie nu numai o formulare mai exactă a acestei probleme, dar și o bază mai solidă pentru o dezlegare realistă, deci științifică, a ei.

Raporturile dintre societate și cultură sînt de la creatorii și purtătorii de cultură (oamenii dintr-o comunitate) și creațiile sau operele lor adaptative sau adaptatoare la realitățile din afară, naturale și sociale, dar și la propria lor conștiință, la nevoile lor interioare, obiective și subiective. Din acest punct de vedere o societate este întotdeauna o colectivitate de oameni înzestrați cu o anumită cultură, care constituie pentru ei un mod de viață sau este chiar modul lor de viață *(way of life).* Cei care urmează această cale sînt oamenii, mai exact o colectivitate de a lor (familie, clan, trib, sat, oraș, popor, națiune, stat), iar modul de viață, cu modelele, normele și valorile lui, cu mijloacele materiale (unelte, ustensile, construcții, artefacte) și spirituale (cunoștințe, credințe, valori, opere de artă) prin care se realizează efectiv, constituie cultura. La nivelul vieții sociale omenești, nu există nici o societate fără o cultură, chiar dacă aceasta este foarte rudimentară și, evident, nu există nici o cultură care să nu fi fost creată de oameni sau care să nu aparțină nimănui. Deci relațiile reale dintre societate și cultură sînt cît se poate de clare: societățile omenești sînt formate din ființe inteligente și creatoare (*homo sapiens, homo faber, homo creator* etc.), se manifestă în chip firesc prin creații și invenții de tot felul (științifice, tehnice, economice, politice, juridice, morale, artistice, literare, filosofice, educaționale, sportive), care formează împreună cultura sau civilizația.

În această relație specific umană, partea activă este reprezentată de oameni nu numai ca asociație sau colectivitate, ci ca persoane sau personalități care creează (cercetătorii științifici, tehnicienii, producătorii, organizatorii, conducătorii, administratorii, juriștii, artiștii, poeții, filosofii, educatorii, sportivii) și care se informează, se formează și deci se cultivă pe aceste baze (învățăceii, studioșii, școlarii, ucenicii, vizitatorii, spectatorii, ascultătorii, cititorii). Prin socializare, culturalizare și educare, oamenii devin personalități capabile de a recepționa și a asimila cultura, iar pe aceste baze de a-i asigura, prin noi creații, o dezvoltare din ce în ce mai mare. Ca orice vietate, fiecare om se naște cu o anumită *individualitate,* dar aceasta nu se transformă în *personalitate* decît prin instrucție și educație, adică prin cultură și civilizație, prin integrarea și participarea lui la o cultură sau civilizație concretă. Așa cum nu există societate omenească fără o cultură și nici cultură fără o societate omenească nu există nici societate și nici cultură fără oameni care să le constituie, să le creeze, să le dea realitate, adică viață. Trinitatea societate, cultură și personalitate este de fapt una și aceeași realitate sub trei fețe diferite, care numai împreună fac o realitate propriu-zisă: realitatea social-culturală a oamenilor.

De la o anumită treaptă de dezvoltare a societății, marcată mai ales prin stratificare, instituționalizare și birocratizare, prin scindarea societății în clase sociale antagoniste, care au atras după ele o hipertrofiere caracteristică a statului, a bisericii și a armatei, cum am arătat pe larg, vechile forme comunitare de viață, bazate pe rudenie, dragoste și devo-

Scanned with OKEN Scanner

tament reciproc, au fost dublate cu forme noi, de ordin strict funcțional, bazate uneori pe interese, alteori pe constrîngere sau amenințare, dar totdeauna pe norme juridice sau legislative, sprijinite de forța publică (poliție, jandarmerie, justiție, penitenciare). De aici două categorii fundamental diferite de viață socială, unele străvechi, bazate pe afecțiune, simpatie, intimitate, deci foarte „calde", altele din ce în ce mai despersonalizate, mai raționalizate și în chip inevitabil mai distante, mai formale și deci mai „reci". Primele sînt formate totdeauna din oameni care se cunosc direct, care de obicei trăiesc împreună în aceeași așezare și au contacte personale frecvente, deci cuprind un număr relativ mic de oameni și care, în plus, se atrag reciproc prin sentimente de atașament și prețuire. Așa sînt comunitățile familiale, cercurile de prieteni, echipele spontane de muncă, de luptă, de divertisment etc., cunoscute în literatura de specialitate sub denumirile de grupuri primare, grupuri spontane sau grupuri simpatetice, iar uneori și sub denumirile de grupuri neoficiale, neformale (informale), sociometrice etc. În toate cazurile este vorba de grupuri sociale mici, cu o dinamică specifică și numeroase trăsături originale, care constituie, de la o vreme, obiectul de studiu al unei ramuri particulare a sociologiei, dar și a psihologiei sociale, cunoscută sub numele de *microsociologie*. Celelalte forme de viață socială au un caracter derivat sau secundar, uneori adăugat sau suprapus, și se bazează pe relații preponderent formale, funcționale, unele contractuale, altele impuse din afară prin legi și regulamente, fără ca oamenii să ia neapărat contact direct unii cu alții, fără să se vadă, fără să se audă, decît în cazuri excepționale, de unde și caracterul lor de distanță socială și răceală umană. Există subalterni care n-au văzut niciodată pe șefii lor ierarhici, deși se supun dispozițiilor venite de la ei (directori, miniștri, generali, guvernatori, șefi de state). Formele acestea de viață socială pot cuprinde milioane de oameni și pot avea un caracter în același timp multilateral și multinivelar. În țările avansate, fiecare cetățean participă la numeroase forme sociale de acest tip (aparține unui stat, unei așezări, unei întreprinderi sau instituții, unei unități militare, unei circumscripții fiscale, sanitare, administrative, diferitelor asociații și uniuni profesionale), pe lîngă calitățile sale de membru al unei familii, al unui cerc de prieteni sau al unor echipe de artiști sau sportivi. Formele acestea atît de variate de viață socială, microsociologice și prin contrast macrosociologice, sînt adeseori contradictorii: fiecare individ este supus unor solicitări greu de armonizat, cu efecte uneori dramatice sau chiar tragice (pacifiști care sînt obligați să participe la războaie, emigranți care doresc să muncească în alte țări, dar să-și păstreze obiceiurile de acasă, judecători și ofițeri de miliție care trebuie să ia hotărîri sau măsuri împotriva propriilor prieteni și rude sau, pe plan mitologic, de exemplu Meșterul Manole obligat să-și jertfească soția pentru a clădi o mănăstire). Dificultățile pe care le întîmpină o legalitate care se vrea fără nici o abatere provin, de regulă, din astfel de conflicte care, în ultimă analiză, sînt cele dintre rațiune și simțire, dar cu trăsături instituționale și deci din ce în ce mai rigide, în funcție de birocratizarea vieții sociale. Cercetările sociologice și psihosociologice arată că cele două forme de viață socială — spontană și impusă — sînt la fel de necesare, pentru că oamenii au nevoie deopotrivă de afecțiune și de organizare, de spontaneitate și disciplină. Fără aportul celor dintîi, oamenii se simt singuri, părăsiți, nebăgați în seamă, fără aportul celor din urmă, ei nu pot realiza nici o operă socială sau culturală de o valoare mai înaltă.

Scanned with OKEN Scanner

Încercările teoretice mai vechi de a considera raporturile de prietenie, cercurile simpatetice ca bază a vieții sociale, în contrast cu instituțiile matrimoniale (H. Schurtz), sînt lipsite de temei: oamenii au nevoie în egală măsură de grupuri care să le satisfacă nevoia de afecțiune și de organizații sociale puternice care să le asigure eficiența în lupta pentru viață și progres.

6.10. Faptele și unele din teoriile înfățișate, în frunte cu materialismul istoric, permit sociologiei punerea pe un teren sigur și a uneia din problemele cele mai de seamă ale oricărei științe: problema legilor de structurare, funcționare și dezvoltare a societății, cunoașterea cărora îngăduie, în continuare, o intervenție conștientă și eficientă în desfășurarea și perfecționarea ei, printr-o activitate de alt gen, care depășește sociologia propriu-zisă, pentru a constitui ceea ce s-a numit uneori sociologie aplicată sau sociotehnică, alteori tehnologie socială sau inginerie socială, dar în același timp și politică socială și chiar politologie.

Numeroase doctrine sociologice contestă existența oricărei legități sociale, pentru a susține că viața socială a oamenilor, ființe conștiente și voluntare prin definiție, se desfășoară după dorințele, ideile, aspirațiile și activitățile acestora, după liberul arbitru, nu după vreun determinism obiectiv, ca în cazul fenomenelor naturii. Societatea ar fi deci un domeniu al libertății de acțiune, al indeterminismului, din cauza dezvoltării psihice excepționale a oamenilor, în comparație cu toate celelalte viețuitoare. Cercetările științifice lipsite de prejudecăți demonstrează însă tot mai convingător că este vorba de o simplă iluzie. Oamenii nu sînt liberi în sensul că pot face orice, asemenea divinităților imaginate de ei. Libertatea lor constă exclusiv în posibilitatea de a cunoaște legile naturii, ale vieții și ale societății și a le mînui în aceste limite după interesele și planurile lor. Dacă nu se cunosc exact aceste legi și nu se știe cum pot fi întrebuințate în folosul oamenilor, cu ce mijloace și cu ce procedee, oamenii nu mai dețin nici un fel de libertate, ei rămîn sclavii propriei lor ignoranțe și neputințe. Întreaga istorie demonstrează acest adevăr: oamenii primitivi, din aceeași specie cu noi, nu sînt primitivi pentru că ar fi inferiori rasial, ci pentru că sînt neștiutori, nedezvoltați cultural, după cum oamenii civilizați nu sînt civilizați pentru că sînt altfel de oameni decît cei primitivi, superiori rasial, ci pentru că, spre diferență de ei, dețin mai multe cunoștințe științifice, mai multe mijloace tehnice și energetice, o organizare socială mai bună, iar pe aceste baze, o economie mai înfloritoare și o cultură mai înaltă. Dacă ar fi posibil ca oamenii aflați în stare primitivă să ia locul celor aflați în stare civilizată, și invers, s-ar vedea fără greutate că „civilizații" ar fi „primitivi" și „primitivii" ar fi „civilizați". S-ar obține astfel o probă evidentă despre modul obiectiv în care operează dezvoltarea socioculturală, independent de conștiința și voința participanților sau beneficiarilor. Cercetările comparative duc la rezultate științifice tot atît de sigure, iar ele arată același lucru: popoarele care au avut acces la cultură au trecut de la stadii înapoiate la stadii tot mai avansate, deși au pornit de la o stare de „barbarie" și chiar de „sălbăticie" (cazul grecilor antici în raport cu Creta, Mesopotamia, Anatolia, Egiptul, cazul romanilor în raport cu etruscii și grecii, al popoarelor germanice în raport cu civilizațiile latine, al japonezilor în raport cu civilizația chineză, cu civilizațiile europene și civilizația nord-americană). Invers, popoare avansate sau foarte avansate, creatoare de mari civilizații, ca egiptenii, grecii, ro-

Scanned with OKEN Scanner

manii, hinduşii, chinezii, incaşii, au decăzut pentru lungi perioade istorice, iar unele au sucombat sub presiunea unor popoare nomade sau migratoare, care abia dacă se găseau în barbarie.

Marxismul a demonstrat încă de la constituirea lui caracterul obiectiv şi legic al proceselor sociale fundamentale, pe temeiul unor fapte imposibil de contestat. În orice societate, indivizii umani, aşa cum sînt înzestraţi cu conştiinţă şi voinţă, nu acţionează singuri, ci împreună, fără posibilitatea de a prevedea toate rezultatele acestor acţiuni, care, odată produse, se îmbină, se influenţează reciproc şi creează o realitate de origine individuală, dar cu o rezultantă pluriindividuală, adică socială, cu un grad mare de exterioritate şi constrîngere, deci de obiectivitate. Pe de altă parte, nici activităţile individuale, nici cele colective nu se desfăşoară numai pe plan mental, ci prin acţiuni neîncetate asupra lumii din afară, de unde o altă categorie de condiţionare sau determinare, independentă într-o largă măsură de intenţiile şi vrerile oamenilor, inserată, dimpotrivă, în structuri şi legităţi străine de ei. O cale ferată sau o fabrică de chimicale sînt construite de oameni după ideile şi interesele lor, dar după reguli obiective, rezultate din cunoaşterea exactă a proprietăţilor reale ale materialelor sau substanţelor folosite. Un calcul greşit al rezistenţei materialelor sau o nesocotire a unor reacţii chimice, pot duce la adevărate catastrofe care anulează complet eficienţa operaţiilor omeneşti şi pun în primejdie însăşi existenţa celor implicaţi. Dacă totul s-ar petrece ca în operele de imaginaţie, în mintea unor persoane solitare, fenomenele ar fi strict subiective şi ar avea o doză mare de arbitrar. Faptele ne arată însă că, pe de o parte, oamenii nu pot produce nimic important fără a se asocia între ei, pe de altă parte, nu pot realiza nimic util şi nici inutil, de la hrană pînă la podoabe, de la monede pînă la şampanie, fără a face apel la lumea materială din afara lor. Munca însăşi nu este posibilă fără concursul organismului uman (creier, muşchi, simţuri) şi fără anumite elemente ale naturii, asupra cărora este exercitată.

Se poate deci afirma că legitatea vieţii sociale omeneşti purcede din materialitatea ei: nimic din ceea ce se petrece la nivel material nu se poate sustrage de la legile materiei, nu se poate constitui, nici desfăşura şi nici dezvolta în chip arbitrar.

O altă sursă a obiectivării vieţii sociale este caracterul ei acumulativ, care transcende, cum am arătat, cu mult fiecare generaţie în parte şi se constituie în tradiţii puternice, de care beneficiază cei care se găsesc în viaţă, dar care sînt în cea mai mare parte a lor, dacă nu sută la sută, opera celor morţi, care biologic au dispărut, dar acţionează şi după moarte prin operele lor. Din acest punct de vedere, cu cît o ţară este mai veche şi mai civilizată, cu atît este mai stăpînită de tradiţii, în special de cele care şi-au dovedit, printr-o practică îndelungată, utilitatea sau valoarea. Unele popoare îşi acceptă tradiţiile fără discernămînt, fără a le selecta în funcţie de treptele noi de dezvoltare, se împovărează astfel cu ele şi le transformă din mijloace de progres în mijloace de stagnare (osificare) şi chiar de regres (paseism). Sub toate formele, o tradiţie este o realitate dată, care nu poate fi nici părăsită, nici modificată exclusiv după voia sau gustul oamenilor; ea are un caracter obiectiv foarte pronunţat şi nu poate fi mînuită decît tot după criterii obiective, ca orice realitate exterioară celor care operează cu ea. Faptul acesta se petrece şi din cauză că tradiţiile au, pe lîngă un prestigiu şi deci o valoare pen-

Scanned with OKEN Scanner

tru cei care le cultivă, o anumită structură, pînă la posibilitatea unui adevărat sistem. Aceasta înseamnă că diferitele elemente ale lor se îmbină în decursul timpului unele cu altele, chiar dacă sînt de proveniențe și naturi diferite, încît fiecare sprijină pe toate celelalte și este sprijinită de ele, dacă nu de toate, cel puțin de o parte. De aceea încercările de a elimina din configurație o componentă sau alta atrage după sine simultan rezistența celorlalte, iar în caz de reușită, un grad variabil, dar inevitabil, de alterare a lor. Participarea diferențiată a oamenilor la practicile și valorile tradiționale are efecte similare: dacă un număr oarecare dintre membrii unei societăți duc o bătălie împotriva unei tradiții, este mai mult ca sigur, cu excepția unor situații cu totul deosebite, că alt număr va sări în sprijinul ei. În timp ce avangărzile sau novatorii se războiesc cu ariergărzile sau conservatorii, un număr variabil de oameni se țin de o parte și lasă totul la voia întîmplării. Firește, fiecare din tabere încearcă să recruteze noi aderenți, dar faptul acesta nu modifică esențial lucrurile. Dealtfel nu este numai o chestiune de gust sau stil, ci mai ales de interese: unele tradiții favorizează anumite categorii de oameni, în timp ce pe altele le defavorizează sau le lasă indiferente. În tot cazul, tradiția este o realitate socială obiectivă, care nu poate fi nici modificată, nici lichidată după voia de moment a oamenilor, ci exclusiv după mecanismele ei proprii, toate de natură structurală și deci, în cea mai mare parte a lor, cu totul independente de voința, dacă nu și de conștiința oamenilor.

Materialitatea și obiectivitatea vieții sociale nu exclud nici prezența, nici influența factorilor „subiectivi", reprezentați în special de capacitatea oamenilor de a gîndi, de a voi și acționa conform cu opiniile și concepțiile lor, dar, după cum am remarcat în diferite prilejuri, eficiența factorilor subiectivi în viața socială este determinată tot de factori obiectivi: dacă ei reflectă exact realitatea și se acționează după legile de desfășurare ale acesteia, eficiența intervențiilor umane poate fi foarte mare; în caz contrar, totul rămîne pe plan mental, fără alte urmări. Dacă se ține seama de faptul că atît cunoașterea realității, cît și găsirea mijloacelor cu ajutorul cărora se poate interveni în mersul ei sînt opere de cultură cu grade diferite de reușită, se înțelege de ce viața socială este atît de variată morfologic și fazeologic.

Pe fondul acesta obiectiv, format din raporturile cu natura și fenomenele populaționale de ordin biologic (natalitate, creștere, mortalitate) și pe cel obiectivat, constituit din creațiile umane materializate, din operele de civilizație în sens larg, legitatea vieții sociale este inevitabilă. Oamenii descoperă, inventă, creează, dar nu orice, ei intervin în mersul naturii și al societății, dar nu oricum, ci exclusiv în funcție de realități și posibilități, prin procedee capabile să-i ajute la atingerea țelurilor urmărite. De aici și o varietate foarte mare a legilor sociale, după treptele de dezvoltare ale societății, după specificul fiecărei structuri și al fiecărui sector de activitate în parte, ca și după corelațiile existente între ele și contextul natural și cel sociocultural în care se desfășoară.

Sociologia este interesată mai ales de legile societății globale, pentru că de cele sectoriale se ocupă științele sociale particulare (cele economice, politice, juridice, noologice etc.), iar de cele ale raporturilor cu mediul, ecologia și diferite ramuri ale geografiei (geografia umană, socială, economică, politică, istorică, etnografică, folclorică). Pe planul legilor generale, în sensul că se referă la întreaga societate, primordiale

Scanned with OKEN Scanner

sînt cele care determină structurarea, funcționarea și dezvoltarea vieții sociale omenești în totalitatea ei. Am arătat pe larg că, după marxism, legea fundamentală a oricărei forme de societate, de la cele mai înapoiate pînă la cele mai avansate, derivă din faptul, confirmat de toate cercetările arheologice, istorice, etnografice și sociologice, că „în producția socială a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor — relații de producție —, care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forțelor lor de producție materiale". Iar mai departe: „Totalitatea acestor relații de producție constituie structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund forme determinate ale conștiinței sociale" (K. Marx, *Prefață* la *Contribuții la critica economiei politice*, din 1859).

Știința societății, sociologia, este datoare să se întrebe dacă într-adevăr lucrurile se petrec astfel, iar în ipoteza că faptele confirmă pretutindeni și în toate timpurile această teorie, de ce se petrec lucrurile în modul acesta și nu altfel, adică așa cum susțin teoriile nemarxiste și antimarxiste. În privința faptelor, astăzi nu mai există nici o îndoială. Mai înainte de orice, oamenii trebuie să-și asigure viața în sensul ei material: să mănînce, să bea, să se adăpostească, să se îmbrace, să se încalțe ș.a.m.d. Aceasta este o lege biologică imposibil de înlăturat, încît ea operează cu necesitate absolută oriunde există oameni, fără nici o excepție posibilă. Am arătat pe larg că oamenii nu-și asigură sau (în termenii lui K. Marx) nu-și produc viața solitar, ci în colectivități, că producția vieții lor nu este individuală, ci socială. Spre deosebire de alte viețuitoare, care luptă pentru existență prin mijloace exclusiv biologice, oamenii își produc cu adevărat viața într-o măsură din ce în ce mai mare, pentru că ei au devenit oameni prin confecționarea de unelte și folosirea acestora prin muncă pentru asigurarea și înflorirea existenței. În această privință, oamenii nu au de ales: ori muncesc și produc cele necesare vieții lor materiale și deci își produc propria lor viață, ori vor muri de foame, de sete, de frig, ceea ce va pune capăt în chip inevitabil și vieții lor sociale. Înseamnă că cei care au supraviețuit sau supraviețuiesc desfășoară o anumită muncă productivă și deci sînt obligați să se încadreze în anumite reguli ale producției, reguli de natură obiectivă, independente de psihologia lor. Aceste reguli sînt de trei categorii diferite dar convergente, în sensul că numai împreună duc la rezultatul dorit: să se stabilească și să se utilizeze procedee de lucru adecvate, să se organizeze munca făcută în colectiv după un minimum de funcționalitate și eficiență, să se țină seama de însușirile obiective ale lumii exterioare asupra căreia se exercită munca. Chiar la nivele foarte joase de economie, datele obiective nu pot fi ocolite. Ca să pui stăpînire, de exemplu, pe un vînat, trebuie să cunoști unde se găsește și ce comportament are, trebuie să știi cum se vînează și trebuie să te înțelegi cu tovarășii de vînătoare ce are de făcut fiecare. Toate activitățile omenești sînt legate de anumite cunoștințe, de anumite procedee și de o anumită organizare. Din punct de vedere sociologic, elementul cel mai important al acțiunilor colective de muncă îl constituie *relațiile de producție*, pentru că ele se referă chiar la oameni, la poziția lor în societate, la interesele lor cele mai vitale, de apărarea și promovarea cărora depinde însăși viața, întreținerea și nivelul ei biologic. Importanța relațiilor de producție pentru legitatea societății este dublă, pe de o parte din cauză că ele nu sînt niciodată întîmplătoare, ci depind în

Scanned with OKEN Scanner

chip necesar de natură și treptele de dezvoltare ale forțelor de producție, pe de altă parte din cauză că ele formează structura economică și în același timp baza economică a societății, de care depind structurile juridice și politice, cele organizatorice și administrative, iar prin reflectare, toate formele conștiinței sociale. Ne găsim aici în prezența legii sociale celei mai importante din domeniul structurii sociale: forțele de producție determină relațiile de producție, iar acestea determină nemijlocit suprastructura juridică și politică, iar prin diferite verigi de legătură, toate formele conștiinței sociale. Este legea structurării societății în funcție de forțele și relațiile de producție, adică de modul de producție, care se poate formula în termenii următori: orice societate omenească tinde să se structureze în funcție de modul ei de producție dinspre activitățile direct implicate spre activitățile din ce în ce mai îndepărtate de el, pînă la totalitatea vieții sociale. Determinismul exercitat de modul de producție nu este însă unilateral, activitățile sociale determinate de el îl determină, la rîndul lor, dar într-o măsură mult mai mică și niciodată decisivă. Raporturile dintre structura economică și suprastructura juridico-politică sînt de natură dialectică: fiecare determină pe celelalte, dar nu cu o pondere egală, influența modului de producție este mai puternică și, pînă în cele din urmă, el este cel care decide întreaga structură a societății, iar prin reflectare, întreaga conștiință socială. În fond este vorba de legea dialectică a interdependenței sau interacțiunii părților dintr-un întreg, direct sau prin intermediul acestuia, dar cu o trăsătură specifică pentru viața socială, a preponderenței sau predominanței modului de producție față de toate celelalte activități sociale. Mai exact: orice societate tinde să se structureze sau să se orînduiască în funcție de forțele și relațiile de producție în așa fel încît toate celelalte activități sociale să vină în sprijinul lor sau cel puțin să nu le stînjenească. Dată fiind complexitatea vieții sociale și natura ei contradictorie (unitatea contrariilor), legea aceasta are un caracter tendențional, în înțelesul că dinamismul său propriu (autodinamismul societal) o determină să se desfășoare pe deplin cu condiția ca nimic să nu-i stea în cale, nimic să nu o împiedice în chip esențial. Precizarea aceasta este necesară pentru că adversarii sociologiei marxiste invocă împotriva ei unele exemple concrete care, în aparență, o infirmă. În realitate, este vorba de societăți deviate de la cursul lor legic sau pur și simplu stăvilite sau curmate din cauze exterioare, independente de tendințele lor interne (cataclisme naturale, condiții geografice nefavorabile, morbiditate în masă, ocupații străine, condiții internaționale dificile, războaie destructive).

Legea de structurare a societății în anumite configurații este în același timp legea ei fundamentală de funcționare, dar de astă dată corelațiile și ponderea diferitelor activități sociale sînt oarecum diferite. Ca să funcționeze, orice societate are nevoie de o organizare și o conducere, esențiale în egală măsură și pentru desfășurarea procesului colectiv de producție, oricît de elementar ar fi el. Sub raportul cauzalității, ponderea principală revine tot structurii economice, pentru că ea este cea care determină modul de organizare și de conducere cel mai adecvat, nu invers, dar, așa cum am arătat, aceste două activități din urmă au un rol mai larg, care depășește baza economică, pentru a se extinde la întreaga viață socială, după principiul firesc că orice se petrece în colectivitate reclamă o organizare și conducere, indiferent dacă acestea sînt difuze sau exprese, instituite pe nesimțite, prin obiceiuri sau, dintr-o dată, prin măsuri legislative anume elaborate. La o analiză mai riguroasă,

Scanned with OKEN Scanner

nici o societate nu poate funcționa, adică nu-și poate desfășura activitățile pentru care s-a structurat, fără o bază economică, dar aceasta nu este suficientă, indiferent de gradul ei de dezvoltare. Se cere în plus o activitate care să organizeze și să conducă baza economică, să o reglementeze și să o administreze, lucru valabil și pentru celelalte activități sociale, de orice natură ar fi ele. De aici o relativă independență a proceselor organizatorice, politice, juridice și administrative, dar în limite foarte restrînse, pentru că acestea își trădează foarte ușor deficiențele prin neajunsurile ivite în diferite sectoare ale vieții sociale, dar mai ales în structura ei economică. Rostul principal al producției este să asigure cele necesare vieții materiale tuturor celor care fac parte din societatea respectivă, dacă scopul acesta nu este atins, faptul se datorește unei producții insuficiente, dar între cauzele acestei insuficiențe se găsește de regulă și lipsa unor măsuri organizatorice, politice, juridice și administrative adecvate. În altă formulare: la forțe și relații de producție egale, organizarea, conducerea, administrația și reglementarea juridică pot contribui, după calitatea lor, fie la stînjenirea, fie la sporirea producției.

Legile după care se structurează viața socială nu sînt deci legi statice, ci legi dinamice; ele determină în același timp configurațiile sociale și funcționarea lor, iar pe aceste baze, inclusiv dezvoltarea societății. Cum a precizat K. Marx: „Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forțele de producție materiale ale societății intră în contradicție cu relațiile de producție existente sau, ceea ce nu este decît expresia juridică a acestora din urmă, cu relațiile de proprietate în cadrul cărora s-au dezvoltat pînă atunci. Din forme ale dezvoltării forțelor de producție, aceste relații se transformă în cătușe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluție socială. O dată cu schimbarea bazei economice are loc, mai încet sau mai repede, o revoluționare a întregii uriașe suprastructuri“ (*op. cit.*, p. 9). Faptele acumulate în răstimp de arheologie, istorie, etnografie, antropologie culturală și sociologie confirmă acest adevăr și-l demonstrează la cele mai diferite forme și nivele de dezvoltare. Cum am arătat pe larg, revoluția agricolă a pus capăt societății primitive de tip comunitar și a pus bazele marilor civilizații agrare, iar revoluția industrială a pus capăt acestei societăți și a dus la marile civilizații industriale din zilele noastre.

Este limpede deci că aceleași legi stăpînesc ceea ce s-a numit statica, dinamica și cinematica socială, adică structura, funcționarea și schimbarea societății, pentru că, la o analiză mai adîncă, ele nu sînt decît fețe ale aceleiași realități, desprinse de știință prin abstractizări pur mentale, din necesități gnoseologice, nu ontologice. Societățile reale sînt structuri în plină desfășurare, atît pe plan funcțional, pentru atingerea anumitor scopuri, cît și pe plan evoluțional, pentru a depăși stadiile învechite în favoarea altora noi, mai avansate, deci mai satisfăcătoare pentru toți sau cel puțin pentru unii dintre cei aflați în cuprinsul lor. De aceea termenul cel mai potrivit pentru viața socială nu este nici cel de *structură,* nici cel de *funcțiune,* ci cel de *proces,* care le cuprinde pe amîndouă, dar nu ca o realitate gata încheiată, fixată pentru totdeauna, ci ca o realitate vie, în continuă desfășurare de la o formă la alta, de la o treaptă la alta (în dublu sens), în ritmuri diferite, uneori extrem de lente, apropiate de stagnare, alteori extrem de rapide, de ordin revoluționar, dar niciodată complet oprită, decît prin distrugere, adică prin moarte.

Scanned with OKEN Scanner

O confirmare dintre cele mai strălucite a materialismului istoric, deci inclusiv a sociologiei marxiste, au adus-o în anii din urmă descoperirile paleoantropologice şi arheologice, pe care le-am expus pe larg în alte capitole. Ele arată o vechime mult mai mare a antropienilor decît se credea înainte şi o diferenţiere izbitoare a ritmurilor de dezvoltare, de la perioade de creştere foarte lentă la progrese tot mai accelerate, pînă la revoluţii sociale care s-au succedat şi se succed încă la intervale tot mai mici. Singura explicaţie a acestor fenomene, care merită să fie reţinută şi elaborată în continuare, este cea oferită de marxism prin *teoria unităţii contrariilor*, care constituie un *autodinamism* dintre cele mai puternice. Faptele arată că teoria aceasta se aplică la toate societăţile cunoscute pînă în prezent, dar nu într-o manieră identică: unele cuprind contradicţii relativ slabe şi superficiale, altele, dimpotrivă, contradicţii izbitoare şi foarte adînci, în plus devenite din ce în ce mai conştiente. De aici autodinamisme foarte variate, cu efecte tot atît de felurite. În formele ei primitive, mai mult sau mai puţin apropiate de ale animalelor gregare, viaţa socială a oamenilor s-a bazat pe forţe de producţie extrem de rudimentare, prin care nu se putea asigura decît un nivel foarte scăzut de viaţă chiar şi atunci cînd ecologia era foarte bogată în resurse alimentare (plante şi animale comestibile) şi oferea un climat foarte prielnic. În aceste condiţii înapoiate, singurele relaţii de producţie corespunzătoare erau cele de tip comunitar: oamenii culegeau, vînau şi pescuiau împreună sau în cete specializate, deţineau puţinele mijloace de producţie în proprietate comună, iar produsul activităţii lor economice (economie de pradă) era repartizat la toţi membrii comunităţii, aşadar un comunitarism aproape integral, de la producţie pînă la consum. Regula aceasta nu a fost fără excepţii, dar acestea s-au datorat mai ales unor condiţii precare: în timpuri de foamete sau în cazurile unor medii ostile oamenii au încercat toate căile posibile ca să iasă din impas, de la emigrări parţiale sau totale pînă la dispersări în cete foarte mici sau sacrificarea acelora dintre ei care deveneau o povară pentru comunitate (bătrîni, bolnavi, infirmi, o parte din copii). Pentru sociologie este deosebit de important faptul că la nivelul acesta al modului de producţie, al unei structuri economice comunitare (comuna primitivă), contradicţiile erau relativ reduse şi lipsite de o capacitate mare de stimulare şi propulsare a activităţilor omeneşti. Pe plan intern, ele se reduceau la contradicţiile dintre sexe şi vîrste, dar nici una din ele nu avea un caracter ireductibil: atît femeile şi bărbaţii, cît şi diferitele generaţii făceau parte din aceeaşi comunitate şi aveau nevoie unele de altele, în sensul foarte precis că nu se puteau realiza şi nici supravieţui decît împreună. Se putea sacrifica la nevoie, fără nici un risc, o parte din membrii comunităţii, dar nu toate femeile sau toţi bărbaţii, nici toţi copiii. Nu era frecventă nici contradicţia dintre numărul populaţiei şi mijloacele de subzistenţă, pentru că populaţia globului era încă foarte scăzută, iar resursele naturale încă neutilizate. În fine, nu deţineau un rol important nici contradicţiile intercomunitare (intertribale, „internaţionale"), pentru că abundenţa mijloacelor de subzistenţă, singurele care prezentau un interes primordial pentru oamenii acelor vremuri, prevenea orice conflict mai grav, cu excepţia unor situaţii trecătoare, în care oamenii erau constrînşi să practice antropofagia şi deci să înlocuiască vînătoarea de animale cu vînătoarea de oameni. Această lipsă de contradicţii grave explică, fără îndoială, dezvoltarea atît de lentă a societăţii paleolitice, cu o durată de un milion sau mai multe

Scanned with OKEN Scanner

milioane de ani. În cuprinsul ei s-au petrecut totuși unele revoluții, ca fabricarea de unelte sau arme noi, apariția unor locuințe artificiale, domesticirea focului, dar ele n-au afectat fundamental forțele de producție și deci nici relațiile de producție, iar în continuare, nici suprastructurile sociale și formele conștiinței sociale. Sub acest raport special, care este cel *decisiv*, prima revoluție socială de după antropogeneză a fost, cum am arătat pe larg, trecerea de la economia de pradă la economia de producție prin agricultură și creșterea animalelor. Caracterul ei societal, de o însemnătate uriașă, este demonstrat prin faptul că, de la această dată, s-au generalizat satele, au apărut orașele, s-au înmulțit meșteșugurile, s-a dezvoltat comerțul, iar vechile comunități s-au scindat în clase sociale stratificate, care au inaugurat exploatarea sistematică a omului de către om, adică exploatarea claselor producătoare de clasele posesoare și cele politico-administrative, au dezvoltat statul, biserica și armata, ca mijloace ale stăpînirii maselor muncitoare de către o mînă de privilegiați. Schimbările acestea revoluționare au devenit posibile datorită agriculturii și zooculturii, pentru că prin acestea s-a asigurat, prima oară în istorie pe scară universală, permanent și sigur, un plus tot mai însemnat de hrană și alte elemente de subzistență, dincolo de nevoile strict necesare ale producătorilor, îngăduind claselor conducătoare să-l acapareze și să trăiască astfel din munca altora, cu posibilitatea de a se dedica unor ocupații de natură neeconomică, printr-o diviziune crescîndă a muncii sociale (ocupații politice, administrative, religioase, artistice, literare, filosofice, științifce). Așa s-au ivit marile decalaje ale istoriei, cele dintre sat și oraș, dintre munca manuală și cea intelectuală, dintre munca de execuție și cea de conducere, dintre munca de cercetare și cea de aplicare, iar în cele din urmă, stratificarea tuturor societăților mai avansate în clase exploatate și dominate, pe de o parte, și clase exploatatoare și dominante, pe de altă parte. Așa s-a instaurat în istorie cea mai mare nedreptate sau injustiție socială din cîte au existat vreodată.

Scindarea societății în clase sociale antagoniste la nivelul forțelor de producție al civilizațiilor agrare a impus, după împrejurări, orînduiri sociale corespunzătoare, reprezentate,cum am arătat, uneori de tributalism, alteori de sclavagism și mult mai rar de un feudalism rudimentar, care apoi s-au dezvoltat în societăți feudale din ce în ce mai precis conturate.

A doua mare revoluție a forțelor de producție a fost provocată de inventarea mașinilor și folosirea lor în producție și transporturi, apoi în cele mai variate domenii de activitate, deci *revoluția industrială*, de dată relativ recentă, care a atras după sine un tip de orînduire socială cu totul diferită față de cele precedente: *orînduirea capitalistă*. În cadrul societăților industriale s-a format o nouă clasă socială, *proletariatul*, clasă revoluționară prin însăși poziția ei, căreia i-a revenit misiunea istorică de a lichida nu numai capitalismul, ci orice formă de exploatare de clasă.

O întrebare capitală pentru teoria sociologică se referă la necesitatea istorică a orînduirilor sociale bazate pe exploatarea de clasă. Răspunsul științific îl datorăm tot clasicilor marxismului: nici una din aceste orînduiri n-a apărut și nu s-a desfășurat în chip arbitrar, după voința oamenilor, ci după legi obiective, absolut necesare, deci inevitabile. Mai mult decît atît: în absența lor, omenirea ar fi rămas în stadii primitive de dezvoltare, fără marile opere de civilizație de care beneficiază azi

Scanned with OKEN Scanner

tot mai mulți oameni. Este o constatare care jignește poate sensibilitatea omului modern, dar acesta este adevărul istoric. Toate marile civilizații de pînă acum s-au ridicat prin sacrificarea majorității oamenilor, care n-au beneficiat decît foarte puțin de pe urma lor, în favoarea unor minorități de privilegiați, care au devenit astfel beneficiarii dezvoltării istorice. Cu propriile cuvinte ale lui F. Engels: „Dat fiind că baza civilizației este exploatarea unei clase de către altă clasă, întreaga ei dezvoltare decurge într-o contradicție permanentă. Fiecare progres al producției înseamnă în același timp un regres al situației clasei asuprite, adică a marii majorități. Tot ceea ce este bine pentru unii este în mod necesar rău pentru ceilalți, fiecare nouă eliberare a unei clase este o nouă asuprire pentru cealaltă“ (*Originea familiei, a proprietății private și a statului,* p. 178). Întreaga civilizație de pînă acum s-a clădit pe o *tragică nedreptate socială,* pe excluderea de la foloasele ei tocmai a celor care desfășoară munca productivă din care derivă și pe care se înalță. Este argumentul cel mai impresionant, mai adînc uman, cu implicații politice, juridice și etice incalculabile, care se poate aduce în favoarea societății lipsite de clase sociale antagoniste, așadar în favoarea societății socialiste de azi și a celei comuniste de mîine. Legile obiective ale dezvoltării societății au creat enorme inegalități între oameni, ca și suferințe nesfîrșite pentru toți cei exploatați și asupriți, deci pentru majoritatea covîrșitoare a omenirii, dar în același timp ele au asigurat progresele științifice, tehnice și economice necesare pentru o nouă societate, bazată pe egalitatea și fraternitatea tuturor oamenilor. Este chiar concluzia politică a oricărei teorii științifice a vieții sociale omenești.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Abbott, J., *The Keys of Power: A Study of Indian Ritual and Belief*, London, 1932.

Abel, Theodor, *Systematic Sociology in Germany*, New York and London, 1929.

Abrams, Philip, *The Origins of British Sociology: 1838—1914*, Chicago-London, 1968.

Academia R.P.R., *Istoria României*, (operă colectivă), vol. I—IV, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960—1964.

Academia „Ștefan Gheorghiu", *Sociologie, cercetare bibliografică*, București, 1976.

Academia de științe sociale și politice, *Societăți prezente, societăți viitoare. Din comunicările prezentate de la VII-lea Congres mondial de sociologie (Varna), 1970*, București, Ed. politică, 1973.

Achelis, Thomas, *Die Religionen der Naturvölker (Neudruck)*, Berlin-Leipzig, 1919.

Achiței, Gheorghe, *Artă și speranță*, București, Ed. Albatros, 1974.

Acton, Lord, *Essays on Freedom and Power, selected by Gertrude Himmelfarb*, Cleveland—New York, 1965.

Adam, Jean-Pierre, *Arheologia între adevăr și impostură*, trad. din l. franceză, București, Ed. Meridiane, 1978.

Adams, Robert McCormick, *The Evolution of Urban Society: Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico*, Chicago, 1966.

Addison, J. T., *La vie après la mort dans les croyances de l'humanité*, trad. din l. engleză, Paris, 1937.

Adler, Alfred, *Theorie und Praxis der individual Psychologie*, Wiesbaden, 1924; *Menschenkenntnis*, Leipzig, 1931.

Adler, Max, *Marxistische Probleme*, Stuttgart, 1913; *Der soziologische Sinn der Lehre von Karl Marx*, Leipzig, 1914; *Die Staatsauffassung des Marxismus*, Wien, 1922; *Lehrbuch der materialistischen Geschichtsauffassung*, 2 vol. Berlin, 1930—1932; *Das Rätsel der Gesellschaft. Zur erkenntnis-kritischen Grundlegung der Sozialwissenschaft*, Wien, 1936.

Adorno, Theodor W., *Negative Dialektik*, Frankfurt, 1966; *Prismen: Kulturkritik und Geselschaft*, Baden-Baden, 1969.

Alexandrescu, Al. I., *Originile civilizației și evoluția societății*, vol. I, București, ed. autorului, 1924.

Al. George, Sergiu, *Filosofia indiană în texte*, București, Ed. științifică, 1971; *Limbă și gîndire în cultura indiană*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976.

Alkin, A. P., *Les aborigènes d'Australie*, Paris, 1967.

Allier, Raoul, *Le non-civilisé et nous*, Paris, 1927; *Magie et religion*, Paris, 1935.

Allport, F. H., *Social Psychology*, New York, 1924; *The Group Fallacy and Social Science*, în „American Journal of Sociology", vol XXIX, 1924; *Institutional Behavior*, University of North Carolina Press, 1933.

Scanned with OKEN Scanner

Goblot, Edmond, *La barrière et le niveau. Etude sociologique sur la bourgeoisie française moderne*, Paris, 1925.
Goetz, Walter, redactor principal, *Weltgeschichte: Der Werdegang der Menschheit in Gesellschaft und Staat, Wirtschaft und Geistesleben*, 10 vol., Berlin, 1931—1933.
Goldenweiser, A. A., *Early Civilization*, London, 1922; *History, Psychology and Culture*, New York, 1933; *Anthropology: An Introduction to Primitive Culture*, New York, 1937.
Goldmann, Lucien, *Recherches dialectiques*, Paris, 1959; *Marxisme et sciences humaines*, Paris, 1970; *Sociologia literaturii*, trad. din l. franceză, București, Ed. politică, 1972.
Goldschmidt, W., *Man's Way: A Preface to the Understanding of Human Society*, New York, 1959.
Goldschmidt, Walter, *Understanding Human Society*, London, 1959.
Golfin, Jean, *Les 50 mots-clés de la sociologie*, Toulouse, 1972.
Golianu, Al., *Dialectica intereselor în socialism*, București, Ed. politică, 1976.
Golopenția, Anton, *Die Information der Staatsführung und die überlieferte Soziologie* (teză de doctorat la Universitatea din Leipzig), Brașov, 1937; *Gradul de modernizare a regiunilor rurale ale României*, în „Sociologie românească", an. IV, nr. 4—6, 1939; *Monografia sumară a satului*, în „Curierul Serviciului social", an V, nr. 4, 1939.
Golopenția, Anton și D. C. Georgescu, *60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara anului 1938*, 4 vol., București, 1941—1943.
Golopenția, Ștefania, *Credințe și rituri magice (la Drăguș)*, București, 1944.
Golu, Pantelimon, *Psihologia socială*, București, E.D.P., 1974.
Gomme, G. L., *Folklore as an Historical Science*, London, 1908.
Gomperz, Th., *Griechische Denker*, vol. I, ed. 4, Berlin—Leipzig, 1922.
Gonnard, René, *Histoire des doctrines économiques*, Paris, 1941.
Gooch, G. P., *History and Historians in the Nineteenth Century*, London, 1913.
Goode, W. J. and P. K. Hatt, *Methods in Social Research*, New York, 1952.
Goodenough, W., editor, *Explorations in Cultural Anthropology*, New York, 1964.
Gorce, Maxime, *Les préécritures et l'évolution des civilisations*, Paris, 1970.
Gordon, M. M., *Social Class in American Sociology*, Durham, 1958.
Gouldner, A. W., editor, *Studies in Leadership*, New York, 1950; *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York—London, 1970.
Gourou, Pierre, *La terre et l'homme en Extrême-Orient*, Paris, 1940.
Goury, G., *Précis d'archéologie préhistorique, origine et évolution de l'homme*, Paris, 1948.
Götz, W., *Die Bedeutung von Persönlichkeit und Gemeinschaft in der Geschichte*, Berlin, 1918.
Graebner, F., *Die Methode der Ethnologie*, Heidelberg, 1911; *Das Weltbild der Primitiven. Eine Untersuchung der Urformen weltanschaulichen Denkens bei Naturvölkern*, München, 1924.
Grama, Dinu, *Preferința interpersonală*, București, Ed. științifică, 1974.
Gramatopol, Mihai, *Civilizația elenistică*, București, Ed. enciclopedică română, 1974.
Gramsci, Antonio, *Opere alese*, trad. din l. italiană, București, Ed. politică, 1969.
Granet, Marcel, *Le polygynie sororal et le sororat dans la Chine féodale*, Paris, 1920; *La religion des Chinois*, Paris, 1922; *La civilisation chinoise: La vie politique et la vie privée*, Paris, 1929 (colecția „L'évolution de l'humanité"); *La pensée chinoise*, Paris, 1934 (colecția „L'évolution de l'humanité"); *Catégories matrimoniales et relations de proximité dans la Chine ancienne*, Paris, 1939.

Scanned with OKEN Scanner

Rex, John, *Key Problems of Sociological Theory*, ed. 2, London, 1963.
Reynaud, P. L., *Le facteur humain dans l'évolution économique: Son autonomie, sa primauté*, Paris, 1942.
Rice, S. A., *Quantitative Methods in Politics*, New York, 1926.
Richard, Gaston, *La femme dans l'histoire*, Paris, 1908; *La sociologie générale et les lois sociologiques*, Paris, 1912; *L'évolution des moeurs*, Paris, 1925.
Richards, A. I., *Hunger and Work in a Savage Tribe*, London, 1932; *Economic Development and Tribal Change*, Cambridge, 1954.
Rickert, H., *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, ed. 2, Tübingen, 1910; *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, ed. 4, Tübingen, 1921.
Riehl, W. H., *Die Naturgeschichte des deutschen Volkes*, hrsg. von Gunther Ipsen, Leipzig, 1935.
Ripert, G., *Aspects juridiques du capitalisme moderne*, Paris, 1946.
Ritchie, D. G., *Contributions to the History of the Social Contract Theory*, în *Political Science* Quarterly, 1891.
Ritter, Ioachim, *Hegel und die französische Revolution*, Frankfurt am Main, 1964.
Rivaud, Albert, *Les grands courants de la pensée antique*, Paris, 1929.
Rivers, W. H. R., *The Todas*, New York, 1906; *The History of Melanesian Society*, Cambridge 1914; *Kinship and Social Organization*, London, 1914; *Instinct and the Unconscious: A Contribution to a Biological Theory of the Psycho-Neuroses*, Cambridge, 1920; *History and Ethnology*, New York, 1922; *Medicine, Magic and Religion*, London, 1924; *Social Organization*, sub îngrijirea lui W. J. Parry, ed. 3, London, 1932.
Rivet, P., sub redacția, *Les origines de l'homme américain*, Paris, 1957.
Roberty, E. de, *La sociologie: Essai de philosophie sociologique*, Paris, 1881; *La sociologie de l'action: La genèse sociale de la raison et les origines rationnelles de l'action*, Paris, 1908.
Robin, Léon, *La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique*, Paris, 1923 (colecția „L'évolution de l'humanité"); *La morale antique*, Paris, 1938.
Robinson, J. H., *The New History*, New York, 1912.
Robinson, J. H. and Ch. A. Beard, *The Development of Modern Europe*, 2 vol., New York, 1907—1908.
Robinson, Th. H., *Introduction à l'histoire des religions*, trad., Paris, 1929.
Rocher, Guy, *Introduction à la sociologie générale*, 3 vol., Paris, 1968.
Roethlisberger, F. J., *Management and Morale*, ed. nouă, trad. în l. germană: *Betriebsführung und Arbeitsmoral*, Köln—Opladen, 1954.
Roethlisberger, F. J. and W. J. Dickson, *Management and the Worker*, Cambridge, Mass., 1939.
Rogers, Everett M. and Rabel J. Burdge, *Social Change in Rural Societies*, ed. 2, New York, 1972.
Rogers, James E. Thorold, *Interprétation économique de l'histoire*, trad. din l. engleză, Paris, 1892; *Six Centuries of Work and Wages: The History of English Labour*, 2 vol., ed. 2, London, 1901.
Rohde, E., *Psyché: Le culte de l'âme chez les Grecs et leur croyance à l'immortalité*, trad. din l. germană, Paris, 1928 (în original, 2 vol., 1890 și 1894).
Roheim, Geza, *Psychanalysis and Anthropology: Culture, Personality and the Unconscious*, New York, 1950.
Rolle, Pierre, *Introduction à la sociologie du travail*, Paris, 1971.
Ronneberger, Franz, *Wege der Meinungsbildung in der komplexen Gesellschaft*, Hannover, 1972.
Ronneberger, Franz und Gerhard Teich, *Von der Agrar-zur Industriegesellschaft: Soziale Wandel auf Lande in Südosteuropa*, 21 fasc., Darmastadt, 1968—1972 (co-laboratori români: N. N. Constantinescu, Tr. Herseni, H. H. Stahl).

Scanned with OKEN Scanner

științifică, 1972; *Psihosociologia organizării, și conducerii,* București, Ed. politică, 1974.
Zamfir, Elena, *Modelul sistemic în sociologie și antropologia culturală,* București, Ed. științifică, 1973.
Zane, G., *Economia de schimb în Principatele Române,* București, 1930; *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Despre stadiile premergătoare industriei mecanizate,* București, Ed. Academiei R.S.R., 1970.
Zapan, G., *Introducere în știința organizării și a criticii,* extras din „Revista generală a învățămîntului", nr. 3—4, 1941, București.
Zarrin, P. I., *Economia politică burgheză clasică din Anglia (A. Smith, D. Ricardo),* trad. din l. rusă, București, Ed. politică, 1961.
Zderciuc, Boris, *Tilișca, un sat din Mărginimea Sibiului,* București, Muzeul satului, 1963.
Zelenin, Dmitrij, *Russische (ostslavische) Volkskunde,* Berlin—Leipzig, 1927.
Zeletin, Ștefan, *Burghezia română: originea și rolul ei istoric,* București, 1925.
Zeller, E., *Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie. Elfte Auflage,* bearbeitet von Fr. Lortzing, Leipzig, 1914.
Zeraffa, M., *Roman et société,* Paris, 1971.
Zetterberg, H. L., *Social Theory and Social Practice,* New York, 1962; *On Theory and Verification in Sociology,* Totowa, N. J., 1965.
Ziegenfuss, W., editor, *Handbuch der Soziologie,* 2 vol., Stuttgart, 1955.
Ziegler, Th., *Die geistigen und sozialen Strömungen des 19. Jahrhunderts,* Berlin, 1898.
Zipf, G. K., *Human Behavior and the Principle of Least Effort,* Cambridge, Mass., 1949.
Zivković, L., *The Structure of Marxist Sociology,* în „Social Research", vol. 34, nr. 3, 1967, New York.
Zizek, Franz, *Soziologie und Statistik,* München—Leipzig, 1912.
Znaniecki, Florian, *The Law of Social Psychology,* Chicago, 1925; *The Method of Sociology,* New York, 1934; *The Social Role of the Man of Knowledge,* New York, 1940; *Social Actions,* New York, 1961.
Zuckermann, S., *La vie sexuelle et sociale des singes,* Paris, f.a.

Scanned with OKEN Scanner

Redactor: MARIA STANCIU
Tehnoredactor: CONSTANTIN IORDACHE

Coli de tipar: 41,25.
Bun de tipar: 29.03.1982.

Întreprinderea Poligrafică Cluj,
Municipiul Cluj-Napoca,
B-dul Lenin nr. 146.
Republica Socialistă România
Comanda nr. 491

Scanned with OKEN Scanner

Traian Herseni • SOCIOLOGIE

„După 50 de ani de activitate didactică, ştiinţifică şi publicistică în domeniul sociologiei şi al unor ştiinţe înrudite sau învecinate, ca psihologia socială, antropologia culturală, etnografia şi folcloristica, am simţit nevoia unei lucrări în care să recapitulez şi să sistematizez cunoştinţele acumulate, să ofer cititorilor o sinteză a preocupărilor mele de pînă acum, unele publicate, altele inedite.

Am avut de ales între două căi principale: să redactez un tratat în care să înfăţişez treapta actuală a dezvoltării sociologiei sau să scriu o carte în care să expun propria mea poziţie, stadiul în care mă găsesc, de fapt ultima etapă a itinerarului meu sociologic. M-am hotărît în cele din urmă pentru această ultimă soluţie.

Lucrarea de faţă are deci un caracter pronunţat autobiografic . . .".

T. H.

(din Prefaţă)

Scanned with OKEN Scanner

— Sociologia succesului, **în colab. cu M. Ralea, București, Editura științifică, 1962, 565 p.**
— Introducere în psihologia socială, **în colab. cu M. Ralea, București, Editura științifică, 1966, 381 p.**
— Sociologie și etică, **București, Editura științifică, Col. Mica bibliotecă etică, 1968, 189 p.**
— Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale, **București, Editura Academiei R.S.R. 1969, 259 p.**
— Prolegomene la teoria sociologică, **București, Editura științifică, Col. Sinteze sociologice, 1969, 200 p.**
— Sociologia literaturii. Cîteva puncte de reper, **București, Editura Univers, 1973, 308 p.**
— Sociologie industrială, **București, Editura didactică și pedagogică, 1974, 271 p.**
— Sociologia limbii, **București, Editura științifică, Col. Sinteze sociologice, 1975, 174 p.**
— Literatură și civilizație. Încercare de antropologie literară, **București, Editura Univers, 1976, 414 p.**
— Forme străvechi de cultură populară românească. Studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din Țara Oltului, **Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, 338 p.**
— Cultura psihologică românească, **București, Editura științifică și enciclopedică, 1980, 261 p.**
— Ce este sociologia?, **București, Editura științifică și enciclopedică, Col. Știința pentru toți, 1981, 117 p.**

Scanned with OKEN Scanner